T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI

DOKTORA TEZİ

III. MURAD DÖNEMİ YAZILI KÜLTÜRÜ

Uğur ÖZTÜRK

2502180608

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Mücahit KAÇAR

İSTANBUL – 2022

ÖZ

III. Murad Dönemi Yazılı Kültürü

Uğur ÖZTÜRK

XVI. yüzyılın sonuna doğru Osmanlı İmparatorluğu'nda sultanların etrafındaki iktidar ve intisap ilişki ağlarının değişmesi devrin siyasi, edebi ve kültürel ortamını da etkilemiştir. III. Murad'ın merkezî konumda olduğu bu dönemde hanım sultanların, harem ağalarının, ulemanın, musahip ve musahibelerin güç kazanmasıyla, dönemin şair, müellif, mütercim ve şârihleri çok sayıda eser ortaya koymuştur. Sultanın şahsına ulaşmak, iltifat ve himayesini kazanmak için alternatif aracıların var olması eser sahiplerinin farklı kişiler tarafından da himaye edilmesini sağlamıştır. III. Murad'ın kendisinin oldukça hacimli bir *Dîvân*'a sahip oluşu, eserler telif edip rüyalarını yazdırması, şiirlerini başkalarına şerh ettirmesi; "acayip ve garayip" hikâyelere, kitaplara ve özellikle resimli yazmalara olan merakı bu dönem edebi yazımının oluşmasında başat rol oynamıştır. Onun ilgi alanları devrin diğer hamilerini de etkilemiş, *mahrem, mukarreb ve musahip* unvanlı kişiler sultanın nazarında prestij sahibi olmak için padişahın beklentisi doğrultusunda kendilerine himaye edecek sanatkârlar seçmişlerdir. Bu durum III. Murad devrinin kendi alanında ilk sayılabilecek eserlerinin ortaya çıkmasına vesile olmuştur. Ayrıca III. Murad'ın Türkçe yazıma önem vermesi hatta bazı eserleri farklı aracılarla telif, tercüme ve şerh ettirmesi dönemin önemli hususiyetlerinden biridir. Türkçe eserlere ek olarak sultanın himayesinde Farsça ve Arapça eserler de kaleme alınmıştır.

Farklı türde eserlerin dönemsel olarak ele alındığı bu çalışmada, konular belli bir tasnife tâbi tutulmuştur. Çalışmamızda sırasıyla devrin siyasi kültürü, bir şair olarak Murâdî'nin şiirleri, sultanın tarikatler ve şeyhleri ile olan ilişkileri, saray çevresi, dönemdeki himaye kültürü, devrin uleması ve paşaları, sultana kaside yazan şairler, 1582 Sünnet Şenliği, III. Murad'a ithafen yazılmış eserler, devrin diğer eserleri, dönem şairleri ve resimli yazmalara dair konular ele alınmıştır. Bütün bunlar incelenirken devre ait yazma eserlerin incelenmesi ağırlıklı bir metot takip edilmiştir. Ayrıca çalışmanın sonuna hami ve mahmi (patronaj) irtibatını gösteren çizelgeler ve grafikler de eklenmiştir.

Anahtar kelimeler: III. Murad, Edebi Yazım, Himaye, Mahrem-Mukarreb-Musahip, Tasvirli Yazmalar.

ABSTRACT

Written Culture in the Murad III Era

Uğur ÖZTÜRK

By the late 16th century, changes in existing power relations and patronage networks centered around the Ottoman sultans affected the political, literary and cultural environment of the period from the 1570s to the 1590s. During this period, in which Murad III was the central ruling figure, many poets, authors, translators and commentators of the period produced their works in conjunction with the growing power of the sultanas, chief eunuchs of the palace, scholars and favourites (*musāhibs* and *musāhibes*). The existence of such alternative intermediaries in order to access to the person of the sultan as well as to gain his patronage created some new ways of patronage for the authors of this period. The fact that Murad III himself had a very voluminous Dîvân, wrote his own literary works, had his dreams recorded and his poems annotated by other poets, and his interest in supernatural stories (ajā'ib and gharā'ib) and illustrated manuscripts all played a leading role in the development of this period's massive literary production. The sultan's literary interests and tastes also affected other patrons of the period. Courtiers, such as *mahrams*, *muqarrabs* and *musāhibs*, also chose artists to be supported in line with the expectations of the sultan and in order to raise their positions in the eyes of the sultan. This led to the emergence of new works that can be considered as the first in the field during the reign of Murad III. Another significant feature of this period is that Murad III gave utmost importance to writing in Turkish and even had some works written, translated and annotated by intermediaries. In addition to Turkish works, Persian and Arabic works were also written with the support of the sultan.

In this study, in which different types of works are examined in sub-periods, the subjects are classified in a certain way. In our study, the political culture of the period, the poems of Murâdi as a poet, the sultan's relations with the sects and the sheikhs of the sects, the palace environment, the patronage in the period, the scholars and pashas of the period, the poets who wrote odes (qasida) to the sultan, the Circumcision Festival of 1582, the works dedicated to Murad III, other works of the period, the poets of the period and the subjects of the illustrated manuscripts are discussed. While examining all these, a method based on the manuscripts of the

period was followed. The charts and graphs showing the relationship between patron and patronage were added at the end of the study.

Keywords: Murad III, literary writing, patronage, mahram, muqarrab, musahib, illustrated manuscripts.

ÖN SÖZ

XVI. yüzyılın ikinci yarısı, Osmanlı İmparatorluğu'nda birçok değişim ve dönüşümün gözlemlenebildiği bir dönemdir. Bu dönemde ulemanın daha etkin hâle gelmesi ve "ağalar çağı"nın başlaması, ilmiyede ve yönetimde birtakım hizipleşmeleri de beraberinde getirmiştir. 1574-1595 yılları arasında 21 yıl tahtta kalan Sultan III. Murad tüm bu değişimlerin merkezindeki hükümdardır.

Sultan III. Murad'ın saray halkıyla birlikte hareket etmesi hiç şüphesiz bu dönemde harem ağaları ve musahiplerin daha görünür olmasını sağlamıştır. Klasik devlet yapısındaki bu değişimler himaye kültürüne de yansımış, böylelikle mahmilerin sultana ve saraya ulaşabileceği birtakım alternatifler ortaya çıkmıştır. *Mukarreb, mahrem, musahip* unvanlı bu kişiler sultan ile müellifler arasında aracı olmuşlardır. Diğer yandan sultanın bir şair olarak edebi muhitlere dâhil olması, Türkçe telif, tercüme ve şerh metinlerine verdiği önem, dönemindeki yazılı kültürün oluşmasında en büyük etkenlerden biri olmuştur. Böylece resimli yazmaların sayısında da imparatorluk tarihinin en büyük artışı yaşanmıştır.

Farklı yazım türleri ve himaye şekillerinin olduğu III. Murad devrini çalışırken pek çok kişiden destek aldım. Bu anlamda tezimin her aşamasında ilgisini, desteğini ve emeğini gördüğüm danışman hocam Prof. Dr. Mücahit Kaçar'a; tez konumun sınırlarının belirlenmesinde desteklerini gördüğüm, meseleyi daha iyi kavramamı sağlayan Doç. Dr. Berat Açıl ve Prof. Dr. Sadık Yazar'a; tez izleme kurulunda yer alıp önemli geri dönüşlerde bulunan Doç. Dr. Esra Egüz'e; teze başladığım andan itibaren sürekli fikir alışverişinde bulunduğum Doç. Dr. Günhan Börekçi'ye; temin etmekte güçlük çektiğim bazı yazmaları gönderme lütfunda bulunan Dr. Öğr. Üyesi Ali Emre Özyıldırım'a; çalışmanın yöntemi ve fikri konusunda görüşlerini benimle paylaşan Dr. İsa Akpınar'a teşekkürü borç bilirim.

Bu dönemde yazılan ancak temin edemediğim birçok basılı kaynağa ulaşmamı sağlayan, *Hızır* gibi her şeye yetişen değerli ağabeyim Mustafa Dil'e ve Abdulcabbar Adıgüzel'e; tezin birçok bölümünü okuyarak fikirlerini benimle paylaşan ve başım sıkıştığında görüşlerine başvurduğum Dr. Göker İnan'a; tezde kullandığım çok sayıda tasvirli yazmayı temin eden İsmet İpek, Adem Kemer ve İbrahim Göksel Baykan'a; tezin sacayaklarından olan dönemin himaye çizelgelerini sabırla hazırlayan Ahmet Özer'e; III. Murad'ın kitaplığı ve onun kütüphanesi için

yazılmış madalyonlu eserleri tespit etmeme yardım eden ve bu dönemde yazılmış Arapça ve Farsça eserlerden gördüğü her nüshayı benimle paylaşan Hüseyin Örs'e; *Murâdî Şerhleri*'ni anlama konusunda sıklıkla görüşlerine başvurduğum Dr. Öğr. Üyesi Osman Sacid Arı'ya; ulaşamadığım bazı eserleri kütüphanesinden bana gönderen Dr. Öğr. Üyesi Metin Samancı'ya; III. Murad'a yazılan ve onun yazdığı nazireleri tespit etme konusunda Dr. Öğr. Üyesi Muzaffer Kılıç'a; İngilizce kaynakları temin hususunda yardımları dokunan Ahmet Kaylı, Cemil Sağlam ve Osman Baş'a; III. Murad ve dönemi ile ilgili bulduğu mühürleri ve dönemin başka eserlerinin bilgisini veren Ahmet Çinar ve Ziya Çetintaş'a; Avusturya Milli Kütüphanesi'nden bazı yazmaları temin eden Ercan Akyol'a; dönemle ilgili Osmanlı Arşivlerinde bulunan kayıtları temin eden Dr. Muhammed Duman'a ve tezin teknik konularında yardımcı olan Dr. Necmettin Azak'a teşekkür ederim.

Tez konusu belli olduktan sonra aldığım kitapların maddî yükünü sağladıkları doktora bursuyla hafifleten İlim Yayma Vakfı'na ve tez yazım sürecinde uygun çalışma ortamı sağlayan Türkiye Yazma Eserler Kurumu'na müteşekkirim.

Teze başladığım andan itibaren en büyük destekçim ve lisans yıllarından beri ömrümü paylaştığım, yoldaşım ve değerli eşim Nuray'a, ömrümüzün semeresi *envâr-ı ayneynim* Ali Nurettin ve Mustafa Cihangir'e gönülden teşekkür ederim.

Uğur ÖZTÜRK

İstanbul, 2022

İÇİNDEKİLER

ÖZ i
ABSTRACT ii
ÖN SÖZ iv
İÇİNDEKİLER vi
ÇİZELGELER LİSTESİ xi
GRAFİKLER LİSTESİ xii
RESİMLER LİSTESİ xiii
TABLOLAR LİSTESİ xviii
KISALTMALAR LİSTESİ xix
GİRİŞ 1

BİRİNCİ BÖLÜM

III. MURAD'IN SALTANATI (SİYASİ VE SOSYAL OLAYLAR, KÜLTÜREL GELİŞMELER) VE EDEBİ KİŞİLİĞİ

1.1. III. Murad'ın Siyasi Hayatı 13
1.1.1. Şehzadelik Dönemi ve Tahta Çıkışı 13
1.1.2. Manisa Yılları ve Saray Çevresi 15
1.1.3. Tahta Çıkışı 22
1.1.4. Saltanatı 37
1.1.4.1.Hâkimiyeti Kurmak 43
1.1.5. İran Savaşları 43
1.1.6. Savaş Sırasında Sarayın Durumu 53
1.1.7. İran Savaşlarının Sonuçları ve İmparatorluğa Etkisi 55
1.1.8. Beylerbeyi Vakası 63
1.1.9. Dönemin Diğer Siyasi Hadiseleri 64
1.1.10. Rasadhânenin Kurulması ve Diğer Gelişmeler 68
1.1.11. Salgın Hastalıklar: Veba 72
1.1.12. Sultan III. Murad'ın Ölümü 73
1.1.13. Sultan III. Murad'ın Vasıfları 79
1.1.13.1. Sultanın Ava Çıkması 82
1.1.13.2. Sultanın Hastalanması 87
1.1.13.3. Sultana Yönelik Tenkitler 89
1.1.14. Sultan III. Murad'ın Aile Hayatına Dair 90

1.2. III. Murad'ın Kişiliği ve Edebi Hayatı 91
1.2.1. Tasavvufa ve Sayı İlmine Olan Merakı 92
1.2.2. Kitap Merakı 96
1.2.2.1. III. Murad Albümü 104
1.2.2.2. Padişahın Tasviri ve Kütüphanesi 105
1.2.3. Edebi Eserleri ve İncelenmesi 117
1.2.4. Murâdî'nin Şiirlerine Yazılmış Şerhler 137
1.2.5. Murâdî'nin Şiirlerine Yazılmış Tahmisler, Nazireler ve Murâdî'nin Nazireleri 156
1.2.5.1. Tahmisler 156
1.2.5.2. Nazireler 158
1.2.5.3. Murâdî'nin Nazireler 161

İKİNCİ BÖLÜM

III. MURAD'IN ÇEVRESİ (HANIM SULTANLAR, AĞALAR, PAŞA, ULEMA VE ŞEYHLER)

2.1. Sultanın Sarayda Etrafındaki Kişiler: Hanım Sultanlar-Ağalar-Cüceler 165
2.1.1. Musahibler, Meddahlar ve Hikâyeler 169
2.1.2. Hanım Sultanlar ve Yardımcıları 172
2.1.2.1. Nurbanu Sultan 173
2.1.2.2. Safiye Sultan 179
2.1.2.3. İsmihan Sultan 185
2.1.2.4. Râziye Hatun (Musâhibe-i Pâdişâhî) 186
2.1.2.5. Cân Fedâ Hatun 187
2.1.3. Harem Ağaları ve Diğer Ağalar 189
2.1.3.1. Dârüssaâde Ağası Mehmed Ağa 190
2.1.3.2. Bâbüssaade Ağası Gazanfer Ağa 207
2.1.3.3. Cüce Zeyrek Ağa 227
2.1.3.4. Dervîş Ağa/Paşa 232
2.1.3.5. Musahip Mehmed Ağa 236
2.1.3.6. Çevgânî Cüce 237
2.1.3.7. Nuh Halife 237
2.2. Sadrazam, Paşa ve Beyler 241
2.2.1. Sokollu Mehmed Paşa 242
2.2.2. Semiz Ahmed Paşa 261

2.2. 3. Koca Sinan Paşa 264
2.2.4. Siyavuş Paşa 277
2.2.5. Özdemiroğlu Osman Paşa 281
2.2.6. Mesih Paşa 291
2.2.7. Hadım Hasan Paşa 293
2.2.8. Ferhad Paşa 296
2.2.9. Lala Mustafa Paşa 301
2.2.10. Damad İbrahim Paşa 306
2.2.11. Şemsî Ahmed Paşa 313
2.2.13. Doğancı Mehmed Paşa (Musâhib-Vezir) 318
2.2.14. Kara Üveys Paşa 324
2.2.15. Sokollu Mustafa Paşa (Budin Paşası) 327
2.2.16. Kılıç Ali Paşa 331
2.2.17. Feridun Ahmed Bey 333
2.3. Ulema 340
2.3.1. Hoca Sâdeddin Efendi 340
2.3.2. Bostan-zâde Mehmed Efendi 354
2.3.3. Zekeriyya Efendi (Bayram-zâde) 357
2.3.4. Mâlûl-zâde Mehmed Efendi 363
2.3.5. Çivi-zâde Mehmed Efendi 363
2.4. III. Murad ve Tasavvufi Çevreler 367
2.4.1. Şeyh Şücâ 373
2.4.2. Şeyh Mehmed Dâğî 385
2.4.3. Aziz Mahmud Hüdâyî 386

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

III. MURAD İÇİN YAZILMIŞ ÖVGÜ ŞİİRLERİ (KASİDE, GAZEL VE DİĞER MANZUMELER) VE 1582 ŞENLİĞİ

3.1. III. Murad İçin Övgü Mahiyetinde Şiir Yazan Şairler 392
3.1.1. Âlî (Gelibolulu Mustafa) 392
3.1.2. Azerî İbrahim Çelebi 401
3.1.3. Azîzî (Yedikuleli) 402
3.1.4. Azmî (Pîr Mehmed Bey) 402
3.1.5. Bâkî 404
3.1.6. Bâlî Çelebi 408

3.1.7. Cenâbî 409
3.1.8. Cinânî 410
3.1.9. Emîrî 413
3.1.10. Hâşimî 416
3.1.11. Kabûlî (Gedizli) 417
3.1.12. Kâmî 418
3.1.13. Makâlî 419
3.1.14. Medhî 420
3.1.15. Memi Cân-ı Saruhanî 423
3.1.16. Muhyî-i Gülşenî 424
3.1.17. Nâdirî (Ganî-zâde) 425
3.1.18. Nâlî 426
3.1.19. Nâmî [(E)Mîrek-zâde Mehmed] 426
3.1.20. Nev'î 427
3.1.21. Sâdık 432
3.1.22. Sânî Beg 434
3.1.23. Sırrî 435
3.1.24. Suûdî (Mehmed Efendi) 436
3.1.25. Süheylî (Ahmed b. Hemdem Kethudâ) 437
3.1.26. Şerîfî 438
3.1.27. Ulvî (Derzizâde) 440
3.1.28. Vecdî (Filibeli) 442
3.1.29. Veysî 443
3.1.30. Vukûfî 444
3.1.31. Yümnî 445
3.1.32. Zarîfî (Çorlulu) 445
3.2. Sûr-ı Hümâyûn: 1582 Sünnet Şenliği 453
3.2.1. III. Murad Dönemi Şenliklerine Genel Bir Bakış 454
3.2.2.1. Şehzade Mehmed'in Sünnet Şenliği (990/1582) 455
3.2.2. 1582 Şenliği Münasebetiyle Kaleme Alınan Eser ve Şiirler 484

DÖRDÜNCÜ. BÖLÜM

III. MURAD DÖNEMİ EDEBİ KÜLTÜRÜ (TELİF, TERCÜME VE ŞERH ESERLERİ, DÖNEMİN DİĞER MÜELLİFLERİ, ŞAİRLERİ VE RESİMLİ YAZMALAR)

4.1. III. Murad'a İthaf Edilmiş Telif, Tercüme ve Şerhler 526
4.1.1. Telif Eserler 527
4.1.1.1. Edebi (Aşk Mesnevileri, Mensur Hikayeler) Eserler 528
4.1.1.2. Tarih Konulu Eserler 544
4.1.1.3. Tasavvuf Konulu Eserler 573
4.1.1.4. Coğrafya 592
4.1.1.5. Siyaset-nâme, Nasihât-nâme ve Ahlak Türü Eserler 596
4.1.1.6. Şer'î İlimler (Tefsir, Şemail, Kelam, Mezhepler Tarihi, Hadis ve Siyer) 602
4.1.1.7. Tabakat ve Hatırat Türü Eserler 610
4.1.1.8. Riyâzi İlimler 616
4.1.1.9. Firâset/Fizyonomi, Cifr ve Beden İlmine Dair Eserler 617
4.1.2. Tercüme Eserler 634
4.1.2.1. Edebi (Aşk Mesnevileri, Mensur Hikâyeler) Eserler 634
4.1.2.2. Tarih Konulu Eserler 643
4.1.2.3. Tasavvuf Konulu Eserler 647
4.1.2.4. Coğrafya 652
4.1.2.5. Siyaset-nâme, Nasihât-nâme ve Ahlak Konulu Eserler 654
4.1.2.6. Şer'î İlimler (Şemail, Kelam, Mezhepler Tarihi, Tefsir, Hadis ve Siyer) 658
4.1.2.7. Tabakat Türü Eserler 667
4.1.2.8. Riyâzî İlimler 671
4.1.2.9. Astroloji, Burçlar ve Fizyonomi 672
4.1.2.10. Tıp Konulu Tercümeler 675
4.1.2.11. İlmi ve Ansiklopedik Eserler 676
4.1.3. Şerhler 685
4.1.4. Dönemin Diğer Telif, Tercüme ve Şerh Eserleri 698
4.2. Dönemin Şairleri 701
4.3. Resimli Yazmalar 706
SONUÇ 710
KAYNAKÇA 726
ÖZGEÇMİŞ 800

ÇİZELGELER LİSTESİ

Çizelge-1	Murâdî'nin şiirlerine şerh yazanlar	s. 155
Çizelge-2	Saray içi hamiler	s. 240
Çizelge-3	Sadrazam hamiler	s. 290
Çizelge-4	Paşa ve Bey hamiler	s. 339
Çizelge-5	Ulema hamiler	s. 366
Çizelge-6	III. Murad için kaside yazanlar	s. 452
Çizelge-7	III. Murad'a ithafen eser telif edenler	s. 633
Çizelge-8	III. Murad'a ithafen eser tercüme edenler	s. 684

GRAFİKLER LİSTESİ

Grafik-1	III. Murad'a ithafen yazılan teliflerin türleri	s. 631
Grafik-2	III. Murad'a ithafen yazılan teliflerin dili	s. 632
Grafik-3	III. Murad'a ithafen yapılan tercümeler	s. 682
Grafik-4	Türkçe tercümelerin kaynak dili	s. 683

RESİMLER LİSTESİ

Resim 1:	Manisa şehri	s. 21
Resim 2:	III. Murad'ın İstanbul'a harekâtı	s. 23
Resim 3:	III. Murad'ın saraya girişi	s. 24
Resim 4:	III. Murad'ın cülûs töreni	s. 26
Resim 5:	Safevî Elçisi Tokmak Han.	s. 30
Resim 6:	Cülus tebriği	s. 31
Resim 7:	Cülus Alayı	s. 32
Resim 8:	III. Murad döneminde Kâbe'nin tasviri (1)	s. 40
Resim 9:	III. Murad devrinde Kâbe'nin başka bir tasviri (2)	s. 41
Resim 10:	Hz. Peygamber'in kılıcının sultana hediye edilmesi.	s. 42
Resim 11:	Kuyruklu yıldız (1)	s. 47
Resim 12:	Kuyruklu yıldız (2)	s. 48
Resim 13:	Özdemiroğlu Osman Paşa'nın Demirkapı'ya çekilmesi	s. 52
Resim 14:	Safevî şehzadesi Haydar Mirza Sultan III. Murad'ın huzurunda	s. 56
Resim 15:	Şeref Han'ın Safevî başlığını çıkarıp Osmanlı sarığını giymesi	s. 60
Resim 16:	Bitlis hâkimi Şeref Han'ın III. Murad'ın huzuruna kabulü	s. 61
Resim 17:	Fransız elçisi III. Murad'ın huzurunda.	s. 65
Resim 18:	Cezayir Beylerbeyi Ramazan Paşa'nın Fas'taki savaşı ve Fas'ın fethi	s. 67
Resim 19:	Rasathanede çalışan astronomları gösteren tasvir.	s. 70

Resim 20:	III. Murad Kandilli bahçesinde	s. 81
Resim 21:	III. Murad'ın avlanması (1)	s. 83
Resim 22:	III. Murad'ın avlanması (2)	s. 84
Resim 23:	III. Murad'ın Ayasofya'ya bayram namazı için gitmesi	s. 86
Resim 24:	III. Murad'a gezinti sırasında ruk'aların sunulması	s. 87
Resim 25:	Sokollu Mehmed Paşa, Ahmed Paşa ve Sinan Paşa III. Murad'ın huzurunda.	s. 106
Resim 26:	III. Murad'ın kitapla tasviri	s. 107
Resim 27:	III. Murad'ın kitapla tasviri	s. 108
Resim 28:	III. Murad'ın Tasviri.	s. 109
Resim 29:	III. Murad'ın kütüphanesinde kendisine sunulan *Metâli'ü's-Sa'âde*'nin taslak hâlini incelerken	s. 111
Resim 30:	III. Murad'ın kitapla tasviri	s. 112
Resim 31:	III. Murad'ın Kütüphanesi ve etrafındaki cüceler.	s. 113
Resim 32:	III. Murad'ın saray hayatı.	s. 115
Resim 33:	Geç dönem tasvirlerinde III. Murad ve kitap imgesi	s. 116
Resim 34:	III. Murad'ın Türkçe *Dîvân*'ının ilk varağı (padişah nüshası)	s. 120
Resim 35:	III. Murad'ın Türkçe *Dîvân*'ının taşlı kabı.	s. 129
Resim 36:	Tılsımlı gömlek	s. 174
Resim 37:	Nurbanu Sultan'ın cenaze töreni.	s. 178
Resim 38:	İsmihan Sultan'ın mührü.	s. 186
Resim 39:	Habeşî Mehmed Ağa'nın padişah adına, yaralanan Sokollu Mehmed Paşa'nın durumunu sormaya gitmesi	s. 191

Resim 40: Mehmed Ağa, Sokollu'nun öldürülmesi ile ilgili Sultan III. Murad'a bilgi verirken s. 192

Resim 41: Habeşî Mehmed Ağa'nın Sokollu Mehmed Paşa'yı yaralayan Hamzavî dervişini gece vakti yakalatması. s. 195

Resim 42: İntizâmî, Habeşî Mehmed Ağa'nın huzurunda yazdığı sûr-nâme metnini sunarken. s. 203

Resim 43: Rahîmî-zâde İbrahim (Hârîmî) Çavuş tarafından telif edilen *Gonca-i Bâğ-ı Murâd*'ın Habeşî Mehmed Ağa aracılığıyla III. Murad'a sunulması. s. 206

Resim 44: Gazanfer Ağa Sultanın huzurunda. s. 211

Resim 45: Hz. Peygamber'in kılıcının Mısır'dan getirilerek III. Murad'a sunulmadan önce Sokollu Mehmed Paşa tarafından incelenmesi s. 244

Resim 46: Sokollu Mehmed Paşa'nın divanı. s. 246

Resim 47: Suikasta uğrayan Sokollu yaralı hâlde yatarken. s. 249

Resim 48: Sokollu Mehmed Paşa'nın mührü. s. 252

Resim 49: Semiz Ahmed Paşa'nın divanı. s. 263

Resim 50: Acem seferinden dönen Sinan Paşa, III. Murad'ın huzurunda s. 267

Resim 51: Özdemiroğlu Osman Paşa, III. Murad'ın huzurunda s. 283

Resim 52: Sultanın Osman Paşa'yı huzuruna çağırtıp İran seferi hakkında bilgi alması. s. 284

Resim 53: Ferhad Paşa III Murad'ın huzurunda s. 297

Resim 54: Safevî şehzadesi Haydar Mirza ve Safevî heyeti Ferhad Paşa'nın padişah adına Erzurum'da hazırlattığı ziyafet sofrasında. s. 299

Resim 55: Lala Mustafa Paşa'nın otağı s. 303

Resim 56:	İbrahim Paşa, III. Murad'ın huzurunda.	s. 307
Resim 57:	İbrahim Paşa tarafından 990/1582 şenliği sırasında verilen ziyafet	s. 310
Resim 58:	Şemsî Ahmed Paşa'nın tasviri	s. 314
Resim 59:	Hoca Sâdeddin Efendi, Gazanfer Ağa ile birlikte III. Murad'ın huzurunda.	s. 344
Resim 60:	Hoca Sâdeddin Efendi'nin takriz yazdığı Dervîş Ağa'nın *Zübdetü'l-Eş'âr*'ını padişaha sunması	s. 350
Resim 61:	Hoca Sâdeddin Efendi'nin mührü.	s. 354
Resim 62:	III. Murad'ın Mimar Sinan'a yaptırdığı köşk	s. 392
Resim 63:	Haydar Mirza'nın İstanbul'a gelişi için düzenlenen alay.	s. 405
Resim 64:	Acem elçisi İbrahim Han'ın şenlik için alana gelmesi ve düzenlenen alay-ı Hümâyûn	s. 461
Resim 65:	Safevî sarığıyla alay eden hokkabazlar.	s. 462
Resim 66:	Kızılbaşların sarığını çıkarıp ehl-i Sünnet mezhebine geçenlere şenlik alanına gelen ulemanın dua etmesi.	s. 463
Resim 67:	III. Murad'ın Eski Saray'a gidişi	s. 464
Resim 68:	İbrahim Han'ın sultana hediye takdimi	s. 467
Resim 69:	Nahıllar	s. 470
Resim 70:	III. Murad'ın şenlik alanına gelmesi	s. 472
Resim 71:	Şehzade Mehmed'in Eski Saray'dan nahıllarla birlikte şenlik alanına gelmesi	s. 473
Resim 72:	Şehzade Mehmed'in sultanın huzurunda	s. 474
Resim 73:	Çanak yağması	s. 475

Resim 74: Kılıç Ali Paşa ve adamları tarafından hazırlanan yapay dağ s. 477

Resim 75: III. Murad'ın önünde öldürülen birinin tabuta konulması s. 481

Resim 76: İntizâmî'nin yazdığı *Sûr-nâme*'yi Habeşî Mehmed Ağa, Gaznfer Ağa ve Zeyrek Ağa'ya sunması s. 490

Resim 77: İntizâmî, III. Murad'ın huzurunda. s. 491

Resim 78: Süleymaniye Camisinin maketi s. 494

Resim 79: Güreşçiler (Küşt-gîrân) s. 503

Resim 80: Sadrazam Sinan Paşa tarafından hazırlatılan havai fişekler s. 505

Resim 81: III. Murad'ın meydana altın ve gümüş saçması s. 508

Resim 82: III. Murad bahçede eğlenirken s. 511

Resim 83: III. Murad ve Şehzade Mehmed şenlik esnasında ok atışını izlerken s. 512

Resim 84: Haydar Mirza'nın Şah Abbas tarafından Veli Ağa'ya teslim edilmesi s. 556

Resim 85: Şehnameciler: Şemseddin Ahmed Karabağî, Seyyid Lokman, Nakkaş Osman ve Nakkaş Ali. s. 566

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo-1	Murâdî'nin şiirlerinde sıkça kullandığı kavramlar	s. 123
Tablo-2	III. Murad adına şiir yazan şairler ve şiirlerin sayısı	s. 450
Tablo-3	Safevî ve Özbekler sultanlarının III. Murad'a hediye ettiği kitaplar.	s. 467
Tablo-4	990/1582 Sünnet şenliğinde Osmanlı ulema, paşa ve esnafının III. Murad'a hediye ettiği kitaplar.	s. 468
Tablo-5	III. Murad'ın emriyle telif, tercüme ve şerh edilen eserler	s. 695
Tablo-6	Tasvirli Yazmalar	s. 708

KISALTMALAR LİSTESİ

A.	: III. Ahmed kitaplığı
A.e.	: Adı geçen eser
B.	: Bağdat Köşkü
Bkz	Bakınız
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
BOA, DVNSMHM.d	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi Mühimme Defterleri
Ed.	: Editör
FY.	: Farsça yazmalar
H.	: Hazine
Haz.	: Hazırlayan
ö.	: Ölüm yılı
R.	: Revan
S.	: Sayı
s.	: Sayfa
TİEM	: Türk İslam Sanatları Müzesi
TSMK.	: Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi
TSMA.d.	: Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Defterleri
TSMA.e.	: Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakı
TY.	: Türkçe yazmalar

GİRİŞ

III. Murad devri, XVI. yüzyılın son çeyreğinde Osmanlı İmparatorluğunun en geniş sınırlara ulaştığı "Altın Çağ"ın etkilerinin nispeten hissedildiği bir dönem olarak hem siyasi olaylar hem de bunların etrafında gelişen yazılı kültür öğeleri ile yüzyıl içinde ayrı bir yere sahiptir. Diğer yandan bu dönemde cüceler, musahip-vezir ve musahibeler ile hanım sultanların imparatorluk içinde etkin konumlarının önceki padişahların dönemine nazaran hiç olmadığı kadar arttığı söylenebilir. Bu dönem "ağalar devri"nin başlangıcı sayılabilir.

Hükümdarlığında saray halkı ve kapı halkı gibi farklı güç odaklarının farkında olan Sultan III. Murad önceki sultanların dönemini de dikkate alarak – ki o zamanlar vezirlerin etkin ve güçlü olduğu zamanlar olarak nitelendirilebilir – merkeziyetçi bir anlayış benimsemiş, bu odakları kendi düşüncesi çerçevesinde şekillendirmeye çalışmıştır. Bu güç odaklarına özellikle Hoca Sâdeddin Efendi özelinde dönemin ulemasını da ekleyebiliriz.

Merkeziyetçi anlayışın tezahürü olarak III. Murad, iktidarına engel olabilecek güçte olan kişileri alt etmek için çeşitli yollar denemiştir. Saray teşkilatına bağlı atamaların III. Murad öncesinde veziriazamlar tarafından yapılmasına karşın artık kapı ağası tarafından yapılması iktidar ve intisap ilişki ağlarının değiştiğini göstermektedir.[1] Bu durum hizipler arası çatışmayı da beraberinde getirmiş ve iki taraf birbirini alt etmeye çalışmıştır. Güçlü vezir Sokollu'nun öldürülmesiyle kapı kullarının saray halkı karşında ilk yenilgisini aldığı söylenebilir. 997/1589 Beylerbeyi vakasına kadar saray halkına yani merkezileşmenin önemli bir aktörüne karşı belirgin bir tepki verilmemiştir.

III. Murad'ın saraya çekilip devleti buradan yönetme isteği ve artık ulaşılmaz bir sultan hâline gelmesi dönemin birçok müellifi tarafından olumsuz şekilde karşılanmış ve bu durum eserlerde yer yer tenkit edilerek sefere çıkmayan padişah konusunda çeşitli yorumlar yapılmıştır. Müelliflerin bu tenkitlerinden bazen saray halkı bazen de sultanın irtibatta olduğu kişiler de payını almıştır. III. Murad'ın sefere çıkmamasının yanında özellikle Şeyh Şücâ ile olan ilişkisi tepki gösterilen konulardan biridir.

[1] Baki Tezcan, **The Second Ottoman Empire: Political and Social Transformation in the Early Modern World**, New York, Cambridge University Press, 2010, s. 195.

Saray halkının hem padişah nezdinde hem de devlet kademelerindeki atamalarda ve yönetimde ön plana çıkması kapı halkının bu dönemde geri planda kalmasına ve dolayısıyla bu kişiler arasında huzursuzluğa sebebiyet vermiş ve artık "kapı halkı" değil "saray halkı" etkin hâle gelmiştir. Bu dönemde veziriazamların padişahı doğrudan yazılı olarak bilgilendirmesi de merkezileşmenin başka bir boyutu olarak karşımıza çıkmaktadır. Padişahın veziriazamlardan telhisler yoluyla bilgi alması devlet yönetiminde daha etkin olmaya çalışmasının ve veziriazamları denetlemesinin bir tezahürü olarak değerlendirilebilir.[2]

Sultan kendi denetimini sağlamak adına sadece saray ve çevresiyle değil saray dışındaki birçok kişiyle de irtibat kurmuştur. Bu durumun bir denge politikasının sonucu olduğu söylenebilir. III. Murad'ın birden çok kişi ile irtibatta olması emrindeki kişilerin daha çok denetim altında olmasına neden olmuştur. Çeşitli hizipler arasında denge politikası izleyen sultanın bu politikası kültürel alanda birçok haminin ortaya çıkmasına olumlu anlamda katkı sağlamıştır. Müellifler de artık denge politikası gözeterek birden fazla patrona eser sunma imkânı yakalamıştır. Bu dönemde devlet yönetimindeki bu merkezileşmenin yanı sıra kültürel anlamda da bir merkezileşme politikasının takip edildiği söylenebilir. Şair olan padişahın şiirlerine şerhler yazdırması ve bunların içeriklerinin neredeyse birebir aynı olması bunun bir göstergesi olarak okunabilir. Dönemin önde gelen âlim, şeyh ve şairlerine şiirlerine şerhlerin yazılmasını emreden sultanın burada kendi şairliğini de ön plana çıkartmak amacı güttüğü aşikârdır.[3]

İmparatorluk içinde hâkim kuvvet olan padişahın reayayla ilişkilerinde artık vezirler ve diğer kalemiye sınıfının değil harem ve onun yöneticilerinin etkin olduğu bir dönem olarak sırayla ağalar ve cüceler padişah ile müellifler arasında aracı konumdadır. Bu dönemde hamilerin sayısının artması ve değişmesi telif ve tercüme edilen eserlerde sultanın yanında farklı kişilerin konumlanmasını sağlar. Özellikle tasvirli eserlerde bu farkındalık ortaya çıkmaktadır. Sultan için hazırlanmış tasvirli bir yazmanın paşa ve ağalar için de hazırlanması hamilerin farklı statüde insanlar olduğunu göstermektedir. Bu hamiler, yazdırdıkları eserlerde padişahın ilgisi

[2] Günhan Börekçi, **Factions and Favorites at the Courts of Sultan Ahmed I (r. 1603-1617) and His Immediate Predecessors**, Ohio State University, Doktora Tezi, 2011, s. 255.
[3] Uğur Öztürk, Osman Sacid Arı, "Şiire Anlam Katmak: Sultan III. Murad'ın şiirlerine yapılan şerhler ve Derviş Mehmed'in tasavvufî şerhi", **Cemal Aksu Armağanı**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2020, s. 847-930.

doğrultusunda taleplerde bulunmuşlar ve talepleri resimli yazmalarda daha belirgin hâle gelmiştir.

Kişiler arasındaki ilişkiler ve bu ilişkilerin boyutu yazılan eserlerin içeriğini belirler niteliktedir. Ağalar, saraya yakın paşalar (Ferhad Paşa ve Özdemiroğlu Osman Paşa) için tasvirli fetihnameler hazırlarken saray ağaları ile ilişkisi daha kısıtlı olan paşalar (Koca Sinan Paşa) ise kendi çabalarıyla bu tür eserler hazırlatabiliyorlardı.

Güç odaklarındaki bu değişimler, önceki dönemlerde etkin olan müelliflerin yerine daha önce az bilinen yeni müelliflerin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Yeni müelliflerin görünür olmasında farklı etkenler vardır. Hemşericilik bu etkenlerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır (Habeşî Mehmed Ağa ve Molla Ali örneği). Hamilerin eserlerin muhteva ve şekilsel özelliklerinde belirleyici bir rol oynamaları, müellifleri bu beklentileri karşılayabilecek eserler telif etmesini sağlamıştır. Türkçe telif eserlerin devir içinde sayıca fazla olması sebebiyle hamilerin bu konuda bir yönlendirme içinde olduğu da söylenebilir.

Bahsi geçen konulardan hareketle *III. Murad Dönemi Yazılı Kültürü* başlıklı tezimizin ilk bölümünde, dönemin siyasi hayatına sultan odaklı olarak değinilmiştir. Bu bölümün ikinci kısmında Kanûnî'den sonra en fazla şiire sahip olan III. Murad'ın (Murâdî) edebi hayatı, kişiliği ve telif etmiş olduğu *Dîvân*'ı, mesnevisi ve hususî mektupları incelenmiştir. Bu incelemeye gayet hacimli bir külliyat olan *Murâdî Şerhleri* de dâhil edilmiş ve bu şerhler patronaj kültürü çerçevesinde ele alınmıştır. Murâdî'nin şiirlerine yazılan nazireler ve tahmisler de yine bu bölüme dâhil edilmiştir.

İkinci bölümde bir hami olarak sultanın saray çevresi, ulema ve paşaları ele alınmış ve söz konusu kişilerin dönem yazarlarıyla olan ilişkilerine değinilmiştir. Bu kısımda bahsi geçen kişilerin şair ve müelliflerle olan irtibatları şiir ve eserler üzerinden incelenmiş ve bölümün sonuna ilişki ağlarını gösteren çizelgeler konmuştur.

Üçüncü bölümde, sultan için manzume kaleme alan şairler incelenmiş ve bu şairlerin yazdıkları şiirler üzerinden III. Murad'ın bir portresi çizilmeye çalışılmıştır. Bölümün devamında ise Osmanlı'nın en ihtişamlı düğünü olan 1582 sünnet

şenliğinin detayları, bu şenlik hakkında kaleme alınmış eser ve manzumeler incelenmiştir.

Dördüncü bölümde ise öncelikle III. Murad adına ithaf edilmiş telif, tercüme ve şerh eserler mercek altına alınmış ve söz konusu eserler konularına göre tasnif edilmiştir. Bu tasnifte özellikle Türkçe literatürdeki tüm yazılı ürünler üzerinde durulmuş, Arapça ve Farsça eserlerde sultana ithaf dikkate alınmıştır. III. Murad döneminde yazılan fakat sultanın ismi zikredilmeyen eserler ise bu bölümden sonra ele alınmıştır. Telif, tercüme ve şerhlerin konulara ve yazılan dillere göre tasnifi yapılarak grafiklerle bu veriler desteklenmiştir. Bu bölümde ayrıca tezin diğer bölümlerinde de ismi zikredilen dönem şairlerinin bir listesi çıkarılmıştır. Şairler listesinin ardından III. Murad döneminde tasvirlenmiş yazmaların bir dökümü verilmiştir.

Tezin tespit ve değerlendirmeleri ise sonuç kısmında işlenmiştir.

Literatür Değerlendirmesi

Bu dönemde literatür açısından kaynakları iki kısma ayırmak mümkündür. III. Murad devrinde telif edilmiş divanlar, mesneviler, kronikler, coğrafya ile ilgili eserler, tabakat kitapları ve şuara tezkireleri bu kaynakların birinci kısmını ve temelini oluşturmaktadır. İmparatorluk dâhilinde kaleme alınmış bürokratik evraklar da birincil kaynaklar arasındadır. Topkapı Sarayı evrakları içinde yer alan dönemin önde gelen kişilerini ilgilendiren arşiv belgeleri ve saray evrakları da sosyal ve siyasal incelemeler için önemlidir. III. Murad devrinde ayrıca yedi yabancı seyahatname ve bir de sultanın Yahudi doktorunun anıları mevcuttur. Bu eserlerde yazarlar belirli sürelerde İstanbul başta olmak üzere imparatorluğun başka şehirlerini de gezmişler, resmi veya gayri resmi raporlar bir araya getirmişlerdir.

Bu dönemde başta valide sultan olmak üzere Bâbüssaâde ağası Gazanfer Ağa ile ilgili Venedik arşivinde yer alan elçilik raporları da bulunmaktadır. Sultanın saray muhiti incelenirken bu kaynaklardan da istifade edilmiştir. Ayrıca yine Osmanlı arşiv belgelerinden hareketle kitap sanatı ve tarihi ile ilgili kayıtlar da dikkate alınarak paşalara ait metrukâtlar vb. kayıtlar da çalışmanın ilgili yerlerinde kullanılmıştır.

Dönemin literatür değerlendirmesinde bahsi geçen birincil kaynaklar ve ikincil literatürdeki biyografik eserlerin incelenmesine yer verilmiş, kaynakların özellikle III. Murad devriyle ilgili kısımları üzerinde durulmuştur.

Seyahatnameler-Yabancı Seyyahlar

III. Murad devri siyasi durum ve kültürel hayatı hakkındaki kaynakların bir kısmı, imparatorluğu ziyaret etmiş veya imparatorlukta yaşayan yabancı kişiler tarafından kaleme alınmış eserlerdir (seyahatname, hatırat veya elçilik raporları). Bu eserlerden devir ile ilgili siyasi, sosyal ve kültürel olaylara yapılan atıflarda yararlanılmıştır.

1.1.1. Reinhold Lubenau Seyahatnamesi

Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu'nun Osmanlı'ya gönderdiği elçilik heyetinde eczacı olarak bulunan Reinhold 1587 yılından 1589 yılına kadar İstanbul'da kalmıştır. Yolculuk sırasında gördüğü yerleri defterine kaydederken, ilk olarak seyahatnameye Tuna nehri üzerindeki gemilerin tasviriyle başlar. Komorn, Estergon, Budin kaleleri ve Mohaç Meydan Savaşı'nın gerçekleştiği yeri anlatır. Eserin büyük bir kısmı İstanbul hakkındadır. Bu dönemde İstanbul'a çevre eyaletlerden gelen ürünleri, dini bayramları ve hacıların hacdan dönüşlerinde karşılanmak için yapılan törenleri anlatır.

Türklerin giyim kuşamları, yiyecekleri ve diğer topluluklar ile aralarında olan ilişkileri hakkında çeşitli ayrıntıların olduğu seyahatnamede bazen İstanbul dışındaki kentler (Bursa, Mudanya, İznik, İzmit) hakkında bilgiler de bulunmaktadır. Bu dönemde yazılmış seyahatnamelerin genel özelliğine uygun olarak Türkleri sürekli kötüleyen Lubenau, kuruluşundan III. Murad'a kadar Osmanlı devletinin tarihsel seyrini de seyahatnamesine eklemiştir. Eser Türkçeye iki cilt hâlinde tercüme edilmiştir.[4]

1.1.2. Stephan Gerlach'ın Türkiye Günlüğü

[4] **Reinhold Lubenau Seyahatnamesi: Osmanlı Ülkesinde 1587-1589**, 2 Cilt, Çev.: Türkis Noyan, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2012. Eserin tanıtım yazısı için bkz. Arzu Baykara Taşkaya, "Reinhold Lubenau Seyahatnamesi, Osmanlı Ülkesinde 1587-1589, İstanbul, Kitap Yayınevi, Eylül 2012, 2 cilt, ISBN: 9786051050904, 2. Hamur Ciltsiz, 836 s. Çev.: Türkis Noyan", **Tarih İncelemeleri Dergisi**, XXVIII/2, 2013, s. 618-620.

1573 yılında Avusturya elçisinin maiyetinde Osmanlı devletine gelen Gerlach vaizlik vazifesi ile bu heyete dâhil olmuştur. Eser, 1674 yılında Frankfurt'ta Gerlach'ın torunu tarafından basılmıştır. 1573 yılından itibaren yıl yıl kayıtlar tutulmuştur. Eserin girişinde sekiz adet madalyon bulunmaktadır. Bu madalyondaki kişiler sırasıyla, Roma İmparatoru II. Maximilian, Roma İmparatoru II. Rudolphus, Türk Hükümdarı II. Selim (Selimus), Türk Hükümdarı III. Murat (Amurates), Würtemberg Dükü Ludwig, 6. Würtemberg Dükü III. Eberhad, İmparatorluk Elçisi Baron David Ungnad, Saray vaizi M. Stephan Gerlach.

Eseri kayıtlardan hareketle iki kısma ayırmak mümkündür. İlki, İstanbul'da yaşayan Müslim ve gayrimüslim halkın gündelik yaşamı ve şehrin kentsel özellikleriyle ilgili yazdıklarıdır. Bu kısımda yer alan ve III. Murad ava çıkarken yapılan gözlemleri ve sultanın dış görünüşünü aktaran bilgiler eserin önemini ortaya koymaktadır. III. Murad'ın dış görünüşü hakkında ayrıntılı bilgilerin olduğu eserde, devrin saray yönetimi ve paşaları hakkında da bilgiler vardır. Gerlach'ın İstanbul'da olduğu vakit kurulan ve imparatorluğun ilk rasathanesi olan Takıyyüddin Rasathanesi hakkında da bilgiler sunan eserin ikinci kısmı ise Osmanlı'nın siyasi yazışmaları, İran ve Batı seferleri hakkında bilgileri içerir.[5]

1.1.3. Salomon Schweigger'in Seyahatnamesi

Roma-Germen İmparatorluğunun göndermiş olduğu elçilik heyetinde din adamı/vaizlik göreviyle Osmanlı devletine gelen Schweigger, eserini iki kısma ayırmıştır. İlk kısımda, Commora'da Türkler tarafından karşılanmasıyla başlayarak İstanbul'a kadar geçtiği güzergâhları anlatır. İkinci kısımda ise Türk hükümdarının dini, siyasi yönetimi ve ülkenin geleneklerini, saray bahçesini, İstanbul kentinin konumunu, önemli yapıların tasvirini ve kendisi bulunduğu sırada gelişen olayları aktarır. Hem Gerlach hem Schweigger'in Budin üzerinden İstanbul'a gelmeleri sebebiyle o dönemde öldürülen Budin Valisi Sokollu Mustafa Paşa hakkında her iki eserde de bilgiler mevcuttur. Schweigger, halk arasında sultan ile ilgili sara hastası olduğu, ayrıca sultanın Yahudi bir adamın oğlu olduğuna dair dedikoduları da eserine dâhil etmiştir.[6]

[5] **Stephan Gerlach: Türkiye Günlüğü 1573-1578**, 2 Cilt, Çev.: Türkis Noyan, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2006.
[6] Salomon Schweigger, **Sultanlar Kentine Yolculuk 1578-1581**, Çev.: Türkis Noyan, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2004.

1.1.4. Brettenli Michael Heberer'in Anıları

Heberer dört kitap olarak tasarladığı eserinde ilk olarak Heidelberg kentinden Fransa'ya giderken esir düşmesini, Mısır'da kölelik yapmasını ve İstanbul'a satılmasını anlatır. Bu olayların yaşandığı zaman zarfı üç yıldır. Denizlerde esir olarak çalıştığı için Osmanlı'nın donanması ile ilgili bilgileri aktaran Heberer, sultanın av sahneleriyle ilgili canlı örnekler sunar. Seyahatnamede III. Murad'ın kızıyla evlenen ve Mısır'ı yöneten İbrahim Paşa'nın para hırsına da değinilmiştir. Köle olarak İstanbul'a gelen Heberer, III. Murad'ın kendisi dâhil diğer kölelere gösterdiği hürmetten bahseder. Bu yolculuk sonunda kendilerinin sultana teslim edildiğini ve bu sırada bir kölenin kaçarak esaretten kurtulduğunu da eserine ekleyen Heberer, İstanbul'a geldiği vakit şiddetli bir kış yaşandığını ve köle olarak kar toplama işiyle görevlendirildiklerini söyler. İstanbul'da kaldığı süre içerisinde esaretten kurtulmaya çalışan Heberer, imparatorlukta görevli çeşitli mevkilerde bulanan kişiler ile mektuplaşmıştır. Belli bir süre sarayda görevli birinin yanında çalışan Heberer, Topkapı Sarayı ve civarının ayrıntılı tasvirlerini yapar. Yanında çalıştığı kişi görevden azledilince köleler de saraydan uzaklaştırılmıştır.[7]

1.1.5. Friedrich Seidel'ın Anıları

Kutsal Roma-Germen İmparatoru II. Rudolph'un[8] 1591'de Osmanlı İmparatorluğu'na gönderdiği elçi Friedrich von Kreckwitz'in maiyetinde eczacı olarak bulunan Friedrich Seidel, III. Murad'ın saltanatının son döneminde İstanbul'a gelmiştir. Doğudaki savaşların devam ettiği, aynı zamanda Batı'da savaşların başladığı bir dönemde Avusturya temsilcisi olduğu için zindana atılmıştır. Bu sebeple eserde zindana dair oldukça ayrıntılı tasvirler yer alır. Bu dönemde kentte ve salgınının olduğuna dair kayıtları anlatan Friedrich'e göre bundan dolayı birok kişi ölmüştür.

Friedrich, Osmanlı'nın batıda savaştığı yıllarda ülkeye gelmiştir, bunun için bu savaşla ilgili hem devlet içindeki hem de dışındaki olayları ayrıntılı olarak anlatır.

---

[7] **Osmanlıda bir köle: Brettenli Michael Heberer'in anıları 1585 – 1588**, Çev.: Türkis Noyan, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2003.

[8] II. Rudolph'un Temmuz 1583-Ocak 1584 tarihleri arasında Siyavuş Paşa'nın sadrazam olduğu bir dönemde İstanbul'a göndermiş olduğu bir başka elçinin hatıratı için, bkz. Özdemir Nutku, "Onaltıncı Yüzyılda Avusturya İmparatoru II. Rudolph'un III. Murat'a Gönderdiği Elçilik Heyeti (Stainach Yazması)", **X. Türk Tarih Kongresi: Ankara 22-26 Eylül 1986 Kongreye Sunulan Bildiriler**, Ankara, 1993, C. IV, s. 1179-1191.

Sultanın aslında Batı'daki savaştan yana olmadığını ve barışçıl bir politika izlediğini yazar. Bu dönemde sadrazam olan Sinan Paşa ve rakibi Ferhad Paşa arasındaki çekişmeleri de aktarır.[9]

1.1.6. Breüning Seyahatnamesi

Breüning, bu dönemde herhangi bir resmi görevi olmadan Osmanlı devletini ziyaret eden nadir seyyahlardan biridir. Seyahatnamede bu dönem imparatorluk kentlerinden ziyade Breüning'in deniz yolculukları anlatılmaktadır. Breüning seyahatleri sırasında kendisine rehber olması için Antik Yunan ve Latin coğrafyacıların kitapları ile zamanının seyyahlarına ait seyahatleri de okuyarak yolculuğa başlamıştır. İstanbul'da bir ay gibi kısa bir süre kaldıktan sonra başta Anadolu'daki kentler başta olmak üzere, Suriye, Mısır, Filistin, Kudüs'e deniz seyahatleri yapmıştır.[10]

1.1.7. John Sanderson'ın Seyahatnamesi

III. Murad döneminde Osmanlı İngiliz ilişkileri yeni bir ivme kazanmış ve İngilizler elde ettikleri ticari ayrıcalık sonrasında kurdukları Levant Kumpanyası ile ticari ilişkilerini geliştirmeye çalışmışlardır. Levant Kumpanyasının ticarî temsilcilerinden biri olan Sanderson'un seyahatnamesi, bu iki devletin ticari ilişkilerinin tarihi açısından önemli bir kaynaktır.

1584 yılında Akdeniz'den seyahatine başlayan Sanderson, geminin uğradığı Akdeniz'in güney kısmında bulunan limanlardaki gözlemlerini yazar. İstanbul'da 1591 ve 1598 yılları arasında aralıklarla toplamda yaklaşık beş buçuk ay kalan Sanderson, bu dönemde meydana gelen yeniçeri ayaklanmasına şahit olmuştur. III. Murad'ın ölümü sonrasında boğdurulan 19 şehzadeden de bahseden Sanderson, ayrıca III. Mehmed'in tahta çıkışını ve sonrasında çıktığı Eğri seferi hakkında da gözlemlerini kaleme almıştır. İstanbul ile ilgili olarak da şehrin kuruluşundan itibaren

[9]Friedrich Seidel, **Sultanın Zindanında Osmanlı İmparatorluğu'na Gönderilen Bir Elçilik Heyetinin İbret Verici Öyküsü (1591-1596)**, 2 Cilt, Çev.: Türkis Noyan, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2017.

[10] Hans Jacob Breüning, **Breüning Seyahatnamesi Doğu Ülkelerine Yolculuk; İstanbul 1579**, Çev.: Türkis Noyan, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2019.

tarihi ile saray ve camileri hakkındaki gözlemlerini aktaran Sanderson, saray içinde Safiye Sultan ve Kira Hatun ile ilgili yolsuzluk iddialarına da değinmiştir.[11]

1.1.8. Domenico Herosolimitano'nun Hatıraları

1574-1595 yılları arasında III. Murad'ın hekimliğini yapan Herosolimitano, sultana yakın olup onun hakkında en özel bilgileri veren hâlihazırda tek yabancı kaynaktır. Osmanlı haremi hakkında sonraki yüzyıllarda tahayyül edilen birçok bilginin kaynağı olarak bilinen Herosolimitano, sultanın kız kardeşi Gevheri Müluk Sultan'ın hekimi olarak hac yolculuğu da yapmıştır. Eser, Herosolimitano'nun sarayda görevli olması hasebiyle Topkapı Sarayının yapısı ve işleyişi, İstanbul'daki binalar, toplumsal, siyasi ve iktisadi yapı hakkındaki birçok değerli bilgi de içerir. Eserde, özellikle III. Murad'ın günlük programı hakkında oldukça ayrıntılı bilgiler mevcuttur (s.84-85).[12]

Değerlendirme

Sonuç olarak III. Murad zamanında imparatorluğa gelen yabancı resmi, gayri resmi görevliler ve seyyahların sayısı oldukça fazladır. Özellikle İngilizlerin III. Murad döneminde ticari ayrıcalık kazanması, İngiliz seyyah veya resmi görevlilerin Osmanlı'ya olan merakını daha da arttırmıştır. Levant Kumpanyası'nın kurulması ile birlikte Osmanlı'ya olan ilginin giderek arttığı böylelikle bu dönemde başka ülkelerden birçok resmi/gayri resmi görevlinin Osmanlı ülkesine gelmesi Levant Kumpanya'sının bir sonucu olabilir. Osmanlı-İngiliz ilişkileri açısından bir dönüm noktası sayabileceğimiz bu devirde İstanbul'a gelenlerin kaleme aldıkları eserlerde Osmanlı'ya dair ayrıntılı bilgiler de vardır. Bu seyahatname ve hatıratlar özellikle yerleşik bir saray hayatı yaşayan III. Murad ve çevresini anlatmak için adeta birbirleriyle yarışmıştır. Bu seyahatnamelerde özellikle sultanın kişiliği, bedensel özellikleri ve sağlığına dair bilgiler mevcuttur. Sultan ve saray hakkında bilgi vermeye uğraşan bu kişiler bazen halk içinde yaygın olan rivayetleri de notlarına eklemişlerdir. Bunlardan biri sultanın sara hastası olduğu bir diğeri ise onun Yahudi bir adamın çocuğu olduğuna dair rivayetlerdir. Bu rivayetlerin dini ve siyasi hassasiyet taşıyan yazarlar tarafından kaleme alındığını unutmamak gerekir. Tezde

[11] Ayşe Özge Ercan, **İngiliz seyyah John Sanderson'ın Seyahatnâmesi (1584 -1602)**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2014.
[12] Domenico Herosolimitano, **Bir Yahudi Doktorun Harem Saray ve İstanbul Hatıraları**, Çev.: Esma Selçuk Demir, İstanbul, Yeditepe Yayınevi, 2018.

hatırat ve seyahatnamelerde başta sultan olmak üzere bu devirle ilgili verilen tüm bilgiler kullanılmıştır.

Dönemle İlgili Yapılan Çalışmalar

III. Murad dönemi ile ilgili olarak doğrudan sultanın biyografisini ele alan dört çalışma bulunmaktadır.[13] Bunların ilki Zeynep Aycibin tarafından hazırlanmıştır. *Çöküş Edebiyatı'nın Merkezinde Bir Padişah: Manevi Dünyası ile Sultan III. Murad*, ismiyle yayınlanmış olan eserde isminden farklı olarak bir manevi dünyadan ziyade hem imparatorluk hem de sultanın maddî dünyası kaleme alınmıştır. Aycibin'in sultanın hayatını yazarken kullandığı kaynaklar –kendisinin de tarihçi olması hasebiyle- III. Murad döneminde yazılmış olan iki tarih eseridir. Gelibolulu Âlî'nin *Künhü'l-Ahbâr*'ı ve Selânikî'nin *Târîh*'i. Bu iki kroniğin nakilleri eserde önemli bir yer tutmaktadır. Bunlara ek olarak dönemde imparatorluk ile ilgili kayıtların yer aldığı seyahatnameler de kullanılmıştır. Aycibin'in kitabında dikkat çeken hususlardan biri özellikle İngilizce yazılmış ikincil literatüre ait kitapları kullanmasıdır. Örneğin, Bâkî'nin azledilmesine sebep olan gazelin yazma nüshalarına veya neşredilmiş *Dîvân*'a bakmak yerine 1911 yılında yayınlanmış İngilizce bir kaynağa (Rudolf Dvorak, *Bâkî's Dîvân*, Ghazlijjat, Leiden, 1911) atıfta bulunmak bu çabanın başka bir boyutudur. Çünkü bu gazel *Divan*'ın hem Michigan (416 numaralı şiir mecmuası 140b) nüshasında hem de XVI. yüzyılda Bâkî hayatta iken tertip edilmiş bir mecmuada ona ait olarak gösterilmiştir.[14] Aycibin'in eserinin en önemli taraflarından biri, Gelibolulu Âlî'nin yazdıklarını ve çelişkileri göz ardı etmesi hatta bazı yerlerde Âlî'nin verdiği bilgilerle yetinmeyip onun niyetini okuyacak öznel değerlendirmelere yer vermesidir.

III. Murad ile ilgili ikinci çalışma Feridun Emecen tarafından kitap bölümü olarak hazırlanmıştır. *İmparatorluk çağının Osmanlı Sultanları: II. Selim'den Sultan İbrahim'e (1566-1648)* ismiyle yayımlanan bölüm daha önce Bekir Kütükoğlu tarafından yazılmış olan *TDV İslâm Ansiklopedisi'*ndeki maddenin güncel kaynaklar ile genişletilmiş hâlidir. Emecen, Kütükoğlu'nun yazmış olduğu bilgileri daha ayrıntılı hâle getirmiştir. Kullanmış olduğu tarihi kaynaklar ve arşiv belgeleriyle

[13] Bu dönem ile ilgili çalışmalar ise bu devirde telif ve tercüme edilmiş eserlerin inceleme kısmında yer aldığı ve başlığın sınırlarını aşacağı için buraya alınmamıştır.

[14] Uğur Öztürk, "Tezkire Niteliğinde Bir Şiir Mecmuası", **Turkish Studies**, C. VIII, S. 1, 2013 s. 411-428.
Bâkî'nin neşredilmiş Dîvân'ında bu gazel bulunmamaktadır.

yazılan bölüm sultan hakkında doyurucu bilgileri içermektedir. Tezde de çokça faydanılan *Filori Defteri*'ni kısmen kullanan Emecen özellikle III. Murad dönemi saray kitaplığına dair bilgileri bu defterden aktarmıştır. Emecen bu maddede hicrî bin yıl ile ilgili olarak dönemin müelliflerinin padişahı "son asrın mehdisi" olarak saymalarına rağmen III. Murad'ın bu hissiyata kendini kaptırmadığını söyler (s. 81). Padişahın bu benzetmeyi kendi açık açık dile getirmese de hem dönem kaynaklarında hem de kendi yazmış olduğu eserlerde "seçilmiş kişi olarak" kendini konumlandırdığı bir mevki vardır.[15] Kütükoğlu'nun daha evvel yazmış olduğu maddede III. Murad şiirlerine yazılan ve hâlihazırda TİEM'de bulunan şerh mecmuasını sultan tarafından yazılmış olan Farsça tasavvufa dair mesnevi *Fütuhat-ı Sıyâm* ile aynı eser olarak ele alması maddeyi güncelleştiren Emecen'in de aynı hatayı tekrarlamasına sebep olmuştur. (s.88).

III. Murad ve dönemi ile ilgili üçüncü kaynak *Sultan Murad-ı Sâlis'in Dünyası: Mektupları ve Rüyaları Işığında Bir Derviş Padişah*[16] isimli eserdir. Bu eser Türkan Alvan tarafından III. Murad'ın rüya, vâkıât ve ilham yoluyla yazılmış mektuplarından hareketle kaleme alınmıştır. Sultanın şehzadeliğinden itibaren şeyhi olarak kabul ettiği Şâbânî-Halvetî tarikatına mensup Şeyh Şücâ'ya yazmış olduğu mektuplardan oluşan *Kitâbü'l-Menâmât*, İmrahor Nuh Ağa tarafından yazıya geçirilmiştir. Bu mektuplarda Şeyh Şücâ'nın cevapları yoktur, ancak sultanın sorularının satır aralarında şeyhinin cevaplarını bulmak mümkündür. Alvan'ın oldukça hacimli olan (878 sayfa) eserinin son 300 sayfası yukarıda bahsi geçen rüya mektuplarının yeniden neşridir.[17] *Sultan Murad-ı Sâlis'in Dünyası* beş ana bölümden oluşmaktadır: Sultan III. Murad Devrinin Panoraması, Osmanlı Siyaset Düşüncesine Tasavvufun Etkisi, *Kitâbü'l-Menâmât*'a Göre XVI. Yüzyıla Dair Notlar, *Kitâbü'l-Menâmât*'a Göre Sultan III. Murad'ın Dervişliği, *Kitâbü'l-Menâmât* Metni. Eserin *Sultan III. Murad Devrinin Panoraması* adlı başlığı altında III. Murad'ın şahsi olarak bilim, kültür, tezhip, tasvir, klasik mimarî, telif ve tercüme faaliyetlerine olan katkılar incelenmiştir. Bu başlıkta minyatür, tezhip kısmını Betül Bilgin yazmıştır.

[15] Diğer yandan ileride değinileceği üzere Ca'fer es-Sâdık'a ait olduğu söylenen cifr ilmine dair eser, bu dönemde Türkçe olarak şerh edilmiştir fakat Emecen'in iddia ettiği üzere III. Murad adına değil III. Mehmed adına kayıtlıdır ve ithaf kısmında bu şekilde yazmaktadır (s.85).

[16] Türkan Alvan, **Sultan Murad-ı Sâlis'in Dünyası: Mektupları ve Rüyaları Işığında Bir Derviş Padişah**, İstanbul, İz Yayıncılık, 2021.

[17] **Kitâbü'l-Menâmât**'ın önceki neşri için bkz. **Kitâbül-Menâmât: Sultan III. Mıurad'ın Rüya Mektupları**, haz. Özgen Felek, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2014.

Çalışmanın telif ve tercümelerde asıl kaynağı Sadık Yazar'ın doktora tezidir.[18] *Sultan Murad-ı Sâlis'in Dünyası: Mektupları ve Rüyaları Işığında Bir Derviş Padişah* isimli eser baştan sona okunduğunda kitabın en büyük iddialarından biri, III. Murad'ın dünya saltanatından uzak, ahiret ve tasavvufi hayat için çabalayan bir sultan imajı çizdiğidir. *Kitâbü'l-Menâmât'a Göre XVI. Yüzyıla Dair Notlar*, kısmında III. Murad'ın şeyh Şücâ'ya yazmış olduğu mektuplardan ve kısmî cevaplardan hareketle devrin bir panoraması çıkarılmıştır. Bu kısım özellikle Manisa'nın vergileri, atamalar, şeyhin talepleri gibi en ilginç mektupları barındırır. İmparatorluğa Orta Asya'dan gelen kişi ve şeyhleri de bu mektuplar üzerinden takip etmek mümkündür. Söz konusu kısımda *Nefs Psikolojisi* başlığı, Mustafa Merter tarafından yazılmıştır. *Osmanlı Siyaset Düşüncesine Tasavvufun Etkisi* başlığında III. Murad dönemi tasavvufi hayat, sultanın tarikat ve meşayih ile irtibatı üzerinde durulmuştur. Özellikle Şeyh Şücâ hakkında *Kitâbü'l-Menâmât* ve arşiv belgelerinden yola çıkarak bir biyografi denemesi yapılmıştır.

III. Murad ve dönemi ile ilgili dördüncü ve en güncel kaynak Bursa Osmangazi Belediyesi yayınlarından çıkan *Sultan III. Murad Dönemi ve Bursa* isimli sempozyum bildiri kitabıdır.[19] Tebliğ metinleri siyaset, kültür, III. Murad ve Bursa başlıklı üç bölümden oluşmaktadır. Kitapta 34 yazara ait 33 makale bulunmaktadır. *Siyaset* başlığında III. Murad'ın Manisa sancak beyliğinden başlanarak saltanatı boyunca hem imparatorluk dâhilinde hem de haricindeki gelişmeler ele alınmıştır. Bu gelişmelerde özellikle kapitülasyonlar, vergi taksimatı ve merkezî yönetim teşkilatına değinilmiştir. *Kültür* başlığında sultan tarafından telif, tercüme ve şerh edilen eserlere temas edilmiş, bir şair olarak Murâdî'nin şiirleri incelenmiştir. Bu kısımda dikkat çekici konulardan biri yabancı seyyahların gözüyle dönemin günlük hayatına dair bilgilerin verilmesidir. Son kısım olan "III. Murad dönemi ve Bursa" başlığında ise Bursa'ya dair makaleler yer almaktadır.

[18] Sadık Yazar, **Anadolu Sahası Klâsik Türk Edebiyatında Tercüme ve Şerh Geleneği**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Eski Türk Edebiyatı, Doktora Tezi, İstanbul, 2011.
[19] **Sultan III. Murad Dönemi ve Bursa**, Bursa Osmangazi Belediyesi Yayınları, Editör: Prof. Dr. Ersin Gülsoy, Bursa, Gaye Kitabevi, 2021.

BİRİNCİ BÖLÜM

III. MURAD'IN SALTANATI (SİYASİ VE SOSYAL OLAYLAR, KÜLTÜREL GELİŞMELER) VE EDEBİ KİŞİLİĞİ

III. Murad'ın hayatı, saltanat döneminin önemli özellikleri ve edebi kişiliğinin ele alınacağı bu bölümde ilk önce padişahın şehzadelik dönemi ve tahta çıkışından söz edilecektir. Ardından bu devirde yaşanmış olaylar ve diğer gelişmeler, sultanın vefatına kadar onun hayatıyla bağlantılı olarak kronolojik bir sıralamada verilecektir. En son kısımda ise III. Murad'ın edebi ve tasavvufi kişiliği ile edebi eserleri incelenecektir.

1.1. III. Murad'ın Siyasi Hayatı

1.1.1. Şehzadelik Dönemi ve Tahta Çıkışı

Şeh-i isnâ ʿaşer-i ʻOsmânî
Cân-ı ʻâlemdür o âdem cânı
Sâbit-i eslâfı ile ahsâbı
Cem ü Cemşîde çıkar ensâbı
Geçdi çün tahta şehen-şâh-ı kerem
İrdi maksûd u murâda ʻâlem[20]

III. Murad 5 Cemaziyelevvel 953/4 Temmuz 1546'da babası II. Selim'in Saruhan sancak beyi olarak Manisa'da bulunduğu sırada Bozdağ yaylağında doğmuştur.[21] Doğumuna "*gül-i sâbit*" (953) ve "*gül-i beşâret*"[22] (953) tarihlerinin

[20] Sadık Yazar, **Seyyid Şerîfî Mehmed Efendi; Hayatı, Divanı ve Hilyesi,** İstanbul, Fatih Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006, Dibâce, s. 119.

[21] III. Murad'ın sultan olup Manisa'dan ayrıldıktan sonra bu kente olan ilgisinde bir azalma olmadığını hususi mektuplarında hem Manisa hem Bozdağ hem de bu kentin başka yerlerinin isimlerini sıkça zikretmesinden anlamaktayız. Oğlunu bu kente sancak beyi olarak göndermesi, Talikizâde'nin **Şemâilnâme-i Âli Osman** [TSMK. A. 3592, 10b-11a] isimli eserinde kentin tasvirinin yapılması sultanın ilgisinin bir devamıdır. Ayrıca kendi ismiyle anılacak olan Muradiyye Camii'ini de bu kente Mimar Sinan'a yaptıracaktır. Gülru Necipoğlu, **Sinan Çağı Osmanlı İmparatorluğu'nda Mimari Kültür**, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2017, s. 346–357; Bozdağ Yaylağının dönemindeki tasviri için bkz. Gelibolulu Âlî, **Râhatü'n-Nüfûs**, Süleymaniye Ktp. Şehit Ali Paşa, 2014, 4b.

[22] Gül kelimesinin III. Murad için kullanımı sonraki edebî metinlerde de karşımıza çıkmaktadır. Gülün İslami edebiyat içinde Hz. Peygamber için kullanıldığı bilinmektedir. Diğer yandan edebiyatta gül çiçeklerin şahı olarak nitelendirilir. Burada sultan için gül kelimesinin kullanılması şehinşah olmasından kaynaklı olabilir. Sultan'ın gül ile sembolize edilmesi üzerine uzunca bir müseddes için, bkz. Ömer Sağlam, **Mahmud bin Mustafa bin Celâl'in Gencine-i Letâ'if Adlı Eseri (Metin-İnceleme)**, İstanbul, Marmara Üniversitesi, Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2011, s. 66-71 (*Vasf-ı şerîflerinde gül redîf müseddesdür*).

denk geldiğini Atâyî bildirmektedir.[23] Dönemin şairlerinden Aşkî, Şehzade Murad'ın doğumuna manzum bir tarih düşürmüştür:

Vücûdından yine Sultân Selîmün
Zuhûr itdi gelüp bir şâh-zâde

İşidenler didiler Hak Te'âlâ
O şâhun 'ömrini kılsun ziyâde

Pür oldı şâdılıkdan heft-iklîm
Yayıldı bu haber cümle bilâde

Cihân bâgında çün el-hamdülillâh
Degüldür mîveden ol serv sâde

Murâdın istedükçe virdi Allâh
Cihânda ol şeh-i nîkû-nihâde

Bugün destinde ol şâh-ı dilîrün
Kemân-ı Rüstem olmışdur kepâde

Ruh üzre ol şehün atı önince
Yürisün leşker-i encüm piyade

İşidüp togdugın Sultân Murâdun
Du'âya el açup 'Işkî fütâde

Didi mevlûdına hayr ile târîh
Bi-hamdillâh k'irişdi dil murâde[24]

II. Selim'in musahiplerinden olan Celâl Bey de tarih düşüren şairlerden biridir:

Zuhûr itdi çün ol ferzend-i 'âlî
Cihânun hayli kuvvet buldı rûhı

Gice gün 'ayş u 'işret eyledi halk
İçüp şâmî kadehlerle sabûhı

Sarây-ı devlete irsek 'aceb mi

[23] Nevizâde Atâyî, **Hadâ'iku'l-Hakâ'ik fî Tekmileti'ş-Şakâ'ik**, haz. Suat Donuk, İstanbul, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2017, C. 1, s. 1033; Feridun M. Emecen, **XVI. Asırda Manisa Kazâsı**, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1989, s. 34–39; Bekir Kütükoğlu, "Murad III", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, https://islamansiklopedisi.org.tr/murad-iii (27.05.2021); Zeynep Aycibin, **'Çöküş Edebiyatı'nın Merkezinde Bir Padişah: Manevi Dünyası ile Sultan III. Murad**, İstanbul, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 2016; Feridun M. Emecen, **İmparatorluk Çağının Osmanlı Sultanları-II**, İstanbul, İsam Yayınları, 2016, s. 41–89; **Peçevî Tarihi**, C. 2. s. 1–164.

[24] Süreyya Uzun, **Üsküdarlı Aşkî Divan Tenkitli Metin, Nesre Çeviri ve 16. yy. Osmanlı Hayatının Divandaki Yansımaları**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi, Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2011, s. 661-662.

Ki gördük bâb-ı behcetden fütûhı

Du‘â-yı müstecâb olsun bu târîh
Müyesser eyle yâ Rab 'ömr-i Nûhı
(5 Cemâziyülevvel 953/4 Temmuz 1546)[25]

Kanûnî dönemi şairlerinden *Gül ü Bülbül* mesnevisiyle tanınan Kara Fazlî, Şehzade Murad'ın doğumu vesileyle babası Şehzade Selim'e sûriyye tarzında 71 beyitlik bir kaside kaleme almıştır. Bu kaside aynı zamanda Fazlî'nin *Dîvân*'ındaki en uzun kasidesidir.[26]

1.1.2. Manisa Yılları ve Saray Çevresi

Manisa sarayında ilk eğitimini alan Şehzade Murad'ın Cemaziyelahir 964/Nisan 1557'deki sünnet düğünü yine burada yapılmıştır.[27] Atâyî'nin *Şakâ'ik* zeylinde sultanın bu dönemde hocası olarak aslen Birgili olan müderris İbrahim Efendi'nin ismi zikredilir. Şehzadelik döneminde III. Murad'a uzunca bir süre hocalık yapan İbrahim Efendi'nin 981 yılı Muharrem ayında (Mayıs 1573) taundan vefat etmesi üzerine şehzade hocalığına ileride imparatorluk içinde güçlü bir hâkimiyet elde edecek olan Hoca Sâdeddin Efendi geçmiş ve sultan vefat edene kadar bu görevine devam etmiştir.[28] Şehzade Murad, küçük yaşta iken Aydın ili sancak beyliğine tayin edilmiş, babasının 966/1558'de Karaman eyaletine nakli üzerine onunla birlikte gitmiş ve kendisine Akşehir sancak beyliği verilmiştir. Burada iken babası ile amcası Bayezid arasında taht çekişmesi yüzünden Konya ovasında meydana gelen savaş sırasında Konya Kalesi'nin muhafazasında bulunmuş

[25] Murat Güneş, **Manastırlı Celâl Bey Dîvânı (İnceleme-Metin)**, Sivas, Cumhuriyet Üniversitesi, Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Sivas 2013, s. 42.

[26] Mustafa Özkat, **Kara Fazlî'nin Hayatı, Eserleri, Edebî Kişiliği ve Dîvânı (İnceleme -Tenkitli Metin)**, İstanbul, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2005, s. 209-214, Kaside 29; Sadık Yazar, "Kara Fazlî'nin Eserlerine Dair Yeni Bilgiler*",* **Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi** 18, İstanbul, 2017, s. 525-562

[27] Zeki Arıkan, "Manisa'nın 1 Numaralı Şer'iyye Sicilindeki Osmanlı Tarihi", **Osmanlı Araştırmaları**, S. 10, İstanbul 1990, s. 129; Bekir Kütükoğlu, "Murad III", s. 172.

[28] Nev'îzâde Atâyî, **Hadâ'iku'l-Hakâ'ik fî Tekmileti'ş-Şakâ'ik**, C. 1. s. 630–631; Sultanın hocası İbrahim Efendi'nin hemşirezadesi Bahrî Hasan Çelebi Bahrî mahlasıyla şiirler yazan bir müderristir. **A.e.,** C. 1, s. 862-863; Yine Atâyî'nin verdiği bilgiye göre İbrahim Efendinin oğlu Mahmud Efendi baş defterdar olmuş ve Tophaneli Mahmud diye meşhur olmuştur. Manisa kazasına mükerreren talip olduğu vakit bu duruma Dârüssaade Ağası Mehmed Ağa şefaatçi olmuştur. Fakat kanuna aykırı bir durum olduğu için bu talep reddedilmiştir. Daha sonra Mehmed Ağa'nın aracılığıyla isteğine ulaşmıştır. Bu durum görevlere atamalarda III. Murad döneminde erken bir dönemde ağaların etkisini göstermesi bakımından ilginç bir örnektir. Nev'îzâde Atâyî, **Hadâ'iku'l-Hakâ'ik fî Tekmileti'ş-Şakâ'ik**, C. 1. s. 894.
Şehzade Murad adına Kazvînî'nin ʿ**Acâ**ʾ**ibü'l-Mahlûkât**'ını tercüme eden Eyyüb bin Halîl tercümesini Birgili vasıtayla şehzadeye sunmuştur. **Tercüme-i Sîret-i Resûlullâh**, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. TY. 2414, 3a.

ve bu, uzaktan da olsa katıldığı ilk ve tek savaş olmuştur. Kanûnî Sultan Süleyman'ın kendisini görmek istemesi üzerine İstanbul'a gitmiştir. Şehzade Selim'in Kütahya valisi olmasının ardından Şehzade Murad da Recep 969/Mart 1562'de Saruhan/Manisa sancak beyliğine gönderilmiş[29] ve padişah oluncaya dek burada idarecilik yapmıştır.[30] Şehzade Murad'ın Manisa'da çoğu Konya'dan gelme kalabalık bir maiyetinin olduğu bilinmektedir. 1500'e yakın bürokrat, asker ve hizmetlinin bulunduğu bu kişilerin on altısı kâtiptir.[31] Şehzade'nin Saruhan sancak beyi olması üzerine dönemin şairlerinden Kütahyalı Rahîmî bir murabba kaleme almıştır:

I.
Müjde ey gam-dîde dil kân-ı beşâşetdür gelen
Cevher-i yekdâne-i bahr-ı sa'âdetdür gelen
Şems-i subh-ı saltanat gerdûn celâletdür gelen
Hazret-i şeh-zâde-i şâh-ı vilâyetdür gelen
II.
Vâli-i vâlâ-yı ahd-i saltanat kişver-güşâ
Mâlik-i mülk-i melâhat hâkim-i hikmet-nümâ
Âfitâb-ı burc-ı devlet sâye-i arş-ı alâ
Hazret-i şeh-zâde-i şâh-ı vilâyetdür gelen
III.
Şâh-zâd ibn-i şeh-vâlâ güher-i şâh-nejâd
Asl-ı 'âlî fer'-i Ferruh Husrev-i hurrem-nihâd
Gonca-i nev-bâve-i bâğ-ı behâ Sultân Murâd
Hazret-i şeh-zâde-i şâh-ı vilâyetdür gelen[32]

Rahîmî, bu tarihten sonra Şehzade Murad için övgülerle dolu bir tarih manzumesi daha yazmıştır. 963/1556 tarihli manzumede şehzadenin Manisa ve Aydın ilinin yönetimini alması ile şehrin şereflendiği söylenmiştir:

Şeh-zâde bülend-mertebe Sultân Selîm Hân
Sıddîk u 'Ömer-haslet ü 'Osmân u 'Alî-fen
…
Şâh itdi şeref şehrine Sultân Murâdı
Günden güne tâ mihr-i murâdı ola ahsen

[29] Bodleian Library MS. Marsh 517 yer alan tasvirli **Bostân** nüshasının kapağında III. Murad'ın şehzadelik dönemine ait bir kayıt bulunmaktadır. Bu kayda göre Sultan Murad'ın 20 Şaban 970/14 Nisan 1563'te Kütahya'dan Manisa'ya gelip sancağa çıktığı yazılıdır.
[30] Feridun Emecen, "Manisa Sarayından Saray-ı Hümayun'a III. Murad'ın Şehzâdelik Yıllarına Dair", **Sultan III. Murad Dönemi ve Bursa**, s. 13-30.
[31] Feridun M. Emecen-Zekai Mete-Arif Bilgin, **Osmanlı İdarî Teşkilâtının Kaynakları: Şehzâde Dîvânı Defterleri**, Ankara, Türkiye Bilimler Akademisi, 2017, s. 24.
[32] **Kütahyalı Rahîmî ve Dîvânı**, Haz.: Ahmet Mermer, İstanbul, Sahhaflar Kitap Sarayı, 2004, s. 107–108, Murabba/15.

Başında sa‘âdet güneşi gördi hüveydâ
Aydın ilini itdi o meh-manzara mesken

Ayâ felegün yine murâdı güni togdı
Bir haylî zemân tîre idi zulmet-i gamdan

Aydına ebed tâ yine ziyâ bu târîhini
Sen şâh-ı murâd-bahş Rahîmî didi rûşen (963/1556)[33]

II. Selim adına şair tezkiresi kaleme alan Ahdî-i Bağdâdî, eserinde en büyük şehzade olan Murad'dan övgüyle bahsetmiştir.[34] On iki yıl süren sancak vazifeleri sırasında Şehzade Murad'a lala olarak ilk önce Ferruh Bey tayin edilmiştir.[35] *Kitâbü'l-Menâmât*'taki mektuplara göre Ferruh Lala'nın Şeyh Şücâ ile yakın irtibatta olduğu anlaşılmaktadır. Kayıtlar da Ferruh Lala'nın Şücâ'nın müridlerinden olduğunu desteklemektedir.[36] Çünkü Şeyh'in onun hakkındaki ısrarları bunu göstermektedir. Ferruh Bey, lalalık görevinden sonra paşalık rütbesini de elde etmiştir.[37] Mektuplarda Ferruh Lala için Şeyh'in beylerbeylik istediği ve sultanın bunu birçok kez olumsuz karşılamadığı görülmektedir. Ferruh Lala'nın sürekli bir talepte bulunması ve en sonunda İstanbul'a Sokollu Mehmed Paşa'ya mektup yazması şehzadenin hiddetini üzerine çekmesine sebep olmuştur. Aynı mektupta II. Selim'in mektubu şehzadeye gönderdiği ve Ferruh Lala'yı hain olarak nitelendirdiği de yazılıdır. II. Selim şehzadeden Lala'yı yanında tutmamasını ve aksi takdirde bu duruma rızası olmayacağını söyler.[38] Bunun üzerine Ferruh Lala görevinden azledilmiş ve yerine Cafer Bey tayin edilmiştir. Sultanın Paşalık rütbesini alan Ferruh'tan memnuniyetsizliği yazılan mektuplarda sıkça dile getirilen bir konudur. Paşanın ref‘ edilmesi ve devamında şeyhin bunu sorgulamasını cevaplayan sultan, Temeşvar hazinesindeki usulsüzlük yüzünden olduğunu söylemiştir.[39] Ferruh Lala

[33] **Kütahyalı Rahîmî ve Dîvânı**, s. 358, Kıt'alar/3.
[34] Ahdî-i Bağdâdî, **Gülşen-i Şu'arâ**, Haz.: Süleyman Solmaz, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, E-Kitap, 2018. s. 47.
[35] Feridun M. Emecen, **XVI. Asırda Manisa Kazâsı**, s. 34–39.
[36] **Kitâbü'l-Menâmât: Sultan III. Murad'ın Rüya Mektupları**, haz. Özgen Felek, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2014, s. 230/1031, 231/1035, 238/1098, 241/1124. (Bu eserin kaynak gösteriminde ilk önce sayfa numarası ardından mektup numarası verilmiştir.)
[37] **A.e.,** s. 269/1321.
Kitâbü'l-Menâmât'ın ikinci ve güncel neşri Türkan Alvan tarafından yapılmıştır (Türkan Alvan, **Sultan Murad-ı Sâlis'in Dünyası: Mektupları ve Rüyaları Işığında Bir Derviş Padişah**, İstanbul, İz Yayıncılık, 2021). Teze başlandığı vakit Felek'in neşri belli bir tasnife göre kullanıldığı için **Kitâbü'l-Menâmât**'ta Felek'in neşrini dikkate alındı.
[38] **A.e.,** s. 244/1143.
[39] **A.e.,** s. 289/1461.

dışında III. Murad'ın diğer lalaları olarak Cafer Bey, Hacı Mehmed ve Hüsam'ın ismi geçmektedir.[40]

Uzun süre bağlı kalacağı hasekisi Arnavut asıllı Safiye Sultan ile Manisa'da iken tanıştırılmış ve ondan olan oğlu Mehmed (III) 973/1566'da dünyaya gelmiştir.[41] Sultanın lalası olan Cafer Efendi, Şehzade Mehmed'in hocası olarak tayin edilmiştir. Manisa'da iken şehzadenin imamı Mahmud Efendi iken onun vefatından sonra yerine Abdülkerîm (Deli İmâm) geçmiştir.[42] Deli İmâm, II. Selim'in hocası Ataullah Efendi'nin asitanesinde yetişmiş ve ondan mülazım olmuş biridir. Bu durum kişiler arasındaki ilişki ağının atamalarda etkin bir rol oynadığının göstergesidir. Şehzade (III. Murad) tahta geçince Deli İmâm da kazaskerlik görevine getirilmiştir. Abdülkerim Efendi, 1002/1593 tarihinde vefat edince yerine Cellâd-zâde geçmiştir.[43] Bir diğer oğlu Mahmud ve kızları Ayşe ile Fatma da Manisa'da doğmuştur. Şehzade Mahmud 980/1572'de doğduğu vakit bu müjdeyi veren Dârüssaâde Ağası Yakup Ağa'ya 600 filori verilmiştir.[44] 982/1574'de yani III. Murad'ın tahta çıktığı vakit bir evladı daha dünyaya gelmiş bununla ilgili müjdeyi getiren kapıcıbaşısına da 300 filori ile bir zehlü serâser kaftân ihsan olunmuştur.[45] III. Murad'ın Manisa'daki şehzadeliği döneminde özellikle hocası Sâdeddin Efendi, defterdarı Kara Üveys Çelebi ve haremi idare eden Râziye Kalfa çevresindeki kişilerdir. Râziye

[40] Kenan Ziya Taş, "III. Murad'ın Şehzâdeliği ve Lalaları", **Sultan III. Murad Dönemi ve Bursa**, s. 126-143.

[41] Bu devirde Valide Nurbanu Sultan'dan sonra imparatorlukta ve haremde en etkili kişi sultanın eşi Safiye Sultan olmuştur. Valide sultan gibi Venedik taraftarı olan Safiye Sultan'ın zengin hediyeler aldığı hatta dönemin Venedik elçisinin raporuna göre hediyeleri kendisinin talep ettiği söylenmektedir. Saraydaki gücü özellikle III. Mehmed tahta çıktıktan sonra zirveye ulaşmıştır. Ali Akyıldız, **Haremin Padişahı Valide Sultan: Harem'de Hayat ve Teşkilat**, İstanbul, Timaş Yayıncılık, 2017, s. 57–58.

[42] Kâtib Çelebi, **Fezleke**, Haz.: Zeynep Aycibin, Çamlıca Basım Yayın, İstanbul, 2016, C. 1, s. 52-53; III. Murad'ın Abdülkerim Efendi'ye olan saygısına Rüstem Paşa-zâde Hüseyin Efendi de değinmiştir. Bkz. Sadık Yazar, "Hasîbî Mahlaslı Rüstem Paşa-zâde Hüseyin Efendi'nin Mısır'dan İstanbul'daki Yârâna Gönderdiği Manzum Mektubu", **Prof. Dr. M. Fatih Köksal'a Armağan**, İstanbul, DBY Yayınları, 2021, s. 1207.

[43] Nev'îzâde Atâyî, **Hadâ'iku'l-Hakâ'ik fî Tekmileti'ş-Şakâ'ik**, C. 1, s. 944-949; Selânikî Mustafa Efendi, **Târîh-i Selânikî**, C. I, Haz.: Mehmet İpşirli, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1999, s. 354.

[44] "Mâh-ı Rebi'ü'l-evvelin on dokuzuncu güninde mâh-ı mezbûrun evâ'ilinde Sultân Murâd hazretlerinin oğlu doğup Kapu Ağası Yakup Ağa müjdegân çeküp evvelen içerüde ziyâfet ve sâniyen Kapu Ağası Mahmûd Ağa ziyâfet idüp yevm-i çeharşambada Pâdişâh hazretlerinin tezkireleri mûcebince altı yüz filori ile bir a'lâ zehlü kaftân himmet olınup Acemî Kuşcı Ca'fer yedinden Harem Ağası Ali Ağa hazretlerine teslîm olındı. Be-makâm-ı Frenk Limân Sene 980 Sikke Aded 600", Osman Yiğit, **Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi 34 Numaralı Filori Defteri (Değerlendirme-Transkripsiyon)**, İstanbul, Marmara Üniversitesi Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2018, s. 82.

[45] "Mâh-ı mezbûrun fî 18. güninde Şehzâde Sultân Murâd hazretlerinin veled-i sulbî vücuda gelüp müjde getüren Kapucıbaşısı'na üç yüz filori ile bir zehlü serâser kaftân virilüp Odabaşı'ya teslîm. Aded 300", Osman Yiğit, **A.e.,** s. 115.

Kalfa/Hatun aynı zamanda sultanın rüyasını yorumlayıp padişah şeyhi olan Şeyh Şücâ'nın müridelerindendir.

Kaynaklarda III. Murad'ın şehzadelik yıllarında tahtın tek vârisi olarak rahat bir hayat sürdüğü, vaktini Manisa yaylalarında geçirdiği yazılıdır. Şehzade Murad bu arada şehirde Muradiye Camii'nin inşasını başlatmış[46] sultan olduktan sonra bu camiye bir Mushaf vakfetmiştir.[47] III. Murad'ın şehzadeliği sırasında devlet işlerine ilgisiz kalmadığına dair kayıtlar da mevcuttur. Bunlardan biri, Manisa'daki görevi sırasında saraya gönderilen bir arzda şehzadenin kendi yönettiği bölgeye hâkim konumda olduğunu gösterir niteliktedir. 970/1562 tarihinde Muallim-zâde Mahmud Efendi yerine tayin olunan Bağdâdî-zâde Hasan Çelebi şehzade tarafından saraya verilen bir arz sonucunda azledilmiştir.[48] III. Murad'ın şehzadelik dönemiyle ilgili bir anekdot da *Hırzü'l-Mülûk* isimli eserde yer alır. Bu esere göre, Şehzade Murad tahta geçmeden önce vezirleri ve beylerbeyini araştırmış; her birinin durumuna vâkıf olmaya çalışmıştır. Aynı kaynakta, tahta geçtikten sonra da gizli gizli onları imtihan ettiği de yazılıdır.[49]

Dönemin yabancı kaynaklarına göre sultan, özellikle Jacopo Ragozzoni'nin 978/1571 tarihli raporuna göre yetenekli, iyi eğitim görmüş, dinine son derece bağlı, babası ve diğer ileri gelenler tarafından çok sevilen bir şehzade olarak tanıtılmıştır.[50]

III. Murad tahta geçtikten sonra Manisa ile olan bağlarını koparmamıştır. Şeyh Şücâ'ya yazmış olduğu birçok mektupta Manisa ve çevresine dair malumatları

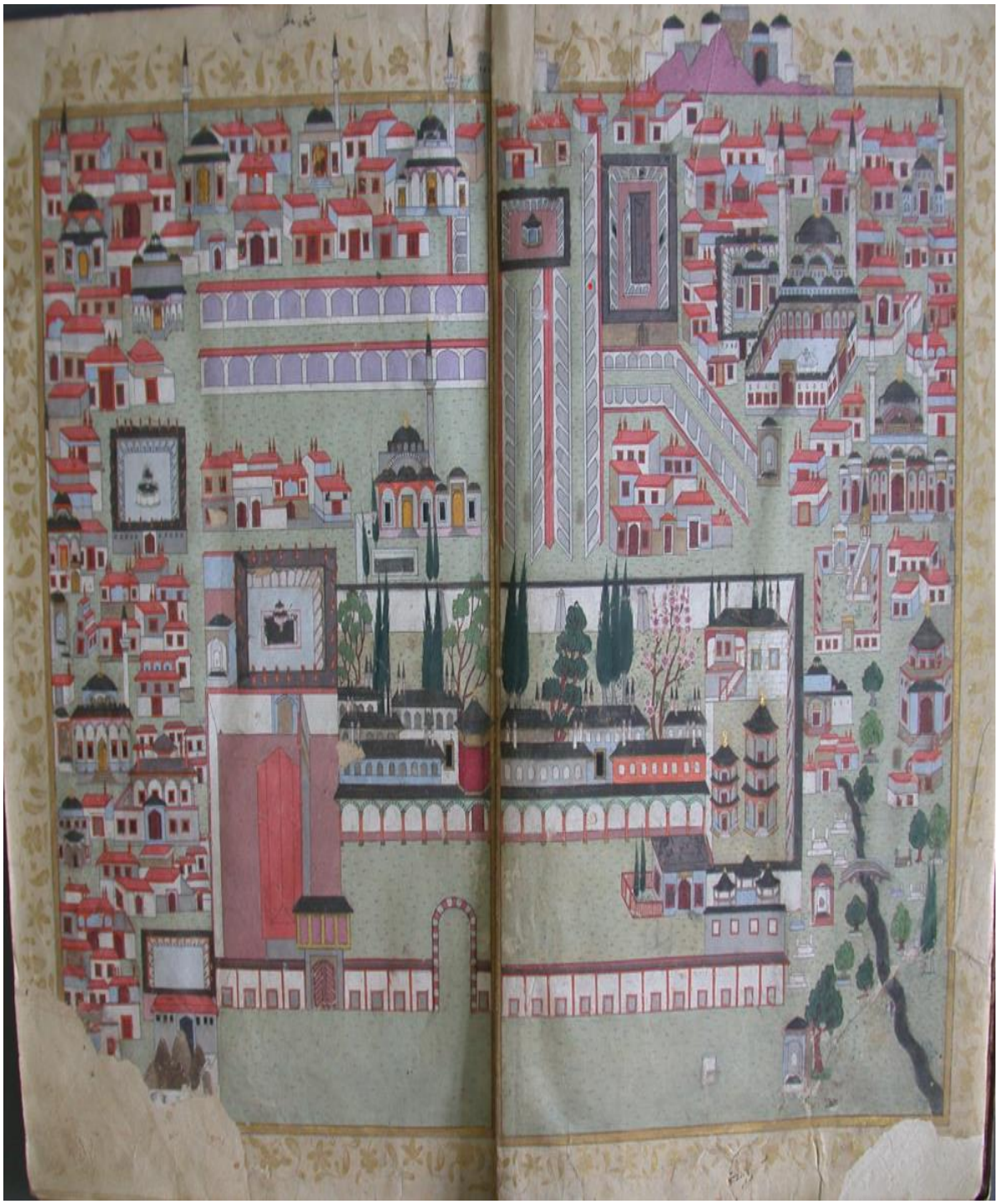
---

[46] Doğan Yavaş, "Manisa Muradiye Camii", **Sultan III. Murad Dönemi ve Bursa**, s. 427-442.
[47] Vakfiye için bkz. Manisa İl Halk Ktp. 9424.
[48] Nev'îzâde Atâyî, **Hadâ'iku'l-Hakâ'ik fî Tekmileti'ş-Şakâ'ik**, C. 1, s. 773; Ali. b. Bâlî, **el-Ikdu'l-Manzûm fî Zikri Efâzıli'r-Rûm**, Haz.: Suat Donuk, İstanbul, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2018, s. 650; 1002/1593 tarihinde vefat eden Abdülkerim Efendi, gayrimüslimler için mavi ve sarı tülbent takma yasağı getirmiştir. Selânikî Mustafa Efendi, **Târîh-i Selânikî**, C. I, s. 347-348; **Şehinşâhnâme-i Murâd-ı Sâlis**, C. 1, (İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. FY. 1404, 144a)'de yer alan tasvirde Abdülkerim Efendi'nin at sırtında yolda giderken sarı tülbent takıp ve mavi elbise giyen 'kerihü'l-likâ' olarak tasvir edilen Yahudi Hekim'e rast gelmiştir. Yanındaki yardımcıların fark ettiği bu hekimi sarığı ve elbisesinden tutarak alaşağı ettirmiştir. Bu dönemde gayrimüslimlerin kıyafetleriyle ilgili düzenlemeler için bkz. Gerlach, **Türkiye Günlüğü** 1573-1576, C. II, s. 633-634; Faris Çerçi, **Gelibolulu Mustafa Âli ve Künhü'l-Ahbâr'ında II. Selim, III. Murad ve III. Mehmed Devirleri**, Kayseri, Erciyes Üniversitesi, 2000, C. III, s. 423-424; Rahmi Tekin, **Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlerin Gündelik Yaşamları (1520 – 1670 İstanbul Örneği)**, Erzurum, Atatürk Üniversitesi, Tarih Anabilim Dalı, Doktora Tezi, 2008.
[49] Yaşar Yücel, **Osmanlı Devlet Teşkilatına Dair Kaynaklar, Kitâb-ı Müstetâb, Kitâbu Mesâlihi'l-Müslimîn ve Menâfi'i'l-Mü'minîn, Hırzü'l-Mülûk**, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1988, s. 179-180. III. Murad'ın vezirleri belli bir fizyonomiye göre değerlendirdiği ile ilgili olarak bkz. Emin Lelić, "Physiognomy (ʿilm-i firâsat) and Ottoman Statecraft: Discerning Morality and Justice", **Arabica**, 64 (2017), s. 609-646.
[50] Bekir Kütükoğlu, "Murad III", s. 172.

paylaşmıştır. *Kitâbü'l-Menâmât*'ta ve bu devirde yazılmış diğer kaynaklarda[51] III. Murad devrinde Manisa ve çevresinin hâlâ önemini koruduğunu görmekteyiz. Şehzadelik döneminde Muradiye Camii'nin yapımına başlanması ve tahta geçtikten sonra kendi adının yer aldığı tek camiyi buraya yaptırması onun ilgisinin başka bir göstergesidir. Sultan şeyhi Şücâ'nın isteği üzerine Manisa'nın bazı yıllarda avarız vergisi alınmamıştır.[52] Yine mektuplardan anlaşıldığı kadarıyla, III. Murad padişah olduktan sonra onun Manisa'ya karşı olan özlemi hiç dinmemiştir. Şeyhine Manisa'yı unutamadığını ve özlediğini yazmıştır.[53] Şehzadelik döneminde şeyhine yazmış olduğu mektuplarda özellikle Bozdağ ve Susendıraz yaylaklarının ismi geçmektedir. Gelibolulu Âlî'nin övgüyle bahsettiği Bozdağ, sultanın mektuplarında üç kere[54] zikredilirken Susendıraz'ın ismi ise bir kere geçmektedir.[55]

III. Murad'ın Manisa yıllarında etrafında birçok şair ve müellif bulunmaktadır. Bunların başında Gelibolulu Mustafa Âlî gelir. Âlî, Şehzade Murad adına *Mihr ü Vefâ*, *Nevâdirü'l-Maharib* (976/1568-1569)[56] ve *Râhatü'n-nüfûs*'u telif etmiştir.[57] Yine Şehzade için *Tezkiretü'l-Acâ'ib ve Tercümetü'l-Garâ'ib (Tercüme-i Acâi'bü'l-Mahlûkât)*[58] ile Osmanlı sahasında İbn Hişâm'ın *Sîret*'nin ilk tercümesi olan *Sîret-i Resûlullah*'ı[59] tercüme eden Aydınlı Eyyüb b. Halîl, bu dönemde Manisa'da bulunan müelliflerdendir. Bekâyî ve hattat Sırrî, Şehzade Murad'ın etrafındaki diğer kişilerdendir.

[51] Gelibolulu Âlî, **Râhatü'n-Nüfûs**, Süleymaniye Ktp. Şehit Ali Paşa, 2014, 4b.
[52] **Kitâbü'l-Menâmât: Sultan III. Murad'ın Rüya Mektupları,** s. 233/1054; 240/1113; 329/1738.
[53] **A.e.,** s. 240/1113.
[54] **A.e.,** s. 183/753; 228/1015; 230/1028.
[55] **A.e.,** s. 231/1036.
[56] Gülhizar Kara, **Gelibolulu Mustafa 'Âlî'nin "Nâdiru'l-Mehârib" Adlı Eserinin Edisyon Kritiği ve Muhtevasının Değerlendirilmesi**, İzmir, Dokuz Eylül Üniversitesi, İslam Tarihi Programı, Yüksek Lisans Tezi, 2009.
[57] Gelibolulu Âlî, **Râhatü'n-Nüfûs**, Süleymaniye Ktp. Şehit Ali Paşa, 2014.
[58] Avusturya Milli Ktp. Wien 1440.
[59] İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. TY., 2414, 3b-4a; Mes'ad Süveylim Ali eş-Şâmân, **Türk Edebiyatında Siyerler ve İbn Hişam'ın Siyer'inin Türkçe Tercümesi**, Ankara, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Doktora Tezi, 1982.

Resim 1: Manisa şehri. Merkezde III. Murad tarafından yaptırılmış Muradiye külliyesi. Tâlikî-zâde, *Şemâil-nâme-i Âl-i Osmân*, TSMK [Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi]. A, 3592, 10b-11a.

1.1.3. Tahta Çıkışı

Kutb-ı ervâha didi Sultân Süleymân-ı sa‘îd
Mülk-i ‘Osmânda kim olısar Selîm Hân’a halef

Didi bir ‘âdil şehen-şâhdur Murâd’um dir idük
Virdi Hak evlâdına insâf u ‘adl ile şeref

Oldı ol ‘âdil dilün hünkâr-ı ‘âdil târihi
Devr-i ‘adlinde ola emn ü emânda her taraf[60]

II. Selim’in aniden vefat etmesi üzerine -ki İstanbul’da vefat eden ilk Osmanlı sultanıdır- vefat haberini şehzadeye bildirmek üzere Sokollu Mehmed Paşa, Dergâh-ı Âlî Çavuşu Hasan Çavuş’u ve kendisine yakın ağalardan Kapıcıbaşı İskender Ağa’yı göndermiştir.[61] Tahtın en büyük vârisi olan Şehzade Murad tahta oturana dek II. Selim’in naaşı Valide Nurbanu Sultan’ın emri doğrultusunda on iki gün boyunca buzlukta saklanmıştır.[62] Şehzade Murad en büyük şehzade olarak tahta çıkması için davet edilmiş ve İstanbul’a geçmek için Mudanya İskelesi’ne gelmiştir. İskelede bulunan Nişancı Feridun Ahmed Bey’e ait bir gemiye binip İstanbul’a hareket etmiş, beş saatlik uzun ve yorucu yolculuktan sonra Sarayburnu’na varan şehzade lodos ve denizin etkisiyle rahatsızlanmıştır.[63]

[60] Sadık Yazar, **Seyyid Şerîfî Mehmed Efendi; Hayatı, Divanı ve Hilyesi**, s. 121-122.
[61] Ayşe Nur Sır, **Mehmed Za`îm Câmi`ü't-Tevârîh (202a-327b Giriş-Tenkitli Metin-Sözlük-Dizin)**, İstanbul, Marmara Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Doktora Tezi, 2007, s. 414.
[62] Selânikî Mustafa Efendi, **Târîh-i Selânikî**, C. I, s. 98.
[63] Selânikî Mustafa Efendi, **Târîh-i Selânikî**, C. I, s. 99; Seyyid Lokman, **Zübdetü'-Tevârîh**, TİEM, 1973, 88b.

Resim 2: III. Murad'ın İstanbul'a harekâtı. III. Murad'ın Manisa'dan hareket edip Feridun Bey'e ait gemiyle Mudanya'dan İstanbul'a geçmesi. Tasvirde, sultanın lalası ve hocası ile birlikte gemiye bindiğini anlatan beyitler bulunmaktadır. Seyyid Lokman bu geminin ayrıntılı tasvirini de yapar. Seyyid Lokman, *Şehinşâh-nâme-i Murâd-ı Sâlis*, C.1, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. Farsça Yazmalar 1404, 7a.

Bu zorlu yolculuktan sonra III. Murad Sultan Bayezid Köşkü civarında karar kılmış ve burada Sokollu Mehmed Paşa ile buluşarak gece yarısı saraya girmiştir. Saraya Cuhûd kapısından giriş yaptığı için daha sonra buraya bir çeşme yapılmıştır.[64]

Resim 3: III. Murad'ın saraya girişi. III. Murad'ın tahta çıkmak için geceleyin meşaleler eşliğinde Sokollu Mehmed Paşa ile birlikte saraya gelişi. Tasvirler içinde yer alan beyitlerde sultanın matem elbiseleri giydiği ve gece vakti İstanbul'a ulaştığı için meşalelerin yakıldığı yazılıdır. Ayrıca meşaleler

[64] Selânikî Mustafa Efendi, **Târîh-i Selânikî**, C. I, s. 99-100.

ile sultanın cihan güneşi olarak aydınlığı arasında irtibat kurulmuştur. Seyyid Lokman, *Şehinşâh-nâme-i Murâd-ı Sâlis,* C.1, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. Farsça Yazmalar 1404, 8a.

Sultan, babasının cenazesinde yaygın bir matem rengi olan siyahı tercih etmiş, siyah elbise ve siyah sarık sarmıştır.[65] III. Murad gasil işlemlerini tahta çıktıktan sonra yaptırmış ve geleneğin dışına çıkarak babasının gıyabında cenaze namazı kıldırmıştır.[66] Sultan II. Selim'in ölümüne III. Murad devrinde de padişah musahibi olan Şemsî Ahmed Paşa tarih düşürmüştür:

Fevt-i Sultân Selîm'i işidüp mâtem içün
Karalar geymiş idüm hüzn ile olup vâlih
İdicek tahta cülûs ol Şeh-i hayrü'l-halefi
İntizâmını bulup kâr-ı cihân oldı bih
Şemsiyâ sen de garrâ câmesini turma çıkar
Rûhına hayr du'âdur dinicek min ba'dih
Çıkarup ben dahi yâ'sını didüm târîhin
Rahmetullâhi aleyhi ve alâ evlâdih 982[67]

Bu tarihten sonra sultan, saltanatı boyunca babasının mezarını sık sık ziyaret etmiştir.[68]

8 Ramazan 982/22 Aralık 1574'de II. Selim'in ölümü ardından III. Murad'ın tahta çıktığı resmen ilan edilmiş, cülus töreni yapılmıştır. Dönemin bazı beyleri tebrik amacıyla Sokollu Mehmed Paşa vasıtasıyla III. Murad'ın cülusuna dair nameler yazmıştır.[69] Hatta sultanın tahta çıktığı yıl kendisine bir takvim hazırlanmıştır. Bu takvimde III. Murad'ın cülusu sonrasında yaşanacak olaylar ile ilgili tahminler de yer almaktadır.[70]

---

[65] Selânikî Mustafa Efendi, **Târîh-i Selânikî**, C. I, s. 100; Ayşe Nur Sır, **Mehmed Za`îm Câmi`ü't-Tevârîh (202a-327b Giriş-Tenkitli Metin-Sözlük-Dizin)**, s. 420; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı**, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2014, s. 55; Nicolas Vatin-Gilles Veinstein, "II. Mehmed'den I. Ahmed'e Osmanlı Padişahlarının Cenaze Törenleri (1481-1616)", **Osmanlılar ve Ölüm**, Yayına Haz.: Gilles Veinstein, Çev.: Ela Güntekin, İstanbul, İletişim Yayınları, 2007, s. 276.

[66] Nicolas Vatin-Gilles Veinstein, "II. Mehmed'den I. Ahmed'e Osmanlı Padişahlarının Cenaze Törenleri (1481-1616)", s. 290.

[67] Hasan Bey-zâde Ahmed Paşa, **Hasan Bey-zâde Târîhi**, Neşreden: Şevki Nezihi Aykut, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2004, C. II, s. 249.

[68] Osman Yiğit, **Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi 34 Numaralı Filori Defteri (Değerlendirme-Transkripsiyon)**, s. 35 (TSMA. d. 34, 24b, 31a, 38b.)

[69] Gelibolulu Mustafa Âlî, **Menşe'ü'l-İnşâ**, Haz.: İ. Hakkı Aksoyak, Ankara, Bizim Büro Basımevi, 2007, s. 91-93.

[70] 983/1575 İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. TY. 2000. Bu takvimin varlığından beni haberdar eden Menderes Velioğlu'na teşekkür ederim.

Resim 4: III. Murad'ın cülus töreni. Tasvirde yer alan beyitlerde ilk önce sadrazamın, ardından diğer vezirlerin ve sonrasında başta hocası Sâdeddin Efendi olmak üzere ulemanın sıralandığı yazılıdır. Seyyid Lokman, *Şehinşâh-nâme-i Murâd-ı Sâlis*, C.1, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. Farsça Yazmalar 1404, 11b-12a.

Cenaze töreninden sonra III. Murad, tahta oturduğunu duyurmak için birçok cülus-ı hümayun yazdırmış; Diyarbakır, Halep ve Bağdat'a göndertmiştir.[71] III. Murad adına *Behcetü't-Tevârih*'i tercüme eden Mehmed b. Sinan, cülustan sonra sultanın imparatorluk dâhilindeki her yere hükm-i şerifini gönderdiğini ve *"Her kim ki zâlimler elinden zulm ve ta'addileri var ise şikâyet itsünler inşâallâh cemî' zalemenün hakkından gelinür. Kat'â bir ferdün bir kimesne zulm etmek degül yüzine eğri nazar ile bakanun hakkından gelesün*" diye yazdırdığını belirtir.[72] Yine tahta cülus müjdesi için, Mekke-i Mu'azzama Şerîfi'ne, Kırım Hanı'na, Peç ve Fransa

Tabîb Mehmed ibn el-Bakkâl (ö. 1003/1595) tarafından 992/1584 tarihli bir takvim için bkz. TSMK. B. 322. Yine 990/1582 ve 997/1588 tarihli bir takvim için bkz. Süleymaniye Ktp. Hacı Ahmed Paşa 162 ve Kandilli Rasathanesi, 372/4.

[71] Ayşe Nur Sır, **Mehmed Za`îm Câmi`ü't-Tevârîh (202a-327b Giriş-Tenkitli Metin-Sözlük-Dizin)**, s. 415; Seyyid Lokman, **Zübdetü'-Tevârîh**, TİEM, 1973, 88b.

[72] **Tercüme-i Behcetü't-Tevârîh**, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. TY 595, 220b.

krallarına, Venedik Doçu'na, Leh, Çek, Boğdan, Eflak ve Erdel voyvodalarına nameler gönderilmiştir.[73]

Bosna vilayetine gönderilen bir namede şenlik topları atılmış, pazar yerlerinde ve kasabalarda III. Murad'ın fermanı okunmuştur.[74] 982/1584'de saltanat sistemi gereği boğdurulan beş şehzade ile II. Selim'in cenaze merasimleri aynı güne rastlar.[75] Babasının cenaze namazına katılan sultan hemen ardından askere cülus bahşişi dağıtmıştır. Saraya ait harcama defterinde II. Selim ve öldürülen şehzadelerin gasli için hizmetlilere iki yüz filori verildiği kayıtlıdır.[76] Sultan III. Murad ilk cuma namazını büyük bir merasimle Ayasofya'da kılmış, ardından 22 Ramazan/5 Ocak 1575'te Eyüp Sultan Türbesi'ne giderek kılıç kuşanmıştır.

Bir sultanın tahta çıkması, kendinden önceki sultanların çevresinin yanı sıra hayatta olan şehzadelerin çevresini de derinden etkilemiştir. III. Murad tahta çıkınca kardeşlerinin hocaları da bu durumdan olumlu ya da olumsuz etkilenmiştir. Şehzadeler boğdurulduktan sonra ilk başta azledilen Mazlûm Melek adıyla bilinen Ahmed Efendi'ye daha sonra sultanın ihsanı ile Kudüs'te görev verilmiştir.[77]

III. Murad tahta çıktıktan sonra, padişahı tebrik etmek üzere birçok ülkeden elçiler gelmiştir. Özellikle İran elçilik heyeti (yaklaşık 800 kişi) en kalabalık elçilik heyeti olarak dikkat çekicidir. İranlıların getirdikleri hediyeler oldukça değerli ve çeşitlidir: Kur'an yazmaları, değerli taşlar ve inciler, halılar, silahlar, devekuşu tüyleri, "*Horasan keçeleri, renkli ketenler*" vb. ile cezbedici iken bunlara karşılık sultanın ve 10-12 bin askerin katıldığı bir geçit merasimi de İran elçilerinin dikkatini çekecek kadar gösterişe sahiptir.[78] Cülus tebriği için gelecek olan İran elçisinin kim olacağı seçim ile yapılmıştır.[79] Seçim neticesinde elçilik heyetinin başında gelen Tokmak Han, sultana hediyelerini arz etmiştir. Dönemin şairlerinden Bâlî Çelebi

[73] Seyyid Lokman, **Zübdetü'-Tevârîh**, TİEM, 1973, 88b.
[74] Gelibolulu Mustafa Âlî, **Menşe'ü'l-İnşâ**, s. 93-95.
[75] Seyyid Lokman, **Zübdetü'-Tevârîh**, TİEM, 1973, 88a.
[76] "Mâh-ı Ramazânü'l-mübârekin fî 9 Pâdişâh hazretleri tahta cülûs idüp babası Sultân Selîm Han fevt olup beş oğulcıkları ile ve *ce'ale'l-cennetü mesvâhüm* anları yuyan hidmet idenlere iki yüz filori in'âm olındı bi-ma'rifet-i Serhâzin teslîm eski kîseden yirmi altı filori. Sikke-i Hasene 200", Osman Yiğit, **Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi 34 Numaralı Filori Defteri (Değerlendirme-Transkripsiyon)**, s. 127.
[77] Nev'îzâde Atâyî, **Hadâ'iku'l-Hakâ'ik fî Tekmileti'ş-Şakâ'ik**, C. 1, s. 804.
[78] **Türkiye Tarihi: Bir Dünya Gücü Olarak Osmanlı İmparatorluğu 1453–1603**, C. 2, Editörler: Suraiya Faroqhi -Kate Fleet, Çeviri: Bülent Üçpunar, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2016, s. 180.
[79] İskender Bey Münşî-yi Türkmen, **Târîh-i Âlem-ârâ-yi Abbâsî**, Çev.: Ali Genceli, Yayına Haz.: İsmail Aka, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2019, C. 1, s. 139.

Tokmak Han'ın İstanbul'a gelmesi ile ilgili bir kaside kaleme almıştır. 24 beyitlik bu kasideye göre, elçi için düzenlenen ve büyük bir maiyetle geçiş yapan alay-ı hümayunla At Meydanı şehir içi gibi kalabalık olmuştur ve sultanın çevresinde solaklar vardır:

N'ola ceyş-i Sikender-i devrân
Gösterürse hurûş-ı 'ummânı

Bâd-pâlar sabâya baş koşuban
Oldı şehr içi At Meydânı
….
Her solag oldı necm-i gîsûdâr
Alup ortaya mâh-ı tâbânı[80]

Yine cülus tebriği için Venedik Cumhuriyeti fevkalade büyükelçisi Jacopo F. Soranzo, sultana çeşitli hediyeler sunmuştur. Hatta Soranzo'nun maiyetinde bulunan bir hizmetlinin kaleme aldığı günlük sultana takdim edilmiştir.[81] Kırım Hanı, Boğdan ve Eflak voyvodaları, Erdel, Beç, Alman ve Venedik'ten de cülus için tebriknameler gönderilmiştir.[82]

Bu dönemde, III. Murad'ın tahta çıkması vesilesiyle imparatorluk dâhilinde kendisine sunulan eserler mevcuttur. Bu eserlerden biri, Aydınlı Eyyüb b. Halîl tarafından kaleme alınan ve Osmanlı sahasında İbn Hişâm'ın *Sîret*'inin ilk tercümesi olan *Sîret-i Resûlullah*'dır.[83] Aydınlı Eyyûb, tercümesinde Hz. Peygamber'in yaşayışının sultan için bir örnek oluşturmasını hedeflemiş olabilir. Bir diğer eser ise Seyyid Lokman'dan sonra şâhnâmeci olacak olan Ta'likî-zâde Subhî tarafından kaleme alınan *Firâset-nâme*'dir.[84] III. Murad devrinin kıyâfet-nâme türündeki ilk eseri sayılan *Firâset-nâme,* hicri bininci yıla doğru oluşturulacak fizyonomi literatürünün ilk adımıdır. Onun bu öncülüğünü şâhnâme yazımında halefi olan Seyyid Lokman *Kıyâfetü'l-İnsâniyye fî Şemâili'l-Osmâniyye*'yi yazarak bir adım

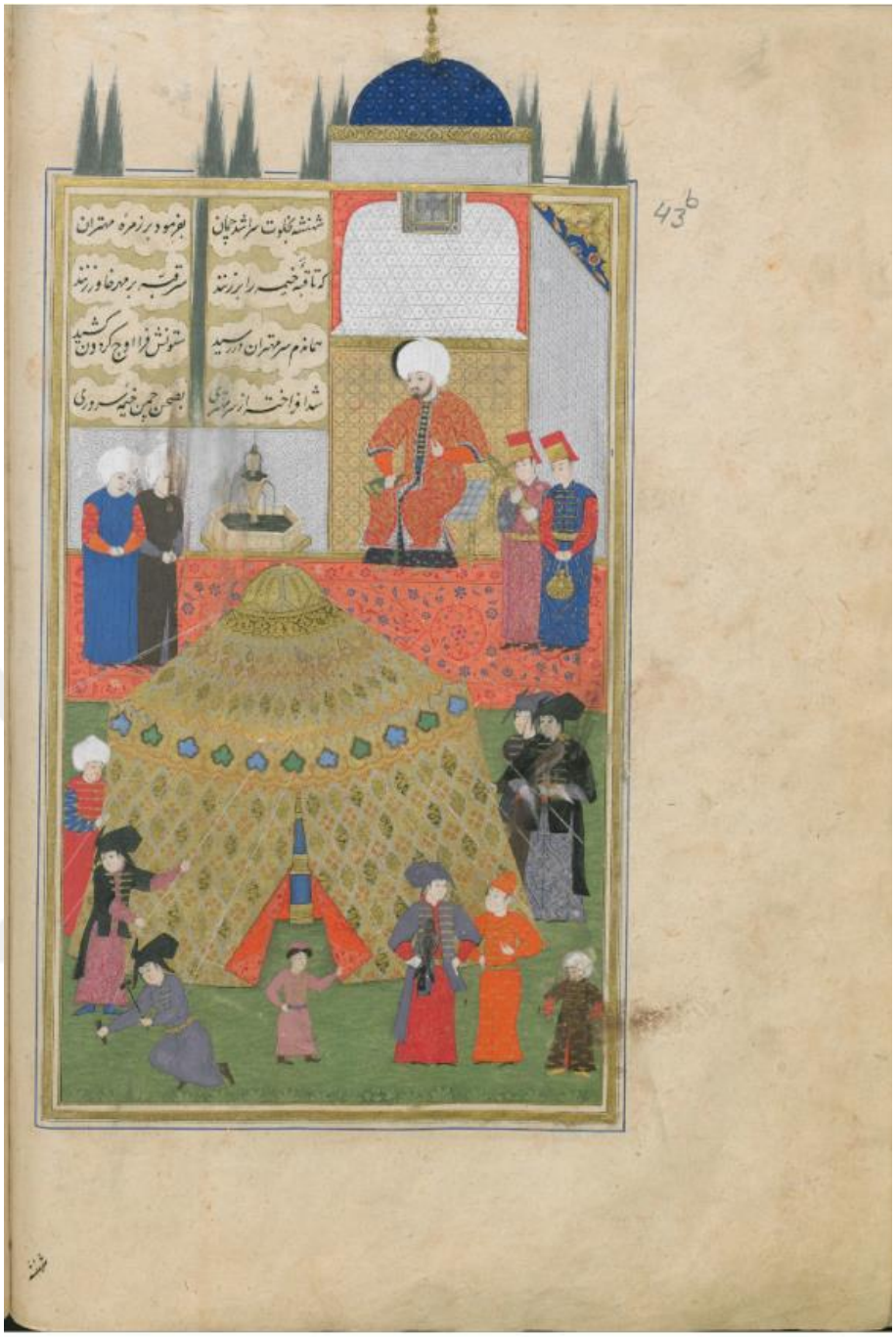
[80] Betül Sinan, **Bâlî Çelebi ve Divanı (2b-35a)**, İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2004, s. 114-116.
[81] **Jacopo F. Soranzo'nun 1575'te Venedik'ten İstanbul'a Seyahati Sultan 3. Murad'a Takdim Edilen Günlük**, İtalyanca Aslından Çev.: Ayça Güzel, Ankara, İtalya Dostluk Derneği, 2021.
[82] Ayşe Nur Sır, **Mehmed Za`îm Câmi`ü't-Tevârîh (202a-327b Giriş-Tenkitli Metin-Sözlük-Dizin)**, s. 424.
[83] İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. TY., 2414, 3b-4a; Mes'ad Süveylim Ali eş-Şâmân, **Türk Edebiyatında Siyerler ve İbn Hişam'ın Siyer'inin Türkçe Tercümesi**,Ankara, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Doktora Tezi, 1982.
[84] Mehmet Gürbüz, "", **Turkısh Studıes** (Prof. Dr. Tahsin Aktaş Armağanı)Volume 12/5 Winter 2017, s. 165-176; Mehmet Gürbüz, **Ta'likîzâde Mehmed Subhî'nin Firâset-nâme**, Ankara, Grafiker Yayınları, 2016.

öteye taşıyacaktır.[85] Celâl-zâde Mustafa Çelebi'nin oğlu Mahmud yine cülus tebriği için çeşitli hikâyeler ve onların tasavvufi yorumlarını içeren *Gencîne-i Letâ'if* isimli eserini sunmuştur.[86] Mahmud'un bu eseri sunması, sultanın tasavvufa olan ilgisinden kaynaklı olabilir. Gelibolulu Mustafa Âlî ise ikinci divanı olan *Vâridâtü'l-Enîka*'yı cülus tebriği için sunmuştur,[87] Kanûnî devrinin önde gelen şairlerinden Taşlıcalı Yahya Bey, daha önce tamamladığı *Dîvân*'ının dîbâcesini III. Murad'ın tahta çıktığı yıl tekrar düzenlemiş ve sultana muhtemelen de cülus tebriği için takdim etmiştir.[88] III. Murad'ın Manisa'da yanında bulunan müellif ve şairlerden olan Bekâyî, şehzadeye sancak beyliği sırasında birçok eserini ithaf ederek karşılığında caizeler aldığını belirtir. Ardından kendisinin de hizmetkârlığını göstermek adına Farsçadan tercüme ettiği *Hikâyât-ı Şîrvân Şâh ve Şemâ'il Bânû* (982/1574) adlı eseri şehzadeye ithafen yazdığını söyler.[89] Müellifi belli olmayan *Risâle-i Heykel-i İnsân* isimli eser yine cülus tebriği için kaleme alınmıştır.[90]

[85] Emin Lelić, "Physiognomy (ʿilm-i firâsat) and Ottoman Statecraft: Discerning Morality and Justice", **Arabica**, 64 (2017), s. 614-617.
[86] Milli Ktp. 06 Mil Yz FB 554; Ömer Sağlam, **Mahmud bin Mustafa bin Celâl'in Gencine-i Letâ'if Adlı Eseri (Metin-İnceleme)**, İstanbul, Marmara Üniversitesi, Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2011.
[87] Kudret Altun, **Gelibolulu Mustafa Âli ve Divânı (Vâridâtü'l-enikâ)**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Eski Türk Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Doktora Tezi, 1989.
[88] Taşlıcalı Yahya Bey, *Dîvân*, Zagrep Akademisi, 71 (Mikrofilm için Süleymaniye Ktp. Mikrofilm 1832).
[89] Atnur, eserin İstanbul Üniversitesindeki nüshasını tespit etmesine rağmen esere ulaşamadığını belirtmiştir (s. 6). Bu yüzden metne doğrudan hikâye anlatımıyla başlamış eserin dibacesini eserine almamıştır. Bekâyî, Şehzade Murad'a olan hizmetinden ve eserinin sebeb-i telifinden bu kısımda bahseder. Eserin metni için bkz. Gülhan Atnur, **Türk Edebiyatından Halk Edebiyatına Geçişte Bir Eser Şîrvân Şâh ve Şemâ'il Bânû Hikâyesi**, Erzurum, Fenomen Yayınları, 2011.
[90] İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. 1983, 3a.

Resim 5: Safevî Elçisi Tokmak Han. Safevî elçisi Tokmak Han III. Murad'ın huzurunda. Elçilik heyetinin en ön kısmında sultana sunulacak olan kitaplar yer almaktadır. Padişahın hemen solunda elinde nâme ile Sadrazam Sokollu Mehmed Paşa ve diğer vezirler; Piyale Paşa, Ahmed Paşa, Mustafa Paşa ve Nişancı Yusuf Paşa görülmektedir. Seyyid Lokman *Şehinşâh-nâme-i Murâd-ı Sâlis*, C.1, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. Farsça Yazmalar 1404, 41b -42a.

Resim 6: Cülus tebriği. İran elçisinin cülus tebriği için III. Murad'a getirmiş olduğu çadır. Tasvirdeki beyitlerde sultanın çadırın kurulması ile ilgili emri yazmaktadır. Seyyid Lokman *Şehinşâh-nâme-i Murâd-ı Sâlis,* C.1, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. Farsça Yazmalar 1404, 41b.

Resim 7: Cülus Alayı. İran elçisine karşı Osmanlıların güç gösterisi. III. Murad'ın cülus tebriği için İstanbul'a gelen İran elçisi Tokmak Han'ı karşılama merasiminde hazırlanan alay-ı Hümayun. Tasvirdeki beyitte gösterişli alay karşısında Acem elçisinin hayret ettiği yazılıdır. Seyyid Lokman *Şehinşâh-nâme-i Murâd-ı Sâlis*, C.1, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. Farsça Yazmalar 1404, 38b-39a.

III. Murad'ın tahta çıkması vesilesiyle dönemin birçok şairi cülûsiye tarihi düşürmüştür. Azmî Pîr Mehmed, Gelibolulu Mustafa Âlî, Hâşimî, Kâmî, Kınalı-zâde Hasan Çelebi, Mecdî, Mostarlı Ziyâ'î, Mahvî, Muhlisî, Nâlî, Nev'î, Sâ'î, Sâdık, Şemsî Ahmed Paşa, Kabûlî, Rumûzî, Zîrekî[91], Vukûfî cülûsiye tarihi yazan şairlerdir. Örnekler şu şekildedir:

Şemsî Paşa:

Şimdi buldı murâdını devrân

…

[91] **Târîh-i Feth-i Kıbrıs**, Bibliothèque Nationale de Paris, suppl. turc, 926, 50a-50b.

Saltanat tâcını giydi başına
İtdi Hak Sultân Murâd'ı ber-murâd
Göricek Şems didi târîhini
Pâdişâhum devletin olsun mezîd[92]

…

İkinci cumʿası şehr-i sıyâmun
Okundı hutbeler zikr oldı adun
Bir eksükli did 'ıydunda târîh
Çalındı nevbeti Sultân Murâdun

…

Şemsi Paşa yine bi-hamdüli'llâh
Pâye-i ʿadl ü dâdı irdi bugün
Öpdi şâhun rikâb-ı 'izzetini
Şâh-ı 'âdil nihâda irdi bugün
Hâtif-i gayb didi târîhin
Şemsî pây-ı Murâd'a irdi bugün[93]

Sâ'î:

Hamdulillâh eyledi taht-ı sa'âdetde karâr
Pâdişâh-ı dîn ü devlet husrev-i 'âlî-nejâd
Şâd olup bu Sâ'î-i dâ'î dedi târîhin
Pâdişâh-ı 'âlem oldı gül gibi Sultân Murâd

Sâ'î:

Hamdülillâh eyledi 'adl ile gün gibi zuhûr
Bir meh-i gerdûn-serîr ü bir şeh-i 'âlî-nijâd
Nevcivân-ı pîr-tedbîr ü cüvân-baht-ı zamân
Tâcdâr-ı pâk-gevher Husrev-i nîkû-nihâd
Geldi sadr-ı 'izzete devlet ile kıldı cülûs
Etdiler halk-ı cihân emrine anun inkıyâd
Bülbül-i gûyâ olup Sâ'î didi târîhini
Pâdişâh-ı âlem oldı gül gibi Sultân Murâd[94]

Mahvî:

Hâtif-i gaybî didi Mahvî anun târîhini
Oldı ikbâliyle dâver 'âleme Sultân Murâd

[92] Mehmet Akkaya, **Şemsi Paşa Divanı: İnceleme -Edisyon Kritikli Metin**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Doktora Tezi, 1992, s. 746; **Erken Dönem Osmanlı İlmiye Teşkilatı Kaynakları: XVI. Yüzyıl Osmanlı Ulema Defterleri,** Haz.: Ercan Alan-Abdurrahman Atçıl, Ankara, Türkiye Bilimler Akademisi, 2018, s. 236.
[93] Mehmet Akkaya, **Şemsi Paşa Divanı: İnceleme -Edisyon Kritikli Metin**, s. 746.
[94] Sâî Mustafa Çelebi, **Yapılar Kitabı Tezkiretü'l-Bünyan ve Tezkiretü'l-Ebniye (Mimar Sinan'ın anıları)**, Haz.: Hayati Develi, İstanbul, K Kitaplığı, 2003, s. 165.

Hasan Çelebi:

Saltanat buldı murâdını yine[95]

Muhlisî:

Vâris-i mülk-i Süleymân hazret-i Sultân Murâd
Ol ki kemter bendesidir Rüstem ü Efrâsiyâb

Kimse sırfü'l-yed degül eyyâm-ı 'adlinde anun
Müstedâm ede vücudın Hak ilâ yevmi'l-hisâb

Muhlisî şükr eyleyüp târîhini didi anun
Sadra geldi 'adl-ile Sultân Murâd-ı kâm-yâb

Mostarlı Ziyâ'î:

Târîh-i Cülûs-ı Pâdişâh-ı ʿÂlem-penâh
Murâd üzre Murâd ibn-i Selîm Hân
Cihân mülkinde buldı ʿizz ü câhı
Devâm-ı devletini ber-mezîd it
Serîr-i saltanatda yâ İlâhî
Cülûs-ı tahtına bir mîr-i meclis
Didi târîh heft iklîm şâhı 982/1574[96]

Hâşimî:

Kutb-ı 'âlem hazret-i Sultân-ı Murâd-ı kâm-kâr
Oldı şâh-ı heft kişver ol şeh-i 'âlî-nijâd
Hâşimî dâ'î didi mesrûr olup târîhini
Şâh-ı 'âdil oldı 'izz-i cûd-ıla Sultân Murâd (982/1574)[97]

Rumûzî:

Eger burc-ı sa'âdetden tulû' itdiyse bir ahter
Cihâna fer viren hurşîd-i devlet tâbdâr olsun
Bu bâg-ı saltanatda ger hazân irdiyse bir serve
Hemîşe ol dıraht-ı bâr-ı ihsân tâb-dâr olsun
Eger dürc-i hilâfetde şikest oldıysa bu gevher
Dür-i bahra 'atâ kân-ı 'adâlet pâydâr olsun
Gül-i ferruh bu gülşenden fenâ buldıysa ey bülbül
Gül-i sâbit bu gülzâr-ı cihânda ber-karâr olsun

[95] Kınalızâde Hasan Çelebi, **Tezkiretü'ş -Şu'arâ**, s. 762; Hasan Bey-zâde Ahmed Paşa, **Hasan Bey-zâde Târîhi**, C. II, s. 250; Şehrîzâde Mehmed Said (Ö. 1178/1764), **Mahzenü's-Safâ Kenz-i Dürer-i Zikr-i Şuarâ**, İBB Atatürk Kitaplığı, Mc. O. 000074/1, 27a.

[96] **Mostarlı Hasan Ziyâ'î Divânı**, Haz.: Müberra Gürgendereli, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, E-Kitap, 2017, s. 231, Tarih 4.

[97] Oktay Selim Karaca, **Hâşimî Divanı (Hayatı, Sanatı, Eserleri ve Karşılaştırmalı Metni)**, Kayseri, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 1995, s. 168-169, Tarihler 21.

Fenâ bulduysa ger Sultân Selîmün ‘ahd-i eyvânı
Dilâ Sultân Murâdun kasr-ı ömri üstüvâr olsun[98]

Kabûlî:

Kabûlî cem‘ olup erbâb-ı ‘irfân
Didiler Hân Murâd-ı âsmân-rahş
‘Aceb ceddi gibi sâhib-sehâ mı
Didüm târîhidür anun ‘atâ-bahş[99]

Mecdî, III. Murad’ın cülûsuna en çok tarih düşüren şairler arasında yer almaktadır.

Târîh-i Cülûs-ı Sultân Murâd
Eyledün devletle taht-ı saʿâdetde cülûs
Münteşir oldı bütün ʿâleme ʿadl ü dâdun

Şarkdan garba degin ʿâlemi tutdı ʿadlün
Kalmadı yerleri cevr ü sitem ü bî-dâdun

Mecdiyâ hâtif-i gaybî dedi târîhin anun
Sikke vü hutbe ile ʿâleme toldı adun (982/1574)
*
Hâmî-i şerʿ-i rasûl-i pâk-dil (982/1574)
*
Berây-ı Sultân Murâd
Kıldı devletle serîr-i saltanat üzre cülûs
Bir şeh-i vâlâ-cenâb u dâver-i ʿâlî-nijâd

Şehryâr-ı şark u garb u pâdişâh-ı bahr ü ber
Husrev-i Cemşîd-haşmet hazret-i nîkû-nihâd

Hamdülillâh kim murâda erdi cümle kâyinât
Toldı âfâka sadâ-yı lutf u sıyt-i ʿasl ü dâd

Böyle garrâ nakş-ı dil-keş atdı nerrâd-ı felek
Eyledi halk-ı cihâna şeş-der-i gamdan güşâd

Didi hâtif Mecdiyâ bu kıssanun târîhini
Pâdişâh oldı cihânun milkine sultân Murâd (982/1574)
*
Şâh-ı ʿâlem hazret-i Sultân Murâd
Geldi tahta devlet ü ikbâl ile

Saltanat evrengine kıldı cülûs
Bu huceste baht u ferruh fâl ile

[98] **Fetihnâme-i Tûnus ve Halku’l-Vâd**, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. TY. 6045, 657a.
[99] Mustafa Erdoğan**, Kabûlî İbrahim Efendi, Hayatı, Edebî Kişiliği ve Divanı (İnceleme-Tenkitli Metin-Dizin)**, Ankara, Gazi Üniversitesi, Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Doktora Tezi, Ankara 2008, s. 867.

Mecdi-i dâʿî dedi târîhini
Saltanat buldı yerin iclâl ile (982/1574)
*
ʿÖmrün mezîd ʿizzetle devlet ziyâd bâd ziyâd (982/1574)[100]

Feridun Ahmed Bey bir mısrada iki tarih birden düşürmüştür.

Bu bir ‘âdil şehenşehdür ki tâ haşr
Tefâhur idinür ‘ahd ile eyyâm
Kuşanup tîg-ı zeri geçdükde tahta
Sipâha genc-i bî-hadd kıldı in‘âm
‘Atâ-bahş (982) oldı ihsânına târîh
Cülûsı sâline şemşîr-i İslâm (982/1574)[101]

Cinânî:

Dâver-i kişver-güşâ fermân-güzâr-ı şark u garb
Hüsrev-i vâlâ-neseb Sultân Murâd-ı Cem-nijâd

Taht-ı gâh-ı Rûm’a geçdi izzet ü ikbâl ile
Bezl-i eltâf eyleyip dünyâya kıldı ‘adl ü dâd

Didi târîh-i safâ-bahşın Cinânî-i gedâ
Pâdişâhı oldı dünyânun bugün Sultân Murâd (982/1574)[102]

Turâbî:

Ey Turâbî oldı târîhi anun
Oldı şâh-ı Müslimîn Sultân Murad (982/1574)[103]

III. Murad Manisa’da şehzade iken *Acâyibü’l-Mahlûkât*’ı tercüme eden ardından 12 Rebîülevvel 986 (19 Mayıs 1578) tarihinde sultan için İbn Hişâm’ın siyerini *Sîret-i Resûlullah*[104] ismiyle tercüme eden Aydınlı Eyyüb b. Halîl, siyer tercümesinin girişinde her mısraı tarih olan bir gazel kaleme almıştır:

Hakk’a gel imdi hamd eyle ki zeyn oldı bütün dünyâ
Murâd’a irdi İslâm cündi toldı zîr-ez-bâlâ

Sarây-ı ‘adle çün Sultân Murâd oldı o dem bildi
Büti sındı biçün didi bize feryâd vâveylâ

[100] **Mecdî Dîvân**, Medine Arif Hikmet Bey Ktp. 811/82 (Süleymaniye Ktp. Mikrofilm 2923, 50a.)
[101] Nev’îzâde Atâyî, **Hadâ’iku’l-Hakâ’ik fî Tekmileti’ş-Şakâ’ik**, C.1, s. 958.
[102] Cihan Okuyucu, **Cinânî: Hayatı, Eserleri, Divanının Tenkidli Metni**, Ankara, Türk Dil Kurumu, 1994, s. 379.
[103] **Evliya Çelebi Seyahatnamesi**, Hazırlayanlar: Robert Dankoff -Seyet Ale Kahraman -Yücel Dağlı, İstanbul, Yapıkredi Yayınları, 1. Kitap, 1996, s. 91.
[104] İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. TY., 2414, 3b-4a; Mes’ad Süveylim Ali eş-Şâmân, **Türk Edebiyatında Siyerler ve İbn Hişam’ın Siyer’inin Türkçe Tercümesi**, Ankara, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Doktora Tezi, 1982.

Niçe sultân-ı cem-âyîn düşürdi câm hep elden
Kesildi cevr eli dilden kılıçdan geçdiler a‘dâ

Kelâmun çünki hakdur Sabriyâ gel anı yâd eyle
Ezelden de du‘âcısın du‘ânı kıl hemân inşâ

İlâhî yaz cihânda ol şehün hükmi revân olsun
Cihânı ana râm eyle eger a‘lâ eger ednâ

Bu tarihler dışında kimin söylediği belli olmayan fakat kroniklerde kaydedilmiş başka tarihler de mevcuttur:

Bî-zulm, Şemşîr-i İslâm[105]
*
Çalındı nevbeti Sultân Murâdun oldı şâh-ı Müslimîn
Selîmün geçti eyyâmı zamân Sultân Murâdundur
*
Oldı ikbâl-ile dâver ‘âleme Sultân Murâd[106]

1.1.4. Saltanatı

III. Murad'ın saltanatı ile ilgili olarak birçok kaynakta övgü dolu cümleler yer almaktadır. Bunlardan Mehmed Zâim'in sultanın tüm hayatını özetleyen övgü mahiyetindeki cümleleri oldukça dikkat çekicidir:

Bir pâdişâh-ı ‘âdil ve şehin-şâh-ı fâzıl u kâmildür ki şâhân-ı Îrân-zemîn ve pâdişâhân-ı pîşînden bu cihân milkine dâver ü saff-der olan sâlifînden Kiyûmers ve Hûşeng ve Tahmûres ve Cemşîd zamân-ı devletine irişseler der-i ma'deletpenâhun ‘ibâd-ı halka-be-gûşı olmaga cân virirler idi. Ve Feridun ve Minû-çehr ve Kerşâsb ve Key-kubad belki Key-husrev ve Luhrâsb ve Güştâsb-ı ‘âlî-nejâd avân-ı ‘azamet ü iclâline yetişse rikâb-ı sa'âdet-meʾâbında gâşiye ber-dûş olmagı mezîd-i iftihâr bilürler idi ve Behmen ve Dârâb ve Dârâ siyemmâ İskender ve Erdeşir ve Şâbûr-ı riyâset-peymâdan zamân-ı ‘adâletinde hemân bir kurı nâm kaldı ve mülûk-ı tavâʾif ve Eşkâniyân belki zümre-i âl-i Sâsân bu zamânede zinde olsa da‘vâ-yı riyâsetden ferâgat idüp âsitâne-i devletine ser-fürû itmeleri umulurdı. Ebû Bekr-sadâkât, Farûk-‘adâlet, Zi'n-nûreyn-hayâ, Murtazâ-şecâ‘at, Hasan-

[105] Seyyid Lokman, **Zübdetü't-Tevârîh**, TİEM. 1973, 90b.
[106] **Târîh-i Cevrî Çelebi** adıyla basılan aslında Edirneli Ağazâde Mahmud Urfî'ye aittir**. Târîh-i Cevrî Çelebi**, Süleyman Efendi Matbaası, 1291, s. 27.

hulk, Hüseyn-sîret bir şehr-yâr-ı ʻâlî-mıkdârdur ki zamân-ı ʻadâletinde gürbe ile mûş hem-âgûş ve gûsfend ile gürg karındaş ve gazâl ile peleng hâldaş olup kan yalaşmaga âgâz itmişdür. Farazâ sıyt ü sadâ-yı ʻadâleti bir hadde varmışdur ki ʻadâlet-i Mahmud Sebük Tegin aslâ anılmaz oldı. Nûşirevân-ı ʻâdil bu zamânda gelse daʻvâ-yı ʻadâlete cânı yog idi. Der-i maʻdeletinde fikr-i sâkıb ve reʾy-i sâʾib ile meşhûr u müteʻârif olan vüzerâ-yı kârdânı zamânında eger Eflatûn ve Aristo ve Belinas ve Lokmân vücûda gelse her birinün makâli lâl olup tıfl-ı ebced-hᵛân menzilesinde olurlardı ve ʻasâkir-i zafer-meʻâsirine nazîr ü hemtâ olmayup cünûd-ı dilmân nümâyân olsa mukâbil olmaga muhâl idi.[107]

III. Murad 982/1574 yılında tahta çıkınca İran şahı Tahmasb cülus tebriği için bir mektup yazmıştır. Şah Tahmasb'ın yazmış olduğu mektup beliğ bir üslupla kaleme alınmıştır. Kendisini dost olarak kabul etmesini isteyen şah, mektuba bazı manzum parçalar da eklemiştir. Kütükoğlu'nun belirttiği üzere Şah, Osmanlı sultanının aşina olduğu Nizâmî ve Şeyh Sadî'den alıntılar yapılmıştır.[108] Şahın mektubunun yanı sıra elçi yanında birçok hediyeyi de getirmiştir. Mehmed Zaîm *Câmi`ü't-Tevârîh* adlı eserinde, "biri evvelâ on [sekiz][109] cild hediyye-i kelâmullâh ve *altmış cild* şuʻarâ-yı Fürsün mütenevviʻ *dîvân*ları, *Şeh-nâme*-i Mevlânâ Firdevsî ve bî-bedel siyâh balıkçıl teli ve otuz iki hazîne üzre dûhte bir dikme otak-ı kehkeşân-revâk[110] ki içinde hazîne ve kîlâr çadırları ile müctemiʻ imiş ve zîbâ 'Acem kâlîceleriyle Horâsân keçeleri pîşkeşi var idi."[111] diyerek hediyeleri ayrıntılı olarak anlatmaktadır.[112]

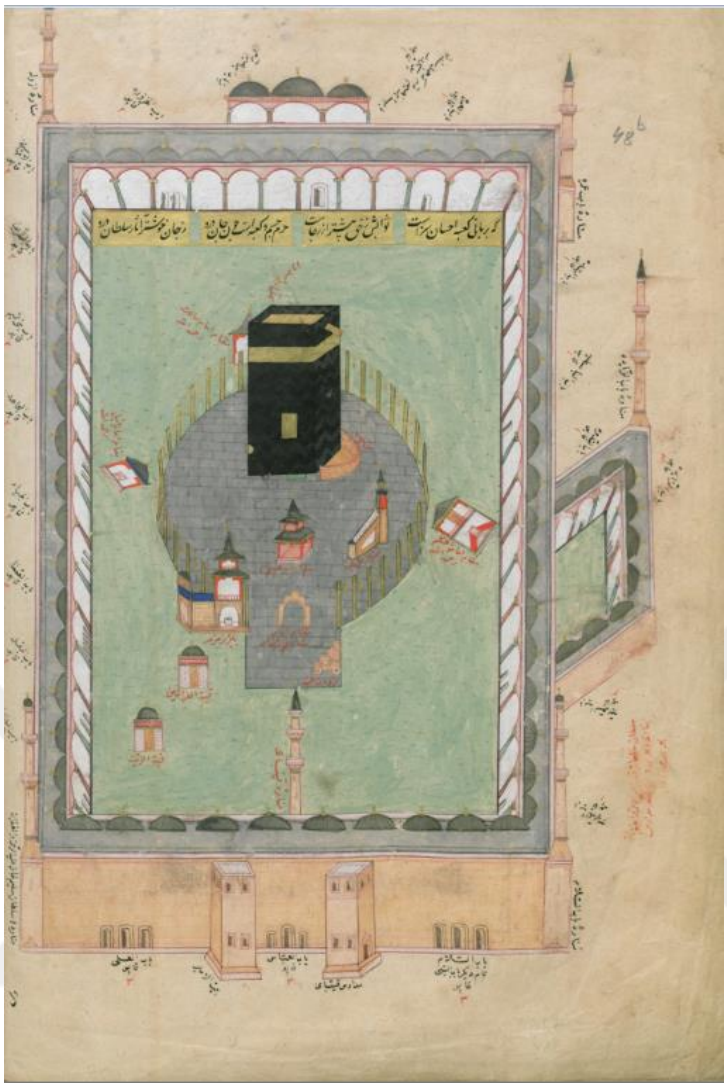
[107] Ayşe Nur Sır, **Mehmed Za`îm Câmi`ü't-Tevârîh (202a-327b Giriş-Tenkitli Metin-Sözlük-Dizin)**, s. 426-427.
[108] Bekir Kütükoğlu, "Şah Tahmasb'ın III. Murad'a Cülûs Tebriki", **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi**, İstanbul, 1960, C. XI, S. 15, s. 1-24.
[109] Seyyid Lokman, **Zübdetü't-Tevârîh**, TİEM. 1973, 92b.
[110] Mehmed Zaîm bahsettiği çadır, Seyyid Lokman'ın eserinde İran elçisinin cülûs tebriği için III. Murad'a getirmiş olduğu çadırdır. **Şehinşâhnâme-i Murâd-ı Sâlis**, C.1, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. FY. 1404, 41b.
[111] Ayşe Nur Sır, **Mehmed Za`îm Câmi`ü't-Tevârîh (202a-327b Giriş-Tenkitli Metin-Sözlük-Dizin)**, s. 425.
[112] Efbulfez Rahimov, "Safevîlerin Türkiye'ye Hediye Gönderdiği Kitaplar", Çev.: Ali Haydar Bayat, **Türk Kültürü**, Ankara, 1995, C. XXXIII, S. 386, s. 344-352.

Tebrik maksadıyla devrin şairleri de cülûsiye kasideleri yazmıştır.[113] Tahta çıktığı yıl kendisine sunulmuş bir arz üzerine Kâbe duvarları tamir ettirilmiştir. Bu tamirata karşılık o tarihte Ali Paşa medresesinde müderris olan Mehmed Suûdî Efendi Arapça kaside, Mekke-i mükerreme Şâfi'î Müftüsü Mevlânâ Seyyid Hüseyin b. Ebû Bekir el-Hüseynî Arapça mensur bir metin yazmıştır. Bu tarihten itibaren III. Murad saltanatı boyunca Haremeyn ve çevresindeki çeşitli tamir faaliyetlerinde bulunmuştur.[114] Seyyid Lokman bu imar için " *Sultân Murâd kerd binâ-i Harem zi-nev/Sultan Murad, Haremeyn'i yeniledi*" tarihini düşürmüştür.[115]

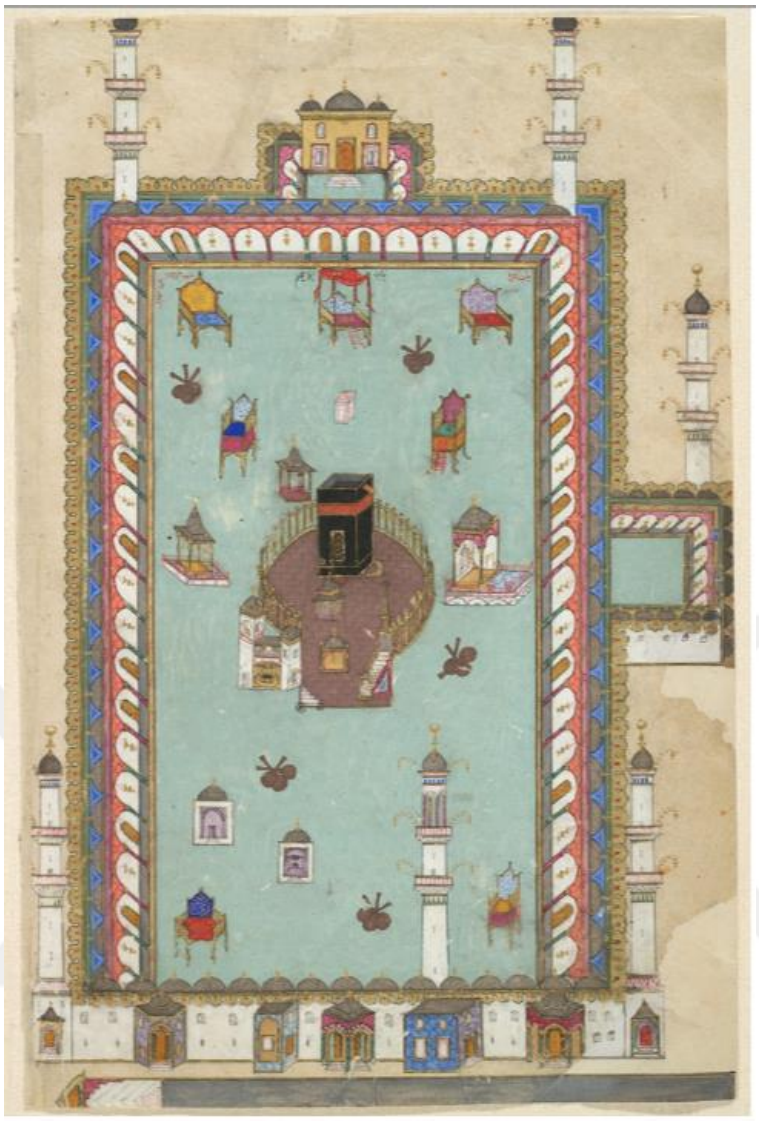
[113] Yazılan bu metinler ve konuya dair ayrıntılar için bkz. Uğur Öztürk, "III. Murad'a Sunulmuş Üç Kaside: Kâmî, Nâlî ve Mehmed Suûdî Efendi'nin Kasideleri", **Hikmet Dergisi**, Bahar 2021, S. 14, s. 259-281.

[114] TSMA. E.0359; Seyyid Lokman, *Şehinşâhnâme-i Murâd-ı Sâlis*, C. 1, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. FY. 1404, 47a-49a; Bu dönemde Haremeyn'de yapılan imar faaliyetleri için bkz. Zekeriya Kurşun, "Hac ve İktidar: Haremeyn'de Erken Dönem Osmanlı İmar Faaliyetleri", **FSM İlmi Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi**, S. 9, s. 281-311; Sadık Eraslan, "Osmanlıların Haremeyn-i Şerifeyn Hizmetleri", **Diyanet İlmi Dergi [Diyanet İşleri Reisliği Yıllığı]**, C. XXXV, S. 1, s. 207-230; Eyüb Sabri Paşa, **Mir'atü'l-Haremeyn**, Hazırlayanlar: Ömer Faruk Can-F. Zehra Can, İstanbul, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2018, C. 2. s. 926, 929-934, 992, 1081-1083, 1161, 1228.

[115] Seyyid Lokman, *Zübdetü't-Tevârîh*, TİEM. 1973, 92a.

Resim 8: III. Murad döneminde Kâbe'nin tasviri. Seyyid Lokman, *Şehinşâh-nâme-i Murâd-ı Sâlis*, C.1, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. Farsça Yazmalar, 48b.

Resim 9: III. Murad devrinde Kâbe'nin başka bir tasviri. Cenâbî Mustafa Efendi, *Cevâhiru'l-Garâib fî Tercemeti Dürri'l-'Acâyib*[116], Harvard Art Museums/Arthur M. Sackler Museum, The Edwin Binney, 3rd Collection of Turkish Art at the Harvard Art Museums, 1985.219.2.

[116] III. Murad'ın Kütüphanesi için hazırlanan bu eser için bkz. **Turkish Miniature Paintings and Manuscripts frm the colle from the Collection of Edwin Binney, 3rd,** Portland Art Museum, January 16-February 18, 1979, s. 44; Gülru Necipoğlu, "The Spatial Organization of Knowledge in the Ottoman Palace Library: An Encyclopedic Collection and Its Inventory", **Treasures of Knowledge An Inventory of the Ottoman Palace Library (1502/3–1503/4)**, Volume I, Edited by: Gülru Necipoğlu, Cemal Kafadar and Cornell H. Fleischer, Brill, 2019, s. 19.

Resim 10: Hz. Peygamber'in Kılıcı (TSM. 21/129). Hz. Peygamber'in kılıcının Mısırlı varlıklı bir tüccar olan Süleyman isminde biri tarafından Mısır'dan getirilerek III. Murad'a sunulması. Sultanın tahta çıkması üzerine verilen bu hediye sultana sunulmadan önce Sokollu Mehmed Paşa'ya arz edilmiştir. Seyyid Lokman, *Şehinşâh-nâme-i Murâd-ı Sâlis*, C.1, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. Farsça Yazmalar 1404, 25a.

1.1.4.1.Hâkimiyeti Kurmak

III. Murad, uzun süredir veziriazamlığı elinde tutan Sokollu Mehmed Paşa'ya karşı Manisa'dan getirdiği maiyetiyle birlikte hareket etmiş ve onların etkisiyle saltanatı tam olarak ele almayı hedeflemiştir. Aslında hizipsel bir çatışma devletin dönüşümüne neden olmuştur. Şemsî Ahmed Paşa ve Üveys Paşa'nın başını çektiği bu maiyet zamanla daha muktedir hâle gelmiştir.[117] Buna rağmen güçlü vezire karşı III. Murad saltanatının ilk beş yılında bir şey yapamamış, hatta onun sadrazam olarak görevine devam etmesine izin vermiştir. Her şeye rağmen Sokollu'nun yakın adamlarının görevden el çektirilmesi ile ona karşı hamleler yapılmaya başlanmış, en sonunda onun öldürülmesi ile Manisa maiyeti amacına ulaşmıştır. Sokollu'dan sonra artık onun gibi muktedir sadrazamlar yerine daha ikincil görevlerde yer alan kişiler sultana yakın konumda kendine yer edinmiştir.

III. Murad'ın saltanatının başında İran seferinin başlayıp başlamaması Sokollu ve karşıtlarının çatışma alanına dönüşmüştür. Sokollu sefere karşı olmasına rağmen rakipleri güç elde etmek adına sultanı sefere çıkmaya ikna etmeye çalışmışlar ve sonunda başarılı olmuşlardır. Padişahın da kendini kanıtlamak adına böyle bir seferi arzu ettiği anlaşılmaktadır. Sultanın her ne kadar sefer arzusu olsa da bizzat orduyu yönetmemesinin gerek dönemin kaynakları gerekse bu kaynakların tesiriyle ikincil literatürde de olumsuz bir etki yarattığı görülmektedir. Böylece bir tür *atalet* içinde olduğu söylenen padişahın herhâlde imparatorluk tarihinde en içe kapanık sultan olduğu söylentisi hep var olmuştur.[118]

1.1.5. İran Savaşları

III. Murad'ın saltanatının neredeyse yarısında ülkeyi her anlamda etkileyen 'uzun' İran savaşlarının başlangıcı üzerinde kısaca durmak gerekir.[119] III. Murad tahta çıktığı andan itibaren Manisa sarayından İstanbul'a gelen saray maiyeti kendilerine İstanbul'daki sarayda yer edinmek için eski saray halkı ile çekişmeye başlamıştır. Sokollu'nun hâkim olduğu eski sarayın karşısında Şemsî Ahmed

[117] Bekir Kütükoğlu, "Murad III", s. 172.
[118] Hakan T. Karateke "Der Huzur u Rahat-ı Hâkânî: Bir *Topo*sun İnşası", **Osmanlı Dünyası**, Editör: Christine Woodhead, Çev.: Gül Çağalı Güven, İstanbul, Alfa Basım Yayım, 2018, s. 162-163.
[119] Bekir Kütükoğlu, **Osmanlı-İran Siyasî Münasebetleri (1578-1612)**, İstanbul, İstanbul Fetih Cemiyeti, 1993, s. 29-31; **Türkiye Tarihi: Bir Dünya Gücü Olarak Osmanlı İmparatorluğu 1453·1603**, s. 179-188.

Paşa'nın başını çektiği yeni hizipler yer almıştır.[120] Bu kişiler kendilerini kanıtlamak adına İran ile savaşmak için sultanı ikna etmeyi başarmışlardır.

İran'a yapılan seferlerin başlamasında hem İran cephesinin hem de Osmanlı'nın çeşitli sebepleri vardır. İran'da iktidar konusunda yaşanan sıkıntılardan faydalanmak isteyen bir Osmanlı tavrı savaşın başlaması için yeterli bir sebep gibi görünmemektedir. Yavuz Sultan Selim devrinden beri devam eden Kızılbaş düşmanlığı, Şehzade Bayezid olayı, İran'da Sünnîlere karşı yapılan şiddetli muameleler ve Şirvan halkının Osmanlı'dan yardım istemesi savaşı tetikleyen sebepler arasındadır.[121] III. Murad'ın amcasının Şehzade Bayezid olayından dolayı İran'a karşı kin beslediği söylenir. İran tarafında ise savaş başladığında İskender Bey Münşî III. Murad'ı dedesi Kanûnî'den bu yana devam eden barışı bozmakla suçlar.[122]

İran'a savaş açılması ile ilgili olarak 995-997/1587-1589 yılları arasında İstanbul'da bulunmuş olan Lubenau bu savaşın başlaması ile ilgili ilginç bir anekdot paylaşır. III. Murad'ın tahta çıkmasında olduğu gibi burada da rüya faktörü ortaya çıkar. Bu seyahatnamede, gördüğü bir rüya sonucu tahta çıkan III. Murad'ın şimdi de İran seferini bir rüya sonucunda gerçekleştirdiği yazmaktadır. Hanefi mezhebinin imamı İmam-ı Azam, -Osman Gazi rüyasında olduğu gibi- ağaç motifi ile başlayan rüyada, mağrib ve maşrıkın sultanı olan Osmanlı hükümdarına sapkın İranlılara karşı sefere çıkmasını söylemektedir. Lubenau rüyayı şöyle aktarır:

> *Sultan Murad rüyasında, dünyanın orta yerinde, ulu bir ağacın altında durmakta olduğunu görmüş. Ağacın iki dalı ta uzaklara kadar uzanıyor, biri güneşin doğduğu yerin sonuna, diğeri güneşin battığı yerin sınırına kadar varıyormuş. Güneşin doğduğu yerden olağanüstü büyüklükte bir sopa ile yılana vurmuş ve onu öldürmüş. Sultan Murad bu rüyadan heyecan ile uyanmış. Hoca'ya gelince, o rüyasında cennetin kapısı önünde "İmam-ı Azam" yani büyük imam denilen Ebu Hanif ile karşılaştığını görmüş. Ebu Hanif, Sultan Murad'ın*

[120] Günhan Börekçi, **Factions and Favorites at the Courts of Sultan Ahmed I (r. 1603-1617) and His Immediate Predecessors**, s. 20.
[121] Bekir Kütükoğlu, **Osmanlı-İran Siyasî Münasebetleri (1578-1612)**, s. 29; Reyhan Şahin Allahverdi, **Kafkas Fatihi Özdemiroğlu Osman Paşa**, İstanbul, Çamlıca, 2016, s. 86-87.
[122] İskender Bey Münşî-yi Türkmen, **Târîh-i Âlem-ârâ-yi Abbâsî**, Çev.: Ali Genceli, Yayına Haz.: İsmail Aka, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2019, C. 2, s. 161.

şeyhlerine (bunlar Müslümanların özel bir tarikatına bağlıdır) hitaben demiş ki: "Peygamber [Hz.] Muhammed'in yeryüzündeki vârisi ve vekili olan halifeye git (Osmanlılara göre hükümdarları olan Sultan, peygamberin yeryüzündeki halifesidir) ona de ki, İmam-ı Azam cennetten dışarı çıktığında cennetin kapısının önünde Şeyh Haydar ile karşılaşmış, onunla tartışmış, kavga etmiş ve onu alt etmekle kalmamış, üstelik de onu boğarak öldürmüş. Böylece onun sapkınlıkları ve tarikatı artık son bulmuş. Bu sebeple halifeye, sapkınlara karşı savaşmak için hazırlık yapmasını ve onlara saldırmasını öğütle. Zira Tanrı'nın yardımı ile onları yenecek ve yeryüzünden silecektir.

Şeyh [muhtemelen Şeyh Şücâ] kendisine bu iki rüya anlatıldığında, ilk olarak Murad'ın rüyasını şöyle yorumlamış: Dünyanın orta yeri, Sultan Murad'ın tahtıdır, iki büyük dalı olan ağaç da Sultan'ın çok geniş olan imparatorluğunu temsil etmektedir. Güneşin doğduğu yönden gelmekte olan yılan, Sultan'ın düşmanı olan İran şahıdır. Sultan onunla savaşarak onu yenecek ve idam ettirecek, ülkesini de Osmanlı topraklarına katıp halkını egemenliği altına alacak. İmam-ı Azam'ın Şeyh Haydar ile kavga edip onu yenmesi de şu anlama gelmektedir: İranlıların sapkınlıkları, tüm taraftarları ile birlikte yeryüzünden öylesine kazınacaktır ki, izleri bile kalmayacaktır. Üstelik Osmanlı Sultanı tüm dünyaya egemen olan bir halife olacaktır. Şeyh bu rüyaları böyle yorumlayınca, Sultan Murad kendi hocası olan [Hoca Sâdeddin Efendi] en yüksek din adamının da fikrini ve kararını dinlemek istemiş. O da yorumu onaylamış. Birçok kişi hoca ile şeyh arasında gizli bir anlaşma ve fikir birliği olduğunu, Sultan Murad'ın işlerine gelen telkinleri yaparak onu savaşa ikna etmeye kararlı olduklarını ileri sürmektedir.[123]

[123] **Reinhold Lubenau Seyahatnamesi: Osmanlı Ülkesinde 1587-1589**, 2 Cilt, Çev.: Türkis Noyan, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2012, C. 1. s. 324-325; Bu rüyanın aynısını 1585'ten 1587'ye kadar İstanbul'da kalan ve Osmanlı üzerine birkaç kitap yazmış olan Avusturyalı Johannes Leunclavius de anlatmaktadır. Johannes Leunclavius, **Türk Milletinin Tarihi**, Çev.: Türkis Noyan, İstanbul, Yeditepe Yayınevi, 2019, (2 Cilt), s. 244-246; Rudi Matthee (Çeviri: İlker Külbilge), "Saiklerin ve Sebeplerin Işığında 986-998/1578-1590 Tarihli Osmanlı-Safevî Savaşı", **Cihannüma Tarih ve Coğrafya Araştırmaları Dergisi**, 4 (2018), s. 127.

Leunclavius ise bu rüyaların yorumunun Şeyh Şücâ tarafından yapıldığı ve sultanın sonrasında hocasına (Hoca Sâdeddin Efendi) danıştığını onun da aynı yorumu yaptığını söyler.[124] Bu rüyaların İran seferlerine sebep olup olmadığı bilinmez ama III. Murad, seferlerin bir türlü sonuçlanmadığı bir tarihte şeyhini suçlayan bir mektup yazmıştır. Sultan bu mektupta İran seferlerinin açılmasına sebep olup sonrasında kenara çekildiğini söylerek şeyhine kızgınlığını ifade etmiştir.[125] Osmanlı'da iktidar çekişmeleri olurken İran'da ise karışıklıklar mevcuttur. III. Murad'ın cülus tebriği için gelen İran elçisi Tokmak Muhammed Han[126] daha İstanbul'da iken Şah I. Tahmasb zehirlenmiş (984/1576) ve yerine geçen II. İsmail, Anadolu'ya karşı siyasi ve dini faaliyetlere girişmiştir.

Diğer taraftan Osmanlılarda ise kaynaklardan anlaşıldığı kadarıyla sadrazam seferden ziyade haris davranan paşaların tutumuna karşıydı.[127] Ancak sefere kimin serdarlık edeceği konusu merkezde ciddi bir krize yol açmıştır. Bahar aylarında Erzurum'a sevk edilecek kuvvetlere Lala Mustafa Paşa'nın, Bağdat tarafından yapılacak olan harekât için Koca Sinan Paşa'nın serdarlık etmesi kararlaştırılmıştır.[128]

Bu sırada İran seferi öncesinde görülen kuyruklu yıldız zafer müjdesi olarak algılanmıştır. Mustafa Âlî, Takıyyüddin'in yıldızı uğurlu olarak yorumladığını söyler.[129] İran tarafında ise bu kuyruklu yıldız II. İsmail tarafından uğurlu sayılmış ve bu durum onu heyecanlandırmıştır, oysaki müneccimler yıldızın uğursuz olduğunu Rum ve Mağrip'e yöneldiğini söylemişlerdir.[130] 985/1577 tarihindeki bu olay için dönemin şairlerinden Sâ'î tarih düşürmüştür:

Gurre-i mâh-ı sıyâma nâzır iken bir gice
Gördiler bir necm-i gîsûdâr toğmış kâ'inât

Sandılar kim bir gül-efşân yakdı âteş-bâz-ı çarh
Rûşen oldı meş'al-i tâbendesiyle şeş-cihât

[124] Johannes Leunclavius, **Türk Milletinin Tarihi**, s. 246.
[125] **Kitâbü'l-Menâmât: Sultan III. Murad'ın Rüya Mektupları,** s. 288/1456.
[126] Bekir Kütükoğlu, **Osmanlı-İran Siyasî Münasebetleri (1578-1612)**, İstanbul, İstanbul Fetih Cemiyeti, 1993, s. 6-7.
[127] Bekir Kütükoğlu, **Osmanlı-İran Siyasî Münasebetleri (1578-1612)**, s. 29.
[128] Rudi Matthee, "Saiklerin ve Sebeplerin Işığında 986-998/1578-1590 Tarihli Osmanlı-Safevî Savaşı", s. 115-140.
[129] Gelibolulu Mustafa Alî, **Nusret-nâme**, Haz.: H. Mustafa Eravcı, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2014, s. 9-10.
[130] Bekir Kütükoğlu, **Osmanlı-İran Siyasî Münasebetleri (1578-1612)**, s. 17, dipnot 58.

Saldı şarka garbdan pertev görüp ehl-i hired
Didiler mülk-i ‘Acem bulmaz sekâmetden necât

Surh-ser başında bir âteş yanar kim şarkda
Kem şerârını söğündürmeye Ceyhûn u Furat

Hân Murâd’un devletinde açılup na‘t-zemîn
Vaktidür ferzâneler Şâh’un evine süre at

Sâ‘î-i dâ‘î o dem ilhâm-ı Rabbânî ile
Didi târîhin ‘Acem Şâhı ola nâ-gâh mât[131]

Resim 11: Kuyruklu yıldızın görünmesi ve râsıdın ölçümü. Gelibolulu Âlî, *Nusret-nâme,* TSMK. H. 1365, 5b.

[131] Gelibolulu Âlî, **Nusretnâme**, TSMK. H. 1365, 5a; **Târîh-i Selânikî**, Süleymaniye Ktp. Bağdatlı Vehbi Efendi, 1290, 60a**;** Selânikî Mustafa Efendi, **Târîh-i Selânikî**, C. I, s. 115.

Resim 12: Doğu'da görülen kuyruklu yıldız. Seyyid Lokman, *Şehinşâh-nâme-i Murâd-ı Sâlis*, C.1, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. Farsça Yazmalar 1404, 58a.

Bu sırada sultanın sefere çıkması gerekliliği döneminin kaynaklarında ön plana çıkan görüşlerden biridir. Sefere çıkmayan padişaha ağır eleştirilerden biri şair tezkiresi sahibi Beyânî tarafından yapılmıştır. Ordunun başında sefere çıkmamayı "*oturdukları yirden ba'zı vüzerâ vü asâkir-i bî-girân irsâl itmekle ve memâlik-i firâvân teshîr idüp memâlik-i mahrûsasına zamîme kılmışdur*"[132] şeklinde ifade etmiştir. İfadeler ilk başta bilgi amaçlı görünse de inceden bir tenkidin olduğu muhakkaktır. Sefer üzerine dönemin şairlerinden Sâdık kaleme aldığı manzumede, İran'ı "adû-yı 'Ömer" olarak tanımlamış ve bu toprakların imparatorluk toprağına dâhil edilmesini istemiştir. Muhammes şeklinde yazılmış parçada "*Kıralum tîg-i*

[132] Aysun Sungurhan, **Beyânî Tezkiresi (Tezkiretü'ş-Şu'arâ)**, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, E-Kitap, 2017, s. 19.

velâyetle ‘adû-yı ‘Ömer’i” mısraı sürekli tekrarlanmıştır.[133] Sonunda padişahın devreye girmesiyle Lala Mustafa Paşa, Gürcistan üzerinden Şirvan’ın fethiyle görevlendirilmiş, Sinan Paşa da azledilmiştir. İlk önce Çıldır civarında Safevîler’i yenilgiye uğratılarak Gürcistan’a girilmiş, ardından Koyungeçidi adlı yerde ikinci defa Safevîler’i dağıtılmış ve Şirvan bölgesindeki şehirleri 986/1578’de bir bir ele geçirilmiştir.[134] Lala Mustafa Paşa’nın zaferi üzerine dönemin şairlerinden Yedikuleli Azîzî üç manzum tarih düşürmüştür:

Hazret-i Han Murâd-ı ‘âdil kim
Verdi Hak ana devlet-i sermed
Saldı bir âsafını şarka idüp
Anı ser-dâr-ı ‘asker-i bî-‘ad
Nâm ile Mustafâdur ol server
Fi‘li fi‘l-i sahâbe-i Ahmed
Erdi çün leşker ile Şirvâna
Girdi cünd-i ‘adûya hem-çü esed
Sürh-ser münhezim olup ol dem
Fursatı cünd-i Rûma verdi Samed
Geçürüp tîgden Kızılbaşı
Kesdi her gâzî bî-‘aded mürted
Şol kadar kırdılar ki a‘dâyı
Edemez küştesin şumâr ehad
İşidince bu hâli Şâh dahı
Bîm-i cân ile kıldı terk-i beled
Dedi hâtif ‘Azîzî târîhin
Aldı Şirvânı ‘asker-i bî-had
986/1578

*

Hamdülillâh ki aldı tîgi ile
Şeh-i ‘âlî-nijâd Şirvânı
Olmayup cenge kâdir eyledi terk
Düşmen-i bed-nihâd Şirvânı
Tîg-i bürrânlar ile sürh-sere
Kesdi ehl-i cihâd Şirvânı
Düşdi târîh fethine ansuz
Aldı Sultân Murâd Şirvânı
986/1578

*

Hazret-i Gâzî Mustafâ Paşa
Kıldı çün feth mülk-i Şirvânı
Tîg-i ser-tîz-i ‘asker-i İslâm
Ser-i a‘dâya kesdi Şirvânı
Ragmına râfızîlerün târîh

[133] Arif Sunal, **Sâdık Divanı (İnceleme-Metin)**, Bursa, Uludağ Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Doktora Tezi, 2014, s. 672-674.
[134] Lala Mustafa Paşa’nın Tiflis fethi üzerine yazılmış müellif bilinmeyen kısa bir risale için bkz. **Feth-i Kal‘a-i Tiflis**, Ankara Milli Kütüphane, 06 Mil Yz A 2270/1, 1b-5b.

Sünnîler aldı de[yi]n Şirvânı
986/1578)[135]

Lala Mustafa Paşa 987/1579'da ikinci harekâtı yaparak Osmanlıların ele geçirdiği yerleri elinde tutmasını sağlamış, ardından kışlamak amacıyla Erzurum'a döndüğü sırada merkezden Sokollu Mehmed Paşa'nın bir suikast sonucu öldüğü haberi gelmiştir. Sokollu, her zaman yardım ettiği bir Hamzavî dervişi tarafından öldürülmüştür.[136] Sokollu'nun öldürülmesi III. Murad döneminde her anlamda bir kırılmanın ve değişimin başlangıcı olmuştur. Son büyük sadrazamın vefatıyla birlikte artık sultana yakın kişiler vezirler değil musahip[137] ve ağalar olmaya başlayacaktır. Bu kişilerin artık siyaseten daha etkin konuma ulaşmaları yine Sokollu'nun ölümüyle olmuştur. Bu durumda Sokollu eski yönetim ilişki şekillerinin son temsilcisi olarak nitelendirilebilir.

Sokollu Mehmed Paşa'nın öldürülmesinde saraydaki rakiplerinin rolü olduğu ve bunların bizzat padişahtan destek aldıkları iddialarını belgeleyecek bilgi bulunmamakla birlikte son zamanlarında onun iyice devlet işlerinden uzaklaştırıldığına dair rivayetler bulunmaktadır. III. Murad da Sokollu'nun aleyhindeki grubun etkisinde kalmıştır. III. Murad'ın veziriazamının arz tezkirelerini bile reddettiği söylenmektedir.[138] Sokollu'nun ölümünden sonra yerine karşı cenahtan olan ve padişahın himayesinde bulunan Semiz Ahmed Paşa getirilmiştir. Ahmed Paşa'nın sadrazam olmasında Sokollu karşıtı Şemsî Ahmed Paşa'nın etkisi büyüktür.[139] İran savaşlarında kazandığı başarıların kendisinin sadrazam olmasını sağlayacağını düşünen Lala Mustafa Paşa ise azledilerek İstanbul'a çağrılmış[140] yerine rakibi Koca Sinan Paşa sadrazam olarak gönderilmiştir. Lala Mustafa Paşa, Semiz Ahmed Paşa'nın ölümü üzerine veziriazamlığın kendisine verilmesi konusunda bir kez daha umutlanmıştır fakat seferde olan Sinan Paşa'nın saraydaki yandaşlarının devreye girmesi ile sadaret mührü belli bir süre kimseye verilmemiş, daha sonra III. Murad, Lala Mustafa Paşa'yı saltanat vekili unvanıyla sadaret kaymakamı yapılmıştır. Böylelikle sadrazam olmak isteyen Sinan Paşa için de bir umut doğmuştur. III. Murad'ın, Semiz Ahmed Paşa'nın vefatından sonra saltanat

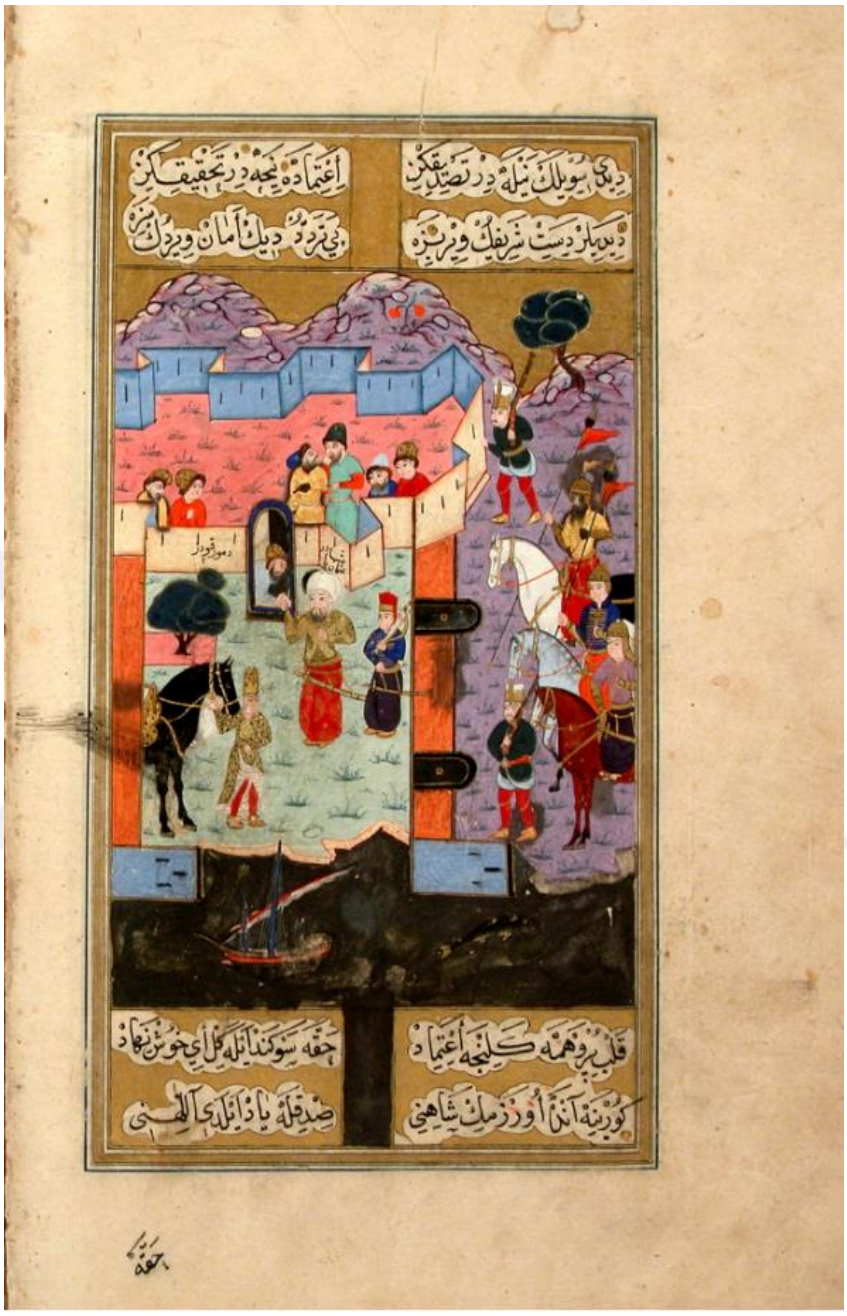
[135] Ersen Ersoy, **Azîzî Dîvân**, İstanbul, Akademi Titiz Yayınları, 2013, s. 313-315.
[136] Hasan Bey-zâde Ahmed Paşa, **Hasan Bey-zâde Târîhi**, C. II, s. 276.
[137] Günhan Börekçi, **Factions and Favorites at the Courts of Sultan Ahmed I (r. 1603-1617) and His Immediate Predecessors**, s. 20.
[138] Bekir Kütükoğlu, "Murad III".
[139] **A.e.,** s. 163.
[140] Bekir Kütükoğlu, **Osmanlı-İran Siyasî Münasebetleri (1578-1612)**, s. 108.

mührünü üç ay boyunca kimseye vermemesi kendi iktidarını daha da güçlendirmek için yaptığı şekilde yorumlanmıştır.[141] Sinan Paşa seferde iken sadrazamlık mührü de arkasından gönderilmiştir. Tam da bu dönemde III. Murad'ın, şeyhi Şücâ'ya Sinan Paşa'nın mı yoksa Mustafa Paşa'nın mı veziriazam olması gerektiği konusunda fikir danıştığı görülmektedir.[142] İran seferlerine serdar olacak kişi konusunda kararsız kalan sultan, Lala Mustafa Paşa'nın[143] ölümüyle veziriazamlık mührünü Sinan Paşa'ya vermiştir. Böylece sonrasında dört kez daha sadrazam olacak olan Sinan Paşa'nın inişli çıkışlı üst rütbeli kariyeri başlamış olacaktır. Lala Mustafa Paşa'nın ölümüyle devlet içindeki en büyük rakibine üstün gelen Sinan Paşa'nın yeni bir rakibi ortaya çıkmıştır. 990/1582 şenliğinde ortaya çıkan kargaşa ile bu sefer Sinan Paşa ile Ferhad Paşa rekabeti doğmuş ve Ferhad Paşa'nın ölümüne kadar da bu rekabet devam etmiştir.

Yeni serdar Sinan Paşa'nın İran'a hareket edip Safevî heyetiyle barış konularını görüştükten sonra Kum hâkimi Türkmen İbrahim Sultan ile İstanbul'a dönmüştür. Üç ay sonra İstanbul'a ulaşan İbrahim Han, Vefa'daki Pertev Paşa sarayında konaklamıştır.[144] Aynı yıl içinde III. Murad, oğlu Mehmed için görkemli bir sünnet merasimi düzenletmiştir (990/1582).[145] Sünnet şenliği sırasında kapıkulu sipahileri ile yeniçeriler arasında yaşanan kavga Sinan Paşa'nın azledilmesine sebep olmuştur. Hasan Beyzâde, Sinan Paşa'nın azledilmesinin sebebini Safevîlerin barış konusunda padişahı aldatmasından kaynaklı olduğunu söyler.[146] 990/1582 şenliğinden sonra azledilen Sinan Paşa'nın yerine III. Murad'ın kız kardeşi Fatma Sultan'ın kocası Siyavuş Paşa getirilmiş (28 Zilkade 990/24 Aralık 1582), İran seferi serdarlığına da 1582 şenliklerinde ağalık görevinde iken çıkan kargaşa sebebiyle azledilen, ardından sırayla Rumeli Beylerbeyi ve vezir olan Ferhad Paşa tayin edilmiştir.[147] Bu sırada İran cephesinde Osmanlı kuvvetlerinin durumu sarsılmış, Şirvan'da muhafazada bulunan Özdemiroğlu Osman Paşa Demirkapı'ya

[141] Baki Tezcan, **The Second Ottoman Empire: Political and Social Transformation in the Early Modern World**, s. 195.
[142] **Kitâbü'l-Menâmât: Sultan III. Murad'ın Rüya Mektupları,** s. 268/1317.
[143] Enes Demir, **Lala Mustafa Paşa'nın Hayatı ve Siyasî Faaliyetleri (?-1580)**, İstanbul, Marmara Üniversitesi, Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2016.
[144] Bekir Kütükoğlu, **Osmanlı-İran Siyasî Münasebetleri (1578-1612)**, s. 117.
[145] Konuyla ilgili olarak imparatorluk tarihinin en görkemli şenliği kabul edilen 1582 şenliği hem birincil hem de ikincil literatürde birçok esere konu edinilmiştir. *1582 Şenliği* başlığında ayrıntılı olarak ele alınacak bu şenlik için şimdilik bkz. Hatice Aynur, "Surnâme", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, https://islamansiklopedisi.org.tr/surname (27.05.2021).
[146] Hasan Bey-zâde Ahmed Paşa, **Hasan Bey-zâde Târîhi**, C. II, s. 298-301.
[147] Bekir Kütükoğlu, **Osmanlı-İran Siyasî Münasebetleri (1578-1612)**, s. 133.

çekilmiştir.[148] Osman Paşa'nın burada birçok kere İstanbul'dan yardım istediğini harcama defterlerine kaydetmiştir.[149]

Resim 13: Özdemiroğlu Osman Paşa'nın Demirkapı'ya çekilmesi. Âsafî Dal Mehmed Çelebi, *Şecâ'at-nâme,* İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. TY. 6043, 80b.

[148] **A.e.,** s. 92-97.
[149] Osman Yiğit, **Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi 34 Numaralı Filori Defteri**, s. 395, 397, 404, 422.

Şirvan üzerine açılan bu yeni cephe ile kentin elde tutulması amaçlanmıştır. Özdemiroğlu Osman Paşa, Baştepe'de İran kuvvetlerini yenince Şirvan'daki Osmanlı hâkimiyeti kalıcı hâle gelmiştir. İran seferlerinde Osmanlı'ya destek için asker göndermeyen Mehmed Giray gözden çıkarılmıştır. Kefe'den yapılan değişikliği bildirmek için İstanbul'a Osman Paşa adına gelen çavuşa müjde haberi için yüz filori ve bir de kaftan verilmiştir.[150] Kefe'ye hareket eden Osman Paşa, Mehmed Giray yerine İstanbul'dan giden İslam Giray'ı han yapmış ve sonrasında Kılıç Ali Paşa'nın gemileriyle İstanbul'a dönmüştür. İstanbul'da ikinci vezir olarak divana giren paşa, ardından 20 Receb 992/28 Temmuz 1584'te veziriazam olmuştur. Osman Paşa'nın yapmış olduğu seferleri sultanın huzurunda uzun uzadıya anlattığı Seyyid Lokman tarafından resmedilmiştir.[151] Bu görüşme sırasında Osman Paşa, sultana feth edilen yerlerin 17 gümüş anahtarını hediye etmiştir. Fakat Leunclavius bu anahtarların büyük yerlerin değil küçük yerleşim yerlerin ve köylerin olduğunu söyler.[152] Başta İran olmak üzere batıya da yapılan seferlerin neticesinde fetihname türünde birçok eser telif edilmiştir.

1.1.6. Savaş Sırasında Sarayın Durumu

İran savaşları sırasında saray içinde de büyük değişimler yaşanmıştır. III. Murad'ın pek sevdiği annesi Nurbanu Sultan'ın ölümüyle (22 Zilkade 991/7 Aralık 1583) saray içinde güç odakları arasında değişimler başlamış[153] Nurbanu Sultan'dan sonra geriye, ileride oldukça etkin bir güç elde eden Safiye Sultan ve onun destekçisi Harem kethüdası Canfedâ Hatun[154] kalmıştır. Nurbanu Sultan hayatta iken kızı İsmihan Sultan ile birlikte dünyaya gelen torunlarının art arda ölmesi sebebiyle ona çeşitli cariyeler sunmuştur. Şehzade Mahmud'un 989/1581 yılında ölümüyle geride bir tek Şehzade Mehmed kalmış ve bu da saltanatın devamı için nispeten önemli bir kriz olarak ortaya çıkmıştır.[155] *Kitâbü'l-Menâmât*'ta "Tezkere" başlığıyla yazılan

[150] **A.e.,** s. 445.
[151] Seyyid Lokman**, Şehinşâhnâme-i Murâd-ı Sâlis**, C.1, TSMK. B. 200, 159a.
[152] Johannes Leunclavius, **Türk Milletinin Tarihi**, s. 279.
[153] Bekir Kütükoğlu, "Murad III", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, https://islamansiklopedisi.org.tr/murad-iii (27.05.2021).
[154] Canfedâ Hatun'un hicrî 1001 tarihinde yaptırmış olduğu çeşme için Âlî tarih düşürmüştür. Tarih kıta için bkz. İ. Hakkı Aksoyak, **Gelibolulu Mustafa Âlî Dîvânı**, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, E-kitap, 2018, s. 45.
[155] Leslie P. Peirce, **Harem-i Hümayun: Osmanlı İmparatorluğu'nda Hükümranlık ve Kadınlar**, çev. Ayşe Berktay, İstanbul, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1996, s. 127; Günhan Börekçi, "İnkırâzın Eşiğinde Bir Hanedan: III. Mehmed, I. Ahmed, I. Mustafa ve 17. Yüzyıl Osmanlı Siyasî Krizi, " **Dîvân Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi**, 26, 2009, s. 45-96.

mektupta Şehzade Mahmud'un çiçek hastalığına yakalandığını ve durumunun oldukça ağır olduğunu söyleyen sultan, şeyhinden dua talep etmiştir.[156] Şehzadenin 989/1581'de vefat etmesi, söz konusu mektubun bu tarihten önce yazıldığını gösterir.

Tahtın tek vârisi olan Mehmed, sünnet edilmiş taht vârisi sıfatıyla Saruhan sancak beyliği ile Manisa'ya gönderildi (2 Zilhicce 991/17 Aralık 1583).[157] Sünnet düğününden sonraki yıla denk gelen bu görevlendirmede şehzade sancağa giderken şehzadenin Hazinedarbaşı Ahmet Ağa'ya yüz filorinin yanı sıra baştan ayağa kadar bir kaftan, kilerci başına yine aynı miktarda inam verilmesini buyurmuştur. Bu işler için Kapı Ağası Gazanfer Ağa görevlendirilmiştir.[158] Şehzade Mehmed sancağa varana dek etrafındaki birçok kişiye ihsanlarda bulunulmuştur.[159] Şehzade Mehmed'in sancağa çıkması ile Safiye Sultan büyük bir başarı kazanmıştır. Çünkü sancağa çıkan şehzade aynı zamanda tahtın da vârisidir. Şehzade Mehmed dışında sancağa giden başka şehzade olmadığı için Mehmed doğrudan tahtın tek vârisi konumuna yükselmiştir. III. Murad'ın sadece büyük oğlunu sancağa göndermesi babası II. Selim'in yapmış olduğu uygulamanın devamıdır. II. Selim de sancağa sadece büyük oğlu Murad (III. Murad)'ı göndermiştir. Bunda muhtemelen Kanûnî'nin oğlu Şehzade Bayezid'in sancakta iken isyan etmesi etkili olmuştur. Sonrasındaki uygulamalar da bu olayın etkisinde gelişmiştir. Diğer şehzadelerin sancağa gönderilmemesi muhtemelen etraflarında hiziplerin oluşmasını engellemek içindir.[160]

---

[156] **Kitâbü'l-Menâmât: Sultan III. Murad'ın Rüya Mektupları,** s. 290/1474.

[157] İ. Metin Kunt, "Bir Şehzade Sancağa Çıkar (Bir İhtimal Dönmek Üzere)", **Osmanlı Dünyasında Kimlik ve Kimlik Oluşumu: Norman Itzkowitz Armağanı**, haz. Baki Tezcan ve Karl K. Barbir, çev. Zeynep Yelçe, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2012, s. 79-90.

[158] "Mâh-ı mezbûrun fî 26. Şehzâde-i civân-baht Sultan Mehmed hazretlerinin sancâğa gitdikde Kapu Ağası olan Hasan Ağa'ya yüz elli filori ile bir serâser kaftân in'âm olınup ve Hazînedârbaşısı olan Ahmed Ağa'ya yüz filori ile bir serâser kaftân ve Kilârcıbaşısı olan Süleymân Ağa'ya yüz filori ile bir serâser kaftân in'âm olınup fermân-ı pâdişâhî ile virilüp Kapu Ağası Gazanfer Ağa'ya teslîm. el-Vâkî' sene 991", Osman Yiğit, **Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi 34 Numaralı Filori Defteri**, s. 433.

[159] **A.e.,** s. 434, 435, 436, 445.

[160] Baki Tezcan, **The Second Ottoman Empire: Political and Social Transformation in the Early Modern World**, s. 92-93.
Şehzadenin sancağa çıkması ve sonrasında yaşanan olaylar için bkz. Levent Kaya Ocakaçan, "Centralization and Mechanisms of Oppositionin Ottoman Politics, 1582-1583", **Venetians and Ottomans in the Early Modern Agez Essays on Economic and Social Connected History**, edited by Anna Valerio, 2018, Venezia, Università Ca' Foscari Venezia, s. 57-72.

1.1.7. İran Savaşlarının Sonuçları ve İmparatorluğa Etkisi

Osman Paşa, 993/1585 Tebriz'i kontrol altına almakla görevlendirilmiş, yaklaşık altı ay içerisinde Tebriz fethedilip sultan adına hutbe okunmuştur.[161] Ancak şehrin kontrolü tam sağlanamadan Osman Paşa vefat etmesiyle[162] Tebriz Safevî kuvvetleri tarafından kuşatılmış, kuşatma Ferhad Paşa'nın ordunun başına geçmesiyle son bulmuştur. Ferhad Paşa'nın 996/1588'de Gence'ye yönelmiş bu sırada Safevî tahtına yeni çıkan Şah I. Abbas'ı zor durumda bırakmıştır. Koşullar şahı barış yapmaya zorladı ve Şah Abbas, kardeşinin oğlu Haydar Mirza rehin olarak elçilik vazifesi için 998/1590'da İstanbul'a gönderilmiştir.[163] Haydar Mirza, İstanbul'a ulaşınca Sokollu-zâde Hasan Paşa, Bölük ağaları, Yeniçeri Ağası tarafından karşılanmıştır. Halkın Mirza'yı izlemek için izdiham çıkarması sebebiyle Mirza, Pertev Paşa'nın sarayına ikameti gecikmiştir.[164] İran ile yapılan barışın ana şartları şöyledir: a) Fethedilen topraklar Osmanlıların tasarrufunda kalacak, b) Hz. Peygamber'in ashabına ve halifelere hakaret edilmemesi ve teberranın yakalanması şartlarıyla savaş sona erdirilecektir.[165] Barışa zorlanan Şah Abbas için koşulların aşağılayıcı bir durum olduğu söylenebilir. Çünkü hem Osmanlılar savaş sırasındaki yerleri elinde tutmuş hem de Haydar Mirza rehin alınarak İstanbul'a gönderilmiştir. Bir diğer ağır koşul ise Şiî'lerin ilk üç halifeye hakaret etmelerine son verilmesi olmuştur.[166] Yaklaşık 12 yıl süren İran seferlerinde görev yapan serdarlar sırasıyla şöyledir: Lala Mustafa Paşa/1578-1579, Koca Sinan Paşa/1580-1582, Ferhad Paşa/1583-1584, Özdemiroğlu Osman Paşa/1584-1585 ve ikinci kez Ferhad Paşa/1586-1590.

[161] İstanbul'un fethinden sonra yaklaşık 130 yıl Patrikhane olarak kullanılan Pammakaristos Kilisesi, Tebriz'in fethi sebebiyle bugün İstanbul Fatih ilçesinde bulunan Fethiye Camii adıyla camiye dönüştürüldü.
[162] Reyhan Şahin Allahverdi, **Kafkas Fatihi Özdemiroğlu Osman Paşa**, s. 284-291.
[163] Haydar Mirza 12-13 yaşlarında iken taundan vefat etmiş ve Eyüp'e defnedilmiştir. Fakat sonrasında mezarı açılmış ve kemikleri toplanarak Erdebil'e götürülmüştür. Bekir Kütükoğlu, **Osmanlı-İran Siyasî Münasebetleri (1578-1612)**, s. 216-217.
[164] Bekir Kütükoğlu, **Osmanlı-İran Siyasî Münasebetleri (1578-1612)**, s. 196.
[165] **A.e.,** s. 197.
[166] Sloleh Quinn, **Şah Abbas: İran'ı Yeniden Şekillendiren Hükümdar**, Çev.: Zeliha Yılmazer, İstanbul, Vakıfbank Kültür Yayınları, Aralık 2020, s. 49.

Resim 14: Safevî şehzadesi Haydar Mirza Sultan III. Murad'ın huzurunda. İbrahim Çavuş, *Kitâb-ı Gencîne-i Feth-i Gence*, TSMK R.1296, 53a.

Haydar Mirza'nın İstanbul'a gelmesi ile ilgili dönemin şairlerinden Gelibolulu Âlî bir kaside kaleme almıştır. Kasidede Acem şahının oğlunun padişahın kölesi, şahın oğlu için padişahın kapısının selamet kapısı olduğunu yazar. 13 beyitlik kasidenin son üç beytinde Âlî sultandan merhamet dileyerek kendi hâlinden şikâyet eder.[167] Yine Bâkî, Haydar Mirza'nın gelmesi dolayısıyla '*ân gelür*' redifli bir kaside

[167] İ. Hakkı Aksoyak, **Gelibolulu Mustafa Âlî Divan**, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı, E-kitap, 2018, s. 230-231.

yazıp III. Murad'a sunmuştur.[168] Hatta *Dîvân*'ın bir nüshasında yazılan kasidenin bulunduğu kısımda Haydar Mirza'nın tasviri bulunmaktadır.[169] Haydar Mirza yanında III. Murad'a birçok hediye getirmiştir. Bu hediyeler arasında özellikle kitaplar dikkat çekicidir. Kitapların sultana hediye için getirildiği düşünülürse tezhip açısından da önemli oldukları söylenebilir. Bu kitapların çoğu Fars edebiyatının meşhur klasik eserleridir.

Şâh-nâme-i müzehheb ve musavver, cild 1
Hamse-i Şeyh Nizâmî, cild 1
Külliyât-ı Hâkânî, cild 1
Yûsuf u Züleyhâ, cild 1
Bostân, cild 1
Dîvân-ı Hâfız, cild 1
Mahzenü'l-Esrâr, cild 1
Heft Manzar-ı Hâtifî, cild 1
Rubâ'iyyât-ı Hayyâm, cild 1
Cemşîd u Hurşîd, cild 1
Külliyât-ı Ehlî, cild 1
Şevâhidü'n-Nübüvve, cild 1
Hülâsâtü'l-Ahbâr, cild 1
Külliyât-ı Şeyh Sadî, cild 1
Murakka-i müzehheb, cild 1[170]

Hicrî 1001 (1592) yılının Şevval ayında barış için Osmanlı'ya gelen Haydar Mirza sünnet olmak için izin talep etmiştir. Padişah kendisine hilat giydirmiş ve Sokollu Mehmed Paşa'nın Kadırga limanındaki sarayında sünnet düğünü yapılmıştır. Sünnet sonrası devlet erkânına ziyafet verilmiştir.[171] Böylece 986/1578'de başlayan ve yaklaşık 12 yıl süren uzun ve yıpratıcı savaş çok büyük kazançlar olmadan sona ermiştir. Osmanlı için başarısızlık sayılabilecek olan bu durum ülke içinde mali

[168] **Bâkî Dîvânı**, Haz.: Sabahattin Küçük, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, E-Kitap, s. 15-16, Kaside 6.
[169] Bâkî, *Dîvân*, The Metropolitan Museum of Art, Bequest of George D. Pratt (George D. Pratt Mirası), 1935, 45.174.5; Zeren Tanındı, "Transformation of Words to Images: Portraits of Ottoman Courtiers in the "Dîwâns" of Bâkî and Nâdirî", **Anthropology and Aesthetics** No. 43, Islamic Arts (Spring, 2003), s. 131-145; Melis Taner, "Harvard Sanat Müzesi'nde Bulunan Minyatürlü Bir Baki Divanı", **Türkiyat Mecmuası -Journal of Turkology** 29/2, 2019, s. 553-576; Türkan Alvan, "Safevî Şehzadesi Haydar Mirza'nın Rehin Alınmasının Edebî Yankıları", **III. Uluslararası Türkiye-İran Dil ve Edebiyat İlişkileri Sempozyumu Türkçe Bildiriler Kitabı** (22-23 Eylül 2021), İstanbul, Demavend Yayınları, 2021, s. 479-508.
[170] İbrahim Çavuş, **Kitâb-ı Gencîne-i Feth-i Gence**, TSMK. R.1296, 54a-54b. Hediyelerin saray kaydı için bkz. Sinem Arcak, **Gifts in Motion: Ottoman-Safavid Cultural Exchange, 1501-1618**, University of Minnesota, Doktora Tezi, 2012, s. 181-182; Efbulfez Rahimov, "Safevîlerin Türkiye'ye Hediye Gönderdiği Kitaplar", s. 348-349.
Arcak'ın eserler kısmında okuyamadığı bazı yerler *Feth-i Gence* ve saray arşivindeki evraktan tamamlandı.
[171] Selânikî Mustafa Efendi, **Târîh-i Selânikî**, C. I, s. 313.

sıkıntıya sebep olmuştur. Osmanlı-İran savaşlarının devlet üzerindeki olumsuz etkilerinin yanı sıra kültürel anlamda olumlu etkileri olduğu da söylenebilir. Savaş başladıktan sonra İran tarafından Osmanlı ülkesine âlim ve bürokratlar göç etmiştir.[172] Bu âlim ve bürokratlar, muhtemelen yanlarında saraya özellikle sultana sunmak amacıyla çeşitli hediyeler getirmiştir. Göç eden bu âlimlerden biri sultan için iki eser kaleme alan Mirza Mahdum'dur (Mevlana Muînüddin Eşref ö. 995/1587).

Mirza Mahdum, II. İsmail'in Şafiî mezhebine yönlendirmesi ile ilgili suçlanmıştır. Diğer yandan Mirza Mahdum II. İsmail'i zehirlemekle suçlanan Perihan Hanım tarafından Kazvin'den çıkarılmıştır.[173] Osmanlı ülkesine geldiği zaman *Unmûzecü'l-Murâd* (986/1578),[174] *en-Nevâkız ale'r-Revâfız* (988/1580)[175] ve *Zahîretü'l-Ukbâ fî Zemmi'd-Dünyâ* (988/1580)[176] isimli eserlerini III. Murad'a ithaf etmiştir.

Mirza Mahdum ilk eserinin son kısmında amacının ömür boyunca sultanı övmek olduğunu söyler. Bu eserin sultana ithaf olunduğuna dair kayıt eserin **3b** sayfasındadır. İkinci eser, İran'da yazılmış ve Rafızîlik üzerinedir. Eserin giriş kısmındaki kayıtta Koca Sinan Paşa'ya hediye edildiği yazılıdır. Mirza, muhtemelen Paşa aracığıyla eserini sultana sunmak istemiştir. Sultana ithaf edilen eserin kayıt cümlesi eserin **2a** sayfasındadır.[177] Hatta Mirza Mahdum bu eserlere ek olarak sultana hediye etmek için üzerinde kendisine ait bir gazelin yazılı olduğu bir İran halısı da getirmiştir. Mirza Mahdum, Osmanlı ilmiye sınıfında kendine yer açmak

[172] III. Murad dönemi öncesinde Safevî İran'ından kaçıp Kanûnî devrinde Osmanlı'ya sığınan başka bir müellif için bkz. Hüseyin Yılmaz, "İran'dan Sünnî Kaçışı ve Osmanlı Devleti'nde Safevî Karşıtı Propagandanın Yaygınlaşması: Hüseyin bin Abdullah el-Şirvânî'nin Mesiyanik Çağrısı", **Osmanlı'da İlim ve Fikir Dünyası: İstanbul'un Fethinden Süleymaniye Medreselerinin Kuruluşuna Kadar**, İstanbul, Klasik Yayınları, 2015, s. 299-309; Lale Uluç, **Türkmen Valiler, Şirazlı Ustalar, Osmanlı Okurlar. XVI. Yüzyıl Şiraz Yazmaları**, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2006, s. 493.
[173] Bekir Kütükoğlu, **Osmanlı-İran Siyasî Münasebetleri (1578-1612)**, s. 18.
[174] *Unmûzecü'l-Murâd*, Süleymaniye Ktp. Ayasofya, 3788. İthaf ibaresi **3b**, Müellif hattı. Son varakta eserin yedi günde yazıldığını, sultanın kabul etmesini ve onun adına yazıldığını belirtir.
[175] *en-Nevâkız ale'r-Revâfız*, Süleymaniye Ktp. Ayasofya, 2249. İthaf ibaresi **2a**.
[176] *Zahîretü'l-Ukbâ fî Zemmi'd-Dünyâ*, Süleymaniye Ktp. Nuruosmaniye, 2382, 5b.
[177] Mirza Mahdum için, bkz. Cihan Aydoğmuşoğlu, "Şah II. İsmail (1576-1577) Devri Siyasî ve Dinî Hâdiseleri", **The Journal of Academic Social Science Studies**, Number 48, Summer II, 2016, s. 63-64; Kioumars Ghereghlou, "A Safavid Bureaucrat in the Ottoman World: Mirza Makhdum Sharifi Shirazi and the Quest for Upward Mobility in the İlmiye Hierarchy/Osmanlı Dünyasında Bir Safavi Bürokratı: Mirza Mahdum Şerif-i Şirazi ve İlmiye Hiyerarşisinde Yükseliş Arayışı", **Osmanlı Araştırmaları,** 53 (2018), s. 153-194; Rümeysa Nur Şahin, **Mirza Makhdum Between Two Worlds: A Safavid Sadr in The Ottoman Worlds and his refutation of the Qizilbash Beliefs**, İstanbul, Yeditepe Yayınevi, 2021.

için Farsça manzumeler ile süslenmiş bu halının üzerindeki şiirde sultana övgü ve dualara yer verir ayrıca yazar kendisi nasihatlerde de bulunur.[178]

Mirza Mahdum, III. Murad tarafından 993/1585 *nakibü'l-eşrâf* görevine getirilmiştir.[179] Bu olayla ilgili olarak dönemin şairlerinden Hâşimî manzum bir tarih düşürmüştür:

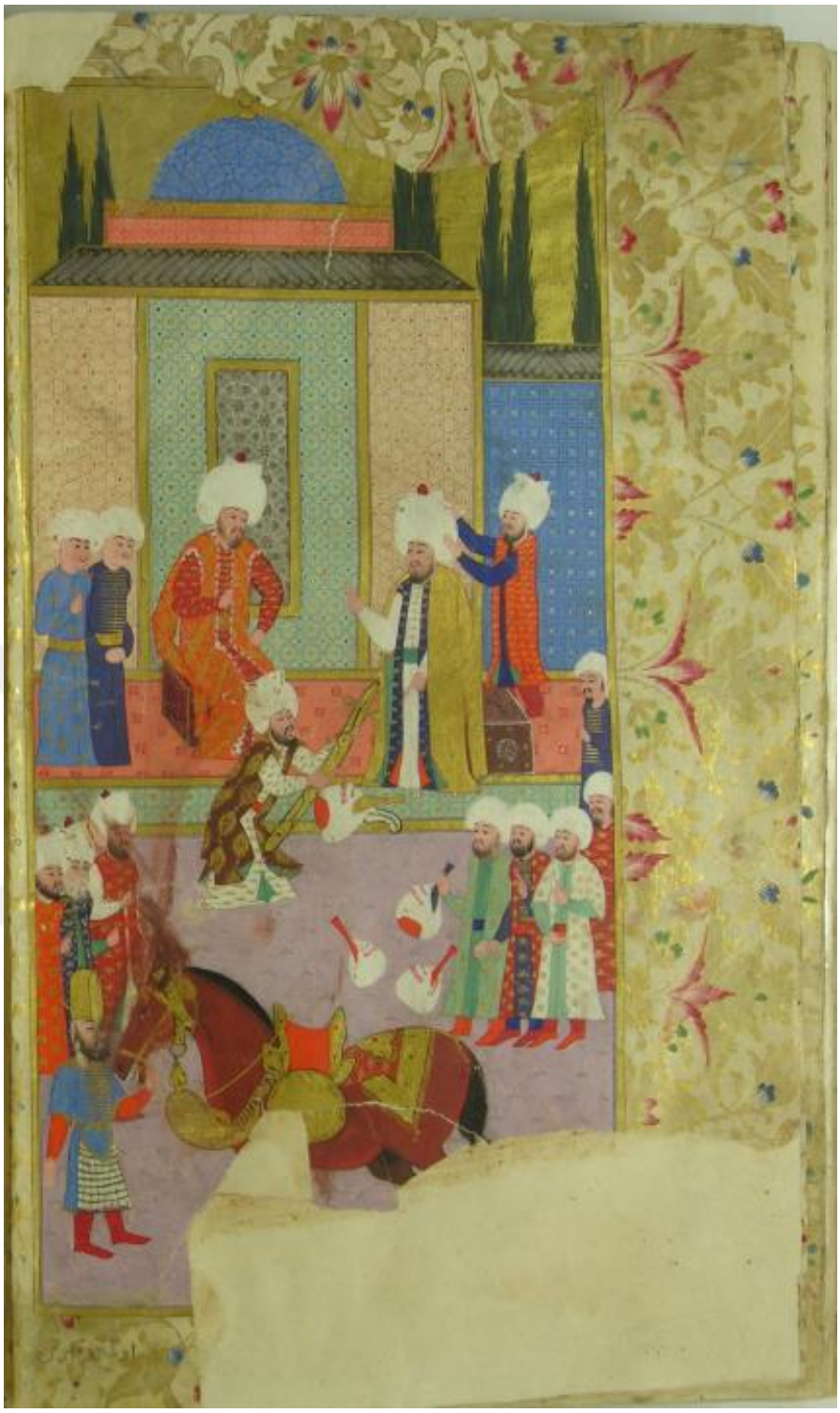
Nekâbet sadrını elhamdülillâh
Virüp bir fâzıla Allâh tebârek

Gelüpdür Mîrzâ Mahdûm Efendi
İdüp ey dil tarîk-i 'adli meslek

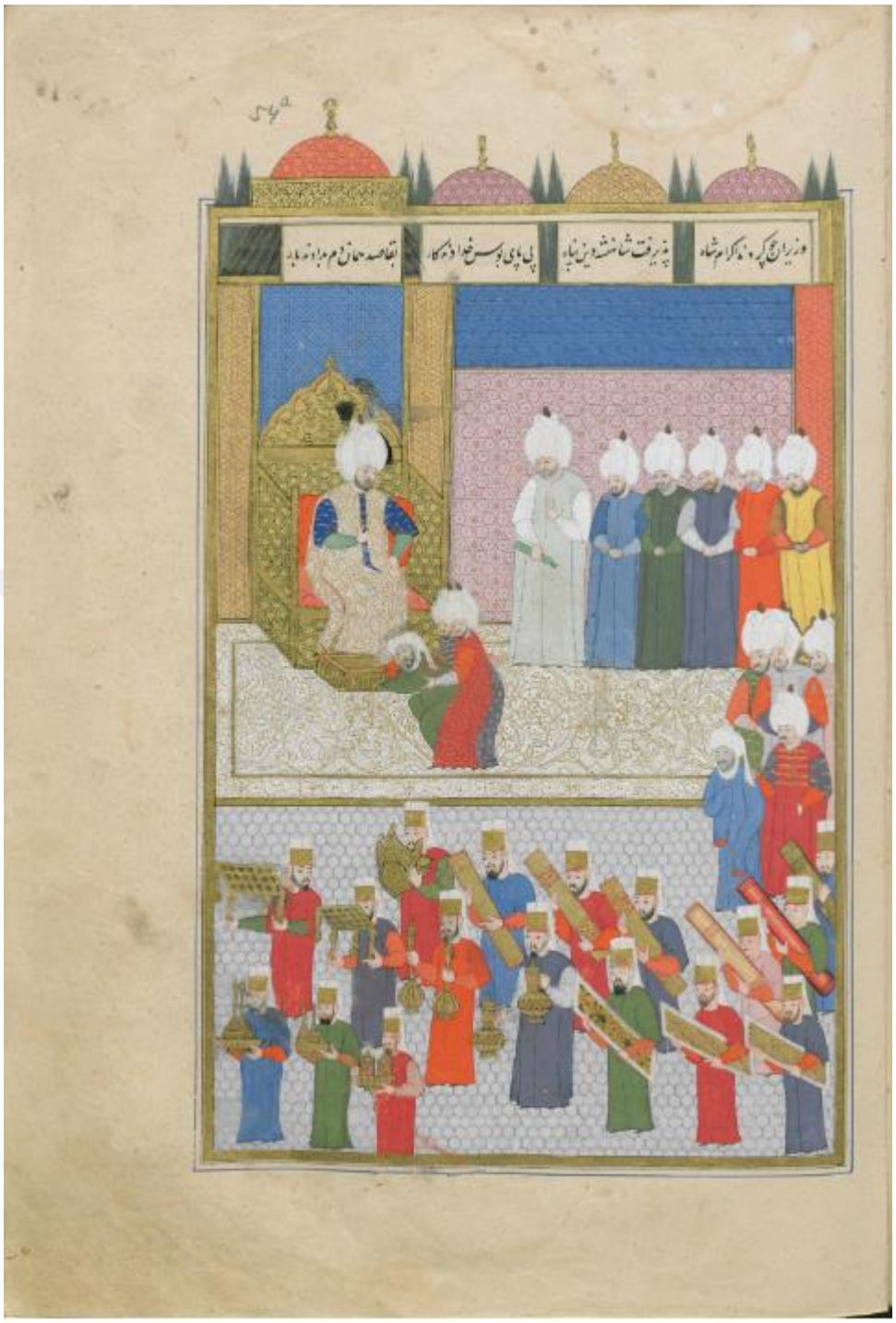
Didüm ey Hâşimî târîhin anun
Nekâbet 'adl-ile ola mübârek (993/1585)[180]

Bu dönemde Osmanlı'ya Tacikistan'dan gelen Hazînî'den de bahsetmek gerekir. Mirza Mahdum ile aynı zamanda gelen Hazînî, III. Murad için eserler kaleme almış (*Hüccetü'l-Ebrâr*) ayrıca Farsça *Dîvân*'ında onu övmüştür.[181] Bu *Dîvân*'da ayrıca Mirza Mahdum'a dair bilgiler de mevcuttur.[182] Yine bu dönemde Osmanlı'ya iltica eden kişilerden biri Şeref Han'dır. 985/1578 yılında Van'dan Osmanlı ülkesine sığınmıştır.[183] Şeref Han'ın Osmanlı'ya tabi olması Âlî'nin *Nusret-nâme* eserinde resmedilmiştir. Serdarın karşısında Safevî başlığını çıkaran Şeref Han ve maiyetindeki kişiler Osmanlı sarığını giymektedirler. Şeref Han'ın bağlılığın kabul edilmesi vesilesiyle aynı zamanda hilat giydirilmiştir.

[178] [Erişim Tarihi: 14.09.2020, http://www.alaintruong. com/archives/2009/10/08/15360515.html]
[179] Selânikî Mustafa Efendi, **Târîh-i Selânikî**, C. I, s. 155; Murat Sarıcık, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Nakîbü'l-Eşrâflık Müessesesi**, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2003, s. 132, 153.
[180] Oktay Selim Karaca, **Hâşimî Divanı (Hayatı, Sanatı, Eserleri ve Karşılaştırmalı Metni)**, s. 179, Tarihler 46.
[181]İbrahim Kunt, **Hazini ve Divanı (İnceleme-Metin),** Konya, Selçuk Üniversitesi, Doğu Dilleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı, Doktora Tezi, 2002, s. 537.
[182] İbrahim Kunt, **Hazini ve Divanı (İnceleme-Metin),** s. 39.
[183] Lale Uluç, **Türkmen Valiler, Şirazlı Ustalar, Osmanlı Okurlar. XVI. Yüzyıl Şiraz Yazmaları**, s. 493.

Resim 15: Şeref Han'ın Safevî başlığını çıkarıp Osmanlı sarığını giymesi. Han'ın önünde kendisine ihsan buyurulan kılıç yer almaktadır. Resmin en ön kısmında yer alan at ise muhtemelen Han'a hediye edilmiştir. Gelibolulu Âlî, *Nusret-nâme,* TSMK H. 1365, 140b.

Resim 16: Bitlis hâkimi Şeref Han'ın III. Murad'ın huzuruna kabulü. Seyyid Lokman *Şehinşâh-nâme-i Murâd-ı Sâlis*, C.1, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. Farsça Yazmalar 1404, 54a.

İran Savaşlarının III. Murad'ın mektuplarında anbean takip etmek mümkündür. Sultan birçok vesile ile bu savaşta olanları ve kendisinin vermiş olduğu talimatları şeyhine yazmıştır. Bu mektupların ilki savaşın başladığı zamana aittir.

Kızılbaşların iyice yayıldığını söyleyen sultan şeyhinden İslam askeri için dua etmesini ister.[184] III. Murad'ın özellikle İran seferleri ile ilgili olarak şeyhine yazdığı mektuplarda ve başka kaynaklarda dedesi Kanûnî ile ilgili rüyalar gördüğünü söyler. Mektupların birinde ki muhtemelen İran savaşlarının başlangıç zamanlarında dedesini rüyasında görmüş ve dedesi "*Yâ Murâd Hân cemî'-i vilâyet-i 'Acem senün kabz ve tasarrufuna verildi. Feth ü teshîri sana müyesser oldı, cümlesi sana virildi*" demiştir.[185] Böylelikle dedesinden İran'ın fethine ve hâkimiyetine dair müjdeyi almıştır. III. Murad'ın Acem fethiyle ilgili bir başka rüyasını ise Gelibolulu Âlî *Kühnü'l-Ahbâr*'ında[186] anlatır. 992/1584'de vebadan vefat eden Mirahur Hasan yerine geçen Saatçi Hasan'ın (sonradan paşa) gördüğü bir rüya üzerinedir. Bu rüyada yine III. Murad dedesi Kanûnî ile sohbet etmekte ve yeni fethedilen yerler ile ilgili olarak dedesinin sorusuna cevap vermiştir. Benzer bir rüya Şerîfî *Dîvân*'ında anlatılmaktadır. Burada oğlu II. Selim'in halefinin kim olacağını Emir Sultan'a soran Kanûnî'ye Emir Sultan Murad'ın olacağı cevabını vermiştir.[187] Tüm bunlar "altın çağ" diye nitelendirilen Kanûnî dönemine bir özlem ayrıca III. Murad'ın birçok vesile ile bu çağın temsilcisinden saltanatının ve fetihlerinin onayını almak olarak yorumlanabilir.

[184] **Kitâbü'l-Menâmât: Sultan III. Murad'ın Rüya Mektupları,** s 153/576.
[185] **A.e.,** s 247/1167.
[186] **Künhü'l-Ahbâr**, Süleymaniye Ktp. Nuruosmaniye, 3409, 417a-418b; Cemal Kafadar, "The Myth of the Golden Age: Ottoman Historical Consciousness in the Post-Süleymanic Era", **in Süleyman the Second and His Time**, ed. by Halil İnalcık and Cemal Kafadar, Istanbul, Isis, 1993, s. 37-38; Bu rüya ile ilgili olarak Âlî'nin ***niyetini okumaya çalışan*** bir başka çalışma için bkz. Zeynep Aycibin, **'Çöküş Edebiyatı'nın Merkezinde Bir Padişah: Manevi Dünyası ile Sultan III. Murad**, s. 3-5.
[187] Sadık Yazar, **Seyyid Şerîfî Mehmed Efendi; Hayatı, Divanı ve Hilyesi,** s. 121.

1.1.8. Beylerbeyi Vakası

Beylerbeyi vakası uzun İran savaşlarının imparatorluğa olan olumsuz etkilerinden biridir.[188] Savaşın uzun sürmesi para sıkıntısını da beraberinde getirmiş ve bu durum sultanın otoritesini sarsmaya başlamıştır.[189] Savaşın etkisiyle züyuf akçe olayı baş göstermiş, III. Murad'ın musahip-veziri olan Mehmed Paşa ve Başdefterdar Mahmud Efendi, şeyhülislam ve bazı vezirler tarafından akçenin düşük ayar ödenmesinden sorumlu tutulmuştur. Diğer yandan Özdemiroğlu Osman Paşa ile birlikte sefere çıkacak olan sipahiler ödemelerini alamadıkları için de sultanı tahtan indirmek ve oğlu Mehmed'i yerine geçirmekle tehdit etmişlerdir. Böylelikle isyan baş göstermiş isyancılar olaydan sorumlu olarak Mehmed Paşa ve defterdar Mahmud Efendi'yi sorumlu tutmuşlardır. İsyan, Beylerbeyi ve başdefterdarın isyancılara teslim edilmesi ile sona ermiştir (16 Cemaziyülevvel 997/2 Nisan 1589). Bu durumun arka planında Osman Paşa'nın vezir ve Doğancı Mehmed Paşa'nın Rumeli Beylerbeyi olması yatmaktadır.[190] Olaylardan sonra III. Murad, Sadrazam Siyavuş Paşa ve Şeyhülislâm Müeyyed-zâde Abdülkadir Şeyhî Efendi'nin de içinde bulunduğu yöneticileri toptan azletmiştir. Mehmed Paşa'nın sultan nezdindeki itibarı ve yakınlığı onun vezirler özellikle Koca Sinan Paşa tarafından hedef gösterilmesine sebep olmuştur.

Hizipler arası çatışma özellikle Mehmed Paşa konusunda daha çekişmeli hâle gelmiştir. Göreve geldiği andan itibaren sultanın en yakını olan Paşa birçok kişinin dikkatini olumsuz anlamda kendine çekmiştir. Vezirler ve saray halkı arasındaki güç çekişmesi neticesinde Mehmed Paşa'nın öldürülmesi yetki çatışmasını daha da gün yüzüne çıkartır.[191] Mehmed Paşa'nın sultanın vekili gibi hareket etmesi hatta Eflak ve Boğdan'daki Voyvoda'nın göreve devam etmesi için sultana ödenen yıllık paranın yanında paşaya da bir ödemenin yapılması ona karşı olan hoşnutsuzluklara sebebiyet vermiş olabilir.[192] Osmanlı siyasal tarihindeki dönüşümlerden biri sayılabilecek bu

---

[188] Bu vaka vezirlerin mutlakıyet politikalarına karşı bir girişim olarak nitelendirilebilir. Levent Kaya Ocakaçan, **Geç 16 ve Erken 17.yy'da Osmanlı Devleti'ndeki Patronaj İlişkilerinin Gazanfer Ağa Örneği Üzerinden Venedik Belgelerine Göre İncelenmesi**, İstanbul, Marmara Üniversitesi, İktisat Tarihi Bilim Dalı, Doktora Tezi, 2016, s. 57-64.

[189] Şevket Pamuk, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi,** İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999, s. 154-155.

[190] Selânikî Mustafa Efendi, **Târîh-i Selânikî**, C. I, s. 19-180.

[191] Johannes Leunclavius, **Türk Milletinin Tarihi**, 333-345.

[192] Selânikî Mustafa Efendi, **Târîh-i Selânikî**, C. I, s. 209-211; Levent Kaya Ocakaçan, **Geç 16 ve Erken 17.yy'da Osmanlı Devleti'ndeki Patronaj İlişkilerinin Gazanfer Ağa Örneği Üzerinden Venedik Belgelerine Göre İncelenmesi**, S. 57-59; Baki Tezcan, "The Ottoman Monetary Crisis of

olay devrin bazı eserlerinin istinsahlarına da yansımıştır. Zeyrek-zâde Emrullah Mehmed Efendi, bu dönemde İran topraklarından gelip Osmanlı'ya sığınan Mirza Mahdum'un 988/1580'de telif ettiği *en-Nevâkız ale'r-Revâfiz* adlı eserini istinsah ettikten sonra esere haşiye olarak bazı notlar düşmüştür. Bu notlarda Doğancı Mehmed Paşa ve Defterdar Mahmud'un 18 Cemaziyelûla 997/4 Nisan 1589'te askerler tarafından Divan-ı Hümayun basılarak öldürüldüğüne dair bilgiler mevcuttur.[193]

1.1.9. Dönemin Diğer Siyasi Hadiseleri

III. Murad dönemine damgasını vuran uzun Osmanlı-Safevî mücadelesi devleti her anlamda etkilemiştir. 999/1590'dan itibaren Safevîlerle savaşın sona ermesiyle bu kez devletin batı ve uzak sınırlarındaki siyasi gelişmeler yeni bir savaşın başlangıcı olmuştur. Safevîlere karşı Özbek Hanı ile ilişkiler kuran III. Murad, böylelikle Rusların Kafkasya'ya sarkmasını da engellemek istemiştir. 1587 yılında bu amaçla İstanbul'a gelen Rus elçilik heyeti ile ortak hareket etmek teklifinde bulunulmuş fakat Fransa'nın Lehistan üzerindeki planları bu girişimi sonuçsuz bırakmıştır.[194]

1585 Revisited", **Journal of the Economic and Social History of the Orient**, Vol. 52, No. 3 (2009), s. 460-504; Günhan Börekçi, "1589 Beylerbeyi Vak'ası Sırasında Çıkan Büyük İstanbul Yangını", 29 Mayıs Üniversitesi Osmanlı İstanbulu Sempozyumu 30-31 Mayıs 2013 (Tebliğ.) tebliğ metninin taslak hâlini benimle paylaşan Günhan Börekçi'ye teşekkür ederim.

[193] Mirzâ Mahdûm, *en-Nevâkız ale'r-Revâfiz*, Süleymaniye Ktp. Laleli, 2231; Mehmet Kalaycı-Muzaffer Tan, "Bir 16. Yüzyıl Osmanlı Aliminin Peşinde: Zeyrekzâde Emrullâh Mehmed Efendi ve Otobiyografik Anlatıları", **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 62/1, 2021, s. 74.

[194] Feridun M. Emecen, **İmparatorluk Çağının Osmanlı Sultanları-II**, s. 64-65; Mustafa Öztürk, "Sultan Üçüncü Murad'ın 1581 Tarihinde Fransa'ya Verdiği Ahitnâme", **Sultan III. Murad Dönemi ve Bursa**, s. 77-96.

Resim 17: Fransız elçisi III. Murad'ın huzurunda. Seyyid Lokman *Şehinşâh-nâme-i Murâd-ı Sâlis*, C.1, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. Farsça Yazmalar 1404, 141b.

III. Murad devrinde Batı'da özellikle İngiltere ile ilişkilerde büyük gelişmeler katedilmiştir.[195] 987/1579 İngiliz tüccarı için bir ticaret imtiyazı verilmiş[196] ve 988/1580 bu imtiyaz, bütün İngiliz tacirlerine Türk sularında serbestçe ticaret yapma hakkını tanıyan bir ahitname şeklinde genişletilerek son hâlini almıştır. Böylelikle İngilizlere ilk kapitülasyonlar verilmiş olmuştur.[197] Bu ikili ilişkilerin gelişmesinde Hoca Sâdeddin Efendi'nin de önemi büyüktür.[198] Bu arada III. Murad ile Kraliçe I. Elizabeth arasında İspanya'ya karşı ortak bir harekât planlanmış,[199] Fas bölgesindeyse Osmanlılar, İspanyollar ve Portekizlilere karşı nüfuz mücadelesine girmiştir.[200] Fas emiri Abdülmelik b. Muhammed'e verilen destek Cezayir beylerbeyi Uluç Hasan Paşa kontrolünde devam ettirilmiştir. 986/1578'de Kasrülkebîr'de Fransa ve İspanya'nın katılımıyla hazırlanan kuvvetler Osmanlı-Fas müşterek kuvvetleri karşısında yenilgiye uğratılmış ve savaş sırasında Portekiz kralı hayatını kaybetmiştir. Böylece Fas toprakları üzerinde Osmanlı etkisi daha da artmıştır.[201] Osmanlı-Fas ittifakının sembolü olarak Fas Emiri Ahmed el-Mansûr için dönemin müelliflerinden Cenâbî Mustafa Efendi bir Arapça kaside kaleme almıştır.[202]

---

[195] III. Murad dönemi Osmanlı-İngiliz ilişkilerine dair güncel bir kaynak için bkz. Jerry Brotton, **Sultan ve Kraliçe: Elizabeth'in İslam Dünyasıyla İlişkilerinin Anlatılmamış Hikâyesi**, Çev.: Ali Karatay, İstanbul, Koç Üniversitesi Yayınları, 2022, s. 97-115.

[196] Alfred C. Wood, **Levant Kumpanyası Tarihi**, Çev.: Çiğdem Erkal İpek, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2013, s. 17-68; Gerald MacLean -Nabil Matar, **İngiltere ve İslam Dünyası 1558 – 1713**, İstanbul, Türkiye İş Bankası Yayınları, 2021, s. 56-61.

[197] **Türkiye Tarihi: Bir Dünya Gücü Olarak Osmanlı İmparatorluğu 1453·1603**, s. 307.

[198] Osmanlı-İngiliz ilişkilerinin bir nişanesi olarak Kraliçe I. Elizabeth, III. Murad'a bir org göndermiştir. Orgun nasıl çalıştığını göstermek için de Thomas Dallam görevlendirilmiştir. Fakat Dallam İstanbul'a ulaşmadan III. Murad vefat ettiği için org gecikmeli bir şekilde III. Mehmed'e hediye edilmiştir. III. Mehmed'ten sonra tahta geçen I. Ahmed bu icadı dinlemiş ve beğenmediği için yaktırmıştır. Ayrıntılar için bkz. **Sultanın Orgu**, Stanley Mayes, çev. M. Halim Spatar, İstanbul, İletişim Yayınları, 2000; **Mustafa Sâfî'nin Zübdetü't-Tevarih'i**, haz. İbrahim Hakkı Çuhadar, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2003, C. 1. s. 35-36, 133; Gerald MacLean, **Doğu'ya Yolculuğun Yükselişi/Osmanlı İmparatorluğu'nun İngiliz Konukları (1580-1720)**, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2006, s. 25-76; Akdes Nimet Kurat, "Hoca Sadeddin Efendi'nin Türk-İngiliz Münâsebetlerinin Tesisi ve Gelişmesindeki Rolü", **Fuad Köprülü Armağanı**, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2010s. 305-316; Akdes Nimet Kurat, **Türk-İngiliz Münâsebetlerinin Başlangıcı ve Gelişmesi (1553-1610)**, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1953.

[199] Akdes Nimet Kurat, **Türk-İngiliz Münâsebetlerinin Başlangıcı ve Gelişmesi (1553-1610)**, s. 118-161; Bu dönem Akdeniz'de Osmanlı-İspanya arasındaki çekişmeler için, bkz. Miguel A. Bunes-Evrim Türkçelik, "16. Yüzyıldan 17. Yüzyıla Geçerken Osmanlı İmparatorluğu ile İspanya Krallığı Arasında Akdeniz'de Çatışma", **Harp ve Sulh: Avrupa ve Osmanlılar**, İstanbul, Kitapyayınevi, 2010, s. 185-201.

[200] **Kitâbü'l-Menâmât: Sultan III. Murad'ın Rüya Mektupları,** s. 261-262/1262, s. 269/1322.

[201] Feridun M. Emecen, **İmparatorluk Çağının Osmanlı Sultanları-II**, s. 66; Peçevî, **Peçevî Tarihi**, C. 1. s. 142.

[202] Cenâbî Mustafa Efendi, **Kasâid-i Belîğa**, Süleymaniye Ktp. Karaçelebizade Hüsameddin Efendi, 311, 11a-12b.

Resim 18: Cezayir Beylerbeyi Ramazan Paşa'nın Fas'taki savaşı ve Fas'ın fethi. Seyyid Lokman *Şehinşâh-nâme-i Murâd-ı Sâlis*, C.1, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. Farsça Yazmalar 1404, 30b-31a.

Uzun İran savaşlarının getirdiği mali krizlere ülke içerisinde çözüm aranırken Batı'da Habsburglar sorunu baş göstermiştir. Her ne kadar Osmanlılar, III. Murad tahta çıktığında Habsburglarla barış hâlinde olsa da karşılıklı tahrik söz konusuydu. Bu tahrikler Osmanlıların Bosna'da saldırıya geçmesiyle savaş hâline dönüşmüştür.[203] Batı'da başlayacak uzun savaşlarda içte yine Koca Sinan Paşa ve Ferhad Paşa çekişmesi ortaya çıkmıştır. İran Savaşları ardından batıdaki uzun savaşlar imparatorluk dâhilinde isyanların (Celâlî) çıkmasına sebep olmuştur. Batı'da

[203] **Türkiye Tarihi: Bir Dünya Gücü Olarak Osmanlı İmparatorluğu 1453·1603**, s. 89.

savaşların başladığı vakit III. Murad vefat etmiştir (6 Cemâziyelevvel 1003/17 Ocak 1595).

1.1.10. Rasadhânenin Kurulması ve Diğer Gelişmeler

III. Murad'ın saltanatı imparatorluk tarihinde ilklerin olduğu bir dönem sayılabilir. Osmanlı tarihinin ilk rasathanesi bu dönemde kurulmuştur.[204] Seyyid Lokman, *Şehinşâh-nâme-i Murâd-ı Sâlis* (C. 1) isimli eserinde bu rasathanenin kurulması ve yıkılmasına dair ayrıntılı bilgiler vermektedir. Kahire'den İstanbul'a gelen Takıyyüddin er-Râsıd, ilk önce Sokollu Mehmed Paşa ile ardından Hoca Sâdeddin ile birkaç kez görüşmüştür. Hoca Sâdeddin'in referansı ile sultanın huzuruna çıkmış ve III. Murad'ın beğenisini kazanan Takıyyüddin'e zeamet verilmiştir. Daha sonra sultanın emri ile gerekli teçhizatların hazırlanması ile Galata'da rasathane ve rasat kuyusu kurulmuştur. Takıyyüddin'in emrine on beş seçkin ilim adamı verilmiştir. Seyyid Lokman bu dönemde rasathanede gözlemlenen kuyruklu yıldız sebebiyle İran seferlerinin başarıyla sonuçlanacağına dair inancını dile getirir. Rasathane bir yıl sonra Şeyhülislâm Kadı-zâde Ahmed Şemseddin Efendi'nin fetvası ve III. Murad'ın emri ile 'işlevini tamamladığı için' Kılıç Ali Paşa[205] tarafından yıktırılır. Rasathanenin yıkılmasını sultan, şeyhine de sormuştur: "*Ve benüm rûhum, şol rasadı kaldurmak isterüz; siz ne buyurursız, rûhum?*". Fakat şeyhin bu konuda bir görüş beyan edip etmediğini bilemiyoruz.[206] Sokollu Mehmed Paşa'nın desteklediği Takıyyüdin'in paşa öldürüldükten sonra hem başkentten uzaklaştırılması hem de rasathanenin yıktırılması tüm olayların siyasi bir ayağı da olduğunu göstermektedir. Rasathane kurulunca övgüler düzen Seyyid Lokman yıkıldığı vakit ise rasathanenin gereksiz olduğunu savunur. Seyyid Lokman'ın bu tavrı resmi şehnameci olmasından ileri gelmekteydi. Takıyyüddin'i suçlayacak kadar ileri giden Seyyid Lokman sultanı ve verilen fetvayı savunmuştur. Seyyid Lokman, rasathanenin kapatılması ile ilgili olarak Takıyyüddin'e öğüt verir.

> *Nuh'unki gibi uzun bir ömrün de olsa, bu gibi fikirleri varlığına sarsıntı getirirdi. ... Bu işin üstadı olan Eflatun, bu gibi düşünceler*

[204] Mehmet Kalpaklı, "III. Murad'ın İlm-i Nücûm Merakı ve 1579'da Mercator Atölyesinde Üretilen Dünya Küreleri Hakkında Bazı Notlar", **Sultan III. Murad Dönemi ve Bursa**, s. 347-360.
[205] Kılıç Ali Paşa'nın hayatıyla ilgili güncel bir çalışma için bkz. Murat Hanilçe-Yunus Emre Tekinsoy, "Kalabriya'dan İstanbul'a Bir Yaşam: Kılıç Ali Paşa", **Osmanlı Devleti Hizmetindeki Yabancılar**, Editörler: Murat Hanilçe-Yunus Emre Tekinsoy, İstanbul, Selenge Yayınları, Aralık 2020, s. 331-362.
[206] **Kitâbü'l-Menâmât: Sultan III. Murad'ın Rüya Mektupları,** s. 342/1837.

karşısında şaşırmış durumda idi. Aristo ile Hipokrates ve Sokrat da bu düşüncelerinden hiçbir semere almadan son nefeslerini verdiler. Kuyu kazarak uğraşıp didindiler ve akıl yavrucağını gelişsin diye beşiğe koyup üzerine titrediler. Basiretleri dolayısıyla, feleklerin evcine giden yolu, kuyunun dibine inmek suretiyle aradılar. Onlar bile yerin derinliklerinden dokuzuncu feleğe kadar uzanan muammanın künhüne varamadılar. Onlar yapamadıktan sonra, bu esrarı çözmek sana mı kaldı ki yeryüzünü bırakıp da feleklerin ilmine varmaya yelteniyorsun. Gel bu safsatadan kendimizi sıyıralım, çünkü dünya denen o acûze müthiş bir düzenbazdır. Bizim işlerimizi bir karıştırıverirse samimi ve sıcak cemiyetimize bir soğukluk ârız olur. Rasathane meselesi kapanıp esasından ve izinden de eser kalmayınca, şeriata uygun olan bu buyruğundan dolayı bütün din ehilleri padişaha dua ettiler.[207]

Ömrü kısa olan bu rasathane bilim ve tekniğin Avrupa'da gelişmeye başlamasının bir yansıması olarak algılanabilir. Rasathane yıkıldıktan sonra ulema Takıyyüddin'i zındıklık, mülhitlik ile suçlamış, ardından da katlolunmasına dair fetva vermiştir. III. Murad 'ulemayı teskin etmek için' Takıyyüddin'in Şam, Halep yahut Mısır'a gönderilmesini emretmiştir. Sinan Paşa bu emrin yerine getirileceğini fakat Takıyyüddin'in zeametinin Mısır'da olması sebebiyle buraya gönderilmesinin daha uygun olacağını ifade etmiş, böylelikle hem Takıyyüddin'in gönlü alınmış hem de ulemanın isteği yerine getirilmiştir.[208] Takıyyüddin, öğrencisi Sinan için Türkçe iki risalede '*râsıd-ı sultânî*' olarak anılmıştır.[209]

---

[207] Metnin aslı ve tercümesi için bkz. Seyyid Lokman, *Şehinşâhnâme-i Murâd-ı Sâlis*, C. 1, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. FY. 1404, 55a-58b; Aydın Sayılı, "Alâuddin Mansur'un İstanbul Rasathanesi Hakkındaki Şiirleri" **Belleten [Türk Tarih Kurumu Belleten]**, Ankara, 1956, C. XX. S. 79. s. 411-484; Rasathane ile ilgili diğer kaynaklar için bkz. Johannes Heinrich Mordtmann, "Takiyüddin'in Pera'daki Gözlemevi", Çev. Cem Pulathaneli, **Osmanlı Bilimi Araştırmaları,** X/2, (2009), s. 115-129; **Türkiye Tarihi: Bir Dünya Gücü Olarak Osmanlı İmparatorluğu 1453-1603**, s. 503-506.

[208] Nev'îzâde Atâyî, **Hadâ'iku'l-Hakâ'ik fî Tekmileti'ş-Şakâ'ik**, C.1, s. 855-857; Bu olay ile ilgili ikincil literatürde yer alan bilgiler için bkz. Abdülhak Adnan Adıvar, **Osmanlı Türklerinde İlim**, 5. baskı, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1991, s. 99-107; Hüseyin Gazi Topdemir, "Takıyyüddin er-Râsıd", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, https://islamansiklopedisi.org.tr/takiyyuddin-er-rasid (27.05.2021); Halil Sahillioğlu, **Koca Sinan Paşa'nın Telhisleri**, İstanbul, İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi, 2004, s. 215-216; Aydın Sayılı, "Alâuddin Mansur'un İstanbul Rasathanesi Hakkındaki Şiirleri" **Belleten [Türk Tarih Kurumu Belleten]**, Ankara, 1956, C. XX. S. 79. s. 411-484; Seyyid Lokman'a ait bu şiiri Sayılı sehven müstensihe isnat etmiştir. Aynı yanlışı Ben-Zaken de yapmıştır. Hatta Ben-Zaken eseri bile Alâuddin Mansur'a ait göstermiştir. Avner Ben-Zaken, **Cross-Cultural Scientifi c Exchanges in the Eastern Mediterranean, 1560–1660**, Maryland: The Johns Hopkins University Press, 2010, s. 10, 13. Ayrıntılar için bkz. Baki Tezcan, "Bilim Üzerinden Siyaset: Erken Modern Osmanlı Bilimi Üzerine Düşünceler", **Hakim Paradigmaların Ötesinde: Rifa'at Abou-el-Haj'a Armağan**, Derleyenler: Donald Quataert-Baki Tezcan, Çev.: Aytek Sever, Ankara, Tan Kitabevi Yayınları, 2012, s. 169-194; Ahmet Tunç Şen, "Rasattan Takvime: XV/XVI. Yüzyıl Osmanlı Dünyasında Astrolojinin Yeri Üzerine Bazı Gözlemler", **Osmanlı'da İlim ve Fikir Dünyası İstanbul'un Fethinden Süleymaniye Medreselerinin Kuruluşuna Kadar**, İstanbul, Klasik Yayınları, 2015, s. 227-249.

[209] **Risâlet-İ el-Meserrât fî İlm el-Mikât,** Süleymaniye Ktp. Tercüman, 209/3 ve 4, 33b, 41a; İhsan Fazlıoğlu, "Osmanlı Döneminde 'Bilim' Alanındaki Türkçe Telif ve Tercüme Eserlerin Türkçe Oluş

Resim 19: Rasathanede çalışan astronomları gösteren tasvir. Seyyid Lokman, *Şehinşâh-nâme-i Murâd-ı Sâlis,* C.1, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. Farsça Yazmalar 1404, 56b-57a.

Rasathanenin kurulması dışında bu dönemde askeri ve kültürül anlamda başka gelişmeler de olmuştur. Ateşli silahların etkin olduğu XVI. yüzyıl III. Murad döneminde ayrıca daha gelişmiş bir tür olan fitilli misket tüfeği kullanıma sokulmuştur.[210] Mevlid bu dönemde geleneksel şekilde okunmaya başlanmış, kandiller ve mübarek geceler yine bu dönemde kutlanmaya başlamıştır.[211]

Nedenleri ve Bu Eserlerin Dil Bilincinin Oluşmasındaki Yeri ve Önemi", **Kutadgubilig: Felsefe - Bilim Araştırmaları**, İstanbul, 2003, S. 3, s. 163-164.

[210] **Türkiye Tarihi: Bir Dünya Gücü Olarak Osmanlı İmparatorluğu 1453-1603**, C. 2, s. 354.

[211] Selânikî Mustafa Efendi, **Târîh-i Selânikî**, C. I, s. 197-198.

Ayrıca bu dönemde Arabi harflerle basılı eserlerin imparatorluk dahilinde serbeste satılmasına dair izin verilmişti. 997/1588'de III. Murad'ın çıkardığı bir fermanda, İtalyan tüccar Branton ve Orazio Bandini kardeşlerin "*bazı metâ ve Arabî ve Fârisî ve Türkî basma bazı muteber kitâblar ve risâleler*"i getirip Osmanlı topraklarında satarken bazı kişilerin yolda, iskelede ve bazı yerlerde bu kişilerin yüklerini yıkıp beğendikleri bazı eşyaları aldıklarını hatta "*sizde Arabî ve Fârisî kitaplar neyler*" diyerek karşılığını vermeden bu kitaplara da el koyduğu yazılıdır.[212] Bunun üzerine III. Murad ise aynı fermanda bahsi geçen İtalyan tüccar kardeşlerin rahatlıkla ticaret yapmaları için hüküm verdiğini tekrar saldırı olursa saldırı yapanların isimlerinin kendisine bildirilmelerini emretmiştir. Bu hükümde ayrıca artık İtalyan tüccarlardan ne alınacak ise karşılığı verilecektir diye de belirtilmiştir. Fakat aynı hükümde ticaret yapacak kişilerin ne tür mallar satacağını belirtmemiştir. Bu ferman ülke dışında basılmış Arap harfli Arapça, Farsça ve Türkçe eserlerin imparatorluk dâhilinde serbestçe satılmasına izin verildiğini göstermektedir.[213] Diğer yandan sultanın fermanında Türkî ifadesinin tekrar edilmemesi de dikkat çekici bir husustur.

Yine bu dönemde 1593'te İbn Sinâ'nın *el-Kânûn fi't-Tıbb*'ı[214] ve 1594'te Nasîrüddin Tûsî'nin *Tahrîru Usûl-i Öklides*'i Roma'da basılan ve Osmanlı topraklarında dolaşıma giren kitaplardır.[215] Eserler III. Murad'ın vermiş olduğu izin çerçevesinde Osmanlı topraklarında satılmaya başlanmıştır. Eserlerin matbu hâlinin son sayfasına III. Murad'ın verdiği izin belgesi de basılmıştır. İzin belgesinin kitaplarla birlikte basılmasının sebebi muhtemelen imparatorluk topraklarında basılı kitapların daha rahat dolaşımda olması ve satışı ile ilgiliydi.

---

[212] Ali Rıza Tosun, "Sultan III. Murat'ın Arapça, Farsça ve Türkçe Basma Kitapların Osmanlı İmparatorluğu Sınırları İçinde Satılabileceğine Dair 1588 (996) Yılında Verdiği Emirname", **Belgeler: Türk Tarih Belgeleri Dergisi**, Ankara, 2009, C. XXX, S. 34. s. 127-131.

[213] Fatih Çalışır, **A Virtuous Grand Vizier: Politics and Partonage in the Ottoman Empire during the Grand Vizierate of Fazıl Ahmed Pasha (1661-1676)**, Georgetown University, Doktora Tezi, 2016, s. 129.

[214] **Yazmadan Basmaya: Müteferrrika, Mühendishane, Üsküdar**, Haz.: Fatma Türe - Turgut Kut İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 1996, s. 4; Mehmet Ali Akkaya, **Türk Beşikdevri Basmalarında Yazma Kitap Geleneğinin Etkileri ve İçkapağın Gelişimi**, İstanbul, Hipernik Yayınları, 2015, s. 85-86.

[215] Carullah Efendi koleksiyonundaki nüshada Carullah Efendi, eserin Nasîrüddin Tûsî'ye ait olmadığını Esîrüddîn el-Mufaddal b. Ömer es-Semerkandî el-Ebherî (ö. 663/1265 [?])'ye ait olduğunu yazar. Carullah Efendi Kadızâde Rûmî'nin **Şerhu Eşkâli't-Te'sîs**'inde bunu yazdığını derkenar notunda kaydetmiştir. Süleymaniye Ktp. Carullah Efendi 1453, 1a.

1.1.11. Salgın Hastalıklar: Veba

XVI. yüzyılın sonralarına doğru imparatorlukta etkili olan veba salgını nedeniyle sultanın on altı kızı vefat etmiştir. Bu salgında aralarında vezir Halil Paşa'nın oğlunun da bulunduğu eski saraydan birçok kişi ölmüştür.[216] Vebanın aldığı canlar sadece saray içinden ibaret değildir. *Kitâbü'l-Menâmât* içinde yer alan sultanın şeyhine yazdığı bir tezkerede, uzun zamandır cirit oynayamadığını ve bunun sebebinin veba olduğunu söyler. Ayrıca Yeni Saray'a gideceğini ve bu sırada Ayasofya taraflarında vebanın yaygın olduğu haberlerinin dolaştığından bahseder.[217] 988/1580'lerden itibaren ara ara uzun süreli veba salgının İstanbul'da varlığını gösterdiği bilinmektedir. Özellikle Topkapı Sarayı'ndan bir baltacının vebadan ölmesi sultanı daha da endişelendirmiştir.[218] 992/1584'de veba nedeniyle şehirde etkilenmemiş kimse kalmamıştır. Durum öyle vahim hâldedir ki Selânikî Mustafa Efendi 'musîbet-zedenün pâyânı yok' diye yazar. Bu esnada büyük mirahur Hüseyin Ağa taundan vefat etmiş ve yerine çukadar ve saatçi Hasan Ağa (sonrasında Paşa) geçmiştir.[219] III. Murad devrinde veba salgını sadece imparatorluk merkezi olan İstanbul'da değil diğer şehirlerde de olmuştur. 1577'de Marmara Ereğli'sinde, yine aynı yıl Selanik'te, 1579'da Belgrad ve Selanik'te veba salgını olmuştur. Bu tarihlerden itibaren aralıklarla ama sürekli veba salgının izlerini görmekteyiz. 1586'da İstanbul'da çıkan veba yüzünden İbrahim Paşa Sarayı'nda yüzden fazla kişi ölürken Nakşibendî Şeyhi Taşkenli Ahmed Sâdık aynı yıl vebadan vaat eder.[220] III. Murad'ın kızı Ayşe Sultan ile evlenerek damat unvanını alan İbrahim Paşa'nın kardeşi Mir-livâ Mehmed Bey de 1000/1592'de vebadan vefat eder.[221] Aynı yıl vebadan kurtulmak için III. Murad'ın emri doğrultusunda ulemanın da dâhil olduğu büyük bir kalabalık Alemdağ'ına duaya çıkarlar. Bu toplu duadan önce İstanbul'da günlük 325 kişinin öldüğünü söyleyen Selânikî, dua sonrası bu sayının yüze indiğini yazar.[222]

---

[216] Nükhet Varlık, "Osmanlı İmparatorluğuna Fetih, Kentleşme ve Veba Ağları (1453-1600)", **Osmanlı Dünyası**, Editör: Christine Woodhead, Çev.: Gül Çağalı Güven, İstanbul, Alfa Basım Yayım, 2018, s. 329.
[217] **Kitâbü'l-Menâmât: Sultan III. Murad'ın Rüya Mektupları,** s. 327/1728.
[218] Zeynep Aycibin, '**Çöküş Edebiyatı'nın Merkezinde Bir Padişah: Manevi Dünyası ile Sultan III. Murad**, s. 40-41.
[219] Selânikî Mustafa Efendi, **Târîh-i Selânikî**, C. I, s. 148.
[220] Selânikî Mustafa Efendi, **Târîh-i Selânikî**, C. I, s. 173; Nükhet Varlık, **Akdeniz Dünyasına ve Osmanlılarda Veba 1347-1600**, Çeviri: Hazal Yalın, İstanbul, Kitapyayınevi, 2017, s. 248-253.
[221] Selânikî Mustafa Efendi, **Târîh-i Selânikî**, C. I, s. 253.
[222] **A.e.,** C. I, s. 287.

Gelibolulu Mustafa Âlî bu dönemde ortalığı kasıp kavuran veba salgını ile ilgili bir kaside kaleme almıştır. '*Der-hikâyet-i İstîlâ-yı Vebâ*' başlıklı şiirde veba ateşinin zehirli rüzgâra rehber olarak birçok kişiyi öldürdüğünü söyleyen Âlî Efendi, veba/taûn metinlerinde zikredilen ta'affün-i hevâ[223] (havanın pis kokması) sonucunda yayılan hastalığa vurgu yapar. Salgın birçok kişiyi öldürmüş ve herkes taun ateşinin içinde matem tutmaktadır:

Nâr-ı vebâ ki bâd-ı semûm oldı reh-beri
Hâk itdi seyl-i renc ü ʿanâ niçe bin seri

Semt-i fenâdaʿunsur-ı çâr ittifâk idüp
Mahv eyledi beşer gibi pâkîze peykeri

Çok hânmâna koydı sular seyl-i kahr-ı Hak
Bin dûdmâna dökdi bir ednâ şerer-şeri

Mâtemgerânı garka-ı hûn-ı sirişk olan
Maʿnîde oldı âteş-i tâʿûnun ahkeri

Vebânın öldürdüğü bedenleri taun adası olarak betimleyen Mustafa Âlî, bu adayı Yanar Ada'ya benzetir. Burada Yanar Ada diye kast edilen bir volkan ismi olmalıdır:

Döndi Yanar Adaʾsına taʿûn cezîresi
Yandı tutışdı lücce-i deryâ iken yiri[224]

1.1.12. Sultan III. Murad'ın Ölümü

Kanda gitdi kadr ü câh-ı Hazret-i Sultân Murâd
Dâg-ı hasret yakdı câna fürkat-i Sultân Murâd[225]

III. Murad ölümüyle ilgili dönemin hem kroniklerinin hem de hatıratlarının farklı rivayetleri vardır. Selânikî, padişahın "*mesâne zahmeti*" hastalığı çektiğini,[226] Salomon Schweigger, padişahın sara hastası olduğunu ve bu sebeple gözden uzak bir hayat sürdüğünü söyler.[227] III. Murad'ın ani vefatı herkesten gizli tutulmuş, bu arada

[223] Nuray Demir Öztürk, **16. Yüzyılda Veba Üzerine Yazılmış Bir Tıp Eseri: Nidâî'nin Rebî'u's-Selâme'si**, Ankara, Grafiker Yayınları, 2021, s. 52.
[224] İ. Hakkı Aksoyak, **Gelibolulu Mustafa Âlî Divan**, s. 363-364.
(Erişim Tarihi: 23.03.2020) https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/58695, gelibolulu-mustafa-ali-divanipdf.pdf?0
[225] **Nevʿî -Divan -Tenkidli Basım**, Haz.: Mertol Tulum ve M. Ali Tanyeri, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1977, s. 175, Beyit 57.
[226] Selânikî Mustafa Efendi, **Târîh-i Selânikî**, C. I, s. 427.
[227] Salomon Schweigger, **Sultanlar Kentine Yolculuk 1578-1581**, s. 160.

Şehzade Mehmed'e tahta çıkması için haber verilmiştir.[228] İskender Bey Münşî, III. Murad öldükten sonra oğlu Mehmed tahta çıkana kadar sultanın naaşının on gün saray içinde karın altında saklandığı iddia etmektedir.[229] Osmanlı kaynaklarında böyle bir bilgi yoktur ancak II. Selim vefat ettikten sonra Nurbanu Sultan, oğlu Murad tahta çıksın diye II. Selim'in naaşını 15 gün buzlukta beklettiği bilinmektedir.[230]

III. Murad'dan önce padişahlar öldükleri vakit birçok âlim ve şair mersiye yazarken onun ölümünün ardından Nev'î dışında mersiye yazan olmamıştır. Gelibolulu Âlî başta olmak üzere Kanûnî için sanatkârca mersiye yazan Bâkî'nin sessiz kalışı III. Murad devrinin bir tenkidi olabilir. Sultanın vefatı için mersiye yazan şair Nev'î Efendi III. Murad ve öldürülen şehzadeler için üzüntü duyarken kasidenin devamında III. Mehmed'in tahta çıkmasını anmıştır. Onun mersiyesi ağıttan ziyade yeni sultanı karşılamadır:

Âh elünden ey hakîkatsuz vefâsuz dehr-i dûn
Şâhlar şeh-zâdeler sultânı kahrundan zebûn
…
Hak te'âlâ Hân Murâdun rûhını şâd eylesün
Devletin Sultân Mehmed Hânun âbâd eylesün[231]

Hâdî-i Edirnevî de III. Murad'ın vefatını anarak III. Mehmed'in tahta çıkmasını tebrik eder mahiyette bir manzume kaleme almıştır. Anlaşılan o ki Hâdî III. Murad'ın ölümüne üzülmeyi bir kenara bırakıp oğlu Mehmed'in tahta çıkması karşısındaki sevincini dile getirmeyi seçmiştir:

Ecel Sultân Murâd'ı nâ-murâd itdi çü mülkinden
Geçüp Sultân Mehemmed taht-ı 'adle ber-murâd oldı

Bu müjde âlem-i ervâha vâsıl oldugı sâ'at
Sevindi cümleten 'Osmâniyânun rûhı şâd oldı

O dem Sultân Selîm'ün rûh-ı pâki sordı hâtifden
Kimün ömrine nakz irdi kimün kadri ziyâd oldı

O Sultân'ın cevâbında didi târîh idüp hâtif
Murâd'un nâ-murâd oldı Muhammed bâ-murâd oldı[232]

[228] Bekir Kütükoğlu, "Murad III", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, https://islamansiklopedisi.org.tr/murad-iii (27.05.2021).
[229] İskender Bey Münşî-yi Türkmen, **Târîh-i Âlem-ârâ-yi Abbâsî**, Çev.: Ali Genceli, Yayına Haz.: İsmail Aka, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2019, C. 2, s. 162.
[230] Selânikî Mustafa Efendi, **Târîh-i Selânikî**, C. I, s. 98.
[231] Nev'îzâde Atâyî, **Hadâ'iku'l-Hakâ'ik fî Tekmileti'ş-Şakâ'ik**, C.1, s. 1058-1063.

III. Murad'ın ardından dönemin önde gelen şeyhlerinden Azîz Mahmud Hüdâyî tarafından bir ilahi kaleme alınmıştır:

Yalancı dünyâya aldanma yâ Hû
Bu dernek dagılır dîvân eglenmez
İki kapılı bir vîrânedir bu
Bunda konan göçer mihmân eglenmez
…
Hüdâyî n'oldı bu denlü peygamber
Ebûbekr ü Ömer Osmân u Hayder
Kanı Habîbullah Sıddîk-ı Ekber
Bunda gelen gider bir can eglenmez[233]

Gelibolulu Âlî de sultanın vefatının ardından bir manzume kaleme almıştır. Âlî mersiyeden ziyade manzumede Murad devrinin eleştirisinden ve sultanın para toplamasından bahsetmiştir:

'Acîb sarây-ı fenâdur bu dâr-ı mülk-i cihân
Ne bunda bende muhalled kalur ne pâdişâhân
Gelen göçer konan elbette dâr-ı hulde geçer
İki kapulu bir ev gibidür bu turfe mekân
Murâd Hân ki işi cem'-i mâl idi şeb u rûz
Ganî işitdügünin varın almadaydı hemân
Boşaldı kîse-i tende hâyat-ı mâ-meleki
Menâl ü mâlı koyup gitdi müflis ü 'üryân
Bu hakdâna gelen kimsede bekâ neyler
İder bu 'ukde-i hal 'küllü men 'aleynâ fân[234]

Sultanın vefatını Kâtib Çelebi ise canlı bir tanık gibi aktarır:

İntikal-i Hazret-i Sultân Murâd-ı Sâlis ez-în 'âlem-i fânî ve cülûs-ı veledeş Sultân Mehemmed ber-taht-ı cihân-bânî
Sene-i mezbûre cumâdelûlâsı evâ'ilinde pâdişâh-ı magfûrun mizâcı münharif olup devâ vü 'ilâc te'sîr itmedi. Ve hüsn-i tedbîr-i etıbbâ takdîre muhâlif geldi. İbtidâ hasta olmuş iken Sinan Paşa Köşkü'ne[235] *inüp mu'tâd üzre hânende ve gûyendeler dâhil-i meclis-i humâyûn oldukda hilâf-ı 'âde henüz meclis mutma'in olmadın,*
"Bîmârım ey ecel bu gice bekle yanım al"[236]

---

[232] Selânikî Mustafa Efendi, **Târîh-i Selânikî**, C. I, s. 426.
[233] **Külliyât-ı Hazret-i Hüdâyî,** Derleyen: Mehmed Gülşen, İstanbul, Matbaa-i Bahriye, 1338, s. 79.
[234] Faris Çerçi, **Gelibolulu Mustafa Âlî ve Künhü'l-Ahbâr'ında II. Selim, III. Murat ve III. Mehmet Devirleri**, C. III, s. 622.
[235] Kâtib Çelebi'nin Sinan Paşa köşkü olarak bahsettiği köşk paşa tarafından sultana hediye edilen meşhur İncili Köşk'tür. bkz. Mert Ağaoğlu, "Gelenek ve Batıcılaşma Siyaseti Arasında İstanbul'un Kaybolan Değerleri II: İncili Köşk(Sinan Paşa Köşkü)", **Tarih ve Uygarlık İstanbul Dergisi**, İstanbul, 2013, S. 4, s. 227-235.
[236] Taşlıcalı Yahyâ Bey'e ait olan bu beyit III. Murad'ın hem musikîye olan ilgisini hem de 16. asırda meşhur şairlerinin divanlarını okuduğunu gösterir. Ayrıca Yahya Bey'in III. Murad adına hiçbir kaside yazmamasına rağmen divan dibacesini sultan için tekrar düzenlediğini unutmamak gerekir.

okunsun buyurdılar. Katı nâdir vâki‘ olurdı ki fülân murabba‘ ya fülân naks ve savt okunsun diyelerdi. Ol esnâda Mısır’dan iki kadırga gelüp mukabele-i kasr-ı humâyûnda mu‘tâd üzre toplar atup şenlik eyledikde meclis-i şâhî kurbunda olan pencerenin camları oturdukları mak‘ad üzerine döküldi. “Bu kâfir yohsa bir yıkılır mı?” buyurdılar. Bir dahi şenlikde sâ’ir camlar dahi rîzân olup düşdi. Ma’azâlik bu kadar ‘azîm donanma şenliklerinde ve kalyonlar toplarında aslâ bir cama tezelzül geldigi yogidi. Bu âsâr-ı tatayyurdan müte’âsir olup, “bu köşke âhir gelişimiz ancak” diyü dîdeleri pür-nem olup lihyelerine yaş döküldi. Ve mâh-ı mezbûrun yevm-i hamisinde leyle-i isneynde taht-ı cihân-cûydan tahta-i tensûyda karâr ve mahmil-i tâbûtla ‘âlem-i lâhûta güzâr itdiler. Garâ’ib-i i‘tibâriyyedendir ki, techîzlerine kefen lâzım oldukda hızâne-i ‘âmirede bir bayrâmî bulunmayup ol sırr-ı ser-besteden kimse âgâh olmasun diyü taşraya dahi mürâca‘at olunmayup kethüdâ-yı harem Can-fedâ Hâtûn nefsi içün i‘dâd eyledügi kefeni teslîm ve anınla rû-be-râh-ı huld-ı na‘îm olmuş idi.[237]

Sultanın cenaze namazını kıldırma konusunda Hocası Sâdeddin Efendi ile Şeyhülislam Bostanzâde arasında bir tartışma olmuştur.[238] Padişah hocasının kıldırmasını vasiyet etmişse de şeyhülislam buna mâni olmuş ve namazı o kıldırmıştır.[239] Cinânî, sultanın vefatına bir tarih yazmıştır:

Gitdi şâh-ı zamâne dünyâdan
Demidür girye kılsa hâme vü seyf

Didi târîh-i naklini hâtif
Gitdi Sultân Murâd nâ-gâh hayf (1003/1595)[240]

Dönemin şairlerinden Hâşimî, sultanın türbesinin tamamlanması dolayısıyla tarih düşürmüştür:

Cânını Sultân Murâd Hakk’a revân eyledi
Rûh-ı revânı ola sahn-ı cinân içre şâd
Cismine oldukça bu cây-i mu‘allâ makâm
Rahmetini eyleye hazret-i Mevlâ ziyâd
Türbesi itmâmına Hâşimî târîh olur
Oldı ‘adîl-i cinân merkad-ı Sultân Murâd (1008/1599)[241]

Yahyâ Bey Divanı, Haz.: Mehmed Çavuşoğlu, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1977, s. 430, Gazel 237/1.

[237] Kâtib Çelebi, **Fezleke-I**, s. 62-63.

[238] Sâdeddin Efendi ile Bostan-zâde arasındaki çatışma ileride ayrıntılı olarak ele alınacaktır. Bu ikili arasındaki anlaşmazlığa Sultan Murad’ın tepkisi için bkz. Faris Çerçi, **a.e.,** C. III, s. 635.

[239] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Saray Teşkilatı**, s. 54; Hasan Bey-zâde Ahmed Paşa, **Hasan Bey-zâde Târîhi**, C. II, s. 297.

[240] Cihan Okuyucu, **Cinânî: Hayatı, Eserleri, Divanının Tenkidli Metni**, s. 434, Tarihler 131.

[241] Oktay Selim Karaca, **Hâşimî Divanı (Hayatı, Sanatı, Eserleri ve Karşılaştırmalı Metni)**, s. 169, Tarihler 22.

III. Murad vefat ettikten sonra Şehzade Mehmed tahta çıkarken kânûn-ı kadîme uyarak tahtın vârisi olan kardeşlerini öldürtmüştür.[242] Olayı Gelibolulu Ali ayrıntılı olarak şöyle tasvir eder:

> *Ol gece saray-ı Amire'de bir vaveylâ kopup on sekiz şehzade ki dördü on ikişer yaşında ve onu sekiz yaşında birer nihal-i â-zâde idi; bî-amân cânsitânlar yani haremdeki bîzebânlar vâlideleri koltugundan almada, hemen ruhlarını mergzâr-ı cennete salmada idiler.*[243]

Sonuç olarak III. Murad'ın saraya çekilmesinin saray içi-dışı hizipler arasındaki çekişmeleri daha da arttırdığı söylenebilir. Bu durum farklı katman ve odak noktalarının bürokraside daha da belirgin hâle gelmesine sebep olmuştur. Diğer taraftan Kanûnî döneminden itibaren bu devre yetişen kadroların, âlim-bürokratların imparatorluk içinde kendilerini etkin konuma getirmek istemeleri bürokrasinin hâkimiyetini daha da genişletmiştir. Medreseler, bürokrat yetiştirme okuluna dönüşürken, saraya yakın ilişkileri olanlar, mansıp ve atamalarda bir adım önde olmayı başarmışlardır.

Sultanın sürekli sarayda olması saray içindeki unsurları daha da muktedir hâle getirmiştir. Dârüssaâde ağaları, hanım sultanlar ve cüceler sultanın yardımcısı şeklinde hareket etmişlerdir. Bu dönemde hem hazinenin kontrolünün hem de Haremeyn vakıflarının Dârüssaâde ağalarına verilmesi saray içi hizipler arasında, onları bir adım öne çıkarmıştır. Ağaların bu durumu, müelliflerin dikkatini cezbetmiş olmalı ki onlar aracığıyla eserlerini sultana sunmaya başlamışlardır. III. Murad tahta çıktıktan itibaren Manisa sarayında etrafında bulunan maiyet yeni sarayda kendilerine bir mevki elde etmeye çalışmıştır. Yeni hiziplerin başını çeken Şemsi Ahmed Paşa, ilk önce II. Selim devrinde *pâdişâh-ı manevî* olarak bilinen Sokollu Mehmed Paşa ve çevresinin gücünü kırmaya uğraşmıştır. Bu güç elde etme mücadelesi sonucunda Sokollu'nun karşı çıkmasına rağmen sultan, İran'a savaş açmaya ikna edilmiştir. 12 yıl sürecek olan bu uzun savaş döneminde birçok yer fethedilmiştir. Seferdeki başarılara rağmen özellikle veziriazamların sıkça değişmesi bu dönemin en büyük sorunları arasında yer alır.

---

[242] **Türkiye Tarihi: Bir Dünya Gücü Olarak Osmanlı İmparatorluğu 1453·1603**, s. 265; Jerry Brotton, **Sultan ve Kraliçe: Elizabeth'in İslam Dünyasıyla İlişkilerinin Anlatılmamış Hikâyesi**, s. 207-209.

[243] Faris Çerçi, **Gelibolulu Mustafa Âlî ve Künhü'l-Ahbâr'ında II. Selim, III. Murat ve III. Mehmet Devirleri**, C. III, s. 628.

Seferlerde devlet açısından olumsuz sonuçlar ortaya çıksa da bu savaş padişahın kendi konumunu tekrar elde etmeye yönelik bir adımdır.[244] Yönetimde merkeziyetçi bir politika izleyen III. Murad vezirleri uzun süre görevde tutmamaya çalışmıştır. Saray içi ve kapıkulu arasındaki çekişmeyi kullanmaya çalışan padişah saray çevresine daha da önem vermiştir. Hatta bu durum iki taraf arasında çekişmeye sebep olmuş saray içi ile kapıkulu arasındaki bu çekişmeler sonucunda Sokollu Mehmed Paşa öldürülmüştür.

III. Murad'ın bir rüya sonucunda tahta çıkacağı müjdelenen İran seferlerini başlatmasında yine bir rüyanın etkili olduğu rivayetini Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu'nun Osmanlı'ya gönderdiği elçilik heyetinde eczacı olarak bulunan Lubenau yazmaktadır. İran savaşlarına II. Selim'in lalası olan Mustafa Paşa, Yemen fatihi Sinan Paşa ve Ferhad Paşa, Özdemiroğlu Osman Paşa serdarlık yapmışlardır. Bu savaşın sonucunda mali sıkıntılar baş göstermiştir. Mali sıkıntılara bağlı olarak ulufesini geç alan askerlerin çıkardığı isyan III. Murad'ın saltanatını olumsuz etkileyen bir başka durumdur,[245] bu isyan sonucunda musahip-vezir olan Rumeli Beylerbeyi Mehmed Paşa öldürülmüştür. Padişahın en yakın adamlarından olan Mehmed Paşa'nın ölümü onu derinden etkilemiştir. Tüm bu olumsuzlukların yanında imparatorluk tarihi için önemli gelişmeler de olmuştur. Uzun İran savaşlarını, kazanılan başarıları ve seferleri anlatan birçok eser yazılmıştır. Yazılan bu eserlerin ayrıca resmedilmesi ile resimli yazmalar Osmanlı resim sanatı tarihinin seyri açısından mihenk noktasında yer almıştır. Bu dönem kısa ömürlü de olsa büyük çapta ilk rasathane kurulmuştur. Rasathanenin kurulma amaçları Hicri bin yılın sonuna doğru yaklaşırken, bu rasathane hem İran savaşlarının geleceğini bilme hem sultanın kendi geleceğini görmek istemesinin etkisi olabilir.

Diğer yandan bu dönemde ilk kez imparatorluk dâhilinde Arabi harflerle basılı matbu eserlerin dolaşımına ve ticaretine izin verilmiştir. Ayrıca camilerde mevlit okunması ve minarelere mahya asılması geleneği ilk kez bu dönemde

[244] Baki Tezcan, **The Second Ottoman Empire: Political and Social Transformation in the Early Modern World**, s. 100.
[245] 1585 yılında yapılan tağşiş ve dönemin müelliflerinden Timurtâşî'nin mali durama dair bir risalesi için bkz. Şeyma Akbayır, **16. Yüzyılda Osmanlı'da Paranın Değer Kaybı ve Timurtaşi'nin Nükud Risalesi**, İstanbul, Albaraka Yayınları, 2020, s. 38-41.

başlamıştır. Hicri bin yıla doğru III. Murad döneminde kıyafet-nâme ve ilm-i firâset konulu birçok eserin yazılması dikkat değer başka bir boyuttur.[246]

1.1.13. Sultan III. Murad'ın Vasıfları

III. Murad, dönemin yerli ve yabancı kaynakların verdiği ortak bilgilere göre kumral, orta boylu biri olarak tavsif edilir. Schweigger onu soluk yüzlü, uzun kemerli burunlu, sağlıksız bir insan olarak tanımlar.[247] Peçevî ise sultanı alçak boylu, beyaz tenli ve ela gözlü olarak tasvir eder.[248] Selânikî ise " hûb sûretlü, açık kaşlu, kara gözlü, değirmi kumral sakallu, orta boylu, semizlüğe mayil, bazusı kuvvetli, silahşör"[249] olarak anlatır. 982/1574'te cülûs töreninde hazır bulunan Gerlach ise sultanı "orta boylu, vücutça pek iri olmayan bir kişi, kahverengi sakalı ve şahin gagasına benzer bir burnu var"[250] diye bilgi verir. Kitaplara olan merakıyla bilinen III. Murad'ın çevresindeki kişilere karşı oldukça cömert olduğu yine dönemin kaynaklarının ortak oldukları noktadır. Halim ve selim olarak nitelendirilen sultanın, kan dökmekten çekindiği[251] dönemin kaynaklarında belirtilir. Hususi mektuplarında Budin Beylerbeyi olan Sokollu Mustafa Paşa'nın (ö. 986/1578) azli ve sonrasındaki gelişmeler sultanın birini öldürtmemek için ne kadar uğraştığını gösterir. Bu olay onu selim tabiatlı olarak tavsif edenlerin aksini gösterir. Muhtemelen bu azle Şeyh Şücâ sebep olmuştur. Çünkü sultan paşaya bir şey olursa bunun vebal olacağını düşünmektedir.[252] Mektuplarının birinde paşayı öldürtmeyi düşünürken[253] başka bir mektubunda artık paşanın öldürüldüğünü söyler ve devamında "Rabbim bizi itâb etmeye" diye yazar.[254] Paşayı öldürttükten sonra artık Budin'e kimin gönderileceğini sormaya başlar.[255] III. Murad'ın etrafına musikişinaslar, rakkaslar, maskaralar, cüceler topladığı bilinmektedir. Gelibolulu Mustafa Âlî, *Mehâsinü'l-Edeb*'inde sultanın etrafında birçok nedim, hanende ve sazende olduğunu söyler ve haftada iki

[246] Aynı dönemde Babür saraylarında hicrî bin yılın yankıları ve tarih yazımı için bkz. Michael H. Fisher, **Bâbürlüler: Hindistan'da Bir Türk İmparatorluğu**, Çev.: M. Fatih Çalışır, İstanbul, Kronik Yayınları, 2020, s. 209.
[247] Salomon Schweigger, **Sultanlar Kentine Yolculuk 1578-1581**, s. 160.
[248] **Târîh-i Peçevî,** Süleymaniye Ktp. Halet Efendi, 613, 180b.
[249] Selânikî Mustafa Efendi, **Târîh-i Selânikî**, C. I, s. 427.
[250] **Stephan Gerlach: Türkiye Günlüğü 1577-1578,** C. 1, s. 165.
[251] **Türkiye Tarihi: Bir Dünya Gücü Olarak Osmanlı İmparatorluğu 1453·1603**, s. 277.
[252] **Kitâbü'l-Menâmât: Sultan III. Murad'ın Rüya Mektupları,** s. 311/1619 ve s. 336/1796.
[253] **A.e.,** s. 318/1670.
[254] **A.e.,** s. 327/1619.
[255] **A.e.,** s. 323/1693; Paşanın 1578 yılında Budin'de çıkan yangının bahane edilerek öldürülmesi için, bkz. Yasemin Altaylı, "Macarca Mektuplarıyla Budin Beylerbeyi Sokollu Mustafa Paşa (1566 - 1578)", **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi** [DTCF Dergisi], C.XLIX, S. 2, s. 157-171.

kere bunların sultanı eğlendirdiğini belirtir. Âlî bu kişilerin sayısını on olarak verir ve sultanın eğlence sonrası beşer sikke verdiğini söyler.[256] Buna rağmen Âlî aynı eserinde sultanın şaraba hiç meyletmediğini yazar.[257] Gerlach III. Murad için "Sultan Murad da aynı meraka sahip, o da hokkabazları[258], güreşçileri, yüksek atlayanları ve çalgıcıları etrafına toplar ve onların gösterilerini seyretmekten zevk alır."[259] diye yazmıştır. Gerlach seyahatnamesinin başka bir yerinde yine "Sultan Murad, müzik dinlemeyi, çeşitli gösterileri izlemeyi seviyor. Hemen hemen her gün sarayına çalgı çalmakta usta olan Yahudiler, çeşitli becerileri olan cambazlar, hünerbazlar bulup getirmelerini istiyor" şeklinde yazar.[260] III. Murad'ın saray dışında sık sık Kandilli'deki bahçeye gittiği bilinmektedir.[261] Seyyid Lokman, sultanın 20 Cemazeyilevvel 991/11 Haziran 1583'te bu bahçeye gittiğini belirtir ki muhtemelen bu gezintiler yaz aylarında olmaktaydı.[262] Kandilli Bahçesinde sultanı eğlendirmek için bazı eğlenceler de düzenlenmektedir. III. Murad bu bahçede iken Rumeli Hisarı'ndan atıyla denize giren ve yüzerek Kandilli'ye geçen bir adama yüz filori ve bir kaftan sadaka ihsan edilmiştir. Bu sadaka Dilsiz Özmen Ağa aracılığıyla verilmiştir.[263]

[256] Hasan Saiyaf, **Mehâsinü'l-Edeb (İnceleme-Metin)**, Bursa, Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Ensitütüsü, Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2018, s. 99, 113.
[257] **A.e.,** s. 104.
[258] Bu dönem hokkabazlarından en meşhuru Dilsiz/Bî-zebân'dır. Öldükten sonra metrukâtından çıkan eşyalar Dilsiz'in oldukça zengin olduğunu gösterir. Bkz. TSMA. E. 0223.
[259] **Stephan Gerlach: Türkiye Günlüğü 1577-1578,** C. 2, s. 621.
[260] **Târîh-i Peçevî,** Süleymaniye Ktp. Halet Efendi, 613, 181a.
[261] Osman Yiğit, **Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi 34 Numaralı Filori Defteri (Değerlendirme-Transkripsiyon)**, s. 234, 235, 420; Nurhan Atasoy, "İstanbul Bahçeleri, Suç ve Teftiş", **Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi**, İstanbul, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş., 2015, C. 4, s. 562.
[262] Seyyid Lokman*, Zübdetü't-Tevârîh*, TİEM, 1973, 99a.
[263] Osman Yiğit, **Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi 34 Numaralı Filori Defteri (Değerlendirme-Transkripsiyon)**, s. 420.

Resim 20: III. Murad Kandilli bahçesinde Revan'ın fetih müjdesini serdarın adamlarından Cafer Kethüda'dan alması ve etrafındaki cüceler (muhtemelen bu cüceler arasında Zeyrek Ağa'da bulunmakta). Seyyid Lokman, *Şehinşâh-nâme-i Murâd-ı Sâlis*, C.2, TSMK B. 200, 113a.

Kandilli'deki bahçenin dışında III. Murad'ın bazı vakitler de Rumeli Bahçesi'ne gittiği de saraya ait harcama defterinde kaydedilmiştir. Bu gezintilerin ilki 985/1577'de Rumeli Bahçesi'ne yemek için giderken kendisinin kayığında kürek çeken Bostancıbaşı ve Bostancılara çeşitli ihsanlarda bulunduğudur.[264] İkinci kayıt

[264] Osman Yiğit, **Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi 34 Numaralı Filori Defteri (Değerlendirme-Transkripsiyon)**, s. 287-288.

yine aynı yılın Nisan ayında Rumeli Bahçesi'nde yemek için giderken kiler oğlanlarına verilen yüz filori ile ilgilidir. Bu ihsanlar Terzibaşı Yusuf aracılığıyla verilmiştir.[265] Rumeli Bahçesi'deki gezintilerde son kayıt III. Murad'ın saltanatının son yıllarında 1002/1594 yılının Recep/Mart ayına yine kayıkla giderken bostancıbaşı ve kayıkçılara verilen inamlarla ilgilidir.[266] Bu kayıtlar III. Murad'ın bu bahçeye gezintilerin Mart ve Nisan aylarında yani bahar mevsiminde yaptığını göstermektedir. Süheylî Ahmed b. Hemdem, rüşvet ile makam ve mevkilerin devleti içten sarstığını dıştan ise bunu gören devletlerin Osmanlıların topraklarını almaya çalıştığını III. Murad'ın akıllı ve olgun birisi olarak devleti bu uçurumdan kurtarmaya çalıştığını söyler. Süheylî devam eden satırlarda Acemlere seferler düzenlediğini ve memleketin en ücra köşesinin bile durumdan haberdar olduğunu yazar.[267]

1.1.13.1. Sultanın Ava Çıkması

III. Murad öncesi sultanlar (Kanûnî ve öncesi) askerin başında sefere çıktığı için şimdi de kendisinden beklenti bu yöndeydi. Kaynaklar sultanın değil sefere saraydan dışarıya bile çıkmadığını söyler.[268] Dönemin bazı yabancı kaynakları ise bunun tam aksini söylemektedir öyle ki savaş devam ederken sultan sürekli avlanmak ve av eğlenceleri ile meşguldür. Gerlach 8 Eylül 983/1575'te Murad avdan dönerken ayrıntılı olarak tasvir eder:

> *8 Eylül'de Sultan Murad avdan döndü. Aşağı yukarı 2.000 yeniçeri, kılıç, tüfek ve kancalarıyla kendisine eşlik ediyorlardı. Başlarındaki uzun tüylerle süslü külahların ucu, hemen hemen baldırlarına kadar iniyordu. Bazılarındaki kırmızı, siyah ve mavi tüyler o kadar büyüktü ki, onları iki bağcıkla tutturmak zorunda kalmışlardı. Çavuşların sarığına da tüyler takılmıştı. Bazıları altın miğfer takmış, iki veya üçü ise zırh giymişti, iki kişi de tıpkı Acemlerde olduğu gibi atlarının üstüne bezden veya kâğıttan bir örtü sermişti. Birçokları ellerindeki uzun değneklerin ucunda dar ve uzun bayraklar taşıyorlardı. Yeniçeri*

[265] **A.e.,** s. 202.
[266] A.e., s. 876
[267] Süheylî Ahmed b. Hemdem, **Süheyli'den Duyulmadık Hikayeler Aca'ibü'l-Measir ve Gara'ibü'n-Nevadir**, Haz.: İlknur Kirenci, İstanbul, Büyüyenay Yayınları, 2017, s. 217.
[268] Gülru Necipoğlu, **15. ve 16. Yüzyılda Topkapı Sarayı Mimari, Tören ve İktidar**, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2014, s. 48.

ağasının önünde gidenlerin başındaki ağaç boyundaki tüyler de bağcıkla tutturulmuştu. Adamın biri de yüksek sırıkların üzerine binmiş yürüyordu, üzerindeki beyaz keten cüppe hem kendini hem de sırıkları örtüyordu.[269]

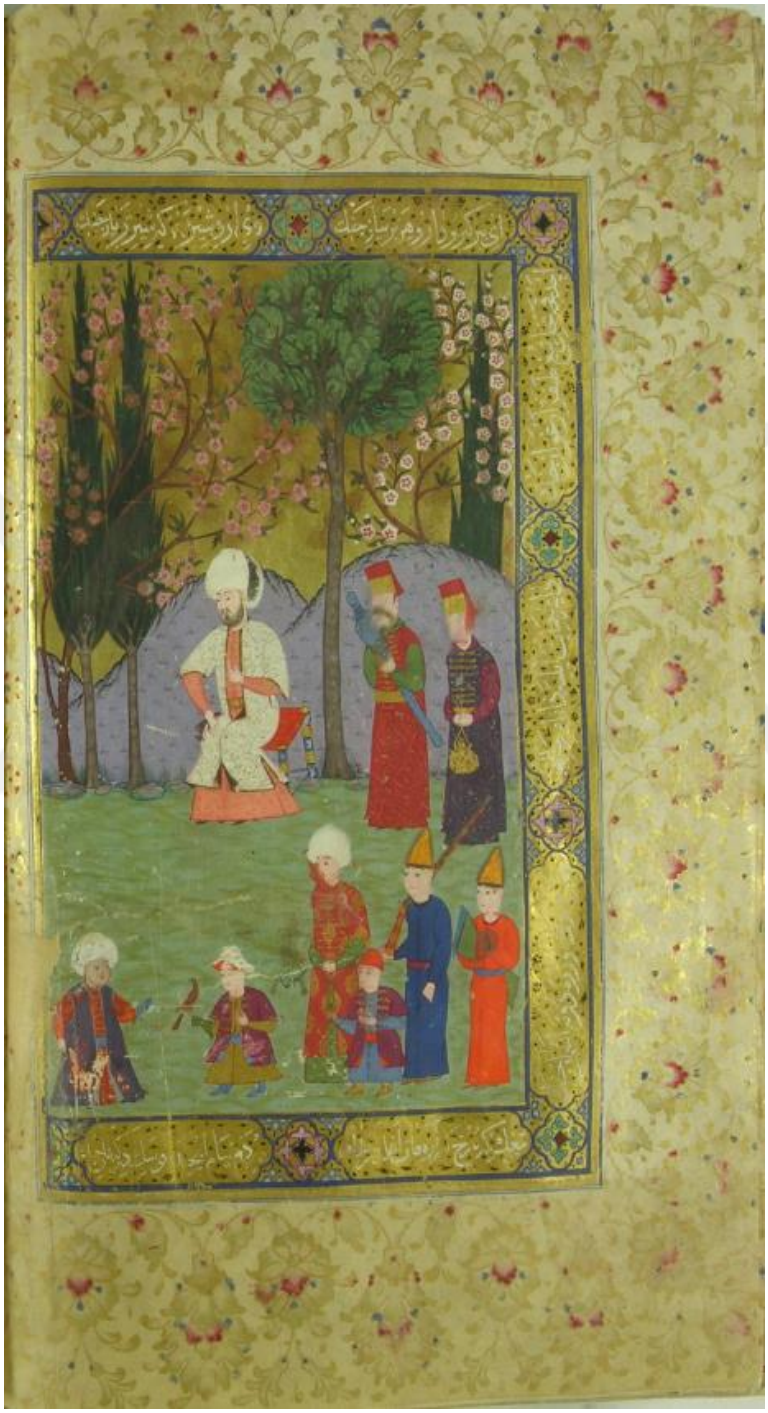

Resim 21: III. Murad'ın avlanması. Seyyid Lokman, *Şehinşâh-nâme-i Murâd-ı Sâlis,* C.1, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. Farsça Yazmalar 1404, 145b-146a.

Dönemin şairlerinden Bâlî Çelebi III. Murad'ın avlanması ile ilgili olarak '*şikâr*' redifli 23 beyitlik Türkçe bir kaside kaleme almıştır.[270] Saraya ait harcama defterinde 991/1584'de sultanın ava giderken kayığını çeken kayıkçıya ve diğer görevlilere toplam 520 filori ihsanda bulunmuştur.[271] Harcama defterinde III. Murad'ın av sırasında yanında bulanan bazı kişilere yaptığı harcamaların kayıtları da bulunmaktadır. Defterde yer alan 991/1584 yılına ait iki kayıtta sultan yanında

[269] **Stephan Gerlach: Türkiye Günlüğü 1577-1578**, C. 1, s. 228.
[270] Betül Sinan, **Bâlî Çelebi ve Divanı (2b-35a)**, s. 142-144.
[271] Osman Yiğit, **Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi 34 Numaralı Filori Defteri**, s. 408.

bulanan ve önünde yürüyen dilsizlere inamlarda bulunmuştur.[272] III. Murad'ın ava olan merakını bilen ve bu dönemde veziriazam yahut paşa olan birçok kişi, sultana balaban, doğan ve şahin gibi avcı kuşları hediye etmiştir.

Resim 22: Sultanın oturarak avlanması. III. Murad'ın av sırasında tasviri. Gelibolulu Mustafa Âlî, *Nusret-nâme,* TSMK. H. 1365, 186b.

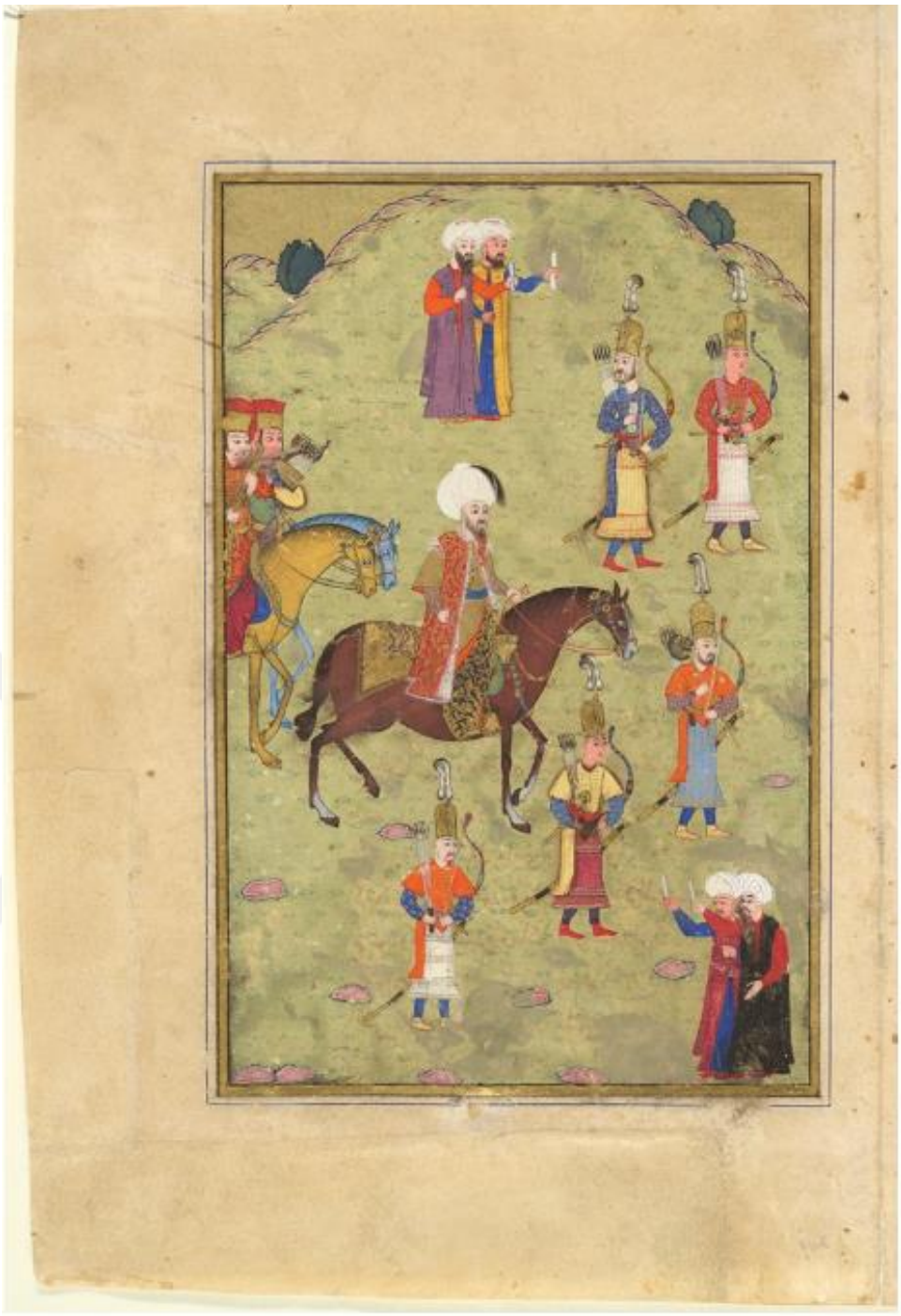
[272] **A.e.,** s. 441, 479.

III. Murad'ın saraydan çıkmamasının[273] halk arasında dedikodulara sebep olduğunu Selânikî'den öğreniyoruz. Selânikî, Hicri bin yılının Ramazan bayramında padişahın dışarı çıkmasıyla, onun hakkında '*nâ-şâyeste*' sözler söyleyen bu kişilerin utanacağını söyler.[274] Selânikî'de yer alan bir başka kayıtta 995/1586 yılında sultanın vefat etmiş olan İvaz Efendi'nin Eğrikapı semtinde bulunan cami civarındaki kabrini ziyaret etmiş ve sadakalar vermiştir.[275] Sultanın dışarıya çıktığını ve bayram namazına gittiğini gösteren tasvir mevcuttur. III. Murad devrinde dünyaya gelmiş olan Gânî-zâde Nadirî'ye ait tasvirli *Dîvân* nüshasında sultanın Cuma selamlığı tasviri mevcuttur. At üzerinde giderken kalabalık tarafından etrafı sarılmıştır. Bu dönemde sıkça görülen şikâyetlerin kâğıtlara yazılıp sunulması tasvirde geniş bir yer kaplar. Orta yaşlarda olduğu anlaşılan padişah kilolu bir yapıya sahiptir.[276]

[273] III. Murad'ın sarayda vakit geçirmesi ve buna yönelik eleştiriler için bkz. Christine Woodhead, "Murad III and the Historians: Representations of Ottoman Imperial Authority in Late 16th-Century Historiography", Hakan T. Karateke, Maurus Reinkowski (eds.), **Legitimizing the Order: The Ottoman Rhetoric of State Power,** Leiden. (2005), s. 85-98.
[274] Selânikî Mustafa Efendi, **Târîh-i Selânikî**, C. I, s. 176.
[275] **A.e.,** s. 178.
[276] Nâdirî, **Dîvân-ı Nâdirî**, TSMK. H. 889; Tülin Değirmenci, **İktidar oyunları ve Resimli Kitaplar: II. Osmanlı Devrinde Değişen Güç Simgeleri**, s. 191.

Resim 23: III. Murad bayram selamlığında halkın şikâyet dilekçelerini kabul ederken. Tasvirden önce III. Murad için yazılmış bir kaside bulunmaktadır. *Ol şehsüvâr-ı 'arsa-i devlet ki rahşınun/Pâyına yüz sürer meh-i nev nitekim ni'âl* beytinin yazılı olduğu tasvirde sultanın atla geçişi sırasında eğilerek tazim gösteren halka atıfta bulunulur. Ganî-zâde Nâdirî, *Dîvân-ı Nâdirî,* TSMK. H. 889, 4a.

Resim 24: III. Murad'a gezinti sırasında ruk'aların sunulması. Cenâbî Mustafa Efendi, *Cevâhiru'l-Garâ'ib fî Tercemeti Dürri'l-'Acâ'ib*, Harvard Art Museums/Arthur M. Sackler Museum, The Edwin Binney, 3rd Collection of Turkish Art at the Harvard Art Museums, 1985.219.2

1.1.13.2. Sultanın Hastalanması

III. Murad hakkında sara hastası olduğu şeklindeki rivayetler doğrulanmamakla birlikte zaman zaman ağır hastalık geçirdiğine dair elimizde

bilgiler mevcuttur.[277] Sultanın sağlığı ile ilgili bazı problemlerin ortaya çıkmasının kendisinde bir endişeye yol açtığı yazmış olduğu hususi mektuplarda kayıtlıdır. Bazı geceler aşırı ateşlendiği ve mizacının kötüye gittiğini söyleyerek şeyhinden dua ister.[278] Başka bir mektubunda şeyhinin sıhhatini sorması üzerine biraz daha iyileştiğini ve bu hastalığın Hak'tan gelen bir armağan olduğunu yazar.[279] Zaman zaman şeyhine mektup göndermediği için onun huzursuz olabileceğini düşünen sultan, buna sürekli bir hastalık içinde olmasını sebep olarak gösterir. Bir seferinde iki kere ağır hastalık geçirmiştir.[280] Yine bir bayram günü şeyhiyle bayramlaşamadığını söylerken sebep olarak da büyük bir çıban çıkardığını ve yerinden kıpırdayamadığını ifade eder.[281] III. Murad'ın 1582 yılından önce bir kere attan düştüğünü kaydeden Leunclavius, İstanbul halkının sultanı öldüğünü zannettiğini, hatta Yeniçerilerin, sultanın öldüğüne inanarak Hristiyan ve Musevîlerin iş yerlerini ve dükkânlarını yağmaladığını yazar. Padişahın ölmediğini göstermek adına halka gözükmesi olayların yatışmasını sağlar. Leunclavius, sultanın attan düşmesine batılı kaynakların iddia ettikleri sara hastalığından dolayı olduğunu iddia eder.[282] *Kitâbü'l-Menâmât*'ta III. Murad, Şeyh Şücâ'nın "ciride binmeyiniz" uyarısında bulunduğunu kendisinin de ata bindiğini fakat çok hızlı sürmediğini sadece bunun eğlenceden ibaret olduğunu söylemesi[283] Leunclavius bahsettiği olay sebebiyle olabilir. Muhtemelen Şeyh Şücâ sultanın attan düşmesi olayını bildiği için bu uyarıda bulunmuştur. Bu dönemde hekimbaşıları tarafından talîm için okutulan kitapların listesinin bulunduğu bir belgede de *Karâbâzîn Kuhîn* isimli bir kitabın sultan tarafından istendiği kayıtlıdır.[284] İlaç terkiplerinden oluşan bu eser muhtemelen sultanın hastalığı ile ilgiliydi ve bu yüzden hekimbaşından talep edilmişti.

[277] Rüstem Paşa-zâde de manzum mektubunda sultanın 'kırılgan' mizacından bahseder. Bkz. Sadık Yazar, "Hasîbî Mahlaslı Rüstem Paşa-zâde Hüseyin Efendi'nin Mısır'dan İstanbul'daki Yârâna Gönderdiği Manzum Mektubu", s. 1204.
[278] **Kitâbü'l-Menâmât: Sultan III. Murad'ın Rüya Mektupları,** s. 251/1198.
[279] **A.e.,** s. 257/1234.
[280] **A.e.,** s. 268/1315.
[281] **A.e.,** s. 316/1657.
[282] Johannes Leunclavius, **Türk Milletinin Tarihi**, 306-307.
[283] **Kitâbü'l-Menâmât: Sultan III. Murad'ın Rüya Mektupları,** s. 251-252/1024.
[284] Nuray Demir Öztürk, "XVI. Yüzyıl Osmanlısında Bir Hekimbaşı Talimhanede Hangi Kitapları Okutur?", **Karabük Türkoloji Dergisi**, Cilt/Sayı: IV (2021), Karabük 2021, s. 1-11.

1.1.13.3. Sultana Yönelik Tenkitler

Hastalıklar ve başka olaylar sebebiyle III. Murad'ın dışarı çıkmaması ve yönetimde farklı kişilerin etkin olması hem kendi döneminde hem de sonraki yıllarda eleştirilerin ortak noktası olmuştur. Dönemin Osmanlı kaynaklarında, özellikle de ıslahat risâlelerinde onun bu tavrı eleştirilir şahıslara kapı kulluğu ve tımar verilmesinin sistemi bozduğu, çöküşün bu dönemde başladığı ileri sürülür. Ayrıca mansıbın usulsüz yapıldığı, saray mensuplarının rüşvet alarak memuriyetleri ehil olmayanlara verdiği aktarılır.[285] Tımar sisteminin bu dönemde bozulduğu, kapıkulu sayısındaki olağandışı artışın[286] yine bu dönemde başladığı kaynaklar tarafından ileri sürülür.[287] Tüm bu ekonomik, siyasi ve demografik olumsuz gelişmeler özellikle on iki yıl süren uzun İran seferlerinin sonuçlarıdır.

III. Murad saltanatı boyunca saraya çekildiği için artık imparatorluk dâhilinde bürokrasi hâkim hale gelmiştir. Bürokrasinin yoğunluğu ve sertliği fetihlere rağmen reayanın şikâyetlerine sebep olmuş ve bu durum dönemin müelliflerinin tenkidini beraberinde getirmiştir. Şair tezkiresi sahibi Beyânî, bu duruma en sert tepki verenlerden biridir.[288] Eserinde padişahı överek cümlesine başlayan Beyânî ardından onun döneminde var olan kıtlık ve bunun olumsuz akisleri üzerinde durmuştur. Döneminde etin on beş akçe, yağın elli akçe, mum yağının otuz akçe, bir tavuğun elli ve yumurtanın bir akçeye satıldığı bunun da halk arasında pahalı bulunup huzursuzluğa sebep olduğunu belirtir. Ayrıca sultanın şeyhleri tarafından dolduruşa getirildiği ve tasavvufta ileri bir mertebeye ulaştığı yönündeki övgülerin padişahı etkisi altına aldığını, halkın gördüğü bu zulümlerin ona tesir etmediğini en sert şekilde dile getirerek bu saatten sonra kadere boyun eğmekten başka bir çare olmadığını belirtir.[289]

---

[285] Koca Sinan Paşa sadaretinde saraya gizlice sokulmuş rüşvet ithamları ile ilgili bkz. Halil Sahillioğlu, **Koca Sinan Paşa'nın telhisleri**, İstanbul, İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi, 2004, s. 83-86; III. Murad döneminde rüşvetin devlet içinde yayılamasına sebep olarak Şemsî Ahmed Paşa gösterilmiştir. Bkz. Süheylî Ahmed b. Hemdem, **Süheyli'den Duyulmadık Hikayeler Aca'ibü'l-Measir ve Gara'ibü'n-Nevadir**, s. 217.

[286] Domenico Herosolimitano, **Bir Yahudi Doktorun Harem Saray ve İstanbul Hatıraları**, s. 71-161.

[287] Bekir Kütükoğlu, "Murad III", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, https://islamansiklopedisi.org.tr/murad-iii (27.05.2021).

[288] Aysun Sungurhan, **Beyânî Tezkiresi (Tezkiretü'ş-Şu'arâ)**, s. 19-21.

[289] **A.e.**, s. 19-21.

1.1.14. Sultan III. Murad'ın Aile Hayatına Dair

Cülûsundan 1581 tarihine kadar III. Murad sadece Safiye Sultan'ı kendine eş kabul etmiştir.[290] Fakat bu tarihte Şehzade Mahmud'un ölmesi ve sadece Şehzade Mehmed'in kalması ile bir saltanat krizi ortaya çıkmıştır. Bu durum Valide Nurbanu Sultan ve kızı İsmihan Sultan'ı huzursuz edecek seviyeye ulaşmıştır. Nurbanu Sultan ve İsmihan Sultan bu krize karşı sultana cariyeler sunmaya başlamıştır.[291] Sultanın 990/1582 yılına kadar iki erkek evladı (Mehmed ve Mahmud) dışında herhangi bir vârisi yoktur ve Mahmud da 990/1582 yılından vefat eder. Dönemin kaynakları sultanın Safiye Sultan ile tek eşli yaşamının bu iki sultan tarafından hoş karşılanmadığını yazar. Üstelik doğan çocukların ölmesi padişahın kendisini de rahatsız etmiştir.[292]

Schweigger, III. Murad'ın önceleri onun sadece hanımıyla beraber olurken 987/1579'dan sonra Hristiyan cariyeden bir erkek çocuğunun dünyaya geldiğini yazar.[293] III. Murad'ın Safiye Sultan'dan Mehmed ve Mahmud isminde iki oğlu ve Aişe ve Fatıma isminde de iki kızı olmuştur. Gelibolulu Âlî'nin mersiye yazdığı Süleyman da büyük ihtimalle Safiye Sultan'ın oğluydu. 994/1586'da III. Murad'ın bir oğlu olduğuna dair kayıtta müjdeyi getiren Habeşî Mehmed Ağa'ya dört yüz filori ve bir kaftan verilmiştir. Bu ihsanlar sultanın hazine harcamalarından sorumlu Zeyrek Ağa'ya teslim edilmiştir.[294] Bu dönemle ilgili padişahın şeyhine yazmış olduğu mektupta vakti zamanında bir şeyhin "*Sultan Murâd'ın Süleyman adlı bir oğlu oldukda İstanbul'u kâfir ala*" dediğini bu yüzden endişeli olduğunu söyler.[295] Nitekim sultanın bir oğlu olmuş ismini de Süleyman koymuştur.[296] Küçük yaşta ölen bu şehzade için dönemin şairlerinden Gelibolulu Âlî bir mersiye kaleme almıştır. Şehzadenin ölümünden dolayı üzüntüsünü dile getiren Âlî, Şehzade Mehmed'in

---

[290] Bu başlıkta III. Murad'ın ailesine ve özel hayatına dair kısmi bilgiler verilecektir. Çalışmanın ikinci kısmında sultanın çevresinde yer alan kişiler tek tek ele alınacaktır.
[291] Cornell H. Fleischer, **Tarihçi Mustafa Âli: Bir Osmanlı Aydın ve Bürokratı**, Tercüme: Ayla Ortaç, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1997, s. 307; Günhan Börekçi, "İnkırâzın Eşiğinde Bir Hanedan: III. Mehmed, I. Ahmed, I. Mustafa ve 17. Yüzyıl Osmanlı Siyasî Krizi, " s. 65.
[292] **Kitâbü'l-Menâmât: Sultan III. Murad'ın Rüya Mektupları,** s. 273/1350; Zeynep Aycibin, '**Çöküş Edebiyatı'nın Merkezinde Bir Padişah: Manevi Dünyası ile Sultan III. Murad**, s. 87-90.
[293] Salomon Schweigger, **Sultanlar Kentine Yolculuk 1578-1581**, s. 161.
[294] Osman Yiğit, **Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi 34 Numaralı Filori Defteri (Değerlendirme-Transkripsiyon)**, s. 512.
[295] **Kitâbü'l-Menâmât: Sultan III. Murad'ın Rüya Mektupları,** s. 252/1210.
[296] Seyyid Lokman, *Zübdetü't-Tevârîh*, TİEM. 1973, 92b.

sultana bağışlanmasını diler.[297] Mektupta bahsedilen şehzade Süleyman ile mersiye yazılan muhtemelen aynı şehzadedir. III. Murad'ın birçok çocuğunun küçük yaşta öldüğü bilinmektedir. Şehzade Süleyman 985/1578'te kısa bir süre sonra vefat etmiştir.[298] Çünkü bu tarihte sünnet edilen tek şehzade Mehmed'dir. Buradan da mektubun 990/1582 tarihinden önce yazıldığı, mersiyenin ise bu tarihten sonra yazıldığı anlaşılmaktadır.[299] Gelibolulu Mustafa Âlî ayrıca 991/1583'den sonra doğan iki şehzade için tehniyetname yazmıştır.[300] Yine dönemin şairlerinden ve düşürdüğü tarih manzumeleriyle meşhur olan Sâ'î Çelebi, bu iki şehzade için de tarih yazmıştır:

Açıldı saltanat bâgında iki gonçe-i mevzûn
Ya iki nahl-i gül bu gül-sitâna saldılar sâye
Birinün 'ârızı mihre müşâbih birinün aya
Birine câriye hurşîd ü birine kamer dâye
İşidüp Sâ'î-i dâ'î dedi târîh-i mevlûdın
"İki şeh-zâdesi Sultân Murâd'un geldi dünyâyâ"[301]

Selânikî Mustafa Efendi, 993/1585 yılının Recep ayında küçük yaşta olan Süleyman'ın, bir iki günlük olan Cihangir'in ve iki yaşından biraz büyük olan bir kızın vefat ettiğini söyler.[302] III. Murad, *Kitâbü'l-Menâmât*'ta şehzadenin ölümünden dolayı üzüldüğünü ve padişahlığı terk edip Mekke ve Medine'yi ziyaret etmek istediğini yazar.[303]

1.2. III. Murad'ın Kişiliği ve Edebi Hayatı

Bu başlıkta III. Murad'ın tasavvufi kişiliği, kitaplara olan merakı, edebi eserlerinin incelenmesi ve onun şiirlerinin muhiti incelenecektir. III. Murad'ın edebi eserlerinin incelenmesinden önce giriş mahiyetinde onun kişiliğinden bahsetmek gerekir. Kitaplara, resimli yazmalara, garip ve acayip hikâyelere olan merakıyla bilinen sultanın aynı zamanda tasavvuf ile ilgilenmesi onun eserlerinin mahiyeti hakkında ipuçları barındırır. Türkçe ve Farsça *Dîvân*larında kullandığı mazmunlar, kelime kadrosu ve zihni yapı *Kitâbü'l-Menâmât*'takiler ile paralellik gösterir.

[297] İ. Hakkı Aksoyak, **Gelibolulu Mustafa Âlî Divan**, s. 444-446.
[298] Seyyid Lokman, **Zübdetü't-Tevârîh**, TİEM. 1973, 92b.
[299] Seyyid Lokman'a ait **Zübdetü't-Tevârîh**'de III. Murad'ın çocuklarının ismi kayıtlıdır. (Mehmed Sultan, Sultan Alaeddin, Sultan Selim, Sultan Süleyman, Sultan Mahmud, Sultan Cihangir) Seyyid Lokman, **Zübdetü't-Tevârîh**, Chester Beatty Library, T 414, 253b.
[300] Gelibolulu Mustafa Âlî, **Menşe'ü'l-İnşâ**, s. 228-229.
[301] Süleymaniye Ktp. Esad Efendi, 3424, 322a.
[302] Selânikî Mustafa Efendi, **Târîh-i Selânikî**, C. I, s. 155.
[303] **Kitâbü'l-Menâmât: Sultan III. Murad'ın Rüya Mektupları,** s. 248/1173.

Muğlak ifadelerin şerh edilemezliği, tasavvufi kavramların yoğunluğu onun şiirlerinin en belirgin özellikleri arasında yer alır. Eserleri arasındaki anlamsal bağlantılar daha ayrıntılı incelendikçe hepsinin birbiriyle ilişkili olduğu görülmektedir. Bu durumda Türkçe-Arapça-Farsça şiirlerinin anlaşılması için hususi mektuplar bir kılavuz olarak kullanılabilir.

1.2.1. Tasavvufa ve Sayı İlmine Olan Merakı

Melek dergâh-ı a'lâsında huddâm-ı du'â-gûyı
Felek ordu-yı gazâsında kuhlî bâr-gâhıdur[304]

III. Murad devrinden önce sultanların hemen hepsi bir şeyh veya tarikat ile irtibatta olmuş ve muhip seviyesinde ilişkisini sürdürmüştür. III. Murad devrinde ise kendi mektuplarından anlaşıldığı kadarıyla sultan kendine birini (Halvetî-Şâbânî dervişi Şeyh Şücâ) şeyh seçmiş ve onunla bir mürid-mürşid ilişkisi kurmuştur. Tasavvufi kimliği ile öne çıkan Sultan Murad'ın ileride ayrıntılı olarak inceleneceği üzere vakıa, rüya, tezkere gibi başlıklar ile özel anlarının yazımından oluşan *Kitâbü'l-Menâmât* ilginç detayları ile sultanın kişiliği hakkında bilgiler içerir. Eserde tasavvufi mertebelerde ve bu mertebelerde ilerleme, esmalar ile soruların cevapları aranırken, belli bir noktadan sonra maddi kültüre ait bilgilerin olduğu 'tezkere' kısmı yer almaktadır. III. Murad Hicri bin yılın son 15 yılında tahta oturmuştur. Hicri bininci yılda kıyametin kopacağı inancı imparatorluk dâhilinde genel bir algı oluşturmuştur. III. Murad mektuplarında bu algının büyük bir rolü vardır ve Hicri bin yıl vurgusunun sultan üzerinde etkili olduğu söylenebilir.[305] Diğer yandan İslami literatür içerisinde her yüzyılın müceddidi vurgusu Kanûnî'den itibaren sultanlar için tekralanan bir durum hâline gelmiştir. III. Murad hem şeyhlerle olan ilişkilerinde ve yazışmalarında hem de devrinin müelliflerinin eserlerinde dönemin müceddid ve kutbu olarak adlandırılmış ve algılanmıştır. Sultanın şiirleri üzerine şerh yazan Hâşimî, sultan için *zamanın imamı* ifadesini kullanmıştır ve buna delil olarak « من مات

[304] Süleymaniye Ktp. Mikrofilm Arşivi, 2905, 48a; Arif Sunal, **Sâdık Divanı (İnceleme-Metin)**, s. 610, Gazel 510.
[305] Cornell H. Fleischer, "Mehdi ve Binyıl: Osmanlı Emperyal İdeolojisi'nin Gelişimi" **Osmanlı,** Editör: Güler Eren, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 1999, C. VII, s. 149-161; Eyüp Baş, "Binyılcılık ve Osmanlı Toplumunda Hicrî Milenyum Kıyamet Beklentisi ile İlgili Bazı Veriler", **Dinî Araştırmalar**, Ankara, 2005, C. VII, S. 21, s. 163-178.

«ولم يعرف إمام زمانه فقد مات ميتة جاهلية»[306] hadisini göstermiştir. Schweigger, sultan hakkında Yahudi kökenli olduğuna dair inanışı aktarırken III. Murad'ın son padişah olacağını ve Osmanlı hanedanının sona ereceğine inandıklarını yazar.[307] Bu rivayet Hicri bin yılın sonuna doğru hem Osmanlı'nın son bulması hem de dünyanın sonunun geleceği algısından kaynaklı olabilir.[308]

Sultanın kendini *kutb* olarak algılayış biçimi nedense kendi şeyhi Şeyh Şücâ'da cevaplarından anlaşıldığı kadarıyla pek ilgisini cezbetmemiş gibidir. Çünkü sultanın yazmış olduğu rüya mektuplarının arasında özellikle tezkereler kısmında şeyhin sürekli maddi taleplerde bulunması sebebiyle onun tasavvufi mertebelerden çok sultanlık makamının getirileriyle ilgilendiği söylenebilir. III. Murad'ın yazmış olduğu bir tezkerede, sürekli yazılan mektuplara karşılık şeyhin "*belâya uğradum*"[309] demesi bunun bir göstergesi olabilir. Tasavvufi mertebelerdeki en üst kısımda yer alma duygusu bir takıntı hâline gelirken sultan için diğer bir takıntı ise ömrünün uzun olup olamayacağıdır. Devrin müelliflerinden Gelibolu Âlî'nin yazmış olduğu iki risale padişahın yaşıyla ilgilidir. *Câmi'ü'l-Kemâlât*[310] olarak isimlendirilen ilk risalede Âlî, III. Murad'ın 120 yaşına kadar yaşayacağını ispatlamak için İslami literatür içinde var olan on iki sayısının kutsallığını kullanarak çeşitli deliller getirmiştir. Murad'ın hem on ikinci padişah olması hem de diğer kutsal algılanışlar Âlî için bir yol haritası olmuştur. Sultana ait on iki vasfın ele alınması ile on iki fasıl üzerine yazılmış olan risalenin sonunda müellif kendi için dua ederek eserini bitirir. Bir sonraki *Risâle*'sinde[311] (yazmanın başına kurşun kalemle *Tâli'ü's-Selâtîn* yazmaktadır) ise ilk eseri yazıp sunduktan sonra sultanın yöneltmiş olduğu soruya cevap olarak bu eseri yazdığını belirtir. *Risâle*'de yine İslami literatürde yer alan on iki sayısının kutsal olmasından hareket ederek bu soruya cevap verir. İlk risalenin izahı olan ikinci risale, ilkine nispetle deliller üzerine kurulmuştur. Risalenin sonunda ise bu eserin *Câmi'ü'l-Kemâlât*'a cevap olduğunu yenileyerek bitirir. III. Murad, Âlî'nin yazmış olduğu bu eser üzerine şeyhine bir kâğıt göndermiştir. Bu

[306] "Kim zamanının imamını bilmeden ölürse onun ölümü cahiliye ölümü gibi olur." Hadis şerhte birkaç kez kullanılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz; Hâşimî, **Şerh-i Gazeliyyât-ı Sultân Murâd-ı Sâlis**, Süleymaniye Ktp. Amcazade Hüseyin Paşa, 282, 120b.
[307] III. Murad ile ilgili Yahudi söylemi, annesi Nurbanu Sultan hakkında Yahudi kökenli olduğuna dair rivayetin etkisi olduğu söylenebilir. Özlem Kumrular, **Haremde Taht Kuranlar: Nurbanu ve Safiye Sultan**, İstanbul, Doğan Kitap 2017, s. 75.
[308] Salomon Schweigger, **Sultanlar Kentine Yolculuk 1578-1581**, s. 163.
[309] **Kitâbü'l-Menâmât: Sultan III. Murad'ın Rüya Mektupları,** s. 230/1027.
[310] Süleymaniye Ktp. Reşit Efendi, 1146, 50b-78b.
[311] Süleymaniye Ktp. Reşit Efendi, 1146, 102b-108a.

kâğıtta yaşının hesap edildiği, ömrünün uzun olacağı yönünde bir müjdenin verildiği yazılıdır. Bu hesaplamanın anlamını bilmeyen sultan cifr ilminden haber verdiklerini de mektubuna ekler.[312] Gelibolulu Âlî'nin cifr ilmine dair sultanın kütüphanesinde nefis kitapların olduğunu söylemesi III. Murad'ın bu ilimden o kadar da habersiz olmadığını göstermektedir.[313] Cifr ilmine dair sultanın Cafer Sadık'a atfedilen *Cezilü'l-Kavaid ve Cezilü'l-Fevâ'id* adlı fal kitabının, *Şerh-i Fâl-nâme-i Ca'ferü's-Sadık* ismiyle sultan tarafından şerh edildiği söylense de eserin bilinen tek yazmasının ithaf kısmında III. Mehmed adına tercüme edildiği yazmaktadır.[314]

Sultanın uzun ömür takıntısı yazmış olduğu mektuplara da aksetmiştir. III. Murad, İç hazinedarbaşı olan Cüce Zeyrek Ağa'nın kendisine on yıl ömür süreceği bilgisini vermesinin ardından, ağaya bunu nereden bildiğini sorması üzerine birinden işittiğini söylemiştir. Zeyrek Ağa'nın "işittim" ifadesi devrinde bu konunun başkaları tarafından da konuşulduğunu gösterir. Yaşıyla ilgili olarak yapılan yorumlardan/dedikodulardan haberdar olan sultanın bu söz üzerine hiddetlenmesi konunun başka bir boyutunu göstermektedir. Bunun üzerine şeyhine durumu ileten sultan Zeyrek Ağa'ya söyleyenin bir hadım kişi olduğunu ağayı da zaten şeyhin tanıdığını söyler. Ağa'nın sözündeki hikmeti ve üzerinde oluşan tedirginliği belli edercesine panikleyen sultanın yaş konusunda bir takıntı edindiği gözükmektedir.[315]

Sultanın kendi şiirlerinde sıkça kelime oyunları yaparak kullandığı isminin hikmetini Gelibolulu Mustafa Âlî ona yazmış olduğu bir *istidâ-nâme*de de dile getirir.[316] Sultanın ismiyle ilgili bir keramet arayan müelliflerden biri de Şemseddin-i Sivâsî'dir. Sivâsî ahlaki ve ibret verici hikâyeleri anlattığı manzum eseri *İbret-nümâ*'sının bir kısmında "*Der-Beyân-ı Rumûz-ı Nâm-ı Fîrûz-ı Murâd-ı Muzaffer-bâd Tâ Rûz-ı Tenâd*" başlığı altında 32 beyitte sultanın ismiyle ilgili çeşitli kelime oyunları yaparak onun ismine bir kutsiyet atfeder:

Semâdan nâzil olmışdur çü a'lâm
Konulmuş her birinde türlü ahkâm

[312] **Kitâbü'l-Menâmât: Sultan III. Murad'ın Rüya Mektupları,** s. 229/1021.
[313] Süleymaniye Ktp. Reşit Efendi, 1146, 106b.
[314] Milli Ktp. 06 Mil Yz A 2837/2, 15a; Eserin III. Murad'ın emri doğrultusunda şerh edildiğini iddia eden yazı için bkz. Türkan Alvan, "Devrinden Seyrine Sultan III. Murad'ın Kitabü'l-Menâmât'taki Mektuplarına Dair Bazı Tespitler" **FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi**, 3, 2014, s. 49-50.
[315] **Kitâbü'l-Menâmât: Sultan III. Murad'ın Rüya Mektupları,** s. 335/1785.
[316] John R. Walsh, "Müverrih Âli'nin Bir İstidanamesi", **İstanbul Üniversitesi Türkiyat Enstitüsü, Türkiyat Mecmuası**, İstanbul, 1958, C. XIII, s. 131-140.

Nazar kılsan bu tertîb ü tekâlîb
Murâd üzre-durur cümle esâlîb
Çü mîm olmış idi İslâma maktaʿ
Saʿâdetle idinmiş anı matlaʿ
Konaldan başına ol mîm-i millet
Kodı pâyine başın dâl-i devlet
Bu mîm ü dâl hakîkat oldılar med
Bula ömr-i dırâz u mülk-i ser-med
Çü İslâm ile devlet oldular cemʿ
Bu cemʿa rây-ı rûşen oldı hoş şemʿ
Ki bu saʿdeyn içinde olmasa râ
Murâd olmazdı hâsıl ey dil-ârâ
Bu harflerden mürekkeb nâm-ı hoş-fâl
Murâd oldı cihân için be-her-hâl
Murâd olan medâr olur muhakkak
Cihân halkı derin devr etse elyak
Medâr oldı çü mazlûm için ol hân
Velî aʿdâyı râddem der kıl izʿân
Müsemmâ olalı bâ-nâm-ı meymûn
Cihân-dârum demekdür anda mazmûn[317]

III. Murad'ın ismindeki harfler üzerinden çıkarımlar yapan bir diğer müellif Âsafî Dal Mehmed Çelebi'dir. Âsafî, İran savaşları üzerine kaleme aldığı *Şecâ'at-nâme*'sinde *Murâd* ismiyle ilgili olarak her bir harfin ne anlama geldiğine dair yorumlar yapar:

Mîmidür hem mazhar-ı mühr-i Resûl
Erba'îne zâtıdur yâr-ı fühûl

Râsı şekl-i hançer-i bürrândur
Elfi gûyâ tîr-i hûn-efşândur

Dâlldur dâlı demâdem nusrete
Oldı her harfi işâret fursata[318]

III. Murad her ne kadar *Kitâbü'l-Menâmât*'ta sabit-kadem bir mürid görüntüsü çizse de bazı mektuplarında hem dünya hem ahiret saadetine nail olma niyetindedir. Şeyhine gönderdiği vakıa yorumunda '*kutbu'l-aktâbın kendisine dünyada hem padişahlık sür hem aktâb ol*' diye nasihat verdiğini söyler.[319]

[317] Şemseddin Sivâsî, **İbret-nümâ**, Haz.: Erol Çöm, Sivas, Sivas Belediyesi Yayınları, 2015, s. 54-55.
[318] Süleyman Eroğlu, **Âsafî'nin Şecâ'at-nâme'si (İnceleme-Metin)**, Bursa, Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007, s. 116.
[319] **Kitâbü'l-Menâmât: Sultan III. Murad'ın Rüya Mektupları,** s. 200/851.

Sultanın saray içinde etrafında sadece ağalar, cüceler ve dilsizler[320] olmamış ayrıca bu kişiler aracığıyla şeyh, âlim ve bürokratlarla irtibat kurmuştur. Padişahın dışarıyla olan bağlantısını kuran şahıslar sultanın yetkileri ile donatılmış bir şekilde hareket etmiştir. Görevden azledilmiş müderrislerin tekrar görevi elde etmek için padişaha yakın bu kişileri kullandıkları bilinmektedir. Rakiplerin birbirini alt etmek için saraydan birinin himayesini istemesi ve bu kişilerin olağanüstü yetkilerle hareket etmesine ileride (Dervîş Ağa ve Gazanfer Ağa'nın hayatı kısmında) ayrıntılı olarak ele alınacak olan Bostanzâde Yahya ile şair Bâkî arasındaki çekişme iyi bir örnektir.[321]

1.2.2. Kitap Merakı

Osmanlı padişahları arasında kitap merakıyla bilinen III. Murad ileride ayrıntılı olarak ele alınacağı üzere birçok eserin telif ve tercümesinde öncülük etmiş, iyi bir okuyucu olarak da kendi kütüphanesini oluşturmuştur.[322] Döneminde hazırlanmış resimli kitaplarda III. Murad diğer padişahlardan farklı olarak elinde kitapla çizilmiş tek sultan olarak ön plana çıkmaktadır.[323] III. Murad'ın özellikle resimli kitaplara meraklı olduğu hatta bu kitaplar için kütüphanesinde özel bir bölme yaptırdığı bilinmektedir. Domenico'nun yazdığına göre: "Onun (kendi) odasında, her kenarda cam kapaklı iki dolap vardır ve bu dolaplarda her zaman sık sık okumaya alışkın olduğu kayda değer iki raf *resimli kitaplar* vardır. Dolaplar alçaktadır, böylece Türk tarzında otururken camın saydamlığı sayesinde oradaki *kitapları* görebilir ve (böylece) rahatça onları alabilir ve onları okumaya alışkındır."[324] Sultanın tasvirlerinde kitap ve kütüphanenin önemli bir olgu olduğu söylenebilir. III. Murad'ın doktoru olan Domenico görevde kaldığı süre zarfında saray gözlemlerini yazarken, padişahın günlük programını anlatırken, "sabah yarım saat boyunca namaz

[320] Hazine harcamalarına ait defterde yer alan bir kayıtta 1581 yılında Rûm Dilsiz adındaki bir dilsiz bir kitap yazmış ve sultana sunmuştur. Bunun karşılığında kendisine otuz filori inâm olarak verilmiştir.
"Mâh-ı mezbûrun yevm-i mezkûrunda Rûm Dilsüz-nâm bir dilsüz bir kitâb yazup Pâdişâha virdükde otuz filori in'âm olınup Yazıcı yedinden Küçük Hızır'a teslîm."**Filori Defteri**, TSMA, D. 34, 48b; Osman Yiğit, **Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi 34 Numaralı Filori Defteri (Değerlendirme-Transkripsiyon)**, s. 287-288.
[321] Hasan Bey-zâde Ahmed Paşa, **Hasan Bey-zâde Târîhi**, C. II, s. 370-374.
[322] **Türkiye Tarihi: Bir Dünya Gücü Olarak Osmanlı İmparatorluğu 1453·1603**, s. 635.
[323] III. Murad'ın kitapla tasvir edilmesi sonraki yüzyıllarda yapılan Osmanlı padişahları silsilenamelerine de yansımıştır. Hatta bu albümde elinde kitapla tasvir edilen tek padişahtır. **Silsilenâme-i Âl-i Osmân**, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. 9563, 8a.
[324] Domenico Herosolimitano, **Bir Yahudi Doktorun Harem Saray ve İstanbul Hatıraları**, s. 71-72.

kılmak için şafak vaktinde uyanır, *sonra diğer yarım saat yazar*. Sonra ona aperitif olarak tatlı bir şey verilir, *sonra bir saat okumaya koyulur*"[325] diye yazar.

XVI. yüzyılın sonuna doğru genelde Osmanlı İmparatorluğunda özelde ise III. Murad nezdinde devletin dünyaya bakışı ile ilgili farklılıklar görülmeye başlamıştır. İmparatorluğun ve sultanın ilgisi sadece hüküm sürülen topraklar değil kendi dışındaki ülke ve topraklara da olmuştur. Takıyyüddin er-Râsıd tarafından kurulan rasathaneden sonra Seyfi Çelebi'nin Çin ve Asya ile ilgili yazmış olduğu seyahatname[326] ve ardından Amerika tarihine dair Mehmed Suûdî'nin yazmış olduğu *Târîh-i Hind-i Garbî*,[327] Feridun Ahmed Bey'e hazırlatılan *Fransa Tarihi*[328] bunlara örnek verilebilir. Özellikle Mehmed Suûdî Efendi'nin Amerikan gümüşünün Osmanlı dâhilinde dolaşmaya başladığı bir dönemde kitabını kaleme alması bu ilginin sonucudur. Mehmed Suûdî Efendi eserinde sadece üç dildeki (Türkçe, Arapça, Farsça) kaynaklardan istifade etmemiş başta İspanyolca olmak üzere Portekiz ve İtalyanca kaynakları da kullanarak yazmıştır.[329] *Târîh-i Hind-i Garbî* sonraki asırlarda Türk müellifler için Amerikan tarihine dair birincil kaynak olmuştur ve bu ilgi ile İbrahim Müteferrika Matbaası'nda basılan kitaplar arasında dördüncü sırada yer alır. Bu tür kitaplardan yola çıkarak III. Murad'ın, tarih ve coğrafyaya özel ilgisinin olduğu söylenebilir. Schweigger de onun Kur'an'ı derinlemesine inceleyip okuduğunu bunun yanı sıra, özellikle tarih kitaplarını merakla okuduğunu belirtir.[330]

Padişahın merak ettiği konulardan biri de ilm-i cifr olsa gerek. Gelibolulu Âlî yazmış olduğu *Risâle*'de bu konuya değinmiş ve hazine kitaplığında bu ilme dair

---

[325] Vurgular bana ait. Domenico Herosolimitano, **Bir Yahudi Doktorun Harem Saray ve İstanbul Hatıraları**, s. 84.

[326] Bibliothèque Nationale, Suppl. Turc. 1136; **L'ouvrage de Seyfî Çelebî, Historien Ottoman Du XVIe Siècle** (ed. J. Matuz), Paris 1968; Defterdâr Seyfi Çelebi, **Türkistan ve Uzak Doğu Seyahatnamesi**, Yayına Haz.: Serkan Acar, İstanbul, Selenge Yayınları, 2014; Pınar Emiralioğlu, "Relocating the Center of the Universe: China and the Ottoman Imperial Project in the Sixteenth Century", **Osmanlı Araştırmaları**, Haziran 2012, S. 39, s. 160-187; Vi An Lu, "XVI.-XVII. Yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu-Ming Hanedanı İlişkileri Üzerine Bir İnceleme" **4. Uluslararası Öğrencilik Sempozyumu**, Erzurum, Türkiye, 2018.

[327] Beyazıt Genel Kitaplığı 4969.

[328] **Tevârîh-i Padişâhân-ı Françe**, nşr. J. L. Bacque-Grammont, Paris 1997.

[329] Thomas D. Goodrich, "Osmanlı Amerika Araştırmaları: XVI. Yüzyıla Ait *Tarih-i Hind-i Garbi* Adlı Eserin Kaynakları ile İlgili Bir Araştırma", Çev.: H. G. Yurdaydın, **Belleten [TTK Belleten]**, Ankara 1985, C. XLIX, S. 195, s. 667-691; *Târîh-i Hind-i Garbî*'nin müellifi Mehmed Suûdî Efendi olmasına rağmen Serge Gruzinski ısrarla eserin müellifini anonim olarak almış ve kitabının ilgili yerlerinde hep bu şekilde zikretmiştir. 16. yüzyılda yaşamış iki müellifin zamanın İslam dünyasına ve Amerika'sına bakışı için, bkz. Serge Gruzinski, **Orada Saat Kaç. 16. Yüzyılda Dünyayı Bilme Arzusu**, Çev.: Özcan Doğan, İstanbul, Doğu Batı Yayınları, 2019.

[330] Salomon Schweigger, **Sultanlar Kentine Yolculuk 1578-1581**, s. 160.

nefis kitapların olduğu bilgisini de eserinde kaydetmiştir.[331] Topkapı Sarayı Müzesi Arşivinde sarayın harcamalarının yer aldığı *Filori Defteri*'nde padişahın özel harcamaları arasında birçok kitabın ismi kayıtlıdır.[332] Harcamalarda sultan için hazırlanan nüshalara ödenen caizeler ve diğer masraflar yer almaktadır. Bunlar arasında daha sancakta görevli iken Nakkaş Lutfi'ye tasvirlerinin hazırlanması için sipariş edilen *Acâibü'l-Mahlûkât*[333] ve 984/1576 yılında tasvirleri hazırlanıp kendisine takdim edilen Türkçe *Şâh-nâme*[334] için nakkaşlara ödemeler yapılmıştır.[335] 985/1577 yılında Şâh Sultan Hatun metrukâtından kalan *Timurname, Yûsuf u Züleyhâ, Risâle-i Ebu's-suûd, Muhammediyye, Farsça Şâh-nâme, Hamse-i Nizâmî, İmâdü'l-İslâm, Hikâyât-ı Sultânî* için ödenen miktarlar sultanın şahsi harcamalarını kitaplar için yaptığını göstermektedir.[336] Yine Şâh Sultanın eşi olan Zal Mahmud Paşa metrukâtından bazı kitaplar saray tarafından alınmıştır. *Şerh-i Vikâye, Subhatü'l-uşşâk, Fütûvvetü'l-âdâb*[337] isimlerinin kayıtlı olduğu bu eserler için 175 filori ödenmiştir.

---

[331] Süleymaniye Ktp. Reşit Efendi, 1146, 106b.

[332] Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'nde "TSMA. d. 00034" fon kodu ve "Filori Defteri" adıyla kayıtlı olan bu defter 978-1019/1570-1611 yılları arası harc-ı hassanın kayıtlarını ihtiva etmektedir. Kırk bir yıllık kayıtları içeren bu defterin dört yılı II. Selim, yirmi bir yılı III. Murad, sekiz yılı III. Mehmed ve sekiz yılı I. Ahmed dönemine aittir. Defterde toplam 4977 kayıt olup, bu kayıtlardan on bir tanesinin üzeri çizik ve üç tanesi de yarım bırakılmıştır. Kayıtların 405 tanesi II. Selim, 3400 tanesi III. Murad, 1113 tanesi III. Mehmed, 59 tanesi I. Ahmed dönemine aittir. Osman Yiğit, **Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi 34 Numaralı Filori Defteri (Değerlendirme-Transkripsiyon)**, s. 4.

[333] "Mâh-ı mezbûrun fî 5. pâdişâh-ı gerdûn-iktidâr hazretleri sancâk-ı hümâyûnda iken bir cild Arabî **Acâ'ibü'l-mahlûkât** Lütfî Nakkâş'a nakş ve tasvîr eylemek içün verüp mezbûr kitâbı getürüp içerüye teslîm olındukda Odabaşı hazretlerinin haberiyle kırk filori taleb olınup Hazînedârbaşı hazretleri yedinden kendüsine teslîm. Sene 983 Sikke-i Hasene Aded 40" **Filori Defteri**, TSMA, D. 34, 27a; Osman Yiğit, **Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi 34 Numaralı Filori Defteri (Değerlendirme-Transkripsiyon)**, s. 160; Rıfkı Melul Meriç, **Türk Nakış San'atı Tarihi Araştırmaları I: Vesikalar**, Ankara, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Türk ve İslam San'atları Tarihi Enstitüsü Yayınları, 1953, s. 56.

[334] TSMK. H. 1518.

[335] "Mâh-ı mezbûrun fî 14. bir cild **Türkî Şâhnâme** tasvîrlenüp ve nakş olındukda bir nakkâşa bir tâk serâser ile bir tâk kemhâ ve bir nakkâşa dahi bir tâk kemhâ ve bir nakkâş şâkirdâna dahi sekiz filori ve kâtibe bir tâk kemhâ in'âm olınup Hazînedârbaşı hazretleri yedinden mezbûrlara teslîm. Sikke-i Hasene 8" **Filori Defteri**, TSMA, D. 34, 28b; Osman Yiğit, **Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi 34 Numaralı Filori Defteri (Değerlendirme-Transkripsiyon)**, s. 169; Rıfkı Melul Meriç, **Türk Nakış San'atı Tarihi Araştırmaları I: Vesikalar**, s. 56.

[336] "Mâh-ı mezbûrun fî 3 Şâh Sultân Hâtûn'ın metrûkâtından on filoriye bir cild **Timürnâme** ve sekiz filoriye bir cild **Yûsuf u Züleyhâ** ve bir filoriye **Risâle-i Ebu's-su'ûd** ve yirmi filoriye bir cild **Muhammediyye** ve iki yüz filoriye bir cild **Şâhnâme** ve iki cild **Hamse-i Nizâmî** ellişer filoriye ve bir cild **İmâdü'l-İslâm** on iki filoriye ve bir cild **Hikâyât-i Sultânî** otuz filoriye satun alınup ki cem'ân üç yüz seksen bir filori oldukda Cengî Süleymân Ağa yedinden Odabaşı'ya teslîm. Sene 985" **Filori Defteri**, TSMA, D. 34, 36a; Osman Yiğit, **A.e.,** s. 211-212.

[337] "Mâh-ı mezbûrun fî 10 merhûm Zâl Paşa'nın metrûkâtından nâka kaplu on bin akça hurde bir kaftân satun alınup ve yedi filoriye bir **Şerh-i Vikâye** ve bir filoriye bir **Subhatü'l-uşşâk** ve bir filoriye **Fütûvvetü'l-âdâb** kitâbları satun alınup ki cem'ân filori hesâbı üzre yüz yetmiş beş filori olur

Darîr'in *Siyer*'inin yeniden yazılması ve tasvir edilmesi ile ilgili yüklü bir ödemenin yapılması ise dikkat çekicidir.[338] 987/1579 yılında hazırlanan *Hümâyûn-nâme* için görevli kadı ve müderrise toplamda 150 filori caize verilmiştir.[339] 992/1584 yılında Emîr Hasan oğullarından olan iki müderrisin tercüme ettiği birkaç kitap için her birine iki yüz filori ve mükemmel birer kaftan verilmiştir.[340] Bu kayıtta, Emîr Hasan diye bahsedilen kişinin müderris oğulları Mehmed Suûdî Efendi ve Cenâbî Mustafa Efendi'lerdir. Bu eserler Suûdî Efendi 990/1582 yılında tercüme ettiği *Metâli'ü's-Sa'âde ve Yenâbi'ü's-Siyâde*[341] ve Cenâbî Efendi'nin yine aynı tarihte tercüme ettiği *Cevâhiru'l-Garâib fî Tercemeti Dürri'l-'Acâyib*'tir.[342]

1002/1593 yılında *Şehinşâhî*, *Tûtî-nâme* ve *Cemşidşâh* kitaplarının yazarı, nakkaşı ve beş nefer için toplamda 150 filori ödenmiştir.[343] *Dâstân-ı Kırân Habeşî* adlı eserin istinsahını yapan yedi kişiye otuz beşer filoriden toplam 245 filori verilmiştir.[344] Arap İmâm isimli birine İdrîs-i Bitlisî'nin siyasetname türündeki eseri

---

Bölükbaşı Süleymân gelüp aldı. Sene 985 Hasene 175" **Filori Defteri**, TSMA, D. 34, 36a; Osman Yiğit, **A.e.,** s. 212.

338 "Mâh-ı Zi'l-hiccenin fî 10. **Siyer-i Nebî** kitâbı yeniden yazılup ve tasvîr olınup sa'âdetlü pâdişâh hazretlerine arz olındıkda Hazînedârbaşı'ya iki yüz filori ve Kethüdâ'ya yüz filori ve Nakkâşbaşı'ya kırk filori ve Hazîne Kâtibi'ne otuz filori ve Nakkâşlar Kethüdâsı Ca'fer Beğ'e otuz filori in'âm olınup Kethüdâ yedinden teslîm. Cem'ân Hasene 400" **Filori Defteri**, TSMA, D. 34, 189a; Osman Yiğit, **A.e.,** s. 899.

339 "Mâh-ı mezbûrun fî 27 **Hümâyûnnâme**'nin kitâbetine ibtidâ olındıkda mezkûr yazan bir müderris ile bir kâdı olup müderrise yüz filori ve kâdıya elli filori in'âm olınup ki cem'ân yüz elli filori oldıkda Güğüm şâkirdi Mehmed yedinden Silahdâr İbrâhim Ağa'ya teslîm. Sene 987 Hasene 150" **Filori Defteri**, TSMA, D. 34, 45b; Osman Yiğit, **A.e.,** s. 268.

340 "Mâh-ı mezbûrun fî 15 Emîr Hasan oğulları ki iki müderris kimesnelerdir birkaç pâre kitâb tercüme eylediklerinde mukâbelesinde ikişer yüz filori ile birer zehlü mükemmel kaftân ihsân olınmağın be-ma'rifet-i Hüdâvendigâr hazretleri Hazîne Yazıcısı yedinden Hâne-i Hâssa'da Sarây Ağası Ahmed Ağa'nın birâderi olan Mehmed Halife'ye ve yed-i mezbûrdan Bâbü'ssa'âdet Gazanfer Ağa'ya ve mezkûrun yedinden dahi kendülerine teslîm. el-Vâkî' sene 992" **Filori Defteri**, TSMA, D. 34, 82a; Osman Yiğit, **A.e.,** s. 457.

341 Fransa, Paris, Bibliothèque Nationale Sup. Turc. 242; Süleymaniye Ktp. Mikrofilm Arşivi 1914 (New York Morgan Kütüphanesi M. 788 nüshanın mikrofilmi).

342 Süleymaniye Ktp. Hamidiye, 1073; Ankara Milli Kütüphane, nr. 06 Mil Yz B 690/15; Beyazıt Devlet Ktp./ Veliyüddin Efendi 544; Harvard Art Museums/Arthur M. Sackler Museum, The Edwin Binney, 3rd Collection, 1985.219.2

Aslıhan Erkmen Birkadan, eserin müellifini Cennâbî diye yanlış okumuş ayrıca bu eserin Cinânî'ye ait olduğunu söylemiştir. Aslıhan Erkmen Birkadan, **Metinlerden tasvirlere yansıyan yüzler: Musavver bir "Meşâ'irü'ş-şu'arâ" nüshasının portreleri**, İstanbul, İstanbul Teknik Üniveristesi Sanat Tarihi Bilim Dalı, Doktora Tezi, 2011, s. 190.

343 "Mâh-ı Rebi'ü'l-âhirin fî 5. emr-i **Şehinşâhî** ile **Tûtînâme** ile **Cemşidşâh** kitâbın yazan ve nakkâş ile beş neferdir otuzar sikke in'âm olındıkda Kethüdâ yedinden teslîm. Hasene 150" **Filori Defteri**, TSMA, D. 34, 167a; Osman Yiğit, **Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi 34 Numaralı Filori Defteri (Değerlendirme-Transkripsiyon)**, s. 790.

344 "Mâh-ı Cemâziye'l-evvelin fî 18. **Kırân-ı Habeşî** kitâbın yazan yedi nefere otuz beşer filori ihsân olındı. Hasene 245"**Filori Defteri**, TSMA, D. 34, 168a; Osman Yiğit, **Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi 34 Numaralı Filori Defteri (Değerlendirme-Transkripsiyon)**, s. 794; Feridun M. Emecen, **İmparatorluk Çağının Osmanlı Sultanları-II**, s. 78-79.

olan *Mir'âtü'l-cemâl*'i Türkçeye tercüme ettiği için yüz filori inâm verilmiştir.[345] Yine TSMK'da yer alan başka bir belgede eserler hakkında ayrıntılı bilgi verilmeden sadece kitap adı, cilt sayısı ve ödenen miktar yer almaktadır. Müellifi belirtilmeyen *Tefsir* olarak kayıt edilmiş 5 ciltlik eser için 1450 akçe, bir cilt *Hamse-i Nizâmî* için 1250, bir cilt *Mesnevî* için 830, bir cilt *Siyer-i Nebî* için 230 ve bir cilt *Dîvân-ı 'Uşşâkî* için 200 filori ödeme yapılmıştır. Belgede yer alan kayıt, zikredilen akçelerin padişah hazinesinden alındığını göstermektedir.[346] Harcama defteri içinde ismi zikredilmeyen fakat padişahın isteği doğrultusunda kendisine takdim edilen kitaplarla ilgili kayıtlar da mevcuttur. Padişaha kitap getirdiği için elli filori inam alan Acem Ağa'nın da kaydı bulunmaktadır.[347] Sultanın kitap okuma merakı şahsi mektuplarına da yansımıştır. Şeyhine yazmış olduğu mektupların satır aralarında kitap isimleri zikrederek bunları okuduğunu belirtir. *Kitâbü'l-Menâmât*'ta ismi geçen kitaplardan ilki Osmanlı'da çok okunan kitaplar arasında yer alan Yazıcıoğlu Ahmed'e ait Hz. Peygamber'in hayatını anlatan *Muhammediyye*'dir.[348] Vakıada gerçekleştirilen okumada sultan özellikle münacat kısmında ağladığını söyler.[349] Rüya mektupları içinde yine İsm-i Azam'dan bahsederken onu şerh etmek için *Muhammediyye*'den delil getirmiştir.[350] Padişahın tasavvufi mertebede ilerleme isteği ki *Mirâc-nâme* okuyarak buna ulaşmayı dener ve bu durum okuma listesini belirlediğini de gösteren başka bir nottur. Hz. Peygamber'in miracını okuyan sultan Allah'tan Peygamber'in hatırı için kendisini bağışlamasını diler.[351] Yine ilm-i ledün hakkında bilgiler içeren Akhisarlı Şeyh İsa'nın *Menâkıb-ı Şeyh Mecdüddin ve Âdâb-ı Sâlikîn* isimli eserini okuyan padişah, kitap konusunda üzerindeki şaşkınlığı atamamış durumdadır ve konuyla ilgili suallerine cevap vermesi için şeyhinden yalvarır vaziyette cevaplar beklemektedir.[352]

---

[345] "Mâh-ı Reb'ü'l-âhirin fî 13 Kilâr'da Arab İmâm nâm halîfe **Risâle-i Mir'âtü'l-Cemâl** nâm kitâbı Türkî'ye tercüme eyledikde yüz filori ile bir donlık serâser in'âm olındı."**Filori Defteri**, TSMA, D. 34, 104b; Osman Yiğit, **Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi 34 Numaralı Filori Defteri (Değerlendirme-Transkripsiyon)**, s. 540.

[346] TSMA. E. 754/72.

[347] **Filori Defteri**, TSMA, D. 34, 24b; Osman Yiğit, **Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi 34 Numaralı Filori Defteri (Değerlendirme-Transkripsiyon)**, s. 148.

[348] Özgen Felek, "İslam Edebiyatını Yeniden Hikâye Etmek: Sultan III. Murâd'ın Rüya Mektupları", **Journal of Turkish Studies (TUBA)**, Vol. 34/2 (2010), s. 21-36.

[349] **Kitâbü'l-Menâmât: Sultan III. Murad'ın Rüya Mektupları,** s. 162/ 633.

[350] **A.e.,** s. 165/ 644.

[351] **A.e.,** s. 167-168/ 656.

[352] **A.e.,** s. 251-252/ 1204.

III. Murad şiirlerine yazılan şerhler arasında özellikle Derviş Mehmed'in metninde şiirlerin daha iyi açıklanması adına *Fusûs*'tan alıntılar ve tercümeler yapılmıştır.[353] Kendi döneminde *Fusûs*'u tercüme ve şerh ettiren sultanın bu kitaplarla sürekli meşgul olduğu söylenebilir. Yine hepsi şahsi mektuplarında, şeyhinden beklediği ilgiyi görmediğini ve onun kendisine vereceği bilgileri kısmi de olsa *Fusûs*'tan elde edebileceğini düşünerek *Fusûs*'u okuyacağını söyler.[354] Yine sultanın rüya mektuplarında özellikle Emir Sultan'ın hayatıyla ilgilendiği kayıtlıdır.[355] Bursalı Şevkî tarafından Kanûnî'nin oğlu Şehzade Beyazıd için kaleme alınan Emir Sultan menakıbnamesinin bir nüshasında III. Murad'ın mührü yer almaktadır.[356] Hem kayıt hem de mühür sultanın, Emir Sultan'ın menakıbı kütüphanesinde olduğunu göstermektedir.

Diğer yandan sultanın zaman zaman saraydan bazı kişilere kitap hediye ettiği de görülmektedir. Fransa Milli Kütüphanesi'nde bulunan Hâfız *Dîvân'ı*nın iç kapak kısmında 990/1582 tarihini taşıyan bir not yer almaktadır. *"'Atiyyetü's-Sultân Murâd b. Selîm Hân 'aleyhi'r-rahmetü ve'r-rıdvan. Der-serây-ı cedîd ez-gılmân-ı câyizî bâ-Ca'fer Abdullâh. Fî şehri Rebî'i'l-evvel Sene: Tis'un ve tis'îne ve Tis'a-mi'e.* (Nisan 1582)" ifadelerinden bu kitabın 1582 şenliği öncesi III. Murad tarafından Cafer Abdullah'a hediye edildiği anlaşılmaktadır.[357] Schweigger, III. Murad'ın kişiliği ve kitapları ile ilgili en özel bilgiler veren seyyahlar arasında yer alır. "Sultan Murad'ın övülmeye değer bir özelliği, kitap okumakla vaktini geçirmekten zevk alması ve özellikle Müslümanların kutsal saydıkları kitabı derinlemesine incelemeye kendini vermiş olmasıydı. Bunun dışında tarih kitaplarını da merakla okurdu. Böylece atalarının yaşam ve başarılarını kendine örnek almak, onların izinden yürüyebilmek için geçmişteki olayları belleğine yerleştirmeye çalışırdı. Padişah gökbilime de büyük ilgi duymaktaydı."[358] Osmanlı'nın ilk rasathanesinin kurulması ile ilgili Gerlach ayrıntılı bilgiler vermektedir. Hem Takıyyüddin hem de kurmuş olduğu rasathane hakkında şunları yazar:

---

[353] Uğur Öztürk, Osman Sacid Arı, "Şiire Anlam Katmak: Sultan III. Murad'ın şiirlerine yapılan şerhler ve Derviş Mehmed'in tasavvufî şerhi", s. 847-930.
[354] **Kitâbü'l-Menâmât: Sultan III. Murad'ın Rüya Mektupları,** s. 278/ 1390.
[355] **A.e.,** s. 176.
[356] Süleymaniye Ktp. Pertev Paşa 265M02.
[357] Fransa Milli Kütüphanesin'de III. Murad için hediye edilmiş bir Hâfız *Dîvân*'ı bulunmaktadır. Bibliothèque National de France Suppl. Persan. 270.
[358] Salomon Schweigger, **Sultanlar Kentine Yolculuk 1578-1581**, s. 160.

Sultan Murad, Kahire'den bir yıldız araştırmacısı (müneccim) getirtti. [Takıyyüddin er-Râsıd] Bu adam Galata dışındaki bir tepeye, Venedikli Andrea Gritti'nin evinin olduğu yere bir kule inşa ettirecekmiş ve bu kulenin temeli yerin birçok kulaç dibine inecek, yeraltındaki bölümü de birçok kulaç genişliğinde olacakmış, böylece gündüzleri de gökteki yıldızları görebilecekmiş. Ayrıca sütunlar üstünde duran büyük bir ölçüm dairesi yaptırmış ve yedi yıl içinde tamamlayacağı eseri sayesinde padişahın geleceğini, kaderini, bahtını ya da bahtsızlığını, dostunu ve düşmanını, gökteki yıldızların durumuna göre saptayabilecekmiş. Bu adama yılda 3.000 duka maaş ödeniyor, ayrıca da bütün masrafları karşılanıyor. Eseri[359] *tamamlandığı zaman kendisine 6.000 duka ödenecekmiş.*[360]

III. Murad'ın kişiliği ile ilgili olarak en çok "kararsız" olduğu konusunda yorumlar yapılmıştır. Kişiliğindeki bu durum Şeyh Şücâ'ya yazdığı mektuplara da yansımıştır.[361] Rüya algısının III. Murad devrinde etkin bir rol oynadığı söylenebilir. Rüya ile tahtı müjdelenen padişahın yine rüya ile akıbetinin geldiği rivayet edilmektedir. Seyyid Lokman'ın sultanın tahta çıktığında "*şemşîr-i İslâm*" ifadesinin bir rüyaya bağlı olarak tarih düşürüldüğünü aktarır. Bu rüyaya göre Bayramiyye tarikatının post-nişini Hallâc-zâde ismiyle bilinen Şeyh Muslihuddin'in rüyasında Hz. Peygamber'in kılıcının kuyuya düştüğünü görmüş ve Sultan Murad da bu kılıcı kuyudan çıkarmış ve böylelikle sultan, İslam'ın kılıcı olarak tahta çıkmıştır.[362]

Gelibolulu Mustafa Âlî'nin *Künhü'l-Ahbâr*'da Saatçi Hasan Paşa üzerinden anlattığı hikâye rüyaların saltanatının sonunun önceden bilindiğini gösterir.[363] Saraya kapanık bir hayat geçiren sultanın etrafında kendini eğlendirecek birçok cücenin

---

[359] Gerlach'tın bahsettidiği Takıyüddin'in **Sidretü Müntehe'l-Efkâr fî Melekûti'l-Feleki'd-Devvâr (ez-Zîcü'ş-Şehinşâhî)** isimli eser olabilir. Eserin müellif hattı için bkz. Kandilli Rasathanesi Yazmaları, 56, Sultana ithafın yer aldığı kısım 7b; Süleymaniye Ktp. Mikrofilm Arşivi 484; bir başka nüsha için, Süleymaniye Ktp. Nuruosmaniye, 2930; **Türkiye Tarihi: Bir Dünya Gücü Olarak Osmanlı İmparatorluğu 1453-1603,** C. 2. s. 504.
Takıyüddin'in çalışması için Molla Lütfi'ye ait kütüphanenin verilmesi konusunda sultanın hükmü için bkz. Gülru Necipoğlu, **Sinan Çağı Osmanlı İmparatorluğu'nda Mimari Kültür**, s. 202.

[360] **Stephan Gerlach: Türkiye Günlüğü 1577-1578,** C. 2, s. 677-678; Bu rasathanenin tasviri için bkz. Seyyid Lokman, **Şehinşâhnâme-i Murâd-ı Sâlis**, C. 1, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. FY. 1404, 57a.

[361] **Kitâbü'l-Menâmât: Sultan III. Murad'ın Rüya Mektupları,** s. 200/851.

[362] Seyyid Lokman, *Zübdetü't-Tevârîh*, TİEM. 1973, 90b.

[363] Faris Çerçi, **Gelibolulu Mustafa Âlî ve Künhü'l-Ahbâr'ında II. Selim, III. Murat ve III. Mehmet Devirleri**, C. III, s. 622-624; Zeynep Aycibin, '**Çöküş Edebiyatı'nın Merkezinde Bir Padişah: Manevi Dünyası ile Sultan III. Murad**, s. 3-4.

olduğu bilinmektedir. Bunlardan bazıları III. Murad'ın saltanat süresi bitmeden vefat ederken bazıları ise Murad devrinin sonlarına doğru saraydan uzaklaştırılmıştır. Kaynaklarda birçok cücenin ismi zikredilirken Cühud'un ismini Selânikî aracılığıyla öğreniriz. Selânikî, 1002'de (1594) çok nüfuzlu bir şahsiyet olan Cüce Cühûd Kemal'i saraydan çıkarttırıp ona tâbi olan birçok üst düzey görevliyi azlettiğini yazar.[364] Böylelikle sultanın etrafında yer alan cücelerden biri daha saraydan çıkarılmış olur. Bu durum, savaşlar dolayısıyla endişeye kapılan ve bir bahane arayan kesimlerin dikkatini saraydan uzaklaştırma manevrası olmalıdır.

Öte yandan Hicri 1000 (1592) yılında birçok fitne çıkacağı beklentisi ve korkusu onun melankolik yapısını etkilemiş görünmektedir. Tasavvufta yer alan kutb makamına talip bir kişilik olarak karşımıza çıkan sultan her defasında bu makamı temenni etmektedir. Hususi mektuplarının birinde bu durumun '*sana kutbluk ve kutbu'l-aktâblık verdüm mübârek ola*' ifadesiyle müjdelendiğini yazar.[365] Sultanın kişiliği hakkında döneminde yazılmış seyahatname ve diğer kaynaklardan hareketle en ayrıntılı bilgiyi veren tarihçi Zinkeisen'dir, fakat bu bilgilere karşı ihtiyatlı olmak da gerekir:

> *Melankoliye ve hayal kurmaya yatkın olup, din bilimi, şiir ve derin düşünceli bir yaşamda tatmin arayan ve bulan yumuşak bir mizaca sahip olmasına rağmen, savaşta şan kazanma ve silahlı faaliyetlerde bulunma hevesine de sahip erkeksi yönünün de var olduğuna inanılıyordu. Zira anlayışlı, yeme içme konusunda ölçülü, merhametli ve adil bir kişi olarak kabul ediliyordu; baştan beri daha zayıf yönleri göz ardı edilemese bile, gelecekte de mizacının daha soylu unsurlarının üstün geleceğinden herkes emindi. Kimi zaman oldukça kaprisli olabiliyordu; yalnız olduğu zamanlardan beri kolay öfke krizlerine teslim olabiliyor, hatta zorbalıklarda bulunabiliyordu ve çok erken zamanlarda cimriliğe, paraya ve kadınlara tehlikeli bir meyil gösteriyordu.*[366]

[364] Selânikî Mustafa Efendi, **Târîh-i Selânikî**, C. I, s. 353-354.
[365] **Kitâbü'l-Menâmât: Sultan III. Murad'ın Rüya Mektupları,** s. 176/711. Kutb kelimesi mektuplarda 12 kez tekrar edilmektedir.
[366] Johann Wilhelm Zinkeisen, **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi**, Tercüme: Özlem Kumrular -Erendiz Özbayoğlu - Nilüfer Epçeli - Levent Kayapınar, İstanbul, Yeditepe Yayınevi, 2019, C. 3. s. 278.

III. Murad'ın kitapların yanı sıra hat sanatına da hususi bir ilgisi vardır. Müstakim-zâde, *Tuhfetu'l-Hattâtîn*'de sultanın doğumu ve tahta çıkışıyla ilgili tarihi mısralar verdikten sonra Gelibolulu Âlî'nin *Menâkıb-ı Hünerverân* isimli hat ve hattatlara dair mecmuasını padişah adına yazdığını nakleder.[367] Müstakim-zâde, Ayasofya Camii mihrabının iki yanında asılı III. Murad'a ait kelime-i şehâdet levhasıyla bir âyet levhasının bulunduğunu bildirmekteyse de bugün mevcut değildir.[368] Türk Vakıf Hat Sanatları Müzesi'nde (nr. 255) Murâdî imzalı celî talik bir levha mevcuttur. 1002/1593 tarihli levha hâlihazırda Prof. Dr. Hüsrev Subaşı Arşivindedir.

> Gülün kadri hümâ-veş sâye-endâz oldugı başda
> Tarîk-i Kâdirînün gül nişânı oldugındandur
> Nedendür çöl kenârında şeref buldugı Bagdâd'un
> Cenâb-ı hazret-i şeyhün mekânı oldugındandur[369]

Ayrıca İstanbul Üniversitesi Nadir Eser Ktp. TY 5580'deki Münîrî *Dîvân*'ının müstensihi olarak da III. Murad kayıtlıdır. Eserin ketebe kaydında "*Temmetid-divânu bi-desti nâmıkihi el-fakîr Murâd b. Selîm Hân halledellâhu memleketehu ilâ intihâ'i'z-zamân*"[370] yazılıdır.

Sultanın kitapla ilgili merakını gösteren kitaplar, kitapla tasvir edilmesi ve III. Murad albümü aşağıda ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

1.2.2.1. III. Murad Albümü

Bugün Avusturya Ulusal Kütüphanesi'nde bulunan (Cod. Mixt. 313) ve III. Murad albümü olarak anılan murakka defteri sultan için hazırlanmıştır.[371] Cendereci-zâde Mehmed tarafından bir araya getirilen albüm, Haydar el-Hüseynî tarafından 980/1572 yılında İstanbul'da istinsah edilmiştir (6a). Bu eserin madalyon kısmında nüshanın 'gül gibi işlenen bir hazine olduğu' ve III. Murad adına yazıldığı

[367] Esra Akın, **Mustafa Âli's Epic Deeds of Artists: A Critical Edition of the Earliest Ottoman Text about the Calligraphers and Painters of the Islamic World**, Brill, Leiden 2011, s. 291-292.
[368] Müstakimzâde Süleymân Sa'deddîn Efendi, **Tuhfe-i Hattâtîn**, Haz. Mustafa Koç, İstanbul, Klasik Yayınları, 2017, s. 463.
[369] M. Hüsrev Subaşı, "Hattat Osmanlı Padişahları" **Osmanlı**, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 1999. c. XI, s. 52-60; Sibel Ak, **TSMK'da Bulunan III. Murad Tuğrasının Desen ve Renk Yönünden İncelenmesi**, İstanbul, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Güzel Sanatlar Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2013, s. 38-39.
[370] Süleymaniye Ktp. Mikrofilm 681.
[371] Rachel Milstein, **Miniature painting in Ottoman Baghdad**, Costa Mesa California,Mazda Publishers, 1990, s. 90; Uğur Öztürk, "Kitaplar ve Hazineler: III. Murad'ın Kütüphanesi İçin Hazırlanmış Bazı Madalyonlu Eserler", s. 672-676.

belirtilmektedir.[372] Eserin **4b** varağında sultanın mücellidi olan Mehmed Tâhir'e ait 961/1554 tarihli bir kıt'a yer almaktadır. Bu albüm sultanın resimli kitaplarının İranî menşeli bir anlayış ile yapıldığını da göstermektedir. 52 varaklık albümün her varağı tezhibi birbirinden farklı olarak hazırlanmıştır. Albümün murakka olarak isimlendirilmesi seçkin yazı ve tasvirlerin bir araya getirilmesinden dolayıdır. Farsça manzumelerin yer aldığı bu murakkada ayrıca melek tasvirleri, eğlence meclisleri, yazı çalışmalarından örnekler ve Sa'dî-i Şirâzî'nin kitap okurken (37b) tasviri bulunmaktadır. Murakka defterinde ayrıca Hüseyin Baykara'ya ait bir gazel vardır (32b). Bu murakka dışında İran savaşları sonunda barış için Osmanlı ülkesine gelmiş olan Haydar Mirza'nın hediyeleri arasında yer alan 'murakka-i müzehheb' vardır.[373]

1.2.2.2. Padişahın Tasviri ve Kütüphanesi

Osmanlı sultanları içerisinde özellikle XVI. yüzyılın sonuna kadar kitaplar ve resimli yazmalar ile ilgili ismi en çok zikredilen kişi III. Murad'dır. Kendine mahsus kütüphanesi, tasvirlerde elinde genellikle kitap bulundurması ile ayrı bir konumda yer alır. Kitap figürü birçok yazmada sultanın elindedir, hatta vezirler ile bir görüşme hâlinde iken bile kitaplı resmedilmiştir. III. Murad'ın kitap okumaya olan merakı kitaplı tasvirlerin temel kaynağıdır. Şehzadelik döneminden itibaren kendisine eserler sunan müelliflerin olması, ayrıca saltanatı boyunca çeşitli kişiler aracılığıyla eserlerin yazdırılması sultanın kitaba dair ilgisinin birer yansımasıdır. Özellikle ileride ayrıntılı olarak ele alınacağı üzere resimli yazmalar ve bunların hamileri III. Murad döneminin karakteristik özelliği olarak Osmanlı tarihi içinde ayrı bir yere sahiptir.[374]

---

[372] Aimée Elisabeth Froom, **A muraqqa for the Ottoman Sultan Murad III (r.1574-1595) : Österreichische Nationalbibliothek, codex mixtus 313**, New York University, Doktora Tezi, 2001; Aimée Elisabeth Froom, "Adorned like a Rose: The Sultan Murad III Album (Austrian National Library Cod. Mixt. 313) and the Persian Connection, " **Artibus Asiae** 66/2 (2006) s. 137-54; David J. Roxburgh, **The Persian Album**, **1400–1600: From Dispersal to Collection**, New Haven, Yale University Press, 2005, s. 319.

[373] Sinem Arcak, **Gifts in Motion: Ottoman-Safavid Cultural Exchange, 1501-1618**, s. 181-182.

[374] Tülay Reyhanlı, "III. Murad'ın Portreleri", **Erdem**, 1987, 3 (8), s. 453-478; Uğur Öztürk, "Kitaplar ve Hazineler: III. Murad'ın Kütüphanesi İçin Hazırlanmış Bazı Madalyonlu Eserler", **Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi**, 2021, S. 27, s. 609-687.

Resim 25: Sokollu Mehmed Paşa, Ahmed Paşa ve Sinan Paşa III. Murad'ın huzurunda. Sultanın sağ elinde mendil var iken sol elinde yine kitap vardır. Seyyid Lokman, *Zübdetü't-Tevârîh*, Chester Beatty Library, T. 414, 253a (Habeşî Mehmed Ağa nüshası).

Resim 26: Seyyid Lokman'ın Siyavuş Paşa Kütüphanesi için hazırlanmış nüshadan. Seyyid Lokman, *Zübdetü't-Tevârîh*, TSMK. H. 1321, 112a.

Dönemin şehnamecisi Seyyid Lokman, Osmanlı sultanlarının dış görünüşlerinin özelliklerini, bedenlerinin vasıflarını ve alametlerini anlatan *Kıyâfetü'l-İnsâniyye fî Şemâili'l-Osmâniyye* isimli eserinde III. Murad dâhil padişahlık yapmış on iki sultanın tasvirini çizerken, bunlar arasında elinde kitap olan tek kişi olarak III. Murad'ı çizer, çünkü kitap sultan adına yazılmıştır. Aynı müellifin yazmış olduğu *Zübdetü't-Tevârîh* isimli dünya tarihinin üç nüshasında da sultan yine elinde kitapla çizilmiştir.[375]

Resim 27: III. Murad'ın tasviri. Seyyid Lokman, *Kıyâfetü'l-İnsâniyye fî Şemâili'l-Osmâniyye*, Millet Kütüphanesi, Ali Emîrî Tarih, 1216, 61b.[376]

[375] **Zübdetü't-Tevârîh**, TİEM T.1973, 88b; Ruhi Konak, **Nakkaş Osman Minyatürlerinde Kompozisyon Düzeni ve Sanatsal Üretimler**, İzmir, Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Ens. Geleneksel Türk El Sanatları Anabilim dalı Sanatta Yeterlilik, İzmir 2007, s. 130.

[376] Aynı eserin bir diğer nüshası için, bkz. TSMK. H. 1563. 73a; III. Murad'ın bu eser içinde yer alan tasvirinin detayları için bkz. Sibel Alpaslan Arça, "Seyyîd Lokmân'ın Şemâ'ilnâme Portrelerinde Kıyafet Desenleri" **Filiz Çağman'a Armağan**, İstanbul, Lale Yayıncılık, 2018, s. 73-92.

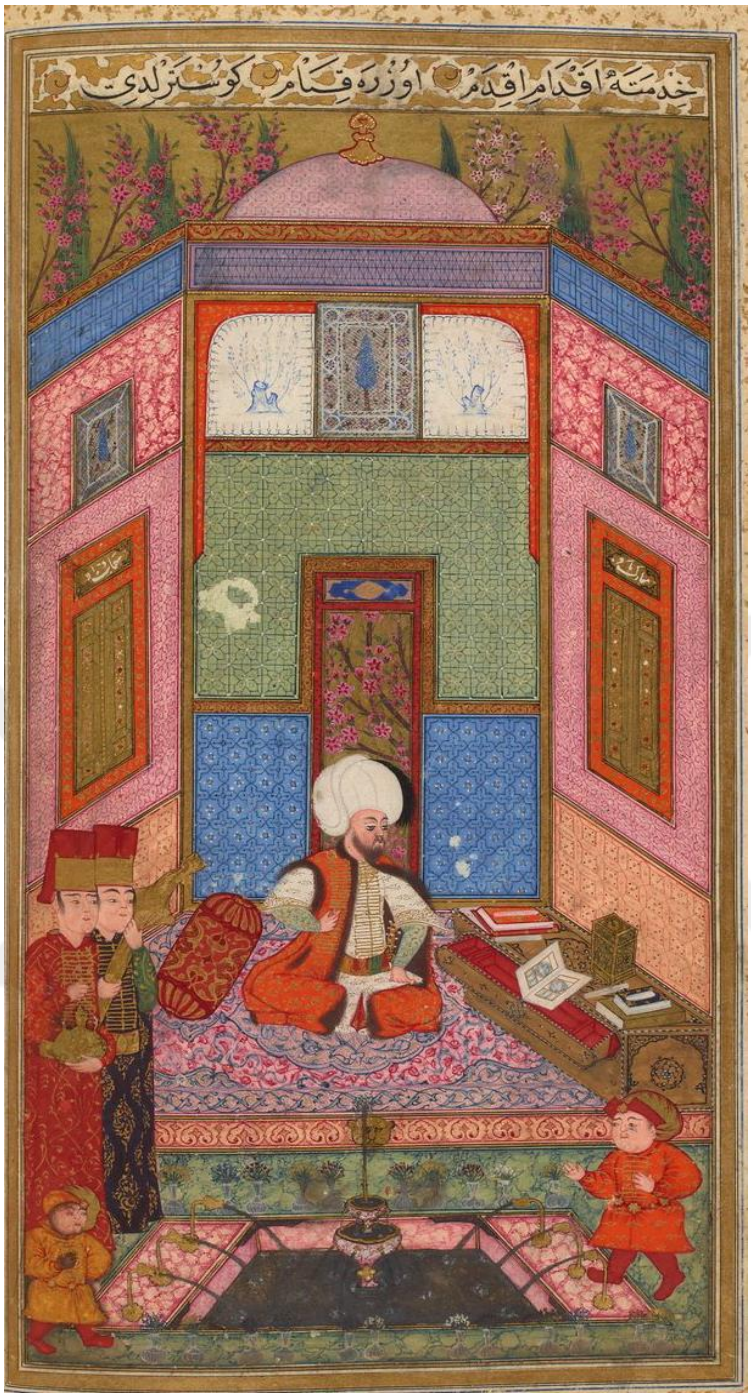
Resim 28: III. Murad'ın Tasviri. Sultanın karşısında duran kişi ise Dârüssaâde Ağası Habeşî Mehmed Ağa. Mehmed Ağa bu dönemin önemli resimli yazma hamilerinden biridir. Seyyid Lokman, *Zübdetü't-Tevârîh*, TİEM. 1973, 88b (Padişah nüshası).

Dönemin müelliflerden Seyyid Muhammed b. Emîr Hasan es-Su'ûdî [Mehmed Suûdî Efendi(ö. 999/1591)] tarafından sultanın kızları Fatıma ve Ayşe

Sultanlar için tercüme edilmiş olan *Metâli'ü's-Sa'âde ve Yenâbi'ü's-Siyâde*[377] isimli acâyibü'l-mahlûkât/falname/astroloji türü eserde de III. Murad'ın kütüphanesi ayrıntılı olarak resmedilmiştir. Mehmed Suûdî Efendi, eserinin girişindeki mensur kısımda ve sonunda yazmış olduğu manzum tarihte *Metâli'ü's-Sa'âde*'yi sultanın emriyle Arapçadan tercüme ettiğini belirtir.[378]

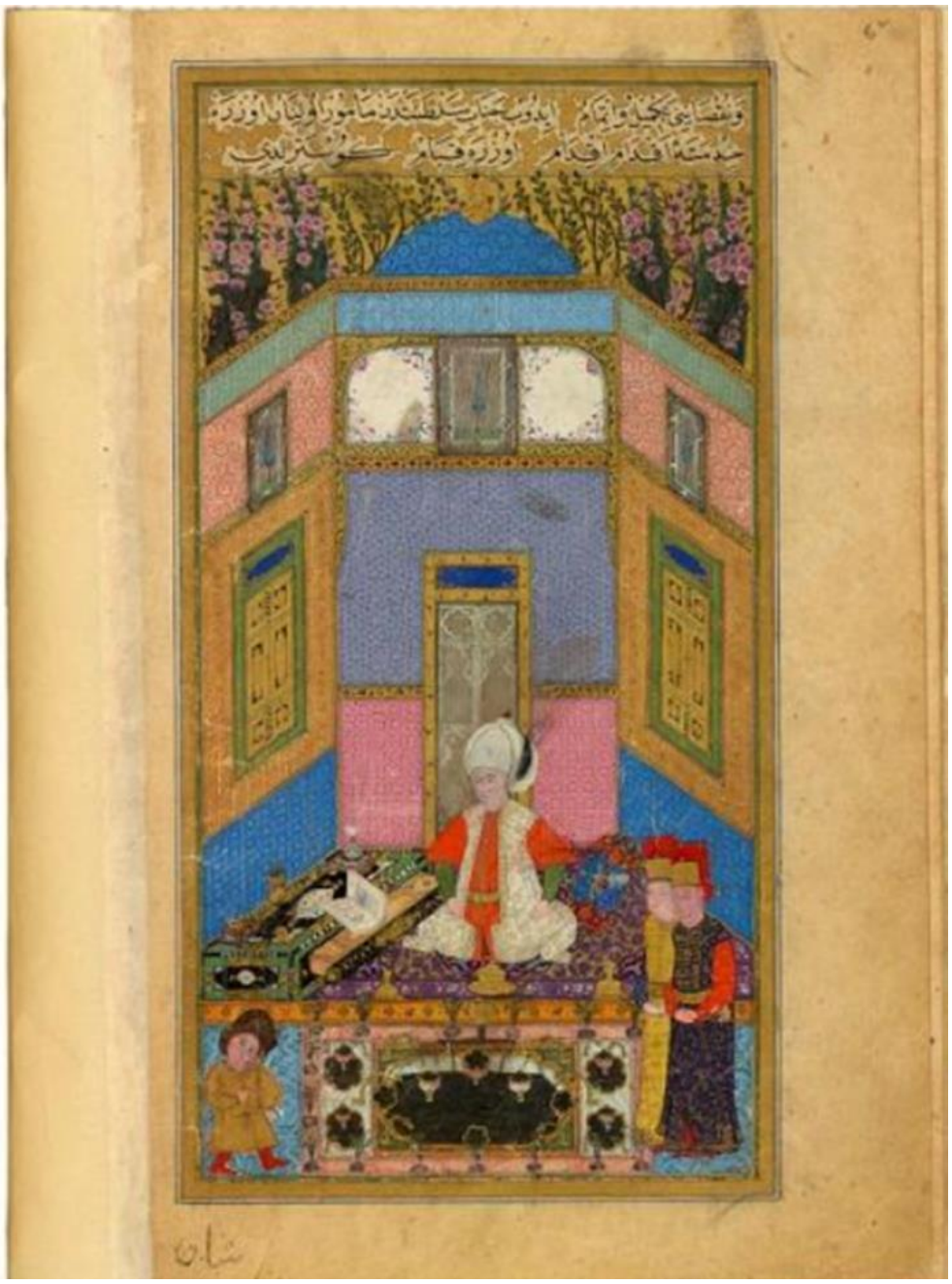
Etrafında iki hizmetli ve cüceler bulunan sultan kendisine sunulmuş olan bir kitaptaki dünya haritasını incelemektedir. Sultanın incelediği eser muhtemelen aynı müellifin yazmış olduğu ve Osmanlı'daki ilk resimli coğrafya kitabı olan *Târîh-i Hind-i Garbî*[379] adlı eseridir. Eserin New York nüshasında yer alan tasvirde yine sultan kitapları inceler vaziyettedir. Ama burada oldukça genç ve sakalsızdır.[380] Domenico'nun bahsettiği resimli kitapları Mehmed Suûdî'nin eserindeki tasvir doğrulamaktadır. Bu nüshada da sultanın kütüphanesinde kitapları incelerken etrafında cüceler de vardır.

[377] Fransa, Paris, Bibliothèque Nationale Sup. Turc. 242; Süleymaniye Ktp. Mikrofilm Arşivi 1914 (New York Morgan Kütüphanesi M. 788 nüshanın mikrofilmi).
[378] Fransa, Paris, Bibliothèque Nationale Sup. Turc. 242, 7a, 141a; Tülay Çulha, **Kutlu Talih Uğurlu Fal/ Metâli'ü's-Sa'âde ve Yenâbi'ü's-Siyâde,** İstanbul, Ürün Yayınları, 2021.
[379] Suûdî Efendi'nin farklı isimlerle anılan eserinin [*Târîh-i Hind-i Garbî, Târîh-i Hind el-Garbî El-Müsemmâ Be-Hadîs-i Nev, Târîh-i Yeni Dünya, Târîh-i Yeni Dünya El-Müsemmâ Be-Hadîs-i Nev, Hadîs-i Nev, Kitâb-ı İklîm-i Cedîd, Beyân-ı Ahvâl-i Âlem-i Cedîd, Kutr-i Nev*] nüshaları için bkz. Beyazıt Genel Kitaplığı, 4969; TSMK. R. 1488; TSMK. R. 1644; Edward E. Ayer Collection VAULT Ayer MS 612; Süleymaniye Ktp. Nuruosmaniye, 3007; 6. Süleymaniye Ktp. Nuruosmaniye, 3008; Manuscript Turc No. 521; Ankara Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesi 06 Hk 1282; . Süleymaniye Ktp. Esad Efendi, 3715/3; JKn/N22; Uğur Öztürk, "Kitaplar ve Hazineler: III. Murad'ın Kütüphanesi İçin Hazırlanmış Bazı Madalyonlu Eserler", s. 644-650.
[380] Süleymaniye Ktp. Mikrofilm Arşivi 1914, 6b; Seval Minaz, **Paris Ulusal Kütüphanesi Suppl. Turc**. **242 Numaralı Metâliü's Saâde Yazma Eserdeki Yaratık ve Cin Tasvirlerinin, 16. Yy. Muhtelif Eserdeki Örneklerle Analizi,** İstanbul, Marmara Üniversitesi, Geleneksel Türk Sanatları Ana Sanat Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2019, s. 47.

Resim 29: III. Murad'ın Kütüphanesi ve etrafındaki cüceler. *Metâli'ü's-Sa'âde*'nin taslak hâlini incelerken. Mehmed Suûdî Efendi, *Metâli'ü's-Sa'âde ve Yenâbi'ü's-Siyâde,* Fransa, Paris, Bibliothèque Nationale Sup. Turc. 242, 7b.[381]

[381] Bir diğer nüsha: Süleymaniye Ktp. Mikrofilm Arşivi 1914.

Resim 30: III. Murad'ın kütüphanesinde kendisine sunulan *Metâli'ü's-Sa'âde*'nin taslak hâlini incelerken. Mehmed Suûdî Efendi, *Metâli'ü's-Sa'âde ve Yenâbi'ü's-Siyâde*, The Morgan Library and Museum, MS M. 778, 6b.

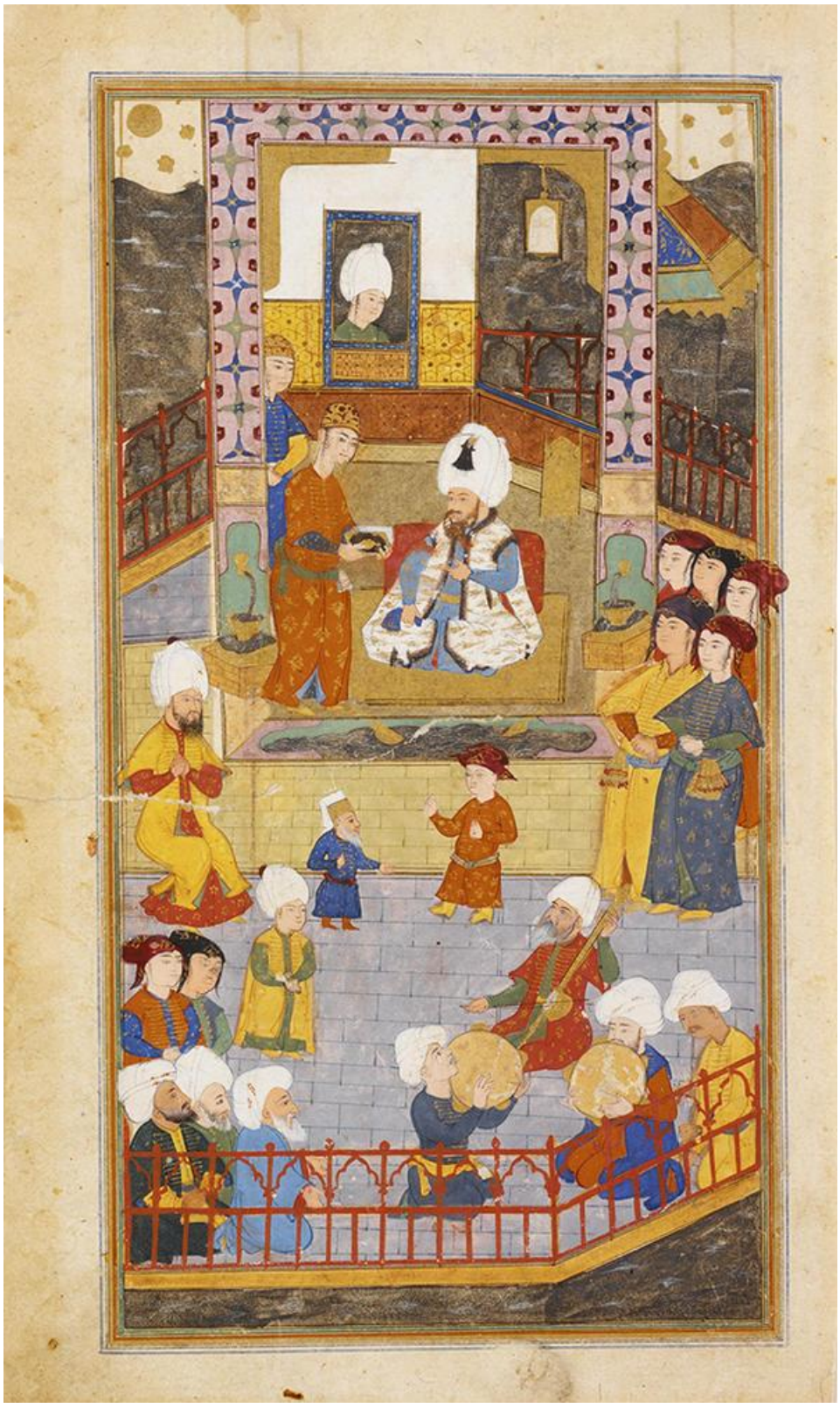

Resim 31: III. Murad'ın Kütüphanesi. Cenâbî Mustafa Efendi, *Cevâhiru'l-Garâib fî Tercemeti Dürri'l-'Acâyib*, Harvard Art Museums/Arthur M. Sackler Museum, The Edwin Binney, 3rd Collection of Turkish Art at the Harvard Art Museums, 1985.219.2.[382]

[382] **Turkish Miniature Paintings and Manuscripts from the colle from the Collection of Edwin Binney, 3rd,** Portland Art Museum, January 16-February 18, 1979, s. 44; Gülru Necipoğlu, "The

Günümüzde RISD [Rhode Island School of Design/Amerika] Museum'da bulunan tek sayfalık tasvir III. Murad dönemini en iyi yansıtan çizimlerden biridir. Tasvirde bağdaş kurmuş bir şekilde oturan sultana kitap sunulmaktadır. Bu onun kitaplara verdiği önemi ve desteği gösterir mahiyette iken ön kısımda sultanın eğlenceye olan düşkünlüğünü gösteren çizimler de mevcuttur. Çalgılar ile sultan arasında ise dönemin meşhur cücelerinden ve sultanın şahsi harcamalarından sorumlu iç hazinedarbaşı Cüce Zeyrek Ağa yer almaktadır. Tasvirde kitap, cüce ağalar ve eğlence ile III. Murad devrinin kısmi bir panoramasının izini sürmek mümkündür.

Spatial Organization of Knowledge in the Ottoman Palace Library: An Encyclopedic Collection and Its Inventory", **Treasures of Knowledge An Inventory of the Ottoman Palace Library (1502/3–1503/4)**, Volume I, Edited by: Gülru Necipoğlu, Cemal Kafadar and Cornell H. Fleischer, Brill, 2019, s. 19.

Resim 32: III. Murad devrinin panoraması. Sultana eğlence sırasında kitabın sunulması. Tasvir bu dönemin özeti mahiyetindedir. Hükümdarlığını sarayda geçiren Sultan III. Murad, musahipler (muhtemelen oturan Doğancı Mehmed Paşa), cüceler (ortada kaftanlı olan iç hazinedarbaşı Zeyrek Ağa) ve çalgıcılar eşliğinde vakit

geçirmektedir. Diğer yandan bu eğlencenin ortasında bir iç oğlan kendisine kitap sunmaktadır ki bu da onun kitaplara olan merakını göstermektedir. [383]

Resim 33: XVIII. yüzyılda ait III. Murad çizimi. Sultanın kitaplara olan merakı ve bir âlim olarak tasvir edilmesi geç dönem çizimlerine de yansımıştır.[384]

Sonuç olarak, İran savaşları devam ederken İstanbul'da 990/1582 yılında imparatorluğun en görkemli sünnet şenliği yapılmıştır. Şenlik sırasında paşaların bazıları sultan ve şehzadeye kitap hediye etmişlerdir. Özellikle 992/1582 şenliğindeki hediyeler ve İran savaşlarının bitiminde barış sembolü olarak gelen Haydar Mirza'nın hediyeleri oldukça fazladır. Mehmed Suûdî ve Cenâbî Mustafa Efendi kardeşlerin eserlerinin tasvirli nüshalarında III. Murad'ın kütüphanesinde eserleri incelerken tasvir edilmesi onun kitaplara olan merakını gösteren ilk aşamadır. Bu dönem hazineye ait harcamaların yer aldığı filori defterinde

[383] https://risdmuseum.org/art-design/collection?search_api_fulltext=Murad (Erişim: 30.10.2021) Kütüphane yetkilileri ile iletişime geçtiğimizde bu tasvirin tek varak olduğunu ve devamında herhangi bir görselin bulunmadığını belirtmişlerdir.

[384] https://collections. lacma.org/node/251269 (Erişim: 30.10.2021) Kütüphane yetkilileri ile iletişime geçtiğimizde bu tasvirin tek varak olduğunu ve devamında herhangi bir görselin bulunmadığını belirtmişlerdir.

muhtemelen sultan için alınmış olan birçok kitabın ismi kayıtlıdır. *Filori Defteri*'nde başta Fars edebiyatının klasik eserlerinin tezhipli nüshaları olmak üzere, resimli birçok yazma eser hazırlatmış olan III. Murad'ın kütüphanesinde bu eserler için özel bir bölme olduğunu Yahudi doktorunun hatıralarından öğreniyoruz. Uzun İran savaşları sırasında imparatorluğa gelen İran elçileri ve şehzadesi sultana hediye etmek üzere birçok tasvirli/tasvirsiz kitap hediye etmiştir. Bu hediyelerin padişaha sunulduğunu gösteren tasvirler mevcuttur.

Kitap meraklısı bir sultanın etrafındaki kişilerin de onun gibi davranmaya başladığı söylenebilir. Özellikle bu dönemde vezir payesini almış kişilerin metrukâtlarında kitaplara dair birçok kayıt bulunmaktadır. Kitaplara meraklı olan bu kişilere ayrıca Dârüssaâde ağalarını da ekleyebiliriz. Bu dönemden kalan ve hâlihazırda Süleymaniye Kütüphanesinde bulunan Nurbanu, İsmihan Sultan ve Mehmed Ağa koleksiyonları vardır. III. Murad'ın sarayda yerleşik bir saltanat sürmesi sebebiyle etrafında onu eğlendiren kişilerin isimleri de elimizde mevcuttur. Dönemin meşhur meddah/kıssahanı La'lîn-Kabâ, dilsizler ve cücelerin bulunduğu eğlence meclisleri sonraki dönemlerde dillere destan olmuş şekildedir. [385]

1.2.3. Edebi Eserleri ve İncelenmesi

Yazdı bir dîvânı bahri misl yok bahr-ı ʿamîk
Pür-hakâ'ik maʿnâsını okısun ehl-i tarîk

Destine iren maʿâsî rahmete olur garîk
Hazret-i Sultân-ı kâmil Hân Murâd-ı kâmrân[386]

III. Murad kendinden önceki Osmanlı sultanları gibi şiirler kaleme almıştır.[387] Şiirlerinde Murâdî mahlasını kullanan III. Murad aynı zamanda tasavvufa dair bir mesnevi de yazmıştır. Bu bölümde Murâdî'nin başta Türkçe *Dîvân*'ı olmak üzere Farsça *Dîvân*'ı, tasavvufa dair *Fütûhât-ı Ramazan* isimli mesnevisi ve Şeyh Şücâ ile karşılıklı mektuplaşmalarından oluşan *Kitâbü'l-Menâmât* incelenecektir:

[385] Johannes Leunclavius, **Türk Milletinin Tarihi**, 306.
[386] Ramazan Ekinci, "Memi Cân-ı Saruhânî ve Dîvançesi", s. 92.
[387] Ahmet Kırkkılıç, "Sultan Üçüncü Murat (Muradî) Hayatı, Edebî Şahsiyeti, Divanı'nın İncelenmesi ve Eserleri", **Sultan III. Murad Dönemi ve Bursa**, s. 260-322; Sadettin Eğri, "Sultan III. Murad (Murâdî) Divanı'ndan Dünyaya Bakış", **Sultan III. Murad Dönemi ve Bursa**, s. 411-444.

1.2.3.1. Türkçe *Dîvân*

III. Murad, Türkçe *Dîvân*'ında yer alan şiirlerin sayısı bakımından Kanûnî'den sonra en fazla şiir yazan Osmanlı sultanıdır.[388] Hem Türkçe hem de Farsça *Dîvân*'ında tasavvufi kavramların yoğun olduğu muğlak ifadeli şiirlerin yanı sıra Osmanlı şiir geleneğinin akislerini taşıyan şiirler de vardır.[389] Murâdî'nin şiirleri üzerine bir şair olarak Taşlıcalı Yahya'nın cümleleri oldukça dikkat çekicidir. Kanûnî devrinin bu büyük şairi sultanın şiirlerinden övgüyle bahsetmektedir:

> *Husûsâ nûr-ı 'ayn-ı 'Osmâniyân muktedâ-yı ehl-i imân sâhib-kırân-ı zamân muhakkık-ı âyât-ı Kur'ân müdekkik-i beyyinât-ı Sübhân, serdâr-ı ümmet-i Fahr-i cihân, nigehdâr-ı millet-i sâlihân, pâdişâh-ı devrân, penâh-ı insân zıllu'llâh Sultân Murâd Hân hazreti belâgat ile ma'rûf ve fesâhât ile mevsûfdur.*
>
> Nükte-dân-ı nazm u nesr ü pâdişâh-ı bahr u ber
> Mâlik-i mülk-i kelâm u kâmil-i fazl u hüner[390]

III. Murad şiirlerine yazılan şerhler kısmında ayrıntılı olarak inceleneceği üzere şerh edilen şiirler bu muğlak ifadelerin yer aldığı şiirlerdir. Murâdî'nin tasavvufi neşve ile söylemiş olduğu ve bir mutasavvıf edasını taşıyan şiirlerinin bazıları ayet ve hadislerin manzum hâlidir.[391] Sultana ait olan Farsça şiirin:

> Dîde-i zât-ı hazretem zât menem sıfât men
> Her çi zi-dîde dîde-i rûh menem hayât men
>
> 'Arş menem ü kürs men levh menem kalem menem
> Her çi buved menem menem cümle-yi kâ'inât men[392]

beyitleri « فَإِذَا أَحْبَبْتُهُ كُنْت سَمْعَهُ الَّذِي يَسْمَعُ بِهِ، وَبَصَرَهُ الَّذِي يُبْصِرُ بِهِ » (Ben onu sevdiğim vakit onun işiten kulağı, gören gözü olurum) başlayan hadisin manzum hâli gibidir. Sultanın şiirlerini bazen ilham yoluyla yazdığı söylenebilir. Hususi mektupları içinde yer alan bir notta kendisine gelen bir ilhamı anlatırken melekler tarafından bir kitap verildiğini ve bu kitapta sultana ait:

---

[388] H. Ahmet Kırkkılıç, **Murâdî Dîvânı (Sultan Üçüncü Murad)**, İstanbul, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2015. Yayımlanmış *Divan*'da okuma hatalarını göstermek bu tezin sınırlarını aştığı için burada değerlendirilme yapılmadı. Fakat Sultan nüshası olan TSMK. H. 2/2107 dâhil edilerek daha sağlıklı bir metin kurulabilir.

[389] III. Murad'ın *Dîvân*'ından seçilmiş bazı şiirlerin popüler bir neşri için bkz. Hacı İbrahim Demirkazık, **Murâdî: Sultan III. Murat**, İstanbul, İdeal Kültür Yayıncılık, 2021.

[390] Taşlıcalı Yahya Bey, **Divan**, Haz. Mehmed Çavuşoğlu, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1977, s. 5.

[391] Riyâzî Muhammed Efendi, **Riyâzü'ş-Şu'arâ**, Haz.: Namık Açıkgöz, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, E-Kitap, 2017, s. 39.

[392] TİEM, 1901, 47a-48b.

Elâ iy ‘âşık-ı hazret ne kılur kıl nazar Allâh
Basîret gözi-ile gözle çü virmişdür basar Allâh[393]

beyti yazılıdır. Mutasavvıf bir sultan olarak vasıflandırılan III. Murad yine şiirlerinin bir ilham kaynağı ile yazıldığını şeyhine yazdığı bir mektupta da dile getirmiştir.[394] Sultan, şiirlerini ilhamla yazdığını hususi mektupları içinde birkaç kere tekrarlar[395] hatta ilhamın kendisine çok küçük yaşlarda geldiğini belirtir.[396]

[393] **Kitâbü’l-Menâmât: Sultan III. Murad’ın Rüya Mektupları,** s. 86/182.
[394] **A.e.,** s. 187/779.
[395] **A.e.,** s. 223/988.
[396] **A.e.,** s. 230/1027.

Resim 34: Zeyrek Ağa tarafından bir araya getirilen ve taşlarla bezenmiş kap kısmında Dervîş Ağa şiirlerinin yer aldığı III. Murad'ın Türkçe *Dîvân*'ının başlangıç kısmı. Nüsha ayrıca padişah nüshası olarak bilinmektedir. TSMK. H. 2/2107, 1b-2a.

Türkçe *Dîvân*'ında yer alan bazı gazellerinin başlıklarında Sultanın şiirlerinin "*Rabbânî ilhâmlar ve sübhanî hatırlatmalar*"[397]dan söylendiği sürekli olarak tekrar edilmiştir. Şeyh Şücâ'nın kendisiyle cahil ve şair olarak istihza etmesi ile ilgili bir

[397] **Murâdî Dîvânı (Sultan Üçüncü Murad)**, s. 345, 393, 413, 437, 454, 514, 667, 877.

savunma mektubu[398] yazan Sultan, kendisinin şair olmadığını, bazen içinin taştığını bazen de ilahiyat söylediğini yazar. Hazreti Mevlânâ'yla kendini bir tutan III. Murad şair olduğu için on yıllık emeğinin boşa gidip gitmediğini yine şeyhine sorar. Yukarıda zikredilen beyitten hareketle Murâdî'nin ilham yoluyla şiirler yazması, kendisinin aslında sıradan bir şair olmadığını göstermiş, ayrıca "*Allah bir veliyi cahil olarak kabul etmez*" lafzıyla "*ilahiyat*" kelimesini kullanarak kendi şiirini ve şairliğini savunmak istemiştir.[399]

Murâdî'nin yayımlanmış olan Türkçe *Dîvân*'ında 1565 gazel, 1 muhammes, 48 küçük mesnevî, 39 nazım/kıt'a ve 48 müfretten oluşan manzumeleri yer alır. Türkçe *Dîvân*'ın yazma nüshalarında şiirlerin giriş kısmında sultana övgüler de bulunan Arapça ibareler vardır. Sultana yapılan bu övgüler neredeyse tüm gazellerin baş kısmında ve bir başlık şeklindedir. Övgülerin sultana ve şiirlerine yönelik olması ifadelerin başka biri tarafından eklendiğini hissettirir. Bu övgülerin başlık olarak şiirlerin önüne konması, sonradan gelecek olan manzumelerin içeriği hakkında bilgiler verir. Başlıklar sultanı mutasavvıf nitelikler ile vasıflandırır şekilde yazılmıştır. "*Sultanlığın kutsal nefeslerinden! Allah (cc.) onun gönlünü nurlandırsın ve isteğine nail etsin!, Onun hoş esintileri ve kutsallığının ışıltılarından!*"[400] "*Onun şerefli kelime cevherleri ve yüce ibarelerinden…*"[401] "*Fetihlerinin doğuşu ve mucize sahibinin hürmeti ile fetihlerden zaman buldukça onun kerametlerinin parıltılarından…*"[402] gibi ifadeler bunlardan birkaçıdır.

Diğer yandan Murâdî'nin şiirlerini muhteva olarak iki gruba ayırabiliriz. (I) Tasavvufi neşvenin yoğun olduğu, muğlak ifadelerin şiirleri anlaşılmaz hâle getirdiği birinci grup ve (II) Osmanlı şiir geleneği içinde yer alan aşk, firkat, âşık-maşuk mefhumlarının hâkim olduğu ikinci grup. Mürettep *Dîvân* içerisinde yer alan şiirlerde her şiirin başında yer alan Arapça ifadeler *Dîvân*'a tasavvufi kavramların hâkim olduğunu göstermesi bakımından da önemlidir. Sultanın elinde sadece tasavvufi şiirlerin olduğu *Dîvân*ı bulundurması veya istinsah ettirmesi bunun etkenleri arasında yer almış olabilir. Bu Arapça ifadelerde de yine tasavvufi

[398] Şiire ve şairliğe dair aynı dönemde yazılmış bir savunma için bkz. Tunca Kortantamer, "Nev'î Efendi'nin Sadrazam Sinan Paşa'ya Ders Veren Bir Mektubu", **Osmanlı Araştırmaları**, XI, İstanbul 1991, s. 215-228.
[399] **Kitâbü'l-Menâmât: Sultan III. Murad'ın Rüya Mektupları,** s. 271-272/1339.
[400] H. Ahmet Kırkkılıç, **Murâdî Dîvânı (Sultan Üçüncü Murad)**, s. 80.
[401] **A.e.,** s. 82.
[402] **A.e.,** s. 84.

kavramlar sıkça kullanılır. Başlıklarda yer alan ve şiirlerin "*bilgi hakikatleri bahçeleri ve letafetli ince bahçelerinden*"[403], "*Sultanlığın kutsal nefeslerinden*"[404], "*Onun hoş esintileri ve kutsallığının ışıltılarından*"[405] şeklinde nitelendirilmesi anlamsal boyutlarının ne yönde olduğunu da gösterir. Şiirlerinde geçen bazı tasavvufi kavramların sıkça kullanımına örnek olarak aşağıdaki veriler örnek gösterilebilir.[406]

Tablo-1: Murâdî'nin şiirlerinde sıkça kullandığı kavramlar

Şeriat 11	Sabır 14
Tarîkat 11	Rızâ 81
Hakîkat 116	Tevekkül 6
Marifet 55	Hayret 17
Havf-Recâ 16/ 11	Menzil 48
Kabz-Bast 24/1	Zikir 65
Üns 5	Tesbih 13
Basîret 33	Riyâzet 19
Nazar 261	Uzlet 22
Keşf 73	Halvet 12
Yakîn 53	Vecd 12
Cem' 83	Fenâ-Bekâ 123/110
Tevbe 28	Sır 369
Zühd 3	Riyâ 6
Fakr 4	Terk 267

[403] **A.e.,** s. 707.
[404] **A.e.,** s. 708.
[405] **A.e.,** s. 709.
[406] Yayımlanmış *Divan*'dan seçilen bu kavramlar Kaplan Üstüner'in 14. ve 15. yüzyıl Divanları üzerine yapmış olduğu doktora tez çalışmasından alınmıştır. Kaplan Üstüner, **Divan Şiirinde Tasavvuf (14. ve 15 Yüzyıllar)**, Ankara, Gazi Üniversitesi, Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Doktora Tezi, 2007.

Türkçe şiirlerde sürekli kelime tekrarları yer almaktadır. Özellikle iştikak sanatı kullanılarak kelime türetmeleri yapılmıştır. Aynı kökten gelen kelimeler hatta bazen kelimenin aslı şiirlerde defalarca tekrar edilir. Örneğin, şerh kelimesini Dîvân içerisinde yaklaşık 180 defa kullanmıştır.[407] Bazen bu kelime aynı beyit içinde birkaç kez tekrarlanırken bazen de aynı kelimeden türetilen 'şârih, meşrûh' kelimeleri kullanılmıştır. Bu kelimeler arasında yine tekrarlar arasında yer alan '*şerhe gelmez*' ifadesini de ekleyebiliriz:

Âh kim şerh itmek içün hâlümüz gelmez dile
Şerhini anun yine bu şerh-i bürhânum kıla[408]

Şerh oldı bana ma'nî şârihdür anı 'âlem
Bir noktayı hall eyler her kim ki bile ma'nâ[409]

Çün seni kıldum taleb heybetde buldum heybetüm
Anun içün şerhe gelmez bu benüm mâhiyyetüm[410]

Sultanın *Dîvân*ında tekrarlanan kelimelerden biri de '*murâd*' kelimesidir. Dağlar'ın; '*şerhe teşne bir mahlas: Murâdî*' olarak adlandırdığı ilgili makalesinde sultanın kendi ismi ve mahlasına 'mistik-poetik bir misyon' yüklendiği söylenir:[411]

Anlar isen bu Murâdînün murâdından murâd
Bu murâd ismin ezelde kim komışdur ana ad[412]

Burada hem kendi ismi hem mahlası hem de kelimenin tasavvufi kavramları üzerinden tekrarlar yapılmaktadır. Yayımlanmış *Dîvân*'nda, kelimemin birden fazla tekrarlandığı olmuştur:

Çün murâdıdur Murâdî'nün murâdında murâd

---

[407] Abdülkadir Dağlar, "Şerhin Şiir Hali: Sultan Murâdî Divanı'nda Şerh Nazariyatı", **Hikmet Akademik Edebiyat Dergisi**, Aralık-2018, s. 505. Makalede şerh kelimesinin 150 civarında geçtiği yazılıdır, hâlbuki basılı divandaki transkripsiyon hatası dikkate alınmadığından bu sayı daha da artmaktadır. Dağlar'ın makalesinde *Dîvân*'da geçen şerh kavramından hareketle sultanın şiirlerinin şerh boyutuna da değinilmiştir. Burada sadece makale başlığında yer alan 'sultan murâdî' ifadesini niçin tercih ettiği bir tartışma konusudur. III. Murad için Sultan Murad, Murâd-ı Sâlis veya Murâdî ifadeleri kullanılırken makalenin başlığındaki ifadede yeni bir karakter olarak 'Sultan Murâdî' yazılmıştır.

[408] H. Ahmet Kırkkılıç, **Murâdî Dîvânı (Sultan Üçüncü Murad)**, s. 709, gazel 102/4.

[409] **A.e.,** s. 132, gazel 1248.

[410] **A.e.,** s. 540, gazel 877. Bu gazel Şeyh İlahî ve Mehmed Çelebi tarafından şerh edilmiştir. Bkz. Uğur Öztürk, Osman Sacid Arı, "Şiire Anlam Katmak: Sultan III. Murad'ın şiirlerine yapılan şerhler ve Derviş Mehmed'in tasavvufî şerhi" s. 858, 860.

[411] Abdülkadir Dağlar, "Şerhin Şiir Hali: Sultan Murâdî Divanı'nda Şerh Nazariyatı", s. 509-510.

[412] **Murâdî Dîvânı (Sultan Üçüncü Murad)**, s. 209, gazel 242/5.

Anun-içün hayret-i kübrâda vardur tâkatüm[413]

Ey Murâdî eylüdün çünki murâda ârzû
Eyledi mîm-i murâdıyçün hüviyyet iftitâh[414]

Aynı şiir üzerine yazılmış bir şerhte kelimenin tasavvufi boyutu incelenmiş ve bu kelimenin sultan tarafından rastgele mahlas seçilmediğine vurgu yapılmıştır:

> *Murâd tahallus buyurdukları takdîr üzere ma'nâ Allâh Te'âlâ'nun. murâdıdur. Allâh Te'âlâ'nun murâdunun murâdında murâd nâmı ile tahallus eyleyen zât dimekdür Allâh Te'âlâ dîn-i İslâmı iki da'vet ile irsâl eylemişdür. Küffârı dîn-i İslâma da'vet eylemez de müslîmini teslîm da'vet eylerüz. Ehl-i teslîm ve tarîkat kendi irâdeti terk eyleyüp şeyhe teslîm olmağla şeyhün murâdı olur şeyh dahi şeyhine teslîm ile şeyhinün murâdıdur.*[415]

Kitâbü'l-Menâmât'ta da sultan kendi ismine bir kutsiyet atfetmiş gibidir:

> *Sa'âdetlü pederüm, beyne'l-yakazada bir nidâ geldi kim, 'Cemâlümden cümle hicâb ref' oldı, dile benden ne dilersen.' Ba'dehu ilhâm geldi kim 'Murâdum Murâd, habîbüm Murâd, ma'şûkum Murâd, Murâdum senün murâdun ne ise benüm dahi murâdum oldur, Murâd.*[416]
>
> *Murâdum Murâd, maksûdum Murâd, habîbüm Murâd, rûhum Murâd, her murâd ile ber-murâd ol, Murâd.*[417]
>
> *Göklerimün ve yerlerimün revnakı Murâd; mûnisim, enîsüm Murâd; celîsüm Murâd, hüsnüme 'âşık olan Murâd, lutfum Murâd.*[418]

Tekrarların şiirlere ahenk katmak için kullanıldığı söylenebilir. Murâdî'nin bu tekrarları bilinçli yaptığı da düşünülebilir. Buna başka bir örnek olarak:

Özin peydâda peydâ kıldı peydâ
Hüveydâda hüveydâdur hüveyda

---

[413] **A.e.,** s. 540, gazel 877/5.
[414] **A.e.,** s. 202, gazel 231/5.
[415] Şeyh İlâhî, **Şerh-i Gazel-i Murâdî** Avusturya Milli Kütüphanesi Cod. Mixt. 447, 14a-15b.
[416] **Kitâbü'l-Menâmât: Sultan III. Murad'ın Rüya Mektupları,** s. 67/63.
[417] **A.e.,** s. 80/139.
[418] **A.e.,** s. 86/182.

Olup pergâr-ı devvâr ol ‘amelde
Heyûlâdur heyûlâdur heyûlâ[419]

Arapça, Farsça ve Türkçe şiirlerinde bazen mülemma gazeller kaleme alır. III. Murad’ın yazmış olduğu Arapça-Türkçe mülemma gazeline devrinin şairelerinden ve padişah musahibesi Hubbî Hatun tarafından yazılmış bir nazire mevcuttur.[420] Şiirlerin oldukça sade olmasına rağmen ileride ayrıntılı olarak değinileceği üzere şerhlerin sade şiirleri anlaşılır kılmak ve hatta anlam katmak gibi amaçları vardır.[421] Sultan emriyle yazılan şerhlerin birinde –Ohri yazmaları arasında yer alan Mehmed Çelebi şerhi- bu duruma dikkat çekilmiş ve şiirlerin bu kadar muğlaklığı, İbn Fârız, Aynülkudât-ı Hemedânî, Muhyiddîn-i Arabî ve Sadreddîn-i Konevî’nin üslubuna benzetilmiştir. Kendisi de Türkçe *Dîvân*’ında şiirlerini şerh etmenin imkânsızlığından söz eder. Hatta bu muğlaklık şerhe muhtaçlık durumu ortaya koymaktadır:

Şârihîn-i ‘âlem aslâ şerhe olmazlar kadîr
Ey Murâdî bahr-ı ‘ilmünden alalar katre âb[422]

Murâdînün kelâmıdur kemâl-i kudret ü heybet
Anun bir harfi şerh olmaz halâyık ger yaza elvâh[423]

1.2.3.1.1. Türkçe *Dîvân* Nüshaları

On üç nüshası bulunan Türkçe *Dîvân*’ın[424] bazı nüshaları tezhip ve kitap sanatı açısından önemlidir. Sultanın tezhipli *Dîvân* nüshaları olan Ayasofya, Fatih, Mihrişah Sultan ve Hekimoğlu nüshaları üzerine incelemeler yapılmıştır.[425] Bunlar dışında Revan ve Hazine’deki nüshalar da oldukça tezhipli ve sanatsal nüshalardır. Nüshalar içerisinde sadece Ali Emiri Manzum 401 (1592), Revan 740 (1588) ve Hazine 2/2107 (1588) numaralı nüshaların tarihi bellidir. Diğer nüshalar da

[419] **Murâdî Dîvânı (Sultan Üçüncü Murad)**, s. 116, gazel 73.
[420] Sultanın yazmış olduğu gazel için, **Murâdî Dîvânı (Sultan Üçüncü Murad)**, s. 508, 815; Hubbî Hatun’un naziresi için bkz. Süleymaniye Ktp. Antalya Tekelioğlu, 869, 26b.
Dönemin şairlerinden Cinânî’nin Hubbî Hatun için yazdığı kaside için bkz. Cihan Okuyucu, **Cinânî: Hayatı, Eserleri, Divanının Tenkitli Metni**, s. 31-33, Kaside 7.
[421] Uğur Öztürk, Osman Sacid Arı, “Şiire Anlam Katmak: Sultan III. Murad’ın şiirlerine yapılan şerhler ve Derviş Mehmed’in tasavvufî şerhi” s. 847-930.
[422] **Murâdî Dîvânı (Sultan Üçüncü Murad)**, s. 146, Gazel 129/5; Abdülkadir Dağlar, “Şerhin Şiir Hali: Sultan Murâdî Divanı’nda Şerh Nazariyatı”, s. 510-511.
[423] **Murâdî Dîvânı (Sultan Üçüncü Murad)**, s. 200, Gazel 228.
[424] Mısır’da bulunan nüshalar temin edilemediği için incelenememiş sadece sayı olarak zikredilmiştir.
[425] Ceyda Gülsever, **Murâdî Dîvânları’ndaki Bezeme Özellikleri**, İstanbul, Marmara Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, Geleneksel Türk Sanatları Ana sanat Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2011. Fatih nüshasının tıpkıbasımı yapılmıştır. H. Ahmet Kırkkılıç, **Muradi Divanı (Sultan Üçüncü Murat)**, (Tıpkıbasım), İstanbul, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2012.

muhtemelen XVI. yüzyılda yazılmıştır. Türkçe *Dîvân* nüshalarının bazılarında dibace mahiyetinde girişler mevcuttur. Paris nüshasının 1a yüzünde yer alan ifade sultanın şiirlerine nasıl bakıldığını göstermesi bakımından önemlidir. Sülûk hâlinde söylenmiş sözler hâlin kâle gelmiş hâlidir:

> *Dürer-i nazm-ı kelâmü'l-mülûk ve mülûki'l-kelâm ki merhûm ve mağfûrun-'aleyh rahmetü Rabbi'l-gafûr es-Sultân ibnü's-sultân es-Sultân Murâd Hân hazretlerinün sülûk hâlinde hâlini kâle getürüp sûret-i gazelde nazm eyledügi levâyih-i tayyibesidir. Rahmetullâhi aleyh ve alâ âbâihi ve ecdâdihi ecmain. 'Aded-i evrâk yüz varakdır, gaflet olunmaya.*[426]

Mihrişah Sultan nüshasında bulunan not ise şöyledir:

> *Yâ hû. Sultân Murâd-ı Sâlis kaddesallâhu sırrahu hazretlerinün nutk-ı şerîfleridür. Ehl-i 'aşk yanında hırz-ı cân olınur. Her bir kelimât-ı kudsiyyeleri bir feyz-i İlâhî 'atâ ider. Defîne-i 'azîmedür. Hak Te'âlâ şefâ'atlerin nasîb müyesser eyleye ve himmet-i 'aliyyelerin hâzır ve üzerimüzde dâ'im eyleye. Âmîn, yâ Mu'în.*[427]

Nüshaların girişlerinde yer alan bu kayıtlara göre sultanın şiirlerinde bir kutsiyetin olduğu ve şiirleri ilahi bir feyz bağışlayıcısıdır. Hekimoğlu Ali Paşa nüshasında ise *Dîvân* "tasavvufa dair" olarak nitelendirilmiştir. Bu nüshalar dışında Mısır Millî Kütüphanesi'nde III. Murad'a ait iki *Dîvân* nüshasının olduğu kayıtlıysa da bu nüshalar görülemediği için incelemeye dâhil edilmemiştir.[428]

1. TSMK R. 740

Nüshanın müstensihi Mahmud b. Şeyh Ömer Dergüzinî'dir[429] ve istinsah tarihi belli değildir. İçerisinden 1 besmele manzumesi, 851 gazel, 25 mesnevi, 11 müfred vardır. Ta'lik hatla yazılmış ve 179 varaktan müteşekkildir.[430] Gazel başlıkları boş bırakılmıştır.

---

[426] Süleymaniye Ktp. Mikrofilm Arşivi 5577.
[427] Süleymaniye Ktp. Mihrişah Sultan 359, 1a.
[428] Fatih Ramazan Süer, "Mısır Millî Kütüphanesinde (Dârü'l-Kütübi'l-Kavmiyye) Bulunan Edebiyat İle İlgili Türkçe El Yazmaları", **Türk ve İslam Dünyası Sosyal Araştırmaları Dergisi**, 2017, S. 13, s. 626, 631.
[429] TSMA R. 740; **Türkiye Tarihi: Bir Dünya Gücü Olarak Osmanlı İmparatorluğu 1453·1603,** C. 2. s. 642.
[430] Dönemin önde gelen müstensihlerinden olan Mahmûd b. Şeyh Ömer Dergüzînî tarafından yazılmış bir nüshadır. Dergüzinî ifadesinden bu hattatın Azerbaycan tarafından geldiği söylenebilir. Aynı müstensih Bâkî *Dîvân*'ının bir nüshasını istinsah etmiştir. Murâdî'nin yayınlamış *Dîvân*'ında sekiz

2. TSMK H. 2/2107

997/1588 yılında Zeyrek Ağa tarafından bir araya getirilen nüshanın kapağını da yine ağa tasarlamıştır. Kapağın dışında ise Derviş Ağa'nın sultan için yazdığı methiye tarzında manzumeler yer alır. Bu manzumede Zeyrek Ağa'nın *Dîvân*daki şiirleri toplattığı, araştırmasını yaptığı ve ciltlettiği yazılıdır. Cildin üst kısmında "Amel-i usta Mehmed serzergerân sene 996" yazmaktadır. Bu *Dîvân* genellikle hâlihazırda dışı altın ve mücevherlerle kaplı Kur'ân-ı Kerîm yazmaları dışında Osmanlı sahasında cildi bu şekilde tasarlanan/yapılan tek edebi eserdir. Bu da bize sultanın yazmaları tasvirletme merakının çevresindeki hamileri de etkilediğini göstermektedir.[431] Bu durumun tam tersi olarak saray ağalarının ve diğer hamilerin sultanın ilgisini yönlendirdiği de söylenebilir.

Ön kap kısmında III. Murad'ın şiirlerinin içeriği hakkında bilgiler veren bu şiir aynı zamanda bir şair olan Dervîş Ağa'nın da sultanın şiirleri hakkındaki değerlendirmesini içerir. Fakat nüshanın sultana sunulduğu düşünüldüğünde övgülerin gulüv derecesinde olması da mümkündür. Murâdî'nin şiirleri "*sultanların sözleri sözlerin sultanı*" şeklinde öven Dervîş Ağa ayrıca onun sözlerini taze inciye benzetir. Padişahın sözleri vahdet kadehindeki şaraptır ve bu hâliyle insanın kalbine sürekli şevk verir. Hakikatle bir olan sözlerini herkes anlayamaz, onlar Allah'ın feyzidir ve aşk ile anlaşılabilir. Arka kısımdaki ilk dörtlükte yine şiirlerin değerlendirilmesi ile devam eder. Sultan Murad'ın gizli sırlara benzeyen şiirlerini anlayan şaşkınlık içinde kalır. Hâlleri gösteren sözlerinin her okunuşunda hâl ehli bir nükte bulur. Devamındaki dörtlüklerde ise sultanın övgüsüne yer veren şair kendisinin, eserin hazırlanmasında öncülük eden Zeyrek Ağa'nın ve yaldızlama işinde görevli Mehmed'in ismini anar. Metnin son kısmında yer alan kişilerin ismine bakıldığı zaman *Dîvân* kabı için yazılacak metin ve cildinin özenle seçildiği görülmektedir. Burada önemli olan hususlardan biri neden böyle bir cildin yapılmasına gerek duyulduğu ve neden dönemin tezkirelerinin övgüyle bahsettiği şairler değil de saraydan bir şairin seçildiğidir. Zeyrek Ağa'nın bu kitaptan önce İntizâmî tarafından 990/1582 şenliğine dair yazdığı *Sûr-nâme-i Hümâyûn*'un hem yazdırılmasında hem de tasvirlenmesinde öncülük ettiği bilinmektedir. Burada ise

---

nüshanın tavsifi yapılmış Millet Ktp.Ali Emiri Manzum 401'deki nüsha ile TSMK. H. 2/2107 numaradaki padişah nüsha ise görülmemiştir. Diğer nüshaların tavsifi için bkz. **Murâdî Dîvânı (Sultan Üçüncü Murad)**, s. 64-71.

[431] **Türkiye Tarihi: Bir Dünya Gücü Olarak Osmanlı İmparatorluğu 1453·1603**, s. 642.

sultanın şiirlerini deyim yerindeyse kutsal bir kitap gibi (çünkü o dönemde sadece Kur'ân-ı Kerim kapları bu şekilde hazırlanıyordu) ciltletilmesi muhtemeldir ki padişahın dikkatini çekmek içindir. Ayrıca bu kap, sultanın kendi şiirlerine verdiği önemi de göstermektedir. Diğer yandan bu kitap kabının üzerindeki manzumeleri yazan Zeyrek Ağa'nın aracılığıyla ve III. Murad'ın emri doğrultusunda Benâî'nin Farsça manzum eseri *Sehâ-nâme*'yi *Murâd-nâme*[432] adıyla Türkçeye çeviren de Dervîş Ağa'dır. Zeyrek Ağa ile Dervîş Ağa arasındaki sıkı irtibat bu ciltleme olayında da karşımıza çıkar. Saray dışından bir şairden kap için şiir istenmemesi büyük ihtimalle bu irtibatın sonucudur. Böylelikle bütün işlemler saray dâhilinde yapılmış ve son hâli sultana sunulmuştur. Diğer taraftan Dervîş Ağa'nın Zeyrek Ağa tarafından himaye edilmesi, Dervîş Ağa'nın da Bâkî ile Bostan-zâde çatışmasında Bâkî'yi himaye etmesi bu dönemde hamilerinin aynı zamanda mahmi olduğunu gösteren misallerden biridir.

[432] Derviş Paşa**, Muradnâme**, Millet Ktp. Ali Emîrî Manzum 1010; Beyhan Kesik, **Dervîş Paşa Murâd-nâme**, Giresun, 2009.

Resim 35: III. Murad'ın Türkçe *Dîvân*'ının kapağı. Nüsha aynı zamanda padişah için hazırlanmıştır. TSMK H. 2/2107[433]

Ön kap:

Zihî nazm-ı zîbâ-yı rengîn-nizâm
Kelâmü'l-mülûk mülûkü'l-kelâm

[433] Kemal Çığ, **Türk Kitap Kapakları**, İstanbul, Yapı ve Kredi Bankası, 1971, s. 60.

Nedür bârekallâh bu lü'lü-i ter
Ki silk-i beyân içre buldı nizâm

Bular dürr-i hâs-ı girân-mâyedir
Harîdârı olsa n'ola hâs ü âm

Bu sözler mey-i câm-ı vahdet-durur
Ki kalbe virür şevk ü zevk-i müdâm

Bu güftâr-ı şîrin-beyânın meger
Duya lezzetini havâs-ı 'izâm

Hakâyıkla birdür bu güftâr-ı nagz
Ne fehm itsün andan 'avâm-ı enâm

Bunun derkine kâdir olmaz hıred
Tekellüfle kılsa hezâr ihtimâm

Bu hep feyz-ı mahz-ı İlâhî-durur
Bu 'ışk-ıla hâsıl olur bi't-tamâm

Arka kap:

Bu esrâr-ı mahfiyi iz'ân iden
Olur hâsılı vâlih ü müstehâm

Bu güftâr-ı hâlet-nümâda her ân
Bulu(r) nükte hâl ehli hasb-i merâm

Ne devlet-durur ki bu bir zât-ı hoş
Misâl-i şehinşâh-ı 'âlî-makâm

Ola mülk-i ma'nî vü zâhirde şâh
Bula her kişi andan ümmîd ü kâm

Cihân-bân-ı vâlâ-güher şeh Murâd
Hudâvendigâr-ı felek-ihtişâm

Hudâyâ sa'âdet serîrinde kıl
Vücûd-ı şerîfin anun ber-devâm

Du'âsını Dervîşün eyle kabûl
Bi-hakk-ı Muhammed aleyhi's-selâm

Bâ'is-i cem' ü tahrîr ü teclîd Zeyrek Aga
' Amel-i usta Mehmed ser-zergerân sene 996/1588[434]

[434] "*Sultan III. Murad'ın Türkçe şiirlerinden oluşan Divanı için yaptığı mücevherli, yer yer savatlı altın kaptır. Saray hazinesinde sürekli sergilenen bu zarif kitap kabının kapakları 37.2x22 cm. ölçüsündedir*." Filiz Çağman, "Serzergerân Mehmet Usta ve Eserleri", **Kemal Çığ'a Armağan**,

Bu *Dîvân* kabının hazırlanması ve yaldızlanması için saraya ait masraf defterinde kuyumcu başı için elli filori, iç hazinedarbaşı Zeyrek Ağa için kaftan verildiği yazılıdır. Bu işlemlerde görevli kişi ise Odabaşı Mehmed Ağa'dır.[435]

3. Ayasofya 3972[436]

İstinsah kaydı ve müstensihi belli olmayan nüsha nesih hatla yazılmıştır. 19 satır 235 varak hacminde ve gayet tezhipli bir nüshadır. Diğer nüshalarda olduğu gibi her bir gazelin başlığında sultanın şiirlerinin övgüsü yer almaktadır. İçerisinde 1 besmele manzumesi, 3 münacaat, 1 naat, 1407 gazel, 1 muhammes 12 nazm, 3 kıt'a, 1 kebire, 1 mesnevi, 32 müfred yer alır.

4. Fatih 3874[437]

Başı ve sonu Ayasofya 3972 nolu nüshayla aynı olup, 1a'da Sultan I. Mahmud'un tuğralı vakıf mührü ile vakıf kaydı, altta ise Haremeyn-i şerîfeyn Müfettişi Mustafa Tahir'in mührü bulunmaktadır. Nüshada 1 besmele manzumesi, 5 münâcât, 1400 gazel, 1 muhammes, 1 mesnevî, 36 nazım ve kıt'a, 32 müfred vardır. Eser 17 satırla ta'lîk hatla yazılmıştır. Bu nüsha İÜ. TY 5477 nolu *Muhibbî Dîvân*'ı ile ortak özelliklere sahiptir. Sayfa düzeni ve unvan sayfasındaki *Muhibbî Dîvân*'ı ile bezemelerdeki üslup bakımından benzerlik göstermektedir. Bu nüshanın tıpkıbasımı yapılmıştır.[438]

5. Mihrişah Sultan 359[439]

Müstensihi ve istinsah tarihi belli olmayan nüshanın baş kısmında şiirlerin içeriği ile ilgili yukarıda bahsedildiği üzere kısa bir not vardır.[440] Fatih nüshası ile benzerlik gösteren bu nüshada 1 Besmele manzumesi, 8 beyitlik mesnevi ve 1230 gazel vardır. Eserin sonunda 287a numarada "işbu nüsha-i şerîfe İstanbul'da Karaağaç bahçesinde

---

İstanbul, Topkapı Sarayı Müzesi Müdürlüğü Yayınları, 1984, s. 51-88; Ahmet Saim Arıtan, "Ciltçilik", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, https://islamansiklopedisi.org.tr/ciltcilik (27.05.2021); Pelin (Filiz) Bozcu, **Osmanlı Sarayında Sanatçı ve Zanaatçı Teşkilatı Ehl-i Hiref**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Uzmanlık Tezi, İstanbul, 2010, s. 101-102.

[435] "Mâh-ı mezbûrun yevm-i mezkûrunda Kuyumcıbaşı sa'âdetlü pâdişâh hazretlerine bir murassa' divân işledikde mezbûra elli filori ve Hazînedârbaşı hazretlerine bir serâser kaftân in'âm olınup taleb olındıkda ber-mûceb-i emr-i şerîf virilüp Sofracı Kâsım yedinden Odabaşı Mehmed Ağa'ya teslîm." Osman Yiğit, **Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi 34 Numaralı Filori Defteri**, s. 390; Nüshanın kapağında çalışanların bir listesi için bkz. Rıfkı Melul Meriç, **Türk Cild San'atı Tarihi Araştırmaları I: Vesikalar,** Ankara, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Türk ve İslam San'atları Tarihi Enstitüsü Yayınları, 1954, s. VII.

[436] Ceyda Gülsever, **Murâdî Dîvânları'ndaki Bezeme Özellikleri**, s. 66-93.

[437] **A.e.,** s. 94-114.

[438] H. Ahmet Kırkkılıç, **Muradi Divanı (Sultan Üçüncü Murat)**, (Tıpkıbasım), İstanbul, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2012.

[439] Ceyda Gülsever, **Murâdî Dîvânları'ndaki Bezeme Özellikleri**, s. 115-139.

[440] Süleymaniye Ktp. Mihrişah Sultan 359, 1a.

iştira olunup taht-ı milkime dâhil olmuştur. Sene 1081… ibaresiyle bir temellük kaydı, varağın b yüzünde ise "*Süvarî Mukabele Kesedarı sabık el-hac Mehmed Atâullah Efendinin Eyyüb Cami-i Şerîfi derûnunda kâin Mihr-i Şah Sultan kitaplığına vakfettiği Nutk-ı Sultan Murâd Han-ı Sâlis nam kitabdır, fî 17 C. Sene 1264H*." vakıf kaydı vardır. Bu nüsha İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. Türkçe Yazmalar 5467'da bulunan *Muhibbî Dîvân*'ı ile benzerlik göstermektedir.

6. Millet Ktp.Ali Emiri Manzum 401

İlk varağı tezhipli olan nüshanın devamındaki varaklar parça parça tezhipsiz ve cetvelsizdir. Nüshada 1135 gazel, 26 müfred bulunmaktadır. Nesih hatla yazılmış 353 varak olan nüshada gazel başlıkları boş bırakılarak doğrudan gazeller kısmı yazılmıştır. Müstensihi belli olmayan nüshanın istinsah tarihi 1000/1592'dir. Bu da nüshanın sultanın sağlığında istinsah edildiğini göstermektedir.

7. Millet Ktp.Ali Emiri Manzum 1417

İstinsah tarihi ve müstensihi belli olmayan nüshanın bazı gazelleri de eksiktir. Sadece '*Dîvân*' başlığı olan nüshanın varaklarında kopukluklar mevcuttur. 'Lam' harfinden başlayarak devamındaki harfler farklı yazılarla yazılmıştır.

8. Hekimoğlu Ali Paşa 625[441]

Bu nüshanın da istinsah tarihi ile müstensihi belli değildir. Ta'lik hatla kaleme alınmış 270 varaktan müteşekkildir. Nüshada 1 Besmele manzumesi, 1278 gazel, 1 muhammes, muhtelif konularda 24 mesnevi (besmele manzumesi dâhil), 28 kıt'a, 7 müfred vardır. Nüsha Ayasoyfa ve Fatih nüshalarından kısmen eksiktir. Yazmanın baş kısmında yer alan "….. Sultân Murâd Hân-ı Sâlis hazretlerinin *tasavvufa dair* dîvânlarıdır" ifadesi şiirlerin içeriği hakkında bilgi vermektedir.

9. Bibliothèque National de France Turc.1030

İstinsah tarihi ve müstensihi belli olmayan nüsha ta'lik hatla yazılmış 268 varaktan oluşmaktadır. Nüshada 1300 civarında gazel, mesnevi şeklinde yazılmış bir manzume, 20 civarında kıtʿa ve müfred vardır. Gayet temiz bir hatla yazılmış olan nüshada tüm gazellerin etrafı yaldızla cetvellenmiştir.

10. Bibliothèque National de France Turc. 274[442]

[441] Ceyda Gülsever, **Murâdî Dîvânları'ndaki Bezeme Özellikleri**, s. 140-152.

[442] Paris nüshası için Halil İnalcık sehven Sultan II. Murad'ın divanı olduğunu söylemiş ve şiirlerinden örnekler vermiştir. Fakat II. Murad divanı olarak belirtilen bu divan III. Murad'a aittir. Örnek verilen şiirler de yine basılı III. Murad Divan'ında bulunmaktadır. İnalcık'ın kullandığı nüshanın mikrofilmi Süleymaniye Ktp. Mikrofilm Arşivi 5577 numarada kayıtlıdır. Ayrıntılar için bkz. Halil İnalcık, **Has Bağçe'de Ayş u Tarab: Nedimler, Şâirler, Mutribler**, İstanbul, İş Bankası Kültür Yayınları, 2015, s. 353-358.

İstinsah tarihi ve müstensihi belli olmayan nüshada diğer nüshalardan farklı olarak bir isimlendirme yoluna gidilmiştir, nüshaya da 'Levâyih-i Tayyibe' denmiştir. Besmele manzumesinin olduğu nüshada bu manzume dâhil 3 mesnevi, 205 gazel vardır. 101 varaktan müteşekkil olan nüshanın etrafı yaldızla cetvellenmiştir. Nüshanın baş kısmında ise eserin yüz varak olduğu belirtilmiştir.[443]

11. İstanbul Araştırmaları Enstitüsü, Şevket Rado Yazmaları 56

Baş tarafı ve orta kısmında eksik olmakla birlikte istinsah tarihi belli olmayan nüshanın kâğıdından XVIII. yüzyıl veya sonrasına ait olduğu tahmin edilmektedir. 95 Varaklık nüsha çoğunlukla tek sayfanın ikiye bölünerek yazılmasından oluşmaktadır. Alfabetik bir sıra gözetmeksizin yazılmış ve 'r' kafiyesinden itibaren tertip edilmiştir. İç kapak kısmında her ne kadar '*Fâtih-i Acem-i Bağdâd Dîvân-ı Sultân Murâd-ı Râbi*'" yazsa da içinde yer alan şiirler III. Murad'ın yayınlanmış *Dîvân*'ında bulunmaktadır. Diğer nüshalarda olduğu gibi bazı şiirlerde Arapça başlık olmasına rağmen genellikle başlıksız olarak tertip edilmiştir.

Bu nüshalar dışında bugün Mısır Millî Kütüphanesinde kayıtlı ve ayrıntılı bilgi olmamakla birlikte nesih hatla yazılmış, 157 varaklık iki nüsha daha bulunmaktadır.[444]

Murâdî'nin Türkçe *Dîvân*'ından seçilmiş birçok şiirine sultanın emri doğrultusunda yazılmış şerhler mevcuttur. Diğer yandan Almanya Berlin Devlet Kütüphanesi Türkçe Yazmaları, Ms. Or. Oct. 3652[445] numaradaki nazire mecmuasında yer alan şiirler bize mürettep *Dîvân* nüshalarının üzerinden bir seçmenin daha olduğunu göstermektedir. Tezde *Sultan Şiirlerine Yazılmış Nazireler* başlığının altında 24 civarında Türkçe şiire yazılmış nazire incelenmiştir. Bunun dışında sultanın kendi döneminde tertip edilmiş seçme mecmualara girmiş şiirleri de mevcuttur.[446] Kâbilî ve buna benzer mecmualarda müfred şeklindeki gazellerin genel özelliği tasavvufi kimliğe bürünmüş olan sultan şiirlerinin Osmanlı edebiyatının genel yapısına uygun olarak daha dünyevi ve lirik şiirlerden oluşmasıdır. Bu dönemde şair tezkiresi yazmış olan Beyânî, sultanın şiirleri üzerine birkaç cümlelik değerlendirme yapmıştır. Murâdî'nin Arapça ve Farsça beyitlerinin ve Türkçe

[443] Süleymaniye Ktp. Mikrofilm Arşivi 5577.
[444] Fatih Ramazan Süer, "Mısır Millî Kütüphanesinde (Dârü'l-Kütübi'l-Kavmiyye) Bulunan Edebiyat İle İlgili Türkçe El Yazmaları", s. 626, 631.
[445] M. Fatih Köksal, "Berlin Devlet Kütüphanesi'nde XVI. Yüzyılda Derlenmiş Kıymetli Bir Mecmua: "Mecmû'a-i Neẓâyir", **KÜLTÜRK Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi**, S. 1 (Yaz 2020), s. 49-71.
[446] Mehmet Gürbüz, **Kâbilî'nin Sultân-ı Hûbâna Münâsib Eş'âr adlı şiir mecmuası**, Ankara, Gazi Üniversitesi, Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Doktora Tezi, 2011, s. 241, 330, 368, 847, 863, 1267.

Dîvân'ının mürettep olduğunu söyler. Buna nazaran şiirlerinden bir tatlılık olmadığını çoğu şiirinin tasavvufi, sade ve basit olduğunu vurgular. Bu şiirlerin de çoğunun mutasavvıfların ve şeyhlerin sözlerini tekrardan başka bir şey olmadığını yazar.[447]

1.2.3.2. *Esrâr-nâme*

III. Murad'ın kaynaklarda böyle bir eserinin ismi zikredilse de şu ana dek bir nüshası bulunamamıştır.[448] kaynaklarda sultanın bu eserinin Şemseddin Sivâsî tarafından şerh edildiği yazılıdır fakat bu eser muhtemelen Murâdî'nin şiirlerine Şemseddin Sivâsî tarafından yapılan şerhtir.[449]

1.2.3.3. Farsça *Dîvânçe*

Murâdun sözlerinün gösterür her harfi bir hikmet
Ne hikmet belki 'ibretdür devâdur cümle bîmâre

Farsça *Dîvânçe*'de 39 gazel ve mesnevi tarzında iki manzume olmak üzere kırk bir parça bulunmaktadır. *Dîvânçe*'de bulunan bu iki mesnevi aynı zamanda *Fütûhât-ı Ramazân* isimli eserde de mevcuttur. *Dîvânçe*'nin bilinen tek nüshası vardır ve yirmi dört varaktır.[450] Eserin baş kısmında "*Sultân Murâd-ı Sâlis hazretlerinin Fârisî eş'âr-ı şâhâneleri*" ibaresi yer almaktadır. İlk varağın tezhipli olduğu nüshada devamındaki varaklar cetvelsiz bir şekilde yazılmıştır. Yine bu *Dîvânçe*'de Türkçe şiirlerinde olduğu gibi şiirlerin içerikleri ile ilgili başlıklandırmalar vardır.

1.2.3.4. *Fütûhât-ı Ramazân*

Sultan III. Murad'ın Ramazan 1001/Haziran 1592'de kaleme aldığı 1645 beyitlik *fâilâtün/fâilâtün/fâilün* vezniyle yazılmış Farsça mesnevisidir. Nev'î bu eserin yazılış tarihi hakkında *Fütûhât-ı Mülûkî* (1001/1593) sözüyle tarih düşürmüştür.[451] Eser kaynaklarda "*Futâhâtü's-sıyâm*" olarak zikredilmiştir.

---

[447] Aysun Sungurhan, **Beyânî Tezkiresi (Tezkiretü'ş-Şu'arâ)**, s. 20.
[448] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1983, C. III/I, 4. Bs. s. 114.
[449] Süleymaniye Ktp. H. Şemsi F. Güneren, 23, 109b-128a.
[450] Millet Ktp.Ali Emîrî Farisi 329; Kâmil Yaşar Uyar, **Sultan III. Murad'ın Futûhât-ı Ramazân ve Farsça Dîvân'ı**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Fars Dili ve Edebiyatı, Doktora Tezi, 1995.
[451] Millet Ktp. Ali Emîrî Fârisî, 576; Kâtib Çelebi, **Keşfü'z-Zunûn an Esâmi'l-Kütüb ve'l-Fünûn**, Tercüme: Rüştü Balcı, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2007, C. 3. s. 988; Kâmil Yaşar Uyar, **Sultan III. Murad'ın Futûhât-ı Ramazân ve Farsça Dîvân'ı**.

Atâyî'den itibaren III. Murad'ın bu eseri birkaç yayında yine aynı isimle kayıt edilmiştir.[452] Ancak eserin yazma nüshasında "*Fütûhât-ı Ramazân*" diye kayıtlıdır.[453] 103 varak olan eser gayet temiz nesih bir hatla yazılmıştır. Klasik mesnevi tarzında besmele, hamdele ve salvele ile eserine başlayan Murâdî, Allah'a hamd etmenin ardından, Hz. Peygamber'i över. Ona tâbi olanlara salat ve selam ettikten sonra 1001/1593 senesinin Ramazan ayında eserindeki yüce hakikatleri talip ve sadık âşıklar için yazdığını; sözlerinde ve edasında kusur bulanların zarfa değil mazrûfa bakmalarını istemektedir. Suret değil mana, kabuk değil öz önemlidir.[454] Murâdî mesnevinin 3a varağında eserin bitişi için '***Feyz-i 'âlî***' tarihini düşürmüştür:

Ger în dem konî ez-men su'âlî
Be-târîh-i hûb-eş Feyz-i 'âlî[455]

Fütûhât-ı Ramazân dibaceden sonra bölümlere ayrılmış ve her bölüme bir başlık verilmiştir. "*Nasihatlerle ilgilidir*" başlığın ardından doksan bir başlık daha eklenmiştir. En son başlık "*Bu güzel ve güneşe benzeyen kitabın münacatı*"dır.[456] Bu başlıklandırmaların ardından iki tarih rubaisi yer almaktadır. Nev'î III. Murad'ın emriyle şerh ettiği *Fusûs*'ta sultanın kendisine bu mesnevisini gönderdiğinden bahseder. Şârih bu eserden "*el-Hak tayyında derc olunan maârif-i müntehâyı dekâyık-ı letâif olmagın sırrına lisân-ı beyân vâkıf olamaz ve mâverâ-yı zâhirine mecâl-i makâl bulamaz; zîrâ meclâ-yı teng olmagla feres-i firâset bahs ve cidâl ile meydân bulamaz*" diye bahseder.[457]

1.2.3.5. *Kitâbü'l-Menâmât*

Kitâbü'l-Menâmât, sultanın kaleme aldığı bir eser olmamakla birlikte, yorumlanmak üzere Şeyh Şücâ'ya gönderdiği vâkıâ, ilhâm ve rüyaları ile kısmen de Şeyh'in cevaplarından oluşmaktadır.[458] Sultanın mektuplarını şeyhe ileten kişiler arasında Râziye Hatun[459] ve Sünbül Ağa'nın[460] ismi geçmektedir.

---

[452] Nev'îzâde Atâyî, **Hadâ'iku'l-Hakâ'ik fî Tekmileti'ş-Şakâ'ik**, C.1, s. 1057; **Murâdî Dîvânı (Sultan Üçüncü Murad)**, s. 63; **Kitâbü'l-Menâmât: Sultan III. Murad'ın Rüya Mektupları,** s. 9.
[453] Millet Kütüphanesi, Ali Emîrî Farsça, 576, 2a.
[454] Millet Kütüphanesi, Ali Emîrî Farsça, 576, 1b-2a.
[455] Millet Kütüphanesi, Ali Emîrî Farsça, 576.
[456] Millet Kütüphanesi, Ali Emîrî Farsça, 576, 101a.
[457] Fatma Nur Yürük, **Malkaralı Nev'î Yahyâ'nın "Keşfü'l-Hicâb min Vechi'l-Kitâb" Adlı Fusûsu'l-Hikem Şerhinin Tahkik ve Değerlendirilmesi**, İstanbul, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009, s. 373-374.
[458] Özgen Felek, "İslam Edebiyatını Yeniden Hikâye Etmek: Sultan III. Murâd'ın Rüya Mektupları", **Journal of Turkish Studies (TUBA)**, Vol. 34/2 (2010), s. 21-36; Türkan Alvan, "Devrinden Seyrine Sultan III. Murad'ın Kitabü'l-Menâmât'taki Mektuplarına Dair Bazı Tespitler", **FSM İlmi**

Mektuplar gayet sade bir dille kaleme alınmıştır. Karşılıklı bir mektuplaşmanın olmadığı eserde sultan, bazı yerlerde şeyhin vermiş olduğu cevapları tekrarlar. Bu yüzden eser tek taraflı bir yazışma hâlinde iken bu ara bilgiler aslında şeyhin her bir soruya cevap verdiğini göstermektedir. Şeyhin gönderdiği cevapların her birinin bir kitap olduğunu padişah bizzat kendisi dile getirmiştir.[461] 259 varak ve tek nüsha olan eserde 1858 mektup vardır.[462] Yazmanın 1a yüzünde '*Merhûm Sultân Selîm oğlu Sultân Murâd hazretlerinün vâridât ve ilhâmât ve küşûfât ve vâkı'âtın beyân eder*' şeklinde bir not bulunmaktadır. Harekeli olarak yazılmış olan metinde bazı mektupların kenarına başlık mahiyetinde notlar eklenmiştir.[463] Mektuplar içeriğine göre sual, tecelli, hâl, vakıa, tezkere, ilham, nidâ-yı Hak, hayal, müşahede olarak tasnif edilmiştir. Eserin girişinde yer alan nota göre III. Murad gördüğü bir rüyayı (*vâkı'â-i pür-'ibret*) Manisa'ya ve büyük ihtimalle çevresindeki ulema, meşayih ve salih kişilere göndermiştir. Fakat her birisi bu rüyayı tabir etmekten aciz kalmışlardır.[464] Padişahın rüyayı tabir etmesi için yine arayışa geçmesi sonucunda Kastamonulu Şeyh Şâbân'ın halifelerinden uzlet içinde yaşayan Şeyh Şücâ'ya rüya yorumlatılmıştır. Burada sultanın hizmetlilerinden birisi aracılığıyla iletişim kurulmuştur. Peçevî Târîhi'nde bu kişinin Râziye Hatun olduğu yazılıdır. Ayrıca Râziye Hatun şeyhin müridleri arasındadır. Bu tarihten itibaren III. Murad'ın etrafındaki kişilerin çoğu Şücâ ile bağlantı kurmuşlardır. Sultan haber getiren hizmetli ile birlikte bir muhabbet-nâme yazarak şeyhi sarayına davet etmiştir. Rüyayı tabir ettikten sonra Râziye Hatun'ın aracılığıyla şeyh iki kere sultan ile görüşmüştür.[465] Padişah her ne kadar tasavvuf yolunda ilerlemek için şeyhten tövbe istese de şeyh buna rıza göstermemiş '*Selâtîn irşâdı emr-i sa'bdur*' diyerek geri çevirmiştir. Fakat Şâbân Efendi sultanı irşad etme konusunda telkin edince Şeyh

---

Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi, 3 (2014): 27-60; Türkan Alvan, **Sultan Murad-ı Salis'in Dünyası: Mektupları ve Rüyaları Işığında Bir Derviş Padişah**, İstanbul, İz Yayıncılık, 2021.

Özgen Felek'in yayınlamış olduğu metin üzerine bir tanıtım bir de tenkit yazısı yazılmıştır.

[**Kitâbü'l-Menâmât: Sultan III. Murad'ın Rüya Mektupları**, haz. Özgen Felek İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2014, 377 sayfa], Tanıtan: Türkan Alvan, **İslâm Araştırmaları Dergisi**, 31 (2014): 141-151; [Özgen Felek (haz.), **Kitâbü'l-Menâmât, Sultan III. Murad'ın Rüya Mektupları**, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2012, xii+377 s., ISBN: 978-975-3333-01-6.], Tanıtan: Aslı Niyazioğlu, İstanbul, 2016, **Osmanlı Araştırmaları = The Journal of Ottoman Studies**, S. 48., s. 495-496.

[459] **Kitâbü'l-Menâmât: Sultan III. Murad'ın Rüya Mektupları,** s. 246/1159.

[460] **A.e.,** s. 241/1123.

[461] **A.e.,** s. 324/1701.

[462] Süleymaniye Ktp. Nuruosmaniye 2599.

[463] **Kitâbü'l-Menâmât: Sultan III. Murad'ın Rüya Mektupları,** s. 346-349.

[464] **Târîh-i Peçevî,** Süleymaniye Ktp. Halet Efendi, 613, 193a-b.

[465] **Târîh-i Peçevî,** Süleymaniye Ktp. Halet Efendi, 613, 193a.

Şücâ sultanın mürşidi olmuştur. III. Murad kendisini irşad eylemesi için ilgili mektuplarının birinde yine şeyhe hatırlatmada bulunur. Mektupta şeyh ile dört yıldan beri irtibatta olduğunu belirten sultan, kendini padişah değil bir şeyhin yanında bir köle olarak addetmiştir. Şeyhten ilhamının sahihliğinin bildirilmesini istemesi üzerine şeyhin bu durumu pek de iyi karşılamadığını mektubun detaylarında görmek mümkündür. Bu memnuniyetsizliğin üzerine şeyhine, Şâbân-ı Velî'nin 'Sultan Murâd'ı irşad eyle' sözünü tekrar yazan III. Murad, bir nevi Şücâ'ya görevini hatırlatmıştır.[466] Şeyh ile zaman zaman görüşen sultanın[467] irşadı mektuplar üzerinden olmuştur. Eserin girişinde her ne kadar vâkıât, ilhâmât, küşûfât ve vâridâtlardan oluştuğu söylense de mektuplarda zaman zaman bölümlendirmeler yapıldığı gözlenmektedir. Tasavvufi kavramların ağırlıklı olduğu ilk bölüm -ki bu neredeyse ilk bin mektuba tekabül ediyor- tamamen sultanın gördüğü vâkıâtları ve bunların cevabı için şeyhine sorduğu sualleri içerir.

Bininci mektuptan sonra artık genel 'tezkere' ismiyle başlıklandırılan mektuplarda şeyhin sultandan istediği talepler, sultanın bu taleplere olumlu veya olumsuz cevapları, Doğu (İran) ve Batı savaşları, imparatorluk içi atamaların seyri hakkında yazışmalar bulunmaktadır.[468] Böylelikle eserin ilk kısımda sultanın manevi dünyasına ait mektuplar yer alırken, ikinci kısımda onun maddi dünyasına dair mektupların olduğu söylenebilir. Mutasavvıf bir padişah olarak nitelendirilen III. Murad'ın bu algılanışı eserde ayrıntılı olarak takip edilmektedir. Sultanın mektupları Ser-mirahur Nuh Ağa tarafından bir araya getirilmiştir. *Kitâbü'l-Menâmât*, Osmanlı padişahlarının vâkıâ, ilhâm ve rüyalarının yorumlanması ve yazılıp kitap hâline getirilen ilk eser olması açısından önemlidir. Mektupların sade dille kaleme alınması ise vâkıâtları daha iyi yorumlatmak ve anlatmak için olabilir.

1.2.4. Murâdî'nin Şiirlerine Yazılmış Şerhler

Sultanın şiirlerine dönemin önde gelen yirmi civarında âlim ve şeyhi tarafından şerhler yazılmıştır.[469] Sultanın üç dille yazılmış şiirlerindeki muğlaklık şerhlerin yönünü de belirlemiştir, ayrıca şerhlerin içinde yer alan alıntılar/misaller de birbirine benzerlik söz konusudur. Bu şerhlerde genellikle filolojik açıklamalar

[466] **Kitâbü'l-Menâmât: Sultan III. Murad'ın Rüya Mektupları,** s. 240/1111.
[467] **A.e.,** s. 251/1200, s. 337/1798.
[468] Sultanın maddî unsurlar ile ilgili mektupları ve şeyhin sultandan talepleri ilgili bölümlerde yeri geldikçe değinilecektir.
[469] Uğur Öztürk, Osman Sacid Arı, "Şiire Anlam Katmak: Sultan III. Murad'ın şiirlerine yapılan şerhler ve Derviş Mehmed'in tasavvufî şerhi" s. 861-930.

yapılmayarak doğrudan şerhe geçilmiştir. Şerhlerin muhteviyatında örneklemeler başta İbnü'l-Arabî'nin *Fusûs*'u olmak üzere Mevlânâ, Hâfız, Mollâ Câmî, İbnü'l-Fârız gibi tanınmış sufilerin eserlerinden ve şairlerin şiirlerinden yapılmıştır. Bu örneklemeler sultanın şiirlerinin sufi şairler minvalinde olduğunu kanıtlarcasına şerhlerin hepsinde aynı şairlerden örnekler verilir. *Fusûs*'a *Keşfü'l-Hicâb min Vechi'l-Kitâb* ismiyle III. Murad'ın emri doğrultusunda şerh yazan Nev'î bu eserin bazı bölümlerini açıklama adına sultanın şiirlerinden örnekler vermiştir.[470] Murâdî'nin şiirleri şerh edilirken *Fusûs*'un kullanılması ve *Fusûs*'u açıklarken de Murâdî şiirlerinin kullanılması, sultanın şiirlerinin anlam yönünü ve içeriğini belirlemek olarak yorumlanabilir. Yani III. Murad'ın şiirleri herhangi bir şiir değil *Fusûs* ile şerh edilebilecek ve *Fusûs*'u anlamaya yardımcı olabilecek niteliktedir. Hem müellifin hem de şârihlerin bu yöntemi kasıtlı olarak kullandıkları söylenebilir. Sultanın sözlerinde hikmet vardır ve sıradan şiirler gibi değerlendirilmemelidir. Vahdet-i vücûd anlayışını benimseyen bu şerhlerin hepsinin sultanın sağlığında yazılması ve sultanın vefatından sonra herhangi bir şerhin yazılmaması bu şerhlerin buyruk üzerine yazıldığı hatta içeriğinin de önceden belirlendiği ileri sürülebilir. Bu şerhler içerisinde Şemseddin Sivâsî[471], İsmail Efendi[472] şerhlerinde açıkça bizzat sultanın emri doğrultusunda yazıldığı söylenmiştir. *Mir'âtü'l-Gaybi* şerhleri içinde yer alan Hâşimî'ye ait şerhte[473] şârih kendisine gönderilen nüshadan da bahsetmektedir. Buradan da şerhin bir emir doğrultusunda yapıldığı anlaşılmaktadır. Şerhler içerisinde en hacimli olarak yer alan ve Mirahur Nuh Ağa tarafından bir araya getirilen TİEM (*Mirâtü'l-Gaybi'l-Hâkânî*) nüshasıdır. Diğer şerhler ise müstakil yahut bazı eserlerle bir arada farklı kütüphanelerde bulunmaktadır. *Mirâtü'l-Gaybi'l-Hâkânî* (TİEM) şerhlerinin bazılarının son kısmında şerhlerin nasıl yapıldığına dair ipuçları vardır. Selâmî (14a), Hâşimî (19b, 22b, 29a) tarafından yapılan şerhlerde *lâyih* kelimesinin kullanılmasıyla hem Murâdî şiirlerine kutsiyet atfedilerek şiirlerin anlaşılması ve şer edilmesinin güç olduğu ifade edilmiş hem de bu güçlüklerden dolayı ancak ilham yoluyla şerhin yapılabileceği kast edilmiştir.

[470] Süleymaniye Ktp. Fazıl Ahmed Paşa, 715, 120a; 135b; Ercan Alkan, "Osmanlı Dönemi *Fusûsü'l-hikem* Şerh Literatürü", **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, C. 15, S. 30, 2017, 211-240.
[471] Süleymaniye Ktp. H. Şemsi F. Güneren 23, 109b-128a.
[472] Süleymaniye Ktp. Laleli 3738, 166a-203a.
[473] TİEM, 1901, 276b.

1.2.4.1. *Mir'âtü'l-Gaybi'l-Hâkânî Min Fuyûzâti Sultân Murâd Hân b. Sultân Selîm Hân*

Sultanın çoğunluğu Farsça olmak üzere Arapça ve Türkçe şiirlerine ilim, edebiyat ve tasavvuf çevrelerine mensup on dört müellif tarafından yapılan şerhtir. Sultanın emriyle yapılan bu şerhler Enderun-ı Hümayun'dan Nûh Halife 993/1585 yılında bir araya getirerek kitaplaştırmıştır. Şerh metinleri, dört Türkçe, dokuz Arapça ve otuz iki Farsça şiir ile on yedi Arapça-Farsça veya Farsça-Arapça mülemma gazel olmak üzere toplam altmış iki manzumenin açıklamasından oluşur. Eserin tek nüshası *Mir'âtü'l-Gaybi'l-Hâkânî Min Fuyûzâti Sultân Murâd Hân b. Sultân Selîm Hân* adıyla Türk ve İslâm Eserleri Müzesi Kütüphanesi, 1901 (277 varak) numarada kayıtlıdır.[474] Metin içinde yer alan Farsça şiirlerin çoğu Farsça *Dîvân* üzerine yapılan çalışmada bulunmaktadır.[475]

Şerhlerde genel yapı olarak kelimeler üzerinden açıklamalar yapılmamış doğrudan açıklamalara geçilmiştir. Bütün şerhler içinde hem şârihlerin hem şerh edilen şiirlerin sayısı hem de varak sayısı bakımından diğer şerh metinlerden daha hacimlidir. Eserin hem yazı biçimi hem de tezhibi ile sultan için hazırlandığı bellidir. Zaten Nûh Halîfe'nin görevlendirilmesi muhtemelen seçkin şerh metinlerini bir araya getirmesi içindir.

Eseri diğer şerh metinlerinden ayıran başka özellikleri de mevcuttur. Örneğin diğer şerhlerde şârihlerin veya sultanın isminin yer aldığı başlıklar mevcut iken bu şerhte ve Gelibolulu Alî'nin şerhinde başlıklar farklıdır. Bu başlıklar artık metin kısmında yer alan şerhlerin neyi açıklayacağını ve içeriğinin nasıl olacağını belirtir bir başlık altına alınmıştır. Eserin *Mir'âtü'l-Gaybi'l-Hâkânî* (Sultanın gaybiyetinin aynası) olarak isimlendirmesi şiirlerdeki muğlaklık ve gaybiyet ile ilgilidir. Şiirler, gaybiyetin/bilinmezliğin aynası olan sultanın dilinden bu bilinmezliğin sırlarının ortaya çıkarıldığı ve şârihlerin de bunu işlediği söylenebilir. Şiir yazan padişahlar

[474] Eser, Abdülkadir Dağlar tarafından neşredilmiştir: Bkz. Abdülkadir Dağlar, **Mir'âtu'l-Gaybi'l-Hâkânî/Sultân 3. Murâd'ın Gazellerine Şerhler**, İstanbul, DBY Yayınları, 2019. Dağlar'ın neşrinde tüm metin tamamen Latin harfleri ile dizilmiş, kısmi lügatçe hazırlanmış ve şarihler hakkında bilgiler verilmiştir. Eser, aynı dönemde Nurdan Şahin tarafından yüksek lisans tezi olarak çalışılmıştır. Şahin, çalışmasında yazma eserin hiçbir yerinde böyle bir kayıt olmamasına rağmen ilginç bir şekilde farklı bir isimlendirme yoluna gitmiş, ayrıca Arapça kısımları yazmadan keserek yapıştırmıştır. Nurdan Şahin, **III. Murad'ın şiirlerine yazılan Şerhler Mecmuası: Şürûhu'l-Füyûzât**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı, Yüksek Lisans Tezi, 2019. Eserin ismi, Dağlar'ın da kullandığı **Mir'âtü'l-Gaybi'l-Hâkânî Min Fuyûzâti Sultân Murâd Hân b. Sultân Selîm Hân** şeklindedir.

[475] Kamil Yaşar Uyar, **Sultan III. Murâd'ın Fütuhat-ı Ramazanı ve Farsça Divanı**, s. 109.

içerisinde tasavvufun ve onun ögelerinin bu kadar yoğun olduğu başka bir sultana rastlanmamaktadır.

Nûh Halife'nin seçme şerhler mecmuası ortaya koyduğu şârihlerden bellidir. Zira bu kişiler dönemde imparatorluğun en önde gelen yüksek kademedeki âlim-bürokrat ve şeyhleridir. Yapılan şerhlerle ilgili kayıtlarda (276a-b) sultanın isteği doğrultusunda şerhlerin yapıldığı hatta şiirlerin padişahın gönderdiği nüsha üzerinden yapıldığı belirtilir. Şerh metni içinde Kur'an ve hadislere çokça atıflar vardır. Bu durum hem sultanın şiirlerinin arka planını hem de yapılacak şerhin hangi mahiyette olduğunu veya olacağını göstermektedir. Kur'an ve hadis dışında metinde birçok tasavvufi esere ve bir silsile şeklinde devam eden mutasavvıfların manzumelerine atıflarda bulunmuştur. Her ne kadar mecmua içerisinde lafzi açıklamalardan kaçınılsa da metnin lügati, ıstılah sözlüğü vardır. Birkaç örnek olarak şunlar verilebilir.

Âb: Ma'arifetullâh (40a)

Bahr: Ma'rifet olmak vardur (40b)

Emr: Husûs manasına ola (270b-27la)

***Mir'âtü'l-Gaybi'l-Hâkânî*'deki Şerhler ve Şârihler:**

1.2.4.1.1. Hoca Sâdeddin Efendi (ö. 1008/1599)

Sultanın tahta geçtiği andan itibaren 22 yıl boyunca III. Murad'ın hocalık görevinde yer alan Sâdeddin Efendi şiirlerinde 'İzzî mahlasını kullanmıştır. Mecmua içerisinde Hâşimî'den sonra en fazla şerhi bulunan şârih kendisidir. 9lb-95b, 175a-219b varakları arasında yer alan 1 Arapça, 6 Farsça, 3 Farsça-Arapça mülemma gazel ve 1 Türkçe gazel olmak üzere farklı beyit sayısına sahip toplam 11 gazele Türkçe şerh yazmıştır. Bu mecmua dışında Hoca Sâdeddin'in herhangi bir şerhi bilinmemektedir.

1.2.4.1.2. Subhî (ö.1030/1620'den sonra)

Sultan için yazdığı methiyeyi yine kendisi şerh eden Subhî, Uşşâkîlik tarikatına mensup Memi Cân-ı Saruhanî'nin müridleri arasında yer almaktadır. Bu ilişki Subhî'nin sultan ile yakın ilişki kurmasını sağlamış gibidir. Kınalı-zâde

Tezkire'sinde Subhî için bir şeyhin hizmetine girdiğini -ki bu şeyh Memi Cân'dır- ve onunla olan ilişkisi sayesinde saraya intisap ettiği belirtilmiştir. Sultanın Halvetîlik tarikatına olan yakınlığı da bu intisapta etkili olmuş olabilir. Burada Kınalızâde, Subhî'nin durumu için "*Na't-ı cihânda ma'ârif ü kemâlât-ı ferzâne ve envâ'-ı mahâsin-i ahlâk u merâhim ve eşfâk-ı ittisâfı hakkâ ki bî-bahânedür.*" yorumu yapması saray ile müellifler-şeyhler arasındaki ilişki ve bunların getirmiş olduğu avantaja bir tenkit niteliğindedir. Kınalı-zâde devamında Subhî'nin tüm bu ilişkileri ile sultanın şiirlerinin şârihi olduğunu belirtir.[476] Bu bilgiler bize görevlendirilen şârihlerin sultan ile ne derece yakınlıkta olduğunu göstermesi bakımından ilginç bir örnek oluşturmaktadır. *Mir'âtü'l-Gaybi'l-Hâkânî* mecmuası içinde Subhî'ye ait şerh 139a-143a varakları arasında bulunmaktadır. Mecmua içindeki genel bir kullanım olarak şârihlerin şiirlerin sonunda yer alması ile bu şerhte de en sonda "*Şerh-i Mevlânâ Subhî*" ifadesi yer almaktadır. Subhî tarafından şerh edilmiş ve ileride ayrıca ele alınacak olan Gazi Hüsrev Kütüphanesindeki şerh bu mecmua içindeki şerhten farklıdır. Gazi Hüsrev'de bulunan şerhin dili bu şerhe göre daha ağdalı ve ağırdır. Subhî aynı zamanda şeyhi Memi Cân-ı Saruhânî'nin *Metâlibü's-Sülûk fî Beyâni't-Tarîki'l-Meslûk* adlı III. Murad adına yazmış olduğu eserin Atatürk Kitaplığındaki nüshasının ön kısmında şeyhinin bir ilahisini şerh etmiştir.[477]

1.2.4.1.3. Nevâlî (ö. 1003/1594)

Şehzade Mehmed'in Azmî Pîr Mehmed'den -1582 meşhur sünnet şenliğinden- sonra hocası olan Nevâlî, Murâdî şiirlerine şerh yazanlar arasındadır. III. Murad adına Aristo'nun sözlerini *Sırru'-Esrar* veya diğer adıyla *Terceme-i Nesâih-i Aristatâlîs*[478] tercüme eden Nevâlî'nin ayrıca Farsça şiirlerden oluşan bir *Dîvânçe*'si de bulunmaktadır.[479]

1585 yılında oluşturulan mecmuada "*Nevâlî Hâce-i Şeh-zâde*" şeklinde anılmaktadır. Nevâlî III. Murad'ın 103b-121b varakları arasındaki 7 Farsça şiirini şerh etmiştir. Sade bir dille yazılmış olan şerhte mecmua içerisindeki diğer şerhler gibi filolojik açıklamalar yapılmadan doğrudan açıklamalara geçilmiştir.

---

[476] Kınalızâde Hasan Çelebi, **Tezkiretü'ş -Şu'arâ**, s. 502-504.
[477] Memî Cân-ı Saruhânî, **Metâlibü's-Sülûk fî Beyâni't-Tarîki'l-Meslûk**, İBB Atatürk Kitaplığı, OE_Yz_, 822/2, 1b-17b.
[478] Süleymaniye Ktp. Hafid Efendi, 253; İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. 1687; Elif Yücer, **Sırru'l-Esrâr Literatürü ve Nevâlî'nin Sırru'l-Esrâr Tercümesi**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
[479] Millet Ktp. Ali Emiri Farsça, 828.

1.2.4.1.4. Zekeriyyâ Efendi (ö. 1002/1593)

Meylî mahlasıyla şiirler yazan Zekeriyyâ Efendi XVII. yüzyılın büyük şairlerinden Şeyhülislam Yahya Efendinin babasıdır. Kınalı-zâde Zekeriyyâ Efendi'nin şiir kabiliyeti hakkında "*Sâ'ir fezâ'ilden fazla 'Arabî vü Fârisî vü Türkî eş'ârı ve bu fende tab'-ı bülendlerinün nihâyetde iktidârı ve bî-hadd ma'ânî-i ebkârı vardur.*"[480] ifadesini kullanır. Mecmua içerisinde 257b-262a varakları arasında beş beyitlik Arapça gazeli Türkçe olarak şerh etmiştir.

1.2.4.1.5. Selâmî Mustafa Efendi (ö. 993/1585)

Bayramiyye tarikatinden Bahaeddin-zâde Efendi'nin hizmetinden sonra Zeyniyye tarikatinden Burhân Efendi'den sülûkunu tamamlamış ardından Fatih Sultan Mehmed Camii'nde vaiz olarak görev almıştır. Daha sonra sırasıyla Süleymaniye Camiinde tefsir ve hadis okuttuktan sonra Yavuz Sultan Selim Camisinin yakınında olan Şeyh Yavsı Efendi Zaviyesinde seccade-nişin olmuştur. Yaşı yaklaşık seksen iken vefat etmiş ve Edirnekapı'da bulunan Emir Buhari Camii haziresine defnedilmiştir.[481] Mecmua her ne kadar 1585 yılında bir araya getirilse de Selâmî'nin şerh ettiği metnin sonunda "*Selâmî el-Merhûm*" ibaresi geçmektedir (267a). Buradan da anlaşılacağı üzere mecmuanın toplandığı yıl vefat etmiştir. Mecmua içerisinde 149b-168a varakları arasında beşer beyitlik 3 Farsça 1 Arapça ve 1 Türkçe olmak üzere toplam 5 gazeli, ayrıca 262b-277a varaklar arasındaki biri Arapça, diğeri Arapça-Farsça mülemma gazeli Türkçe olarak şerh etmiştir. Şerhini yaptığı ilk beyitten sonra kendisine ait iki Türkçe gazeli de eklemiştir.

1.2.4.1.6. Bâkî (ö.1008/1600)

Bâkî, Kanûnî'den itibaren III. Mehmed devrinin neredeyse sonuna kadar Osmanlı şiiri üzerinde derin izler bırakan, Türkçe'nin yalın hâlini ve saf söyleşisini sanat ile bütünleştiren şairlerin başında gelmektedir. Bâkî, mecmua içerisinde 121b-135a varakları arasında üçü Farsça, ikisi Arapça-Farsça mülemma gazel olmak üzere toplam beş şiiri Türkçe olarak şerh etmiştir. Hâlihazırda Bâkî'nin herhangi bir metni

[480] Kınalızâde Hasan Çelebi, **Tezkiretü'ş -Şu'arâ**, s. 822.
[481] Nev'îzâde Atâyî, **Hadâ'iku'l-Hakâ'ik fî Tekmileti'ş-Şakâ'ik**, C.1, s. 1010; Yasin Güngör, **İznikli Mustafa Selami'nin Hayatı ve Eserleri**, Ankara, Ankara Üniveristesi, Türk İslam Edebiyatı Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2008.

şerh etmiş olmaması böyle bir büyük şairin şerh metninin mecmuaya dâhil edilmesi mecmuayı daha da değerli kılmaktadır.

1.2.4.1.7. Hâşimî (ö.1003/1595) (Hâşimî Emîr Osman Efendi-Saçlı Emir)

Emir Osman Hâşimî Bayramî şeyhidir. Kasımpaşa'da kendisinin kurmuş olduğu tekkede şeyhlik yapmıştır. Fakat dönemin en çok tartışılan kişilerinden olan Oğlan Şeyh İsmâil Ma'şûkî ve Hamza Bâlî meşrebinde olduğu, onlar gibi şeriata aykırı hareketlerde bulunduğu dedikoduları etrafa yayılınca, istikamet sahibi oluşuyla halk ve devlet nezdinde itibar sahibi bulunan Halvetî şeyhlerinden Nûreddin-zâde'ye intisap ederek yanında erbaine girmiştir.[482] Bu durum Kanûnî döneminin meşhur şeyhlerinden olan Nûreddin-zâde'nin etkisini göstermektedir. Kendisi padişahın son seferi olan Zigetvar Seferi'ne de katılmıştır. Buna nazaran Hâşimî ile aynı dönemde yaşayan Rusûhî[483] isimli bir şairin yazmış olduğu bir şiirden dolayı tenkitlere maruz kalması ve sürgüne gönderilmesi şiirin gücünü ve etki alanını göstermektedir. Saraya ait harcamaların olduğu defterde 987/1579'da padişah tarafından Hâşimî'ye – defterde Saçlı Emîr- yüz filori inâmda bulunulduğu kayıtlıdır.[484]

Kitâbül'l-Menâmât'ta ise Saçlı Emîr yerine Osman Dede ismi kayıtlıdır. Osman Dede'ye bir miktar para gönderildiğini söyleyen sultan bu konuda Şeyh Şücâ'ya bilgi vermektedir.[485] Hâşimî'nin bu mecmua içerisinde yer alan şerhlerinden başka müstakil olarak III. Murad şiirlerine şerhler yazdığı ve her şerhin ardından açıklaması yapılan gazele nazire yazdığı başka bir şerh metninin olduğu bilinmektedir. *Murâdî şerhleri* içerisinde Hâşimî'nin şerhleri en büyük kısmı oluşturmaktadır. Hâşimî'nin şerhleri mecmua içeresinde lb-10b, 14b-9lb, 249a-253b varakları arasında yer almaktadır. Bu şerhler yedisi Arapça, sekizi Farsça, yedi tanesi de Arapça-Farsça mülemma gazele yazılmıştır ve tamamı Türkçe'dir. Bu şerhlerin birçoğu Amcazâde Hüseyin Koleksiyonunda bulunan şerh ile neredeyse birebir aynıdır. Hâşimî şiirleri ilham yoluyla şerh ettiğini söylerken (19b, 22b, 29a), bazen de sultanın sözlerini halifetullahın kavli olarak nitelendirmiştir (10b).

---

[482] Mustafa İsmet Uzun, "Hâşimî Emîr Osman Efendi", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, https://islamansiklopedisi.org.tr/hasimi-emir-osman-efendi (27.05.2021).
[483] Kınalızâde Hasan Çelebi, **Tezkiretü'ş-Şu'arâ**, s. 384-385; Oğuzhan Şahin, **İki Sûfînin Mücadelesi**, İstanbul, Litera Yayıncılık, 2018.
[484] Osman Yiğit, **Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi 34 Numaralı Filori Defteri (Değerlendirme-Transkripsiyon)**, s. 273.
[485] **Kitâbü'l-Menâmât: Sultan III. Murad'ın Rüya Mektupları,** s. 240/1115.

1.2.4.1.8. Şeyh Vâiz Emir Hasan (ö.?)

Rumeli İştibli olan Şeyh Abdülkerim Efendi Vâiz Emir unvanı ile tanınmıştır. Kınalı-zâde Ali Efendi'den danişment olmuş ve ardından 970/1562'de Şam kadısı olmuştur. Yemen ve Hicaz bölgelerine seyahatler yapmış, buradaki meşayih ile irtibat kurmuştur. Melâmiyye tarikinden olduğu rivayet edilen Emir Vâiz Soyfa'da Kurd Efendi'nin hizmetinde onun müridi olmuştur. 996/1587'de Kurd Efendi yerine postnişin olmuş, 1015/1605'te vefat eden şeyhin ölümü için dönemin şairlerinden Kesbî '*Didiler göçti yâ İştibî Emîr*' tarihini düşürmüştür. Emir Vâiz özellikle Süleymaniye Camii'de verdiği vaazlar ile tanınmıştır.[486] Şeyh Vâiz, Murâdî'nin mecmua içerisinde l35a-139a yer alan Arapça-Farsça mülemma gazeli Türkçe şerh etmiştir.

1.2.4.1.9. Kemâlî (Şeyh Cafer) (ö.1026/1617)

Atâyî, *Şakâ'ik* zeylininde birkaç yerinde Şeyh Cafer'in mahlasının Kemâlî, kardeşi Alî Efendi'nin ise Kâmilî mahlasını kullandığını belirtir.[487] Yine Atâyî'deki kayıtlara göre Nureddin-zâde'ye intisap eden Şeyh Cafer "*Asr-ı Murâd Hânî'de manzûr-ı pâdişâh-ı sulehâ-perver ve sohbet-i hâssu'l-hâss-ı şehr-yârîye duhûl müyesser olup;*

Mısrâ: Şehler hazînesinde gerek dürr-i şâhvâr

mazmûnı üzere cevâhir-i deryâ-yı 'irfânları gûşvâr-ı sem'-i kabûl-i şâh-ı 'âlî-tebâr olmış idi." ifadesiyle sultanın hüsn-i kabulünü kazandığını belirtir. Şeyhin Halvetilik tarikatından olması onun sultan ile irtibatının nedeni olabilir. Mecmuada 168b-175a varakları arasında yer alan 11 beyitlik Arapça bir gazeli Türkçe şerh etmiştir. Şeyh Cafer 1026/1617'de vefat etmiştir.

1.2.4.1.10. Muhyî (Nişancı Mehmed Paşa)(101/1593)

Sokollu Mehmed Paşa'nın yanında tezkirecilik görevinde bulunan Muhyî Mehmed, 998/1580'de reisülküttap, 991/1583'te Feridun Ahmed Bey'in vefatıyla nişancılık görevine getirilmiştir.[488] Gazanfer Ağa'nın medresesi yapıldığında damadı Seyfî-zâde'yi buraya ilk müderris olarak önermesinden anlaşıldığı kadarıyla Ağa ile

[486] Nev'îzâde Atâyî, **Hadâ'iku'l-Hakâ'ik fî Tekmileti'ş-Şakâ'ik**, C. 2, s. 1519-1520.
[487] **A.e.,** C. 1, s. 1015, 2 numaralı dipnot ve C. 2, s. 1253.
[488] Nev'îzâde Atâyî, **Hadâ'iku'l-Hakâ'ik fî Tekmileti'ş-Şakâ'ik**, C.1. s. 734, 958, 959, 961, 1070.

arasının iyi olduğu anlaşılmaktadır.[489] Muhyî mecmua içerisinde 221b-249a varakları arasında yer alan 46 beyitlik Arapça kasideye yine Arapça olarak şerh yazmıştır.

1.2.4.1.11. Muhammed es-Sıddıkî (ö.?)

Mecmua içerisinde 253b-257b varakları arasında bulunan beş beyitlik Türkçe gazeli yine Türkçe olarak şerh etmiştir.

1.2.4.1.12. İnânî

Saray-ı Atîk imamı olan İnânî sultanın bir gazeline Arapça, Farsça ve Türkçe olarak üç dilde şerh yazmıştır. Mecmua içerinden yer alan 5 beyitlik Arapça-Farsça mülemma gazele Türkçe yazılmış bir şerhi bulunmaktadır.

1.2.4.1.13. Sırrî

Trabzonlu olan şârihin asıl adı Mehmed'dir. *Muzaffer Sırrîsi* (öl. 982/1574)[490] ismiyle meşhur olmuştur. Yazı ilminde maharet sahibi olan Sırrî her türlü hatla yazı yazmaya da kadir bir kişidir. III. Murad'ın şehzadeliğinden itibaren yanında bulunan kişiler arasında yer almaktadır. III. Murad'ın saltanatı yıllarında Divan kâtipliği görevinde yer alan Sırrî, 1585 tarihli mecmuada "Sırrî Efendi" diye anılmasına rağmen Cinânî'nin düşürmüş olduğu manzum tarihte Sırrî'nin 982/1574'te öldüğü kayıtlıdır.[491] Sırrî'nin 97b-100b varakları arasında yer alan 5 beyitlik Arapça bir şiire yazılan Türkçe bir şerhi mevcuttur.

1.2.4.1.14. Yûsuf el-Kâdı (ö.?)

Yûsuf el-Kâdı'nın şerh mecmuası içerisinde 219b-22lb varakları arasında yer alan Arapça-Farsça mülemma bir gazele yazılmış Türkçe şerhi vardır.

1.2.4.2. Muhammed b. Abdülkerîm, *Şerhu Cami'i'l-Kelimât*

Muhammed b. Abdülkerîm tarafından padişahın Arapça bir kasidesine yine Arapça olarak yazılmış bir şerhtir. Eserin bilinen iki nüshası mevcuttur. İlk nüsha Sivas Ziyabey Kütüphanesi 3937 numarada kayıtlı olup **1-70** varakları arasındadır. Bu nüshada müellifin ismi zikredilirken yazılış tarihine dair bir kayıt

[489] Seyyid Lokman, **Gazanfer Ağa Medresesinin Kuruluşuna Dair Manzume**, Süleymaniye Ktp. Esad Efendi, 3376, 24a.
[490] Kınalızâde Hasan Çelebi, **Tezkiretü'ş -Şu'arâ**, s. 436.
[491] Cihan Okuyucu, **Cinânî: Hayatı, Eserleri, Divanının Tenkitli Metni**, s. 379, Tarihler 10.

bulunmamaktadır. Süleymaniye Ktp. Hasan Hüsnü Paşa 712 numarada yer alan ikinci nüshada (1b-70b) eserin 5 Rebîülâhir 996/3 Şubat 1588 tarihinde İstanbul'da yazıldığı belirtilmiştir. Aynı nüshanın 1a varağında "*Latif bir mecmua olup içinde ince manalar bulunmaktadır. Sultan Murad*'*ın bir kasidesinin şerhini, Kadir suresinin tefsirini, Ebussuud'un fetvasını, Keşşaf Haşiyesi'ni ve tasavvuftan bir eseri içermektedir*." şeklinde Arapça bir not yer almaktadır.

1.2.4.3. Hâşimî Emir Osman, *Şerh-i Gazeliyyât-ı Sultân Murâd-ı Sâlis*

Bu eser, Süleymaniye Ktp. Amcazâde Hüseyin Paşa 282/2 numarada **114b-167b** varakları arasında bulunan nüshadan[492] hareketle Şemseddin Sivâsî Külliyatı içinde *Şerh-i Gazeliyyâti's-Sultân Murâdu's-Sâlis* adıyla yayınlanmıştır.[493] Eserin 1580 yılında yazıldığı kayıtlıdır. Bu nüshanın başında eserin Sivâsî'ye ait olduğu belirtilse de iç kısımlarda ona ait bir kayıt bulunmaz.[494] Sultana ait dört Arapça, altı Türkçe ve altı Farsça olmak üzere 16 gazele yer verilmiştir. Bu gazellerden biri (14. Gazel) şerh edilmezken bir gazel de (15. Gazel) iki kez şerh edilmiştir. Şerh edilen bu gazellerden bir kısmı sultanın *Divân*'ında yer alırken bir kısmı yer almamaktadır. Ayrıca eserde, şerh edilen gazellerin yanı sıra Hâşimî Emir Osman (ö.1594)'a ait yedi adet nazire bulunmaktadır.[495] Hem bu çalışmada hem de Kezban Paksoy'un ilgili makalesinde[496] "Nazîre-i Hâşimî" kısımları dikkate alınmayarak eserin Sivâsî'ye ait olduğu ifade edilmektedir.[497] Nitekim Sivâsî başka bir eserinde[498] böyle bir şerh yazdığını belirtir. Bununla birlikte, Amcazâde Hüseyin Paşa nüshasında şerhin Sivâsî'ye ait olduğunu belirten kaydın (**144a**) metindeki yazı stilinden farklı olarak sonradan eklendiği anlaşılmaktadır. Süer her ne kadar bu durumu fark edip Hâşimî nazireleri üzerinden yorumlar yapsa da yine şerhin Şemseddin Sivâsî'ye ait olduğunu söyler: "Eserin müstensihi hakkında herhangi bir bilgi yoktur. Yalnız eseri,

---

[492] Kezban Paksoy, "Şerhu Gazeliyyâti's-Sultan Murâd es-Sâlis", **Turkish Studies/Türkoloji Araştırmaları**, C. 2/3 (2007), s. 446.
[493] Şemseddîn Sivâsî, **Şerh-i Gazeliyyâti's-Sultan Muradu's-Sâlis**, Haz.: Fatih Ramazan Sürer, Sivas, Sivas Belediyesi Yayınları, 2017.
[494] Hasan Aksoy, "Şemseddin Sivâsî, Hayatı, Şahsiyeti, Tarikatı, Eserleri", **Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Aralık 2005. Sivas, Cilt IX/2 s. 1-43.
[495] "Şerh-i Gazeliyyâti's-Sultân Muradu's-Sâlis", s. 44.
[496] Paksoy, **A.e.,** s. 444.
[497] Aynı hatayı Alvan da tekrarlar. Bkz. Türkan Alvan, **Sultan Murad-ı Sâlis'in Dünyası: Mektupları ve Rüyaları Işığında Bir Derviş Padişah,** s. 148, 237-240.
[498] Hüseyin Akkaya, "Şemseddin Sîvâsî'nin Terceme-i Ecvibe-i Ali bin Ebî Tâlib İsimli Eseri", **Journal of Turkısh Studies**, 27/1, Harvard, 2003, s. 47-58.

Hâşimî Emir Osman (ö.1594)'a intisap etmiş bir müridin istinsah etmiş olma ihtimali yüksektir. Zira eserde yer alan yedi adet Hâşimî Emir Osman'ın, Sultan Murad'a yazdığı nazirelerin bir kısmı "*Nazîre-i Hâşimî Efendüm*" "*Nazîre-i Hâşimî Sultânum*" gibi başlıklar taşımaktadır. Tabi bu ifadelerin Şemseddin Sivâsî tarafından da kullanılmış olması ihtimal dâhilindedir; çünkü Hâşimî Emir Osman, Şemseddin Sivâsî ile aynı dönemde yaşamış ve ondan yaşça büyük bir zattır."[499] Yazar tüm bu ihtimallere karşılık eseri Sivâsî'ye nispet etmiş ve o isimle yayınlamıştır. Bunun dışında eserin Sivâsî'ye aidiyetini bildiren herhangi bir kayıt da yoktur. Hâlbuki III. Murad şerhlerinin çoğunluğunun yer aldığı TİEM nüshasındaki Hâşimî'ye ait şerhler ile Amcazâde Hüseyin Paşa nüshasında Sivâsî'ye atfedilen şerhler neredeyse birebir aynıdır.[500] Diğer yandan Hâşimî şerhinde şeyhi Alâeddin'in *Ma'arif* isimli eserinden bir alıntı yapmıştır.[501] Bu durumda Hâşimî'ye ait şerhin sonradan eklenen kayıt dolayısıyla sehven Sivâsî'ye atfedildiği anlaşılmaktadır. Hâşimî, şerhinde III. Murad'ı zamanın imamı ve müctehid olarak nitlendirmiştir.[502] Şerhin içeriğinde "*eger emr olursa başka bir risaleye muhtaçtır*"[503] ifadesini kullanan Hâşimî sultandan başka bir iş talep etmiş olabilir. Bu da şerhlerin diğer bir yönünü yani sultan tarafından emredilen şerhlerin bazıları şârihler tarafından talep edildiğini göstermektedir. Yine metnin derkenarında şerhin 988/1580 tarihinde yapıldığı yazılıdır (164b).

1.2.4.4. Şemseddin Sivâsî (ö. 1597), *Şerh-i Gazeliyyât-ı Sultân Murâd-ı Sâlis*

Sivâsî'ye ait olan şerh Süleymaniye Ktp. H. Şemsi F. Güneren 23 numarada **109b-128a** varakları arasında yer almaktadır.[504] Eserin başlığında "*Min Te'lîfât-i Hazret-i Şemseddîn Kuddise Sırruhu'l-ʿazîz Risâle-i Şerîf-i Gazeliyyât-ı Hazret-i Sultân Murâd b. Selîm*" yazılıdır. Besmele, hamdele ve salveleden sonra kendisine ait manzumelere yer verilerek şerhe başlanır. Kayıtlarda ismi zikredilen şerh bu

[499] "Şerh-i Gazeliyyâti's-Sultân Muradu's-Sâlis", s. 44.
[500] **Mir'âtü'l-Gaybi'l-Hâkânî,** TİEM, 1901, 1b-91b.
[501] "Şerh-i Gazeliyyâti's-Sultân Muradu's-Sâlis", s. 96.
[502] "Kim zamanının imamını bilmeden ölürse onun ölümü cahiliye ölümü gibi olur." Hadis şerhte birkaç kez kullanılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz; Hâşimî, **Şerh-i Gazeliyyât-ı Sultân Murâd-ı Sâlis**, Süleymaniye Ktp. Amcazade Hüseyin Paşa, 282, 120b.
[503] **Şerh-i Gazeliyyât-ı Sultân Murâd-ı Sâlis**, Süleymaniye Ktp. Amcazade Hüseyin Paşa, 282, 164a.
[504] Şerhin 1159 tarihli ve daha tezhipli bir nüshası İzzet Koyunoğlu Ktp. 12856 numarada kayıtlıdır. Bu nüshaya sonradan ulaşıldığı için H. Şemsi F. Güneren nüshası incelemeye dahil edildi.
Şârihin bu şerhinden başka yine sultanın bir gazeline yazdığı bir şerhi de Princeton Üniversitesi Kütüphanesi Garrett koleksiyonu 1941Y numarada 85b-87b varakları arasında bulunmaktadır.

nüsha olsa gerektir. Koleksiyon sahibi Hüseyin Şemsî, Şemseddin Sivâsî'nin ahfadındandır. Sivâsî, tamamen tasavvufi bir bakışla kaleme aldığı şerhinde delil/misal olarak kendi şiirlerinden de örnekler verir. Eser, Sultanın yayınlanmış *Dîvân*ı içinde bulunmayan:

Lem'a-i mühr-i ezelde 'aks-i nûrullâhı gör

mısraıyla başlayan gazeli ve yayınlanmış *Dîvân*da bulunan iki gazel ile birlikte toplam üç gazelin şerhini ihtiva eder Sivâsî, bu şiirlerin 987/1579 tarihinde şerh edilmek üzere kendisine padişahın doğrudan emri olduğunu *sâhibü'l-fazli ve'l-yakîn* birisi aracılığıyla gönderildiğini (**116a-b**) söyler. Sivâsî'nin bahsettiği kişi muhtemelen saraydan hatta devrin önemli hamileri olan ağalardan biridir. Zeyrek Ağa'nın hem sultanın şahsi harcamalarında hem de sultan adına birçok tasavvufi eserin telif ve şerhinde hami olarak görev alması, Sîvâsî'nin *sâhibü'l-fazli ve'l-yakîn* diye bahsettiği kişinin Zeyrek Ağa olma ihtimalini ortaya çıkarır.

Padişahın gönderdiği gazeli şerh etmek için Allah'tan yardım isteyen Sivâsî Farsça yazdığı beyitte de bu isteğini dile getirmiştir. Sultanın şiirleri ile övgüyü yine aynı varakta tekrarlar "*ol sadr-ı sadef-i İlahî'den bu dürr-i girânmâye-i nâ-mütenâhî sudûr idüp buyurmuşlar*". Sivâsî'nin şerhe başlamadan önce kullandığı 'kelâmu's-sultân sultânu'l-kelâm' (**111b**) yani padişahların sözünün sözlerin padişahı olduğu şeklinde ifade etmesi şerhin amacını ortaya koyar mahiyettedir. Subhî ve Hâşimî şerhlerinde olduğu gibi Sivâsî de şerhe kendi şiirlerini ekler. Bu eklemelerin kendi şiirlerini hem şerhe dâhil edip sultanın görmesini sağlamak hem de onun söylediklerinin kendi söyledikleri ile benzerlik olduğunu göstermek için olabilir.

1.2.4.5. Gelibolulu Mustafâ Âlî (ö. 1600), *Şerh-i Gazeliyyât-ı Sultân Murâd*

III. Murad devrinin en velûd müellifleri arasında yer alan Gelibolulu Âlî de sultanın şiirlerine şerh yazan şârihler arasındadır. Mustafa Âlî'nin Mollâ Câmî'nin bir beyti dışında şerh ettiği bir diğer şerh Mûrâdî'nin şiirleridir. Bu şerhte de diğer *Murâdî Şerhleri* gibi kelime açıklamalarına yer verilmemiş doğrudan geçilmiştir.[505]

[505] İ. Hakkı Aksoyak, "Gelibolulu Âlî'nin Şerh Muhtevalı Dört Risalesi: 'Me'âlimü't-Tevhîd', 'Dakâiku't-Tevhîd', 'Nikâtü'l-Kâl fî Tazmîni'l-Makâl', 'Câmî'nin Bir Beytinin Şerhi'", s. 14. **yy.'dan 19.yy'a Anadolu ve Rumeli'de Yazılmış Türkçe Edebî Metinler Üzerine Söylenmemiş Sözler**, Ankara, Grafiker Yayınları, 2016, 1998, S. 6, s. 465-491; Ömer Faruk Akün, "Âlî Mustafa

Metinde padişah övgüsünde yer alan klasik ifadeler mevcuttur. Âlî, şerhin sultan tarafından emredildiğini söylemektedir (*bu kelâm-ı hüviyyet-nizâmun şerhini fermân iden zât-ı şerif-i padişahînün*). Kısa risaleler şeklinde olan bu şerhlerin ilki *Me'âlimü't-Tevhîd*, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler TY. 3543 numarada bir mecmuanın içinde 109b-120a varakları arasında yer almaktadır. Bu eser sultanın birinci mısraı Farsça ikinci mısraı Arapça olan beş beyitlik mülemma bir gazelinin şerhidir.[506] Metnin ikinci bir nüshası Ankara Üniversitesi Dil Tarih Üniversite A 121/XXIII numarada 134b-138a arasında yer almaktadır. İkinci şerhi *Dakâyıku't-Tevhîd* yine aynı mecmua içinde 41b-48a arasında kayıtlı olup padişahın beş beyitlik bir Farsça gazelinin şerhidir.[507]

Şerhin sonunda sultan için yazılmış bir övgü manzumesi mevcuttur. Üçüncü şerh ise *Nikâtü'l-Kâl fî Tazmîni'l-Makâl* aynı mecmua içinde yer alır ve Türkçe beş beyitlik münacat muhtevalı bir gazelin şerhidir.[508] Eserin bir diğer nüshası Süleymaniye Ktp. Reşid Efendi, 1146, 113b-116b varakları arasında yer alır.[509] Aksoyak'ın belirttiğine göre yapılan şerhte Gelibolulu önceki nişancıların isimlerini anarak kendisine de nişancılık görevinin verilmesini istemiştir.[510] Bu isteğinin şerhin son kısmındaki manzumede dile getirir:[511]

Murâd üzre zemân el virmege şâhum zemân ister
ʿAcem şâhı gelür dergâhuna ön son amân ister

Ne sırdur bir kulun Şîrvânʾı zabt itmek husûsâ kim
Anun zabtı ya İskender ya hod Nûşîrvân ister

Geçüp kuhl-i Sıfâhânʾından âhir şâh-ı nâ-bînâ
Gubâr-ı hâk-i pâyun tûtiyâ-i çeşm-i cân ister

ʿAceb mi gönderüp serdârını kırgunlar itdürse
Bu bir şehrdür ki en kemter kulın sâhib-kırân ister

Efendi", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, https://islamansiklopedisi.org.tr/ali-mustafa-efendi#2-edebi-yonu (27.05.2021).

[506] İ. Hakkı Aksoyak, "Gelibolulu Âlî'nin Şerh Muhtevalı Dört Risalesi: 'Me'âlimü't-Tevhîd', 'Dakâiku't-Tevhîd', 'Nikâtü'l-Kâl fî Tazmîni'l-Makâl', 'Câmî'nin Bir Beytinin Şerhi'", s. 469-478.

[507] İ. Hakkı Aksoyak, **A.e.,** s. 478-483.

[508] İ. Hakkı Aksoyak, **A.e.,** s. 483-486.

[509] Aksoyak, bu eserin Reşit Efendi'deki yazma numarasını sehven 114 olarak vermiştir (s. 467). Eser ise 1146 numamrada kayıtlıdır.

[510] İ. Hakkı Aksoyak, "Gelibolulu Âlî'nin Şerh Muhtevalı Dört Risalesi: 'Me'âlimü't-Tevhîd', 'Dakâiku't-Tevhîd', 'Nikâtü'l-Kâl fî Tazmîni'l-Makâl', 'Câmî'nin Bir Beytinin Şerhi'", s. 468.

[511] İ. Hakkı Aksoyak, "Gelibolulu Âlî'nin Şerh Muhtevalı Dört Risalesi: 'Me'âlimü't-Tevhîd', 'Dakâiku't-Tevhîd', 'Nikâtü'l-Kâl fî Tazmîni'l-Makâl', 'Câmî'nin Bir Beytinin Şerhi'", s. 486.

İki yıldur kalemle tîg ile ʿÂlî çalışmakda
Bu günden sonra ammâ dergeh-i şâh-ı cihân ister

Geh inşâ itmege geh çekmege tugrâ-yı garrâyı
Cenâb-ı pâdşâhîden mükerrem bir nişân ister

Nişâncı olsa lâyık ol kulun dîvân-ı ʿâlîde
Buyur hükmün yürit şâhum ki katlanmaz hemân ister[512]

1.2.4.6. İsmâil Efendi, *Şerh-i Gazeliyyât-ı Sultân Murâd-ı Sâlis*

Süleymaniye Ktp. Laleli 3738, 166a-203a yaprakları arasında yer alan bu şerhin yazarı İsmail Efendi'dir. Şârih hakkında ayrıntılı bir bilgi olmamakla birlikte müstensihin verdiği bilgilere göre dedesi Enderûn-ı Hassa hocalarından olan İsmail Efendi, her gazelin şerhine iki yüz sikke verilmek üzere bizzat padişah tarafından şerh yazmak için görevlendirilmiştir. Belli bir miktar zikredilmesine rağmen bu dönemde saray harcamalarının yer aldığı defterlerde Murâdî'nin şiirlerine şerh yazan kişilere dair herhangi bir kayda rastlanamamıştır.

Tüm Murâdî şerhleri içinde her ne kadar hepsinde bir emir ve yönlendirme doğrultusunda metinler açıklansa da belli bir ücret karşılığında şerhin yaptırıldığını belirten tek şerh bu metindir. Her gazel başlangıcında sultana övgülerin yer alması, metin içindeki misallerin diğer şerhler gibi aynı sufi şairlerin şiirlerinden alınması bize yapılan şerhlerin belli bir kontrol dâhilinde olduğunu göstermektedir. Özellikle Hâfız'dan yapılan alıntılarda sultan şiirlerini Hâfız'ın şiirleri ile açıklama gayesi çok belirgin olarak ortaya çıkmaktadır. Aslında metin içindeki misallere bakınca sultan şiirlerin bu misallerdeki ifadelerin farklı bir şekilde yeniden ifadesi gibidir. Eserde biri Arapça beşi Farsça olmak üzere III. Murad'ın 6 gazeli şerh edilmiştir. Diğer Murâdî şerhleri gibi filolojik açıklamalar çok olmasa da yine yer yer bazı kelimelerin açıklamasına yer verilmiştir. Şerhte, çok sayıda esere atıf yapılması dikkat çekicidir.[513] Şerhte her gazelin başlangıcında bir giriş bulunmaktadır ve birbiriyle bağlı olmayan metinler izlenimini vermektedir.

[512] İ. Hakkı Aksoyak, **Gelibolulu Mustafa Âlî Divan**, s. 624, Gazel 245.
[513] Sadık Yazar, **Anadolu Sahası Klâsik Türk Edebiyatında Tercüme ve Şerh Geleneği**, s. 531; Uğur Öztürk-Osman Sacid Arı, "Şiire Anlam Katmak: Sultan III. Murad'ın Şiirlerine Yapılan Şerhler ve Derviş Mehmed'in Tasavvufî Şerhi", s. 847-930.

1.2.4.7. Şeyh İlâhî, *Şerh-i Gazel-i Murâdî*

III. Murad'ın "Çün seni kıldum talep heybetde buldum heybetüm"[514] mısraıyla başlayan gazelinin Şeyh İlâhî tarafından yapılan şerhidir. Eser 23 yapraktan oluşmaktadır.[515] Eserin 1b varağında yer alan notta şerhin amacı ifade edilirken, sultanın şiirlerindeki anlam derinliğine vurgu yapılmıştır:

> *Zâhir ve bâtını alâ-kadri't-tâka şerh olınmuşdur. Mütevakki'-i fakîr-i bî-dest-gîr-i hakîr budur ki nazar-ı sa'âdet-eserleri ile 'umûm-ı ihsânlarından manzûr buyuralar. El-hak deryâ-i pehnâ-yı me'ânî-i mebânîsinde gavvâslık idüp asdâf-ı eltâf-ı kelâm-ı tâmlarından leâlî-i me'âlî-i âb-dâr-ı tâb-dar-ı fuyûz-ı Feyyâz istifâza ve istifâde ve ifâzâ vü ifâde vü güşâde olınmuşdur.*[516]

Ayrıca aynı varağın sol üst köşesinde *Manzûme-i Merhûm Sultân Murâd-ı Osmânî Şerh-i Şeyh İlâhî* notu yer almaktadır.[517] Flügel de bu nottan hareketle eserin müellifinin Şeyh İlâhî olduğunu belirtmiştir. Şeyh İlâhî besmele, hamdele ve salvele kısmından sonra kendi ismini Şeyh Fazlullâh İlâhî b. Şeyh Ömer el-Medhî b. Şeyh Yûsuf el-meşhûr Şeyh Çelebi (1b) şeklinde zikredilmiş, ardından bir buçuk varaklık bir dibacede sultana yapılan aşırı övgülerde bulunularak şerhe geçilmiştir. Sultanın tek gazelinin şerhini ihtiva eden eserde, diğer *Murâdî şerhleri* gibi başta Mevlânâ'nın *Mesnevî-i Ma'nevî*'si olmak üzere, Mollâ Câmî ve Hâfız'ın şiirlerinden iktibaslar yapılmıştır. Eserin temellük kaydında yazılış tarihi ile ilgili bir not bulunmamaktadır. Eserin sonunda Şeyh İlâhî'ye ait Türkçe iki gazel (22b) ve Mollâ Câmî'nin bir gazeline Farsça olarak Şeyh İlâhî tarafından yapılan tahmis yer almaktadır (23a).

1.2.4.8. Şeyh Kâmilî, *Şerh-i Beyt li-Sultân Murâd-ı Sâlis*

Kâmilî mahlasıyla şiirler yazan Tırhalalı Cafer Efendi'dir. Kardeşi Ayasofya vaizi ve Kemâlî mahlasıyla şiirler yazan Ali Efendi ile mahlasları karışmaktadır. Halvetiyye tarikatına mensup, Nureddin-zâde'nin yanında yetişmiş olan Cafer

---

[514] **Murâdî Dîvânı**, s. 540, G. /877.
[515] Avusturya Milli Kütüphanesi Cod. Mixt. 447; Sadık Yazar, **Anadolu Sahası Klâsik Türk Edebiyatında Tercüme ve Şerh Geleneği**, s. 532; Uğur Öztürk-Osman Sacid Arı, "Şiire Anlam Katmak: Sultan III. Murad'ın Şiirlerine Yapılan Şerhler ve Derviş Mehmed'in Tasavvufî Şerhi", s. 847-930.
[516] Avusturya Milli Kütüphanesi Cod. Mixt. 447, 1b.
[517] Avusturya Milli Kütüphanesi Cod. Mixt. 447, 1b.

Efendi, III. Murad'ın rağbetini görmüş kişilerdendir. 1026/1617 yılına vefat etmiştir.[518] III. Murad şiirlerine yazdığı şerhi bugün Bratislava Üniversitesi Kütüphanesi'nde (500) bulunmakta ve on varaktan oluşmaktadır. Eserin 1b kısmındaki Arapça kayıttan, müellif nüshasından mukabele edildiği anlaşılmaktadır.[519] Yine aynı varakta "*Bu değerli nüsha Şeyh Kâmilî'nin Sultân Murâd Han*'ın *beytini şerh etme kabilinde latif nüktelerini içermektedir.*" şeklinde bir Arapça ibare yer alır. Kâmilî, şerhin girişinde kendisine ait:

Hamd ol Hâlık'a ki insânun
Hulkını cümleden ahsen kıldı

beyti ile başlayan bir manzumeyi verir. Ardından Sultan III. Murad'ı medh edip nadide olarak nitelendirdiği hükümdarın "*Nâzil oldı beyne mâ' ü tîn iken sırr-ı Hudâ/Anun içün şem'-i* '*ışka cân olur harf-i fedâ*" beytinin şerhine geçer. Tasavvufi mahiyetteki eserde âyet ve hadislere yer verilmiştir. Bu şerhte de diğer *Murâdî Şerhleri* gibi İbni Arabî, İbnü'l-Fârız, Mevlana, Hâfız şiirlerinden örnekler verilmiştir. Metinde ilginç olan nokta ise Yunus Emre'nin şiirlerinden de misaller getirilmesidir.

1.2.4.9. Subhî, *Şerh-i Gazel-i Sultân Murâd-ı Sâlis*

Gazi Hüsrev Kütüphanesi R. 1430/11 numarada bulunan bu şerh, bulunduğu mecmuanın 77b-78b yaprakları (3 varak) arasında yer almaktadır.[520] Eserin ismi *Gazel-i Sultân Murâd Hân ibn Selîm Hân be-şerh-i Subhî* şeklinde kayıtlıdır. Yazıldığı tarih ile ilgili bir kayıt bulunmamaktadır. Sultanın Farsça bir gazeline yazılmış bu şerh TİEM'deki Subhî şerhinden (139a-149b) farklı bir metindir. Subhî eserine klasik yapı olan besmele, hamdele ve salveleyl başladıktan sonra sultana ait Farsça bir gazele *Mesnevî*'den ve kendi yazdığı manzumelerden misaller getirerek tasavvufi mahiyette bir şerh yazmıştır. Eser sultana övgü ve dua mahiyetinde Subhî'ye ait Farsça iki gazelle sonlanır.

[518] Nev'îzâde Atâyî, **Hadâ'iku'l-Hakâ'ik fî Tekmileti'ş-Şakâ'ik**, C.2. s. 1534-1535.
[519] Sadık Yazar, **Anadolu Sahası Klâsik Türk Edebiyatında Tercüme ve Şerh Geleneği**, s. 532; Uğur Öztürk-Osman Sacid Arı, "Şiire Anlam Katmak: Sultan III. Murad'ın Şiirlerine Yapılan Şerhler ve Derviş Mehmed'in Tasavvufî Şerhi", s. 847-930.
[520] Sadık Yazar, **Anadolu Sahası Klâsik Türk Edebiyatında Tercüme ve Şerh Geleneği**, s. 532; Uğur Öztürk-Osman Sacid Arı, "Şiire Anlam Katmak: Sultan III. Murad'ın Şiirlerine Yapılan Şerhler ve Derviş Mehmed'in Tasavvufî Şerhi", s. 847-930.

1.2.4.10. Mehmed Çelebi (Muhyiddîn b. el-Hatîb), *Şerh-i Gazel-i Sultân Murâd Hân-ı Sâlis*

Sultanın "Çün seni kıldum taleb beytinde buldum heybetüm" mısrasıyla başlayan gazelinin şerhidir. Mehmed Çelebi'nin hayatı hakkında ayrıntılı bir bilgi olmamakla birlikte şerhinden onun Arapça'ya ve tasavvufa vakıf ilim erbabı biri olduğu anlaşılmaktadır. Tamamen tasavvufi mahiyetteki şerhte Mehmed Çelebi diğer Murâdî şerhleriyle benzer kavramları kullanır. Padişahın emri doğrultusunda yazılan şerhte (27b) beyitlerin açıklamalarında Mollâ Câmî şiirlerinden ve Sa'dî-i Şîrâzî'nin *Bostân* isimli eserinden misaller yer alır. Risâle şeklinde yazılmış şerh, Ohri Yazma Eserler Kataloğu 80 numarada çeşitli risalelerin bulunduğu mecmua içerisinde 27b-29a varakları arasındadır. Şerhin sonunda sultanın şiirleri İbn Fârız, Muhyiddîn-i Arabî, Aynülkudât-ı Hemedânî ve Sadreddîn-i Konevî üslubuna benzetilmiş ve onlar gibi muğlak ifadeler kullandığı ifade edilmiştir. Bundan dolayı şârih, III. Murad'ın şiirlerini şerh etmenin zorluğuna temas etmiş ve padişahın emri doğrultusunda bu işe giriştiğini söylemiştir (29a). Şerhin ne zaman yapıldığına dair bir kayıt yoktur. Bu şerhin daha geç tarihli bir nüshası Millet Ktp.Ali Emiri Edebiyat 5579'da kayıtlıdır.

1.2.4.11. Dervîş Mehmed, *Şerh-i Gazeliyyât-ı Murâd-ı Sâlis*

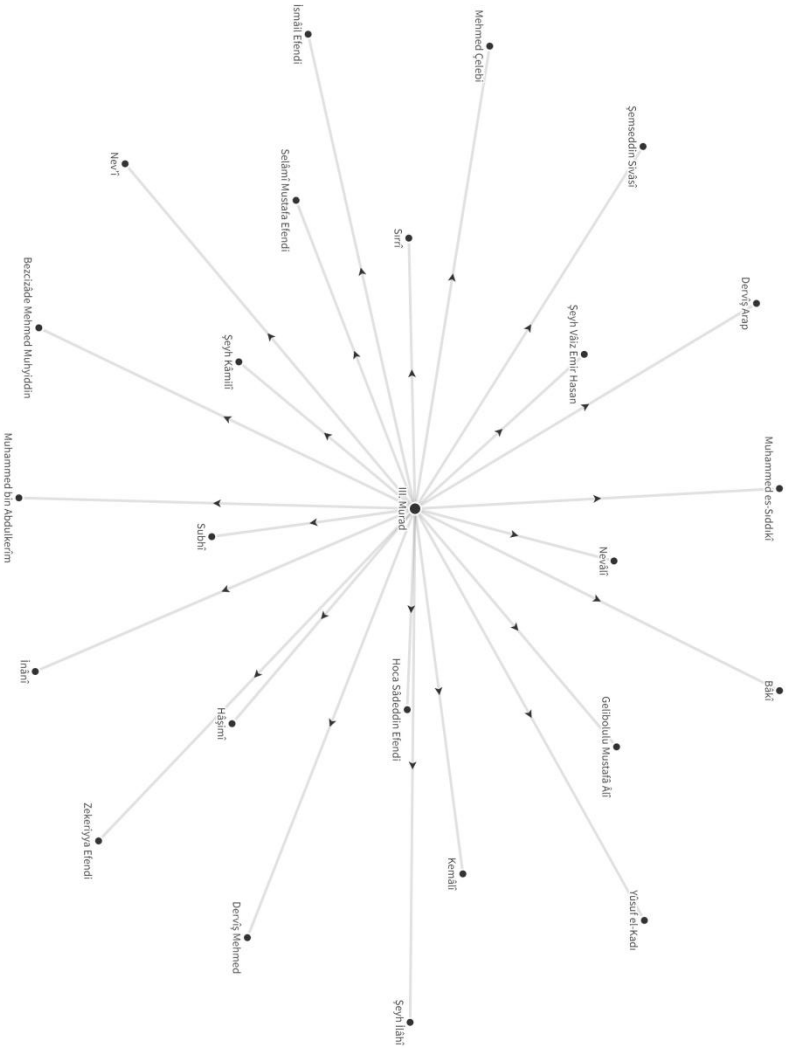
Bu şerhin bilinen tek nüshası Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud Efendi 2891 numarada nesih hatla, 193x135, 155x87 mm ölçülerinde 39 varak olarak yazılmış müstakil bir eser şeklindedir. Şerhin sonundaki "*Temmeti'l-kitâb bi-avni'l-meliki'd-deyyân alâ yedi sâhibihî ve mâlikihi'l-fakîr el-hakîr Dervîş Mehmed*" (**39b**) şeklindeki kayıttan, eserin şârihinin Dervîş Mehmed olduğu anlaşılmaktadır. Dervîş Mehmed, eser içindeki ilhama dair risâleyi sultanın emri ile yazdığını belirtir (**20a**).[521] Şerhlerde tasavvuf literatürünün önemli eserleri olan *Ta'arruf, Kuşeyrî Risâlesi*, *İhyâu Ulûmiddin* gibi erken dönem eserleri ile *Fusûsu'l-Hikem* ve *Fütuhât-ı Mekkiyye'*den yapılan iktibas ve tercümeler, vahdet-i vücûd düşüncesi etrafında gelişen manzum ve mensur literatüre yapılan atıflar vardır. Dervîş Mehmed'in doğrudan *Fusûs*'tan alıntılar yapması sultanın mektupları içinde yer alan *Fusûs* okuma isteğinin bir sonucu olabilir. İleride ayrıntılı olarak ele alınacak olan Nev'î'nin *Fusûs*'u sultanın talebi doğrultusunda şerh etmesi sultan şiirleri ile *Fusûs*

[521] Uğur Öztürk-Osman Sacid Arı, "Şiire Anlam Katmak: Sultan III. Murad'ın Şiirlerine Yapılan Şerhler ve Derviş Mehmed'in Tasavvufî Şerhi", s. 847-930.

arasındaki anlamsal bağlantıları göstermesi bakımından önemlidir.[522] Atıf yapılan eserler arasında Mevlânâ'nın eserleri, Şems-i Tebrizî *Dîvân*'ı, Hâfız, İbnü'l-Fârız *Dîvân*ları ve Mollâ Câmî *Dîvân*ı ile diğer eserleri yer alır. Ayrıca beyitlerin ve şerhte ele alınan konuların ayet ve hadislerle ilişkilendirilerek açıklanması edebi kültürle dini düşüncenin ortak zeminine işaret etme gayretini göstermektedir.

[522] **Kitâbü'l-Menâmât: Sultan III. Murad'ın Rüya Mektupları,** s. 278/1390.

Çizelge-1 Murâdî'nin şiirlerine şerh yazanlar

1.2.5. Murâdî'nin Şiirlerine Yazılmış Tahmisler, Nazireler ve Murâdî'nin Nazireleri

III. Murad şiirlerine yazılan şerhlerin yanı sıra sultanın şiirlerinin bir de nazire boyutu vardır. Yayınlanmış *Dîvân*'daki şiirlerin tasavvufi ağırlıktaki şiirlerden oluşması ve nazire yazılan şiirlerin tasavvufi şiirlere nazaran daha lirik şiirler olması dikkat çekicidir. Yukarıda belirtildiği üzere padişahın şerh edilen şiirleri genellikle muğlak olan şiirler iken nazire yazılan şiirler daha lirik şiirleridir. Şerh edilen gazeller sultan tarafından önerilirken, nazirelerin ve buradaki zemin şiirlerin nazire yazanlar tarafından mı seçildiği, yoksa yine sultanın ısmarlaması sonucunda mı yazıldığı tespit edilmesi gereken bir konudur.

1.2.5.1. Tahmisler

Murâdî'nin bazı şiirleri kendi saltanatında yaşamış şairler tarafından tahmis edilmiştir. Handânî sultana ait üç şiiri tahmis etmiştir.[523] Yine dönemin şairlerinden Sâdık'ın da tahmisleri mevcuttur.[524] Sultanın bir gazeline Beyânî-i Karahisârî tarafından yazılmış olan bir adet tahmis bulunmaktadır.[525] Sultanın bir manzumesini Gedizli Kabûlî yedileme/müsebba' yöntemi ile geliştirmiştir.[526] Bunun dışında Murâdî'nin dört gazeline Kabûlî tahmis yazmıştır.[527] Gelibolulu Âlî ise III. Murad'ın iki gazelini tahmis etmiştir. Ayrıca sultana ait bir lugaza da nazire yazmıştır. [528] Âlî'nin yazmış olduğu gazellerin matla beyitleri şöyledir:

Şular yanında kim iki cihân hâke berâberdür
Olarun 'ayn-ı enzârı hemân iksîr-i ekberdür[529]

Âyîne-i cemâlün şâm-ı cihân-nümâdur
Her kim nazar kılursa gönli gözi safâdur[530]

---

[523] Hayriye Durkaya, **Handânî Dîvânı (İnceleme-Tenkitli Metin-Sözlük),** Erzurum, Atatürk Üniversitesi, Türk Dünyası Edebiyatları Anabilim Dalı, Doktora Tezi, 2017, s. 332, 361, 368-369.
[524] Arif Sunal, **Sadık Divanı (İnceleme-Metin)**, 258-259, 594-595, 674-675.
[525] Beyânî-i Karahisârî, **Dîvân**, 80b; Taştîr edilen şiir: **Sultân Murâd Dîvânî**, s. 867, G. 1519; Melike Kübra Çaycıoğlu, **Beyânî-i Karahisârî: Dîvân (İnceleme-Metin)**, İstanbul, Marmara Üniversitesi, Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2018, s. 273-274.
[526] Mustafa Erdoğan**, Kabûlî İbrahim Efendi, Hayatı, Edebî Kişiliği ve Divanı (İnceleme-Tenkitli Metin-Dizin)**, s. 494.
[527] Mustafa Erdoğan**, A.e.,** s. 508-514.
[528] İ. Hakkı Aksoyak, **Gelibolulu Mustafa Âlî Divan**, s. 51.
[529] **Murâdî Dîvânı**, s. 241, Gazel 301/1.
[530] **Murâdî Dîvânı**, s. 340, Gazel 500/1.

Bâkî de Murâdî'nin şiirlerine tahmis yazan şairler arasındadır. III. Murad'a ait:

Nice tâkat getürsin çeşm-i 'âşık rûy-ı dil-dâre
Getürmez tâb çün bir lahza berk-ı tâb-ı envâre

matlaıyla başlayan gazele Bâkî:

Ne mümkindür nazar bir lahza hüsn-i tal'at-i yâre
Degül çünkim müyesser lem'a-i hürşîde nezzâre
Gubâr-ı dergehin kühl itmedin çeşm-i güher-bâre[531]

şeklinde üç mısra ekleyerek tahmis yazmıştır. Dönemin şairlerinden Nidâyî, Murâdî'ye ait, "*Ben cemâl-i yâra cânâ şöyle hayrân olmışam/Gitdi benden ikilik ben cümle yeksân olmışam"*[532] matlaıyla başlayan gazelini[533], yine bu devrin şairlerinden Hümâyî, Murâdî'nin, "*Sirişk-i çeşmümi gören dedi bana ne kandur bu/ Dedim kân-ile karışmış akar bahr-i revândur bu"*[534] matlalı gazelini tahmis etmiştir. Revan kitaplığında yer alan 1582 şenliği ile ilgili Farsça sûr-nâmenin içerisinde III. Murad'ın, "*Cevherün kıymetin anlamağa sarrâf gerek/ Her 'ulûmun hikemin bilmeğe 'arrâf gerek"*[535] matlaıyla başlayan gazelini Dervîş (Ağa) tahmis etmiştir.[536] Hazînî de III. Murad'ın Farsça iki rubaisine yine Farsça olarak[537], Bağdatlı Rûhî ise, Murâdî'nin "*Vâhidüz 'arsa-i vahdetde bugün çâlâküz/Şeş-cihetden geçüben vâhidîyüz bî-bâküz*" matlaıyla başlayan gazeline tahmis yazmıştır.[538]

III. Murad için mensur eserler kaleme alan Mehmed Suûdî Efendi, ayrıca onun "*Kim bir sîm ü zer sevdâsı ey dil sende muzmerdür/ Egerçi bâ'is-i devlet cihânda sîm ü zerdür"* makta'lı gazeline müseddes yazmıştır.[539] Bu dönem şairlerinden Vechî de Murâdî'ye ait "*Âşıka lutf ile rahm edici yâri severin/ Hüsnine*

[531] **Bâkî Dîvânı**, s. 69-70.
[532] **Murâdî Dîvânı**, s. 548, Gazel 890.
[533] Bekir Belenkuyu, **Topkapı Sarayı Kütüphanesi Revan No:1972'de Kayıtlı Mecmû'a-i Eş'ar (vr. 80b-160a): İnceleme-Metin**, İstanbul, Marmara Üniversitesi Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2013, s. 9-10
[534] Bekir Belenkuyu, **Topkapı Sarayı Kütüphanesi Revan No:1972'de kayıtlı Mecmû'a-i Eş'ar (vr. 80b-160a): İnceleme-Metin**, 23-24.
[535] **Murâdî Dîvânı**, s. 469, Gazel 737.
[536] TSMK. R. 824, 10b-11b; Zehra Toska, "Bir Armağan Zübdetü'l-Eş'ar", **Prof. Dr. Nihad M. Çetin'e Armağan**, İstanbul, Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1999, s. 293-358.
[537] İbrahim Kunt, **Hazini ve Divanı (İnceleme-Metin),** Konya, Selçuk Üniversitesi, Doğu Dilleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı, Doktora Tezi, 2002, s. 538-539.
[538] Coşkun Ak, **Bağdatlı Rûhî Divanı Karşılaştırmalı Metin I-II**, Bursa, Uludağ Üniversitesi Yayınları, 2001, C. 1, s. 299.
[539] Yapıkredi Sermet Çifter Kütüphanesi 398, 18a.

hulkı muvâfıkça nigârı severin" matlayla başlayan gazeline muhammes yazmıştır.[540] 'İnâyî isminde bir şair, Murâdî'nin, "*Cihân halkını yutmakda zemîn bir ejdehâ ancak/Bu dünyânun içi taşı kamu derd ü belâ ancak"*[541] matlayla başlayan gazeliyle[542] ve yine Murâdî'nin, "*Şu kim yanında anun sîm ü zer hâke berâberdür/Olarun 'ayn-ı enzârı hemân iksîr-i ekberdür"*[543] matlayla başlayan gazelini tahmis etmiştir.[544] (E)Mîrek-zâde Mehmed Nâmî ise, Muradî'ye ait beş gazeli ayrı ayrı tahmis yazmıştır. Nâmî'nin tahmis ettiği bu gazellerin dördü yayımlanmış *Dîvân*'da bulunurken birisi yoktur.[545]

1.2.5.2. Nazireler

Almanya Berlin Devlet Kütüphanesi Türkçe Yazmaları, Ms. Or. Oct. 3652 numarada yer alan nazire mecmuasında sultanın bir gazeli dışında çoğu yayımlanmış *Dîvân*da bulanmayan 27 gazeline yazılmış nazireler mevcuttur.[546] 1002/1593 tarihli olan nüshada Bâkî'nin sultana ait 17 şiire nazire yazması sultanın yanındaki mevkisini önemli olduğunu göstermektedir. Bâkî dışında sultanın maiyetinde bulunan Dervîş Ağa (ileride Dervîş Paşa) da birçok nazire yazmıştır. Nazirelerin bir emir doğrultusunda mı yazıldığı hâlihazırda bilinmemektedir. Ama şiirlerin seçme şiirler olduğu söylenebilir. Bu nazireler bize III. Murad'ın etrafında olan şairler muhitini de göstermektedir. Bâkî *Dîvân*'ında pek çok kasideyi III. Murad'a sunması, Dervîş'in hem sarayda sultanın maiyetinde bulunması hem de onun *Dîvân*'ının kapağı için şiirler yazması; yine sultana birçok eser sunan Gelibolulu Âlî, sarayda muhtemelen meddâh görevinde bulunan Cinânî, Şehzade Mehmed dışındaki şehzadelerin hocası Nev'î, sultanın şiirlerine şerhler yazan Hâşimî, sultan için *Zafer-nâme* tercümesi[547] kaleme alan Tab'î, bu muhite dâhil olmuş şairlerden birkaçıdır. Bu şairler arasında ayrıca hakkında pek bilgi sahibi olamadığımız ve sadece vefatı

[540] Bekir Belenkuyu, **Topkapı Sarayı Kütüphanesi Revan No:1972'de Kayıtlı Mecmû'a-i Eş'ar (vr. 80b-160a): İnceleme-Metin**, 66-67.
[541] **Murâdî Dîvânı**, s. 438, Gazel 677.
[542] Bekir Belenkuyu, **Topkapı Sarayı Kütüphanesi Revan No:1972'de Kayıtlı Mecmû'a-i Eş'ar (vr. 80b-160a): İnceleme-Metin**, 87-88.
[543] **Murâdî Dîvânı**, s. 438, Gazel 677.
[544] Bekir Belenkuyu, **Topkapı Sarayı Kütüphanesi Revan No:1972'de kayıtlı Mecmû'a-i Eş'ar (vr. 80b-160a): İnceleme-Metin**, 90-91.
[545] Ahmet Yenikale, **(E)Mîrekzâde Mehmed Nâmî Dîvân**, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2020, s. 330-331.
[546] M. Fatih Köksal, "Berlin Devlet Kütüphanesi'nde XVI. Yüzyılda Derlenmiş Kıymetli Bir Mecmua: "Mecmû'a-i Neẓâyir", **KÜLTÜRK Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi**, S. 1 (Yaz 2020), s. 49-71.
[547] Süleymaniye Ktp. Nuruosmaniye, 4085

üzerine düşürülmüş tarihten anlaşıldığı kadarıyla Âsârî, III. Murad'ın nedimidir ve aynı şair sultanın huzurunda yüksek sesle şiir de okumuştur.[548]

Bu nazire mecmuası dışında Bâkî ve Nev'î'nin III. Murad'ın bir gazeline yazmış oldukları başka nazireler de vardır. Murâdî'nin 'incinmez', '-â didi', 'âb gibi' ve '-âneyi' redifli gazellerine birer nazire yazmışlardır.[549] Nûh b. Mustafa Konevî tarafından bir araya getirilen *Mecmûa-i Gazeliyyât*[550] isimli mecmuada Murâdî'ye ait bir gazele Dervîş Paşa bir nazire yazmıştır.

Murâdî:

Fâş kılmaz sırrını pinhâna pinhân söylemez
Âşikâr olsa eger 'uşşâka cânân söylemez

Dervîş (Ağa) Paşa:

'Âşık olan sırrını peydâ vü pinhân söylemez
Râzını keşf eylemez virür ser ü cân söylemez

Tüm bu nazireler ve tahmislerin dışında III. Murad döneminde telif edilen ve Kâbilî tarafından bir araya getirilen *Sultân-ı Hûbâna Münasib Eş'âr* isimli mecmuasında da sultana ait 6 şiire yer verilmiştir (51, 473, 647, 2872, 2951, 4838). Bu mecmua aynı zamanda III. Murad devrindeki birçok şairin şiirini de ihtiva eder.[551]

III. Murad döneminde kaleme alınmış bir şiir mecmuasında sultanın sekiz şiirine farklı şairler tarafından yazılmış nazireler mevcuttur. Murâdî'nin, "*Acıyup sabr etdügüm ol yâra gâyet hoş gelür/Yâr elinden ger ola ol yâra gâyet hoş gelür"* matlaıyla başlayan şiire sırasıyla Bâkî, Senâ'î, Hilmî, Kınalı-zâde Fehmî, Vusûlî, Ahmed Efendi ve Meylî; "*Âh ile şerha çekdüm sînemde yara düşmiş/Hˇâb içre yâri bulmış nâ-geh o yâra düşmiş"* matlaıyla başlayan şiire sırasıyla Hasan Çelebi, Hüdâyî, 'Abdî, Zârî, Nâmî, Hilmî, Kadrî, Vusûlî, Meylî, Zamîrî, Sûzî; "*Okuyup mekteb-i 'ışkunda cânâ bir kitâb açdum/ Ki ya'nî ders-i 'ışk içün ulu'l-elbâb[a bâb]*

[548] Oktay Selim Karaca, **Hâşimî Divanı (Hayatı, Sanatı, Eserleri ve Karşılaştırmalı Metni)**, s. 220.
[549] Yaşar Aydemir, "Üç Dostun Birlikte Meşki: Nev'î, Bâkî ve Muradî'nin Nazireleşmeleri", **Turkish Studies -International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic** Volume 8/1, Winter 2013, s. 93-96.
[550] Nûh bin Mustafa Konevî, **Mecmûa-i Gazeliyyât**, Haz.: Mehmet Özdemir, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, E-Kitap, 2017, s. 229-230.
[551] Kâbilî, **Sultân-ı Hûbâna Münasib Eş'âr**, Haz.: Mehmet Gürbüz, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, E-Kitap, 2018.

açdum" matlaıyla başlayan şiire sırasıyla Hilmî, Bezmî, Sâ'î, Kadrî, Meyî ve Fidâ'î; "*Ne denlü başa çıksa dûd-ı âhumdan bükâ artar/ Bir 'âdetdür ser-i kûh üzre ebr oldukça mâ artar"* matlaıyla başlayan şiire sırasıyla Hilmî, Nâmî, Meylî, Sabrî, Hâtemî, Kurbî, Husûlî; "*'Âşıka lutf ile rahm edici yâri severin/ Hüsnine halkı muvâfıkça nigârı severin"* matlaıyla başlayan şiire sırasıyla Hilmî, Dervîş, Meylî, Sipâhî, Husûlî (2 şiir); "*Firâkundan ciger yandı eyâ dil-ber kebâb-âsâ/ İki gözden akar yaşum benüm cânum şarâb-âsâ"* matlaıyla başlayan şiire sırasıyla Sâ'î, Bezmî ve Fidâ'î; "*N'eyledi n'etdi felek 'aceb dil o gözi âhûya/Dökmege kanını katlanmaz ol içüm suya"* matlaıyla başlayan şiire sırasıyla Hüdâyî ve Fidâ'î; "*Ne hûnîdur ki çeşmün kasd eder bu câna katlanmaz/ Müjen cellâdı hançerler çeker bir âna katlanmaz"* matlaıyla başlayan şiire Hüdâyî nazire yazmıştır.[552] Murâdî'nin Arapça-Türkçe mülemma bir gazeline yine dönemin şairlerinden Hasbî de aynı şekilde bir nazire kaleme almıştır.[553] Süheylî *Dîvân*'ında yer alan bir kasidede III. Murad'ın 1020/1611-1612 yılında Mısır'a bazı gazellerinin gönderildiği ve bunlara nazireler yazıldığı bilgisi yer almaktadır. Süheylî'nin gazeli şöyledir:

Bin yigirmi sâlinde sa'âdetlü pâdişâhun Mısr'a gelen gazellerine nazîre dinmişdür
Dilersen nusreti şâhâ 'ibâda 'adl ü dâd eyle
Tarîk-ı müstakîmi koma elden ictihâd eyle
…
Selâtîn-i selef gitdükleri yoldan 'udûl itme
Süleymân-ı veliyyü'llâh-ı Kânûnî'yi yâd eyle

Deden Sultân Selîm-i nâmdâra eyleyüp taklîd
Nizâm-ı kâ'inâta nasb-ı nefs it infirâd eyle

Yıkar Hak milkini düşmenlerün ma'mûr olur milkün
Hemân sen cân u dilden zulmi ref'a irtiyâd eyle

Süheylînün temennâsı budur dergâh-ı 'izzetden
İlâhî Hân Murâd'un devlet ü 'ömrin ziyâd eyle

Serîr-i saltanatda anı sultân-ı muzaffer kıl

[552]Muhlis Erol, **Mecmû'a-i Eş'âr (06 Mil Yz A 4228/2): İnceleme, Metin ve Mestap'a Göre Tasnif**, Bilecik: Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2019, s. 41-43.
[553] Emine Karakurt, **Millet Kütüphanesi Ali Emîri Manzum Koleksiyonu 632 No'lu Şiir Mecmuası (İnceleme-Metin) ve Mestap'a Göre Tasnifi**, İstanbul, Marmara Üniversitesi Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2020, s. 211.

Hemîşe fursat u nusretle mesrûrü'l-fü'âd eyle[554]

1.2.5.3. Murâdî'nin Nazireler

Bu nazireler dışında Murâdî de kendi devrinin şairlerine nazire yazmıştır. Erzincan İl Halk Kütüphanesindeki 1492[555] numarada kayıtlı mecmuada Fuzûlî'nin '-ât' redifli gazeline Murâdî bir nazire yazmıştır. Bu nazire yayımlanmış Türkçe *Dîvân*'da bulunmaktadır.[556] III. Murad, bu dönemin meşhur şairlerinden Bâkî'nin bir gazeline de nazire yazmıştır. Bâkî de, Murâdî'nin, "*Her cefâ kim eyledün geldi vefâlar bilmiş ol/ Rûha râhatdur gamun câna safâlar bilmiş ol"* matlalı, "*Yanuna kalmaz didüm cânâ cefâlar bilmiş ol/Geldi didi bî-vefâdur dilrübâlar bilmiş ol"* matlaıyla başlayan gazellerine cevap vermiştir.[557] Bir başka mecmuada Hilmî'nin yazmış olduğu bir gazele Murâdî bir nazire yazmıştır: Hilmî'nin, "*Genc-i 'ışkı sînede ağyâr-ı nâ-dân gizlemiş/ Sanasın Kârûn'dur mâl-ı firâvân gizlemiş"* başlayan gazelini, Murâdî "*Mihrini koynında gördüm mâh-ı tâbân gizlemiş/ Ya'ni tâb-ı 'ışkını mihr-i dırahşân gizlemiş"* matlalı gazeli ile tanzir etmiştir.[558] Murâdî'nin nazire yazdığı kişiler dönemin önde gelen şairleri iken onun şiirlerine nazire yazanların çoğu dönem içinde ikinci sırada yer alan şairlerdir. Sultanın şiirlerine nazire yazan şairler ve onun nazire yazdığı şairler, III. Murad'ın etrafında belli bir edebi muhitin olduğunu da göstermektedir.

Değerlendirme

Sonuç olarak Kanûnî'den sonra en çok şiir yazan padişah olan III. Murad, oldukça hacimli bir Türkçe *Dîvân*'a sahiptir. Tasavvufi kavram ve literatürün hâkim olduğu *Dîvân*'ın toplam on nüshası mevcuttur. Bu nüshaların hepsi muhtemelen sultanın sağlığında yazılmıştır, çünkü üçü hariç diğerlerinin istinsah tarihi olmamakla birlikte çoğu oldukça tezhipli nüshalardır. Murâdî, Osmanlı şiiri içinde ikinci derecede bir şair sayılabilir. Sürekli tekrarlanan kelime ve kavramlar, mazmunların klasik şiirden farklı olarak tasavvufi şiirler gibi oluşu, ayet ve hadislerin manzum hâle getirilmesi onun şiirlerinin tipik özellikleri olarak karşımıza çıkmaktadır.

---

[554] **Süheylî Dîvânı,** Haz.: M. Esat Harmancı, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, E-kitap, 2017, Kaside 11.
[555] Birgül Sezgin, **Erzincan İl Halk Kütüphanesindeki 1492 Numaralı Nazire Mecmuası (İnceleme-metin)**, Konya, Selçuk Üniversitesi Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2015, s. 231.
[556] **Murâdî Dîvânı**, s. 173, 181. gazel.
[557] Yaşar Aydemir, "Üç Dostun Birlikte Meşki: Nev'î, Bâkî ve Muradî'nin Nazireleşmeleri", s. 91-93.
[558] Nûh bin Mustafa Konevî, **Mecmûa-i Gazeliyyât**, s. 105-106.

Yayımlanmış *Dîvân* sekiz nüsha görülerek hazırlanmış iken yapılan tespitler sonucunda bu sayıya iki nüsha daha eklenmiştir. Bu iki nüsha arasında özellikle TSMK. H. 2/2107 kayıtlı sultan nüshası dikkat çekicidir. Zeyrek Ağa ve Derviş Ağa işbirliği ile hazırlanmış olan bu nüshada sultana özel kapak da tasarlanmıştır. *Türkçe Dîvân*'daki tasavvufi anlamların bir benzeri *Farsça Dîvân* ve *Futûhât-ı Ramazân*'da da görülür. Farsça *Dîvân* küçük hacimli olmasına rağmen *Murâdî Şerhleri'*nde de sultana ait Farsça gazeller mevcuttur. *Futûhât* ise tamamen seyr ü sülûk üzerine yazılmış tasavvufi bir mesnevidir.

III. Murad, şeyhi Şücâ ile şehzadelik döneminden şeyhinin ölümüne kadar sürekli olarak mektuplaşmıştır. Bu yazışmalardan ağırlıklı olarak sultanın yazıları olmak üzere iki bine yakın mektuptan oluşan *Kitâbü'l-Menâmât* isimli eser ortaya çıkmıştır. Bu mektupları saray ağalarından Nuh Ağa derlemiştir.

Vakıât, ilham ve rüyaların yer aldığı ve III. Murad'ın seyrüsülûkunu takip ettiğimiz mektuplarda ayrıca devlet yönetimine dair birçok anekdot da bulunmaktadır. Özellikle mektuplarda *tezkere* başlığı altında verilmiş kısımlarda, Şeyh Şücâ'nın siyasi talepleri, ilmiye ve seyfiyedeki atamalar, İran ve Batı'daki savaşlar hakkında bilgiler oldukça fazladır. Hicri bin yılın sonuna doğru tahta çıkan III. Murad üzerinde kutbluk, imam ve müçtehit olma iddiası hem dönemin müelliflerinin eserlerinde hem de *Kitâbü'l-Menâmât*'ta ele alınan bir diğer konudur. Bu iddia Mustafa Âlî gibi "ltimas peşindeki hırslı"[559] müellifler için bir amaç hâline gelmiştir. Hem dünya saltanatı hem manevi sultanlık peşinde olan III. Murad, kendini ismiyle beraber merkezî bir konuma almış gibidir. Sultan Murad'ın mektuplarından ve dönemde kendisine sunulan eserlerden hareketle şahsıyla ilgili olarak birkaç değerlendirme yapmak mümkündür. (a) Kendisine verilen ismin sıradan bir isim olmadığına kani olan sultan mektuplarında özellikle ismiyle ilgili kelime oyunları yapar. (b) III. Murad'ın yaş ve uzun ömür konusunda da zihnini çok meşgul ettiği özellikle Gelibolulu Âlî'nin sunmuş olduğu eserler ve Zeyrek Ağa'nın sözlerinden anlaşılmaktadır.

[559] Aynı tanım Kanûnî devri bazı müellifler için de geçerlidir. Ayrıntılar için bkz. Cornell H. Fleischer, "Mehdi Olarak Kanuni: Sultan Süleyman Döneminde İmparatorluk İmgesinin Oluşumu", Saraydaki Kâhin: **15. ve 16. Yüzyıllarda Osmanlı Sarayında Kehanet –Makaleler-**, Çev: Ayla Ortaç, İstanbul, Kitapyayınevi, 2022, s. 33.

Murâdî'nin şiirlerindeki tasavvufi kavramların yoğunluğu sebebiyle olsa gerek bu şiirlere şerh yazma veya yazdırma ihtiyacı hasıl olmuştur. Oldukça hacimli olan şerhlerin çoğunun sultanın emri doğrultusunda yapıldığı söylenebilir. Gelibolulu Âlî, Sivâsî, İsmail Efendi ve Hâşimî'de şerhlerin sultan tarafından emredildiği yazılıdır. Âlî, metni şerh ederken kendi için nişancı olma talebinde bulunmuş, Hâşimî ise başka bir şerh yapmaya ihtiyaç olursa yapabileceğini söylemiştir. İki taraflı bir çıkarın söz konusu olduğu metinlerde elimizde sultan tarafından maddi karşılık verildiğine dair şimdilik sadece İsmail Efendi şerhinde ücret mukabili yapıldığına dair bir kayıt vardır. Tek bir elden çıkmış gibi içerik olarak neredeyse birebir aynı olan bu şerhler, açıklamalar kısmındaki örnekler de bile benzerlik göstermektedir. Yirmi civarında âlim ve şeyh tarafından yazılmış olan şerhlerin çoğu dağınık bir hâlde ve tek nüsha şeklindedir. Murâdî'nin şiirlerindeki muğlaklık sebebiyle şerh edilme ihtiyacı olduğu şârihler tarafından dile getirilen bir husustur. Şerhlerin içeriğinin neredeyse aynı olması ve şerh edilen şiirlerin dahi benzer özellikler taşıması, şerh öncesi ve sonrasında sultan veya aracı kişi tarafından kontrol edildiği izlenimi vermektedir. Murâdî'nin şiirlerine yazılmış nazirelerde de yine benzer bir müdahele söz konusudur. Nazirelerin çoğu Osmanlı şiirinin genel kabul bulmuş ifadelerinden oluşan şiirlerdir ve içerisinde şerh edilen şiirlerdeki gibi tasavvufi kavramlar pek yoktur. Şerhler, nazireler ve tahmisler III. Murad'ın hem edebi bir muhit hem de himaye ağı oluşurduğunu göstermektedir. Özellikle hamilik açısında *Murâdî Şerhleri* güzel bir örnektir.

İKİNCİ BÖLÜM

III. MURAD'IN ÇEVRESİ (HANIM SULTANLAR, AĞALAR, PAŞA, ULEMA VE ŞEYHLER)

Dürr-i deryâ feyz-i dürc-i saltanat Sultân Murâd
Mâh-ı mülk-ârâ-yı burc-ı saltanat Sultân Murâd[1]

III. Murad devri, Kanûnî'den sonra sarayda yaşamaya başlayan sultanlar arasında özellikle kadın sultanların, harem ağalar, vezirler ve şeyhlerin imparatorluk içinde etkin olmaya başladığı dönem olarak nitelendirilebilir.[2] Devlet için bir değişim addedebileceğimiz bu durum aynı zamanda farklı kişilerin kendi güçlerini için hem sarayda hem de kalem erbabında kullanmaya başlamasına sebep olmuştur.

Sultan III. Murad'ın şehzadeliğinden itibaren birçok kişiyle münasebeti olmuş, bu münasebetler maddi ve manevi yönde gelişme göstermiştir. Şehzadelik döneminde gördüğü bir rüyayı yorumlatması sonucunda Şâbânî dervişi Şeyh Şücâ'yı kendine mürşid olarak kabul etmiştir. Burada şeyhi seçmesinde sadece rüyayı yorumlamak değil sultanın yorumlayabilecek tek kişi olarak devrin Manisa'sında

[1] Ramazan Sarıçiçek, **Mustafa bin Bâlî Risâle-i Kiyâset-i Firâset/İlm-i Firaset: Yüzler Hâli Söyler**, İstanbul, Büyüyen Ay Yayınları, 2014, s. 244.

[2] Haluk İpekten, **Divan Edebiyatında Edebî Muhitler**, Ankara, Milli Eğitim Bakanlığı, 1996; Süleyman Kırımtayıf**, XV. ve XVI. Yüzyıllar Arasında Osmanlı Saray Sanatı Teşkilatı**, İstanbul, İstanbul Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1996; John J. Curry, "XVI ve XVII. Yüzyıllarda Halveti Tarikatı İçindeki Türkçe Menakıb Edebiyatının Gelişmesi" (Tercüme: Cemal Bayak), **Türkler**, Ankara, Yeni Türkiye Yay., 2002, C. 11, s. 815-822; Hilal Kazan, **Arşiv Belgeleri Çerçevesinde XV. ve XVI. Asırda Osmanlı Sarayının Sanatı Himayesi**, İstanbul, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2007; John J. Curry, **The Transformation of Muslim Mystical Thought in the Ottoman Empire: The Rise of the Halveti Order**. Edinburgh, Edinburgh University Press, 2010; Günhan Börekçi, **Factions and Favorites at the Courts of Sultan Ahmed I (r. 1603-1617) and His Immediate Predecessors**, Doktora Tezi, Ohio State University, 2011; John J. Curry, "'The Meeting of the Two Sultans': Three Sufi Mystics Negotiate with the Court of Murad III." **Sufism and Society: Arrangements of the Mystical in the Muslim World, 1200-1800**, Edited by John J. Curry and Erik S. Ohlander, London, Routledge Press, 2012, s. 223-242; A. Ezgi Dikici, "The Making of Ottoman Court Eunuchs: Origins, Recruitment Paths, Family Ties, and 'Domestic Production', " **Archivum Ottomanicum**, 30 (2013), s. 105–36; A. Ezgi Dikici, "Saltanat Sembolü Olarak 'Farklı' Bedenler: Osmanlı Sarayında Cüceler ve Dilsizler", **Toplumsal Tarih**, S. 248 (Ağustos 2014), s. 16–25; A. Ezgi Dikici, "Âdâb ve Bağlam: Erken Modern Dönem İstanbul'unda Osmanlı Saray Hadımlarının Mimarî Hâmilikleri" ["Decorum and Context: The Architectural Patronage of Ottoman Court Eunuchs in Early Modern Istanbul"], **Ekrem Hakkı Ayverdi'nin Hâtırasına Osmanlı Mimarlık Kültürü**, haz. H. Aynur ve A. H. Uğurlu (2016), s. 67-100; Derin Terzioğlu, "Power, Patronage and Confessionalism: Ottoman Politics as Seen through the Eyes of a Crimean Sufi, 1580-1593." In Marinos Sariyannis (ed.), **Halcyon Days in Crete IX, Political Thought and Practice in the Ottoman Empire,** Rethymnon: Crete University Press, 2019, s. 149-186; Abdullah Karaarslan, **Diverging Career Paths and Social Networks: A Cohort of the Students With Literary Talent in the Sahn Madrasas in the Sixteenth Century/Ayrılan Kariyer Yolları Ve Sosyal Ağlar: XVI. yüzyılda Sahn medresesi'nde edebî yeteneğe sahip bir grup öğrenci**, İstanbul Şehir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.

sadece Şücâ'yı görmesinden kaynaklanmaktadır. Aynı rüya Manisa'da birçok âlim ve şeyhe sorulmuş ve müspet bir cevap alınamamıştır. Şeyh Şücâ'yı tahta çıkınca İstanbul'a getirten III. Murad kendisine yakın olsun diye ona Ayasofya civarında bir ev hediye etmiştir. Şeyh Şücâ'nın vefatına kadar ona bağlı kalan Sultan sonrasında Nakşî Mehmed Dâğî'ye intisap etmiştir. Diğer yandan sultanın başka şeyh ve tarikat mensupları ile münasebeti de olmuştur. III. Murad'ın bu ilişkilerinde saray çevresindeki kişilerin etkisi olmuş veya bu kişilerden etkilenmiştir. Örneğin, sultanın yakınında bulunan Râziye Hatun Şeyh Şücâ'ya, Gazanfer Ağa ise Mehmed Dâğî'ye intisap etmiştir. III. Murad'ın merkezi konumda olduğu bu ilişkilerde sultanın kitap sevgisi dahi çevresindeki kişileri etkilemiş hatta yön vermiştir. Bu dönemde sultan dışında kitap okuyucu ve koleksiyonerleri de vardır.[3] Başta *hâce-i sultânî* Hoca Sâdeddin olmak üzere Dârüssaâde ağaları, vezirler ve saray dışında da entelektüel okuyucuların olması devrin kitap meraklıları açısından zenginliğini göstermektedir.[4]

2.1. Sultanın Sarayda Etrafındaki Kişiler: Hanım Sultanlar-Ağalar-Cüceler

II. Selim ile başlayan sultanın saraya çekilmesi III. Murad devrinde artık iyice olağan hâle gelmiştir. Dışarıda ve ulaşılabilir olan sultan yerine ulaşılamaz sultan figürü III. Murad devrinin en önemli özellikleri arasında yer alır.[5] Hâl böyle iken sarayda yaşayan sultan ile dışarıdaki bürokrasinin işleyişini sağlayan mekanizmalar, âlimler ve tarikat şeyhleri arasında iletişimi sağlayan yeni kişiler ve onların konumları ortaya çıkmıştır. Sultanın saraya çekilmesiyle birlikte bazı güç odakları daha ön plana çıkmıştır. Bunların ilki sultandan sonra devletin ikinci en önemli

[3] III. Murad dışındaki okuyucular ile ilgili olarak özellikle paşaların ve ağaların terekelerinde resimli yahut resimsiz kitaplar kişiler ilgili bilgilere yeri geldikçe verilecektir.

[4] XVI. Yüzyıldaki kitap koleksiyonerleri ve kitaplar için, Bkz. TSMA. D 1546.0001.00; 1592 yılında vefat etmiş olan Mustafa b. Yusuf ve 1587'de vefat etmiş Mevlana Muslihuddin Efendi terekeleri bu dönem okuyucularının ilgili alanını gösterir mahiyettedir. Nisa Öktem, "16. Yüzyıl Tereke Kayıtlarında Osmanlı Kitap Kültürünün İzlerini Aramak: Kâtip Mustafa bin Yusuf'un Terekesi", **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Toplum ve Siyaset**, İstanbul, Taş Mektep Yayın Atölyesi, 2016, s. 21-36; Saadet Maydaer, "XVI. Yüzyılda Bir Osmanlı Müderrisi: Mevlana Muslihuddin Efendi ve Mirası", **Uludağ Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi,** C. 20, S. 1, 2011, s. 117-155; Ali İhsan Karataş, "Tereke Kayıtlarına Göre XVI: Yüzyılda Bursa'da İnsan-Kitap İlişkisi", **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C. 8, S. 8, 1999, s. 317-328; Ali İhsan Karataş, "XVI. Yüzyılda Bursa'da Tedavüldeki Kitaplar", **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C. 10, S. 1, 2001, s. 209-230; Lajos Fekete, "XVI. Yüzyılda Taşralı Bir Türk Efendisinin Evi", Çev.: Sadrettin Karatay, **Belleten [TTK Belleten] [Türk Tarih Kurumu Belleten]**, Ankara, 1965, C. XXIX, S. 116, s. 615-638.

[5] Günhan Börekçi, "İnkırâzın Eşiğinde Bir Hanedan: III. Mehmed, I. Ahmed, I. Mustafa ve 17. Yüzyıl Osmanlı Siyasî Krizi, " s. 52.

yöneticisi sadrazamlardır. Savaş ve barışı yöneten, karar mekanizması yine vezirlerdir. Fakat vezirlerin görev süreleri bu dönemde iyice kısalmaya başlar. Bunun bir nedeni de III. Murad devrinden önceki dönemlerde vezirlerin geleceğine sultanlar kısmen ise saray çevresi karar verirken, bu yıllarda artık valide ve haseki sultanlar, harem ağaları ile musahiplerin karar verme konusunda etkisi olmasıdır. Buna rağmen III. Murad her aşamada merkezi konumda yer almıştır. III. Murad devrine kadar muktedir vezirler var iken artık bu dönemde sultanın ve çevresini doğrudan müdahil olması ile sık sık değişen ve muktedir olamayan vezirlik makamı ortaya çıkmış ve vezirler konumlarını güçlendirememiş bu da yerleşik bir düzen oluşmasını engellemiştir. III. Murad, sadrazamların karşısına kendine daha çok bağlı olan ağaları çıkarmış ve onları çeşitli yetkilerle donatmıştır. III. Murad'ın harem ağalarını güçlendirme politikası başta oğlu III. Mehmed ve sonrasında birçok sultan tarafından da devam ettirilmiştir. Değişen muktedir kişiler ağı ve paşalar ile ağalar arasındaki çatışmaların olması Baki Tezcan tarafından "ikinci imparatorluk" olarak nitelendirilmiştir.[6] Değirmenci, Tezcan'ın bu görüşünü bir adım öteye taşıyarak bu kişileri "iktidar ortakları" olarak nitelendirmiştir. Aslında ağa, vezirlerden daha güçlü olarak bir ortaktan ziyade aracı, muktedire yardımcı mahiyette oldukları unutulmamalıdır.[7] Çünkü III. Murad devrinin sonlarına doğru hem paşaların hem de ulemanın çıkışları göstermektedir ki ağaların ortaklığını kabul etmeyen bir mekanizma vardır. Koca Sinan Paşa'nın telhislerinde ısrarla Habeşî Mehmed Ağa'dan rahatsızlığını dile getirmesi yine Mehmed Ağa ölünce müelliflerin ölüm tarihi ibaresindeki *kara bela* ifasini tevriyeli olarak kullanmaları bunun bir örneğidir. Bu dönemde ağaların hamiliği ile telif ve tercüme eserler yine onların bir ortaktan ziyade sultanın maiyetinde onun için uğraşan kişiler olduğu söylenebilir.

III. Murad'ın saltanatı döneminde etrafında sadece ağalar değil aynı zamanda cüceler ve dilsizlerdir. Bazı müelliflerin (ileride ayrıntılı olarak incelenecektir) bu kişiler aracığıyla sultana ulaştığı ve ona eserler sunduğu bilinmektedir.[8] III. Murad devri bu nedenle imparatorluk tarihindeki "ağalar devri"nin başlangıcı sayılabilir. Paşa konaklarında hami arayan müellifler bu dönemde artık sarayda ağalar ve cüceler

[6] Baki Tezcan, **The Second Ottoman Empire: Political and Social Transformation in the Early Modern World**, s. 103-104.
[7] Tülün Değirmenci, "Bir Osmanlı Paşasının Padişahlık Rüyası: Sokolluzâde Hasan Paşa ve Resimli Dünya Tarihi" **Osmanlı Araştırmaları Dergisi**, S. 49, s. 173.
[8] Zeynep Aycibin, **'Çöküş Edebiyatı'nın Merkezinde Bir Padişah: Manevi Dünyası ile Sultan III. Murad**, s. 65-67.

üzerinden hami aramış hatta onları kendilerine koruyucu edinmişlerdir. III. Murad devri vezirlerinin sultan yanındaki konumunun değiştiği ve sultana tâbi harem yönetiminin etkin olduğu bir dönemdir. Özellikle harem ağaları hem sultanın diğer kişiler ile arasında aracı konumda bulunarak güç kazanmış hem de sultana ait vakıflarda yönetici olarak görev almışlardır.[9] Dârüssaâde ağasının tüm Haremeyn vakıflarından sorumlu tutulması yine bu dönemde başlamıştır. Böylelikle Haremeyn vakıflarında ağaların etkin bir konumda olması onların gücünün bir göstergesidir.[10] Diğer yandan yine bu dönemde Dârüssaâde ağası unvanı ilk kez kullanılmış ve Dârüssaâde ağaları ile Bâbüssaâde ağaları arasında renk ve ırk ayrımı belirgin hâle gelmiştir.[11]

Osmanlı kroniklerinde III. Murad devrinden önce ağalar ve cüceler ile ilgili anlatımlara ve patronajına detaylı olarak değinilmezken bu devirden itibaren padişahın yakın kişileri olmaları hasebiyle onlarla ilgili daha fazla bilgi edinmeye başlarız. Ahmed Resmî Efendi de bu yüzden harem ağalarına dair eserinde Kanûnî ve II. Selim devrinde ağaların var olduğunu ancak asıl olarak III. Murad devrinde onların daha güçlü olmaya başladıklarını yazar ve hatta Habeşî Mehmed Ağa ile eserine başlar.[12] Çünkü artık tarihlerin, edebi eserlerin patronu ağalar olmuştur, özellikle de Habeşî Mehmed Ağa ve Gazanfer Ağa.[13] Dârüssaâde Ağası Habeşî Mehmed Ağa, Bâbüssaâde Ağası Gazanfer Ağa, Cüce Zeyrek Ağa, Derviş Ağa, Cüce Nasuh, Cühûd Cüce, Çevgânî Cüce bu devirde görevleri doğrultusunda öne çıkan saraydaki ağa ve cücelerdir. Ağalar ve cücelerin padişahlara bu denli yakın olması bu devirden itibaren bazı müellifler için bilgi kaynağı olmuştur. Örneğin, I. Ahmed dönemi tarihçilerinden Mustafa Sâfî padişahın özel hayatına dair bilgilerin

[9] Ahmet Nezihi Turan, "Mahremiyetin Muhafızları Darüssaade Ağaları", **Osmanlı Araştırmaları**, İstanbul, 1999, S. 19, s. 123-148; Özlem Kumrular, **Haremde Taht Kuranlar: Nurbanu ve Safiye Sultan**, s. 218-220.

[10] Tülin Değirmenci, **İktidar Oyunları ve Resimli Kitaplar: II. Osmanlı Devrinde Değişen Güç Simgeleri**, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2012, s. 38; Jane Hathaway, **The Chief Eunuch of the Ottoman Harem: From African Slave to Power-Broker**, s. 278.
Değirmenci bu bilgiyi Tezcan'dan almıştır.

[11] Jane Hathaway, **Osmanlı Sarayının En Ünlü Haremağası Hacı Beşir Ağa**, Çeviri Hazal Yalın, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2014, s. 24-25; Jane Hathaway, **The Chief Eunuch of the Ottoman Harem: From African Slave to Power-Broker**, s. 57.

[12] Ahmed Resmî Efendi, **Hamîletü'l-Küberâ**, Haz.: Ahmet Nezihi Turan, İstanbul, Kitabevi, 2000, s. 44-45.

[13] Jane Hathaway, **The Chief Eunuch of the Ottoman Harem: From African Slave to Power-Broker**, s. 249.

bazılarını Habîb Cüce, Cüce Yusuf Ağa, Dârüssaâde Ağası Yusuf Ağa, Ebu Bekr Cüce, Hüseyin Cüce, Doğancıbaşı Mustafa Ağa'dan aldığı şekilde aktarmıştır.[14]

III. Murad devrinde sarayda sultanın yanında bulunan bazı cücelerin ismi dönemin kaynaklarında geçmektedir. Bunlardan Cüce Nasûh Ağa sarayda Zeyrek Ağa ile birlikte musahiplik konumunda yer alan cücelerden biridir. 990/1582 yılında rüşvet ve gasp olayları ile suçlanmış ve başdefterdar Okçuzâde Mehmed Paşa'nın da bulunduğu birçok kişiyle suçlu bulunmuş ve hapse atılmıştır.[15] Saray harcamalarının yer aldığı *Filori Defteri*'nde Cüce Nasuh'un hem kendisine hem de akrabalarına zaman zaman sultan tarafından ihsanlarda bulunulduğu kayıtlıdır (983/1575).[16]

Diğer bir cüce ise Cühûd Cüce'dir. Onun ismini *Selânikî Târîhi* aracılığıyla öğrenmekteyiz. 1000/1592'de Anadolu muhasebecisi olan Selânikî'nin yerine Koca Işık Ali Çelebi, Silahdar Ağa ve Cühûd Cüce'ye bu makamı elde etmek için rüşvet vermiştir.[17] Bu durum düşük rütbeli makamların bile III. Murad devrinin sonunda rüşvet ile alındığını gösteren delillerden biridir. Cühûd Cüce ile ilgili ikinci kayıt ise onun haremden dışarı çıkarılması ile ilgilidir. 1002/1594 tarihli bu kayıtta Cühûd Cüce'nin vezirlere, haremdeki kişilere ağza alınmayacak sözler söylediği, onlara karşı sürekli edepsizlik yaptığı gerekçesiyle bütün mal varlığına el konularak tüm ailesiyle birlikte saraydan dışarı çıkarılmış ve uzak bir yerde ikamete zorlanmıştır.[18] Bu dönemde özellikle Habeşî Mehmed Ağa'nın Dârüssaâde ağalığı görevine getirilmesi ile birlikte sultan vakıflarının yönetimi ağaya verilmiştir. Sonrasında bu vakıflara Haremeyn vakıfları da eklenmiştir. Haremeyn vakıfları konusunda sultanın özellikle durduğu söylenebilir. Bu dönemde deşîşe evkafı sultan vakıflarından sayılmıştır. Haremeyn'deki fakirler için verilen bir çeşit çorba olan deşîşe için sultan Mısır'ın Buhayre, Menûfiye, Kalyûbiye, Dekahliye, Feyyûm, Behnesâ ve Saîd vilâyetlerinden birkaç köyün mahsulünü bunun için vakfetmiştir.[19]

---

[14] **Mustafa Sâfî'nin Zübdetü't-Tevarih'i**, C. 1. s. XXX.
[15] Selânikî Mustafa Efendi, **Târîh-i Selânikî**, C. I. s. 136; Cornell H. Fleischer, **Tarihçi Mustafa Âli: Bir Osmanlı Aydın ve Bürokratı**, s. 111.
[16] Osman Yiğit, **Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi 34 Numaralı Filori Defteri**, s. 158.
[17] Selânikî Mustafa Efendi, **Târîh-i Selânikî**, C. I, s. 266.
[18] **A.e.,** C. I, s. 266.
[19] Seyyid Muhammed es-Seyyid, "Deşîşe", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, https://islamansiklopedisi.org.tr/desise (27.05.2021); Suraiya Faroqhi, **Hacılar ve sultanlar: Osmanlı döneminde hac: 1517-1638**, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1995, s. 94; Bu dönem Mısır bölgesindek deşîşe vakıfları için bkz. Gelibolulu Mustafa Âlî, **Hâlâtü'l-Kâhire mine'l-'Adâti'z-Zâhire**, Sadeleştiren: Orhan Şaik Gökyay, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1984, s. 134-135.

2.1.1. Musahibler, Meddahlar ve Hikâyeler

III. Murad'ın şehzadeliğinden itibaren onun yanında olan bazı musahipleri vardır. Bu musahipler padişahın danışmanı olarak görev yapmış ve kişileri sultana ulaşmasında aracı rol üstlenmişlerdir. III. Murad'ın Manisa'dan itibaren yanında bulunan Doğancı Mehmed Paşa ve Mehmed Ağa musahip konumunda iken bu kişilere Kanûnî için meclislerde şiir okuyan ve sonrasında II. Selim devrinde sultana musahip olan Şemsî Ahmed Paşa da eklenmiştir.[20]

Sultanın sarayda uzun süre kalması beraberinde etrafında renkli bir eğlence kültürünün oluşmasını sağlamıştır. III. Murad döneminde sultanı eğlendirmek adına zaman zaman sarayın içinde eğlenceler düzenlenmiştir. *Filori Defteri*'nde saraydaki bu eğlenceler için Büyük Oda ve Küçük Odanın kullanıldığı kayıtlıdır. Örneğin, 26 Cemaziyülahır 989/28 Temmuz 1581'de Büyük odada yapılan şenlikte bu sırada gösterdikleri hizmet için Kapı Ağa'sına bir kaftan ve 300 filori; büyük oda kethüdasına ise bir kaftan 100 de filori[21]; 20 Şevval 995/23 Eylül 1587'de Küçük odada düzenlenen şenlik için saray ağasına 200 filori ve bir kaftan; Küçük oda kethüdasına 100 filori ve bir kaftan verilmiştir. Bu eğlence için ödemeler Bâbüssaâde Ağası Gazanfer Ağa aracılığıyla yapılmıştır.[22] Yine aynı yılın 18 Zilhiccesinde (19 Kasım) Hazine oğlanı ve kiler gulamları padişahın huzurunda ayrı ayrı eğlence düzenlemişlerdir. İlk eğlence için kethüdaya kırk, Kafallılu isimli dilsize otuz, eğlencede görev alan 29 kişinin her birine 70 filori, Küçük odadaki dilsize 15, Helvacı Abdî'ye 15, kapıcıya 14, teberdara 13 filori olmak üzere toplam 722 filori harcanmış ve bu ödemeler İnce ismindeki dilsiz aracılığıyla yapılmıştır. İkinci eğlence için de kethüdaya 35, otuz beş nefere 15'er ve yine Kafallılu dilsizine otuz olmak üzere toplamda 590 filori Dilsiz İnce aracılığıyla ödeme yapılmıştır.[23] 24 Zilhicce 995/25 Kasım 1587'de padişahın huzurunda eğlence düzenleyen Küçük ve Büyük oda sakinlerine 710 filori Bâbüssaâde Ağası Gazanfer Ağa yediyle teslim edilmiştir.[24] Tüm bunlar III. Murad'ın saltanatın sonlarına doğru artık saray içinde eğlendiğini göstermektedir. Kayıtlarda dikkat çeken bir başka nokta bu devirde dilsiz ve cücelerin sultanın eğlencelerine iştirak etmesidir. *Filori Defteri*'nde eğlencelerle

[20] Doğancı Mehmed Paşa ile Şemsî Ahmed Paşa hayatı ve sultanla olan münasebetleri çalışmanın paşalar kısımında ayrıntılı olarak ele alınacaktır.
[21] Osman Yiğit, **Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi 34 Numaralı Filori Defteri**, s. 340.
[22] **A.e.,** s. 560.
[23] **A.e.,** s. 566.
[24] **A.e.,** s. 567.

ilgili başka bir kayıt III. Murad'ın saltanatının son yıllarına denk gelmesidir. Bu bilgi aynı zamanda harcama defterinde III. Murad devrinde yapılan eğlencelere ödenen miktarları gösteren son kayıttır. 30 Rebiülevvel 1002/24 Aralık 1593 Küçük ve Büyük Oda meydanında sultanın huzurunda yapılan eğlence için saray ağasına (bir kaftan ve 200 akçe) ve kethüdasına (bir kaftan ve 100 akçe) ve cengi olan iki kapı oğlanına (otuzar akçe) ihsanlarda bulunulmuştur.[25] 1002/1593'te Küçük Oda ve Büyük Oda meydanında yapılan eğlence/şenlikte Saray ağasına 200, kethüdaya 100 ve iki kapı oğlanına 30'ar akçe ihsanda bulunulmuştur.[26]

Özdemir Nutku'nun bu dönem için ismini zikrettiği meddahlar şunlardır: Derviş Eğlence, La'lîn-Kabâ, Derviş Hasan, Şirvanlı Nutkî[27], Musahip Arap Muhammed Ağa.[28] Bunlar içerisinde en meşhur meddah La'lîn-Kabâ'dır. Bursalı Seyyid Mustafa Baba ismindeki bu meddahın sürekli seyahat ettiği ve kıssa-hanlık yaptığı bilinmektedir. La'lîn-Kabâ, III. Murad'ın tahta çıkışından saltanatının sonuna kadar sarayda kalmıştır. Muhtemelen saraydaki diğer cüceler ve meddahlar gibi o da sultan öldükten sonra saraydan çıkarılmış ve 1009/1601 yılında vefat etmiştir.[29]

La'lîn-Kabâ'nın mizahi yönü dönemin müelliflerinden Selânikî'nin *Târîhi*'nde de yer almaktadır. 1001/1592 tarihinde Emîn-i Defter-i Hâkânî görevinden azledilen Gelibolulu Âlî, durumundan şikâyet etmek için bir gazel kaleme almıştır. Selânikî'nin yazdığına göre dönemin şairlerinden biri Âlî'yi tahkir

---

[25] **A.e.,** s. 830.
[26] **A.e.,** s. 830.
[27] Kınalızâde Hasan Çelebi, **Tezkiretü'ş -Şu'arâ**, s. 857; Faris Çerçi, **Gelibolulu Mustafa Âlî ve Künhü'l-Ahbâr'ında II. Selim, III. Murat ve III. Mehmet Devirleri**, C. III, s. 634; Murat A. Karavelioğlu-Fatih Tıglı, "Nutkî'nin Aşka Dair Bir Mesnevisi: Kânûn-ı Mahabbet", **İÜ Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi**, 2009, S. 40, s. 151-213.
Özdemir Nutku'nun Lâtife ismiyle bir meddahtan daha bahseder. Fakat Nutku'nun bu isimle kayıt ettiği ve anlattığı hikâye [**Meddahlık ve Meddah Hikâyeleri**, s. 46] **Târîh-i Cevrî Çelebi**, Süleyman Efendi Matbaası, 1291, s. 127. sayfada geçmektedir. Nutku, matbu kronikte süslemeli parantez içinde belirtilen ***Latîfe*** yani hoş hikâye başlığını ***Lâtife*** diye almış ve başlıktan bu dönemde bu isimde bir meddahın yaşadığını söylemiştir.
[27] Özdemir Nutku, **Meddahlık ve Meddah Hikâyeleri**, Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1977, s. 335.

[28] Özdemir Nutku, **Meddahlık ve Meddah Hikâyeleri**, Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1977, s. 335.
[29] Özdemir Nutku, **Meddahlık ve Meddah Hikâyeleri**, s. 23; La'lîn-Kabâ'yı gösteren tasvir için bkz. Özdemir Nutku, **Meddahlık ve Meddah Hikâyeleri**, s. 362; Özdemir Nutku, "XIV. Yüzyıldan XVIII. Yüzyıla Kadar Bursalı Kıssahanlar ve Meddahlar", **V. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Halk Müziği, Oyun, Tiyatro, Eğlence Seksiyon Bildirileri**, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1997, s. 251.

eder bir şekilde bu gazele cevap vermiştir. Bu gazelde aynı zamanda dönemin meşhur meddah ve kıssa-hânı La'lîn-Kabâ'ya atıf da vardır.

Sana mansıb yaraşmaz kıssa-hân olmak münâsibdür
Büküldi kâmetin la'lîn-kabâ nâ-sâza döndün sen[30]

Döneminde ve sonrasında bu meşhur meddahın ismiyle ilgili iham sanatını kullanarak birçok şair [Bâkî, Atâyî, Beyânî, Sabrî, Gani-zâde Nâdirî, Rızâyî ve Nâbî] La'lîn-Kabâ'yı şiirlerinde kullanmışlardır[31] Yedikuleli Azîzî *Dîvân*'ında 'cevâb-nâme' başlıklı kasidesinde III. Murad devri şair ve meşhur kişilerinden bahsederken La'lîn-Kabâ'nın ismini anar.[32]

Sultanın bu meddahlardan hikâyeler dinlediği söylenebilir. III. Murad'ın bu hikâyelere olan merakını gösteren en bariz örneklerden biri Cinânî'nin yazmış olduğu *Bedâyi'ü'l-Âsâr*'dır. Atâyî'deki bilgiye göre III. Murad Cinânî'den işitilmemiş hikâyelerin olduğu bir mecmua tertip etmesini istemiştir. Cinânî de böyle bir mecmua tertip edip adını da *Bedâyi'ü'l-Âsâr* koymuştur. Eseri yazdıktan sonra sultana sunulacağı için güzel bir yazı yazdırmak ve cetvelletmek için bir müzehhibe verir. Buraya kadar her şey normal bir şekilde devam eder. Ama müzehhibe giden eserin durumundan haberdar olan sultanın musahibi Derviş Eğlence müzehhib ile olan yakınlığını kullanarak esere ulaşır ve tüm hikâyeleri ezberleyerek sultanın huzurunda bu hikâyeleri okur. Cinânî'nin tüm bu olanlardan haberi yoktur. Padişah huzuruna çıkıp '*nâ-şünîde hikâyât*'ı okur. Sultan bu hikâyelerin işitilmemiş olmadığını söyleyerek bunların Derviş Eğlence'ye ait olduğunu söyler. Eser karşılığında umduğunu bulamayan Cinânî'ye, Gazanfer Ağa'nın yardımıyla cüzi miktarda bir para yardımı kabul ettirilir.[33] III. Murad'ın Cinânî'den duyulmamış hikâyeler istemesi hem sultanın böyle bir merakı olduğu hem de müellifin çeşitli hikâyeler yazabilecek kabiliyette olduğunu göstermektedir. Cinânî'ye böyle bir eserin sipariş edilmesi onun sultana olan yakınlığını da gösterir. Derviş Eğlence'nin Cinânî gibi müellif değil sadece kıssahan olması bir kıskançlığa sebep olmuş olabilir.

[30] Selânikî Mustafa Efendi, **Târîh-i Selânikî**, C. I, 307-308.
[31] Özdemir Nutku, **Meddahlık ve Meddah Hikâyeleri**, s. 46; Özlem Batğı, "Meddâh La'lîn-Kabâ'yı Divan Şiirinde Aramak", **Osmanlı Edebî Metinlerinin Anlam Dünyası Sempozyumu** 12-13 Mayıs/May 2017, Bilecik, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Yayınları, 2019, s. 207-213.
[32] Ersen Ersoy, **Azîzî Dîvân**, s. 294.
[33] Nev'îzâde Atâyî, **Hadâ'iku'l-Hakâ'ik fî Tekmileti'ş-Şakâ'ik**, C.2. s. 1084-1085; **Türkiye Tarihi: Bir Dünya Gücü Olarak Osmanlı İmparatorluğu 1453·1603**, s. 684.

Bu dönemde sarayda birçok kıssahan ve meddahın olması kendi aralarında bir çekişmeyi de beraberinde getirdiği muhakkaktır.

2.1.2. Hanım Sultanlar ve Yardımcıları

II. Selim devrinden itibaren Valide ve haseki sultanlar sarayda ve yönetimde daha muktedir hâle gelmiştir. Hanım sultanların bu gücüne saray ağaları, cüceler ve dilsizler de eklenmiştir.

Saray harcamalarının yer aldığı *Filori Defteri* saray içi harcamaları göstermesinin yanı sıra bu dönemdeki kişilerin de hayatları hakkında oldukça özel bilgileri barındırır. Bu defterde padişahın anneleri "*Vâlide Sultân, vâlide-i Hüdâvendigâr, vâlide-i mükerreme ve vâlide*"; padişahın kızları için ise "*Fatma Sultân, Ayşe Hânım, Büyük Hânım ve yalnızca hânım*" ifadeleri kullanılmıştır.[34] III. Murad döneminde harem içerisinde yapılan değişiklikler sebebiyle harem kadınlarının yönetimdeki etkinliğinin arttığı söylenebilir. III. Murad devrinden önce şehzade tahta çıkmadan valide sultan Topkapı Sarayı'nda değil Eski Saray'da kalmaktaydı. Oğlu tahta çıkınca da Valide Alayı denen bir alay düzenlenir ve Eski Saray'dan Topkapı Sarayı'na geçilirdi. III. Murad ve sonrasında III. Mehmed tahta geçince valideleri sarayda olduğu için onlara Valide Alayı yapılmamıştır.[35] Kanûnî devrinden itibaren padişah anneleri ve haseki sultanların daha etkin hâle gelmesiyle bu durum III. Murad ve sonrasında daha çok kendini göstermeye başlamıştır.[36] Sadece en büyük şehzadenin sancağa çıkması yahut sancağa çıkabilecek şehzadelerin küçük olması kadın sultanların saray içinde kalmalarına ve böylece sultan üzerinde daha etkili olmalarına sebep olmuştur. III. Murad döneminin bir diğer özelliği valide sultanların da sarayda yaşamaya başlamasıdır ki bu durum validelerin gücünü artırmıştır. Aynı durum sarayda yaşayan sultana en yakın kişiler olan harem ağaları için de geçerlidir.[37] Bu bölümde başta hanım sultanlar olmak üzere onlarla irtibatta olan saray çevresine ve her ikisinin de hamiliklerine değinilecektir.

---

[34] Osman Yiğit, **Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi 34 Numaralı Filori Defteri (Değerlendirme-Transkripsiyon)**, s. 27.
[35] Ali Akyıldız, **Haremin Padişahı Valide Sultan: Harem'de Hayat ve Teşkilat**, s. 168-169.
[36] Günhan Börekçi, **Factions and Favorites at the Courts of Sultan Ahmed I (r. 1603-1617) and His Immediate Predecessors**, s. 10.
[37] Jane Hathaway, **The Chief Eunuch of the Ottoman Harem: From African Slave to Power-Broker**, s. 2, 49.

2.1.2.1. Nurbanu Sultan

Venedik asıllı[38] olduğu belirtilen Nurbanu Sultan'ın asıl adı Cecilia Baffo'dur.[39] II. Selim Manisa'da sancak beyi iken Nurbanu da onun yanında yer almaktadır. Manisa'da tahtın vârisi olacak Murad'ın (5 Cemaziyülevvel 953/4 Temmuz 1546) Bozdağ yaylağında doğmasının yanı sıra Süleyman, Gevherhan, İsmihan ve Fatıma sultan isminde çocukları da olmuştur. II. Selim'in tahta çıkması ile haseki sultan olan Nurbanu, oğlu III. Murad'ın tahta çıkması ile de valide sultan olmuştur.[40] Şehzadelerin sancağa çıkması ile valide sultanların onlarla gitmesi geleneğine aykırı olarak Nurbanu Sultan İstanbul'da, üstelik Topkapı Sarayı'nda kalmış ve oğlunu tahta geçerken ilk karşılayan da o olmuştur.

Nurbanu Sultan, III. Murad devrinde de Topkapı Sarayı'nda kalmıştır. İmparatorluk tarihinde mimari alanda yaptırdığı eserler ile XVI. yüzyılda diğer kadın sultanlardan daha güçlü olduğunu gösteren Nurbanu Sultan, özellikle Valide Sultan olması ile bu gücünü daha da arttırmıştır. Hem haremin hem de Haremeyn vakıflarının başında bulunan Habeşî Mehmed Ağa'nın Nurbanu Sultan ile olan yakın irtibatı, ikisinin harem üzerindeki etkisini göstermektedir. Bu dönemde valide sultan olan Nurbanu Sultan ile III. Murad'ın eşi Safiye Sultan arasındaki çekişmeler imparatorluğun harem tarihinde ayrı bir yer tutmaktadır. Bu çekişme sonucunda taraflar arasında rekabeti kazanmak için büyüler yapıldığı bile söylenmektedir.[41] Hatta Nurbanu Sultan, oğlu için tılsımlı bir gömlek dahi hazırlatmıştır. 990/1582 tarihli bu gömlek III. Murad'ın doğan bütün erkek çocuklarının ölmesine karşın (aynı tarihte sadece Şehzade Mehmed vardır) saltanatın devamı için bir kriz oluşturduğu için yapılmış olabilir. Tek eşli (Safiye Sultan) bir hayat süren sultanın o tarihe kadar başka erkek çocuğunun olmaması hem Valide Nurbanu Sultanı hem de İsmihan Sultan'ı da endişelendirmiştir. Harem içi bir çekişmenin de etkisiyle bu gömlek hazırlatılmıştır.

---

[38] Venedik asıllı olma iddialarıyla ilgili olarak bkz. Özlem Kumrular, **Haremde Taht Kuranlar: Nurbanu ve Safiye Sultan**, s. 13-179.
[39] Maria Pia Pedani, **Doğu'nun Kapısı Venedik**, Tercüme: Gökçen Karaca Şahin, İstanbul, Küre Yayınları, 2015, s. 213-215.
[40] Benjamin Arbel, "Nûr Bânû (1530-1583): Venedikli Bir Sultan?", çeviren Betül İ. Argıt, **Belleten [Türk Tarih Kurumu Belleten]**, Ankara, 2009, C. LXXIII, S. 266, s. 201-219; Maria Pia Pedani, **Doğu'nun Kapısı Venedik**, s. 213-215; İlhan Şahin, "II. Selim'in Hanımı ve III. Murad'ın Validesi: Nurbânû", **Sultan II. Selim Dönemi ve Bursa**, Bursa, Bursa Osmangazi Belediyesi Yayınları, Gaye Kitabevi, Nisan 2020, s. 211-217.
[41] Ali Akyıldız, **Haremin Padişahı Valide Sultan: Harem'de Hayat ve Teşkilat**, s. 232-233.

Resim 36: Nurbanu Sultan tarafından yaptırılan 990/1582 tarihli III. Murad'a ait tılsımlı gömlek.[42]

Nurbanu Sultan haremdeki etkinliğin yanı sıra hayır severliğe de önem vermiş ve kendi adıyla bazı imaretler yaptırmıştır. Valide Sultan, oğlunun İstanbul dışında imaretler yaptırmasına nazaran İstanbul'da büyük imar faaliyetleri yürütmüştür.[43] Burada kurulan darülhadis ve medresenin ilk vaizlik görevi Vişne Efendi'ye (öl. 992/1584) verilmiştir.[44] Darülkurra'nın meşihatı ise Acem'den geldiği için Acem-zâde lakabıyla meşhur olmuş ve Manastır'da ikamet eden Şeyh Hasan'a ihsanda olunmuştur. Bu görev için şeyh Manastır'dan İstanbul'a davet edilmiştir.[45] Üsküdar'da bugün Vâlide-i Atîk Câmii'ni[46] yaptıran Valide Sultan, buradaki

[42] TSM Padişah Elbiseleri, 13/1135; Hülya Tezcan, **Osmanlı Sarayının Çocukları: Şehzadeler ve Hanım Sultanlar'ın Yaşamları, Giysileri,** İstanbul, Aygaz, 2006, s. 55.
[43] Baki Tezcan, **The Second Ottoman Empire: Political and Social Transformation in the Early Modern World**, s. 104.
[44] Nev'îzâde Atâyî, **Hadâ'iku'l-Hakâ'ik fî Tekmileti'ş-Şakâ'ik**, C.1, s. 1009.
[45] **A.e.,** C.1, s. 1029.
[46] Pınar, Kayaalp, **The Empress Nurbanu and Ottoman Politics in the Sixteenth Century: Building the Atik Valide**, London: Taylor and Francis 2018; Burcu Kurt, "Atik Valide Cami ve

medrese ve darülhadis talebelerinin kitap ihtiyaçlarını karşılamak için kütüphane kurmuş ve günlük üç akçe ücret alan bir hâfız-ı kütüb görevlendirmiştir.[47] Bu işlerin takibi için ayrıca bir vakıf da kurulmuştur.[48] Camii kitabesinden anlaşıldığı kadarıyla sultanın kendisi annesinin yaptırdığı bu yapıya tarih düşürmüştür:

Hayr-ı pâkîze bu nev câmi‘-i pür-nûrı bu sâl
Eyledi Vâlide Sultân binâ ‘ayn-ı sevâb

Mâderi hayrı içün yazdı Murâdî târîh
Câmi-i Vâlide Sultân’a ola hüsn-i sevâb[49]

Bu caminin medrese kitabesinde yazan ifade Nurbanu Sultan’ın Şâbânî tarikatından Şeyh Şâbân-ı Velî’nin muhiplerinden olduğunu da göstermektedir:

Ne güzel hânkâh-ı Vâlide Sultân-ı ‘Atîk
Meslek-i hazret-i Şâbân-ı Velî bunda tarîk[50]

Nurbanu Sultan, oğlunun tahta çıkmasından önce ve sonra hep sarayda bulunmuş hatta II. Selim vefat edince oğlu tahta çıkana kadar Selim’in naaşını buzlukta bekletmiştir.[51] Dönemin kaynakları sultanın annesine oldukça düşkün olduğunu aktarmaktadır.[52]

III. Murad’ın, annesi Nurbanu Sultan’a karşı her zaman hürmet gösterdiği onu Topkapı Sarayı’nda tutarak göstermiştir.[53] Diğer yandan III. Murad, annesine hürmetini göstermek için ona hediyeler aldığı da bilinmektedir. Bu dönemdeki harcamaların yer aldığı saraya ait masraf defterinde annesi için sık sık zebercet, zümrüt ve yakuttan yapılma düğmeler; samur, vaşak derisinden yapılmış mintan hediye ettiği kayıtlıdır.[54] Nurbanu Sultan’ın kendi harcamaları için de kapıcılar

---

Külliyesi’nin Tamir ve Onarım Faaliyetleri (1850-1914)”, **Sultan III. Murad Dönemi ve Bursa**, s. 461-478.

[47] İsmail Erünsal, **Türk Kütüphaneleri Tarihi: Kuruluştan Tanzimat’a kadar Osmanlı Vakıf Kütüphaneleri-II**, Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi, 1988, s. 149.

[48] Atik Valide Sultan Evkafına Dair Defter, Süleymaniye Ktp. Yazma Bağışlar, 105.

[49] Gülru Necipoğlu, **Sinan Çağı Osmanlı İmparatorluğu’nda Mimari Kültür**, s. 385.

[50] http://www.ottomaninscriptions. com/verse.aspx?ref=list&bid=2996&hid=4717 (Erişim Tarihi: 18.01.2021)

[51] Selânikî Mustafa Efendi, **Târîh-i Selânikî**, C. I, s. 98.

[52] Dönemin müelliflerinden Abdü’l-Muhyî en-Nâsırî el-Buhârî’nin annenin faziletine dair âyet ve hadislerden deliller getirerek telif ettiği **Risâle-i Fezâ’il-i Vâlide** isimli eserini III. Murad’a ithafen yazması da dikkat çekeci bir noktadır. Milli Ktp. Tokat İl Halk Ktp. 60 Hk 293/2, 59b-76a.

[53] Jane Hathaway, **The Chief Eunuch of the Ottoman Harem: From African Slave to Power-Broker**, s. 52.

[54] Osman Yiğit, **Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi 34 Numaralı Filori Defteri (Değerlendirme-Transkripsiyon)**, s. 252, 303, 852.

aracığıyla hazineden akçe istediği yine masraf defterine kaydedilmiştir.[55] Nurbanu Sultanın para konusunda kısmen savurgan bir yapıda olduğu yine bu kayıtlardan anlaşılmaktadır. Çünkü kendisine tahsis edilmiş olan günlük iki bin akçeye ek olarak bazı zamanlarda bu miktar dışında da talepleri olmuştur.[56] Kızı Fatıma Sultan'ın düğün hazırlıklarında kullanmak üzere oğluna tezkire yazan Nurbanu Sultan, bu masraflar için ücret talebinde bulunmuş ve bunun üzerine kendisine 179 filori verilmiştir.[57] Hem oğlunun hediyelerinden hem de kendinin almış olduğu mücevherlerden Nurbanu Sultan'ın ziynet eşyalarına düşkün olduğunu ve mücevher temini konusunda kira hatunu Ester aracılığıyla birçok Yahudi'nin tedarikçisi olarak çalıştırdığını biliyoruz.[58] Oğlu Murad'ın da annesi için sürekli yakut, zümrüt gibi değerli taşları hediye etmesinin sebebi de budur. Nurbanu Sultan'ın en yakınında bulunan kişilerden biri olan Ester Handali'ye ayrı bir parantez açmak gerekir. Valide Sultanların mali danışmanı olarak tanımlanan Kira'lara (kadın anlamında) ilk önce Kanûnî devrinde rastlamaktayız. Fatma Hatun isimli kira hatundan sonra III. Murad devrinde onun yerine Ester geçmiştir. Ester özellikle Nurbanu Sultan'ın mali işleriyle ilgilenmiştir. Ester, Nurbanu Sultan'ın vefatından sonra 1590'da ölünceye dek Safiye Sultan'ın yardımcısı durumundadır. Ester'den sonra üçüncü kira olarak Esparanzo Malchi ismi geçmektedir.[59]

Filori Defteri'nde III. Murad'ın, annesi için bir saray yaptırmak istediği ve sonrasında yapım aşamasında sarayı ziyaret ettiği kayıtlıdır.[60] Bu saray için birçok kez harcamalar yapılmıştır. 986/1579 kontrol amaçlı bizzat bu sarayı ziyaret eden III. Murad buradaki Küçük Mirâhûr Ağa'ya üç yüz filori ve bir de kaftan ihsan etmiştir.[61] III. Murad'ın annesine karşı duyduğu saygı neticesinde Nurbanu Sultan daha çok güç elde etmiş ve bu dönemde haseki sultanlar yerine valide sultanlar muktedir hâle gelmiştir. Öyle ki Osmanlı tarihi boyunca Valide sultanların iktidar konusunda söz sahibi olmasının Nurbanu Sultan döneminde başladığı söylenebilir. Venedik asıllı olması ve Venedik Cumhuriyetinin çıkarlarını koruyan bir siyaset izlemesi, Venedik'in buna karşılık 1583 yılında valide sultana iki bin Venedik altını

[55] **A.e.,** s. 23.
[56] Leslie P. Peirce, **Harem-i Hümayun: Osmanlı İmparatorluğu'nda Hükümranlık ve Kadınlar**, s. 169.
[57] Osman Yiğit, **Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi 34 Numaralı Filori Defteri**, s. 49.
[58] Özlem Kumrular, **Haremde Taht Kuranlar: Nurbanu ve Safiye Sultan**, s. 78.
[59] Mahir Aydın, ''Osmanlı Dünyasında Yahudi Kira Kadınlar'', **Belleten,** Ağustos, Ankara 2001, C. LXV, S. 243, s. 623-635.
[60] Osman Yiğit, **Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi 34 Numaralı Filori Defteri**, s. 28.
[61] **A.e.,** s. 228.

göndermesi, Kılıç Ali Paşa'nın Venedik'e ait olan Girit'e karşı yapmayı düşündüğü seferi Osmanlı için zararlı olacağını düşünerek önlemesi Valide sultanın devlet içindeki yetkilerini gösteren birkaç örnektir.[62] III. Murad'ın şeyhi Şücâ'ya yazmış olduğu mektupların birinde annesinden çekindiğini gösterir bilgiler mevcuttur. Bu mektupta sultan şeyhinden göndereceği mektubu sadece Sünbül Ağa vasıtasıyla göndermesini başka birine vermemesini tembih eder. Daha önce belirtildiği gibi Râziye Hatun kendisi ile kocası Bekir Ağa ve Sünbül Ağa sultan ile şeyh arasındaki mektupları taşıyan kişilerdir. Bekir Ağa ile Râziye Hatun arasında evlilikleri konusunda yaşanan sıkıntılar ve ayrıca Râziye Hatun'un Valide sultan ile yakın ilişkisi sebebiyle sultan bu iki kişi yerine Sünbül Ağa'yı tercih etmiştir. Diğer yandan valide sultan III. Murad'ın şeyh ile mektuplaşmasından rahatsız olmuştur. Şeyh Şücâ'nın devrinde elde ettiği gücün karşısında Nurbanu Sultan'ın bazı tedbirler alması ihtimal dâhilinde olabilir.[63]

Nurbanu Sultan adına hâlihazırda Süleymaniye Kütüphanesinde kayıtlı bir koleksiyon vardır. Bu mühürde "*Vâlide-i pâdişâh-ı dîn-penâh Sultan Murâd Han el-mütevekkil ʿalâ'llah el-melikü'l-mennân*" şeklinde ibare yer almaktadır.[64] 991/1583 yılında vefat eden Nurbanu Sultan için oğlunun da katıldığı kalabalık bir cenaze töreni düzenlenmiştir. Cenaze törenin ardından eşi II. Selim'in türbesine Ayasofya'ya defnedilmiştir. Nurbanu Sultan, eşinin türbesine defnedilen ilk hanım sultandır. III. Murad sonrasında annesinin vefatını şeyhine mektup ile bildirmiştir.[65] Bu bilgi ile birlikte mektubun yazılış tarihi de ortaya çıkmaktadır. Sultan ayrıca annesi vefat ettikten sonra imparatorluğun tamamında gıyabi cenaze namazı kılınmasını emretmiştir.[66] Cinânî, Nurbanu Sultanın vefatı üzerine bir tarih düşürmüştür:

Târîh-i berây-ı fevt-şüden-i Vâlide Sultân
Nûrbânû ki odur Vâlide-i şâh-ı cihân
Eyledi mülk-i bekâ semtine tevcîh-i rikâb

Didi târîh-i vefâtını bir eksüklü anun
Merkad-i pâkini pür-nûr ide anun Vehhâb (991/1583)[67]

[62] Ali Akyıldız, **Haremin Padişahı Valide Sultan: Harem'de Hayat ve Teşkilat**, s. 56–57.
[63] **Kitâbü'l-Menâmât: Sultan III. Murad'ın Rüya Mektupları,** s. 241/1123.
[64] Süleymaniye Ktp. Hacı Selim Ağa/Nurbanu Sultan, 83, 88b.
[65] **Kitâbü'l-Menâmât: Sultan III. Murad'ın Rüya Mektupları,** s. 337/1800.
[66] BOA, A.DVNSMHM.d.,, 52-466.
[67] Cihan Okuyucu, **Cinânî: Hayatı, Eserleri, Divanının Tenkitli Metni**, s. 400, Tarihler 51.

Resim 37: Nurbanu Sultan'ın cenaze töreni. Seyyid Lokman, *Şehinşâh-nâme-i Murâd-ı Sâlis*, C.1, TSMK B. 200, 146a.

III. Murad'ın annesi vefat ettikten sonra onu sık sık rüyasında gördüğünü şeyhine yazmış olduğu mektuplardan öğrenmekteyiz.[68] Nurbanu Sultan ile birlikte müellif ve şairler, hanım sultanlar için eser ve şiirler yazmaya başlar. Bu da hanım sultanların hem etkinliğini hem de görünür olmaya başladıklarını göstermektedir.

[68] **Kitâbü'l-Menâmât, Sultan III . Murad'ın Rüya Mektupları**, s. 282, 285 -86, 337, 344.

Dönemin şairlerinden Cinânî, Nurbanu Sultan adına bir kaside kaleme almıştır.[69] Hanım sultanlara yazılan kasidelerde şairlerin onların şefkatine ihtiyaç duymaları şiirlerin öne çıkan özelliklerinden biridir. Cinânî'nin böyle bir kaside yazması ayrıca Nurbanu Sultan'ın da gücünü göstermektedir. Şair, 38 beyitlik şiirin ilk 17 beytinde görmüş olduğu haksızlıkları dile getirmiştir. Nurbanu Sultan'ı İslam tarihinin meşhur kadınları ile karşılaştırarak övgüye başlayan şair, onun şefkatine muhtaç bir şekilde uğramış olduğu zulümleri anlatmıştır. Nurbanu Sultan'dan ikinci Meryem olarak bahseder:

İllâ meger ki şefkat idüp rûh-bahş ola
Ben haste-hâle Meryem-i sânî Mesîh-vâr

Belkîs-'ahd-i hazret-i sultân-ı kâmyâb
Ya'nî cenâb-ı vâlide-i şâh-ı kâm-kâr[70]

İran Savaşları sırasında Osmanlı topraklarına sığınan Mirza Mahdum, 988/1582'de telif ettiği *en-Nevâkız ale'r-Revâfiz* isimli eserinin iki nüshasını Nurbanu Sultan'a ithaf etmiştir. Müellif, Nurbanu Sultan'ı bu nüshada "dönemin Aişe'si, çağın Haticesi, zamanın temiz ve mukaddes Meryem'i" diye över.[71] Mirza Mahdum *Zahîretü'l-Ukbâ fî Zemmi'd-Dünyâ* (988/1580)[72] isimli eserinin bir nüshasında yine Nurbanu Sultan'dan övgüyle bahseder.

2.1.2.2. Safiye Sultan

1550 yılında dünyaya geldiği tahmin edilmektedir.[73] Kaynaklarda Arnavut asıllı olup Dukakin'de Rezi köyünde doğduğu belirtilir. Gerlach, Bosna asıllı diye tanıtır ve daha şehzadelik yıllarında Manisa'da bulunan Murad'a Ferhad Paşa tarafından hediye edildiğini söyler.[74] Şehzade Mehmed'in sünnet düğününe kadar (990/1582) III. Murad'ın tek eşi olarak Safiye Sultan'ın ismi zikredilmektedir. Safiye Sultan, Nurbanu Sultan'ın 991/1583'de vefat etmesi ve bundan bir yıl önce oğlu

[69] Hatice Aynur, Didem Havlioğlu, "Medhiyenin Cinsiyeti: Kadınlara Yazılmış Kasideler (1566-1603)", **Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları VIII: Kasîdeye Medhiye: Biçime, İşleve ve Muhtevaya Dair Tespitler**, İstanbul, Klasik Yayınları, 2013, s. 76-120.
[70] Cihan Okuyucu, **Cinânî: Hayatı, Eserleri, Divanının Tenkitli Metni**, s. 14, Kaside 2.
[71] Süleymaniye Ktp. Esad Efendi, 1293, 2a; Reisülküttab, 562, 2a.
[72] **Zahîretü'l-Ukbâ fî Zemmi'd-Dünyâ**, Süleymaniye Ktp. Nuruosmaniye, 2382, 5b.
[73] Mustafa Altun**, Yüzyıl Dönümünde Bir Valide Sultan: Safiye Sultan'ın Hayatı ve Eserleri**, Sakarya, Sakarya Üniversitesi Osmanlı Müesseseleri ve Medeniyeti Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2019; Mustafa Altun, **Devr-i Saltanat Valide Safiye Sultan**, İstanbul, Libra, 2020; Ali Akyıldız, **Haremin Padişahı Valide Sultan: Harem'de Hayat ve Teşkilat**, s. 57-61; Özlem Kumrular, **Haremde Taht Kuranlar: Nurbanu ve Safiye Sultan**, İstanbul, Doğan Kitap, 2017.
[74] Gerlach, **Türkiye Günlüğü** 1573-1576, C. II, s. 637.

Mehmed'in sancağa çıkmasıyla birlikte haremin tek hâkimi olmuştur. 1003/1595'te oğlu Mehmed'in tahta çıkmasıyla da valide sultan konumuna erişmiştir.[75] Oğlu Şehzade Mehmed tahta çıktığında Safiye Sultan'a bunun için birçok hediye verilmiştir. Samur ve vaşak kaplı mintan, dolamalar hediye edilenlerden birkaçıdır.[76] Hürrem Sultan'ın valide sultan olmasına kadar Osmanlı'da genellikle oğulları sancağa çıkan valide sultanlar onlarla birlikte giderlerken, Şehzade Mehmed sancağa gitmesine rağmen annesi Safiye Sultan, Hürrem Sultan ve Nurbanu Sultan gibi sancağa gitmemiştir. Safiye Sultan Topkapı Sarayı'nda sürekli kalan ilk valide sultan olmuştur.[77] Safiye Sultan III. Mehmed döneminde özellikle İngiltere-Osmanlı ilişkilerinde etkin bir rol oynamış ve Kraliçe Elizabeth ile karşılıklı yazışmalar yapmıştır.[78]

Safiye Sultan'ın III. Mehmed devrinde elde ettiği gücün en büyük göstergesi bu dönemde Hoca Sâdeddin Efendi'den mülazım olan Tırhala kadısı Molla Masum'un azledilme olayında yaşananlardır. Kırk bir âlim-bürokrat ve şeyh tarafından yazılmış olan arzuhaller Şeyh Mehmed Dâğî tarafından 'kızım' diye hitap edilerek Safiye Sultan'a iletilmiştir. Zira Safiye Sultan, Nurbanu Sultan'dan sonra '*kadınlar saltanatı*'nda ikinci önemli kişi olarak bu talepleri yerine getirebilecek güçteydi.[79]

Safiye Sultan'ın III. Mehmed devrinde kazasker atamalarına doğrudan müdahale ettiğini gösteren örnekler dönemin kaynaklarında ayrıntılı olarak ele alınmıştır.[80] Safiye Sultan'ın bu dönemde elde ettiği gücün boyutlarını gösterecek bir diğer örnek, kızı Ayşe Sultan'ın kocası İbrahim Paşa'nın 1005/1597'de sadrazam olması için sultana şefaat mektubu yazması ve böylece paşanın sadrazam olmasındaki etkisidir.[81] Gelibolulu Mustafa Âlî, Safiye Sultan'a III. Mehmed'in tahta

[75] Henry Lello, **Babıâli Nezdinde Üçüncü İngiliz Elçisi Lello'nun Muhtırası**, Çev.: Orhan Burian, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1952, s. 41-50.
[76] Osman Yiğit, **Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi 34 Numaralı Filori Defteri (Değerlendirme-Transkripsiyon)**, s. 852.
[77] Ali Akyıldız, **Haremin Padişahı Valide Sultan: Harem'de Hayat ve Teşkilat**, s. 48.
[78] Gerald MacLean -Nabil Matar, **İngiltere ve İslam Dünyası 1558 – 1713**, s. 56-61.
[79] Süleymaniye Ktp. Fatih, 5427/57, 266b-268a; Hüseyin Örs-Uğur Öztürk, "Masûmiyeti İspatlamak: Tırhala Kadısı Molla Mehmed Masûm'a Görevinin İâde Edilmesi İçin Yazılan Ulemâ Arzuhalleri", **İslam Tetkikleri Dergisi -Journal of Islamic Review** 11, 2 (2021), s. 773-828.
[80] Selânikî Mustafa Efendi, **Târîh-i Selânikî**, C. II, s. 827.
[81] Selânikî Mustafa Efendi, **Târîh-i Selânikî**, C.II. s. 649.

oturması ile ilgili 22 beyitlik Türkçe bir kaside yazıp göndermiştir.[82] "*Cülûsiyye-i Belâgat-nişân be-Vâlide Sultân Firistâde Şud"* başlığını taşıyan kaside III. Mehmed'in tahta çıkması ile verilen müjdeyle başlar. Aynı zamanda III. Mehmed'in sünnet şenliği için yazdığı *Câmi'u'l-Buhûr der-Mecâlis-i Sûr* isimli eserine de atıf yaparak bu eseri yazıp şehzade sancağa çıktıktan sonra Manisa'ya gönderdiğini söyler:

Müjde ey perde-nişîn-i harem-i huld-nişân
Müjde ey vâlide-i hazret-i sultân-ı cihân

Hak Teʿâlâ seni ihsânına mazhar düşürüp
Kıldı şeh-zâdeni şâhenşeh-i iklîm-sitân

Ol-durur nâm ile Sultân Mehemmed Han kim
Zâtıdur tâze gül-i gülşen-i âl-i 'Osmân
…
Ben kulun Sûr-ı Hümâyûnʾı kitâb itmiş idüm
Magnisâ mülkine göndermiş idüm anı revân

Nev'î'nin kasidesinde olduğu gibi Safiye Sultan'ı İslam tarihinin meşhur kadınları ile karşılaştıran Mustafa Âlî, yeni sultanın tahta çıkması ile temennilerini iletmesi için Valide Sultan'a övgüler dizer:

Şimdi kim vakt-i kerem mevsim-i lutf olmışdur
Nʾola ol himmet-i şâhâneyi olsam cûyân

ʿArza kıl hâlini ʿÂlî kulunun hünkâra
Lutf u ihsâna sezâ-vâr idügin eyle beyân[83]

Nev'î, Safiye Sultan adına iki kaside kaleme almıştır. Her iki kaside de Safiye Sultan'ın gücünün zirvesi sayılabilecek bir zaman diliminde, III. Mehmed döneminde, yazılmıştır. İlk şiirde Safiye Sultan'ı İslam tarihindeki meşhur kadınlara benzeten şair sultana intisap etmek istediğini dile getirir. Şair, 23 beyitlik Türkçe kasidenin redifinde 'saltanat' kelimesini kullanmıştır. Bu ifade Safiye Sultan'ın etkinliğini göstermesi açısından önemlidir. Nev'î'nin, Safiye Sultan'ı saltanat kapısının anahtarını elinde tutan kişi olarak nitelendirmesinin sebebi hem III. Mehmed'in validesi olması hem de döneminde sarayda elde ettiği güçtendir:

[82] Hatice Aynur, Didem Havlioğlu, "Medhiyenin Cinsiyeti: Kadınlara Yazılmış Kasideler (1566-1603)", **Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları VIII: Kasîdeye Medhiye: Biçime, İşleve ve Muhtevaya Dair Tespitler**, İstanbul, Klasik Yayınları, 2013, s. 76-120.
[83] İ. Hakkı Aksoyak, **Gelibolulu Mustafa Âlî Divan**, s. 193-194.

Meryem-i ‘İsâdur u Belkîs-i şîrîn-menkabet
Mâh-ı vâlâ-menzilet ‘âlî-me’âb-ı saltanat

Destüne teslîm olunmışdur makâlîd-i umûr
Senden olmışdur meğer meftûh bâb-ı saltanat[84]

İkinci kaside ise 28 beyitlik Türkçe bir şiirdir. Şiirin genel yapısında Nev‘î’nin sultandan istekleri vardır. İçerikten anlaşıldığı kadarıyla şair bu şiiri yaşlılığında yazmıştır. Şiirde Nev‘î’nin şehzadeler hocası olması hasebiyle Safiye Sultan ile kurmuş olduğu irtibatı yaşlanınca kullandığı görülmektedir:

Pîrlikde bana bu keyfiyyet-i nazm-ı suhan
Bâde-i la‘lünle nâr-ı çeşm-i mestânundadur[85]

Valide Sultan, III. Mehmed devrinde kendisi için bir köşk yaptırmıştır. Bu köşk için dönemin şairlerinden Azmîzâde Haletî bir tarih düşürmüştür. Safiye Sultan’ın isminin zikredilmediği bu şiirde köşkün 1009/1600-1 tarihinde yapıldığı kayıtlıdır:

Ol mâder-i cenâb-ı Dârâ-yı dâd-perver
Sultân Mehemmed İbni Sultân Murâd-ı magfûr

İhsânı bî-nihâyet yok himmetine gâyet
Dünyâya feyzi şâmil dillerde lutfı mezkûr

Oldı bu cây-ı zîbâ lutfıyla cennet-âsâ
Firdevsi terk iderdi görseydi bir nazar hûr

Dâ’im koyup eserler olsun cihânda dâ’im
Kılsun vücûd-ı şâhî kalbin hemîşe mesrûr

İtmâmına bu kasrın oldı tamâm târîh
Âbâd ola İlâhî mânend-i beyt-i ma‘mûr[86]

Gelibolulu Mustafa Âlî, İslam tarihine dair kaleme aldığı *Fusûl-i Hall ve Akd fî Usûl-i Harc ve Nakd*’da Safiye Sultan’dan övgüyle bahseder.[87] Manisa yıllarından itibaren Safiye Sultan’a en yakın kişilerden biri Bâbüssaâde Ağası Gazanfer Ağa’nın Âlî’nin eserinin yazımındaki hamiliği düşünüldüğünde hanım sultanlar ile ağalar arasındaki ilişkilerin sadece haremden ibaret olmadığını ve kültürel alanda da birlikte hareket edildiğini göstermektedir.

[84] **Nevʿî -Divan -Tenkidli Basım**, s. 22-23, Kaside 6.
[85] **Nevʿî -Divan -Tenkidli Basım**, s. 80-82, Kaside 24.
[86] Azmizâde Hâletî, **Azmizâde Hâletî Dîvânı**, Haz.: Bayram Ali Kaya, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, E-kitap, 2017, s. 221, Tarih 6.
[87] Süleymaniye Ktp. Nuruosmaniye, 3399, 6a.

III. Murad döneminde gelişen Osmanlı-İngiliz ilişkileri III. Mehmed döneminde artarak devam etmiştir. İngiltere Kraliçesi I. Elizabeth ile Safiye Sultan arasında yazışmalar ve karşılıklı hediyeleşmeler olmuştur. Bu dönem İlgiliz elçisinin maiyetinde bulunan biri, Kraliçe'nin Safiye Sultan'a gönderdikleri hediyeleri ayrıntılı olarak kaydetmiştir:

> *Majesteleri Sultan'ın yakut ve elmas mücevherlerle süslenmiş bir portresi, üç adet muhteşem yaldızlı levha, on adet kumaş elbise ve zerbaf, bir kutu gümüş ve yaldızlı kapaklı çok şık şişe ve iki top kaliteli Hollanda bezi…*[88]

1006/1598'de Eminönü'ndeki Yeni Camii'nin inşaatını başlatan Safiye Sultan'ın ömrü bu camiinin bitimine yetmemiş ancak cami 1075/1665'te Turhan Sultan tarafından tamamlanmıştır. Safiye Sultan ayrıca Karaca Ahmet Sultan Türbesi'nin de tamiratını da yaptırmıştır. Habeşî Mehmed Ağa'nın yaptırmış olduğu eserlere tarih düşüren Âsârî, bu tamirat için tarih manzumesi yazmıştır.[89]

Safiye Sultan'ın Ayşe Sultan[90] ve Fatıma Sultan ismiyle iki kızı vardır. Ayşe Sultan muhtemelen babası Manisa sancak beyi iken 977/1570'de dünyaya gelmiştir.[91] Babası tahta çıktığında İstanbul'a gelen Ayşe Sultan 994/1585'ta görkemli bir düğünle dönemin paşalarından İbrahim Paşa ile evlenmiştir. Ayşe Sultan daha sonra Yemişçi Hasan Paşa[92] ve Güzelce Mahmud Paşa[93] ile evlenmiş ve Mahmud Paşa ile evli iken vefat etmiştir. İbrahim Paşa, düğün için Mısır'dan İstanbul'a gelirken padişaha birçok hediye getirmiş ve bunları Ferhad Paşa Sarayı'nda sunmuştur.[94] Ayşe Sultan, 1014/1605'te vefat etmiştir. Diğer kızı Fatıma Sultan ise kaptan-ı derya Halil Paşa ile evlenmiştir. Bu şenlik yaklaşık bir ay sürmüş

---

[88] Jerry Brotton, **Sultan ve Kraliçe: Elizabeth'in İslam Dünyasıyla İlişkilerinin Anlatılmamış Hikâyesi**, s. 191-192.
[89] Mehmet Nermi Haskan, **Yüzyıllar Boyunca Üsküdar II**, İstanbul, Üsküdar Belediyesi Yayınları, 2001, s. 576-577.
[90] Özlem Kumrular, **Haremde Taht Kuranlar: Nurbanu ve Safiye Sultan**, s. 268-271.
[91] Zübeyde Güneş Yağcı, Mustafa Akkaya, **III. Murad ve Safiye Sultan'ın Kızları Ayşe Sultan**, Ankara, Berikan Yayınevi, 2018, s. 60.
[92] Orhan F. Köprülü, "Hasan Paşa, Yemişçi", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, https://islamansiklopedisi.org.tr/hasan-pasa-yemisci (21.06.2021); Zübeyde Güneş Yağcı, Mustafa Akkaya, **III. Murad ve Safiye Sultan'ın Kızları Ayşe Sultan**, s. 93-103.
[93] Zübeyde Güneş Yağcı, Mustafa Akkaya, **III. Murad ve Safiye Sultan'ın Kızları Ayşe Sultan**, s. 103-107.
[94] **A.e.,** s. 82-83.

nikâhı Hoca Sâdeddin Efendi kıymıştır. Fatıma Sultan 1006/1597'deki veba salgını sırasında vefat etmiştir.[95]

Ayşe ve Fatıma Sultan'ın kitap okumaya özellikle de astrolojiye meraklı olduklarını onların kütüphaneleri için sipariş edilmiş bir eserden anlaşılmaktadır. Fatma Sultan için dönemin müelliflerinden Seyyid Mehmed b. Emîr Hasan es-Suûdî yani bilinen adıyla Mehmed Suûdî Efendi *Metâli'ü's-Sa'âde ve Yenâbi'ü's-Siyâde* isimli eserinin bir nüshasını hazırlatmıştır. Bu eser XVI. yüzyılın sonuna kadar hanım sultanların kütüphanesi için hazırlanmış şimdilik yegâne madalyonlu eserdir. Eserin Bibliothèque Nationale nüshasında madalyonda kitabın Fatıma Sultanın okuması için yazıldığı kayıtlıdır.[96] New York nüshasında ise Ayşe Sultan'ın ismi geçmektedir.[97]

III. Murad'ın Osman ismindeki oğlu da muhtemelen Safiye Sultan'dan olmadır. Nev'î'nin de hocalık yaptığı Osman 995/1587'de doğmuştur. III. Murad'ın 1583'e kadar doğan bütün erkek çocuklarının ölmesi (Şehzade Mehmed hariç) hanedanın devamı için hep bir krize yol açmıştır. Saray içinde başta sultan ve hanım sultanlar olmak üzere herkes üzerinde bunun bir tedirginliği olmuştur. Saray içindeki bu durum saray dışına da yansımış olacak ki dönemin müellif ve şairleri ilk doğan şehzade için eser telif edip şiirler yazmışlardır. Eser ve şiirlerde şehzadenin ömrünün uzun olacağını veya uzun ömür dilenmesinin sebebi de budur. Şehzade Osman'ın doğumu üzerine Gelibolulu Âlî de bir risale kaleme almıştır. *Ferâ'idü'l-Vilâde*[98] isimli bu risalede Âlî, şehzadenin uzun ömür süreceğine dair inancını ilm-i nücûm ile açıklamaya çalışmıştır. Bu şehzadenin doğumuna dönemin şairlerinden Hâşimî tarih düşürmüştür:

Dün gice nâzir idüm eflâke
Oldı bir ihtâr-ı ferhunde 'ıyân

'Âleme gün gibi pertev saldı
Şevkıla toldı o dem kevn ü mekân

Tâ ki ol tâli'-i sa'd ile revân
Togdı şeh-zâde-i sultân-ı cihân

[95] Zübeyde Güneş Yağcı, Mustafa Akkaya, **III. Murad ve Safiye Sultan'ın Kızları Ayşe Sultan**, s. 33-35; Metin And, **Kırk Gün Kırk Gece: Osmanlı Düğünleri Şenlikleri Geçit Alayları**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2020, s. 38.
[96] Fransa, Paris, Bibliothèque Nationale Sup. Turc. 242
[97] Süleymaniye Ktp. Mikrofilm Arşivi 1914 (New York Morgan Ktp. M. 788 nüshanın mikrofilmi).
[98] İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. TY. 3543/2, 28b-32a.

‘Âleme basdı sa‘âdetle kadem
Hayr-makdem didi ehl-i dîvân

Hâşimî yazmaga târîhin anun
Didiler makdem-i Sultân ‘Osmân (995/1586)[99]

2.1.2.3. İsmihan Sultan

II. Selim’in kızı III. Murad’ın kız kardeşi İsmihan Sultan 951/1545’te doğmuştur. 971/ 1564’te Sokollu Mehmed Paşa ile evlendirilmiştir. 993/1585’te vefat edene kadar Harem’de annesi Nurbanu Sultan (öl. 991/1583) ile en yetkili kişi olmuştur.[100] Kardeşi III. Murad’ın tek eş olarak Safiye Sultan’ı seçmesi yüzünden annesiyle birlikte sultana sürekli cariye sunmaya çalışmıştır. Sultanın bu girişimlere cevap vermemesi üzerine annesiyle birlikte meşhur tılsımlı gömleği hazırlatmışlardır.[101] 990/1582 şenliğinde İsmihan Sultanın kölelerinin olduğu ve bunların şenlik esnasında müzik gösterisi yaptığı kayıtlıdır.[102] 993/1585’te vezir Ali Paşa’dan bir oğlunu dünyaya getirirken doğum sonrası rahatsızlanmış ve 40 gün sonra vefat etmiştir. Sonrasında II. Selim türbesine defnedilmiştir.[103] Rıdvan b. Abdülmennân, İsmihan Sultan’ın isteği üzerine III. Murad’ın saltanatı döneminde *Ahlâk-ı Muhsinî* tercümesini yapmıştır.[104] İsmihan Sultan, 975/1568’de Eyüp’te medrese yaptırdıktan sonra bu medreseye birçok kitap vakfetmiştir. Hatta vakfiyede kitapların tavsifleri ayrıntılı olarak verilmiştir.[105] Muhtemelen bu yolun takip edilmesinin sebebi kitapların değiştirilmesini ve kaybolmasını engellemekti. Ayrıca eskiyen ciltlerin yenilenmesindeki sebep de buydu. Eyüp’te bulunan İsmihan Sultan medresesindeki kitapların Süleymaniye Kütüphanesine aktarılması ile burada sultan adına kayıtlı bir koleksiyon mevcuttur. Bu koleksiyonda yer alan kitaplarda İsmihan Sultana ait mühürler bulunmaktadır. Mühür şöyledir:

[99] Oktay Selim Karaca, **Hâşimî Divanı (Hayatı, Sanatı, Eserleri ve Karşılaştırmalı Metni)**, s. 169.
[100] Özlem Kumrular, **Haremde Taht Kuranlar: Nurbanu ve Safiye Sultan**, s. 119-127.
[101] Ali Akyıldız, **Haremin Padişahı Valide Sultan: Harem’de Hayat ve Teşkilat**, s. 232-233.
[102] Metin And, **Kırk Gün Kırk Gece: Osmanlı Düğünleri Şenlikleri Geçit Alayları**, s. 239.
[103] Selânikî Mustafa Efendi, **Târîh-i Selânikî**, C. I, s. 155.
[104] Rıdvan b. Abdülmennân, **Terceme-i Ahlâk-ı Muhsinî**, Milli Kütüphane, 06 Hk 40, 3a-3b; Fatih Koyuncu-Selma Ataç, “Rıdvan bin Abdülmennan’ın *Terceme-i Ahlâk-ı Muhsinî*’si”, **Uluslararası Yunus Emre, Sosyal Bilimler Dergisi**, C. 1, S. 2, Aralık 2020, s. 120-135.
[105] İsmail Erünsal, **Türk Kütüphaneleri Tarihi: Kuruluştan Tanzimat’a kadar Osmanlı Vakıf Kütüphaneleri-II**, s. 226.

Resim 38: İsmihan Sultan'ın mührü.

Vakfu İsmihân Sultân binti Sultân Selîm Hân bi-medresetihâ fî Ebî Eyyûbiʾl-Ensârî 976/1568-69. (Sultan Selim Han'ın kızı İsmihan Sultan'ın Eyüp Sultan'daki medresesine vakfıdır.)[106]

2.1.2.4. Râziye Hatun (Musâhibe-i Pâdişâhî)

III. Murad'ın Manisa'da şehzadelik döneminde yanında bulunan kişilerden olan Râziye Hatun, sultanın Şeyh Şücâ ile tanışmasına vesile olan kişidir.[107] Sarayda görevli Bekir Ağa ile evli olan Râziye Hatun şeyh ile sultan arasındaki mektupları taşıyan kişilerden biridir. Mektupları taşıyan iki kişi daha vardır. Biri Râziye Hatun'un kocası Bekir Ağa diğeri de Sünbül Ağa'dır. III. Murad, şeyhinden mektuplarına vermiş olduğu cevapların Râziye Hatun'a verilmesini sık sık tembih etmiştir.[108] Bu mektupların bazılarında sultan şeyhine bayram münasebetiyle harçlık gönderdiğini ve bunu da Râziye Hatun'a verdiğini söylemiştir.[109] Râziye Hatun Bekir Ağa'dan sonra Kazasker Yahya Efendi ile evlenmiştir. Bekir Ağa'dan iki oğlu ve bir kızı olan Râziye Hatun, kızını 985/1578'de evlendirdiği Mevlânâ Mehmed Efendi padişah musahibesine damat olduğu için Mehmed Efendi'nin lakabı Damad Efendi olmuş ve sonrasında bu lakap ile anılmıştır.[110] *Kitâbü'l-Menâmât*'ta hem Râziye Hatun hem de kocasının şeyh aracığıyla sultandan talepleri olmuştur. Şeyh Şücâ

[106] Süleymaniye Ktp. İsmihan Sultan 101, 57b; Günay Kut-Nimet Bayraktar, **Yazma Eserlerde Vakıf Mühürleri**, İstanbul, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2021, s. 96.
[107] Selânikî Mustafa Efendi, **Târîh-i Selânikî**, C. I-II, s. 312, 669, 695, 720, 852, 864.
[108] **Kitâbü'l-Menâmât: Sultan III. Murad'ın Rüya Mektupları,** s. 231/1041; 237/1094; 246/1159.
[109] **A.e.,** s. 246/1165.
[110] Nev'îzâde Atâyî, **Hadâ'iku'l-Hakâ'ik fî Tekmileti'ş-Şakâ'ik**, C. 2, s. 849; Türkan Alvan, "Devrinden Seyrine Sultan III. Murad'ın Kitabü'l-Menâmât'taki Mektuplarına Dair Bazı Tespitler", s. 53-54.

muhtemelen müridlerinden olan Eyüp ve Bekir Ağalar için zevayidden gelir istemiştir. Sultan ise Eyüp Ağa için zevayid bulunmadığını ama Bekir Ağa'ya verebileceğini söyler.[111] III. Murad bir sonraki mektubunda şeyhine zevayidin verildiğine dair bilgi vermektedir.[112] Cinânî Bursa'da kadı iken, Râziye Hatun'un damadı Mehmed Efendi için 46 beyitlik Türkçe bir kaside kaleme almıştır.[113]

2.1.2.5. Cân Fedâ Hatun

III. Murad devrinde haremden sorumlu kişi (Harem-i Hümayun kethüdası) olarak bilinen Cân Fedâ Hatun'a[114], Nurbanu Sultan zamanında Eski Saray'dan Yeni Saray'a getirtilerek haremin sorumluluğunun verildiğini yazan Mustafa Âlî, artık tüm haremden kethüda olarak onun sorumlu olduğunu söyler:

> *Nice rûzgâr Sarây-ı Âtikdeki ebkâr hizmetinde oldukdan sonra Sarây-ı Cedîde alındı. Harem-i muhterem kethüdâlığına sâbit-kadem olup cümle hasekilerin ve sâ'ir civâr-i havâri peykerin mühimmâtını onlar görürlerdi. Vaktâ ki vâlide-i Pâdişâh olan Nûrbânû muhazzîre-i âlî-makâm 'azm-i sarây-ı cinân eyledi.*[115]

III. Murad tahta çıktığında Topkapı Sarayı'nda bulunan Nurbanu Sultan muhtemelen 982/1574 tarihinden sonra Cân Fedâ Hatun'u bu göreve getirmiştir. Saraydaki bu görevinin kendisine büyük bir imkân sağladığı kesindir. Çünkü kardeşi İbrahim Paşa bu imkân sayesinde Erzurum, Diyarbakır, Rakka ve Sivas beylerbeyliği görevlerinde bulunmuştur. Gelibolulu Mustafa Âlî, İbrahim Paşa için *Risâle-i Zırgâmiyye* isminde bir eser kaleme almıştır.[116] Âlî, Paşa'nın var olan özelliklerinin tam tersini göstermeye çalıştığı eseri dalkavukluk risalesi olarak nitelendirmiştir. Âlî'yi bu eseri yazmaya iten sebep İbrahim Paşa ve vasıflarından ziyade sarayda oldukça etkin olan Cân Fedâ Hatun'un gözüne girmek olabilir. Kurmuş olduğu

---

[111] **Kitâbü'l-Menâmât: Sultan III. Murad'ın Rüya Mektupları,** s. 242/1134.
[112] **A.e.,** s. 246/1164.
[113] Cihan Okuyucu, **Cinânî: Hayatı, Eserleri, Divanının Tenkidli Metni**, s. 102-106, Kaside 30.
[114] Özlem Kumrular, **Haremde Taht Kuranlar: Nurbanu ve Safiye Sultan**, s. 187-189; Ayşenur Karademir, **İktisadi ve Sosyal Yönleriyle Kethüda Canfeda Hatun Vakıfları**, İstanbul, Marmara Üniversitesi İktisat Tarihi Bilim Dalı, Doktora Tezi, 2017.
[115] Faris Çerçi, **Gelibolulu Mustafa Âlî ve Künhü'l-Ahbâr'ında II. Selim, III. Murat ve III. Mehmet Devirleri**, C. III, s. 236.
[116] Mehmet Arslan-İ. Hakkı Aksoyak, "Gelibolulu Âlî'nin Dalkavukluk Örneği Bir Risâlesi: Risâle-i Zırgâmiyye", **Türklük Bilimi Araştırmaları = Journal of Turkology Research**, Sivas, 1995, S. 1, s. 209-226.

vakıflar ve hayratlarla[117] kendisinden söz ettiren Cân Fedâ Hatun, vakıfları özellikle İstanbul ve İznik'te yoğunlaşmıştır. Cân Fedâ Hatun, Habeşî Mehmed Ağa'nın talebi üzerine genişletilen Zülüflü Baltacılar Koğuşu'nun tüm masraflarını kendi cebinden karşılamıştır.[118] Sultanın emri doğrultusunda yapılan bu inşaat faaliyeti Cân Fedâ Hatun'un maddi gücünü göstermektedir. Cân Fedâ Hatun'un yaptırmış olduğu çeşme için Gelibolulu Âlî tarih düşürmüştür. Bu tarih manzumesinde Cân Fedâ Hatun için Âlî'nin *mukarreb* ifadesini kullanması dikkat çeken bir husustur. Bu dönem himaye geleneğinde sıkça farklı kişiler için kullanılan bu ifadenin saray diline ait bir kavram olduğu söylenebilir:

> Mukarreb Cân Fidâ Hâtun ki oldur
> Haremde ked-hudâ-yı ʿismet-ârâ
>
> Şehenşeh Han Murâd bin Selîm Hân
> Ki oldur nehr-i cûd ü bahr-i iʿtâ
> …
> Görüp ʿÂlî sebîlin didi târîh
> İlâhî nûş iden ʿatşâna sıhhâ [1001/1592][119]

Hanım sultanlar ve yardımcıları ile ilgili sonuç olarak, III. Murad döneminde padişahın harem odasında yapılan değişiklikler ve sultanın saraya çekilmesi ile haremdeki kişilerin hem sultan hem de saray içi yönetimde etkinliği daha da artmıştır. Kanûnî devrinde başlayan sancağa gidecek olan şehzadenin yanında valide sultanın gitmemesi II. Selim devrinde de devam etmiştir. III. Murad tahta çıktığında sancakta yanında olması gereken Valide Sultan Nurbanu, oğluyla beraber Manisa Sarayı'na gitmemiş, İstanbul'da kalmıştır. Hatta oğlu tahta çıkmak için Manisa'dan hareket ettiğinde İstanbul'da taht koşullarını onun için ayarlamaya çalışmıştır. Nurbanu Sultan, oğlu tahta çıkınca kendisi de Topkapı'ya taşınmış, *Valide Sultan* unvanını almış ve kızı İsmihan Sultan ile birlikte haremin tek yöneticisi olmuştur. Bu dönemde özellikle Nurbanu Sultan'ın ilişkileri neticesinde harem ağalarının isimleri daha çok duyulur hâle gelmiştir. Valide Sultan'a en yakın kişilerden biri olan Habeşî Mehmed Ağa'nın ilk önce Dârüssaâde ağalığı ardından Haremeyn vakıflarının sorumluluğunu almasında Nurbanu Sultan'ın etkisi büyüktür.

---

[117] Ayşenur Karademir, "Harem-i Hümayun Kethüdası Canfeda Hatun'un Serveti ve Vakıfları", **Vakıflar Dergisi**, 2018, (50), s. 85-116.
[118] Gülru Necipoğlu, **15. ve 16. Yüzyılda Topkapı Sarayı Mimari, Tören ve İktidar**, s. 106.
[119] İ. Hakkı Aksoyak, **Gelibolulu Mustafa Âlî Divan**, s. 1358-1359.

Nurbanu-İsmihan Sultanların Habeşî Mehmed Ağa ile birlikte hareket etmesi sonucunda sultan üzerinde bu kişilerin etkisi daha da artmış, artık sadrazamların değil harem çevresinin gücü daha belirgin hâle gelmiş, sadrazamların değiştirilmesi ve bürokratik atamalar bu kişilerin eliyle olmaya başlamıştır. Nurbanu Sultan'ın 991/1583'te vefatıyla onun yerini Safiye Sultan almışken Harem ağaları kısmında ise Habeşî Mehmed Ağa'nın vefatından sonra Safiye Sultan'ın yakın adamlarından Gazanfer Ağa'nın etkisi görülmeye başlar. Safiye Sultan'ın Nurbanu Sultan gibi imar faaliyetleri yürütmesinin yanı sıra Nurbanu'dan farklı olarak bürokratik atamalarda sultanın önüne dahi geçmesi onu kendinden öncekilerden farklı kılmaktadır. III. Murad döneminde hanım sultanlar ile ilgili önceki dönemlere nazaran tespit edilen farklılıklardan biri de bu dönem müellif ve şairlerinin onlar için eser yazıp şiirler sunmalarıdır. Nurbanu için Cinânî; Safiye Sultan için Gelibolulu Mustafa Âlî ve Nev'î şiirler yazarken, İsmihan Sultan için Rıdvan b. Mennân *Ahlâk-ı Muhsinî*'yi tercüme etmiştir. Safiye Sultan'ın kızları Ayşe ve Fatıma Sultan adına ise Mehmed Suûdî Efendi astroloji/falname türünde *Metâli'ü's-Sa'âde ve Yenâbi'ü's-Siyâde*'yi tercüme ederek iki nüsha şeklinde hazırlatmıştır. III. Murad devrinden önce hanım sultanlar adına eser ve manzume pek yazılmazken bu dönemden itibaren yazılmaya başlanması hanım sultanların etkinliğinin yansımasıdır.

2.1.3. Harem Ağaları ve Diğer Ağalar

III. Murad döneminin kendinden önceki sultanların dönemleri ile arasındaki en önemli fark, bu dönemde harem ağaları ve onların yardımcılarının elde ettiği güç ve patronajdır. III. Murad'ın saltanatından önce diğer padişahların yakınında harem ağalarının olduğu bilinmekle beraber bu kişiler kendilerine dönemin kaynaklarında pek yer bulamamıştır. Bu devirde ise Habeş ve Venedik kökenli ağaların (Habeşî Mehmed Ağa ve Gazanfer Ağa) isimleri duyulmaya başlanmış hatta bu dönem müellif ve şairleri onlar adına eserler telif edip şiirler yazmıştır. Habeşî Mehmed Ağa, III. Murad ve devri ile ilgili eserler telif ettirirken, onun güç anlamında halefi olan Gazanfer Ağa hem eser telif ettirmiş hem de birçok müellifin hamiliğini üstlenmiştir. Bu iki ağaya nazaran iktidar olarak daha alt seviyede yer alan Zeyrek Ağa ve muhtemelen onun yardımcılarından Dervîş Ağa'nın da ismini zikretmek gerekir.

III. Murad döneminde saraya eser sunan müellif veya mütercimlerin kullandıkları ve muhtemelen de sultanın yakınında bulunmalarına göre bazı kavramlar mevcuttur. Habeşî Mehmed Ağa ve Cüce Zeyrek Ağa için *mukarreb* Gazanfer Ağa için de *mahrem* ifadeleri kullanılmaktadır. III. Murad adına telif ve tercüme eserler bölümünde de değinileceği üzere dönemin müellif veya mütercimleri bu üç ağa için genellikle bu ifadeleri kullanmışlardır. Dışarıdaki (müellif veya mütercim) kişilerin kullandığı bu kalıp ifadeler bahsi geçen ağaların sultana olan yakınlıklarından ileri gelmektedir. Hatta bu yakınlık dönemin tasvirli yazmalarına bile yansımış durumdadır. Sultana yakınlığın getirdiği itibar ve güç devrin müellif, mütercim ve şârihlerinin üzerinde de etkisini göstermiştir.

2.1.3.1. Dârüssaâde Ağası Mehmed Ağa [bin 'Abdü'l-Mu'în] (*Mukarreb-i Pâdişâhî*)

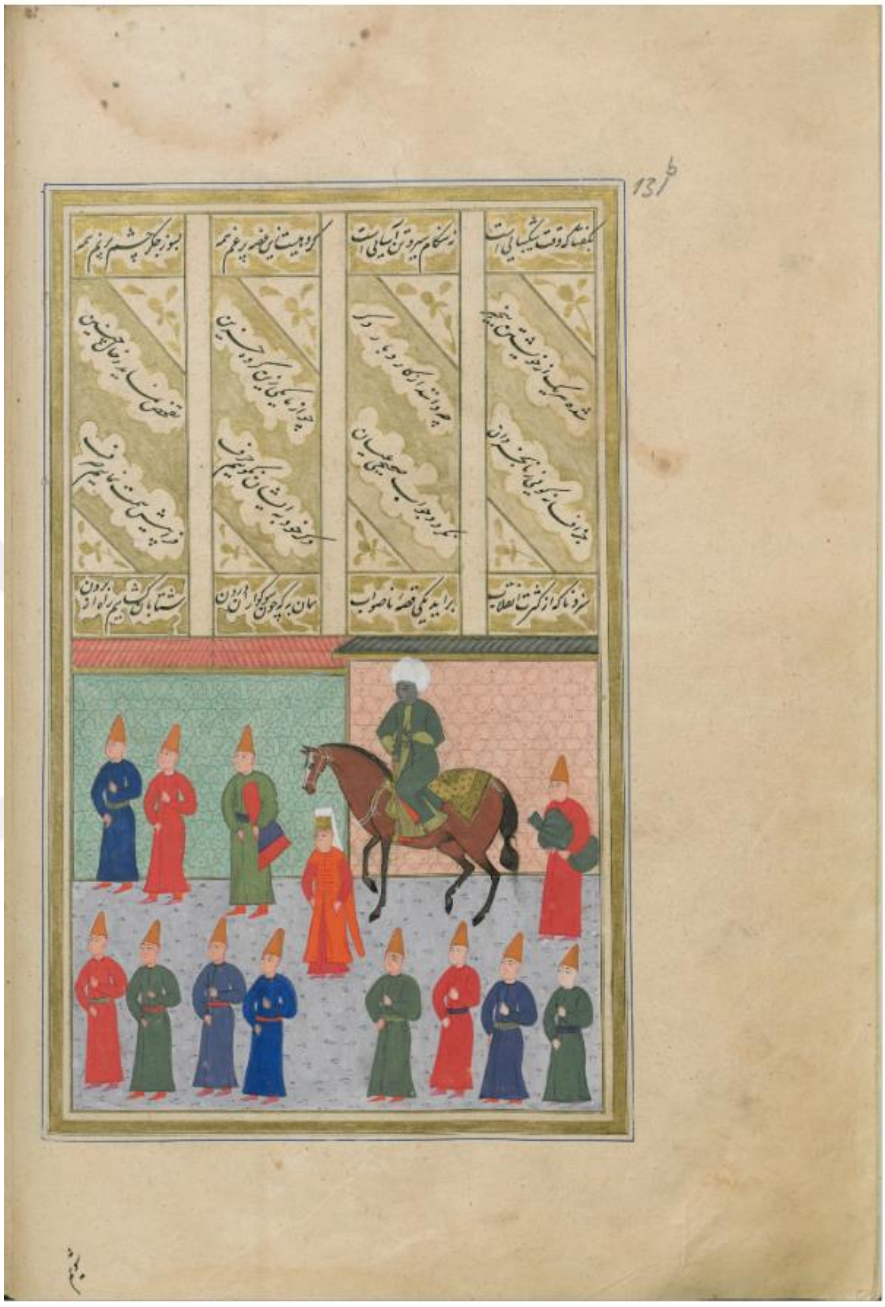
Habeşistanlı olan Mehmed Ağa[120], Yakup Ağa'dan[121] sonra 982/1574'te Dârüssaâde Ağalığı görevine getirilmiştir.[122] Ağanın hayatıyla ilgili dönemde en ayrıntılı bilgiyi XVII. yüzyıl uleması içinde kendine yer edinmeye çalışan Habeşistanlı Ali b. Abdürrauf vermektedir. Mehmed Ağa'nın hemşehrisi olan Ali onun himayesine girmiş, sonrasında Habeşlilerin vasfına dair bir eser kaleme almıştır. Ali b. Abdürrauf bu eserinde ağanın kendi dilinden anlatır Frenkler tarafından satın alındığını ve daha sonra Müslümanlarla Frenkler arasında çıkan savaşta Müslümanların eline nasıl geçtiğini söyler. Devamında Mısır paşasına satılan Mehmed, paşa tarafından sancak beyliğinde bulunan Şehzade Selim'e hediye edilmiştir. Şehzadenin yanında bulunan Hüseyin Ağa'nın, zekâsıyla dikkatini çeken Mehmed, Hüseyin Ağa'nın öldürülmesine kadar onun yanında kalmıştır. Hüseyin

[120] Leyla Kayhan Elbirlik, "Dialogue Beyond Margins: Patronage of Chief Eunuchs in the Late 16th Century Ottoman Court = Sınırlar Ötesi Bir Diyalog: 16. Yüzyıl Osmanlı Hadım Ağalarından Mehmed Ağa ve Gazanfer Habeşî Mehmed Ağa'nın Hamilik Faaliyetleri" **Sanat Tarihi Yıllığı [İstanbul Üniversitesi Sanat Tarihi Yıllığı]**, İstanbul, 2010, S. 22, s. 63-99; Jane Hathaway, "Ḥabeşî Meḥmed Agha: The First Chief Harem Eunuch (Darüssaade Ağası) of the Ottoman Empire, " (ed). Asad Q Ahmad, Michael Bonner ve Behnam Sadeghi, **The Islamic Scholarly Tradition**, Brill, 2011: 179-195; Jane Hathaway, **The Chief Eunuch of the Ottoman Harem: From African Slave to Power-Broker**, Cambridge University Press, 2018; Emine Fetvacı, **Sarayın İmgeleri: Osmanlı Sarayı'nın Gözüyle Resimli Tarih**, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2011, s. 195-296; Murat Kocaaslan, "İktidarın Ortakları: Darüssaade Ağaları", **Anadolu Kültürlerinde Süreklilik ve Değişim: Dr. A. Mine Kadiroğlu'na Armağan**, Ankara, 2011, s. 375-398; Ahmed Resmî Efendi, **Hamîletü'l-Küberâ**, s. 45.

[121] Yakup Ağa'nın muhallefatına dair bkz. TSMA. D. 7312.

[122] 1574'de Yakup Ağa'nın vakıf sahibi olduğu onun vefatından sonra bu vakfın denetiminin Bâbüssaade Ağası Gazanfer Ağa'nın denetimine verildiği bilinmektedir. TSMA. D. 3634/0001, 29 Z 998.

Ağa'nın öldürülmesi ile hareme dâhil edilmiş ve böylece imparatorluk tarihi için kara ağalar çağını başlatan Habeşî Mehmed'in serüveni başlamıştır.[123]

Resim 39: Habeşî Mehmed Ağa'nın padişah adına, yaralanan Sokollu Mehmed Paşa'nın durumunu sormaya gitmesi. Seyyid Lokman, *Şehinşâh-nâme-i Murâd-ı Sâlis*, C.1, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. Farsça Yazmalar 1404, 131b.

[123] Ali b. Abdürrauf el-Habeşî, **Rafâilü'l-Gubûş fi Fezâil'l-Hubûş**, Süleymaniye Ktp. Fatih, 4360, 9b, Derkenar notu; Ceren Kabadayi, **Alî Bin 'Abd er-Ra'ûf el-Habeşî Râfi'u'l-Gubûş fî Fezâ'ili'l-Hubûş (Giriş-İnceleme-Metin-Dizin)**, Kırşehir, Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Doktora Tezi, 2020.

Resim 40: Mehmed Ağa, Sokollu'nun öldürülmesi ile ilgili Sultan III. Murad'a bilgi verirken. Seyyid Lokman, *Şehinşâh-nâme-i Murâd-ı Sâlis*, C.1, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. Farsça Yazmalar 1404, 134b.

II. Selim devrinde saraya alınan ağanın Nurbanu Sultan ile ilişkisi III. Murad devrinde daha sıkı hâle gelmiş ve bu durum Mehmed Ağa'nın önceki ağalara nazaran daha ön plana çıkmasını sağlamıştır. Çift taraflı çıkar ilişkisi diyebileceğimiz bu durum, sonrasında Mehmed Ağa ile Nurbanu Sultan'ın haremde birlikte hareket etmesine de vesile olmuştur.

Sokollu Mehmed Paşa'nın sadrazamlık döneminde de sarayda ağalar var olmasına rağmen onun kudreti karşısında bir etkinlik gösterememişlerdir. Sokollu'nun öldürülmesi hem saray içinde hem de saray dışında bir dönüşümün habercisi olmuştur. Bu yüzden Mehmed Ağa II. Selim devrinde sarayda olmasına rağmen Sokollu Mehmed Paşa'nın gücü karşısında pek de kendini gösterememiştir. Fakat III. Murad devrinin ilk beş yılı içinde bu durum değişmiş Mehmed Ağa ve beraberinde harem gücü ön plana çıkmıştır.[124] Özellikle Sultanın haremde daha fazla vakit geçirmesi harem ağalarının etkinliğini daha da arttırmıştır.

III. Murad devrinde sarayda haremden sorumlu en yetkili kişi olan Mehmed Ağa, hem saray içinin hem de saray dışının sultan ile irtibat kurmasında etkili bir kişiliğe sahiptir. Bunda sultanların II. Selim devrinden itibaren saraya çekilmesi saray çevrelerinin yönetim üzerindeki etkin olmalarının payı vardır.[125] Habeşî kökenli olarak saraya alınan Mehmed Ağa 1582 yılında Osmanlı tarihinin ilk Dârüssaâde ağası olarak atanmış ve 16 yıl boyunca bu makamda kalmıştır.[126] Mehmed Ağa, III. Murad devrinin Gazanfer Ağa'dan önce en meşhur ağası olmasına rağmen saraya alınmadan önceki hâliyle ilgili bilgiler oldukça kısıtlıdır. Diğer taraftan Gazanfer Ağa hakkında bilgilerin bu kadar fazla olmasına sebep hem Venedik kökenli olması hem de İmparatorluk içinde görev yapan dönemin etkin devleti Venedik ve elçilerinin yazmış oldukları raporlarda yer bulmasıdır.

Mehmed Ağa'nın görevi sırasında iken kendi adına bazı imaret yaptırdığı bilinmektedir. Mimari alanda çeşitli eserlerin yapımında hami rolünü üstlenen Mehmed Ağa, Tuna nehri yakınında resmi adı "*Bağdad-ı Mehmed-âbâd*" olan İsmail

[124] Jane Hathaway, **The Chief Eunuch of the Ottoman Harem: From African Slave to Power-Broker**, s. 56-59.
[125] **A.e.,** s. 191.
[126] A. Ezgi Dikici, "Âdâb ve Bağlam: Erken Modern Dönem İstanbul'unda Osmanlı Saray Hadımlarının Mimarî Hâmilikleri", **Ekrem Hakkı Ayverdi'nin Hâtırasına Osmanlı Mimarlık Kültürü**, haz. H. Aynur ve A. H. Uğurlu (2016), s. 80.

Geçidi[127] civarındaki kale ve kasabanın kurulmasını sağlamıştır. İsmail geçidi, ağalık görevi sırasında Habeşî Mehmed'e sultan tarafından ihsan edilmiş bir yerdir. Buranın vergileri ağaya bağlanmış hatta bir vakıf kurulmuştur.[128] Bu durumda III. Murad devrinde Harem ve kapı ağalarının sadece harem işleriyle meşgul olmadığı hem Haremeyn vakıflarını yönettiklerin hem de özelde Dârüssaâde Ağası Mehmed Ağa'nın İsmail şehrini kurmasından anlaşılmaktadır.[129] Haremeyn vakıflarının sorumluluğunun Gazanfer Ağa'dan alınıp Mehmed Ağa'nın şahsına verilmesine rağmen sonraki yüzyıllarda kurum tekeli gibi bu görev Dârüssaâde ağalarının sorumluluğunda kalmıştır. Mehmed Ağa'nın bu denli büyük bir güce ulaşması kendinden sonra Dârüssaâde makamının öneminin ve gücünün daha da artmasını sağlamıştır. Bir kara ağa olarak Mehmed Ağa'nın öne çıkması ve bu dönemde haremde ak ağalar ve kara ağaların ayrımının yapılması ikisi arasındaki çekişmenin bir başka boyutudur. Gazanfer Ağa'nın Habeşî Mehmed Ağa olduğu sürece ön plana çıkmaması ak ağalar ile kara ağalar arasındaki bu çekişmenin sonucudur.

Mehmed Ağa, İsmail geçidinde kent kurmanın yanı sıra İstanbul'da Çarşamba Beyceğiz mahallesinde bir cami' -ki şimdiki adıyla Mehmed Ağa Camii- yaptırmıştır. Kendisi de bu caminin civarına defnedilmiştir.[130] Mehmed Ağa'dan sonra birçok ağa cami yaptırmasına rağmen yaptırdığı cami civarına defnedilen sadece o olmuştur. Camiye ayrıca Ağa'nın kitapları vakfedilmiştir. Caminin kütüphane ve darülhadisinin her zaman açık olması 999/1591'de vakfiye kaydında belirtilmiştir.[131] Ayrıca burada görev alacak hâfız-ı kütübün nitelikleriyle ilgili bir vakfiye de bulunmaktadır.[132] Cami' kütüphanesinden bulunan cildi eskimiş kitapların tamirinden hâfız-ı kütüb sorumlu tutulmuş; yine 999/1591 tarihli vakfiyede ciltlerin tamir edilmesi hususunda özen gösterilmesini ve işin tehir edilmemesi istenmiştir.

[127] Mehmet Tütüncü-Andrey Krasznozhon, **Misto İzmail ta yogo fortifikatsiya: za djerelami XVI-XIX ct. = İsmail Şehri ve Kaleleri: XVI-XIX. Yüzyılların Belgelerinde**, Odesa: Vidavnitsvo Çornomor'ya = Chernomor'e Yayınevi = Chernomor'e Publishing House, 2019.
[128] Mehmet Akif Doğru, "Tuna Sahilinde On altıncı Yüzyılda Kurulmuş Bir Osmanlı Yerleşimi: İsmail Geçidi Kasabası", **Vakıflar Dergisi** 80.Yıl Özel Sayı, 2019, s. 194.
[129] Jane Hathaway, **The Chief Eunuch of the Ottoman Harem: From African Slave to Power-Broker**, s. 278.
[130] Ahmed Resmî Efendi, **Hâmiletü'l-küberâ**, Süleymaniye Ktp. Halet Efendi 597, 74a-74b.
[131] İsmail Erünsal, **Türk Kütüphaneleri Tarihi: Kuruluştan Tanzimat'a kadar Osmanlı Vakıf Kütüphaneleri-II**, s. 52.
[132] **A.e.,** s. 156.

Vakfedilen kitapların isimleri tek tek ayrıntılı olarak kaydedilmiştir.[133] Fakat vakfedilen kitaplar arasında bahsi geçen tasvirli yazmaların hiçbiri yoktur. Bu da resimli yazmaların saray içinde kaldığını göstermektedir. *Zübdetü't-Tevârîh*'in Habeşî Mehmed Ağa nüshası da vakfiyeye kaydedilmeyen yazmalara dâhildir.

Resim 41: Habeşî Mehmed Ağa'nın Sokollu Mehmed Paşa'yı yaralayan Hamzavî dervişini gece vakti yakalatması. Seyyid Lokman, *Şehinşâh-nâme-i Murâd-ı Sâlis*, C.1, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. Farsça Yazmalar 1404**,** 136a.

Dârüssaâde ağalarına, 994/1586-1587'de Haremeyn Vakıflarının nezaretinin verilmesiyle ağaların nüfuzları iyice artmıştır.[134] Dönemin şairlerinden Mehmed

[133] İsmail Erünsal, **Türk Kütüphaneleri Tarihi: Kuruluştan Tanzimat'a Kadar Osmanlı Vakıf Kütüphaneleri-II**, s. 163; Berat Açıl, "Habeşî Mehmed Ağa'nın (ö. 1590) Vakfettiği Kitaplar ve Akıbetleri", **Turkology**, Haziran 2020, s. 67-83.

[134] Kahraman, **Evkâf-ı Hümayun Nezâreti**, s. 3, Uzunçarşılı, **Saray Teşkilatı**, s. 340, Baykal, **Enderun,** s. 21, Ülkü Altındağ, "Dârüssaâde", **TDV İslâm Ansiklopedisi**,

Nâmî, bu vakıfların Mehmed Ağa'nın emrine verilmesinden gururla bahseder. Mehmed Nâmî, bu görevlendirmeden önce Haremeyn Vakıflarının bozulmasına az kaldığını ve bu yüzden sultana durumun bildirildiğini söyler. Bu arz sonucunda III. Murad hemen Hz. Peygamber'in adaşı, ölçülü ve akıl sahibi Mehmed Ağa'ya –ki sultana en yakın kişilerden biridir- bu görevi vermiştir. O da hemen bu vakıfların ihyası için çalışmaya başlamıştır. Kasidenin devamında Mehmed Ağa'nın icraatlerinden övgüyle bahseden şair, şiirini ağaya dua ile bitirir. Mehmed Nâmî muhtemelen Habeşî Mehmed Ağa'nın himayesindeki şairlerden biriydi:

Harâb olmaga az kalmış idi evkâfı
Bu hâl 'aynı ile 'arz olındı hünkâra

Sipâriş itdi bu emri o şâh-ı dîn-perver
Hemân o sâhib-i 'akl u sahih-mi'yâre

Semiyy-i fahr-i cihân Hazret-i Mehmed Aga
Mukarreb olsa sezâdur o şâh-ı dîndâra

Şurû' eyledi bu emre ol ferîd-i zamân
Sıgındı Hazret-i Hayy u Ferîd u Settâra[135]

Vakıflar her ne kadar nezaret amaçlı olarak ağanın kontrolüne verildiyse de sonradan kurumsallaşmış bir şekilde ağaların hükmünde kalmıştır.[136] Mehmed Ağa Haremeyn vakıflarının yönetimine getirilen ilk kişidir. III. Murad devrinde Kâbe ve civarında yapılan türlü imar faaliyetlerinin yürütülmesinin takibi vefatına kadar Habeşî Mehmed Ağa'nın sorumluluğuna verilmiştir. 993/1585'te Kâbe'nin tamiri için üç kişiye verilecek olan 350 filori Mehmed Ağa gözetiminde teslim edilmiştir.[137] 998/1590'da Harem-i şerîf için hazırlanan tasvirli fener şeklindeki dönme dolap için başta Mehmed Ağa olmak üzere saraydaki birçok ağaya inam-ı Hümayunlar olmuştur.[138] Mehmed Ağa 993/1585 tarihinde III. Murad'ın emriyle Kâbe'de feraşet şeyhliğine de atanmıştır.[139] Bu sorumluluk ve iktidar, hâliyle zamanın diğer güç odaklarını olumsuz etkilemiştir. Özellikle Mehmed Ağa'nın bu etkin konumu dönemin veziriazamı Sinan Paşa'yı rahatsız etmiş gibidir. III. Murad öncesi

https://islamansiklopedisi.org.tr/darussaade (06.06.2021); H. Ahmet Arslantürk, Kadir Arslanboğa, "1668-1670 (H. 1079-1080) Yıllarında Dârüssaâde Ağası Nezâretindeki Vakıflarla İlgili Bazı Arşiv Kayıtları", **The Journal of Academic Social Science Studies [JASSS]**, 2015, S. 34, s. 16-18.

[135] Ahmet Yenikale, **(E)Mîrekzâde Mehmed Nâmî Dîvân**, s. 77-80.

[136] Jane Hathaway, **The Chief Eunuch of the Ottoman Harem: From African Slave to Power-Broker**, s. 275.

[137] Osman Yiğit, **Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi 34 Numaralı Filori Defteri**, s. 498.

[138] **A.e.,** s. 673.

[139] TSMA. E. 825/6.

dönemlerde padişahtan sonra en etkili kişi olan sadrazamın ve makamının değiştiğini göstermesi bakımından Koca Sinan Paşa'nın şikâyeti önemli bir ipucudur. Habeşî Mehmed Ağa hem Dârüssaâde ağası olması hem de Haremeyn vakıflarının sorumluluğunu alması ile kendine yakın kişilerin yüksek makamlara gelmesinde de etkili olmasını sağlamıştır. Sinan Paşa'nın yazmış olduğu telhiste, sadrazamın her ne kadar gece gündüz çalışarak sultana hizmet etmeye çalışsa da saray içindeki hiziplerin buna engel olduğu özellikle Mehmed Ağa'nın rakibi olan Ferhad Paşa ile birlikte kendisinin aleyhinde hareket ettiğini söylemektedir. Ferhad Paşa gibi sadrazamlık makamında olan veya bu makama atanacak kişi veya kişilerin sultana ulaşmak adına ağaları kullanması devrin diğer belirgin özellikleri arasında yer alır.[140] Diğer yandan Koca Sinan Paşa'nın rakiplerine karşı bu tutumu Mehmed Ağa ve Ferhad Paşa'nın ölümüyle birlikte sona erecektir.

Dönemin müelliflerinden *Bahrî* mahlasıyla şiirler yazan Mevlâ Hasan önce Davud Ağa'nın ardından Dârüssaâde Mehmed Ağa'nın hocası olarak görev yapmıştır. Bu sayede birçok ihsanlar elde etmiş ve müreffeh bir hayat sürmüştür.[141] Mehmed Ağa'nın çevresinde yer alan kişilerden bazıları ileride önemli mevkilere gelmişdir. Bunlardan biri de bu dönemde Nasûh Ağa olarak bilinen ve sonrasında paşa unvanı alacak olan Nasûh'tur. Dırama doğumlu paşa haremde zülüflü baltacılardan iken Mehmed Ağa'nın hizmetine dâhil olmuştur. Daha sonrasında çeşitli vilayetlerde beylerbeylik yapmıştır.[142] Habeşî Mehmed Ağa bu dönemde imparatorlukta kendine yer edinmeye çalışan Zengibar kökenli Molla Ali b. Abdürrauf el-Habeşî ağanın hizmetinde yer almış daha sonrasında Habeşlilerin fazileti hakkında bir kitap kaleme almıştır.[143] Molla Ali'nin hayatı bu dönemde kişiler arası ilişkilerde hemşehrilik kavramının ön plana çıktığını gösteren önemli bir delildir. Gelibolulu Mustafa Âlî, Molla Ali'nin ilmiye içinde hemşehrisi Habeşî Mehmed Ağa sayesinde yükselmesi ile ilgili eleştirilerde bulunmuştur.[144] Mehmed Ağa'nın ilmiyeye müdahil olması sadece Molla Ali ile sınırlı değildir. Kendi yaptırdığı medresede (990/1582) aynı yıl Şehzade Mehmed'in hocası olan Nevâlî'nin

[140] Halil Sahillioğlu, **Koca Sinan Paşa'nın Telhisleri**, s. 65-66.
[141] Nev'îzâde Atâyî, **Hadâ'iku'l-Hakâ'ik fî Tekmileti'ş-Şakâ'ik**, C. 1. s. 862-631.
[142] **A.e.,** C. 2. s. 1556-1557.
[143] **A.e.,** C. 2. s. 1692-1697; Baki Tezcan, "*Karanlığı Dağıtmak*: Molla Ali'nin Yaşamı ve Eserleri Işığında 17. Yüzyıl Başlarında Osmanlı İmparatorluğu'nda "Irk" Siyaseti", **Osmanlı Dünyasında Kimlik ve Kimlik Oluşumu: Norman Itzkowitz Armağanı**, haz. Baki Tezcan ve Karl K. Barbir, çev. Zeynep Yelçe, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2012, s. 91-116.
[144] Mehmet Şeker, **Gelibolulu Mustafa Âlî ve Mevâ'idü'n-Nefâ'is fî Kavâ'ıdi'l-Mecâlis**, s. 315.

kardeşine de bu medresenin ilk müderrislik görevini vermiştir.[145] Bu medresede ders verenler aynı Gazanfer Ağa medresesinde olduğu gibi sonraki yıllarda ilmiyede üst makamlara gelecektir. Tüm bu bilgilerden yola çıkarak İmparatorluk tarihinde harem ağasının etkisinin başlangıcı olarak Mehmed Ağa kabul edilebilir.[146] Mehmed Ağa'nın yaşayışı dışında hem yazılı kültür hem de mimari alandaki etkinliği o kadar güçlüydü ki ondan sonra gelen Gazanfer Ağa, Mehmed'in yolundan gitmiştir. Mehmed Ağa kendi yaptırdığı ibadethanenin haziresine gömülürken Gazanfer Ağa için de aynı durum geçerlidir. Mehmed Ağa'nın müellifleri himaye etmesini Gazanfer Ağa da örnek almış ve birçok müellifi desteklediği gibi aynı zamanda bu himayeyi görselleştirmeye de özen göstermiştir. Birçok resimli yazmada ağaların kendi tasviri de yer almış ve sultanın yanında resmedilmişlerdir.[147] Habeşî Mehmed Ağa ayrıca Osmanlı İmparatorluğunun en büyük şenliği olan 990/1582 şenliğinin en büyük hamisi olarak ön plana çıkmıştır. Hatta İntizâmî tarafından yazılmış olan *Sûr-nâme-i Hümâyûn*'un Nakkaş Osman tarafından resmedilmesinde hamilik görevini üstlenmiştir.[148]

Mehmed Ağa'nın 4 Rebiyülahir 999/ 30 Ocak 1591'de ölümüyle yerine Server Ağa geçmiştir. Saraya ait harcama defterinde bu görev değişikliği sonucunda yeni ağa Server'e iki yüz sikke ve bir tane de kaftan inam olunmuştur.[149] Server Ağa'nın Sünbül Ağa ismiyle de anıldığını belirten Ahmed Resmî, 19 ay Dârüssaâde ağalığı görevinde kaldığını daha sonra Mısır'a üç kapı kuluyla birlikte gönderildiğini yazar. Server Ağadan sonra yerine el-Hac Mustafa Ağa geçmiştir. Bosna asıllı Mustafa Ağa Yemen'e gitmiş, Yemen Valisi Mahmud Paşa'ya intisap etmiş ve Mahmud Paşa'nın Yemen'den mazûl edilmesi ile başkente harem-i hümayuna dâhil

[145] Nev'îzâde Atâyî, **Hadâ'iku'l-Hakâ'ik fî Tekmileti'ş-Şakâ'ik**, C. 1. s. 1109; Baki Tezcan, "*Karanlığı Dağıtmak*: Molla Ali'nin Yaşamı ve Eserleri Işığında 17. Yüzyıl Başlarında Osmanlı İmparatorluğu'nda "Irk" Siyaseti", s. 97.
[146] Zeren Tanındı, "Topkapı Sarayı'nın Ağaları ve Kitaplar", **Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyal Bilimler Dergisi**, İstanbul 2002, Yıl: 3, S. 3, s. 41-46; Serpil Bağcı vd., **Osmanlı Resim Sanatı**, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2006, s. 132-133, 143, 168-169, 172-175, 197.
[147] Jane Hathaway, **The Chief Eunuch of the Ottoman Harem: From African Slave to Power-Broker**, s. 263.
[148] Jane Hathaway, "The Ottoman Chief Harem Eunuch in Ceremonies and Festivals**", Journal of the Ottoman and Turkish Studies Association**, Vol. 6, No. 1, Ceremonies, Festivals, and Rituals in the Ottoman World (Spring 2019), s. 23-24.
[149] Osman Yiğit, **Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi 34 Numaralı Filori Defteri**, s. 697.

olmuştur. Mustafa Ağa 1004/1595 yılına kadar ak ağalık görevini yürütmüştür. Ondan sonra ağalık makamına Osman Ağa geçmiştir.[150]

Habeşî Mehmed Ağa'nın vefatı dolasıyla düşürülmüş Farsça tarihte '*kara bela yeryüzünden gitti*' ifadesinin kullanılması ağanın hem rengi dolayısıyla hem de devrinde elde ettiği güce karşı gösterilen tepkinin bir yansımadır[151]:

Reft ez-'âlem ân belâ-yı siyâh (999/1591)[152]

Mehmed Ağa Mekke'de vefat ettiğinde Mekke kadısı tarafından kaleme alınan tereke sicili ile ilgili Arapça bir belge saraya gönderilmiştir.[153] Ağanın vefatından sonra muhallefatından bazı borçlar çıkmış ve bunlar daha sonra şahitler eşliğinde ödenmiştir.[154] Habeşî Mehmed Ağa'nın İsmail Geçidi'ni kurmasının dışında bugün Divan Yolu'nda Kızlar ağası Medresesi olarak bilinen Mehmed Ağa Medresesi'ni (1579-1582) de yaptırmıştır. Ayrıca Mimar Davud'a 993/1585'te Fatih Çarşamba semtinde kendi ismiyle anılacak bir külliye yaptırmıştır. Cami, tekke, türbe, çifte hamam, medrese ve iki çeşmeden oluşan bu külliyenin cami kitabesi III. Murad'ın nedimi olarak anılan Âsârî mahlaslı bir şair tarafından kaleme alınmıştır. Kitabede Habeşî Mehmed Ağa'nın yapmış olduğu hayır işlerine övgü ve ona dualar vardır:

ʿAbd-i dâʿî-i Hân Murâd-ı cihân
Ol Mehmed Aga-yı hoş-haslet

Aʿnî Dârü's-saʿâde agası
Bunca hayrâta sarf idüp himmet

Kıldı bu cumaʿ-i şerîfi binâ
Oldı mecmûʿa câmiʿ-i rahmet

Sâhibine bu hayrı hazret-i Hak
İde yarın vesîle-i cennet

Gâfiri Hakk anun şefîʿi Resûl
Kıla bunda ferâʾiz ü sünnet

[150] Ahmet Nezihi Turan, "Mahremiyetin Muhafızları Darüssaade Ağaları", s. 146; Meral Bayrak Ferlibaş, **Enderun Hazinesi Kethüdası ve Bâbüssaâde Ağası Osman Ağa'nın Evkafı**, İstanbul, Yeditepe Yayınevi, 2022.
[151] Başta Habeşî Mehmed Ağa olmak üzere harem ağalarının elde ettiği gücün bir eleştirisi için bkz. Andreas Tietze, **Mustafa 'Âlî's Counsel for Sultâns of 1581**, I-II, Wien 1979-1982, 81-82.
[152] Selânikî Mustafa Efendi, **Târîh-i Selânikî**, C. I, 230.
[153] TSMA. E. 1198 – 76.
[154] TSMA. E. 223 – 17.

Müstecâb olsa n'ola bunda duʿâ
Ehl-i İslâma kıble-i hâcet

Oldı miʿmâr-ı kâmili Dâvûd
Yapdı cânıyla derc idüp sanʿat

Didi Âsârî[155] târîhin hâtif
Beyt-i hâdî vü câmiʿ-i ümmet (993/1585)[156]

Habeşî Mehmed Ağa, Topkapı Sarayı'ndaki Zülüflü Baltacılar Koğuşu'nun genişletilmesi konusunda III. Murad'a talepte bulunmuş ve bunun neticesinde koğuşun genişletilmesine karar verilmiştir. İnşaat için gerekli işçileri Kaptan-ı Derya İbrahim Paşa temin etmiştir.[157] Habeşî Mehmed Ağa Camii'ne tarih düşüren Âsârî bu koğuşun mabeyn girişindeki kitabeyi de kaleme almıştır. Kitabede III. Murad'ın adaletli zamanında her tarafın imar olunduğu, baltacılar koğuşunun da dar olması sebebiyle Mehmed Ağa aracığıyla sultana arz edildiği kayıtlıdır. Maddî yükünün ise Cân Fedâ Hatun tarafından karşılandığı ve mimarının yine Habeşî Mehmed Ağa Camii'ni de yapan Mimar Davud olduğu kitabede yazılıdır. Sultanın hazinedarbaşı Mustafa Ağa da yine yapımda görev almış kişilerdendir:

Hân Murâd'un zamân-ı ʿadlinde
Her taraf oldı yapılup aʿlâ

Dar idi ölmege yok-ıdı mecâl
Baltacı kulları çekerdi cefâ

Yüz sürüp pâdişâh-ı devrâna
Anı ʿarz eyledi Mehemmed Aga

Emr idüp devlet ile şâh-ı cihân
Didi yapun makâmı müstevfâ

Mahrem-i hâs o Kethüdâ Kadın
Kıldı bu cây-ı cân-fezâyı binâ

Mâl ü cânıyla çalışup kıldı
Hıdmet-i pâdişâh-ı zıll-ı Hudâ

Garazı bu sükûn idüp kılalar
Hazret-i pâdişâha hayr duʿâ

[155] Âsârî, III. Murad şiirlerine nazire yazan şairlerden biridir (Almanya Berlin Devlet Kütüphanesi Türkçe Yazmaları, Ms. Or. Oct. 3652). Hâşimî'nin yazmış olduğu vefat tarihi ile ilgili kıt'adan şairin III. Murad'ın huzurunda şiirler okuyan nedimi olduğu anlaşılmaktadır. Oktay Selim Karaca, **Hâşimî Divanı (Hayatı, Sanatı, Eserleri ve Karşılaştırmalı Metni)**, s. 220.
[156] Gülru Necipoğlu, **Sinan Çağı Osmanlı İmparatorluğu'nda Mimari Kültür**, s. 667.
[157] Gülru Necipoğlu, **15. ve 16. Yüzyılda Topkapı Sarayı Mimari, Tören ve İktidar**, s. 106.

Pâdişâhun hazînedâr-başı
Bile çalışdı Mustafâ Aga

Nola Dâvûd yapsa sanʿat ile
Oldı çün nâzır-ı Mehemmed Aga

Oldı târîhi hâsı âsârı [Âsârî]
Cennet-âsâ bu cây-ı bî-hemtâ (995/1586-1587)[158]

Bugün Süleymaniye Kütüphanesinde Mehmed Ağa Camii adıyla düzenlenmiş koleksiyonda Habeşî Mehmed Ağa tarafından vakfedilmiş kitaplar bulunmaktadır.[159] Muhyî-i Gülşenî *Dîvân*'ında Habeşî Mehmed Ağa övgüsüne dair manzumeler bulunmaktadır. Muhyî, Mehmed Ağa'yı haremin başında olması dolayısıyla padişahın sırlarına vakıf ve onun hareminin bir perdesi olarak tavsif eder:

Perdedâr-ı pâdşâh-i muhterem
Mazhar-ı esrâr-ı şâh-ı muhteşem

Ayrıca başka bir manzume ise ağanın ismine dair bir muammadır:

Bâ'is-i erzâk-ı erbâb-ı 'ulûm
Sâhib-i ahlâk-ı ashâb-ı kerem[160]

2.1.3.1.1. Dârüssaâde Ağası Habeşî Mehmed Ağa'nın Hamiliği

III. Murad devrinde Habeşî Mehmed Ağa'nın himayesinde yazılan ve resmedilen dört eser bulunmaktadır.[161] Bunlardan birincisi her ne kadar bitimini ağanın görmesi mümkün olmasa da Seyyid Lokman'ın *Şehinşâh-nâme-i Murâd-ı Sâlis*, ikincisi de İntizâmî tarafından Şehzade Mehmed'in sünnet şenliği için yazılmış olan *Sûr-nâme-i Hümâyun*'dur. Üçüncü eser, Seyyid Lokman tarafından kaleme alınan ve III. Murad devri önemli tasvirli yazmalar arasında yer alan *Zübdetü't-Tevârîh*'tir. Bu eserin bir nüshası da Habeşî Mehmed Ağa için hazırlanmıştır.[162]

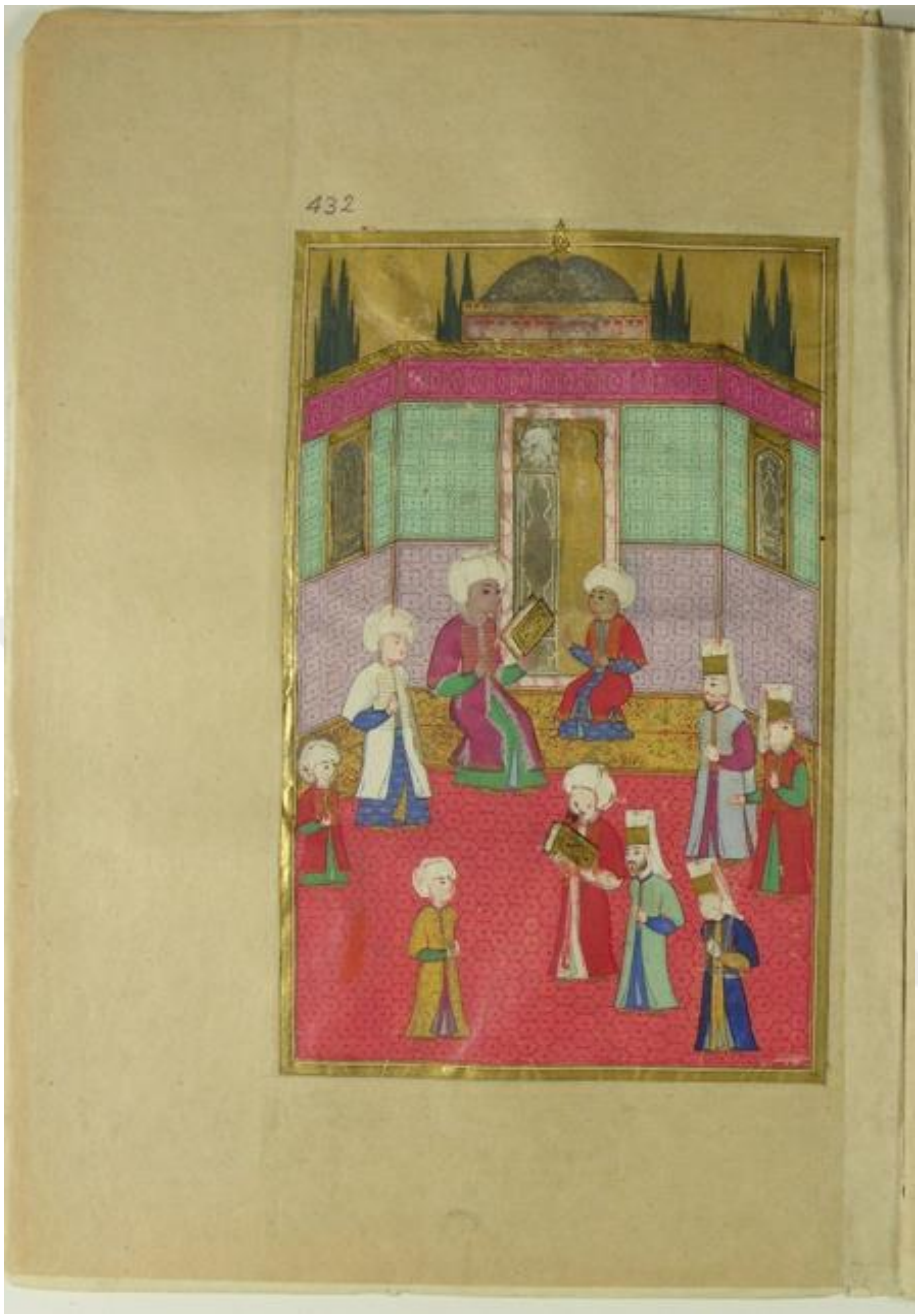
[158] http://www.ottomaninscriptions. com/verse.aspx?ref=list&bid=3039&hid=5338 (Erişim Tarihi: 18.03.2021)
[159] Berat Açıl, "Habeşî Mehmed Ağa'nın (ö. 1590) Vakfettiği Kitaplar ve Akıbetleri", **Turkology**, Haziran 2020, s. 67-83.
[160] Önder Yaşar, **Muhyî-i Gülşenî [Ö. 1604] Dîvânı (İnceleme-Metin)**, İstanbul, Marmara Üniversitesi, Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Doktora Tezi, 2019, s. 653-654.
[161] Emine Fetvacı, **Sarayın İmgeleri: Osmanlı Sarayı'nın Gözüyle Resimli Tarih**, s. 195-241.
Jane Hathaway, "The Ottoman Chief Harem Eunuch (Darüssaade Ağası) as Commissioner of Illuminated Manuscripts: The Slave as Patron, Subject, and Artist?", **Slaves and Slave Agency in the Ottoman Empire (Ottoman Studies/Osmanistische Studien)**, Edt.: Stephan Conermann-Gül Şen, Gottingen Vandenhoeck & Ruprecht 2020, pp 167–188.
[162] Bu eser Habeşî Mehmed Ağa'nın vakfiyesinde bulunmamaktadır.

Dördüncü eser ise Rahîmî-zâde İbrahim (Harîmî) Çavuş tarafından İran seferleri hakkında kaleme alınan *Kitâb-ı Gencîne-i Feth-i Gence*'dir.

Seyyid Lokman tarafından kaleme alınmış olan Farsça manzum şehname türündeki *Şehinşâh-nâme-i Murâd-ı Sâlis*'in ilk cildinde Habeşî Mehmed Ağa'nın dört yerde tasviri bulunmaktadır. Sokollu Mehmed Paşa'nın bir Hamzavî dervişi tarafından hançerlenmesi ve sonrasında paşanın vefatı dolayısıyla olayın takibi için padişah, Mehmed Ağa'yı görevlendirmiş ve o da bunun için paşayı ziyaret etmiş sonrasında suçluyu yakalatmıştır. Burada Sokollu'dan sonra Divanda bulanan diğer vezir ve paşalar dururken Habeşî Mehmed Ağa'nın padişah adına hareket etmesi dikkate değer bir durumdur. Bu durum aslında III. Murad devrinin başlangıcında (1578) yönetimde etkili olacak kişilerin değişeceğini gösteren ilk örneklerdendir. Habeşî Mehmed Ağa, 990/1582'de Feridun Ahmed Bey ile Mihrümah Sultan ve Rüstem Paşa'nın kızları Ayşe Sultan evlendiği vakit de sultanın vekili olmuştur.[163] Yine 990/1582 Şehzade Mehmed şenliğinde devlet erkânını sultan adına Mehmed Ağa şenliğe davet etmiştir.[164]

İntizâmî *Sûr-nâme*'sinde ise Mehmed Ağa'nın sadece bir tasviri bulunmaktadır. İntizâmî'nin hazırladığı eseri Ağaya sunmasını gösteren bu tasvirde eser sonrasında III. Murad'a sunulmuştur. Ebüssuûd Efendi'den mülazım olduktan sonra Foça'da kadılık görevinde bulunan Süleyman Efendi'nin teşvikiyle eserini kaleme alan İntizâmî, Doğancıbaşı Hasan Ağa vasıtasıyla eserinin müsveddesini saraya sunmuştur. Hasan Ağa bu eseri Ağa gözetiminde Nakkaş Osman tarafından tasvirlenmiştir.

[163] Selânikî Mustafa Efendi, **Târîh-i Selânikî**, C. I s. 130-131.
[164] Ferâhî, **Sûrnâme: Bir Özge Âlem-Osmanlı Pâyitahtında 1582 Şenliği**, Haz.: Mehmet Özdemir, Grafiker Yayınları, Ankara 2016, 157.

Resim 42: İntizâmî, Habeşî Mehmed Ağa'nın huzurunda yazdığı sûrnâme metnini sunarken. Ağa'nın incelediği kitap yazıldıktan sonra tasvirlenen nüshadır. Bosnalı İntizâmî, *Sûr-nâme-i Hümâyûn*, TSMK, H. 1344, 432a.

Seyyid Lokman tarafından kaleme alınan ve III. Murad'ın manevi meşruiyetinin görselleştirilmiş hâli olan *Zübdetü't-Tevârîh*'in hem hazırlanmasında hem de tasvirlenmesinde Mehmed Ağa hami olarak yer almıştır. Hz. Âdem'den başlayarak Kur'an'da ismi zikredilen peygamberlerin hikâyelerini, Hz. Muhammed'in hayatını, İslâm tarihinde Gazneli, Selçuklu ve Timurlu dönemlerinin önemli olaylarını genel hatlarıyla sonrasında ise Osman Gazi'den III. Murad'a kadar

hüküm sürmüş Osmanlı padişahlarının kayda değer gelişmelerini anlatır. Nakkaş Osman tarafından tasvirleri yapılan bu eserin üç nüshasında da Mehmed Ağa'nın etkisi vardır. Mehmed Ağa tarafından himaye edilen eserin tüm tasvirleri Nakkaş Osman tarafından yapılmıştır. Üç nüshası olan eserin Mehmed Ağa için hazırlanmış yazmasının ortası boş olan madalyonunun kenar kısmında Ağa'ya ithaf bulunmaktadır:

Bu neseb-nâme asl-ı silsilesi
Başlanupdur zamân-ı Âdem'den
Münderic anda nesl-i ensâbı
Âl-i Osmânla devr-i Hatem'den

Şehün Dârüssaâde dergehinde
Mu'în-i 'avn u fazl-ı Hak tebârek
İlâhî bu kitâb-ı behcet-efzâ
Mehemmed Aga'ya olsun mübârek[165]

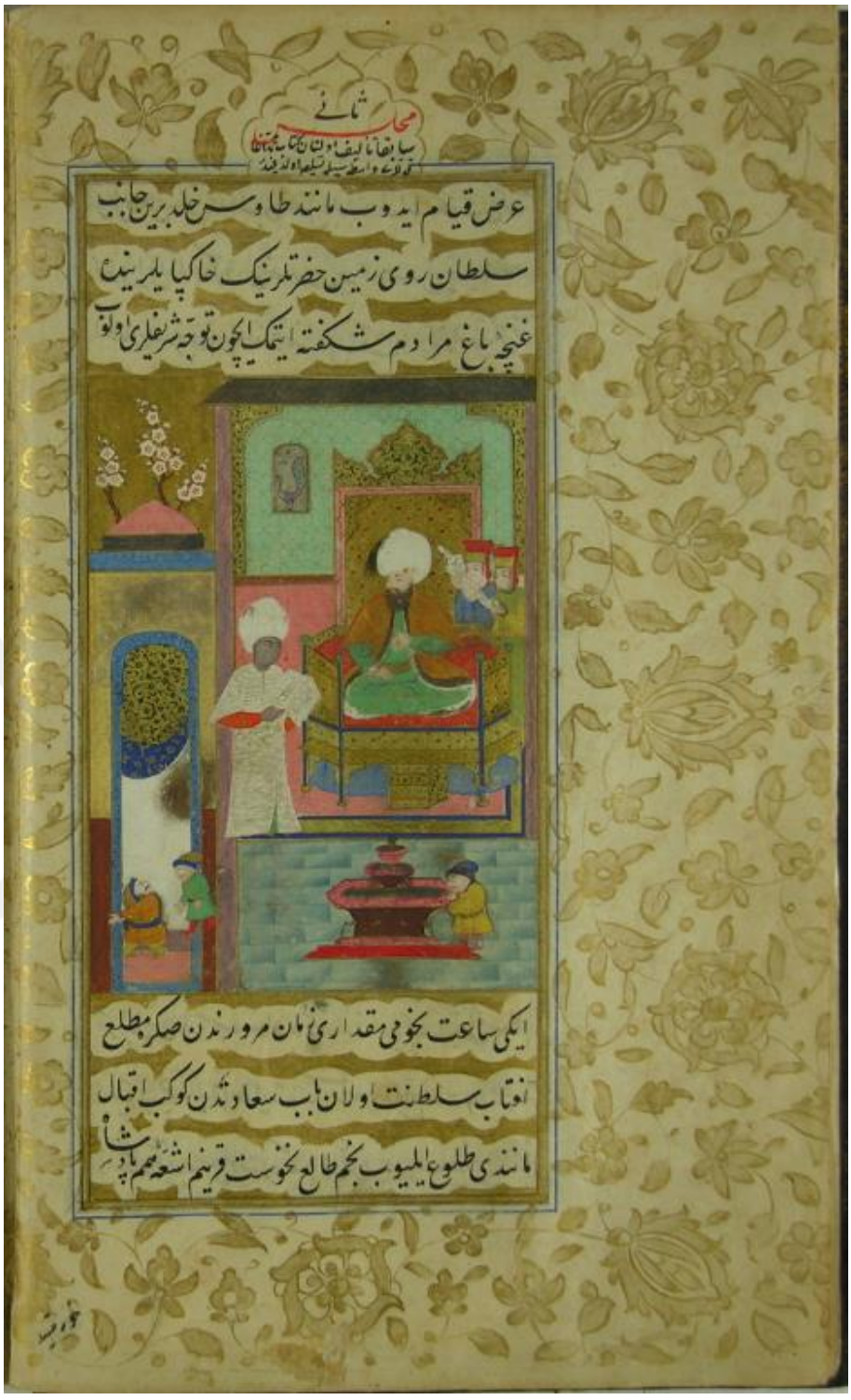
Bu nüshada Habeşî Mehmed Ağa'ya ait bir tasvir bulunmazken III. Murad için hazırlanan 991/1583 tarihli nüshada (TİEM 1973, 88b) ağa, sultanın huzurunda ayakta dururken tasvir edilmiştir.

Habeşî Mehmed Ağa'nın *Kitâb-ı Gencîne-i Feth-i Gence*'de ilk üç eserde olduğu gibi doğrudan dahli olmamış, buna rağmen Harîmî'yi teşvik etmiş ve eseri padişaha sunmuştur. İlk üç esere bakıldığı zaman her biri III. Murad ve sarayla doğrudan ilgili eserler iken *Feth-i Gence* İran savaşları üzerine özellikle Özdemiroğlu Osman Paşa üzerine odaklanmış bir eserdir. *Feth-i Gence*'de '*sebeb-i te'lîf ve bâ'is-i tasnîf*' başlığı altında Harîmî, Habeşî Mehmed Ağa'yı "*perverde-i 'âtıfet-i sâye-i İlâhî ve mazhar-ı iltifât-ı himâyet-i pâdişâhî, mukarreb-i dergâh-ı zıllu'llâh ve mu'temed-i pâdişâh-ı 'âlem-penâh semiyy-i hazret sâhib-i vefâ*" olarak tanıttıktan sonra eserini sultana sunmak için Mehmed Ağa'dan ricalarda bulunduğunu söyler. Buna karşılık Mehmed Ağa, sultanın etrafındaki şair ve müellifleri "*niçe sâhib-i nazm-ı Nizâmî-fîgâr ve niçe muharrir-i Câmî-iştihâr, sihr-beyân-ı sehhârân-ı cihân, sâhib-i tab'-ı nüktedân kulları vardır ki takrirleri pesendîde-i Husrev ü Selmân ve tahrîrleri reşk-i hatt-ı reyândır*" diyerek anmış ve Harîmî'nin daha önce yazdığı *Zafer-nâme-i Hazret-i Sultân Murâd Hân* ve *Gonca-i Bâğ-ı Murâd* isimli eserlerinden bahsederek yeni bir eser yazmasını istemiştir.

[165] Dublin Chester Beatty Library T. 414; Günsel Renda, "Chester Beatty Kitaplığındaki Zübdetü't-Tevârih ve Minyatürleri" **Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan**, İstanbul, İ.Ü. Edb. Fak. Tarih Araştırma Merkezi, 1991, 487.

Harîmî de bunun üzerine *Kitâb-ı Gencîne-i Feth-i Gence*'yi kaleme almıştır.[166] Eserde yer alan tasvirde Habeşî Mehmed Ağa'nın *Feth-i Gence*'yi sultana sunduğu görülmekte ve yaklaşık iki saat sonra da yeni bir kitap yazması için Harîmî'yi sultanın huzuruna kabul ettiği yazmaktadır.

[166] İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. TY. 2372; Rahimi-zâde İbrâhim Çavuş Harîmî, **Kitâb-ı Gencîne-i Feth-i Gence**, Haz. Günay Karaağaç-Adnan Eskikurt), İstanbul, Çamlıca Yayınları, 2010, s. 12-15.

Resim 43: Rahîmî-zâde İbrahim (Hârîmî) Çavuş tarafından telif edilen *Gonca-i Bâğ-ı Murâd*'ın Habeşî Mehmed Ağa aracılığıyla III. Murad'a sunulması. Ön tarafta cüce ağalar yer almakta olup Cüce Zeyrek Ağa bunlardan biri olabilir. Başlıkta ise "*Sâbıkan te'lîf olınan kitâb Mehmed Ağa kulları vâsıtasıyla teslîm olındugıdur*." Rahîmî-zâde İbrahim (Hârîmî) Çavuş, *Kitâb-ı Gencîne-i Feth-i Gence*, TSMK. R. 1296, 8b.

Habeşî Mehmed Ağa'nın müellifler dışında şairler ile de irtibatı olmuştur. Kınalı-zâde, dönemin şairlerinden Dervîş Hasan'ın Habeşî Mehmed Ağa'nın gölgesi gibi onun yanından ayrılmadığını yazar.[167] Diğer yandan birçok eserin telif ve tasvirlenmesinde hami rolünde yer alan Habeşî Mehmed Ağa adına Muhyî'nin bazı kısa manzumeleri ve Nâmî'nin kasidesi dışında herhangi bir manzumenin olmaması dikkat çekici bir noktadır. III. Murad emriyle annesi Valide Sultan Nurbanu Sultan adına annenin faziletine dair âyet ve hadislerden deliller getirerek *Risâle-i Fezâ'il-i Vâlide* ismiyle bir eser telif eden Abdü'l-Muhyî en-Nâsırî el-Buhârî, Habeşî Mehmed Ağa'nın ismini zikretmeden Dârüssaâde ağalığı görevine gönderme yaparak Ağa'yı methetmiştir.[168] Mehmed Ağa muhtemelen sultanın emrini müellife ileten kişidir.

2.1.3.2. Bâbüssaade Ağası Gazanfer Ağa (Mahrem-i pâdişâhî)

Sikender-der cenâb-ı şîr-i Yezdân'a Hudâ kılmış
Gazanfer-fer aga-yı bâb-ı devlet bir nikû-râyı[169]

Venedik asıllı olan Gazanfer Ağa, Hristiyan olan soylu bir aileye mensuptur.[170] Korsanlar tarafından kardeşiyle birlikte saraya sunulan Gazanfer, II. Selim devrinden itibaren III. Mehmed devri de dâhil olmak üzere yaklaşık 30 yıl sarayda ak ağa olarak çalışmıştır. "*Kadınlar saltanatı*"nın[171] imparatorluk dâhilinde etkili olmaya başladığı bu dönemde Habeşî Mehmed Ağa'nın da vefatıyla ağa olarak

[167] Kınalızâde Hasan Çelebi, **Tezkiretü'ş-Şu'arâ**, (Haz.) A. Sungurhan, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, E-kitap, 2017, s. 364-365.
[168] Milli Ktp. Tokat İl Halk Ktp. 60 Hk 293/2, 59b-76a.
[169] Hasan Kavruk-Bahir Selçuk, **Filibeli Vecdî ve Divanı (Metin-Dizin),** Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, E-kitap, 2017, Kaside 26/37 (Bu yayında sayfa numarası yoktur).
[170]Levent Kaya Ocakaçan, **Geç 16 ve Erken 17.yy'da Osmanlı Devleti'ndeki Patronaj İlişkilerinin Gazanfer Ağa Örneği Üzerinden Venedik Belgelerine Göre İncelenmesi**, İstanbul, Marmara Üniversitesi, İktisat Tarihi Bilim Dalı, Doktora Tezi, 2016; Bilal Erbil, **Gazanfer Ağa, Hayatı ve Yaptırdığı Eserler**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi, Osmanlı Müesseseleri ve Medeniyeti Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2019; Bahattin Yaman, **Osmanlı Resim Sanatında Kıyamet Alametleri: Tercüme-i Cifru'l-Câmi ve Tasvirli Nüshaları,** Ankara, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Doktora Tezi, 2002, s. 58; Tommaso Stefini, "16. Yüzyılda Bir Etnik-Bölgelsel Dayanışma Örneği: İstanbul ve Venedik Arasında Gazanfer Ağa", **Toplumsal Tarih**, Eylül 2012, S. 225, s. 14-24; Esma Şahin, "Hamilik Faaliyetleri Çerçevesinde Gazanfer Ağa (Ö. 1603)'ya Yazılan Manzumeler", **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt: 12 Sayı: 63 Nisan 2019, s. 168-193; Levent Kaya Ocakaçan, "The changing dynamics of the Ottoman patronage networks (late 16th and early 17th centuries)", **Archivum Ottomanicum**, 34 (2017), s. 9-18; Eric R. Dursteler, **İstanbul'daki Venedikliler: Yeniçağ Başlarında Akdeniz'de Millet, Kimlik ve Bir Arada Varoluş**, Çev.: Taciser Ulaş Belge, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2012, s. 178-186; Sevgi Ağca Diker, "Topkapı Sarayında Ak Hadımlardan Oluşan Babüssaade Teşkilatı ve Kurumun Son Güçlü Temsilcisi: Kapı Ağası Gazanfer Ağa", **FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi**, 16 (2020) Güz, s. 1-32.
[171] Bu kullanım Ahmet Refik ile birlikte literatüre geçmiştir. Bkz. Ahmet Refik Altınay, **Kadınlar Saltanatı**, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2005.

Gazanfer'in yetkisi daha da artmıştır.[172] Bu güç artışı III. Mehmed devrinde zirve noktasına ulaşacaktır. Gazanfer Ağa'nın bu gücü devrin müellif ve şairlerinin de ilgisini çekmiş mansıp, tayin ve ihsan isteyenler için Gazanfer Ağa hami ve sultana ulaşmada aracı olarak görülmüştür. Habeşî Mehmed Ağa zamanında hem aracı hem de kısmen hami olan Gazanfer Ağa onun ölümünden sonra daha güçlü hâle gelmiş ve aracılıktan sadece hamiliğe yükselmiştir. Dönemin Venedik elçi raporları ağanın bu etkinliğini en iyi tasvir eden ifadelerdir: "*Onun elinden geçmeyen hiçbir arz… sultana ulaşamazdı, ağa sultanın her türlü arzusunun gerçekleşmesi için güvendiği gözü kulağıydı ve saraydaki aileyi o idare ederdi*." Contarini, sultanın önemli konularda Gazanfer Ağa'ya danıştığını hatta "*ne yazmasını istediğini sorardı ve o ne tavsiye ederse, hiçbir düzeltme yapılmadan aynı şekilde yazıya geçirildiğini*" söyler.[173] Gazanfer Ağa ilk başta has odabaşı[174] iken daha sonra Bâbüssaâde ağalığına yükselmiştir. III. Murad devri saray içi harcamamalara bakıldığı zaman ceyb-i hümayun ile ilgili masrafların ödenmesi Gazanfer Ağa üzerinden olmaktadır.[175] Kardeşi Cafer ile birlikte saraya dâhil olduktan sonra Cafer'in hadım edilme sırasında vefat ettiği rivayet edilir.[176] Hâlbuki saraya ait harcama defterinde 986/1579'da Cafer Ağa'nın sağ olduğu ve kendisine dört yüz filori ve Ali Paşa metrukâtından kalan samûr kaplu yeşil çuka bir mintan verildiği kayıtlıdır.[177] Bu da Cafer'in hadım sırasında vefat etmediğini gösteren en büyük delillerden biridir. Cafer'in bahsi geçen olay sırasında ölmediğine dair bir başka kaynak ise annesinin abisi Gazanfer Ağa'ya yazdığı mektuptur. 990/1582 tarihli mektupta Franceschina Michiel, oğlu Cafer'in kısa süre önce öldüğünü yazar.[178]

III. Mehmed devrinin sonunda çıkan yeniçeri isyanında katledilen Gazanfer'in sadece bir kapı ağası olarak görev yapmadığı, birçok entelektüel konuda

---

[172] Maria Pia Pedani, **Doğu'nun Kapısı Venedik**, s. 209.
[173] Eric R. Dursteler, **İstanbul'daki Venedikliler: Yeniçağ Başlarında Akdeniz'de Millet, Kimlik ve Bir Arada Varoluş**, s. 180.
[174] Gazanfer Ağa, Pargalı İbrahim Paşa'dan sonra Osmanlı'da en meşhur has odabaşılarından biridir. Haremde görev almış has odabaşılarının listesi için bkz. Sevgi Ağça Diker, **Osmanlı Saray Teşkilatında Has Oda**, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2021, s. 187-189.
[175] Osman Yiğit, **Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi 34 Numaralı Filori Defteri**, s. 206 ve birçok yerde; Tülin Değirmenci, **İktidar Oyunları ve Resimli Kitaplar: II. Osmanlı Devrinde Değişen Güç Simgeleri**, s. 149-164.
[176] Tülin Değirmenci, **İktidar Oyunları ve Resimli Kitaplar: II. Osmanlı Devrinde Değişen Güç Simgeleri**, s. 149; Cornell H. Fleischer, **Tarihçi Mustafa Âli: Bir Osmanlı Aydın ve Bürokratı**, s. 73.
[177] Osman Yiğit, **Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi 34 Numaralı Filori Defteri**, s. 256.
[178] Levent Kaya Ocakaçan, **Geç 16 ve Erken 17.yy'da Osmanlı Devleti'ndeki Patronaj İlişkilerinin Gazanfer Ağa Örneği Üzerinden Venedik Belgelerine Göre İncelenmesi**, s. 66.

yüzyılın son çeyreğine damga vurduğu söylenebilir. Kendisi Şeyh Mehmed-i Dâğî'nin müridlerinden olduğu ve III. Murad'ın Şeyh Şücâ'dan sonra Dâğî ile tanışması ve onu şeyh olarak kabul etmesinde ağanın etkisi olduğu açıktır.[179] III. Murad devrinden itibaren birçok müellif ve şair için hami olan Gazanfer Ağa'nın bu şöhreti dönemin kroniklerine de yansımıştır. Konuyla ilgili Peçevî *Tarihi*'nde sunulan "*Erbâb-ı dilden olan nüdemâya mâ'il ve rûz u şeb onlar ile müvâneset ve sohbete kâ'il idi. Ya'nî eshâb-ı dilden bir sâhib-i dil ve şu'âradan sâhib-i nâm ve muhallas yirmiden ziyâde şâ'ir-i ehass ile Âsitânesi sâ'ir şeh-zâdelerden mümtâz idi. Ve hoş elhân ve hoş âvâz ve bir nice üstâd-ı sahn-sâz ve ûd-keş ve tanbûr-nüvâz dâ'ima meclis-i şâhâneleri mülâzemetin ederler idi."*[180] bilgisi ağanın sanat meclisini tasvir eder niteliktedir. Ağanın himayesinde birçok şair ve müellif vardır. 994/1586'da Gazanfer Ağa, Eyüp Sultan civarında bir mezarlık kiralamıştır.[181] Dönemin şairlerinden Hâşimî, Gazanfer Ağa'nın öldürülmesi olayı ile ilgili olarak bir tarih düşürmüştür:

Sarây-ı şâhda 'Osmân Aga Gazanfer Aga
Biri sipihrde Keyvân u birisi Meh idi

Guluv-ı 'asker-ile olsalar 'aceb mi şehîd
İkisi de şühedâ hayline çü hem-reh idi

Didüm o rûz-ı kıyâmet-nişân içün târîh
Receb yigirmi üçi bû'l-'aceb düşenbe idi[182]

Gazanfer Ağa, Osman Ağa ile birlikte 1010/1602 yılında çıkan yeniçeri isyanı sonucunda katledilmiştir. III. Murad devrinde sultanın kendini korumak adına musahibi Mehmed Paşa'yı isyancılara teslim etmesi gibi, III. Mehmed de kendisinin öldürülmemesi için Gazanfer Ağa'yı teslim etmiştir.[183] Katledilen Gazanfer Ağa'nın bazı mülklerine mîrî tarafından el konulmuştur. 1011/1693'te verilen bir hükümde İstanbul İshakpaşa mahallesinde olan evi, Haslar kazasındaki çiftliği ve

[179] Reşat Öngören, "Osmanlılar'da Devlet Ricali-Meşayih Münasebetlerinin Boyutlarını Gösteren Yeni Bir Kaynak: Âli'nin Şeyh Mehmed-i Dâğî ile Alakalı Menakıbı", **İslam Araştırmaları Dergisi**, İstanbul, 1997, S. 1, s. 107-113.
[180] Peçevî İbrahim Efendi, **Tarih-i Peçevî**, C. 1, tıpkıbasım, Haz.: Fahri Ç. Derin - Vahit Çabuk, İstanbul, Enderun Kitabevi, 1980, s. 438-439.
[181] TSMA. E. 1280/18
[182] Oktay Selim Karaca, **Hâşimî Divanı (Hayatı, Sanatı, Eserleri ve Karşılaştırmalı Metni)**, s. 171-172.
[183] Eric R. Dursteler, **İstanbul'daki Venedikliler: Yeniçağ Başlarında Akdeniz'de Millet, Kimlik ve Bir Arada Varoluş**, s. 181.

Kadıköy'ündeki iki tane bağın kız kardeşinin oğlu Mehmed'e bırakıldığına dair bilgi vardır.[184]

2.1.3.1.1. Bâbüssaâde Ağası Gazanfer Ağa'nın Hamiliği

Sâhib-i sırr-ı pâdişâh-ı cihân
Mazhar-ı lutf u mahrem-i sultân[185]

Harem Ağalarının şairleri ve sanatkârları desteklemesi, onlara eser telifi etme konusundaki teşvikleri artık padişah, vezir ve paşa hamileri yanına ağaların da eklendiğini göstermektedir. Gazanfer Ağa'nın Dârüssaâde ağası Mehmed Ağa gibi dönemin müelliflerini himaye konusunda selefi sayılabilecek Mehmed Ağa'nın mirasını devralmıştır. Gazanfer Ağa'nın şairler ve sanatkârlar ile ilişkisi Bâbüssaâde'nin başına gelmeden çok öncesinde II. Selim devrinde başlar.[186] Ağalığı sırasında da bu ilişkiler devam ederken bu şair ve müelliflere birçok kişinin de eklendiği görülmektedir. Böylelikle II. Selim döneminden III. Murad ve III. Mehmed dönemlerinde birçok müellif ve şairin hamiliğini üstlenmiştir. Bu minvalde müellif ve şairlerin telif, tercüme ve şiirlerinde onun adını telif ve tercüme eserlerde zikretmiştir. Bu müellif ve şairler içinde Gelibolulu Âlî, Gazanfer Ağa'nın en çok desteklediği kişiler arasında yer alır. Mustafa Âlî, döneme dair ilginç bilgi ve eleştirileri içeren *Mevâ'idü'n-Nefâ'is fî Kavâ'idi'l-Mecâlis*'inde Gazanfer Ağa ile görüştüğünü yazmıştır.[187]

[184] TSMA. E. 887/33
[185] Süleymaniye Ktp. Esad Efendi 3376, 41b.
[186] Cornell H. Fleischer, **Tarihçi Mustafa Ali-Bir Osmanlı Aydın ve Bürokratı**, s. 73.
[187] Mehmet Şeker, **Gelibolulu Mustafa Âlî ve Mevâ'idü'n-Nefâ'is fî Kavâ'idi'l-Mecâlis**, s. 198.

Resim 44: Gazanfer Ağa Sultanın huzurunda. Elinde sorguç tutan ağanın karşısında bağdaş kurmuş bir şekilde III. Murad otururken hemen solunda Cüce Zeyrek Ağa yer almaktadır. Gazanfer Ağa'nın yanında sultanın kılıcını tutan Osman Ağa, onun yanında ise Hazinedarbaşı durmaktadır. Gelibolulu Âlî, *Nusret-nâme,* TSMK. H. 1365, 178b.

Âlî, 991/1583 yılında Lala Mustafa Paşa'nın Gürcistan seferinde sefer kâtibi ve mabeyincisi iken yazdığı *Nusret-nâme*'sini Gazanfer Ağa aracığıyla III. Murad'a sunmuş ve eser sultanın emriyle saray nakkaşhanesinde tasvirlenmiştir.[188] *Nusret-nâme*'nin tasvirli nüshası Âlî'nin kariyerinde referans eserlerden biri olmuştur. Âlî, *Nusret-nâme*'nin tasvirlenip padişaha sunulması ile ilgili de ayrıca 18 beyitlik bir manzume kaleme almıştır. Manzumenin ilk mısraı şöyledir:

Pâdşâhum bu kitâbun buyurun
Nakş u hattında kusûrın maʿzûr[189]

Âlî, dönemin Kahire'si hakkında yazmış olduğu eseri *Hâlâtü'l-Kâhire mine'l-Âdâti'z-Zâhire*'yi Gazanfer Ağa'ya sunmuştur.[190] Âli yine Özdemiroğlu Osman Paşa'nın Kırım'daki Mehmed Giray ayaklanmasını bastırması üzerine yazmış olduğu *Fetih-nâme* isimli eserini ağanın destekleri ile yazmıştır.[191] Mustafa Âlî, *Künhü'l-Ahbâr*'ı da ağanın desteği ile yazdığını belirtir ve ağayı şu mısralarla över:

Zât-ı pâkindeki şecâʿatle
Şekl-i insânda bir Gazanferdür

Hüsn-i hulkıyla talʿatına göre
Bir melek yüzli hûb-peykerdür

Keff-i deryâsı hod ʿatâ idicek
Bir güher-i bahr-ı sâfa benzerdür[192]

Gelibolulu Âlî'nin III. Mehmed'in sünnet şenliğine dair kaleme aldığı *Câmiʿu'l-Buhûr der-Mecâlis-i Sûr*'u padişaha ulaştırmak için *mahremân-ı harem-i saʿâdet'*ten diye bahsettiği birine yazdığı mektubu bulunmaktadır.[193] Burada kast edilen kişi muhtemelen Gazanfer Ağa'dır. Çünkü Mustafa Âlî, Ağa hakkında yazdığı

[188] British Museum, Add.22011; TSMK. H.1365; Serpil Bağcı vd., **Osmanlı Resim Sanatı**, s. 165; Serpil Bağcı, "Kitap Sanatları ve Mustafa Âlî", **Gelibolulu Mustafa Âlî Çalıştayı Bildirileri** 28-29 Nisan 2011, s. 25-40.
[189] İ. Hakkı Aksoyak, **Gelibolulu Mustafa Âlî Divan II**, s. 1296-1297.
[190] **Hâlâtü'l-Kâhire mine'l-Âdâti'z-Zâhire**, Süleymaniye Ktp. Fatih 5427, 38a; Gelibolulu Mustafa Âlî, **Hâlâtü'l-Kâhire mine'l-Âdâti'z-Zâhire**, Sadeleştiren: Orhan Şaik Gökyay, Ankara, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1984, s. 11.
[191] Tülin Değirmenci, **İktidar oyunları ve resimli kitaplar: II. Osmanlı Devrinde Değişen Güç Simgeleri**, s. 149.
[192] Gelibolulu Mustafa Âlî, **Gelibolulu Mustafa Ali ve Künhü'l-Ahbarında II. Selim, III. Murad ve III. Mehmed Devirleri**, s. 232-234.
[193] Gelibolulu Mustafa Âlî, **Menşe'ü'l-İnşâ**, s. 194-196.

bir manzume de yine "*mahrem-i râz-ı pâdişâh*"[194] ifadesini kullanır. Bu ifade Gazanfer Ağa için döneminin müelliflerinin kullandığı kalıp ifadelerdendir.

Gelibolulu Mustafa Âlî, Hz. Peygamber'den 1592'ye kadar olan tarihi olayların özeti olarak tasarladığı *Fusûl-i Hall ve Akd fî Usûl-i Harc ve Nakd* eserini ağanın himayesinde yazmıştır. Daha önce bahsedildiği üzere bu eserde Âlî aynı zamanda Safiye Sultan'ı da övmüştür. Bu da harem ağaları ile valide sultanlar arasındaki kültürel işbirliğini göstermektedir. Mustafa Âlî eserini herkesin kolay okuması için özet şeklinde yazdığını asıl eserinin *Künhü'l-Ahbâr* olduğunu belirtir.[195] Mustafa Âlî, *Mirkatü'l-Cihâd* isimli eserinde yine Gazanfer Ağa'dan övgüyle bahseder ve eserini Ağa aracılığıyla III. Murad'a sunarken Bağdat defterdarlığını talep eder.[196]

III. Mehmed devrinde müellifleri desteklemeye devam eden Gazanfer Ağa özellikle Türkçe tercüme eserlerin hazırlanmasını teşvik etmiştir. Şerîfî'nin *Tercüme-i Miftah-ı Cifrü'l-Câmî ve Misbâhu'n-Nûri'l-Lâmi'*[197], *Dâsitân-ı Ferruh u Hümâ*[198], *Tercüme-i Münâzara-i Tûtî vü Zâg ve Mesâlikü'l-Memâlik Tercümesi*, Gazanfer Ağa'ya ithaf edilmiştir.[199] Nâdirî'nin *Şeh-nâmesi*'nin hem yazımında hem tasvirlenmesinde hem de *Dîvân*'ı hazırlatmasında Gazanfer Ağa'nın etkisi olmuştur.[200] III. Murad devrinin velûd müellif ve şârihlerinden Şem'î, Molla Câmî'nin *Subhatü'l-Ebrâr*'ını *Şerh-i Subhatü'l-Ebrâr*, Nizâmî'nin *Mahzenü'l-Esrâr*'ını *Şerh-i Mahzenü'l-Esrâr*[201] adıyla Gazanfer Ağa için şerh etmiştir. Kınalı-zâde Hasan Çelebi, III. Murad için yazmış olduğu *Tezkiretü'ş-Şu'arâ*'sının bazı nüshalarını Gazanfer Ağa için istinsah ettirmiştir.[202] Gazanfer Ağa için Molla Câmî'nin *Bahâristân*'ın kısmi tercümesini Hakkı isminde bir mütercime

[194] İ. Hakkı Aksoyak, **Gelibolulu Mustafa Âlî Divan II**, s. 1352, Kıt'a 228.
[195] Süleymaniye Ktp. Nuruosmaniye 3399, 6b.
[196] Gelibolulu Mustafa Âlî, **Mirkatü'l-Cihâd**, Haz.: Ali Akar, Türk Dil Kurumu, Ankara 2016, s. 56.
[197] Bahattin Yaman, **Osmanlı Resim Sanatında Kıyamet Alametleri: Tercüme-i Cifru'l-Câmi ve Tasvirli Nüshaları**, Ankara, Hacettepe Üniversitesi Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Ankara 2002; Emine Fetvacı, **Sarayın İmgeleri: Osmanlı Sarayı'nın Gözüyle Resimli Tarih**, s. 306-311.
[198] Zeynep Namoğlu, **Şerîf Mehmed'in Mensur Ferruh u Hümâ Hikâyesi**, İstanbul, Yıldız Teknik Üniversitesi Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2013; Mehmet Gürbüz – Tuba Durmuş, "Bir Kitap Nasıl Resimlenir? Dâsitân-ı Ferruh u Hümâ Nüshaları Üzerinden Osmanlı Kitap Sanatına Dair Görüşler", **Osmanlı Araştırmaları**, 2021, S. 57, s. 203-243.
[199] Zeren Tanındı, "Topkapı Sarayı'nın Ağaları ve Kitaplar", s. 47-50; Esma Şahin, "Hamilik Faaliyetleri Çerçevesinde Gazanfer Ağa (ö.1603)'ya Yazılan Manzumeler", s. 170-171.
[200] Özlem Yıldız, **The Sultan and his Commanders: Representations of Ideal Leadership in the Şehname-i Nadiri**, İstanbul, Sabancı Üniversitesi Tarih Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2017, s. 11.
[201] Şem'î Efendi, **Şerh-i Mahzen-i Esrâr**, Süleymaniye Ktp. Reşit Efendi 821, 542b-543a.
[202] Süleymaniye Ktp. Halet Efendi Eki, 100, 326b-327a (Tezyil Kısmı), TSMK. H. 1270.

yaptırmıştır.[203] Mütercim Hakkı bu eserin sonuna ağa için 24 beyitlik muvaşşah bir kaside kaleme almıştır.[204] Ayrıca tezkiresine Fedâyî isimli bir şairin ağanın methine dair iki kasidesinden de örnekler almıştır:

‘İzârunla laʿlündür ey gonçe-i ter
O nûr-ı mücessem bu rûh-ı musavver

Mükerrer şeker hîç ana benzesün mi
Senün kand-i laʿlün çü gayr-i mükerrer

Beni ‘ıyd-ı vaslunda kurbân iderken
Dimezsin meded hayf Allâhu Ekber

Lebün dâd virmezse gamzen gamından
Cenâb-ı Agaya şikâyet mukarrer
…
Sipihr bârgehâ sâha-i vakârından
Hicâb ider giçer iken göze görinmege bâd

Şemîm-i hulkunı şâ’ir niçe ide ta’rîf
Nesîmi nakş idebilür mi kilk ile Behzâd

Fedâyî kulun u kurbânun oldı kapunda
Dilersen öldür efendi dilersen it âzâd[205]

Gelibolulu Mustafa Âlî, şiirlerinde Gazanfer Ağa’yı birçok kez övmüştür. Ağa adına üç kaside, üç gazel ve altı kıt‘a kaleme alan Âlî, döneminde Gazanfer Ağa ile irtibatı en fazla olan müellif ve şairdir.[206] Kendisiyle birçok kez görüşen Mustafa Âlî, ağanın misafiri iken onun etrafındaki kişilere müdahale edecek kadar yakındır.[207] Gazanfer Ağa adına yazılmış “*Kasîde-i Nâdire-i Fesâhat-âsâr Der-şân-ı Hazret-i Aga-yı Kâm-kâr*” başlıklı ilk kaside III. Murad devrinde ağanın Bâbüssaâde Ağası olduğu sırada yazılmıştır. Gazanfer Ağa’nın sultanın nezdinde makbul olduğuna değinen Âlî onun kerem ve lütuf sahibi olduğunu söyler, ardından da mansıp için kendisinin mahrum kaldığını yazar. Kasidenin dikkat çeken yönlerinden biri Gazanfer Ağa’nın adalet dağıtan bir hükümdar edasıyla övülmesidir. Ağa’nın bu şekilde övülmesi XVI. yüzyılın son çeyreğinde ağaların ulaştığı kudreti gösterir, artık

[203] TSMK. H. 1711.
[204] Osman Ünlü, “Hakkı’nın Muhtasar Baharistan Tercümesi ve Gazanfer Ağa için Yazdığı Muvaşşah Kaside”, **Littera Turca, Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature**, 2021, 7/4, s. 1596-1612.
[205] Kınalızade Hasan Çelebi, **Tezkiretü’ş-Şu’arâ**, s. 654-655.
[206] Esma Şahin, “Hamilik Faaliyetleri Çerçevesinde Gazanfer Ağa (ö.1603)’ya Yazılan Manzumeler”, s. 171-178.
[207] Mehmet Şeker, **Gelibolulu Mustafa Âlî ve Mevâ’idü’n-Nefâ’is fî Kavâ’ıdi’l-Mecâlis**, s. 198.

vezirler ve paşalar değil onlar padişahtan sonra en güçlü kişilerdir. Diğer yandan Ağa'nın isminin anlamından hareketle (Gazanfer: Aslan), Hz. Ali ile irtibat kurulmuştur:

Sır-daş-ı pâdişâh-ı cihândâr Han Murâd
Serdâr-ı mahremân-ı serâ-perde-i kibâr

Aga-yı bâb-ı ʿadl-i Gazanfer-şehîr kim
Şîrâne vasf ile görinür Erdşîrvâr
…
Ol bir ʿAlî sıfatlu dilîr-i yegânedür
Her hasm-ı kec-nazar kılıcın gördi Züʾl-fekâr
…
Lâyık mıdur ki ʿazl ile ben derd ü gam çekem
Mansıblar ala şâd ola cühhâl-i rüzgâr
…
Makbûl-i şâh-ı ʿasr Gazanfer Aga durur
Bir ʿarz-ı hâl ile hele bir kerre ana var

Lutf ıssı bir kerîm durur Hakʾdan ister ol
Zâtun misâli bir eser-i hâs-ı nâmdâr
…
Şâh-ı cihân yanında olup ragbetün ziyâd
Erkâna ʿan-karîb olasın sadr-ı nâmdâr[208]

İkinci kaside "*Kasîde-i Mevsûme Bi-iʿcâziʾl-igrâk Der-sanʿat-ı İştikâk Bâ-medâyîh-i ʿUmdetüʾl-âfâk Aga-yı Bâhirüʾl-İstihkâk*" başlıklı olup Gazanfer Ağa'nın övgüsü için iştikak sanatı kullanılarak kaleme alınmış. İslam tarihindeki meşhur kahramanlar ile karşılaştırılan Gazanfer Ağa, ilk kasidede olduğu gibi bu manzumede de Hz. Ali'ye benzetilir. İştikak sanatının kullanımına gelince Âlî burada hem kendi sanaatkârlığını göstermek hem de şiirine ahenk katmak için bu sanatı tercih etmiş olabilir:

Aga-yı bâb-ı ʿâlî pâdişeh dergâhına velî
İder zâtına ikbâli bu ahkar ger tüvânger ger

Dem-â-dem rây-ı mülk-ârâsına anun hilâf itmez
Hudâvend-i hidîv-efser şehenşâh-ı Sikender-der[209]

Âlî, üçüncü kasideyi kendisinin azledilmesi üzerine kaleme almıştır. Şiirine azliyetinin sebebini ve kendisine yapılan haksızlıkları dile getirerek başlayan Âlî'nin Gazanfer Ağa'ya bu kasideyi yazmasının sebebi ağanın, kendisinin mağduriyetini

[208] İ. Hakkı Aksoyak, **Gelibolulu Mustafa Âlî Divan I**, s. 289-291, Kaside 80.
[209] **A.e.,** s. 291-293, Kaside 81.

giderebilecek güçte olmasıdır. Mısır beylerbeyiyle beraber defterdarının da azledildiğini söyleyen Âlî, buranın defterdarlık görevini yeniden ister. Şiirde tamamen kendine yapılan haksızlıkları dile getiren Âlî, ağanın övgüsünü anca son üç beyitte yer verir. Bu yapısıyla şiir klasik kaside formatının dışındadır:

Çü Mısrʾun şimdi tebdîl eylemişler mîr-i mîrânın
Ne var ʿazl olsa defterdârı dahı işbu fursatda
…
Bahâdur şîr-i nersin nâm-ı mergûbun Gazanferʾdür
Sana sânî bulınmaz cûd u ihsân u sahâvetde

Beni rûbâh-ı dehrün pençesinde koma sultânum
Bu ʿasrun şîr-i Yezdânʾı ki zâtundur mürüvvetde

Muhassal taʿn-ı aʿdâdan helâk oldum benüm şâhum
Felek gibi katı ser-geşteyin çerh-i muʿallakda[210]

Gelibolulu Âlî'nin Gazanfer Ağa adına yazdığı diğer manzumeler gazel türündedir. İlk gazelinde ağa ile ilgili benzetmeler kasidelerinde olduğu gibi sürekli tekrarlanan benzetmelerdir. Hz. Ali'ye benzetme, şîr (aslan) olarak görme övgülerin yüzeysel kalmasına sebep olmuştur. Bu gazelde de yine kendi azledilmesini dile getiren şair, hamisi olan ağadan bir dayanak (mesned) bekler:

Kara bahtumdan bu rûbehlik neden kim mesnedüm
Hazret-i aga gibi şîr-i Gazanfer-nâm ola[211]

İkinci gazelde artık otuz yıldır ağayı tanıyan Âlî'nin kendisi bu kadar düşkün olmasına rağmen dostu Gazanfer'in makbul olmasına gösterdiği alınganlık ifadeleri yer alır. Bu manzumede, ağa adına şiirler ve kasideler yazmasına ve onun vasfına dair kitap kaleme almasına rağmen hamisinden gerekli ilgiyi görmediğinden yakınır:

Eşʿâr u kasâʾidden igmâzı revâ gördün
Vasfunda kitâbum var ya ana ne söylersin

Âteşden idüp bister kıldun beni hâkister
Lutf eyle hüner göster çün mevhibe-güstersin
…
Mensûb olalı sana yaklaşdı otuz sâle
ʿÂlî yine alçakda sen kadr ile bertersin[212]

[210] **A.e.,** s. 354-355, Kaside 106.
[211] **A.e.,** s. 534, Gazel 60.
[212] **A.e.,** s. 1023-1024, Gazel 1064.

Kıt‘a tarzında yazılan manzumelerin ilkinde ise ağanın terbiyetini (hamiliğini) isteyen Âlî, kendisinin sözlerini işlenmeyi bekleyen bir inciye benzetir. Terbiyetin[213] hamilik geleneği içinde en sık kullanılan kelimelerden biri olduğu düşünüldüğünde Âlî, bir şair olarak Gazanfer Ağa’dan hamilik ister:

Ey karîn-i mekrümet aga-yı bâb-ı saltanat
Kâr-fermâ-yı melek-haslet Gazanfer-iştihâr

Cân-ı ʿâlem pâdşâh-ı muhteremdür sen anun
Bîşe-i lutfında oldun nere şîr-i cân-şikâr

Bir güherdür her sözüm ben katre-i nâ-çîz isem
Terbiyet lâzım ola tâ katre dürr-i şâhvâr
…
Terbiyet kıl şehryâr-ı dehre zâtum gevherin
Himmet it yansun çerâgum mihr-i ʿâlem-tâbvâr[214]

İkinci kıt‘ada da ağanın kendine mesned (dayanak) olmasını isteyen Âlî’nin, hamilik konusunda Gazanfer Ağa’ya ısrarları bu manzumede de devam eder.[215] Üçüncü kıt‘ada daha önce Alî’nin Ağa’dan mansıp talep ettiği ağanın da sultana iletmesine rağmen mansıbının olmadığı anlaşılmaktadır. Âlî manzumenin devamında Gazanfer Ağa’dan bu sefer Sadrazam’dan bir ricada bulunmasını ister:

Mansıb olmadı ise sultânum
Kuluna pâdşâh-ı ʿâlemden

Himmetünden recâ buyur ki hemân
Ola hâsıl vezîr-i aʿzamdan[216]

Dördüncü kıt‘ada ise Âlî, ağadan padişaha ulaşma konusunda aracılık yapmasını ve böylece mansıbına ulaşmayı temenni eder:

Sultân-ı ʿasra hâlümi iʿlâm kıl benüm
Mansıbcıgum giderse olur câna nîş nûş[217]

[213] *Terbiyet* kavramı Osmanlı edebi metinlerinde himaye için kullanılan kavramların en başında gelir. Diğer kavramların dökümü için bkz. Tuba Işınsu İsen Durmuş, **II. Selim Dönemi Sonuna Kadar Osmanlı Edebi Hâmîlik Geleneği**, Ankara, İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Edebiyatı Bölümü, Doktora Tezi, 2006, s. 11-12.
[214] **A.e.,** s. 1265-1266, Kıt’a 31.
[215] **A.e.,** s. 1275-1276, Kıt’a 55.
[216] **A.e.,** s. 1291, Kıt’a 77.
[217] **A.e.,** s. 1291, Kıt’a 118.

Beşinci kıt‘ada ise Gazanfer Ağa’nın kendi terbiyetini aldığı Âlî üzerinden övündüğü ve Âlî’nin bundan duyduğu mutluluk üzerine ağaya teşekkür anlamında yazılmıştır:

İftihâr itdi aga didi çerâgum hâlâ
Mihr ile mâh çerâgını yakan ʿÂlîʾdür

Ehl-i nazmı gözedüp eyledügiçün ihyâ
Südde-i saltanatun muntazamuʾl-hâlîdür[218]

Altıncı kıt‘ada Gelibolulu Âlî azledildikten sonra Gazanfer Ağa’ya yazmış olduğu manzumede ağayı ‘*mahrem-i râz-ı pâdişâh*’ diye nitelendirmiş yine Bâkî’nin azledilmesi olayına atıfta bulunarak kendi durumunu bildirmiştir:

Kapu Ağası Gazanfer Ağaʾya
Ey mahrem-i râz-ı pâdşâhî
Vʾey muhterem-i harem-serâyân
…
Bâkî gibi kâmilün vücûdın
Taʿn ile fenâya virdi akran
…
Sıgmaz niçe bin kelâğ içinde
Gûyâ iki tûtî-i suhen-dân

Bunlar da keder görüp revâ mı
Muğber ola tabʿ-ı pâk-i rindân

Âsândur iki kişiye rağbet
Müşkil niçe bin nüfûsa hüsrân[219]

Gelibolulu Mustafa Âlî, Gazanfer Ağa’nın 1006/ 1598 yılında yaptırmış olduğu çeşme için de tarih düşürmüştür. Âlî, ağayı bu manzumede “*Kapu Agası Gazanfer Aga/ Mahrem-i pâdişeh-i ʿizzet-yâb*”[220] diye övmüştür. Gazanfer Ağa hakkında Âlî’nin son manzumesi yine ağa tarafından yaptırılmış bir çeşme için düşürdüğü tarih kıt‘asıdır. Bu çeşmenin tarihi de 1002/1594’tür.[221]

Filibeli Vecdî *Dîvân*’ında Gazanfer Ağa’nın ismi hem onun adına yazılmış bir gazelde hem de III. Mehmed dönemini anlatan bir kasidede “*Sikender-der cenâb-ı şîr-i Yezdân’a Hudâ kılmış/Gazanfer-fer aga-yı bâb-ı devlet bir nikû-râyı*”[222]

[218] **A.e.,** s. 1323, Kıt’a 149.
[219] **A.e.,** s. 1352, Kıt’a 228.
[220] **A.e.,** s. 1353, Tarihler 2.
[221] **A.e.,** s. 1368, Tarihler 30.
[222] Hasan Kavruk-Bahir Selçuk, **Filibeli Vecdî ve Divanı (Metin-Dizin),** Kaside 26/Beyit 37.

şeklinde geçmektedir. Gazanfer Ağa adına yazılmış gazelin başlığında yer alan "*Kapu Agası Gazanfer Aga'ya virilmişdür*" ibaresinden ağaya sunulduğu anlaşılmaktadır. Sunmuş olduğu şiiri bir dua-nâme olarak hediye ettiğini söyleyen Vecdî, Gazanfer Ağa'nın döneminde yapmış olduğu cömertliklere dikkat çeker:

Aga-yı sarây-ı şeh-i bahr u ber
Ola devlet ile mu'ammer muzaffer

Meh-i 'izzeti arta günden güne
Cihânı cemâli güni ide enver

Aga devletün topı göge aga
Tuta yiryüzin nâm-ı pâk-i Gazanfer

Kimine idersen bu halkun kerem
Kemîne kulundur bu Vecdî-i kemter

Elinde hediyye du'â-nâmesi
Dilinde senâ âyetin kılmış ez-ber[223]

Medhî *Dîvân*'ında Gazanfer Ağa vasfında yazılmış iki gazel bulunmaktadır. III. Murad'ın sarayında kıssahânlık yaptığı bilinen Medhî'nin bu görevi sırasında önce Odabaşı sonrasında kapı ağası olan Gazanfer Ağa ile irtibatı olduğu kesindir. İlk gazel ağanın vasfı ve övgüsü üzerine kurulmuştur. Bir hükümdar gibi övülen Ağa'nın alnında padişahlık mührü vardır. Onun ne kadar düşmanı olursa olsun Allah'tan onlara ağayı galip kılmasını temenni eden şair ayrıca onu yedi iklimin hükümdarının ağası olarak tasvir eder. Hz. Hasan ve Hz. Ali suretindeki ağanın lakabı Gazanfer'dir. Lakabı ifadesi ile asıl adı bilinmeyen ağanın mühtedi olduğuna da vurgu yapılmaktadır. Ayrıca şair, Gazanfer kelimesinin aslan anlamından yola çıkarak Hz. Ali'nin lakabı ile bir bağdaştırma yapar:

Cemâlünden cihân oldı münevver
Kelâmundan dimâg-ı cân mu'attar

Cebînündür senün mihr-i cihângîr
Bu rûşendür ne minnet günden ezher
…
Ne denlü bî-şumâr olursa a'dâ
Hudâ kılsun seni dâyim muzâffer

Sen oldun devlet ü 'izzetle el-Hakk
Aga-yı şehriyâr-ı heft-kişver

[223] **A.e.,** 20. Gazel.

Hasan sûret ‘Alî sîretli ersin
Anunçün nâmına dirler Gazanfer[224]

Dîvân’da 559 numaralı Gazanfer Ağa adına yazılmış ikinci şiir müzeyyel gazel olup güneş ve feleklere ait vasıfların ağa üzerinden anlatımı ağırlıktadır. Diğer yandan gazelin en dikkat çekici yönü klasik şiirde hükümdarlar için kullanılan benzetmelerin bu şiirde ağa için kullanılmasıdır. Gazanfer Ağa’nın III. Murad ve devamında III. Mehmed devrinde elde ettiği, güç göz önünde bulundurulduğunda benzetmelerin hiç de yersiz olmadığı anlaşılmaktadır. Özellikle III. Mehmed döneminde Safiye Sultan ile birlikte neredeyse imparatorluğu yöneten iki kişiden biri konumundadır. Medhî’nin benzetmelerinin sebebi de budur:

Bir serverün ki mihr-i felek ola ahteri
Anun felekde tâli‘idür mâh u müşterî
…
Dârâ-yı rûzigâr Ferîdûn-ı Cem-tebâr
Keyhüsrev-i zamâne cihânun Sikenderi
…
Ya‘nî Gazanfer Aga o kim bûy-ı hulk-ile
Bezm-i cihana virdi bugün zîb ü zîveri[225]

Gedizli Kabûlî *Dîvân*’ında Gazanfer Ağa adına yazılmış bir kaside ve iki de gazel bulunmaktadır. 44 beyitlik Türkçe kasidede Gazanfer Ağa’ya yapılan hitaplarda “*ey hazret-i agâ-yı sa‘âdet-âyât*” ve “*ey hazret-i agâ-yı der-i ‘adl-ârâ”* ifadeleri kullanılır. Kabûlî diğer şairler gibi Gazanfer Ağa’yı överken bir hükümdarı metheder gibi davranmış ve övgü kavramlarını da ona göre kullanmıştır. Medhî’nin övgülerindeki kavramlar bu kasidede de karşımıza çıkmaktadır:

Sensin ol şâh-ı kerem ü zer ki hurşîd-misâl
‘Ayn-ı zerrâta vücudundan irişür leme‘at

Sensin ol mihr-i felek-kadr kim âsârından
‘Âleme feyz irişür kılsa tecellî ol zât

Sensin ol gevher-i pâkîze ki hakkâk-i kadîm
Getüre mislini bir dahi vücûda heyhât

Sensin ol dürr-i girân-mâye ki asdâf ağzın
Bulmaya mislini aça kapaya bi’d-defe‘ât

[224] Nezihe Seyhan, **Medhî Divanı (İnceleme-Transkripsiyonlu Metin)**, İstanbul, Marmara Üniversitesi Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Doktora Tezi, 2000, s. 401, Gazel 154; Esma Şahin, “Hamilik Faaliyetleri Çerçevesinde Gazanfer Ağa (Ö. 1603)’ya Yazılan Manzumeler”, s. 189-191.
[225] Nezihe Seyhan, **Medhî Divanı(İnceleme-Transkripsiyonlu Metin)**, s. 698-609.

Sensin ol ahter-i neyyir ki ziyâ saldıkça
Hâne-i dilden iden gün gibi def‘-i zulümât

Sensin ol kevkeb-i sa‘d-ı felek-i ‘izz ü şeref
Nûrıdur ehl-i kemâle sebeb-i teşrîfât

Sensin ey dürr-i burc-ı şerefe ol necm-i hüdâ
Ki anun şevkine hâdîlik ider halka hüdât

Sensin ey hazret-i aga-ı meyâdin-i vegâ
Gark-ı iclâl ile mânend-i guyûs-ı gâyât[226]

Kabûlî’nin Gazanfer Ağa adına yazmış olduğu ilk gazel anlamsal olarak ağanın övgüsü ve onun için edilen dualar üzerine kuruludur. Gazanfer Ağa’yı bahçede çiçeklerin şahı olan güle benzeten Kabûlî onun ağalar içindeki bir gül olduğunu ve onun düşmanlarının kendisinden uzak olmasını temenni eder. Bu kısımda hadım ağalarına isim olarak verilen sümbül gibi çiçek isimlerinden hareketle harem ağalarının bulunduğu yerin çiçek bahçesine; Gazanfer Ağa’nın da ağaların başı olarak güle benzetilmesine bir telmih olabilir. Diğer yandan Habeşî Mehmed Ağa’nın kara ağaların ve Gazanfer Ağa’nın da ak ağaların başı olduğu bilindiğine göre ilk mısrada geçen ‘*yüzün ag olsun*’ ifadesi bir yönüyle bu makama atıftır:

Ruhun gül gibi nazük alnun açık yüzün ag olsun
Güzergâhun nesîm-i subh gibi bâg u râg olsun

Açılsun rûy-ı bahtun gonca-âsâ şâd u hândan ol
Muhâlif yiller ey gül bâg-ı hüsnünden ırag olsun

Agalar içre sen gül gibi gül gülzâr-ı ‘âlemde
Cemâlün seyr iden ‘âriflere tag üsti bâg olsun
…
Kabûlî hazret-i aga-yı dergâh-ı Gazanfer-nâm
Cihân turdukça tursun Hızr u ‘Îsî gibi sag olsun[227]

Kabûlî’nin Gazanfer Ağa adına yazdığı ikinci gazel onun odabaşı olduğu sırada kaleme alınmıştır. Saraya ait harcamaların yer aldığı *Filori Defteri*’nde Gazanfer Ağa için Odabaşı unvanının yer aldığı en son kayıt 18 Zilkâde 991/3 Aralık 1583’tür. Gazeldeki üçüncü beyitte yer alan “*sûr-ı pür-sürûr-ı pâdişâhîde*”

[226] Mustafa Erdoğan**, Kabûlî İbrahim Efendi, Hayatı, Edebî Kişiliği ve Divanı (İnceleme-Tenkitli Metin-Dizin)**, s. 470-473, Kaside 7; Esma Şahin, “Hamilik Faaliyetleri Çerçevesinde Gazanfer Ağa (Ö. 1603)’ya Yazılan Manzumeler”, s. 187-189.
[227] Mustafa Erdoğan**, Kabûlî İbrahim Efendi, Hayatı, Edebî Kişiliği ve Divanı (İnceleme-Tenkitli Metin-Dizin)**, s. 675-676, Gazel 297.

ifadesinden anlıyoruz ki şiir muhtemelen 990/1582'de Şehzade Mehmed için düzenlenen sünnet töreni zamanında kaleme alınmıştır. Zaten Kabûlî bu şenlik için ayrıca uzunca bir tarih manzumesi de yazmıştır.[228] Gelibolulu Mustafa Âlî'nin Gazanfer Ağa övgülerinde sıkça kullandığı *mahrem-i pâdişâhî* ifadesi bu gazelde de karşımıza çıkmaktadır. Kabûlî, Gazanfer Ağa'yı padişahın sırdaşı olarak nitelendirirken ayrıca odabaşı olarak hem kendisinin hem de görevinin diğer ağalardan –tabii ki Dârüssaâde Ağası Habeşî Mehmed Ağa'dan sonra- daha makbul olduğunu söyler:

Şeh-i 'âlem-penâhun bende-i makbûl ü sırdaşı
Agalar içre gâyet zât-ı 'âlîdür odabaşı
…
Bu sûr-ı pür-sürûr-ı pâdişâhîde gülüp herkes
Revâ mı ben garîbün aka deryâlar gibi yaşı

Şu'â'-ı pertev-i hurşîd-i 'âlem gibi olursa
Sarây-ı hâsa yol virme araya girmesün nâşî[229]

Ağanın hamiliğinin ön plana çıkarıldığı eserlerden biri de Ganî-zâde Mehmed Nâdirî'ye ait olan *Türkçe Dîvân*'dır.[230] *Dîvân*'da yer alan 33, 34, 37, 38. kasideler Gazanfer Ağa adına yazılmıştır.[231] 38. kaside '*Mirahur Gazanfer Ağa ve Ali Ağa*' başlığıyla hem Gazanfer Ağa hem damadı Ali Ağa adınadır. Nâdirî *Dîvân*'ının dibacesinde Gazanfer Ağa'ya övgüler dizerken onu isminin anlamından (aslan) yola çıkarak onu Allah'ın aslanı olarak anılan Hz. Ali'ye benzetilmiş ayrıca Hüseyin Baykara'nın hem yakın dostu hem veziri hem de danışmanı olan Ali Şîr Nevâyî'ye gönderme yaparak ağanın da bu vasıflarla sultanın yanında olduğunu belirmiştir. Gazanfer Ağa bir nevi sultan danışmanıdır (Venedik elçi raporunda da ağa için sultanın danışmanı olduğu yazılıdır.)[232]:

Cihân-ı hüsn-şiyem âfitâb-ı evc-i kerem
Emîn-i dergeh-i şâhî yemîn-i devlet ü dîn

Bülend-pâye Gazanfer aga ki dergehinün

[228] **A.e.**, s. 867-868.
[229] **A.e.**, s. 726, Gazel 402.
[230] Emine Fetvacı, **Sarayın İmgeleri: Osmanlı Sarayı'nın Gözüyle Resimli Tarih**, s. 312-320.
[231] Numan Külekçi, **Gani-zade Nadiri: Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri Divanı ve Şeh-namesinin Tenkidli Metni**, Erzurum, Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Doktora Tezi, 1985, s. 196-200, 205-208.
[232] Eric R. Dursteler, **İstanbul'daki Venedikliler: Yeniçağ Başlarında Akdeniz'de Millet, Kimlik ve Bir Arada Varoluş**, s. 180.

Kemîne çâkeridür dâverân-ı rûy-ı zemîn[233]

Nâdirî'nin *Dîvân*'ındaki 33. kaside Gazanfer Ağa'nın yaptırmış olduğu medresenin vasfı hakkındadır. Şairin bu manzumesi Ağanın hayırseverliği ve ilme verdiği önemi ön plana çıkardığı bir methiyedir. Nâdirî'nin *Dîvân-ı Nâdirî* ismiyle TSMK, Hazine, 886'da kayıtlı olan *Dîvân*'ının **22a** varağında bu medresedeki bir dersin tasviri yer almaktadır. Bu kaside ve içerisindeki ifadeler klasik şiirde sultanlar için kullanılan övgü ifadeleri ile aynıdır. Bu durum yüzyılın sonuna doğru Habeşî Mehmed Ağa ile başlayan değişimin bir göstergesidir.

Gazanfer Ağa'nın hem müellifleri hem de III. Murad devrinin sonunda kurduğu medrese ile ulemayı desteklemesi harem ağalarının etkinliğinin boyutlarını gösterir. Özellikle Gazanfer Ağa tarafından kurulan ve ağanın gücü sayesinde dâhilî statüsü elde eden Gazanfer Ağa Medresesi dönemin uleması için de ayrıcalıklı bir yere sahip olmuştur.[234] 34. kaside tamamen Ağa'nın övgüsü üzerine kurgulanmış bir '*ıydiyye*dir. Bu manzumede Gazanfer Ağa bir sultan edasıyla adalet dağıtan kişi ve mazlumların sığınağıdır:

Havâlî-i deri mazlûm-ı dehre hısn-ı haşîn
Eşigi mermeri Ye'cüc-i kahra sedd-i sedîd[235]

Nâdirî'nin *Dîvân*'ındaki 37. kaside Gazanfer Ağa'nın hastalıktan kurtulması üzerine yazılmıştır. Fakat manzumede Ağa'nın hangi hastalığa yakalandığı belirtilmemiştir. Bu manzume ayrıca Nâdirî'nin ağa ile ne kadar yakın irtibatta olduğunu da göstermektedir. Gelibolulu Mustafa Âlî'den sonra Nâdirî'nin ağanın en yakınında olan şair ve müellif olduğunun kanıtıdır. Ağanın hastalanması ile elem çeken şair onun iyileşmesi ile Allah'a hamd eder. 38. kaside hem Gazanfer Ağa hem

[233] Numan Külekçi, **Gani-zade Nadiri: Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri Divanı ve Şeh-namesinin Tenkidli Metni**, s. 103.

[234] Levent Kaya Ocakaçan, **Geç 16 ve Erken 17.yy'da Osmanlı Devleti'ndeki Patronaj İlişkilerinin Gazanfer Ağa Örneği Üzerinden Venedik Belgelerine Göre İncelenmesi**, s. 70; 1001/1593 Medresenin yapılacağı yerde bulunan yıkık bir kilise temeli üzerine kurulması ile ilgili III. Murad İstanbul kadısına gönderdiği ferman için bkz. TSKM. E. 0892; Ayrıca medresenin kurulması ve açılışına dair bu dönemde kaleme alınan ve eskiz çizimleri ile ders halkalarının gösterildiği yazma için bkz. Süleymaniye Ktp. Ayasoyfa 4787; Meserret Diriöz, "Gazanfer Ağa Mederesesi'nin Açılışına Dâir Bir Mesnevi", **Birinci Milli Türkoloji Kongresi,** İstanbul, 6-9 Şubat 1978, Tebliğler, İstanbul, 1980, s. 401-418.
Aynı medreseye atanan Seyyid-zâde Ahmed Efendi için yazıyan mahzarlar ve Seyyid Lokman'ın Ahmed Efendi'nin Gazanfer Ağa Medresesine atanmasıyla ilgili yazmış olduğu mesnevi için bkz. Süleymaniye Ktp. Esad Efendi 3376. Diriöz bu manzumenin kim tarafından yazıldığını tespit edememiştir.

[235] Numan Külekçi, **Gani-zade Nadiri: Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri Divanı ve Şeh-namesinin Tenkidli Metni**, s. 198-199.

de damadı Ali Ağa için yazılmıştır. Gazanfer Ağa hadım olduktan sonra sarayda konumunu sağlamlaştırmış ve kız kardeşi Fatıma Hatun (Beatrice Michiel) ile Ali Ağa'yı evlendirmiştir. Gazanfer Ağa ve Sokollu Mehmed Paşa örneğinde olduğu gibi Osmanlı sarayında güç elde eden mühtediler akrabalarını da kendi etrafında toplamaya başlamıştır. Bu manzumede de benzer bir durum söz konusudur. Ağayla damadının otururken tasvirine yer veren şair, ikisinin bir araya gelmesini iki denizin kavuşması olarak tavsif etmiştir:

Gördüm ol dâver oturmış hazret-i dâmâd ile
Sandum itmiş mihr ü meh evc-i felekde iktirân

İki deryâ-yı sa'âdet bir yire cem' oldılar
Mecma'ü'l-bahreyn imiş ol hayme-i vâlâ-mekân[236]

Bu kasideler dışında Nâdirî *Dîvân*'ında Gazanfer Ağa'nın adına yazılmış beyit ve mısralar mevcuttur.[237] Azmîzâde Hâletî ise, Gazanfer Ağa adına dört kaside, iki de kıt'a kaleme almıştır. Tüm kasidelerin başlıkları aynıdır ve hepsi "*Gazanfer Ağa'ya verilmiştir*" ifadesini taşır. İlk kaside Ağa'nın vasfı üzerine kurulmuş iken onun hami olarak etrafındaki kişileri korumasına vurgu yapan Hâletî aynı hamiliği kendisi için de beklediğini söyler. Şair aynı zamanda ağanın ismiyle ilgili kelime oyunları yapar:

Sa'âdet bîşe-zârında karâr itmiş Gazanfer'sin
Esed burcunda olan mâha benzer rûy-ı rahşânun
…
Eger lutf itmeseydün muntazam olmazdı ahvâli
Ne ebkâr-ı ma'ânînün ne hod merd-i sühan-dânun
…
Güler yüz gösterürsin dem-be-dem erbâb-ı 'irfâna
Dil ehlin bülbül itmişdür senün ol verd-i handânun[238]

İkinci kaside ilk şiirle benzerlikler göstermekle beraber, ikincisinde Gazanfer Ağa, şairin tek sığınağı durumuna gelmiştir:

Sahn-ı bâg-ı himmet-i agâya gitdi var ise
Vasfını anun alup murgân-ı kudsîden haber

Gül-şen-i ikbâlinün reşk-i semâdur sebzesi

[236] Numan Külekçi, **Gani-zade Nadiri: Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri Divanı ve Şeh-namesinin Tenkidli Metni**, s. 206-207.
[237] **A.e.,** s. 229, 231, 239, 242, 274, 278, 287, 288.
[238] Azmizâde Hâletî, **Azmizâde Hâletî Dîvânı**, s. 143-144, Kaside 30; Esma Şahin, "Hamilik Faaliyetleri Çerçevesinde Gazanfer Ağa (Ö. 1603)'ya Yazılan Manzumeler", s. 184-187.

Kirm-i şeb-tâbı anun seyyârelerle bahs ider

Âb-ı ihsânın çemen-zâr-ı ümîde salmasa
Mümteni‘dür kim ola nahl-i emânı bâr-ver[239]

Üçüncü kasidede ağanın ismiyle ilgili kelime oyunları yapan Hâletî, ağanın artık cömertlik sahibi kişilerin başı olduğu söyler:

Gazanfer nâm-ı bebr-âvâze kim ser-pençe-i kahrın
‘Arûs-ı devlete bir şâne kılmış Hazret-i Bârî

O şîr-i bîşe-zâr-ı kuvvet ü kudret ki lutfıyla
Gönül nahcîrini sayd eylemekdür dem-be-dem kârı
…
Kef-i dest-i kerem-bahşındadur ser-rişte-i devlet
Mürüvvet ehlinün ‘âlemde oldur şimdi ser-dârı[240]

Dördüncü kaside bahar tasvirlerinin ağırlıklı olduğu bir şiirken, Gazanfer Ağa’nın saraydaki görevine atfen cennet kapısının gözcüsü olduğunu ve onun yardımları ile ümit kapılarının açıldığını söyler. Hâletî, onun cömertliği sayesinde döneminde perişan hâlde kimsenin kalmadığını ve adaleti sayesinde güçsüz koyunun isterse kurdun kanını yahut aslanın sütünü bile isteyebileceğini söyleyerek tezat sanatını kullanır:

Cenâb-ı Hazret-i Agâ ki bâb-ı şâh-ı ‘âlemde
Melekdür sanki olmışdur der-i cennet nigeh-bânı

Nesîm-i himmeti dâ’im der-i ümmîdi feth eyler
Kılur habl-i metîn-i lutfı beste bâb-ı hırmânı
…
Perîşân yok zamânında dinilmek mümkin olurdı
Eger sîm ü zeri tagıtmasaydı dest-i ihsânı

İçer bir gûsfend-i nâ-tüvân eyyâm-ı ‘adlinde
Dilerse hûn-ı gürgi ister ise şîr-i şîrânı[241]

Hâletî *Dîvân*’ında Gazanfer Ağa’nın isminden hareketle aslana ve dolayısıyla Hz. Ali’ye benzetilmesi sık sık kullanılan bir tasavvurdur. Kasidelerdeki bu vurguların dışında ağa adına yazılmış kıt‘alarda da aynı imaj kullanılır. Hâletî, ağanın Alî Şîr Nevâyî gibi (ki burada hem onun Şîr adına hem de görevine dikkat çekerek) sultana danışman olduğu söylenir:

[239] Azmizâde Hâletî, **Azmizâde Hâletî Dîvânı**, s. 144-146, Kaside 31.
[240] **A.e.,** s. 146-149, Kaside 32.
[241] **A.e.,** s. 149-152, Kaside 33.

Ol bîşe-zâr-ı himmet ü lutfun Gazanfer'i
Dânâ-yı ehl-perver ü agâ-yı kâmrân

Sana 'Alîlik eylese ey dil 'aceb midür
Virdi zamâne sende 'Alî Şîr'den nişân

Re'y-i münîri kalb-i şerîfinde gûyiyâ
Burc-ı Esed'de mihr-i cihân-tâbdur hemân[242]

Hâletî'nin Gazanfer Ağa ile ilgili son manzumesi kıt'a nazmıyla olup şair kendini Zâhir-i Fâryâbî'ye benzetirken Ağa'yı da Zâhir'in hamisi Azerbaycan'da İldenizliler'den Atabek Muzafferüddin Kızılarslan Osman'a benzetir. Kıt'a'dan ayrıca Hâletî'nin şiirini Gazanfer Ağa'ya bizzat sunduğu da anlaşılmaktadır:

Câme-i sürh ile kim çıkdı Gazanfer Agâ
Şi'rümi 'arz eyleyüp oldum ana medh-h^{v}ân

Bana teveccüh kılan didi bu ancak Zahîr
Ana nigâh eyliyen sandı Kızıl Arslan[243]

Gazanfer Ağa Medresesi yapıldıktan sonra buraya müderris olarak Seyfî-zâde Ahmed Efendi'nin atanması ile ilgili Seyyid Lokman tarafından Ağa için yazılmış methiye tarzında manzumeler vardır.[244]

Gazanfer Ağa'nın mescidinin padişahın emri ile 1000/1591-1592'de camiye çevrilmesi üzerine Cinânî bir tarih düşürmüştür.[245] Gazanfer Ağa vefat ettiği zaman müsadere edilen malları arasında 26 tane Farsça ve Türkçe kitap kaydedilmiştir. Müsadere edilen kitapların isimleri muhallefât defterinde kayıtlı olmamasına rağmen bu kitapların ilk sayfalarına Gazanfer Ağa'nın metrukâtından alındığını bildiren yazılar yazılmıştır. Bu yazılardan tespit edilebilen eserler şunlardır; Mollâ Câmî'nin *Şâh u Gedâ* isimli eserinin ilk sayfasında ''*an metrukât-ı Kapı Ağası Gazanfer Ağa sene 1011*'' yazmaktadır. Mollâ Câmî'nin *Heft Evreng* isimli eserinin ilk sayfasında ''*an metrukât-ı Gazanfer Ağa*'' yazmaktadır Viyana Ulusal Kütüphanesi, Cod. Mixt. 1466 numarada kayıtlı, *Heft Evreng*'den seçmelerin bulunduğu bir kitabın ilk sayfasında Gazanfer Ağa metrukâtından olduğu belirtilmiştir.

[242] **A.e.,** s. 204, Kıt'alar 73.
[243] **A.e.,** s. 208, Kıt'alar 91.
[244] Süleymaniye Ktp. Esad Efendi 3376, 41b-42b.
[245] Cihan Okuyucu, **Cinânî: Hayatı, Eserleri, Divanının Tenkidli Metni**, s. 452, Tarih 163.

Hollanda'da bulunan ve katalogda The Âarner Collection, Or. 333'de kayıtlı olup şair ve Anadolu kazaskeri Mehmed Vusûlî tarafından yazılan *Tevârîh-i Sultan Selim Han* isimli eserin de ilk sayfasında Gazanfer Ağa'nın metrukâtından alındığı ''*an metrûkât-ı Kapu Ağası Gazanfer Ağa*'' kaydıyla belirtilmiştir. Ayrıca Mollâ Cami'nin, Arapça gramer kitabı *Kafiye*'ye yazdığı *Fevaid-i Ziyaiye* isimli şerhi, Gazanfer Ağa'nın, Peşte'de Mustafa Paşa Medresesi'ne bağışladığı belirtilmiştir.[246] Berlin Devlet Kütüphanesi Or. 129 numarada yer alan ve Nuh Ağa bin Abdülmennân'ın emriyle Arapçadan Türkçeye *Kitâb-ı Ta'rîf-i Tarîk-i Cihâd* ismiyle tercüme edilen gazâ ve cihad konulu eser Gazanfer Ağa'ya ithaf edilmiştir. Ayrıca bu eserin iç kapak kısmında Gazanfer Ağa'nın metrukâtından olduğu yazılıdır.[247]

Saray arşivinde yer alan *Filori Defteri*'ndeki kayıtlar Gazanfer Ağa'yı sadece eser sunulan veya eser sunmak için aracı kişi değil, birçok saray emanetinin de kendisine verdiği biri olarak gösterilir. Bu kayıtlar ağanın Odabaşı olarak saraya gelen maddi her türlü eşyayı alarak sultana ilettiğini göstermektedir.[248] Yine *Filori Defteri*'nden hareketle ağanın saray tarafından uygun görülen inamları teslim aldığı ve ilgili kişilere ilettiği görülmektedir.[249]

2.1.3.3. Cüce Zeyrek Ağa (*mukarreb-i hazret-i saltanat*[250])

Zeyrek, Cüce Zeyrek ve Zeyrek Ağa[251] olarak bilinen ağanın asıl adı Abdurrahman b. Mustafa'dır.[252] Sultanın maiyetinden olan Zeyrek Ağa, bu dönemde saray içindeki en meşhur ve etkili kişiler arasında yer almaktadır. Osmanlı tarihinde en meşhur cüce diyebileceğimiz Zeyrek Ağa'nın, kendinden sonra gelen aynı mevkideki cüceler için karşılaştırma ve örnek olmada bir ölçüt olduğu söylenebilir. *Zübdetü't-Tevârîh* yazarı Mustafa Sâfî (ö. 1617) iç hazine ağası olarak hizmet veren Zeyrek Ağa'nın Sultan III. Murad'ın nedimi, akıllı, kavrayışı yerinde, pek duyulmadık fıkralar anlatmakta mahir biri olduğunu söyler.[253] Saraya ait harcama

[246] TSMA. E. 281/56; Bilal Erbil, **Gazanfer Ağa, hayatı ve yaptırdığı eserler**, s. 53.
[247] Süleymaniye Ktp. Mikrofilm, 3213.
[248] Osman Yiğit, **Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi 34 Numaralı Filori Defteri**, s. 191.
[249] **A.e.,** s, 192.
[250] Nev'î, **Keşfu'l-Hicâb min Vechi'l-Kitâb**, Süleymaniye Ktp. Fazıl Ahmed Paşa, 715, 4b.
[251] Zeren Tanındı, "Topkapı Sarayı'nın Ağaları ve Kitaplar", s. 50-51; Özdemir Nutku, "Cüce", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, https://islamansiklopedisi.org.tr/cuce (21.06.2021); Filiz Çağman, "Mimar Sinan Döneminde Saray'ın Ehl-i Hiref Teşkilatı, " **Mimar Sinan Dönemi Türk Mimarlığı ve Sanatı**, İstanbul 1988, s. 74.
[252] TSMA. E. 1250.
[253] **Mustafa Sâfî'nin Zübdetü't-Tevarih'i**, C. 1. s. 56; Orhan Şaik Gökyay, "Zübdetü't-Tevârîh (Tarihlerin Özeti)", **Tarih ve Toplum**, 9 (1984), s. 68.

defterleri içinde görevi gereği birçok kere sultan tarafından harcamak için istenilen paraların temininden sorumlu iç hazinedarbaşı olarak ağanın ismi geçmektedir. Onun iç hazinedarbaşı olması sultanın özel harcamalarından sorumlu kişi olmasını sağlamıştır. Diğer yandan III. Murad'ın saray içinde yaptığı gezintilerde Zeyrek Ağa'nın kendisine eşlik ettiğini ve bu ziyaretlerde padişahın ağaya maddi ihsanlarda bulunduğu saraya ait harcama defterinde kayıtlıdır.[254]

Zeyrek Ağa, III. Murad ile ilgili tasvirlerin birçoğunda sultanın yanında bulunmaktadır. Sadece eğlencelerde değil devlet erkânının sultanın huzurunda devlet işleri hakkında bilgilendirilmesinde de yer alır. Ağa'nın sultana olan bu yakınlığını gösteren tasvirler dönemin müellifleri tarafından *mukarreb-i hazret-i saltanat* olarak nitelelendirilmesinin görselleşmiş hâlidir. Ayrıca bu tasvirler dönemin birçok kişisinin sultana olan temsili yakınlığını da göstermektedir. Örneğin, Zeyrek Ağa'yı Seyyid Lokman'ın *Şehinşâh-nâme-i Murâd-ı Sâlis*'inin ikinci cildinde Sultan Kandilli Bahçesi'nde dinlenirken getirilen Revan fethinin müjdesi sırasında (113a), Kefe'de isyan eden Han'ın öldürülmesi sonrasında Osman Paşa'ya hil'at giydirilirken (149a), Osman Paşa'nın III. Murad köşkünde sultana Acem seferi ile ilgili bilgiler verilirken ve paşaya hil'at giydirilirken (156a), Ramazan Bayramı'nda Osman Paşa'yı sultanın huzurdayken (160a) görmekteyiz.

Zeyrek Ağa'ya, 990/1582 şenliği esnasında padişah tarafından çeşitli inâmlar verilmiştir. Zeyrek Ağa'nın bu dönemde sultanın ihsanda bulunduğu sırada resmedilmesinin sebebi yine onun iç hazinedarbaşı olmasından kaynaklanmaktadır. Bu görevi sırasında kendisine de çeşitli ihsanlarda bulunulmuştur. Sünnet şenliğinde çeşitli kademelerdeki devlet erkânına yapılan ihsanlarla ilgili kayıtta Ağa için yüz elli dokuz filori ve bir tonluk verilmiştir.[255]

Zeyrek Ağa iç hazineden sorumlu olmasının yanı sıra sultanın talep ettiği paraları da bizzat kendisi hazineden alıp tekrar sultana iletmekteydi. Cüce olan Zeyrek Ağa isminin vasıflarını taşır bir şekilde konumunu kullanarak çeşitli girişimlerde bulunmuştur. Selânikî'nin yazdığına göre 1002/1593 yılında Zeyrek Ağa'nın kardeşi Abdülhamid Paşa, Rakka Beylerbeyi olarak atanmış ve veziriazam ile birlikte sultanın huzuruna çıkmıştır. Bu atamada '*makbûlü'ş-şefâ'a*' olan Ağa'nın

[254] Osman Yiğit, **Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi 34 Numaralı Filori Defteri (Değerlendirme-Transkripsiyon)**, s. 443.
[255] TSMA. D. 7856/3.

etkisi olabilir.[256] Ağa'nın kardeşi daha sonra Tiflis Beylerbeyliğine getirilmiş, III. Mehmed'in tahta oturması ve Zeyrek Ağa'nın saraydan çıkarılmasıyla bu görevden azledilmiştir.[257] III. Mehmed tahta geçtikten sonra sarayda tutulmayan Zeyrek Ağa'nın memleketine gitmesi emredilmişken daha sonra kapıcılar kethüdası hapishanesinde tutulması daha uygun görülmüştür.[258]

Zeyrek Ağa'nın hayır işleriyle de meşgul olduğu bilinmektedir. Zeyrek Ağa, bugün Adıyaman'ın Besni ilçesinde Hacı Zeyrek Ağa Camii, Külhanönü Camii ve Hacı Zeyrek Ağa Camii adlarıyla bilinen camiyi yaptırmıştır.[259] Ağa ayrıca 1000/1591'de kendi ismiyle bir köprü yaptırmış ve dönemin şairlerinden Cinânî tarafından bu köprü için 24 beyitlik bir tarih düşürülmüştür. Cinânî, bu tarihi Zeyrek Ağa'nın himayesinde bulunan Nev'î Efendi'nin teşvikiyle bir gecede yazdığını ve manzume bittikten sonra III. Murad'ın kendisine otuz sikke gönderdiğini söyler. Cinânî'nin verdiği bilgilere göre bu çeşmenin mimarı Ahmed Çavuş'tur ve Bostancıbaşı Ferhad Ağa da köprü yapımında yardımcı olan kişilerdendir.[260] Bu uzun manzume dışında Cinânî aynı köprü için birer mısralık sekiz tarih daha düşürmüştür.[261]

2.1.3.3.1. Zeyrek Ağa'nın Hamiliği

Zeyrek Ağanın sultan için sadece bir musahip olmadığı, dönemde sultan ile müellifler arasında bir aracı olduğu söylenebilir.[262] Ağanın iç hazinedar başılık gibi etkin konumda bulunması nedeniyle hem sultan tarafından tercüme veya telif edilecek eserlerin Zeyrek Ağa tarafından müelliflere bildirildiği hem de bazı müelliflerin yazdıkları eserleri Zeyrek Ağa aracılığıyla sultana sundukları bilinmektedir. Bunlardan ilki ileride ayrıntılı olarak ele alınacak Derviş Paşa'nın *Murâd-nâme*sidir. Paşa'ya, eserin girişinde belirttiği üzere Benâ'î mahlaslı bir Fars

[256] Selânikî Mustafa Efendi, **Târîh-i Selânikî**, C. I. s. 338.
[257] Selânikî Mustafa Efendi, **Târîh-i Selânikî**, C. II, s. 447; A. Ezgi Dikici, "Saltanat Sembolü Olarak 'Farklı' Bedenler: Osmanlı Sarayında Cüceler ve Dilsizler", **Toplumsal Tarih**, S. 248 (Ağustos 2014), s. 23; Selçuk Demir, **75 Numaralı Mühimme Defteri'nin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi (S. 1-171)**, Erzurum, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2008, s. 61.
[258] Selânikî Mustafa Efendi, **Târîh-i Selânikî**, C. II, s. 487.
[259] Muhammet Nuri Tunç, "Besni Cüce Zeyrek Ağa Câmii (Hacı Zeyrek -Kurşunlu -Külhanönü Câmii)", **Vakıflar Dergisi**, 2021 (55), s. 101-116.
[260] Cihan Okuyucu, **Cinânî: Hayatı, Eserleri, Divanının Tenkidli Metni**, s. 422-423, Tarih 106.
[261] **A.e.,** s. 424-425, Tarih 107-114.
[262] Zeren Tanındı, "Topkapı Sarayı'nın Ağaları ve Kitaplar", s. 50-51; Filiz Çağman, "Mimar Sinan Döneminde Saray'ın Ehl-i Hiref Teşkilatı, " s. 74; Özdemir Nutku, "Cüce", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, https://islamansiklopedisi.org.tr/cuce (21.06.2021).

şairinin *Sehâ-nâme* isimli eserini Zeyrek Ağa aracılığıyla sultan tarafından tercüme edilmesi emredilmiş ve Derviş Paşa da tercüme ettiği esere sultana ithafen *Murâd-nâme* ismini koymuştur.[263]

Zeyrek Ağa'nın bu eser dışında sultana ait Türkçe şiirlerin bulunduğu bir *Dîvân* [TSMK H. 2/2107] tertip ettirdiği görülmektedir. Zeyrek Ağa ayrıca bu *Dîvân*'ın dış kapağı için murassa bir cilt tasarlamış ve hazırlatmıştır.[264] Bu cildin yüzeyine ise yine saraydan şair olan Derviş Ağa sultan için iki manzume kaleme almıştır.[265] Âlî'nin *Nusret-nâme*'si ve İntizâmî'nin *Sûr-nâme*'sinin tasvirlerinin yapılmasında da Dârüssaâde Ağası Mehmed Ağa ile birlikte danışmanlık görevini üstlenmiştir. Bu iki eserin çeşitli bölümlerinde ağaların tasvirleri mevcuttur.[266] Gelibolulu Âlî, inşa mektuplarının yer aldığı *Menşe'ü'l-İnşâ* kitabında Zeyrek Ağa'ya *oğlum* diye hitap ederek hem padişahın çevresinden uzaklaşmasından yakınmış hem de tertip ve tezhibiyle dokuz aydır uğraştığı *Nusret-nâme* isimli eser bitmeden III. Murad'ın öldüğüne dair bir rivayetten dolayı telaşlanmıştır. Fakat haberin asılsız olduğu müjdesini öğrenince kölesini azat edip Eyüp Sultan'da kurban kestirmiştir. Mektubun devamına sultan için yazdığı bir gazeli de eklemiştir:[267]

Cihân turdukça tur Nûh ʿömri sür kim cân-ı ʿâlemsin
Fenâ tûfânı düşmez sana sen bir şâh-ı ekremsin

Saʿâdet mülki çâr erkân idinmiş ʿunsur-ı pâkün
Muhammessin müsellessin muʿaşşersin mükerremsin

Niçe bin kerre yüz bin âdemün ser-mâye-i ʿömri
Behişt-i zât-ı pâkünle ʿaceb ferhunde âdemsin

Vücûdun genc-i lâ-yüfnâ durur nʾeyler fenâ anda
Tılısm-ı kenz-i aʿzamsın rümûz-ı sırr-ı mübhemsin

Hakîkat bâgıdur tabʿun garâbet bundadur ammâ
Çeker bülbüllerün gam gül gibi sen şâd u hurremsin

Sabâ gibi ider kûyunda âsâyiş cihân halkı
Riyâzet maʿdelet şimşâdı zıllullâh-ı hoş-demsin

[263] Beyhan Kesik, **Dervîş Paşa Murâd-nâme**, Giresun, 2009, s. 89, 251. beyit ve sonrası.
[264] III. Murad'ın Türkçe Dîvân nüshaları kısmında bu kap ayrıntılı olarak ele alındı.
[265] Filiz Çağman, "Serzergerân Mehmet Usta ve Eserleri", **Kemal Çığ'a Armağan**, İstanbul: Topkapı Sarayı Müzesi Müdürlüğü Yayınları, 1984, s. 51-88; Ahmet Saim Arıtan, "Ciltçilik", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, https://islamansiklopedisi.org.tr/ciltcilik (21.06.2021).
[266] Zeren Tanındı, "Topkapı Sarayı'nın Ağaları ve Kitaplar", s. 50; Serpil Bağcı vd., **Osmanlı Resim Sanatı**, s. 143.
[267] Cornell H. Fleischer, **Tarihçi Mustafa Ali-Bir Osmanlı Aydın ve Bürokratı**, s. 117.

Cihânı ʿayn-ı ʿÂlî görmesün hîç hâk-i pâyunsuz
O bir ednâ kulundur ana sen sultân-ı aʿzamsın[268]

Konyalı Derviş Mahmud, 983/1575 yılında mesnevihan olduktan sonra İstanbul'a yaptığı bir seyahat sırasında Şem'î'den padişahın Mevlana'ya ve *Mesnevî*'sine olan merakını duyması üzerine *Menâkıb-ı Sevâkıb*'dan[269] bazı tercümeler yaptığını ve taslak hâlinin saraya sunulduğunu söyler. Sunulan taslağı beğenen III. Murad, eseri tamamlamasını Zeyrek Ağa vasıtasıyla Derviş Mahmud'a emretmiştir. Derviş Mahmud da eserini bitirerek "fakirler muhibbi ve zayıfların mürebbiyesi" Zeyrek Ağa aracılığıyla eserin tam hâlini sunmuştur.[270] Dönemin velûd müelliflerinden Şem'î, dostu Ömer b. Hüseyin'in isteği üzerine Zeyrek Ağa'nın adına Attar'ın *Pend-nâme'*sini *Sa'âdet-nâme* ismiyle tercüme etmiştir. Şem'î eserinin girişinde tercümeye nasıl başladığını ve kim tarafından yönlendirildiğini söyledikten sonra Zeyrek Ağa'ya dair bir medhiye kaleme almıştır:

Sa'âdetmend-i 'âlem Zeyrek Ağa
Cihânı nâm-i nîk ile tutupdur
Anun ism-i şerîfinden muhakkak
Hısâl-i nîki hem ma'lûm olupdur[271]

Zeyrek Ağa'nın aracı olmasıyla tercüme edilen bir diğer eser Nev'î'nin, *Füsus* tercüme ve şerhidir. III. Murad'ın gördüğü bir rüya üzerine Zeyrek Ağa'nın emriyle tercüme/ şerh edilmiş olan eserin tam adı *Keşfü'l-Hicâb min Vechi'l-Kitâb*'tır. Eserin adını da bizzat sultan vermiştir. Nev'î, eserin şerh olunmasıyla ilgili emrin kendisine Zeyrek Ağa tarafından (*mukarreb-i hazret-i saltanat, Zeyrek Ağa vesâtatı ile*) bildirildiğini söyler.[272] Bu not Zeyrek Ağa'nın sultan ile müellifler

[268] Aksoyak, mektupta yer alan 'oğlum' ifadesinden yola çıkarak Zeyrek Ağa'nın babasından Zeyrek Ağa'ya yazıldığını söylemiştir. Hâlbuki Âlî kendinden küçük olan Zeyrek Ağa'ya şefkat göstergesi olarak 'oğlum diye hitap ettiği anlaşılmaktadır. Mektubun sureti için bkz. Gelibolulu Mustafa Âlî, **Menşe'ü'l-İnşâ**, s. 20, 158-160.

[269] Mahmud Dede, 1590 yılında 9 bab ve her babda çeşitli fasıllarda yazarak eserini Konya'da tamamladıktan sonra sultana sunmak üzere İstanbul'a gelmiştir. Sultan için tasvirlenmiş Hâlihazırda New York Morgan Library'de olan nüshada 29 tasvir bulunmaktadır. Derviş Mahmûd-ı Mesnevî-Han, **Menkıbelerin Parlak Yıldızları/Sevâkıb-ı Menâkıb**, Hazırlayanlar: Hüseyin Ayan-Gönül Ayan, İstanbul, Büyüyenay Yayınları, 2019.

[270] Zeren Tanındı, "Topkapı Sarayı'nın Ağaları ve Kitaplar", s. 51; Hesna Haral, **Osmanlı minyatüründe Mevlana'nın Yaşam Öyküsü: Menakıbü'l-Arifin ve Tercüme-i Sevakıb-ı Menakıb Nüshaları**, İstanbul, İstanbul Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Türk-İslam Sanatları Tarihi Bilim Dalı, Doktora Tezi, 2014.

[271] Süleymaniye Ktp. Kadızade Mehmed, 400, 2a. Sevgi Elif Keyik, **XVI. yüzyıl sanatçılarından Şem`i`nin Şerh-i Pendnamesi**, İzmir, Ege Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2001, s. 71.

[272] Süleymaniye Ktp. Fazıl Ahmed Paşa, 715, 4b.

arasında aracı kişi konumda olduğunu göstermektedir. Ağa aynı zamanda sultanın şairlerden isteklerini onlara bildiren kişidir. Kınalı-zâde Hasan Çelebi, *Tezkire*'sinde Gazanfer Ağa için kasideler yazan Fedâyî'nin Zeyrek Ağa için de methiye yazdığını söyler ve bu methiyeden alıntı yapar:

Felek pâye Zeyrek Aga-yı mükerrem
Ser-efrâz-ı 'âlem me'âlî-merâtib

Felek kasr-ı kadrine bakmak dilerken
Düşer tâcı yire degül mihr-i gârib

Ne yire ki ugrarsa hulk-ı nesîmi
Olur misk ü 'anber kamu tîn-i lâzib

Latîfü'l-mebâdî şerîfü'l-ma'â'iş
Kesîrü'l-mahâsin hatîrü'l-'avâkıb

Bülend-âstânı ki der-bezm-i kadreş
Felek-micmere geşt ü ahker kevâkib

Kıluq kasd-ı ta'zîm ider hâme secde
Kaçan nâm-ı pâkun anun yazsa kâtib[273]

2.1.3.4. Dervîş Ağa/Paşa

Hersek/Mostar doğumlu olan Dervîş Ağa, II. Selim devrinde İstanbul'a getirilerek İbrahim Paşa Sarayı'nda yetiştirilmiş ve III. Murad döneminde Enderun'da doğancılar sınıfına dâhil edilmiştir.[274] II. Selim ve III. Murad devrinde İbrahim Paşa Sarayı'ndaki kişilerin eğitimiyle Sokollu Mehmed Paşa ilgilendiği için Dervîş muhtemelen burada paşa ile yakınlık kurmuştur. Ayrıca bu dönemin meşhur şârihi ve İbrahim Paşa Sarayı'nda eğitim veren Sûdî'den ders aldığı söylenir.[275] III. Murad tarafından has odaya alınmasıyla (978/1570) birlikte Zeyrek Ağa'nın teşvikiyle Benâî'nin Farsça manzum *Sehâ-nâme*'sini *Murâd-nâme* adıyla Türkçeye çevirmiştir.[276]

[273] Kınalızade Hasan Çelebi, **Tezkiretü'ş-şu'arâ**, 656.
[274] Mahmut Ak, "Derviş Paşa, Bosnevî", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, https://islamansiklopedisi.org.tr/dervis-pasa-bosnevi (21.06.2021); Kadir Alper, "Derviş Paşa ve 'Derviş Paşa İnşâsı'", **Journal Of Social, Humanities and Administrative Sciences**, 5(16), s. 488-521.
[275] Adnan Kadrić, (2007). "Derviš-pasha Bajezidagić and his work "Zubdetu'l Es'ar'', **Anali Gazi Husrev-Begove Biblioteke**, 2007, 14(25-26), s. 87-110.
[276] Derviş Paşa**, Muradnâme**, Millet Ktp. Ali Emîrî Manzum 1010; Britislava Üni. Ktp. TF 42, 41b-85b; Adnan Kadric, **Muradnama-Derviš-paša Bajezidagić**, Orijeltalni institut u Sarajevu 2008; Beyhan Kesik, **Dervîş Paşa Murâd-nâme**, Giresun, 2009, s. 89, 251. beyit ve sonrası.

986/1578'de çâşnîgîrbaşılık görevinde iken Dervîş Ağa'nın bölüğü padişahın huzurunda cündîlik oynadıkları için üç yüz filori bu oyun için talep edilmiştir.[277] Dervîş Ağa'nın doğancıbaşı olması ile sultan ile yakınlığı daha da artmış ve onun birçok şiirine nazire söylemiştir. Almanya Berlin Devlet Kütüphanesi Türkçe Yazmaları, Ms. Or. Oct. 3652 numaralı mecmuada Dervîş mahlasıyla, III. Murad'ın on gazeline on tane nazire yazmıştır. Ayrıca bu görevi sırasında doğancılar içinde iken muhtemelen padişahın en yakın adamlarından Zeyrek Ağa'nın desteği ile 990/1582 şenliği ile ilgili uzun Farsça bir manzume kaleme almıştır. Şehzade Mehmed'in sünnet şenliği için yazılan *Zübdetü'l-Eş'âr* Dervîş Ağa'nın beliğ bir ifade ile yazdığı eserdir. Bu eserin takrizini ise Hoca Sâdeddin Efendi kaleme almıştır.[278] Diğer yandan III. Murad'ın Türkçe *Dîvân*'ının (TSMK H. 2/2107) kapağındaki yazıları Dervîş Ağa yazmıştır. Dervîş Ağa, sultana ait üstelik Zeyrek Ağa tarafından tasarlanmış bir *Dîvân*'ın kapak kısmına manzumeler yazacak kadar etkin bir konumdadır ve bu durum saray içi ilişkilerinin de güçlü olduğunu gösterir. Bazı şiirlerinde mahlas kullanmayan şair bazı şiirlerinde ise *Dervîş* mahlasını kullanmıştır.[279] Saray içinde kendisine Zeyrek Ağa'yı hami seçen Dervîş Ağa aynı zamanda sultana yakın bir konumda olduğu için de dışarıdaki müellifler tarafından hami ve aracı konumundadır. Bâkî'nin Bostanzâde ile çekişmesinde Dervîş Ağa'yı aracı olarak kullanmaya çalışması ağanın hem konumundan hem de şairliğinden olabilir.[280] 1004/1595-1596'da doğancıbaşı iken hacca giden Dervîş Ağa İstanbul'a geldikten sonra aynı yıl içinde III. Mehmed tarafından şahincibaşı yapılmıştır. Bağdatlı Rûhî, Dervîş Ağa'nın bu görevi için manzum bir tarih düşürmüştür:

Hidivv-i civân-baht-ı Sultân Mehmed
Ki yok zâtına ma'deletde mu'âdil

Der-i kâm-bahşında Dervîş Agayı
Görüp himmete lâyık ihsâna kâbil

İdüp behre-mend ol hümâ-tab'ı kıldı
Murâdın cihân sayd-gâhında hâsıl

Cihâna beşrâret yerin buldı devlet

[277] Osman Yiğit, **Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi 34 Numaralı Filori Defteri (Değerlendirme-Transkripsiyon)**, s. 244.
[278] Eserin incelemesi *1582 Şenliği* kısmında ayrıntılı olarak ele alınacaktır. Ayrıntılar için bkz. Zehra Toska, "Bir Armağan Zübdetü'l-Eş'ar", **Prof. Dr. Nihad M. Çetin'e Armağan**, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1999, s. 293-358.
[279] Kadir Alper, "Derviş Paşa ve 'Derviş Paşa İnşâsı'", s. 491-496.
[280] Hasan Bey-zâde Ahmed Paşa, **Hasan Bey-zâde Târîhi**, C. II, s. 370-374.

Kerem kıldı dervîşine şâh-ı kâmil

Olup şâd Rûhî rakam kıldı târîh
'Atâ kıldı Dervîşe sultân-ı 'âdil (1004/1595-1596)[281]

Şahincibaşılık görevi ile Eğri ve Haçova seferine katılan Dervîş Ağa burada gösterdiği yararlılıklar neticesinde önce küçük mirâhûr, ardından çakırcıbaşı ve nihayet 1007/1599'da Bosna beylerbeyliğine tayin edilerek paşa unvanını almıştır. Burada meşhur Mostar köprüsü için Arapça bir kitabe kaleme alan Dervîş Paşa, ayrıca yine Bosna Hersek Mostar'da bir cami yaptırarak vakfiyelerini buraya vakfetmiştir.[282] Dervîş Paşa, III. Mehmed döneminde de yapılan fetihlere dair bir gazel kaleme almış ve sultana sunmuştur.[283] Filibeli Vecdî *Dîvân*'ında ağanın bir gazeline yazılmış nazire yer almaktadır.

Dervîş:

'İzârun üzre kim peyveste ol zülf-i dü-tâ sarkar
İner yollar basar cân u dile ey bi-vefâ sarkar

Vecdî:

Turur hançer kemerde tîg-ı tîz-i dil-rübâ sarkar
İner yollar keser beller basar sag u sola sarkar[284]

Süheylî *Dîvân*'ında Hâtem Beg'e yazılmış olan manzum bir mektupta Dervîş Ağa'nın III. Murad'ın yanında bulunduğu ve onun iltifatına mazhar olduğu anlaşılmaktadır:

Yine mazhar mi lütf-ı pâdişâh-ı 'âlem-ârâya
Geçer mi rûzgârı zevk ile Dervîş Aganun[285]

III. Murad döneminde sultan ile müellifler arasında aracı konumunda olan Dervîş Ağa'ya, 998/1589'da *Mesnevî* kaleme alan ve ismi belirtilmeyen bir kişi aracı olması için başvurmuş onun da arzıyla ilgili kişiye yüz filori verilmiştir.[286] Cinânî'nin de Dervîş Ağa adına yazmış olduğu Farsça bir gazeli vardır. Bu gazelde Dervîş Ağa'nın padişaha ulaşmak için bir vesile olarak tavsif edilmesi bu dönemdeki

[281] Coşkun Ak, **Bağdatlı Rûhî Divanı Karşılaştırmalı Metin I-II**, C. 1, s. 266-267.
[282] Kadir Alper, "Derviş Paşa ve 'Derviş Paşa İnşâsı'", s. 497.
[283] TSMA. E. 1285-42.
[284] Hasan Kavruk-Bahir Selçuk, **Filibeli Vecdî ve Divanı (Metin-Dizin),** 16. Gazel.
[285] **Süheylî Dîvânı,** Kaside 15/Beyit 14.
[286] Osman Yiğit, **Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi 34 Numaralı Filori Defteri (Değerlendirme-Transkripsiyon)**, s. 680.

şair-hami ilişkisini anlamak konusunda önemli bir ipucudur. Çünkü Gelibolulu Mustafa Âlî'nin Rumeli Beylerbeyi Mehmed Paşa'yı musahiplik görevi sayesinde padişaha ulaşma vesilesi görürken, Cinânî'nin de Dervîş Ağa'yı aracı olarak görmesi III. Murad döneminde sultana yakın kişilerin önceki padişahlara nazaran değiştiğini gösteren en önemli emarelerdir:

> *Ey varlığı, şefkati ile hüner sahiplerinin lütuf, izzet ve mevki sebebi olan,*
> *Hak seni dünya padişahına ulaşma vesilesi kıldı; seni bu sebeple padişah kapısındaki haslardan eyledi.*
> *Rica sahiplerine bütün bağışların art niyetsizdir; teşekküre layık işlerin hep Allah için, Allah yolundadır.*
> *İsmin Derviş olduğu gibi huyların da hep dervişçedir. Bu sebeple benzersiz zatın şahın mahremi oldu.*
> *Merhametten dolayı Cinânî'ye yüz vermene lüzum yok; zira o lütuf kapına istese de istemese de gelmeye mecburdur.*
> *Tatlı sözlerinin şekeri ağızlara erişince, senin Hassan tabiatının eserlerine herkes övgü yağdırır.*[287]

Dervîş Ağa'nın bu dönemde bazı eserlere takriz yazdığı bilinmektedir. Vâlî'nin Fettâhî'nin (ö. 852/1448 [?]) *Hüsn ü Dil* isimli mesnevisini Türkçeye tercüme etmesi üzerine Dervîş Ağa, tercümeye Türkçe mesnevi tarzında altı beyitlik bir takriz yazmıştır.[288] Bu durumda Vâlî'nin Dervîş Ağa'nın himayesinde olduğu söylenebilir.

Dervîş Ağa'nın sarayda hizmette bulunduğu süre içerisinde hem III. Murad'dan hem de III. Mehmed'den farklı zamanlarda kendisine ihsanlarda bulunulmuştur. 978/1570'de III. Murad'ın emriyle saraydaki doğancılar, dellaklar ve câmeşûylara farklı miktarlarda ihsanlar yapılırken Dervîş Ağa'ya otuz filori verilmiştir.[289] 986/1578'de Dervîş Ağa'ya yine sultan tarafından odabaşı olan Gazanfer Ağa yedinden üç yüz filori ihsan olunmuş,[290] 997/1588'de doğancıbaşı görevinde iken emrindeki kişilere dağıtması için 1631 filori verilmiştir. Dervîş Ağa'nın bu miktar içinden payına elli filori düşmüştür.[291] Bu kayıtların bazılarında Dervîş Ağa'nın ismi Dervîş Serbâzî (Doğancıbaşı Dervîş) diye kayıtlıdır. 997/1588'de Mısır beylerbeyi Üveys Paşa tarafından sultana hediye olarak

[287] Cihan Okuyucu, **Cinânî: Hayatı, Eserleri, Divanının Tenkidli Metni**, s. 754.
[288] M. Fatih Köksal, "Türk Edebiyatında Hüsn ü Dil Hikâyeleri ve Yenipazarlı Vâlî'nin Hüsn ü Dil Mesnevisi", **Türklük Bilimi Araştırmaları**, 1996, S. 6, s. 112.
[289] Osman Yiğit, **Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi 34 Numaralı Filori Defteri (Değerlendirme-Transkripsiyon)**, s. 60.
[290] **A.e.,** s. 253.
[291] **A.e.,** s. 618.

gönderilen doğanlara karşılık çeşitli ihsanlarda bulunulurken bu miktarlar Doğancıbaşı Dervîş halife aracılığıyla ilgili kişilere verilmiştir.[292] Doğancıbaşı görevinde yer aldığı sırada sultana hediye edilen avcı kuşları teslim alan Dervîş Ağa, sultan tarafından verilen ihsanları da teslim eden kişi konumundadır. Bütün bu ihsanlar III. Murad dönemine aittir. III. Mehmed döneminde ise 1004/1596'da şahincibaşı olan Dervîş Ağa Eğri seferine giderken Çatalca civarında sultana bir topuz hediye etmiş bunun karşılığında ise kendisine iki yüz filori verilmiştir.[293]

2.1.3.5. Musahip Mehmed Ağa

Mehmed Ağa, Habeşî Mehmed Ağa ile karıştırılmamak için Musahib Mehmed Ağa olarak anılmıştır. Gelibolulu Âlî *Mevâ'idü'n-Nefâ'is fî Kavâ'idi'l-Mecâlis*'inde III. Murad'ın Manisa'da iken kilercibaşısı olan ve 'Arab Mehmed Ağa olarak bilinen ağanın harem ağalığı görevine getirildiğini fakat bunu beceremeyince sultanın özel toplantılarına katıldığını ve saraydan uzaklaştırılmadığını yazar. Ömrünün sonuna dek musahiplik makamında gözden düşmeyen Musahip Mehmed Ağa III. Mehmed devrinde de rağbet görmüştür. Yine Âlî'nin yazdığına göre, Mehmed Ağa sürekli seyahat eden birisidir.[294]

Musahip Mehmed Ağa'nın III. Murad dönemindeki değerine dikkat çeken müelliflerden biri de Rüstem Paşa-zâde Hüseyin Efendi'dir. Rüstem Paşa-zâde 1592'de yazmış olduğu manzum mektupta Mehmed Ağa'nın "*Fahr-ı âlem (Hz. Peygamber) ile adaş olan eşsiz ağa, daima padişahın yanında izzet ve yücelikte midir?*" diyerek onun sultana olan yakınlığına dikkat çekmiştir.[295]

III. Murad adına Fettâhî-i Nîşâburî'nin *Hüsn ü Dil* isimli klasik aşk mesnevisini aynı isimle tercüme eden Yenipazarlı Vâlî eserini Muhasip Mehmed Ağa vasıtasıyla sultana sunmuştur.[296] Dönemin şairlerinden Dürrî mahlasıyla şiirler yazan Abdülbaki, Mehmed Ağa'nın terbiyetinde yetişmiş şairlerdendir hatta ağayla birlikte hacca gitmiştir.[297] III. Murad dönemi ağalarından sonradan paşa unvanını alacak olan Nasûh Paşa zülüflü baltacılardan iken Musahib Mehmed Ağa'nın

[292] **A.e.,** s. 621.
[293] **A.e.,** s. 942.
[294] Mehmet Şeker, **Gelibolulu Mustafa Âlî ve Mevâ'idü'n-Nefâ'is fî Kavâ'ıdi'l-Mecâlis**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1997, s. 281-282.
[295] Sadık Yazar, "Hasîbî Mahlaslı Rüstem Paşa-zâde Hüseyin Efendi'nin Mısır'dan İstanbul'daki Yârâna Gönderdiği Manzum Mektubu", s. 1208,
[296] İ. Hakkı Aksoyak, **Kefeli Hüseyin/Râznâme**, s. 210-212.
[297] Nev'îzâde Atâyî, **Hadâ'iku'l-Hakâ'ik fî Tekmileti'ş-Şakâ'ik**, C. 2. s. 1481-1482.

hizmetinde yer almış kişilerdendir.[298] Derviş Ağa'nın Zeyrek Ağa'ya yakınlığı ile sonrasında paşa unvanını alması gibi Nasûh Paşa'nın bu hizmetten sonra müteferrika ardından Zile voyvodası olmasında muhtemelen Mehmed Ağa'nın etkisi vardı.

2.1.3.6. Çevgânî Cüce

III. Murad dönemi ile ilgili kayıtlarda ismi geçen cüce ağalardan biri de Çevgânî Cüce'dir. Süheyli *Dîvân*'ında yer alan bir şiirde sultana sunulmak istenen bir kaside Çevgânî Cüce aracığıyla arz edilmiştir *"Hazret-i pâdişâh-ı celîlü'ş-şân hâkân-ı kâmilü'l-'irfân Sultân Murâd b. Selîm Hân hâk-pây-i 'izzetlerine Çevgânî Cüce vâsıtasıyla virildi"*.[299] *Filori Defteri*'nde yer alan başka bir kayıtta Çevgânî sultana ismi belirtilmeyen birinin kitabını sunmuş ve karşılığında otuz filori inâm edilmiştir.[300] Dönemin hazine imamı olan Ömer Efendi'nin yapmış olduğu tefsir için kendisine elli filori Çevgânî Cüce aracılığıyla verilmiştir.[301] Bu kayıtlar Çevgânî Cüce'nin sultana eser ve manzumelerin sunulmasında aracı olduğunu göstermektedir. Çevgânî Cüce'ye III. Murad tarafından birçok kez ihsanlarda bulunulmuştur. Sultana hediye edilen bir saat için kendisine otuz filori,[302] 996/1588'de bayram dolayısıyla otuz filori,[303] yine 998/1590'da bayram vesilesiyle otuz filori[304] verilmiştir. Aynı *Filori Defteri*'nde sultan tarafından ağalar, dilsizler ve cücelere birçok kez *in'âm-ı pâdişâhî* olunmuştur. III. Murad'ın çevresinde yer alan bu kişilere karşı gösterdiği cömertliği bu defterde takip etmek mümkündür.

2.1.3.7. Nuh Halife

Sultanın mîrâhuru olan ve Enderun'da bulanan Nuh halife hem III. Murad'ın şiirlerinin şerhlerinin en hacimlisi olan *Mir'âtü'l-Gaybî* hem de vakıa, rüya mektuplarını içeren *Kitâbü'l-Menâmât*'ın toplayıcısı olarak karşımıza çıkmaktadır. Her iki eserin de yazımının Nuh Halife elinden çıktığı eserlerin hatlarının/yazılarını incelenmesi ile açık bir şekilde göstermektedir. Saraydan yapılan masrafların tutulduğu defterde Nuh Halife için elli filori olduğuna dair kayıt mevcuttur. Bu

[298] **A.e.,** C. 2. s. 1556.
[299] **Süheylî Dîvânı**, Kaside 6.
[300] Osman Yiğit, **Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi 34 Numaralı Filori Defteri (Değerlendirme-Transkripsiyon)**, s. 203.
[301] **A.e.,** s. 477.
[302] **A.e.,** s. 437.
[303] **A.e.,** s. 589.
[304] **A.e.,** s. 676.

defterde 992/1585 tarihinde Nuh Halife'nin odada olduğu anlaşılmaktadır.[305] Nuh Halife'nin sarayda dülbent oğlanı olarak görev yaptığına dair kayıtta kendisine elli filori ihsanda bulunulmuştur.[306] Yine kayıtlardan takip edebildiğimiz kadar elli filorinin bağışlandığı başka bir tarihte Nuh Halife Hane-i Hassa içinde yer almaktadır.[307] Nuh Halife Hane-i Hassa'dan sonra 992/1585'te çuhadarlık görevi ile görevlendirilmiştir.[308]

Değerlendirme

III. Murad devri saray çevresiyle ilgili sonuç olarak, II. Selim devrinden itibaren sultanların saraya bağlı bir hayat sürmesi ile Hanım sultanlar ve harem ağalarının etkisi daha da artmıştır. Bu yüzden III. Murad'ın saltanatı ağalar devrinin başlangıcı olarak nitelendirilebilir. II. Selim devrinde de harem ağaları olmasına rağmen III. Murad devrinde Dârüssaâde ve Bâbüssaâde'nin ayrılması ve yine Haremeyn vakıflarının ağalarının yönetimine verilmesi bahsi geçen ağaların hem müellifler hem şairler nezdinde hem de dönemin kaynaklarında daha ön plana çıkmasını sağlamıştır. Habeşî Mehmed Ağa ile başlayan bu etkin güç onun etrafındaki diğer ağaların da öne çıkmasına ve hamilik konusunda öncü olmalarına imkân vermiştir. Habeşî Mehmed Ağa'nın halefi sayılabilecek olan Gazanfer Ağa bu devrin önde gelen harem ağalarındandır. Her iki ağa da sultanlar ve vezirler gibi medreseler kurmuşlar ve bu medreseler dönemin seçkin kurumları arasında sayılmıştır. XVI. yüzyılın sonuna doğru hakkında en çok manzume yazılan ve eser sunulan ağa olarak Gazanfer Ağa'nın ismi geçmektedir. Birçok müellif ve şair ile irtibatı olan Gazanfer Ağa bürokratik atamalarda da özellikle III. Mehmed'in danışmanı gibi davranmıştır. Habeşî Mehmed Ağa'nın ise sınır boylarında İsmail Geçidi'ni kurması ise harem ağaları tarihinde ayrı bir özellik taşımaktadır. Mehmed Ağa'nın yapmış olduğu imar faaliyetlerine sultanın meclislerinde yüksek sesle şiirler okuyan Âsârî tarihler düşürmüştür.

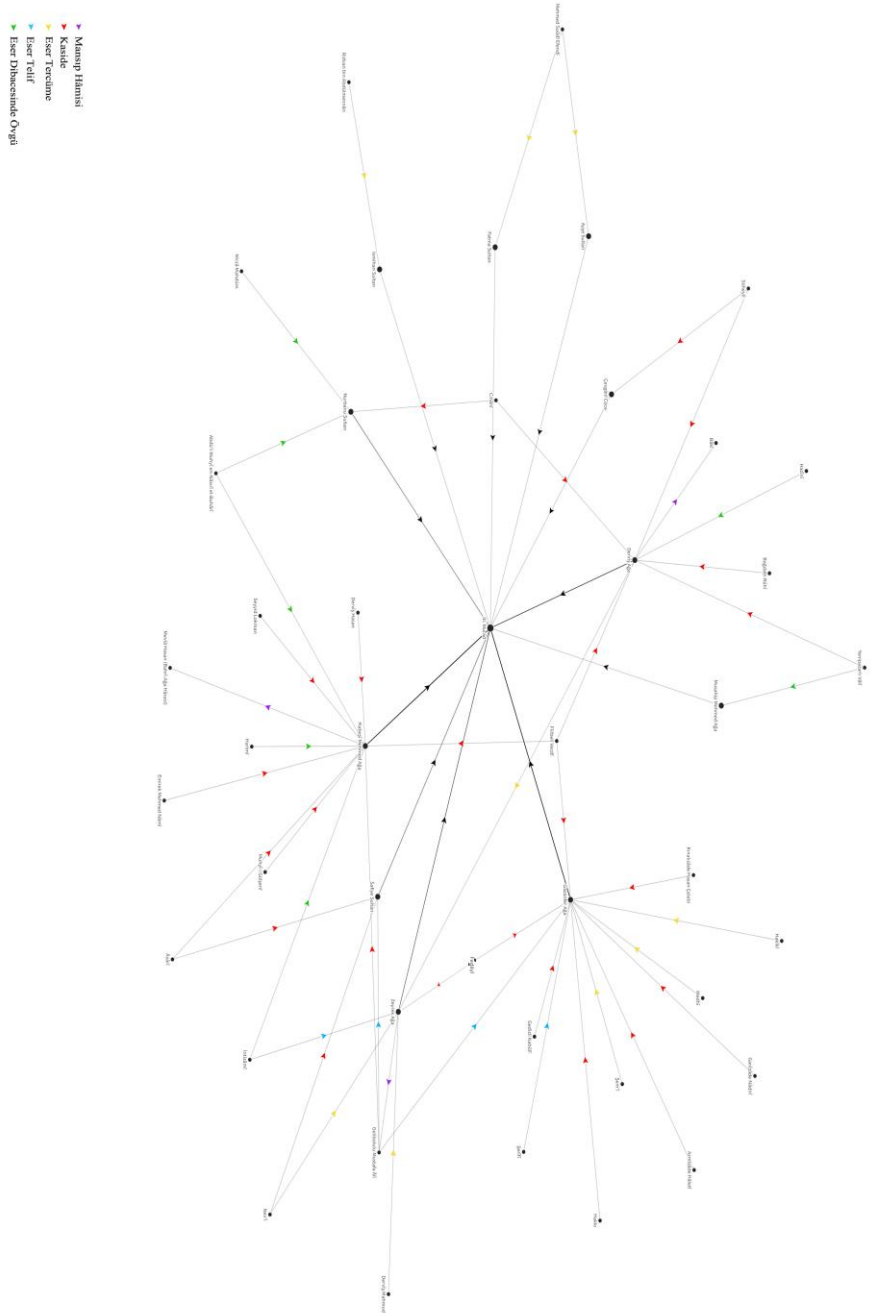
Mehmed Ağa'nın yanında Cüce Zeyrek Ağa onun da yanında Dervîş Ağa (Paşa) dönemin birçok eserinin telif ve tercüme edilmesinde hatta tasvirlenmesinde etkin rol oynamıştır. Dervîş Ağa'nın Bâkî'ye hamilik etmesi bu dönemde hamilerin

[305] **A.e.,** s. 442.
[306] **A.e.,** s. 473.
[307] **A.e.,** s. 517.
[308] **A.e.,** s. 612.

aynı zamanda mahmi olabileceğini göstermektedir. Ayrıca Dervîş Ağa 990/1582 sünnet şenliği ile ilgili Farsça bir eser kaleme almış, sultan için Farsçadan eser tercüme etmiş hatta onun birçok şiirine nazireler yazmıştır.

Bu dönemde Habeşî Mehmed Ağa özellikle padişaha ve döneme dair eserleri tasvirletirken Zeyrek Ağa müelliflerin telif ve tercüme etmesinde öncülük etmiştir. Dervîş Ağa ise bir müellif olarak manzumeleriyle onların destekçisi konumunda yer almıştır. Zeyrek Ağa'nın ayrıca Murâdî mahlasıyla şiirler yazan sultanın şiirlerin bir araya getirerek tezhipli bir nüsha hazırlatması ve taşlarla süslü kapak kısmına da Dervîş Ağa'ya manzume yazdırması ile ortaya çıkan bugün TSMK H. 2/2107 numarada bulunan *Murâdî Dîvân*'ı dönemin en önemli yazmaları arasında sayılmaktadır ve nüsha sultana sunulmak için sarayda hazırlanmıştır.

Çizelge-2 Saray içi hamiler

2.2. Sadrazam, Paşa ve Beyler

III. Murad, sadrazamlık makamında yer alan kişileri, babası II. Selim zamanından paşalık unvanı almış kişiler arasından tercih etmiştir. Sokollu Mehmed Paşa II. Selim döneminin tek sadrazamı iken III. Murad döneminin ilk zamanlarında (beş yıl) veziriazamlık makamında kalmıştır. Aslında bu hâliyle bile Sokollu Mehmed Paşa III. Murad'ın tek seferde en uzun süre veziriazamlığını yapan kişidir. Fakat onun öldürülmesinden sonra bu devrin önceki padişahların döneminden farklı kılacak olan bir uygulama başlatılacaktır. Sürekli veziriazam değişikliği ve makamda sabit olarak bir kişinin kalmamasına neden olmuştur. Veziriazam makamındaki bu sürekli değişiklik valide sultan ve harem ağalarının etkisiyle padişahın kendini daha etkin kılma politikasının sonucu olabilir. Hâl böyle iken bile sadrazamların denetiminde özellikle telhisler kullanılmış ve paşalar düzenli bir şekilde bu raporları vermiştir.[309] Paşaların durum bu iken saray tarafında ise özellikle hanım sultanlar ve ağalar kendi tarafında olan kişileri vezir olarak desteklemiştir. Hatta sevdikleri vezirleri saraydan evlendirmişlerdir.[310]

Diğer yandan bu dönemde önceki dönemlerden farklı olarak musahip-vezir kavramı ortaya çıkmıştır. Bu kavram özellikle Şemsî Ahmed Paşa ve Doğancı Mehmed Paşa için kullanılmıştır. Fakat 988/1580'de Şemsî Ahmed Paşa ve 997/1589'da çıkan isyanda Doğancı Mehmed Paşa'nın öldürülmesi ile musahip-vezir sistemi artık kullanılmamıştır.[311] Aslında burada Sokollu Mehmed Paşa'nın ölümüyle başlayan değişimle olağanüstü yetkilerle donatılan ağalar ve musahip-vezirler yönetimde yer alan diğer bürokrat veya askerlerin dikkatini olumsuz anlamda kendilerine çekmiştir. Tezcan, bu kişilerin vüzera tarafından küçük görüldüğünü söyler.[312] Hatta bu durum onların aleyhine olmuş Doğancı Mehmed Paşa ve Gazanfer Ağa örneğinde olduğu gibi akıbetleri ölümle sonuçlanmıştır.[313]

---

[309] Paşalar tarafından yazılan telhislerin önemine döneminin diğer müellifleri de dikkat çekmiştir. Bkz. Süheylî Ahmed b. Hemdem, **Süheyli'den Duyulmadık Hikayeler Aca'ibü'l-Measir ve Gara'ibü'n-Nevadir**, s. 219.
[310] Günhan Börekçi, **Factions and Favorites at the Courts of Sultan Ahmed I (r. 1603-1617) and His Immediate Predecessors**, s. 255.
[311] **A.e.,** s. 175, 196.
[312] Baki Tezcan, **The Second Ottoman Empire: Political and Social Transformation in the Early Modern World**, s. 80-81.
[313] Günhan Börekçi, **Factions and Favorites at the Courts of Sultan Ahmed I (r. 1603-1617) and His Immediate Predecessors**, s. 152.

III. Murad tahta çıktığı vakit babasının veziriazamı olan Sokollu'ya dokunamamıştır. Bunun nedeni muhtemelen paşanın hem devlet yönetimindeki tecrübesi hem de elde ettiği güçtür. II. Selim devrinin tek sadrazamı olan Sokollu bir nevi imparatorlukta kendi hâkimiyetini kurmuştu. Sokollu'nun bu hâkimiyeti dönemin müellif ve mütercimlerinin onun için yazdıkları eserlerde görmek mümkündür. III. Murad'ın kendini güçlü kılmak için tahta çıktığı andan itibaren siyasi bir çekişme içine girmesi sonucunda hem İran savaşları başlamış hem de savaş devam ederken Sokollu Mehmed Paşa öldürülmüştür. Bundan sonra sadarete gelen vezirlerde sürekli bir nöbet değişikliği ile göreve devam etmiştir. Ferhad Paşa, Siyavuş Paşa, Koca Sinan Paşa, Özdemiroğlu Osman Paşa farklı tarihlerde sadarete gelmiş paşalardır.

Kanûnî ve öncesinde vezirlerin mükerrer sadrazam olması nadir bir olaydır. Fakat III. Murad döneminde sürekli bir sadrazam değişikliğine gidilmiştir, diğer yandan bu değişikliklere rağmen görevden alınıp da öldürülen vezir yok gibidir. Rumeli Beylerbeyi Mehmed Paşa ve Budin Beylerbeyi Sokollu Mustafa Paşa dışındaki paşalar bir idam görmeden ya da suikasta uğramadan ecelleriyle ölmüştür. Bu durum III. Murad'ın görevden aldıktan sonra bir süre dinlenmek için saraydan uzaklaştırdığı paşayı her an tekrar vezir yapabileceğini göstermektedir. Böylece III. Murad dönemi ile ilgili bir farklılık daha ortaya çıkmakta ki bu durum nöbette bekleyen sadrazam adayı olarak nitelendirilebilir.[314] III. Murad dönemi müellif ve şairlerinin sultan dışında birçok sadrazam veya paşa ile irtibatları olmuştur. Farklı yönde gelişen hamilik sistemi içerisinde hem kendisinin yazdırmış olduğu hem de adına yazılmış eserler ile Sokollu Mehmed Paşa diğer vüzeradan bir adım öne çıkmıştır. Sokollu Mehmed Paşa'nın ardından yapmış olduğu fetihler için en fazla eser Özdemiroğlu Osman Paşa için yazılmıştır.

2.2.1. Sokollu Mehmed Paşa

Kanûnî döneminin son yıllarından itibaren II. Selim devrinin tamamı ve III. Murad devrinin ilk beş yılında sadrazamlık yapan Sokollu'nun imparatorluk tarihi içinde sadece siyasi anlamda değil, sosyal ve kültürel anlamda da etkisi XVI. yüzyılın ikinci yarısında oldukça etkili olmuştur. Sokollu, Kanûnî devrinde 1565'te

[314] Miguel Ángel de Bunes Ibarra-Evrim Türkçelik, "The Ottoman Empire of Murad III: The Consolidation of the Sultanate of Women", **Book of Felicity**, Barcelona: Moleiro, Libro de Felicidad, 2007, s. 13-41 (alıntı s. 21).

sadarete gelmiş[315] ve II. Selim saltanatı boyunca bu görevini sürdürmüştür. II. Selim devrinde sürekli olarak sadarette kalması hem izlediği politikaların etkisi hem de sultan damadı olmasından kaynaklıdır. II. Selim devrinde *pâdişâh-ı manevî* olacak olan Sokollu, III. Murad devrinin ilk beş yılında da her ne kadar kendisi için sıkıntılı bir zaman olsa da görevini sürdürmeyi başarmıştır. Üç padişaha sadrazamlık yapan Sokollu'nun bu yönüne Gelibolulu Âlî aracılığıyla III. Murad'ın cülusunu tebrik amacıyla mektup yazdıran bir beylerbeyi de değinmiştir. Sokollu yazılan mektuba göre her üç padişah döneminde de vezir olarak doğruluk, adalet ve eminlik üzerine olmuştur:

> *Husûsâ dahi bir vezîr-i kebîr-i rûşen-tedbîr ü müşîr-i meserret-masîr ü 'izzet-mesîr ve üç pâdişâh-ı hilâfet-serîr-i 'âlem-gîre bu külliyet ile hizmet eylemek ve bu makûle sadâkat u istikâmet ile 'adâlet ü emânet kütüb-i tevârîhde mestûr olan hikâyâtda görilmiş degüldür.*[316]

Yeni padişahın maiyetinin eski padişah çevresini saf dışı bırakma politikası II. Selim tahta çıkınca pek de etkili olmamıştır. Çünkü Kanûnî devrininin son sadrazamı III. Murad dönemde de etkisini sürdürecektir. Bu dönemde Selim'in maiyetindeki kişilerin çeşitli şekillerde saraydan uzaklaştırılması Sokollu'yu daha güçlü hâle getirmiştir. II. Selim'in yönetimde pasif kalmasının da bunda payı vardır. Sokollu asıl gücünü II. Selim'in kızı ve III. Murad'ın kız kardeşi İsmihan Sultan ile evlenerek kazanmıştır.

[315] Sokollu'nun sadrazam olması üzerine dönemin şairlerinden Bursalı Rahmî bir tarih manzumesi kaleme almıştır. Bkz. Fatih Tığlı, **Bursalı Rahmî Çelebi ve Dîvânı**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2006, s. 268-269.
[316] Gelibolulu Mustafa Âlî, **Menşe'ü'l-İnşâ**, s. 92-93.

Resim 45: Hz. Peygamber ait olduğu söylenen kılıcın Mısır'dan getirilerek III. Murad'a sunulmadan önce Sokollu Mehmed Paşa tarafından incelenmesi. Seyyid Lokman*, Şehinşâh-nâme-i Murâd-ı Sâlis,* C.1, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. Farsça Yazmalar 1404, 24a.

III. Murad'ın tahta geçmesi için kendi adamlarını gönderen Sokollu, sultanın cülus sırasında elini öpeceği kadar güçlü bir vezirdi. III. Murad'ın bu hareketi aslında Sokollu'nun hem atalarının mirası hem de imparatorluk dâhilinde en güçlü kişi olduğunu gösterir mahiyettedir. Muhtemelen bu olaydan sonra sultanın fikirlerinde değişiklik olmuş ilk icraatlarından biri bu kuvveti kırmak istemiştir.[317] Sokollu'ya karşı yapılan ilk hamle paşanın en yakın adamlarından biri olan Feridun Ahmed Bey'in 11 Muharrem 984/10 Nisan 1576'da nişancılıktan azledilmesidir.[318] Aslında bu III. Murad için bir başarıydı. Babası II. Selim tahta çıktığında sadrazam yine Sokollu Mehmed Paşa idi ve o da paşanın gücünü kırmak için güç dengesi kurmaya çalışmıştı. Fakat Sokollu'nun II. Selim saltanatı boyunca sadrazam olması bu dengeyi kuramadığını göstermektedir.[319] Bu güç ile Selim devrinde Sokollu *pâdişâh-ı manevî* olarak atamalara müdahil olmuş ve kendine yakın kişileri çeşitli mevkilere getirmiştir.[320] Onun devlet yönetimindeki başarılarına örnek olarak Bâlî Çelebi'nin yazmış olduğu kaside örnek verilebilir. Sokollu Mehmed Paşa'nın II. Selim tahta çıkana kadar Kanûnî'nin bedenini saklamasıyla ilgili olarak Bâlî Çelebi "*Kasîde be-düstûr-ı A'zam Mehmed Paşa berây-ı Tedbîr-ı Hıfz-kerden-i Meyyit-i Pâdişâh der-Zigetvâr*" başlıklı bir kaside kaleme almıştır. Mehmed Paşa'nın sultanın vefatını isyan çıkmadan ustalıkla askerlerden ve diğer kişilerden saklamasına övgüler dizen Bâlî Çelebi ayrıca onun cömertliğine de değinir:

> Sakladı mühr-i Süleymânı Hak emri ancak
> Sen Süleymân'ı dahi sakladun olup dânâ
> …
> Menba'-ı lutf u kerem a'nî Mehemmed Paşa
> Kimse mahrûm ola anun kereminden hâşâ[321]

[317] Baki Tezcan, **The Second Ottoman Empire: Political and Social Transformation in the Early Modern World**, s. 55, 108.
[318] Rhoads Murphey, **Exploring Ottoman Sovereignty: Tradition, Image and Practice in the Ottoman Imperial Household, 1400-1800**, London, Continuum, 2008, s. 130; Seyyid Lokman, **Zübdetü't-Tevârîh**, TİEM. 1973, 93a.
[319] Feridun M. Emecen, **İmparatorluk Çağının Osmanlı Sultanları-II**, s. 26.
[320] **A.e.,** s. 28.
[321] Betül Sinan, **Bâlî Çelebi ve Divanı (2b-35a)**, s. 133-134. Betül Sinan, Bâlî Çelebi *Dîvân*'ı üzerine kaleme aldığı makalesinde bu kasidenin başlığının içeriği ile çok uyuşmadığını ve sonradan eklenmiş olabileceğini söyler. Betül Sinan Nizam, "Edirneli Şâir Bâlî Çelebi'nin Kaleminden 16. Yüzyıl Osmanlı Sosyal ve Siyasal Hayatı" **Journal of Turkish Studies-Türklük Bilgisi Araştırmaları**, Aralık 2017, s. 152.

Resim 46: III. Murad döneminde Sokollu Mehmed Paşa'nın divanı. Seyyid Lokman, *Şehinşâh-nâme-i Murâd-ı Sâlis,* C.1, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. Farsça Yazmalar 1404, 13b.

Sokollu Mehmed Paşa III. Murad devrinde 987/1579'da bir derviş tarafından huzuruna kabul edildiği vakit göğsünden hançerlenerek öldürülmüştür.[322] Suikast

[322] Hasine Biga, **Tarih-i Nihadi (1b -80a) Transkripsiyon ve değerlendirme**, İstanbul, Marmara Üniversitesi Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2004, s. 71; Şemsi Ahmed Paşa,

sonucunda katil, çavuşbaşı ve çavuşlar tarafından yakalanmış ardından hapse gönderilmiştir. Üstad Ali isimli cerrah ne kadar çeşitli tedavi yöntemini denemiş ise saplanan bıçağın ciğeri parçalaması nedeniyle paşa kurtarılamamıştır. Paşanın vefatı üzerine bilinmeyen bir şair ve Misâlî tarafından tarih düşürülmüştür:

Târîh-i Mehmed Paşa
Hâtif-i gaybla işidüp dedi anun târîhin
Hilm-i Hak-ıla şehîd oldı Mehemmed Paşa (987/1579)[323]

Misâlî,

Birisi eksilecek paşanun
Acıyup bir yire geldi şu'arâ
Ey Misâlî didiler târîhin
Hayf kim gitti Mehemmed Paşa (987/1579)[324]

Sokollu'nun kendisi dâhil ailesi, akrabası hatta Bosna'dan getirdiği kişiler imparatorluğa siyasi ve kültürel olarak hizmet etmiş kişilerdir. Sokollu'nun amcası oğlu Budin Beylerbeyi Mustafa Paşa (ö. 986/1578)[325], Sokollu-zâde Hasan Paşa (ö. 1010/1602), Sokollu'nun oğlu Kâsım Paşa (ö. 980/1572) Sokollu ailesinin mensuplarındandır. Bosnalıların bu kadar etkin bir konumda olması sebebiyle imparatorluk içindeki Bosnalı müellifler hami bulma yönünde sıkıntı yaşamamışlardır. *Sûr-nâme* müellifi ve Kasım Paşa için mersiye yazan İntizâmî, Sûdî-i Bosnevî, Dervîş Paşa bu müelliflerden birkaçıdır. Muallim Mehmed Efendi diye bilnen Bedreddin Mahmud, Sokollu Mehmed Paşa'ya hoca ve musahip olmuştur.[326] Dönemin şairlerinden ve muhtemelen paşanın yakınında bulunan Derzi-zâde Ulvî, Sokollu için bir mersiye kaleme almıştır. Sekiz beyitlik musammattan oluşan bu manzumede Sokollu'nun üç padişaha vezir olduğunu belirten şair aynı zamanda bir derviş tarafından göğsünden hançerlenerek öldürüldüğünü ve şehit olduğunu söyler:

Üç şehenşâha ol olmışdı vezîr-i a'zam
Hâtem-i kudretinde râm idi halk-ı 'âlem

Şehname-i Sultan Murad, Hazırlayanlar: Günay Kut-Nimet Bayraktar, Cambridge, Harvard Üniversitesi, 2003, s. 281-283.
[323] Millet Kütüphanesi, Ali Emiri Manzum, 635, 116a.
[324] Hasan Bey-zâde Ahmed Paşa, **Hasan Bey-zâde Târîhi**, C. II, s. 277-278; Selânikî Mustafa Efendi, **Târîh-i Selânikî**, C. I. s. 124-125.
[325] Osman Yiğit, **Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi 34 Numaralı Filori Defteri (Değerlendirme-Transkripsiyon)**, s. 262, 272, 285, 308, 1123.
[326] Nev'îzâde Atâyî, **Hadâ'iku'l-Hakâ'ik fî Tekmileti'ş-Şakâ'ik**, C. 1. s. 514-515.

Bâkî kalmadı ana saltanat u hayl ü haşem
Üstine şâh-ı ecel çekdi ana tûğ u ‘alem

Geldi bir zâlim-i hûn-rîz çeküp tîg-i sitem
Ana ihsân edeyin derken o sultân-ı kerem

Sînesin hancer ile urdı idüp garka-i dem
Cân atup ‘âlem-i lâhûta ‘urûc etdi o dem

Yâ ‘Alîdür ki şehîd eyledi anı Mülcem
Yâ meger Şimr-i la‘în kıydı Hüseyn’e muhkem

Gerçi kim bunda vezîr olmış idi ol mazlûm
Şimdi ser-hayl-i gürûh-ı şühedâdur merhûm[327]

Nev‘î de Sokollu Mehmed Paşa için mersiye yazan şairler arasındadır. Terkib-bend tarzında yazılmış mersiyede paşanın ismi geçmemesine rağmen hançer ile yaralandıktan sonra ölmesini çağrıştıran ifadeler kullanılmıştır:

Hançerinden sûsen-i âzâdınun havf itmeyüp
Hâr-ı hançerle gül-i cismini hûn-bâr eyledün

Paşanın öldürülmesiyle dünya devletinin elbisesinin yırtıldığını, zaten onun kalıcı olmadığını söyleyen şair ayrıca matem şekillerinden olan elbisenin göğüs kısmını yırtmaya da gönderme yapmıştır:

Bî-bekâdur bu kabâ-yı devlet-i dünyâ
Çâk olur ceyb-i libâs-ı atlas u dîbâ dirîg[328]

[327] Büşra Çelik, Muzaffer Kılıç, **Derzi-zâde ‘Ulvî Dîvân**, İstanbul, DBY Yayınları, 2018, s. 254-256, Musammat 3.
[328] **Nevʿî -Divan -Tenkidli Basım**, s. 181-183, Terkîb-bend 3.

Resim 47: Sokollu Mehmed Paşa suikaste uğradıktan sonra odasında yaralı hâlde yatarken. Padişah adına olayı araştıran Habeşî Mehmed Ağa paşanın yanında. Seyyid Lokman, *Şehinşâh-nâme-i Murâd-ı Sâlis,* C.1, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. Farsça Yazmalar 1404, 133a.

Sokollu Mehmed Paşa adına III. Murad devrinde birçok kaside yazılmıştır. Nev'î'nin *Dîvân*'ında paşa adına yazılmış 32 beyitlik Türkçe bir kaside yer almaktadır. Şiirde paşanın adalet duygusu üzerinde durulmuş hatta '*adalet*' redifi kullanılmıştır.[329] Devletin düzeninin en önemli ölçütü olan adaleti tesis eden kişinin Sokollu olduğunu vurgulayan şair, İslami edebiyatta vezirler için tercih edilen klasik ifadeleri kullanarak tarihi kişilerin ismini anmıştır: Devlet, kanun, divan, adalet. Bu dört ifade paşanın vücudunda bir bütün olmuş şekildedir. Nev'î bu kasideyi muhtemelen Sokollu'nun gücünün zirvesinde olduğu II. Selim devrinde yazmıştır:

Tahsîl-i mizâc itmez idi 'âlem-i erkân
Hulkunla sirişt olmasa iy kân-ı 'adâlet

Paşa-yı mu'azzam şeref-i sadr-ı vezâret
Feyyâz-ı kerem Âsaf-ı erkân-ı 'adâlet
….
Kânûn-i kerem oldı vücudunda müseccel
Yazıldı senün nâmuna 'unvân-ı 'adâlet

Her mahfile kim vârid ola emr-i şerîfün
Okurlar anı nite ki destân-ı 'adâlet[330]

Gelibolulu Mustafa Âlî, *Dîvân*'ında Sokollu Mehmed Paşa adına yazılmış iki kaside bulunmaktadır. İlk şiir "*Kasîde-i Sûriyye Der-medâyih-i Mehemmed Paşa*" başlıklı sûriyyedir. Sokollu Mehmed Paşa'nın övgüsüyle başlayan kaside, paşanın İsmihan Sultan ile evlenmesi üzerine (969/1562) düzenlenen şenlik için kaleme alınmıştır:

Hilm ile hazret-i ʿOsmân ola sîretde ʿAlî
Nʾola damad idinürse şeh-i iklîm-güşâ

Şâfiʿî-hilkat u Nuʿmân-kef ü Bû Yûsuf-dil
Hazret-i Âsaf-ı sıddîk Mehemmed Paşa
…
Âsaf-ı şâh Süleymânʾdur o sâhib-şevket
Tûşe-gîr olsa o demde nʾola mûr-ı ednâ

Kişver-i sûruna sûr oldı niʿâm kâseleri
Dâʾimâ bezm-i şerîfinde nʾola olsa bekâ[331]

[329] **A.e.,** s. 19-21, Kaside 5.
[330] **A.e.,** s. 19-21, Kaside 6.
[331] İ. Hakkı Aksoyak, **Gelibolulu Mustafa Âlî Divan,** s. 228-230.

İkinci kaside Sokollu tarafından Bosna'da kâtip olarak görevlendirilmesi ile ilgili yazılmıştır.[332] Paşa'nın II. Selim'in damadı olmasına da değinen Âlî, sınır boylarında olması hasebiyle kasidesinde özellikle gaza ve cihada dair kavramları ön plana çıkarır:

ʿİmâd-ı saltanat dâmâd-ı şâhenşâh-ı ʿâlemdür
Vezîr-i muhterem hem-nâm-ı sultân-ı risâletdür
…
Şu denlü togrısıdur pâdişâh-ı mülket-i Rûmʾun
Ana nisbet cemîʿ-i istikâmet hep sakâmetdür

Anun tedbîridür cârî olan her bir vilâyetde
Bunı idrâk iden eyler bu başka bir velâyetdür

Eyâ kân-ı kerem emrünle geldüm ben bu ser-hadde
Duʿâ-yı devletün gönlümde her lahza emânetdür

Mesûbât-ı gazâ ser-cümle sultânumdan olmışdur
Kitâbet itdügüm ben bunda emründen kinâyetdür[333]

Şemseddîn Sivâsî'nin ahlak konulu mesnevisi olan *İbret-nümâ*'da isimli eserinde devrin sadrazamı Sokollu'ya övgüler vardır. Sivâsî, özellikle paşanın Allah'ın yeryüzündeki gölgesi olan sultanı bağrına basıp kimseye vermediğini, sultanın gölgesi olduğunu, vezirlik gibi kıldan bir köprüde Allah'ın yardımıyla zorluk çekmeden dolaştığını, firaset sahibi biri olduğunu söyler.

Hudâyâ şol vezîr-i sâlihi her dem hümâm olsun
Kemâl eyle kamu kârın her işinde tamâm olsun

Tutılsun şerʿ ile eyvân sürilsün ʿadl ile dîvân
Elinden gitmesün mîzân bu ʿâlemde nizâm olsun
…
Savâb u sıdkı destinde kemân eyle tutup her dem
Nişân-ı Hakdan ayırma sözi sâʾib sihâm olsun

Dirâset eyleyüp şerʿi firâset eylesün ferʿi
Kavânîni tutup merʿî ana her kimse râm olsun

Vizâret gerçi bir kıldan sırât üzre yürimekdür
Hudâyâ sen ʿinâyet kıl ʿubûrı hoş-hırâm olsun

Hudânun sâyesi şehdür şehe ol düşdi çün sâye
İrişsün zılline mazlûm sevinsün şâd-kâm olsun

[332] Cornell H. Fleischer, **Tarihçi Mustafa Âli: Bir Osmanlı Aydın ve Bürokratı**, s. 60.
[333] İ. Hakkı Aksoyak, **Gelibolulu Mustafa Âlî Divan,** s. 230-232.

Eger zıll olmasa mazlûm olurdı şübhesüz maʿdûm
Döyer mi âteşe pes mûm bilâ-zıllin küdâm olsun

Anunçün zılli bagrına basupdur kimseye virmez
Hudâyâ hoş yirin bulmış yirinde ber-devâm olsun

Gerekdür şâh-ı ʿâlemde vilâyet dahı zıllinde
Kerîmâ sen kerem irgür vilâyetde be-nâm olsun
…
Husûsâ nâm-ı meymûnı Mehemmeddür o düstûrun
İrüp kadr ü şeref dâ'im ana devlet hıyâm olsun[334]

Paşa'nın kültüre ve kitaba olan merakı eşi İsmihan Sultan'a ait kitapların bulunduğu koleksiyondan takip edilebilmektedir. Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi'nde İsmihan Sultan koleksiyonu içinde Sokollu'ya ait vakıf mührünün bulunduğu kitaplar mevcuttur.

Resim 48: Sokollu Mehmed Paşa'nın mührü.

Hassa vakfe hâze'l-kitâb bi'l-buk'ati'l-mübâreketi'l-mebniyyeti civâra'l-Medreseti'l-Fetḥiyye Meḥmed Paşa el-vezîru'l-a'zam fi'd-Devleti's-Süleymâniyyeti ve's-Selîmiyyeti ve'l-Murâdiyye min Âli 'Osmân halledallâhu mülkehum ilâ inkızâi'z-zamân. sene 982.

[334] Şemseddin Sivâsî, **İbret-nümâ**, s. 59-61.

(Bu kitabı, Osmanlı hanedanından –Allah saltanatlarını kıyamete kadar daim etsin- Sultan Süleyman, Selim ve Murad dönemleri vezîriâzamı Mehmed Paşa, Fethiye Medresesi civarındaki mübarek yere vakfetmeye tahsis etmiştir. Sene 982/1574).[335]

Fethiye Medresesi'ne vakfedilen kitaptaki mühürde Sokollu'nun Kanûnî Sultan Süleyman, II. Selim ve III. Murad'ın veziriazamı olduğu yazılıdır. Mühür paşanın üç sultan ile bağlantısının yanı sıra okuyuculara bunu göstermek için böyle bir mühür yazdırdığı düşünülebilir. Mührün tarihi 982/1574 tarihini yani III. Murad saltanatının başlangıcına aittir.

Sokollu Mehmed Paşa'nın oğlu İbrahim Han diye bilinen İbrahim Paşa'nın da kitaplara meraklı olduğu bilinmektedir. Süleymaniye Ktp. İsmihan Sultan koleksiyonundaki bazı kitaplar onun adına kayıtlıdır.[336] Seyyid Lokman tarafından kaleme alınan *Zafer-nâme*'nin Dublin, Chester Beatty Kütüphanesi 413 nüshasının zahriye kısmında "*bin doksan yedi senesinde İbrâhîm Hân-zâdeden rikâb-ı Hümâyûna gelmiştir. Sultan Süleymân Hân hazretlerinin tasvirâtıdır*" ibaresi yer almaktadır.

Kanûnî devrindeki şehnamecilik kurumu özellikle Sokollu himayesindeki Seyyid Lokman'ın görevi döneminde daha kurumsal hâle gelmiştir.[337] Mehmed Paşa, vezirlik makamına geldikten sonra eserlerin telif edilmesi ve resmedilmesinde müellif ve sanatkârları himaye etmeye başlamıştır.[338] Bu himaye sadece Osmanlı sarayında hazırlattığı yazmalarla kalmamış, ülke dışında resimli yazmalar da istemiştir. Bunlardan özellikle Venediklilerden eski Osmanlı padişahlarına ait portrelerin bulunması ilginçtir. Sokollu, aynı şekilde atlı eyer kilimi, dört sadak ve dört de okluk istemiştir. Bütün bu siparişler çizdiği desenlerde ve istediği renklerde

[335] Süleymaniye Ktp. İsmihan Sultan, 420, 402a; Günay Kut-Nimet Bayraktar, **Yazma Eserlerde Vakıf Mühürleri**, s. 128.
[336] Süleymaniye Ktp. İsmihan Sultan 33.
[337] Seyyid Lokman'ın şehnâmeci olarak tayin edilmesi ile ilgili Cinânî Farsça bir manzume kaleme almıştır. Bkz. Cihan Okuyucu, **Cinânî: Hayatı, Eserleri, Divanının Tenkidli Metni**, s. 739-741.
[338] Emine Fetvacı, **Sarayın İmgeleri: Osmanlı Sarayı'nın Gözüyle Resimli Tarih**, s. 139-193; Tülün Değirmenci, "Bir Osmanlı Paşasının Padişahlık Rüyası: Sokolluzâde Hasan Paşa ve Resimli Dünya Tarihi", s. 171-174; Sara Nur Yıldız, "Ottoman Historical Writing in Persian, 1400–1600" **In A History of Persian Literature,** Vol. 10, Persian Historiography. ed. Melville, Charles, London: I. B. Tauris, 2012, s. 475-476, 498.

yapılacaktı.[339] Paşanın padişah adına bürokrasiyi yönetmesinin yanı sıra kültürel alanda da onun temsilcisi konumunda olduğu görülmektedir. Hatta padişahın en yakınındaki kişi olduğunu gösterilmesi adına tasvirlerde hep sultanın yanında yer almıştır.[340] Böylelikle siyasi yakınlık aynı zamanda görselleştirilmiştir.

Sokollu adına telif ve tercüme edilen eserlerde paşanın iktidarını dönemsel olarak belli bir aşamada ikiye ayırmak mümkündür. (a) Kanûnî devrindeki eserlerde padişahtan sonra paşanın ismi anılırken II. Selim devrinde ise sadece paşanın ismi geçer, (b) III. Murad devrinde tekrar padişahtan sonra paşanın ismi anılmaktadır. Böylelikle Sokollu'nun gücünün evrelerini himaye ettiği eserler üzerinden takip etmek mümkündür. Mehmed Paşa adına yazılmış telif, tercüme ve şerh eserleri şunlardır:

Fütûhât-ı Cemîle[341]: Şeh-nâmeci Ârifî tarafından kaleme alınan eser, Paşa'nın Tımışvar eyaletindeki fetihlerini anlatmaktadır. Yazmanın kapak kısmına "*Vilâyet-i Tımışvar ve Peç kal'alarının vâki' olan fütûhât-i cemîle ve havâdis-i garîbeleri beyânındadur ki zikr ü tahrîr olınmışdur.*" ibaresi yer almaktadır. Metnin başlıkları ve tasvirler Mehmed Paşa merkezlidir. Altı tasvirin yer aldığı eser tamamen yine Paşa üzerine kurgulanmıştır. Paşa'nın diğer kişilerden ayrı bir şekilde ön plana çıkarılması tasvirlerin temel amacı olabilir. Sokollu'nun yaptığı fütuhatları yazdırması sonraki dönemlerde Lala Mustafa Paşa, Koca Sinan Paşa ve Ferhad Paşa'ya örnek olmuştur. Eser, İstanbul'da 694/1557 yılında Hattat Hüseyin mahlas adıyla Mir Hûbî-i Şirâzî tarafından istinsah edilmiştir. Tasvirlerdeki İran etkisi ile müstensihin de Şirazlı olması dikkate değer bir noktadır.

Nüzhetü'l-Ahbâr Der-Sefer-i Sigetvar[342]: Kanûnî'nin son seferi olan Sigetvar seferi ile II. Selim'in tahta çıktığı ilk yılları anlatan eser, Sokollu Mehmed Paşa tarafından yakın adamlarından biri olan Feridun Ahmed Bey'e yazdırılmıştır.

---

[339] Frédéric Hitzel, "Diplomatik Armağanlar: Osmanlı İmparatorluğu ile Batı Avrupa Ülkeleri Arasında Modern Çağda Yapılan Kültürel Değiş Tokuş", **Harp ve Sulh: Avrupa ve Osmanlılar**, Kitapyayınevi, İstanbul 2010, s. 250.

[340] Feridun, **Nüzhet-i Esrârü'l-Ahyâr Der-Ahbâr-ı Sefer-i Sigetvar: Sultan Süleyman'ın Son Seferi**, Haz.: A. Arslantürk, Günhan Börekçi, İstanbul, Zeytinburnu Belediyesi, 2012.

[341] TSMK. H. 1592. Davut Ebrahimi, **Arifi Fethullah Çelebi ve Futuhat-ı Cemilesinin Tenkidli Metni**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Fars Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1991; Emine Fetvacı, **Sarayın İmgeleri: Osmanlı Sarayı'nın Gözüyle Resimli Tarih**, s. 143-149.

[342] TSMK. H. 1339.

Tetimmetü'ş-Şakâ'iku'n-Nu'mâniyye[343]: Âşık Çelebi tarafından *Şakâ'ik* zeyli olarak 1568'de yazılmış eserdir. Çelebi, eserini Paşa'ya hediye etmiş ve bunun karşılığında Üsküp kadılığı verilmiştir. Âşık Çelebi eserinde Sokollu'yu *muallimü's-sultan* diye överken onu klasik Osmanlı sultanlarında kullanılan medhiyelerden olan 'Arap, Acem, Türk ve Deylem'in sultanı' ifadesini kullanması Paşa'nın eser yazıldığı tarihte elde ettiği gücün en büyük delillerinden biridir. Fâzıl-ı Taşkendî ise tefsir, usûl, füru, mantık ve kelâma dair bazı risalelerini (*Risâletün fîf Fenni't-Tefsîri ve'l-Usûlî ve'l-Fürui ve'l-Manıkı ve'l-Kelâm*) Paşa adına telif etmiştir.[344]

Mir'âtü'l-Edvâr ve Mirkâtü'l-Ahbâr[345]: Muslihiddin Lârî[346] tarafından Farsça dünya tarihi olarak kaleme alınan eser mensur ve manzum karışıktır. II. Selim'e takdim edilmiş eseri Sokollu Mehmed Paşa'nın emriyle Hoca Sâdeddin Efendi[347], genişleterek Türkçeye tercüme etmiştir. Sâdeddin Efendi eserin girişinde II. Selim'in övgüsüne yer verdikten sonra Sokollu'nun ismini esere dâhil etmiştir[348]. Sâdeddin Efendi tercümesinden dolayı Murad Paşa Medresesi'nden Yıldırım Bayezid Medresesi'ne terfi ettirilmiştir.

Ahlâk-i Muhammedî[349]: Fevrî Ahmed Efendi (ö. 1571) tarafından kaleme alınan ve tamamen Sokollu Mehmed Paşa'nın özelinde yazılmış, onun adına tertip edilmiş ahlak kitabıdır. II. Selim'in övgüsüne yer veren Fevrî, eserini muhtemelen 1566-67'den sonra yazmıştır.[350] Eser bablar şeklinde tasarlanmış manzum ve mensur karışıktır. İçerik olarak önce ahlaki huy ve konulardan bahsedilmiş ardından bunların paşadaki yansıması kaleme alınmıştır.

---

[343] Süleymaniye Ktp. Fazıl Ahmet Paşa, 1098, 203a; Nev'îzâde Atâyî, **Hadâ'iku'l-Hakâ'ik fî Tekmileti'ş-Şakâ'ik**, C. 1, s. 594.
[344] **A.e.,** C. 1, s. 709-711.
[345] Süleymaniye Ktp. Aşir Efendi 245; Hamidiye 922; Beşir Ağa 470; Hüsrev Paşa 445-447; Çelebi Abdullah Efendi 255; Şehit Ali Paşa 1944.
[346] Nev'îzâde Atâyî, **Hadâ'iku'l-Hakâ'ik fî Tekmileti'ş-Şakâ'ik**, C. 1, s. 608-615.
[347] Abdurrahman Daş, "Hoca Saadeddin Efendi'nin Hayatı ve Eserleri", **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Konya 2003, S. 14, s. 165-207.
[348] Süleymaniye Ktp. Aşir Efendi 245, 5a.
[349] Fevrî Çelebi, **Ahlâk-i Muhammedî**, Milli Kütüphane, 06 Mil Yz A 3815; Murat Ali Karavelioğlu, "16. Yüzyıl Bilgin ve Şairlerinden Fevrî'nin Ahlâk-I Mehmed Paşa Adlı Eseri Üzerine", **Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları Dergisi [ESTAD]**, Şubat 2019, C. 2, S. 1, s. 205-214; Murat Ali Karavelioğlu, **Fevrî Ahlak-ı Mehmed Paşa**, Ankara, Gece Akademi, 2019.
[350] Murat Ali Karavelioğlu, **Fevrî Ahlak-ı Mehmed Paşa**, s. 90-91.

Fezâ'il-i Mekke[351]: Bâkî tarafından kaleme alınan Kutbeddin en-Nehrevâlî'nin *el-İ'lâm bi-A'lâmi Beledi'llâhi'l-Harâm*, isimli eserinin tercümesidir. Bâkî Mekke'de fazıl, âlim ve salih kimselerin en önde gelenlerinden olan Kutbuddin Nehrevâlî'nin Mekke ve Kâbe'nin tarihi üzerine ibret dolu muteber ve muhtasar bir eser cem, telif, tertib ve tasnif ettiğini ve eserini devrin hükümdarı Sultan Murad'a sunduğunu ve içerisinde güzel ibret ve istiareler barındıran bu kitabın Türkçeye tercüme edilmesinin kendisine Sadrazam Sokollu Mehmed Paşa'nın göndermiş olduğu bir fermanla emredildiğini söylemektedir.[352]

Fezâ'il-i Cihâd[353]: Ahmed b. İbrahim b. Muhammed b. Nuhhas ed-Dımaşkî ed-Dimyatî (öl. 814/1411-1412)'nin Arapça olan *Mesâriü'l-Eşvâk ilâ Mesâriü'l-Uşşâk*'ının Bâkî tarafından 975/1567 tarihinde İstanbul'da tamamlanan Türkçe tercümesidir.

Hayâtü'l-Kulûb[354]: Ebû Eyyûb-i Ensârî'nin riyavet ettiği ve Şeyh Nureddin el-Karâfî'nin bir araya getiridiği hadis derlemesinin Bâkî tarafından Türkçeye tercüme edildiği eserdir. Bâkî'nin *Fezâ'il-i Cihâd*'ında olduğu gibi bu eserinde de Sokollu Mehmed Paşa'yı *"... destûr-ı İskender-satvet ve Gazanfer-salvet, sultân-ı vüzerâ-yı cihân, mukarreb-i hazret-i şehinşâh-ı zemîn ü zamân, büzürg-var-ı 'azîmü'ş-şân, şeref-i rüzgâr-ı ma'delet-medâr-ı Âl-i 'Osmân...*" ifadeleriyle bir sultan gibi över.[355]

Me'âlimü'l-Yakîn fî-Sîreti Seyyidi'l-Mürselîn[356]: Şehâbeddin Ahmed b. Hatîb el-Kastallânî'nin Arapça olan *el-Mevâhibü'l-ledünniye bi'l-minâhi'l-Muhammediyye* adlı siyer kitabının Bâkî tarafından Sokollu Mehmed Paşa'nın emriyle Türkçeye yapılan tercümesidir.

---

[351] Halil Sercan Koşik, **Bâkî'nin El-i'lâm Bi-a'lâmi Beledi'llâhi'l-Harâm Tercümesi (Fezâ'il-i Mekke): İnceleme-Tenkitli Metin**, İstanbul, Kesit Yayınları, 2018.
[352] **A.e.,** s. 168-169.
[353] Cevdet Dadaş**, Bâkî Fezâilü'l-Cihâd, Metin-Değerlendirme ve İndeks**, Edirne, Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Edirne, 1995.
[354] Süleymaniye Ktp. Mehmed Asım Bey, 138.
[355] Süleymaniye Ktp. Mehmed Asım Bey, 138, 3a-3b.
[356] Süleymaniye Ktp. Yeni Camii, 900 (Müellif hattı; Süleymaniye Ktp. Nuruosmaniye 3253 (Nev'î'nin istinsah ettiği nüsha); Ayhan Tergip, **Bâkî'nin Meâlimü'l-Yakîn Adlı Eseri Üzerinde Dil İncelemesi (Metin-Sözlük)**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yeni Türk Dili Bilim Dalı, Doktora Tezi, 2010.

Terceme-i Nesâih-i Aristatâlîs[357]: Nasûh Nevâlî sadrazam Sokollu Mehmed Paşa'nın zamanında, 979/1572 yılında tercüme etmiştir. Nevâlî eserinde paşayı öven uzunca bir giriş dahi yazmıştır.[358]

Zafer-nâme (Târîh-i Sultân Süleymân)[359]: Seyyid Lokman tarafından yazılan şehinşahnamelerin ilki olan eser 123 varaktan oluşmaktadır. Farsça talik hatla ve manzum olarak yazılmış eserin ferağ kaydında 987/1580 tarihi okunmaktadır. Eserin girişindeki madalyonda '*bi-resm-i hizâneti*' ifadesiyle III. Murad'ın kütüphanesi için sipariş edildiği anlaşılmaktadır.[360] 26 tasvirin yer aldığı eserde Sokollu Mehmed Paşa'nın Kanûnî ile sefere çıkması, atın üzerinde duramayacak kadar yaşlı ve hasta olan sultana yardım etmesi ve sonrasında sultanın vefatı ve cenaze töreniyle ilgili tasvirler vardır. Sokollu'nun Kanûnî devrinin her anlamda temsilcisi ve taşıyıcısı olduğu iddiası eserin tasvirlerine fazlaca yansımıştır. Tasvirlerde yeni sultandan ziyade Sokollu'nun ön plana çıkması da bunu göstermektedir.

Şeh-nâme-i Selîm Hân[361]: Seyyid Lokman tarafından kaleme alınan eserin girişindeki madalyonda '*bi-resm-i hizânetihi*' ifadesiyle III. Murad'ın kütüphanesi için sipariş edildiği[362] ve 1b varağının derkenarında Sultan Abdülaziz'in kitaplığından saray kitaplığına intikal ettiği anlaşılmaktadır. Eser Sokollu Mehmed Paşa'nın yazdırmış olduğu tarihi eserler serisi içinde yer alır.[363]

Hüner-nâme[364]: Seyyid Lokman tarafından kaleme alınan eserin madalyonundaki '*bi-resm-i hizânetihi*' ifadesinden anlaşıldığı üzre III. Murad'ın kütüphanesi için sipariş edilmiştir. Kanûnî devrinin ele alındığı eserde özellikle Sigetvar seferi sırasında yaşlı padişahın at üstünde giderken Sokollu'nun ona destek olduğunu gösteren tasvir sonraki yıllarda Sokollu'nun izleyeceği politikalar için de

[357] Elif Yücer, **Sırru'l-Esrâr Literatürü ve Nevâlî'nin Sırru'l-Esrâr Tercümesi**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
[358] Süleymaniye Ktp. Hafid Efendi, 253, 3b.
[359] Dublin, Chester Beatty Ktp. 413; Emine Fetvacı, **Sarayın İmgeleri: Osmanlı Sarayı'nın Gözüyle Resimli Tarih**, s. 165-169.
[360] Bu ifade genellikle kütüphaneler için sipariş edilmiş eserler için kullanılır. İrec Afşâr, "Tarihte Yazma Kitapların Mülkiyeti ve Alım Satımı", Çeviri: Osmangazi Özgündenli, **Tarih Dergisi**, 2007, S. 46, s. 339; **Zafer-nâme**'nin madalyon tercümesi için bkz. Uğur Öztürk, "Kitaplar ve Hazineler: III. Murad'ın Kütüphanesi İçin Hazırlanmış Bazı Madalyonlu Eserler", s. 620-622.
[361] TSMK. A. 3595; Emine Fetvacı, "The Production of the Şehnâme-i Selîm Hân", **Muqarnas**, Vol. 26 (2009), s. 263-315.
[362] Uğur Öztürk, "Kitaplar ve Hazineler: III. Murad'ın Kütüphanesi İçin Hazırlanmış Bazı Madalyonlu Eserler", s. 627-631.
[363] Najeebullah Ahadi, **Seyyid Lokman ve Selîm Han-Name (Şehname-i Selim Han)**, Konya, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
[364] TSMK. H. 1523-24.

bir örnektir. Paşa'nın "*altın çağ*"ı temsilen son vezir olmasını adeta sonraki padişahlara göstermesi bu tasviri daha anlamlı kılmaktadır.

Şemâ'il-nâme[365]: Seyyid Lokman tarafından kaleme alınan eserin Hazine nüshasının kapak kısmında Dârüssaâde el-Hac Mustafa Ağa'nın muhallefatından alındığı yazılıdır. Tarih olarak da 1030/1621 senesi kayıtlıdır. Bu eserin III. Murad devri fizyonomi/kıyafetname türünün, görsellerin kullanılması açısından en önemlisi olduğu söylenebilir. III. Murad dâhil 12 padişahın fizyolojik özelliklerinden bahseden eser kendi türünde sonraki yazımlar için bir örnek mahiyetindedir. Paşa'nın hamiliğinde yazılmış olan *Şemâ'il-nâme* ayrıca onun Osmanlı padişahların temsilcisi olduğu kanaatini yansıtmaktadır. Sokollu Mehmed Paşa'nın ardından başka bir vezirin bu konuda eser yazdırmak için herhangi bir uğraşı olmamıştır.

Leylâ vü Mecnûn[366]: Hamdullah Hamdî'ye ait olan klasik Doğu edebiyatı hikâyesinin tasvirli bir nüshası da Sokollu için hazırlanmıştır.[367] 1579 tarihli nüshanın 1a kısmında Paşa'nın ölümü için düşürülmüş tarihler mevcuttur.[368]

Sokollu vezarette iken ona eser sunan müellifleren biri de Muhammed b. Süleyman'dır. Kadıların vereceği fetvalara yardımcı olması adına Muhammed b. Süleyman tarafından telif edilmiş ve Arapça kaleme alınmış olan *Mu'înü'l-kuzât* isimli fetva kitabıdır. Müellif, Sokollu'nun sadece ismini anarak ondan *'muhibbü'l-ulemâ ve's-sülehâ'* diye bahsetmiştir.[369]

Kavaidu's-Sarf[370]: Yakûb b. Abdüllatîf tarafından Arap dilinin gramer özelliklerini anlatan eserde, Yakûb b. Abdüllatîf Türkçe'ye Sokollu Mehmed Paşa'nın emriyle tercüme ettiğini yazmıştır. Bu yazmada *Mu'înü'l-Kuzât*'da olduğu gibi dönemin sultanın ismi anılmamış, giriş kısmındaki övgü cümleleri tamamen

[365] TSMK. H. 1563; Millet Kütüphanesi, Ali Emîrî Tarih, 1216; Dresden Orientalische Handschrift - Mscr.Dresd.Eb.373.
[366] Harvard Arts Museum, 1985.212; Averbek bu nüshanın 905 tarihli olduğunu söyler. Bkz. Hamdullâh Hamdî, **Leylâ vü Mecnûn**, Haz.: Güler Doğan Averbek, İstanbul, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2020, s. 42-43; Nüshanın Sokollu Mehmed Paşa adına yazıldığına dair bkz. Ali Emre Özyıldırım, "Hamdullah Hamdî. Leylâ vü Mecnûn (İnceleme-Metin-Tıpkıbasım)" **Zemin**, S. 2 (2021) s. 238-240.
[367] Emine Fetvacı, **Sarayın İmgeleri: Osmanlı Sarayı'nın Gözüyle Resimli Tarih**, s. 184-185.
[368] https://www.harvardartmuseums. org/collections/object/215827 (Erişim Tarihi: 05.11.2020.)
[369] Süleymaniye Ktp. İsmihan Sultan 243.
[370] Süleymaniye Ktp. Hamidiye 1353.

Sokollu'ya hasredilmiştir. Yakûb b. Abdüllatîf ayrıca İslam'da mezhep ve fırkalar üzerine yazdığı eserini yine III. Murad ve Paşa adına tercüme ettiğini söyler.[371]

Evzahu'l-Mesâlik ilâ Ma'rifeti'l-Büldân ve'l-Memâlik[372]: Sipâhî-zâde Muhammed b. Ali tarafından kaleme alınan coğrafyaya dair eserdir. 980/ 1572 yılında telif edilen eserin Arapça nüshaları farklı kişiler için hazırlanmış toplamda on iki nüshası bulunmaktadır. Bu nüshalardan dördü (İsmihan Sultan 298, Nuruosmaniye 4693, Ragıp Paşa 1059, Esad Efendi 2039) aynı eserin Türkçe nüshaların üçü Sokollu Mehmed Paşa adına istinsah edilmiştir.[373]

Enmûzecü'l-Fünûn[374]: Sipâhî-zâde Muhammed b. Ali tarafından Arapça olarak kaleme alınan çeşitli ilimlerin tasnifine (tefsir, hadis, kelam, usul-i fıkıh, feraiz, tıb ve heyet) dair bir eserdir. Eserin İsmihan Sultan 303, Laleli 2151 ve Avusturya Milli Ktp. N.F. 407 nolu nüshaları Sokollu Mehmed Paşa adına istinsah edilmiştir.

Âlâtü'r-Rasadiyye li Zîci'ş-Şehenşâhiyye: III. Murad'ın râsıdı Takıyyüddin tarafından kaleme alınan *Galata'da* kurulan rasathane aletlerinin anlattığı eserinde sultandan sonra Mehmed Paşa'ya da övgü vardır. Takıyyüddin'in Sokollu Mehmed Paşa'yla görüştükten sonra sultanın huzuruna çıkması rasathane konusunda paşanın destekleri düşünüldüğünde Takıyyüddin'in hamisini de eserinde anmak istemiş olabileceği düşünülübilir. Takıyyüddin, Paşa'yı "Dünyayı süsleyen veziriazam, büyük mürşid, memleketler fatihi (sultanın) devletinin, dininin ve dünyanın desteği, parlak bir fikre sahip" diye över.[375]

---

[371] İBB Atatürk Kitaplığı, K.000854; Ya'kûb b. Abdüllatîf, **İslâm Mezhepleri ve Kelâmı**, Yayına Haz.: Halil İbrahim Bulut -Nurettin Gemici -Ramazan Tarik, İstanbul, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2019.

[372] İlhami Danış, **Evzahu'l-Mesâlik ilâ Ma'rifeti'l-Büldân ve'l-Memâlik/Esâmî-i Büldân (Değerlendirme ve metin),** Ankara, Türkiye Bilimler Akademisi, 2019; İlhami Danış, "XVI. Yüzyılda Bir Osmanlı Coğrafyacısı: Sipâhizâde Mehmed ve Eseri Evzahu'l-Mesâlik ilâ Ma'rifeti'l-Büldân ve'l-Memâlik" **FSM İlmi Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi**, İstanbul, 2017, S. 9, s. 117-143.

[373] İlhami Danış, "XVI. Yüzyılda Bir Osmanlı Coğrafyacısı: Sipâhizâde Mehmed ve Eseri Evzahu'l-Mesâlik ilâ Ma'rifeti'l-Büldân ve'l-Memâlik", s. 127-128.

[374] Süleymaniye Ktp. Ayasoyfa 390.

[375] Selim Tekeli, "Alat-ı Rasadiye Li Zic-i Şehinşahiye", **İslam Tetkikleri Dergisi**, 1958, C. 3, s. 23; Mustafa Kaçar-M. Şinasi Acar-Atilla Bir, **XVI. Yüzyıl Osmanlı Astronomu Takiyüddin'in Gözlem Araçları: Âlât-ı Rasadiyye li Zîc-i Şehinşâhiyye**, Türkiye İş Bankası, İstanbul 2011, s. 58.

Şerh-i Bahâristân[376]: Şem'î'nin, Molla Câmî'nin aynı adlı eserini III. Murad devrinde Sokollu Mehmed Paşa adına kaleme aldığı şerhtir. Kemankeş nüshasının zahriyesindeki madalyonda Şem'î eserini 986/1578-1579'da tercüme ettiğini söyler.

Heft Meclis[377]: Gelibolulu Mustafa Âlî, eserinde Kânûnî Sultan Süleyman'ın son seferi olan Sigetvar'ı ve II. Selim'in cülûsunu anlatmaktadır. Eser, 980/1572 kaleme alınmış ve Sadrazam Sokollu Mehmed Paşa'ya sunulmuştur.[378]

Zübdetü't-Tevârîh: Gelibolulu Mustafa Âlî'nin Bosna'da Banaluka kasabanda Sokollu'nun akrabası Ferhad Bey yanında telif ettiği eserin son kısmında hem Ferhad Bey hem de Sokollu Mehmed Paşa adına yazıldığına dair kayıt mevcuttur.[379]

Câmi'ü't-Tevârîh[380]: Mehmed Zâim tarafından kaleme alınan ve bir dünya tarihi olarak yazılmış eser beş bölümden oluşmaktadır. Son kısmı Osmanlı tarihine aittir.

III. Murad için îr Hând'in *Ravzatü's-Safâ fî Sireti'l-Enbiyâ ve'l-Mülûk ve'l-Hulefâ* adlı Farsça eserini *Tercümânü'd-Düstûr fî Havâdisi'l-Ezmani ve'd-Dühûr (Ramazan 982/Aralık 1574)* adıyla tercüme eden İsmail Kemâleddin Efendi (Defterdar-zâde Kemâlî) eserini yazdığı tarihte Sokollu Mehmed Paşa'nın mirahurluğunu yaptığını belirtir ve Paşa'yla ilgili övgülerini eserinde kaydeder.

İsmihan Sultan'ın emriyle Hüseyin Vâiz el-Kâşifî'nin *Ahlâk-ı Muhsinî*'sini 983/1575-6 yılında Türkçeye tercüme eden Rıdvan b. Abdülmennân eserin tercüme edildiği tarihte sadrazam olan Sokollu Mehmed Paşa'dan övgüyle bahseder.

> Muhammed nâm vü Yûsuf-rûy u Mûsâ-des ü 'Îsâ-dem
> Sikender-câh u Hızır-ilhâm u Âsaf-rây u Cem-fermân[381]

---

[376] Süleymaniye Ktp. Kemankeş, 464; Davut Akat, **Şem`i Şerh-i Baharistan: Giriş – Metin**, Bursa, Uludağ Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 1999, s. 43-44.

[377] Cemal Göçmen, **Gelibolulu Mustafa Âli'nin Heft Meclisi**, Afyon: Afyon Kocatepe Üniversitesi Yeni ve Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2009.

[378] Cemal Göçmen, **Gelibolulu Mustafa Âli'nin Heft Meclisi**, s. 35, 49, 58.

[379] Süleymaniye Ktp. Reşit Efendi, 663, 202b-204a.

[380] TSMK. R. 618, 3106; Süleymaniye Ktp. Fatih 4306; Süleymaniye Ktp. Hafîd Efendi, 237; Süleymaniye Ktp. Nuruosmaniye, 3270; Ayşe Nur Sır, **Mehmed Za`îm Câmi`ü't-Tevârîh (202a-327b Giriş-Tenkitli Metin-Sözlük-Dizin)**, İstanbul, Marmara Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Doktora Tezi, 2007; Eser Sokollu Mehmed Paşa sunulmasına rağmen (Fatih, 4306, 2b), yazar hakkında Diyanet İslam Ansiklopesi'nde (DİA) madde kaleme alan Davut Erkan Sokollu Mehmed Paşa adına değil ısrarlı ve hatalı bir şekilde Sofu Mehmed Paşa adına yazıldığını söylemiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Davut Erkan, "Mehmed Zaîm", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, https://islamansiklopedisi.org.tr/mehmed-zaim (06.06.2021); Kâtib Çelebi, **Keşfü'z-Zunûn an Esâmi'l-Kütüb ve'l-Fünûn**, C. 2, s. 457.

Sokollu Mustafa Paşa'nın menakıbını kaleme alan Nahîfî Mehmed Efendi, *Cevâhiru'l-Menâkıb* isimli eserinde Sokollu Mehmed Paşa'dan övgüyle bahseden müelliflerdendir.[382]

2.2.2. Semiz Ahmed Paşa

Sokollu Mehmed Paşa'nın 1578'de öldürülmesiyle 21 Şâban 987 /13 Ekim 1579'da sadrazam olan Ahmed Paşa (ö. 988/1580) bu makamda ani vefatı nedeniyle ancak altı ay on gün kalabilmiştir. Mihrümah Sultan ile Rüstem Paşa'nın kızı Ayşe Sultan ile evlenen (969/1561) ve bu sayede Kubbealtı vezirliğine kadar yükselen paşa, Rüstem Paşa veya Mihrümah Sultan damadı olarak anılmıştır. Ahmed Paşa'nın sadrazam olmasıyla ilgili olarak dönemin şairlerinden Azmî Pîr Mehmed bir tarih manzumesi kaleme almıştır:

> **Rüstem Paşa Merhûm'un Damadı Ahmed Paşa Hazretlerinün Dîvân-ı Hümâyûnda Sultân Murâd'a Vezîr-i A'zam olduğu târîhdür**
> Minnet Hudâ'ya bir rûz k'olmışdı reşk-i nevrûz
> İrişdi sem'-i câna bu müjde geldi nâgâh
>
> Şems-i sema'-i 'izzet bedr-i cihân-ı devlet
> Paşa-yı 'adl-güster dîn-perver ü hayır-hvâh
>
> Devletle geçdi sadra oldı vezîr-i a'zam
> Tevfîk ola refiki 'avn-ı İlâh hem-râh
>
> Hazz itdi cümle 'âlem âfâk toldı şâdî
> Halk-i cihân didiler çok şükr ü hamdüli'llâh
>
> 'Azmî du'â yüzinden didi bu güne târîh
> Paşaya câh u sadrı ide mübârek Allâh (sene 987/1579)[383]

Ahmed Paşa'nın sadrazamlığı kısa sürse de hem önceki görevleri hem sadrazamlığı sırasında birçok müellif ve şairi himaye etmiştir. Kanûnî devri şairlerinden Hayâlî'nin oğlu ve Hayâlî Bey-zâde diye bilinen Ömer Efendi paşanın en yakın adamlarından biridir. Semiz Ahmed Paşa 20 Rebîülevvel 965/10 Ocak 1558- 4 Muharrem 969/4 Ekim 1561 tarihleri arasında yeniçeri ağası olduğu vakit yine yeniçeri şairlerinden Sânî Bey kendisine bir kaside sunmuştur. Ahmed Paşa'nın bu görevinin ardından Rumeli beylerbeyi olmasına değinen Sânî, bu görevin paşaya

[381] Rıdvan b. Abdülmennân, **Terceme-i Ahlâk-ı Muhsinî**, Milli Kütüphane, 60 Hk 40, 2b.
[382] Nahîfî Mehmed Efendi, **Cevâhiru'l-Menâkıb (Sokollu Mustafa Paşa'nın Hayatı)**, Haz.: İbrahim Pazan, İstanbul, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2019, s. 142 ve sonrası.
[383] Azmî Pîr Mehmed, **Dîvân**, Bibliothèque National de France Suppl. Turc. 283, 19a.

tevdi edilmesini padişahın ulu bakışı olarak niteler. Ardından kendini öven şair, paşaya intisap etmeyi diler:

Mîr-i mîrân idüp Rûm İlinün ‘askerine
Nazar-ı ‘âliyyesi pâd-şâhun oldı ana[384]

Sânî Bey’in Semiz Ahmed Paşa için kaleme aldığı bir diğer kaside ise onun kısa süren veziriazamlık dönemine aittir. Şair, 35 beyitlik Türkçe kasidesini muhtemelen kariyeri boyunca Ahmed Paşa’nın yakınında olmasının verdiği bir tanınırlık ile yazmıştır. Övgüden öteye gitmeyen bu şiirde paşanın sadece veziriazamlığa getirilişi ve buradaki icraatlarına değinilmiştir. Özellikle paşanın ahlakı üzerinde duran şair, onun ağalık dönemine de atıfta bulunur. Aşağıdaki beyitten anlaşıldığı kadarıyla kasideyi Ahmed Paşa’nın veziriazam olduğu zaman yazmıştır:

Bu demlerde revâdur hazret-i aga-yı ‘âlî-şân
Kudûm ile müşerref eylemek sahn-ı gülistânı

Senün-çün sebz kâlîler döşendi saffa-i bâga
Buyur ey beylerün paşalarun mîr-i sühendânı[385]

III. Murad’ın Ahmed Paşa’ya sadrazam olduktan sonra ihsanda bulunduğu ve buna karşılık Paşa’nın da sultanın av merakını bildiği için ona hediyeler gönderdiği dönemin harcama defterlerine kaydedilmiştir. *Filori Defteri*’nde Ahmed Paşa’nın sadrazamlığı döneminde Ramazan Bayramı sebebiyle kapıcısına otuz filorinin Gazanfer Ağa aracılığıyla verildiği kayıtlıdır.[386] Bir başka kayıtta ise sadrazamlığının son zamanlarına denk gelen bir tarihte 18 Muharrem 998/5 Mart 1580’de paşa, sultana doğanlar hediye etmiş ve bu hediyeleri getiren üç kişiye her biri için sekiz filori, başındakilere ise kaftan verilmiştir.[387]

[384] İshak Taşdelen, **Sânî Beg Dîvânı**, Sivas, Express Baskı Merkezi, 2019, s. 34-37.
[385] **A.e.,** s. 40-44.
[386] Osman Yiğit, **Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi 34 Numaralı Filori Defteri (Değerlendirme-Transkripsiyon)**, s. 284.
[387] **A.e.,** s. 287.

Resim 49: Sokollu Mehmed Paşa'nın veziriazam olduğu dönemde üçüncü vezir olan Ahmed Paşa'nın divanı. Paşa, Sokollu'dan sonra kısa bir dönem sadrazam olmuştur. Seyyid Lokman, *Şehinşâh-nâme-i Murâd-ı Sâlis,* C.1, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. Farsça Yazmalar 1404, 15a.

Bu altı aylık dönemde Gelibolulu Âlî, Semiz Ahmed Paşa adına 29 beyitlik bir Türkçe kaside kaleme almıştır. "*Mühr*" redifli kasidede sadrazamlık mührünün Ahmed Paşa'ya verilmesini anlatır:

Ahmed-i Muhtâr hakkı özge hidmet eyledi
Şeh Murâd ibni Selîm ibni Süleymân Hanʾa mühr

Mısrʾa sultân oldı şimdi Yûsuf-ı Kenʿân gibi
Gerçi düşdi bir zemân geh çâha geh zindâna mühr

Yüz sürerdi nâmeler zeyline nâmın yoklayup
Şemʿalarla zâtını arardı yana yana mühr

Hamdü liʾllâh buldı vuslat sadr-ı aʿzam destine
Degmede olmadı vâsıl böyle bir ʿunvâna mühr

Hazret-i Paşa-yı Ahmed-nâm u Rüstem-heybeti
Çekdi serdâr itdi akrânı olan erkâna mühr[388]

Gelibolulu Mustafa Âlî aynı zamanda vezir, beylerbeyi, ulema gibi devlet adamlarının uyması gereken kurallar, askerlerin sefere çıkması, devrin adap ve erkânı üzerine *Teşrîfât-nâme*'sini Ahmed Paşa adına kaleme almıştır. Paşa'yı Âsaf-ı devrân olarak nitelendiren şair paşa için Dîvân'ında yer alan *mühr* redifli 11 beyitlik bir gazelini aynen bu eserine de almıştır.[389]

2.2. 3. Koca Sinan Paşa

Arnavut asıllı olan Sinan Paşa, küçük yaşta kardeşi Ayas Paşa ile devşirilerek Enderun'a alınmıştır. Ağabeyi sayesinde Kanûnî'nin çaşnigîrbaşılığına getirilmiş, bu görevde yükselerek Malatya sancakbeyi olmuştur. Bu görevinden sonra Kastamonu, Gazze, Nablus, Erzurum, Halep ve en sonunda Mısır beylerbeyliği yapmış (975/1565) ve Mısır'a vardığında dönemin Gülşenî tarikatına mensup şairlerinden Muhyî-i Gülşenî bu olay için tarih düşürmüştür:

Hâkim âmed vezîr-i şâh be-Mısr[390]

Mısır beylerbeyliği zamanında Yemen'de çıkan isyanlarla uğraşmış, burada gösterdiği başarıyı kalıcı kılmak adına Rumûzî'ye *Târîh-i Feth-i Yemen'*i

[388] İ. Hakkı Aksoyak, **Gelibolulu Mustafa Âlî Divan,** s. 206-209.
[389] Esra Keskinkılınç Akdaş, **Gelibolulu Mustafa Âlî Teşrifatname**, İstanbul, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yeni Türk Dili Programı, Doktora Tezi, 2009, s. 159.
[390] Önder Yaşar, **Muhyî-i Gülşenî [Ö. 1604] Dîvânı (İnceleme-Metin)**, s. 481.

yazdırmıştır.[391] Yemen'deki sükûneti sağlayan Sinan Paşa yönetimi Behram Paşa'ya verdikten sonra 978/1571'de hac farizası için Mekke ve Medine'yi ziyaret etmiştir. Yemen'de göstermiş olduğu başarılar sebebiyle kariyeri boyunca 'Yemen fatihi' lakabıyla anılmıştır. Mekke'de bulunduğu sürede Yemen'deki başarılarını bu sefer Kutbeddin en-Nehrevâlî El-Mekkî'ye *el-Berku'l-Yemânî fi'l-Fethil-Osmânî* adlı Arapça mensur eseri yazdırmıştır.[392] Hicaz bölgesinden tekrar Mısır'a geçen Sinan Paşa bu görevi sırasında kubbe vezirliğine yükseltilmiştir. Sinan Paşa'nın Yemen fethine dönemin şairlerinden Emânî-i Sânî bir tarih düşürmüştür.

Bi-hamdi'llâh yine feth oldı yümnünle Yemen dirler[393]

982/1574'de otuz üç günlük kuşatma sonunda İspanyolların askerî üssü olan Halkulvâdî (Galetta) kalesini alıp Tunus'ta Osmanlı hâkimiyetini tekrar sağlamıştır. Bu başarıları dolayısıyla da bu sefer de "Tunus fâtihi" olarak anılacaktır. Rumûzî, Sinan Paşa'nın bu seferi için 2504 beyitlik manzum *Fetihnâme-i Tûnus ve Halkulvâd* isimli eseri kaleme almıştır.[394]

Sinan Paşa'nın Tunus fethine dair dönemin şairlerinden Bâlî Çelebi, 21 beyitlik bir kaside kaleme almıştır.[395] Bu görevinin ardından İran'a karşı açılan seferlerde Lala Mustafa Paşa ile birlikte ordu serdarlığına getirilmiştir. Şehzade Selim ve Bayezid olayından dolayı kardeşinin haksız yere öldürüldüğünü düşünen Sinan Paşa, II. Selim'in lalası Mustafa Paşa'yı bu konuda suçlamış ve Mustafa Paşa'nın ölümüne dek onun ve etrafındaki kişilerin aleyhinde faaliyetler yürütmüştür.

Mustafa Paşa ve ona yakın kişilerden Özdemiroğlu Osman Paşa'nın ölümüyle devlet içindeki en yüksek derecedeki rütbeli olmasına rağmen bu sefer karşısına yine uzun yıllar karşılıklı aleyhte faaliyetlerde bulunacağı Ferhad Paşa çıkmıştır. En sonunda Ferhad Paşa'nın öldürülmesiyle bu rekabette de başarıya ulaşmıştır. Buna rağmen Sinan Paşa saray içinde kendisi aleyhinde olan durumları III. Murad'a iletmekten geri durmamıştır. Sarayda onun karşısında yer alan Valide Sultan'ı

[391] Serpil Bağcı vd., **Osmanlı Resim Sanatı**, s. 173-175.
[392] Süleymaniye Ktp. Esad Efendi, 2078; Nuruosmaniye 3058, 4a-5a; Ahmet Önal, **Koca Sinan Paşa'nın Hayatı ve Siyasî Faaliyetleri (1520-1596)**, s. 143.
[393] Kınalızade Hasan Çelebi, **Tezkiretü'ş-şu'arâ**, s. 200.
[394] Muhammed Emir Tulum, **Osmanlı Edebiyatından Manzum Fetihnameler**, İstanbul, İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Ensititüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Bilim Dalı, Doktora Tezi, 2022, 448-475.
[395] Betül Sinan, **Bâlî Çelebi ve Divanı (2b-35a)**, s. 131-132.

şikâyet edemediği için Mehmed Ağa ve Ferhad Paşa'yı sultana yazdığı telhiste şikâyet etmiştir.[396] Sinan Paşa, kariyerinde saray içinde en büyük gücünü Safiye Sultan'ın valide sultan olması ile elde etmiştir. Sinan Paşa 5 Şâban 1004/4 Nisan 1596'da vefat etmiştir. Sinan Paşa'nın beş kez sadrazamlık makamına gelmesi ve imparatorluk tarihinde vezirlerin denetimi açısından telhisleri kaleme alması ayrı bir önem arz etmektedir.[397] Sinan Paşa'nın sadrazam iken 990/1582'de Şehzade Mehmed'in (III. Mehmed) sünnet şenliğinde padişah vekili olarak görev alması ve şenlik esnasında Tunus ve Halkulvâdî seferlerindeki başarıları göstermesi ve bunun bir gösterimini yaptırması onun için bir güç gösterisidir.[398] Çünkü Sinan Paşa dışında geçmişteki askerî başarılarını hem Osmanlı halkına hem de davetlilere gösteren başka biri daha yoktur.

Sinan Paşa'nın sadarete gelmesine hem Gelibolulu Âlî hem de Sâfî bir manzume kaleme almıştır. Sâfî'nin manzumesi kaside tarzındadır:[399]

Sinân Paşa-yı server-iktidâr oldı cihân içre
Vezîr-i a'zam-ı sâlih ser-i erbâb-ı 'izz u dîn

Sinan Paşa'nın üçüncü kez sadrazamlığa gelmesi üzerine Azmî-zâde Hâletî tarafından tarih düşürülmüştür.[400]

[396] Halil Sahillioğlu, **Koca Sinan Paşa'nın telhisleri**, s. 65-66.
[397] Pál Fodor, "State and Society, Crisis and Reform, in the 15th-17th Century Ottoman Mirror for Princes", **Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae**, 40/2-3 (1986), s. 217-240; Mehmet İpşirli, "Koca Sinan Paşa", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, https://islamansiklopedisi.org.tr/koca-sinan-pasa (27.05.2021); Halil Sahillioğlu, **Koca Sinan Paşa'nın telhisleri**, s. XVII-XXII; Ahmet Önal, **Koca Sinan Paşa'nın Hayatı ve Siyasî Faaliyetleri (1520-1596)**, İstanbul, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2012; Elif Özgen, **Grand Vızıer Koca Sinan Paşa and Factional Politics in the Court Of Murad III**, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2010; Emine Fetvacı, **Sarayın İmgeleri: Osmanlı Sarayı'nın Gözüyle Resimli Tarih**, s. 273-296.
[398] Johannes Leunclavius, **Türk Milletinin Tarihi**, s. 505.
[399] İ. Hakkı Aksoyak, "Gelibolulu Mustafa Âli: Fursatnâme", **Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi**, 2019, C. III, S. 1, s. 196-198.
[400] Azmizâde Hâletî, **Azmizâde Hâletî Dîvânı**, Haz.: Bayram Ali Kaya, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, E-kitap, 2017, s. 218-219, Tarih 1.

Resim 50: Acem seferinden dönen Sinan Paşa, III. Murad'ın huzurunda. Seyyid Lokman, *Şehinşâh-nâme-i Murâd-ı Sâlis,* C.2, TSMK B. 200, 34a.

1588-1589 tarihlerinde Koca Sinan Paşa ikinci sadaretinde İncili Köşk'ü yaptırmış ve daha sonra sultana hediye etmiştir.[401] Bu köşk dönemin en meşhur yapılarından biridir. Köşk ismini kubbesinde asılı inci dizisinden almaktadır. Köşkün yapıldığı tarihte Şehzade Mehmed'in hocası olan Nev'î köşkün yapımına dair on altı beyitlik bir kaside kaleme almıştır.[402] III. Murad köşkü çok sevmiş olacak ki sürekli bu köşkte oturmuş hatta son günlerini de bu köşkte geçirmiştir.[403]

Nev'î *Dîvân*'ında ayrıca Sinan Paşa'nın İran seferlerine serdar olarak seçilmesi üzerine kaleme alınmış 47 beyitlik bir kaside bulunmaktadır. Sinan Paşa'nın Mısır, Yemen ve İran seferlerinde gösterdiği başarılara vurgu yapan şair ayrıca onu İslam tarihinin meşhur komutanları ile bir değerlendirir. III. Murad tarafından kendisine kemer ve kılıç verilmesi ile sefere çıkan Osmanlıların yüzünün suyu, yeryüzünün seçkin kişisi, vezirlerin biriciği olarak nitelendirilir. Yemen ve Tunus fatihi olan paşa Kâbe'yi ziyaret eden, büyük bir mücahittir:

Diyâr-ı şarka gider yâ meger Sinân Paşa
Virildi şâh-ı cihandan livâ vü tîg u kemer
…
Güzîn-i ehl-i zemîn âb-ı rûy-i 'Osmânî
Yegâne-i vüzerâ ihtiyâr-ı nev'-i beşer

Müşîr-i feth-i Yemen kâhir-i cezîre-i garb
Vezîr-i zâ'ir-i Ka'be mücâhid-i ekber[404]

Kasidenin devamında Sinan Paşa'ya intisap etmeyi dileyen şair zamanın ve talihin uygunsuzluğundan bahseder. Sinan Paşa'ya şiir savunusu hakkında mektup[405] yazan şairin bu kasidesinde paşaya karşı sadece övgü ve temenniler vardır:

Ümîd beste vü tâli' zebun felek gaddâr
Zemîn mehîn-i ahâlî zamâne dûn-perver[406]

Gelibolulu Mustafa Âlî, Sinan Paşa adına eser ve şiir yazan şairlerden biridir. Sinan Paşa'nın İran seferlerindeki kahramanlıklarını Âlî'ye *Fursât-nâme* adıyla yazdırırken bu eser eksik kalmıştır. Âlî'nin *Dîvân*'ında Sinan Paşa için yazılmış

[401] Mustafa Çağan Keskin, "İncili Köşk, " **In Hayalet Yapılar/Ghost Buildings**, İstanbul, Pattu, 2010, s. 76-89.
[402] **Nevʿî -Divan -Tenkidli Basım**, s. 12-13; Mert Ağaoğlu, "Gelenek ve Batıcılaşma Siyaseti Arasında İstanbul'un Kaybolan Değerleri II: İncili Köşk(Sinan Paşa Köşkü)", s. 229.
[403] Kâtib Çelebi, **Fezleke**, C. 1, s. 52-53.
[404] **Nevʿî -Divan -Tenkidli Basım**, s. 53-56, Kaside 16.
[405] Tunca Kortantamer, "Nev'î Efendi'nin Sadrazam Sinan Paşa'ya Ders Veren Bir Mektubu", **Osmanlı Araştırmaları**, XI, İstanbul 1991, s. 215-228.
[406] **Nevʿî -Divan -Tenkidli Basım**, s. 53-56, Kaside 16.

kasidenin ilki "*Kasîde Der-mezemmet-i Sinân Paşa*" başlıklı 47 beyitlik bir şiirdir. Sinan Paşa'nın kınanması üzerine kurulmuş şiirde Âlî, hamisi Lala Mustafa Paşa ve ona yakın kişilerden olan Özdemiroğlu Osman Paşa'ya Sinan Paşa'nın düşmanlıklarından bahsetmiştir. Sinan Paşa'nın hırsından bahseden Âlî, onun değil Osmanlı hanedanının kendi ailesini bile yok edebileceğini iddia eder. Ardından, Yemen fethinde kazanmış olduğu başarılardan başlayarak fetihlerin hiçbirinde paşanın bir başarısının olmadığını, Yemen'de Osman Paşa, Halkulvâdî'de Sultanın ve kaptan-ı deryanın yardımı olmasa bunları başaramayacağını söyler. Kasidenin devamında ise 990/1582'de Şehzade Mehmed'in sünnet şenliği sonrasında sadrazam olan Siyavuş Paşa'ya övgüler vardır:

Niçe sevsünler o bed-mezhebi müʾminler kim
Mustafâ nâm ola bir sevmedügi bir ʿOsmân

Gördiler bugzını ol merde o gâzî mîre
Hak içün kıldı ʿadâvet ana pîrân-ı cihân

Hüsn-i hulkı yog idi ʿarsada hod korkag idi
Ehl-i Hak ana ne Yûsuf diyebildi ne Sinân

Âl-i ʿOsmâna şu kim taʿn ide onmaz bitmez
Hânedânını ider kendü eliyle vîrân

Yümn-i himmetle refîk olmasa 'Osmân Paşa
Yemenün hâlin iderdi kadem-i şûmı yamân

Kanda alurdı bogazın ele Halkulvâdun
Olmasa himmet-i sultân u sahâ-yı kapudân[407]

Âlî'nin *Dîvân*'ında Sinan Paşa için yazılmış ikinci kaside mersiye/hicviye türündedir. Âlî'nin *Mevâ'idü'n-Nefâ'is fî Kavâ'idi'l-Mecâlis*'inde[408] Arnavutlar ile ilgili olumsuz yorumları yine paşanın Arnavut kökenli olmasındandır. Sinan Paşa ile ilgili oldukça tahkir edici ifadeler içeren kaside muhtemelen paşanın ölümünden sonra kaleme alınmıştır. Kasidede ayrıca Paşa'nın oğlundan da bahsedilmektedir. Âlî, paşayı devleti mahveden koca bir domuza benzetir ve onun sürekli vezir olmasına (beş kez) sebep olanları, nifakçılar olarak nitelendirir:

Gelünüz hamd idelüm züʾl-kalem-i lem-yezele
Müjde ahkâmını nakş eyledi levh-i ʿamele

[407] İ. Hakkı Aksoyak, **Gelibolulu Mustafa Âlî Divan**, s. 221-224, Kaside 53.
[408] Mehmet Şeker, **Gelibolulu Mustafa Âlî ve Mevâ'idü'n-Nefâ'is fî Kavâ'ıdi'l-Mecâlis**, s. 320, 341.

Yaʿnî hakk itdi vucûdını Sinân Paşaʾnun
Öyle seg gitdi gelüp yirine bir şîr-i yele

Umaruz bu nice bed-hulk ise beyneʾl-akrân
Hüsn-i hulk u keremi derc ola anun mesele

Serverâ devletün öldürdi o melʿûnı senün
Ölecek bir koca hınzîr idi mürd oldı hele

Anı tekrâr vezîr itdüren ashâb-ı nifâk
ʿAn-karîb ugraya tîg-i gazabunla ecele
…
Ya neden lâyık idi sadr-ı vezâret şâhum
Oglı didükleri nâ-merd ü denî mübtezele

Eri beglerbegi oglı Adana hâkimidür
Himmetin gör o habîsün kızı olan çepele

Alup ol sancagı bir merde vir ey şâh-ı kerem
Buyur ol ʿavrete var oglunı sen mehde bele

Bolu sancagı da bir tıfl-ı sagîr üstinde
Mansıbı oglan oyuncagına dönderdi hele[409]

Âlî'nin Sinan Paşa adına yazmış olduğu son manzume mektup türünde olup ilk kasidenin tam tersi onun övgüsüne yer verilmektedir. '*Bol*' redifli kaside Fleischer'in[410] da bahsettiği veba salgını dolayısıyla kaleme alınmıştır. Kasidenin ilk kısımlarında Sinan Paşa'ya övgüler varken sonrasında vebanın getirmiş olduğu yıkıntıdan bahsedilmektedir. Kasidede ayrıca Âlî'nin görmüş olduğu haksızlıkların adından sıkça bahsettiği ve örnek olarak gösterdiği Bâkî'nin yanı sıra Nev'î, Ehlî, Meylî, Mecdî, Hâtemî, Bezmî, Sa'î ve Misâlî'yi de örnek göstererek onların da ilmiyede haksızlığa uğradığını söyler:

Heycâ deminde nâmı Sinân-ı ʿadû-şiken
Zâtı ʿatâda Yûsuf-ı sânî bahâsı bol

Hakkâ ki bir müşîr-i muşârün ileyhdür
Kulları bî-nihâye saʿâdet-serâsı bol

Erkân içinde nâdir anun gibi bir vezîr
Gönli güşâdedur eli açık sahâsı bol

Dîvân-ı mülke sıgmadı mı diye bir vücûd

[409] İ. Hakkı Aksoyak, **Gelibolulu Mustafa Âlî Divan**, s. 224-227, Kaside 54.
[410] Cornell H. Fleischer, **Tarihçi Mustafa Âli: Bir Osmanlı Aydın ve Bürokratı**, s. 142.

Nʾeyler yabanda ancılayın ihtivâsı bol

Ey şâh-ı züʾl-kerem getür anı cenâbına
Tâ ola zât-ı pâküne halkun duʿâsı bol

Gûyâ ʿulüvv-i şân ana mahsûsdur hemân
Zîrâ sipihr-i himmetün olmaz humâsı bol

Veʾl-hâsıl ey sabâ yitiş ol zât-ı pâke kim
Şîr-i Hudâʾya olmış ola ilticâsı bol

Taksîr-i hidmetümden idüp vâfir iʿtizâr
Yüz sür ayagı tozına kıl iltimâsı bol

ʿArz eyle devr-i zevk ü tarabdan bu hâli kim
Rıtl-ı girân-bahâda şarâbun şırâsı bol

Humlar tehî piyâle sınık mürde mug-beçe
Mestân-ı bâde cemʿ-i perîşân garâsı bol

Bezm-i şarâbı bî-meze kaldı Sitanbulʾun
Bâʿis budur ki masharası bî-nevâsı bol

Zâd u zevâde kılleti öldürdi halkı hep
Her nesne nâdir anda fe-emmâ vebâsı bol[411]

Sinan Paşa'nın oğlu hakkında da kıt'a kaleme alan Âlî, oğlu ve kızının babasının ölümünden sonra zillet içine düştüğünü paşanın almış olduğu beddualardan kaynaklı olduğu şeklinde yorumlar:

Çog almagıla halkun bed-du'âsın
Sinân Paşa'nun ocagı söyindi

Yılına varmadan oglunı devrân
Düşürdi hâke zillet câmı sundı

Alındı mâlı derd-i mâlihulyâ
Yitürdi 'aklını mecnûna döndi[412]

Dönemin şairlerinden Filibeli Vecdî, Sinan Paşa adına bir kaside kaleme almış ve bu kasideyi paşaya ulaştırmıştır. Kaside, paşanın III. Mehmed devrinde yeniden sadrazam olması münasebetiyle yazılmıştır.[413] Filibeli Vecdî'nin paşa adına yazdığı bir diğer kaside de Yanık seferi üzerine kaleme alınmıştır. 29 beyitlik kaside

[411] İ. Hakkı Aksoyak, **Gelibolulu Mustafa Âlî Divan**, s. 1283-1289, Kaside 72.
[412] **A.e.,** s. 1323-1324, Kıt'alar 151.
[413] Hasan Kavruk-Bahir Selçuk, **Filibeli Vecdî ve Divanı (Metin-Dizin),** 22. Kaside.

tamamen Sinan Paşa'nın vezirlik makamına geldikten sonra yaptığı fetihler ve başarılar üzerinedir.[414] Filibeli Vecdî ayrıca "Sinan Paşa'nın mührüdür" diyerek aşağıdaki manzumeyi yazmıştır:

Za'if ü müznib ü hem nâ-tüvânem
'Adûnun çeşmine lîkin sinânem[415]

Vecdî, Sinan Paşa ile ilgili bir de mektup kaleme almıştır. Vecdî, Uzuncaova kazasına talip olduğu vakit bu isteğine kavuşmak için sadrazam olan Sinan Paşa'ya mektup yazmıştır. Mektubuna kadıların atamalarında yapılan usulsüzlüklere dikkat çeken ve bu durumu özetleyen ayrıca bir manzume de eklemiştir:

Zen-i akçe sürinmişdi kızılca
Ricâlün kalmış idi cânı kılca

Alan satan iderlerdi cidâli
Kalâ-yı kurşun kızıl şâhî kılınca

Bir iki akçe olsaydı yanunda
Niçe zahmet çeker idün bulınca

Gurûş-ı magşûş u dînâr-ı sebük-bâr
Degüldi müşterî yanında pulca[416]

Yine dönemin şairlerinden Nâtıkî *Dîvân*'ında Sinan Paşa adına bir kaside kaleme almıştır. Sinan Paşa'nın Musul'a idareci olarak gelmesi üzerine yazılmış olan şiir; onun şecaatinden, adaletinden ve yaradılışındaki iyi huylardan bahseden övgü dolu cümleleri içerir.[417] Muhyî-i Gülşenî *Dîvân*'ında Sinan Paşa için özellikle Mısır beylerbeyliği sırasında yazılmış manzumeler mevcuttur ve bu manzumede, paşanın veziriazam olması temennisi de vardır:

Sinân Paşa olalı Mısr'a hâkim
'Adil bünyâdı içün kıldı âgâz

İşidüp pâdşâhile vezîrân
Kılup akrânı içinde ser-efrâz

'Adâlet câmesin itdiler irsâl
İde Hak cümlesin 'âlemde mümtâz

[414] **A.e.,** 25. Kaside.
[415] **A.e.,** 83. Müfred.
[416] **A.e.,** 20. Mektup.
[417] Sait Özer, **Nâtıkî Divanı**, Sivas, Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Sivas 2006, s. 206-208.

Sinân Paşa-yı evvelveş olasın
Vezîr-i pâdşâh-ı sâhib-i'zâz[418]

Dîvân'da ayrıca Paşa'nın Halkulvâdî seferleri için düşürülmüş tarihler de mevcuttur. "*Hisâb-ı kesr-i Halku'l-vâd u Tûnus (982/1574)*" ve "*Halâsü'l-Müslimîn (982/1574)*" ibarelerinin tarih olarak düşürüldüğü manzumede aynı tarihlerde veziriazam olan Sokollu Mehmed Paşa'ya ve onun seferler konusunda isabetli davranmasına da övgüler vardır.[419] *Dîvân*'daki son manzume ise tamamen paşa için yapılmış bir duadır:

O şân-ı şerîfün ola hayr ugurı
Sa'âdet karîni kerâmet-rehîni

Ola feth ü nusrat cenâheyni dâyim
Bula kalbi Hak'dan hemîşe yakîni[420]

Monla mahlasıyla şiirler yazan Mehmed Çelebi önce Sinan Paşa ile irtibatı olan şairlerdendir. Mehmed Çelebi, Sinan Paşa'nın tezkireciliğini yapmıştır[421]

Beş kez sadrazamlık makamına gelen Koca Sinan Paşa saray içi hiziplerine ve rakibi Ferhad Paşa'ya karşı kendisini savunurken çeşitli müellifleri de himaye etmekten geri durmamıştır. Rakibi Ferhad Paşa için çalışan Mehmed Ağa onun doğu seferi için eserler yazdırmış ve bunları resmettirmiştir. Saray çevresinde kendisine yakınlık bulamayan Sinan Paşa ise kendi yaptığı seferleri kaleme alacak müellifleri himaye etmiştir.[422] Yaptığı icraatları kalıcı kılmak adına haminin kendisini anlatan eserler yazdırması, şiirin ve metnin gücünü göstermektedir. Fetihlerini yazdırmakta Sinan Paşa'nın özen göstermesi onun hem zaferlerine hem de şairlere verdiği önemi göstermektedir. Bu eserlerde ilki paşanın Yemen seferini anlatan Rumûzî'nin *Târîh-i Feth-i Yemen'*idir.[423] Sinan Paşa eser bittikten sonra kendi gözetiminde tekrar düzeltmeler yaptırmış ve esere son hâlini verdirmiştir.[424] Sinan Paşa'nın bu tavrı

[418] Önder Yaşar, **Muhyî-i Gülşenî [Ö. 1604] Dîvânı (İnceleme-Metin)**, s. 513-514.
[419] **A.e.,** s. 611-612.
[420] **A.e.,** s. 611-612.
[421] Kınalızâde Hasan Çelebi, **Tezkiretü'ş -Şu'arâ**, s. 803.
[422] İÜ Ktp. TY, 6045; Hulusi Yavuz, "İslam Sanatları Bakımından Rumûzî'nin Fütûh-ı Yemen'i", **İstanbul, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, İstanbul, 1986, S. 4, s. 53-63; Hulusi Yavuz, **Yemen'de Osmanlı İdaresi ve Rumuzi Tarihi (932-1012/ 1517-1604)**, Türk Tarih Kurumu, 2 Cilt, 2003; Zeren Tanındı, "Osmanlı-Safevi İlişkileri (1578-1612) Çerçevesinde Topkapı Sarayı Müzesi Resimli El Yazmalarına Bakış", **Aslanapa Armağanı**, İstanbul, Bağlam Yayınları, 1996, s. 38.
[423] Serpil Bağcı vd., **Osmanlı Resim Sanatı**, s. 173-175.
[424] Emine Fetvacı, **Sarayın İmgeleri: Osmanlı Sarayı'nın Gözüyle Resimli Tarih**, s. 273-296.

hamilik geleneğinde haminin esere müdahil olduğunu gösteren en uç noktalardan biridir.

Yemen fethinden Haremeyn'e geçen Sinan Paşa Rumûzî'nin manzum eserini Haremeyn Müftüsü Kutbuddîn el-Mekkî'ye vererek ondan bu eseri mensur olarak yeniden kaleme almasını istemiştir. El-Mekkî, *el-Berku'l-Yemânî fi'l-Fethil-Osmânî* adlı Arapça mensur eseri kaleme almış ve eserine Sinan Paşa'yı öven bir manzume de eklemiştir (4a-4b).[425] Sinan Paşa'nın Yemen Seferi üzerine kaleme alınan bir diğer eser ise Osman Fütûhî'nin *'Acâ'ibü'l-Mehârib ve Garâ'ibü'l-Me'ârik*'dir. Fütûhî'nin eseri bizzat Sinan Paşa'nın emriyle yazılmıştır. Fütûhî, Rumûzî'nin eserini kaynak olarak kullanmıştır.[426]

Gelibolulu Âlî *Nusret-nâme*'sini Sinan Paşa'nın emriyle kaleme almıştır. Paşa, ayrıca Gürcistan seferinde yapacağı fetihleri yazması için Âlî Efendi'den bir eser daha yazmasını istemiş, bunun üzerine Âlî *Fursât-nâme*'yi kaleme almaya başlamıştır fakat 1581'de paşanın aniden İstanbul'a çağrılmasıyla hem paşanın seferleri hem de yazdırmak istediği eser yarım kalmıştır.[427] Âlî, eserinde Sinan Paşa'dan *kâr-fermây-ı Âsaf-râ* diye bahsetmiştir.

Seyyid Lokman'ın *Şehinşâh-nâme-i Murâd-ı Sâlis*'inin ikinci cildi, Taliki-zâde'nin *Şeh-nâme-i Hümâyûn*'u gibi eserler Sinan Paşa tarafından yazdırılmış ve resmedilmiş eserlerdir. Bu müellifler içerisinde Lokman'ın konumu diğerlerinden farklı bir durumdadır.

Fütûhî, Alî, Rumûzî ve Taliki-zâde bir emir doğrultusunda eserleri yazarken- onlar mansıp için bunu yapmışlardır- Lokman ise emir almadan yine mansıp için eserini yazmıştır. İsmi zikredilen bu eserlerde nadide tasvirler yer almış ve eserlerin tezhipli nüshaları yaptırılmıştır.

Fetih-nâme-i Akl-ı Vâdî-i Serhengî[428]: Serhengî mahlaslı bir şair tarafından Sinan Paşa'nın 1574'de Tunus seferi üzerine kaleme alınmış olan mensur eserdir.

[425] Süleymaniye Ktp. Esad Efendi, 2078; Nuruosmaniye 3058, 4a-5a; Ahmet Önal, **Koca Sinan Paşa'nın Hayatı ve Siyasî Faaliyetleri (1520-1596)**, s. 143.

[426] Veysel Goger and Huseyin Sarikaya, "An Ottoman Historian: 'Uthmān Fütūḥī and His Work 'Ajā'ib al-Meḥārib ve Gharā'ib al-Me'ārik, " **darulfunun ilahiyat**, 30/1, (June, 2019), s. 65-78.

[427] İsmail Hakkı Aksoyak, "Gelibolulu Mustafa Âlî: Fursatname", **Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi**, 2019, 3 (1), s. 171-220.

[428] Veysel Göger-Hüseyin Sarıkaya, **Fetih-nâme-i Akl-i Vâdî-i Serhengî,** İstanbul, Nizamiye Akademi Yayınları, 2015.

‘Acâ’ibü’l-Mehârib ve Garâ’ibü’l-Me‘ârik[429], Osman Futûhî tarafından kaleme alınmış olan mensur bir fetihnamedir. Sinan Paşa’nın emriyle 980/1573’de telif edilmiştir.[430] 163a’dan itibaren Futûhî, Sinan Paşa için methiye kaleme almış ve eserin telif edilme sebebini açıklamıştır. Futûhî, Sinan Paşa tarafından İskenderiye’deki halicin temizletilmesi ile ilgili olarak[431] bir manzume de kaleme almıştır.

Târîh-i Halîc ‘alâ tarîki’t-ta‘miye
Hazret-i Âsaf Sinân Paşa-yı sâhib-ma‘delet
Lutf u ihsân eylediler bir ‘azîm hayr etdiler
Eyleyüp hafr-ı halîc ihrâc idüp andan türâb
Oldı târîhi halîcden mâ-yı nîl akıtdılar 980/1573[432]

Paşa’nın *mu‘allimi ve musâhib ü münâdimi*[433] ve aynı zamanda *Reşehat-ı Aynu’l-Hayât*[434] mütercimi olan Mehmed Ma‘rûf Efendi, Galata kadılığına atanmak için paşanın mevkisini kullanmış ve onun aracılığıyla talebini padişaha iletmiştir. Paşa’nın kendine yakın gördüğü Ma‘rûf Efendi hakkında *ehl-i ilim, sâlih ve müstakîm* ifadelerini kullanması padişahın tercihini belirleme yönünde müdahele olabilir.[435] Dönemin şairlerinden Makâlî Ma‘rûf Efendi hakkında yazmış olduğu kasidesinde onun için ‘*güzîde-i ‘ulemâ hâce-i vezîr-i a‘zam*’ olarak bahseder.[436]

Enmûzecü'l-Fünûn[437], Sipâhî-zâde Muhammed b. Ali tarafından Arapça olarak kaleme alınan çeşitli ilimlerin tasnifine (tefsir, hadis, kelam, usul-i fıkıh,

[429] Bibliothèque Nationale de France, Suppl. Turc. 174; Veysel Goger and Huseyin Sarikaya, “An Ottoman Historian: ‘Uthmân Fütûḥî and His Work ‘Ajâ’ib al-Meḥârib ve Gharâ’ib al-Me‘ârik, “ **darulfunun ilahiyat,** 30/1, (June, 2019), s. 65-78.
[430] **‘Acâ’ibü’l-Mehârib ve Garâ’ibü’l-Me‘ârik**, Bibliothèque Nationale de France, Suppl. Turc. 174, 163b-165a.
[431] Ahmet Önal, **Koca Sinan Paşa’nın Hayatı ve Siyasî Faaliyetleri (1520-1596)**, s. 52.
[432] **‘Acâ’ibü’l-Mehârib ve Garâ’ibü’l-Me‘ârik**, Bibliothèque Nationale de France, Suppl. Turc. 174, 163a.
[433] Nev’îzâde Atâyî, **Hadâ’iku’l-Hakâ’ik fî Tekmileti’ş-Şakâ’ik**, C. 1. s. 943-944.
[434] Saliha Sıvacıoğlu, **Ârifî’nin Reşehât Çevirisinin Transkripsiyonlu Metni ve Bu Çevirinin Kaynak Metinden Manzum Kesitlerle Çeviri Eleştirisi Bağlamında Karşılaştırması**, Ankara, Gazi Üniversitesi Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Doktora Tezi, 2020.
[435] “Edirne’nin açılması fermân olunursa merhûmenin medresesinden Bursa’ya varan Sun’ullah Efendi dâ’ileri Edirne’ye ve anun yeri yine merhûmenin medresesinden Galata kadısı olan Mevlânâ ‘Abdullah Efendi dâ’ilerine sadaka buyurulmak câiz buyurulursa fermân pâdişâhımındır. Ve Galata’nın tâlibleri dahi vardır, lâkin Amid kazâsından munfasıl olub sâbıkan Reşehât nâm kitâbı tercüme idüp hâk-i pây-i şeriflerine isâl iden *Mevlânâ Ma’rûf Efendi* dâ’ileri ehl-i ilm ve sâlih ve mustakîm dâ’ileridür. Zaman-ı infisâli dahi hayli olmuşdur. Galata ol dâ’ilerine sadaka buyurulursa fukarânun hayr du’âsı alınmak mukarrerdir.” Halil Sahillioğlu, **Koca Sinan Paşa’nın telhisleri**, s. 68.
[436] Fatih Koyuncu, “Alaşehirli Makâli Mustafa Bey ve Mecmualardaki Bazı Şiirleri”, **Celal Bayar Üniversitesi**, **Sosyal Bilimler Dergisi, Prof. Dr. Mahmut Kaplan Armağan Sayısı**, Ekim 2011, C.9, S. 2, s. 309-311.
[437] Süleymaniye Ktp. Ayasoyfa 390.

feraiz, tıb ve heyet) dair bir eserdir. Eserin Ayasofya 390 numarada yer alan nüshası Sinan Paşa adına kayıtlıdır (2a/7).[438]

Bu dönemde Sinan Paşa hakkında geniş bir arşiv kaydı bulunmaktadır.[439] Paşa, iyi bir okuyucu olduğu kadar kitap koleksiyoneri olarak da devrinde isminden söz ettiren şahıslar arasındadır. Paşanın metrukâtı içinde yer alan üç dilli eserler onun geniş bir okuma listesinin ve kitaplığının var olduğunu gösterir. Metrukâtta 117 Arapça, 128 Farsça, 89 Türkçe telif ve tercüme eser kaydedilmiştir.[440] Özellikle Sinan Paşa'nın kitapları arasında Farsça eserler ağırlıktadır. Bunda muhtemelen hem İran seferlerinin hem de İran'dan gelen hediyelerin payı büyüktür. Paşa'nın İran seferi dönüşü yanında kitaplar getirdiğine dair yazmalarda çeşitli kayıtlar mevcuttur. Bu eserlerin kayıtları arasında paşaya ait metrukâtta Farsça kitaplar da vardır.[441] Bugün TSMK'da bulunan bazı yazmaların üzerinde Sinan Paşa adına kayıtlardan birkaçı şunlardır:

> *H. 1481: 950 (1543) tarihli bir Firdevsî Şâh-nâmesi[442]; H. 780: 980 (1560-61) tarihli bir Nizâmî Hamsesi; H. 403: Kazvinî' nin Acâyibü'l-Mahlûkât'nın 976 (1568 - 69) tarihli bir nüshası; R. 924: 978 (1570-71) tarihli bir Sa'dî Külliyatı; H. 749: 999 - 1000 (1591) tarihli bir Nizâmî Hamsesi; R.1026:Assâr'ın Mihr ü Müşterî'sinin[443] 1580 civarına tarihlenebilen bir nüshası; H. 1505: 1580-90 civarına tarihlenebilen bir Firdevsî Şâh-nâmesi ve R. 1544; ön yan kâğıdında Vezir-i âzam Sinan Paşa'dan gelen kitabdır, sene 999 (1591) ibaresi bulunan 983 (1576) tarihli bir Firdevsi Şâh-nâmesi*[444]

---

[438] Danış, eserin Bursalı Mehmed Tahir tarafından Sinan Paşa'ya takdim edildiği kaydını aktardıktan sonra eserin nüshalarında buna dair bir bilgi olmadığını söyler. Bkz: İlhami Danış, **Evzahu'l-Mesâlik ilâ Ma'rifeti'l-Büldân ve'l-Memâlik/Esâmî-i Büldân (Değerlendirme ve Metin)**, 36.

[439] Tahsin Öz, "Topkapı Sarayı Müzesinde Yemen Fatihi Sinan Paşa Arşivi", **Belleten**, Ankara, Yıl: 1946, C. X, S. 37, s. 171-193.

[440] TSMA. E. 554/7.

[441] TSMA. E. 554/7.

[442] Bu yazmada sadece 'Sinân Paşa' ibaresi yer almaktadır.

[443] Assâr'ın bu mesnevisi Mîrî tarafından aynı isimle tercüme edilip III. Murad'a sunulmuştur. Bkz. Mustafa Arslan, **Mîrî Mihr ü Müşteri (İnceleme-Karşılaştırma-Metin)**, Ankara, Grafiker Yayınları, 2013.

[444] Filiz Çağman -Zeren Tanındı, "Osmanlı Safevî İlişkilerinde Resimli El Yazmalarına Bakış", s. 37-62; Lale Uluç, **Türkmen Valiler, Şirazlı Ustalar, Osmanlı Okurlar. XVI. Yüzyıl Şiraz Yazmaları**, s. 475; Lale Uluç, "Vezir-i Azam Sinan Paşa'dan gelen kitabdır – sene 999", **Gelenek, Kimlik, Bireşim: Kültürel Kesişmeler ve Sanat -Günsel Renda'ya Armağan (Tradition, Identity, Synthesis: Cultural Crossings and Art)**, Haz.: Zeynep Yasa Yaman, Serpil Bağcı, Ankara, Hacettepe Üniversitesi, 2011, s. 229-236.

Yukarıda Sinan Paşa'ya ait olduğuna dair kayıt ibarelerinin bulunduğu tüm kitaplar metrukâtta ismi kaydedilmiştir. Bu dönem İran'dan göç eden âlimler arasında en dikkat çekici kişi olan II. İsmail devrinden Sadr makamına getirilen ve daha sonra hem Şii ulemanın baskısı hem de Şah II. İsmail'in ölümüyle Osmanlı ülkesine gizlice kaçan Mirza Mahdum[445] İran'da yazdığı ve daha sonra Osmanlı'ya geldikten sonra Sinan Paşa'ya aracılığıyla padişaha sunduğu Rafizîler ve İmâmiyye konusunda eleştirileri içeren 988/1580'de telif ettiği *en-Nevâkız ale'r-Revâfız* adlı eserin 1a kısmında kitabı Paşa'ya hediye ettiğini yazmıştır. Mirza Mahdum eserin son kısmına bir buçuk varak Türkçe kayıtta (122b-124a) eserini yazma sebebine ve paşa aracılığıyla padişaha sunma isteğine değinmiştir.[446] Sinan Paşa'nın oğlunun da bir kitap koleksiyoneri olduğu söylenebilir. Yine bu dönemde saraydaki kitapların bazılarında "*Sinan Paşa'ya oğlunun getirdiği*" ifadeleri yer alır.[447]

2.2.4. Siyavuş Paşa

II. Selim devrinde hazine kethüdası ve büyük mirâhûr görevlerinde bulunan Siyavuş Paşa III. Murad'ın tahta çıktığı 982/1574 yılında Rumeli Beylerbeyi görevinde iken padişahın kız kardeşi Fatıma Sultan ile evlenmiştir.[448] Fatıma Sultan için dönemin şairlerinden Cinânî 19 beyitlik bir kaside kaleme almıştır.[449] İran elçilik heyetlerine refakatçilik görevlerinde bulunan paşa, Koca Sinan Paşa'nın 25 Cemâziyelâhir 988/7 Ağustos 1580'de sadrazam olarak İran seferlerine gönderilmesi üzerine sadaret kaymakamı olmuştur. 990/1582 şenliği sırasında yapılan barış görüşmeleri sonuçsuz kalınca görevden alınan Sinan Paşa'nın yerine 28 Zilkade 990/24 Aralık 1582'de sadrazam olmuştur. III. Murad döneminde İran Seferleri sırasında sadrazam olup sefere gitmeyen tek kişi Siyavuş Paşadır. Siyavuş Paşa sadrazam iken İran seferlerinde ordu serdarlığına Şehzade Mehmed'in sünnet

[445] Cihan Aydoğmuşoğlu, "Şah II. İsmail (1576-1577) Devri Siyasî ve Dinî Hâdiseleri", **The Journal of Academic Social Science Studies**, Number 48, Summer II, 2016, s. 63-64; Kioumars Ghereghlou, "A Safavid Bureaucrat in the Ottoman World: Mirza Makhdum Sharifi Shirazi and the Quest for Upward Mobility in the İlmiye Hierarchy/Osmanlı Dünyasında Bir Safavi Bürokratı: Mirza Mahdum Şerif-i Şirazi ve İlmiye Hiyerarşisinde Yükseliş Arayışı", **Osmanlı Araştırmaları,** 53 (2018), s. 153-194; Rümeysa Nur Şahin, **Mirza Makhdum Between Two Worlds: A Safavid Sadr in The Ottoman Worlds and His Refutation of the Qizilbash Beliefs/İki Dünya Arasındaki Mirza Makhdum: Osmanlı Dünyasında Safavili Bir Sadrazam ve Kızılbaş İnançlarına eleştirisi**, İstanbul, İstanbul Şehir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.

[446] **en-Nevâkız ale'r-Revâfız**, Süleymaniye Yazma Eser Ktp. Ayasofya, 2249.

[447] Lale Uluç, **Türkmen Valiler, Şirazlı Ustalar, Osmanlı Okurlar. XVI. Yüzyıl Şiraz Yazmaları**, s. 475.

[448] Reyhan Şahin Allahverdi, **Siyavuş Paşa ve Vakıfları-İsmiyle Yaşayanlar**, İstanbul, İdeal Kültür Yayıncılık, 2020.

[449] Cihan Okuyucu, **Cinânî: Hayatı, Eserleri, Divanının Tenkidli Metni**, s. 121-123, Kaside 37.

şenliğinde yeniçeri ağalığında iken görevden alınan sonrasında hızlı bir şekilde yükselen Ferhad Paşa getirilmiştir. Seyyid Lokman, Siyavuş Paşa'nın ikinci kez sadrazam olmasına dair bir tarih düşürmüştür:

Du'â ile ana târîh Lokmân
Bir artukla didi tekrâr Âsaf[450]

Mehmed Giray olayında büyük başarı gösteren Osman Paşa'yı gözden düşürmeye çalışan Siyavuş Paşa'nın askeri kışkırtmaya çalışmış fakat askerler, Osman Paşa yerine diğer vezirleri suçlamış ve bu olay üzerine sadrazamlık mührü Siyavuş Paşa'dan alınıp Osman Paşa'ya verilmiştir. İkinci vezir olarak görevine devam eden Siyavuş Paşa, Osman Paşa'nın sefer sırasında vefat etmesi üzerine 994/1586'da tekrar sadrazam olmuştur. Siyavuş Paşa, Beylerbeyi Vaka'sından sonra sadaretten azledilmiş fakat kısa bir süre sonra tekrar üçüncü kez sadrazam olmuştur (1000/1592). Bu görevinin ardından emekliğe ayrılan paşa 1011/1602'de vefat etmiştir.[451]

Gelibolulu Âlî, Siyavuş Paşa adına iki kaside kaleme almıştır. 22 beyitlik ilk Türkçe kasidede ilk on iki beyit Siyavuş Paşa övgüsü iken sonraki beyitler Âlî'nin kendisine övgüdür.[452] 50 beyitlik diğer Türkçe kaside ise tamamen paşanın övgüsü için yazılmıştır. Şiirde ayrıca Âlî'nin Siyavuş Paşa'ya intisap etme isteği de vardır:

Hakkâ budur ki nâdir olur rûzgârda
Ben bende gibi bir eser-i kâmil-iştihâr

Dirsen ki şark u garbı tuta şems-i devletün
Sen bir çerâğ uyar kʾola fazl ile şuʿledâr[453]

Bu manzumeler dışında Gelibolulu Âlî Siyavuş Paşa'nın ilk ve üçüncü vezareti için de tarih düşürmüştür.[454] Nev'î, Siyavuş Paşa adına yedi tane Türkçe kaside yazmıştır. Bu kasidelerden ilki 22 beyitlik ve 'çemenzâr' rediflidir. '*Berây-ı Siyâvuş Paşa Der-Vasf-ı Çemen*' başlıklı şiir çemenin vasıfları üzerine

[450] Günsel Renda, "Topkapı Sarayı Müzesindeki H. 1321 no. lu Silsilename'nin Minyatürleri/ The Miniatures of Silsilename, No. 1321 in the Topkapı Saray Museum Library", **Sanat Tarihi Yıllığı**, S. 5, [Cumhuriyetimizin 50. Yıldönümü İçin Armağan], s. 446.
[451] Mahmut Ak, "Siyavuş Paşa", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, https://islamansiklopedisi.org.tr/siyavus-pasa (27.05.2021).
[452] İ. Hakkı Aksoyak, **Gelibolulu Mustafa Âlî Divan**, s. 247-249.
[453] **A.e.,** s. 249-252, Beyit 43-44.
[454] **A.e.,** s. 1365-1366, 1357-1358.

kurulmuştur.[455] İkinci kaside Nev‘î’nin Sahn müderrisliği payesini aldıktan sonra paşaya verilmiştir. III. Mehmed isminin zikredildiği şiirde kasidenin paşanın üçüncü vezaretinde yazıldığı anlaşılmaktadır. 27 beyitlik kasidesine paşayı överek başlayan şair:

Müşîr-i ekrem ü rükn-i mu‘azzam dâver-i ekber
Kerem-sâz u suhân-dân u hüner-bîn ü hüner-perver

Sa‘âdet yâr u devletdür o bâlâ-kadd u ‘âlî-sadr
Güzîn-i zümre-i eşbâh u ‘unsûr zübde-i cevher

mısralarıyla onun hüner sahiplerine olan cömertliğinden bahseder. Kasidenin kalan on beş beytinde paşaya intisap etmek isteyen Nev‘î kendisinden şiirlerinden övgüyle bahseder ve devrindeki diğer şairlerle bir tutulmamasını ister. Devrinden şikâyetleri dile getirerek bu durumu ancak paşanın anlayacağını söyler.[456] Üçüncü şiir ıydiye kasidesi 22 beyitten oluşmaktadır. Felekler ve seyyarelerin hareketleri ile bunların paşa karşısındaki tazimleri üzerine kurulmuş şiirde Nev‘î mansıptan yoksun olduğu ve bayram dolayısıyla güzel bir haber beklediğini söyler. Paşanın ehil olmayanlara iltifat etmemesini kendisini övenlere rağbet etmesini tavsiye eder:

Haylî dem oldı sâ‘îm-i hicrân-ı mansıbuz
Gitdi zamân-ı rûze irişdi namâz-ı şâm
…
Gûş-ı zamânı gevher-i medhünle pür kılam
Lâyık mıdur ki olmaya hâlümde intizâm

Meddâh-ı devlet olana hasr it ‘inâyetün
Nefsinde lâzım olmayanı itme iltizâm[457]

Dördüncü kaside Siyavuş Paşa’nın yaptırdığı köşk/kasrın vasıflarına dairdir. 39 beyitlik şiirde ilk on yedi beyitte köşkün tasvirine yer verilirken sonrasında paşanın İslam dünyasında meşhur olmuş vezirlerin vasıflarıyla övgüsüne değinilir. Paşaya intisabı etmeyi bekleyen Nev‘î meşhur vezirler ve şairler üzerinden örneklemeler yapar. Devrin önemli şairlerinden Bâkî’nin Kanûnî devrinde görmüş olduğu iltifatlara göndermede bulunur:

Sen Nizâmü’l-mülk ü ben Firdevsî-i nazmam bugün
İşte bak gûy-ı fesâhat işte çevgân-ı lisân
…

[455] **Nevʿî -Divan -Tenkidli Basım**, s. 63-64-, Kaside 19.
[456] **A.e.,** s. 68-70, Kaside 21.
[457] **A.e.,** s. 103-104, Kaside 33.

Nev‘î’ye lutf it mu‘în ol kim Zâhir-i vakt ola
Bâkî’yi lutf-i Süleymân itdi Selmân-ı zamân[458]

Beşinci 25 beyitlik kaside yine Sahn müderrisliği verildiği için yazılmıştır. Bu şiirde yine mansıp isteyen Nev‘î, Bâkî’yi paşaya tekrar hatırlatır.[459] Kabûlî *Dîvân*’ında paşanın ilk sadareti için düşürülmüş bir tarih manzumesi bulunmaktadır.[460] Sâ‘î Çelebi, Mimar Sinan’ın hayatını kaleme aldığı *Tezkiretü’l-Bünyân*’da eseri yazdığı tarihte sadrazam olan Siyavuş Paşa’nın ismini de anmış ve ondan övgüyle bahsetmiştir:

Âsaf-ı devrân Siyâvuş-ı zamân düstûr-ı hâs
Kıldı hâssü’l-hâs-ı ‘âlem anı te’sîr-i havâs[461]

Sipâhî-zâde Muhammed b. Ali coğrafyaya dair kaleme aldığı *Evzahu’l-Mesâlik ilâ Ma‘rifeti’l-Büldân ve’l-Memâlik*’in Arapça nüshasının birini Siyavuş Paşa adına yazmıştır.[462] Eserin, Türkçe nüshalarından biri yine Siyavuş Paşa adına kayıtlıdır.[463] Seyyid Lokman tarafından kaleme alınan ve III. Murad döneminin hem içerik hem de görseller bakımından en değerli eserlerinden biri olan *Zübdetü’t-Tevârîh*’in bir nüshası Paşa için hazırlatılmıştır.[464]

Siyavuş Paşa sadrazamlığı sırasında avlanmaktan hoşlanan sultana çeşitli hediyeler göndermiştir. 980/1582 tarihinde Şehzade Mehmed’in sünnet şenliğinin arifesinde Siyavuş Paşa, sultana doğanlar göndermiş ve bu hediyeleri getiren kişilere çeşitli inâmlar verilmiştir.[465] Paşa, veziriazam olduktan sonra padişaha farklı tarihlerde hem doğan hem de atmaca göndermiştir ve yine hediyeleri getiren kişilere hilat giydirilip maddi ihsanda bulunulmuştur.[466] III. Murad’ın avlanmaya meraklı olduğu ve en yakınındaki kişileri Doğancılar içerisinde yahut buradan çıkan

[458] **A.e.,** s. 112-115, Kaside 27.
[459] **A.e.,** s. 124-125, Kaside 40.
[460] Mustafa Erdoğan**, Kabûlî İbrahim Efendi, Hayatı, Edebî Kişiliği ve Divanı (İnceleme-Tenkitli Metin-Dizin)**, s. 869-870.
[461] Sâî Mustafa Çelebi, **Yapılar Kitabı: Tezkiretü’l-Bünyan ve Tezkiretü’l-Ebniye (Mimar Sinan’ın Anıları)**, s. 119.
[462] Millet Ktp. Feyzullah Efendi 1350; İlhami Danış, **Evzahu’l-Mesâlik ilâ Ma’rifeti’l-Büldân ve’l-Memâlik/Esâmî-i Büldân (Değerlendirme ve Metin),** Ankara, Türkiye Bilimler Akademisi, 2019; İlhami Danış, “XVI. Yüzyılda Bir Osmanlı Coğrafyacısı: Sipâhizâde Mehmed ve Eseri Evzahu’l-Mesâlik ilâ Ma’rifeti’l-Büldân ve’l-Memâlik” **FSM İlmi Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi**, İstanbul, 2017, S. 9, s. 117-143.
[463] Süleymaniye Ktp. Ragıp Paşa 1600, 1b; İlhami Danış, “XVI. Yüzyılda Bir Osmanlı Coğrafyacısı: Sipâhizâde Mehmed ve Eseri Evzahu’l-Mesâlik ilâ Ma’rifeti’l-Büldân ve’l-Memâlik”, s. 127-128.
[464] TSMK. H.1321.
[465] Osman Yiğit, **Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi 34 Numaralı Filori Defteri (Değerlendirme-Transkripsiyon)**, s. 404.
[466] **A.e.,** s. 421.

kişilerden oluştuğu düşünülünce paşaların hediyelerinin neden avcı kuşlar olduğu daha iyi anlaşılır. Harcama defterindeki bir başka kayıtta ise Buhara'dan gelip sultan adına bir risale kaleme alan ilim sahibi bir kişiye 300 filori inam olunmuş ve bu inamı Siyavuş Paşa vermiştir.[467] Bu kayıtta yine sadrazamlığı sırasında padişahın yapmış olduğu inamları kişiye iletme görevi Siyavuş Paşa'dadır.

2.2.5. Özdemiroğlu Osman Paşa

Özdemiroğlu Osman Paşa, 933/1527'de Mısır'da doğmuş, ilk görevi olarak da Mısır'da sancak beyliği ile hac emirliğinde bulunmuştur. Üç yıl bu görevde kalan Osman Paşa 967/560'da Habeşistan beylerbeyliği görevine getirilmiştir. Yedi yıl bu görevde kaldıktan sonra II. Selim devrinde 976/1568'de Yemen beylerbeyliğine getirilen Osman Paşa, İran Seferlerinde yanında yer alacak olan Lala Mustafa Paşa ile irtibatı bu görev sırasında olmuştur.

Yemen'de Osmanlı adına birçok yararlılıklar gösteren Osman Paşa, bir ara azledilse de Lala Mustafa Paşa'nın desteği ile görevini tekrar elde etmiş sonra sırasıyla Lahsâ beylerbeyliği (978/1571), Basra beylerbeyliği (10 Rebîülâhir 981/9 Ağustos 1573) görevlerine getirilmiştir. Bu görevinde de fazla kalamayan Osman Paşa 5 Rebîülevvel 984/2 Haziran 1576'da Diyarbekir beylerbeyliğine tayin edilmiştir. Yemen'deki görev zamanından beridir yakın irtibatta olduğu Lala Mustafa Paşa 986/1578'de İran seferlerine serdarlık görevine getirilince Mustafa Paşa, Osman Paşa'ya Şirvan ve Dağıstan beylerbeyliği görevini teklif ederek sefere dâhil etti (25 Muharrem 986/3 Nisan 1578). Bu sefer sırasında kariyerinin en büyük başarılarını kazanan Osman Paşa, Lala Mustafa Paşa'nın yerine yeni serdar olarak Sinan Paşa'nın atanması ile bazı sıkıntılar yaşasa da Meşale Savaşı'nda (14-18 Rebîülâhir 991/7-11 Mayıs 1583) kazandığı başarı ile Şemah'ı fethetti. İran seferlerine asker göndermeyi reddeden II. Mehmed Giray Han üzerine Kefe'ye gönderilen Osman Paşa Mehmed Giray'ın yerine II. İslam Giray'ı Kırım tahtına çıkarılmıştır. Osman Paşa, bu başarıları sayesinde III. Murad tarafından Siyavuş Paşa'nın yerine veziriazam tayin edilmiştir (20 Receb 992/28 Temmuz 1584). Sultanın bu ihsanına karşılık sadrazam olduktan sonra Osman Paşa'nın padişahın hoşuna gidebilecek bazı hediyeler gönderdiği *Filori Defteri*'ne kaydedilmiştir. Bu hediyeler arasında özellikle

[467] **A.e.,** s. 545.

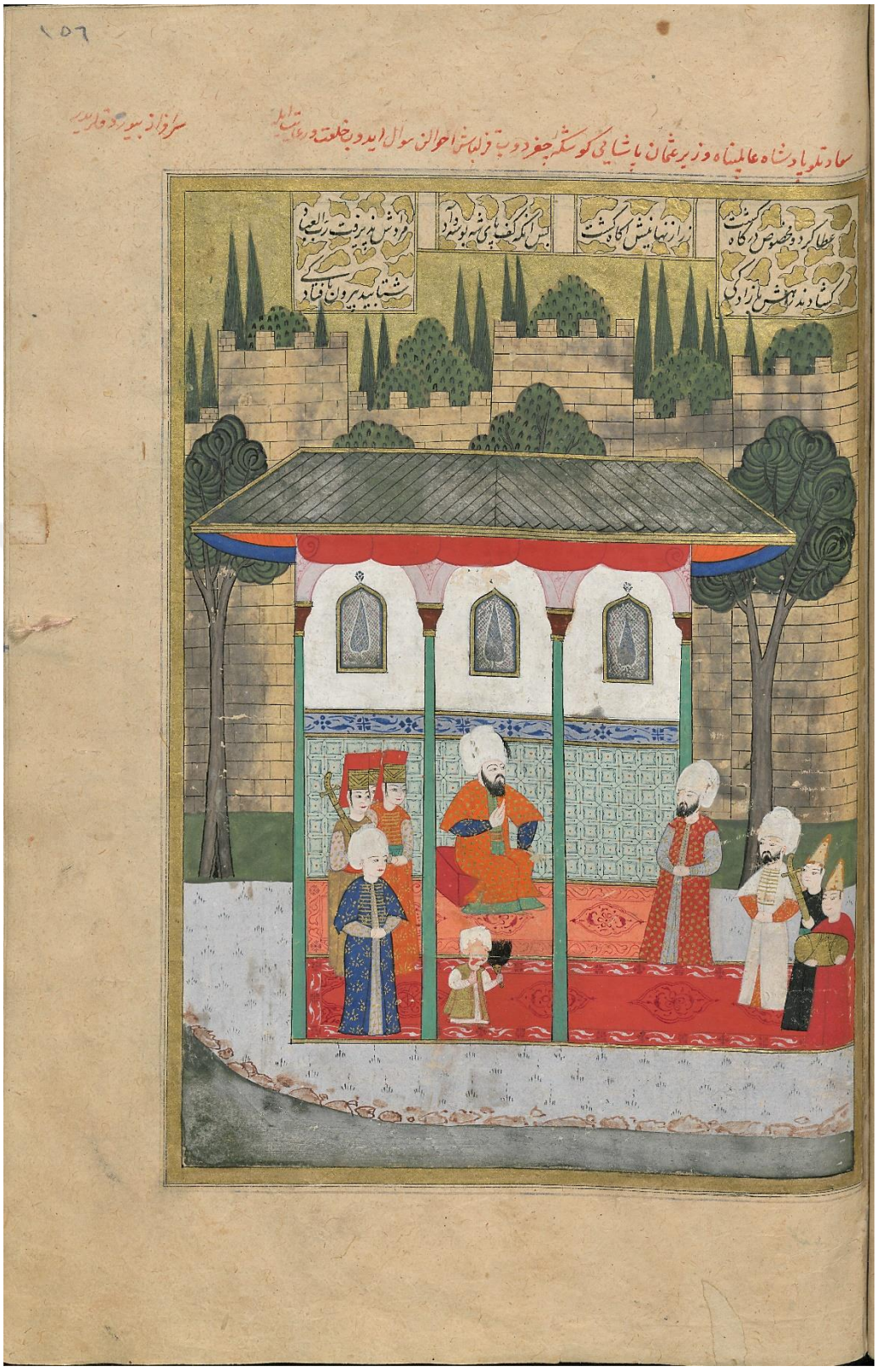
av eğlenceleri için atmaca vardır.[468] Osman Paşa'nın veziriazam olduktan sonra sultana hediyeler göndermesi onun seleflerini (Sinan Paşa ve Siyavuş Paşa) takip ettiğini gösterir. Sadrazam olarak İran seferlerine serdar olan Osman Paşa, Tebriz'i fethetmiştir. Fakat şehre saldırmayı planlayan Safevî kuvvetleri üzerine giderken yolda vefat etmiştir (5-6 Zilkade 993/29-30 Ekim 1585).[469] Diyarbakır Kurşunlu Camii avlusundaki mezar taşında şu ifadeler yer almaktadır:

Budur Sultân Murâd Hânun vezîri
Ki feth oldı elinde mülk-i Şirvân
Yedi yıl terk-i taht itdi elinden
Hudâbende Muhammed Şâh-ı İrân
Tatar Hân oldı âsi pâdişâha
Anın ref'i olundı buna fermân
Koyup Şirvân'ı gitdi âsi Hân'a
Kesüp başın yerine dikdi bir Hân
Dönüp Tebriz'i aldı oldı târîh
Cihânda nâm koydı göçdi 'Osmân[470]

[468] Osman Yiğit, **Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi 34 Numaralı Filori Defteri**, s. 463.
[469]Reyhan Şahin Allahverdi, **Kafkas Fatihi Özdemiroğlu Osman Paşa**, Çamlıca, İstanbul, 2016; Çetin Sungur, **Habeşistan'dan Kafkasya'ya Bir Osmanlı Paşası: Özdemiroğlu Osman Paşa**, Ankara, Hacettepe Üniversitesi, Tarih Anabilim Dalı, Doktora Tezi, 2012.
[470] Yunus Zeyrek, **Târîh-i Osman Paşa,** Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2001, s. 88.

Resim 51: Özdemiroğlu Osman Paşa, III. Murad'ın huzurunda ve İran seferlerinde serdarlığa tayin edilmesi. Âsafî Dal Mehmed Çelebi, *Şecâ'at-nâme*, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. TY. 6043, 7b-8a.

Resim 52: Sultanın Osman Paşa'yı huzuruna çağırtıp İran seferi hakkında bilgi alması. Ön kısımda ayakta duran iç hazinederbaşı Cüce Zeyrek Ağa. Seyyid Lokman, *Şehinşâh-nâme-i Murâd-ı Sâlis,* C.1, TSMK B. 200, 159a.

Özdemiroğlu Osman Paşa'nın İran seferleri ile ilgili doğrudan veya dolaylı olarak yazılan eser bu dönemde başka bir paşa için yazılmamıştır. Eserlerin yazımında Osman Paşa'nın muhtemelen doğrudan dahli olmamıştır. Gelibolulu Mustafa Âlî ve birçok müellifin övgüyle bahsettiği Osman Paşa için bu eserleri kendisi ile sefere katılan kişiler tarafından kaleme alınmıştır. Âsafî Dal Mehmed Çelebi'nin *Şecâ'at-nâme*'si[471], Ebubekir b. Abdullah'ın *Târîh-i Osmân Paşa*'sı[472], *Tevârîh-i Osmân Paşa Berây-ı Demürkapu Hikâyât-ı Acîbe*, Hüseyin b. Mehmed'in *Gazavât-ı Özdemiroğlu Osman Paşa*'sı[473], Adlî'nin *Fî Beyân-ı Feth-i Şirvan ve Temürkapu ve Osman Paşa'nın Cenk İttiğüdir,* Mehmed Vefâyî Efendi'nin *Târîh-i Gazavât-ı Sultan Murad-ı Sâlis*'i[474], Rahimî-zâde Harîmî'nin *Gonca-i Bâğ-ı Murâd*'ı[475], Tâlikî-zâde Subhî'nin *Tebrîziyye*'si[476] ve *Gürcistan (Revân) Seferi Târihçesi*[477] son olarak da *Şifâü'l-Kulûb ve Likâu'l-Mahbûb (Natru'n-Nâzirîn ve Makbûlü'l-Hatirîn)*[478] Osman Paşa'nın seferlerini anlatan eserlerdir.

Eserler içerisinde sadece Âsafî'nin eseri tasvirlenmiştir. Bu eserler dışında Osman Paşa'nın Yemen ve İran seferlerine dair dönem şairleri tarafından kaleme alınmış birçok manzume vardır. Söz konusu manzumelerin birçoğu *Dîvân*'larda yahut mecmualarda yayınlanmışken bazılarının ise henüz neşri yapılmamıştır.[479] Osman Paşa'nın yaşamının çoğu seferlerde geçtiği için müellif ve şairlerle irtibatı pek olmamıştır. Buna rağmen bazı şairler onun adına kasideler yazmış veya yazmış olduğu eserleri ona ithaf etmişlerdir. Bu şairlerden biri Gedizli Kabûlî'dir ve

[471] İstanbul Üniversitesi Ktp. TY. 6043; H. Mustafa Eravcı, **Âsafî Dal Mehmed Çelebi ve Şecâ'at-nâme**, İstanbul, MTV Yayınları, 2009; Abdülkadir Özcan, **Âsafî Dal Mehmed Çelebi, Şecâ'atnâme Özdemiroğlu Osman Paşa'nın Şark Seferleri 1578-1585**, İstanbul, Çamlıca Yayınları, 2007.
[472] Süleyman Lokmacı, **Şark Seferleri Ebubekir b. Abdullah (Tahlil-Metin ve Tıpkıbasım)**, İstanbul, Akıl Fikir Yayınevi, 2018.
[473] İBB Atatürk Kitaplığı, Belediye Yazmaları, 0.118/2.
[474]Şeyh Vefâyî Mehmed, **Osmanlı-Safevî Savaşlarına Dair Bir Kaynak: Tevârih-i Gazavât-ı Sultan Murâd-ı Sâlis**, Haz.: Erhan Afyoncu, İstanbul, Yeditepe Yayınevi, 2020.
[475] İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. TY. 2372; Rahimi-zâde İbrâhim Çavuş Harîmî, **Kitâb-ı Gencîne-i Feth-i Gence**, Haz. Günay Karaağaç-Adnan Eskikurt), İstanbul, Çamlıca Yayınları, 2010.
[476] TSMK. R. 1299; Bülent Özkuzugüdenli, **Talikizade Mehmed Subhi Tebriziyye**, İstanbul, Marmara Üniversitesi Türk Tarihi Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2005.
[477] TSMK. R. 1300.
[478] Eser üzerine herhangi bir çalışma yapılmamıştır. Bkz. Leiden Üniversitesi Ktp. cod . wam, 801; Erhan Afyoncu, **Tanzimat Öncesi Osmanlı Araştırma Rehberi**, Yeditepe, İstanbul 2013, s. 53.
Bu eserin nüshasını benim için temin eden Günhan Börekçi'ye teşekkür ederim.
[479] Hâlî tarafından kaleme alınan ve İran seferlerini anlatan bir kaside için bkz. TSMA. E. 1144.

Dîvân'ını[480] Osman Paşa adına tertip etmiştir. *Dîvân*'ın dibacesinde şair, paşayı şu sözlerle övmektedir:

Elâ ey nükte-pervâz-ı suhânver
Bu nâm olsa o nâme ile perver

İşigi kıble-i ehl-i dilândur
Kapusı secdegâh-ı çâkerândur

Karîn-i hazret-i hâkân-ı a'zam
Vezîr-i a'zam-ı şâh-ı mu'azzam

'Adâletde 'Ömer 'Osmân-ı sânî
'Alî gibi cihânun pehlevânı

Ki ya'ni hazret-i 'Osmân Paşa
Sadâkatde olup Bûbekre hemtâ

Nice fethe zafer bulup ol âsân
Husûsâ şehr-i Tebrîz ile Şirvân[481]

Dîvân'da ayrıca Osman Paşa adına yazılmış 45 beyitlik Türkçe bir kaside mevcuttur. Kaside Osman Paşa'nın veziriazam olduğu 20 Receb 992/28 Temmuz 1584-5-6 Zilkade 993/29-30 Ekim 1585 tarihlerinde yazılmıştır. Osman Paşa'dan eşsiz bir vezir olarak bahseden şair kasidenin devamında onun özellikle İran Seferleri sırasında kazandığı başarıları anlatır:

Elâ ey hazret-i paşa-yı ekrem yokdur akrânun
Vezîr-i a'zamısın pâdşâh-ı Âl-i 'Osmânun

Kırım hanı II. Mehmed Giray Han üzerine gönderilen Osman Paşa, onu yenmiş ve yerine II. İslam Giray'ı çıkarmıştır:

Yamanlık görmesün şâhâ özün pek yahşı deprendün
Tagıtdun hânümânın bâd-ı kahr ile Tatar Hânun[482]

Gelibolulu Âlî, Özdemiroğlu için dört kaside kaleme almıştır. İlk kaside 46 beyitlik olup özellikle Paşa'nın İran seferi sırasında göstermiş olduğu kahramanlıklar üzerine kurgulanmıştır. Kasidelerin genel formu içinde yer alan İranî kahramanların isminin neredeyse her beyitte zikredildiği şiirde kafiye olarak paşanın savaşçı

[480] Mustafa Erdoğan**, Kabûlî İbrahim Efendi, Hayatı, Edebî Kişiliği ve Divanı (İnceleme-Tenkitli Metin-Dizin)**, Ankara, Gazi Üniversitesi, Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Doktora Tezi, 2008.
[481] **A.e.,** s. 441-442.
[482] **A.e.,** s. 445-448.

kimliğine vurgu yapmak için ‘ceng’ kelimesi tercih edilmiştir.[483] Diğer kaside ise ‘gûy u cevgân’ oyunu üzerinden kurgulanmış paşanın savaş meydanında göstermiş olduğu kahramanlıkları ve düşmana karşı tavrı üzerinde durulmuştur. 44 beyitlik Türkçe kasidenin her bir beytinde gûy u çevgân kelimesi kullanılmıştır.[484] Üçüncü kaside Osman Paşa’nın Yemen’de yapmış olduğu fetihlerden başlanarak onun gazalarının övgüsü hakkında yazılmıştır.[485] 29 beyitlik Türkçe kasidede sadece Yemen fethi işlenmiştir. Dördüncü kaside ise 45 beyitlik Türkçe bir şiir olup burada tamamen İran seferi ve paşanın yapmış olduğu kahramanlıklar dile getirilmiştir.[486] Gelibolulu Âlî’nin Osman Paşa hakkında yazdığı bir diğer manzume müsemmen (sekizli) şeklindedir. Şiirde Osman Paşa’nın Yemen fetihlerinden başlanarak İran’daki başarına geçilmiştir. Şiirin son sekizliğinde Âlî paşaya intisap etme isteği dile getirilmiştir.[487] Dönemin müellif ve şairlerinden Cenâbî Mustafa Efendi, Özdemiroğlu için 63 beyitlik Arapça bir kaside kaleme almıştır.[488] Nev‘î *Dîvân*’ında Osman Paşa’nın 992/1584’te sadrazam olması ile ilgili kutlama amacıyla yazılmış 23 beyitlik Türkçe bir kaside bulunmaktadır. Osman Paşa’nın sadaretinden önce İran seferlerinde göstermiş olduğu başarıları dile getiren şair onun fetihleri yaptığı yerleri aynı zamanda imar ettiğini de söyler:

Revân’ı cân gibi hıfz itmeğe burc-ı beden yapdun
‘İmâret eyleyüp Şirvân’ı vîrân itdün İrân’ı[489]

Kelâmî, Özdemiroğlu Osman Paşa hakkında dört kaside kaleme almıştır. Kelâmî’nin, ilk kasidesi Osman Paşa’nın kendisine hediye edilen bir katırın ölmesi üzerine yine Paşa’ya yazmış olduğu arzuhaldir. Katırın ölmesi üzerine paşadan tekrar bir katır isteyen şair, paşaya övgü ve dua ile kasidesini bitirir:

‘Osmân Gâzî Paşa-yı a‘zam
Zahrü’l-e‘âlî fahrü’l-ekâbir
…
Sadr-ı mu‘azzam bedr-i müfahham
Paşa-yı ‘âdil dânâ-yı her sır
…
Hâk-i siyaha itsün berâber

[483] İ. Hakkı Aksoyak, **Gelibolulu Mustafa Âlî Divan,** s. 234-238.
[484] **A.e.,** s. 238-241.
[485] **A.e.,** s. 241-243.
[486] **A.e.,** s. 243-247.
[487] **A.e.,** s. 421-422.
[488] Cenâbî Mustafa Efendi, **Kasâid-i Belîğa**, Süleymaniye Ktp. Karaçelebizade Hüsameddin Efendi, 311, 30b-32b.
[489] **Nevʿî -Divan -Tenkidli Basım**, s. 142-143, Kaside 48.

A‘dâna kılsun hafr-ı makâbir[490]

İkinci kaside Osman Paşa’nın İran seferleri sırasında göstermiş olduğu başarıları anlatan tîg (kılıç) rediflidir. Osman Paşa övgüsünün yer aldığı şiirde Kelâmî, paşanın kılıcını klasik şiirde parlaklığı çağrıştıran yıldız, güneş vb. gök cisimlerine benzeterek anlatır. Kaside Hayâlî Bey’in “*Dursa niyâm içinde kaçan kim yegâne tîg/Benzer ininde uyhuya varmış yılana tîg*” yine tîğ redifli kasidesinden hareketle yazılmıştır.[491] Üçüncü kaside Osman Paşa’nın sadrazam olmasından önce kaleme alınmış ve Kelâmî’nin paşanın sadrazam olması temennisi üzerine kurulmuştur. Osman Paşa’nın Irak-ı Arab’a gelmesinden bahseden Kelâmî, paşa ile muhtemelen bu sırada irtibat kurmuştur:

Leb-i ‘işretle virün halka cevâb-ı sâfî
Ki ‘Irâk-ı ‘Arab geldi meh-i Ferruh-sâl

Osman Paşa’nın Yemen fethinden başlayarak katıldığı birçok seferde göstermiş olduğu başarılar ile askeri rütbelerin hepsini tek tek elde etmiştir ve artık kariyerinin zirvesi sayılabilecek sadrazamlık da onun hakkıdır:

Pâye pâye yukaru çıkmaga ‘azm it ya‘nî
Rütbe-i sadr-i vezâret senün ancak yüri al[492]

Kelâmî *Dîvân*’ında Osman Paşa adına yazılmış son kaside, paşanın Şirvan ve Demirkapı fetihlerinde gösterdiği başarılar üzerinedir. İlk üç kasidede Osman Paşa için kullanılan övgü ifadeleri bu şiirde de tekrarlanmıştır.[493] Şemseddin Sivâsî’nin *Heşt Behişt* mesnevisinde eserin yazıldığı tarihte sadrazam olan Osman Paşa için övgüler de bulunmaktadır.[494] Sokollu Mehmed Paşa’nın sır kâtibinin oğlu olan Zeynî mahlaslı Zeynü’l-Âbidîn[495] âdâb ve erkânın sekiz nur (bab) başlığı ile anlattığı *Envârü’l-Hüdâ*[496] isimli eserini paşaya intisap ettikten sonra onun isteği doğrultusunda yazmıştır. Hatta Osman Paşa’nın Şirvan fethine dair yazdığı manzume döneminde meşhur olmuştur.

Bu gün meydân-ı rezm içre sen itdün feth-i Şirvânı

[490] Mustafa Karlıtepe, **Kelâmî Dîvânı**, s. 139-142, Kaside 11.
[491] **A.e.,** s. 150-155, Kaside 15.
[492] **A.e.,** s. 165-168, Kaside 20.
[493] **A.g.e.,** s. 184-188, Kaside 28.
[494] Şemseddin Sivâsî, **Heşt Behişt**, s. 65-66.
[495] Kınalızâde Hasan Çelebi, **Tezkiretü’ş -Şu’arâ**, s. 409-411.
[496] Süleymaniye Ktp. Kemankeş, 423; Murtadha S. Najmuldeen, **XVI. Yüzyıla Ait Olan Zeynî Efendi’nin Envârü’l-Hüdâ Adlı Eseri Üzerine Dil İncelemesi**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi, Yeni Türk Dili Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2017.

Umarın idesin min ba'd zemîn İrân u Tûrânı

'Acem mülki 'azîzi hem ebu'l-fethi Ebu'n-nasrı
Sipehdârı guzâtun ser-bülend-i şâh-ı devrânı

Hayât-ı cism-i Zeynî cân-ı pâk-ı kâlib-i âdem
Sa'âdet mülkinün İskender-i mîr-i hoş-elhânı[497]

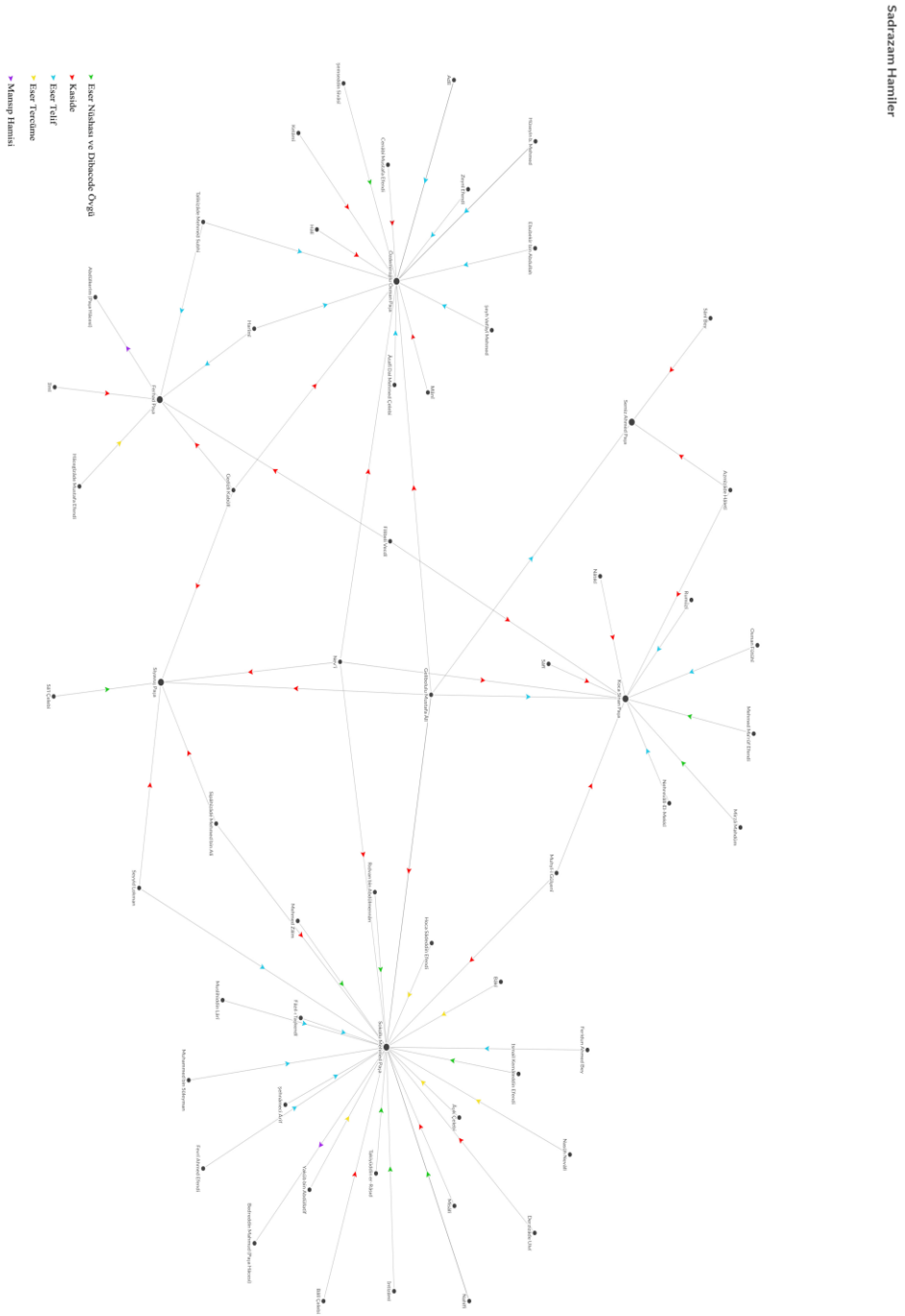
Cinânî de Osman Paşa için manzume yazan şairlerden biridir. Paşa'nın sadrazam olması üzerine bir kıt'a kaleme alan şair, Osman Paşa'nın babasının ismiyle ilgili tevriye yaparak onu över:

Gerçi kim tâli'-i mes'ûd ile Osmân Paşa
Oldı serdâr-ı şehen-şâh u vezîr-i a'zam
…
Eridür âteş-i kahrıyle felek kurtulamaz
Özdemir-zâde degül öz demür olsa âdem[498]

Yine dönem şairlerinden Mânî, Osman Paşa'nın sadrazam olarak İran seferlerine serdarlık etmesi üzerine bir kaside kaleme almıştır. 51 beyitlik kasidede Osman Paşa'nın hem kendisine hem makamına hem de seferde gösterdiği yararlılıklara övgüler vardır.[499]

[497] Kınalızâde Hasan Çelebi, **Tezkiretü'ş -Şu'arâ**, s. 410.
[498] Cihan Okuyucu, **Cinânî: Hayatı, Eserleri, Divanının Tenkitli Metni**, s. 164, Kıt'a 19.
[499] Şener Demirel, **16. Yüzyıl Divan Şairlerinden Mânî, Dîvân ve Şehr-Engîz-i Bursa (İnceleme-Metin)**, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, E-kitap, 2011, s. 24-29 (pdf sayfa numarası ile).

Çizelge-3 Sadrazam hamiler

2.2.6. Mesih Paşa

Enderun'daki Ak ağlardandır ve hadım olduğu için Hadım Mesih Paşa diye tanınmıştır.[500] III. Murad'ın tahta çıktığı yılda (982/1574) hazinedarbaşı görevine getirilmiştir. Aynı yıl içerisinde paşa unvanı ile Mısır beylerbeyliğine tayin edilmiştir. Buradaki görevi sırasında Şam beylerbeyliğine vekillik yapmıştır. Yaklaşık beş yıl Mısır'daki görevinde eyaletin Osmanlı denetiminde kalması adına birçok başarı elde etmiştir. Bu görevinden sonra Kubbealtı vezirliğine yükseltilen Mesih Paşa'nın yerine hazinedarbaşılık görevine halefi Hadım Hasan Paşa getirilmiştir. 990/1582 şenliğinde Sinan Paşa'nın oturduğu odanın hemen yanında yer alan Mesih Paşa[501] dördüncü vezir olarak havai fişek gösterileri yapan paşalar arasındadır.[502] Siyavuş Paşa'nın azledilip Özdemiroğlu Osman Paşa sadrazam olunca Mesih Paşa da sadaret kaymakamlığına getirilmiştir (992/1584).[503]

Özdemiroğlu'nun İran seferleri sırasında vefatı üzerine 993/1585'te sadrazamlık mührü Mesih Paşa'ya verilmiştir. Mesih Paşa'nın sadarette iken yapmış olduğu atamalar ve aziller sultanın hoşuna gitmeyince Çivizâde Mehmed'in fetvasıyla 994/1586'da azledilmiş ve 1000/1592'de yaşlılıktan dolayı vefat etmiştir. Mesih Paşa'nın Mısır beylerbeyi olarak görev yaptığı sırada Hac farizasını yerine getirmek isteyen bazı kişiler ile kendisine hediyeler gönderilmiştir. 986/1578'de Hac farizasını yerine getirmek için Mekke'ye giden Acemzâde'ye üç yüz filori inâm olunurken padişah tarafından Mesih Paşa'ya da iki tane kaftan hediye edilmiştir.[504] Mesih Paşa'nın aynı yıl içerisinde muhtemelen bu hediyeye karşılık olarak avlanmaktan hoşlanan sultana doğanlar hediye ettiği kayıtlıdır. Bu doğanlar sonradan sultanın musahibi olan Doğancıbaşı Mehmed'e teslim edilmiştir. Hediyelere karşılık olarak da Paşa'nın adamlarına toplamda altı yüz filori ve bir mintan verilmiştir.[505] Paşa'nın bu hediye dışında farklı zamanlarda sultana avda kullanılmak üzere avcı doğanlar gönderildiği yine *Filori Defteri*'nde kayıtlıdır.[506]. Böylelikle sadrazam olan

---

[500] Şefaattin Deniz, "Mesih Paşa, Hadım", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, https://islamansiklopedisi.org.tr/mesih-pasa-hadim (11.02.2022).
[501] Selânikî Mustafa Efendi, **Târîh-i Selânikî**, C. I, s. 134.
[502] Mehmet Arslan, **Osmanlı Saray Düğünleri ve Şenlikleri-I, Manzûm Sûrnâmeler**, İstanbul 2008, s. 156-159.
[503] Şefaattin Deniz, "Mesih Paşa, Hadım", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, https://islamansiklopedisi.org.tr/mesih-pasa-hadim (11.02.2022).
[504] Osman Yiğit, **Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi 34 Numaralı Filori Defteri (Değerlendirme-Transkripsiyon)**, s. 226.
[505] **A.e.,** s. 229.
[506] **A.e.,** s. 261, 296.

her paşa göreve geldikten sonra sultanın avcı kuşları göndermesi geleneksel hâle gelmiştir.

Sinan Paşa'nın Yemen fethi için *'Acâ'ibü'l-Mehârib ve Garâ'ibü'l-Me'ârik* isminde bir eser kaleme alan Osman Fütûhî, Ramazan ve oruç konulu *Kenzü'l-Mevâ'iz* isimli eserini o sırada Mısır Beylerbeyi olan Mesih Paşa adına yazmıştır.[507] Muhyî-i Gülşenî *Dîvân*'ında Mesih Paşa'nın 993/1585'te veziriazam olması üzerine yazılmış Türkçe 59 beyitlik bir kaside bulunmaktadır. Mesih Paşa'nın ismiyle ilgili tevriyelerin ağırlıkta olduğu şiirde onun nefesinin/adaletinin canlılara hayat verdiğini belirten şair ayrıca zulmün karanlığını da ortadan kaldırdığını ifade eder. Muhyî ayrıca paşanın Mısır beylerbeyliği sırasında göstermiş olduğu yararlılıklardan bahsederek harap Mısır'ın onun sayesinde yeniden abadolduğunu yazar:

Nesîm-i 'adlün irişdi çün ey Mesîh-nefes
Meşâm-ı dehre ecel yili esmeye tekrâr

Nüfûs-ı nâtıkayı zinde itdi bu enfâs
Revân ki 'âlem-i ervâha eyledükde güzâr

'Adâletünden olupdur siyeh hacer-i sarrâf
Sehâvetünden irüpdür cemî'-i halka nuzâr

Zalâm-ı zulmı giderdi 'adâletün mihri
Çü zıll-ı Hak seni kıldı zalîl ey sâlâr
…
Atîkı gibi harâb oldı şimdi Mısr-ı Cedîd
Cedîd rûh virüp eyle ol 'atîkı diyâr[508]

Mesih Paşa adına yazılmış bir diğer kaside ise yine paşanın Mısır beylerbeyi olduğu sırada kaleme alınmış bir ıydiyedir. Bu şiirde de Mesih Paşa'nın ismiyle ilgili tevriye yapan şair, paşayı *Mesîh-i 'âdil* diye tavsif etmiştir. Kasidede ayrıca hacıların ihtiyaçlarını karşılamada ve Kâbe'deki imar masraflarının sorumlusu olarak paşa övülmüştür:

Kapundan oldı hâcîlere feth-i bâb kim
Bu dergehe irişmeyen işitmeye derâ

Gel ey Mesîh-i 'âdile kurbân olam diyen
Cân kebşini Minâ'da münâ içün it fedâ

[507] Veysel Goger and Huseyin Sarikaya, "An Ottoman Historian: 'Uthmān Fütūḥī and His Work 'Ajā'ib al-Meḥārib ve Gharā'ib al-Me'ārik, " ***darulfunun ilahiyat***, 30/1, (June, 2019), s. 65-78.
[508] Önder Yaşar, **Muhyî-i Gülşenî [Ö. 1604] Dîvânı (İnceleme-Metin)**, s. 311-314.

Tâ Ka‘be-i murâda irüp idesin kırân
Ehl-i safâyla süre ‘ömre bu ıstıfâ[509]

Dîvân’da ayrıca Feridun isimde birisi için yazılmış istid’a şeklinde bir gazel de bulunmaktadır. Manzumede adı geçen kişinin Muhyî’nin hizmetinde bulunduğu ve Mesih Paşa’nın Mısır beylerbeyi olduğu sırada onun hizmetine verildiği anlaşılmaktadır.[510] Muhyî’nin Hz. Peygamber’in kabri için 986/1578’de hediye ettiği kandil hakkında yazdığı Arapça tarihte Mesih Paşa’yı övmüştür.[511] *Dîvân*’da Mesih Paşa ile ilgili bir diğer kayıt paşaya sultan tarafından 982/1574’te hediye edilen hilat ve kılıç dolayısıyla yazılmış bir tarih manzumesidir. Hediyeler paşanın Mısır beylerbeyi olması üzerine gönderilmiştir:

Paşa Mesîh ‘adlle çün buldı şöhreti
Şâh-ı cihân da hil‘at ü tîgıla virdi kadr

Budur du‘â ki Mısr’da ola vezîr ol
Dâyim ‘adâletile olup ide def‘-i gadr

İkbâl-i pâdşâhîye târîhdür tamâm
Seyf ü kabâ mübârek ola ey Mesîh-i sadr[512]

Dîvân’da Mesih ile ilgili en son kayıt yine aynı hediye için kaleme alınmıştır. Bu manzumede ayrıca III. Murad’ın ismi de anılmıştır.[513]

2.2.7. Hadım Hasan Paşa

Enderun’da yetişen hadımlardan olan Hasan Paşa, Hadım Hasan Paşa diye bilinmektedir. Mesih Paşa’nın Mısır beylerbeyi olmasıyla 982/1574’te hazinedarbaşılığı görevine getirilmiştir. Bu görevinde yaklaşık beş yıl kaldıktan sonra Mesih Paşa’nın Kubbealtı vezirliğine getirilmesi üzerine onun yerine Mısır beylerbeyi olmuştur (987/1579). Üç yıl bu görevde kalan Hadım Hasan Paşa hakkında ileri sürülen yolsuzluk iddiaları ve şikâyetler[514] üzerine görevden alınarak İstanbul’da Yedikule’ye hapsedilmesine rağmen, sarayda hazinedarbaşı iken Nurbanu Sultan ile kurduğu yakınlık sayesinde hapisten kurtulmuş ve Anadolu beylerbeyi olarak Gence seferine katılmıştır. 996/1588’de Şirvan beylerbeyi

[509] **A.e.,** s. 311-314.
[510] **A.e.,** s. 172, Gazel 31.
[511] **A.e.,** s. 498, Tarihler 581.
[512] **A.e.,** s. 501, Tarihler 589.
[513] **A.e.,** s. 505, Tarihler 601.
[514] Gelibolulu Mustafa Âlî, **Hâlâtü’l-Kâhire mine’l-Âdâti’z-Zâhire**, s. 114.

olduğunda hakkında yine şikâyetler olmuş ve azledilmiştir. Mazûliyeti uzun sürmeyen Hadım Hasan Paşa Gence fethedilince şehrin muhafızı olmuştur (29 Rebiyülahir 1002/22 Ocak 1594). Kubbe vezirliğine getirilince sultanın Eğri seferine gitmesiyle üzerine İstanbul kaymakamı olmuştur. Damad İbrahim Paşa'nın Valide Safiye Sultan ile arasının açılması sonucunda üçüncü vezir iken Safiye Sultan'ın desteği ile veziriazam olmuştur. Nurbanu Sultan ile birçok azliyetten kurtulan Hadım Hasan Paşa sarayda yetişmenin yararını bu kez Safiye Sultan'ın iltimasıyla görecektir. Gazanfer Ağa ile arası açık olan Hadım Hasan Paşa, Bostanzâde Mehmed yerine şeyhülislam olmak isteyen Hoca Sâdeddin Efendi'yi engellemek isteyince onun da düşmanlığını kazanmış, nihayetinde Bostancıbaşı Ferhad Ağa tarafından tevkif amacıyla yakalanmış ve 1006/1598'de öldürülmüştür.[515] Hadım Hasan Paşa'nın mekrukâtında 39'ü Türkçe, 27'si Arapça ve 44'ü Farsça olmak üzere toplam 110 kitap kayıtlıdır.[516]

Filori Defteri'nde Hasan Paşa'ya ait kayıtlar onun 987/1579'da Mısır beylerbeyi olmasından sonrasına aittir. İlk kayıt 988/1580 tarihli olup Mısır hazinesinden III. Murad'ın şahsi harcamaları dâhil gönderilen beş yüz bin filori ile ilgilidir.[517] İkinci kayıt ise aynı yıl içinde diğer Mısır Paşaları gibi Hadım Hasan Paşa'nın da sultana avcı kuşların gönderilmesidir. Sultana doğanlar gönderen paşaya sultan tarafından serâser bir dolama, bir mintan, şalvarlık elbise ve doğanlar getiren kişilere de beş yüz on filori verilmiştir.[518] Dönemin şairlerinden Muhyî-i Gülşenî, Hadım Hasan Paşa'nın Mısır beylerbeyi olması üzerine bir tarih düşürmüştür. "*Kabâ-yı dâd-ı sultân câme-i cân*" tarih ibaresi olarak kullanılmıştır. Mısır bölgesi ile ilgili İslam tarihindeki anlatıları kullanan şair harap olmuş kenti Hz. İsa gibi ihya ettiğini söyler. Şair ayrıca Hasan Paşa'yı Mısır'a hayat veren Nil nehrine benzetir:

Ümîdüm bu ki lutfun Nîl'i ire
Mısır vâdîlerini ide bostân
…
'İmâret olalı Mısr'un harâbı
Sanasın yine geldi İbni 'İmrân[519]

[515] Abdülkadir Özcan, "Hadım Hasan Paşa", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, https://islamansiklopedisi.org.tr/hadim-hasan-pasa (27.05.2021).
[516] Emine Fetvacı, **Sarayın İmgeleri: Osmanlı Sarayı'nın Gözüyle Resimli Tarih**, s. 82.
[517] Osman Yiğit, **Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi 34 Numaralı Filori Defteri (Değerlendirme-Transkripsiyon)**, s. 316.
[518] **A.e.,** s. 335.
[519] Önder Yaşar, **Muhyî-i Gülşenî [Ö. 1604] Dîvânı (İnceleme-Metin)**, s. 337-339.

III. Murad'ın Hadım Hasan Paşa için 990/1582'de göndermiş olduğu hilat ve kılıçla ilgili *Dîvân*'da yer alan bir tarih manzumesi vardır. 990/1582'de düzenlenen sünnet şenliği için Mısır'dan gelecek olan hem hazine hem de gösteriler düzenleyecek kişilerin sorunsuz bir şekilde İstanbul'a ulaşması için bu hediye verilmiş olabilir:

Pâdşâh-ı heft-kişver Şeh Murâd
Kıldı Mısr ehline lutf u 'izzeti

Hil'at ü şemşîr irsâl eyledi
Tâ Hasan Paşa'ya ire şevketi
…
Oldı çün teşrîf târîhi anun (990)
Giy münâsibdür kabâ-yı sâ'ati (990)[520]

Dîvân'da Hasan Paşa için padişah tarafından 991/1583'te gönderilen hilat için yazılmış bir tarih manzumesi bulunmaktadır:

Pâdşehden çünki hil'at geldi giy târîhdür
Giy kabâ-yı 'adl lâyıkdur mübârek kaddüne[521]

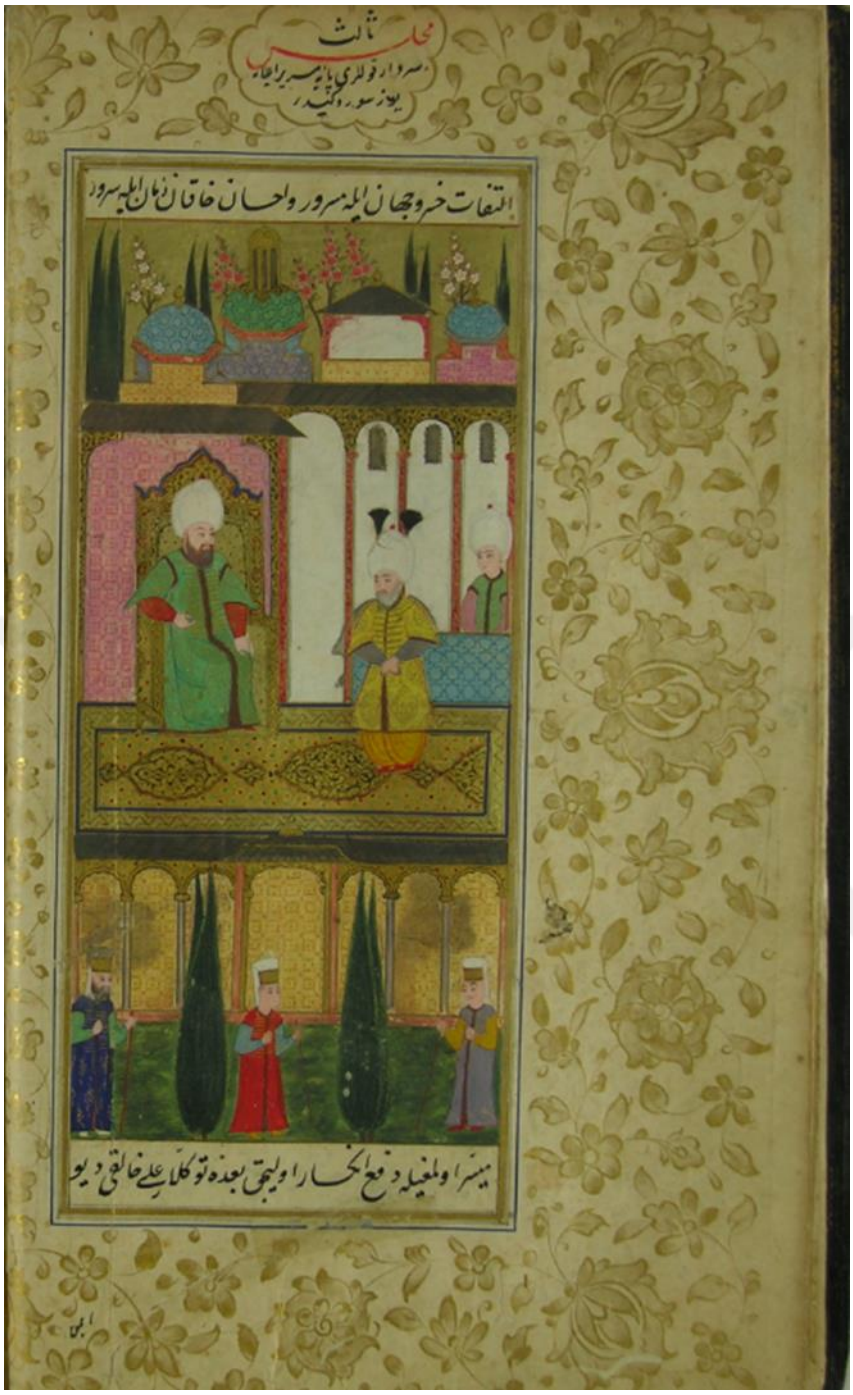
Muhammed b. Mustafa b. Lütfullah ed-Deşîşî, *Tuhfetü's-Seniyye ile'l-Hazreti'l-Haseniyye* isimli Farsça-Türkçe sözlüğünü Hasan Paşa adına yazmıştır.[522] Yusuf Öz çalışmasında, Deşîşe vakıflarında görev aldığı için bu isimle anıldığını söylemiştir. Diğer yandan Öz, sözlüğün Sokolluzâde Hasan Paşa adına telif edildiğini yazar. Sokolluzâde Hasan Paşa[523] hayatının hiçbir döneminde Mısır ve civarında resmi görevde yer almamıştır. Deşîşî'nin yaşadığı dönemde hatta eserin yazıldığı tarihte 988/1580'de Mısır Beylerbeyi Hadım Hasan Paşa'dır. Bu nedenle eser Sokolluzâde Hasan Paşa'ya değil, Hadım Hasan Paşa adına tertip edilmiştir. Şeyh Osman b. Ali tarafından kaleme alınan *Umûrü'l-Ümerâ* isimli siyaset-nâme türündeki manzum mensur karışık eser yine Hadım Hasan Paşa adına 990/1582 telif edilmiştir.[524]

[520] **A.e.,** s. 508-509.
[521] **A.e.,** s. 508.
[522] Süleymaniye Ktp. Süleymaniye 989; Yusuf Öz, **Tarih Boyunca Farsça-Türkçe Sözlükler**, Ankara, Ankara Üniversitesi, Fars Dili ve Edebiyatı Bilim Dalı, Doktora Tezi, s. 247-253.
[523] Tülün Değirmenci, "Bir Osmanlı Paşasının Padişahlık Rüyası: Sokolluzâde Hasan Paşa ve Resimli Dünya Tarihi" **Osmanlı Araştırmaları Dergisi**, S. 49, s. 171–203.
[524] Süleymaniye Ktp. Fatih 4188; Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud Efendi 5361; İnan Gümüş, **Umûrü'l-Ümerâ (Metin-Dil Özellikleri) ve İktidar Felsefesi Bağlamında Söylem Çözümlemesi**, Denizli, Pamukkale Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Doktora Tezi, 2018.

2.2.8. Ferhad Paşa

Arnavut asıllı olan Ferhad Paşa Enderun'da yetiştirildikten sonra kapıcıbaşı göreviyle saraydan çıkmış, Kanûnî devrinin son zamanlarından itibaren çeşitli görevlerde yer almıştır. Mîrâhurluk görevinden sonra 1 Safer 990/25 Şubat 1582'de yeniçeri ağası olmuştur. Ferhad Ağa'nın yeniçeri ağası olması üzerine kanun gereği bin filori ve bir kaftan ihsan olunmuştur.[525] Fakat kısa bir süre sonra yapılacak olan Şehzade Mehmed'in (III. Mehmed) sünnet şenliğinde sipahilerle yeniçeriler arasında çıkan kavga dolayısıyla Sadrazam Sinan Paşa'nın etkisiyle bu görevinden azledilmiştir. Bu azil Sinan Paşa ile Ferhad Paşa'nın kariyerleri boyunca çekişmelerinin başlangıcı olmuştur. Ferhad Paşa azledildikten kısa bir süre sonra muhtemelen Habeşî Mehmed Ağa'nın da etkisiyle[526] rakibi Sinan Paşa veziriazamlıktan azledilmiştir. Ferhad Paşa daha sonra İbrahim Paşa'nın yerine Rumeli Beylerbeyi, bir süre sonra da 3 Zilhicce 990/29 Aralık 1582'de dördüncü vezir olarak İran seferlerine serdar tayin edilmiştir.

[525] Osman Yiğit, **Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi 34 Numaralı Filori Defteri (Değerlendirme-Transkripsiyon)**, s. 365.
[526] Koca Sinan Paşa'nın Ferhad Paşa ve Habeşî Mehmed Ağa'yı III. Murad'a şikâyet maksadıyla yazılmış telhis için, bkz. Halil Sahillioğlu, **Koca Sinan Paşa'nın telhisleri**, s. 65-66.

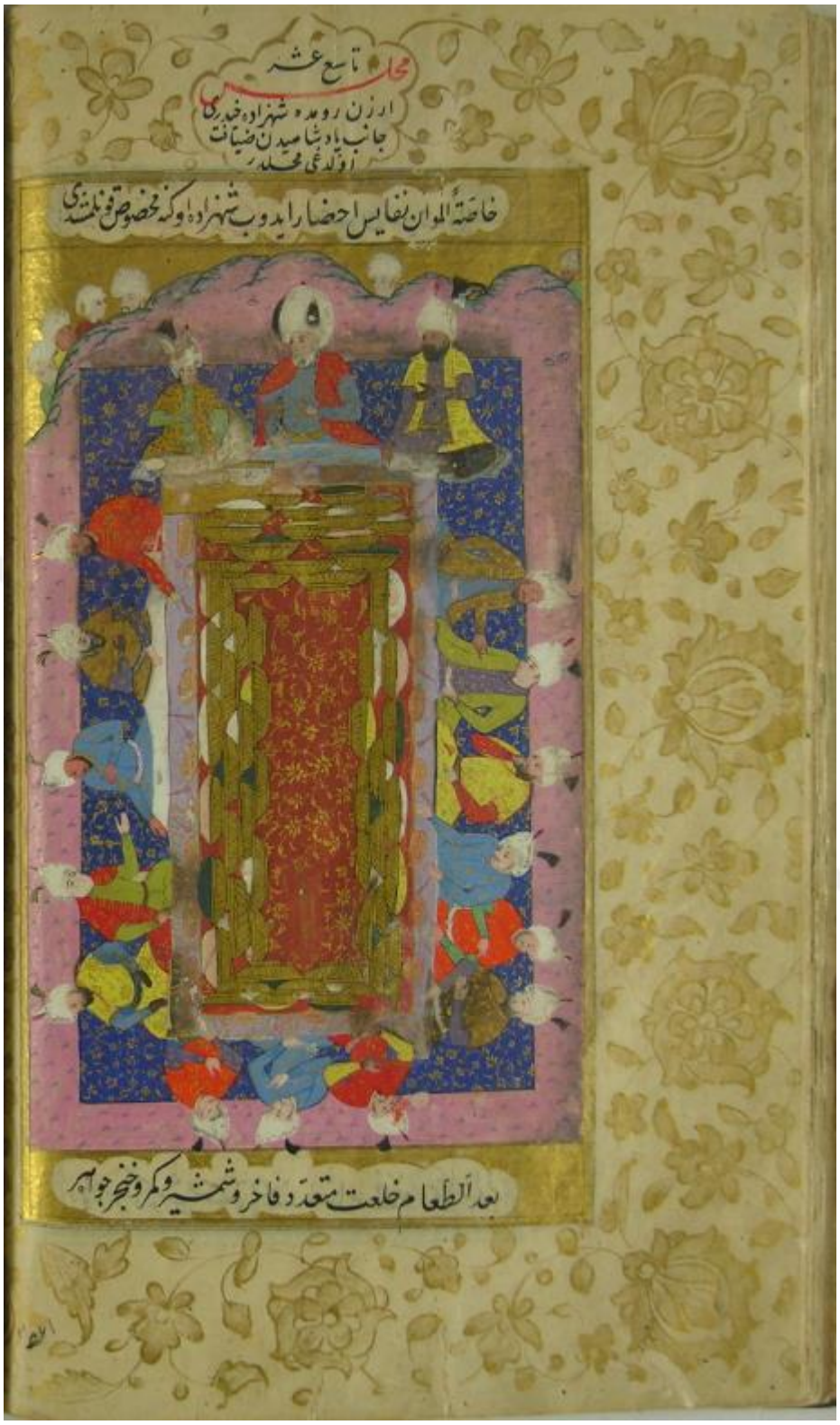
Resim 53: Ferhad Paşa III Murad'ın huzurunda. İbrahim Çavuş, *Kitâb-ı Gencîne-i Feth-i Gence*, TSMK. R. 1296, 10b.

Özdemiroğlu Osman Paşa'nın vefatından sonra ikinci kez (995/1586) İran seferlerine serdar olan Ferhad Paşa, Gence'nin alınmasını sağlamış ve İran savaşları sonunda barış anlatmasının sağlanmasında önemli rol oynamıştır. 10 Şevval 999/1 Ağustos 1591'de Sinan Paşa'nın yerine veziriazam olan bir yıl sonra yine Sinan Paşa'nın aleyhinde yürüttüğü faaliyetler sebebiyle bu görevinden azledilerek ikinci

vezirliğe indirilmiştir (21 Cemaziyülahır 1000/4 Nisan 1592). III. Mehmed devrinde önce Avusturya cephesine serdar ardından ikinci kez sadrazam olmuştur (6 Cemaziyülahır 1003/16 Şubat 1595). Azledilmiş olan Sinan Paşa rakibine karşı tekrar harekete geçmiş ve aleyhinde İstanbul'da faaliyetler düzenlemiştir. Bunun üzerine azledilen Ferhad Paşa'nın yerine Satırcı Mehmed Paşa geçmiştir. İstanbul Metris'te bulunan çiftliğinde bu azil sonrası saklanan Ferhad Paşa, Safiye Sultan'a yazmış olduğu mektup sayesinde hayatını kurtarmıştır. Fakat Sinan Paşa, Ferhad Paşa'yı öldürtene dek peşini bırakmamış, en sonunda çiftliğinden alınan paşa önce Yedikule zindanlarına hapsedilmiş ve ardından da boğdurulmuştur. (4 Safer 1004/9 Ekim 1595).[527] Ferhad Paşa'nın Ferhâd mahlasıyla şiirler yazdığı ve *Dîvân*'ının olduğu söylense de *Dîvân* üzerine yapılan araştırmalarda *Dîvân*'ın XVI. yüzyılda yaşamış olan Ferhad Paşa'ya ait olduğu anlaşılmıştır.[528]

[527] Mehmet İpşirli, "Ferhad Paşa", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, https://islamansiklopedisi.org.tr/ferhad-pasa (27.05.2021).

[528] Fatih Nacar tarafından yüksek lisans tezi olarak hazırlanan *Dîvân* tek nüshadan ve hiçbir karine gözetilmeden XVI. yüzyıldaki Ferhad Paşa'ya nispet edilmiştir. Fatih Nacar, **Ferhad Paşa Dîvânı**, Sakarya, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2004; *Dîvân* üzerine üç nüshadan hareketle bir çalışma yapan Ali Yıldız şiirlerin XVIII. yüzyılda yaşamış Ferhad Paşa'ya ait olduğu tespit edilmiştir. Ali Yıldız, **18. Yüzyıl Divan Şâirlerinden Ferhad Paşa'nın Divanı (Metin -İnceleme)**, İstanbul, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2007; Türkan Alvan ise Nacar'ın hatalı tezinden yola çıkarak *Dîvân*'ı XVI. yüzyılda yaşamış olan Ferhad Paşa'ya nispet eder ve onun Mevlevî olduğunu söyler. Türkan Alvan, **Sultan Murad-ı Salis'in Dünyası: Mektupları ve Rüyaları Işığında Bir Derviş Padişah**, s. 174.

Resim 54: İran Savaşlarının sonuna doğru. Safevî şehzadesi Haydar Mirza ve Safevî heyeti Ferhad Paşa'nın padişah adına Erzurum'da hazırlattığı ziyafet sofrasında. İbrahim Çavuş, *Kitâb-ı Gencîne-i Feth-i Gence*, TSMK R.1296, 48b.

Bu dönemde çeşitli yerlerde kadılık ve müderrislik yapan Abdülkerim, Ferhad Paşa'nın hocalığını yapmış paşaya musahib ve münâdim olmuştur.[529] Tâlikî-zâde Suhbî, Ferhad Paşa'nın Gürcistan seferi ile ilgili kaleme almış olduğu eserinde[530] paşanın Tomanis Kalesi'nin yeniden yapımı sırasında kurmuş olduğu meclisi de tasvir etmiştir (11b). Filibeli Vecdî, Ferhad Paşa adına 30 beyitlik bir kaside kaleme almış ve paşaya sunmuştur. İran seferlerine üzerine yazılmış olan şiirde, yapılan fetihler ve Ferhad Paşa'nın buradaki gayretleri anlatılmıştır. Kasidenin devamında Vecdî, III. Murad için yazmış olduğu manzumelerde olduğu gibi burada da Dubniçe kazasını istediğini fakat kendisine Peçuy kazasının verildiğini söyler. Vecdî, bu istek üzerine kaleme aldığı şiirinde paşaya intisap etmek istediğini de dile getirir:

Güldi yüzi cihanun dünyâyı tutdı şâdî
Serdâr kıldı Allâh ol hân-ı hoş-nihâdı

Paşa-yı şâh-ı ekrem ya'nî vezîr-i a'zam
Serdârlık müsellem yok kimsenün 'inâdı
…
Dîn-i Muhammedî'de farz-ı kifâye iken
Ol farz-ı 'ayn kıldı cehd eyleyüp cihâdı

Aldı 'Acem diyârın târâc kıldı varın
Allâh virürse yârın bu da bulur güşâdı
….
'Abd-i kemîne dahı Dubniçe kâdısı iken
Virmiş Peçuy kazâsın olmış cefâya hâdî

Bir 'abd-i muhlisündür tapun kapun sebebdür
Âh diyü geldi Hakk'adur istinâdı[531]

Gedizli Kabûlî, paşaya 13 beyitlik Türkçe bir kaside sunmuştur. Ferhad Paşa'nın Acem seferine yoğunlaşan şair, bu sefer için paşayı seçen sultanın doğru bir iş yaptığından bahseder. Din düşmanı olarak nitelendirdiği İran'ı imtihan için çelik pençeli paşayı gönderdiğini yazar. Kasidede İran**;** *fâsid, adû-yı dîn, mühimmât-ı fenâ, râfizî* olarak nitelendirilmiştir:

Elinde râfizînün almaga mülk-i Melikşâhı
Şeh-i Ferhunde-fer bir merd-i Ferruh-zâd gönderdün[532]

[529] Nev'îzâde Atâyî, **Hadâ'iku'l-Hakâ'ik fî Tekmileti'ş-Şakâ'ik**, C. 2. s. 1339.
[530] *Gürcistan Seferi*, TSMK. R. 1300.
[531] Hasan Kavruk-Bahir Selçuk, **Filibeli Vecdî ve Divanı (Metin-Dizin),** 24. Kaside.

Hâcegî-zâde Mustafa Efendi Fatih Sultan Mehmed'in Eyüp sultan civarında yaptırdığı medresede müderris iken yazdığı *Şerh-i Kelimât-ı Çehâr-Yâr-ı Güzîn* (1002/1593) isimli eserini "*vezîr-i 'âlî-rütbet ve düstûr-ı sâhib-kurbet münîr-i cihân ve müsteşâr-ı hâkân-ı cihâniyân Aristo-fikr ü Âsaf-sıfat Eflâtun-re'y ü Ferîdûn-simet*" diye nitelendirdiği Ferhad Paşa'nın emri doğrultusunda tercüme etmiştir.[533] Dönemin şairlerinden 'İlmî, Ferhad Paşa'nın Eyüp Sultan'da bulunan türbesine tarih düşürmüştür:

Teng-mû ilhâm ile 'İlmî dedi târîhini
Eyledi Ferhâd Paşa Adn-i âlîde makâm (1004/1595)[534]

2.2.9. Lala Mustafa Paşa

Bâd-ı âhum zülfüni tagıtdı gördüm gün yüzün
Feth ider maşrık diyârın Mustafâ Paşa gibi[535]

Sokollu Mehmed Paşa gibi Bosnalı olan Mustafa Paşa, Şehzade Selim'e lala olmasıyla (5 Şaban 964/3 Haziran 1557) Lala unvanı alan Mustafa Paşa, Şehzade Selim ile Şehzade Bayezid arasında çıkan taht kavgasında etkin bir rol oynamıştır. Konya'da gerçekleşen şehzadeler arasındaki savaştan sonra Şehzade Selim'in araya girmesine rağmen Rüstem Paşa tarafından azledilerek Tımışvar Beylerbeyliğine getirilir (27 Muharrem 968/18 Ekim 1560). Bu göreve Şehzade Selim sayesinde gitmeyince sonra sırasıyla Van, Erzurum, Halep ve Şam beylerbeyi olmuş (19 Rebiyülevvel 971/6 Kasım 1563) II. Selim tahta çıktığında sadrazam olmaya çalışan Mustafa Paşa, o sırada sadrazam olan Sokollu Mehmed Paşa tarafından İstanbul'dan uzaklaştırılarak Yemen'e gönderilmiştir. Buradan Mısır'a geçen Lala Mustafa Paşa'yı sonrasında kariyeri boyunca rakibi olan Mısır Beylerbeyi Sinan Paşa'nın aleyhinde yürüttüğü faaliyetler sonucunda Sokollu tarafından azledilmiş ve Mısır'dan İstanbul'a gelince altıncı vezir olmuş ardından II. Selim tarafından Kıbrıs'ın fethinde görevlendirilmiştir. Lala Mustafa Paşa, Kıbrıs'ın fethinden sonra III. Murad devrinde İran Seferlerine serdar olarak görevlendirilir fakat burada elde ettiği başarılara rağmen Sokollu Mehmed Paşa'nın öldürülmesi ve rakibi Sinan Paşa'nın aleyhindeki faaliyetleri sebebiyle azledilmiştir. Mustafa Paşa, sadrazamlık

[532] Mustafa Erdoğan**, Kabûlî İbrahim Efendi, Hayatı, Edebî Kişiliği ve Divanı (İnceleme-Tenkitli Metin-Dizin)**, s. 485.
[533] Ersin Durmuş, **Şerh-i Kelimât-ı Çehâr Yâr-ı Güzîn**, Sakarya, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2014, s. 62.
[534] **Evliya Çelebi Seyahatnamesi**, s. 190.
[535] Edincikli Ravzî, **Ravzî Dîvânı**, Haz.: Yaşar Aydemir, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, E-Kitap, 2017, s. 383, Gazel 616/4.

beklerken bu görev rakibine verilmiş kendisine de sadaret kaymakamlığı teklif edildiği vakit 25 Cemaziyülahır 988/7 Ağustos 1580'de vefat etmiştir.[536]

Dönemin şairlerinden Tîğî ve Valîhî, Kars Kalesinin Lala Mustafa Paşa tarafından tamir edilmesine tarih düşürmüşlerdir:

Tîğî:

Gelüp Sultân Murâd'un devletinde Mustafâ Paşa
Harâb iken hısâr-ı Kars'ı yapdı eyledi ihyâ
Diküp gün gibi râyât-ı zafer-âyâtın Şark'a
Cihânda zulmet-i ilhâd u küfri kıldı nâ-peydâ
Çeküp Şirvân'ın aldı körlügüne şâh-ı gümrâhun
Yapıldı kal'a-i Kars'ı yıkıldı hâtır-ı a'dâ
İşidüp halk-ı 'âlem Tigiyâ târîhini anun
Dediler eyledi âbâd Kars'ı Mustafâ Paşa [sene 987/1579-1580][537]

Valîhî:

Yapıldı Kars revnak buldı İslâm[538]

[536] Bekir Kütükoğlu, "Lala Mustafa Paşa", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, https://islamansiklopedisi.org.tr/lala-mustafa-pasa (27.05.2021); Enes Demir, **Lala Mustafa Paşa'nın Hayatı ve Siyasî Faaliyetleri (?-1580)**, İstanbul, Marmara Üniversitesi Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2016.
[537] Gelibolulu Mustafa Alî, **Nusret-nâme**, s. 262.
[538] **A.e.,** s. 263.

Resim 55: Lala Mustafa Paşa'nın otağı. Âsafî Dal Mehmed Çelebi, *Şecâ'at-nâme*, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. TY. 6043, 19b.

Lala Mustafa Paşa'nın özellikle İran seferlerinde elde ettiği başarıları yanında kâtip görevinde bulunan Gelibolulu Mustafa Âlî onun adına kaleme aldığı *Nusret-nâme* adlı eserinde paşanın başarılarını ayrıntılı olarak anlatır.[539] Sipâhî-zâde

[539] Gelibolulu Âlî, **Nusretnâme**, TSMK. H. 1365.

Mehmed coğrafyaya dair eseri *Evzahu'l-Mesâlik ilâ Ma'rifeti'l-Büldân ve'l-Memâlik*'in bir nüshasını Lala Mustafa Paşa için istinsah ettirmiştir.[540]

Dönemin şairlerinden Vücûdî mahlasıyla şiirler yazan Mehmed b. Abdülaziz, paşanın İran seferine serdar olduğu zaman paşaya musahip ve hoca olmuştur.[541] Vücûdî'nin III. Murad adına telif ettiği *Hayâl u Yâr*[542] adlı mesnevisi, Koca Sinan Paşa'nın Yanık Kalesi fethini anlattığı *Şâhid ü Ma'nâ*[543] isimli eserleri mevcuttur. Vücûdî *Hayâl ü Yâr* mesnevisinde Mustafa Paşa'ya dair 18 beyitlik övgü manzumesini kaleme almıştır:

Kimdür ol bahr u ol dür-i yektâ
Ma'delet kânı Mustafâ Pâşâ

Ya'ni lâlâ-yı şâh-ı heft-iklîm
Kutb-ı devr-i zamâna Hân Selîm[544]

Vücûdî ayrıca *Risâle-i Gazâ (Gazavât-ı Mustafa Paşa)* isimli eserinde Lala Mustafa Paşa ve Özdemiroğlu Osman Paşa'nın İran seferleri sırasında gösterdikleri yararlılıkları anlatmaktadır.[545] Alâî b. Muhibbî eş-Şîrâzî, Lala Mustafa Paşa için siyasetname mahiyetine sahip ve vezir kelimesinden başlamak üzere bir vezirde olması gereken hususiyetleri içeren *Düstûrül-Vüzerâ*'yı kaleme almıştır.[546] Kıbrıs'ın fethinden sonra buraya yaptırmış olduğu cami için Gelibolulu Âlî bir tarih düşürmüştür. Bu fetih ile Kıbrıs fatihi olarak anılacak olan Mustafa Paşa, Âlî'nin manzumesinde de aynı unvan ile anılır:

Târîh Berây-ı Câmiʿ-i Mustafâ Paşa
Fâtih-i Kıbrıs Lâlâ Mustafâ Paşa kʾanun
Câmiʿine nâsı haşr itmekde beş vakt namâz

Didi hâtif iki târîhin iki mısrâʿda
Ol imâret buldı ey ʿÂlî bu yüzden imtiyâz

Câmiʿüʾn-nâssi li-yevmin akrebe lâ-reybe fîh [983/1575]

[540] Bursa İnebey Yazma Eser Kütüphanesi, 1518.
[541] Nev'îzâde Atâyî, **Hadâ'iku'l-Hakâ'ik fî Tekmileti'ş-Şakâ'ik**, C. 2. s. 1339.
[542] Vücûdî, **Hayâl ü Yâr**, Haz.: Yaşar Aydemir, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, E-Kitap 2017.
[543] Taner Gök, "On Altıncı Asırda Bir Şehir Övgüsü: Budin", **Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı**, Yıl 15 Güz 2017 Sayı 23 s. 119-131.
[544] Vücûdî, **Hayâl ü Yâr**, s. 70-71.
[545] İstanbul Araştırmaları Enstitüsü, Ktp. Şevket Rado Yazmaları, 332.
[546] Süleymaniye Ktp. Yazma Bağışlar, 4421, 2a; Emrah Dokuzlu, **Alâî b. Muhibbî eş-Şirâzî'nin Düstûru'l-Vüzerâ İsimli Siyasetnâmesinin Metin ve Tahlili**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi İslam Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2012.

Maʿden-i envâʿ-ı tâʿat mescid-i ehl-i niyâz [983/1575][547]

Gelibolulu Âlî, hamisi olan ve kâtipliğini yaptığı Mustafa Paşa için iki kaside kaleme almıştır. İlk kasideyi Paşa'nın Şam beylerbeyliği sırasında yazan Âlî hem kendi geleceği hem de paşanın kariyeri için dualar etmiştir:

Senün nâm-ı şerîfün Mustafâ Paşa-yı ʿâdildür
Tarîk-i şerʿa her dem yüz süren seyl-i revân oldun

Vezâret sadrı hâlâ muntazırdur sana her lahza
Yakın kılmış durur vaʾllâhi sultânum hemân oldun

Kapunda bende olmak bâʿis-i ʿizz ü saʿâdetdür
Kime kim dest-gîr oldun ise cism içre cân oldun[548]

Lala Mustafa Paşa adına yazılmış ikinci kaside yine Paşa'nın övgüsüne/vasfına dairdir. Paşa'nın kahramanlıklarını Hz. Ali'nin cesaretiyle bağdaştıran şair, onun elde ettiği başarıların kahramanlık hikâyeleri gibi herkes tarafından anlatıldığın söyler. İlk kasidede olduğu gibi bu şiirde de paşanın başarılarına dikkat çekmeye çalışan Âlî, onun bu başarısının Sultan Selim'i de utandırdığını söyler:

Elâ ey maʿdelet eyvânınun mihr-i dırahşânı
Münevverdür senün ihsânun ile kalb-i zulmânî

Şecâʿat bîşezârı savletünden lerzeler eyler
Sarardur havf-ı tîgunla yüzin her şîr-i garrânı

Gubâr-ı sümm-i esbün çerhe irdi rûz-ı heycâda
Şerimsâr eyledi hidmetlerün Sultân Selîm Hânʾı

Kodun ortaya cân u başı çekdün tîg-ı tedbîri
Helâk oldı öninde her ʿadû yalmanı yalmanı

ʿAlî-sîret dil-âversin niçün lutf ummayam senden
Şecâʿatdür kerem gevherlerinün lâ-cerem kânı[549]

Sânî Beg *Dîvân*'ında Handan isminde bir ağanın Mustafa Paşa ile birlikte Şirvan seferine katılması ile ilgili yazılmış bir muhammes bulunmaktadır.[550] Lala Mustafa Paşa'nın vefatı üzerine Derzi-zâde Ulvî, tercî-bend şeklinde bir mersiye

[547] İ. Hakkı Aksoyak, **Gelibolulu Mustafa Âlî Divan,** s. 1361.
[548] İ. Hakkı Aksoyak, **Gelibolulu Mustafa Âlî Divan,** s. 279; Cornell H. Fleischer, **Tarihçi Mustafa Âli: Bir Osmanlı Aydın ve Bürokratı**, s. 45.
[549] İ. Hakkı Aksoyak, **Gelibolulu Mustafa Âlî Divan,** s. 260.
[550] İshak Taşdelen, **Sânî Beg Dîvânı**, s. 73-74.

kaleme almıştır. Şiir, Mustafa Paşa'nın ölümünün insanlara ibret vermesi üzerine kuruludur. Ulvî, ayrıca paşanın İran seferleri sırasında öldüğüne de dikkat çeker:

Bil ganîmet sıhhat ü devlet senünle yâr iken
Nakd-i 'ömri zâyi' etme elde fursat var iken

Çok sehî-kadd hâke düşdi serv-i hoş-reftâr iken
Niçeler döndi hazân bergine gül-ruh-sâr iken

Kadrin anlarsın hayâtın haste-dil bîmâr iken
Derdüne dermân idersin za'f ile nâ-çâr iken

Gaflet uyhusını terk et çeşm-i cân bîdâr iken
Dâfi'-i şirk ü dalâlet kâtil-i küffâr iken

Gitdi tenhâ Mustafâ Paşa sipeh-sâlâr iken
Tahta-i tâbûtı mesken eyledi serdâr iken[551]

Mahmud b. İskender b. Abdülhak er-Rûmî ez-Zağravî (ö. 1578'den sonra) Lala Mustafa Paşa'nın seferleri üzerine gazanın ve seferin faziletine dair *Tercüme-i Kelime-i İmân*[552] isminde bir eser tercüme etmiştir.

2.2.10. Damad İbrahim Paşa

Bosna doğumlu İbrahim Paşa küçük yaşta Enderun'a alınmış ve sarayda çeşitli hizmetlerde bulunmuştur. Zamanla silahtarlığa yükselen paşa sonrasında 986/1579'da yeniçeri ağalığına, 990/1582'de Rumeli beylerbeyliğine getirilmiştir. Bu yıl içerisinde yapılan Şehzade Mehmed'in sünnet şenliğinde düğüncübaşı göreviyle düğün yerinin muhafızlığını yapmıştır. 991/1583'de Mısır'da çıkan karışıklıkları düzeltmek için görevlendirilmiştir. Mustafa Âlî, İbrahim Paşa'dan buradaki faaliyetleri sebebiyle övgüyle bahseder.[553] Paşa bu dönemde sadece Mısır'la ilgilenmemiş, Hicaz ve Yemen yönetiminde de yararlı işler gördüğü için kendisine hil'at gönderilmiştir. 994/1595'te III. Murad ile Safiye Sultan'ın kızı Ayşe Sultan ile evlenen İbrahim Paşa bu tarihten itibaren 'damad' unvanını almıştır. İbrahim Paşa'nın sultan damadı olduktan sonra bu dönemde yazılmış bir manzum mektupta onun sadrazam olacağına dair beklentilerin var olduğunu görürüz.[554]

[551] Büşra Çelik, Muzaffer Kılıç, **Derzi-zâde 'Ulvî Dîvân**, s. 262-264.
[552] Süleymaniye Ktp. Fatih 2592/1, 1b-13b.
[553] Gelibolulu Mustafa Âlî, **Hâlâtü'l-Kâhire mine'l-'Adâti'z-Zâhire**, s. 114-116.
[554] Sadık Yazar, "Hasîbî Mahlaslı Rüstem Paşa-zâde Hüseyin Efendi'nin Mısır'dan İstanbul'daki Yârâna Gönderdiği Manzum Mektubu", s. 1206.

Resim 56: İbrahim Paşa, III. Murad'ın huzurunda. Seyyid Lokman, *Şehinşâh-nâme-i Murâd-ı Sâlis,* C.2, TSMK B. 200, 95b.

İbrahim Paşa, 995/1587'de ölen Kılıç Ali Paşa'nın yerine kaptanıderyalık görevine getirilmiş fakat bu görevde fazla kalmamıştır. Kubbe vezirliği sırasında 997/1589'da Beylerbeyi Vak'ası'nda devrin sadrazamı Siyavuş Paşa ve öteki bazı vezirlerle birlikte azledilmiştir. Birkaç yıllık azliyetten sonra üçüncü vezirlikle

Dîvân-ı Hümâyun'a giren paşa 1003/1595'te ikinci vezir, 1004/1596'da ise Koca Sinan Paşa'nın vefatı ve Safiye Sultan'ın desteğiyle[555] sadrazam olmuştur. Eğri seferi dolayısıyla kısa bir süre azledilen İbrahim Paşa aynı yıl içerisinde ikinci kez sadrazam olmuştur. Safiye Sultan ile arasındaki anlaşmazlık yüzünden bir yıl sonra azledilen paşa 1008/1599'da Cerrah Mehmed Paşa yerine tekrar sadarete getirilmiştir. 1009/1600'de Kanije'yi fethetmiş, Avusturya üzerine sefer hazırlıkları yaparken 1010/1601'de Ösek civarında Belgrad'da vefat etmiş, naaşı sonrasında Şehzade Camii haziresine intikal ettirilmiştir.[556] İbrahim Paşa'nın vefatıyla ilgili olarak dönemin şairlerinden Hâşimî bir tarih manzumesi kaleme almıştır:

Kıldı İbrâhîm Paşa mülk-i fânîden güzer
'Âlem-i 'ukbada olsun menzili dârü's-selâm

Geçdi onuncı güninde çün Muharrem ayınun
Ana yâr olsun şehîd-i Kerbelâ rûz-ı kıyâmet

Rıhletine Hâşimî dâ'î didi târîh anun
İde İbrâhîm Paşa 'adn-ı â'lâyı makâm[557]

990/1582 şenliği ile ilgili dönemin birçok veziri ziyafet vermiştir. İbrahim Paşa da ziyafet veren kişiler arasındadır.[558]

[555] Selânikî Mustafa Efendi, **Târîh-i Selânikî**, C.II. s. 649.
[556] Nezihi Aykut, "Damad İbrâhim Paşa", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, https://islamansiklopedisi.org.tr/damad-ibrahim-pasa (27.05.2021).
[557] Oktay Selim Karaca, **Hâşimî Divanı (Hayatı, Sanatı, Eserleri ve Karşılaştırmalı Metni)**, s. 172.
[558] Mehmet Arslan, **Osmanlı Saray Düğünleri ve Şenlikleri: İntizami Surnamesi (Surname-i Hümayun) (Topkapı Sarayı ve Süleymaniye Ktp. Nüshaları)**, s. 181-182.

Resim 57: İbrahim Paşa tarafından 990/1582 şenliği sırasında verilen ziyafet. Bosnalı İntizâmî, *Sûr-nâme-i Hümâyûn*, TSMK, H. 1344, 74b-75a.

Gelibolulu Mustafa Âlî, Câhız'ın *Minhâcü's-Sülûk ilâ Âdâbi Sohbeti'l-Mülûk* adlı Arapça eserini eklemeler yaparak *Mehâsinü'l-Edeb*[559] adıyla İbrahim Paşa için tercüme etmiştir. *Kavâ'idü'l-Mecâlis*'in farklı bir versiyonu olan eser, padişahlar ve onların hizmetlileri için rehber niteliğindedir. Âlî, III. Mehmed'in İbrahim Paşa'yı tekrar sadrazam olarak ataması üzerine bu eserinde paşa için "*vekîl-i Halîl ve halîl-i bî-'adîl*" ifadesinin yanı sıra şu beyitleri yazar:

Onlar harâba itdügini ol sütûde zât
Ta'mîre başladı vere Hak zâtına sebât

Aglatdugını ol iki şûmun bu pür-sürûr
İtmekdedür 'atâ ile pür-sûr ü pür-sürûr

İbrahim Paşa'nın Eğri Seferi'nden başarı ile dönmesiyle ilgili Nev'î bir kaside kaleme almıştır. Paşa'yı Allah yolunda cihad eden kişi olarak tasvir eden şair,

[559] Süleymaniye Ktp. Nuruosmaniye, 3668, 2a-3b; Hasan Saiyaf, **Mehâsinü'l-Edeb (İnceleme-Metin)**, s. 65, 119.

onun mutluluk getirdiğini söyler. Vezirlik mührünü alan paşanın parlak kılıcı karşısında batının küfrünün karanlığı ortadan kalkmıştır:

Saʿâdetle gelen iy dil meger ol sadr-ı a‘lâdur
Mücâhid fî sebîli’llâh İbrâhîm Paşadur

Vezâret mührine hâtem sa‘âdet sadrınun rûhı
Zafer menşûrına ebrûları vechinde tugrâdur

Zalâm-ı küfr-i garbı bir nefeste eyledi zâ’il
Mücellâ tîgında dirsem n’ola mâh-ı şeb-ârâdur[560]

Hâşimî de İbrahim Paşa’nın Eğri Seferi’ne serdar olması ile ilgili bir manzume yazar. Paşa’nın adaletinden bahseden şair onun ayrıca cömertlik vasıflarını över:

Bihamdi’llâh yine dâd ehli İbrâhîm Paşadur
O sâhib lutfa cûd ile mahal sad-mu‘allâdur
…
‘Âdil olmaz gönül hükm-i vezâretde ana zîbâ
Müsellem olsa hep kârı n’ola ‘adl ile dânâdur[561]

Bağdatlı Ruhî, İbrahim Paşa’nın 1004/1596’da veziriazam olması ile ilgili manzum bir tarih düşürmüştür:

Şâd olun ey ehl-i ‘âlem kim bugün
Sadra geçdi bir vezîr-i Cem-haşem

Ya‘nî İbrâhîm Paşa kim felek
Görmemişdür öyle bir sâhib-kerem
….
Rûhî-i dâ‘î didi târîhini
Sadr-ı ekrem oldı bir ‘âlî-himem (1004/1596)[562]

Filibeli Vecdî *Dîvân*’ında İbrahim Paşa’nın ilk sadareti (1004/1596) için yazılmış 28 beyitlik bir kaside bulunmaktadır. “*Vezîr-i aʿzam İbrâhim Paşa Hazretlerine virilmişdür*” başlığından da anlaşıldığı üzere kaside paşaya sunulmuştur. İçerisinde paşanın sadarete gelmesiyle ilgili olarak yazılmış tarih mısraının da bulunduğu şiir, kutlama amacıyla kaleme alındığı için paşaya edilen dualar ağırlıktadır:

[560] **Nevʿî -Divan -Tenkidli Basım**, s. 83-84, Kaside 25.
[561] Oktay Selim Karaca, **Hâşimî Divanı (Hayatı, Sanatı, Eserleri ve Karşılaştırmalı Metni)**, s. 157, Tarihler 13.
[562] Coşkun Ak, **Bağdatlı Rûhî Divanı Karşılaştırmalı Metin I-II**, C. 1, s. 258.

Bi-hamdi'llâh yerin buldı vezâret
Oturdı sadre ol sâhib-sa'âdet

Cülûsı oldı şa'bânun beşinde
Hezâr ü çâr idi târîh-i hicret[563]

Azmîzâde Hâletî, İbrahim Paşa'nın sadrazam olarak Eğri Seferi'nden dönmesi üzerine 32 beyitlik bir kaside kaleme almıştır. Hâletî, Müslüman Osmanlıların gayrimüslim batıya açmış olduğu ve zaferle sonuçlanan sefer için Hz. İbrahim'in putları kırmasına telmih yaparak İbrahim Paşa'nın da putları kırdığını söyler. Batı seferlerinde sıkça zikredilen kızıl elma tasavvuru bu şiirde de işlenmiştir:

Bugün deyr-i cihânda bütleri sınmazdı a'dânun
Eger kim olmasaydı nâmı İbrâhîm Paşa'nun

Niçe âteş-gede vîrân olupdur âb-ı tîgiyle
Ocagına su koydı hak budur kim ehl-i tugyânun

Bulunmaz böyle Âsaf-râ vezîr-i 'âlem-ârâ kim
Bulundı şöyle mu'zam hidmetinde ehl-i îmânun
…
'Adûya virdügün rengi görüp hükm itdiler şimdi
Kızıl elmaya dek hükm itmesine Âl-i 'Osmân'un[564]

İbrahim Paşa için en çok manzume kaleme alan şairlerin başında Muhyî-i Gülşenî gelmektedir. İbrahim Paşa'nın 991/1583 Mısır beylerbeyi olmasına dair 57 beyitlik uzunca bir manzume kaleme alan Muhyî, paşanın isminin Hz. İbrahim'le aynı olması nedeniyle Mısır ateşine esenlik verdin mealinde "*Nâr-ı Mısr'ı eyledin berden veselâmen*" ifadesini tarih mısraı olarak düşürmüştür. *Dîvân*'ın başka bir yerinde bu manzume kısaltılarak aynı ibarelerle tarih düşürülmüştür. Bu manzumenin içinde düşürülmüş başka tarihi ibareler de bulunmaktadır.[565] *Dîvân*'da İbrahim Paşa'nın ve sultanın bayramını tebrik amacıyla yazılmış Farsça manzumede Hz. Yusuf'un Mısır azizi olması ile paşanın Mısır beylerbeyi olması arasında bir benzerlik kurulmuştur.[566] *Dîvân*'da ayrıca İbrahim Paşa'nın ismi için yazılmış Farsça bir muamma bulunmaktadır.[567] İbrahim Paşa'nın 1004/1596'da sadrazam olması üzerine paşanın vasıflarına dair 25 beyitlik bir kaside kaleme alan Muhyî, Mısır beylerbeyi olduğu vakit yazılan tarihi manzumedeki ifadeleri bu şiirde de tekrarlar.

[563] Hasan Kavruk-Bahir Selçuk, **Filibeli Vecdî ve Divanı (Metin-Dizin),** 2. Kaside.
[564] Azmizâde Hâletî, **Azmizâde Hâletî Dîvânı**, s. 128-129, Kaside 23.
[565] Önder Yaşar, **Muhyî-i Gülşenî [Ö. 1604] Dîvânı (İnceleme-Metin)**, s. 322-326, 510.
[566] **A.e.,** s. 326.
[567] **A.e.,** s. 326-328.

Bu sefer paşanın Mısır'daki başarısı ona veziriazamlık yolunu açmıştır. Muhyî, İbrahim Paşa'nın Mısır'daki icraatlarına ve başarılarına övgüler dizer:

'Adâletle harâb-ı Mısr'ı çünki eyledün âbâd
Gönül kim Hak evidür ana da yap yap gel ol mi'mâr

Mısır'veş dil harâb oldı yatur haste belâlarla
Tabîbüm ana bir hikmetle lutf it eyle gel tîmâr

Olar kim Mısr'ı zulmıla harâb itdi cezâ virdün
İder çâh-ı nedâmetde zulümden şimdi istigfâr

'Adû farkında tîgun oldı tâ kim istivâ hattı
Kimesne kimseye havfından itmez şimdi hîç âzâr[568]

Muhyî'nin İbrahim Paşa'dan istediği öküz derisi için de ayrıca bir manzume kaleme almıştır.[569] Gelibolulu Mustafa Âlî, İbrahim Paşa'nın Mısır beylerbeyi olması üzerine kendisine duâ-nâme tarzında bir mektup yazmıştır. Hoca Sâdeddin ve Üveys Paşa mektuplarında olduğu gibi bu mektupta da *Nusret-nâme* ve onun Gazanfer Ağa aracılığıyla tasvirlenmesinden bahseden Âlî, Mısır ve Halep'te uygun bir görev isterken kendisine Erzurum'da defterdarlık verildiğinden bahseder. Mektubun devamında Erzurum defterdarı iken sekiz ay boyunca gösterdiği yararlılıkları anlatan Âlî, kendisine Bağdat defterdarlığı verilmesine rağmen daha kente varamadan görevinin başka birisine verilmesinden yakınır.[570] Âlî'nin *Dîvân*'ında ayrıca İbrahim Paşa adına yazılmış üç kıt'a mevcuttur. İlk kıt'a paşanın azledilmesi (1004/1596) üzerine kaleme alınmış ve paşaya Âlî tarafından verilen nasihatleri içerir. Ayrıca ikinci beyitte geçen kırk-elli gün ifadesi de paşanın ilk sadaretinin kısa sürmesine işarettir:

Takdîr-i Hudâʾdur sebebi mansıb u ʿazlün
Bir hikmet içün oldugu dânâya müsellem

Kırk elli gün alındugına mühr-i vezâret
Gam çekme velî ʿibret al ey Âsaf-ı aʿzam[571]

Dîvân'daki ikinci kıt'a İbrahim Paşa'nın vasfı üzerinedir ve paşanın sadrazamlığı döneminde kaleme alınmıştır:

[568] **A.e.,** s. 326-328.
[569] **A.e.,** s. 602.
[570] Gelibolulu Mustafa Âlî, **Menşe'ü'l-İnşâ**, s. 160-164; Cornell H. Fleischer, **Tarihçi Mustafa Âli: Bir Osmanlı Aydın ve Bürokratı**, s. 113-114.
[571] İ. Hakkı Aksoyak, **Gelibolulu Mustafa Âlî Divan**, s. 1298.

Sâhib-i aʿzam-ı sultân-ı Süleymân-makdem
Bâzil-i nakd-i kerem Âsaf-ı sâhib-hâtem

Âsmân-mertebe vâlâ-himem eltâf-şiyem
Müşterî-kevkebe encüm-haşem ikbâl-ʿalem[572]

Son kıt'a ise İbrahim Paşa'nın sadarete ilk kez gelmesi üzerine yazılmıştır. Âlî, İbrahim Paşa vasfında başlıklı manzumesinde, paşanın isminden yola çıkarak tavsirler yapmıştır. Paşa, padişahın dostudur, adalet isteyen mazlumların yardımcısı, garipleri seven ve onlara sevecen davranan merhametli biridir. Paşanın sadarete gelmesine sevinen Âlî, padişahın vezirini bulduğunu söyler:

Halîl-i server-i ʿâlem semiyy-i İbrâhîm
Misâl-i hilkat-i Yûsufʾda bir vezîr-i kerîm

Kemâl-i rıfk ile mazlûm-ı dâd-hâha muʿîn
Garîbe mâʾil ü müşfik dil-i hazîne rahîm
…
Beşâret eylerüz erkâna müjde âfâka
Ki geçdi sadrına destûr-ı vâcibüʾt-tekrîm

İşitdügi gibi ʿÂlî katı sevindi didi
Vezîr-i aʿzamını şimdi buldı şâh-ı ʿazîm[573]

Sultan III. Murad için *el-ʿAylemüʾz-Zâhir* ismiyle bir dünya tarihi kaleme alan Cenâbî Mustafa Efendi eserinin iki nüshasını da İbrahim Paşa için hazırlamıştır.[574]

2.2.11. Şemsî Ahmed Paşa

Bolu doğumlu olan Ahmed Paşa'nın ilk görevi dergâh-ı âlî müteferrikalığıdır. Bu görevinin ardından rikâb ağalığında bulunmuş ve bu dönemde çeşitli görevlerde yer almıştır. 955/1548'de sipahi ağalığı ile görevli iken Safevîler üzerine düzenlenen sefere katılmıştır. Kanûnî'nin Nahcivan seferinde onun maiyetinde iken Şam beylerbeyi olmuş (14 Safer 962/8 Ocak 1555) bu görevinden azledildikten kısa bir süre sonra sırasıyla Anadolu (969/1562) ve Rumeli beylerbeyine getirilmiştir (971/1564). Lala Mustafa Paşa'nın altıncı vezir olarak tayin edilmesi ile emekli olmuştur. II. Selim'in musahiplerinden Celâl Bey'in azledilmesinden sonra sultana, Sokollu Mehmed Paşa'nın itirazlarına rağmen musahip olarak seçilmiştir. Şemsî Ahmed Paşa böylelikle Kanûnî'nin ardından II. Selim ile de yakınlık kurmuştur. II.

[572] **A.e.,** s. 1309.
[573] **A.e.,** s. 1316-1317.
[574] Süleymaniye Ktp. Fazıl Ahmed Paşa 1031, 3a; Süleymaniye Ktp. Nuruosmaniye, 3099, 2a.

Selim'in vefatından sonra bir süre gözden düşse de III. Murad devrinde tekrar musahip olmuştur. Şemsî Ahmed Paşa bu dönemde, Doğancı Mehmed Paşa ve Musahip Mehmed Ağa ile birlikte musahip olarak zikredilmektedir.

Resim 58: III. Murad döneminde tasvirlenmiş olan (muhtemelen 1582-1587) ve *Âşık Çelebi Tezkiresi* olarak bilinen *Meşâ'irü'ş-şu'arâ*'da Şemsî Ahmed Paşa'nın tasviri. Âşık Çelebi'nin tezkiresinde yer alan bu tasvir bir meclis ortamında tasvirlenmiş Şemsî Ahmed Paşa'nın musahiplik yönüne işaret etmektedir. *Meşâ'irü'ş-şu'arâ*, Millet Ktp., Ali Emîrî Efendi, Tarih, 772, 658a.

III. Murad'a Ahmed Paşa'nın musahip olmasında Üveys Paşa'nın adı geçmektedir. Bu görev ile Sokollu Mehmed Paşa'ya karşı oluşturulan hizbin içinde yer alan Ahmed Paşa III. Murad'a av şenliklerinde eşlik etmiştir. III. Murad adına yazmış olduğu manzum *Şeh-nâme-i Sultan Murâd* isimli tarih eserinde, Kanûnî'nin kendisine şiirler okuttuğunu -özellikle Necâtî Bey *Dîvân*'ını- söyler.[575] Aynı zamanda bir müellif ve şair olan Şemsî Ahmed Paşa, şiirlerinde Şemsî mahlasını kullanmıştır. Eserleri arasında Türkçe *Dîvân*[576], *Cevâhirü'l-Kelimât* isimli Arapça-Türkçe sözlük, Farsça-Türkçe manzum sözlük *Tuhfe, İ'tikâd-nâme-i Şemsî Paşa, Vikâye Tercümesi*[577] ve en önemli eseri manzum olarak kaleme alınmış 2398 beyitlik *Şeh-nâme-i Sultan Murâd*[578] bulunmaktadır. Şerîfî, Fuzûlî'nin Kerbela vakasına anlatan *Hadîkatü's-Sü'edâ* isimli eserine yazmış olduğu *Şevâhidü'ş-Şühedâ* isimli naziresinde Şemsî Ahmed Paşa'nın övgüsüne de yer verir.[579]

Çorlulu Zarîfî, Şemsî Ahmed Paşa için üç kaside kaleme almıştır. Vezir olarak Şemsî Paşa'nın görevini zikreden şair onu, ihsan kaynağı olarak tavsif etmiştir. Ayrıca paşa, zayıfların yardımcısı, büyük sultanın vekilidir:

Vezîr-i menba'-ı ihsân Şems Paşa kim
Zülâl-i lutfı cihân içre kârıdur icrâ

Mu'în-i dîn-i Muhammed emîn-i şâh-ı cihân
Zahîr-i ümmet-i Ahmed mu'âvin-i zu'afâ

Vekîl-i şâh-ı mu'azzam mekîn-i sadr-ı kerem
Müşîr-i kadr-şinâs ü müdebbir-i dünyâ[580]

İkinci kaside yine tamamen Şemsî Ahmed Paşa'nın övgüsü üzerine kurulmuş olup bazı beyitlerinde *şems* ismiyle ilgili tevriye yapılmıştır. Ahmed Paşa, Dîvân-ı Hümayun'un süsüdür ve gökyüzündeki güneş doğacağı vakit onun eteğini öper.

[575] Şemsi Ahmed Paşa, **Şehname-i Sultan Murad**, Hazırlayanlar: Günay Kut-Nimet Bayraktar, Cambridge, Harvard Üniversitesi, 2003, s. 33.
[576] İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, TY, 2809; Mehmet Akkaya, **Şemsi Paşa Divanı: İnceleme -Edisyon Kritikli Metin**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Doktora Tezi, 1992.
[577] Muhittin Eliaçık, "Tercüme İle Şerhin İç İçe Bulunması: Şemsi Paşa'nın Manzum Vikâye Tercümesi", **Turkish Studies**, Volume 4/6 Fall 2009, s. 95-119.
[578] Şemsi Ahmed Paşa, **Şehname-i Sultan Murad**, Hazırlayanlar: Günay Kut-Nimet Bayraktar, Cambridge, Harvard Üniversitesi, 2003.
[579] Sadık Yazar, "XVI. Asır Şairlerinden Eğirdirli Şerîfî'nin Şevâhidü'ş-Şühedâ'sı", **Turkish Studies**, Vol. IV, No. 2 (15), Nisan 2009, s. 1092-1116.
[580] Gülşah Taşkın, **Çorlulu Zarifî Divanı: İnceleme-Edisyon Kritikli Metin**, İstanbul, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Doktora Tezi, 2009, s. 155-158.

Yüce sultanın emin kişilerinden, kerem sahibidir. Sultanın en yakınındaki (mukarreb) kişilerden olan paşa (musahiplik makamına vurgu yaparak) fazıl kişileri koruyan ve marifet sahiplerine yardımcıdır:

Vezîr-i zîver-i dîvân Şems Paşa kim
Öper inüp ayagın her gün âfitâb-ı semâ

Emîn-i şâh-ı mu‘azzam mükerrem-i ‘âlem
Müşîr-i hazret-i sultân müdebbir-i dünyâ

Mekîn-i sadr-ı sa‘âdet mukarrib-i sultân
Mu‘în-i ehl-i ma‘ârif mürebbî‘-i fuzalâ

Paşa’ya intisap etmeyi dileyen şair, boyun eğerek kapısına geldiğini söyler:

Zarîfî bendene lutf it gül-i murâdını vir
Kapuna boynın ege geldi gonca gibi sehâ[581]

Gelibolulu Mustafa Âlî, Şemsî Ahmed Paşa’nın isminin redif olduğu şems kasidesi kaleme almıştır. Güneş ile ilgili tasvirlerin paşa üzerinden anlatılması kasidede hâkim anlatı olmuştur. Aynı zamanda bir müellif ve şair olan Şemsî Ahmed Paşa’yı överken onun bu özelliklerine ve padişah musahibi olmasına vurgu yapmıştır:

Mahzenüʾl-Esrâr okur şeb-tâ-seher kûyunda mâh
İştigâl eyler bütün gün Matlaʿuʾl-Envâra şems

Âftâb-ı devletün aʿdâya teʾsîr eylemiş
Râhat olmış her biri gûyâ tokınmış mâra şems

Dânişün gerdûn-ı ʿirfân her hayâlün bir hilâl
Müşkilin her gün gelür zâtundan istifsâra şems

Gökden inmişdür musâhiblik o mihr-i envere
Bende olmışdur inüp san hazret-i hünkâra şems

Bikr-i fikri bezmgâh-ı şâha bir rûşen kamer
Şemse-i kasr-ı celâli gerdiş-i devvâre şems[582]

Nev‘î, Şemsî Ahmed Paşa için baharın vasfını anlatan bir kaside sunmuştur. 27 beyitlik Türkçe kasidenin paşanın övgüsünden ziyade Nev‘î’nin intisabı için kaleme alındığını çağrıştırmaktadır:

[581] **A.e.,** s. 155-158.
[582] İ. Hakkı Aksoyak, **Gelibolulu Mustafa Âlî Divan,** s. 261-263.

Su gibi aksa n'ola dil ayağun topragına
Bahr-ı lutf oldun odur deryâya mâ'il cûybâr

Cân eritdüm hâsıl idince ma'ârif cevherin
Nâr-ı mihnetde henüz yanmakda bu cism-i figâr

İrmiş-iken göklere top-ı kemâlüm gün gibi
Hîç revâ mıdur bana yirlerde kalmak sâye-vâr

Âhenîn âyînedür benzer bu çarh-ı pür-sitem
İtmedi hîç nâvek-i âh u enînüm ana kâr

Gösterürdüm ehl-i tab'a şâhid-i ma'nâyı ben
Zâ'il olsa bir nefes mir'ât-ı kalbümden gubâr

Erba'în-i hâr-ı mihnetden olur cânum halâs
Bâg-ı lütfundan gül-i hamsîn olursa âşikâr[583]

Şemsî Ahmed Paşa adına kaside yazan şairlerden biri de Yedikulelili Azîzî'dir. Ahmed Paşa'nın Şemsî isminden ve musahipliğinden yola çıkar şiirinde benzetmeler yapan Azîzî, 37 beyitlik kasidesinde hep felekler ve seyyareler üzerinden anlatım yapmıştır. Şems ismiyle ilgili tevriyeler şiirin genelinde kullanılan kelime oyunlarındandır:

Hâce-i çarh kamer tıflına ve'ş-şems okudur
Sarınup hem-çü kamer başına şemsî destâr

Kamer-i burc-ı 'atâ Hazret-i Şemsî Paşa
Ki sürer pâyına yüz şems ü kamer leyl ü nehâr
…
Şems-i cûdı kamer-i lutfı virür dehre şeref
Şems-i maşrık kamer-i magribün ancak adı var

Şems-i hüsn ü kamer-i lutf-ıla makbûl-i cihân
Şems-i 'ilm ü kamer-i hilm-ile meşhûr-ı diyâr[584]

Şemsî Paşa'nın ölümüne düşürülen tarih manzumeleri bulunmaktadır:

Şemsî Paşa eyledi azm-i Bekâ (989/1581)

Mostarlı Ziyâ'î:

Târîh-i Vefât-ı Şemsî Paşa
Felegün hâlini hiss eyledi Şemsî Paşa
Kodı zevk ü basar u semʿi u şemm ü lemsi

[583] **Nevʿî -Divan -Tenkidli Basım**, s. 163-166, Kaside 14.
[584] Ersen Ersoy, **Azîzî Dîvân**, s. 51-53.

Şems-i ʿömrine zevâl irdi Ziyâ'î ol ân
Didi târîh yine gitdi cihânun şemsi (988/1580)[585]

2.2.13. Doğancı Mehmed Paşa (Musâhib-Vezir)

Ermeni asıllı olan Mehmed Paşa, II. Selim'in adamlarından Doğancı Kara Bey'in kölesi iken sultana takdim edilmiştir. Sultan, Mehmed'i Enderun yerine Manisa'ya Şehzade Murad'ın yanına göndermiştir. Böylelikle şehzadeyle yakınlık kurma imkânı bulan Mehmed, Şehzade Murad sultan olduktan sonra da onun yanından ayrılmamıştır.[586] III. Murad sultan olunca doğancıbaşı, ardından sırasıyla çakırçıbaşı, mirahur-ı kebir, yeniçeri ağası sonunda da Rumeli Beylerbeyi olmuştur.[587] Doğancıbaşılık görevinden sonra yerine Hasan Ağa geçmiştir.[588] Musahip-vezir makamında olan Mehmed Paşa, hiç eyaletlerde görev almamıştır. Beylerbeyi vakası olarak da bilinen yeniçeri isyanı sonrasında öldürülene dek[589] Mehmed Paşa sultanın musahibi olarak sarayda bulunmuş ve sonradan paşalık rütbesine kadar yükselmiştir.[590] Mehmed Paşa'nın vefatı için Cinânî bir tarih düşürmüştür:

Beglerbegi kim mâlını alup fukarânun
Tîr-i sitem-i bid'at ile bağrını deldi

Katl olınıcak hâtif-i gaybî didi târîh

---

[585] **Mostarlı Hasan Ziyâ'î Divânı**, s. 232, Tarih 11.

[586] Padişah-musahip arasındaki ilişkiler, Doğancı Mehmed Paşa ile ilgili dokümanlar konusunda verdiği bilgiler için Günhan Börekçi'ye teşekkür ederim; Günhan Börekçi**, Factions and Favorites at the Courts of Sultan Ahmed I (r. 1603-1617) and His Immediate Predecessors**, s. 19-20; Nev'îzâde Atâyî, **Hadâ'iku'l-Hakâ'ik fî Tekmileti'ş-Şakâ'ik**, C. 1. s. 959-961; Günhan Börekçi, "The Rise and Fall of a Sixteenth-century Ottoman Royal Favorite: Doğancı Mehmed Pasha and the Beylerbeyi Incident of 1589 Revisited.", **Invited talk, Center for Middle Eastern Studies**, Harvard University. Cambridge, MA, USA. November 24, 2014; Günhan Börekçi, "On the Agents and Infermations Networks of Diplomacy in İstanbul in the Early Seventeent Century", **Workshop on the Cross-confessional Diplomacy Mediators in the Early Modern Mediterranean,** Budapest 2012; Günhan Börekçi, "On the Power, Political Career and Patronage Networks of the Ottoman Royal Favourites (Late Sixteenth and Early SeventeenthCenturies)", [https://www.academia.edu/38073778/On_the_Power_Political_Career_and_Patronage_Networks_of_the_Ottoman_Royal_Favourites_Late_Sixteenth_and_Early_Seventeenth_Centuries_] Erişim Tarihi: 27.10.2020.

[587] **Târîh-i Peçevî,** Süleymaniye Ktp. Halet Efendi, 613, 195a; Hasine Biga, **Tarih-i Nihadi (1b -80a) Transkripsiyon ve Değerlendirme**, s. 71.

[588] Batuhan İsmail Kıran, **Osmanlı Saray Teşkilatında İç Oğlanlığı Müessesesi**, Eskişehir: Eskişehir Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018, s. 22.
Hasan Ağa, İntizâmî'nin *Sûr-nâme-i Hümâyûn*'unu saraya sunan kişidir. Bu durum doğancıbaşıların sultana ne kadar yakın olduğunu gösteren örneklerden biridir.

[589] Johannes Leunclavius, **Türk Milletinin Tarihi**, 333-345.

[590] Hasan Bey-zâde Ahmed Paşa, **Hasan Bey-zâde Târîhi**, Neşreden: Şevki Nezihi Aykut, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2004, C. II, s. 346-352; **Târîh-i Peçevî,** Süleymaniye Ktp. Halet Efendi, 613, 187a-188b.

Beglerbeginün itdügi hep yolına geldi (997/1589)[591]

992/1584'te musahiplik görevine getirilen Mehmed Paşa bu dönemde daha da belirgin hâle gelen musahip-vezir makamının en önemli temsilcisi olmuştur. Padişaha en yakın kişiler arasında yer alan Mehmed Paşa devrin müelliflerinin de ilgi odağı olmuştur. Gelibolulu Âlî, paşaya yazdığı mektubunda ilk önce padişah övgüsüne yer vermiş ardından Mehmed Paşa'nın övgüsüne geçmiştir. Burada Mehmed Paşa'nın *musâhib-i pâdişâh* olmasının önemine değinen Âlî, vezirlere sıkıntılarını söyleyemeyen kişilerin paşaya durumlarını ilettiğini söyler. Böylelikle musahip-vezir kavramının önemi bir kez daha anlaşılmış olur. Çünkü vezirler veya diğer paşalar aracığıyla sultana ulaşamayan kişiler musahipler aracığıyla ulaşmaya başlarlar.

Gelibolulu kendini tanıtırken Lala Mustafa Paşa'nın mürebbîlerinden olduğu ve *Nusret-nâme* isimli eserini sultana sunduğu ve Erzurum'da görev sırasındaki yararlılıklarından bahsetmiştir. Halep ve Mısır defterdarlığını isterken Bağdat defterdarlığı verilmiştir. Bağdat'a giderken bu görevin de başkasına verildiği haberini almış ve bu durumdan şikâyet ederek Mehmed Paşa'ya durumunu mektupla bildirmiştir. Kanûnî ve II. Selim devrini görüp III. Murad dönemine intikal etmiş birçok müellifin nazım ve nesirlerinde görülen üç padişahı hatırlatma arzusu Âlî'nin bu mektuplarında da karşımıza çıkar. Devlet kapısında yapmış olduğu on beş yıllık ilmi serüvenden ve yirmi yıldan beridir her üç padişaha hizmetinden bahsettikten sonra haksız yere azledilişini Mehmed Paşa'ya arz eder.[592] Gelibolulu Âlî'nin dikkat çektiği bürokrasideki vezirlerden farklı olarak bu dönemin özelliklerinden biri olan musahip-vezir kavramına müellifi bilinmeyen ve III. Murad döneminde yazılmış olan *Hırzü'l-Mülûk* isimli eserde de değinilmiştir:

> *Pâdişâhın her hususta olgun, müdebbir, akıllı, kıyâfeti makbul, konuşması düzgün ve makul, ham tamâdan beri, garaz ve nisbetten arınmış firâset ve tedbîr sâhibi, kiyâsetli kişilerden musâhibleri de olmalıdır, bunlar din, devlet ve saltanatın bakasıyla ilgili durumları gece-gündüz, gizli açık incelemeli araştırmalı; seçkinlerin ve avâm, bütün halkın vezirler ve beyler hakkında neler söylediklerini; kimlerin*

[591] Cihan Okuyucu, **Cinânî: Hayatı, Eserleri, Divanının Tenkitli Metni**, s. 403, Tarihler 61.
[592] Gelibolulu Mustafa Âlî, **Menşe'ü'l-İnşâ**, s. 109-113; Cornell H. Fleischer, **Tarihçi Mustafa Âli: Bir Osmanlı Aydın ve Bürokratı**, s. 129; Günhan Börekçi, "İnkırâzın Eşiğinde Bir Hanedan: III. Mehmed, I. Ahmed, I. Mustafa ve 17. Yüzyıl Osmanlı Siyasî Krizi", s. 52-53 dipnot.17.

sadâkat ve adâletle tanınıp ün kazandıklarını; sakâmet ve hıyanetle nitelenenlerin hangi aşağılık kişiler olduklarını; ulemâ ve fuzalâdan hangilerinin işiyle uğraştığını, hangi müderrislerin ders vermeyi sürdürdüklerini, hangilerinin medreseye gitmeyip kendi arzusuna uyarak, ya da bazı işleri kovalamak, münâfıklık etmek için, katırına binip ekâbir kapılarında gezen câhil ve nâdânlar olduklarını, her türlü olup biteni öğrenip iğneden ipliğe varmaya dek doğrulukla pâdişâha anlatmalıdır. Ama musâhibler sâlih ve mütedeyyin, Allah'ın hışım ve kahrından korkan kişiler olmalı, kimsenin hatırını gözetmemeli, iyileri iyilikleriyle, kötüleri-iki gözleri kadar sevdikleri kişiler bile olsa-kötülükleriyle anmalıdır. Ancak bu zamanda böyle kişileri bulabilmek kolay değildir. Musâhibler öylesine doğru kişiler olmalıdır ki vezirlerden, ekâbir ve âyândan kötü bir kişi, beni pâdişâh katında iyilikle an diye bin filori bile verse buna tamâ etmemeli ve gerçek ne ise pâdişâha onu söylemelidir. Musâhiblerin iki olması daha yararlıdır. Çünkü iki kişi olunca birbirlerinden korkup gerçeğe aykırı şey söylemeğe cür'et edemezler. Ayrıca pâdişâh iki kişinin tanıklığıyla hareket etmiş olacağından, iki musâhibin " iyi kişi olarak tanımayız" demesi üzerine gerçekte iyi olan bir kişi cezâlandırılsa bile günâhtan kurtulmuş olacaktır.[593]

Gelibolulu Mustafa Âlî ve *Hırzü'l-Mülûk* müellifinin dile getirdiği üzere Mehmed Paşa Rumeli Beylerbeyi görevi ile birçok kişi için mansıp kapısı olmuştur. İlmiyede yükselmeye çalışan bazı kişiler Mehmed Paşa'nın şefaatiyle istediklerini elde etmişledir. Örneğin, Rumeli kazaskerliğinden emekli Abdülkerim Efendi'nin bazı danişmendleri Mehmed Paşa'nın iltiması ve padişahın onayı ile mülazım olmuştur. Aynı şekilde İstanbul kazasından emekli Alaeddin Efendi talebesi Abdüllatif ve Mevlana Seyfullah danişmendi Habil, Mehmed Paşa'nın ricası üzerine mülazemet sırasına alınmıştır.[594]

[593] Yaşar Yücel, **Osmanlı Devlet Teşkilatına Dair Kaynaklar, Kitâb-ı Müstetâb, Kitâbu Mesâlihi'l-Müslimîn ve Menâfi'i'l-Mü'minîn, Hırzü'l-Mülûk**, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1988, s. 154-155.
[594] Yasemin Beyazıt, **Osmanlı İlmiyye Mesleğinde İstihdam (XVI. Yüzyıl)**, s. 92.

Gelibolulu Mustafa Âlî, Mehmed Paşa'nın isteği doğrultusunda *Mevâ'idü'n-Nefâ'is fî Kavâ'idi'l-Mecâlis*'i[595] kaleme almıştır. Eserin kaynakları arasında Âlî'nin hemşehrisi Gelibolulu Mustafa b. İbrahim'in III. Murad'ın isteği üzerine kaleme aldığı *Zübdetü'l-Emsâl* isimli Arapça eser yer almaktadır.[596] Mustafa Âlî, eserini yazma hikâyesini giriş kısımda anlatır. '*Mahremiyet-i bezm-i hâs ve maksûd-ı rû-şinâsân*'ı olan Mehmed Paşa, III. Murad'ın huzurunda iken sultan Paşa'ya kendi zamanında eski atalarının dönemindeki gibi sohbetler ve toplantılar olup olmadığını sorması üzerine (*ecdâd-ı 'ızâmum asrındaki gibi fi-zamanına kürk*[597] *sohbetleri ve esnâf-ı halkun gûnâgûn cemiyyetleri olur mı ki*) Mehmed Paşa, Mustafa Âlî'yi huzuruna çağırmış ve padişahın insanların toplantıları, meclisleri hakkında bilgi sahibi olmak istediğini söylemiştir. Paşa bunun için Mustafa Âlî'den bir risale yazmasını istemiştir; o da *Kavâ*'ıdi'l-*Mecâlis*'i kaleme almıştır. Padişaha sunulan eser beğenilmiş, ulema, irfan sahipleri ve şairler meclislerinde okunmaya başlamıştır. Hoca Sâdeddin Efendi de okuyucular arasındadır ve eseri beğenmiştir ancak muhtasar hâlinin genişletilirse daha faydalı olacağını söyler. Mustafa Âlî de bu tavsiye üzerine eserini genişletir ve *Mevâ'idü'n-Nefâ'is fî Kavâ'idi'l-Mecâlis* olarak da ismini değiştirir. Kitabın içeriğindeki bu değişikliğe aynı zamanda ilk hâlinde övgüyle bahsettiği Mehmed Paşa 997/1589'ta çıkan isyan sonucunda öldürülünce Mustafa Âlî, paşa ile ilgili görüşlerinde değişiklik olur.

Mehmed Paşa'nın III. Murad devrinde elde ettiği gücü sağlığında kullanmaya çalışan Mustafa Âlî şimdi ise paşanın bu gücünü tenkit eder. Çünkü Mehmed Paşa hem vezir hem Rumeli Beylerbeyi hem de bu ikisiyle yetinmeyip sultanın musahibi olmuştur. İlk iki görevde yetinmeyen paşa musahib olmaya çalışmıştır. Mustafa Âlî devam eden satırlarda Ermeni asıllı olduğunu söylediği paşadan liyakatsiz cahil '*nâdân-ı bî-liyâkat*' olarak bahseder.[598] Diğer yandan Gelibolulu Mustafa Âlî

[595] Mehmet Şeker, **Gelibolulu Mustafa Âlî ve Mevâ'idü'n-Nefâ'is fî Kavâ'ıdi'l-Mecâlis**, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1997.
[596] Eser üzerine yapılan yüksek lisans tezinde III. Murad adına değil Kanûnî adına yazıldığı belirtilmiştir. Aynı hataya tezden çıkarılmış makalede de devam edilmiştir. Hâlbuki eser nüshalarında III. Murad adına yazıldığı kayıtlıdır. Bkz. Süleymaniye Ktp. Nuruosmaniye, 3932, 4a; Hüsrev Paşa 41, 2; Atıf Efendi 2135, 3b; Yazma Bağışlar 3080, 2a; Turgay Gökgöz, **Gelibolulu Mustafa b. İbrahim ve Zubdetu'l-Emsâl Adlı Eseri**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Arap Dili ve Edebiyatı Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2014; Turgay Gökgöz, "Gelibolulu Mustafa b. İbrahim ve Zubdetu'l-Emsâl adlı eseri", **Şarkiyat Mecmuası**, 2018, s. 129-150.
[597] Yayımlanmış metinde 'gürg/kurt' olarak okunmuştur.
[598] Mehmet Şeker, **Gelibolulu Mustafa Âlî ve Mevâ'idü'n-Nefâ'is fî Kavâ'ıdi'l-Mecâlis**, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1997, s. 281.

Mir'âtü'l-Avâlim isimli eserini Mehmed Paşa'nın isteği üzerine kaleme almıştır.[599] Hicri bin yılın sonuna doğru kıyamet senaryolarının bir yansıması olan risale Hz. Âdem'den başlayarak Âlî'nin yaşadığı çağa kadar yaşanan olaylardan hareketle ortaya çıkarılan çeşitli sayıların toplamı ve bunlar üzerinden yapılan hesapları içermektedir. Böylelikle Mehmed Paşa hamiliğinde hem paşa hem Âlî III. Murad'ın hâkimiyetini kutsallığına hizmet etmişlerdir.[600]

İyi bir okuyucu olarak da bilinen paşanın metrukâtından musavver Farsça ve Türkçe kitaplar çıkmıştır.[601] Paşa'nın öldürülmesinin ardından terekesinden 30 civarında kitap çıkmıştır. Metrukâttaki kitaplar şunlardır:

> *Muhammediyye*, tasvirli Firdevsî *Şâh-nâme*'si, Nizâmî'nin tasvirli *Hamse*'si, *Fütûhât-ı Âl-i Osmân*, *Cengiz-nâme*, *Acayibü'l-Mahlûkât*, tasvirli *Hadîkatü's-süedâ*, tasvirli *Mecâlisü'l-uşşâk*, Şeyh Sa'dî Külliyatı (2 takım), *Vâridât fî tevhîd-i rabbü'l-'âlemîn*, *Tevârîh-i Mülûk-ı Mâzî*, Monla Celâlî'nin tasvirli *Fütûhât-ı 'Acem*, *Kasîde-i Bürde*, *Enîsü'l-'Ârifîn*, *Vasiyyet-nâme*, Nevâ'î'ye ait *Gazeliyyât-ı Türkî*, Latîfî'ye ait *Sohbetü'l-'Uşşâk*, *Kimyâ-yı Sa'âdet*, *Evrâdîn-i Mücellidîn*, Sa'dî'nin *Bostân* ve *Gülistân*'ı, *Tuhfetü'l-'Âşıkîn*, *Hikâyet-i Ceng-i Surh-serân*, *Baytar-nâme*, *Kasîde-i Bürde*, *Risâle-i Elkâb-ı Dîvân-ı Hümâyûn*, *Mecâlisü'n-Nefâ'is*, *Fetvâ-i Kemâlpaşa-zâde*.[602]

Gelibolulu Âlî, Musahip Mehmed Paşa için 29 beyitlik Türkçe bir kaside kaleme almıştır. Âlî'nin yazmış olduğu kasidelerin genel yapısı olarak bu şiirde de ilk önce birkaç beyitle methedilen kişi (Mehmed Paşa) hakkında düşüncelerini diğer beyitlerde ise beklentileri, değersizlik ve devrinden şikâyetlerini dile getirmiştir. Âlî,

---

[599] Mehmet Arslan, "Gelibolulu Ali'nin Hurafelerden İbaret Bir Eseri: Mir'atü'l-Avâlim", **Türklük Bilimi Araştırmaları = Journal of Turkology Research**, Sivas 1998, S. 7, s. 29-59; Süleyman Lokmacı, "Gelibolulu Musatafa 'Âlî'nin Mirâtü'l Avâlim İsimli Eseri", **Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi = Academic Journal of History and Idea**, 2018, C. V, S. 16, s. 64-114; Hicrî yüzyılın sonuna doğru *Mir'âtü'l-Avâlim*'in algılanışı için bkz. Müberra Kapusuz, **A Study On Gelibolulu Mustafa Âli's Mirror of the Worlds (Mir'âtü'l-Avâlim): Patronage, Politics and Millennial Anxieties at the Court of Sultan Murad III (r. 1574-1595)**, Central European University Private University, Vienna, June 2021.

[600] Dönemin şairlerinden Kazvinli Hakîmî, Mehmed Paşa'nın hocasıdır. Bkz. Kınalızâde Hasan Çelebi, **Tezkiretü'ş -Şu'arâ**, s. 301-303.

[601] Lale Uluç, **Türkmen Valiler, Şirazlı Ustalar, Osmanlı Okurlar. XVI. Yüzyıl Şiraz Yazmaları**, s. 472-473.

[602] TSMA D. 4057.

paşa hakkında kaleme aldığı tüm metinlerde özellikle onun musahiplik yönüne dikkat çeker:

> Musâhiblik sana ey mâh-tal‘at gökden inmişdür
> N’ola şemsi gibi hem-sâyen olsa zıll-ı Yezdânî[603]

Mehmed Paşa’nın III. Murad nezdinde olana yakınlığını göstermesi adına *Kitâbü’l-Menâmât*’ta bir örnek mevcuttur. Şeyh Şücâ almak istediği bir şey için sultandan ücret talep etmiştir ki mektuptan anlaşıldığı kadarıyla yüklü bir ücrettir. Şeyhin sultana yazdığı sultanında istediği şeyi almasını ve Mehmed Paşa ile birlikte ücretini gönderebileceğini söyler. Bu mektuptan Mehmed Paşa’nın şeyh ile sultan arasındaki ilişkide aracı olduğu anlaşılmaktadır.[604] Diğer yandan Şeyh Şücâ’nın Mehmed Paşa’nın sultan nezdindeki değerinden rahatsız olduğu söylenebilir. Nedeni belirtilmeyen ve sultan tarafından Şeyh Şücâ’ya yazılmış bir mektup da muhtemelen şeyhin paşayı suçlaması üzerine kaleme alınmıştır.[605] Paşa’nın ölümünün ardından Mehmed Kemâlî isimli bir şair mersiye tarzında tercî-bend yazmıştır:

> **Tercîʿ-i bend**
> **Der-hakk-ı mîr-i mîrân-ı maktûl**
> Cülûs edüp seʿâdet tahtına dîvân eden sensin
> Bize kullarına öldürmege fermân eden sensin
> Muhibbüm zâr edüp düşmenlerüm şâdân eden sensin
> ʿAdûlar içre kaddüm ham edüp çevgân eden sensin
> Kesüp başum fezâ-yı ʿışkda galtân eden sensin
> Döküp kanum yere toprag-ile galtân eden sensin
> Türâb-âlûd cismüm hâk ile pinhân eden sensin
>
> Şehâ cellâd-ı gamzenle beni kurbân eden sensin
> Vücûdum gencini ifnâ edüp vîrân eden sensin
>
> Benümle etmiş idün rûz-ı evvel ʿahd ü peymânı
> İdüp ʿahde vefâ eylemedün inʿâm u ihsânı
> Kemâl-i iltifâtundur döke bu dem yere kanı
> Sipâhî kullarun da gerçi şâhum itdi taʿânı
> Ne çâre bu imiş rûz-ı ezel takdîr-i Rabbânî
> Bi-hamdi'llâh kapunda cân[ı] vermek oldı erzânî
> Senün fermânun oldı bana ölmek ey kerem kanı
>
> Şehâ cellâd-ı gamzenle beni kurbân eden sensin
> Vücûdum gencini ifnâ edüp vîrân eden sensin

[603] İ. Hakkı Aksoyak, **Gelibolulu Mustafa Âlî Divan,** s. 232-234.
[604] **Kitâbü’l-Menâmât: Sultan III. Murad’ın Rüya Mektupları,** s. 242/1133.
[605] **A.e.,** s. 256-257/1231.

Fedâ olsun şehâ şemşîr-i ʿadlün ugrına cânum
Az ihsânun-mı gördüm ben kulun devletlü sultânum
Sen etdün pâdişâhum gerçi-kim tedbîre dermânum
Velîkin emr-i hakkı-yile yola geldi noksânum
Muhassal emrün olmayınca kimse dökmedi kanum

Şehâ cellâd-ı gamzenle beni kurbân eden sensin
Vücûdum gencini ifnâ edüp vîrân eden sensin

Çeküp cellâdlar yalın kılıçlar üstüme güyâ
ʿAlevlerdür görinen dûd-ı âhumdan olup peydâ
Senünhayfun degüldür pâdişâhum gerçi-kim ammâ
Gülistânında yazmış Şeyh [!] Saʿdî-yi suhan-ârâ
Buyurmuş kurb-ı sultân âteş-i sûzân bûd şâhum
Mukarrer oldı kim kurb-ı şerîfün bâʿis-i gavgâ
Yine maʿnâda senden zâhir oldı emr-i hakk icrâ

Şehâ cellâd-ı gamzenle beni kurbâneden sensin
Vücûdum gencini ifnâ edüp vîrân iden sensin

Dem-i surhum [?] ser-â-pây semendüne nisâr olsun
Nedür kemter kulun şâhum fedâ bin başu cân olsun
Gubârîye [?] nazar kıl lutfun-ile kâmrân olsun
Okunsun hasb-i hâlüm nazmı halka dâstân olsun
Büküp şemşîri kahrun düşmenün kaddi kemân olsun
Sihâm-ı nusrete kavm-i ʿadûbaşı nişân olsun
Bu matlaʿ haşr olunca bendene vird-i zebân olsun

Şehâ cellâd-ı gamzenle beni kurbân eden sensin
Vücûdum gencini ifnâ edüp vîrân eden sensin[606]

2.2.14. Kara Üveys Paşa

III. Murad'ın tahta çıktığı vakit en yakınındaki kişilerden biri olan Üveys Paşa kadı olarak başladığı görevine sırasıyla baş defterdar, Budin, Halep, Şam ve yeniden Halep beylerbeyi olarak devam etmiştir.[607] Bu görevin ardından İstanbul'a geri çağırılmasına rağmen tekrar Halep beylerbeyi sonrasında ise Mısır beylerbeyi olmuştur. Mısır'daki bu görevi sırasında vefat etmiştir. Mustafa Âlî, Üveys Paşa'nın

[606] Bu mecmuada, beylerbeyinin öldürülmesine dair birçok tarih vardır. Bkz. Gisela Prochazka-Eisl, "Şiirle Tarih Yazmak XVI. Yüzyılın Sonlarında Derlenen Bir Mecmua Örneğinde", **Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları Dergisi [ESTAD]**, Ağustos 2018, C. 1, S. 1, s. 32-49.

[607] Ahmed b. Salâh eş-Şehîr bi'l-Vâ'iz, **el-Fütûhâtu'l-Murâdiyye fî Cihâti'l-Yemâniyye**, Süleymaniye Ktp. Atıf Efendi 1912, 521b; M. Tayyib Gökbilgin, "Kara Üveys Paşa'nın Budin Beylerbeyliği (1578 -1580)", **Tarih Dergisi**, İstanbul, 1950/1951.C. 2, S. 3-4, s. 17-34; Tijen Sabırlı, "III. Murad Devrinde İki Defterdar Kardeş Vakıfları; Kara Üveys Paşa (Hocapaşa) ile Lala Ramazan Paşa", **Osmanlı Devlet Teşkilatı'nın Kadim Bir Kurumu: Defterdarlık,** İstanbul, İstanbul Defterdarlığı, 2016, s. 87-103.

mısırda dört yıl yirmi sekiz gün görev yaptığını söyler ve ondan övgüyle bahseder.[608] Paşanın özellikle Budin'de en uzun süre beylerbeyi görevinde bulunduktan sonra öldürülen Sokollu Mustafa Paşa'dan sonra bu göreve getirilmesi (1578-1580) onun sultana olan yakınlığını göstermektedir. Mısır Paşa'sı olarak bilinen Üveys Paşa vefat ettiğinde metrukâtından birçok kitap çıkmıştır. Bu kitaplar genellikle devrin diğer paşalarında bulanan kitaplarla benzerlik göstermektedir. Paşanın vefatından sonra tutulan defterde 82 Arapça, 15 Türkçe, 12 Farsça kitap veya risale yer almaktadır.[609] Dönemin şairlerinden Yedikuleli Azîzî, Şam Beylerbeyliği görevi sırasında Üveys Paşa adına '*şem'* redifli 41 beyitlik bir kaside kaleme almıştır. Şiirin redifi dolayısıyla şem' metaforu üzerinde tasvirlerini yapan şair hüsn-i ta'lîl sanatını kullanarak muma ait birçok özellik ile Üveys Paşa arasında bağlantı kurmuştur:

Mîr-i mîrân-ı mükerrem Veys-i sânî kim anun
Bâm-ı kadrinde yanar mâh-ı felek bir dâne şem'[610]

Gelibolulu Mustafa Âlî, Üveys Paşa adına 49 beyitlik bahar tasviri üzerine kurulu şiirinde paşanın ismiyle ilgili Veysel Karanî'nin ismini de anar. Üveys Paşa'nın III. Murad'ın en yakınındaki kişilerden biri olduğunu bilen şair, gördüğü zulüm karşısında paşadan yardım ister. Kaside muhtemelen Üveys Paşa'nın 990/1582 yılında Halep Beylerbeyliği görevi sırasında kaleme alınmıştır:

Semiyy-i Veys-i Karen verd-i ma'delet-gülşen
Dıraht-ı sâye-fiken sâyedâr-ı nahl-ı savâb

Eyâ güzîde-i erkân ü zübde-i a'yân
Sadîk-i şâh-ı cihân müstakîm-i râst-cevâb[611]

Muhyî-i Gülşenî *Dîvân*'ında Üveys Paşa'nın Mısır beylerbeyliği sırasında yazılmış 41 beyitlik Farsça bir kasidesi bulunmaktadır. Bahsi geçen kasidede mealen, Üveys Paşa'nın adaletinden söz eden şair, klasik şiirde sıklıkla kullanılan güneş-sevgilinin yanağı-parlaklık ilişkisini kullanarak paşayı övmüştür:

O hünerli adalet, marifet ve ilim ülkesinde murat bağışlayıcı ve istekleri yerine getiren yetenekli bir paşadır. Üveys Paşa Mısır'ın hâkimidir ama onun adaleti yedi kıtaya yayılmıştır. Adalet ışığı senin

[608] Gelibolulu Mustafa Âlî, **Hâlâtü'l-Kâhire mine'l-ʿAdâti'z-Zâhire**, s. 116-117.
[609] TSMA. D. 04872.
[610] Ersen Ersoy, **Azîzî Dîvân**, s. 57-60, Kaside 4.
[611] İ. Hakkı Aksoyak, **Gelibolulu Mustafa Âlî Divan**, s. 264-267, Kaside 70.

yanağında parladığından beri güneş senin güzelliğin önünde zerreden daha aşağıdır.

Paşa'nın Mısır'da bulunması sebebiyle burası ile ilgili İslam tarihi ve coğrafyasında Mısır'la özdeşleşen kavramlar da kasideye dâhil edilmiştir:

Senin adaletin Nil'in gönül ülkesine bereket verdiğinden beri [orada] çiçekler ortaya çıkmış ve [orası] çiçeklerin toplandığı yer olmuştur. Görmüş geçirmiş kurtlar zalimdir ama neden her biri Yusuf'ta olduğu gibi kardeşlerdir. Ey Mısır'ın azizi, Mısır ehli çok uzun zamandan beri zulüm sebebiyle adaletli yöneticiye muhtaçtır, sen [onlara] adil ol.[612]

Dîvân'da ayrıca Mısır'da beylerbeyi olduğu sırada Üveys Paşa'nın 996/1588'de doğan ve ismini Muhammed koyduğu bir oğlu[613] ve yine 997/1589'da doğan ismi Süleyman olan oğlu için yazılmış birer tarih manzumesi bulunmaktadır.[614] III. Murad'ın en yakın adamlarından biri olan Üveys Paşa için sultan 999/1590 tarihinde hilat ve kılıç göndermesine dair Muhyî ayrıca bir tarih düşürmüştür:

Bi-hamdi'llâh ki irdi pâdşehden
Veyis Paşa'ya hil'at 'izz ü temkîn

Sa'âdet matla'ı olup girîbân
Kerâmet mecma'ına virdi tezyîn

Hudâ bâkî kıla Mısr içre anı
Diyelüm bu du'âya cümle âmîn

Çü teşrîf irdi târîh içün ana
Bu beyti Muhyî hâtif kıldı ta'yîn

Mübârek kaddüne key lâyık oldı
Kabâ-yı dâd-ı sultân câme-i dîn[615]

Muhyî'nin yazmış olduğu son manzume ise Seyyid Ahmed'in kabrini ziyaret amacıyla Paşa'dan izin almak için yazılmıştır.[616] Gedizli Azmî tarafından farklı

[612] Önder Yaşar, **Muhyî-i Gülşenî [Ö. 1604] Dîvânı (İnceleme-Metin)**, s. 392-395.
[613] **A.e.,** s. 519.
[614] **A.e.,** s. 520.
[615] **A.e.,** s. 524-525.
[616] **A.e.,** s. 666.

türdeki hikâyelerin toplandığı *Kitâb-ı Hiyel*'in[617] bir nüshası Üveys Paşa adına yazılmıştır. İki nüshası bulunan eserin TSMK. H. 1279'daki nüshası III. Murad adına British Library Or. 7836'daki nüsha ise Üveys Paşa için hazırlanmıştır. Aslında eseri III. Murad için yazmışken sultanın esere pek lütuf göstermemesi üzerine dibacesini değiştirmiş ve dibacesi Paşa için tekrar düzenlemiştir. Padişaha sunulan bir eserin beğenilmeyip değiştirilerek paşalardan birine sunulması bu eser özelinde ilk olsa gerek. Gelibolulu Mustafa Âlî, 990/1582 Şenliği ile ilgili yazmış olduğu *Câmi'u'l-Buhûr*'u saraya Üveys Paşa mektubuyla sunmuştur.[618] Bu mektupta Mustafa Âlî'den övgüyle bahseden Üveys Paşa muhtemelen şenlik ile ilgili bilgileri de Âlî için temin eden kişidir.

Şehzade Mehmed'in sünnet şenliğini kaleme alan İntizâmî 987/1579'dan itibaren Üveys Paşa'nın kâtiplik hizmetinde yer almıştır. Üveys Paşa 988/1580'de Budin beylerbeyliğinden azledilip bir yıl kadar defterdar olduktan sonra Şam'a atanınca İntizâmî de onun yanına gitmiştir. 994/1586'da baş defterdar ardından 995/1587'de Mısır beylerbeyi olan Üveys Paşa İntizâmî'yi de yanında götürmek istemiştir. Fakat şair, paşa ile gitmektense Rumeli Kazaskeri Çivizâde'ye kâtip olmuştur.[619] İntizâmî, paşanın hizmetinde bulunduğu sürede yazmaya devam ettiği *Tuhfetü'l-İhvân*'da onun menakıbını kaleme almıştır.[620]

2.2.15. Sokollu Mustafa Paşa (Budin Paşası)

Sokollu Mehmed Paşa'nın amcazadesi olan Mustafa Paşa, 936/1530'da Mehmed Paşa'nın emriyle devşirilmiş ve Enderun'daki eğitimlerinden sonra Kanûnî devrinde 954/1548'de Tebriz, 960/1553'te Nahcıvan seferlerine katılmıştır.[621] Bu

[617] Osman Ünlü, **Azmî-i Gedüsî: Kitâb-ı Hiyel**, Ankara, Hermes Tanıtım Ofset Ltd. Şti., 2019; Elife Ateş, **Gedizli Azmî'nin Kitâb-ı Hiyel'i ve Jung'un Hilebaz Arketipi Üzerinden İncelenmesi (İnceleme-Metin-Diliçi Çeviri)**, İstanbul, İstanbul Medeniyet Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Doktora Tezi, 2020.
[618] Gelibolulu Mustafa Âlî, **Menşe'ü'l-İnşâ**, s. 151-152.
[619] Cihan Okuyucu-Sadık Yazar, **Bosnalı İntizâmî ve Tuhfetü'l-İhvân İsimli Sergüzeşti**, Türkiye Yazma Eserler Kurumu, 2020, s. 140-143.
[620] **A.e.,** s. 556-569.
[621] **Kitâbü'l-Menâmât: Sultan III. Murad'ın Rüya Mektupları,** s. 311/1256, 336/1796, 318/1670, 327/1619, 323/1693; Gy Kaldy-Nagy, "Budin Beylerbeyi Mustafa Paşa (1566-1578)", **Belleten [Türk Tarih Kurumu Belleten]**, Ankara, 1990, C. LIV, S. 210, s. 649-663; Yasemin Altaylı, "Macarca Mektuplarıyla Budin Beylerbeyi Sokollu Mustafa Paşa (1566 -1578)", **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi** [DTCF Dergisi], C.XLIX, S. 2, s. 157-171; Mehmet Emin Yılmaz-Gökçe Günel, "Sâhib'ül-Hayrât Makbûl (Sokollu) Mustafa Paşa = Possessor of Good Works and Deeds Makbûl (Sokollu) Mustafa Pasha", **OTAM: Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, 38 /Güz 2015, s. 219-252; Meryem Kaçan Erdoğan, "Budin Beylerbeyi Sokollu Mustafa Paşa'nın Macaristan'daki Hayratı", **Türk Kültürü İncelemeleri**

sefer sonrasında 962/1555'te Tımışvar beylerbeyiğinin kalem defter kethudalığı, sonrasında Filek, Klis, Segedin, Hersek sonrasında da Bosna sancakbeyliğine tayin edilmiştir. 973/1566'da Sigetvar Seferi sırasında Budin beylerbeyliğine getirilmiştir. Mustafa Paşa 985/1578'de III. Murad tarafından gönderilen Ferhad Ağa (sonrasında Paşa) tarafından (28 Recep 986/30 Eylül 1578) boğdurulana dek 12 yıl boyunca Budin Beylerbeyliği görevinde bulunmuştur.

Budin, Osmanlı Macaristan'ını ve batı sınırlarının merkezi durumdadır. Sokollu Mustafa Paşa'nın Mehmed Paşa'nın sadrazamlığı zamanında buraya atanması sıradan bir olay değildir. Budin'in imarı ve yönetimine ailesinden birini atayan Sokollu Mehmed Paşa görevde olduğu sürece Mustafa Paşa da burada beylerbeylik görevinde bulunmuştur.

Sokollu Mustafa Paşa kentin Osmanlı idaresinde kaldığı sürede en uzun süre idarecilik yapan kişidir. Hâl böyle iken kentin ve civarının imarı konusunda hayli çaba gösterdiği kesindir. Buna rağmen kendi yaptırdığı Budin baruthanesinde 25 Safer 979/19 Temmuz 1571'de[622] yıldırım düşmesi sonucunda çıkan yangın sebebiyle oldukça güç duruma düşen Mustafa Paşa'nın ikinci talihsizliği de yine 985/1578'de Budin'de gerçekleşen depremin ardından yine yıldırım düşmesi sonucu kentin birçok yer hem deprem hem de yangınla kent harap olmuştur. Mustafa Paşa'nın boğdurulma sebebi işte bu olay olmuştur. Mustafa Paşa'nın boğdurulduktan sonra yerine III. Murad'ın Manisa'dan beri yakınında bulunan Kara Üveys Paşa bu göreve atanacaktır.

12 yıllık yönetim sırasında Budin'i ve çevresini imar eden Sokollu Mustafa Paşa birçok vakfın kurulmasında ve hayratın yapılmasında öncülük etmiş ve hami olmuştur. Fakat bunca hizmete rağmen II. Selim devrinin son üç yılı ve III. Murad devrinin başından itibaren Sokollu Mehmed Paşa'ya karşı oluşan hizipler Mustafa Paşa'ya da karşı olmuştur. Mustafa Paşa Sokollu ailesiyle yakın irtibatta bulunan kişilerden olan Bosnalı İntizâmî'ye, uzunca bir süre görev yaptığı bu kentin güzellikleri anlatılmak istenmiştir. Bunun nedeni kendisinin yapmış olduğu

---

Dergisi, Ekim 2016/Yıl 18, S. 35, s. 67-116; Gabor Agoston, "16-17'nci Asırda Macaristan'daki Osmanlı Aydınları", **Beşinci Milletlerarası Türkoloji Kongresi** İstanbul, 23-28 Eylül 1985: Tebliğler: III. Türk Tarihi, I. cilt, 1985, s. 1-9; Fatih Bayram, "Feridun Ahmed Bey'in Nuzhet-i Esrar'ında Budin Beylerbeyi Sokollu Mustafa Paşa", **Avrasya Etüdleri**, 2019, S. 56, s. 203-219,

[622] Yasemin Altaylı, "Macarca Mektuplarıyla Budin Beylerbeyi Sokollu Mustafa Paşa (1566 -1578)", s. 167.

hizmetleri yazılı hâlde kalıcı kılmaktır. Budin kentinin şehrengizini yazdırtmıştır. İntizâmî kendi hayat hikâyesini kaleme aldığı *Tuhfetü'l-İhvân* isimli eserinde, kayıp olan bu eser hakkında bilgi verirken kullandığı ifadeler paşanın isteğine ulaştığını gösterir:

Matla'-ı nâmede o dem inşâ
Oldı evsâf-ı Mustafâ Paşa

Buldı revnak anunla şehr-engîz
Tûtî-i tab'ı oldı şekker-rîz[623]

İntizâmî'nin yazmış olduğu şehrengizi beğenen Mustafa Paşa ona bir zeamet vermiştir. Bir hami rolünde gördüğümüz Mustafa Paşa'nın bu talebi ile yazdırılan eser muhtemelen İntizâmî'nin ileride 990/1582 tarihinde yapılan Şehzade Mehmed'in sünnet düğününü anlatan eserinin yazdırılmasında da etkili olmuştur. Mustafa Paşa'nın Budin ve civarında birçok vakıf ve hayrat kurmuştur.[624]

Mustafa Paşa'nın öldürülmesinin ardından metrukâtındaki eşyalar nakde çevrilmiştir.[625] Paşa'nın metrukâtından çıkan Engürüs (Macar) filorileri aynı yıl Osmanlı piyasasındaki filoriye dönüştürülmüş ve padişahın emri doğrultusunda saray masrafları için harcanmıştır.[626] Kadı Nahîfî Mehmed (ö. 1018/1609) ise *Cevâhirü'l-Menâkıb*[627] isimli eserinde Budin paşasının hayatını ayrıntılı olarak anlatır.

III. Murad'ın şeyhi Şücâ'ya yazmış olduğu mektuplarda Sokollu Mustafa Paşa'nın adı birçok kez geçmektedir. Bu mektuplarda paşanın katledilmesini adım adım takip etmek mümkündür.[628] Gelibolulu Âlî, paşa adına iki kaside kaleme almıştır.[629] "*Der-medh-i Merhûm Mustafa Paşa Mîr-i Mîrân-ı Budin*" başlığını taşıyan 32 beyitlik Türkçe kasidede Mustafa Âlî, Sokollu Mustafa Paşa'nın Budin

[623] Cihan Okuyucu-Sadık Yazar, **Tuhfetü'l-İhvân/XVI. Yüzyıldan Bir Kâtibin Sergüzeşti**, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2020, s. 414.
[624] Mehmet Emin Yılmaz-Gökçe Günel, "Sâhib'ül-Hayrât Makbûl (Sokollu) Mustafa Paşa = Possessor of Good Works and Deeds Makbûl (Sokollu) Mustafa Pasha", **OTAM: Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, 38 /Güz 2015, s. 222-232.
[625] Osman Yiğit, **Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi 34 Numaralı Filori Defteri (Değerlendirme-Transkripsiyon)**, s. 272.
[626] **A.e.,** s. 262, 285, 308, 1123.
[627] Nahîfî Mehmed Efendi, **Cevâhiru'l-Menâkıb (Sokollu Mustafa Paşa'nın Hayatı)**, Haz.: İbrahim Pazan, İstanbul, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2019.
[628] **Kitâbü'l-Menâmât: Sultan III. Murad'ın Rüya Mektupları,** s. 296/1513, 298/1516, 311/1619, 314-315/1645, 318/1670, 323/1693, 336/1796. (Kaynak gösteriminde ilk olarak sayfa sonrasında mektubun numarası verilmiştir.)
[629] İ. Hakkı Aksoyak, **Gelibolulu Mustafa Âlî Divan**, s. 266-269.

kentine yapmış olduğu imar faaliyetlerinden etkilenmiş olacak ki kent için lütuf saydığı paşayı sürekli övmüştür:

Bezl eyledi lutfın yine sultân-ı velâyet
Bir gerçek eri kıldı sezâvâr-ı vezâret

Şimden gerü Rûmillerinün bahtı açıldı
Gâzîlere düşdi nazar-ı ʿayn-ı ʿinâye

Tuna ve Macaristan'dan bahseden Mustafa Âlî, Mustafa Paşa sayesinde cansız bedene benzeyen Budin şehrinin canlandığını söyler:

Cânsuz tene benzerdi Budin başdan ayaga
Ol varalı cânlandı vü kesb eyledi râhat

Kasidenin devamında paşanın hamiliğini ve paşadan mansıp talep eden şair, kendini överek şiirini bitirir ve "*sezâ sadr-ı vezâret 976/1568-1569*" ifadesini tarih olarak düşürür.[630] İkinci manzume "*Der-vasf-ı Emîrüʾl-ümerâ-i Budin Mustafâ Paşa*" başlıklı ve 'kerem' redifli 37 beyitlik Türkçe bir kasidedir. Mustafa Âlî kasidesini 982/1574'te Bosna'da görevli iken Budin'de defterdarlık talebinde bulunmak için kaleme almıştır. Şiirde ilk kasideye nazaran Mustafa Paşa'yı övmekten ziyade Mustafa Âlî'nin istekleri ön plana çıkmıştır. Paşa'nın övgüsü ise birkaç beyitle sınırlı kalmıştır:

Kimdür ol şîr-i ner-i bîşe-i heycâ vü neberd
Kimdür ol nâmver-i sadr-ı muʿallâ-yı kerem

Mîr-i mîrân-ı Budin hazret-i Paşa-yı kerîm
Mustafâ-nâm u ʿAlî-himmet ü Dârâ-yı kerem

Hüseyin Kefevî'nin 1595'te Osmanlıda tefe'ül kültürü üzerine derlediği *Râz-nâme* isimli kitabında Sokollu Mustafa Paşa'nın katledilmesinden de bahseder. Kitapta geçen notta Ferhad Paşa mirahur iken Budin'e Mustafa Paşa'yı boğdurmak için ferman buyrulduğu ve bu fermanı kimsenin bilmediği fakat Mustafa Paşa'nın meclisinde Hâfız-ı Şîrâzî'den bir beyit tefeül edilmesi sonucu olayın ortaya çıktığı yazılıdır. Bahsi geçen beyit şöyledir:

Ger çün Ferhâdem be-telhî cân ber-âyed nîst
Bes hikâyethâ-yı Şîrîn bâz mî mânend zi-men

[630] İ. Hakkı Aksoyak, **Gelibolulu Mustafa Âlî Divan**, s. 266-270.

> "Gerçi ben Ferhad'ım. Acılar içinde ölsem de korkum yok. O hâlde benden Şirin'in hikâyeleri kalacaktır."[631]

İntizâmî'ye Budin şehrengizini yazdırtması ve Hüseyin Kefevî'nin bahsettiği Hâfız-ı Şîrâzî *Dîvân*'ını okuması Mustafa Paşa'nın edebiyata ve şiire olan merakını göstermektedir.

2.2.16. Kılıç Ali Paşa

926/1520'de esir edilen Kalabriyalı bir mühtedi olan Ali Paşa'nın Osmanlı hizmetinde ilk görevi Belediunnâb kâidliğidir. Kılıç Ali Paşa, 963/1556'da 40 akçe ile İstanbul'da tersane kaptanlığı (hasa reisliği) görevine ardından Cezayir Beylerbeyi Salih Paşa'nın vefatı sebebiyle onun emrindeki donanmayı İstanbul'a getirmek için Ceyazir'e gitmiş bu sebeple de aynı yıl paşanın ulufesi 100 akçeye çıkarılmıştır. Piyâle Paşa ile birlikte 967/1560 Cerbe seferine katılmıştır. Burada gösterdiği yararlılıklar sebebiyle Sığla sancak beyliğine getirilir. 972/1565'te Malta kuşatmasına İskenderiye beyi olarak katılan Ali Paşa, Trablusgarp Beylerbeyi Turgut Paşa'nın şehit edilmesi üzerine aynı yılın Zilhicce/Temmuz ayında Trablusgarp beylerbeyi olur. 976/1568'de Cezayir-i garb beylerbeyi olmuş ve 977/1570'de Tunus'u fethetmiştir.

II. Selim devrinde gösterdiği başarılar sebebiyle kaptan paşalık görevi ile Cezayir beylerbeyi görevine getirilmiştir (979/1571). Bu görevi sırasında Akdeniz'de İspanyollara karşı başarılar kazanmış, 982/1574'de Tunus'un yeniden Osmanlı'nın idaresi altına alınmasında büyük yararlılıklar göstermiştir. İran seferlerinde denizden Osmanlı ordusuna destek olmak amacıyla Gürcistan sahillerindeki Faş Kalesi'ni yaptırır. Safevî üzerine orduya destek olacak birliklerini gönderemeyen Mehmed Giray'ın üzerine Osman Paşa'ın ordusu gönderilmiş, bu orduyu Sinop'tan Kefe'ye taşımakla Ali Paşa görevlendirilmiştir. Ali Paşa bu sefer sonrasında 995/1587'de vefat etmiştir.[632] Bugün Tophane'deki yaptırdığı cami dönemin en güzel mimari örneklerinden biridir. 990/1582 şenliğinde mimar başı olarak görevlendirilen Ali Paşa'nın özellikle şenliklerde çokça kullanılan havai fişek gösterisinde kullanılmak

[631] İ. Hakkı Aksoyak, **Kefeli Hüseyin/Râznâme**, Cambridge, Harvard Üniversitesi, 2004, s. 130.
[632] İdris Bostan, "Kılıç Ali Paşa", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, https://islamansiklopedisi.org.tr/kilic-ali-pasa (06.06.2021); Murat Hanilçe-Yunus Emre Tekinsoy, "Kalabriya'dan İstanbul'a Bir Yaşam: Kılıç Ali Paşa", **Osmanlı Devleti Hizmetindeki Yabancılar**, Editörler: Murat Hanilçe-Yunus Emre Tekinsoy, İstanbul, Selenge Yayınları, Aralık 2020, s. 331-362.

üzere forsalarına yaptırmış olduğu yapay dağ[633], şenlik üzerine kaleme alınan birçok metinde övgüyle anılmıştır:

Tag içinde kazâ san inmişdi
Her ağaç bir ‘asâya binmişdi

Sübha-gerdân idi orada çenâr
Serv hayret tutmuş idi kenâr[634]

Kılıç Ali Paşa’nın yaptırmış olduğu cami için dönemin şairlerinden Derzi-zâde ‘Ulvî bir tarih manzumesi kaleme almıştır:

Mîr-i bahr a‘nî Kılıç Paşa kapudân-ı zamân
Yapdı çün bu câmi‘i ola yeri dârü’s-selâm

Haşr olınca etmek içün hazre-i Hakka niyâz
Her kemer varmış rükû‘a her sütûn eyler kıyâm

Hâtif-i kuds görüp ‘Ulvî dedi târîhini
Ehl-i îmâna ‘ibâdet-gâh olsun bu makâm 988/1580-1581[635]

995/1587’de vefat eden paşa için dönemin şairlerinden Tâlibî bir tarih düşürmüştür:

Seyf-i İslâm ‘Alî Paşa kim
Kıldı küffâra gazâyı pâyân

‘Âkıbet gördü fenâsın dehrün
İntikâl etdi bekâya ol ân

Geçüp ol bahr-i fenâ girdâbın
Çekdürüp zevrakı oldı revân

Geçdi öte yakaya cân atuban
Yüz yire kodı yatak düşdi hemân

Ol karârda karâr itdükçe
Sâlih ola pâdişâh-ı mülk-i cihân

Tâlibî dedi o dem târîhin
Gitdi bu dâr-ı fenadan Kapudân 995/1587[636]

[633] Johannes Leunclavius, **Türk Milletinin Tarihi**, s. 435-436.
[634] Murat Hanilçe-Yunus Emre Tekinsoy, “Kalabriya’dan İstanbul’a Bir Yaşam: Kılıç Ali Paşa”, **Osmanlı Devleti Hizmetindeki Yabancılar**, Editörler: Murat Hanilçe-Yunus Emre Tekinsoy, Selenge Yayınları, Aralık 2020, s. 353-354; Mehmet Arslan, **Osmanlı Saray Düğünleri ve Şenlikleri: İntizami Surnamesi (Surname-i Hümayun) (Topkapı Sarayı ve Süleymaniye Ktp. Nüshaları)**, s. 168-169.
[635] Büşra Çelik, Muzaffer Kılıç, **Derzi-zâde ‘Ulvî Dîvân**, s. 810.

Kılıç Ali Paşa hakkında dönemin şairlerinden ve muhtemelen paşanın ölümünden sonra Sâmî tarafından yazılmış terkib-bend türünde uzunca bir mersiye/hicviye bulunmaktadır. Ali Paşa tarafından babasının öldürülmesi üzerine yazılmış olan manzumede ayrıca gemicilik terimleri de çokça kullanılmıştır.[637]

2.2.17. Feridun Ahmed Bey

Sokollu Mehmed Paşa'nın himayesindeki kişilerden olan Feridun Ahmed Bey, III. Murad dönemindeki hizipsel çatışmasının arasında kalmış ve Sokollu'nun rakibi musahip Şemsî Ahmed Paşa'nın uğraşları sonucunda nişancılık görevinden azledilmiştir. Azledildikten sonra Semendire ardından Köstendil sancağına bey olmuştur. Feridun Ahmed Bey, 990/1582'de Mihrümah Sultan ve Rüstem Paşa'nın kızları Ayşe Sultan'la evlenmiştir. Düğün şenliği için merhum Şemsî Ahmed Paşa'nın evinde ziyafet verilmiştir. Otuz beş bin altın nikâh akdi olurken Dârüssaâde Ağası Mehmed Ağa, III. Murad'ın vekili, Feridun Ahmed Bey'in vekili mîr-alem Mahmud Ağa olmuştur. Nikâhı Şeyhülislam Çivizâde Mehmed Efendi kıymıştır. Selânikî Mustafa Efendi de bu nikâhta hazır bulunmuştur. Hatta nikâh müjdesi sebebiyle sultan tarafından kendisine iki adet hilat-ı fâhire verilmiştir.[638]

Feridun Ahmed Bey'in yazmış olduğu en önemi eser III. Murad devrine kadar Osmanlı padişahlarına ait mektupların suretlerinden müteşekkil *Münşeâtü's-Selâtîn*'dir. Sokollu Mehmed Paşa'nın desteğiyle III. Murad'a 982/1574'te sunulan eser padişah tarafından pek makbul görülmemiştir. Eser büyük ihtimalle III. Murad'ın cülusu üzerine sunulmuştur.[639] Burada eserin makbul görülmemesinde Sokollu Mehmed Paşa ve etrafındaki kişilere karşı oluşan hiziplerin etkisi vardır. Kısa bir süre sonra da aynı tarihte azledilen Feridun Ahmed Bey görevini tekrar elde etmek için bu sefer Valide Nurbanu Sultan ile bağlantı kurar. Maddi durumunun iyi olduğu anlaşılan –ki III. Murad tahta çıkmak için Bandırma üzerinden İstanbul'a geçmesi için Feridun Bey'e ait gemiyi kullanmıştır- İstanbul'a yakın İnceğiz'de bulunan çiftliğini Nurbanu Sultan'a tekrar nişancı olmak için hediye etmiştir.

---

[636] Millet Kütüphanesi, Ali Emiri Manzum, 635, 4b.
[637] Nusret Gedik, "Gemici Dili ile Kılıç Ali Paşa Hicviyyesi", **Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi**, 2017, C. 37, s. 137-176. Gedik, hicviye yazarını tespit edememiştir. Hâlbuki makale ile aynı tarihte çıkan, Enderunlu Sâmî Dîvân'ında bu mersiye vardır. Ayrıca Riyâzî'de bu hicviyeden bahseder. Ayrıntılı bilgi için bkz. Necip Fazıl Duru, **Enderunlu Sâmî Dîvânı (Katledilen Babanın Şiirle Alınan İntikamı)**, Ankara, Gece Kitaplığı, Eylül 2017, s. 151-160. Duru'nun metninde eksiklikler olmasına rağmen Gedik'in metni tam hâldedir.
[638] Selânikî Mustafa Efendi, **Târîh-i Selânikî**, C. I s. 130-131.
[639] **A.e.,** C. I, s. 110.

Sonunda da amacına ulaşmıştır.[640] Feridun Bey'in bir diğer eseri Sigetvar seferi üzerine kaleme aldığı *Nüzhetü'l-Esrâri'l-Ahbâr der-Sefer-i Sigetvar*'da[641] Kanûnî'nin son seferini ve II. Selim devrinin ilk yıllarını anlatır.

Dönemin en velut şârihlerinden olan Şemʿî, 982/1574'te tamamladığı Hâfız *Dîvân* şerhini Feridun Ahmed Bey'in teşvikiyle kaleme almıştır.[642]

Gelibolulu Âlî, Feridun Bey için bir kaside kaleme almıştır.[643] *"Der-medh-i Re'isü'l-Küttâb Feridûn Beg Güfte*" başlığını taşıyan kaside 23 beyitten oluşmaktadır. Feridun Bey'in mesleği gereği inşâ kavramlarının ağırlıklı olduğu şiirde kafiye olarak da *kalem* kelimesi kullanılmıştır:

> Melâz-ı ehl-i hüner hazret-i Ferîdûn Beg
> K'elinde oldı anun tîg-i husrevâne kalem
> …
> Elinde hâmesini gördi bâgbân-ı kemâl
> Didi çalındı gibi nahl-i bûstâna kalem

Tüm bu övgüleri Feridun Bey'in yüksek rütbe kazandığı vakit yazan Mustafa Âlî, 990/1582'de yapılacak olan sünnet şenliği için hazırlanan davetiye konusunda Feridun Bey'i beceriksizlikle itham eder.[644]

Altmış esirin çekebileceği büyüklükte olan gemisi[645], Bekece'de çiftliği ve köşkünün bulunması Feridun Bey'in maddi durumunun oldukça iyi olduğunu göstermektedir. Feridun Bey'in zenginliği Gerlach'ın da ilgisini çekmiştir. Sokollu Mehmed Paşa'ya karşı olanlar tarafından Feridun Bey'in azledildiğini öyler:

> *Nişancıbaşı, Konstantinopolis, Edirne ve Bursa kentlerinden sürüldü, yani imparatorluğun bu en önemli kentlerine ayak basması ebediyen yasaklandı. Nişancıbaşı gece yarısı şehri terk edip Ponte Grande'deki (Büyük Çekmece) malikânesine çekildi. Hükümdar bir kapıcı aracılığı ile kendisine bir yazı gönderip kararı bildirdi. Onu bu mevkiye getiren Mehmed Paşa olduğu ve servetinin 200.000 dukayı aştığı tahmin*

[640] Hasan Bey-zâde Ahmed Paşa, **Hasan Bey-zâde Târîhi**, C. II, s. 285.
[641] TSMK. H. 1339.
[642] Naser Soleimanzadeshekarab, **Şem'î Şem'ullâh ve *Şerh-i Dîvân-ı Hâfız***, Ankara, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Doktora Tezi, 2019, s. 107-108.
[643] İ. Hakkı Aksoyak, **Gelibolulu Mustafa Âlî Divan**, s. 272.
[644] Gelibolulu Mustafa 'Âlî, **Câmiu'l-Buhûr Der-Mecâlis-i Sûr**, haz. Ali Öztekin, Ankara, 1996, s. 111-115.
[645] Seyyid Lokman, *Şehinşâhnâme-i Murâd-ı Sâlis*, C.1, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. FY. 1404, 7a.

ediliyor. Geçenlerde yukarıda da belirttiğim gibi, Mehmed Paşa tarafından göreve atanan reisülküttap da azledilmişti. Şimdi nişancı başının görevi sırasındaki tutumu hakkında araştırma, yani teftiş yapılacağı tahmin ediliyor.[646]

Bâkî, Feridun Bey'in köşkü/sarayı hakkında bir kaside kaleme almıştır. Köşkün kapısı, camları ve çatısına kadar her ayrıntı kasidede işlenmiştir. Kullanılan malzemeler Feridun Ahmed Bey'in zenginliğine işaret etmektedir:

Der-vasf-ı sarây-ı Feridun Beg
Te'âla'llâh zehî tâk-ı bülend-i âsmânâsâ
Hezâr ahsente ey burc-ı felek-kadr u semâ-sîmâ

'Aceb beyt-i musanna'dur bulınmaz degme dîvânda
Ferah-bahş u safâ-güster neşât-engîz ü rûh-efzâ

İki mısrâ' iki yanında hoş mevzûn u dil-keşdür
Der-i devlet-sarây-ı dil-güşâ bir matla'-ı garrâ

Harîm-i hâsa yol virmez açılmaz şahs-ı nâ-dâna
Nigâr-ı pâk-dâmendür münakkaş perdesi gûyâ

Murassa' câmlarla bir 'aceb şâhâne meclisdür
Düşinde görmedi Cem böyle 'işret-hâne-i zîbâ

Görüp ol câm-ı gül-rengi seherden eyler âhengi
Sanur güllerle zeyn olmış kafesdür bülbül-i şeydâ

Nedür ol gûşe-i bâmındaki âvîzeler dirsen
O zîbâ turraya bir şânedür kim itdiler peydâ

Dem-â-dem sîm ü zer micmer kılur ol turraya hem-ser
Duhân-ı 'ûd u 'anberden kemend-i zülf-i müşgâsâ

Libâs-ı hüsn ile bir şûh-ı sîm-endâma dönmişdür
Der ü dîvârı zeyn olmış ser-â-ser atlas u dîbâ

Letâfetde ruhâmı sîm-i hâmı itdi bî-ragbet
Mücellâ mermeri mevcin görenler sandılar hârâ
……
Cihân-ı himmetün bahr-i firâvânı Feridun Beg
Ki üstine habâb olmış anun ol kubbe-i 'ulyâ[647]

[646] **Stephan Gerlach: Türkiye Günlüğü 1577-1578**, C. 1, s. 311-312.
[647] **Bâkî Dîvânı**, s. 54-55, Kaside 27.

Edincikli Ravzî '*cev*' redifli kasidesinde yaşanan arpa kıtlığı sebebiyle Feridun Bey'e ve onun aracığıyla sultana seslenmektedir. Arpalığın verilmesinin Feridun Bey'in hükmünde olduğunu söylemiştir. Aşağıdaki beyitlerde hem arpalık konusunda istediğini dile getirmiş hem de nişancının övgüsüne yer vermiştir:

Devlet ile sag esen olsun dilâ dünyâda tek
Ol sehâvet menba'ı ol menzil ü me'vâ-yı cev

Ya'ni Efrîdûn Beg tugrâ-nüvîs-i Şeh Murâd
Anun ahkâmındadur hep ser-be-ser imzâ-yı cev

Şâh-bâz-ı evc-i himmetsin ki Hak'dan dilerin
Zâ'il olmasın sana sayd olmadan 'Ankâ-yı cev

Ey şeh-i iklîm-i haşmet yüz sürüp dergâhuna
Lutfun ile behremend it geldi bir şeydâ-yı cev

Senden artuk kimsede bulınmaz ey kân-ı kerem
Her hubûbâtun ehemmi hûb-ı müstesnâ-yı cev

N'ola şâhâ Şeh Murâd bin Selîm'ün 'ışkına
Ben fakîr üftâdeye kılsan eger 'atâ-yı cev

Hırmen-i dünyâda sultânum mukarrerdür bu kim
Senden artuk kimse yokdur eylemiş ihsâ-yı cev[648]

Nev'î *Dîvân*'ında Feridun Ahmed Bey'e yazılmış ıydıyye türünde bir kaside bulunmaktadır. 22 beyitlik kaside Feridun Ahmed Bey'in münşi (nişancı) olması sebebiyle şiirde kullanılan ifadeler de nişancılık terimleri üzerinedir:

Degüldür mâh-ı nev re'y-i münîrin dehre 'arz eyler
Re'îs-i münşiyân-ı defter-i dîvân-ı 'Osmânî

Ferîdûn-nâm u Dârâ-sîret ü Âsaf-basîret kim
İdüpdür fazl u 'irfânı tecâvüz hadd-i imkânı

Kümeyt-i hâmesinden hatt-ı Yâkûta gubâr itdi
'Alemdür 'arsa-i ehl-i kalemde tab'-ı rahşânı[649]

Feridun Ahmed Bey 991/1583-1584 yılında vefat etmiştir.[650] Dönemin şairlerinden Emânî, bunun için tarih düşürmüştür:

[648] Edincikli Ravzî, **Ravzî Dîvânı**, s. 54, Kaside 6/30-36.
[649] **Nevʿî -Divan -Tenkidli Basım**, s. 144-145.
[650] Abdülkadir Özcan, "Feridun Ahmed Bey", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, https://islamansiklopedisi.org.tr/feridun-ahmed-bey (26.07.2021).

Ferîdü'l-asr idün ey fa'iku'd-dehr
Zemânunda anılmazdı Ferîdûn
Cihânı kıldı nâm u nişânun
Çerâğunla tolıdur rub'-ı meskûn
Emânî didi târîh-i vefâtun
Nişânun kaldı dünyâda Feridun 991/1583[651]

Değerlendirme

Sonuç olarak *Sadrazamlar, Paşalar ve Beyler* bölümüyle ilgili şunlar söylenebilir, III. Murad devrinde birçok şair özellikle paşaların veziriazam olduğu dönemde onlarla daha çok irtibat kurmaya çalışmıştır. Kanûnî devrinin son, II. Selim'in tek ve III. Murad'ın ilk sadrazamı olan Sokollu Mehmed Paşa kendisi adına telif ve tercüme eserler ile bu dönemin önde gelen kişilerindendir. *Sultân-ı manevî* olan Sokollu'nun, önceki Osmanlı padişahlarının hikâyelerini okumaktan hoşlandığı bilinmektedir. Bu merakın sonucu olarak Sokollu özellikle padişahların hem siyasi hayatlarına hem de fizyonomilerine dair eserler yazdırmıştır. Sokollu Mehmed Paşa adına veya onunla ilişkili olarak III. Murad döneminde Misâlî, Bâlî Çelebi, Nev'î, Derzizâde Ulvî, Gelibolulu Mustafa Âlî ve Muhyî-i Gülşenî manzumeler yazmıştır.

Sokollu'nun vefatından sonra altı ay gibi kısa bir süre sadrazamlık görevini üstlenen Semiz Ahmed Paşa'nın müellifler ve şairler ile münasebeti fazla olamamıştır. Semiz Ahmed Paşa adına Şehzade Mehmed'in (III. Mehmed) hocası olan Azmî Pîr Mehmed, yeniçeri şairlerinden Sânî Bey ve Gelibolulu Mustafa Âlî manzumeler kaleme almıştır. Semiz Ahmed Paşa'nın ardından III. Mehmed devri dâhil beş kez sadrazam olacak olan Koca Sinan Paşa'nın Yemen ve Tunus fetihleri ile İran seferleri için Nâtıkî, Nev'î, Gelibolulu Mustafa Âlî, Filibeli Vecdî, Azmîzâde Hâletî manzumeler yazmışlardır. Bu manzumeler içerisinde özellikle Mustafa Âlî'ninkiler methiyeden ziyade hicviye tarzında olup sadece bir kasidesinde Sinan Paşa'ya övgüler vardır. Sinan Paşa'dan sonra ve 990/1582 sünnet şenliğinin hemen akabinde sadrazam olan Siyavuş Paşa için Nev'î toplam yedi kaside Âlî ise paşanın sadrazamlıkları için tarih manzumeleri kaleme almıştır.

Özdemiroğlu Osman Paşa'nın kendinden önceki sadrazamlara nispeten farklı bir yönü vardır. Kendisi İstanbul'da saray ile ilişkileri diğerlerine nazaran daha uzaktan olmasına rağmen onun adına, özellikle İran seferleri üzerine birçok eser telif

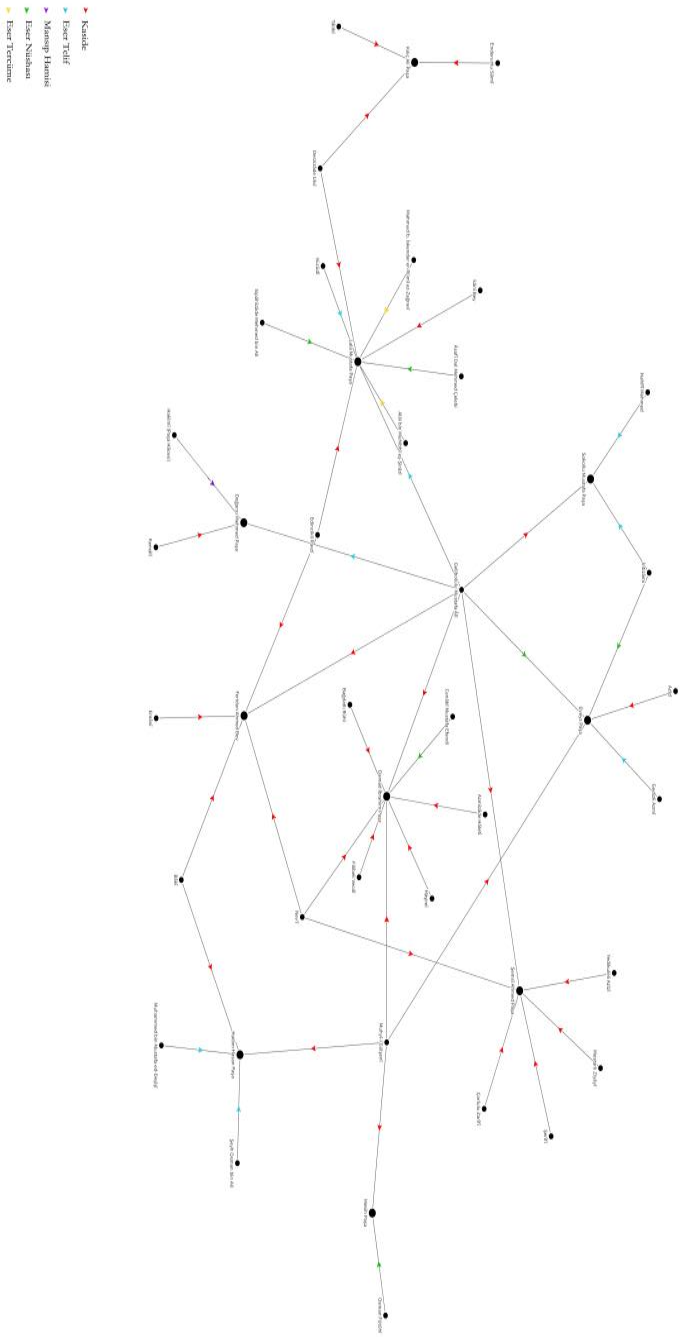
[651] Selânikî Mustafa Efendi, **Târîh-i Selânikî**, C. I, s. 139-140.

edilmiştir. Osman Paşa'nın adına Gelibolulu Mustafa Âlî, Hâlî, Kelâmî, Gedizli Kabûlî, Nev'î Türkçe, Cenâbî Mustafa Efendi Arapça manzumelerde paşanın özellikle cesaret ve kahramanlıkları üzerine yoğunlaşmışlardır. Kendisi adına eser telif ettirmeyen Osman Paşa'nın yapmış olduğu seferler üzerine yazılmış metinlerin diğer paşalardan daha fazla olmasının sebebi ise oldukça dikkat çekicidir. Bu eserlerin çoğu saray tarafından doğrudan veya dolaylı bir şeklide yazdırılmıştır. Bu şairler arasında özellikle Gelibolulu Mustafa Âlî, 990/1582 şenliğini anlatırken paşalar ve vezirlerin sultana kumaş vb. hediyeler takdim ederken Osman Paşa'nın kahramanlıkları hediye ettiği ifadesini kullanması onun adına yazılmış tüm manzumelere yansımış gibidir. Özdemiroğlu'ndan sonra sadrazam olan Mesih Paşa adına manzume yazan tek şair Muhyî-i Gülşenî'dir. Muhyî'nin özellikle paşanın hem Mısır beylerbeyi iken Mısır'da hem de Kâbe ve civarındaki yaptıkları icraatlara dairdir.

Mesih Paşa'nın ardından Mısır Beylerbeyi olan Hadım Hasan Paşa adına manzumeler kaleme alan tek şair yine Muhyî'dir. Bu dönemde özellikle Mısır bölgesinde görev yapan paşalar için Muhyî'nin manzumeleri vardır. Ferhad Paşa için Filibeli Vecdî ve Gedizli Kabûlî; Lala Mustafa Paşa için Vücûdî, Gelibolulu Mustafa Âlî ve Derzizâde Ulvî; Damad İbrahim Paşa adına Gelibolulu Mustafa Âlî, Muhyî-i Gülşenî, Azmîzâde Hâletî, Filibeli Vecdî, Bağdatlı Rûhî, Nev'î, Hâşimî; Şemsî Ahmed Paşa için Nev'î, Mostarlı Ziyâyî, Gelibolulu Mustafa Âlî, Çorlulu Zarîfî; Doğancı Mehmed Paşa için Gelibolulu Mustafa Âlî, Kemâlî; Kara Üveys Paşa için Yedikulelili Azîzî, Muhyî-i Gülşenî; Sokollu Mustafa Paşa adına Gelibolulu Mustafa Âlî; Feridun Ahmed Bey adına Gelibolulu Mustafa Âlî, Bâkî, Edincikli Ravzî, Nev'î, Emânî; Kılıç Ali Paşa için Ulvî ve Tâlibî manzumeler yazmıştır.

Paşalar için manzumeler yazan kişiler içerisinde Gelibolulu Mustafa Âlî dikkat çekmektedir. Âlî dönemin hem ulema hem de paşalar için neredeyse tamamına kaside ve manzume yazmıştır. Diğer yandan Filibeli Vecdî'nin yazmış olduğu manzumeler genellikle Balkanlarda bir göreve atanmak için kaleme alınmıştır. Bu dönemde ayrıca paşa hocaları üzerinde özellikle durmak gerekir. Başta Sokollu Mehmed Paşa ve devrin birçok paşasının ulemadan hocaları ve musahipleri bulunmaktadır. Ayrıca müellif olan bu kişiler paşalar sayesinde ilmiyede birçok ayrıcalığı elde etmişlerdir.

Çizelge-4 Paşa ve Bey hamiler

2.3. Ulema

III. Murad devrinde başta *hâce-i pâdişâhî* olan Hoca Sâdeddin Efendi olmak üzere, Bostan-zâde Mehmed Efendi, Çivi-zâde Mehmed, Zekeriyya Efendi dönemin önde gelen ulemaya mensup kişileridir.[652] Bu kişilerin yanı sıra birçok şair ve müellif de ulema sınıfına mensuptur. Bu bölümde dönemin müellif ve şairlerinin eser sunup adına şiir yazdıkları ulemadan olan kişiler incelemeye dâhil edilmiştir.

2.3.1. Hoca Sâdeddin Efendi (Mu'allim-i Hudâvendigâr ya'nî H˘âce-i kâm-kâr-ı bahrü'l-'ulûm) (ö. 1008/1599)

H˘âce-i pâdşâh-ı zıll-i İlâh
'İzz-i dünyâ vü dîn Sa'du'llâh[653]

943/1536-37'de İstanbul'da doğan Hoca Sâdeddin Efendi'nin babası Yavuz Sultan Selim'in nedimi Hasan Can Çelebi'dir.[654] Hasan Can sonrasında Sâdeddin Efendi'nin III. Murad adına kaleme alacağı *Tâcü't-Tevârîh* için de temel kaynak olmuştur. Sahn müderrisi Karamânî Mehmed Efendi'den ders alan Sâdeddin Efendi'nin ders arkadaşları III. Murad ve III. Mehmed devirlerinde ilmiyenin en önde gelen kişileri arasında yer alacaklardır.[655] Sâdeddin Efendi, 964/1556'da Şeyhülislâm Ebüssuûd Efendi'den mülazemetle aynı yıl İstanbul'daki Murad Paşa Medresesi müderrisliğine tayin edilmiştir. Sâdeddin Efendi, Şevval 971/Mayıs 1564'te Bursa Yıldırım Bayezid Medresesi'ne nakledilmiş ve bir yıl sonra hariç rütbesine yükseltilerek yevmiyesi 50 akçeye çıkarılmıştır. Zilhicce 977'de (Mayıs 1570) Bursa Sultânî Medresesi pâyesini alan ve ertesi yılın sonlarında Sahn müderrisliğine terfi eden Sâdeddin Efendi, Şehzade Murad'ın muallimi İbrahim Efendi'nin ölümü üzerine Muharrem 981'de (Mayıs 1573) şehzade hocalığına tayin edilip Manisa'ya gönderilmiştir. Şehzade Murad'ın hocası olması Sâdeddin Efendi'nin hayatında dönüm noktası olmuştur. Bir yıl sonra 982/1574'te Şehzade

---

652 Mehmet İpşirli, "Sultan III. Murad Devrinin İlim ve Kültür Hayatı, Bilginleri Üzerine Bazı Değerlendirmeler", **Sultan III. Murad Dönemi ve Bursa**, s. 262-277.
653 Hasan Kavruk-Bahir Selçuk, **Filibeli Vecdî ve Divanı (Metin-Dizin),** s. 250.
654 Hoca Sâdeddin Efendi'nin hayatının yazımında *DİA* esas alınmıştır. Şerafettin Turan, "Hoca Sâdeddin Efendi", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, https://islamansiklopedisi.org.tr/hoca-sadeddin-efendi (19.06.2021).
655 Abdullah Karaarslan, **Diverging Career Paths and Social Networks: A Cohort of the Students With Literary Talent in the Sahn Madrasas in the Sixteenth Century/Ayrılan Kariyer Yolları ve Sosyal Ağlar: XVI. Yüzyılda Sahn Medresesi'nde Edebî Yeteneğe Sahip Bir Grup Öğrenci**, İstanbul, İstanbul Şehir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019

Murad tahta çıkınca Sâdeddin Efendi İstanbul'a gelmiş ve 1003/1595'te sultanın ölümüne dek 22 yıl boyunca *hâce-i sultânî* makamında kalmıştır. Şehzade Mehmed'in hocası Molla Nasûh'un cülus haberinden iki gün önce ölmesi ile Hoca Sâdeddin Efendi, III. Mehmed'in hocası olarak vazifesine devam etmiştir. Bâkî ile Şeyhülislam Bostan-zâde Mehmed Efendi arasında süregelen çekişmede[656] Hoca Sâdeddin sınıf arkadaşı olan Bâkî'nin yanında yer almıştır. Sâdeddin Efendi, Safiye Sultan ile yakınlığını kullanmış, III. Mehmed tarafından vezirlerin ve ulemanın seçiminde *hâce-i sultânî* olarak başa geçmiştir. Böylelikle sadrazamlar artık onunla işbirliği yapmak zorunda kalmıştır. Haçova zaferinin kazanılmasında bir asker gibi hareket eden Hoca Sâdeddin Efendi bu zafer sonunda Cigala-zâde Sinan Paşa'yı sadarete getirmek istemiş fakat damadı İbrahim Paşa'yı veziriazam yapmak isteyen Safiye Sultan ile karşı karşıya gelmiştir. Safiye Sultan damadını sadrazam yapmak için oğlu III. Mehmed'i yönlendirince İbrahim Paşa sadrazam olmuştur. Hoca Sâdeddin Efendi ise *hâce-i sultânî* görevinden azledildi (9 Cemâziyelâhir 1005/28 Ocak 1597). Bir ara Mekke kadılığı ile merkezden uzaklaştırılması istenmişse de yaşlı olduğu için bundan vazgeçilmiştir. Fakat kısa bir zaman sonra Sâdeddin Efendi'nin karşı hizbinden İbrahim Paşa'nın sadaretten alınması (Kasım 1597) ve Bostan-zâde'nin ölümü üzerine yeni sadrazam Hadım Hasan Paşa'nın karşı çıkmasına rağmen Hoca Sâdeddin Efendi 24 Şâban 1006'da (1 Nisan 1598) *hâce-i sultânî* unvanı ve ulûfesi bâki kalmak şartıyla şeyhülislâmlığa getirilmiştir. Hadım Hasan Paşa ise Bâkî'nin şeyhülislam olmasını istiyordu. Bağdatlı Rûhî, Hoca Sâdeddin Efendi'nin şeyhülislam olması ile ilgili şu tarihi düşürmüştür:

Şâd olsa n'ola 'âlem ki şâh-ı 'âlem itdi
Hâce Efendi gibi bir ser-bülendi müftî

Târîh kasdın idüp şevk-ıla didi Rûhî
Dünyâya müjde oldı Sa'dî Efendi müftî (1006/1598)[657]

Sâdeddin Efendi bu göreve getirildikten bir yıl sonra da 1008/1599'da vefat etti. Hoca Sâdeddin Efendi, III. Murad devrinden beridir ilmiyede sultan için bir danışman olmuştur. Takıyyüddin er-Râsıd Mısır'dan rasathane kurulması için geldiği vakit Hoca Sâdeddin ile mülakat ettikten sonra sultanın huzuruna kabul edilmiştir.

[656] Şeyhülislam Bostanzâde kardeşini Anadolu kazaskeri yapmak istemesi ve Sâdeddin Efendi'nin desteğiyle Bâkî'nin kazasker olması ikili arasındaki çekişmenin nedenlerinden biridir. Hasan Bey-zâde Ahmed Paşa, **Hasan Bey-zâde Târîhi**, C. 2, s. 370-374.
[657] Coşkun Ak, **Bağdatlı Rûhî Divanı Karşılaştırmalı Metin I-II**, C. 1, s. 251.

Takıyyüddin kaleme aldığı *Âlâtü'r-Rasadiyye li Zîci'ş-Şehenşâhiyye* ve *Sidretü müntehe'l-efkâr fî melekûti'l-feleki'd-devvâr (ez-Zîcü'ş-şehinşâhî)* isimli eserlerinde Sâdeddin Efendi'den övgüyle bahseder. İran savaşları sırasında Osmanlı'ya sığınan Mirza Mahdum da Hoca Sâdeddin Efendi ile görüşmüş ve ilmiyeye dâhil olmuştur. Hatta ona kaynaklarda ismi zikredilen ama kayıp olan *el-Yusr ba'de'l-'Usr* isimli otobiyografik eserini sunmuştur.[658]

Bütün bu görevlerinin yanı sıra üretken bir müellif olan Hoca Sâdeddin Efendi; *Tâcü't-tevârîh*'i kaleme almış, Abdülkerîm el-Kuşeyrî'nin *er-Risâle*'sini, Şattanûfî'nin Abdülkâdir-i Geylânî'nin menâkıbına dair *Behcetü'l-esrâr*'ını ve Muslihuddîn-i Lârî'nin Farsça yazılmış *Mir'âtü'l-edvâr*'ını Türkçeye çevirmiştir. Ayrıca Ûşî'nin Mâtürîdiyye akaidine dair *el-Emâlî* adlı eserini tercüme etmiştir. Şiirlerinde İzzî mahlasını kullanan Hoca Sâdeddin Efendi ayrıca III. Murad'ın şiirlerine de şerhler yazmıştır.[659]

[658] Kioumars Ghereghlou, "A Safavid Bureaucrat in the Ottoman World: Mirza Makhdum Sharifi Shirazi and the Quest for Upward Mobility in the İlmiye Hierarchy/Osmanlı Dünyasında Bir Safavi Bürokratı: Mirza Mahdum Şerif-i Şirazi ve İlmiye Hiyerarşisinde Yükseliş Arayışı", s. 164.
[659] **Mir'âtü'l-Gaybi'l-Hâkânî**, TİEM, 1901, 91b-95b, 175a-219b.

Hoca Sâdeddin Efendi Eğri seferi sırasında oğluyla birlikte III. Mehmed'e birer kaside sunmuştur. Bu kasideye karşılık oğluna iki yüz; kendisine de üç yüz sikke filori verilmiştir.[660] Bu ihsan aslında Hoca Sâdeddin için III. Mehmed döneminde bir değişimin olduğunu göstermektedir. III. Murad devrinde ulemanın başında bulunan ve sultana yakın olması hasebiyle onun adına eserler yazan

[660] Osman Yiğit, **Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi 34 Numaralı Filori Defteri (Değerlendirme-Transkripsiyon)**, s. 1008.

Sâdeddin Efendi artık aynı zamanda kaside sunan şair konumuna geçmiştir. Sâdeddin Efendi'nin bir şair olarak hareket etmesi üstelik sefer dolayısıyla şiir yazması onun III. Mehmed devrinde gözden düşmeye başladığının bir işaretidir ki sonrasında kendisi sultan tarafından sürgüne dahi gönderilmek istenecektir.

Resim 59: Hoca Sâdeddin Efendi, Gazanfer Ağa ile birlikte III. Murad'ın huzurunda. Gelibolulu Âlî, *Nusret-nâme*, TSMK. H. 1365, 249b.

Cinânî, Hoca Sâdeddin Efendi için iki Türkçe, bir Farsça kaside ve iki de Farsça gazel olmak üzere beş manzume kaleme almıştır. Türkçe ilk kaside "*Kasîde der-medh-i Hazret-i Sa'dî Efendi hâce-i pâdişâh-ı rûy-ı zemîn rahmetu'llâhi te'âlâ*" başlığını taşımaktadır. Hoca Sâdeddin Efendi'nin hem kendisini hem de evlatlarını öven şair, onlar için sonraki devirlerde lakapları olan *hâce-zâde* ifadesini kullanır:

Sultân-ı zümre-i fuzelâ-yı diyâr-ı Rûm
Üstâd-ı hoş-nihâd-ı şeh-i ma'delet-nisâb
…
İnşâda lutf u dikkat ile Hâce-i Cihân
Her lafz-ı âbdârı misâl-i dür-i hoş-âb
…
Evlâdınun ki her biri bir necm-i sa'ddür
Sensin Ebu'ssu'ûdı eyâ âsumân-cenâb

Her birisi fazîlet ile hâce-zâdedür
Zî-asl-i dil-pesend ü zihî fer'-i müstetâb[661]

49 beyitlik ikinci kasidede bu sefer klasik şiirde sevgili için kullanılan tasvirlerin Sâdeddin Efendi üzerinden anlatımı yoğunluktadır. Bu kasidede kendisinin azledildikten sonra bir habbeye muhtaç kaldığını söyleyen şair, Sâdeddin Efendi'den yardım talep eder:

'Azl idelden habbeye muhtâc idüp devr-i felek
Âsiyâ-veş eyledi sergeşte vü zâr u hazîn[662]

Farsça kaleme alınmış kaside 69 beyitlik olup "*Bu fakirin, mansıp müddetinin uzatılması hususunda, azamet ve varlık sahibi cihan padişahı ve zamanın hükümdarı Sultan Murad Han'ın Hocasına olan talebidir.*" başlığını taşımaktadır. Hoca Sâdeddin Efendi'nin makamı ve himmeti sebebiyle çeşitli makamlar elde ettiğini söyleyen şair, kendisinin göreve alındığını öğrenince Sâdeddin Efendi'den kazaskere emretmesini ve görevinden azledilmemesini ister. Cinânî'nin bu talebi kuşkusuz Sâdeddin Efendi'nin ilmiyenin başında ve atamalarda etkin olmasından ileri gelmekteydi:

[661] Cihan Okuyucu, **Cinânî: Hayatı, Eserleri, Divanının Tenkidli Metni**, s. 15-18, Kaside 3.
[662] **A.e,** s. 96-100, Kaside 28.

Dersiamlıktan sonra senin özel lütfunla yüksekliğin doruğuna ulaştım. Sen, Sadrazama bir küçük işaret verir vermez hemen bana bir mansıp verildi. Ben bu makama senin ışığınla erdim; çünkü yüksek dergâhına ulaştım. Işığınla kurtuluşa ve esenliğe çıkayım; azil üzüntüsünün esaretinden ve berat bağından kurtulayım. Eğer yüksek yaradılışlı kazaskere emredersen benim azlim hususunda bu kadar acele etmez. Bu mektubu tarafına yolladım, bununla çok baş ağrıttığımı biliyorum. Gerçi bu edep sınırını çok aştı, ama ne yapalım ki mansıptan azlin verdiği gam buna sebep olmuştur.[663]

Dîvân'da yer alan Hoca Sâdeddin adına yazılmış son iki Farsça gazel onun övgüsü üzerine kaleme alınmıştır.[664] Nev'î *Dîvân*'ında ise Hoca Sâdeddin için yazılmış 28 beyitlik Türkçe bir kaside bulunmaktadır. Sâdeddin Efendi'nin ilmî yönüne dikkat çeken şair, ayrıca *hâce-i pâdişâhî* kavramı üzerinde durmaktır. Sâdeddin Efendi'nin ismiyle ilgili iştikak sanatı kullanan Nev'î aynı zamanda onun III. Murad devrinde ulemanın başına getirilmesine de dikkat çeker:

Suhan-dân ü hüner-bîn ü hüner-mend ü suhan-perver
Re'îs-i ehl-i fazl üstâd-ı sultân hâce-i ekrem

Sa'âdet-vasf u Sa'dî-nâm u devlet-kâm u 'âlî-baht
Muhammed-hulk u Yûsuf-rûy ü Âsaf-re'y ü 'Îsî-dem[665]

Gelibolulu Âlî ise, Hoca Sâdeddin için iki kaside kaleme almıştır.[666] 35 beyitlik ilk kaside "*Der-tar'rîf-i Mevlânâ Hâce Sa'dü'd-dîn nevvera'llâhu Te'âlâ merkadehu*" başlığının taşımaktadır. Sâdeddin Efendi'nin *hâce-i pâdişâhî* olmasına dikkat çeken Mustafa Âlî, onu kemal ve irfanın bağlantısı, âdil sultana ulaşmanın vasıtası olarak niteler. Onun zatında toplanın ilimler bütün ulemadan fazladır. Onun fazileti, fazilet sahibi topluluktan daha makbuldür:

Kimdür ol râbıta-i safha-i 'irfân u kemâl
Kimdür ol vâsıta-i re'fet-i şâh-ı a'del

Tâli'-i sa'd-ı zemân Sa'dî-i Sa'dî-'unvân
Hâce-i şâh-ı cihân ekmel-i cem'-i kümmel
…

[663] **A.e,** s. 743-746, Farsça Kaside 6.
[664] **A.e,** s. 755-756.
[665] **Nev'î -Divan -Tenkidli Basım**, s. 105-107, Kaside 34.
[666] İ. Hakkı Aksoyak, **Gelibolulu Mustafa Âlî Divan**, s. 280-282.

‘İlm ile zâtı cemî‘-i ‘ulemâdan a‘lem
Fazl ile zâtı gürûh-ı fuzelâdan efdal[667]

İkinci kaside tamamen Sâdeddin Efendi övgüsü üzerine kuruludur. İlk kasidede olduğu gibi *hâce-i pâdişâhî* vurgusu bu şiirde de tekrar ön plana çıkmaktadır:

Fazlun âyâtın görenler zîr-i destündür kamu
Zâtun anıldukça dirler fevkü zî-‘ilmin ‘alîm

‘Akl-ı evvelsin sana ıtlak-ı nefs oldı muhâl
Bildi idrâk-i kemâlâtunla zâtın her hakîm

Fikr-i hâdisden vücûdun fehm olınmak mümteni‘
Katre mümkin midür pinhân ola bahr-ı ‘azîm

Hâce-i şâh-ı cihân Sa‘dî Efendi kâm-rân
Dest-gîr-i ehl-i ‘irfân mâlik-i zihn-i fehîm[668]

Dönemin bir başka şairi Makâlî (öl. 997 1588-1589),[669] Hoca Sâdeddin Efendi için iki kaside yazmıştır. 18 beyitlik ilk kasidede tamamen Sâdeddin Efendi’nin ilmî yönü ele alınmış ve bunun övgüsü yapılmıştır. Devamında ise Sâdeddin Efendi’ye intisap etmek istediğini dile getiren Makâlî, Sâdeddin Efendi’ye dua ederek kasideyi bitirir. İkinci kaside ise 17 beyitlik olup şair, Sâdeddin Efendi’yi ‘*sadr-ı ‘ulemâ*’ olarak tavsif etmiş ve onun birçok ilmi konuda mütebahhir olduğunu söylemiştir:

Her fende ‘umûmen dür-i inşâda husûsan
Ancak ola deryâ-yı fazîletde tebahhur[670]

Şiirlerinde Tûsî mahlasını kullanan Küçük Mustafa Çelebi ise, Hoca Sâdeddin adına “sa‘dı” redifli bir kaside kaleme almıştır:

Bir gice togdı gördüm mâh-ı nihân sa‘dı
Çekmiş felek nikâba mihr-i cihân sa‘dı

Encüm-i sipâhi konmış tolu hep menâzil
Tâk-ı sipihre çıkmış gör Ferkadân-ı sa‘dı

Şemşîr-i Mirrih ile göklerde sa’d-ı zâbih

[667] **A.e,** s. 304-306, Kaside 86.
[668] **A.e,** s. 307-308, Kaside 87.
[669] Makâlî’nin vefatı için Cinânî manzum iki tarih düşürmüştür. Bkz. Cihan Okuyucu, **Cinânî: Hayatı, Eserleri, Divanının Tenkidli Metni**, s. 406-407, Tarihler 67-68.
[670] Fatih Koyuncu, “Alaşehirli Makâlî Mustafa Bey ve Mecmualardaki Bazı Şiirleri”, **Sosyal Bilimler Dergisi, Prof. Dr. Mahmut Kaplan Armağan Sayısı**, C. 9, S. 2, Ekim 2011, s. 312-314.

Kurbân idinmek ister sevr-i jiyân sa‘dı

İtmiş benât-ı na‘şa takrîr-i kutb-ı râzı
Dâmâd idinmek ister Keyvân-ı tüvân sa‘dı

Yazmış debîr-i hikmet inşâ menâzırında
Hâce-i Cihân devlet devlet-nişân-ı sa‘dı[671]

Hâşimî *Dîvân*’ında da Hoca Sâdeddin Efendi’ye verilmiş bir kıt‘a bulunmaktadır. Sâdeddin Efendi’nin övgüsü üzerine kaleme alınmış şiirde, onun ismiyle ilgili tevriyeler yapılmıştır:

Âsumân-ı âsitânunda ehâlî olsa cem‘
Sa‘d-ı ekber aktaran eyler o dem Pervîn ile

Bî-bedel vaz‘ u vekârun râyuna olmaz nazar
Müdâm olsun vücudun ‘izzet ü temkîn ile

Hâkden ref‘ it dil-i üftâdeyi şebnem gibi
Pertev-i envâr-ı lutf-ı tab‘-ı mihr-âyîn ile

Hâşimî vassâfun olmag ile bulsun iştihâr
Anılur seyyid cihân içinde Sa‘deddîn ile[672]

Azmî-zâde Hâletî, Sâdeddin Efendi’nin III. Mehmed’in hocası olduğu sırada onun adına bir kaside kalem almıştır. “*Hünkâr hocası Sâdeddin Efendi hazretlerine*” başlıklı şiirde Hâletî klasik kaside yapısının dışına çıkarak zamanının şikâyeti ile başlar. İyi ve kötü fark edilemez olmuş, fazilet sahipleri musibet oklarının hedefinde yer almış ve artık kıymetleri bilinmez olmuştur. Kendini de bu kişilerin arasına katan şair, Sâdeddin Efendi’nin isminin anılması bile bu sıkıntıları gidereceğine inanmaktadır:

Olup mürûr-ı dehr ile bir pîr-i nâ-tüvân
Fark itmez oldı nîk ü bedi nâkıd-ı zamân

Fazl ehli oldılar hedef-i nâvek-i belâ
Kıldı zamâne her birinün kâmetin kemân
…
Ammâ kalur mı sabr u karârı dil ehlinün
Anılsa nâm-ı hâce-i sultân-ı kâmrân

Bir bahr-i bî-kerândur anun zâtı kim olur
Vakt-i ‘atâda her kefi bir bahr-i bî-kerân[673]

[671] Kınalızâde Hasan Çelebi, **Tezkiretü’ş-Şu’arâ**, s. 786-787.
[672] Oktay Selim Karaca, **Hâşimî Divanı (Hayatı, Sanatı, Eserleri ve Karşılaştırmalı Metni)**, s. 118, Kıt’alar 1.

Filibeli Vecdî *Dîvân*'ında Hoca Sâdeddin adına yazılmış ve ona sunulmuş bir gazel bulunmaktadır. Sâdeddin Efendi'yi parlak bir aya benzeten şair, klasik şiirde padişah övgüleri için kullanılan ifadeleri onun için kullanmıştır:

Tulû' itdün sa'âdet matla'ından mihr-i enversin
Cihânun zulmetin ref' eyledün mâh-ı münevversin

Kırân itdi tapunla şâh-ı 'âlem ber-murâd oldı
Sa'âdet kevkebi dürrî-i devlet nîk-âhretsin[674]

Filibeli Vecdî aynı zamanda Sâdeddin Efendi'ye bir mektup yazmıştır.[675] Sâdeddin Efendi'yi "*H'âce-i pâdşâh-ı zıll-i İlâh/'İzz-i dünyâ vü dîn Sa'du'llâh*" olarak öven şair, şiirde belirlenemeyen bir talebe karşılık beklentisini dile getirir.

Gelibolulu Mustafa Âlî, III. Murad dönemine kadar hattat ve nakkaşların hayatını anlattığı *Menâkıb-ı Hünerverân*'ı Hoca Sâdeddin Efendi'nin teşvikiyle kaleme almıştır.[676] Yine III. Murad döneminde kaleme alınmış şair tezkirelerinden biri olan ve Kınalı-zâde Hasan Çelebi'ye ait *Tezkiretü'ş-Şu'arâ* Sâdeddin Efendi'nin teşvikleriyle yazıldığı için Hasan Çelebi tezkiresini ona ithaf etmiştir. Kınalı-zâde eserinin yıllarca dağınık hâlde bulunduğunu ve Hoca Sâdeddin Efendi'nin telkini sonucunda bu evrakları toplayıp telif ettiğini söyler. Ardından şu beyti ekler:

Ey hâce-i 'âlî-himem dîbâce-i cûd u kerem
Ser-nâme-i fazl u hikem ser-tâc-ı ashâb-kemâl[677]

Hasan b. Abdurrahman'ın *Terceme-i Mâlâ Yese'ut-Tabîb Cehluhu*[678] tıbbi terimlere dair sözlüğünü III. Murad'ın tercümesini emrettiğini ve Hoca Sâdeddin ile Hekimbaşı Sinan'ın yardımını aldığını söylemektedir (2a). Hem Takıyyüddin hem de Hasan'ın eserleri göstermektedir ki Sâdeddin Efendi birçok alanda olduğu gibi astronomi ve tıp ilminde devrin önde gelen âlimleri arasındaydı. Seyyid Lokman

[673] Azmizâde Hâletî, **Azmizâde Hâletî Dîvânı,** s. 120-121, Kaside 19.
[674] Hasan Kavruk-Bahir Selçuk, **Filibeli Vecdî ve Divanı (Metin-Dizin),** Gazel 35.
[675] **A.e.,** Mektup 14.
[676] Esra Akın, **Mustafa Âli's Epic Deeds of Artists: A Critical Edition of the Earliest Ottoman Text about the Calligraphers and Painters of the Islamic World**, s. 293-294.
[676] Müstakimzâde Süleymân Sa'deddîn Efendi, **Tuhfe-i Hattâtîn**, Haz. Mustafa Koç, İstanbul, Klasik Yayınları, 2017.
[677] Kınalızâde Hasan Çelebi, **Tezkiretü'ş-şu'arâ**, (Haz.) A. Sungurhan, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, E-kitap, 2017; Tuba Işınsu Durmuş, **Şair ve Sultan: Osmanlı'da Edebî Himaye**, İstanbul, Muhit Yayınları, Şubat 2021, s. 95-96.
[678] Süleymaniye Ktp. Hasan Hüsnü Paşa, 1360.

tarafından III. Murad'ın siyasal iktidarının manevîleştirildiği eser olan *Zübdetü't-Tevârîh*'in kısaltılmış bir versiyonu 1576'da Sâdeddin Efendi'ye sunulmuştur.[679]

Sâdeddin Efendi'nin sultanla olan yakın irtibatını dönemin ağalarından Dervîş Ağa da kullanmıştır. Dervîş Ağa, Şehzade Mehmed için 990/1582 yılında düzenlenen şenliğe dair olah *Zübdetü'l-Eş'âr*'ın takrizini Hoca Sâdeddin Efendi kaleme almıştır.[680] Muhtemelen bu takriz Ağa'nın isteği doğrultusunda yazılmıştır.

Resim 60: Dervîş Ağa'nın 990/1582 şenliği ile ilgili kaleme aldığı *Zübdetü'l-Eş'âr*'ın Hoca Sâdeddin Efendi tarafından III. Murad'a sunumu. Dervîş Ağa, *Zübdetü'l -Eş'âr*, TSMK. R. 824. İç kapak.

[679] **Kitâb-ı Mücmelü't-Tûmâr Tevârîh-i Âl-i Osmân**, Yapı Kredi Sermet Çifter Araştırma Ktp. 294; Baki Tezcan, "Tarih Üzerinden Siyaset Erken Modern Osmanlı Tarihyazımı", **Erken Modern Osamnlılar: İmparatorluğun Yeniden Yazımı**, Ed: Virginia H. Aksan, Daniel Goffman, Çev: Onur Güneş Ayas, İstanbul, Timaş Yayınları, 2011, s. 235.
[680] Ayrıntılar için bkz. Zehra Toska, "Bir Armağan Zübdetü'l-Eş'ar", s. 293-358.

III. Murad devrinde ulemanın başında olan Sâdeddin Efendi ayrıca bürokratik atamalarda da etkin olmuştur. Bu konuyla ilgili olarak Gelibolulu Âlî tarafından farklı tarihlerde Hoca Sâdeddin Efendi'ye yazılmış mektuplar bulunmaktadır. Bu mektuplardan ilki şikâyetname türünde olup, Âlî dört yıldır Halep'te maliye memuru olmaktan yakınmaktadır. Mektup 990/1582 tarihli olup Şehzâde Mehmed için yazdığı sûr-nâme ile aynı tarihlidir.[681] İkinci mektup Van beylerbeyi Hüsrev Paşa tarafından Mustafa Âlî'ye yazdırılmıştır. Lala Mustafa Paşa'nın İstanbul'a gelmesi ile Erzurum'a hareket eden Hüsrev Paşa mektubunda Mustafa Paşa'nın sır kâtibi olan Âlî de ona yardımcı olacak iken Hüsrev Paşa'nın aniden Van beylerbeyliğinden alınması üzerine yazılmıştır.[682]

Üçüncü mektup yine Âlî'nin Halep'teki göreviyle ilgidir. Kariyerinde yükselme bekleyen Mustafa Âlî, Üveys Paşa'ya yazdığı mektuplarda olduğu gibi bu mektubunda da *Nusret-nâme* ve *Câmi'u'l-Buhûr der-Mecâlis-i Sûr* eserlerinden bahseder.[683] Âlî'nin kariyeri ile ilgili yazmış olduğu çoğu mektupta bu iki eser kendisi için referans noktasını oluşturmaktadır. Daha sonra tezhiplenen *Nusret-nâme*'de Hoca Sâdeddin Efendi'nin tasviri de yer alacaktır.[684] Her üç mektupta Hoca Sâdeddin Efendi'nin hem ilmiye hem de bürokratik atamalarda ne kadar yetki sahibi olduğunu göstermektedir. III. Mehmed devrinin hemen başlangıcında Tırhala kadılığından azledilmiş olan Molla Masûm Efendi için devrin kendisi dâhil kırk bir âlim-bürokrat ve şeyhin Masûm Efendi'nin affedilmesi için Şeyh Mehmed Dâğî aracılığıyla Valide Safiye Sultan'a sunulan arzların tamamı Hoca Sâdeddin Efendi tarafından yazdırılmıştır.[685]

III. Mehmed'in 991/1583'ten sonra hocalığını yapan Nasûh Nevâlî, Hoca Sâdeddin Efendi'ye hitaben Arapça bir kaside kaleme almış, Sâdeddin Efendi de manzum olarak yine aynı dilde cevap vermiştir.[686] Mustafâ el-Urlavî, III. Murad'a ithafen Arapça derlediği ve sonrasında tercüme/tefsir ettiği *Tercüme-i Risâle-i*

[681] Gelibolulu Mustafa Âlî, **Menşe'ü'l-İnşâ**, s. 121-123.
[682] Gelibolulu Mustafa Âlî, **Menşe'ü'l-İnşâ**, s. 128-130; Cornell H. Fleischer, **Tarihçi Mustafa Âli: Bir Osmanlı Aydın ve Bürokratı**, s. 89.
[683] Gelibolulu Mustafa Âlî, **Menşe'ü'l-İnşâ**, s. 149-150; Cornell H. Fleischer, **Tarihçi Mustafa Âli: Bir Osmanlı Aydın ve Bürokratı**, s. 113.
[684] TSMK. H. 1365, 249b.
[685] Süleymaniye Ktp. Fatih, 5427/57, 266b-268a; Hüseyin Örs-Uğur Öztürk, "Masûmiyeti İspatlamak: Tırhala Kadısı Molla Mehmed Masûm'a Görevinin İâde Edilmesi İçin Yazılan Ulemâ Arzuhalleri", s. 773-828.
[686] Süleymaniye Ktp. Laleli, 1691/4.

Cihâdiyye[687] isimli eserindeki cihat konulu âyet ve hadislerde geçen bazı kavramlar için Hoca Sâdeddin Efendi'den yardım almıştır. Bu yardımlaşma Urlavî'nin Sâdeddin Efendi'nin himayesinde olan müellif ve mütercimlerden olduğunu göstermektedir.[688]

Bu dönemde Sâdeddin Efendi'den mülazemet alan birçok kişi atamalarda ayrıcalıklı durumda olduğu ruznamçe defterlerinde kayıtlıdır.[689] Bu ayrıcalıktan *hâce-zâde* olarak anılan oğulları Mehmed ve Abdülaziz'in de yararlandığı bilinmektedir. Bütün bu övgülere rağmen Hoca Sâdeddin Efendi'yi devrinde en ağır şekilde eleştiren kişilerin başında yine Âlî gelmektedir. Cinânî'nin tenkidinde dikkat çektiği mansıp isteyen kişinin ilk önce Sâdeddin Efendi'ye uğraması gerektiği ifadesi, Âlî'nin tenkidinde daha ağır şekildedir. Hoca Sâdeddin Efendi'nin devrinde elde edebileceği bütün makamları elde ettiğini söyleyen Âlî, onun yine de bitip tükenmeyen makam arzusuna dikkat çeker:

> Tutalum müftî-i enâm oldun/Şeyhuʾl-islâm u nîk-nâm oldun
> Hâce-i pâdişâh olup yâhud/ʿUlemâ hayline imâm oldun
> Güc olur kayd-ı hizmet-i fetva/Eksügün tutsalar tamâm oldun
> Hâcelik mansıbında dahı yine/Merciʿ-i hâs-ı hâs u ʿâm oldun
> Eylük itsen vezîrden bilinür/Kemlüge kâʾim-i makâm oldun
> Kâdî-ʿaskerlik eyledün tutalum/Sadr-ı devletde müstedâm oldun
> Kâdîlerle müderrisîne tamâm/Kâsım-ı mansıb u merâm oldun
> …
> Fodula yahni nukl ele giricek/Mest-i peymâne-i müdâm oldun
> Bu felâketle bir cevân da sevüp/ʿIşkınun bâdesine câm oldun
> Meclis-i ʿâlemün safâsı muhâl/Kâse-i dehr zehrle mâl-â-mâl[690]

Hoca Sâdeddin Efendi'nin III. Murad devrinden itibaren ulemanın başına getirilmesi, ilmiye sınıfında bozukluğun da sebebi sayılmıştır. Devrin bazı şairleri ise şiirleriyle bu duruma dikkat çekmiş ve ilmiyedeki bozulmaları dile getirmişlerdir. Sâdeddin Efendi'ye danışılmadan tayinlerin yapılmaması Cinânî'nin de eleştiri oklarına hedef olmuştur:

> Kâdıasker efendiler gerçi
> Mansıbı 'ilmün ile al dirler

[687] Süleymaniye Ktp. Nuruosmaniye 4074, 62b-82b.
[688] Süleymaniye Ktp. Nuruosmaniye 4074, 81a.
[689] Yasemin Beyazıt, **Osmanlı İlmiyye Mesleğinde İstihdam (XVI. Yüzyıl)**, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2014. s. 213.
[690] İ. Hakkı Aksoyak, **Gelibolulu Mustafa Âlî Divan**, s. 469-471.
(Erişim Tarihi: 23.03.2020) https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/58695, gelibolulu-mustafa-ali-divanipdf.pdf?0

Okudun fazlumı görün diyene
Hâceye hizmet eyle gel dirler[691]

Sâdeddin Efendi, III. Murad'ın şiirlerine yazdığı şerhlerle de şârih olarak kabul edilebilir. Sultana ait şiirlerin şerh edildiği metinleri ihtiva eden *Mir'âtü'l-Gaybi'l-Hâkânî* isimli şerh mecmuasında 9lb-95b, 175a-219b varaklar arasında yer alan bir Arapça, altı Farsça, üç Farsça-Arapça mülemma gazel ve bir Türkçe gazel olmak üzere farklı beyit sayısına sahip toplam on bir gazele Türkçe şerh yazmıştır.

Hoca Sâdeddin Efendi, III. Murad döneminde şairlerin sultana ulaşması için aracılardan biridir. Saraya ait harcamaların yer aldığı *Filori Defteri*'nde 995/1586'da şairlerin bir araya toplanmış ve Hoca Sâdeddin Efendi aracılığıyla sultana iletilen arzuhallere karşılık yüz elli filori ihsan olunmuştur. Bu ödeme sultanın harcamalarında hazineden onun adına taleplerde bulunan iç hazinedarbaşı Zeyrek Ağa aracılığıyla yapılmıştır.[692] Bahsi geçen kayıt aynı zamanda bu dönemde sarayda şairlerin toplandığı bir mekânın olduğu ve burada kaleme alınan taleplerin Hoca Sâdeddin Efendi aracılığıyla saraya dolayısıyla sultana iletildiğini göstermektedir. Kayıt aynı zamanda ulemanın başında olan Sâdeddin Efendi'nin bir şair olarak da şairler topluluğuna başkanlık ettiğini göstermektedir. Hoca Sâdeddin Efendi'nin bugün başta Ayasofya kitaplığı[693] olmak üzere birçok kütüphanede sahip olduğu kitaplarda mührü bulunmaktadır.

[691] Mehmet Şeker, **Gelibolulu Mustafa Âlî ve Mevâ'idü'n-Nefâ'is fî Kavâ'ıdi'l-Mecâlis**, s. 314.
[692] Osman Yiğit, **Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi 34 Numaralı Filori Defteri (Değerlendirme-Transkripsiyon)**, s. 553.
[693] Sadık Tezin, **Osmanlı Devleti'nde Çok Yönlü Bir Ulema Ailesi: Hocazâdeler**, İstanbul, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Ensititüsü, Doktora Tezi, 2022, s. 389-393.

Resim 61: Hoca Sâdeddin Efendi'nin mührü. "*Vakafe'l-merhûm Şeyhülislam mu'allimu's-sultân Sa'düddin Mehmed Efendi*". Beyazıt Umumi 722, 1b.

2.3.2. Bostan-zâde Mehmed Efendi (ö. 1006/1598)

Kanûnî devri kazaskerlik görevinde bulunan Bostan Mustafa Efendi'nin oğlu olan Mehmed Efendi 942/1535-36'da doğmuş. 964/1556 mülazım olduktan sonra 40 akçe ile Eski İbrahim Paşa medresesine ardından Sahn-ı Semân, Yavuz Sultan Selim, Süleymaniye ve Edirne Selimiye medreselerinde müderrislik yapmıştır. Sonrasında yine sırasıyla Şam, Bursa, Edirne, İstanbul kadılığına getirilmiş, 985/1577'de Anadolu, 998/1580'de Rumeli kazaskeri olmuştur. Ardından 991/1583'te Kahire kadısı olmuştur. Buradaki görevinin ardından 996/1587'de ikinci kez Rumeli kazaskeri tayin edilmiştir. Beylerbeyi Vakası'ndan sonra 998/1589'da şeyhülislam olmasına rağmen kariyerinde en büyük rakibi sayılabilecek şair Bâkî ile aralarında yaşanan çekişme ve karşılıklı aleyhte faaliyetler sebebiyle azledilmiştir. Bostan-zâde'nin kardeşini Bâkî'nin yerine getirmek istemesi üzerine, Bâkî de onun aleyhinde sözler söylemiştir. Bâkî'nin "*Meyhâneler beytü'l-haram, pîr-i mugân şeyhü'l-harem"* ve "*Yûsuf*'ı *bilmezem ammâ seni ra'nâ bilürin"* mısralarını delil göstererek onun şeyhülislam olmasına karşı çıkan Bostan-zâde böyle bir olay

gerçekleşirse Osmanlı topraklarını terk edeceğini söylemesi üzerine III. Murad tarafından azledilmiş yerine Bayram-zâde Zekeriyya Efendi getirilmiştir.[694]

Hasan Bey-zâde'nin ayrıntılı olarak ele aldığı Bâkî ile Bostan-zâde çekişmesinde Bâkî görev elde etmek için Derviş Ağa ile Bostan-zâde ise Gazanfer Ağa ile irtibat kurmuştur. Bu irtibatla Gazanfer Ağa'nın devrinde elde ettiği güç sayesinde Bostan-zâde kısa bir süre sonra görevinden azledildikten sonra kendisine hediye edilen kürkleri satacak kadar fakir hâle gelmişken Gazanfer Ağa'nın himmetiyle tekrar Rumeli kazaskeri ardından da Şeyhülislam olmuştur. Osmanlı tarihinde Bostan-zâde şeyhülislamlıktan azledilip tekrar şeyhülislam olan ilk kişidir.[695] Bostan-zâde ile Bâkî'nin çekişmesinde arka plandaki nedeni Bâkî'nin medrese yıllarında sınıf arkadaşı olan Hoca Sâdeddin Efendi ile Bostan-zâde arasındaki çekişmedir. Medrese yıllarına dayanan bu çekişme ikilinin kariyeri boyunca devam etmiştir.[696] Bostan-zâde şeyhülislam iken 24 Şâban 1006/1 Nisan 1598'de vefat etmiştir.[697] *İhyâʾü ʿulûmi'd-dîn*'i *Yenâbiu'l-yakîn fî İhyâi ulûmi'd-dîn* adıyla tercüme ettiği kaynaklarda (DİA) zikredilse de yapılan araştırmalar sonucunda bu eserin Bostan-zâde'ye ait olmadığı anlaşılmıştır.[698]

III. Murad döneminin başında yaygınlaşmaya başlayan kahvehane kültürü Bostan-zâde'nin dikkatini de çekmiş olmalı ki bu dönemde artık insanlar için vazgeçilmez hâle gelen kahve ile ilgili vermiş olduğu manzum fetvalar vardır.[699] Bu fetvalar Bostan-zâde'nin şairlik yönünü de göstermektedir.

Nev'î *Dîvân*'ında Bostan-zâde'nin muhtemelen ilk şeyhülislamlığı görevi için yazılmış bir kaside ayrıca yine onun kazaskerliği zamanında kaleme alınmış bir kıt'a bulunmaktadır.[700] Kaside şitaiye tarzında olup 35 beyitten oluşmaktadır. Kış

[694] Hasan Bey-zâde Ahmed Paşa, **Hasan Bey-zâde Târîhi**, C. II, s. 370-374.
[695] Mehmet İpşirli, **Osmanlı İlmiyesi**, İstanbul, Kronik Yayınları, 2021, s. 54.
[696] Yasemin Beyazıt, **Kadıasker Mülazım Ruznamçelerinden Bostanzâde Mehmed Efendi Defteri**, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2020, s. 22.
[697] Mehmet İpşirli, "Bostanzâde Mehmed Efendi", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, https://islamansiklopedisi.org.tr/bostanzade-mehmed-efendi (21.06.2021).
[698] I. Ahmed adına yazılan bu eser için bkz. Süleymaniye Yazma Eser Ktp. Fatih, 2574; Yasin Karakuş, ""Yenâbiü'l-Yakîn Fî İhyâi Ulûmi'd-Din" Adlı Eserin Müellifi", **Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2019, 6 (12), s. 314-325.
[699] Süleymaniye Yazma Eser Ktp. İbn Mirza, 149, 54a; Bostanzâde'nin manzum olarak vermiş olduğu fetvalar için bkz. Muhittin Eliaçık, "Bostanzâde Muhammed Efendi'nin Manzum Fetvâları -I", **Turkish Studies**, Volume 7/4, Fall 2012, s. 35-50; Muhittin Eliaçık, "Bostanzâde Muhammed Efendi'nin Manzum Fetvâları -II", **International Journal of Language Academy**, 2017, Volume 4/6 September, s. 115-119.
[700] **Nevʿî -Divan -Tenkidli Basım**, s. 160-161, Kıt'alar 57.

mevsiminin tasvirleri üzerine yoğunlaşan şair, kendi durumunu ve zamanenin hâlini bu mevsime benzetmiştir. Bostan-zâde ise sıkıntılar içerisinde adaletiyle denizin bulutu gibidir. Onun gelmesi ile adaletin feyzi her yana yayılmıştır. Söz ve hüner sahibi olan Bostan-zâde ayrıca hüner sahiplerini gözeten biridir:

Zemîn mümsik zamân bir gûne bâzil
Ki yanında türâb ü sîm yek-ser

Belî hâl-i zamân ifrât u tefrît
'İnâda câhil ü sâ'il hüner-ver

Meger kim ebr-i bahr-ı ma'deletden
İrişse feyz-i 'adl-i dâd-güster

Gül-i bâg-ı hüner Bostân-zâde
Ki ana 'ilm ü hikmet şîr-i mâder

Hudâvend-i 'atâ vü cûd u ihsân
Emîr-i sadr-ı fazl üstâd-ı ekber

Suhan-dân u hüner-mend ü hüner-bîn
Hâkim-i nükte-sâz u nükte-perver[701]

Cinânî, Bostan-zâde şeyhülislam olduğu için bir kaside kaleme almıştır. Bu kasidenin dışında *Dîvân*'da Bostan-zâde'nin övgüsü için yazılmış Farsça bir dörtlük de bulunmaktadır.[702] Bostan-zâde'nin şeyhülislam olmasına kasidesine hamd ederek başlayan şair, ilim yolunda bozulmaların olduğu ve onun bu durumu ıslah için böyle bir göreve getirildiğini söyler:

Bi-hamdi'llâh müyesser kıldı âhir lutf-ı Rabbânî
Şu günler kim ezelden bulımazduk isteyüp anı

O demler geldi kim mer'î olup fazl u kemâl ehli
Ola vâzıh gabî vü câhilün devr içre noksânı

Temâşâ eylesün erbâb-ı devlet şimdiden sonra
Ri'âyet nic'olur ashâb-ı 'ilm ü fazl u 'irfânı

Tarîk-i 'ilmi muhtell eylemişdi dehr-i dûn-perver
Seni ıslâh içün nasb eyledi takdîr-i Yezdânî[703]

Filibeli Vecdî *Dîvân*'ında Bostan-zâde'nın kazaskerliği ve şeyhülislam olduğu (998/1589) sırada kaleme alınmış üç manzume ve bir de mektup

[701] **Nevʿî -Divan -Tenkidli Basım**, s. 65-67, Kaside 20.
[702] Cihan Okuyucu, **Cinânî: Hayatı, Eserleri, Divanının Tenkidli Metni**, s. 752.
[703] Cihan Okuyucu, **Cinânî: Hayatı, Eserleri, Divanının Tenkidli Metni**, s. 125-126, Kaside 39.

bulunmaktadır. İlk manzume Vecdî'nin Peçuy kadısı iken haksız yere Hâbil adlı kadı yüzünden mazûl edilmesi üzerine kaleme alınmıştır. Kendisine yapılan haksızlığın giderilmesi için Hâbil'in ismiyle tevriye sanatı kullanan Vecdî görevini tekrar talep etmektedir:

Hazret-i Âdem oglı Hâbîl'i
Kardaşı Kâbil eyledi maktûl

Ol mücâzât içün kavâbil-i dem
Hâbilî diyü oldılar ma'zûl

Yohsa bu tavr o şe'n-i pür-kereme
Degül isnâd olınması ma'kûl

Hak budur kim o kalb ü kâlıbdan
Kerem ü 'adl ü dâd idi me'mûl

Meger ebnâ-i dehrün ibrâmı
Ol ebu'l-lutfe virdi nev'-i zühûl[704]

Vecdî *Dîvân*'ındaki "*Bostân-zâde Efendi'ye virilmişdür.*" başlığını taşıyan son iki manzume tamamen Mehmed Efendi'nin övgüsü üzerine kurulmuştur.[705] Bostan-zâde'ye yazılan "*Kemâlü'd-dîn Efendi'nün zamân-ı ibtilâsında müftî-yi zamân Bostân-zâde Efendi'ye virilmişdür.*" başlıklı mektubun arz içeriği belirtilmemiştir ve itiraz mahiyetindedir.[706] Gelibolulu Âlî, Bostan-zâde'nin vasfına dair bir kaside kaleme almıştır. Şiirde Bostan-zâde'nin babası Bostan Efendi için hayırlı bir halef olduğunu söyleyen Âlî, onun İbn Kemal'in ilimde vârisi olarak âlim ve fazıl bir kişi olduğunu, kendinden önceki âlimler ona tâzim ettiğini söyler:

Vâlid-i mâcidüne hayr-ı halefdür zâtun
Zâde-i tabʿ-ı şerîfün meselâ İbni Kemâl
…
Sensin ol fâzıl-ı dânâ ki ayagun tozına
Çıkup ervâh-ı selef eylediler istikbâl[707]

2.3.3. Zekeriyya Efendi (Bayram-zâde) (ö. 1001/1593)

920/1514 doğumlu Zekeriyya Efendi, Sahn-ı Seman müderrisi Arap-zâde Abdülbâki Efendi ve daha sonra Mâlûl Emîr Efendi'den eğitim almıştır. Hocası Emîr

[704] Hasan Kavruk-Bahir Selçuk, **Filibeli Vecdî ve Divanı (Metin-Dizin),** Kıt'alar 34.
[705] **A.e.,** Nazmlar 7-8.
[706] **A.e.,** Mektuplar 19.
[707] İ. Hakkı Aksoyak, **Gelibolulu Mustafa Âlî Divan**, s. 315-316.

Efendi Mısır kadısı olunca 950/1543'te onunla birlikte Kahire'ye gitmiştir.[708] Emîr Efendi Anadolu kazaskerliğine getirildiğinde mülazemetini hocasından alan Zekeriyya Efendi'nin ilk müderrislik görevi Bursa Hamza Bey Medresesi olmuştur. Bursa'da görevli iken Kanûnî'nin Nahcivan seferine katılmış ve Halep'te sultanın yakınında yer almıştır. Bu görevin ardından sırasıyla 30 akçe ile Bursa Çendik, 40 akçe ile Kaplıca Medresesi'nde müderrislik yapmıştır.

Zekeriyya Efendi 975/1568'de Üç Şerefeli Medrese, 977/1570'te Sahn-ı Semân, 980/1572'de de Yavuz Sultan Selim müderrisliğini yapmıştır. Bu görevlerden sonra kadı olarak 981/1573'te Halep kadılığı görevine getirilmiş fakat iki yıl sonra azledilmiştir. İki yıl boyunca mazûl bir şekilde iken 985/1577'de Bursa kadılığına getirilmiştir. 989/1582'de Anadolu kazaskeri olan Zekeriyya Efendi bu görevde iki yıl kalmış ve ardından emekli olmuştur. III. Murad devrini siyasi, içtimai ve mali olarak derinden etkileyecek olan Beylerbeyi Vakası sonrasında 997/1589'da Rumeli kazaskeri olmuş fakat döneminde birçok kişi ile rekabet içinde olan Koca Sinan Paşa ile atamalarda yaşanan sıkıntılar sebebiyle arası açılmış ve paşanın onun hakkında yazmış olduğu olumsuz telhisler neticesinde azledilmiştir. Bu mazûliyetten bir yıl sonra Rumeli Kazaskeri olan (988/1590), Bostan-zâde Mehmed Efendi ile Bâkî arasında yaşanan ve Bostan-zâde'nin söylemiş olduğu sözler yüzünden azledilmesinin ardından Zekeriyya Efendi 1000/1592'de şeyhülislam olmuştur.

Zekeriyya Efendi'nin şeyhülislam olması vesilesiyle dönemin şairlerinden Cinânî iki[709] ve Azmî-zâde Haletî de bir tarih düşürmüştür.[710] Fakat Zekeriyya Efendi bu görevde rahatsızlığı sebebiyle fazla kalamamış, Muharrem 1001/Ekim 1592'de vefat etmiştir. Cinânî Zekeriyya Efendi'nin vefatı için tarih manzumesi kaleme almış ve '*Gittün zemâneden Zekeriyyâ Efendi vây*' mısraı ile de tarih düşürmüştür.[711]

Şiirlerinde *Meylî* mahlasını kullanan Zekeriyya Efendi ayrıca III. Murad'ın şiirlerine şerhler yazmıştır. Sultanın beş beyitlik Arapça gazelini Türkçe olarak şerh etmiştir.[712] Zekeriyya Efendi'nin bu dönemde tanıdığı kişilerin eserlerine takriz

[708] Mehmet İpşirli, "Zekeriyyâ Efendi, Bayramzâde", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, https://islamansiklopedisi.org.tr/zekeriyya-efendi-bayramzade (21.06.2021).
[709] Cihan Okuyucu, **Cinânî: Hayatı, Eserleri, Divanının Tenkidli Metni**, s. 455-456, Tarih 169-170.
[710] Azmizâde Hâletî, **Azmizâde Hâletî Dîvânı**, s. 219, Tarih 2.
[711] Cihan Okuyucu, **Cinânî: Hayatı, Eserleri, Divanının Tenkidli Metni**, s. 441, Tarihler 145.
[712] **Mir'âtü'l-Gaybi'l-Hâkânî**, TİEM, 1901, 257b-262a.

yazdığı bilinmektedir. Bu şairlerden biri de Vâlî'dir. Fettâhî'nin *Hüsn ü Dil* mesnevisini Türkçeye tercüme eden Vâlî'nin eserine takriz yazanlardan biri de Zekeriyya Efendi'dir. Zekeriyya Efendi, tercümeye dört beyitlik Farsça, üç beyitlik Türkçe ve iki beyitlik Arapça mesnevi tarzında toplam dokuz beyitlik üç takriz yazmıştır.[713]

Cinânî, 985/1577'de Bursa kadısı iken Zekeriyya Efendi adına iki kaside kaleme almıştır. İlk kaside "*Der-medh-i a'lemü'l-'ulemâi'l-kirâm Zekeriyya Efendi ibn Bayram Kâdî-i Burusa rahmetullâhi Te'âlâ aleyh*" başlıklı 23 beyitlik bir şiirdir. Ulema hakkında yazılan kasidelerin genel formatında olduğu gibi bu şiirde de Cinânî; şeriat, hüküm, adalet kavramlarını sıkça kullanmış hatta kasidenin redifini "*şer'* " olarak seçmiştir. Zekeriyya Efendi'yi *hâkim-i hıdmet-güzâr-ı şer'* olarak tavsif eden şair, onu şeriat rüzgârının şerefi olarak övmüştür:

Ahbâba dün tecâhül idüp eyledüm su'âl
Kimdür bu şehre hâkim-i hıdmet-güzâr-ı şer'

Pîr-i hıred didi Zekeriyyâ Efendidür
Zât-ı şerîfidür şeref-i rüzgâr-ı şer'[714]

İkinci kaside ise "*Der-medh-i efdal-i fudelâi'l-kirâm Mevlânâ Zekeriyyâ Efendi Kâdî-i Burusati'l-mahrûsa*" başlıklı olup 28 beyittir. Bu şiirde Zekeriyya Efendi'yi övgü için kullanılan kavramlar ilk kasidedeki kavramlarla neredeyse aynıdır. Tecâhül-i ârif sanatını şiirinde sıkça kullan şair, aşağıdaki beyitten anlaşıldığı kadarıyla kasideyi Zekeriyya Efendi'nin Bursa'ya kadı olarak atandığı (985/1577) zamanın ilk günlerinde yazmıştır:

Şâhbâz-ı fezâ-yı fazl u hüner
Murg-ı maksûdı kapdı çâbük ü şeng

Ya'nî kim oldı Bursaya hâkim
Sâhib-i nâm u 'izz ü rif'at u neng

Zekeriyyâ Efendi kim oldur
Mesned-ârâ-yı kasr-ı heft-evreng[715]

[713] M. Fatih Köksal, "Türk Edebiyatında Hüsn ü Dil Hikâyeleri ve Yenipazarlı Vâlî'nin Hüsn ü Dil Mesnevisi", **Türklük Bilimi Araştırmaları**, 1996, S. 6, s. 111.
[714] Cihan Okuyucu, **Cinânî: Hayatı, Eserleri, Divanının Tenkidli Metni**, s. 38-40, Kaside 10.
[715] **A.e.,** s. 40-43, Kaside 11.

Cinânî aynı zamanda Zekeriyya Efendi'nin Bursa'ya kadı olarak atanmasıyla ilgili olarak Farsça bir tarih de düşürmüştür:

> *Hüner ve olgunluk denizinin âlim hocası Zekeriyya ki pek çok bilgi incisi deldi.*
> *Akıl, onun bu şehre kadı olmasına tarih olarak: "Bursa'nın adaletli hâkimi Zekeriyya oldu" dedi. Sene 985/1577*[716]

Filibeli Vecdî, Zekeriyya Efendi adına en fazla manzume kaleme alan şairlerin başında gelmektedir. Zekeriyya Efendi'ye sekiz manzume ve iki de mektup kaleme alıp sunan Vecdî bu manzumelerin bazılarının baş kısmına da "*Zekeriyyâ Efendi hazretlerine virilmişdür.*" ibaresini eklemiştir. 32 beyitlik "*Bu ebyât-ı hikmet-âyât dahi Zekeriyyâ Efendi'ye [virilmişdür].*" başlıklı Türkçe kasidenin içeriğinde Zekerriya Efendi'nin ismi geçmemekle birlikte başlıktan ona sunulduğu anlaşılmaktadır. Tamamen övgü üzerine kurgulanmış şiirde Vecdî'nin yazmış olduğu kasidelerin genel ifadesinde olduğu gibi bu şiirde de mansıp isteğini dile getirilmiştir:

> Fırka-i fâzılân-ı hikmet-bîn
> Oldılar cümleten bu yola üstâd
>
> 'Ulemâ zümresinde anun içün
> İ'tibâr olınurdı zât ü sıfat
> …
> Mansıb-ı devletine olmaya had
> Müddet-i 'ömri bulmaya gâyât
>
> Hibe eyledügünce Vecdî'ye
> 'İvâz eyleye vâhibü'l-berekât[717]

İkinci manzume doğrudan Zekeriyya Efendi adına yazılmış ve başlığına da "*Kasîde be-nâm-ı Zekeriyyâ Efendî*" ibaresi eklenmiştir. Cinânî'nin Zekeriyya Efendi adına yazmış olduğu kasidede olduğu gibi bu Vecdî'nin kasidesinin redifi de "*şer'* " kelimesidir. Dokuz beyitlik manzumede yine Cinânî'nin övgü amaçlı kullandığı; şeriat, adalet, fazilet kavramları ile benzer ifadelerdir:

> Kâdi'l-kudât hazret-i Sultân Murâd Hân
> Mîr-i serîr-i fazl u şeh-i tâcdâr-ı şer'
>
> Hall itdi müşkilât-ı kitâb-ı Hidâye'yi
> Tevfîk-i lutf-ı Hak'la o sâhib-vakar-ı şer'

[716] **A.e.,** s. 764.
[717] Hasan Kavruk-Bahir Selçuk, **Filibeli Vecdî ve Divanı (Metin-Dizin),** 5. Kaside.

İbn-i Kemâl'e virdi niçe vech ile cevâb
Kıldı 'inâyet ekmele ol nâmdâr-ı şer'[718]

Üçüncü manzumenin başlığında "*Bu ebyât dahi Zekeriyyâ Efendi'ye virilmişdür*." ibaresi yer almaktadır. Şairin içine düşmüş olduğu kötü durumu arz etmek için yazıldığı manzumede baştan sona bu durum anlatılmaktadır:

A benüm devletlüm a sultânum
Gamla ölsem kime düşer kanum

Bilürem hoşdur ıstıbâr-ı cemîl
Kalmadı lîk sabra dermânum

Câna kâr itdi firkât-i evlâd
Sanma kim mâl ü câha hayrânum

Kaldum ortada zâr ü ser-gerdân
Bundadur cism ü andadur cânum

Kâm-yâb oldı cümleten ihvân
Ben n'içün böyle zâr ü giryânum

Bana eltâf-ı bî-kıyâs eyle
Söyle kim gıbta ide ihvânum[719]

Dördüncü manzume yine Zekeriyya Efendi'nin övgüsü için kaleme alınmış olup burada onun ulemayı nizama soktuğu için başa getirildiği yazılmıştır. Zekeriyya Efendi sayesinde ulemaya riayet olunmuş ve onun etrafındaki kişilere de iltifatlar edilmiştir. Manzumenin devamında Zekeriyya Efendi'yi intisap etmek istediğini dile getiren şair, tekrar övgü kısmına geçmiş ve onun himmet kapısının temizliğinden bahsetmiştir:

'Ulemâ sınfınun nizâmı içün
Muktedâ itdi cümle erbâba

Zekeriyyâ Efendi Hazretini
Dest-i lutfı geçürdi mihrâba

Şükre kasd eyleyüp o şâh-ı şekûr
Himmeti kavsin aldı kullâba

'Ulemâya idüp ri'âyetler
İltifât üzre oldı ahbâba

[718] **A.e.,** 9. Kaside.
[719] **A.e.,** 12. Kaside.

Arz-ı şer‘-i nebî bi-hamdi’llâh
Döndi ‘adl ile ‘ahd-i ashâba

İbtizâl itmeden halâs olduk
Der-i çâvuş u bâb-ı bevvâba

Kapusı pâkdür nekâʾisden
Yaraşur yüz sürersen ol bâba[720]

Dîvân’da yer alan kaside başlığı altında verilen en son manzume de yine Zekeriyya Efendi övülmekle beraber onun şairlik yönüne de dikkat çekmiştir:

Tahallus itmege çün oldı Meylî
N’ola nazm ile nesr olsa tufeylî[721]

Dîvân’da Zekeriyya Efendi ile ilgili son üç manzume “*Zekeriyyâ Efendi’ye virilmişdür.*” başlığını taşımaktadır ve bunlar Vecdî’nin kendi durumunu dile getirdiği manzumelerdir.[722] Vecdî’nin Zekeriyya Efendi’ye yazmış olduğu metinlerden son ikisi mektup türündedir. Kendisinin bu mektupta belirttiği üzere İvâz Efendi’den iki yılda mülazemet almış ve Tatar Bazar’ını isterken kendisine Peçuy tarafları verilmiş fakat bu görev yerinde fazla duramadan başka bir kazaya tayin edilmiştir. Samakov kazasına gelen şair, burada da dört ayı doldurmadan görevi başkasına verilmiştir. Bu sefer Vidin kazasını isteyen Vecdî’ye burası da verilmemiştir. Bu durumdan rahatsız olan şair, mektubun devamında Niğbolu kazasının kendisine verilmesini istemiştir:

Vir ana Nigebolı kazâsını kerem kıl
İstersen eger bulmayasın ecre nihâyât[723]

İkinci mektup Zekeriyya Efendi’nin Rumeli Kazaskeri olduğu 988/1590 yılında yazılmıştır. Zekeriyya Efendi’yi tebrik ettikten sonra kendi taleplerini dile getiren Vecdî, İvrace kazasının verildiğini fakat kendisinin Cebre kazasını istediğini dile getirmiştir.[724]

[720] **A.e.,** 20. Kaside.
[721] **A.e.,** 9. Mesnevi.
[722] Hasan Kavruk-Bahir Selçuk, **Filibeli Vecdî ve Divanı (Metin-Dizin),** Kıt’alar/32, Nazmlar/21, Müfredler/13.
[723] **A.e.,** Mektup 13.
[724] **A.e.,** Mektup 36.

2.3.4. Mâlûl-zâde Mehmed Efendi (ö. 993/1585)

Kanûnî devri kazaskerlerinden Mâlûl Mehmed Efendi'nin oğlu olan Mâlûl-zâde Mehmed Efendi, Ebüssuûd Efendi'den mülazemetini almış ayrıca ona damat olmuştur.[725] İlk görev yeri 30 akçelik Bursa'daki Kasım Paşa Medresesi'dir. Bu görevinin ardından 40 akçe ile İstanbul Pîrî Paşa Medresesi'nde görev yapmıştır. 963/1556'da Edirne Halebiye haricine ardından Bursa'da sultânî payesini almış 969/1561'de Sahn-ı seman sonrasında ise Sultan Selim Medresesi'nde görev yapmıştır. Kadılık görevine geçtikten sonra Halep, Şam, Mısır, Bursa, Edirne kadılıklarından sonra 981/1573'te Anadolu kazaskeri olmuş fakat bu görevden kendi isteği ile çekilmiş ve bir süre sonra da nakîbüleşrâf ardından Rumeli kazaskerliğine getirilmiştir. Rasathanenin yıkılmasına fetva veren Ahmed Şemseddin Efendi'nin 988/1580'de vefatıyla onun yerine şeyhülislam olmuştur. Bu görevinde iki yıl kalan Mâlûl-zâde bu görevinden ayrılarak nakîbüleşraflığa dönmüş, Nakîbüleşraf iken 993/1585'te vefat etmiştir. Muhyî-i Gülşenî *Dîvân*'ında Mâlûl-zâde'nin 983/1575'te nakibüleşraf iken Rumeli kazaskeri olması üzerine yazılmış bir gazel bulunmaktadır. Gazel daha sonra Mâlûl-zâde'ye gönderilmiştir:

Lillâhi'l-hamd ki maksûd-ı dil oldı hâsıl
Sadr-ı 'izzetde gönül maksada oldı vâsıl

'Amel ü 'ilm ü sa'âdetle siyâdet cümle
Şerefeyn-i dü cihân oldı tamâmet kâmil

'Âlemün mu'tekadı mu'tekid-i ehlu'llâh
Münkir ü münkeri nefy içün olupdur kâfil

Mansıba virdi şeref zât-ı şerîf-i 'âlî
Şürefât-ı kereme lutfı olupdur şâmil[726]

2.3.5. Çivi-zâde Mehmed Efendi (ö. 995/1587)

Çivi-zâde Muhyiddin Mehmed Efendi'nin oğlu olan Mehmed Efendi, 950/1543'te babasıyla gittiği hacdan döndükten sonra dönemin önde gelen âlimlerinden Pervîz Efendi, Taşköpri-zâde Ahmed Efendi, Karesili Hasan Efendi, Mâlûl Emîr Efendi'den ders almış 959/1552'te Abdurrahman Efendi'den mülazemet almıştır. İlk görev yeri Kasımpaşa olmak üzere sırasıyla Mihrümah Sultan, Sahn-ı

[725] Tahsin Özcan, "Mehmed Efendi, Mâlûlzâde", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, https://islamansiklopedisi.org.tr/mehmed-efendi-malulzade (20.06.2021).
[726] Önder Yaşar, **Muhyî-i Gülşenî [Ö. 1604] Dîvânı (İnceleme-Metin)**, s. 229-230.

Semân, Ayasofya ve Süleymaniye medreselerinde müderrislik yapmıştır. Bu görevlerin ardından kadı olarak Şam, Mısır, Bursa, Edirne'de görev yapmış ve nihayetinde İstanbul kadısı olmuştur (983/1575). Aynı yıl Anadolu kazaskeri olan Çivi-zâde, 985/1577 ve 989/1581'de iki kez Rumeli kazaskeri olmuştur.

Şehzâde Mehmed'in sünnet şenliğinden önce 990/1582'de Mâlûl-zâde'nin yerine şeyhülislam olmuştur. Beş yıl şeyhülislam olarak görev yapan Çivi-zâde, III. Murad döneminde belirli araklılarla da olsa sürekli ortaya çıkan veba salgını sebebiyle vefat etmiştir (995/1587). Muhyî-i Gülşenî *Dîvân*'ında Çivi-zâde'den Kayıtbay Vakfı'nda görev almak için yazılmış bir gazel bulunmaktadır. "Çivi-zâdeden arz talebi" başlıklı gazel muhtemelen Çivi-zâde'nin 980/1570 Mısır'da kadı olduğu dönemde yazılmıştır:

'İzz-i huzûra 'arz-ı senâ-cûy-ı bî-riyâ
Budur ki dâyimâ bulasız 'izz-ile bekâ

Her dem murâdını viresiz ehl-i hâcetün
Halk-ı cihâna lutfunuz irişe dâyimâ

Yevm-i ahadda fevt olıcak kılmanuz beyân
'Arzıla şimdi lutf idüp anı kılun edâ

Paşa muhibbünüz diler-idi k'ola beyân
Kalmadı şimdi 'arzdan özge ana devâ

Ger müşkil olurise şehâ 'arz-ı Kaytbay
Eylen mürüvvetile Haremeyn'e hoş salâ[727]

Cinânî, Çivi-zâde'nin Anadolu kazaskeri olmasını kutlamak amacıyla 51 beyitlik bir kaside kaleme almıştır. Çivi-zâde'nin ulemaya mensup olmasından dolayı şair medhiyesinde özellikle ilme ve ilmiyeye dair kelimeleri kullanmaya dikkat etmiştir:

Geçüp 'izzü ikbâl ü kadr ile sadra
Karâr itdi bir zât-ı sâhib-mefâhir

Çivi-zâde Efendi ki fazlıyla oldur
Güzîn-i ekârim bihîn-i ekâbir

Vüfûr-ı 'adâletle bî-misl ü hemtâ
Kemâl-i faziletle akrânı nâdir

[727] Önder Yaşar, **Muhyî-i Gülşenî [Ö. 1604] Dîvânı (İnceleme-Metin)**, s. 613-614.

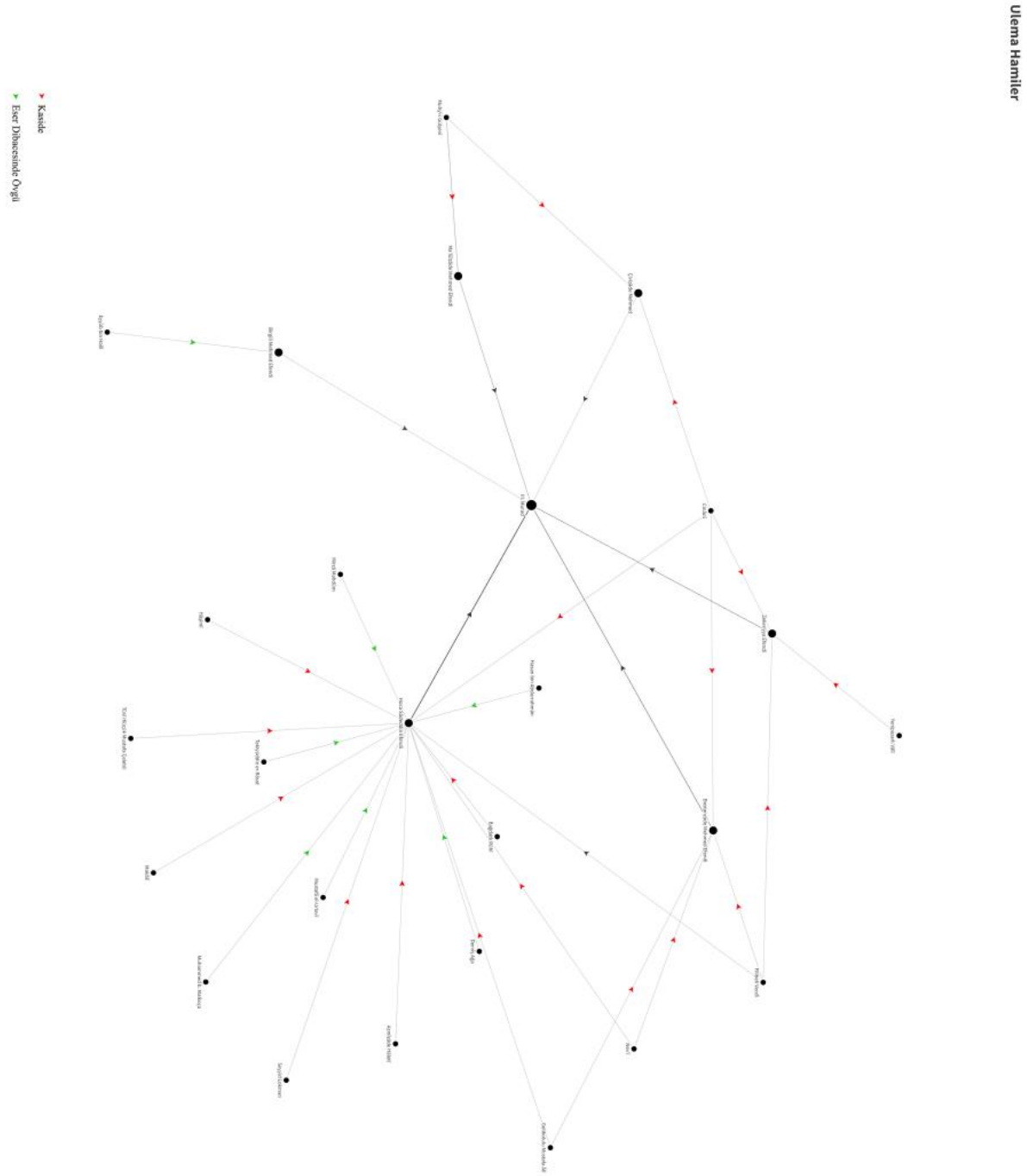
Fürûʿ içre her şey'e aslıyla vâkıf
Usûl içre efkâr-ı zihni nevâdir[728]

Değerlendirme

Ulema bölümüyle ilgili sonuç olarak, III. Murad döneminde şair ve müelliflerin başta *hâce-i pâdişâhî* olan Hoca Sâdeddin Efendi olmak üzere dönemin uleması ile irtibatları yazdıkları manzume ve eserler aracılığıyla olmuştur. Bu şairler ve müelliflerin çoğu ilmiyeye mensup olduğu için yazılmış manzumelerde ve eserlerin giriş kısımlarında çoğu taleplerinin yerine getirilmesi için övgüler üzerine kurulmuştur. Hoca Sâdeddin Efendi'nin ulemanın başına getirilmiş olması ilmiyeye mensup şairlerin dikkatlerinin ona doğru yönelmesini sağlamış ve manzumelerini de çoğunlukla onu över mahiyette kaleme almışlardır. Genellikle arz olarak nitelendirilebilecek bu manzumelerde doğal bir beklenti söz konusudur. İstanbul merkez olmak üzere Balkanlardaki şairler doğal olarak Rumeli kazaskerine ve şeyhülislama; Anadolu'dakiler ise Anadolu kazaskeri ve şeyhülislama manzumeler yazmıştır. Bu şairler içerisinde müstesna bir yeri olan Muhyî-i Gülşenî ise Mısır merkezli her iki kazaskere de methiyeler yazmıştır. İlmiyeye mensup şairlerin çoğu genellikle şeyhülislam olan kişilere kaside ve manzumeler kaleme almışlardır. Hoca Sâdeddin Efendi için Bağdatlı Rûhî, Cinânî, Nev'î, Gelibolulu Mustafa Âlî, Makâlî, Hâşimî, Azmî-zâde Hâletî, Filibeli Vecdî; Bostan-zâde Mehmed için Nev'î, Cinânî, Filibeli Vecdî, Gelibolulu Mustafa Âlî; Zekeriyya Efendi için Azmi-zâde Hâletî, Cinânî, Filibeli Vecdî; Çivi-zâde Mehmed Efendi için Cinânî ve Muhyî-i Gülşenî; Mâlûl-zâde için yine Muhyî-i Gülşenî kaside ve manzumeler yazmıştır.

[728] Cihan Okuyucu, **Cinânî: Hayatı, Eserleri, Divanının Tenkidli Metni**, s. 19-23, Kaside 5.

Çizelge-5 Ulema hamiler

2.4. III. Murad ve Tasavvufi Çevreler

Didi ol demde seyrümde bana bir pîr-i nûrânî
Veliyyü'llâhı görmek isteyen görsün Murâd Hân'ı[729]

Bugün Topkapı Sarayı Müzesi'nde bulanan ve XIX. yüzyılda yapılmış III. Murad'a ait yağlı boya tablosundaki sarıklı çizim sultanın diğer tasvirlerinden farklıdır. Kıyafetteki karanfil ve lale desenlerinin[730] yanı sıra sultanın başında yer alan sarık onu bir padişah kavuğundan ziyade şeyh başlığı takmış biri gibi gösterir.

Sultan III. Murad'ın şehzadelik döneminden itibaren birçok şeyhle ve tarikatlar ile münasebeti olmuştur. Bâkî tarafından "*Ka'be-i dergâh*"[731] olarak nitelendirilen III. Murad'ın dönemi belki de Osmanlı tarih ve tasavvufi çevreleri bakımından saray ile şeyhler arasındaki ilişkilerin en yoğun zaman dilimleriden biri nitelendirilebilir.

III. Murad'ın kendi döneminde başta Halvetîler olmak üzere Uşşâkîler, Gülşenîler ve Şemsîler gibi birçok tarikat ile münasebeti olmuştur. Özellikle Halvetîler, sultan şeyhi Şeyh Şücâ vesilesiyle imparatorlukta bu dönemde daha hâkim hâle gelmiştir. Şeyh Şücâ, Yûsuf Sinaneddin, Memi Cân-ı Saruhânî, Şemseddin-i Sivâsî ve Muhyî-i Gülşenî bu dönemin tarikatlar özelinde önde gelen isimleridir.[732] Hazînî'nin verdiği bilgiye göre III. Murad tasavvufun yeniden canlanmasında özellikle Yesevîliğin yaşatılması için çok çaba göstermiş ve ihsanlarda bulunmuştur. Yesevîlik âdâbına dair *Cevâhiru'l-Ebrâr min Emvâc-ı Bihâr* (İyilerin Dalgalı Denizlerden Çıkardığı İnciler) eserini de sultanın teşviki üzerine kaleme aldığını söyler.[733]

Özellikle bin yılın sonuna doğru ve her yüzyılda bir müçtehidin geldiği inancı sultanın Hicri bin yılında iktidarda olması onun zamanın kutbu olduğu anlayışını ortaya çıkarmıştır. İrtibatta bulunduğu şeyhler veya ona methiye yazan şairler padişahın mutasavvıf kişiliğine ve kutb anlayışına vurgu yapmaktadır. Bu şeyhler ile

[729] **Süheylî Dîvânı,** Kaside 6/8.
[730] TSM 17/39 (85x67cm); Filiz Çağman, "Padişah Portreciliğinin Zirvesi: III. Murad", **Padişahın Portresi, Tesâvir-i Âl-i Osman**, İstanbul, Türkiye İş Bankası Yayınları, 2000, s. 208-216.
[731] "*Der-medh-i Sultân Murâd Hân ' aleyhi'r-rahmetü ve'l-gufrân berây-ı tehniye-i kudûm-ı ciger-gûşe-i Şâh-ı ' Acem*" başlıklı kaside için bkz. **Bâkî Divanı**, s. 15, Kaside 6/10.
[732] John J. Curry, "'The Meeting of the Two Sultans': Three Sufi Mystics Negotiate with the Court of Murad III.", s. 223-242.
[733] Hazînî, **Cevahirü'l-Ebrâr min Emvâc-ı Bihâr = İyilerin Dalgalı Denizlerden Çıkardığı İnciler-Yesevilik Adabı ve Menakıbnamesi**, Hazırlayanlar: Cihan Okuyucu-Mücahit Kaçar, İstanbul, Büyüyenay Yayınları, 2014, s. 60, 244.

ilişkisi başta vâkıâtlarının yer aldığı *Kitâbü'l-Menâmât* ile Şeyh Şücâ olmak üzere Aziz Mahmud Hüdâyî[734] ve diğer birkaç şeyh ile mektuplaşmaları ve sual-cevap gibi yazışmaları olmuştur. III. Murad'ın tarikat şeyhleri ile mürid-mürşid ilişkisinin yanı sıra bazı şeyh/âlime yönelttiği sorular ve cevapları da mevcuttur. Hâlihazırda altısı manzum, biri mensur olmak üzere yedi tane lügaza cevap veren kişiler[735]; Budinli Cihâdî Beg, Vusûlî Mehmed Beg, Bosnevî Ali Dede (Harîmî-Türbe Şeyhi)[736], Merhaba-zâde Hulûsî Efendi, Kâtib Mahmud, Müdâmî, Memi Cân-ı Saruhanî[737], Hakîkî'dir.[738]

Sultanın Şeyh Şücâ'nın vefatından sonra Halvetiyye tarikatına mensup olan Şeyh Mehmed Dâğî ile irtibat kurduğu da bilinmektedir. III. Murad döneminin şeyhleriyle münasebetlerini farklı boyutlarda tespit etmek mümkündür. Saraya ait harcamalarda sultanın kendisine hediye getiren veyahut bir vesile ile arîza sunan şeyhlere maddi olarak ihsanlarda bulunduğu kayıtlıdır. Bu dönemde ayrıca III. Murad'ın şiirlerine şerhler yazan çeşitli tarikatlara mensup kişi ve şeyhler de vardır. Memi Cân-ı Saruhânî'nin müridi Subhî, Şemseddin-i Sivâsî, Emir Osman Hâşimî, Selâmî Mustafa Efendi, Şeyh Vâiz Emir Hasan, Kemâlî (Şeyh Cafer), Şeyh İlâhî, Dervîş Arap[739], Şeyh Kâmilî şerh yazan tarikat ehli kişilerdir. Böylelikle hem tasavvuf yoluyla hem de edebi yazım anlamında sultanın birçok şeyh ile irtibatı olmuştur.

III. Murad'ın şehzadeliğinden itibaren irtibatta olduğu tarikat şeyhlerinden biri de Hüsameddin-i Uşşâkî'dir. Uşşâkî-zâde'nin *Zeyl-i Şakâ'ik* isimli eserinde III. Murad tahta çıkmadan önce Hüsameddin-i Uşşâkî'ye bir mektup göndererek tahtın kendisine nasip olması hususunda şeyhe mektup yazdığı şeyhin ise daha mektubu

[734] Süleymaniye Ktp. Fatih. 2572, 10b-11a; Azîz Mahmûd Hüdâyî hakkında geniş bilgi için bkz. H. Kamil Yılmaz, **Azîz Mahmûd Hüdâyî ve Celvetiyye Tarîkatı**, İstanbul, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fak. Yay., İstanbul, 1980, s. 55.

[735] Memî Cân ve Hakîkî dışındaki lügaz cevapları için; Mustafa Özkat, "Sultan III. Murad'ın Lugazları ve Bu Lugazlara Yazılan Cevaplar", **Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi** 43, İstanbul 2020, s. 209-288.

[736] Gabor Agoston, "16-17. Asırlarda Macaristan'da Tasavvuf ve Mevlevilik", **1. Milletlerarası Mevlâna Kongresi, Tebliğler, 3-5 Mayıs 1987, Konya-Türkiye**, Konya, 1988, s. 225-226.
Ali Dede aynı zamanda III. Murad tarafından 1593'te Kâbe'nin tamiri tamamlanıp ve burada yapılan işler hakkında sultana bir rapor mahiyetinde olan eseri **Temkînü'l-Makâm fî Mescidi'l-Harâm**'ı sunmuştur. Bkz. Süleymaniye Ktp. Esad Efendi, 3814/1, 4b-32b; Kâtib Çelebi, **Keşfü'z-Zunûn an Esâmi'l-Kütüb ve'l-Fünûn**, C. 2, s. 420.

[737] Ramazan Ekinci, "Memi Cân-ı Saruhanî ve Dîvançesi", **Sûfî Araştırmaları**, Sayı: 15, Mevlânâ Düşüncesi Araştırmaları Derneği Yay., Manisa, 2017, s. 68 (65-118).

[738] Mehmet Yunus Yazıcı, "III. Murâd'ın Lugazına Hakîkî'nin Verdiği Cevaplar: Ma'rifet-nâme" **Bartın Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi**, 2017, C. IV., S. 8, s. 142-181.

[739] Berlin Devlet Kütüphanesi, Ms. or.oct. 1909.

getiren kişi mektubu vermeden "Şehzade İstanbul'a doğru yola çıksın, şu vakit Osmanlı tahtına oturacaktır" dediği söylenir. Şeyh Şücâ'nın tahta çıkış rüyasını yorumlaması gibi Hüsameddin-i Uşşâkî'nin sözü de gerçekleşmiştir. Bunun üzerine III. Murad tahta çıktıktan sonra İstanbul'a gelen Uşşâkî'ye Kasımpaşa'da bir tekke yaptırmıştır.[740]

Hüsameddin-i Uşşâkî'den sonra tarikat Memi Cân-ı Saruhânî silsilesinden devam ederken, Memi Cân da III. Murad ile yakın irtibatta olmuş, yazmış olduğu şiirlerinde sultanı övmüş[741], hatta III. Murad övgüsüne dair kaleme aldığı bir manzumeyi yine kendisi şerh etmiştir.[742] Memi Cân ayrıca III. Murad adına *Lübbü'l-Usûl fî Mâ'rifeti't-Tarîki'l-Vüsûl*[743] ve *Metâlibü's-Sülûk fî Beyâni't-Tarîki'l-Meslûk*[744] isminde iki eser daha kaleme almıştır. Memi Cân'ın halifelerinden, III. Murad'ın saltanatının dini temeller üzerine kuracak olan ve sultanın tasavvufi yönüne dikkat çeken Ahmed Sâfî, sultan adına *Kenz-i İhlâs* isimli bir eser telif eder.[745] Memi Cân'ın bir diğer müridi Subhî ise sultanın şiirlerine şerhler yazmıştır.[746]

III. Murad devrinde özellikle Şeyhü'l-Harem Şeyh Ömer Efendi'ye ihsanlarda bulunmuştur. Sultanın Haremeyn ve çevresine cülusundan itibaren gösterdiği özenin bir yansıması olan bu ihsanlar belirli aralıklarla ama uzun süre devam etmiştir. Ömer Efendi'nin Şeyhü'l-Harem olması ve bu unvanı taşıması III. Murad'ın ihsanda bulunmasının sebebidir. Haremeyn vakıflarının denetiminin Habeşî Mehmed Ağa'ya verilmesi ile birlikte özellikle bu bölgenin sultan nezdinde yönetimi ayrı bir önem taşımaktadır.[747] Ömer Efendi, aynı zamanda Sûdî'ye Hâfız'ın

[740] Uşşâkîzâde İbrahim Hasîb Efendi, **Zeyl-i Şakâ'ik**, Haz.: Ramazan Ekinci, İstanbul, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2017, s. 238-239.
[741] Ramazan Ekinci, "Memi Cân-ı Saruhanî ve Dîvançesi", s. 65-118.
[742] Memî Cân-ı Saruhânî, **Uknûmü'l-Hikem fî Ma'rifeti's-Sırri'l-Kıdem**, Süleymaniye Ktp. Fatih, 2559.
[743] Hacı Selim Ağa Ktp. Aziz Mahmud Hüdâyî, 670; İBB Atatürk Kitaplığı,, OE_Yz_, 1278, 197/1; Çorum Hasan Paşa Ktp. 819; Bursa Eski Yazma ve Basma Eserler Ktp. Genel, 1440/1a-54b.
[744] İBB Atatürk Kitaplığı, OE_Yz_, 822.
[745] M. Nedim Tan, **Sâfî'nin Kenz-i İhlâs'ının Tahkik ve Tahlilî**, İstanbul, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006.
[746] Gazi Hüsrev Kütüphanesi R. 1430/11, 77b-78b; TİEM, 1901, 139a-143a; **Mir'âtü'l-Gaybi'l-Hâkânî,** TİEM, 1901, 139a-143a.
[747] Bu dönemde sultanın Haremey bölgesine göstermiş olduğu özen için bkz. Zekeriya Kurşun, "Hac ve İktidar: Haremeyn'de Erken Dönem Osmanlı İmar Faaliyetleri**" FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi**, 2017, S. (9, s. 281-311.

Dîvân'ını tasavvuf dair kavramlarla yorumlamadan şerh etmesini isteyen kişidir.[748] Sûdî ayrıca *Bostân*[749] ve *Gülistân* şerhlerini de Ömer Efendi'nin teşvikleri üzerine kalem almıştır. III. Murad Ömer Efendi'ye görevde bulunduğu süre zarfında ihsanlarını eksik etmemiştir. 999/1590'da bir hilat[750], 1003/1594'te padişahın huzuruna çıkması sebebiyle sof samurdan bir tane mintan ve iki yüz filori verilmiştir.[751] Bu ihsanı hazineden Cüce Cafer almıştır. Yine 23 Recep 1003/ 3 Nisan 1595) saray bahçesinde sultan ile görüşen Ömer Efendi'ye iki yüz filori ile sofadan bir tane samurdan kürk in'âm olunmuştur.[752] Ömer Efendi'ye bu tarihlerden sonra çeşitli vesilelerle farklı miktarlarda (16 Zilhicce 1003/1594'te iki yüz filori ve iki bin filori) ihsanlar verilmiştir.[753] Ömer Efendi'ye III. Murad devrinden sonra III. Mehmed zamanında da ihsanlar olmuş ve[754] kendisinden sonra III. Mehmed döneminde Galata Ağası olan Hüseyin Ağa Şeyhü'l-Harem olmuştur.[755]

III. Murad, bu dönemde Buhara'dan gelip Unkapanı civarında ikamet eden ve 994/1586'da vefat eden Nakşibendî şeyhi Ahmed-i Buhârî için türbesinin üzerine bir kubbe yaptırmıştır.[756] Sultan, Unkapanı civarında ikamet eden Yatağan Dede lakabıyla meşhur olmuş ve 1001/1593 yılında vefat etmiş olan Nalıncı Memi Dede'nin türbesi içinde bir kubbe yaptırmıştır. Dönemin şairlerinden Cinânî de bu kubbe için tarih düşürmüştür. "*Nalıncı Dede sonsuzluk sarayına gitdi. Allah'ın emriyle sadâkat ve saflıkla 'Lebbeyk' dedi. Ayağını kutsal vadiye koyunca vefatının tarihi 'Hemen ayakkabılarını çıkar." (Tâhâ Sûresi 12. âyet) oldu.*"[757] Bu dönemde yine Buharalı başka bir şeyh Taşkendî Şeyh Ahmed Sâdık Efendi (öl. 994/1586) hac yolculuğu sonrasında İstanbul'a gelmiştir. Burada III. Murad'dan ihsanlar gören şeyh

[748] Sûdî-i Bosnevî, **Şerh-i Dîvân-ı Hâfız**, Haz.: İbrahim Kaya, İstanbul, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, C. 1, s. 277.
[749] Bedriye Gülay Açar, **16. Yüzyıl Şârihlerinden Sûdî-i Bosnevî ve Şerh-i Bostân'ı (İnceleme-Tenkitli Metin)**, Sakarya, Sakarya Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Doktora Tezi, 2019, s. 13.
[750] Osman Yiğit, **Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi 34 Numaralı Filori Defteri (Değerlendirme-Transkripsiyon)**, s. 714.
[751] **A.e.,** s. 851.
[752] **A.e.,** s. 877.
[753] **A.e.,** s. 900.
[754] **A.e.,** s. 1032.
[755] **A.e.,** s. 1071.
[756] Nev'îzâde Atâyî, **Hadâ'iku'l-Hakâ'ik fî Tekmileti'ş-Şakâ'ik**, C. 1, s. 1011.
[757] **A.e.,** C. 1, s. 1027-1028.

tekrar hacca gitmiştir. Taşkendî hac dönüşü Vezir İbrahim Paşa ile de görüşmüş ve İstanbul'a ulaşmak için şeyhin yolculuk masrafları paşa tarafından karşılanmıştır.[758]

Şeyh Şâbân-ı Velî müridlerinden olan ve şeyhiyle aynı ismi taşıyan Şâbân Efendi III. Murad'ın görüştüğü şeyhlerden biridir.[759] Sultan, şeyhin dergâhını birkaç kere ziyaret etmiştir. Şeyhin 1002/1592'de ölümü üzerine şair Nev'î Farsça bir mersiye kaleme almıştır.[760] Padişah ile şeyhin görüşmelerden önce *Kitâbü'l-Menâmât*'ta yer alan kayıtlarda III. Murad'ın Şeyh Şücâ'ya Şâbân Efendi ile ilgili sualler sorduğu yazılıdır. Bu kayıtlardan ilki Emir Buharî tekkesinde şeyh olan Şâbân Efendi'nin kim olduğunu öğrenmek isteyen padişah şeyhinden bunu öğrenmesini ve kendine bildirmesini ister.[761] İkinci kayıt ise Lala Mustafa Paşa'nın veziriazam olamaması ile ilgilidir. Şâbân Efendi, sultana haber göndermiş ve Mustafa Paşa'nın ızdırabı olduğunu söylemiştir. Buna karşılık sultan '*Biz anı Mevlâ'ya ısmarladuk, anun lütfı ve ihsanına nihayet yoktur*' demiştir.[762] III. Murad'ın Şâbân Efendi ile şeyhi Şücâ'nın ölümünden sonra görüştüğü onun ilmiyle ilgili olarak yaptığı değerlendirmeden anlayabiliriz. Sultan, Nev'î'den *Fusûs*'u şerh etmesini istemiş ve bu konuda aynı zamanda müellifin şeyhi olan Şeyh Şâbân Efendi'den yardım alabileceğin söylemiştir. Bu ifadeden şeyhin bilgisine güvenen III. Murad müellifi de bu yüzden yönlendirmiştir. Nev'î de 1002/1593 yılında *Keşfü'l-Hicâb min Vechi'l-Kitâb* isimli şerhini kaleme almıştır. Şeyh Vefa Camii hazîresine defnedilen şeyh için Nev'î sonrasında Farsça bir şiir kaleme alacaktır.[763]

---

[758] **A.e.,** C. 1, s. 1011.

[759] Rüstem Paşa-zâde manzum mektubunda Şâbân Efendi'den "Şaban Efendi'nin gölge salan boyu, keramet yükü ile tamamıyla bükülmekte mi?" diye bahsetmekte ve onun kerametine dikkat çekmektedir. Bkz. Sadık Yazar, "Hasîbî Mahlaslı Rüstem Paşa-zâde Hüseyin Efendi'nin Mısır'dan İstanbul'daki Yârâna Gönderdiği Manzum Mektubu", s. 1208.

[760] "Demekki ayın bu doğuşu ayrılık akşamındandır ki güzel Şa'bân ayının battığı zamandır. Bahar ayı ve hazan zamanı ilkbahar ile sonbaharın aynı zamanlar olduğunu bildirdiler. Zamanın sıkıntısı Yusuf 'un kaybolmasındandır. Şuanki dert Kenan ilinin pîrinin yokluğundandır. Gönlümün sıkıntısının arzusu genç olursa şaşılır mı? Zaman, irfan ehlinin kaybolduğu zamandır. Ey kan saçan iki gözüm, nefesini tut ve ağla. Zaman dert ve çokça ağlama zamanıdır. Eğer ayı toprağa gömmek uygun düşmezse de irfan göğünün ayı toprağa gömülecektir. Yeryüzünün bundan sonraki hükümdarı uzun ömürlü olsun ki onun marifetinin ışığı parlak sabah gibidir. (O) bugün marifet Mısır'ına zamanın Yusuf 'udur. Onu takib eden Hazret-i Yakup, Kenan ilinin pîridir. O, mana ve sûretin hakkıyla emîridir. Gönül âlemi ülkesinin hükümdârı, sultânıdır. Gönlü hasta Nev'î'nin gece gündüz duası budur ki onun boyunun fidanı sağlığın bütün mumu olsun.", Nev'îzâde Atâyî, **Hadâ'iku'l-Hakâ'ik fî Tekmileti'ş-Şakâ'ik**, C. 1, s. 1030-1032.

[761] **Kitâbü'l-Menâmât: Sultan III. Murad'ın Rüya Mektupları,** s. 248/1175.

[762] **A.e.,** s. 308/1595.

[763] **Nevʿî -Divan -Tenkidli Basım**, s. 26-27.

Saray masraflarının tutulduğu *Filori Defteri*'nde farklı zaman aralıklarında Hacı Bekdaş şeyhine sultan, çeşitli maddi ihsanlarda bulunmuştur. Kayıtların çoğunda şeyh, sultana at veya başka hediyeler getirmesinin karşılığında bu maddi ihsanları almıştır.[764] *Filori Defteri*'nde bir vesile ile sultana kâğıt sunan veya onunla görüşmeye gelen birçok şeyhe verilen ihsanlar da kaydedilmiştir. 983/1575'te Mekke'den gelip sultana kâğıt sunan bir şeyhe (şeyhin adı kayıtlı değildir) yirmi filori[765], 992/1584'te Buhara'dan gelip fakr-ı fâka tezkiresi sunan şeyhe iki yüz filori Bâbüssaâde Ağası Gazanfer Ağa aracılığıyla verilmiştir.[766] 994/1586'da Medine-i Münevvere'den gelen bir şeyhe elli filori[767], Hacca gidecek olan Şeyh Hasan Efendi'ye iki yüz filori[768], 996/1588'de Mekke-i şerîfe giden iki şeyhe ellişer filori[769] ihsanda bulunulmuştur. Bu dönemde özellikle Halvetîlerin desteklendiği bilinmektedir. Halvetîlerin Şehzade Mehmed'in sünnet şenliğinde ilk geçiş yapan cemaat olması da dikkate değer bir noktadır.[770]

III. Murad'ın yakın irtibatta olduğu şeyhlerden biri de İbrahim el-Kırımî'dir.[771] Saray masraf defterinde 1001(1593) yılının 13 Cemaziyülevvelinde padişah şeyhi İbrahim el-Kırımî'nin vefat etmesi üzerine cenaze için gerekli masrafların sultan tarafından karşılandığı ve İbrahim Cüce aracılığıyla kapı ağasına teslim edildiği yazılıdır.[772] III. Murad'ın isteği üzerine Kırımî, İbrahim Efendi'den Nûr Suresinin tefsirini yazmasını istemiştir. Atâyî, Kırımî'nin yazmış olduğu yazıyı gördüğünü söyler.[773]

Şemsîler, Uşşâkîler sultanın teveccüh gösterdiği diğer tarikatlardır. Şemsîlerde özellikle Şemseddin-i Sivâsî, yazmış olduğu eserlerin birçoğunu III.

---

[764] Osman Yiğit, **Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi 34 Numaralı Filori Defteri (Değerlendirme-Transkripsiyon)**, s. 197, 232, 311, 360, 387, 419, 525, 700, 763, 884, 938, 1086.
[765] **A.e.,** s. 273.
[766] **A.e.,** s. 456.
[767] **A.e.,** s. 520.
[768] **A.e.,** s. 559. Hasan Efendi ayrıca Valide Atik darülkurrasının meşihatından sorumlu kişidir.
[769] **A.e.,** s. 572.
[770] Ferâhî, **Sûrnâme: Bir Özge Âlem-Osmanlı Pâyitahtında 1582 Şenliği**, s. 180.
[771] Mykhaylo M. Yakubovych, "Neglected Ottoman Sufi Treatise from 16th century: Mawâhib al-Raḥman fî bayân Marâtib al-Akwân by Ibrâhîm al-Qirîmî", **Osmanlı Araştırmaları/The Journal of Ottoman Studies**, XLV (2015), s. 137-160; Derin Terzioğlu, "Power, Patronage and Confessionalism: Ottoman Politics as Seen through the Eyes of a Crimean Sufi, 1580-1593." In Marinos Sariyannis (ed.), **Halcyon Days in Crete IX, Political Thought and Practice in the Ottoman Empire**, Rethymnon: Crete University Press, 2019, 149-186.
[772] Osman Yiğit, **Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi 34 Numaralı Filori Defteri (Değerlendirme-Transkripsiyon)**, s. 793.
[773] Nev'îzâde Atâyî, **Hadâ'iku'l-Hakâ'ik fî Tekmileti'ş-Şakâ'ik**, s. 1028.

Murad adına kaleme almıştır. Sivâsî'nin *Mir'âtü'l-Ahlâk*[774] isimli eserini sultana sunması üzerine Sivas yakınlarında bir köydeki tuzla kendisine hibe edilmiştir. Sivâsî ayrıca *İbretnümâ* isimli eserinde de "*Kasîde-i Duâ-yı Pâdişâh*" başlığında uzunca bir şiirde III. Murad'a övgüler vardır.[775] Şemseddin-i Sivâsî, aynı zamanda sultan tarafından gönderilen üç gazeli şerh etmiştir.[776]

2.4.1. Şeyh Şücâ

Bir merd-i Hak ki nâm-ı şerîfi Şücâ' ola
Ol serverün mücâhedesinde ne irtiyâb[777]

Şeyh Şücâ, Atâyî'deki bilgilere göre Acemi oğlanlar zümresindedir ve Abdullah isminde birinin oğludur.[778] Şâbân-ı Velî'ye intisap ettikten sonra Manisa'da tarikatın temsilcisi olarak faaliyetlerini sürdürmüştür.[779] Ahmed b. Salâh Yemen tarihine dair *el-Fütûhâtu'l-Murâdiyye fî Cihâti'l-Yemâniyye* adlı eserinde şeyhin on beş yıl boyunca tasavvufi eğitim gördüğünü yazar.[780]

Gelibolulu Âlî ise şeyhin Arnavud asıllı olduğunu, III. Murad, Manisa'da sancak beyi iken Şücâ'nın bazı büyük kişilerin bahçelerine baktığını söyler. Şeyhin, Ümmî Sinan sufilerinden birine birkaç gün hizmet ederek vâkıa (rüya) yorumlamayı öğrendiğini ve böylelikle Şehzade Murad'ın rüyasını yorumladığını belirten Mustafa Âlî, sultanın gördüğü rüyayı da eserine dâhil etmiştir. Dönemin müelliflerinden Ahmed b. Salâh, Şeyh Şücâ'nın rüya yorumlama konusunda eşsiz olduğunu ve bu hâliyle Hz. Yûsuf'a benzediğini söyler.[781] Ayrıca onun bu ilim sayesinde sultan dâhil onun etrafındaki birçok kişiyi kendisine mürid edindiğini de ekler. Râziye Hatun, Bekir Ağa, Ferruh Lala ve dahi sultanın etrafındaki birçok kişinin Şeyh Şücâ ile irtibatlı olması Ahmed b. Salâh'ı doğrulamaktadır. Şeyhin sultanın rüyasını yorumlamasındaki başarısının onun büyük bir zenginlik kazanmasına vesile olduğunu söyleyen Mustafa Âlî, onun sahip olduğu bahçeler, çiftlikler,

[774] Şemseddin Sivâsî, **Mir'âtü'l-Ahlâk**, Haz.: Birgül Toker, Sivas, Sivas Belediyesi Yayınları, 2015.
[775] Şemseddin Sivâsî, **İbret-nümâ**, s. 56-59.
[776] Süleymaniye Ktp. H. Şemsi F. Güneren, 23, 109b-128a. Sivas Belediyesi Yayınlarından neşredilen şerh Sivâsî'ye değil Haşîmî'ye aittir. [Şemseddîn Sivâsî, **Şerh-i Gazeliyyâti's-Sultan Muradu's-Sâlis**, Haz.: Fatih Ramazan Sürer, Sivas, Sivas Belediyesi Yayınları, 2017.]
[777] İ. Hakkı Aksoyak, **Gelibolulu Mustafa Âlî Divan**, C. 1, s. 283-284, Kaside 86/6.
[778] Nev'îzâde Atâyî, **Hadâ'iku'l-Hakâ'ik fî Tekmileti'ş-Şakâ'ik**, C. 1, s. 1014-1016..
[779] **Târîh-i Peçevî,** Süleymaniye Ktp. Halet Efendi, 613, 192a-b; John J. Curry, "'The Meeting of the Two Sultans': Three Sufi Mystics Negotiate with the Court of Murad III.", s. 226-230
[780] Süleymaniye Ktp. Atıf Efendi 1912, 517b-518a.
[781] Süleymaniye Ktp. Atıf Efendi 1912, 517b-518a.

kayıkhanelerinin birçok büyük devlet adamından fazla olduğunu yazar. Şeyhin bu zenginlik içinde bahçe ve çiftliklerinin her birine hamam yaptırdığını, bunca zenginliğe ve hakkındaki dedikodulara rağmen III. Murad "Şeyh sizin bildiğiniz gibi değildir." deyip inanmaz.[782]

Şeyh Şücâ, Manisa'ya muhtemelen III. Murad'ın şehzadelik yıllarında gelmiştir. *Kitâbü'l-Menâmât*'ta Şeyh Şücâ'yı Şehzade Murad'ı irşad etmesi için Manisa'ya gönderdikleri kayıtlıdır.[783] Râziye Hatun ve sonrasında Şehzade Murad'ın rüyasını yorumlama zamanına (982/1574) bakılırsa bu tarihten daha öncesinde kente geldiği anlaşılmaktadır. *Kitâbü'l-Menâmât*'ta yer alan kayıtlarda şeyhin İstanbul'a geldikten sonra da Manisa'ya ara sıra gittiğini müritleriyle irtibatının devam ettiğini mektuplardaki kayıtlardan öğrenmekteyiz. Şeyh Şücâ'nın bu müridleri hakkında yine mektuplarda kayıtlar bulunmaktadır.[784] Ahmed b. Salâh, Şeyh Şücâ'nın müridleriyle çok fazla ilgilendiğini onlara sahih hadislerden eğitimler gösterdiğini söyler. Yine aynı müellife göre müridlerini bir an olsun boş bırakmayan şeyh çevresinde oldukça sevilen birisidir.[785]

Şeyh Şücâ'nın Şeyh Şâbân-ı Velî'nin müridi olduğuna dair rivayetler, III. Murad'ın Halvetî tarikatına mensup olduğu kanaatini ortaya çıkarmıştır.[786] Kitabın girişinde Sultan'ın vâkı'a ve ilhamlarını kendi el yazısıyla Şeyh Şücâ'ya gönderdiği, Şeyh Şücâ'nın da cevap yazmak suretiyle Sultan'ı irşad ettiği ifade edilir.[787] *Kitâbü'l-Menâmât*'ın geneli III. Murad'ın Şeyh Şücâ'ya sorduğu sorular ve verdiği bilgileri içerirken bazı mektupların satır aralarında şeyhin de cevapları vardır. Hatta bir mektupta sultan, şeyhten gelen cevapların bir kitap hacminde olduğunu söyler.[788]

III. Murad henüz Manisa'da şehzade iken Şeyh Şücâ ile rüyalarının yorumlanması vesilesi ile irtibata geçmiş ve bu da onun ileride hünkâr şeyhi olmasını sağlayan irtibatın başlangıcı olmuştur. Hasan Bey-zâde şeyhin Manisa'da iki kere

---

[782] Gelibolulu Mustafa Âlî, **Künhü'l-Ahbâr**, Haz.: Ali Çavuşoğlu, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2019, s. 954-955.
[783] "Vilayet-i Saruhan'a Sultan Murad'a var irşad eyle". **Kitâbü'l-Menâmât: Sultan III. Murad'ın Rüya Mektupları,** s. 240/1111.
[784] **A.e.,** s. 262-263/1270.
[785] **el-Fütûhâtu'l-Murâdiyye fî Cihâti'l-Yemâniyye**, Süleymaniye Ktp. Atıf Efendi 1912, 518a.
[786] Sultan'ın tasavvufla olan irtibatı ve özellikle Şeyh Şücâ ile olan ilişkisine dair bkz. **Kitâbü'l-Menâmât: Sultan III. Murad'ın Rüya Mektupları,** s. 9-15.
[787] **A.e., s.** 58.
[788] **A.e.,** s. 234/1701.

rüya yorumladığını söyler.[789] *Kitâbü'l-Menâmât*'ın girişinde şeyh ile sultanın bir kere görüştüğü kayıtlıysa da dönemde yazılmış diğer kaynaklarda ikilinin Bozdağ yaylağında birkaç kere görüştüğü yazılıdır. Bu görüşmelerde geçen ilginç bir olayı Nevʿî-zâde aktarır. Buradaki anlatımda dikkat çeken husus, bir müridin şeyhine nasıl bağlı olacağı ve şeyhin müridini nasıl sınadığıdır. Burada şeyhin yapmış olduğu keramet (aslında hile) sonucunda sultan ona daha çok bağlanmıştır:

> *Mervîdür ki Sultân Murâd Hân hazretlerine evvel mülâkâtı Magnisa'da Boztag yaylakında vâki' olup ol şehr-yâr-ı kerîmün bir müşebbek top-ı 'anberînesi var imiş. Dest-hoş-ı keff-i 'atâ-bahşı olup dâ'imâ ellerinden gitmez imiş. Esnâ-yı musâhabetde şeyhden destgîrî-i inâbet ve îsâl-i ser-menzil-i hakîkat recâ eyledükde suhan-dâne cevâb virür ki "Pâdişâhum, mürîde lâzım olan evvelâ kemâl-i teslîm ve şeyhe itâ'atdur. Meselâ elinüzde olan murassa' şebîke içre şemmâme-i 'anber ki süveydâ-yı dil gibi derûnınuzda yir itmişdür, anı izâ'at itmeyünce kalb-i meşgûlinüze mahabbet-i İlâhiyye hulûli mümkin degüldür." Şeh-zâde-i 'âlî-şân bu kelâmı istimâ' idicek fi'l-hâl şemmâmeyi şeyhe teslîm ider. Şeyh dahı bî-tereddüd kenâre-nişîn oldukları nehr-i cârîye pertâb idüp ser-fürû-bürde-i murâkabe olur. Meger ol şemmâme şeklinde bir top peydâ eyleyüp âstîni içinde pinhân itmiş imiş ve suya atdugı ol 'amelî şemmâme imiş. Bir sâ'atdan sonra baş kaldurup "Garazum sizi imtihân idi. Bârek'allâh teslîm ü rızâ ve isti'dâd-ı terk ü fenâ ancak olur. İmdi şemmâmeyi pertâb iden kimse lücce-i nâ-ka'r-yâbdan dest-i kerâmetle ihrâca kâdirdür." diyüp şemmâmeyi âstînden âşikâr ve galtân-ı pîşgâh-ı şehr-yâr eyleyüp bu tarîkla mu'tekad-ı pâdişâh ve şeyh-i kerâmet-penâh olur.*
>
> ***Beyt***
>
> ***به زیر دلق ملمع کمندها دارند***
>
> ***درازدستی این کوته آستینان بین***
>
> [*Derviş cübbesinin altında parlak kementleri vardır. Şu yeni, kısa kişilerin uzun elliliğini gör." Hâfız-ı Şîrâzî.*][790]

III. Murad'ın tahta çıktıktan sonra Şücâ'yı şeyhi olarak kabul etmesi ile Hünkâr Şeyhi olarak anılan Şeyh Şücâ bu tarihten itibaren hem Manisa ahalisi hem de İstanbul'daki kişiler için sultana ulaşmak adına bir aracı olarak görülmüştür. *Kitâbü'l-Menâmât*'taki bilgilerden III. Murad'ın tahta çıktıktan sonra şeyhini de İstanbul'a getirdiği fakat Şeyh Şücâ'nın sürekli Manisa'ya gitmek istediği anlaşılmaktadır. Mektupların birinde Şeyh'in İstanbul'dan Manisa'ya gitmek istemesi üzerine sultanın şeyhine bir ev hediye ettiği kayıtlıdır.[791] III. Murad'ın şeyhine Ayasofya civarındaki ev hediye etmesi muhtemelen bu olay neticesinde

[789] Hasan Bey-zâde Ahmed Paşa, **Hasan Bey-zâde Târîhi**, C. II, s. 422.
[790] Nev'îzâde Atâyî, **Hadâ'iku'l-Hakâ'ik fî Tekmileti'ş-Şakâ'ik**, s. 1015.
[791] **Kitâbü'l-Menâmât: Sultan III. Murad'ın Rüya Mektupları,** s. 228-229/1018.

olmuştur. Bu evi Ayasofya yakınlarında verilmesinin sebebi sultanın şeyh ile daha çok görüşme isteğinden olabilir. Sultanın şeyh ile bu kadar görüşme isteğine hatta adamlar göndertip kendisini aratmasına rağmen şeyhin sultana karşı bir kayıtsızlığı söz konusudur.[792] Hususi mektuplarında yer alan bir kayıtta Mehmed Paşa (muhtemelen Doğancı Mehmed Paşa) aracılığıyla şeyhe ev hediye edilmiştir.[793] Bu evin tasviri ile ilgili devrin önde gelen müellif/şairlerinden Kefevî Hüseyin Efendi'nin *Râz-nâme* isimli eserinde ilginç bir anekdot vardır. Kefevî bizzat şeyhten dinlediği üzere, sultan tahta geçtikten sonra vezirlerin saraylarına benzer bir köşkü kendisine hediye ettiğini fakat şeyhin bunun 'dervişliğine yakışmayacağını' bildirerek reddettiği yazılıdır. Metnin devamında ise Kefevî, şeyhin Kur'an'dan tefeül yaptığını çıkan âyetin anlamı ile bu hediyenin Allah'ın bir ihsanı olmasından dolayı kabul ettiğini yazar:

> *Merhûm Şeyh Şücâ Efendiden şöyle istimâ itdüm ki merhûm pâdişâhun cülûs-ı hümâyûnlarıyla serîr-i saltanat ve tâc-ı pür-ibtihâc-ı hilâfet zîb ü zinet bulduğı esnâda müşârün ileyh 'azîz-i sâhib-temyîz hakkında 'avâtıf-ı 'aliyye-i Husrevânî zuhûra gelüp vüzerâ serâyın mümâsil bir bî-misl bir mesken-i latîf cenâb-ı şerîflerine temlîk ü tekîf olındukda 'böyle mükellef şâhâne devlet-hâne bizüm şânumuza ve vaz'-ı dervîşânemüze lâyık ve rızâ-yı Hakk'a muvâfık ola mı' deyü ser-i endîşe ve tahayyüri ceyb-i murâkabe ve tefekküre çeküp teveccüh ü istigrâkları esnâsında hazret-i Kur'ân-ı 'azîmden tefe''ül kılmağa mülhem olup tevekkül-i hâs ve Fâtiha vü İhlâs ve Mushaf-ı şerîfi açduklarında bu âyet-i pür-beşâret* « هٰذَا عَطَاؤُنَا فَامْنُنْ اَوْ اَمْسِكْ بِغَيْرِ حِسَابٍ » *["İşte bu bizim ihsanımızdır. Artık sen de (istediğine) hesapsızca ver yahut verme" dedik. Sâd, 38/39.] zikrolınan 'atiyye-i pâdişâhî mahz-ı mevhibe-i İlâhî olup hüsn-i kabûli vâcib olmaga işâret eyler.*[794]

III. Murad'ın, şeyhine bu ev dışında hediye ettiği başka bir ev daha vardır. Mehmed Paşa (muhtemelen Sokollu Mehmed Paşa çünkü mektubun devamında veziriazam ile haber gönderme bahsi vardır) ile günlük kullanılmak üzere şeyhe elli akçe gönderilmiş ve bir de ev tedarik edilmiştir. Mektubun devamında huzur-ı kalb

[792] **A.e.,** s. 235/1078.
[793] **A.e.,** s. 260/1251.
[794] İ. Hakkı Aksoyak, **Kefeli Hüseyin/Râznâme**, s. 125-126.

ile oturmayı temenni eden sultan bazı vakitler şeyh ile burada görüşüp konuşmak istediğin söyler.[795] İlk ev III. Murad'ın rüyasının yorumlanması ve şeyhin İstanbul'a geldikten sonra Manisa'ya gitme isteği üzerine verilmişken ikinci ev ise *Kitâbü'l-Menâmât*'ta sultanın yazdığı üzere şeyhin evinin yanmasından dolayı verilmiştir.[796] Şeyh Şücâ'nın evinin yanması mektubun içeriğinden de anlaşıldığı üzere İran savaşlarının başlangıcında (985/1578) olmuştur. Muhtemelen ikinci ev de bu tarihe yakın bir zamanda hediye edilmiştir.

Sultanın şeyh ile görüşmek için ev hediye etmesine rağmen şeyhin İstanbul'da durağan bir hayat yaşamadığı yine mektuplarda birkaç yerde zikredilir. Bu gezintiler ile ilgili olarak ilk kayıtta sultanın şeyhini her yerde arattığı ama görüşmek için bir türlü bulamadığını söylemesi üzerine haberimiz olmaktadır. Hatta sultan nerelerde gezdiği konusunda şeyhine soru sorar.[797] Bir başka mektup ise muhtemelen Şeyh Şücâ'nın İstanbul'dan ayrılması üzerine kaleme alınmıştır. Çünkü sultan şeyhine sağlıcakla gidip gelme temennisinde bulunur.[798] Şeyh Şücâ'nın bazen gezintilere çıktığı yine mektuplardan anlaşılmaktadır. Dağ gezintisine çıkan şeyh burada biriyle görüşmüştür. Sultan ise hem gezintinin sebebini hem de şeyhin dağda görüştüğü kişiyle neler konuştuğunu merak ettiği için mektubu yazmıştır.[799] Şeyhin gezintileriyle ilgili Ahmed b. Salâh da eserde onu İstanbul'da birkaç kez tek başına gezerken gördüğünü söyler ve "Fakir ve acizliğin heybeti içerisinde, hakir ve zayıf bir miskin suretinde tek başına yürürken gördüm. *Bununla birlikte basiretiyle ihtisas ve marifet ilminin sancağı altında müşahede hâlindedir.*" ifadesini de kullanır.[800]

III. Murad, Şeyh Şücâ'yı şeyhi olarak gördükten özellikle tahta çıktığı zamandan itibaren belirli aralıklarla Şücâ'ya tasadduk etmesi için ve harçlık maksadıyla para göndermiştir. Harçlıkların bir kısmı özellikle Kurban ve Ramazan bayramları vesilesiyle gönderilmiştir. *Kitâbü'l-Menâmât*'ta sultanın şeyhine 23 kez harçlık gönderdiği kayıtlıdır ve bunların bazıları Râziye Hatun aracılığıyla verilmiştir.[801] Saraya ait harcama defterinde III. Murad'ın birçok şeyhe para ihsan

[795] **Kitâbü'l-Menâmât: Sultan III. Murad'ın Rüya Mektupları,** s. 260/1251.
[796] **A.e.,** s. 301/1546.
[797] **A.e.,** s. 242/1130.
[798] **A.e.,** s. 245/1150.
[799] **A.e.,** s. 239/1105.
[800] **el-Fütûhâtu'l-Murâdiyye fî Cihâti'l-Yemâniyye**, Süleymaniye Ktp. Atıf Efendi 1912, 517b.
[801] Harçlık konusu ile alakalı mektup numaraları sırasıyla; **Kitâbü'l-Menâmât: Sultan III. Murad'ın Rüya Mektupları,** 1052, 1055, 1092, 1139, 1141, 1145, 1165, 1208, 1223, 1276, 1277, 1285, 1308, 1366, 1379, 1483, 1490, 1601, 1622, 1835, 1836, 1850.

etmesine rağmen Şeyh Şücâ'ya gönderdiği kayıtlar bu deftere kaydedilmemiştir. Bu da padişahın gönderilen paraların kendi hususi harcamalarından yaptığını göstermektedir. Diğer yandan kaydın olmaması sultanın bu harcamaları gizli tutmak istemesinden kaynaklı olabilir.

Şeyh Şücâ'nın İstanbul'da iken Manisa halkının vergileri ile ilgili olarak sultandan talepleri olmuştur. Bu taleplerden biri özellikle savaş zamanlarında toplanan avârız vergisinin alınmaması ile ilgilidir. Şeyhin istediği muhtemelen İran seferi için yapılan hazırlıklarda toplanan vergilerden Manisa'nın muaf olmasıdır. Şeyhin bu talebine karşılık olarak sultan onun hatırı için bu yıl muaf olunacağını fakat beytü'l-malda uzun seferler sonucunda sıkıntılar oluştuğu ve bunun da şeyh tarafından malum olduğunu söyler.[802] Seferlerin mali sıkıntısı 1589 Beylerbeyi olayına sebep olur. Şeyhin bu talepleri ve maddi tasarruflar istemesi onun sadece bir tarikat şeyhi olmadığını devletin mali durumuyla da ilgilendiğini gösterir. Kitapta yer alan başka bir mektupta ise vergi alınmadığına dair sultan, şeyhine bilgi vermektedir.[803] Yine *Kitâbü'l-Menâmât*'ta Manisa ahalisinin şeyh aracılığıyla sultandan talepleri olmuştur. Fakat mektupta bu talebin ne olduğuna dair bir bilgi yoktur.[804] Başka bir kayıtta ise Şeyh, Manisa ahalisi için talepte bulunmuş ve sultan da defterin incelendiğini ve buna göre karar verileceğini söylemiştir. Bu mektup muhtemelen vergi öncesi toplanan mahsullerin deftere kayıt edilmesi ve hesaplanmasıyla ilgilidir.[805] Manisa'nın vergi muafiyetiyle ilgili olarak şeyhin mektuplarda farklı zamanlarda talepleri devam etmiştir.[806] III. Murad da şeyhinin bu taleplerine her seferinde olumlu cevap vermiştir.[807] Şeyh Şücâ Manisa ve ahalisi için bu kadar talepte bulunmasının yanı sıra bu kentte yer alan olumsuz durumları da doğrudan sultana iletmektedir. Olayın içeriği hakkında bilgi olmamakla birlikte padişah tarafından şeyhe yazılmış bir mektupta Manisa kadısının bir kabahat işlediği ve şeyhin isteği üzerine azledileceği kayıtlıdır.[808]

Şeyh Şücâ'nın sultan ile ilişkisi mürid-mürşid olmaktan öteye taşındığına dair bazı bilgiler mevcuttur. *Kitâbü'l-Menâmât*'ta yer alan bazı mektuplarda sultan,

[802] **A.e.,** s. 233/1054.
[803] **A.e.,** s. 240/1113.
[804] **A.e.,** s. 279-280/1398.
[805] **A.e.,** s. 291/1480.
[806] **A.e.,** s. 297-298/1523.
[807] **A.e.,** s. 329/1738.
[808] **A.e.,** s. 340/1838.

şeyhini bir bilgi ağı gibi kullanmakta ve sürekli yaşanan olaylar ile ilgili ondan haberler almaktadır. Bu durumdan dönemin Venedik elçisi Correr dahi haberdardır.[809] Tabii elçinin bu raporuna ihtiyatla yaklaşmak gerekir. Bu kayıtların bazılarında sultanın kendisinin dahi verilen kimi bilgilerden habersiz olması dikkat çekicidir. Osmanlı ordu serdarı Özdemiroğlu Osman Paşa ile Kırım hanı Mehmed Giray arasında yaşanan savaşta[810] Mehmed Giray'ın yenileceğini anlayıp firar etmesi ile ilgili malumatı padişaha bildiren şeyhe cevaben III. Murad "*Benim ruhum, 'Tatar kaçtı' deyü buyurmışsız, biz işitmedük, siz kimden istimâ' eyledünüz?*"[811] diye sormuştur. Bunun gibi *Kitâbü'l-Menâmât*'ta birçok örnek bulunmaktadır. Örneğin, sultan İstanbul'da şarap içilip içilmediğini şeyhine sormuştur.[812]

III. Murad'ın sadece şehirde olup bitenler ve devam eden seferler hakkında şeyhine sorular yöneltmemiş; bazen de İstanbul'a yeni gelmiş çeşitli tarikat şeyhleri ve sultan ile görüşmek isteyen kişi ve şeyhler hakkında da Şeyh Şücâ'dan bilgi almaya çalışmıştır. Kendisine "Rabbin Âd kavmine neler etti görmedin mi?" (Fecr, 6) âyetini gönderip muhtemelen ibret almasını isteyen Mehmed Dede isimli birinin kim olduğuna dair Şeyh Şücâ'ya sorular soran III. Murad bu konuda ivedi bir cevap beklemektedir.[813] Yine Şeyh Süleyman ismindeki bir şeyhin kim olduğuna dair Şeyh Şücâ'dan bilgi istemektedir.[814] III. Murad'ın Hüsameddin-i Uşşâkî dâhil bu silsileye bağlı hem Memi Cân hem de sonrasında onun müridleri Subhî ve Ahmed Sâfî ile irtibatı olmasına rağmen *Kitâbü'l-Menâmât*'ta Şeyh Uşşâkî isminde adı Alaeddin olan bir şeyh hakkında yine de Şeyh Şücâ'ya sorular yöneltir. Bu durum sultanın Uşşâkîler ile irtibatı olmasına rağmen şeyhine danışmayı tercih ettiğini gösterir. Sultan hem Şeyh Uşşâkî hem de onun bir müridi olduğu ve şeyhinin bu kişilerle sohbet edip etmediğini sorar.[815] Muhtemelen diğer şeyhler gibi bu kişiler de sultan ile görüşmek istemiştir.

Şeyh Şücâ'nın Hünkâr Şeyhi olması ve sultanın çoğu zaman şeyhinin ricalarını yerine getirmesi devlet içi atamalarda Şücâ'nın etkisi daha da belirgin hâle gelmiştir. *Kitâbü'l-Menâmât*'ta bahsedilen içeriklere göre ikiye ayrılabileceği daha

[809] Özlem Kumrular, **Haremde Taht Kuranlar: Nurbanu ve Safiye Sultan**, s. 163.
[810] Reyhan Şahin Allahverdi, **Kafkas Fatihi Özdemiroğlu Osman Paşa**, s. 236.
[811] **Kitâbü'l-Menâmât: Sultan III. Murad'ın Rüya Mektupları,** s. 325/1711.
[812] "… Ve benüm sa'âdetüm, şimdi şehr nicedür, şarâb içilür mi? Lutf idüp bildüresiz…" **A.e.,** s. 250/1194.
[813] **A.e.,** s. 175-176/706.
[814] **A.e.,** s. 232/1046.
[815] **A.e.,** s. 245/1153.

önce belirtilmişti. Bu mektuplarda tasavvufi konuların dışında kalan kısımda çoğunlukla devlet işleyişi ile ilgili malumatların yanı sıra harici birçok gelişmeye dair kayıtlar mevcuttur. Bu kısımda dikkat çeken noktalardan biri Sokollu Mehmed Paşa'ya karşı olan hizip içerisinde yer alan[816] Şeyh Şücâ'nın özellikle onun vefatından sonra devlet kademelerindeki atamalarda etkin rol oynamasının mektuplara yansımasıdır. Herhangi bir gelir elde etmek isteyen, mansıp peşinde olan birçok kişi Şeyh'in aracılığıyla sultana ulaşmaya çalışmıştır. Mustafa Âlî'nin Şeyh'e kaside yazmasının sebebi de budur.

Şeyh Şücâ, özellikle kendine bağlı mürid veya kişiler için taleplerde bulunmuştur. Râziye Hatun'un eşi Bekir Ağa ve Eyyüp isminde biri için zevayid talep eden şeyhe, sultan cevap olarak Eyyüp için zevayid olmadığını fakat selâtîn zevayidinden Bekir Ağa'ya verilebileceğini söyler.[817] Bekir Ağa'nın tercih edilmesinde Râziye Hatun'un da rolü muhtemeldir. Bir diğer örnek ise Şeyh Şücâ'nın nerede olduğunu belirtilmeyen bir köyün mahsulüne talip olmasıdır. Hatta şeyhin bu talebinden sonra sultan sipahi tımarı olan bu köyün ne kadar mahsule sahip olduğunu öğrenmek için bir sipahi görevlendirmiştir.[818]

Şeyh Şücâ'nın III. Murad'ın 12 yıl boyunca lalası olan Ferruh Bey için taleplerinden daha önce bahsedilmişti. Şeyhin Ferruh Lala'dan sonra en çok talepte bulunduğu ikinci kişi ise Halil Bey'dir. Defterdâr Halil için Şeyh Şücâ sancak veya zeamet verilmesini isteyince sultan şeyhini kıramayacağını ve talebinin yerine getirileceğini söyler.[819] Halil için verilen bu mevki kendisine yetmemiş olacak ki sultan tarafından yazılan başka bir mektupta Halil'in beylerbeylik sevdasına düştüğü görülür. Halil'in şeyhin muhiplerinden olması ve şeyh tarafından önerilmesine rağmen sultanın kendisine karşı memnuniyetsizliği mektuba da yansımıştır.[820] Halil'in Şeyh Şücâ'nın müridlerinden olduğu ve şeyh tarafından kendisine lütuf gösterildiği bir başka mektubunda zikredilir. Bu sefer Şeyh Şücâ'ya bir iftira atıldığını, bunun da Halil tarafından yapıldığını söyleyen Sultan, onun asılmaya layık biri olduğunu ve şeyhin adını lekeleyenin o olduğunu belirtir.[821] Halil'e karşı sultanın hoşnutsuzluğu olmasına rağmen Şeyh Şücâ ısrarla taleplerde bulunmuştur. Bu

[816] Cornell H. Fleischer, **Tarihçi Mustafa Ali-Bir Osmanlı Aydın ve Bürokratı**, s. 73.
[817] **Kitâbü'l-Menâmât: Sultan III. Murad'ın Rüya Mektupları,** s. 242/1134.
[818] **A.e.,** s. 243/1137.
[819] **A.e.,** s. 271/1337.
[820] **A.e.,** s. 275/1364.
[821] **A.e.,** s. 281/1411.

taleplere karşı Halil de şeyhin ne bulduğunu soran III. Murad, onun bazı yolsuzluklar yaptığını hatta birçok kişiden altın aldığını söyleyerek Halil'i cezalandırmak için şeyhten izin ister.[822] Halil'in şeyh nezdindeki itibarını kıskandığını hissettiren sultan, kendisine ruk'a sunan Halil'in talebini şeyhe iletmiştir.[823] Bu mektupların dışında Şeyh Şücâ, Halil için yine birçok kez sultandan taleplerde bulunmuştur.[824]

Şeyh Şücâ'nın taleplerinde muhtemelen kendi müridlerini gözettiği, sultanın verdiği cevaplardan anlaşılmaktadır. Şeyhini kıramayan III. Murad'ın her seferinde şeyhin sultandan farklı kişiler için mansıp, tayin veya maddi başka karşılık istediğini *Kitâbü'l-Menâmât*'ta görmekteyiz. Şeyh Şücâ, muhtemelen muhiplerinden olan Osman Bey için sancak beyliği[825], Hasan Çavuş için Yenişehir kadılığı[826], ismi belirtilmeyen biri için Mısır Beylerbeyliği[827], Mustafa isminde biri için Kefe beyliği[828], ismi belirtilmeyen biri için İstanbul subaşılığı[829], kapıcı Ahmed için çavuşluk[830], Mustafa için sipahilik[831], Sünbül Memi ve Hüseyin için defter eminliği[832] olmak üzere sultandan birçok istekte bulunmuştur. III. Murad'ın bu taleplerin bazılarına çeşitli gerekçeler göstererek olumsuz yanıt vermesine rağmen birçoğunu yerine getirdiği yine mektuplardan anlıyoruz. Tüm bu mektuplardan görüldüğü üzere III. Murad'ın Şeyh Şücâ ile ilişkisinde sürekli bir mansıp ve talep peşinde koşanların mevzubahis olduğu gözlemlenmektedir. Şeyh Şücâ'nın *Kitâbü'l-Menâmât*'ın ilk bin mektubunda sultanın tasavvufi sorularına zaman zaman cevap vermesine rağmen onun daha çok hükümdarlığı ile ilgilendiği kitabın diğer mektuplarında açıkça ortaya çıkmaktadır.

Şeyh Şücâ'nın *Kitâbü'l-Menâmat*'ta zaman zaman hastalandığı da kayıtlıdır. III. Murad'ın ' "*Mizâc-ı şerîfinüz hoş degülmiş."* ifadesinden şeyhin sağlığı ile ilgili haberleri ikisi arasında mektupları taşıyan kişiler aracığıyla öğrendiği

[822] **A.e.,** s. 290/1472.
[823] **A.e.,** s. 305-306/1578.
[824] **A.e.,** s. 308/1595, 322/1688, 337/1797.
[825] **A.e.,** s. 286/137.
[826] **A.e.,** s. 269/1325.
[827] **A.e.,** s. 280/1399.
[828] **A.e.,** s. 285/1433.
[829] **A.e.,** s. 287/1446.
[830] **A.e.,** s. 299/1534.
[831] **A.e.,** s. 299/1535.
[832] **A.e.,** s. 303/1565.

anlaşılmaktadır.[833] Bu mektup dışında iki yerde daha şeyhin hastalandığı ve sultanın şifalar dilediği kayıtlıdır.[834]

Şeyh Şücâ, 996/1588 yılında vefat etmiş ve Şehzade Mehmed Camii'nde ulemanın da katılımıyla kılınan namazın ardından Haliç tarafına defnedilmiştir. Atâyî, şeyh için sultanın kapısına Arap ve Acem'den gelen açgözlü kişilerin kıblegâhı olduğunu ve bu kişilerin Belâm-ı Ba'ûr ile Bersisâ-yı Rahib gibi olup şeyhi de saptırdıklarını söyler.[835] III. Murad'ın Şeyh Şücâ ile irtibatı şehzadeliğinden itibaren mürid-şeyh ilişkisi şeklinde Şeyh'in ölümüne kadar devam etmiştir.[836] Manisa yıllarından beridir III. Murad'ın yakınında olan şeyh, Sokollu Mehmed Paşa'nın ölümüyle oluşan güç odakları arasında yer almıştır.[837] Bu gücün etkisi dönemin birçok kişisi ve müellifi için çekim noktası oluşturmuş olmalı ki *Kitâbü'l-Menâmât*'ta özellikle ilk bin mektuptan sonraki mektupların çoğunluğu siyasi atamalar ve talepler üzerine kurulmuştur. *Kitâbü'l-Menâmât*'ta hem Şeyh Şücâ'nın kendisi hem de onun yakınında bulunan kişilerin şeyh aracılığıyla sultandan taleplerde bulunması Atâyî'nin bahsettiği 'tamahkârlık' durumunu daha iyi açıklamaktadır. III. Murad'ın şehzadeliği sırasında şeyh aracılığıyla sürekli makam talebinde bulunan Lala Ferruh'un durumu buna bir örnektir.[838]

Şeyh öldükten sonra kayıkla denizden geçirilmeye çalışılmış; ancak denizin dalgalı olması nedeniyle gemiye konan taş ile karşı yakaya geçirilmiştir ve Haliç tarafına defnedilmiştir. Peçevî, şeyhin ölümünden sonra halka tercüman olur şekilde "*Ne iltifât-ı pâdişâhî ve ne cem' itdügi menâhî fâide vermediğini*" yazar.[839] Bu duruma yine aynı dönemde yaşayan Kemâlî mahlasıyla şiirler yazan Alî Efendi de bir tarih düşürmüştür:

Taş gemisine kodılar ölicek
Bü'l-'aceb remz-i garîb oldı ana
Didiler keşf ile târîhin anun

[833] **A.e.,** s. 225/999.
[834] **A.e.,** s. 237/1087, 257/1233.
[835] Nev'îzâde Atâyî, **Hadâ'iku'l-Hakâ'ik fî Tekmileti'ş-Şakâ'ik**, s. 1014.
[836] Kırımî, [Sultan Murad'a dair bir risale], SK, H. Hüsnü Paşa 763/19, 103b.
[837] Günhan Börekçi**, Factions and Favorites at the Courts of Sultan Ahmed I (r. 1603-1617) and His Immediate Predecessors**, s. 32.
[838] **Kitâbü'l-Menâmât: Sultan III. Murad'ın Rüya Mektupları,** s. 230/1031, 231/1035, 238/1098, 241/1124.
[839] **Târîh-i Peçevî,** Süleymaniye Ktp. Halet Efendi, 613, 193b.

Taş gemisiydi ana tâ evvel sezâ (996/1588)[840]

Şeyhin bilindiği kadarıyla dört oğlu (Mâh-ı Ranâ'dan olma Süleyman ve Ahmed, Belkıs'tan olma Mehmed ve Mustafa[841]), üç kızı (Râbia, Râziye ve Kerîme) vardır. Oğlu Süleyman'ın vefatı dolayısıyla dönemin şairlerinden Hâşimî tarih düşürmüştür.[842] Süleyman öldükten sonra Kuruçeşme'de bulunan bahçesi satılmış ve vasîsi Hasan Ağa tarafından kardeşi Ahmed'e verilmiştir.[843] Şeyhin iki eşinin olduğu yine arşiv belgelerinde ortaya çıkmaktadır. Süleyman ve Ahmed'in annesinin ismi Mâh-ı Ranâ bint Abdulâh olarak kayıtlıdır.[844] Diğer yandan Topkapı Arşivi'nde yer alan bir belgede şeyh öldükten sonra vefat eden kızı Râziye Hatun'un ve şeyhin eşi olan Belkıs Hatun ile ilgili miras konusunda bir hüküm yer almaktadır. Bu belgeden şeyhin eşinin isminin Belkıs olduğu anlaşılmaktadır.[845] Yine arşivde şeyhin ölümünden sonra miras konusundaki bir belgede Kerîme isminde bir kızının olduğu kayıtlıdır.[846] Şeyh öldükten sonra Süleyman, Ahmed ve Râbia'nın vasîsi olarak Hasan Ağa'nın ismi geçmektedir. Belgelerde yer ismi olarak şeyhin Kuruçeşme civarındaki ev ve bahçesinden bahsedilmektedir. Zaten verilen hükümlerin çoğu burasının paylaşımı ile ilgilidir.

Kitâbü'l-Menâmât'ta yer alan bazı mektuplarda şeyhin çocuklarına dair kayıtlar mevcuttur. Bu kayıtların ilkinde şeyhin bir kızının ölmesi üzerine III. Murad taziyede bulunmuştur.[847] Bir diğer kayıt yine şeyhin kızının ölmesi ve sultanın taziye bulunması üzerinedir. Sultan bu ölümü "*tebdîl-i sûret-i fenâ idüp âlem-i gayba varmış*" şeklinde ifade etmiş ve ardından Mü'min Sûresi 12. âyetini eklemiştir (*Artık hüküm, yüce ve ulu olan Allah'a aittir*.). Bu ifadeler sultanın şeyhine ve ailesine karşı

[840] Nev'îzâde Atâyî, **Hadâ'iku'l-Hakâ'ik fî Tekmileti'ş-Şakâ'ik**, s. 1015.
[841] TSMA. E. 1074/57.
[842] Oktay Selim Karaca, **Hâşimî Divanı (Hayatı, Sanatı, Eserleri ve Karşılaştırmalı Metni)**, s. 174.
Mahdûm-ı bî-nazîri begün Şeyh Efendi'nün
Derd ana hâke düşdi idüp cismini gubâr

Nâmıyla 'âlem içre Süleymân-ı vakt idi
Bâd-ı ecel irince anı kıldı hâk-sâr

Târîhini te'essüfle didi Hâşimî
Hayfâ ki bâda virdi Süleymân'ı rüzgâr (1001/1592)
[843] TSMA. E. 1074/58.
[844] TSMA. E. 1074/58.
[845] TSMA. E. 1276.
[846] TSMK. A. 1074/53.
[847] **Kitâbü'l-Menâmât: Sultan III. Murad'ın Rüya Mektupları,** s. 227/1010.

duyduğu hürmeti gösteren ilginç bir nottur.[848] Şeyhin oğlunun hastalanmasına dair de *Kitâbü'l-Menâmât*'ta başka bir not daha vardır fakat bu mektuplarda hangi oğlu olduğu belirtilmemiştir. Mektuptan anlaşıldığı üzere şeyhin oğlu hastalanmış, sultan ise hastalığının durumunu sormuştur.[849] Diğer iki mektup da yine şeyhin aynı oğlunun hastalanması ve durumunun sorulması ile ilgilidir.[850]

Şeyh Şücâ 984/1576'da Şâbân-i Velî Cami'yi tamir ettirmiştir. Tamir sonrası kitabede şu ibare yer almaktadır:

> Sultân Murad'a mürşîd olan Şücâ Efendi
> Tecdîd idüp binâsın câmi'i itdi pür-nûr
> Dervîş Ömer vefâ-yı tecdîde didi târîh
> Câmi'-i Şa'bân Dede oldı ziyâde ma'mûr (984/1576)

Gelibolulu Âlî, Şeyh Şücâ adına 35 beyitlik Türkçe bir kaside kaleme almıştır. Âlî, Şeyh'in III. Murad'ın rüyasını yorumlamasından yola çıkarak, Hz. Yûsuf'un rüyayı yorumlama mucizesine atıf yapar. Döneminde en çok eleştirilen kişilerin başında gelen birisi için kaside yazan Âlî, burada da genel tavrını ortaya koymuş ve şeyhten kendi için isteklerde bulunmuştur. Fleischer, bu kasidenin yazımı ile ilgili "Âlî'nin ömrünün sonuna değin mesleki yaşamına yaklaşımını belirleyen fırsatçı ve ikiyüzlü ilerleme düşkünlüğünü açıkça ortaya koyar"[851] ifadesini kullanır. Âlî, şiirde kendisini '*Câmî-i Rûm*' olarak nitelendirmiş ve manzum, mensur olarak on dört kitap yazdığını söylemiştir:

> Tabʿum zücâcı Câmî-i Rûm eyledi beni
> Rengîn sözüm safâda misâl-i şarâb-ı nâb
>
> Zihnüm münevver oldı meh-i çâr-deh gibi
> On dörde çıkdı nazm ile nesr itdügüm kitâb
>
> Koşsam semend-i hiddet-i tabʿum bu ʿarsada
> Görmez tozını peyk-i nesîm itse bin şitâb
>
> Bir himmet eyle terbiyet it dürr-i nazmumı
> Ben hâksârı bilsün o şâh-ı felek-cenâb
>
> ʿAsrında böyle şâh-ı kerîmün revâ mıdur

[848] **A.e.,** s. 341/1832.
[849] **A.e.,** s. 288/1452.
[850] **A.e.,** s. 307/1588, 1589.
[851] Cornell H. Fleischer, **Tarihçi Mustafa Ali-Bir Osmanlı Aydın ve Bürokratı**, s. 75.

Ben nâ-murâdı çigneyeler nitekim türâb[852]

2.4.2. Şeyh Mehmed Dâğî

Şeyh hakkında en ayrıntılı bilgi dönemin tanınmış müelliflerinden Gelibolulu Âlî tarafından kaleme alınmıştır.[853] Yine Mehmed Dâğî hakkında bilgi, III. Murad devrindeki kişilerin biyografisinin kaleme alan Nev'i-zâde Atâyî'nin *Şakayık Zeyli*'nde yer almaktadır. Gelibolu doğumlu olan şeyh, ilk önce Uçköprü'de imamlık yapmıştır. İlk mürşidi Şeyh Şâbân-ı Velî'nin müridlerinden Alâeddin Efendi'ye ardından Halvetî tarikatından Gelibolulu Hüsâm Efendi'ye intisap etmiştir.[854] Yaşadığı bir olaydan dolayı kendini şehirden tecrit etmiş ve uzun süre bu şekilde yaşamıştır. Fakat bu olayın ne olduğuna dair kaynaklarda herhangi bir bilgi yoktur. Muhtemelen *Dâğî* olarak anılmasıda bu olaydan dolayıdır. Gazanfer Ağa'nın da aracı olmasıyla III. Murad tarafından İstanbul'a saraya davet edilmiştir ve burada ihsana nail olmuştur. 12 Şa'bân 1003/1594'de Silahdar ağa Şeyh Dâğî için yüz elli sikke filori talep etmiş ve bu da kendisine verilmek üzere Küçük Yûsuf'a teslim edilmiştir.[855]

III. Murad, Şeyh Şücâ vefat ettikten sonra şeyh arayışına girmiş ve etrafındaki kişilerden (özellikle Gazanfer Ağa) bu konuda bilgi almıştır. Dâğî'nin kendi ifadesi ile sikâttan/güvenilir kişilerin önerisi doğrultusunda sultan, Dâğî ile görüşmüştür. Dâğî'nin kastettiği kişinin Gazanfer Ağa'dır. Daha sonra III. Murad ile görüşen Dâğî'ye bu görüşmeden sonra sultan, bir rüyasını göndermiş ve bununla ilgili bir risale yazmasını istemiştir. Hatt-ı hümayun ile gelen bu istekte sultanın bir cuma Hz. Peygamberi rüyasında gördüğü ve onun kendisine nasihat ettiği belirtilir. Bunun üzerine Dâğî de konuyla ilgili Arapça bir risale kaleme alır.[856]

Dâğî Efendi, III. Murad vefat ettikten sonra etkinliğini kaybetmemiş; hem III. Mehmed hem de Valide Safiye Sultan üzerindeki etkisi devam ettirmiştir. Bu

---

[852] İ. Hakkı Aksoyak, **Gelibolulu Mustafa Âlî Divan**, C. 1, s. 283-284.

[853] Reşat Öngören, "Osmanlılar'da Devlet Ricali-Meşayih Münasebetlerinin Boyutlarını Gösteren Yeni Bir Kaynak: Âli'nin Şeyh Mehmed-i Dâğî ile Alakalı Menakıbı", s. 107-113; Ülkü Pınar Avcı, "Unutulan Bir Gönül Eri: Şeyh Mehmed-i Dağî", **Hacı Bektaş Velî Kültür Araştırmaları Dergisi**, Kış 2002, Sayı: 24, s. 17-18.

[854] Selami Şimşek, "Avrupa ile Asya Arasında Önemli Bir Geçiş Noktası Gelibolu'da Tarîkatlar ve Tekkeler = Orders and Dervish Lodges in Gallipoli in the Cross Road of Europe and Asia", Konya, **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, 2007, S. 22, 269-273.

[855] Osman Yiğit, **Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi 34 Numaralı Filori Defteri (Değerlendirme-Transkripsiyon)**, s. 883.

[856] Kırımî, [*Sultan Murad'a dair bir risale*], Süleymaniye Ktp. H. Hüsnü Paşa 763/19, 103b-104b.

dönemde Tırhala kadılığından azledilmiş olan Molla Masum Efendi için devrin neredeyse tüm üst düzey âlim-bürokratlarının yazmış olduğu maruzat belgesi İbrahim Efendi aracığıyla saraya sunmuştur.[857] Âli'ye göre sultan, şeyhten ilk önce Mirahur Hasan Ağa vasıtayla haberdar olmuştur. Atâyî bu sırada şeyh ile tanışma fırsatı bulmuştur. Hicri 1020 yılında vefat eden şeyhin ölümü için "*Tâgî*" lafzı tarih düşürülmüştür.[858] Gelibolulu Mustafa Âlî de Mehmed Dâğî'ye intisap eden kişilerden biridir. 1006/1598 tarihinde yazılmış bir gazelinde bu dönemde oldukça etkin olan Mehmed Dâğî'nin kendisi için muhtemelen sultana ricada bulunduğunu söyler.

Vâsıl-ı Hak Mehmed-i Dâgî
Benüm içün hem oldı minnetdâr[859]

Mehmed Dâğî'nin vefatından sonra Gelibolulu da manevi olarak değerli biri sayılmış bu durum; XVII. yüzyıl şairlerinden Yârî'nin *Dîvân*'ında geçen manzumeden anlaşılmaktadır. Yârî, Dâğî'nin maneviyatı ve türbesinin tasviri için adına 53 beyitlik bir kaside kaleme almıştır.[860]

2.4.3. Aziz Mahmud Hüdâyî

III. Murad'ın şehzadeliğinden itibaren birçok tarikat ve şeyh ile irtibatından daha önce bahsedilmişti. Aziz Mahmud Hüdâyî de III. Murad ile mektuplaşan ve sultan ile irtibatta olan şeyhlerden biridir.[861] Hüdâyî'nin III. Murad'dan itibaren IV. Murad'a dek padişahlara yazmış olduğu mektupların bir araya getirilmesinden oluşan *Tezâkir* isimli mektup mecmuasında III. Murad'a yazılmış altı mektup bulunmaktadır.[862]

Hüdâyî'nin özellikle Safevîlere karşı düzenlenen seferlerde Ferhad Paşa'nın serdarlığı sırasında (992/1586) Osmanlı ordusuna moral olması açısından eşlik ettiği bilinmektedir. Hüdâyî'den önce de Kanûnî'nin son seferi olan Zigetvar'a Şeyh

[857] Süleymaniye Ktp. Fatih, 5427/57, 266b-268a; Hüseyin Örs-Uğur Öztürk, "Masûmiyeti İspatlamak: Tırhala Kadısı Molla Mehmed Masûm'a Görevinin İâde Edilmesi İçin Yazılan Ulemâ Arzuhalleri", s. 773-828.
[858] Nev'îzâde Atâyî, **Hadâ'iku'l-Hakâ'ik fî Tekmileti'ş-Şakâ'ik**, C. 2, s. 1527-1528.
[859] İ. Hakkı Aksoyak, **Gelibolulu Mustafa Âlî Divan-3,** s. 1334.
[860] Nurgül Karayazı, **Yârî Dîvânı**, İstanbul, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2013, s. 404-407, Kaside 25.
[861] Mustafa Salim Güven, **Çeşitli Yönleriyle Aziz Mahmud Hüdayi'nin Mektupları**, İstanbul, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1992.
[862] Hüdâyî'nin bir araya getirilmiş mektuplarının bazılarının İbrahim el-Kırımî'ye ait olduğuna dair bilgiler için bkz. Derin Terzioğlu, "Power, Patronage and Confessionalism: Ottoman Politics as Seen through the Eyes of a Crimean Sufi, 1580-1593.", s. 158-161.

Nureddin Efendi de iştirak etmiştir. Şeyh Şücâ'nın sultanın göndermiş olduğu mektuplara verdiği cevapların çoğu elimizde olmasa da Hüdâyî'nin sultana siyasi olarak cevaplar ve öneriler yazdığı bilinmektedir. Mektuplardan ilki Hicri bin yılın tamam olmasıyla ilgidir. Hüdâyî'nin de muhtemelen bu dönemde yaşamış birçok şeyh ve müellif gibi Hicri bin yıl algısı ile bu dönemde neler olacağına dair bir beklenti içindedir. Mektupta sultana övgü ve duadan sonra Hicri bin yılının *afiyetle ve hayırla tamam* olduğunu söyledikten sonra Hicri bin bir yılının da hayırlı, feth ü nusret ile (fetih ve nusretle kastedilen İran savaşları olmalı) gelmesini temenni eder. Burada Hicri bin yılın "afiyet ve hayırla" ifadesi muhtemeldir ki kıyamet beklentisinin olmadığını göstermek adınadır.[863] İkinci mektup müşahede üzerinedir. Hüdâyî rüyada müşahede hâlinde iken sultan ile konuşur. Akabinde rüyada gördüklerini sultana iletir.[864] Üçüncü mektup İran seferleri sırasında kaleme alınmış ve mektupta Hüdâyî'nin Ferhad Paşa ile sefere katılması üzerine Gilân'ın fethine dair bilgiler mevcuttur.[865] Dördüncü mektup 999/1589 tarihli olup Hüdâyî'nin yazmış olduğu bir kitaptan sultana bahsetmesi hususundadır. Beşinci mektup daha erken bir tarihte 987/1580'de kaleme alınmış ve Hüdâyî, İran seferinin başlangıcına denk gelen bir tarihte gördüğü rüyayı sultana iletmiştir. Rüyasında İran'ın başkentinin fethettiğini ve burasının da Kazvin olduğunu söyler. İran savaşlarının başında Seyyah Lubenau'nun sultanın gördüğü bir rüyayı Şeyh Şücâ'nın zafere yorumladığına dair anlatısında yine aynı durum söz konusudur.[866]

Değerlendirme

Sonuç olarak III. Murad'ın şehzadeliğinden itibaren birçok tarikat ve şeyhle münasebeti olmuştur. Manisa'da sancak beyi iken Hüsameddin Uşşâkî ve Şeyh Şücâ ile irtibat kurmuştur. Şeyh Şücâ'nın müridesi Râziye Hatun aracılığıyla sultana ait bir rüyayı yorumlaması ile başlayan bu irtibat şeyhin ölümüne dek sürmüştür. III. Murad'ın tahta çıktıktan sonra Şeyh Şücâ'yı kendine mürşid edinmesi ile hünkâr şeyhi olan Şücâ, sultanın etrafındaki birçok kişiyi de kendine mürid edinmiştir. Manisa'da iken Şehzade lalası Ferruh Bey, Râziye Hatun ve eşi Bekir Ağa, Şeyh Şücâ ile mürid-mürşid ilişkisi kurmuştur. Râziye Hatun, III. Murad ile Şeyh Şücâ arasındaki mektupları iletenlerden biridir. III. Murad'ın şeyhine başta tasavvufi

[863] Mustafa Salim Güven, **Çeşitli Yönleriyle Aziz Mahmud Hüdayi'nin Mektupları**, s. 10.
[864] **A.e.,** s. 56.
[865] **A.e.,** s. 59-61.
[866] **Reinhold Lubenau Seyahatnamesi: Osmanlı Ülkesinde 1587-1589**, C. 1. s. 324-325.

konular olmak üzere dönemin birçok siyasi ve şahsi bilgileri içeren mektuplaşmaları *Kitâbü'l-Menâmât*'ın doğmasını sağlamıştır. Bu eser sadece vâkıât, ilham ve rüyalardan oluşmamakta; içerisinde özellikle İran savaşları, batı seferleri, bürokratik atamalara dair bilgiler de ihtiva etmektedir. Bürokratik atamaların çoğu Şeyh Şücâ'nın etrafındaki kişiler yahut müridlerine devlette bir görev elde etmek için sultandan taleplerde bulunmasından oluşmaktadır. Diğer yandan devrinde oldukça zengin bir insan olan Şeyh Şücâ ayrıca sultanın başta İstanbul olmak üzere devletin diğer toprakları için haber kaynağı da olmuştur.

Şeyh Şücâ dışında sultan dönemin birçok tarikat ehli ve şeyhi ile irtibatta olmuştur. III. Murad, tahta çıktıktan sonra özellikle imarı konusunda özen gösterdiği Mekke-Medine kentleri için dönemin Şeyhü'l-haremi Ömer Efendi'ye birçok kez cömertçe ihsanlarda bulunmuştur. Sultanın ayrıca Uşşâkî tarikatından başta Hüsameddin Uşşâkî olmak üzere onun müridlerinden Memi Cân-ı Saruhânî ve onun da müridleri Ahmed Sâfî ve Subhî ile de irtibatları olmuştur. Ayrıca bu dönemde birçok şeyh, sultanın lügaz şeklindeki sorularına[867] ve şiirlerine şerhler yazmışlardır (Memi Cân-ı Saruhânî'nin müridi Subhî, Şemseddin-i Sivâsî, Emir Osman Hâşimî, Selâmî Mustafa Efendi, Şeyh Vâiz Emir Hasan, Kemâlî (Şeyh Cafer), Şeyh İlâhî, Dervîş Arap[868], Şeyh Kâmilî). Bu kişiler dışında özellikle Orta Asya'dan Osmanlı topraklarına gelen çeşitli tarikatların şeyh ve müridlerine ihsanlarda bulunan III. Murad, söz konusu kişilerin imparatorluk dâhilinde rahatça faaliyet göstermeleri için maddî imkânlar da sağlamıştır.

[867] Mustafa Özkat, "Sultan III. Murad'ın Lugazları ve Bu Lugazlara Yazılan Cevaplar", **Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi** 43, İstanbul 2020, s. 209-288.
[868] Berlin Devlet Kütüphanesi, Ms. or.oct. 1909.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

III. MURAD İÇİN YAZILMIŞ ÖVGÜ ŞİİRLERİ (KASİDE, GAZEL VE DİĞER MANZUMELER) VE 1582 ŞENLİĞİ

ای پادشاه صورت و معنی که مثل تو
نادیده هیچ دیده نشنیده هیچ کوش

"Ey mana ve suretin padişahı! Senin mislini ne bir göz gördü ne de bir kulak işitti."[1]

III. Murad 980/1574'te tahta çıktığı andan itibaren çeşitli vesilelerle kendisine dönemin şairleri kaside ve manzumeler sunmuştur.[2] Bu manzumeler arasında sultanın cülûsu için yazılmış olanlar sayıca ön plana çıkmaktadır. Azmî Pîr Mehmed, Gelibolulu Mustafa Âlî, Hâşimî, Kâmî, Kınalı-zâde Hasan Çelebi, Mahvî, Mecdî, Mostarlı Ziyâ'î, Muhlisî, Nâlî, Nev'î, Sâ'î, Sâdık, Şemsî Ahmed Paşa, Vukûfî, Yümnî bu şairlerden bazılarıdır. Bahsi geçen şairler arasında Yümnî'nin (Ayas Paşa oğlu Mehmed) şiiri her ne kadar cülûsiye maksatlı yazılmış olsa da müseddes şeklindeki şiirinde kendi mansıbının başkasına verilmesi üzerine kaleme alınmış bir tür şikâyetnâme olduğu söylenebilir.

III. Murad'ın 986/1578 yılında Mimar Sinan'a yaptırdığı köşk için[3], 981/1575 tarihinde Haremeyn'de devam eden faaliyetlerin bitirilmesi, 984/1578'de başlayıp 1590'a kadar süren 'uzun' İran savaşları gibi konular hakkında dönemin şairleri manzumeler yazmışlardır. Bu olaylar arasında İran savaşlarının bitimini temsil eden Şah I. Abbas'ın, yeğeni Haydar Mirza'yı kalabalık bir elçilik heyetiyle 998/1590'da İstanbul'a göndermesi[4] üzerine Bâkî ve Gelibolulu Âlî'nin birer kaside yazmaları dönemin şiirine, tarihi ve sosyal olayların yansıtılması açısından önemlidir.

Bu dönemde yazılan manzumelerde III. Murad'ın belli bir yönü ve sıfatları ön plana çıkarılmıştır. Onun âdil ve takva sahibi bir sultan olması şairlerce vurgulanan en önemli yönüdür. Bu manzumeler dışında III. Murad'ın en büyük şehzade olarak sancağa gitmesi ile daha sancak beyi iken ona bazı şiirler yazılmıştır. Şehzadelik

[1] Subhî, **Şerh-i Gazel-i Sultân Murâd-ı Sâlis**, Gazi Hüsrev Kütüphanesi R. 1430/11, 78b.
[2] Tuba Işınsu Durmuş, "Yöneticilere Sunulan Kasideler Üzerinden Osmanlı Edebî Himâye Geleneğinin Seyri", **Dîvân Edebiyatı Araştırmaları Dergisi**, 2020, S. 25, s. 191-275.
[3] Gülru Necipoğlu, **15. ve 16. Yüzyılda Topkapı Sarayı Mimari, Tören ve İktidar**, s. 48.
[4] İbrahim Çavuş, **Kitâb-ı Gencîne-i Feth-i Gence**, TSMK. R.1296, 53a.

döneminde bazı şairler II. Selim için yazdıkları manzumelerde onu da övmüş ve ismini anmışlardır. Kütahyalı Rahîmî de bu şairlerden biridir. Rahîmî, II. Selim için yazdığı bir şiirde III. Murad'ı padişahlık döneminde çeşitli şairlerce övgü maksadıyla kullanılan ve sıkça zikredilen 'gül' kelimesiyle methetmiştir:

Gonca-i nev-bâve bâg-ı saltanat Sultân Murâd
Husrev ü Cem-bezm ü Rüstem-rezmdür ârâ-yı gül

Sen kerem gülzârısın ol gonca-i bâg-ı murâd
Hamdüli'llâh lutf-ı Mevlâdan olur peydâ-yı gül[5]

Rahîmî'nin *Dîvân*'ında III. Murad'a dair başka kayıtlar da mevcuttur. Şehzadelik dönemiyle ilgili bu kayıt yine II. Selim'e sunulan mesnevide geçmektedir. II. Selim'den talepleri sıralayan şair bunun yerine gelmesi için en büyük şehzade olan Murad'ın ismini de anar:

Sa'âdet bâgınun nev-bâvesi Sultân Murâd içün
Basît-i hâke bast olan bisât-ı 'adl ü dâd içün[6]

Bu manzumeler dışında *Dîvân*'daki müfretler kısmında da III. Murad'a dair övgüler vardır:

Kim-durur dirsen Rahîmî benden anı şâh kerîm
Çâker-i Sultân Murâd Hân bende-i Sultân Selîm[7]

Yine II. Selim devri şairlerden olan Abdî yazmış olduğu manzum *Bostân* tercümesinde en büyük şehzade Murad'dan övgüyle bahseder. Şehzadeye ömür uzunluğu dileyen mütercim onun benzersiz biri olduğunu söyler.

Ne şeh-zâde serdâr-ı heftüm kıtâ'
Zamân rub'-ı mihrine alur irtifâ'
…
Kevâkibden ı'tâ olup âfitâb
Ola tûl-i 'ömrine anun nisâb

Bu kübrâ vü suğrâya virmek mizâc
Mukaddemle tâlîye hem imtizâc
…
O pûrın vücûdına bâdî-durur

[5] **Kütahyalı Rahîmî ve Divanı**, s. 45.
Bu şiirde III. Murad için kullanılan '*gonca-i bâg-ı murad'* ifadesi ileride sultan adına İran seferlerini kaleme alacak olan Rahîmî'nin oğlu Harîmî tarafından yazılan bir eserin ismi olacaktır. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. TY. 2372.
[6] **Kütahyalı Rahîmî ve Divanı**, s. 45.
[7] **Kütahyalı Rahîmî ve Divanı**, s. 45, Müfredler/37.

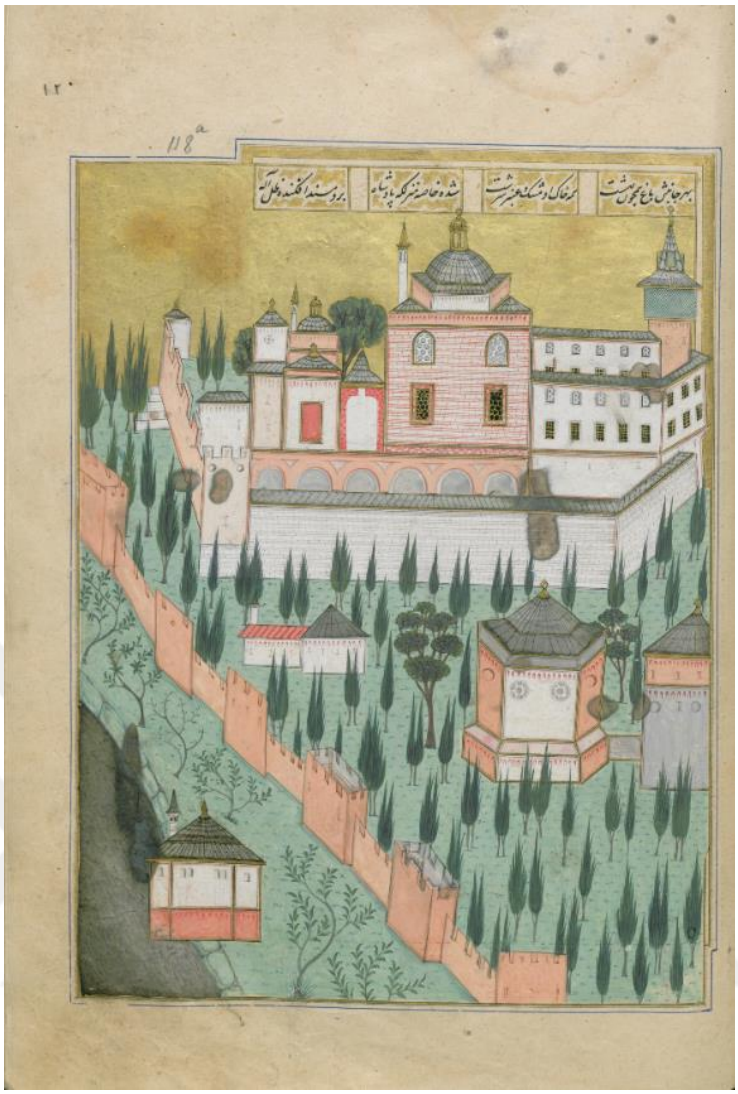
Zuhûrîde bilgil irâdî-durur

Nice pûr dîbâce-i saltanat
Ne dîbâce bil levha-ı memleket
…
Hudâ yazdı levh içre nâmın Murâd
Cihân ola ‘ahdinde anun ber-murâd[8]

II. Selim için klasik aşk öyküsü olan *Nâz u Niyâz* isimli mesnevisini kaleme alan Fütûhî, eserini yazdığı sırada en büyük şehzade olan Murad’dan da övgüyle bahseder.[9] III. Murad için yazılmış manzumeler dışında bu dönemde yaşayan paşalar adına yazılmış kaside, gazel vb. manzumelerde de sultanın ismi bir vesile ile anılmıştır. Örneğin, Koca Sinan Paşa adına birçok manzume kaleme alan Kelâmî bu şiirlerinde paşaya veziriazamlık mührünü veya hilatler vermesi sebebiyle padişahın adını zikretmiştir:

İki hil‘atle seni şâd eyledi Sultân Murâd
Ey vezîr-i mülk-perver âsaf-ı Cemşîd-şân[10]

[8] Hakan Sevindik**, Türk Edebiyatında Bostan ve Abdî'nin Manzum Bostan Tercümesi (İnceleme-Metin)**, Konya, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Bilim Dalı, Doktora Tezi, 2014, s. 225-226.
[9] Süleyman Algan, **Fütûhî Nâz u Niyâz (Metin – İnceleme)**, Erzurum, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2011, s. 76-77.
[10] Mustafa Karlıtepe, **Kelâmî Dîvânı**, Ankara, Gazi Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2007, s. 440, Kıt’alar 23.

Resim 62: III. Murad'ın Mimar Sinan'a yaptırdığı köşk (986/1578). Seyyid Lokman, *Şehinşâh-nâme-i Murâd-ı Sâlis*, C.1, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. Farsça Yazmalar 1404, 118a.

3.1. III. Murad İçin Övgü Mahiyetinde Şiir Yazan Şairler[11]

3.1.1. Âlî (Gelibolulu Mustafa)

Gelibolulu Âlî'nin Türkçe üç *Dîvân*'ında III. Murad adı hem kendisi için yazılmış kasidelerde hem de başka şiirlerde bir vesileyle 49 kere zikredilmiştir. Âlî'nin şiirlerinde sultanın isminin geçtiği yerlerde bazı övgü kavramları sık sık tekrarlanır. Mustafa Âlî'nin ilk *Dîvân'*ı olan *Vâridâtü'l-Enîka*, III. Murad adına ve onun cülûsunu tebrik için tertip edilmiştir. III. Murad'ın isminin zikredildiği yer Hz.

[11] Medhiye yazan şairler alfabetik olarak dizilmiştir.

Peygamber'in övgüsü için yazılmış olan 111 beyitlik bir kasidedir. Âlî Sultana isteklerini bu şiir vasıtasıyla dile getirmeye çalışmıştır:

Sultân Murâdʾa şöyle ʿatâ kıl murâdını
Her rûzı ihtirâm ola her şâmı ihtişâm[12]

İkinci kaside III. Murad'ın şehzadelik döneminde Manisa sancak beyi iken yazılmıştır. 33 beyitlik kasidede 'benzer' kelimesi redif olarak kullanılmıştır. Şiirin başlığı '*Dîger Kasîde der-sıfat-ı Şeb der-medh-i Şâh-zâde ve Defterdâr-ı Û*' şeklindedir. II. Selim devrinin önemli kişilerinden Turak Çelebi tarafından şehzade Murad'a reisülküttap olarak önerilen Âlî, muhtemelen kasideyi de bu vesile ile kaleme almıştır.[13] Âlî 976/1568'da Manisa'ya vardığına göre kaside muhtemelen bu yıl veya bir sonraki yıl sunulmuştur. Kasideye ilk önce tahtta bulunan II. Selim'in övgüsüyle başlayan şair, kendisinden '*Âlî-i zâr*' diye bahsetmekte ve kendisini çimenlikte feryat eden bülbüle benzetmektedir. Yaşamı boyunca '*kulların kulu*' olmak yerine sultana kul olmaya çalışan Âlî, bu şiirde yine bu temennisini dile getirmiştir:

Beni Sultân Murâdʾa çâker itmek
Simatun içre cüzvî nâna benzer

Benem erbâb-ı nazmun şehryârı
Riyâset bana bir ʿunvâna benzer

Bunun gibi murâdum yokdur ey şeh
Bu maʿnâ derdüme dermâna benzer

Olupdur gûşvâr-ı gûş-ı hûşum
Meger sâbıkda bir peymâna benzer

Çekerse tîre bahtum Magnisâʾya
Hudâ hakkı büyük ihsâna benzer

Üçüncü kaside doğrudan Sultan Murad adına yazılmış 47 beyitlik '*peydâ*' redifli bir şiirdir. Sultanın adaletli olma yönünün ön plana çıktığı şiirde, şair onu parlak bir inciye benzetmiştir:

Şeh-i rûşen-güher Sultân [Murâd]-ı bahr u ber-perver
Sikender kılmamışdur ana benzer ker ü fer peydâ[14]

[12] İ. Hakkı Aksoyak, **Gelibolulu Mustafa Âlî Divan,** s. 125, Kaside 18/80.
[13] Cornell H. Fleischer, **Tarihçi Mustafa Âli: Bir Osmanlı Aydın ve Bürokratı**, s. 36.
[14] İ. Hakkı Aksoyak, **Gelibolulu Mustafa Âlî Divan,** s. 145, Kaside 27/14.

Sultandan lütuf bekleyen şair, mübarek ayların gelmesi vesilesiyle maksuduna ulaşmak istediğini, mansıp talep ettiğini fakat ehil olmayan kişilerin bunu elde ettiğini, kendisinin '*ebu'l-fazl-ı zaman*' olduğunu, padişahın kapısına intisap etmek istediğini ve yüksek bir mansıba ulaşmak istediğini söyler.[15] Dördüncü kaside Recep ayının ilk gününde Regaip gecesinde kaleme alınmış bir şiirdir. III. Murad döneminde cami minarelerinde kandil yakmaya başlanmasına atıf yapan şair, şiirde kandil ve aydınlığı üzerinden devrinin tasvirini yapar. Son kısımda kendini '*Hamza gibi merd-i fasiham*' diyerek övmüş ve azilden uzak olmayı temenni etmiştir:

Bâʿis budur meserrete kim zıll-ı Kirdgâr
Sultân-ı Rûm u şâh-ı ʿAcem server-i ʿArab

Zî-şân u âb-ı rûy-ı hıdîvân-ı bahr u ber
Dürr-i necîb-nisbet ü Nûh-ı necî-neseb

Şâhenşeh-i yegâne-i ʿâlem Murâd Hân
Ferzâne-i sütûde-nijâd u kavî-haseb

Kıldı şeb-i Regâyibʾe ragbet zemânede
Andan zuhûra geldi bu tahsîn-i müstehâb

Ol zînetün ki mûcididür Hazret-i ʿÖmer
ʿOsmâniyânʾdan olsa tamâmı olur ehab

Yandı minârelerde kanâdîl-i rûşenâ
İndi zemîne sanki nice necm-i zû-zeheb
….
Eyyâm-ı devletünde olam derd-i ʿazle dûr
Her matlab ola bana müyesser bilâ-taleb[16]

Beşinci şiir oldukça uzun 73 beyitlik bir kaside olup '*der-medh-i Merhûm Sultân Murâd Hân*' başlığını taşımaktadır. III. Murad devrinin en önemli eleştirilerinden biri diyebileceğimiz bu şiir Âlî'nin şikâyetlerini dile getirmesiyle başka bir boyut kazanır. Şiirin başlığından anlaşıldığı kadarıyla bu kaside sultanın ölümünden sonra yazıldığı için bu kadar ağır eleştiri barındırmaktadır. Bunun yanında sultanı öven ifadeler de bulunmaktadır. Şair, III. Murad'ı *mücâhid, ser-i serverân, adaletin Kisra'sı, avn-i Bârî* olarak vasıflandırır:

Ne müşkil zemândur ki yahşı yamândur
Cihân zulme mâʾil felek cevre râgıb

[15] **A.e.,** s. 134, Kaside 22.
[16] **A.e.,** s. 147-149, Kaside 28.

Ekâbirde kibr ü gurûr ile nahvet
Efâhimde sevdâ-yı ʿîş u melâʾib

Denâʾat mürüvvet kapusını yapmış
Cihân mâla tapmış mürâʿî muhâsib[17]

Altıncı şiir İran seferleri zamanında gazanın fazileti üzerine yazılmıştır. Kızılbaşlar ile lalenin rengi arasında benzerlikten yola çıkan şair kırmızı kavramını şiir boyunca tekrarlar. 13 beyitlik kasidede III. Murad'dan gazilere himmet ve kendisine takdir bekleyen şair, şiirini gazileri cesaretlendirmek, şevklendirmek için yazmıştır:

Lâle gibi baş çıkarsa hâkden evbâşlar
Tolsa ser-tâ-pâ kızılbaş ile taglar taşlar

Ehl-i derdün bagrı başı hep kızılbaş olsa hem
ʿAyn-ı aʿdâdan dökilse kanlu kanlu yaşlar

Zinde olsa devr-i İsmâʿîlʾden dem urarak
Çaldıran cenginde cân kurbân iden kallâşlar

Tîglar çekse guzât açılsa sûsenler gibi
Baglanup saflar kurılsa cengler perhâşlar[18]

Yedinci şiir III. Murad'ın medhi için yazılmış '*uyur*' redifli 17 beyitlik bir kasidedir. III. Murad övgülerinde vurgulanan '*âdil ve adâlet*' kelimeleri ile şiirine başlayan şair, zulmü yok eden, ülkeye barışı esenliği getiren, cömert ve lütuf sahibi bir padişah tasviri çizer. Gelibolulu Âlî'nin metinlerde kullanılan geçmiş zaman hükümdarları ile onların yardımcılarını hatırlatma ve böylece kendisi için de böyle bir mevki isteme sık sık geçmektedir. Bu şiirde de Sultan Hüseyin Baykara ve onun nezdinde itibar sahibi olan Nevâyî ve Câmî'yi hatırlatan şair, onlar sayesinde sultanın adının unutulmadığını söyler. Burada kendi şiirini de öven Âlî, III. Murad'ın isminin kendi şiirleriyle kalıcı olacağını kasteder:

Nazm-ı Câmîʾden Nevâyîʾden çü nâmı zindedür
Ölmemiş Sultân Hüseyn-i Baykara gûyâ uyur[19]

Sekizinci şiir 43 beyitlik '*tîg*' redifli bir kasidedir. Kasidede III. Murad'ın ismi zikredilmeden Âlî'nin kendi taleplerini dile getirmesi genel temayı belirlemiştir. Kendi akranlarının elde ettiği makamlardan, eski zamanlarda makbul sayılan

[17] **A.e.,** s. 150-156, Kaside 29.
[18] **A.e.,** s. 156-157, Kaside 30.
[19] **A.e.,** s. 157-158, Kaside 31.

şairlerden olan Necâtî ve Hayâlî'ye yapılan himmetlerden bahsetmiş kendisinin de bu mertebeyi elde edeceğini umarak kasidesini bitirmiştir:

Tabʿ-ı Necâtî himmeti tîgın alup ele
Han Bâyezîdʾe sunmış idi ʿâşıkâne tîg

Şâʿirlerün yararı Hayâlî dahı gelüp
Nazm itdi sundı şâh Süleymân hana tîg

Her biri menzil aldı zemânında ok gibi
Bend itdiler manâsıb eliyle miyâna tîg

Gam çekme ʿÂliyâ ki melâzun kerîmdur
Virilmedük ne mertebe kalur sana ne tîg[20]

Dokuzuncu övgü kasidesi '*kayık*' redifli 24 beyitlik bir şiirdir. Bu kaside sultan için hazırlanmış özel bir kayık için yazılmıştır. Âlî bu şiirinde yine padişahtan mansıp bekleyerek onun için Hz. Nuh'un ömrünü dilemiştir:

Dürr-i şehvâresidür hazret-i Sultân Murâd
Öginürse nʾola anunla güher-dâne kayık
…
Gemiyi düşde gören mansıba taʿbîr eyler
Göz göre bir sebeb olmaya mı ihsâna kayık

ʿÖmr-i Nûh ile budur ol şehe târîh-i duʿâ
Eskide ʿizzet ile öylece bin dâne kayık[21]

Onuncu kaside III. Murad'ın vasfı üzerine yazılmış 41 beyitlik 'sünbül' redifli bir şiirdir. Çalışmada daha önce bahsi geçtiği üzere III. Murad devri şairleri sultanı överken özellikle 'gül' motifini kullanmayı yeğlemişlerdir. Doğumuna düşürülen tarihlerde yine 'gül' kelimesi kullanılmıştır. Âlî'nin bu şiirinde her ne kadar 'sünbül' kelimesi redif olarak kullanılmış ve mazmunlar bu motif üzerinden kurgulanmışsa da sultanın övgüsünün yer aldığı beyitte yine 'gül' vardır. Kasidenin devamında sultanın lutfunu isteyen şair hünerinden, kaside yazmadaki maharetinden bahseder ve şiirini bahar mevsiminin rengârenk nakışlarına benzetir:

Gül-i gülzâr-ı 'atâ hazret-i Sultân Murâd
Bâg-ı ihsânına bir bende-i kemter sünbül
….
Kıl nazar hâl-i perîşânına ʿÂlî kulunun
Oldı dûd-ı dili başına ber-â-ber sünbül

[20] **A.e.,** s. 158-162, Kaside 32/38-41.
[21] **A.e.,** s. 162-164, Kaside 33.

Gökde âhum dütüni başda hevâ-yı kâkül
Kimine ber-ser olur kimine ser-ber sünbül

Hat-ı şiʿrümle meger nazm-ı selîsümdür ola
Hâsıl eylerse eger çeşme-i Kevser sünbül

Dûd-ı âhumla tokuz kat felek-i nîlîden
Himmetüm bâgı bitürdi yine katmer sünbül

Umaram kim ele aldukça hüner bâgından
Dest-i şâha suna her satr-ı muʿanber sünbül

Hilʿat-i nazm-ı kasîdem görinür nakş-ı bahâr
Bir ser-â-ser gibi kim ola ser-â-ser sünbül[22]

On birinci kaside 41 beyitlik bir şiirdir. III. Murad'ı Osmanoğulları'nın özü, bütün padişahların mumu olarak tasvir eder. Onun zamanında yıldızlar sadece bir parıltıdır. III. Murad'ın saltanatında adalet o kadar tesir eylemiştir ki güvercin yılanın ağzını yuva edinmiştir. Şair ölmeden sultanın gül bahçesine bahçıvan olmayı diler ve arzu goncasını padişahın himmetinden koparmak ister. İran edebiyatının kaside ve mesnevi yazarlarıyla kendini kıyaslayan şair onlardan üstün olduğunu dile getirir:

Nûr-ı çeşm-i şâh-ı ʿâlem Hazret-i Sultân Murâd
Şemʿ-i cemʿ-i pâdişâhân zübde-i ʿOsmâniyân
…
Hâke düşmez kimse devründe meger bârân u berk
Göz yaşın dökmez zemânunda meger kim nâvdân
….
Hod-fürûş olmak ne lâzım ʿÂliyâ hatm it sözi
Nazm-ı pâkünden bilür şânun o şâh-ı nükte-dân[23]

Âlî'nin III. Murad adına yazmış olduğu on ikinci kaside bir 'îdiyyedir. 31 beyitlik bu kasidede sultandan cihanın Erdeşiri olarak bahseden şair, İran seferlerine değinmiştir. Mansıpsız kalan şair bu talebini elde etmek isterken meslekî hayatı boyunca Osmanlı'ya yapmış olduğu hizmetten bahseder. Âlî'nin sultandan taleplerinde kendini akranları ile karşılaştırması bu kasidede de mevcuttur ve bu maksada 'îdiyye sunarak ulaşmak ister.[24] İlk *Dîvân'*da yer alan 37. kaside Haydar Mirza'nın Osmanlı'ya gelmesi üzerine yazılmış 13 beyitlik bir şiirdir. İran seferlerinin ağırlıklı konu olduğu bu şiirde III. Murad 'güzîn-i âl-i Osmân' olarak

[22] **A.e.,** s. 164-167, Kaside 34.
[23] **A.e.,** s. 167-171, Kaside 35.
[24] **A.e.,** s. 171-173, Kaside 36.

nitelendirilmiştir. Kırım Hanı ve Acem şahı sultanın kullarıdır. Haydar Mirza'nın gelmesine sevinen şair kendisinin azledilmesinin verdiği gamdan bu şiiri sunup kurtulmak ister.[25]

Dîvân'daki 39. kaside III. Murad'ın cülûsu üzerine yazılmış 52 beyitlik uzunca bir şiirdir. İslâmî gelenek içerisinde meşhur kişilerin ve İran mitolojik kahramanlarının sultanın vasfında buluştuğu kasidede baharın getirdiği canlılık ile padişahın tahta çıkması ilişkilendirilmiştir.[26] *Dîvân*'da III. Murad adının zikredildiği ve onun adına yazılmış şiirler dışında, devir ile ilgili yazılmış çoğu manzumede de sultanın adı anılmıştır. *Dîvân*'da yer alan 'bazı şairlerin övgüsüne dair' başlıklı kasidede II. Selim'in vefatıyla üzüntüsünü belirten şair cihan padişahı Sultan Murad'ın tahta geçtiğini söyler.[27] *Dîvân*'da bu şiirlerin yanı sıra devrin önde gelen kişilerine yazılmış kasidelerde de sultanın ismi zikredilir. Bu şiirler sırasıyla veziriazam Ahmed Paşa[28], Bâbüssaâde ağası Gazanfer Ağa[29], Özdemiroğlu Osman Paşa[30] için yazılmış kasidelerde, kendi şairliğin övdüğü şiirde[31], gaziler için yazdığı bir gazelde[32], dünyada çektiği elemlerin ve ömrünün boşa geçtiğini anlattığı bir şiirde[33] ve başka birçok gazelinde[34] III. Murad isminden övgüyle bahsedilir. Gelibolulu Mustafa Âlî'nin kasideler dışında sultana sunduğu gazeller de mevcuttur. Şair ayrıca III. Murad'ın şiirlerine şerhler ve tahmisler de yazmıştır. Sultana sunulmuş olan gazeller, Osmanlı şiirinin klasik formlarının dışında mahiyet olarak kaside tarzındadır. III. Murad övgüsü ve şairin ondan beklentilerinin yer aldığı şiir beşer mısralık bentler hâlinde yazılmıştır.[35] Mustafa Âlî ayrıca III. Murad'ın genç yaşta ölen oğlu Süleyman için bir mersiye yazmıştır. Kaynaklarda bu mersiyenin III. Murad'ın değil II. Selim'in yani Murad'ın kardeşi için yazıldığı kayıtlıdır.[36] Fakat

[25] **A.e.,** s. 173-174, Kaside 37.
Divan'da yer alan 38. kaside 1582 şenliği ile ilgili olduğu için şenlik kısımda ele alınacaktır.
[26] **A.e.,** s. 179-183, Kaside 39.
[27] **A.e.,** s. 185.
[28] **A.e.,** s. 207, Kaside 49/7.
[29] **A.e.,** s. 289, Kaside 80/7.
[30] **A.e.,** s. 422, Müsemmen 2/4.
[31] **A.e.,** s. 324, Kaside 96/23.
[32] **A.e.,** s. 702-703, Gazel 404/13.
[33] **A.e.,** s. 932, 879/5.
[34] **A.e.,** s. 941, Gazel 896; s. 951, Gazel 917; s. 986-987, Gazel 987; s. 1032-1033, Gazel 1083; s. 1140, Gazel 1317; s. 1154, Gazel 1347.
[35] **A.e.,** s. 393.
[36] İsen'in yayını ile başlayan bu yanlışlık Aksoyak'ın *Dîvân* neşrinde III. Murad'ın oğlu için yazılmıştır ifadesine rağmen, mersiyeyi kullanan veya atıf yapan kaynaklar İsen'in bilgisini tercih etmişlerdir. Mustafa İsen, **Acıyı Bal Eylemek Türk Edebiyatında Mersiye**, Ankara, Akçağ Yayınları, 1994, s. 324-325; Mehmet Akman, **Osmanlı Devleti'nde Kardeş Katli**, İstanbul, Eren

mersiye dikkatle okunduğunda aslında sürekli çocukları ölen III. Murad'ın genç yaşta ölen bu şehzadesinin ömrünü şehzade Mehmed için dileme temennisi vardır. Çünkü Süleyman öldüğünde tek şehzade Mehmed (III. Mehmed) kalmıştır. Devamında ise tahtta bulunan bir sultan için dua vardır. Diğer yandan II. Selim'in oğlu için yazıldığı kabul edilse Süleyman'dan ömrü Mehmed için değil o zaman en büyük şehzade olan Murad (III. Murad) için temennide bulunulurdu. Hâl böyle iken kânûn-ı kadîm gereği boğdurulan bir şehzadeye mersiye yazılırken hem felekten ve şehzadenin genç ölümünden şikâyet edip hem de sultana dua etmek arasında çelişkiler ortaya çıkar. Mersiyeye genç yaşta eceliyle ölmüş bir şehzade için yazıldığı gözüyle bakıldığında sultana dua ve Şehzade Mehmed'e ömür dilemenin sebebi daha net anlaşılır:

İtdi şikeste bâd-ı fenânun tabancası
Kopdı nihâl-i saltanatun tâze goncası
…..
Andan bedel Hudâ vire bir 'ömr-i sermedi
Hem ol şehe bagışlaya Sultân Mehemmed'i
….
Gülzâr-ı saltanatda o sultân-ı muhterem
Bir gonca gitse revnak-ı gülzâr olur mı kem

Dîdârı âfitâb-ı cihân-tâb iken temâm
Şemʿün söyinmesiyle ne ma'lûm olur zulem

Gavvâs-ı bahr-ı hikmet ü deryâ-dil olsa şâh
Bir gevherin yitürse düşer mi ana elem

'Âlî budur o şâha du'âmuz ki min-ba'ad
Mâtem hemîn bu mâtem ola gam hemân bu gam

Nesl-i şerîfi haşre degin ber-karâr ola
Her şâhı bâğ-ı devletinün pâydâr ola[37]

Gelibolulu Âlî *Dîvân*'ında sultanın sormuş olduğu bir lügaz üzerine vermiş olduğu manzum cevap vardır. Dönemin birçok şairi tarafından cevap verilen bu lügazın sultan tarafından gönderildiğini belirten Âlî cevabı bildikten sonra mansıp talep etmektedir:

Yayıncılık, 1997, s. 99-100; Özlem Kumrular, **Haremde Taht Kuranlar: Nurbanu ve Safiye Sultan**, s. 151; Recep Hasar, **Türk Edebiyatında Padişah ve Şehzade Mersiyeleri**, İstanbul, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisan Tezi, 2018, s. 523-525.

[37] İ. Hakkı Aksoyak, **Gelibolulu Mustafa Âlî Divan,** s. 444-446.

Al cevâbın bende-i dîrîneden hoş nassıle
Ey lugaz nazm eyleyen şâhenşeh-i sâhib-edâ

Sordugun iki hadîsün sırrıdur ey kân-ı cûd
Çün buyurmışdur Resûl el-cübnü dâ'üʾl-cevzâ

Bildi dânun [u] devânun hikmetin ʿÂlî kulun
Derdine eyle anun sen dahı sultânum devâ

Müstehakdur çünki ol ʿilmen ü fazlen lutfuna
Çok degüldür ana bir mansıbla sultânum ʿatâ[38]

İran savaşlarının imparatorluğun siyasi ve sosyal yapısında yapmış olduğu etkiler devrin şairlerini de etkilemiş ve şairler bu savaşlara dair manzumeler kaleme almışlardır. Özellikle Özdemiroğlu Osman Paşa tarafından Şirvan'ın fethedilmesi üzere Mustafa Âlî bu sefere dair bir tercî-bend yazmıştır. İran seferlerinde kazanılan başarılardan bahseden şair Şeref Han'ın Osmanlı'ya gelmesine, Rafizî olarak nitelendirdiği Safevîlere ve savaş sırasında İran ordusunun başında bulunan komutanlara değinmiştir.[39] *Dîvân*'da yer alan Arapça bir manzume III. Murad tarafından 986/1577-1578'de Topkapı Sarayı içinde Harem'de yaptırmış olduğu köşke/has odaya dairdir. Arapça manzumenin tercümesi şöyledir:

> *Senin yüce adınla başladık; Kuranʾda yazıldığı gibi. Hamd etmeyi manzum ve mensur olarak açık bir şekilde biz çizdik. Peygamberlerin en faziletlisinin bahçesi teslim olmanın bir hadisesi olarak bizdendir. Ona duadan sonra nur üzerine nur olmak üzere salat ve selâm olsun. Biz imar edenlerin şükrü gibi şükür ediyoruz. Onun yapısı tamamen mamur ve imar edilmiş şekildedir. En hışımlı krallar onunu huzurunda köleler gibidir. Memleketlerin padişahları onun önünde Fağfur gibi kırılmıştır. İnsanların isteklileri onun bol fazlındandır. O, halk tarafından istenen sultan Murad'tır. Benim Süleymanı temiz kişiliğinden dolayı övdüğümü görürsün; Onun Dîvândaki emirleri her şeyin üzerindedir. Veziri kendi asrında padişahın sarayını inşa etti. O, inşa ettiği sarayların mimarı ve ruhudur. Halk içinde çok doğru söyleyen ve vefakâr olarak isimlendirildi. Savaşta ona karşı çıkanlar sanki kazanana karşı çıkar. Sultanın bahçesinde sağlam bir eyvan*

[38] **A.e.,** s. 1379, Lügazlar 1.
[39] **A.e.,** s. 496-497, Terci-bend 8.

yaptı. Bu köşk denizin her tarafından görülebilir. Bahçelere cennet gibi her taraftan su akar. Sarayları hiçbir saraya benzemez; gılman ve huriler içindedir. Nasıl ki Halil İbrahim, Allah için takvayla dolu Kâbe'yi bina etti, Allah kendi gülşeni için ona bir sürü mescit bina etti. Ey vezir, dünya tahrip olduğu dönemde sen bir medeniyet kurdun, hâlbuki bu kolay bir şey değil. Taş ve topraktan defalarca bina edildi. Kâfur ve miskten emellerin Kâbesini gördük. Kâbe siyah örtüyle süslenmiştir. Bu konuda birisi bana Kâbe'nin örtüsünün aslında siyah örtü değil nur olduğunu söyledi. Ben dedim ki yüce Allah'ım! Bu karanlık bulutları dağıttığın için sana hamd olsun, böylece tarih yeniden başladı.[40]

3.1.2. Azerî İbrahim Çelebi

III. Murad için *Hüsrev ü Şîrîn*[41] isminde bir mesnevi kaleme alan Azerî İbrahim Çelebi, sultan adına ayrıca bir kaside yazmıştır.[42] Diğer mesnevisi *Nakş-ı Hayâl* dâhil her iki mesnevinin girişinde de sultanın övüldüğü uzunca bir manzume bulunmaktadır ve bu manzumelerde III. Murad '*Sultân-ı cihân Murâd-ı 'âdil*" olarak anılmıştır. Kasidesinde 'âteş' kelimesini her beyitte tekrar eden şair, sultanı ateş gazaplı ve deniz gibi cömert olarak tasvir etmiştir. Şiirin devamında bu kelimenin çeşitli nesnelere benzetilmesi üzerinden sultanın sıfatlarının anlatımı vardır. III. Murad, ateş kılıçlı, düşmanlarına ateş görünen, ateş-kedelerin secde ve iman ettiği bir sultandır. İbrahim Çelebi, burada kendi mahlasının '*âteş*' anlamına geldiğinden yola çıkarak bir kelime oyunu yapmış olabilir:

Âteş-gazab u bahr-sehâ Şâh Murâd ol
Kim dest-i güher-pâşına çarh etdi sitâyiş

Âteş görinür düşmene şemşîr-i cihân-sûz
Hengâm-ı vegâ eylese deryâ gibi cûşiş

Âteş-zen-i iklîm-i 'adû lem'a-i tîgi
Islâh-ı mizâc-ı felege 'adli cevâriş

[40] **A.e.,** s. 1359-1360.
[41] Ülkü Çetinkaya, "A Husrev ü Şîrîn by Âzerî", **İnternational Journal of Central Asian Studies**, volume 12, 2008, s. 84-101; Ülkü Çetinkaya, **Âzerî İbrahim Çelebi Husrev ü Şirin**, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2019.
[42] Bir mecmua içinde müstakil olarak yer alan kaside için bkz. Süleymaniye Ktp. Esad Efendi, 3424, 116b.

3.1.3. Azîzî (Yedikuleli)

Azîzî *Dîvân*'ında III. Murad adı yedi kez zikredilmektedir. *Dîvân*'da sultan adına yazılmış 51 beyitlik Türkçe bir kasidede III. Murad 'gül' motifiyle birlikte anılmış ve çiçeklerin şahı olarak tasvir edilmiştir. Hemen hemen tüm beyitte gül ve bülbül mazmunu işlenmiştir:

Hân Murâd İbn-i Selîm-i gül-i bülbül-dem kim
H˘ân-ı ihsân-ıla oldur gül-i bülbül-perver
….
Saltanat bâğına gül bâğ-ı cihâna bülbül
Nece bülbül şeh-i gül-rûy-ı 'adâlet-güster[43]

Azîzî, gazellerinin birinde sevgilisinin eziyetinden ağlayan aşığın bu zulme karşılık Sultan Murad'a şikâyette bulunduğu söyler. Burada III. Murad'ın hem sultan hem de âdil olma yönüne vurgu yapılmıştır:

Efendi zulm ile ağlatma 'âşıkun yohsa
Şikâyet etmege senden Murâd Hâna çıkar[44]

Dîvân'da III. Murad'ın isminin zikredildiği bir diğer beyit, İbrahim Bey'in Seksar'a Mirliva olması hasebiyle yazılmış manzumede geçmektedir.[45] Sultanın isminin zikredildiği diğer şiirler Lala Mustafa Paşa'nın 986/1579'da Şirvan fethi ile söylenen dört tarih manzumelerindedir.[46]

3.1.4. Azmî (Pîr Mehmed Bey)

Azmî'nin *Ahlâk-ı Muhsinî* tercümesi olan *Enîsü'l-'Ârifîn* isimli eserinin bir nüshasının sonunda III. Murad'ın cülûsuna düşürdüğü Arapça bir manzume bulunmaktadır[47]:

Târîh-i cülûs-ı Sultân Murâd Hân
eş-Şi'ru müz kâriihi münşedün
Bi-tîbi elhânin ve savtin ratîb
Min ğayri şekkin câ'e târîhuhu
Nasrun minallâhi ve fethun karîb

[43] Ersen Ersoy, **Azîzî Dîvân**, İstanbul, Akademi Titiz Yayınarı, 2013, s. 47-50, Kaside 1.
[44] **A.e.,** s. 139, Gazel 115/2.
[45] **A.e.,** s. 312, Tarihler 42.
[46] **A.e.,** s. 312-314.
[47] Azmî Pîr Mehmed'in *Dîvân*'ı Âdem Ceyhan tarafından hazırlanıp kısıtlı sayıda basıldığı için basılı nüshaya ulaşamadım. Yayımlanmış *Dîvân*'da III. Murad ile ilgili yerleri tarafıma gönderme nezaketinde bulunan Sayın Âdem Ceyhan'a teşekkür ederim. *Dîvân*'la ilgili atıflar yazma nüshasına yapılacaktır. Bibliothèque National de France Suppl. Turc. 283; basılı nüsha için bkz. Âdem Ceyhan, **On Altıncı Asır Osmanlı Âlimlerinden Azmî Pîr Mehmed Bey ve Dîvânı,** Manisa, 2006.

(Şiir okuyucusu tarafından inşad edilmiştir güzel nameler ve hoş seda ile Şüphesiz tarihi de şöyle gelmiştir: Nasrun minallâhi ve fethun karîb)[48]

Dîvân içerisinde ise III. Murad adına yazılmış bir kaside dışında çeşitli tarihlerde sultanın adı anılmıştır. 27 beyitlik Türkçe kaside III. Murad tarafından yapılan köşke dairdir. III. Murad köşkü olarak bilinen bu yapının yapımına dönemin birçok şairi gibi Azmî de manzume kaleme almıştır. Şair, kasidesinde kasrın içine dair detayları verirken canlı bir tanık gibidir:

Hazret-i Sultân Murâd'un dâyimâ
'İzzeti kasrın refî' etsün Hudâ

Devlet ile bu serây-ı rif'ate
Kıldı bu kasr-ı mu'allâyı binâ

Çîn ü Mâçîn'i gezenler görmedi
Böyle Kâşî kasr u cây-ı pür-safâ

Matla'-ı envârdur revzenleri
Câmlar âyîne-i 'âlem-nümâ

Der gören câm-ı kitâbeyle anı
Çeşm ü ebrû sâhibi bir meh-likâ

Bâbını Fettâh dâ'im feth ede
Tâkdur her tâkı yok bir cüft ana

Reşk-i firdevs-i berîn olmış sarây
Havz-ı Kevser'den bulur neşv ü nemâ[49]

Dîvân'da yer alan Farsça bir manzume yine bu köşkün yapımıyla ilgilidir:

Der-serây-ı 'atîk kasr-ı cedîd
Kerd Sultân Murâd Hân bünyâd

Tâ şeved tâk-ı nüh-felek bâkî
Bâd în kasr-ı bî-kusûr âbâd

Çun şenîdem temâmeyeş târîh
Goftem'eş şeh-nişîn mübârek bâd[50]
(Eski saraydaki yeni köşkü Sultan Murad Han bina etdi. Bu dokuz kubbeli ve kemerli yapı kusursuz olarak sonsuza kadar bâkî ve abad kalsın. (Köşkün yapıldığını) duyup tamamlanmasına tarih dedim. Padişaha mübarek olsun.)

[48] Süleymaniye Ktp. Nuruosmaniye, 2280, son yaprak.
[49] Bibliothèque National de France Suppl. Turc. 283, 16b-17a.
[50] Bibliothèque National de France Suppl. Turc. 283, 19b.

Dîvân'daki bir diğer tarih bu köşkün içine yapılan havuz ile ilgilidir ve yapım tarihi olarak 989/1581 yılı verilmiştir:

Görmedi böyle havz bir kimse
Oldı ʻâlemde bir güzel târîh
Göricek dedi ʻAzmi-i dâʻî
Havzı ʻâlî vü bî-bedel târîh Sene 989 [1581][51]

Dîvân'da yer alan başka bir kıtʿa ise yine III. Murad için yazılmıştır:

Hazret-i Sultân-ı ʻâlem şehr-yâr-ı Cem-haşem
Nâmıdur mihr-i Süleymân tîgıdur kişver-sitân
Darb-ı tîg-ı hûn-feşânından çeküp Efrenc renc
…
ʻÂleme verdi ziyâ bir şeb-çerâg-ı saltanat
Sâye-güster oldı bir perr-i hümâ-yı kâm-rân
ʻAzmi-i dâʻî görüp anı dedi târîhini
Dehre saldı sâyesin Sultân Süleymân-ı zamân [Sene 984 1576-77][52]

3.1.5. Bâkî

Bâkî'nin *Dîvân*'ında III. Murad'ın adının zikredildiği üç kaside, bir tercî-bend ve 7 gazel mevcuttur.[53] Bu manzumelerde sultan bazı kalıp ifadeler ile övülmüştür. *Dîvân'*da yer alan kasidelerden ilki III. Murad methiyesi ve İran şahının oğlu Haydar Mirza'nın Osmanlı ülkesine gelmesi konusundadır. 23 beyitlik Türkçe kaside '**gelür**' redifiyle yazılmıştır. Bâkî şiirinde sultanı "*kâ'inâtun kıble-i ikbâli*" olarak nitelendirirken "*Hân Murâd ol kâ'inâtun kıble-i ikbâli kim/Kaʻbe-i dergâhına şâhân u dervîşân gelür*" beytiyle onun tasavvufi yönüne dikkat çeker. Merkezi bir konuma yerleştirilen sultan pergelin sabit ayağı gibi iken diğer insanlar onun etrafında dönenler olarak tavsif edilmiştir. Bu kaside amcası Şah Abbas tarafından 11 Rebiyülevvel 998/18 Ocak 1590 tarihinde İstanbul'a gönderilen Haydar Mirza'nın ismi anıldığı için şiirin yazım tarihinin de 998/1590 veya sonrası olması gerekir. Şair yukarıda bahsi geçen '*gelür*' redifiyle hem sultanın tahtına oturmasına hem de şehzadenin İstanbul'a gelmesine atıfta bulunur. Şehzade için ise "*nûr-ı çeşm-i husrev-i Îrân*" ifadesini kullanır. Kasidenin 18. beytinden itibaren kendi övgüsüne yer veren şair İran şairleriyle karşılaştırma yaparak kendini onlardan üstün tutarken

[51] Bibliothèque National de France Suppl. Turc. 283, 17a.
[52] Bibliothèque National de France Suppl. Turc. 283, 18a.
[53] Osman Kufacı, "Bâkî Divanı'nda Sultan III. Murad Portresi", **Prof. Dr. Mehmet Arslan'a Armağan**, Sivas, 2019, s. 469-488.

"*Sanma Bâkî gibi şâhâ fâris-i meydân gelür*" ifadesini kullanır.[54] Bâkî *Dîvân*'ının Metropolitan Müzesi'ndeki nüshasında bu kasideden de iki beytin yer aldığı ve Haydar Mirza'nın İstanbul'a girişini tasvir eden bir tasvir vardır.

Resim 63: Haydar Mirza'nın İstanbul'a gelişi için düzenlenen alay. Tasvirde yer alan "*Şâdmân olsun 'Acemler gözleri aydın yine/Mîr Haydar nûr-ı çeşm-i husrev-i Îrân gelür, 'Arsa-i sîmîn-i subh üstinde dâ'im gûy-ı zer/Tâ ham-ı çevgân-ı gerdûn içre ser-gerdân gelür*" beyitleriyle Haydar Mirza'ya övgüler

[54] **Bâkî Dîvânı**, Kaside 6.

vardır. Bâkî, *Dîvân*, The Metropolitan Museum of Art, Bequest of George D. Pratt (George D. Pratt Mirası), 1935, 45.174.5[55]

Dîvân'da yer alan bir diğer şiir III. Murad için yazılmış 'bahariye' kasidesidir. 32 beyitlik 'eyledi' redifiyle kaleme alınmış Türkçe kasidede şair baharın gelişiyle birlikte canlanan doğayla tahta geçen sultan arasında benzerlik kurmuştur. III. Murad'ın kendisine yaptığı lütufların sultanın babası II. Selim ve Kanûnî döneminde de yapıldığını söyler. Şair sultanı adalet rüzgârına benzetir:

Şâh-ı 'âdil Hân Murâd ol kim nesîm-i 'adl ile
Lutfı bâg-ı 'âlemi reşk-i gülistân eyledi[56]

Bir diğer kaside 'üzre' redifli 15 beyitlik Türkçe bir kasidedir. Şiir III. Murad döneminde İran üzerine yapılmış seferlere yoğunlaşmıştır. Şair, sultanın Allah'ın lütfunun gölgesi olarak dünya üzerinde durduğunu söyler:

Cihân-ı ma'delet kân-ı mürüvvet Hân Murâd ol kim
Vücûdı sâye-i lutf-ı İlâhîdür cihân üzre[57]

Dîvân'da III. Murad'ın tahta çıkmasına dair tercî-bend tarzında bir cülûsiye bulunmaktadır. Sultanın tahta çıkmasıyla birlikte yapılan geleneksel teşrifatın izlerini de şiirde bulmak mümkündür:

Nevbet ol Şâh-ı cevân-baht-ı cihânundur diyü
Çaldılar eflâkdan kûs-ı beşâret subh-dem

Âfitâb-ı 'âlem-ârâ gibi zerrîn tâc ile
Taht-ı sîmîn üzre saldı ferr-i devlet subh-dem

"*Sâye-i Yezdân penâh-ı dîn ü devlet Hân Murâd/Dâver-i devrân mu'izz-i saltanat Sultân Murâd*" beytinin tekrarlandığı şiirde sultan klasik övgü şiirlerinde olduğu gibi İran mitolojik kahramanları ile karşılaştırılmış ve onlardan üstün tutulmuştur:

Şâd olun kim Pâdişâh-ı dâd-güsterdür gelen
Husrev-i ' âdil şehenşâh-ı muzafferdür gelen

Dâver-i Dârâ-haşem Dârâ-yı İskender-kadem

[55] Zeren Tanındı, "Transformation of Words to Images: Portraits of Ottoman Courtiers in the "Dîwâns" of Bâkî and Nâdirî", **Anthropology and Aesthetics** No. 43, Islamic Arts (Spring, 2003), s. 131-145.
[56] **Bâkî Divanı**, s. 16-18, Kaside 7.
[57] **A.e.,** s. 18-19, Kaside 8.

Husrev-i fermân-revâ-yı heft kişverdür gelen

Nefha-i müşgîn-nesîm-i hulkı tutdı ‘ âlemi
Her tarafdan şimdi bûy-ı ‘ ûd u ‘ anberdür gelen

Sâhib-i fazl u kemâlün virdi hakkın rûzgâr
Ol kemâl-i fazl-ı Hakdan lutfa mazhardur gelen

Devletinde mihnet-i devrândan ey Bâkî ne gam
Hamdü li’llâh Pâdişâh-ı bende-perverdür gelen

Tabʿ-ı pâkün gevherinden feyzin eyler mi dirîg
Nûr-bahş-ı çeşme-i hûrşîd-i enverdür gelen

Dest-gîr-i ehl-i dil kimdür diyü fâl eyledüm
İşbu beyt-i rûşen ü pâkîze-gevherdür gelen[58]

Bâkî *Dîvân*’ında III. Murad’a yapılan övgüler sadece kasideler kısmında yer almaz. Gazeller kısmında da sultanın övgüsüne dair mısralar mevcuttur. Bu manzumlerde sultanın himmetini talep eden şair III. Murad’ı hem suret hem de mana mülkünde padişah olarak tavsif eder:

Murâdun Hân Murâdun himmetinden kıl recâ ey dil
Kim ol sultân-ı sûret pâdişâh-ı mülk-i ma‘nâdur[59]

Bir başka gazelde ise sultanı “*Çeşm ü çerâg-ı dûde-i ‘Osmâniyânı*” olarak nitelendiren şair, şu mısralarla övgüsüne devam eder:

Şâh-ı bülend-kevkebe mâh-ı felek-cenâb
Sultân Murâd Hân-ı sipihr-âsitânı gör

Tîr-i cefâ-yı çarh-ı sitemgerden inleme
Şemşîr-i ‘adl-i husrev-i sâhib-kırânı gör[60]

Dîvân’daki bir diğer gazelde şair III. Murad’ı karaların ve denizlerin ferman yürütücüsü, sahip-kıranı, adalet sahibi ve yüce görüş sahibi sultanlar sultanı olarak nitelendirmiştir:

Sultân Murâd-ı tâcver fermân-revâ-yı bahr u ber
Sâhib-kırân-ı dâd-ger şâhenşeh-i ‘âlî-nazar[61]

[58] **A.e.,** s. 62-65, Tercî-bend 3.
[59] **A.e.,** s. 102, Gazel 65/6.
[60] **A.e.,** s. 108, Gazel 77/9-10.
[61] **A.e.,** s. 109, Gazel 78/6.

Şair kendi durumunu tasvir ettiği bir gazelinde sultana dertlerinden bahsederken mutluluğun ışığının hep muradına ermiş padişah üzerine düştüğünü söyler:

Reşk eylesün zamâne Sultân Murâd Hâna
Hep pertev-i sa'âdet ol kâmkâre düşmiş[62]

Dîvân'da yer alan bir diğer gazelde yine III. Murad'dan övgü ile bahseder:

Minnet Hudâya baht müsâ'id sitâre yâr
İkbâl-i Hân Murâd-ı sa'âdet-nedîm ile[63]

Bâkî bir diğer gazelinde III. Murad'ı yine hem mana hem de surette padişah olarak nitelendirir:

Hân Murâd ol pâdişâh-ı suret ü ma'nâ k'anun
Saltanat hakkâ kabâ-yı râstdur bâlâsına[64]

III. Murad zamanında gerçekleşmiş olan 'uzun' İran seferleri için dönemin birçok şairi eser veya manzume kaleme almıştır. Bâkî'nin bir gazeli tamamen bu sefer üzerine kurulmuştur:

Bi-hamdi'llâh ki yâri kıldı ferr-i baht-ı sultânî
Müyesser eyledi Bârî Te'âlâ feth-i Şirvânı

İrişdi nev-be-nev nusret o mansûr oldı her nevbet
Muzaffer eyledi şâh-ı cihânı fazl-ı Rabbânî

Şehenşâh-ı felek-mesned şeh ü şeh-zâde ced-ber-ced
Murâd ibni Selîm ibni Süleymân Hân-ı 'Osmânî

3.1.6. Bâlî Çelebi

Bâlî Çelebi'nin *Dîvân*'ında III. Murad için yazılmış gazel formunda iki naat, Şehzade Mehmed'in sünnet şenliği için yazılmış 37 beyitlik bir şiir[65] ve III. Murad'ın cülusunu tebrik için gelen İran sefiri Tokmak Han için yazılmış bir kaside bulunmaktadır. *Dîvân*'da ayrıca III. Murad'ın avlanması ile ilgili yazılmış bir kaside vardır. Sultan hakkında yazılmış ilk manzume "*Na't-ı Hazret-i Sultân Murâd Hân-ı 'Âdil*" başlığını taşımaktadır. III. Murad için yazılmış kasidelerin genel övgülerinde

[62] **A.e.,** s. 172, Gazel 216/7.
[63] **A.e.,** s. 252, Gazel 403/9.
[64] **A.e.,** s. 254, Gazel 408/8.
[65] Betül Sinan, **Bâlî Çelebi ve Divanı (2b-35a)**, s. 110-114, Kaside 2. (Bu kaside 1582 Şenliği başlığı altında incelenecektir.)

olduğu gibi onun "*'âdil*" olarak nitelendirilmesi bu manzumenin başlığı olmuştur. Övgü mahiyetindeki şiirde sultanın ismiyle ilgili yapılan tevriyede padişahın kapısında ona yakın olmayı dileyen şair boyunun dal harfi gibi eğildiğini söyler.[66] İkinci manzume ise beş beyitlik olup yine sultan için edilen dua ve temennilerin yanı sıra şairin kara bahtının beyaza dönmesini temenni eder. Beşinci beyitte ise III. Murad'ın babası ve dedesinin isimleriyle kelime oyunu yapılır:

Bir şeh ki dehre nâm-ile Sultân Murâd ola
Her merde kaddi çekse elif ber-murâd ola

İrgürdi anı menzil-i maksuda 'âkıbet
Tîr-i murâd her kime kim kol kanad ola

Atdukça 'ömri kavs-i kaderden ziyâd okın
Her ziyâdı şöyle ziyâd-ber-ziyâd ola

Bir kaddi dâl bendenem iy kâmeti elif
Eyle yakın bu kulunı tâ kim bir ad ola
…

Kalb-i selîme Bâlî Süleymanîyüz dimez
İren murada dimediler âh şâhumuz[67]

3.1.7. Cenâbî

Mehmed Suûdî Efendi'nin kardeşi, 996/1587'de III. Murad adına yazdığı *'Aylemü'z-zâhir* isimli Arapça dünya tarihi ile tanınan Cenâbî Mustafa Efendi, sultanın cülusu için Arapça kaside kaleme almıştır. 46 beyitlik şiir III. Murad'ın tahta oturmasından sonra şairin temennilerini içermektedir. Sultanın adaletiyle hükmedeceğini söyleyen şaire göre o öyle bir padişahtır ki onun şemaili ve marifetinin güzelliğine nail olmak isteyenler onu kıskanmaktadır. O batmayan bir güneş, kaybolmayan bir ay gibidir. Kasidenin 9. beytinde Cenâbî "işleri başkaları tarafından idare edilen sultan olmaktan seni menederim" ifadesiyle II. Selim'in yönetimi Sokollu Mehmed Paşa'ya bırakmasına atıfta bulunmuş olabilir. III. Murad, babasının tersine kendi iktidarını daha da güçlendirmek için yönetimsel uygulamalar yapmıştır. Diğer şahlar av olarak tavşan ve tilki peşinde iken, III. Murad, işkence ve zulm edenlerin peşindedir (beyit 12). Sultan takva ve taat sahibi olarak gecelerini ibadet ile geçirir. Dönemin müelliflerinin ısrar ile dile getirdiği III. Murad'ın aktâb

[66] **A.e.,** s. 107-108.
[67] **A.e.,** s. 108.

ve evtâd olduğu fikri Cenâbî'nin kasidesinde de vurgu yapılan görüşlerden biridir (beyit 16). Devamındaki beyitler sultanın şecaati ve şairin onun için temennilerini içerir.[68] Cenâbî ayrıca 984/1576 yılında III. Murad tarafından Haremeyn-i Şerifeyn sakflarının tamirine dair Arapça iki tane tarih manzumesi yazmıştır. İlk manzumede "*temme fî asr-ı imâmin hâdin/Hidayete erdiren önderin asrında tamamlandı*" mısraı yer alırken ikinci manzume de "*temme fî asr-ı seyyidin hâdin/Hidayete erdiren efendinin asrında tamamlandı*" ifadesiyle sultanı asrın imamı ve önderi olarak tasavvur etmiştir.[69] Bu manzumeler, hicrî bin yıla yaklaşırken müelliflerin III. Murad'ı asrın önderi tanımlamasının bir örneğini oluşturur.

3.1.8. Cinânî

III. Murad'a ve saraya yakın kişiler arasında bulunan Cinânî'nin (Muharrem 1003/ Eylül 1594) *Dîvân*'ında sultanın isminin geçtiği birçok manzume mevcuttur. Bâkî *Dîvân*'ında olduğu gibi Cinânî'nin şiirlerinde de sultanı överken kalıp ifadeler kullanılmıştır. *Dîvân*'da yer alan ilk kaside III. Murad adına yazılmış olan "*'alem*" redifli 44 beyitlik Türkçe bir şiirdir. Kaside içinde yer alan ifadelerden şiirin sultanın cülûsu için yazıldığı anlaşılmaktadır:

Pâdişâh-ı heft-kişver Hazret-i Sultân Murâd
Kim bulur nâmıyla anun zînet ü zîver 'alem

Geşt ider dehri sabâ peyk-i cihân-peymâsıdur
Ana olmışdur 'ulüvv-i şân ile çâker 'alem

Beyza-i İslâmı gelmişdür himâyet kılmaga
Üstine açsa hümâ-veş n'ola bâl ü per 'alem

Lâciverdî haymesin farkında kurdı âsumân
Sâye-i kadrinde dikdi mihr-i enver zer 'alem[70]

Dîvân'da yer alan ikinci şiir musammat kaside olarak kaleme alınmış ve 21 beyitten oluşmaktadır. Kaside musammat şeklinde yazıldığı için şiirde ahenk ön plana çıkmaktadır. İslam dünyasında meşhur kişiler ile padişahın ismini birlikte anan şaire göre sultan cömertlik denizi ve madeni, savaşçı aslan, Allah'ın kılıcıdır:

Bahr-ı 'atâ kân-ı sehâ şîr-i vegâ seyf-i Hudâ

[68] Süleymaniye Ktp. Karaçelebizade Hüsameddin Efendi, 311, 8b-10b.
[69] Süleymaniye Ktp. Karaçelebizade Hüsameddin Efendi, 311, 25b-26a.
[70] Cihan Okuyucu, **Cinânî: Hayatı, Eserleri, Divanının Tenkidli Metni**, Ankara, Türk Dil Kurumu, 1994, s. 9-12, Kaside 1.

Şehler ana nisbet gedâ Sultân Murâd-ı nâm-ver

Şâh-ı felek bî-müşterek tutar dilek virür yelek
Bî-reyb ü şek kalbi mihek reşk-i melek nev‘-i beşer

Kad nârven rûh nesteren hat yâsemen yâ hod semen
Şîrîn-suhen nâzük-beden serv-i çemen nahl-i hüner

Sâhib-kerem ‘âlî-himem devrinde gam mahz-i ‘adem
Dârâ-haşem Sencer-‘alem mahkûmı hem bahr ile ber[71]

Üçüncü kaside 44 beyitlik ve Türkçe olarak kaleme alınmıştır. Şiirde geleneksel kaside yapısına aykırı bir şekilde ilk önce kendinden bahseden şair daha sonra sultanının övgüsüne yer vermiştir. Kendi hâlinden, fakirliğinden şikâyet eden Cinânî, sultanın lütfunu bekler vaziyettedir:

Yandı cânum geyecek olmadugından gâyet
Eyledi dehr beni fakr ile ‘uryân biryân

Bir yeri aksa eger nef‘i olurdı ammâ
Yaramaz yakmaga egnümdeki yırtık kaftân

N’ola dirsem ana ger sırtı yoluk boz dünyâ
Penbesi çıkdı bozardı katı bî-reyb ü gümân

Yolda bir akça görüp anı gözüm akçe sanur
Düşerem üstine âmâde olur çıkmaga cân

Mutarassıd bakaram bir niçe günlerdir kim
Umaram eyleye bir ehl-i sehâvet ihsân[72]

İran mitolojik kahramanlarını kullanarak III. Murad’ı metheden şair, onu savaş dağlarının aslanı olarak nitelendirir. İran seferlerine atıfta bulunan Cinânî, Acem şahını sultanın kapısındaki bir köleye benzetir:

Şîr-i kuhsâr-ı vegâ Hazret-i Sultân Murâd
Bendesi şâh-ı ‘Acem dergehinün bir kulı Hân[73]

Dördüncü kaside 38 beyit olup bir önceki methiye gibi yine şairin kendi talihinden şikâyet ile başlar ve III. Murad döneminde yapılan seferlere ve sultanın övgüsüne değinir. Bu şiirde ilk üç kasideden farklı olarak sultan için kullanılan tasavvufi anlamda ‘kutb’ ifadesi öne çıkar ve onun manevi yönde mertebesine,

[71] **A.e.,** s. 67-69, Kaside 20.
[72] **A.e.,** s. 72-76, Kaside 22/20-24.
[73] **A.e.,** s. 72-76, Kaside 22/8.

ilmine değinir. Sultanın şiirleri fasihlerin konuşmalarında belagat sahiplerini susturacak kadar inceliklere sahiptir:

Kutb-ı gerdûn-ı kûhen Hazret-i Sultân Murâd
Beyt-i ma‘mûrı anun hâne-i rub‘-ı meskûn

Sadr-ı meşrûhı kütübhâne-i tevhîd-i Hudâ
Anda esnâf-ı kemâlât-ı ledünnî mahzun

Kalbine muğlak olan cümle ma‘ânî mekşûf
Zâtına lâzım olan ‘izz ü sa‘âdet makrûn

Muntavî nutk-ı fasîhinden kelâm-ı bülegâ
Münderiç nazm-ı şerîfinde nikât u mazmûn

‘İlmi hep kuvvet-i kudsiyye ile câzimdür
Tab‘-ı pâkinde bulınmaz şübehât ile zünûn[74]

Beşinci kaside Ramazaniyye olup 40 beyitten oluşmaktadır. Ramazan ayının gelmesiyle birlikte Müslümanların yaptıkları ibadetlerden bahseden şair ardından kendisinin çekmiş olduğu maddî sıkıntılardan şikâyet eder. Aşağıdaki beyitlerde bu duygularını ifade ederek devamındaki mısralarda perişan hâlini bir iki beyit ile açıklamak istediğini yazar:

Bu zamân içre begüm kîse gerekdür pür ola
Ya‘nî mânend-i şikem olmaya hâlî hemyân
…..
Âh kim kîse tehi dest-i irâdet beste
Kîmyâ gibi ‘adem dilde safâ sofrada nân

Nânumuz kursa-i dâğ-ı sitem-i fakr u fenâ
Sînedür var ise ger matbahumuzda biryân

Karnı tok bir kişi yok olduğumuz yirlerde
Her gice aç toyuran gezmededür hep yârân

Dîvân’da III. Murad övgüsüne dair yazılmış olan 22. kasidede yer alan “*Şîr-i kuhsâr-ı vegâ Hazret-i Sultân Murâd/Bendesi şâh-ı ‘Acem dergehinün bir kulı Hân”* beyti bu şiirde aynen tekrarlanır.[75] Altıncı şiir “*kasîde der-medh-i cennet-mekân u huld-âşiyân Hazret-i Sultân Murâd Hân rahmetullâhi aleyh*” başlığı taşımaktadır. 51 beyitlik bu kaside başlıktan da anlaşıldığı üzere III. Murad’ın vefatından sonra yazılmıştır. Padişahın saltanatı sırasında yapmış olduğu askeri seferlerden övgüyle

[74] **A.e.,** s. 80-83, Kaside 24/23-27.
[75] **A.e.,** s. 80-83, Kaside 25.

bahseden şair, yine onun tasavvufi yönüne dikkat çekerek '*kutb-ı hakîkî*' ifadesini kullanır. III. Murad'ı görmüş olan Cinânî kaside boyunca onun övgülerini okuyucuya aktarır.[76]

III. Murad'ın övgüsünün yer aldığı yedinci kaside 32 beyitten oluşmaktadır. Hiçbir sefere çıkmamış bir sultanın savaşçı özelliklerinin ön plana çıktığı kasideye III. Mehmed döneminde fethedilen Eğri seferine değinerek başlamıştır:

Seyf ü sinân n'ola 'azm eylese sipâh
Togruldı Egri fethine sultân-ı dîn-penâh

Bu şiirde yine sultan 'kutb-ı zamân' olarak nitelendirilmiştir.[77] *Dîvân'*da yer alan sekizinci ve son övgü kasidesi 22 beyitlik îdiyye şiiridir. "*'îd*" redifli kasidede sultanın bayram dolayısıyla selamlığa çıkması ve etrafındakilere saçı saçmasından bahsedilir. III. Murad'ın saltanatının son zamanlarında halkın görebileceği yerlere gitmediği ancak bayramlarda halk içine çıktığı dönem kaynaklarında yazılıdır. Aşağıdaki beyitte yılda bir kez olan bayramı –ki burada kastedilen kurban bayramıdır- gören halkın bunu sevinçle karşıladığını söyler. Muhtemeldir ki sultanın da sadece bayramlarda halka gözükmesi ile bayramın yılda bir kere gelmesi arasında benzerlik kurulmuştur:

Yılda bir kez gün yüzin görmek yeter devlet-dürür
Rûz-ı 'îd oldukça olsun gayrılar hayrân-ı 'îd[78]

3.1.9. Emîrî

III. Murad'a birçok manzum eser sunan Emîrî, Farsça *Dîvân*'ını da sultan adına kaleme almıştır. Padişahın musahiplerinden olan Şemsî Ahmed Paşa'nın amcazadesi olan Emîrî 997/1588 tarihinde oluşturduğu külliyatını meydana getirme sebebinin padişahı övmek olduğunu ve sultan tarafından bunun kabul görülmesini temenni ederek bitirmiştir. Şair bu manzumeyi/bir nev'î arzuhalini sancak görevinden azledilmesinden on sene sonra yazdığı için son kısmına '*bende-i kemter Emîrî Mehmed b. Musa Paşa el-ma'zûl an-livâ*' ibaresini eklemiştir. Şiirde özellikle soyuna dikkat çekmek isteyen şair, sultan için *Şeh-nâme* tarzında eser yazan Şemsî Ahmed Paşa'ya ve Yavuz Sultan Selim'in veziriazamı Pîrî Mehmed Paşa'ya göndermeler yapar. Yine kendi eserleri olan *Işk-nâme* ve *İrâdet-nâme*'ye de atıfta

[76] **A.e.,** s. 87-91, Kaside 26.
[77] **A.e.,** s. 113-115, Kaside 33.
[78] **A.e.,** s. 115-117, Kaside 34.

bulunur.[79] Özellikle Mehmed Suûdî'nin sultanın yakındaki müellif ve şairlerden olduğu düşünüldüğünde Emîrî'nin onu aracı olarak görmesi muhtemeldir:

Nâm-i pâki zikr olan ekber Hak'ı
İsm-i zât u na't-i peygamber hakı

Şems-i Tebrîzî vu Monlâ hürmeti
Pâdişâh ide bu nazma ragbeti

Fârsî Türkî gazeller bi't-tamâm
Hep duâ-yi devletidir vesselâm

Hak Teâlâ ola dâim nâsırı
Kıt'alarla zeyn olupdur âhiri

Kelme-i tevhîdle ola kıyâm
Hep teheccîde rubâiler tamâm

Pâdişâhın medhi olmuşdur murâd
Umaram lutf ile olam ben de şâd

Mîr olup maʿzûl olan buldı güşâd
Azle kıldum on yıl oldu inkıyâd

Bendesinde var ola endek-şinâs
Sözlerinden her kulun eyler kıyâs

Pîr olanlarla olaydım imtihân
Zât-ı bî-mikdârım olurdu ayân

Kimi *Şeh-nâme*[80] dimişdir kim duâ
Pâdişâha bellüdür hüsn-i edâ

Ceddim olmuşdur vezîr-i muktedâ
Pîrî Paşa[81] deyü olunmuş nidâ

Kaldı üftâde Emîrî nâ-tüvân
Pâdişâhın lütfudur ayn-i tüvân[82]

Bundan sonra şiir Farsça devam eder ve tercümesi şöyledir:

[79] Emîrî'nin bu külliyatına Mehmed Suûdî Efendi, Kâf-zâde Mustafa Feyzullah Efendi, Muhammed Emîn es-Sabıkî ve Müderris Mehmed Ayşî Efendi takriz yazmıştır. Bkz. Güler Doğan Averbek, "Biyografi Yazmada ve Muhitleri Belirlemede Takrizin Rolü: Emirî Örneği, " **İnsan & Toplum**, 2020, C. 10, s. 33-61.

[80] Şemsi Ahmed Paşa, **Şehnâme-i Sultân Murâd**, Hazırlayanlar: Günay Kut, Nimet Bayraktar, Cambridge, Harvard Üniversitesi, 2003.

[81] Yusuf Küçükdağ, "Pîrî Mehmed Paşa", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, https://islamansiklopedisi.org.tr/piri-mehmed-pasa (27.05.2021).

[82] Bundan sonra şiir Farsça devam eder.

Pâdişâh eger biraz bakarsa
Herkes bana der ki onda görüş var

Dünyada yıldızsız kaldım
Çogunlukla hazineler saklı kalır

Dört divanım ardı ardına söylendi
Talih u bahtım ne yazık ki uyudu

Işk-nâme'm hem **İrâdet-nâme**'m
Onların hepsi kalemimin nakşı oldu

Hepsi pâdişâha duâ ile dolmuş
Din ehline vâcip oldu bu nidâ

Ey Allah'ım onun devleti ebedi olsun
Düşmanlar kendi acziyle baş başa kalsın

Padişahın zamanında tamamlandı
Bu duâ kıyamet gününe kadar sürer[83]

Emîrî, III. Murad için yazmış olduğu ilk iki kasidede başlık olarak '*der-medh-i pâdîşâh-ı İslâm/İslam Padişahı için*' ifadesini kullanmıştır. Bu kasidede klasik şiirde sevgili için kullanılan özelliklerden biri olan kapısının tozunun gözlere sürme çekilmesine gönderme yaparak "*Sultan III. Murad*'*ın kapısının tozunun basiret sahiplerini süslediğini*" yazar. Cömertliğiyle meşhur olmuş bir sultan olarak "*herkesin gönlünün onun lütfunun esiri olduğunu; ister dilenci ister emir tüm insanların onun dergâhına sığındıklarını; onun, güneş misali cihan halkını aydınlattığını*" söyler. Emîrî geçmiş sultanların dönemiyle karşılaştırma yaparak " saltanat zamanının en güzel dönem olduğunu; ülkenin geniş sınırlara ulaştığını" dile getirir. Diğer taraftan kendi de bir şair olan ve sözleri birçok şârih tarafından şerh edilen "*Sultan Murad*'*ın, fasih ve güzel konuştuğunu, ilimlerin hepsini bildiğini; bakışının kime düşerse bahtının açıldığını*" belirtir. Sultanı övmek için güçlü bir şair olmak gerektiğini, onun cömertliğin ve lütfun kaynağı ve dinin hamisi olduğunu, kahrının yanında merhameti ile cihana nam saldığını, isminin tüm âleme yayıldığını ve onun ahlakını vasıflandırmada kelimelerin kifayetsiz kaldığını söyler.[84] Emîrî ikinci kasidesine şair-patron ilişkisine vurgu yaparak başlamıştır "*söz söyleyen*

[83] Emîrî Divanı, Süleymaniye Ktp. Fatih, 3780, 283a; Yasemin Yaylalı, **Emîrî divanı**, Erzurum, Atatürk Üniversitesi, Doğu Dilleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı, Doktora Tezi, 2013, 14-15; Güler Doğan Averbek, **Bolulu Emiri'nin İkinci ve Dördüncü Divanlarındaki Türkçe Şiirler**, Kitabevi, İstanbul 2019, s. 36-37.
[84] Emîrî, **Dîvân**, Süleymaniye Ktp. Fatih, 3780, 35b-36a, 187b-188a; Yasemin Yaylalı, **Emîrî divanı**, 154.

herkesin altın gibi tam ayarında olmasını, padişah teveccüh ederse bu tam ayarlı altının bereketleneceğini, daha kıymetli olacağını" ifade eder.[85]

3.1.10. Hâşimî

Bursalı Hâşimî *Dîvân*'ındaki manzumelerde, III. Murad ismi 9 yerde geçmektedir. Bu manzumelerde sultanın övgüsüne dair kullanılan bazı kelimeler *Dîvân*'da tekrar tekrar kullanılmıştır. *Dîvân*'da yer alan gazellerin birinde şair, sevgilisinin gönül davasını dinlemesini istemektedir, o dinlemezse gönlü deniz gibi olan Sultan Murad'ın geniş lütfunun serin rüzgârıyla onu dinleyeceğini söyler:

Gelüp rakîble fasl eylesün bizi cânân
Muhabbetinde gönül da'vâ-yı tekaddüm ider

O dinlemezse eger Hâşimî bu da'vâyı
Şeh-i cihân işidüp lutfıla terahhum ider

Nesîm-i lutfıla Sultân Murâd-ı deryâ-dil
Dem-i sahâ kef-i cûdın ki tahrîklerüm ider[86]

Hâşimî bir gazelinde sultanı '*şâh-ı 'âdil*'[87], bir başka gazelinde ise '*güzîn-i âl-i 'Osmân*'[88] vasıflarıyla anmıştır. *Dîvân*'daki 34 beyitlik ikinci kaside yine III. Murad için kaleme alınmıştır. Şair şiirine sultanın vasıflarını sıralayarak başlar. III. Murad, maarif ehline sürekli lütufta bulunan, Hüma kuşu gibi her zaman himmeti yüce olan bir padişahtır. Hâtem-i Tâ'î'den daha cömerttir, şâh-ı yegânedir ve cihanın hilafeti onunla şeref bulmuştur:

Şâh-ı yegâne Hazret-i Sultân Murâd Hân
Buldı şeref anunla cihânın hilâfeti[89]

Şiirin devamında İran savaşlarına atıfta bulunan şaire göre Acem padişahı, Geylan Hâkimi ve Tatar Hanı sultanın kulu oldukları için yüceliğe kavuşmuşlardır:

Şâh-ı 'Acemde hâkim-i Geylân Tâtâr Hân
Cân ile kulı olmagıla buldı rif'ati

Şair, kendisini övdüğü mısralarda muamma (Emrî ve 'Abîdî ile karşılaştırarak) yazdığından bahseder ve bu konuda Rum'un emiri olduğunu söyler:

---

[85] Emîrî, **Dîvân**, Süleymaniye Ktp. Fatih, 3780, 187b-188a; Yasemin Yaylalı, **Emîrî divanı**, 345-346.
[86] Oktay Selim Karaca, **Hâşimî Divanı (Hayatı, Sanatı, Eserleri Ve Karşılaştırmalı Metni)**, s. 13.
[87] **A.e.,** s. 31.
[88] **A.e.,** s. 62.
[89] **A.e.,** s. 128-131.

Emrî ‘Abîdî görse mu‘ammâlarum eger
Eylerdi mîr-i Rûm idügüme şehâdeti

Devam eden beyitlerde Hâşimî kasidenin yazılış tarihini verir. Buna göre şiir 1000/1591 yılında yazılmış ve III. Murad'a sunulmuştur:

Serdâr-ı kâm-kâr ki Rûm iline gidüp
Çıkdugı gün otağına kıldı ziyâfeti
Evsâf-ı pâdişâhla târîh-i nazm idüp
Germ eyledi okundugı dem anda sohbeti[90]

Dîvân'da III. Murad ile ilgili şiirlerden biri cülûsu[91], biri sultanın oğlu Osman'ın doğumuna[92] ve biri de sultanın türbesi için düşürülmüş tarihlerdir.[93] Aynı şehzadenin doğumu üzerine Gelibolulu Âlî'de *Ferâ'idü'l-Vilâde*[94] isimli bir risale kaleme almıştır. Hâşimî de Âlî'nin risalesinde bahsettiği ilm-i nücûmdan yola çıkarak şehzadenin doğumunun uğurlu olduğunu söyler. Hem Âlî hem de Hâşimî'nin yeni doğan bir şehzadeye bu kadar övgüler düzmesi muhtemelen III. Murad'ın şehzadelerinin uzun süre yaşamamasından kaynaklıdır. Şairler, uzun ömür dileyerek bu duruma dikkat çekmektedirler.

3.1.11. Kabûlî (Gedizli)

Kabûlî *Dîvân*'ında III. Murad adına yazılmış olan 57 beyitlik Türkçe bir kaside bulunmaktadır. Şiire bahar tasviriyle başlayan şair, ilk 16 beyti bu tasvirin güzelliğine ayırmıştır. Aslında bahar ve doğanın bu kadar güzel olması hüsn-i ta'lîl sanatıyla III. Murad'ın saltanatına bağlanmıştır:

Böyle bir devre kadem basmaya bu devr içre
Çok zamân devr ide bu devri bulınca devrân

Devr anundur ki cihân halkına müstagrakdur
Emr anundur ki ana cümle mutî‘-i fermân

Kasidenin devamında 37. beyite kadar sultanın övgüsüne yer veren şair İslam tarihinin önemli şahsiyetlerinin özelliklerini III. Murad için kullanır. Bu benzetmelerde şair özellikle abartma sanatına yer verir; mesela sultanın yanında Hâtem-i Tâ'î kerem sahibi değildir, Nûşirevân sitem ettiricidir. Şiirin devamında şair

[90] **A.e.,** s. 128-131.
[91] **A.e.,** s. 168-169.
[92] **A.e.,** s. 169.
[93] Bu şiirlere çalışmanın gerekli yerlerinde kullanıldığı için burada kısaca değinildi. **A.e.,** s. 169.
[94] İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. TY. 3543/2, 28b-32a.

asıl maksadına yani kendinden bahsetmeye geçer. Sultanın geniş lütfuna rağmen kendisinin bundan mahrum kaldığını belirtir, hüner sahiplerine gösterilen ilgi kendisine gösterilmemektedir:

Âfitâb-ı keremün üstüme pertev salsa
Mihr ü hâver gibi her zerrem olurdı rahşân

Çok çerâgun var işigünde yiter şem‘-sıfat
Yakma nâr-ı gama yak bendeni de meş‘ale-sân

Gördügüm zulmi beyân eyleyeyin hıdmetüne
Felek-i zâlim elinden diyeyin girye-künân

Âsmân-ı hünere mihr-i ziyâ-güster iken
Zerre-veş yirlere çalmak beni lâyık mı zamân[95]

Kabûlî, III. Murad'ın tahta çıkmasına dair bir tarih manzumesi de kaleme almıştır. Şair bu manzumesinde de sultanı "gül"e benzeterek, muradına eremeyenlerin artık istediğine kavuşacağını, onun tahta oturmasıyla herkesin mutlu olacağını söyler:

Bugün tâc u ‘alem bir pâdşâh-ı pâk-zâdundur
Serîr-i saltanat bir hüsrev-i ‘âlî-nijâdundur

Vücûd-ı gevher-i pâki nizâm-ı mülk-i ‘âlemdür
Cihân bir şehryâr-ı kâmkâr u kâm-dâdundur

Münâsib demleridür kadr u rif‘at demleri geldi
Zamân-ı nâ-murâdân gitdi devrân ber-murâdundur

Açıldı rûy-ı ‘âlem gül gibi güldi cihân halkı
Zamân ehl-i neşâtun devr ise bir hoş-nihâdundur

Bu devr içre Kabûlî bundan özge olmaya târîh
Selîmün geçdi eyyâmı zamân Sultân Murâdundur Sene 982 [1574][96]

3.1.12. Kâmî

II. Selim'e yakın şairler arasında bulunan Kâmî, III. Murad tahta çıktığı zaman ona cülûsiye kasidesi sunmuştur. 21 beyitlik Türkçe kaside ‘geldi’ redifiyle kaleme alınmıştır. Şair bu ifade ile hem saltanat tahtına yeni gelmiş bir sultanı

[95] Mustafa Erdoğan**, Kabûlî İbrahim Efendi, Hayatı, Edebî Kişiliği ve Divanı (İnceleme-Tenkitli Metin-Dizin)**, s. 448-452, Kaside 2.
[96] **A.e.,** s. 879, Tarihler 19; **Şifâü'l-Kulûb ve Likâu'l-Mahbûb (Natru'n-Nâzirîn ve Makbûlü'l-Hatirîn)**'de müellif Kabûlî'nin tarih mısraını kullanmıştır. Leiden Üniversitesi Ktp. cod . wam, 801, 15a.

müjdelemiş hem de onun ülkeye getireceği güzelliklerden bahsetmiştir. Memi Cân-ı Saruhanî'nin sultan için yazmış olduğu övgü manzumesinde geçen[97] '*Sultân Murâd-ı kâmrân*' ifadesi bu kaside de karşımıza çıkar:

Serîr-i mülk-i 'Osmâna yine bir tâze Hân geldi
Murâdın buldı 'âlem rûhı gitmiş cisme cân geldi

Hidîv-i 'asr Dârâ-yı cihân hâkân-ı heft-iklîm
Nerîmân-ı zamân Sultân Murâd-ı kâmrân geldi[98]

II. Selim devrinin muteber şairleri arasında yer alan Kâmî'nin tahta yeni çıkan sultana hem kendini hatırlatmak hem de mevkiini korumak amacıyla yazdığı muhakkaktır.[99]

3.1.13. Makâlî

Makâlî, III. Murad'ın cülusuna dair bir kaside kaleme almıştır. '*Yine*' redifli kasidede sultan için kullanılan "âdil" sıfatı ön plana çıkmaktadır. III. Murad'ın tahta çıkmasını tecdîd-i ahkâm (hükümleri yenileyen) olarak nitelendiren Makâlî, aynı zamanda onun cülûsunu nevruz gününe benzetir. Makâlî, II. Selim için yazmış olduğu bir kasidesinde yine sultanın ismini anmış ve en büyük şehzade olarak ona dualar etmiştir:

Bagışlasun Hudâ sana körpe budagunı
A'nî nihâl-i gül-bün-i devlet Murâd Hân[100]

Kasidesini hem baharın gelişi hem de sultanın tahta çıkması üzerine kurgulayan şair, III. Murad için yazılmış övgü manzumelerinde olduğu gibi yine gülü padişaha benzetmiştir. Bahar aylarında kurulan meclislerdeki eğlenceler sultan tahta çıktığı içindir:

Tecdîd-i ahkâm eyledi nevrûz-ı sultânî yine
Âfâkı teshîr eyledi mânend-i 'Osmânî yine

Geçdi 'adâlet tahtına çaldı sa'âdet tablını
Tutdı cihânı na're-i kûs-ı cihân-bânı yine
….

[97] Ramazan Ekinci, "Memi Cân-ı Saruhânî ve Dîvançesi", s. 92-93.
[98] TSMA E. 359-24/2; Uğur Öztürk, "III. Murad'a Sunulmuş Üç Kaside: Kâmî, Nâlî ve Mehmed Suûdî Efendi'nin Kasideleri", s. 269-272.
[99] TSMA. E. 0359/16. Kâmî bu kasidenin öncesinde II. Selim için cülûsiye kasidesi yazarken oğlu Şehzade Süleyman için de bir kaside kaleme almıştır.
[100] Süleymaniye Ktp. Esad Efendi, 3424, 112a.

Sultân-ı ‘âdil devridür var gûşmâl it ey sabâ
Kim cevre âgâz itmesün ol hüsn-i sultânî yine

Sultân Murâd-ı şîr-dil ʿahdinde dârâlar hacîl
Ol kahramân âb u gül-i hoş aldı meydânı yine[101]

3.1.14. Medhî

Asıl adı Mahmud olan Medhî, III. Murad dönemi kıssahânlarından olup padişaha birçok eser sunmuştur. Medhî mahlasını da bu görevi sebebiyle seçmiştir. *Dîvân*'da[102] III. Murad adına yazılmış dört kaside bulunmaktadır. Bu kasidelerden ilki hiç sefere çıkmayan padişahın sefer meydanlarında gösterdiği cengâverlik ile ilgilidir. III. Murad'ı cihangir bir padişah olarak tasvir eden şair, asıl maksadının mesleğine uygun düşecek şekilde, sultanı methetmek olduğunu söylemektedir:

Murâdum Murâd Hânı medh itmedür
Velî medhe kâdir degüldür lisân[103]

Diğer kaside "*'îd*" redifli olup 19 beyitten oluşmaktadır. Kasidede yer alan ifadelerden şiirin hem baharın gelmesi hem de bayram münasebetiyle yazıldığı anlaşılmaktadır. Baharın gelmesiyle bülbüller terennüme başlamış, güller gonca hâlinden çıkmış ve bülbüle gülmektedir:

Bülbüllerün çemende görüp böyle şevkını
Güller gülüp ferahdan açıldı likâ-yı ‘îd

Baharın gelişini III. Murad'ın halka görünmesine bağlayan şair, ayrıca sultanı Hüma kuşuna benzetir. Medhî, Padişahı gördükten sonra onun kapısının toprağına yüzünü sürer:

Sultân Murâd sâhib-i dîvân-ı saltanat
Gördüm serây-ı sakfına konmuş hümâ-yı ‘îd
…
Urdum yüzümi hâk-i der-i Hân Murâd'a ben
Rûy-ı zemîni geşt iderek çün gedâ-yı ‘îd[104]

Üçüncü kaside diğerlerine nispeten beyit sayısı bakımından daha az olup 11 beyitten oluşur. Kasideye klasik şiirde sevgili için söylenen sıfatları sultana atfederek başlayan Medhî, büyük ihtimalle bu şiiri İran seferleri başladıktan sonra kaleme

[101] Süleymaniye Ktp. Esad Efendi, 3424, 60b.
[102] Nezihe Seyhan, **Medhî Divanı (İnceleme-Transkripsiyonlu Metin)**, İstanbul, Marmara Üniversitesi Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Doktora Tezi, 2000.
[103] **A.e.,** s. 157.
[104] **A.e.,** s. 158-159.

almıştır. Şiirin en son beytinde de Medhî'nin yıllarca III. Murad'ın sarayında sultanı öven kıssahân görevinde bulunduğu yazılıdır:

Sultân Murâd ya'nî sezâ-vâr-ı tâc u taht
Kullugı ile şâh-i 'Acem iftihâr ider

Medhî-i zâr yıllar ile kıssa-hân olup
Medh ü senâyı pâdişehe kâm-kâr ider[105]

Dördüncü kaside 19 beyitlik olup '*-ân*' redifiyle yazılmıştır. İran seferleri ağırlıkta olmak üzere III. Murad'ın övgüsü ve bu dönemde yapılan fetihler üzerinde durulmuştur. Sultanı '*zıll-ı Yezdân*' olarak nitelendiren Medhî, III. Murad övgülerinda sıkça söylenen '*kâm-bahş, kâm-rân, kâm-bîn ve kâm-kâr*' ifadelerini kullanır. Padişahı, İslam tarihindeki sultanlarla karşılaştıran şair, bir önceki kasidede olduğu gibi İran şahının onun bendesi olduğunu yazar. Kasidenin sonunda III. Murad devrinin sonunda başlayan Batı seferlerine de atıf vardır:

Didi hâtif zıll-ı Yezdân hazret-i Sultân Murâd
Kâm-bahş ü kâm-kâr u kâm-bîn u kâm-rân
…
Nitekim şâh-ı 'Acem olmış bir ednâ bendesi
Emrine fermân-pezîr ola kırâl-ı kaltabân
….
Devr-i 'adlünde açılsun ser-be-ser Rûm illeri
Kılıcun keskin ola ey Hüsrev-i gîtî-sitân[106]

Dîvân'da ayrıca "*Pâdişâh-ı heft-kişver Hân Murâd/Dünye vü 'ukbâda olsun ber-murâd*" beytinin tekrarlandığı mütekerrir müseddes tarzında yazılmış bir şiir daha vardır. Şiirine sultanın ömrünün uzun olması temennisiyle başlayan Medhî, müseddesi 1001/1593 başlatılan Batı seferleri sırasında yazmıştır:

Dilegüm budur ki yâ Rabbü'l-'ibâd
Şehriyârun 'ömrini sen kıl ziyâd
Kalmasun devrinde bir ehl-i fesâd
Ser-be-ser Rûm illerin kılsun küşâd
Pâdişâh-ı heft-kişver Hân Murâd
Dünye vü 'ukbâda olsun ber-murâd

Sultanı İslam ve İran tarihindeki meşhur hükümdar ve kişileriyle karşılaştırarak öven şair onu *zıll-ı Hudâ* ve saltanat güneşi olarak tavsif etmiştir:

Gün yüzinden 'âlem oldı pür-ziyâ

[105] **A.e.,** s. 159-160.
[106] **A.e.,** s. 168-169.

Rûyıdur âyine-i gîtî-nümâ
Medhiyâ söz bunda bulsun intihâ
Âfitâb-ı saltanat zıll-ı Hudâ
Pâdişâh-ı heft-kişver Hân Murâd
Dünye vü ‘ukbâda olsun ber-murâd[107]

Bu manzumeler dışında *Dîvân*’da bazı gazellerde de III. Murad’ın övgüsüne dair mısra ve beyitler bulunmaktadır. Medhî’nin sarayda kıssahânlık yaptığından daha önce bahsedilmişti. Yazmış olduğu gazellerin birinde yine bu görevine vurgu yaparak saray içinde sultanı görmenin kendisi için bir ulu nimet olduğunu söyler:

Bu serây-ı ‘âlem içre Hân Murâd’ın Medhiyâ
Vech-i zîbâsına bakmak bir ulu ni‘met bana[108]

Dîvân’daki gazellerin biri İran seferleri üzerine yazılmış olup, şair bu şiirinde Hz. Peygamber’in kılıcını Allah’ın ona nasip ettiğini söyler. Seyyid Lokman’ın III. Murad devrine dair kaleme aldığı Farsça manzum eseri *Şehînşâh-nâme-i Murâd-ı Sâlis*’in[109] ilk cildinde sultanın tahta çıkmasını tebrik amacıyla hediye edilen bu kılıcı muhtemelen Medhî de görmüş veyahut duymuştu. Gazelin devamında Acem şahının sultanın kulu olmasıyla övüneceğini söylen şair, zıll-ı Hudâ kelimesinin yerine bu sefer sâye-i Yezdân’ı kullanır:

Çün Resûl’ün tîgini ana Hudâ kıldı nasîb
Kâfirün kaç başı var kim olmaya fermân ana
….
Kullug-ile iftihâr eyler şeh-i A‘câm anun
Yaraşur şâhân-ı ‘âlem olsalar derbân ana

Hân Murâd’un âfitâb-ı kadri bulmaya zevâl
Ol sebebdendür dimişler sâye-i Yezdân ana[110]

Bu gazeller dışında *Dîvân*’da yine Batı seferleri için yazılmış bir gazel[111], sultan ile görüştükten sonra yazılmış ve ‘*kâm-rân, kâm-bîn ve kâm-yâb*’ kelimelerinin kullanıldığı bir gazel[112], klasik şiirde sevgili ile ilgili özelliklerin sultana atfedildiği sekiz gazel[113] bulunmaktadır.

[107] **A.e.,** s. 224-225.
[108] **A.e.,** s. 329.
[109] Seyyid Lokman, **Şehinşâhnâme-i Murâd-ı Sâlis**, C.1, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. FY. 1404, 25a.
[110] Nezihe Seyhan, **Medhî Divanı(İnceleme-Transkripsiyonlu Metin)**, s. 333.
[111] **A.e.,** s. 351.
[112] **A.e.,** s. 351.
[113] **A.e.,** s. 369, 400, 449, 533, 534, 535, 552, 603-604, .

3.1.15. Memi Cân-ı Saruhanî

III. Murad dönemi Uşşâkîlik tarikatı şeyhi olan Memi Cân, sultan adına üç eser telif etmiş ayrıca yayımlanmış *Dîvânçe*'sinde onun adına birçok şiir yazmıştır. III. Murad şiirlerine şerhler yazan Bursalı Suhbî[114] ve sultan adına *Kenz-i İhlâs*[115] isimli eserini telif eden Ahmed Sâfî, Memi Cân'ın müritlerindendir. Memi Cân'ın şiirlerinde en sık tekrar edilen kelimelerden biri III. Murad'ın ismidir. *Dîvânçe*'de III. Murad ile ilgili manzumelerden ilki onun sormuş olduğu bir lügaza Memi Cân'ın vermiş olduğu cevaptır. Manzumede *"İy Murâdî Hak olan yâ Hû diyelüm her zamân"* mısraı tekrarlanmıştır.[116] III. Murad adına yazılmış şiirlerden biri dörtlük şeklinde ve sultanın övgüsü üzerinedir. Şiirde aynı zamanda Muradî mahlasıyla sultanın şiirlerinin kısmî değerlendirmesi de vardır. Memi Cân'a göre sultanın şiirleri derin anlamlar barındıran, hakikatlerle dolu, tarikat ehlinin okuması gereken manzumeleri barındırır:

Yazdı bir dîvân bahri misli yok bahr-i 'amîk
Pür-hakâ'ik ma'nâsının okısun ehl-i tarîk
Destine iren ma'âsî rahmete olur garîk
Hazret-i sultân-ı kâmil Hân Murâd-ı kâmrân[117]

Memi Cân, sultanı övdüğü bu manzumeyi daha sonra şerh etmiştir. Bu şerh metninde yalnızca ilk dört mısrada açıklanmış ve bu açıklama kâfi görülerek diğer kısımlar şerh edilmemiştir.[118] III. Murad'a ithafen kaleme alınan başka bir şiir de yine onun övgüsünü içeren dörtlükler hâlindedir. Sultanın ismiyle ilgili kelime oyunlarının yer aldığı şiirde '*Anı sultân murâd itdi velî Sultân Murâd oldı*' mısraı her dörtlük sonunda tekrarlanır. Memi Cân'ın şeriat, tarikat ve hakikat konularını işlediği *Lübbü'l-Usûl fî-Mâ'rifeti't-Tarîki'l-Vüsûl* isimli eserinin Atatürk Kitaplığındaki nüshasının 127a varağında eserin diğer nüshalarında bulunmayan Memi Cân tarafından III. Murad'ın övgüsü için yazılmış bir murabba bulunmaktadır. Murabbada sultanın yüzünde âlem görünür, yanağının güzelliğinin ışığı her yolu

[114] Gazi Hüsrev Kütüphanesi R. 1430/11, 77b-78b; TİEM, 1901, 139a-143a.
[115] M. Nedim Tan, **Sâfî'nin Kenz-i İhlâs'ının Tahkik ve Tahlilî**, İstanbul, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006.
[116] Ramazan Ekinci, "Memi Cân-ı Saruhanî ve Dîvançesi", s. 90-91; III. Murad'ın sormuş olduğu lügazlara verilen cevaplara dair toplu bilgi için, bkz. Mustafa Özkat, "Sultan III. Murad'ın Lugazları ve Bu Lugazlara Yazılan Cevaplar", **Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi** 43, İstanbul 2020, s. 209-288.
[117] Ramazan Ekinci, "Memi Cân-ı Saruhanî ve Dîvançesi", s. 92-93
[118] Memî Cân-ı Saruhânî, **Uknûmü'l-Hikem fî Ma'rifeti's-Sırri'l-Kıdem**, Süleymaniye Ktp. Fatih, 2559.

aydınlatır, Hz. Peygamber'in nurunun ışığı ondadır ve Hz. Ali'nin sırrına mazhardır. Hem ilmen hem de manada padişahtır, ay ve güneş tüm felekler onun zikrindedir, Hz. Peygamber'in seccadesine vâristir. Tüm bu benzetmeler hicrî bin yıla doğru dönemin müellifleri tarafından ısrarla dile getirilen III. Murad'ın *müçtehid, kutb, zıllullah-ı fî'l-arzeyn, sahib-kıran* olduğuna dair beklentilerinin en bariz şekilde dile getirilmesidir:

Bi-hamdi'llâh 'inâyetden sunuldı 'âleme mir'ât
Cemâli şem'ine baksan gözinden görine bi'z-zât
Yüzi ve'ş-şems alnında okınur harf-i yâ li-zât
Hazret-i Sultân-ı 'âdil nûr-ı 'ayneyn Hân Murâd
Hüsn-i ruhsârında rûşen gösterür her yolları
Bir nazarda her tarafdan seyr ider cümle velî
Pertev-i nûr-ı Muhammed mazhar-ı sırr-ı 'Alî
Hazret-i Sultân-ı 'âdil nûr-ı 'ayneyn Hân Murâd
Gördi bir 'ilm ü ma'ârif olmadı harf u sadâ
Ceddi Osmânî nesilde ma'nîde zıll-ı Hudâ
Oldı muhtâr-ı Muhammed 'âleme rûh-ı gıdâ
Hazret-i Sultân-ı 'âdil nûr-ı 'ayneyn Hân Murâd
Gösterür 'ilm ü me'ânî pâdişâh-ı lem-yezel
Mektebi 'arş-i mu'allâ okınan 'ilm-i Ezel
Hızr-ıla arz u semâda seyr ider fehmi güzel
Hazret-i Sultân-ı 'âdil nûr-ı 'ayneyn Hân Murâd
Fazl-ı kudretden dikildi 'âleme nûrdan direk
Tâbi'îdür her tarafdan hıfz ider ins ü melek
Ay u gün üftâdesi zikrindedür arş u felek
Hazret-i Sultân-ı 'âdil nûr-ı 'ayneyn Hân Murâd
Vâris-i seccâde kıldı Ahmede Rabb-i Celîl
Oldılar şer'-i şerîfinde hâs u 'âmm içre delîl
Menzil-i râh-ı rızâda cânı vir kim ser-sebîl
Hazret-i Sultân-ı 'âdil nûr-ı 'ayneyn Hân Murâd[119]

3.1.16. Muhyî-i Gülşenî

Muhyî, III. Murad için cülûsiyeler dışında doğrudan bir şiir yazmamış ancak Mısır'a beylerbeyi olan İbrahim Paşa adına yazdığı manzumelerde onun ismini zikretmiştir. Bunlar arasında özellikle III. Murad'ın tahta çıktığı için yazılmış olan altı tane manzume öne çıkmaktadır.[120] Damad İbrahim Paşa'nın Mısır'a tayin edilmesi ile ilgili yazılmış olan manzumede[121] ve yine paşanın ismiyle ilgili yazılan

[119] **Lübbü'l-Usûl fî-Mâ'rifeti't-Tarîki'l-Vüsûl**, İBB Atatürk Kitaplığı, OE_Yz_, 1278, 127a; Halime Kara, **Memî Cân Efendi'nin "Lübbü'l-Usûl fî Mâ'rifeti Tarîkati'l-Vusûl" Adlı Eserinin Tahkîki Ve Tıpkıbasımı**, s. 25-26.
[120] Önder Yaşar, **Muhyî-i Gülşenî [Ö. 1604] Dîvânı (İnceleme-Metin)**, İstanbul, Marmara Üniversitesi, Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Doktora Tezi, s. 496-497.
[121] **A.e.,** s. 322.

muammada III. Murad, İslam memleketlerinin padişahı, Arap ve Acem memleketlerinde ferman yürüten/hüküm süren olarak tasvir edilmiştir:

> Vezîr-i Han Murâd Hân şeh-i memâlik-i İslâm
> Ki geşt mülk-i ‘Arab çün ‘Acem müsahhar-ı fermân
> *“O; Murad Han’ın veziri, İslam ülkelerinin yöneticisi, Arap ve Acem’in fermanına boyun eğdiğidir.”*[122]

Yine *Dîvân*’da İbrahim Paşa vasfında yazılmış olan kasidede sultanın ismi anılmıştır.[123] Şair, İbrahim Paşa için yazılmış başka bir kasidede sultanın adaletli olma yönüne vurgu yapılmıştır:

> Zabt-ı tîgun ‘adlle çün dinledi Sultân Murâd
> Hil‘at ü tîg eyledi irsâl hürmet eyledi[124]

Muhyî, Bahaeddîn-zâde Abdullâh Efendi’nin Mekke kadısı olmasını tebrik için yazmış olduğu Farsça manzumede de sultanın ismini anmıştır.[125]

3.1.17. Nâdirî (Ganî-zâde)

Nâdirî, *Dîvân*’ında III. Murad adına yazmış olduğu 40 beyitlik Türkçe *‘-âl*’ kafiyeli kasidesinde şair, sultanın tahtına oturmasının tasvirini bayramın gelişi olarak nitelendirmiştir.[126] Felekler ve seyyarelere dair özelliklerin sultanın vasfında birleştiği şiirde, III. Murad övgülerinde öne çıkan adalet ve âdil ifadeleri burada da en sık kullanılan kelimelerden biridir. Nâdirî, sultanı methedip tasvir ederken mübalağa sanatı sıkça kullanır. Şairin özellikle sultanın gözleri, kulakları ve yürüyüşü üzerine yaptığı övgüler dikkat çekicidir:

> Hâkân-ı ‘arş-mertebe Sultân Murâd Hân
> Gerden-firâz-ı tâc-verân-ı huceste-fâl
>
> Ol şehsüvâr-ı ‘arsa-i devlet ki rahşınun
> Pâyına yüz sürer meh-i nev nitekim ni‘âl
> …
> Lerzân olup zemîn yıkılur hasm-ı nâ-be-kâr
> Deprendügince pây-ı semendi dem-i kıtâl
> …
> Nâhunları sadefleridür bahr-i keffinün

[122] **A.e.,** s. 326.
[123] **A.e.,** s. 329.
[124] **A.e.,** s. 335.
[125] **A.e.,** s. 388.
[126] Numan Külekçi, **Gani-zade Nadiri: Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri Divanı ve Şeh-namesinin Tenkidli Metni**, s. 113.

Engüşt-i dür-feşânı saçarsa n'ola le'âl

Bu kasidenin devamında III. Mehmed için hazırlanan tasvirli nüshasında (TSMK. H. 889, 4a.) III. Murad, Ayasofya Camii'ne giderken cuma selamlığı sırasında at üzerinde resmedilmiştir. Bu tasvirin üst ve alt kısmında yazılı olan mısralarda ruk'alar sunan kişilere atıf yaparak, bu kişilerin yeni ay gibi sultanın önünde eğildiklerini ve onun atının nalı gibi oldukları söylenir:

Ol şehsüvâr-ı 'arsa-i devlet ki rahşınun
Pâyına yüz sürer meh-i nev nitekim ni'âl

3.1.18. Nâlî

Kaynaklarda hakkında pek bilgi bulunmayan Nâlî, III. Murad'ın cülûsuna dair 35 beyitlik Farsça bir kaside kaleme almıştır. Yazmış olduğu bazı şiirlerde tımar sahibi bir bey olarak adı zikredilen Nâlî'nin sunmuş olduğu kasideye karşılık herhangi caize veya ihsan alıp almadığı şimdilik bilinmemektedir. Nâlî, " والا سلطنت سلطان مراد/ Saltanatı yüce Sultan Murad" ifadesini cülûs tarihi olarak yazmış ve 982/1574 tarihini vermiştir. Güneş imgesini padişah için kullanan şair III. Murad'ın adaletli yönüne dikkat çekmiştir. Din mülkü onun kılıcı ile ferah bulmuştur. Zulmü kökünden kazıyıp adalet bayrağını göklere çekmiştir. Âzerî İbrahim Çelebi'nin III. Murad adına yazdığı kasidede kullandığı sultanın kılıcının ateş saçması ifadesi bu şiirde de vardır. Farsça şiirin tercümesi şöyledir:

> *Ey yücelikte güneş gibi adil ve mükemmel padişah! Ey dinin dayanağı, cömert, âlim ve alicenap akil padişah! Din mülkü senin adalet kılıcınla süslenip refah buldu. Namınla insanlar dilek ve isteklerine erişti. Zulüm mekânlarını kökünden kazıyıp adalet bayrağını göndere çeken, cömertliğin inceliklerine haiz ve ihsanı bir yağmur bulutu olan (şah). Düşman onun ateş fışkıran kılıcının önünde durmak istedi. Çünkü savaş meydanında (kan) emip korku çeken bir ejderhadır.*[127]

3.1.19. Nâmî [(E)Mîrek-zâde Mehmed]

Mehmed Nâmî[128] (öl. 997/ 1588-1589)[129] *Dîvân*'ında III. Murad adına yazılmış üç kaside bulunmaktadır. Bu kasidelerden ilki 990/1582'de Şehzade Mehmed'in sünnet şenliği münasebetiyle kaleme alınmıştır ve 42 beyitten

[127] TSMA E. 359-24/1; Uğur Öztürk, "III. Murad'a Sunulmuş Üç Kaside: Kâmî, Nâlî ve Mehmed Suûdî Efendi'nin Kasideleri", s. 263-268.
[128] Mehmed Nâmî adına Cinânî övgü amaçlı Farsça bir manzume kaleme almıştır. Bkz. Cihan Okuyucu, **Cinânî: Hayatı, Eserleri, Divanının Tenkidli Metni**, s. 751-752, 766.
[129] Cinânî, Nâmî'nin ölümü için bir mısra tarih düşürmüştür. Bkz. **A.e.,** s. 766.

oluşmaktadır.[130] İkinci kaside ise başlıksız olup '*şekl*' redifli bir şiirdir. Sultanın dış görünüşüyle ilgili güzel unsurların tasviriyle şiirine başlayan şair, klasik şiirdeki sevgili ile ilgili nitelendirmeleri sultana yakıştırmıştır. Gökyüzü, felekler ve seyyarelerin sultanın çadırı ve hepsi sultanın etrafındaki hizmetçilerdir. III. Murad'ın kulları ancak Cem ve Efrasiyab gibi mitolojik kahramanlardır:

Sultân Murâd Hân-ı murâd-ı cihân-ı cân
Var nice kulları Cem ü Efrâsiyâb-şekl

Sultan harap olmuş dünya evini yeniden imar etmiş, fesat ve bozgunculuğu ortadan kaldırmıştır:

Geldün 'imâret eyledün etmiş idi şehâ
Dest-i fesâd hâne-i şer'i harâb-şekl[131]

Üçüncü kaside ise ikinci kasideye benzer bir şekilde klasik şiirde sevgili için yapılan tasvirler sultana atfedilmiştir. '*Şem'*' redifli 26 beyitlik Türkçe kasidede III. Murad övgülerinde sıkça tekrarlanan '*sultân-ı âdil*' tamlaması yine kullanılır. Mumun yandığı vakit ortalığı aydınlatması gibi Sultan Murad da tahtta iken ülkeyi aydınlatır. Hüsn-i ta'lil sanatının hâkim olduğu kasidede şair mum ile ilgili tasvirleri sultan ile ilişkilendirilerek anlatılır. Mum, sultanın yüzüne bakmak için maddî varlığından sıyrılıp başını onun yoluna vermiştir (fitilin kesilmesi). Mum daima sultanın yolundadır buna rağmen bazen boynu vurulur bazen de asılır (yine fitilinin kesilmesi). Başındaki zerrin külahla (ateşle) mum sultanın karşısında ayakta bekleyen bostan oğlanıdır. Bunun gibi tasvirlerin yoğun olduğu şiirin devamında ise sultana dualar mevcuttur. [132]

3.1.20. Nev'î

Şehzade Mustafa'nın hocası olan Nev'î çeşitli vesilelerle III. Murad'a kasideler sunmuştur. Yayımlanmış *Dîvân*'da III. Murad'ın hem kendisiyle ilgili yazılmış şiirlerde hem de dönemin önemli kişilerine ve olaylarına dair yazılmış manzumelerde sultanın adı birçok kez anılmıştır. Hatta bu şiirlerde padişahı övmek için kullanılan bazı ifadeler sürekli tekrar edilmiştir. Nev'î, *Dîvân*'ını III. Murad adına tertip etmiştir. Şair önce sultana *Netâyicü'l-fünûn* ve *Hasb-i hâl*'ini sunmuş

[130] Kaside şenlik ile ilgili kısımda ayrıntılı olarak ele alınacaktır.
[131] Ahmet Yenikale, **(E)Mîrekzâde Mehmed Nâmî Dîvân**, s. 40-44.
[132] **A.e.,** s. 40-49.

fakat isteğine kavuşamadığı için *Dîvân*'ını sunmuştur. Nev'î ilk iki eserdeki hayal kırıklığını şöyle dile getirir:

Söz gevherine yok bilürüz gerçi ihtiyâc
Şehler hazînesinde güher bî-kerân olur

Ammâ ki sıdk-ı pâk-ile sâhib-nazarlara
Bir katre eşk-i dîde 'azîm armagân olur[133]

Nev'î'nin III. Murad için yazdığı ilk kaside Sinan Paşa tarafından yaptırılıp sultana hediye edilen İncili Köşk[134] içindir. 16 beyitlik şiirde köşkün iç ve dış tasvirleri yer alır. İçi sadef ve incilerle dolu olarak tasvir edilen köşk ismini de kubbesinde asılı inci dizisinden almaktadır. Nev'î ayrıca köşkün iki kapılı olduğunu da söyleyerek bunu bir şiirin beytine benzetir:

Sadefdür pür olmış Güherlerle yâhud
Güherdür ki almış kenârına deryâ
…
İki mısra'-ile kapusı bu kasrun
'Aceb matla'-ı hûb u mazmûn-ı garrâ[135]

Nev'î III. Murad için bir de *Gül-i Sad-berg* kaleme almıştır. 100 beyitlik kasidede III. Murad, '*şehriyâr-ı 'âlem-i ma'nâ vü sûret*' olarak tavsif ederek yeryüzünün ve ülkenin güneşi olduğunu söylemiştir:

Şehriyâr-ı 'âlem-i ma'nâ vü sûret Hân Murâd
Âfitâb-ı memleket hâver-zemîn ü bâhter[136]

Bir diğer kaside '*Kasîde-i dürer-bâr der-evsâf-ı Sûr-ı Şehriyâr Sultân Murâd berây-ı Şeh-zâde Sultân Mehemmed*' başlığıyla Şehzade Mehmed'in sünnet şenliği münasebetiyle III. Murad için yazılmıştır.[137] *Dîvân*'daki 14. kaside sultan için yazılmış bir 'îdiyyedir. 31 beyitlik şiirde şair, III. Murad'ın hizmetinde yer almak ve onun fermanına tâbi olmak istediğini söyler. Padişah Allah'ın nuru, Hümânın gölgesidir ve bu hâliyle onu methetmek mümkün değildir:

---

[133] **Nevʿî -Divan -Tenkidli Basım**, s. 5-6,
[134] Mustafa Çağan Keskin, "İncili Köşk, " s. 76-89; Mert Ağaoğlu, "Gelenek ve Batıcılaşma Siyaseti Arasında İstanbul'un Kaybolan Değerleri II: İncili Köşk(Sinan Paşa Köşkü)", s. 227-235; Sinan Paşa 1588-1591 yılları arasında meşhur İncili Köşkü yaptırıp sultana hediye etmiştir. Bu köşkün arka kısmında çeşitli spor gösterilerinin yapıldığı ve buradan cirit meydanının izlendiği bilinmektedir. Hülya Tezcan, **Osmanlı Sarayının Çocukları: Şehzadeler ve Hanım Sultanlar'ın Yaşamları, Giysileri,** s. 205.
[135] **Nevʿî -Divan -Tenkidli Basım**, s. 12-13, Kaside 2.
[136] **A.e.,** s. 33-41, Kaside 12/80.
[137] **A.e.,** s. 33-46, Kaside 13. (Bu kaside ***1582 Şenliği*** başlığı altında ayrıntılı olarak ele alınacaktır.)

Bagla kemer-i hizmeti Sultân Murâda
Kim tâbi‘-i fermânı anun hükm-i kazâdur
….
Nisbet nice mümkin seni şâhân-ı cihâna
Sen nûr-ı Hudâ anlar ise zıll-ı Hümâdur

Ne vech-ile medh idecegüm zâtunı bilmem
Kim var ki cemâlün ana teşbîhe sezâdur

Dîvân'daki 29. kaside III. Murad'ın cülûsu üzerine yazılmıştır ve 45 beyittir. Şair şiirine sultanın gelişi için hazırlanış ile başlar. Hilal görünmüş ve bir müjdenin habercisi şeklinde ortalığı aydınlatmıştır. Ortalık düğün gibi olmuştur, her şey onun gelişine hazırlanmaktadır. Şair burada tecâhül-i ârif sanatını kullanarak birkaç beyitte bu hazırlığın sebebini kendine sorup durur. Her şey sakinlik ve mutluluk içindedir. En sonunda anlaşılan yeni bir sultan tahta çıkmıştır:

Nedür bu sohbet ü şâdî nedür bu ‘ayş ü tarab
Nedür bu hüsn ü letâfet nedür bu zîb ü cemâl

Nedür bu tal‘at-ı hurşîd ü fıtnat-ı Cemşîd
Nedür bu haşmet-i İskenderî vü heybet-i Zâl

Nedür bu devr-i safâ-bahş u meclis-i hurrem
Nedür bu heyhey-i mutrib sürûd u neşve vü hâl

Zamâne râm u zemîn şâd-gâm u baht be-kâm
Cihân mutî‘ u melek bende vü felek meyyâl

Meger ki nevbet-i devr-i Murâd Hân oldı
Baş egdi kullıgına ser-keşân-ı câh u celâl[138]

III. Murad için yazılmış bir diğer kaside *Dîvân*'da bulunan 38 numaralı şiir olup şitâ'iyye türündedir. Hüsn-i tal‘lîl sanatının sıklıkla kullanıldığı şiirde kış mevsiminde karın yağmasını şair sultanın bir bağışı olarak yorumlar. III. Murad için kullanılan '*âdil*' ve '*cömert*' kelimeleri yine bu kasidede de sıklıkla tekrarlanır. Şiire klasik kaside yapısıyla devam eden şair, kendini över ve sultana dua ile sözünü bitirir:

Kef-i ‘atiyye-i Sultân Murâddur gûyâ
Çemen gedâlarına bezl-i sîm ider devrân[139]

[138] **A.e.,** s. 91-94, Kaside 29.
[139] **A.e.,** s. 91-94, Kaside 29.

Dîvân'da 46. kaside Şam Beylerbeyine (Sokollu-zâde Hasan Paşa) III. Murad tarafından verilen kılıç ve kalkan hakkındadır. Sultan yine âdil unvanı ile anılmıştır:

Şeh-i deryâ-kerem Sultân Murâd ol şâh-ı 'âdil kim
Unutdurdı safâ-yı cevheri kân-ile 'ummânı[140]

Nev'î, III. Murad tarafından 998/1590'da Şehzade Mustafa'ya hoca olarak görevlendirilmiştir. Bu görev sultanın vefatı ve şehzadelerin öldürülmesine kadar (1003/1595) devam etmiştir. Hatta dönemin şairlerinden Zağralı 'Aşkî Çelebi bu olaya dair tarih düşürmüştür:

'Aşkîyâ târîhini idüp hitâb
Hˇâce-i şeh-zâde oldun didiler [998/1590][141]

Nev'î aynı zamanda Şehzade Bayezid, Osman ve Abdullah'a da dersler vermiştir. Kasidede yer alan ve oğlu Nev'î-zâde 'Atâyî'nin de bildirdiğine göre sultanın Nev'î'ye birçok ihsanı olmuştur:

İdüp bir noktanun remzinde 'âciz bin suhan-dânı
Elifden başladur mîm-i femün erbâb-ı 'irfânı
….
Mu'allim iy gönül sana ne sihr ögretdi kim oldun
Sezâ-yı iltifât-ı pâdişâh-ı milk-i 'Osmânî[142]

Dîvân'da 53. şiir kıta tarzında Nev'î'nin kendi mevkiini kullanarak oğlu için sultandan bir vazife istemesi üzerine yazılmıştır. Genç iken sultan kapısında yaşlandığından bahseden şair oğlunun bir vazifesinin olmadığını akçe yerine gözyaşı dağıttığını söyler. Nev'î oğlunun kulluk vazifesi istediğini, birkaç zevaid talep ettiğini arz eder:

Ya'nî ki bende-zâde-i bâb-ı sa'âdetün
Ki oldı cüvân iken kapuna 'abd-i ihtiyâr
…
Kullık vazifesin diler iy şâh-ı muhterem
Kânûn-ı lutfa himmetüni eyle sâz-kâr

Birkaç zevâ'id olmag-ile bende-zâdene
Nâkıs mı olur hazâyin-i eltâf-ı bî-şümâr[143]

[140] **A.e.,** s. 138-139, Kaside 46/8.
[141] Nev'îzâde Atâyî, **Hadâ'iku'l-Hakâ'ik fî Tekmileti'ş-Şakâ'ik**, C.2, s. 1136-1137.
[142] **Nevʿî -Divan -Tenkidli Basım**, s. 140-141, Kaside 47.
[143] **A.e.,** s. 154-155, Şiir 54.

Bir diğer şiir ise Nev‘î’nin 1592’de kendi oğlunun sünneti dolayısıyla III. Murad’a davet amacıyla yazılmıştır.[144] Şairlerin mevkilerini ve ilişkilerin kullanarak kendi yaşamlarına dair olayları saraya, özelde ise sultana aktarmaları bakımından ilginç olan şiirinde Nev‘î, III. Murad devri şenliklerine kendini kaptırmış gibidir. Kendini sultan karşısında karınca gibi gören şair onu sünnet şenliğine davet eder:

Dervîş-veş kapuna getürdük çerâgumuz
Sen şehriyâr da‘vetine himmet eyledük

Bir mûr himmet ile Süleymân konuklamış
Mûruz ki himmet eyle seni da‘vet eyledük[145]

*Dîvân*larda yer alan kıt‘a tarzında bazı şiirler dönemin sosyal ve siyasal olaylarına dair önemli ipuçları barındırır. Nev‘î’nin III. Murad’ın hastalanması üzerine yazmış olduğu şiir de bunlardan biridir. 19 beyitlik şiir hastalanan sultanın durumu, iyileşmesi ve şifa bulması için edilen şifa duaları içerir. Sağlığına kavuşan sultan için şair dualar ettiğini ve hastalığın onun teninden hiç eksik olmadığını söyler. III. Murad’ın şeyhine yazmış olduğu mektuplarda sürekli bir hastalık ile mücadele ettiğine dair kayıtlar mevcuttur. Bazı geceler ateşlenen sultan sağlığının iyi olmadığını söyler.[146] Selânikî Mustafa Efendi de sultanın 1003/1594’de hastalandığını ve halk arasında bu nedenle ‘hastadır’ diye dedikodu başladığını söyler.[147] Nev‘î’nin yazmış olduğu kıt‘a bu kayıtla aynı tarihli olabilir. Sultanın sürekli hastalanması ifadesi de bunu göstermektedir:

Marazdan bi-hamdi’llâh eksilmedün hîç
Degül tab‘-ı yâkûta âteş mükeddir[148]

III. Murad’a verilmiş bir diğer şiir ise sultan tarafından Nev‘î’ye miri hibe edilen ev için yazılmıştır. Bu ev şaire hibe edilmesine rağmen Saatçi Hasan Paşa‘nın evin verilmesi vesilesiyle şair aleyhinde sultana sözler söylediği ve Nev‘î’nin de bu şiiri yazdığı anlaşılmaktadır. Ehl-i garaz olarak nitelendirdiği Hasan Paşa’nın sözlerini dinlememesini isteyen şair, kendi sözünü kulağına küpe edinmesini söyler.

[144] Cinânî, Nev’îzâde Yahya için yapılan bu sünnet şenliği için bir tarih düşürmüştür. Bkz. Cihan Okuyucu, **Cinânî: Hayatı, Eserleri, Divanının Tenkidli Metni**, s. 443, Tarihler 149.
[145] **Nevʿî -Divan -Tenkidli Basım**, s. 91-94, Kaside 29.
[146] **Kitâbü’l-Menâmât: Sultan III. Murad’ın Rüya Mektupları,** s. 251/1198, 257/1234, 268/1315, 316/1657, 332/11768.
[147] Selânikî Mustafa Efendi, **Târîh-i Selânikî**, C. I, s. 421, 425-426.
[148] **Nevʿî -Divan -Tenkidli Basım**, s. 156-157, Gazel 55.

Nev‘î, kendisi sultanın kapısından mülazım iken devrinin ekâbirinin doğmadığını, artık yaşlandığını belirtir:

Ehl-i garaz kelâmını gûş itme serverâ
Mengûş idin bu gevher-i tâcü’l-me’âsiri
…..
Ben sâye-veş mülâzim-i dergâh-ı şâh idüm
Gün gibi togmamışdı bu ‘asrın ekâbiri[149]

III. Mehmed, babası III. Murad vefat ettikten sonra 1003/1594’te veraset gereği yaşayan erkek kardeşlerini boğdurmuş ve babasının Ayasofya’da bulunan türbesinin yanına defnettirmiştir.[150] Nev‘î hem sultanın vefatı hem de öldürülen şehzadeler için bir mersiye kaleme almıştır. Bu mersiye aynı zamanda III. Murad için yazılmış bilinen müstakil tek mersiye metnidir. Bu devirde sultanın etrafında birçok şair olmasına rağmen sadece Nev‘î’nin mersiye kaleme alması ilginç bir durumdur. Nev‘î’nin de yazma sebebinde öldürülen şehzadelerin hocası olması etkili olmuş olabilir. Şair aynı zamanda şiirin sonuna doğru yeni sultanı da tebrik eder. Terkib-bend tarzında kaleme alınmış şiirde feleğin adaletsizliğinden bahsedilerek sultanın ismi üzerinde söz oyunları yapılır:

Dâd elünden iy ‘adâletsüz felek feryâd ü dâd
Sen murâd aldun velî dünyâyı kıldun nâ-murâd[151]

Dîvân’da III. Murad’ın isminin geçtiği başka manzumeler de mevcuttur. III. Mehmed için yazılmış bir muhammeste[152] ve bir gazelde sultanın adı anılmıştır.[153]

3.1.21. Sâdık

Sâdık *Dîvân*’ında III. Murad’ın ismi hem sultanın şiirlerine yazdığı tahmis ve tesminde hem de onun adına yazılmış kasidelerde hem de başka manzumelerde toplamda 19 kere geçmektedir. Sâdık, III. Murad’ın “*Ferd-i mutlak Vâhid’ün nûrında çün mestûrdur/ “Kün fekân” emrin kılan câr hemân ol nûrdur*” matlaıyla başlayan gazeline tesmin[154] “*Vâhidüz ‘arsa-i vahde de bugün çâlâküz/Şeş-cihetden geçüben vâhidîyüz bî-bâküz*”[155] , “*Şu kim yanında anun sîm ü zer hâke berâberdür/*

[149] **A.e.,** s. 158-159, Şiir 56.
[150] Selânikî Mustafa Efendi, **Târîh-i Selânikî**, C. I, s. 436.
[151] **Nevʿî -Divan -Tenkidli Basım**, s. 171-177, Terkib-bend 1.
[152] **A.e.,** s. 220, Muhammes 15.
[153] **A.e.,** s. 455, Gazel 377.
[154] Arif Sunal, **Sâdık Divanı (İnceleme-Metin)**, s. 212-124.
[155] **A.e.,** s. 258-259.

Olarun 'ayn-ı enârı hemân iksîr-i ekberdür"[156] ve "*Rûy-ı dildâra mukâbil yine mirât ey dil/Eyledi sırr-ı hakîkatde beni ol kâmil*"[157] matlalarıyla başlayan üç gazelini tahmis etmiştir. *Dîvân*'da Hz. Peygamber için yazılmış naatta şair, sultanın sözlerini gaybın anahtarı ve hazinedeki cevher olarak nitelendirmiştir:

Gevher-i gencîne-i miftâh-ı gayb ise garaz
Kavlini Sâdık şeh-i milk-i Murâdun eyle gûş[158]

Dîvân'da yer alan 510. gazel sultanın övgüsü üzerine yazılmıştır. III. Murad övgüsü için kaleme alınmış şiirlerden farklı olarak Sâdık'ın *Dîvân*'ında sultanın şiirleri üzerine de değerlendirme vardır. Şair, III. Murad'ın şiirlerinin nazım ülkesinde rehber olduğunu ve bundan dolayı şiir erbabına sözlerinin bir sığınak olduğunu söyler. Kendisini Acem'deki şiir ehliyle karşılaştırıp tarzını kimsenin anlamayacağını ve Nevâyî'nin tarzı gibi üslubu olduğunu yazar:

Benim iklîm-i nazma rehberüm eş'âr-ı şâhîdür
Anun-çün her sözüm erbâb-ı nazm içre penâhîdür
….
Nikât-ı na't-ı rengînün gedâ-tab' anlamaz Sâdık
Senün nazm-ı Nevâ'înün çü tarz-ı pâdişâhîdür[159]

Dîvân'daki 511. gazel yine III. Murad'ın medhi üzerine yazılmış ve şair sultanı '*zıllullah*' olarak anmıştır.[160] Yine *Dîvân*'daki 514. gazel III. Murad için yazılmıştır. 18 beyitlik şiirde sultan din ve devletin hükümdarı, cihanı açan sultan olarak tasvir edilmiştir.[161] Devamındaki 515. tercî-bend "*der-sıfat-ı pâdişâh-ı 'âlem-penâh*" başlığıyla kaleme alınmıştır. Şiirde:

Şehriyâr-ı dîn ü devlet sâhib-i seyf ü kalem
Şeh-süvâr-ı milk ü millet mâlik-i tabl u 'alem

beyti sürekli tekrarlanır. Sultan cömertliği kendinde toplayan, lütuf ve adalet ocağı, yumuşak huyluların kaynağıdır. Devamındaki mısralarda klasik kaside yapısındaki övgü cümlelerini sıralayan şair, şiirini şöyle bitirir:

Sensin ol Sultân Murâd ibn-i Selîm Hân kim olur

[156] **A.e.,** s. 258-259.
[157] **A.e.,** s. 674-675.
[158] **A.e.,** s. 387, Gazel 190/5.
[159] **A.e.,** s. 258-259, Gazel 510/1-7.
[160] **A.e.,** s. 641, Gazel 511.
[161] **A.e.,** s. 644-645, Gazel 514.

En muhakker çâkerün iklîm-i istignâda şâh[162]

Dîvân'daki 527. şiir muhammes tarzında yazılmış ve tamamen İran seferleri üzerine kurgulanmıştır. Şairin, Sünnî hissiyatla hareket ederek "*Kıralum tîg-i velâyetle 'adû-yı 'Ömer'i*" mısrasını sürekli tekrarladığı şiir, kızılbaş (surh-ser) addedilen Safevî İran'ı ile yapılan savaşta cenk edecek gaziler için yazılmış gibidir. Safevîlerin ilk üç halifeye olan tavırları sebebiyle şair onları Râfizî olarak isimlendirmiş eğer ilhadı terk etmezse evladını esir etmeyi ve kendisini öldürmeyi önermiştir.[163] Bâkî *Dîvân*'ında İran seferleri üzerine yazılmış olan kasideye[164] Sâdık nazire yazmıştır ve bu şiirde III. Murad'ın adaletli olma yönüne vurgu yapmıştır:

Olupdur hazret-i Sultân Murâd'un devr-i 'adlinde
Memâlik hˇâb-ı râhatda cihân emn ü emân üzre[165]

III. Murad için 'gül' benzetmesinin yapıldığından daha önce bahsetmiştik. *Dîvân*'da yer alan ve 'gül' redifli olan şiir, ifadelerden anlaşıldığı üzere sultanın cülûsu için kaleme alınmıştır:

Dir gören geçdi Selîm Hân tahtına Sultân Murâd
Her kaçân itse cülûs evreng-i 'ızz u nâze gül[166]

III. Murad için yine 'gül' redifli bir şiir kaleme alan şair, bu sefer İran seferlerine atıfta bulunur:

Mâlik-i milk-i 'Acem olduk Murâd Hân devridür
Sâdıkâ göndersen olur Rûm'dan Şîrâz'a gül[167]

Müfredler arasında yer alan iki beyitte III. Murad'ın adı zikredilmiş ve bunlardan biri cülûsu üzerine yazılmıştır:

Oldı devlet taht-gâhında mukîm
Hazret-i Sultân Murâd İbn-i Selîm[168]

3.1.22. Sânî Beg

Sânî Beg, III. Murad adına '*-âb*' redifli 28 beyitlik bir bahâriyye kasidesi kaleme almıştır.[169] Beyitlerden anlaşıldığı kadarıyla İran savaşlarının daha yoğun

[162] **A.e.,** s. 645-649, Şiir 515/Terci-bend.
[163] **A.e.,** s. 672-674.
[164] **Bâkî Divanı**, s. 18-19, Kaside 8.
[165] Arif Sunal, **Sâdık Dîvânı**, s. 680-682, Şiir 533.
[166] **A.e.,** s. 684-685, Şiir 536.
[167] **A.e.,** s. 685-686, Şiir 537.
[168] **A.e.,** s. 806, Müfred 53.

geçtiği bir dönemde yazılmıştır. Şair III. Murad'ı Ebû Hanîfe'nin mezhebinden ikinci Ebubekir'i, Hz. Osman gibi yumuşak huylu, Hz. Ali'nin ilmine sahip olarak övmüştür. Padişah temiz, Sünnî itikatlı ve adaleti yayıcıdır. Onun zamanında bütün canlılar birbiriyle dost geçinirler. Osmanlı neslinde ona benzer biri yoktur. Sânî Beg, en son kısımda ise İran savaşlarının bitiminde şahın sultana bende olmasını diler. Kendinin sipahi oğlanı olduğunu ve beş dirhem ile emekli olarak geçinmeye çalıştığını söyler:

Bû Hanîfe-mezheb ü Bû Bekr-i sânî-yi zamân
Hilm-i 'Osmân ile mevcûd anda 'ilm-i Bû Türâb

Pâd-şâh-ı 'adl-güster sünnî-yi pâk-'itikâd
Mes'ele ma'lûmı hep hâzır huzûrında kitâb
….
Zîr-i destinde olan etrâf-ı mülki şol kadar
'Adl ile âbâd kıldı ol şeh-i 'âlî-cenâb

Berre ile gürg hem-dem mâkiyân rûbehle yâr
Şîr ile âhû musâhib râm sayyâda devâb

Nesl-i 'Osmândan ana mânend hergiz görmedim
Bir süvâr-ı esb-i devlet bir şeh-i zerrîn-rikâb
…
Umaram ide 'Acem şâhın Hudâ bende ana
Gönderüp elçilerin kılmaga def'-i ıztırâb
…
Sâbıka bildür sipâhî oğlanından oldugın
Hâl-ı fakrun ey gönül izhâr kıl çekme hicâb

Penc dirhemle tekâ'üd itdügün bilsün o şâh
Lutf-ı bî-hemtâlarından sana virürler cevab[170]

3.1.23. Sırrî

Muzaffer Sırrî'si olarak bilinen ve asıl adı Mehmed olan Sırrî, III. Murad'ın şehzadeliğinden itibaren onun yanında yer alan şairlerdendir. Sultanın şiirlerine şerhler de yazan şair[171], aynı zamanda padişahın hat hocası olarak da bilinmektedir. Şiir III. Murad övgüsünden ziyade Sırrî'nin kendi hâlini atlatması üzerine kurulmuş gibidir. Sultanın zamanında şairlere yapılması beklenen inamları talep eden şair,

[169] İshak Taşdelen, **Sânî Beg Dîvânı**, s. 23-26.
[170] **A.e.,** s. 23-26.
[171] **Mir'âtü'l-Gaybi'l-Hâkânî**, TİEM, 1901, 97b-100b.

Şu‘arâ suresindeki şair-sapkın ifadesini atıfta bulunarak kendini savunur. Zamane yüzünden kendisinin bu hâlde olduğunu söyler:

Şehâ bir güneh-kârum estagfirullâh
Günâh ise olmak zamânunda şâ‘ir

Dirîgâ düşürdi zamâne ayaga
Sadef pârelerle berâber cevâhir

Dirîgâ ki tutdı cihânı edânî
Anılmaz merâtib bilinmez makâldür

Felekten ve zamaneden şikâyet eden Sırrî padişahtan yardım diler. III. Murad için kullanılan "*âdil sultan*" tanımı bu şiirde de karşımıza çıkar. Sultan fakirleri doyuran, zalimlere karşı onları koruyan ve bundan dolayı reayanın duasını her zaman alan kişidir.

Güzîn-i güzînân Murâd-ı Hân-ı ‘âdil
Şeh-i ser-firâzân-ı gerdûn-me’âsir[172]

3.1.24. Suûdî (Mehmed Efendi)

III. Murad için bir coğrafya kitabı olan *Târîh-i Hadis-i Nev* (Amerikan kıtası tarihi) ve astronomi/acâyibü'l-mahlûkât türünde *Metâli‘ü’s-Sa‘âde ve Yenâbi‘ü’s-Siyâde* olmak üzere iki kitap kaleme alan Mehmed Suûdî Efendi, ayrıca 984/1576'da Haremeyn tamiratlarına dair Arapça bir kaside yazmıştır. Mehmed Suûdî Efendi'nin kasideyi Arapça yazmasının sebebi, Haremeyn faaliyetleri sonrasında yazılan mensur ve manzum metinlerden seçmeler yapılarak Mekke'ye gönderilmesidir. Gönderilen metinler daha sonrasında mermere yazdırılıp Haremeyn-i Şerifeyn'in doğu kapısına asılmıştır. Bundan dolayı Mehmed Suûdî'nin bu kasideyi saray tarafından sipariş üzerine yazdığı düşünülebilir. Mehmed Suûdî, dedesi ve babası zamanında başlanan ama bitirilemeyen tamir işlerini bitiren ve iki yıl önce tahta çıkan genç sultanı yapmış olduğu bu imar faaliyetlerinden dolayı kutlamıştır. Şair ‘genç’ kelimesini kullanarak babası II. Selim'den daha erken bir yaşta tahta geçtiği için sultanı bu

[172] Süleymaniye Ktp. Esad Efendi, 3424, 106b.

ifadeyle övmüştür. Çünkü II. Selim 42 yaşında III. Murad ise 28 yaşında tahta çıkmıştır:

> *Harem-i Şerif ve yüce makamın inşa tarihi, Ulu Hakan Yüce Sultan Murad Hazretleri'nin zamanındadır. Allah onun devletini kıyamete kadar payidar eylesin. Süleyman Han oğlu Selim Han'a ki [Haremeyn] iki saadetli hünkârın gayretleriyle ihtimam gördü. O ki Sultan Murad'tır, hem de ne Murad! Gözü aydın olarak hükümdarlığı daim olsun.*[173]

III. Murad'ın Haremeyn'de tamiratları bitirmesine dair Arapça bir şiir daha vardır. Şairini bilmediğimiz bu şiir yine aynı konu üzerine yazılmıştır.[174]

3.1.25. Süheylî (Ahmed b. Hemdem Kethudâ)

Süheylî *Dîvân*'ında III. Murad adına yazılmış bir kaside bulunmaktadır. 60 beyitlik kasidenin başlığıyla "*Hazret-i pâdişâh-i celîlü'ş-şân hâkân-i kâmilü'l-'irfân Sultân Murâd b. Selîm Hân hâk-pây-i 'izzetlerine Çevgânî Cüce vâsıtasıyla virildi*" ibaresi yer almaktadır. İbareden Çevgânî Cüce'nin bu dönemde, Cüce Zeyrek Ağa gibi sultana sunulan veya sunulacak eser ve manzumeler için aracı konumdaki cücelerden olduğu anlaşılmaktadır. Kaside, İran seferleri sırasında gaza ve cihad niyetiyle yazılmıştır:

> 'Acem milkini feth it husrevâ zamm eyleyüp Rûm'a
> Başın kesr it kızılbaşun çeküp şemşîr-i bürrânı

III. Murad için yazılmış övgü şiirlerinde onun manevî yönüne dikkat çeken şairlerden biri de Süheylî'dir. Bu kasidede sultanı överken ona veliyullah denmiştir. Şaire manevî âlemde bir nurlu pirin, sultanı veliyullah olarak tavsif etmesi konunun başka bir boyutudur. Kasidede vurgu yapılan kelimelerden biri de III. Murad'ın *âdil* yönüdür:

> Didi ol demde seyrümde bana bir pîr-i nûrânî
> Veliyyü'llâhı görmek isteyen görsün Murâd Hân'ı
> …
> Yiridür halk-ı 'âlem sâyesinde hoş geçerlerse
> 'Adâlet bâgınun nîzen durur serv-i hırâmânı
>
> Alınmaz bâg-ı 'adlünde şehâ âsîb ile bir sîb

[173] TSMA E. 359/24-3; Uğur Öztürk, "III. Murad'a Sunulmuş Üç Kaside: Kâmî, Nâlî ve Mehmed Suûdî Efendi'nin Kasideleri", s. 272-278.
[174] **Mecmû'a-i Eş'âr ve Münşe'ât**, Milli Kütüphane, Çankırı İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonu, 18 Hk 255, 19b-23b.

Meger ‘âşıklara dilberlerün sîb-i zenahdânı[175]

Dîvân’da III. Murad ile ilgili bir başka manzumede 1020/1612 yılında sultanın şiirlerinin Mısır’a getirildiğini ve bunun üzerine yazılan bir nazire olduğunu söylenmektedir: “*Bin yigirmi sâlinde sa‘âdetlü pâdişâhun Mısr’a gelen gazellerine nazîre dinmişdür*”.[176]

3.1.26. Şerîfî

III. Murad dönemi şairleri arasında padişah adına en çok şiir kalem alan kişi Şerîfî Mehmed’tir. Öyle ki Dîvân için *Murâd-nâme* demek pek de yanlış olmaz. Şerîfî *Dîvân*’ını III. Murad adına kaleme almıştır. Yazar’ın belirttiğine göre *Dîvân*’da sultanın ismi sadece dîbâce ve kasidelerde değil gazellerde de geçmektedir. Hatta gazellerde geçen sevgili dahi III. Murad’dır.[177] Şerîfî, sultan adına 29 kaside ve çeşitli vesilelerle sultanın isminin geçtiği 15 gazel yazmıştır. Şerîfî’nin *Dîvân* dibacesi III. Murad’ın övgüsü üzerine kurulu iken bu kısımda yer alan manzumelerden biri de cülûsiye için yazılmıştır:

Şeh-i isnâ ‘aşer-i ‘Osmânî
Cân-ı ‘âlemdür o âdem cânı
Sâbit eslâfı ile ahsâbı
Cem ü Cemşîde çıkar ensâbı
Geçdi çün tahta şehenşâh-ı kerem
İrdi maksûd u murâda ‘âlem
Sem‘a hâtifden irüp bu güftâr
Oldı târîh ana **hünkâr-ı ‘âdil** (982/1574)[178]

Dibacede 983/1575’te III. Murad’ın gördüğü bir rüyadan bahseden şair, sultanın dedesi Kanûnî ile Emir Sultan’ın bir konuşmasına şahit olduğunu yazar. Bu rüyada Kanûnî oğlu Selim’e kimin halef olacağını sorması üzerine Emir Sultan “*Murâd’um bir şeh-i ‘âdildür*” der.[179] Böylelikle şeh-i ‘âdil unvanıyla hünkâr-ı ‘âdil olan III. Murad, II. Selim’in halefi olur. III. Murad devrinde rüyaların etkisi saltanatının başlangıcında olduğu gibi sonrasında da devam etmektedir. Bu rüya tahtın tek vârisi olarak sancağa çıkan – ki diğer kardeşleri sancağa çıkamayacak kadar küçüktür- Murad’ın saltanatını meşru ve ‘âdil kılmak adına dönemin müelliflerinin çabasını da göstermektedir. *Dîvân*’da yer alan 33 beyitlik ilk kaside

[175] **Süheylî Dîvânı**, Kaside 6.
[176] **A.e.,** Kaside 11.
[177] Sadık Yazar, **Seyyid Şerîfî Mehmed Efendi; Hayatı, Divanı ve Hilyesi,** s. 7.
[178] **A.e.,** s. 119.
[179] **A.e.,** s. 121.

III. Murad adına yazılmıştır. Daha önce belirtildiği gibi sevgili olarak tasvir edilen kişi Şerîfî'nin şiirlerinde sultandır. Şaire göre III. Murad yüksek görüş sahibi, cihan sultanlarının başı ve diğer padişahların ayağının tozunu göze cila ettiği kişidir:

Ey selâtîn-i cihân ser-çeşmesi 'âlî-nazar
Hâk-i pâyun çeşmine şâhân ider kuhl-i cilâ[180]

Dîvân'daki 17. gazel '*safâ*' redifli olup III. Murad'ın medhi üzerine kurulmuştur. Şerîfî, Gelibolulu Âlî ve Bâkî *Dîvân*'larında olduğu gibi gazellerde de sultanı övmüştür. III. Murad övgülerinde en çok kullanılan kalıplardan biri olan '*devr-i 'adl*' ifadesi bu gazelde de geçmektedir:

Devr-i 'adlinde toludur şems şevkıyla cihân
Dâyimâ erzânîdür Sultân Murâd Hân'a safâ[181]

Şair sultanı övmekte klasik şiirde sevgili ile ilgili unsurları kullanır. Hükümdarları simgeleyen '*âfitâb/güneş*' kelimesinin redif olarak kullanıldığı şiirde hiçbir sefere çıkmayan padişahın kılıcı yedi iklim güneşi gibidir:

Ya'nî şâh-ı bahr u ber sultân-ı 'âdil Hân Murâd
Lem'a-i tîgından oldı heft kişver âf-tâb

Bir felek-savlet melek-sîret kamer-sûretdür ol
Rûşenâ-yı tal'atı nûrından umar âf-tâb[182]

Dîvân'da 34. gazel tamamen III. Murad övgüsü üzerinedir. Âdil olan hükümdar saadet kapısını açmış, kalplerin zaviyelerini adaletle yapmış, harap tekkeler abad olmuş, zulüm kapısına onun devrinde set çekilmiştir:

'Âdilün oldı murâdı ol şeh-i 'âlî-cenâb
Hân Murâd-ı 'âdile kıldı sa'âdet feth-i bâb

Nitekim yapdı zevâyâ-yı kulûbı 'adl ile
Tekye-i 'âlem 'imâret oldı kalmadı harâb[183]

Bunlar dışında şairin devam eden gazellerinde sultanın övgüsüne dair birçok manzume bulunmaktadır.[184] Şerîfî bir gazelinde III. Murad devrinde tekkelerin

[180] **A.e.,** s. 126-129, Kaside 1/19.
[181] **A.e.,** s. 138, Gazel 17/3.
[182] **A.e.,** s. 141-144, Şiir 21/19-20.
[183] **A.e.,** s. 152, Gazel 34/1-2.
[184] **Dîvân**'da III. Murad adının geçtiği şiirlerde ilk önce sayfa numarası ardında şiir numarası verilmiştir. **A.e.,** s. 153/35, 168/56, 170/58, 187/78, 192/83, 200/95, 202/98, 205/102, 212/111, 217/120, 218/122, 220/125, 221/126, 223/128, 224/130, 228/136, 231/140, 237/149, 242/156,

aydınlandığını söyleyerek muhtemeldir ki onun tarikat şeyhleri ile olan bağlantısına dikkat çekmiştir:

O sa‘âdet günidür lem‘ası mehden fazla
Taht-ı ‘adlinde olan tekyeler oldı serrâc[185]

Bir diğer şiir ise kullanılan ifadelerden anlaşıldığı kadarıyla III. Murad'ın saltanatının son dönemlerinde yazılmıştır. Şair, sultanın devrinde yaşanan huzur ortamına vurgu yapar, öyle ki III. Murad'ın zamanında bütün âlem rahata kavuşmuştur. Burada şiirin '*ferah*' redifiyle yazılması onun devrinin genel bir ifadesini yani mutluluk ve refahiyet içinde geçtiğini söylemek için olabilir:

Âftâb-ı ma‘delet Sultân Murâd Hândur ki ol
Oldı devrinde nümâyân ‘âleme yeksân ferah

Baht u taht u saltanat oldukda ol zât-ı şeref
Oldı bu müjdeyle halk-ı mülket-i ‘Osmân ferah[186]

3.1.27. Ulvî (Derzizâde)

Ulvî *Dîvân*'ında III. Murad adının zikredildiği iki kaside ve iki gazel bulunmaktadır. İlk kaside sultanın methi üzerine kurulmuş ve her mısrada '*tîg u kemer*' kelimelerinin geçtiği 37 beyitlik bir şiirdir.[187] Kaside her ne kadar III. Murad'ın övgüsü için yazılmış olsa da zikredilen iki kelimenin mecazi kullanımı dikkat çekmektedir. Şair sultanın üzerindeki kılıç ve kemerin savaşta (muhtemelen İran savaşlarında) yardımcısı ve zaferi olduğunu söyler:

Hân Murâdı kemer [ü] tîg ile gördükde dedüm
Biri nusret kemeridür birisi tîg-ı zafer

Halka-bend eyledi tîg kemeri etdi kemend
Anun içün kemer ü tîgın o şeh bende çeker[188]

Dîvân'da yer alan tarihi manzume III. Murad tarafından 986/1577-1578'de Topkapı Sarayı içinde Harem'de yaptırmış olduğu köşke/has odaya dairdir. III. Murad köşkü olarak bilinen bu yapının giriş kısmında şu kitabe yer almaktadır:

248/164, 254/169, 257/173, 261/177, 265/182, 269/187, 272/191, 274/193, 281/202, 291/215, 302/230, 303/232, 314/249, 329/269, 334/276, 350/300, 353/304, 372/331.

[185] **A.e.,** s. 174, Gazel 63/9.

[186] **A.e.,** s. 180, Beyit 12-13.

[187] **Divan**'da yer alan bir kaside ve bir gazel 990/1582 Şehzade Mehmed'in sünnet şenliği ile ilgili olduğu için '***1582 Sünnet Şenliği***' başlığında değerlendirilecektir.

[188] Büşra Çelik, Muzaffer Kılıç, **Derzi-zâde 'Ulvî Dîvân**, s. 20-210, Kaside 16.

Emr idüp Hazret-i Sultân Murâd-ı ʿâdil
Yapdılar yümn ile bu kasr-ı şerîf oldu tamâm

Hâki ʿanber yeli cân-perver ü âbı kevser
Yeridür cennete teşbîh olunsa bu makâm

Şemsedür şems-i cihân-tâb kevâkib gül-mîh
Yaraşur mâh-ı şeb-efrûz olursa ana câm

Hâtif-i gayb du'â ile didi târîhin
Şâh-ı devrâna mübârek ola bu oda müdâm[189]

Yine Ulvî tarafından yazılan aynı köşkün çeşme kitabesindeki manzume şöyledir:

Sultân-ı cihân Murâd Hân-ı ʿâdil
Hurşîd-i sipihr- mekremet zıll-ı Hudâ

Emr itdi binâ ola Sarây-ı Hâssa
Bir kasr-ı latîf-i dil-keş ü bî-hemtâ

İlhâm-ı ilâhiyle didüm târîhin
Çün kasr-ı cinân oldı sarây-ı aʿlâ[190]

Ulvî bu köşkü oldukça ayrıntılı olarak tasvir etmektedir. İki denizin kenarında ve kuzey rüzgârının estiği bir yerde yapılan köşk, lacivert kubbeli, altın alemlidir. Kıt'anın son kısmında köşk için düşürülmüş tarih mısraı mevcuttur:

Her-ser-i çarh-ı berîn olmasan ey kasr-ı bülend
Hazret-i Sultân Murâda olmaz idün taht-gâh
….
Hem kenâr-ı mecma'u'l-bahreyn hem bâd
Cân verür âb u hevâna eyleyen sana nigâh
….
Lâcüverdî kubben üzre zer 'alemler görinür
Saltanat burcına mihr-i enver olmışdur yâ mâh
….
Çeşm-i cân ile bakup 'Ulvî dedi târîhin
Oldun ey kasr-ı mu'allâ cilve-gâh-ı pâdişâh[191]

[189] http://www.ottomaninscriptions. com/verse.aspx?ref=list&bid=3070&hid=5193 (Erişim Tarihi: 25.12.2020)
[190] http://www.ottomaninscriptions. com/verse.aspx?ref=list&bid=3070&hid=5195 Erişim Tarihi: 25.12.2020)
[191] Büşra Çelik, Muzaffer Kılıç, **Derzi-zâde 'Ulvî Dîvân**, s. 809, Kıt'alar 2; Aynı köşk için Gelibolulu Âlî de Arapça bir manzume kaleme almıştır. İ. Hakkı Aksoyak, **Gelibolulu Mustafa Âlî Divan,** s. 1359-1360.

3.1.28. Vecdî (Filibeli)

Vecdî *Dîvân*'ında III. Murad'ın ismi, hem onun için yazılmış manzumede (1 kaside) hem de dönemle ilgili şiirlerde toplam sekiz kere geçmektedir. '*Kasîde be-nâm-ı pâdşâh-ı dîn-penâh*' başlıklı kaside *dîn-penâh* ifadesinin açıklaması şeklinde kaleme alınmıştır. Bu kasidenin sultana sunulmak üzere kaleme alındığını *Dîvân*'daki bir gazelin başlığından öğrenmekteyiz. Başlıkta yer alan "*İşbu gazel kaside-i sâbıka ile virilmek üzere dinilmişdür*" ifadesiyle kaside ve gazelin birlikte sunulduğunu göstermektedir.[192] Gazelde İran seferleri ve burada elde edilen fetihler anlatılmaktadır. Hz. Peygamberin ümmetine sığınma kalesi olan padişah, aynı zamanda kâinattaki kelimelerin hepsini kendinde toplayan kişidir. Dinin hamisi, Hz. Peygamberin seccadesini koruyandır. Başına Peygamberin dininin saltanat tacı konan padişah, Allah'ın yeryüzündeki gölgesidir. Acem şahı ve Arap şerifi onun kapısında ucuz bir köledir:

Ey câmi'-i cemî'-i kemâlât-ı kâ'inât
Sensin Muhammed ümmetine hısn-ı mültecâ

Hâmî-i dîn ü hâfız-ı seccâde-i nebî
Zât-ı kerîmüne ne disem Husrevâ revâ

Başunda tâc-ı saltanat-ı dîn-i Ahmedî
Zıll-ı zalîl-i hazret-i Hakk egnüne kabâ
…
Şâh-ı 'Acem şerîf-i 'Arab 'arz idüp hulûs
Lebbeyk okur kapunda iki 'abd-i kem-bahâ[193]

Vecdî'nin kasidede kullandığı ifadelerden bu şiirini İran seferleri sırasında orduya moral vermek ve seferleri haklı kılmak için yazdığı söylenebilir. Dört halife onun askerine rehber, şeriat şeyhleri pusuladır. Acem evliyalarının ruhu, sefer etmesi için onu davet etmiştir. Burada manevî olarak seferin gerekçeleri ortaya konurken III. Murad'ın devrinde '*kutb-ı 'asr*' olarak anıldığını da unutmamak gerek:

Yol gösterüp 'asâkirüne çâr-yâr-ı dîn
Bu vâdiye meşâyıh-ı şer' oldı reh-nümâ

Ervâh-ı evliyâ-yı 'Acem bu yire gelüp
Sen pâdşâhı da'vet idüp didiler be-yâ[194]

[192] Hasan Kavruk, Bahir Selçuk, **Filibeli Vecdî ve Divanı (Metin-Dizin)**, Gazel 59.
[193] **A.e.,** Kaside 1.
[194] **A.e.,** Kaside 1.

Kasidenin son kısmında ise kendisini öven şair asıl maksadına geçerek iki yıldır azil yaşadığını, artık bunun son bulmasını isteyerek Dubniçe kazasının kendisine verilmesini temenni eder:

Vecdî kazâ belâsını çekmişdür ol kadar
Budur garîb yine olur tâlib-i kazâ

'Azl üzre geçdi iki yılı cân zamânıdur
Yazılsa ana hatt-ı hümâyûn-ı pâdşâ

Ol 'abd-i nâ-murâda eger iltifât ola
Dubniçe'nün kazâsıdurur matlab u münâ[195]

Dîvân'da III. Murad'ın ismi devrin önde gelen kişileri için yazılmış manzumelerde de zikredilmektedir. Zekeriya Efendi için yazılan kasidede "*Kâdî'l-kudât-ı hazret-i Sultân Murâd Hân*",[196] İvâz Efendi'ye verilen bir kasidede "*Sultân Murâd Hân'a kâdî-i kudât oldun*",[197] iki kere Budin beylerbeyliği yapan Yusuf Paşa (Payzen, Frenk) adına yazılmış kasidede "*Pâdşâh-ı cihân Murâd Hân'un/İde memdûd sâyesin Yezdân*",[198] Ferhad Paşa için yazılmış bir kasidede İran seferleri sonrasında rehin olarak Osmanlı topraklarına gönderilen Haydar Mirza'nın[199] isminin zikredildiği yerde "*Şâh oglını getürdi Sultân Murâd Hân'a/Şimdi kırâbı kırub almakdurur murâdı*",[200] III. Mehmed'in cülusu için yazılmış manzumede "*Temâşâ bundadur şâhâ iki kerre berât itdüm/Birisi pâdşâhumdan biri Sultân Murâd Hânî*"[201] sultanın ismi geçmektedir.

3.1.29. Veysî

Veysî, III. Murad adına 54 beyitlik Türkçe bir kaside kaleme almıştır.[202] Yazmış olduğu eserler itibariyle edebiyat tarihinde XVII. yüzyıl şair ve müellifleri arasında ismi zikredilen Veysî'nin 969/1562 yılında doğduğu göz önüne alındığında III. Murad devrinde şiirler yazabileceği muhtemeldir. Veysî ayrıca sultan için övgü kasidesi kaleme alan Makâlî'nin de yeğenidir. Kasidenin başlığı "*Kasîde-i Veysî Efendi Berây-ı Merhûm Sultân Murâd Hân Rahmeten Vâsi'aten*" şeklindedir. III.

[195] **A.e.,** Kaside 1.
[196] **A.e.,** Kaside 7.
[197] **A.e.,** Kaside 10.
[198] **A.e.,** Kaside 16.
[199] İbrahim Çavuş, **Kitâb-ı Gencîne-i Feth-i Gence**, TSMK. R.1296, 53a.
[200] Hasan Kavruk, Bahir Selçuk, **Filibeli Vecdî ve Divanı (Metin-Dizin)**, Kaside 24.
[201] **A.e.,** Kaside 29.
[202] Süleymaniye Ktp. Esad Efendi, 3424, 52b-53a.

Murad'ın hem hükümdarlığına hem de şairliğine değinen şair, onun sözlerini hüner divanındaki şah beyitlere benzetir. Makâlî'nin şiirinde olduğu gibi Veysî de sultanın övgüsünü bahar tasviri üzerinden yapar. Savaş alanlarında ejderha gibi olan sultan düşmanlarına korku vermektedir:

Şeh Murâd ibn-i Selîm ibn-i Süleymân Hân kim
Edhem-i şeb ana bir Düldül-i zerkûb-ni'âl

Sözi şeh-beyt-i şeref-nâme-i dîvân-ı hüner
Nâmı tugrâ-yı dilârâ-yı menâşîr-i kemâl

3.1.30. Vukûfî

Hayatı hakkında pek bilgi sahibi olamadığımız Vukûfî'nin yaşadığı dönemi yalnızca III. Murad adına yazmış olduğu *Dîvân* dibacesinden ve cülûsiye manzumesinden tespit etmekteyiz. Vukûfî'nin bir *Dîvân* dibacesi olmasına rağmen hâlihazırda sadece birkaç şiiri elimizde bulunmaktadır. Bu *Dîvân* içinde *Kaside-i Bürde*'ye nazîre, Hz. Peygamber hakkında *Kaside-i Tantârânî*'ye nazîre ve III. Murad'ın cülûsu için söylenmiş bir gazel vardır. III. Murad'ın cülûsu için yazılmış şiirden önce şair bir giriş yazmıştır. III. Murad övgülerinde genel olarak görüldüğü gibi âdil sultan nitelendirmesi bu manzumede yine karşımıza çıkmaktadır:

> Halef-i Hülefâ-yı Râşidîn ve eşref-i 'uzemâ-i selâtîn-i müttehidîn pâdişâh-ı zıllullâh ve şehinşâh-i 'adâlet-penâh, sultân-ı berreyn ve hâkân-ı hâfekeyn Sultân Murâd ibn Sultân Selîm Hân ibn Sultân Süleymân Hân hazretlerinün taht-ı sa'âdet ve serîr-i saltanatda cülûs-ı hümâyûn-ı meserret-makrûnları vâki' oldukda bu hitâb-ı müstetâb zebân-i Vukûfî'den târîh-i pür-savâb vâki' olmışdur.

Temâşâ eyledüm gülzâr-ı 'âlem pür-letâfetdür
Hezâr-ı dil gül-i maksûd ile hem-'ayş u 'işretdür
'Adâvet kimsede yokdur mahabbet câna minnetdür
Bihamdülillâh şehinşâh-ı cihân sâhib-'adâletdür

Demidür goncalar kulak tuta çeng ü ney [ü] 'ûda
Gel ey murg-ı seher zârî vü nâle itme beyhûde
Olupdur sâye-i lutfında halk-ı 'âlem âsûde
Bihamdillâh şehinşâh-ı cihân sâhib-'adâletdür

Serîr-i saltanatda câvidân olsun şeh-i devrân
Kadîmî kulları ana du'âlar eylesün her ân[203]
Vukûfî gam degül oldun ise peyrev-i akrân
Bihamdillâh şehinşâh-ı cihân sâhib-'adâletdür[204]

[203] Bu beyitte kafiyeyi bozulmuştur.

3.1.31. Yümnî

Kanûnî devri paşalarından Ayas Paşa'nın oğlu olan Mehmed Bey, Yümnî mahlasıyla III. Murad'a cülûsiye yazmıştır. Müseddes tarzında olan şiir padişahın cülus tebriği başlığıyla Farsça bir manzumeyle başlar. Şair burada sultanın ismiyle tevriye yaparak, kendi muradına da ulaştığını söyler. '*Kirdigâr âvered Murâd-ı ümem*' mısraı tarih olarak düşürülmüştür. Müseddese geçmeden önce şair 16 yıl boyunca memleketini terk ederek medrese köşelerinde ilim ile uğraştığını Niksârî-zâde'den mülazım olmasına yakın dönemin Rumeli Kazaskeri Abdurrahman Efendi'nin kendi hakkını başkasına vermesi üzerine uğradığı haksızlığı arz etmek için mensur bir giriş kaleme almıştır. Padişahtan mülazemetini isteyen Yümnî, ondan bu konuda ferman buyurmasını beklemektedir. Mensur kısımda yazdığı bilgileri manzum olarak da yazmıştır. Müseddeste garip ve kimsesiz kaldığını ve sultandan merhamet istediğini belirten şu beyti tekrar eder:

Garîb ü bî-kesem yokdur benüm hergiz nigeh-bânum
Bana bir merhamet eyle benüm devletlü sultânum

Şair hem padişahın adaletinin gölgesinde olan gizli zulümden şikâyet eder hem de kimsenin derdine derman olmadığını söyler:

Bilinsün sâye-i 'adlünde olan zulm-i pinhânum
Kime feryâd idem gayrı olımaz derde dermânum

İlmine delil olarak iki risale kaleme aldığını ve bunların ilmine şahit olmaya yettiğini, padişahın tuğrasının yazılarak uğurlu talihinin doğmasını ister:

İki 'âdil risâlem var yeter ol 'ilmüme şâhid
Tulû' etsün hemân tugrâ-yı hükm ü tâli'-i sâ'id[205]

3.1.32. Zarîfî (Çorlulu)

Zarîfî *Dîvân*'ında III. Murad adına yazılmış "*Der vasf-ı sultânü'l-a'zam ve hâkânü'l-mufahham Sultân Murâd Hân ibn-i Sultân Selîm Hân halled'allâhu devletehu ilâ-inkirâzi'd-devrân*" ve "*Kasîde der-medh-i pâdişâh-ı İslâm nassara'llâhu el-melikü'l-'azîzü'l-'allâm*" başlıklı Türkçe iki kaside bulunmaktadır. İlk şiir klasik kaside türüne özgü bir şekilde tamamen övgü üzerine kurulmuştur.

[204] Millet Ktp. Ali Emiri Manzum 495, 4a; Ahmet Kemal Gümüş, "XVI. Yüzyıl Şâiri Vukûfî'nin Türkçe Dîvân Dîbâcesi, Arapça Bürde ve Tantarânî Kasîdelerine Nazireleri ve Türkçe Şiirleri", **Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi**, Bahar 2022 / Yıl 23, S. 47, s. 735-764.
[205] TSMA. E. 0445.

Klasik kaside formatındaki padişahlar için kullanılan övgü kavramları bu şiirde de III. Murad'ı övmek maksadıyla kullanılmıştır. Kasideye sultanın halka görünmesi tasviri ile başlayan şair III. Murad'ı '*iftihâr-ı Âl-i Osmân*' olarak överken onu Hz. Ömer gibi adaletli ve Hz. Ali gibi namlı olarak tavsif eder. Sultanın cömertliğinden bahseden şair, onun fakir ve yoksullar için bir sığınak olduğunu söyler:

N'ola olsa 'Ömer-'adl ol 'Alî-şân
Kim oldur iftihâr-ı Âl-i 'Osmân
...
Kime kim dest-i lutfı virse genci
Ölince görmez artuk fakr u renci

Şular kim derd-i fakra mübtelâdur
Eşigi anlara dârü'ş-şifâdur[206]

Bir diğer kaside ise Zarîfî'nin III. Murad adına 986/1578-1579'da yazmış olduğu *Mihr ü Mâh*[207] isimli mesnevisinden aynen *Dîvân*'a alınmıştır.[208]

III. Murad için yazılmış manzume formatındaki övgülerin dışında bazı eserlerin girişlerinde yine sultan için yazılmış şiirlerde vardır. Bu dönemde Orta Asya'dan gelip III. Murad'a birçok eser sunmuş olan Hazînî'nin Farsça *Dîvân*'ında sultan hakkında yazmış olduğu manzumeler ve beyitler mevcuttur. III. Murad'ın cömertliğinden bahseden Hazînî, onun hazine dağıttığı bir dönemde geçim sıkıntısı çekip de İstanbul'un terk edilemeyeceğini, İstanbul'un hâkimi Haremeyn'in hadimi olarak hacılara yemekler verdiğini, kendi devrinde birçok kişiyi terbiyet ettiğini (hamilik yaptığını) söyler.[209] *Hilye-i Hâkânî* sahibi Hâkânî *Dîvân*'ında yer alan bir gazelde Sultan III. Murad'ı *"Nihâl-i sebzezâr-ı saltanat Sultân Murâd ol kim/Çemenler cûy-ı 'adlinden bulur neşv ü nemâ artar"* diye övmüştür.[210] 'Atûfî (d. ?/? -ö. 1016/1607) ise Gazanfer Ağa Medresesinin açılışına dair kaleme aldığı

[206] Gülşah Taşkın, **Çorlulu Zarifî Divanı: İnceleme-Edisyon Kritikli Metin**, s. 143-145.
[207] Vedat Nuri Turhan, **Zarîfî ve Mihr ü Mah mesnevisinin tenkidli metni ile incelemesi**, Erzurum, Atatürk Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 1995, s. 90-91.
[208] Bu kaside **Mihr ü Mâh** mesnevisinin incelemesinde ele alınacaktır.
[209] İbrahim Kunt, **Hazini ve Divanı (İnceleme-Metin),** Konya, Selçuk Üniversitesi, Doğu Dilleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı, Doktora Tezi, 2002, s. 322-323, Gazel 666.
[210] Abdülkerim Gülhan, **Hakani Mehmet Bey Hayatı, Eserleri, Edebi Kişiliği ve Divanının Tenkidli Metni**, Ankara, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1996, s. 243, Gazel 147.

mesnevisinin bir bölümünde kasidesinde III. Murad için yazılmış bir methiye de bulunmaktadır.[211]

Değerlendirme

III. Murad adına yazılmış kaside ve manzumelerin incelendiği bu kısımda sonuç olarak belirtmek gerekirse tespit edebildiğimiz kadarıyla 32 şair sultanı doğrudan ya da dolaylı olarak öven manzumeler yazmışlardır. Yazılan manzumelerin birçoğu divanların içinde yayımlanmış veya tez olarak hazırlanmışken Kâmî, Nâlî, Mehmed Suûdî ve Yümnî'nin kasideleri TSMA'da tespit edilmiştir. Müstakil olarak yazılmış bu manzumelerin dışında III. Murad adına yazılmış eserlerde de onun övgüsüne dair şiirler mevcuttur. Örneğin, III. Murad Manisa'da daha şehzadeyken onun adına İbn Hişâm'ın siyerini *Sîret-i Resûlullah* ismiyle tercüme eden Aydınlı Eyyüb b. Halîl, eserin son kısmında sultan için uzunca bir manzume kaleme almıştır.[212]

III. Murad adına en fazla şiir kaleme alan şair, Şerîfî mahlasıyla şiirler yazan Mehmed Efendi'dir. Şairin *Dîvân*'ında sultanın ismi çeşitli manzumelerde 49 kez zikredilmiştir (III. Murad adına yazılmış 29 kaside, 15 gazel). Şerîfî'nin şiirlerinde III. Murad imgesi diğer şairlerden farklı olarak klasik şiirin aşk şiirlerindeki sevgili unsuru olarak yer almıştır. Şerîfî'nin bu kadar uğraşmasına rağmen sultanın kendisine maddi bir ihsanda bulunup bulunmadığı bilinmemektedir. Şerîfî daha sonra Gazanfer Ağa için eserler yazar.

Şerîfi'den sonra sultan adına en çok manzume kaleme alan şair Mustafa Âlî'dir. Gelibolulu Mustafa Âlî'nin *Dîvân*'larında 14 kaside, 6 gazel, bir mersiye, bir lügaz, bir Arapça şiir vardır ve yedi defa da başka kişiler için yazmış olduğu şiirlerde sultanın adını anmıştır.

Bâkî *Dîvân*'ında III. Murad adına yazılmış üç kaside, bir tercî-bend ve altı gazel bulunmaktadır. Bâkî, Mustafa Âlî ile birlikte 11 Rebiyülevvel 998/18 Ocak 1590'da İstanbul'a gelen Haydar Mirza için kaside yazan ikinci şairdir. III. Murad'ın şehzadelerinin hocalığını yapan ve onun adına bir *Dîvân* kaleme Nev'î sultan adına birçok manzume yazmıştır. Yayımlanmış *Dîvân*'da Sinan Paşa tarafından yaptırılıp

[211] Süleymaniye Ktp. Esad Efendi 3376, 41a-41b.
[212] İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler, TY, 2414, 219a-220a.

sultana hediye edilen İncili Köşk için yazılan kasidenin yanı sıra sırasıyla 100 beyitlik *Gül-i sad-berg*, Şehzade Mehmed'in sünneti için yazılmış 31 beyitlik bir kaside de bulunmaktadır; şair ayrıca III. Murad'ın cülusuna dair 45 beyitlik bir kaside yazmıştır. Nev'î sultan ve öldürülen çocukları için mersiye yazan tek şairdir. Kâmî, sultanın cülusu için Türkçe, Nâlî ise Farsça birer kaside yazmışlardır. Mehmed Suûdî Efendi'nin Arapça kasidesi ise Haremeyn'de yapılan tamiratlara dairdir.

Derzi-zâde Ulvî *Dîvân*'ında III. Murad adına yazılmış iki kaside ve iki manzume bulunmaktadır. Kasidelerden biri Şehzade Mehmed'in 990/1582'deki sünnet şenliği üzerinedir. Manzumeler kısmında ise III. Murad tarafından yaptırılan köşkün yapımı için düşürülmüş tarih bulunmaktadır. Kabûlî *Dîvân*'ında ise 1 kaside ve sultanın tahta çıkması üzerine yazılmış bir cülûsiye manzumesi yer almaktadır. Emîrî, Vukûfî, Süheylî ve Azîzî şiirleri övgü mahiyetinde yazılmışken Muhyî ise cülusa dair manzumeler kaleme almıştır. Hâşimî *Dîvân*'ında, III. Murad'ın adı dokuz şiirde zikredilmiştir. Bu şiirlerden altısı gazel, biri cülûsiye, biri de Şehzade Osman'ın doğumu, en sonuncusu ise sultanın türbesi için yazılmıştır.

Sânî Beg *Dîvân*'ında III. Murad için yazılmış sadece bir kaside bulunmaktadır. Yümnî'nin yazmış olduğu manzume müseddes tarzında olup III. Murad'ın cülusu üzerine yazılmıştır. Bu manzume cülus tebriki olmakla birlikte ayna zamanda şairin kendi mülazemet sırasının başkasına verilmesi dolayısıyla yazılmış bir şikâyetnamedir. Bâlî Çelebi'nin *Dîvân*'ında III. Murad övgüsüne dair yazılmış gazel formunda iki tane naat, Şehzade Mehmed'in sünnet şenliği için yazılmış 37 beyitlik bir kasidenin yanı sıra III. Murad'ın cülusunu tebrik için gelen İran sefiri Tokmak Han için yazılmış bir kaside bulunmaktadır. Cenâbî, sultan adına Arapça bir kaside kaleme alırken; Sâdık, methiyelerini gazeller şeklinde yazmıştır.

III. Murad adına yazılmış manzumelerde, merkezde (İstanbul) yer alan şairler ile merkez dışında yer alan şairlerin yazmış olduğu şiirler arasında farklılıklar vardır. Sultanın çevresinde bulunan Bâkî, Gelibolulu Mustafa Âlî, Nev'î, Mehmed Suûdî, Cinân, Azmî Pîr Mehmed ve Derzi-zâde Ulvî gibi şairler dönemin siyasal ve sosyal olaylarına dair manzumeler kaleme alırken Memi Cân-ı Saruhanî, Yümnî, Bâlî Çelebi, Azîzî, Sırrî, Zarîfî, Veysi, Makâlî, Mehmed Nâmî, Ganî-zâde Nâdirî, Medhî, Vukûfî gibi şairler sultanın övgüsü üzerine şiirler yazmıştır. Zarîfî'nin ise yazmış

olduğu kasidelerden biri III. Murad adına ithaf ettiği *Mihr ü Mâh* isimli mesnevisinde de geçmektedir. Sultan adına yazılmış tüm manzumeler içerisinde bir tarikat şeyhi olarak Memi Cân-ı Saruhanî'nin yazmış olduğu övgü mahiyetinde şiirler sultanı sadece mutasavvıf biri olarak tavsif etmesi ile diğerlerinden ayrılmaktadır.

III. Murad için yazılmış manzumelerde onun "*âdil*" bir sultan olduğu neredeyse tüm şiirlerde işlenmiştir. Diğer yandan padişahın tasavvufa ve şiire olan meyli sebebiyle bazı manzumelerde onun bu yönüne değinilmiş '*Ka'be-i dergâh*' nitelendirmesinin yanı sıra '*mana ve suretin sultanı*' yakıştırması da yapılmıştır. Takva sahibi sultan övgüsü III. Murad'ın övülen bir diğer özelliğidir. Övgü şiiri yazan şairleri arasında Şerîfî bir adım öteye geçerek klasik gazel formundaki sevgili yerine sultanı yerleştirmiş ve nitelendirmelerini bunun üzerinden yapmıştır. Bahsi geçen tüm manzumelere sultanın maddî olarak bir karşılık verdiği bilinmemekle beraber bazı manzumelerin maddî talep doğrultusunda yazıldığı muhakkaktır.

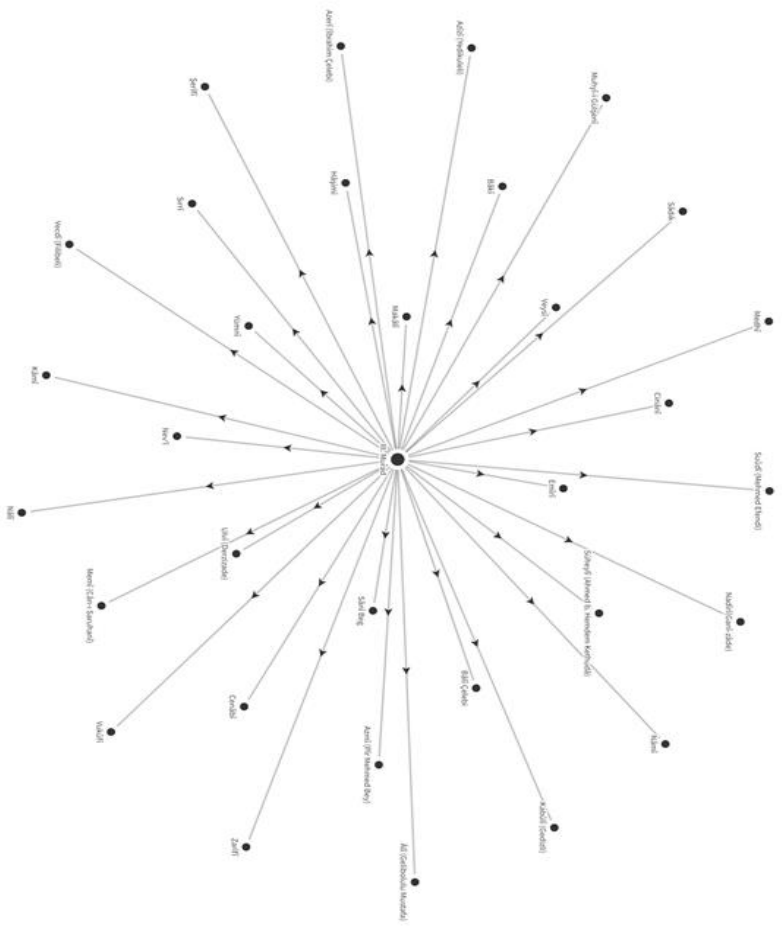
Tablo-2: III. Murad adına şiir yazan şairler ve şiirlerin sayısı

	Şair	**Manzume Türü**	**Dili**	**Sayısı**
1.	**Âlî (Gelibolulu Mustafa)**	Kaside (14) Gazel (7) Mersiye (1) Lügaz (1)	Türkçe Arapça	23
2.	**Azerî (İbrahim Çelebi)**	Kaside	Türkçe	1
3.	**Azîzî (Yedikuleli)**	Kaside	Türkçe	1
4.	**Azmî (Pîr Mehmed Bey)**	Kaside	Türkçe	1
5.	**Bâkî**	Kaside (3) Tercî-bend (1)	Türkçe	10

		Gazel (6)		
6.	**Bâlî Çelebi**	Gazel (2) Kaside (2)	Türkçe	4
7.	**Cenâbî**	Kaside	Arapça	1
8.	**Cinânî**	Kaside	Türkçe	8
9.	**Emîrî**	Kaside	Farsça	2
10.	**Hâşimî**	Gazel (2) Kaside (1)	Türkçe	3
11.	**Kabûlî (Gedizli)**	Kaside(1) Gazel(1)	Türkçe	2
12.	**Kâmî**	Kaside	Türkçe	1
13.	**Makâlî**	Kaside	Türkçe	1
14.	**Medhî**	Kaside	Türkçe	4
15.	**Memî (Cân-ı Saruhanî)**	Manzume	Türkçe	2
16.	**Muhyî-i Gülşenî**	Tarihler (Gazel/Beyit) Cülûsiyeler	Türkçe/Farsça	6
17.	**Nâdirî(Ganî-zâde)**	Kaside	Türkçe	1
18.	**Nâlî**	Kaside	Farsça	1
19.	**Nâmî**	Kaside	Türkçe	3
20.	**Nev'î**	Gazel (4)/Kaside (8)	Türkçe	14

		Terkib-bend (1)/Muhammes (1)		
21.	**Sâdık**	Gazel (6)/Tercî-bend (1)/Muhammes (1)	Türkçe	8
22.	**Sânî Beg**	Kaside	Türkçe	1
23.	**Sırrî**	Kaside	Türkçe	1
24.	**Suûdî (Mehmed Efendi)**	Kaside	Arapça	1
25.	**Süheylî (Ahmed b. Hemdem Kethudâ)**	Kaside	Türkçe	1
26.	**Şerîfî**	Gazel (15)/Kaside (29)	Türkçe	44
27.	**Ulvî (Derzizâde)**	Gazel (2)/Kaside (2)	Türkçe	4
28.	**Vecdî (Filibeli)**	Kaside	Türkçe	1
29.	**Veysî**	Kaside	Türkçe	1
30.	**Vukûfî**	Gazel/Dîbâce	Türkçe	1
31.	**Yümnî**	Müseddes	Türkçe	1
32.	**Zarîfî**	Kaside	Türkçe	2
Toplam:				**155**

Çizelge-6 III. Murad için kaside yazanlar

3.2. Sûr-ı Hümâyûn: 1582 Sünnet Şenliği

Cihân-gîr ferhûnde Sultân Murâd
Felek-taht u hoş-baht u rûşen-nihâd

İdüp ebr-i nisânı gevher-feşân
Kılup dürr-i şehvârı deryâ-feşân[213]

Osmanlı İmparatorluğunun kuruluşundan itibaren özellikle Fatih devri ve sonrasında saray ve çevresi tarafından birçok vesile ile şenlikler düzenlenmiştir. Bu şenlikler, genellikle şehzadelerin sünneti, padişah çocuklarının doğumu veya evliliği, hanım sultanların veya devlet erkânından birinin evlenmesi, şehzadelerin okumaya başlaması, savaşta zafer kazanılması, ordunun sefere çıkması, yabancı elçilerin karşılanması vb. nedenlerle yapılmıştır. Bazen de yenilgiyle sonuçlanan veya bir türlü bitmeyen seferlerde halkın dikkatini dağıtmak içinde şenlikler düzenlenmiştir. Osmanlı tarihinde özellikle şenlik hazırlıkları ve şenlik esnasındaki etkinlikler açısından iki şenlik ön plana çıkmaktadır. Birisi Şehzade Mehmed için yapılan ve bizim burada ayrıntılı olarak ele alacağımız 990/1582 şenliği diğeri ise III. Ahmed'in dört oğlunun sünneti için 1132/ 1720'de yapılan şenliği anlatan ve Levnî tarafından resmedilen şenliktir.[214]

Şenlikler yalnızca saray halkı için olmayıp tüm halkın katılımıyla gerçekleşmektedir. Örneğin, 990/1582 şenliğinde sadece Şehzade Mehmed değil üç binden fazla yetim çocuk da sünnet edilmiştir.[215] Leunclavius ise bu çocukların sayısını 600 olarak belirtir ve her birine daha sonra hediyeler verildiğini yazar.[216] Şenlikler öncesi özellikle 1582 ve 1720'de olduğu gibi büyük çaplı hazırlıklar yapılmış hatta bir yıl öncesinde her bir ayrıntı belirlenmiştir. Kamuya açık alanda gerçekleşen bu şenliklerde halkın seyirci olmasının yanı sıra esnaf alaylarının geçişleri ile daha da canlı manzaralar ortaya çıkmıştır. Bu geçişler ve alandaki oyunlar klasik şiirdeki şehrengizleri anımsatmaktadır. Mesleki grupların tasviri, tarihi mekânların, kişilerin giyim ve kuşamının anlatımı şehrengiz türünün özellikleri

[213] Gelibolulu Mustafa 'Âlî, **Câmiu'l-Buhûr Der-Mecâlis-i Sûr**, s. 93.
[214] Sinem Erdoğan İşkorkutan, **The 1720 Imperial Circumcision Celebrations in Istanbul Festivity and Representation in the Early Eighteenth Century**, Brill, 2020.
[215] Seyyid Lokman, **Mücmelü't-Tûmâr**, British Library Or. 1135, 199b.
[216] Johannes Leunclavius, **Türk Milletinin Tarihi**, 526.

içerisinde yer alır.[217] Sokağın ve halkın alana taşınması, özellikle esnaf alayları şenliklerin tasvir boyutunu daha gerçekçi kılar.[218]

3.2.1. III. Murad Dönemi Şenliklerine Genel Bir Bakış

III. Murad'ın saltanatı sırasında tahtın tek vârisi olan şehzade Mehmed (ileride III. Mehmed) için 990/1582 yılında düzenlenen gösterişli şenlik Osmanlı kültürü ve tarihi açısından önemli bir yere sahiptir.[219] Şehzade Mehmed için geçmiş dönemde yapılmış şenlikleri gölgede bırakan ve sonraki asırlarda düzenlenecek olan eğlencelere örnek niteliğinde bir şenlik düzeni yapılmıştır. III. Murad devrinde bu şenlikten önce ve sonra da şenlikler olmuştur. 982/1575'te sultanın kız kardeşi Fatma Sultan ile Siyavuş Paşa'nın düğün töreni yapılmıştır. 983/1576 yılında Ahmed Paşa'nın kızı ile Yeniçeri Ağası Cigala'nın düğünü, 994/1586 yılında Sadrazam Kanijeli İbrahim Paşa ile Ayşe Sultan'ın düğünü[220], 1001/1593'de III. Murad'ın musahibi Rumeli Beylerbeyi Mehmed Paşa'nın kardeşi ve bu dönemde doğancılık görevinde bulunan sonrasında da kaptan-ı derya olan Halil Paşa ile sultanın kızı Hatice Sultan'ın evliliği olmuştur.[221]

III. Murad devrinde yapılan şenliklerin bazıları sadece düğün veya sünnet dolayısıyla yapılmamış, başka devletlere karşı gövde gösterisi yapmak adına özellikle İran elçisi için yapılmış şenlikler de vardır. 986/1579'da daha İran savaşlarının başında Osmanlı ülkesine gelen İran elçisi Mahmud Bey için sekiz gün sürecek bir şenlik düzenlenmiştir. Bu şenlikte maksada uygun olarak özellikle savaş konulu oyunlar oynanmıştır.[222] Tüm bu şenliklere rağmen en gösterişli şenlik

[217] Derin Terzioğlu, "The Imperial Circumcision Festival of 1582: An Interpretation", **Muqarnas: An Annual on Islamic Art and Architecture**, Leiden, 1995, c. XII, s. 84.
[218] 990/1582 şenliğinin kamusal alana taşınması ve boyutları için, bkz. Çiğdem Kafescioğlu, "Sokağın, Meydanın, Şehirlilerin Resmi: On Altıncı Yüzyıl Sonu İstanbul'unda Mekân Pratikleri ve Görselliğin Dönüşümü", **YILLIK: Annual of Istanbul Studies** 1 (2019), s. 7-43.
[219] Tülay Reyhanlı, **İngiliz Gezginlerine Göre XVI. Yüzyılda İstanbulda Hayat(1582-1599)**, Kültür ve Turizm Bakanlığı yayınları, 1983, s. 55-59; Johannes Leunclavius, **Türk Milletinin Tarihi**, 271-272.
[220] Johannes Leunclavius, **Türk Milletinin Tarihi**, s. 574-580.
[221] Metin And, **16. Yüzyılda İstanbul, Kent, Saray, Günlük Yaşam**, s. 145-147; Metin And, **Kırk Gün Kırk Gece: Osmanlı Düğünleri Şenlikleri Geçit Alayları**, s. 278-279.
[222] Salomon Schweigger, **Sultanlar Kentine Yolculuk 1578-1581**, s. 87-88; Özdemir Nutku, "İstanbul Şenliklerindeki Dramatik Gösteriler", **Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş.**, 2015, C. 7, s. 515; Metin And, **Kırk Gün Kırk Gece: Osmanlı Düğünleri Şenlikleri Geçit Alayları**, s. 50.

1582'de olmuştur. 990/1582'de yapılan şenliğin görkemini birincil ve ikincil literatürde görmek mümkündür.[223]

3.2.2.1. Şehzade Mehmed'in Sünnet Şenliği (990/1582)

7 Zilkade 973/26 Mayıs 1566'da Manisa'da doğan Şehzade Mehmed, babası III. Murad tahta çıktığında sekiz yaşındaydı. Kardeşi Şehzade Mahmud ise

[223] Selânikî Mustafa Efendi, **Târîh-i Selânikî**, C. I, s. 131-136; Seyyid Lokman, *Zübdetü't-Tevârîh*, TİEM, 1973, 96b-99b; **Peçevî Tarihi**, İstanbul 1283, C. II, s. 70-75; Mehmet Arslan, **Osmanlı Saray Düğünleri ve Şenlikleri-I, Manzûm Sûrnâmeler**, İstanbul 2008, s. 135-641 (s. 355'ten itibaren Âlî'nin *Câmi'ü'l-Buhûr der-Mecâlis-i Sûr* adlı eserinin transkribe metni yer alır); Mehmet Arslan, **Osmanlı Saray Düğünleri ve Şenlikleri: İntizami Surnamesi (Surname-i Hümayun) (Topkapı Sarayı ve Süleymaniye Ktp. Nüshaları)**, İstanbul, Sarayburnu Kitaplığı, 2009, C. 2.
; Gelibolulu Mustafa 'Âlî, **Câmiu'l-Buhûr Der-Mecâlis-i Sûr**, haz. Ali Öztekin, Ankara 1996; Gisela Prochazka-Eisl, **Das Surname-i Hümayun, Die Wiener Handschrift in Transkription, mit Kommentar und Indices Versehen**, İstanbul 1995; **Reinhold Lubenau Seyahatnamesi: Osmanlı Ülkesinde 1587-1589**, 2 Cilt, Çev.: Türkis Noyan, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2012, C. 1, s. 446-454; Nurhan Atasoy, **1582, Surname-i Hümayun, Düğün Kitabı**, İstanbul, Koçbank Yayınları, 1997; Hilmi Uran, **III. Mehmed'in Sünnet Düğünü**, İstanbul, Vakit Gazete Matbaa Kütüphanesi, 1941; Metin And, **Osmanlı Şenliklerinde Türk Sanatları**, Ankara, 1982; Metin And, "1582 Şenliği Üzerine Önemli Bir Belge", **Forum Dergisi**, 1 Mart 1961; Metin And, "Gene 1582 Şenliği Üzerine", **Forum Dergisi**, 1 Nisan 1961; Gülsüm Ezgi Korkmaz, **Sûrnâmelerde 1582 Şenliği**, Bilkent Üniversitesi Ekonomi ve, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2004; Nevin Özkan, "Bir İtalyan Arşiv Belgesine Göre Şehzade Mehmed'in Sünnet Düğünü 1582", **Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyal Bilimler Dergisi**, 2003, 4/4, s. 89-110; Derin Terzioğlu, "The Imperial Circumcision Festival of 1582: An Interpretation", **Muqarnas: An Annual on Islamic Art and Architecture**, Leiden, 1995, c. XII, s. 84-100; Metin And, **16. Yüzyılda İstanbul, Kent, Saray, Günlük Yaşam**, Yapı Kredi Yayınları, 2011, s. 145; Mehmet Arslan, "Kültür Tarihimiz Açısından Zengin Bir Kaynak: Sûr-nâmeler", Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, 2007, C. 5, S. 10, s. 221-258; Sabiha Göloğlu-William James Harper, "Images of the Poor in Surname-i Hümayun of 1582", **Images (II): Images of the Poor: the Conference Proceedings**, editör: Veronika Bernard, M. Serhan Oksay, LIT Verlag (July 4, 2013), s. 97-116; ; Sezgi Giray Küçük, "Osmanlı Devleti'ndeki Şenliklerin ve Geleneksel Mesleklerin 1582 ve 1720 Surnâmelerindeki Minyatürler Üzerinden Değerlendirilmesi", **VIII. Uluslararası Türk Kültürü, Sanatı ve Kültürel Mirası Koruma Sempozyumu/Sanat Etkinlikleri, 15-16-17 Mayıs 2014**, Konya, s. 211-216; Gisela Prochazka-Eisl, "Osmanlı Edebiyatında Loncaların Geçit Törenleri: 1582 Yılına Ait Surname" **Ortadoğu'da Zanaatlar ve Zanaatkârlar: Müslüman Bireyin Akdeniz'de Biçimlenmesi**, İstanbul, 2017, s. 51-66; Abbasi Reza-Bayatlou Hossein, "Socıal Hıstorıcal Facts In Mınıatures Of Ottoman's Surnames (Ottoman Fest Books): A Study On Surname-I-Wahbı (1720) And Surname-I-Humayun (1582)", **Tarıkh wa Tamaddun-i Islami**, Fall 2016-Wınter 2017, Volume 12, Number 24; s. 147-171; Levent Kaya Ocakaçan, "Festivities of Curfew Centralization and Mechanisms of Opposition in Ottoman Politics, 1582-1583", **Venetians and Ottomans in the Early Modern Age Essays on Economic and Social Connected History**, Edited by Anna Valerio, Venezia Edizioni Ca' Foscari -Digital Publishing, 2018, s. 57-72; Mihoku Oku, "Late Sixteenth Century Procurement of Personnel and Material Necessities for the Sur-ı Hümayun: The 1582 Ottoman Royal Festival in Istanbul", **Archivum Ottomanicum**, 34 (2017), s. 49-62; Mihoku Oku, "Sûr-ı Hümâyûn'da Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasî kültürü: 1530 şenliği ile 1582 şenliği'nin mukayesesi", **CIÉPO 19: Osmanlı Öncesi Ve Dönemi Tarihi Araştırmaları, 26-30 Temmuz 2010, Van, Bildirile**r, İstanbul, İstanbul Esnaf ve Sanatkârlar Odaları Birliği (İSTESOB), 2014, C. 2, s. 937-944; Kaya Şahin, "To Observe, to Record, to Depict: Memorializing the Circumcision of an Ottoman Prince, ca. 1582-ca. 1600, " **History and Theory** 58 (4), Theme Issue 57, ed. Shahzad Bashir (December 2019), s. 43-67; Özgen Felek, "Displaying Manhood and Masculinity at the Imperial Circumcision Festivity of 1582", **Journal of the Ottoman and Turkish Studies Association**, Indiana University Press, Volume 6, Number 1, Spring 2019, s. 141-170; Fatma Ünyay Açıkgöz, "Osmanlı'da İktidarın Meşruiyeti Bağlamında 1582 Şenliğinde Esnaf Geçitleri", **Tarih ve Gelecek Dergisi**, Aralık 2020, C. 6, S. 4, s. 1356-1368.

980/1572'de doğmuştur. Şehzade Mahmud'un 989/1581 yılında ölümüyle geriye sadece Mehmed kalmıştır. Hâl böyle iken tahtın tek vârisi Mehmed için yapılacak şenliğin boyutları oldukça büyük olmuştur. Şehzade, şenliğinin ardından büyük bir alayla Manisa'ya sancak beyliğine gönderilmiştir. Şehzade, hocası Nevâlî Nasuh Efendi, lalası Ali Bey, nişancısı Tekeli Mehmed Çavuş, baş rûznâmçecisi Hüsambey-zâde ayrıca 1500'ü aşkın hizmetli grubu ile 2 Zilhicce 991'de (17 Aralık 1583) Üsküdar'a, iki gün sonra da Manisa'ya hareket etmiştir. Yaklaşık bir aylık yolculuğun ardından 1 Muharrem 992'de (14 Ocak 1584) Manisa'ya ulaşmış ve III. Murad vefat edinceye dek on iki yıl burada idarecilik yapmıştır.[224]

Kaynaklarda, Şehzade Mehmed'in sünnet şenliğinin imparatorluk tarihinde o zamana dek görülmemiş boyutta olmasının ve bu kadar büyük hazırlık yapılmasının birkaç nedeni zikredilmektedir. 985/1578'de başlayan ve bir türlü zaferle sonuçlanamayan İran Savaşları, 986/1579'da Sokollu Mehmed Paşa'nın öldürülmesi ile oluşan gerginlik[225] ve hanedanın tek vârisi olarak Şehzade Mehmed'in kalmış olması bu sebeplerden bazılarıdır.[226]

3.2.1.1.1. Şenliğe Hazırlık

Şenliğin hazırlık aşamasında birçok yabancı devlete ve temsilcilerine davetiyeler gönderilmiştir. Davetiyenin içeriği hâlihazırda elimizde bulunmamakla birlikte D'Ohsson sonradan davetiyenin Fransızca tercümesini yayınlamıştır.[227] Fransa sarayına, Almanya İmparatoru II. Rudolf'a, Venedik Doç'una, Rusya'ya, Lehistan'a[228], İran Şahı Sultan Mehmed Hüdabende'ye, Gürcistan'a, Özbekistan'da Hamidullah Han'a, bazı Hint sultanlarına, o sıralarda Osmanlı devletine yıllık vergi gönderen Transilvanya'ya, Boğdan'a, Eflak'a ve Raguza'ya, özel elçilerle davet mektupları gönderilir.[229] Bunlar dışında çeşitli devlet erkânına gönderilen davetiyeler

[224] Feridun Emecen, "Mehmed III", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, https://islamansiklopedisi.org.tr/mehmed-iii (17.02.2022).
[225] Derin Terzioğlu, "The Imperial Circumcision Festival of 1582: An Interpretation", s. 85; Metin And, **Kırk Gün Kırk Gece: Osmanlı Düğünleri Şenlikleri Geçit Alayları**, s. 59; Levent Kaya Ocakaçan, "Centralization and Mechanisms of Oppositionin Ottoman Politics, 1582-1583", **Venetians and Ottomans in the Early Modern Agez Essays on Economic and Social Connected History**, edited by Anna Valerio, 2018, Venezia, Università Ca' Foscari Venezia, s. 60.
[226] Johannes Leunclavius, **Türk Milletinin Tarihi**, C. 1. s. 430.
[227] Metin And, **Kırk Gün Kırk Gece: Osmanlı Düğünleri Şenlikleri Geçit Alayları**, s. 59.
[228] Leh kralının gönderdiği kişilerden memnun olan III. Murad'ın bunu belirtmek için yazdırdığı name-i Hümayun için bkz. TSMA. D. 48/53.
[229] Nevin Özkan, "Bir İtalyan Arşiv Belgesine Göre Şehzade Mehmed'in Sünnet Düğünü 1582", **Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyal Bilimler Dergisi**, 2003, 4/4, s. 91.

de mevcuttur. Davetiyeyi Feridun Ahmed Bey kaleme almıştır. Gelibolulu Âlî'ye de davetiye gönderilmiş ve o da kendisine gönderilen davetiyeyi *Künhü'l-Ahbâr* isimli eserine dâhil etmiştir. Âlî'nin alıntı yaptığı metinden davetin bahar ayında yapılacağı yazılıdır. Davetiye Mustafa Âlî'ye dergâh-ı mualla çaşnigirlerinden Muhammed eliyle ulaştırılmıştır. Mustafa Âlî, bu mektuptan önce kimlerin davet edildiğine dair bir manzume kaleme almıştır:

Hizmet-i sûra sürûrân-ı kadîm
Da'vet üslûbın itmegin takdîm

Hükm-i kânûnı itdiler icrâ
Kıldılar emr-i da'veti inşâ

Ya'nî mîrân u mîr-i mîrâna
Mansıb-ı ashâb-ı rû-şinâsâna

Sûr-ı şâhı beşâret eylediler
Her birin bezme da'vet eylediler

Niçe serheng ü niçe hân-sâlâr
Oldılar yel gibi ulaga süvâr

Bildi erbâb-ı 'izzet ü ikbâl
Dügün ile şeh-i huceste-hısâl

Bu tarîkile müjdeyi Hoten'e
Verdi çâk mülk-i Çîn'e vü Sîn'e[230]

Davetiye gönderimi öncesi devlet erkânı At Meydan'ında toplanmış ve düğün hakkında görüş alışverişinde bulunmuşlardır. Davetliler ile ilgili ve yazılacak davetiye konusunda kararsızlık yaşanmıştır. Toplantı ile ilgili Gelibolulu Âlî şöyle yazar:

Sûr ide pâdşâh-ı heft-iklîm
Ola mı buncılayın emr-i 'azîm

Geldiler bir yere cümle vüzerâ
İtmeye meşveret emrini edâ

Ne yazılmış 'acaba hükkâma
Mîr-i mîrân-ı bülend-ahkâma

Bir bilür çıkmadı ol âyîni
İdeler 'ilmine tâ tahsîni

[230] Gelibolulu Mustafa Âlî, **Künhü'l-Ahbâr**, Haz.: Ali Çavuşoğlu, s. 1020-1022.

Davetiyenin yazımı konusunda görev Feridun Ahmed Bey'e verilmiştir. Fakat kariyeri boyunca özellikle nişancı olmak için çırpınıp duran Mustafa Âlî bu konuda eleştiride bulunur. Çünkü nasıl davetiye yazılacağını bilemeyen devlet erkânı ve Feridun Bey, önlerinde bir örnek olmadığı için aciz durumda kalmışlardır. Âlî emellerine burada ulaşmak amacıyla bu görevin kendine verilmesini ister. Ona göre davetiye yazmak zor bir şey değildir, hatta onlarla alay eder. Zaten Feridun Bey'in yazmış olduğu davetiyede de hatalar vardır. Yüzyılın sonuna doğru Osmanlı nesrinin tam olgunluğa eriştiği bir dönemde Âlî kendince eleştirilerde bulunurken emellerine de kavuşmak istemektedir:

Ben işitdükçe bu sırrı güldüm
Güldüm ammâ elemümden öldüm

Da'veti sûrun o yüzden mi olur
Öyle inşâyile kim behre bulur

Bir pesend eyleyecek nüktesi yok
Lîk ıslah idecek yanlışı çok

Bana emrolsa bir anun gibi kâr
Görelerdi nic'olurmış âsâr

Benem ol mâlik-i iklîm-i hüner
Benem ol server-i dilîm-i hüner[231]

Leunclavius, şenliğin başlangıç tarihi olarak Mart ayının belirlendiğini fakat inşaat işlerinin zamanında yetişemeyeceğini, Akdeniz'de çıkan fırtınalar sebebiyle Mısır'dan gelecek olan zahiriyeyi taşıyan gemilerin Gelibolu dolaylarında Çanakkale boğazından geçmelerinin uzun sürmesi nedeniyle şenliğin Ağustos ayına ertelendiğini söyler.[232]

Şenlik için Mısır her şeyiyle kaynak konumundadır. Gerekli olan birçok ürün Mısır üzerinden temin edilmektedir. Bu dönemde hem Mısır hem de zahiriyenin güzergâhında olan Rodos'a çeşitli hükümler gönderilmiştir. 20 Recep 989/20 Ağustos 1581 tarihli belgede Mısır'dan gelecek olan zahiriyle ilgili kadırgaların gelmediği ve bunun için Rodos Beyi tarafından temin edilen kadırgalar ile zahirenin gönderilmesine dair hüküm verrilmiş[233] aynı tarihteki başka bir hükümde Rodos

[231] Gelibolulu Mustafa 'Âlî, **Câmiu'l-Buhûr Der-Mecâlis-i Sûr**, s. 111-115.
[232] Johannes Leunclavius, **Türk Milletinin Tarihi**, C. 1. s. 431.
[233] BOA, DVNSMHM.d., 46-181.

Beyi'ne de Mısır'da yaşanan aksaklık sebebiyle iki kadırga göndermesi ve kendisinin de yardıma gitmesi emrolunmuştur.[234] Bu tarihten itibaren yolda yaşanabilecek sıkıntılar ve zahirenin yetiştirilmesine dair çeşitli hükümler de verilmiştir.[235] Bunlar dışında şenlik yemeklerinde kullanılmak üzere Yemen'den gelecek baharatlar dolayısıyla Mısır Beylerbeyine[236]ve şenlik esnasında kullanılacak havai fişeklerin yapım malzemesinin tedariki için Gelibolu kadısına[237] hükümler verilmiştir. Sûr-ı Hümayun için gerekli cevherleri satın alması için görevlendirilen Yahudi Simon'un ve Mısır'da tutuklu bulunan ismi belirtilmeyen bir Yahudi için Mısır Beylerbeyine hükümler yazılmıştır.[238]

Şenlik için görülmemiş boyutta masraflar yapılmıştır. Bu masraflar daha sonra tek tek kayıt altına alınmıştır.[239] Dönemin müelliflerinden eş-Şeyh Seyyid Mutahhar b. Abdurrahman bu konuda sultana destek niteliğinde ve harcamaları haklı çıkarmak adına bir olaydan bahseder. Seyyid Mutahhar b. Abdurrahman 990/1582'de yazdığı *Risâle fî Tefsîri Âyetin min Sureti'l-Ahzâb* isimli tefsirinde III. Murad'ın, Şehzade Mehmed'in sünnet şenliği esnasında Kur'an'dan tefe'ül yaptığını ve Ahzâb suresinden (38) "*Allah'ın, kendisine farz kıldığı şeyleri yerine getirmesi konusunda peygambere bir darlık yoktur*" âyetinin çıktığını ve yanında bulunan ulemadan bu âyet ve tefsirine dair birer risale yazmalarını istediğini söyler.[240] Burada Osmanlı'da kültürel ortamlardaki tefeül geleneğine de değinilmiştir.[241] Şenlik için hazırlıklar bir yıl öncesinde başlanmış ve bunun için İbrahim Paşa Sarayı hazırlatılmıştır:

> Hâsılı bir yıl evvel oldı 'ayân
> Sûr-ı sultânı tuydı cümle şehân[242]

Sûr-ı Hümâyun başlamadan önce 998/1581 yılından itibaren imparatorluk içinde çeşitli planlamalar yapılmış ve şenlik zamanında yapılacak eğlenceler, kesilecek koyunlar ve yenecek meyvelere kadar her ayrıntı için hükümler verilmiştir.

---

[234] BOA, DVNSMHM.d., 46-182.
[235] BOA, DVNSMHM.d., 46-183.
[236] BOA, DVNSMHM.d., 46-187.
[237] BOA, DVNSMHM.d., 46-402.
[238] BOA, DVNSMHM.d., 47-576.
[239] TSMA. D. 7856.
[240] Recep Arpa, "Ulemâ ve Himâye İlişkisi Bağlamında Osmanlıda Kitap İthâf Geleneği: Osmanlı Padişahları ve Devlet Adamlarına İthâf Edilen Tefsirler", **Osmanlı'da İlm-i Tefsir**, Ed.: M. Taha Boyalık, Harun Abacı, İsar Yayınları, İstanbul, 2019, s. 228.
[241] Osmanlı edebî kültürü içerisinde özelde Hâfız-i Şirâzî şiirleri üzerine yapılan tefe'üller için bkz. İ. Hakkı Aksoyak, **Kefeli Hüseyin/Râznâme**, Cambridge, Harvard Üniversitesi, 2004.
[242] Gelibolulu Mustafa 'Âlî, **Câmiu'l-Buhûr Der-Mecâlis-i Sûr**, s. 97, Beyit 69.

Şenlik için meyve ve şeker kamışına dair Trabluşşam'a hükümler gönderilmiştir.[243] Ayrıca Rumeli'deki kadılara koyun tedariki konusunda da hükümler gönderilmiş ve temin edilen koyunların sağlıklı olması hususu da belirtilmiştir.[244] Hatta bu koyunların İstanbul'a sorun çıkmadan sağlıklı bir şekilde ulaşması için Rumeli sancağına bağlı kadılara hükümler yazılmıştır.[245]

Şenlik alanında yapılacak olan okçuluk, at yarışı ve cirit gibi oyunlar için Çaşnigirbaşına emrolunmuş ve halkın içinde özellikle bu oyunlarda maharet sahibi kişilerin gösteri yapması istenmiştir.[246] Yine şenlik esnasında geçiş yapacak esnaf cemaatleri ve beraberinde getirdikleri hediyeler, alanda gösteriler yapacak olan pehlivanlar, canbazlar, karagözcüler, hokkabazların isimleri tek tek kaydedilmiş; kale, kule ve köşk maketlerinin şekilleri konusunda hükümler verilmiştir.[247] Eğlencelerin yapılacağı başta İbrahim Paşa Sarayı olmak üzere At Meydanı ve civarında tamiratlar yapılmış, alanın eksikleri tamamlanmıştır. Acem, Tatar ve Leh elçileri için ayrı ayrı yerler tanzim edilmiştir. Şenlikte yapılacak eğlenceler için İstanbul dışından çalgıcı ve hüner sahibi kişilerin temini konusunda Şam, Mısır gibi bölgelere hükümler gönderilmiştir. Buralardan gelen nedimler, karagöz oynatıcıları, sazendeler, canbazlar, maskaralık yapacak kişiler bir deftere kaydedilmiştir.[248] Bu kişilerin, Şam ve Mısır bölgelerinden talep edilmesinin sebebi muhtemelen o dönemde bu yerlerin eğlence kültürünü besleyen bir konumda bulunmasındandır. Ayrıca Karagöz oyununun Memlük Mısır'ı üzerinden Osmanlı ülkesine girdiği unutulmamalıdır.[249] Bu kadar büyük hazırlığın yapıldığı esnada bazı usulsüzlükler de olmuştur. Örneğin, şenlik öncesinde tavuk tedarikinde görevli olan Hassa Tavukçularından Safer isimli kişi tavuk satın alması için kendisine verilen 8.500 akçeyi zimmetine geçirmiştir. Bu konuda İpsala kadısına hüküm verilmiş ve Safer'in bulunmasına, malına ve nakdine el konulmasına dair emirname yazılmıştır.[250] Yine İstanbul'a Şam'dan sağlanan ürünleri getiren kişiler Karamürsel civarında eşkıyanın

[243] BOA, DVNSMHM.d., 47-161.
[244] BOA, DVNSMHM.d., 46-21.
[245] BOA, DVNSMHM.d., 47-511.
[246] BOA, DVNSMHM.d., 46-26.
[247] TSMA. D. 10377.
[248] TSMA. D. 10104.
[249] Metin And, "Karagöz", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, https://islamansiklopedisi.org.tr/karagoz (27.05.2021).
[250] BOA, DVNSMHM.d., 48-317.

saldırısına uğramış, bu konuda İznik ve Karamürsel kadılarına eşkıyaların yakalanıp mahkemeye sevk edilmesine dair hüküm yazılmıştır.[251]

Şenlik davetiyeleri gönderildikten sonra davetlilerin İstanbul'a gelişinde karşılamalar yapılmıştır. Bunlar içinde özellikle Safevî elçisinin karşılanması oldukça gösterişli olmuştur.[252] Şenliklerin fonksiyonlarından birinin de yabancı elçilere gövde gösterisi olduğu düşünüldüğünde üstelik uzun süredir savaşılan bir rakibe karşı bu gösteri daha büyük boyutlara çıkmaktadır.

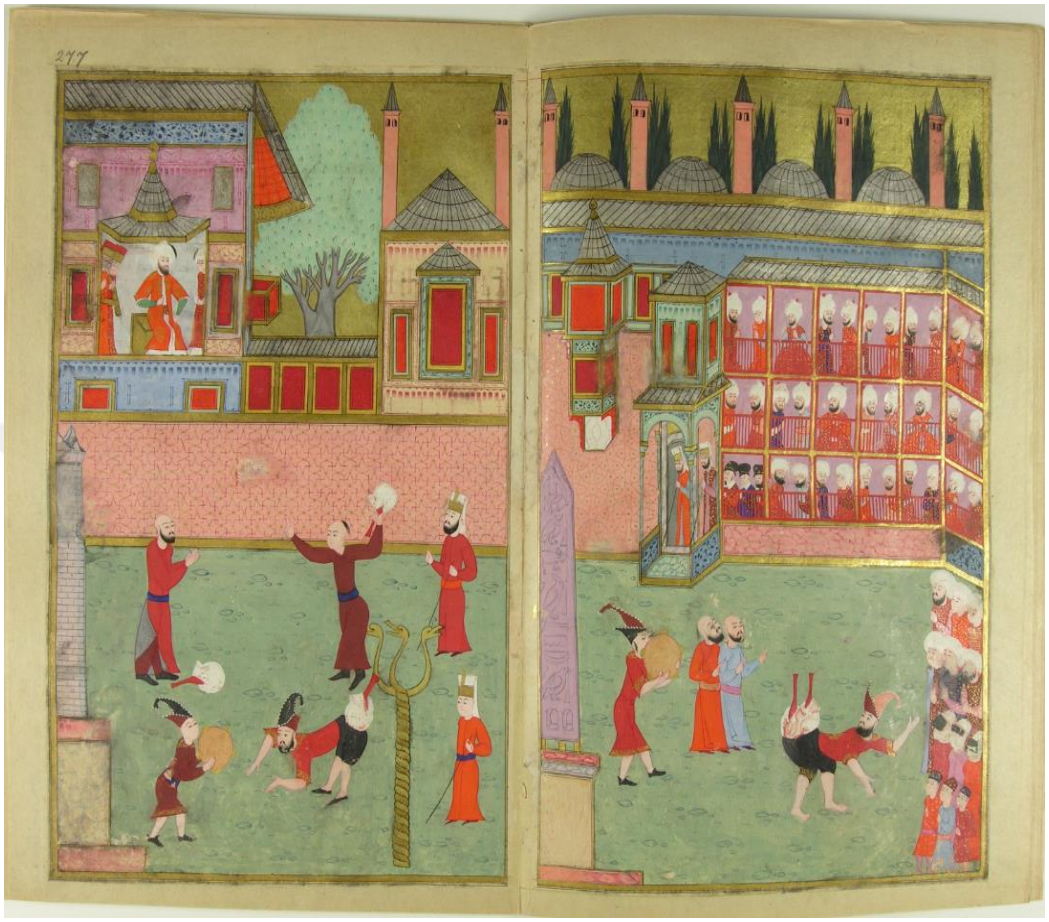

Resim 64: Acem elçisi İbrahim Han'ın şenlik için alana gelmesi ve düzenlenen alay-ı Hümâyûn. Seyyid Lokman, *Şehinşâh-nâme-i Murâd-ı Sâlis*, C.2, TSMK B. 200, 33b-34a.

İran elçisine bu kadar ihtimam gösterilirken diğer yandan şenlik esnasında alandaki soytarılar elçinin önünde Safevî başlıklarıyla dalga geçmiş ve Kızılbaşların

[251] BOA, DVNSMHM.d., 47-300.
[252] Selânikî Mustafa Efendi, **Târîh-i Selânikî**, C. I, s. 133-134.

sarıklarını atıp Sünnî olmalarının temsilî gösterisi yapılmıştır.[253] Leunclavius, mezhep değişikliği olarak adlandırdığı bu olay için 22 Haziran tarihini verir ve bu durumun İran elçisini küçük düşürdüğünü söyler.[254]

Resim 65: Safevî sarığıyla alay eden hokkabazlar. Bosnalı İntizâmî, *Sûr-nâme-i Hümâyûn*, TSMK, H. 1344, 276b-277a.

Şenlik sırasında Kızılbaş kişilerin Sünnî olmasına dair başka tasvirler de vardır.[255] Yaklaşık beş yıldır devam eden Osmanlı-İran savaşlarının bir nedeni de Sünnî Şirvan halkına yapılan baskı sebebiyle Şirvanlıların Safevîlere karşı Osmanlılardan yardım istemesidir. Bu nedenle Sünnî Osmanlı tarafından '*yanlış*

[253] Metin And, **Kırk Gün Kırk Gece: Osmanlı Düğünleri Şenlikleri Geçit Alayları**, s. 344-345. Şenlik esnasında Safevî elçisiyle alay etmek için yapılan başka bir tertip için bkz. **İlişkiler Bir Şii - Katolik Oruç Bey Bayat -İranlı Don Juan,** Tercüme ve Notlar: Tufan Gündüz, İstanbul, Yeditepe Yayınları, 2014, s. 132-133.
[254] Johannes Leunclavius, **Türk Milletinin Tarihi**, s. 483.
[255] Fariba Zarinebaf, "Asserting Military Power in a World Turned Upside Down: The Istanbul Festivals of 1582 and 1638, " **Celebrations, Entertainment and Theatre in theOttoman World**, edited by Suraiya Faroqhi & Arzu Ozturkmen. I.B. Tauris. s. 177-181.

itikad’ sahibi Safevîlerin bu yanlışlıktan dönüp Sünnî olmalarını göstermek için bu tasvirler yapılmıştır.

Resim 66: Kızılbaşların sarığını çıkarıp ehl-i Sünnet mezhebine geçenlere şenlik alanına gelen ulemanın dua etmesi. Seyyid Lokman, *Şehinşâh-nâme-i Murâd-ı Sâlis*, C.2, TSMK B. 200, 76a.

Resim 67: III. Murad'ın Eski Saray'a gidişi. Bosnalı İntizâmî, *Sûr-nâme-i Hümâyûn*, TSMK, H. 1344, 3b-4a.

Padişah, harem halkı ve şehzade İbrahim Paşa Sarayı'ndan şenliği izlerken diğer devlet erkânı için meydanda yerler hazırlanmıştır.[256] Devlet erkânını şenlik için davet etme görevi aynı zamanda şenliğin yazdırılmasını sağlayan Habeşî Mehmed Ağa'ya verilmiştir. Dârüssaâde Ağalığı görevine getirildikten sonra sultan adına saray içi hizmetlerde bulunan Habeşî Mehmed Ağa, bu şenlikte de sultan adına paşaları ve beylerbeylerini davet etmiştir.[257] Ferâhî, Bâb-ı Hümâyun içerisinde beş adet gölgelik kurulduğunu ve içerisinin halılar ile döşendiğini söyler.[258] Veziriazam Sinan Paşa yeni açılan kapının üstündeki odada otururken, hemen yanındaki odada da Mesih Paşa yer almıştır. Sonra diğer odalarda Rumeli Beylerbeyi İbrahim Paşa, mehterhane kapısının üstündeki odada Siyavuş Paşa ve Doğancı Mehmed Paşa bu odanın yanındaki odayı almıştır.[259] III. Murad, ulemaya ziyafet verilmesini emretmiş ve sadrazam da bu yemekte sultan adına sofranın başına oturmuştur. Sağına sıra ile

[256] Ahmet Önal, "Payitaht İstanbul'da Osmanlı Merasimleri", **Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş.**, 2015, C. 3, s. 439.
[257] Ferâhî, **Sûrnâme: Bir Özge Âlem-Osmanlı Pâyitahtında 1582 Şenliği**, s. 157.
[258] **A.e.,** s. 41.
[259] Selânikî Mustafa Efendi, **Târîh-i Selânikî**, C. I, s. 134.

Rumeli kazaskeri Şeyhî, Anadolu kazaskerliğinden emekli Molla Mâcid, İstanbul eski kadısı Abdülganî[260], Selânik eski kadısı Araboğlu, Selânik eski kadısı Bekâyî[261], sahn müderrisleri, dâhil ve hâriç müderrisleri, kırklılar, yüzellili kadılar; sol tarafında nakibü'l-eşrâf Mâlûl-zâde, Rumeli eski kadısı Bostan-zâde, Anadolu kazaskeri Zekeriyya Efendi, İstanbul kadısı, Saçlı-zâde, atmışlılar, sahn dâhil, hâriçler, kırklılar, ondan aşağıda kadılar, eşraf oturmuştur. Bu ziyafet için 50.775 akçe harcanır.[262] Ferâhî *Sûr-nâme*'sinde ise bu liste oldukça ayrıntılıdır.

> *Hoca Sadeddin Efendi, Abdulgâni Efendi, Arab-zâde Efendi, Nevâlî Efendi*[263]*, Muîd-zâde Efendi, Sipah-zâde Efendi, Kaf-zâde Efendi, Sunullah Efendi, Küçük Mustafa Çelebi, Dukakin-zâde Efendi, Güzelce Rüstem Paşa-zâde Efendi, Molla Hüsrev-zâde, Hısım Rıdvan Efendi, Süleyman Efendi, İmam-zâde Efendi, Kilisli Ali Çelebi Efendi, İbrahim Çelebi Efendi, İstanbuldaki sair ulema ulûm u fünûnla şeref ü şân bulanlar, Bostan Efendi-zâde, Dökmeci-zâde Efendi, Sinan Çelebi-zâde Ali Çelebi Efendi, Ali Çelebi Efendi, Bey-zâde Efendi, Hasan Kethüda-zâde Efendi, Remzi-zâde Efendi, Abdulkerim-zâde Efendi, Suûdî Efendi, Seyfî Efendi, Bahri Efendi, Muarref-zâde Efendi, Nigebolulı Osman Çelebi, Subaşı-zâde Efendi, Emir Efendi, Nev'î.*[264]

Selanîkî'nin yazdığına göre şenlikte kullanmak üzere masraflar ve başka ihtiyaçlar için elli yük akçe Hazine-i Amire'den ayrılmıştır. Diğer yandan bahsi geçen paralarla alınan ve şenlikte verilecek yemeklerin yapımında kullanılacak malzemeleri depolamak için Kanûnî devri kapıdan-ı deryalarından Sinan Paşa'nın (1550-1553) At Meydanı'ndaki evi kullanılmıştır.[265]

3.2.1.1.2. Şenliğin Yapılışı

Sultan ve şehzade şenliğe katılan hem yabancı devlet temsilcilerine hem de devlet erkânına farklı zamanlarda alanda ziyafetler vermiştir. Şehzade Mehmed, At Meydan'ında Eski Saray'da şeyhlere, fakirlere ziyafet vermiştir. Şehzade ayrıca

---

[260] III. Murad adına **Risâle fi'l-Vebâ, Tercümetü'l-Keşf 'an Mucâvezeti Hâzihi'l-Ümmeti'l-Elf (Tercüme-i Müddet-i Dünyâ), Tercüme-i Fütûhu'ş-Şâm** isimli eserleri yazan Abdülganî Efendi.
[261] III. Murad'ın Manisa sancak beyliğinden itibaren onun yakınında bulunan kişilerden biridir.
[262] TSMA. D. 9715.
[263] Şehzade Mehmed'in Azmî Pîr Mehmed'den sonraki hâcesi.
[264] Ferâhî, **Sûrnâme: Bir Özge Âlem-Osmanlı Pâyitahtında 1582 Şenliği**, s. 116-117.
[265] Selânikî Mustafa Efendi, **Târîh-i Selânikî**, C. I, s. 134.

Fransa, Avusturya elçilerine ve Venedik Balyosuna da ziyafet vermiş bunun için de 1759 akçe harcanmıştır. Bu ziyafetlerde alınan malzemeler tek tek kaydedilmiştir.[266] Şenliğe davet edilmiş olan yabancı devlet adamları yanlarında hem sultan hem de şehzade için birçok hediye getirmiştir. Bu hediyeler arasında özellikle tezhipli ve tasvirli (Farsça edebi eserler ağırlıklı) kitaplar dikkat çekicidir. Acem elçisinin karşılanması kadar elçinin hediyelerinin takdimi de gösterişli olmuştur:[267]

Tablo-3 Safevî ve Özbekler sultanlarının III. Murad'a hediye ettiği kitaplar.

Özbek hanı Abdullah Han	Tezhipli ve Yâkût-ı Müsta'sımî hattıyla *Kur'ân-ı Kerîm*
	Tezhipli ve tasvirlenmiş *Şâh u Gedâ*
Acem Şah'ı Muhammed Hudâ-bende	Altı kalemde yazılmış *Kur'ân-ı Kerîm*
	Yâkût-ı Müsta'sımî hattıyla *Kur'ân-ı Kerîm*
	Firdevsî *Şâh-nâme*'si
	Hândmîr'in *Hulâsatü'l-Ahbâr* [*fî Beyâni Ahvâli'l-Ahyâr*]'ı
	Behzâd tarafından tasvirlenmiş *Hamse-i Nizâmî*
	Hâcû-yı Kirmânî Külliyat'ı
	Hüseyin Baykara *Dîvân*'ı
	Türkçe *İskender-nâme*
	Hâfız-ı Şîrâzî *Dîvân*'ı
	Leylâ vü Mecnûn
Mirza Hamza b. Hudâ-bende	Altın yaldızlı *Kur'ân-ı Kerîm*
	Mîr 'Alî hatlı şiir mecmuası
	Hamse-i Nizâmî

[266] TSMA. D. 9715.
[267] Gelibolulu Mustafa 'Âlî, **Câmiu'l-Buhûr Der-Mecâlis-i Sûr**, s. 24-26; Kitaplar dışındaki hediyeler için bkz. TSMA. D. 6914.

Resim 68: Acem elçisi İbrahim Han'ın şenlik için getirdiği hediyeleri sultana arz etmesi. Seyyid Lokman, *Şehinşâh-nâme-i Murâd-ı Sâlis*, C. 2, TSMK B. 200, 36b-37a.

Yabancı davetlilerin bu hediyelerine ek olarak Osmanlı devlet erkânın sultana hediye ettikleri kitaplar da eklenince, kitabın (özellikle tasvirli olanlarının) III. Murad döneminin en önemli hediyeleşme aracı olduğu anlaşılmaktadır. Şenlik sırasında şehzade için devrin paşa, ağa ve esnafları birçok hediye getirmiştir.[268] Bu hediyeler arasında özellikle kitaplar (ağırlıklı olarak Farsça edebi eserler) ön plana çıkmaktadır.[269]

[268] Kitaplar dışındaki hediyeler için bkz. TSMA. D. 6914.

[269] TSMA. D. 5649; TSMA. D. 7856; TSMA. D 9614; Hedda Reindl-Kiel, "Power and Submission: Gifting at Royal Circumcision Festivals in the Ottoman Empire (16th -18th Centuries)", **Turcica**, 2009, 41, s. 37-88; Hedda Reindl-Kiel, "The Empire of Fabrics: The Range of Fabrics in the Ottoman Gift Traffic (16th-18th Centuries)", **Inventories of Textiles – Textiles in Inventories: Interdisciplinary Studies on Late Medieval and Early Modern Sources and Material Culture**. Barbara Karl – Thomas Ertl (eds.), Wien: V&R unipress, Vienna University Press, 2017, s. 143-164; Ferâhî, **Sûrnâme: Bir Özge Âlem-Osmanlı Pâyitahtında 1582 Şenliği**, s. 71-109; Gelibolulu Mustafa 'Âlî, **Câmiu'l-Buhûr Der-Mecâlis-i Sûr**, s. 28-33.

Tablo-4 990/1582 Sünnet şenliğinde Osmanlı ulema, paşa ve esnafının III. Murad'a hediye ettiği kitaplar.

Hoca Sâdeddin Efendi	*Firdevsî Şâhnamesi*
	Tefsîr-i Kadı Beydâvî
	Sa'dî'nin *Bostân*'ı
	Cevherî'nin *es-Sıhâh*'ı
Veziriazam Sinan Paşa	Sa'dî'nin *Gülistân*'ı
	Bir cild *Kelâm-i Kadîm*,
	Bir cild musavver cildli murakka,
	Mollâ Câmî'nin *Silsiletü'z-Zeheb*'i,
	Hâfız Dîvân'ı,
	Hamse-i Nizâmî,
	Sa'dî'nin *Bostân*'ı
Vezir Siyavuş Paşa	Bir cild tezhipli *Kelâm-ı Kadîm*,
	Tasvirli ve tezhipli *Firdevsî Şâh-nâme*'si
Vezir Mehmed Paşa	Figânî *Dîvân*'ı[270]
	Hamse-i Nizâmî
Rumeli Kazaskeri 'İvaz Efendi	*Mushaf-ı Şerîf*
	Tefsîr-i Kadı Beydâvî
	Hamse-i Nizâmî
Yeniçeri Ağası Ferhad Ağa	*Kelâm-ı Kadîm*
Rumeli Beylerbeyi	*Mushaf-ı Şerîf*
Mısır Beylerbeyi	*Kelâm-ı Kadîm*
Anadolu Kazaskeri Zekeriya Efendi	Birer adet büyük ve küçük ciltli *Kelâm-i Kadîm*
	Burhâneddin Mergînânî'nin *el-Hidâye*'si
İstanbul Kadısı Mevlana Döğmecizâde Mehmed Çelebi	Mevlana'nın *Mesnevî*'si
Anadolu Defterdarı Seyyid Abdülmuhyî Efendi	*Mushaf-ı Şerîf*
	Tasvirli ve tezhipli *Firdevsî Şâh-nâmesi*
Nişancı Feridun Bey	*Mushaf-ı Şerîf*
	Hamse-i Nizâmî
	Mollâ Câmî'nin üç *Dîvân*ı
Bağdat Kadısı Mevlana Muslihiddin Efendi	Sa'dî'nin *Gülistân*'ı
Galata Kadısı Şemseddin Efendi	*Tefsîr-i Kadı Beydâvî*
	Serahsî'nin *Muhitü'r-Radavi*'si
Edirne Kadısı Mevlana Abudullah Efendi	*Hamse-i Nizâmî*
Mısır Kadısı Mevlana Alaeddin	Cevherî'nin *es-Sıhâh*'ı
Şam Kadısı Mevlana	*Hamse-i Nizâmî*

[270] Gelibolulu Âlî bu kitabın tasvirli olduğunu söyler. Gelibolulu Mustafa 'Âlî, **Câmiu'l-Buhûr Der-Mecâlis-i Sûr**, s. 31.

Ahmed	
Çivi-zâde	Fahreddin er-Râzî'in *Mefâtîhu'l-Gayb*'ı
	Süyûtî'nin *Nevâhidü'l-Ebkâr ve Şevâridü'l-Efkâr*'ı
Varakçıyan	Feridun-ı Sipehsâlâr'ın *Risâle-i Sipehsâlâr be-Menâkıb-ı Hudâvendigâr*'ı
Sahhafân	Sa'dî'nin *Gülistân*'ı

Vezirler arasında sadece Osman Paşa sultana bir hediye sunmamıştır. Gelibolulu Âlî devlet için zaferler kazanan paşanın hediye sunmaması hakkında diğer paşalar kumaş vs. sunduğunu Osman Paşa'nın ise yaptığı fetihlerin haberini müjde olarak hediye ettiğini ve padişahın bu haberden mutlu olduğunu söyler:

Ya'nî kim Hazret-i 'Osmân Paşa
Merd-i merdân-ı ekâlim-güşâ

Eyleyüp 'arz-ı kerâmet ol ân
Bir gazâ itmiş idi fâş u nihân

Kılmış idi yüce dergâha revân
Haber-i fethini itmişdi beyân

Ellerin tuhfesi olduysa kumâş
Oldı heycâda o dahi hûn-pâş

Pîşkeş çekdiyse gayrisi tîg
Çekdi ol tîgi bî-hayf u dirîg

Hazret-i pâdşeh-i pâk-nihâd
Ol haberlerden olup hurrem ü şâd

Eyledi vâlî-i Şirvân'a du'â
Kıldı âdemlerine lutf u du'â[271]

[271] Gelibolulu Mustafa 'Âlî, **Câmiu'l-Buhûr Der-Mecâlis-i Sûr**, s. 138-139.

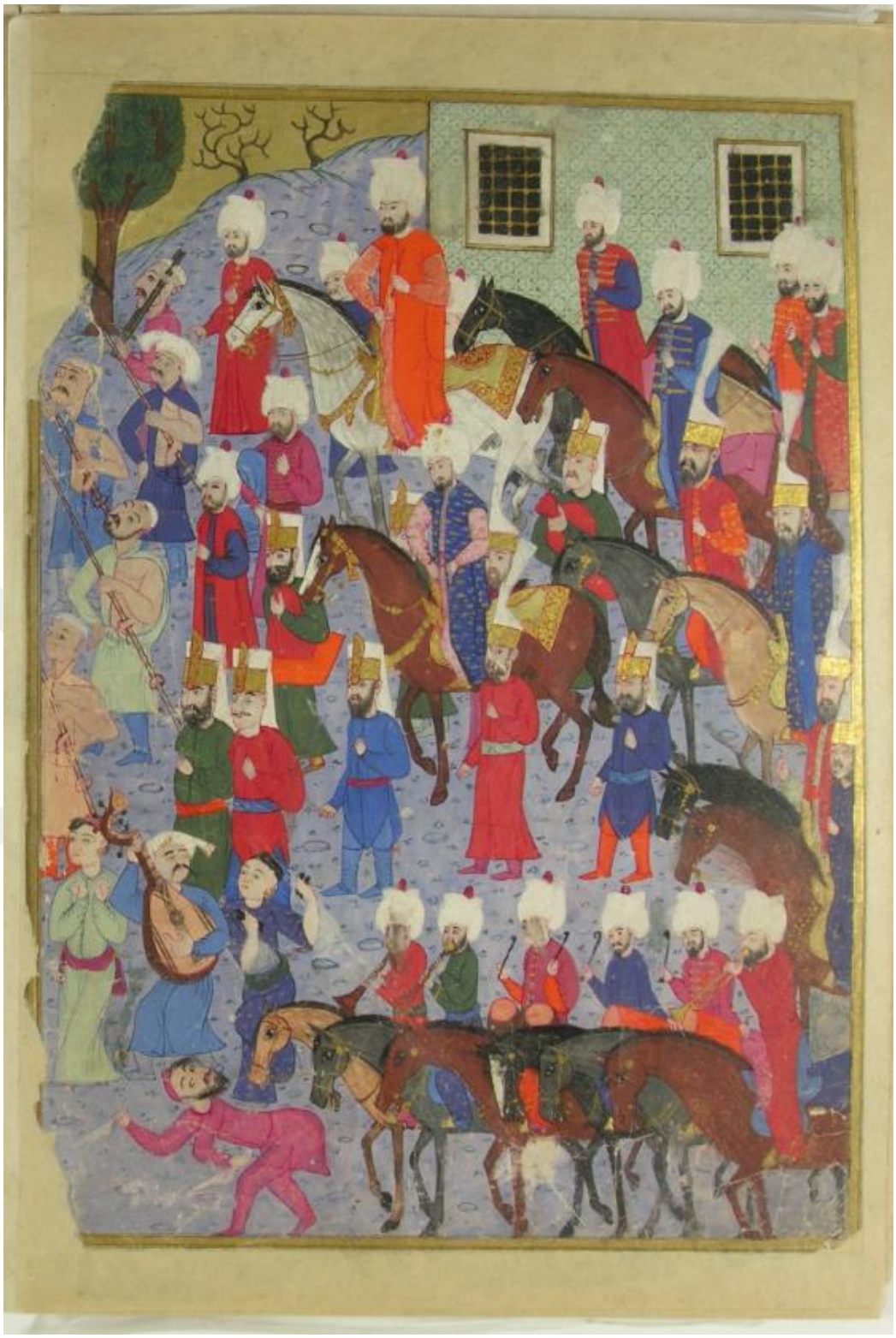
Resim 69: Nahıllar. Johannes Lewenklau*, Bilder türkischer Herrscher, Soldaten, Hofleute, Städte u. a*., Österreichische Nationalbibliothek - Austrian National Library, Cod. 8615, Fol. 85v.

Sünnet şenliği için tüm hazırlıklar tamamlandığında sultanın alana müzisyenler eşliğinde gelmesiyle eğlence başlamıştır. Sultanın ardından şehzade de şenliğin yapıldığı alana gelmiştir. At üzerindeki şehzadenin önüne halılar serilirken arkasında boyu 25 metreyi bulan nahıllar vardır ve şehzadeyi kapıda kara ağalar

karşılamaktadır. Şehzade alana babasının huzuruna doğru gelirken etrafı müzisyenler, nahıl taşıyanlar ve çeşitli akrobasi hareketleri yapan kişilerle çevrili bir şekildedir. Arkasından gelen bu nahıllar için 36.300 akçe, çeşitli hayvan figürleri şeklinde hazırlanan ve birbirinden gösterişli şekerlemelerin hazırlanması için şeker alımına 352.839 akçe harcanmıştır.[272] Şenlik boyunca gösterilerin başlaması hep sultanın alana gelip halka gözükmesi ile başlamıştır.

Leunclavius, bu nahılları 80 veya 100 yeniçerinin taşıdığı 25-30 arşın yüksekliğinde, 7-8 farklı zemine oturtulmuş üst üste yerleştirilmiş kürelerden oluşan mumlar şeklinde tavsif etmiştir. Bu nahılların şekliyle ilgili olarak da kürelerden en altta olanın çapı 4-5 arşın genişliğinde saydam görünümlü olduğunu bazılarına ayna ve camla, bazılarının da altın varak ve mumla süslendiğini yazar.[273] 995/1586'da İbrahim Paşa ve Ayşe Sultan arasındaki evlilik için düzenlenmiş şenlikte de kullanılan bu nahılların dışı yaldızlı gümüşten, içi firuze taşlarla süslü olduğunu, kimisinin yirmi dallı kimisinin ise sadece bir iki kolu olduğunu görürüz. 1582 şenliğinde olduğu gibi bu şenlikte de büyük nahılların arkasından küçük nahıllar taşınmaktaydı.[274]

[272] TSMA. D. 9715.
[273] Johannes Leunclavius, **Türk Milletinin Tarihi**, s. 441.
[274] Metin And, **Osmanlı Şenliklerinde Türk Sanatları**, s. 218.

Resim 70: III. Murad'ın şenlik alanına gelmesi. Bosnalı İntizâmî, *Sûr-nâme-i Hümâyûn*, TSMK, H. 1344, 7b.

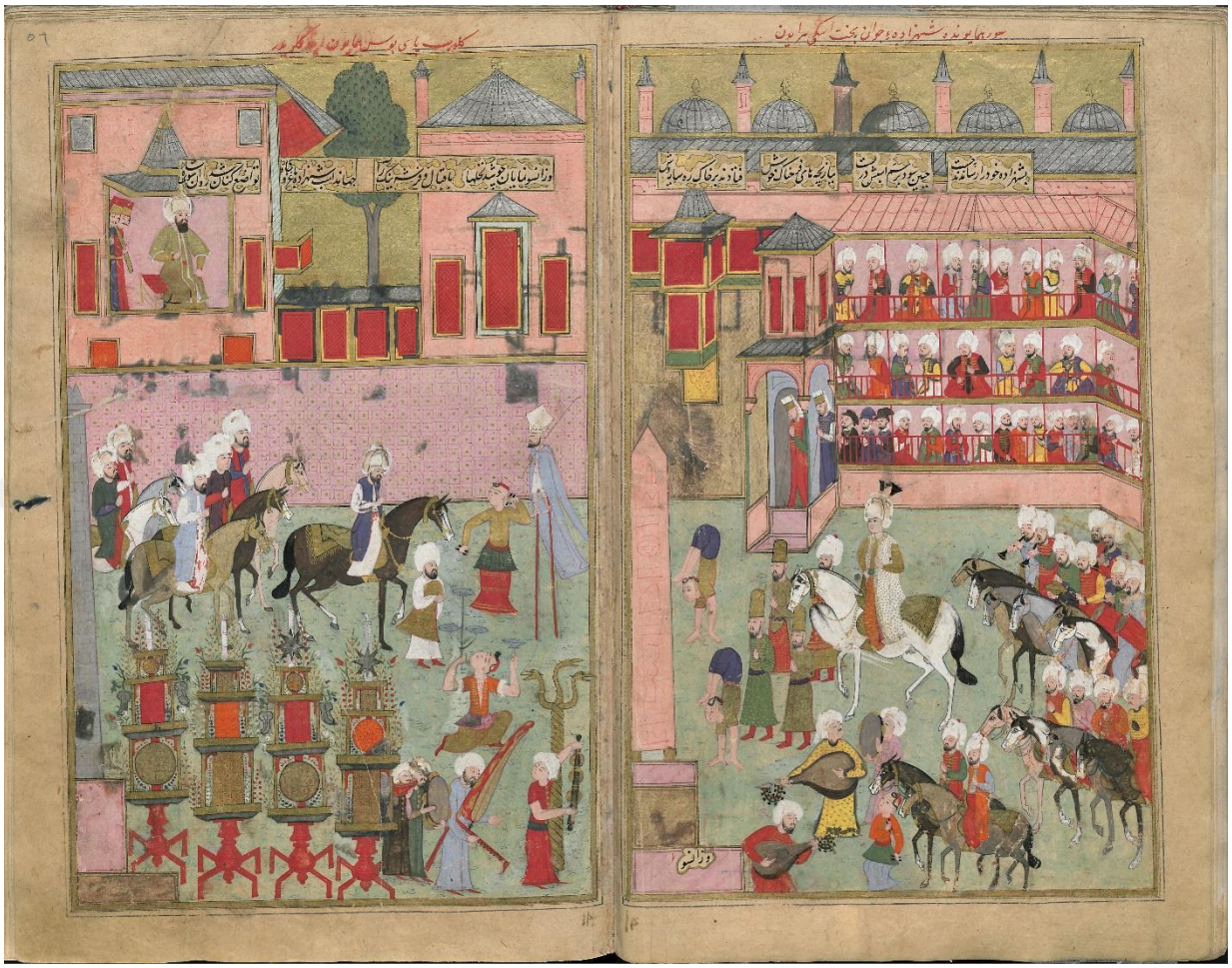

Resim 71: Şehzade Mehmed'in Eski Saray'dan nahıllarla birlikte şenlik alanına gelmesi. Seyyid Lokman, *Şehinşâh-nâme-i Murâd-ı Sâlis*, C. 2, TSMK B. 200, 53b-54a.

Şehzade Mehmed'in şenlik alanına gelişiyle ilgili en ayrıntılı bilgiyi Leunclavius verir:

> *En önde at üstünde sırma işlemeli, süslü elbiseler içinde çok sayıda çavuş ve sipahi ilerliyordu. Onları yayalar izliyordu. Arkalarından yeniçerilerin komutanları olan bölükbaşılar at üstünde gidiyorlardı. Onları ok ve yay ile silahlanmış olan solaklar, başlarında ağaları ile birlikte izliyorlardı. Solaklar, padişahın yakın çevresinde bulunmakla görevli olan savaşçılardır. Üst mevkilerdeki ağalar da atlarına binmiş olarak alaya katılmışlardı. Bir kişinin kaldırabileceği sayıda renkli mumdan yapılma küçük çiçekler ve figürler taşıyan bir adam bunları izlemekteydi. Arkasından çeşitli telli sazlarıyla çalgıcılar, barbarların*

usulüne göre her biri kendi havasında şarkı söyleyerek yürümekteydiler.[275]

Resim 72: Şehzade Mehmed'in sultanın huzuruna gelmesi. Seyyid Lokman, *Şehinşâh-nâme-i Murâd-ı Sâlis*, C.2, TSMK B. 200, 55b-56a.

Şehzade Mehmed'in gösterişli bir şekilde alana gelmesi ve giyim kuşamının ayrıntılı tasviri yine Leunclavius'ta bulunmaktadır:

> *Bundan sonra genç şeh-zâde tek başına alaydaki yerini almıştı. Üzerinde kırmızı atlastan yapılma geniş sırma işlemelerle çevrili uzun bir elbise, başında iki güzel siyah turna tüyünden sorguçla süslü sarık, sağ kulağında iri bir yakut küpe, sağ elinin küçük parmağında etrafı elmaslarla çevrili dört köşeli iri bir zümrüt yüzük vardı. Belindeki kılıç da sayısız kıymetli taşla süslenmişti. Atın değerli bezemelerle işlenmiş eğerindeki yekpâre billur tokaya takılı olan gürz de yekpâre*

[275] Johannes Leunclavius, **Türk Milletinin Tarihi**, s. 432.

billurdan ve sapı altındandı. Çizmeleri altın kakmalı ve kıymetli taşlarla bezeliydi. Kahverengi bir ata binmiş tek başına ilerlemekteydi.[276]

Şenliğin devam ettiği günlerde sultanın meydanda bulunan halka çeşitli ihsanları olmuştur. Bir program dâhilinde şenlik esnasında genellikle çanak yağmasından sonra III. Murad alana birçok kez saçı saçmıştır. Leunclavius, sultanın ve şehzadenin yarım saat boyunca halkın üzerine gümüş ve altın kaplamalı çanaklar fırlattığını yazar.[277] Ferâhî de aynı olay için padişahın kese kese altınları, yüz adet gümüş tası meydana saçtığını ve izdiham olduğunu bu esnada birçok kişinin öldüğünü söyler.[278]

Resim 73: Çanak yağması. Bosnalı İntizâmî, *Sûr-nâme-i Hümâyûn*, TSMK, H. 1344, 59a.

[276] **A.e.,** s. 433-434.
[277] Johannes Leunclavius, **Türk Milletinin Tarihi**, s. 475-476.
[278] Ferâhî, **Sûrnâme: Bir Özge Âlem-Osmanlı Pâyitahtında 1582 Şenliği**, s. 109.

İntizâmî, padişahın mübarek eli ile avuç avuç filorileri halkın üzerine saçtığını söyler ve ardından 'akçe' redifli bir manzume ekler:

Bagruna bas yüri yürek yagıdur
Kuvvet-i kalb ü kût-ı cân akçe

Nice horı 'azîz-i vakt eyler
Ol 'azîz-i cihân olan akçe

Niceler terk-i ser idüp yolına
Niceler virdi tâze cân akçe

Akçesiz kimse murg-ı bî-perdür
Kişiye kol kanat hemân akçe

Didiler akçe rûh-ı sânîdür
Ehl-i dünyâ katında cân akçe[279]

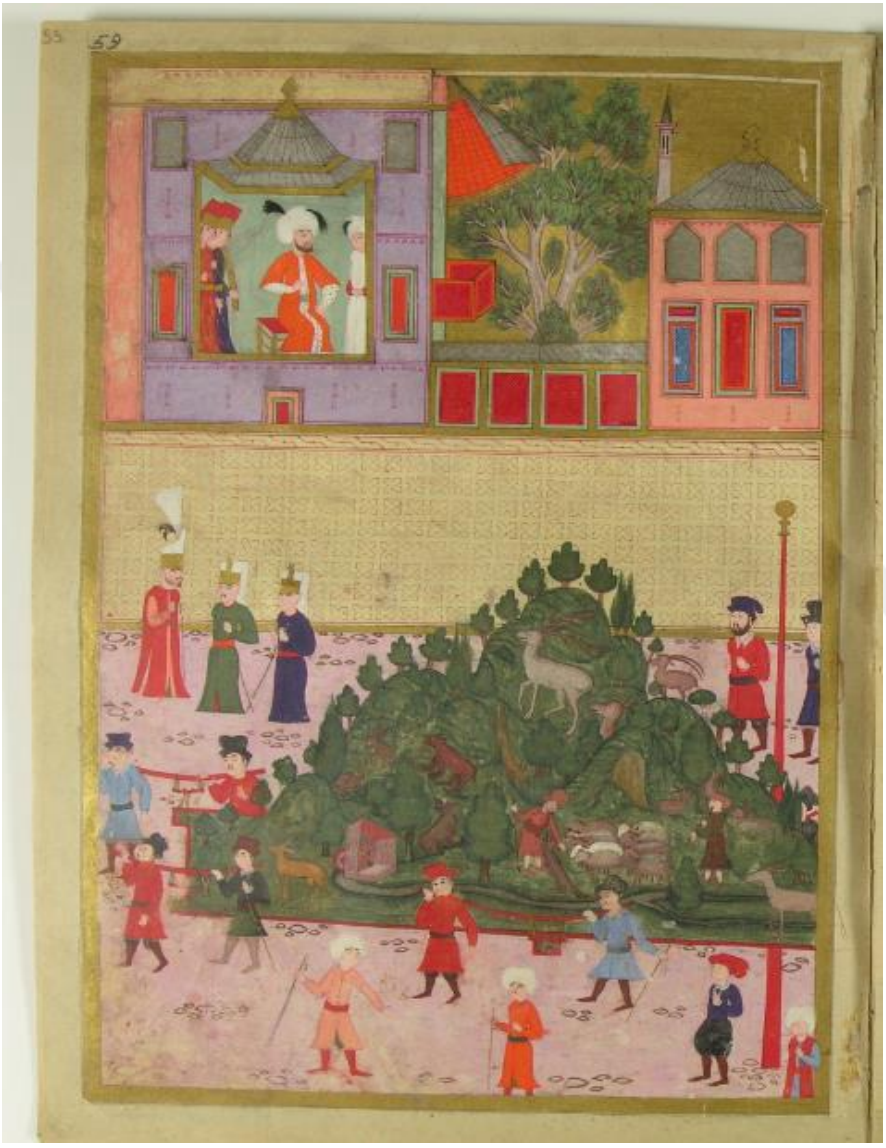
Bu kadar hazırlığın ve kalabalığın olduğu bir şenlikte görevli olarak birçok kişi yer almıştır.[280] Hamza Bey şenlik emini, Rumeli Beylerbeyi İbrahim Paşa düğüncübaşı, Anadolu Beylerbeyi Cafer Paşa[281] şerbetçibaşı, Yeniçeri ağası Ferhad Ağa'ya da muhafızbaşılığı görevi verilmiştir. Ayrıca üç yüze yakın kişi de görevliler arasına dâhil edilmiştir. Şehir emini Kara Bâlî şenlik nazırı olurken çeşitli hazırlıklar için şehit Kapudan Ali Paşa sarayı tayin edilmiştir. Şehzadenin sünnetini Cerrâh Mehmed Paşa yapmıştır.[282] Cerrâh Mehmed Paşa sünnette kullandığı aleti Nurbanu Sultan'a ve kesilen deri parçasını bir mahfaza içinde Safiye Sultan'a göndermiştir. Bunun karşılığında kendisine birçok ihsanda bulunulmuştur.[283] Kılıç Ali Paşa mimarbaşı olarak görevlendirilmiştir. Paşanın görevi büyük bir temaşa yeri/çadırı yapmak olmuştur. Burada davetlilere soğuk ve buzlu şerbetler ikram edilmiştir.[284] Şenlik sırasında hazırlanmış olan yapay dağı yine paşa tersane görevlilerine

[279] Mehmet Arslan, **Osmanlı Saray Düğünleri ve Şenlikleri: İntizami Surnamesi (Surname-i Hümayun) (Topkapı Sarayı ve Süleymaniye Ktp. Nüshaları)**, s. 158-159.
[280] Levent Kaya Ocakaçan, "Centralization and Mechanisms of Oppositionin Ottoman Politics, 1582-1583", s. 61.
[281] Cafer Paşa hakkında bkz. Emirhan Özçelik, "Acem Serhaddinde Cafer Paşalar: Tebriz ve Şirvan Eyaletlerinin Muhafazası (1583-1591)", **FSM İlmi Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi**, Yıl 2021, S. 18, s. 139 – 194.
[282] Bu sünneti yaptıktan sonra Cerrâh ünvanını alan Mehmed Paşa daha sonrasında III. Murad'ın kızkardeşi Gevher Sultan ile evlenmiş ve III. Mehmed devrinde de veziriazam olmuştur. Günhan Börekçi, "İnkırâzın Eşiğinde Bir Hanedan: III. Mehmed, I. Ahmed, I. Mustafa ve 17. Yüzyıl Osmanlı Siyasî Krizi, " s. 80.
[283] Johannes Leunclavius, **Türk Milletinin Tarihi**, s. 527.
[284] **A.e.,** s. 435-436.

yaptırmıştır. İçi barut ve fişeklerle doldurulmuş, üst kısmına meyveli ağaçlar, selvi ve sanavberler konmuştur:

Tag içinde kazâ san inmişdi
Her ağaç bir ‘asâya binmişdi

Sübha-gerdân idi orada çenâr
Serv hayret tutmuş idi kenâr[285]

Resim 74: Kılıç Ali Paşa ve adamları tarafından hazırlanan yapay dağ. Bosnalı İntizâmî, *Sûr-nâme-i Hümâyûn*, TSMK, H. 1344, 59a.

[285] Murat Hanilçe-Yunus Emre Tekinsoy, “Kalabriya’dan İstanbul’a Bir Yaşam: Kılıç Ali Paşa”, **Osmanlı Devleti Hizmetindeki Yabancılar**, Editörler: Murat Hanilçe-Yunus Emre Tekinsoy, Selenge Yayınları, Aralık 2020, s. 353-354; Mehmet Arslan, **Osmanlı Saray Düğünleri ve Şenlikleri: İntizami Surnamesi (Surname-i Hümayun) (Topkapı Sarayı ve Süleymaniye Ktp. Nüshaları)**, s. 168-169.

Şenlik esnasında görevli tüm devlet erkânına sultan tarafından ziyafetler düzenlenmiştir. Şenlikte geçiş yaparken beraberinde şiir okuyan esnaf, başta padişah olmak üzere davetlilere ve halka gösteri yaparak en güzel ürünlerini sergilemişlerdir. Burada özellikle İntizâmî, her esnaf grubunun kendilerinin meslekleri ile ilgili terimlerden oluşan şiirler okuduğunu söyler. Bu şiirlerin ardından bazı meslek gruplarının üstatları sultan için övgü şiirleri de okur.[286] Örneğin, Taşçılar esnafı, Zâtî'ye ait 'taşı' redifli bir gazel okurlar:

Gönüller yap disen cânân urur muhkem sana taşı
Yüri var rahtun ey 'âşık ferâgat kasrına taşı

Tururken kûyun ey hûrî gerekmez kasr-ı firdevsî
Eger pîrûze vü yâkût u la'l olsa içi taşı[287]

Her esnaf alayının geçişinde bu kişilerin sayısını Leunclavius da tek tek verir. Şenliklere katılan esnaf alaylarının sayısı ile ilgili farklı rivayetler vardır. İntizâmî'nin sûr-nâmesinin Topkapı nüshasında 173[288], Viyana nüshasında 177, Ferâhî sûr-nâmesinde 148[289], Gelibolulu Âlî'nin sûr-nâmesinde 46[290], Kadîmî sûr-nâmesinde 65[291], Nicolaus Haunolth'ta ise 172 sayısı vardır.[292] Geçiş yapan esnafların isimleri şöyledir:

'Arab Peremeciler, 'Attârân, Abâcıyân, Ağdacıyân, Âhengerân, Ahmed-i Bedevî Mensupları, Arak-çînciyân, Âyîneciyân, Bakkâlân-ı Zimmî, Basmacıyân, Bâzârcıyân, Bâzârcıyân-ı Dîger, Bâzirgânân-ı Bezzâzistân, Berberân, Bezzâz u Dest-mâlciyân, Bezzâzistân Kuyumcuları, Bezzâzistân-ı Bursa, Bıçakcıyân, Boyacıyân, Bozacıyân, Câmeciyân, Cân-bâz u Gussa-perdâz, Cân-bâzân u Rîsmân-bâzân, Cân-bâzân-ı Esb-i Sitanbul, Cev-fürüşân u Giyâhciyân, Çâderciyân, Çiftciyân, Çilingirân, Çobânân, Çömlekciyân, Çukacıyân, Çukacıyân-ı Dîger, Çullahân-ı Galata, Dâru'l-garrâ, Devâdciyân, Dül-bendciyân, Dürûd-gerân, Eczâ-hânân-ı Hâssageh-i Sultân ve Câmi'-i Şerîf-i Sultân Süleymân Han, Esîrciyân, Eyeciyân, Fânûscıyân, Fırka-i Matrakcılar, Fırka-i Zeydler, Futacıyân, Gözlükciyân, Hâcî Bektâş Velî Dervîşleri. Hâciyân, Haffâfân, Haffâfân-ı Dîger, Hâfızân-ı Selâtîn, Hammâlân-

[286] Mehmet Arslan, **Osmanlı Saray Düğünleri ve Şenlikleri: İntizami Surnamesi (Surname-i Hümayun) (Topkapı Sarayı ve Süleymaniye Ktp. Nüshaları)**, İstanbul, Sarayburnu Kitaplığı, 2009, C. 2, s. 173-174, 207-208, 238-239, 247, 258-259. .
[287] Mehmet Arslan, **A.e.,** s. 230-231.
[288] Mehmet Arslan, **A.e.,** s. 81-86.
[289] Ferâhî, **Sûrnâme: Bir Özge Âlem-Osmanlı Pâyitahtında 1582 Şenliği**, s. 51-65.
[290] Gelibolulu Mustafa 'Âlî, **Câmiu'l-Buhûr Der-Mecâlis-i Sûr**, s. 36-49.
[291] Türkan Alvan, "1582 Tarihli Yeni Bir Surname Metni: Akşemseddin'in Torunu Kadîmî'nin Sûr-nâme'si", **Dîvân Edebiyatı Araştırmaları Dergisi**, 2020, S. 25, s. 5.
[292] Gisela Prochazka-Eisl, "Osmanlı Edebiyatında Loncaların Geçit Törenleri: 1582 Yılına Ait Surname" **Ortadoğu'da Zanaatlar ve Zanaatkârlar: Müslüman Bireyin Akdeniz'de Biçimlenmesi**, s. 55; Metin And, **Kırk Gün Kırk Gece: Osmanlı Düğünleri Şenlikleri Geçit Alayları**, s. 317-318.

ı Sırık, Hammâmcıyân, Hasırcıyân-ı Mısr, Hasîrcıyân-ı Mısr, Hurde-fürûşân, Hükemâ-yı Galata, İn'âm-Hânân-ı Câmi'-i Sultân Süleymân Han, 'İmrânîler, 'İmrâniyân, 'İmrâniyân, 'İmrâniyân-ı Dîger, İrmeniyân-ı Kuyumcıyân, Kahveciyân, Kâseciyân İznik, Kassâbân, Kassâbân-ı Kırk Kilise, Kebkebciyân, Kebûter-bâzân, Keçeciyân, Kemâncıyân, Kemân-keşân-ı Dîger, Kemhâcıyân, Kemhâcıyân, Küfeciyân, Küttâb, Lu'bet-bâz u Ma'reke-sâzân, Matrakcıyân, Matrakcıyân, Mey-hâneciyân, Mıkrâscıyân, Mıskâlcıyân, Mîrî Katırga Re'isleri, Miskciyân, Mûy-tâbcılar-ı Dîger, Mü'ezzinân, Mücellidân, Mücellidân-ı Dîger, Mürtezika-i Câmi'-i Şerîf-i Âhî Çelebi, Nal-bendân, Na'lçeciyân, Nalıncıyân, Peremeciyân-i Dîger, Re'îsân-ı Mısr, Rişteciyân, Rûmili Dil-âverleri, Rûmili Sipâhı, Sâ'atciyân ve Ta'rîf-i hânân, Sâ'atciyân-ı Ayasofya, Sâbûncıyân, Sakkâyân, Sarıkcıyân, Sayyâd-ı Mâhiyân, Sayyâdlar, Sefînehâ-yı Karamürsel, Seng-terâşân ve Tîşe-dârân ve Lağım-gerân, Ser-hâneciyân, Seyyid Gâzî Dervîşleri, Sîm-keşân, Sipâhiyân, Sorguççıyân, Sûhteyân, Sûzenciyân, Sükkân-ı Ehl-i Dükkân-ı Dîger, Şâneciyân, Şem'acıyân, Şem'acıyân-ı Dîger, Şem'acıyân-ı Mîrî, Şerbetciyân, Şîşeciyân, Şîşeciyân, Şükûfeciyân, Ta'lîm-hânecibaşı, Ta'lîm-Hâneciyân-ı Tîr ü Kemân, Tabbâkân, Tâcirân, Tâcirân-ı Dîger, Tahtakal'a Esnafı, Takyacıyân, Târ-sâzân, Temürciyân-ı Dîger, Terâzû-fürûşân Tersâyân-ı Galata, Tîg-gerân, Tîg-gerân-ı Dîger, Tîrgerân, Tut-fürûşân, Tüfenkciyân, Türbedârân u Bekciyân-ı Vâlide-i Sa'âdetmend Sultân Selîm Han, Türbedârân, Türbedârân-ı Sultân Süleymân Han, Türbedârân-ı Sultân Süleymân, Ütüciler, Yorgancıyân, Zer-kûbân, Zevrakcıyân, Zih-gîrciyân, Zimmîler, Zümre-i Gazârân[293]

990/1582 sünnet şenliği aynı zamanda sultanın hem konuklara hem de tebaasına karşı gövde gösterisi gibidir. Planlanmış geçişler arasına padişahın cömertliğini ve yüceliğini göstermek adına bazı grupların geçişinde çeşitli ihsanlarda bulunulmuştur. Şenlik esnasında III. Murad belirli aralıklarla meydanda bulunan halka veya devlet erkânına ihsanlarda bulunmuştur. Maddî hediyeler veyahut ihsan olunan mansıplar saray harcama defterlerine tek tek kaydedilmiştir.[294] Sultanın huzurundan geçişler yapan topluluk arasında mazûl olan kadılar ve elli kişiden oluşan sancak beyleri de bulunmaktadır. Yanlarında getirdikleri ve durumlarını anlatan ruk'aları padişaha sunma imkânı bulmuşlardır. Buna karşılık sultan hepsine cömertliğini göstermek adına görevlerini iade etmiştir.[295] III. Murad şenlik esnasında konuklarına daha fazla cömert görünmek adına 60 kişiden oluşan Türk, Hristiyan ve Yahudi kadın ve erkeği azat etmiştir. Aynı sırada 80 kadar sipahi oğlanı da çeşitli makamlara atanmak için veya daha yüksek bir maaş almak için sultanın karşına çıkmışlardır.[296] Esnaf alaylarında olduğu gibi bu kişiler de kendilerini anlatan

[293] TSMA. D. 10377.
[294] TSMA. D. 7856.
[295] Johannes Leunclavius, **Türk Milletinin Tarihi**, s. 474.
[296] **A.e.,** s. 4934.

manzumeler okumuş, ardından sultanı öven şiirleri söylemişlerdir. [297] Aynı zamanda borcu bulunan ve bu yüzden zindana atılmış kişiler de alaya dâhil olmuştur. Sayıları bine yakın olan bu kişilerin borcu sultan tarafından ödenip hepsi zindandan kurtulmuştur. Onlar da kendilerince manzumeler okumuşlardır.[298]

990/1582 şenliğinde sadece Şehzade Mehmed'in sünneti yapılmamış, yoksul ve yetim onlarca çocuğun da sünneti yapılmıştır. Bu olayın şenlik meydanına taşınmasının nedeni III. Murad'ın merhametini ve gücünü konuklara göstermek için olabilir. Ayrıca bu durum sünnet şenliğinin bireysel değil toplumsal boyutunu da göstermektedir. Şenlikte özellikle veziriazam olması hasebiyle Koca Sinan Paşa ile ilgili gösteriler olmuştur. Sinan Paşa alanda iken onun için övgü şiirleri okunmuştur. Paşa'nın Tunus ve Halkulvâdî fethine dair kale gösterileri yapılmış ve bu da paşayı gayet memnun etmiştir.[299] İsmihan Sultan'ın köleleri ise 'Mattezina' dansı yapmışlardır. Çalgılar eşliğinde santur ve telli sazlar ile oynanan oyunda, ellerinde hançer, mızrak ve ok bulunan oyuncular bir gösteri sergilemişlerdir.[300] Şenliğin aslında iki ay olarak süreceği ilan edilmişken (52. günde[301]) şenlik devam ederken sipahiler ile yeniçeriler arasında kavga çıkmıştır. Hatta bu kavgada yarı ölü bir şekilde olan iki sarhoş sultanın bulunduğu kasrın penceresinde onun görebileceği bir yere bırakılınca, yeniçeri ağası Ferhad Ağa (sonrasında paşa), sipahi ağası ve silahtar başı azledilmiştir. Bundan sonra kavga sona erse de padişahın alandan ayrılmasıyla sünnet şenliği son bulmuştur.[302] Leunclavius kavganın hem geç saatlerde çıkması hem de Sinan Paşa ve İbrahim Paşa'nın araya girip müdahale etmesi sonucunda çok büyümeden engellendiğini yazar. Bu olay kapı halkı içindeki hiziplerinden olan Sinan Paşa'nın sadaretinin ilk devresinde meydana gelmiştir. Sinan Paşa ve rakibi Ferhad Paşa arasındaki ilk çekişme evresi/başlangıcı olan isyan aynı zamanda yeniçeri-kapıkulu sipahi çatışmasının başlangıcı olarak nitelendirilmiştir.[303]

---

[297] Mehmet Arslan, **Osmanlı Saray Düğünleri ve Şenlikleri: İntizami Surnamesi (Surname-i Hümayun) (Topkapı Sarayı ve Süleymaniye Ktp. Nüshaları)**, s. 295-297.
[298] **A.e.,** s. 299-301.
[299] Johannes Leunclavius, **Türk Milletinin Tarihi**, s. 505.
[300] **A.e.,** s. 467.
[301] Ahmet Önal, "Payitaht İstanbul'da Osmanlı Merasimleri", s. 439.
[302] Selânikî Mustafa Efendi, **Târîh-i Selânikî**, C. I, s. 135; Johannes Leunclavius, **Türk Milletinin Tarihi**, s. 529-531; **Reinhold Lubenau Seyahatnamesi: Osmanlı Ülkesinde 1587-1589**, C. 1. s. 452-453; Hasan Bey-zâde Ahmed Paşa, **Hasan Bey-zâde Târîhi**, C. II, s. 288-296.
[303] Ahmet Önal, **Koca Sinan Paşa'nın Hayatı ve Siyasî Faaliyetleri (1520-1596)**, s. XII.

Resim 75: III. Murad'ın önünde öldürülen birinin tabuta konulması. Bosnalı İntizâmî, *Sûr-nâme-i Hümâyûn*, TSMK, H. 1344, 424a.

Sûr-ı Hümayun bittikten sonra şenlik esnasında hizmet eden yeniçeri, yaya başı, bölükbaşı ve solaklara para dağıtılmasından ve terfilerinden sorumlu olarak Ferhad Ağa'ya hüküm verilmiştir.[304] Şenliğin başlangıcı ve bitişi ile yapıldığı gün

[304] BOA, DVNSMHM.d., 47-584.

sayısı hakkında ihtilaflar mevcuttur. Ali Haydar Bayat, "Osmanlı Devri Saray Sünnet Şenlikleri (Sûr-i Hümâyunlar)" isimli makalesinde[305] Özdemir Nutku'nun *IV. Mehmed'in Edirne Şenliği* isimli eserine dayanarak şenlik esnasında bir şehzadenin de vefat etmesi sebebiyle şenliğin sona erdiğini söyler. Şehzade Mehmed'in sünnet şenliğinin masraflarının tutulduğu belgede şenlik zamanında Osman isminde bir şehzadenin dünyaya geldiği fakat kısa bir süre sonra öğle vakti öldüğü yazılıdır. Aynı belgede Şehzade Osman'ı dünyaya getiren valide için çeşitli kumaşlar ihsan olunduğu kayıtlıdır.[306] Leunclavius ise bu şehzadenin isminin Mahmud olduğunu, kısa süre sonra ölmesiyle babası ve abisini yasa boğduğunu söyler.[307] Şenliğin kaç gün sürdüğüne dair müellif ve şairler arasında farklı rivayetler vardır. Ferâhî 40[308], İntizâmî 51[309], Selânikî 55[310], Leunclavius 48[311], Cenâbî Mustafa Efendi ise 49[312] olarak belirtmiştir. Sünnet düğünün başlangıç tarihi için Ferâhî 4 Cemaziyelûla 990/27 Mayıs 1582[313] tarihini verirken Fleicsher ise 6 Cemaziyelûla 990/29 Mayıs 1582 tarihini verir.[314] Leunclavius ise tüm aksaklıklar giderildikten sonra şenliğin Mayıs ayında başladığını söyler fakat tam bir tarih vermez.[315] Şenliğin bitiş tarihinin 2 Temmuz olduğunda ise tüm kaynaklar mutabıktır. Böylelikle Ferâhî *Sûr-nâme*si'nde şenliğin başlangıç tarihi dikkate alınırsa, diğer eserlerin bitiş için verdiği tarihle şenlik 57 gün sürmüştür.

Şenliğe katılan esnaf, ürünlerinin üretim aşamalarını da alana taşımıştır. Sünnet şenliğindeki gösteriler toplu olarak imparatorluk esnaf alayının ve zanaatkârların hâlini görmek/göstermek açısından bir fırsat olmuştur. Şenlik öncesi yabancı devlet görevlileri davet edilirken imparatorluğun gücünü ve ihtişamını göstermek adına siyasi bir sebeple bu kadar büyük hazırlık yapıldığını gösterir. Bunun için resimli sûrnâme tarihin, sanatın, edebiyatın ve birçok alandaki yazılı ve sözlü kültürün resimle görselleşmiş hâlidir denebilir. Bundan dolayı bu alanlar,

[305] Ali Haydar Bayat, "Osmanlı Devri Saray Sünnet Şenlikleri (Sûr-i Hümâyunlar)", **Kubbealtı Akademi Mecmuası**, İstanbul, 1982, C. XI, S. 3. s. 53-76. (zikredilen yer 56). Fakat Nutku'nun eserinde böyle bir kayıt yoktur.
[306] TSMA. D. 7856/3.
[307] Johannes Leunclavius, **Türk Milletinin Tarihi**, s. 529.
[308] Ferâhî, **Sûrnâme: Bir Özge Âlem-Osmanlı Pâyitahtında 1582 Şenliği**, s. 49.
[309] Metin And, **Kırk Gün Kırk Gece: Osmanlı Düğünleri Şenlikleri Geçit Alayları**, s. 75-77.
[310] Selânikî Mustafa Efendi, **Târîh-i Selânikî**, C. I, s. 135.
[311] Johannes Leunclavius, **Türk Milletinin Tarihi**, s. 430-536.
[312] Mehmet Canatar, **Müverrih Cenabi Mustafa Efendi ve Cenabi Tarihi**, C. 2, s. 265.
[313] Ferâhî, **Sûrnâme: Bir Özge Âlem-Osmanlı Pâyitahtında 1582 Şenliği**, s. 156.
[314] Cornell H. Fleischer, **Tarihçi Mustafa Âli: Bir Osmanlı Aydın ve Bürokratı**, s. 109.
[315] Johannes Leunclavius, **Türk Milletinin Tarihi**, C. 1. s. 431.

dönemin günlük ve siyasi hayatı ile ilgili birincil kaynaklar arasında yer almıştır. Esnaf alaylarının geçişinde tamamen insan gücü kullanılmış, seyyar arabaları dahi esnaftan kişiler çekmiştir. Bundan dolayı esnaf geçişleri daha durağan bir hâldedir. Diğer yandan esnaflar genelde kendi meslekleri ile ilgili olmak üzere sultana birçok hediye takdim etmişlerdir. Hediyelerin maddî boyutuna göre değerlendirmeler yapan Ferâhî, düşük maddî değere sahip hediyeler için '*gedâyâne hediye*' tabirini kullanır.[316]

[316] Ferâhî, **Sûrnâme: Bir Özge Âlem-Osmanlı Pâyitahtında 1582 Şenliği**, s. 94-109.

3.2.2. 1582 Şenliği Münasebetiyle Kaleme Alınan Eser ve Şiirler

Tâ kim bahâr-ı sünnet-i dîn-i Muhammedî
Sûr-ı nehâr-ı mahşere dek ola ber-karâr
Tâ kim tura bu ma'reke-i bezm-i mümkinât
Bin lu'bet-i hayâl ola her gice âşikâr
Nat'-ı cihânda şâh-ile şeh-zâde var olup
Erkân-ı devleti ol bâkî vü pâyidâr[317]

Osmanlı döneminde III. Murad devrine gelene kadar birçok şenlik olmuş ve bu şenlikler için manzumeler yazılmıştır. Cem Sultan'ın sünneti için Karamanlı Aynî[318], Kanûnî'nin kız kardeşi Hatice Sultan ile Pargalı İbrahim Paşa arasındaki şenlik için Hayâlî Bey[319], Kanûnî'nin oğulları Şehzade Mustafa, Mehmed ve Selim için 1530'daki düzenlediği sünnet şenliğine dair olarak da Figânî[320] ve Yahyâ Bey[321] kasideler kaleme almışlardır. Fakat 1582 şenliğine kadar önceki törenlere dair müstakil olarak herhangi bir eser yazılmamıştır. Bu şenliklerin hepsi saray tarafından düzenlenmiş ve şairler de manzumelerini buna göre kaleme almışlardır. III. Murad devrinde ise saray tarafından düzenlenen şenliklere ek olarak devlet erkânının da düzenlediği ve şairlerin de şiirler yazdığı şenlikler bulunmaktadır. Örneğin, Nev'î, III. Murad devri meşayihinden Mehmed Efendi'nin oğlunun sünneti münasebetiyle bir kaside, [322]Bağdatlı Rûhî ise Koca Sinan Paşa'nın oğlunun sünneti dolayısıyla bir tarih manzumesi kaleme almıştır.[323] Bu dönemde olan tüm bu şenliklere rağmen Şehzade Mehmed için düzenlenen eğlence bütün şenlikleri gölgede bırakmıştır. Bununla beraber müellif ve şairler de 1582 şenliği üzerinde eserler yazmaya gayret göstermişlerdir. 990/1582 şenliği ile başta birincil ve ikinci literatürde oldukça fazla çalışma mevcuttur. Şenliğin yapıldığı dönemde Türkçe olarak İntizâmî'nin *Sûr-nâme-i Hümâyûn*'u, Gelibolulu Mustafa Âlî'nin *Câmi'ü'l-Buhûr*'u, Ferâhî'nin *Sûr-nâmesi*, Dervîş Ağa'nın *Zübdetü'l-Eş'âr*'ı ve son olarak da Kadîmî'nin sûr-nâme sırasında kaleme aldığı uzun manzumesi şenlikle doğrudan ilgili eserlerdir.

---

[317] **Nevʿî -Divan -Tenkidli Basım**, s. 45-46, Kaside 13/47-49.
[318] Ahmet Mermer, **Karamanlı Aynî ve Dîvânı**, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, E-Kitap, 2020, s. 90-92.
https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/78478, karamanli-ayni-divanipdf.pdf?0
[319] Ali Nihat Tarlan, **Hayâlî Bey Dîvânı**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1945, s. 43-45.
[320] Abdülkadir Karahan, **Kânûnî Süleyman Çağı Şairlerinden Figânî ve Dîvânçesi**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1966, s. 6-10.
[321] **Yahyâ Bey Divanı**, s. 47-51.
[322] **Nevʿî -Divan -Tenkidli Basım**, s. 14-16.
[323] Coşkun Ak, **Bağdatlı Rûhî Divanı Karşılaştırmalı Metin I-II**, C. 1, s. 236.

Bu müstakil eserlerin yanı sıra dönemin şairleri tarafından kaleme alınmış kaside ve manzumeler de bulunmaktadır. Bâlî Bey'in *Dîvân*'ında[324], Seyyid Lokman'ın manzum Farsça tarihi *Şehinşâh-nâme-i Murâd-ı Sâlis*'inde, Selanîkî *Tarihi*'nde, Peçevî *Tarihi*'nde[325] ve Gelibolulu Mustafa Âlî'nin *Künhü'l-Ahbâr* isimli genel tarihinde şenliğe dair kayıtlar vardır. Özellikle Seyyid Lokman'ın eseri, İntizâmî'nin *Sûr-nâme-i Hümâyûn*'dan sonra sünnet şenliğine dair en çok tasviri içerir. Dervîş Ağa'nın eserinde de şenliğe dair tasvirler vardır. Osmanlı sahasında şenlikle ilgili bu çalışmalar mevcut iken yabancı seyyahlar ve elçilerin raporlarında bu sünnete dair kayıtlar bulunmaktadır. Lubenau seyahatnamesinde şenliğin ayrıntılarını anlatırken, şenliğin bitimiyle ilgili anlatımı Selanîkî Tarihi ile birebir örtüşmektedir.[326] Metin And tarafından kaleme alınan *Kırk Gün Kırk Gece: Osmanlı Düğünleri, Şenlikleri, Geçit Alayları* isimli eserde yabancı kaynakların bilgilerini bulmak mümkündür.[327] Yine birincil literatürde III. Murad devrinin sonuna kadar Osmanlı İmparatorluğunun tarihini yazan Johannes Leunclavius yazmış olduğu kitabın yaklaşık 100 sayfası şenliğe ayırmıştır.[328] Sadece müstakil eser ve manzumelerde şenliğin yansıması yoktur. Dönemin birçok şairi yazdıkları manzumelerde şenliğe atıfta bulunurlar. Örneğin kasidesinde çok fakirlik çektiği anlaşılan Edincikli Ravzî 'pilav' redifli şiirinde şenlik esnasında At Meydanı'na gittiğini ve sallana sallana alana gelen nahılları pilav olarak nitelendirmiştir:

> Sûr-ı şâhı seyre vardum bir gün Atmeydânı'na
> Salını salını ey nahl-ı hırâmânum pilav[329]

Ravzî'nin gazellerinin birinde yine şenliğe atıf vardır. Beyitte şenliğe yettiğini söyleyen şair bunun sevinciyle çeşitli ihsanlara ulaşarak kalbinin gınasını elde ettiğini yazar:

> Sürûr-ı sûr-ı Şeh-zâde Mehemmed Hân'a irişdük
> Gınâ-yı kalbe mâlik mazhar-ı envâ'-ı ihsânuz[330]

[324] Betül Sinan, **Bâlî Çelebi ve Divanı (2b-35a)**, s. 110-114.
[325] **Peçevî Tarihi**, C. II, s. 70-75.
[326] **Reinhold Lubenau Seyahatnamesi: Osmanlı Ülkesinde 1587-1589**, C. 1. s. 446-453.
[327] Metin And, **Kırk Gün Kırk Gece: Osmanlı Düğünleri Şenlikleri Geçit Alayları**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2020.
[328] Johannes Leunclavius, **Türk Milletinin Tarihi**, Çev.: Türkis Noyan, İstanbul, Yeditepe Yayınevi, 2019, (2 Cilt).
[329] Edincikli Ravzî, **Ravzî Dîvânı**, s. 269, Kaside 12/13.
[330] **A.e.,** s. 269, Gazel 337/5.

İskender-paşa-zâde Ahmed Paşa'nın[331] 990/1582 şenliğiyle ilgili olarak bir kasidesi bulunmaktadır. Böylelikle şenlik hakkında yazdırılan ve yazılan eser ve manzumeler dışında bizzat devlet erkânı içerisinde hem de şenliği daha iyi gözlemleyecek biri tarafından kaside yazılmıştır. Fakat ne yazık ki bu kasidenin sadece bir kısmı kaynaklarda geçmektedir. Ferâhî *Sûr-nâme*'sinde Ahmed Paşa konuklar arasında sayılmış ve onu şu cümleler ile övmüştür:

> *Ve yegâne-i 'arsa-i neberd ve merd ibni merd ve dil-nüvâz ü sühan-sâz ve şîr-pîşe-i heycâda merdâne düşmen avlayan taleb ü hâkim-i havâlî-i Haleb olan sâbıkan İskenderpaşaoglı Ahmed Paşa*[332]

Kasidesinde Sultan Murad'ın şehzadesini sünnet etmeye niyetlendiğini ve görülmemiş bir sûr (şenlik) düzenlediğini söyleyen Ahmed Paşa şehzadeye sünnet etmek için dördüncü vezir Cerrah Mehmed Paşa'nın tayin edildiğini yazar:

> Âftâb-ı dîn ü devlet Hazret-i Sultân Murâd
> Sâye-i perverdigâr u mâye-i emn ü emân
>
> Hüsrev-i encüm-haşem şâhen-şeh-i Keyvân-gulâm
> Pâdişâh-ı kâm-bahş u kâm-bîn ü kâm-rân
>
> Hazret-i şeh-zâdeyi kasd etti sünnet itmege
> Eyledi bir sûr mislin görmemiş çeşm-i cihân
>
> Hazret-i Sultân Muhammed ol nihâl-i bâğ-ı dil
> Dürr-i yek-tâ-yı hilâfet gonca-i gülzâr-ı cân
>
> Dest-i hâric irmesün tâ dâmen-i şeh-zâdeye
> Sünnete ta'yîn olundı hazret-i âsaf-mekân
>
> Ol Muhammed-nâm paşa vü vezîr-i çârumîn
> Bende-i hâs-ı harîm-i hazret-i şâh-ı cihân[333]

III. Murad'ın emriyle Hândmîr'in *Ravzatü's-Safâ'*sını tercüme eden İsmail Kemâleddin Efendi, eserinde 990/1582 şenliğine katıldığını ve görkemli bir sünnet şenliğinin düzenlendiğinden bahseder.[334] Bu dönemde yazmış olduğu uzunca tarihle şenliğe şahit olduğu anlaşılan Gedizli Kabûlî, şenlik esnasında Müslümanlığı tercih

[331] Dönemin şairlerinden Sânî Beg'in Ahmed Paşa'nın Habeş'ten İstanbula gelmesi ile ilgili yazdığı müseddes için bkz. İshak Taşdelen, **Sânî Beg Dîvânı**, s. 63-64.
[332] Ferâhî, **Sûrnâme: Bir Özge Âlem-Osmanlı Pâyitahtında 1582 Şenliği**, s. 158.
[333] İdris Kadıoğlu, **Ali Emîrî Efendi/ Tezkire-i Şu'arâ-yı Âmid**, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, E-kitap, 2018, s. 29-31.
[334] **Tercümânü'd-Düstûr fî Havâdisi'l-Ezmâni ve'd-Dühûr**, Süleymaniye Ktp. Bağdatlı Vehbi Efendi, 1138, 4a.

eden gayrimüslimlerin sultanın yüzünü görünce imana geldiğini söyler. Şair, sünnet için hazırlanan alanda yapılan sazlı ve sözlü eğlencelere, daha önce yapılmış olan şenliklerden daha büyük bir şenlik yapıldığına değinmiştir:

Ey pâdşâh-ı pür-kerem v'ey hüsrev-i vâlâ-himem
Halk-ı cihân görmiş degül bir sûr peydâ eyledün

Cem' eyleyüp her milleti def' eyleyüp her 'illeti
Seyr eyleyüp her hirfeti özge temâşâ eyledün

Rûyun görüp bî-kibr ü kîn imâna geldi müşrikîn
Şerfü'l-mekânı bi'l-mekîn sırrın hüveydâ eyledün
…
Gûyendeler sâzendeler perrendeler bâzendeler
Meydânda raks idüp döner dünyâyı şeydâ[eyledün]

Hadden ziyâde kudretün Hak dâ'im itsün devletün
Hakkâ ki hˇân-ı ni'metün mebzûl ü yagmâ eyledün

Bu ni'meti bu satveti bu kudreti bu şevketi
Çeşm-i cihân görmiş degül ra'nâ vü zibâ eyledün

Kimin nüvâzişler kılup kimin murâda irgürüp
Kimine dirlikler virüp çok kişi ihyâ [eyledün]

Şeh-zâde-i vâlâ-neseb Sultân Mehemmed Hân içün
Sûr u sürûr esbâbını hâzır müheyyâ eyledün

Tâ devr-i Hâtemden berü bu sûr sünnetdür diyü
Şâhâne tertîb eyleyüp bî-misl ü hemtâ eyledün

Cümle Muhammed ümmeti icrâ idüp bu sünneti
Ammâ ki şâhum sen anı a'lâdan a'lâ eyledün

Ben de Kabûlî seyr idüp bu sünnetün târîhini
Didüm Muhammed sünnetin bi'llâh icrâ eyledün [990/1582][335]

III. Murad döneminde yaşanan birçok olaya tarih düşüren şairler arasında yer alan Sâ'î, Şehzade Mehmed için düzenlenen şenliğe dair de uzunca bir tarih yazmıştır. Şenliğin yapıldığı At Meydanı'nı gezdiğinde bu dönemde yapılan sûrdan (şenlikten) daha muteber bir eğlencenin olmayacağını söyleyen şair, hem sultanın hem de şehzadenin alana gelmesini "*iki şâhâne 'âlî şeh-nişîn*" olarak tavsif eder. Sâ'î şenlik için de "*sûr-ı şâh-ı bahr u berr*" ifadesini tarih olarak verir:

[335] Mustafa Erdoğan**, Kabûlî İbrahim Efendi, Hayatı, Edebî Kişiliği ve Divanı (İnceleme-Tenkitli Metin-Dizin)**, s. 867-868.

Hamdülillâh ‘adl-ile virdi cihâna zîb ü fer
Husrev-i ‘âdil Süleymân-haşmet ü Cemşîd fer

Âlemi geşt eyler isen At Meydânı gibi
Olmaya sûr-ı hümâyûna makâm-ı mu‘teber

Seyr içün şâha iki şâhâne ‘âlî şeh-nişîn
Kıldılar bünyâd mislin görmedi nev‘-i beşer

Şemse-i sakfı muallâk tûb-ı zerdür dâ’imâ
Çeşmine hurşîd-veş dâ’im zülâl-i feyz iner

Eyledi makdûrını sarf anda üstâdân-ı dehr
Görmemiş mislin cihânı seyr idenler ser-te-ser

Bu makâm-ı dil-güşâyı devlet ü ikbâl ile
Sâ‘at-i mes‘ûdda devletle kılsunlar makar

Sûr-i ‘âlîde gelüp zıll-ı Hudâ-yı Lâ-yezâl
Pâdişâh-ı bahr ü ber Sultân Murâd-ı nâm-ver

Gülbün-i gülzâr-ı devlet gonçe-i bâg-ı murâd
Ol Muhammed-nâm ü ‘âlî-menzilet vâlâ-güher

Sıdk u ihlâs ile el ‘açup Cenâb-ı Hazrete
Diyeler halk-ı cihân idüp du‘â şâm ü seher

Yâ İlâhî bu gülistânun güli-ile gonçesi
Haşre dek ola mutarrâ nitekim gülberg-i ter

Saltanat tahtında ey şâh-ı hümâyûn-menzilet
Ber-karâr ol nitekim devr eyleye şems ü kamer

Bu safâ-efzâ makâmı seyr idüp â‘yân-ı dehr
Didi târîhini Sâ‘î **sûr-ı şâh-ı bahr u ber** (990/1582)[336]

Rahîmî-zâde İbrahim (Harîmî) Çavuş, İran seferleri üzerine yazdığı *Gonca-i Bâğ-ı Murâd*’ı III. Murad’ın sûr-ı Hümâyûnu için kaleme aldığını söyler.[337] Bu eser, 20 Receb 992 (28 Temmuz 1584)/5-6 Zilkade 993 (29-30 Ekim 1585) tarihlerinde sadrazam olan Özdemiroğlu Osman Paşa’nın İran seferlerini ve paşanın ölümünü anlatır. Harîmî’nin bahsettiği sûr ile ilgili olarak III. Murad döneminde yapılan şenlikler arasında sadece Sadrazam Kanijeli İbrahim Paşa ile Ayşe Sultan’ın düğünü

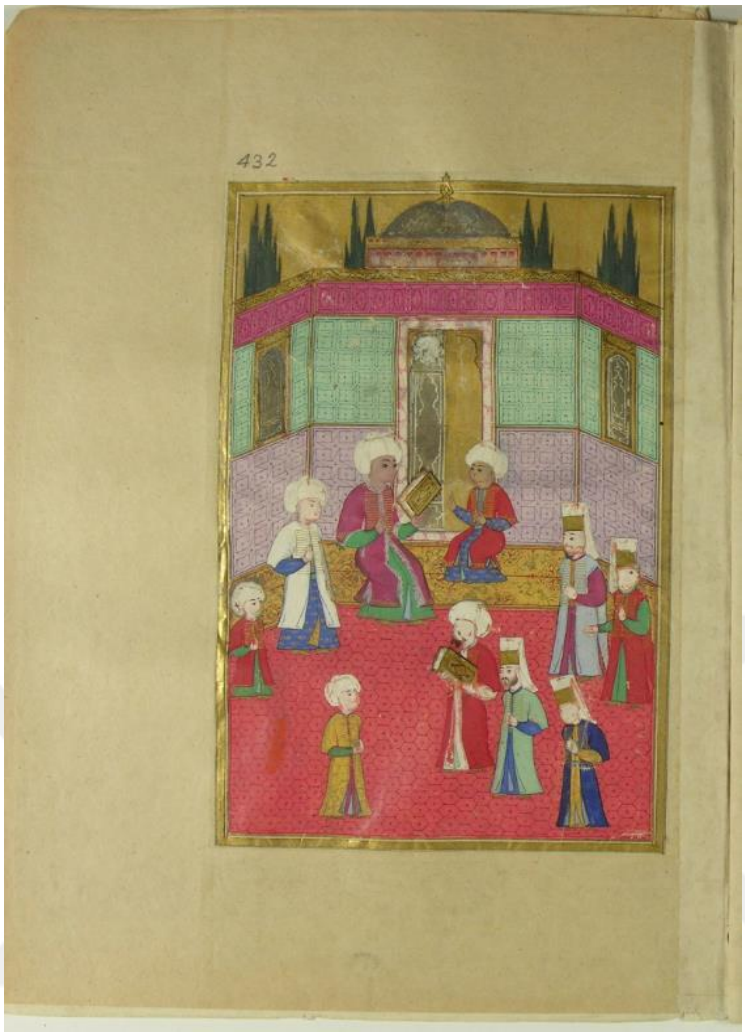
[336] Süleymaniye Ktp. Esad Efendi, 3424, 322a.
[337] Mustafa Karanfil, **Harimi’nin Zafername ve Gonca’sına Göre Özdemiroğlu Osman Paşa**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 1998, s. 62.

(994/1586)[338] bu tarihe denk gelmektedir. Eser muhtemelen bu düğün için yazılmıştır.

3.2.2.1. İntizâmî, *Sûr-nâme-i Hümâyûn*

Bosnalı İntizâmî tarafından mensur olarak kaleme alınan yer yer manzum parçaların da olduğu Türkçe yazılmış *Sûr-nâme-i Hümâyûn*[339], saray tarafından 990/1582 şenliği için yazdırılan tek eserdir. Bu eserin yazdırılmasında Dârüssaâde Ağası Habeşî Mehmed Ağa, Bâbüssaâde Ağası Gazanfer Ağa ve iç hazinedarbaşı Cüce Zeyrek Ağa'nın önemli rolleri vardır.[340] Şenliğin yazıya geçirilmesi ve şenlik için yapılan hazırlıklarda Habeşî Mehmed Ağa sultan adına hareket eden/padişah vekili konumundadır.[341]

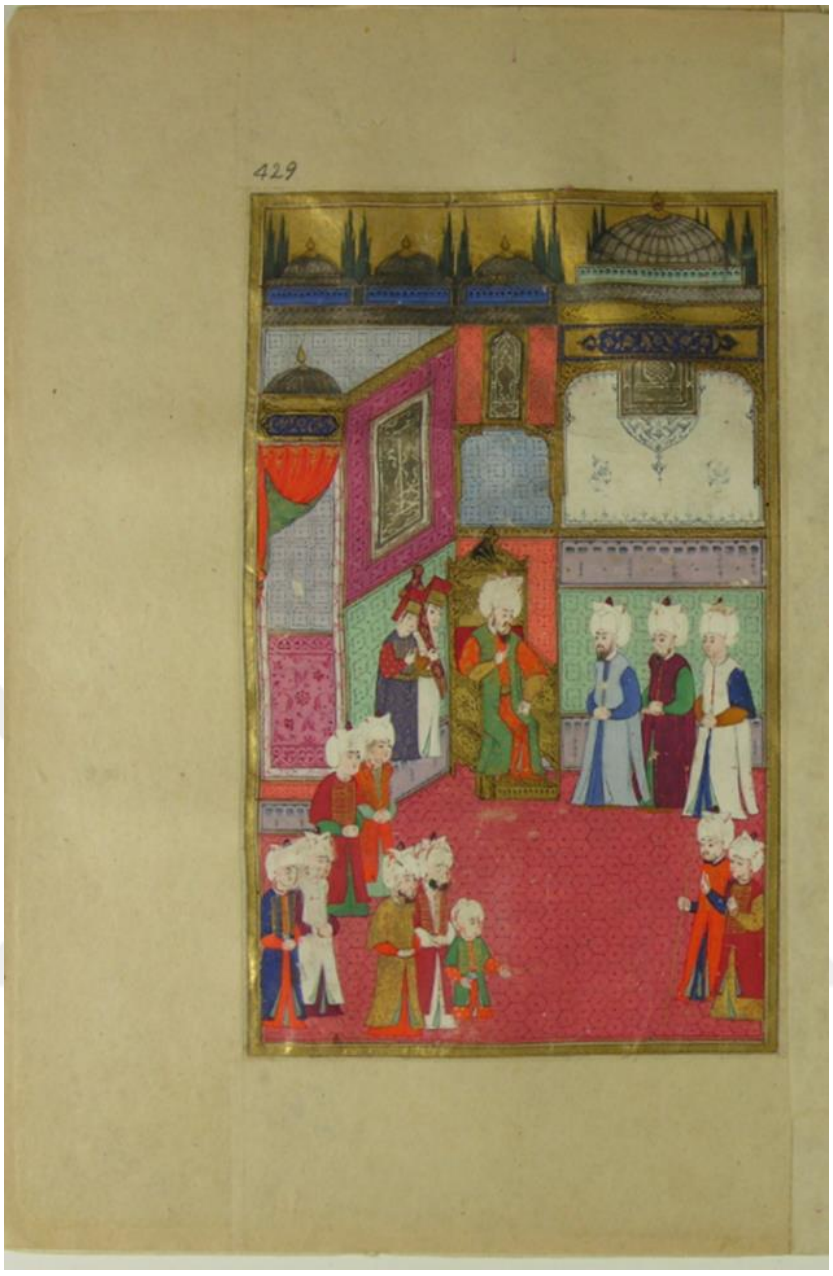
[338] Johannes Leunclavius, **Türk Milletinin Tarihi**, s. 574-580.
[339] Leiden University Libraries, ms. Or. 309; TSMK. H. 1344; Süleymaniye Ktp. Hekimoğlu Ali Paşa, 642; Viyana, Nationalbibliothek, 1019; İBB Atatürk Kitaplığı, Belediye Kitapları Bölümü, 0.108; Şeref Boyraz, "İlk Mensûr Sûrnâme Müellifi: İntizâmî", **Türklük Bilimi Araştırmaları**, S. 1 (1995), s. 227-231.
[340] Emine Fetvacı, **Sarayın İmgeleri: Osmanlı Sarayı'nın Gözüyle Resimli Tarih**, s. 226-237.
[341] Jane Hathaway, "The Ottoman Chief Harem Eunuch (Darüssaade Ağası) as Commissioner of Illuminated Manuscripts: The Slave as Patron, Subject, and Artist?", **Slaves and Slave Agency in the Ottoman Empire (Ottoman Studies/Osmanistische Studien)**, Edt.: Stephan Conermann-Gül Şen, Gottingen Vandenhoeck & Ruprecht 2020, pp 167–188.

Resim 76: İntizâmî'nin yazdığı *Sûr-nâme*'yi Habeşî Mehmed Ağa, Gazanfer Ağa ve Zeyrek Ağa'ya sunması. Bosnalı İntizâmî, *Sûr-nâme-i Hümâyûn*, TSMK, H. 1344, 429a.

İç hazinedarbaşı Zeyrek Ağa daha önce zikredildiği üzere sultanın şiirlerinin toplatılmasında, yazılmasında ve altın tezhiplerle ciltlenmesinde öncülük etmiş birisidir.[342] Bu eseri yazması karşılığında İntizâmî daha sonra dîvân kâtipliği görevine getirilmiştir.

[342] TSMK. H. 2/2107.

Resim 77: İntizâmî, III. Murad'ın huzurunda. Öndeki cüce ise iç hazinederbaşı Zeyrek Ağa'dır. Bosnalı İntizâmî, *Sûr-nâme-i Hümâyûn*, TSMK, H. 1344, 429a.

Manzum-mensur karışık olarak yazılan metinde manzumelerin mensur kısımda anlatılan olayla bağlantısı şiir kullanımının farklı bir fonksiyonu olduğunu göstermektedir. Hâlihazırda tasvirlenmiş 1582 şenliği ile ilgili tek eser olan *Sûr-nâme-i Hümâyûn*, bu tasvirlerin zenginliği ile de dikkat çekicidir. İçerisinde yer alan tasvirler Osmanlıların güçlü ve zengin bir imparatorluk olduğunu, gelen yabancı devlet temsilcilerine gösterir şekildedir. Gelmiş geçmiş en büyük şenlik düzenleme

fikrinin altında muhtemelen bu gövde gösterisi yatmaktadır. Çünkü şenlik uzun İran savaşları esnasında ve Levant Kumpanyası'nın kurulmasından sonra yapılmıştır.

İntizâmî'nin esnaf alaylarının geçit töreninde genellikle her birinin bir şiir/gazel okuduğunu söylemesi, bu dönemde klasik şiirin halk tarafından da okunduğunu göstermektedir. Mükerrer olmayan bu şiirlerde her esnaf kendi meslekleriyle ilgili ıstılahların geçtiği şiirleri okumuştur. Mensur metin içindeki manzum kısımlarda kendi şiirlerine de yer veren İntizâmî, ayrıca kendi dönemine kadar Osmanlı klasik şiirinin büyük şairlerinin şiirlerine de yer vermiştir. Bu şiirlerin bazılarının şairi belli iken bazılarının ise belli değildir. Muhtemelen bu şiirler İntizâmî tarafından eklenmiştir. Bahsi geçen şairler ve şiirlerinin sayısı şöyledir:

> *Âhî (2), Ahmed Paşa (1), Ânî (1), Bâkî (2), Cevheri (2), Emrî (5), Fedâyî (1), Fenâyî (1), Fevrî (1), Gelibolulu Âlî (1), Gubârî (1), Hâlisî (1), Hayâlî (8), Hayretî (8), Hızrî (1), Hicretî (1), Hüdâyî (1), İlmî (2), İshak Çelebi (2), Lâmi'î (1), Latîfî (1), Livâyî (10), Mu'îdî (1), Mü'mîn (1), Merdümî (1), Necâtî (3), Nehârî (1), Nizâmî (1), Rahmî (2), Revânî (1), Sehâbî (1), Surûrî (1), Şem'î (1), Taşlıcalı Yahyâ (1), Ubeydî (1), Yetim (1), Zâtî (1)*[343]

990/1582 şenliği ile ilgili mensur olarak kaleme alınmış olan bir diğer eser Ferâhî *Sûr-nâmesi*'dir. Bu eserde manzum kısımlar mevcuttur fakat bu manzumelerin hepsi Ferâhî'ye aittir. İntizâmî *Sûr-nâme*'sinin tasvirlenmesi bir yana bırakılırsa içerisindeki manzumelerin 72'sinin 37 şaire ait olması ilginç bir noktadır ve bu durum bir şiir geleneği gösterir. İntizâmî manzum kısımları kendisi yazmak yerine neden kendi dönemine kadar meşhur olmuş şairlerden şiirler seçmiştir ve bunun sarayın bir yönlendirmesi mi olduğu yoksa kendisinin esnaf alayları için tek tek şiir yazacak kabiliyette olmamasından mı kaynaklandığı belli değildir. Saray tarafından tasvirlenen hatta içeriği dahi belirlenen bu eserin muhtemeldir ki içerisinde yer alan şair ve şiirler de belirlenmiştir. Bu şenliğin bir nevi imparatorluğun sergilenmesi olarak düşünülmesi hem esnaf sayıları hem tasvirlerin sayısı ve canlılığı hem de Osmanlı edebi üretiminin gösterilmesi açısından önemli olduğu söylenebilir.

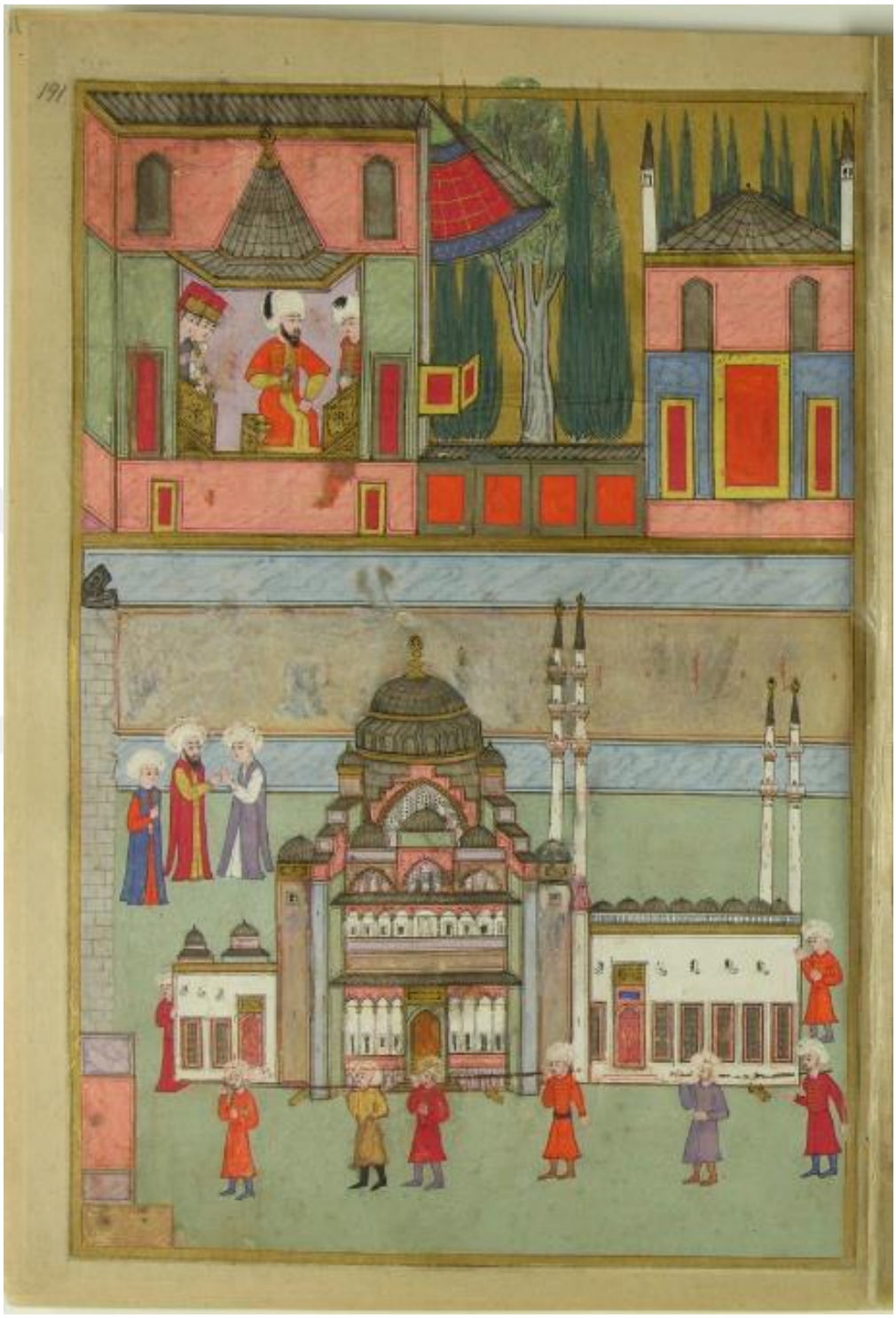
[343] Mehmet Arslan, **Osmanlı Saray Düğünleri ve Şenlikleri: İntizami Surnamesi (Surname-i Hümayun) (Topkapı Sarayı ve Süleymaniye Ktp. Nüshaları)**, C. 2, s. 65.

İntizâmî *Sûrnâmesi*'nin içeriği ve tasvirlenmesinin de saray tarafından belirlendiğine dair elimizde kayıtlar bulunmaktadır. Topkapı Saray Arşivinde yer alan bir belgede yapılacak olan şenliğin programı ve tasvir edilecek konular ayrıntılı olarak sırayla verilmiştir. Şenliğin sürdüğü gün sayısı, dönem kaynaklarında farklı olarak zikredilse de bu belgede ve İntizâmî'nin eserinde 38 günlük bir program çıkarılmıştır. Belge, İntizâmî'nin eserine saray tarafından doğrudan müdahil olunduğunu gösteren kesin bir delil niteliğindedir. Hatta eserdeki tasvirlerin yerleri bile bu belgeye göre yapılmıştır.[344] Bu belge bize İntizâmî'den yazması istenen sûr-nâme metninin taslağı ve saray tarafından görülmek istenen detayların ne olduğu konusunda bilgiler vermektedir. İntizâmî sûr-nâmesi, bu şenlikle ilgili elimizde bulunan muhtemelen tek tasvirli eserdir. Gelibolulu Âlî sûr-nâmesinin TSMK. B. 203'nolu nüshasında da tasvirlenmesi için boş bırakılmış yerler vardır. İntizâmî *Sûr-nâmesi*'nin tasvirlenmesi için sarayın en meşhur nakkaşı olan Osman görevlendirilmiştir. Nakkaş Osman ayrıca Seyyid Lokman'a ait olan *Şehinşâh-nâme-i Murâd-ı Sâlis*'in de nakkaşıdır. İntizâmî, Osman'ın vasfında yazdığı başlıkta onun meşhur nakkaş Mânî'den daha üstün olduğunu söyler.[345]

Nakkaş Osman tarafından yapılan çizimler her bir esnafın tek tek resimlendirilmesinden oluşmaktadır. Geçit törenlerinde kişiler sağdan sola doğru geçişlerini yapmaktadır.[346] İntizâmî'nin tasvirli sûr-nâmesini sadece bir şenlik tasviri olarak nitelendirmek yanlıştır. Eser aynı zamanda esnaf alaylarının geçişi, dönemin zanaatkârları ve zanaatı ile ilgili birincil öneme sahip tasvirleri de içermektedir. Örneğin, bu esnaf alaylarından Camgerân (Camcılar) loncasının ve nakışlı cam (vitray) yapımcılarının geçişi ile ilgili iki tasvirden birinde resmedilen cam fırını resmi Osmanlı dönemi cam fırınları konusundaki tek belgedir.[347] Tasvirler aynı zamanda esnafların ustalıklarını gösterdikleri bir vitrine dönüşmüştür. Mimarlar ocağı esnafı da kendileri için gurur kaynağı olarak gördükleri Süleymaniye Camii'nin büyük bir maketini şenlik meydanına getirmişlerdir. Leunclavius bu

[344] TSMA. E. 1065.
[345] Mehmet Arslan, **Osmanlı Saray Düğünleri ve Şenlikleri: İntizami Surnamesi (Surname-i Hümayun) (Topkapı Sarayı ve Süleymaniye Ktp. Nüshaları)**, s. 489-90.
[346] Sezer Tansuğ, **Şenlikname düzeni: Türk Minyatüründe Gerçekci Duyuş ve Gelişme**, İstanbul, De Yayınevi, Birinci Baskı, Mayıs 1961, s. 13.
[347] Emre Dölen, "İstanbul'daki Sanayi Kuruluşları: Dokuma, Kâğıt, Cam", **Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş.**, 2015, C. 6, s. 257.

maketin tahta ve fildişinden yapıldığını ve sergilendikten sonra sultana hediye edildiğini söyler.[348]

Resim 78: Süleymaniye Camisinin maketi. Bosnalı İntizâmî, *Sûr-nâme-i Hümâyûn*, TSMK. H. 1344, 191a.

[348] Johannes Leunclavius, **Türk Milletinin Tarihi**, 306.

Sûr-nâme-i Hümâyûn'un beş nüshası bulunmaktadır.[349] Nüshalar içerisinde sadece Topkapı'daki nüsha eksik olmakla beraber toplam 427 tasvir bulunmaktadır. Şenliğe dair olan metinler arasında şekil bakımından Ferâhî ve İntizâmî sûr-nâmeleri birbirine çok benzemektedir fakat İntizâmî'nin belağat açısından daha kuvvetlidir. Hâl böyle iken Ferâhî yerine İntizâmî'nin metnin seçilmesi ve tasvirlenmesinin nedenine gelince Ferâhî saray içerisinde kendine bir destek bulamazken İntizâmî ilk önce Foça'da Ebüssuûd Efendi mülazımlarından Süleyman Efendi'nin teklifi üzerine sûr-nâmeyi kaleme almış ve şenliğin bir günlük yazımının taslak hâlini de III. Murad'ın doğancıbaşısı Hasan Ağa aracılığıyla sultana sunmuştur. Burada Hasan Ağa'nın eserin kabul görmesinde önemli bir etkisi olduğu muhakkaktır. Hasan Ağa sultanın musahip-veziri olan Doğancı Mehmed Paşa'nın yerine doğancıbaşı olmuş ve böylelikle padişahın en yakınındaki kişiler arasında yer almıştır. Hasan Ağa'nın sûr-nâme metnini sultana kabul ettirme konusunda gayret ettiği söylenebilir. Ayrıca Doğancı Mehmed Paşa'dan hatırlanacağı üzere, doğancıbaşılık konumundaki kişinin III. Murad nezdindeki itibarı oldukça fazlaydı.

Seyyid Lokman'ın şehnameci olduğu bir dönemde sûrnâme yazımı için İntizâmî'nin seçilmesinin bir başka nedeni de muhtemelen Lokman'ın aynı dönemde Habeşî Mehmed Ağa'nın himayesinde III. Murad saltanatının en önemli projelerinden biri olan *Zübdetü't-Tevârîh*'in yazımında görevli olmasıdır. *Zübdetü't-Tevârîh*'in padişah nüshası (TİEM 1973) 991/1583'te hazırlandığı düşünüldüğünde Lokman'ın bu görev ile meşgul olduğu anlaşılmaktadır. Diğer yandan Üveys Paşa'nın hayatında belirtildiği üzere İntizâmî'nin bu göreve seçilmesinde Paşa'nın da referans olduğu söylenebilir.

3.2.2.2. Ferâhî, 1582 Şenliği

İntizâmî'nin *Sûr-nâmesi*'nden sonra şenliğin yapıldığı aynı tarihte kaleme alınan bir diğer eser Ferâhî'nin *Sûr-nâmesi*'dir.[350] *Sûr-nâme,* İntizâmî'nin eseriyle birlikte bu tarihte telif edilmiş ikinci en hacimli kitaptır. Diğer yandan Ferâhî'nin eseri şimdilik saraydan (İntizâmî Habeşî Mehmed Ağa'nın desteği ve programıyla

[349] Leiden University Libraries, ms. Or. 309; TSMK, H. 1344; Süleymaniye Ktp. Hekimoğlu Ali Paşa, 642; Viyana, Nationalbibliothek, 1019; İBB Atatürk Kitaplığı, Belediye Kitapları Bölümü, 0.108.
[350] Süleymaniye Ktp. Satın Alınan Yazmalar, 2921; Mehmet Özdemir, "1582 Şenliğine Dair Yeni Keşfedilen Bire Eser: Ferahi Surnamesi", **Osmanlı İstanbulu V**, İstanbul, 29 Mayıs Üniversitesi Yayınları, 2017, s. 379-414; Ferâhî, **Sûrnâme: Bir Özge Âlem-Osmanlı Pâyitahtında 1582 Şenliği**, Haz.: Mehmet Özdemir, Grafiker Yayınları, Ankara 2016.

yazar) ve devlet erkânına bağlı (Gelibolulu Mustafa Âlî Üveys Paşa'nın desteği ve bilgisiyle yazar) olmayan tek sûr-nâmedir. Bu durum eseri şenliğe dair bilgileri diğer eserlerden daha önemli hâle getirmektedir. *Sûr-nâmesi*ni 990/1582 tarihinde yazdığını belirten Ferâhî tarih olarak da aşağıdaki manzumeyi kaleme almıştır:

Ey Ferâhî vasf-ı sûr-ı pür-sürûrın yazmışam
Didi çün târîhini **dil oldı itmâm-ı kitâb**

Eserde şenliğe katılan devlet erkânının ayrıntılı bir dökümü verilmiş olup bu liste şenliğe katılanların ayrıntılı olarak isminin belirtildiği tek sûr-nâmedir. Ferâhî'ye göre şenliğe davet edilenler otuz dört kişidir. Bu liste hiyerarşiye göre hazırlanmıştır:

> *Halîm Han, Sinan Paşa, Siyâvuş Paşa, Mesîh Paşa, Mehmed Paşa, İbrahim Paşa, Cafer Paşa, Ali Paşa (Kılıç Ali Paşa), Hüsrev Paşa, Hasan Paşa, Mûytab-zâde Ahmed Paşa, Cafer Paşa, Hasan Paşa, Murad Paşa, Hacı Paşa, Şeref Han, Nişancı, Mîralem Ağa, Kapıcıbaşı, Hasan Ağa, Mahmud Ağa, Ahmed Ağa*[351]*, Büyük Mîrâhur, Çâşnigîrbaşı, Kapıcılar Kethudâsı, Küçük Mîrâhur, Sipâhî Oğlanları Ağası, Sağ Ulufecilerbaşı, Şahincibaşı, Atmacacıbaşı, Cübbecibaşı, Sekbanbaşı, Bütün Mîrimirân Kethüdâları.*[352]

Ferâhî *Sûr-nâmesi*'nde İntizâmî'deki gibi manzum parçalar bulunmaktadır. *Sûr-nâme*'deki manzum kısımlar mesnevi, beyt, nazım, kıt'a başlıkları ile yazılmıştır ve manzumelerin toplam sayısı 223 olup tamamı Ferâhî tarafından kaleme alınmıştır. Esnaf geçişlerinde okunan şiirler İntizâmî'nin eserinde gazel formunda iken Ferâhî'de ikili beyitler şeklindedir.

3.2.2.3. Gelibolulu Âlî, *Câmi'u'l-Buhûr der-Mecâlis-i Sûr*

III. Murad döneminde sultanla ilgili olabilecek her konuda eser vermeye gayret gösteren Âlî, Şehzade Mehmed'in sünnet şenliği için de manzum ağırlıklı olmak üzere bir sûr-nâme kaleme almıştır.[353] Gelibolulu Mustafa Âlî'nin aynı

[351] Gelibolulu Mustafa Âlî, Ahmed Ağa tarafından yaptırılmış olan çeşmeye tarih düşürmüştür. Süleymaniye Ktp. Esad Efendi, 3424, 325b.
[352] Mehmet Özdemir, "1582 Şenliğine Dair Yeni Keşfedilen Bire Eser: Ferahi Surnamesi", s. 391.
[353] Süleymaniye Ktp. Nuruosmaniye, 4318; TSMK. B. 203; Bayezit Kütüphanesi, Veliyyüddin Efendi Bölümü, 1916; Nezahat Öztekin, "Âlî'nin Sûrnâmesindeki Vezin Değişiklikleri", **Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi**, İzmir, 1991, S. 6, s. 183-192; Gelibolulu Mustafa 'Âlî, **Câmiu'l-Buhûr Der-Mecâlis-i Sûr**, haz. Ali Öztekin, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1996; Mehmet Arslan, **Osmanlı Saray Düğünleri ve Şenlikleri-I, Manzûm Sûrnâmeler**; Mehmet Arslan, "Sûrnâmeler ve

zamanda *Künhü'l-ahbâr*'ında da şenlik ile ilgili bilgiler mevcuttur.[354] Gelibolulu Âlî'nin inşalarının yer aldığı mecmuada *Câmi'u'l-Buhûr der-Mecâlis-i Sûr*'un padişaha ulaştırılması için *mahremân-ı harem-i sa'âdet*ten birine yazılmış bir mektup yer almaktadır.[355] Bu mektupta isim verilmese de *mahremân-ı harem* olan kişilerle büyük ihtimalle ya Dârüssaâde yahut da Bâbüssaâde ağası kast edilmiş olabilir. III. Murad dönemi müellif ve şairleri Bâbüssaâde Ağası Gazanfer Ağa için *mahrem-i pâdişâhî* (Gelibolulu Mustafa Âlî kullanır), Dârüssaâde Ağası Habeşî Mehmed Ağa için *mukarreb-i pâdîşâhî* ifadesini kullanmışlardır. Bunun için *mahremân-ı harem-i sa'âdet* ifadesinden bu mektubu Gazanfer Ağa'ya padişaha eserinin sunulması için yazılmış olabilir. Ayrıca hem kasidelerinde hem de sunmuş olduğu birçok eserde Gelibolulu Âlî, Gazanfer Ağa'ya olan yakınlığından bahsetmiştir.[356] *Hâlâtü'l-Kâhire mine'l-âdâti'z-zâhire*[357] ve *Nusret-nâme*'yi[358] de padişaha Gazanfer Ağa aracılığıyla sunduğu unutulmamalıdır. Mektupta meşhur eseri *Nusret-nâme*'den de bahseden Âlî bu eserde göstermiş olduğu başarıyla Şehzade Mehmed'in sünnetine dair bir kitap yazdığını (*Câmi'u'l-Buhûr der-Mecâlis-i Sûr*) ve bu eseri musavver, müzehhep, mükemmel ve mürettep olarak hazırlatmak istediğini söyler. Bundan dolayı *Câmi'u'l-Buhûr*'un TSMK. B. 203 numaralı nüshasında tasvirler için bırakılmış boş dokuz sayfa vardır.[359] Mektubun devamında azledilmesinden ve rütbesinin yükseltilmediğinden bahsetmiştir.

Câmi'u'l-Buhûr ile ilgili bir diğer mektup Üveys Paşa tarafından Şehzade Mehmed'e yazılmıştır. Mustafa Âlî'nin 990/1582 şenliğiyle ilgili kaleme aldığı bu eseri şehzadeye öven Üveys Paşa, Âlî'nin Lala Mustafa Paşa zamanında Şark seferlerinde gösterdiği yararlılıklardan bahsetmiş ardından bu seferlere dair *Nusret-nâme* isimli eserin sahibi olduğunu söylemiştir. Babası III. Murad'ın şehzadelik

---

Gelibolulu Âlî'nin Sûrnâme'sinin Diğer Sûrnâmeler Arasındaki Yeri", **Gelibolulu Mustafa Âlî Çalıştayı Bildirileri 28-29 Nisan 2011**, Ankara, Türk Dil Kurumu, s. 107-116; Şerife Ağarı, "Gelibolulu Âlî'nin Surnâmesinde Osmanlı Yemek Kültürü", **İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi**, Karabük, 2018, C, VII. S. 1, s. 106-123; Tuba Işınsu Durmuş, "Surnamelerde Kaydedilen Hediye Kitaplar Üzerinden Osmanlı Edebi Hayatına Dair Düşünceler", **Mertol Tulum Kitabı**, İstanbul, Sivrihisar Belediyesi Yayınları, 2017, s. 313-325.

[354] Faris Çerçi, **Gelibolulu Mustafa Âlî ve Künhü'l-Ahbâr'ında II. Selim, III. Murat ve III. Mehmet Devirleri**, C. III, s. 391-398.

[355] Gelibolulu Mustafa Âlî, **Menşe'ü'l-İnşâ**, s. 194-196.

[356] İ. Hakkı Aksoyak, **Gelibolulu Mustafa Âlî Divan**, s. 7, 17, 30, 274-276.

[357] **Hâlâtü'l-Kâhire mine'l-Âdâti'z-Zâhire**, Süleymaniye Ktp. Fatih 5427, 38a; Gelibolulu Mustafa Âlî, **Hâlâtü'l-Kâhire mine'l-Âdâti'z-Zâhire**, s. 11.

[358] Gelibolulu Mustafa Alî, **Nusret-nâme**, Haz.: H. Mustafa Eravcı, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2014.

[359] Cornell H. Fleischer, **Tarihçi Mustafa Âli: Bir Osmanlı Aydın ve Bürokratı**, s. 109-110.

dönemlerine atıfta bulanan Üveys Paşa –ki kendisi de bu dönemde III. Murad'ın etrafındaki kişilerden biridir- Mustafa Âlî'nin bu dönemde şehzade iken sultana iki eser sunduğunu ve bunların da Şehzade Murad tarafından beğenildiğini söylemektedir. Ayrıca sünnet şenliği için bir kaside kaleme aldığını söyler. Üveys Paşa ayrıca bu mektupta *Câmi'u'l-Buhûr*'un içeriğinden de bahseder:

> *... sûr-ı sultânînün envâ'-ı sürûr u meserretini ve sa'âdetlü pâdişâhun kibâr u sıgâra bezl-i ni'met ü himmetini ve eyyâm-ı surûr-ı hümâyûnda zuhûra gelen 'acâ'ibi ve nâdire mâhiye cinsinden kemâhî....*

Mektubun devamında Şehzade Mehmed'in sünnet şenliğinin yazılmasının gerekliliğine değinen Üveys Paşa, şehzadenin ecdadı tarafından yapılan şenliklerin yazılmadıkları için unutulup gittiğini, hâlbuki Âlî tarafından yazılan bu eserle şehzadenin namının dilden dile dolaşacağını söyler. Üveys Paşa mektubu Mustafa Âlî için şehzade tarafından bir lütuf beklendiğini yazarak bitirir.[360] Üveys Paşa'nın Mustafa Âlî'ye yazdırdığı bu mektuptan da anlaşılacağı üzere şenlik öncesinde sarayda şenliğin edebi bir şekilde yazıya geçirilmesi fikri ilk başta yoktur. Böyle bir fikir olsa hem sultana hem de saraya yakın olan Üveys Paşa şenliğin yazıya geçirilmeden unutulup gideceğini söylemezdi.

Diğer yandan İntizâmî'ye şenliğin yazılmasına dair verilen göreve bakılınca Üveys Paşa'nın bu uyarısı saray tarafından dikkate alınmış gözükmektedir. Fakat burada sorun neden Paşa'nın önerdiği kişi değil de İntizâmî'nin seçilmesidir. Bu soruya cevap olarak Mustafa Âlî tarafından bakınca şenlik yapılacağı vakit sadrazam olan Sinan Paşa ile arasının iyi olmaması (Lala Mustafa Paşa'nın kâtibi olmasından dolayı) ve saray içinde o tarihlerde en güçlü kişi sayılabilecek Habeşî Mehmed Ağa ile bir irtibatının bulunmamasıdır. İntizâmî'ye görev verenin tarafından bakılınca da bilinmeyen ve muhtemeldir ki kendi fikirlerini ve himayesini daha iyi yönetebileceği birini (İntizâmî'yi) seçmiş olabilir. Âlî'nin o tarihte hem nesir hem nazım alanında önde gelen kişilerden biri olmasına rağmen görevin daha önce sadece şehrengiz yazma tecrübesi olan birine verilmesi saray içi dengeler ve çatışmalarda kişilerin kendi müellif ve şairlerini ortaya çıkarmak için ismi duyulmamış birini seçmiş oldukları söylenebilir.

[360] Gelibolulu Mustafa Âlî, **Menşe'ü'l-İnşâ**, s. 151-152.

Câmi'ü'l-Buhûr'un diğer şenlikler arasındaki önemi hem devlet erkânı hem de yabancı elçiler tarafından sunulmuş kitapların isimlerini Topkapı Arşivi'nde kayıtlı liste ile neredeyse birebir vermesidir. Diğer müstakil şenlik metinlerinde bu kadar ayrıntılı bilgi yoktur. Mustafa Âlî, bu eseri yazdıktan yıllar sonra III. Mehmed'in tahta çıkması dolayısıyla Valide Safiye Sultan'a yazmış olduğu tebrik kasidesinde sûr-nâmesinden bahseder. Aşağıdaki beyitten Âlî'nin eserini yazdıktan sonra Şehzade Mehmed sancak beyi göreviyle Manisa'ya gittikten sonra eseri şehzadeye göndermiştir ve beyitte kendisini Valide Sultan'a tekrar hatırlatır:

Ben kulun Sûr-ı Hümâyûn'ı kitâb itmiş idüm
Magnisâ mülkine göndermiş idüm anı revân[361]

Câmi'u'l-Buhûr der-Mecâlis-i Sûr'a göre şenliğin yapılış gün gün ayrıntılı olarak anlatılmıştır.[362]

3.2.2.4. Kadîmî'nin *Sûr-nâme*'si

Şehzade Mehmed'in (III. Mehmed) sünnet şenliğini anlatan eserler içinde İntizâmî, Gelibolulu Âlî ve Ferâhî sûr-nâmelerinden sonra en hacimlisi Kadîmî'nin 431 beyitlik manzum sûr-nâmesidir.[363] Kadîmî'nin eseri doğrudan şenliğe dair kısım, sultana yapılan övgü manzumelerine nispeten daha azdır. Eserde mesnevi, kaside, gazel ve kıt'a tarzında şiirler bulunmaktadır. Manzumeler ve içerikleri şöyledir:

Mesnevi /tevhid ve münâcât (29 beyit), mesnevi/na't-ı şerîf (21 beyit), mesnevi/medhiye (15 beyit), mesnevi/ medhiye (37 beyit), mesnevi/sûr-nâme (38 beyit), mesnevi/medhiye (19 beyit), kaside/medhiye (17 beyit), mesnevi/ mesnevi-söz başı (19 beyit), kaside/bahariyye (17 beyit), kaside/medhiye (20 beyit), mesnevi/ sûr-nâme (73 beyit), mesnevi/şikayet-nâme (20 beyit), kaside/medhiye (18 beyit), mesnevi/medhiye (19 beyit), murabba/medhiye (10 beyit) mesnevi/sûr-nâme (25 beyit), mesnevi/hatime (10 beyit), gazel/medhiye

[361] İ. Hakkı Aksoyak, **Gelibolulu Mustafa Âlî Divan II**, s. 193-194.
[362] Mehmet Arslan, **Osmanlı Saray Düğünleri ve Şenlikleri-I, Manzûm Sûrnâmeler**, s. 156-159.
[363] Bibliothèque Universitaire des Langues et Civilisations (BULAC), Ms Turc 41; Türkan Alvan, "1582 Tarihli Yeni Bir Surname Metni: Akşemseddin'in Torunu Kadîmî'nin Sûr-nâme'si", **Dîvân Edebiyatı Araştırmaları Dergisi**, 2020, S. 25, s. 1-77.
Alvan tarafından yayınlanan surnameninin giriş kısmında verilen bilgilerde bazı hatalar bulunmaktadır. Örneğin şenlik esnasında veziriazamın Siyavuş Paşa olduğunu söylemektedir (s. 33). Hâlbuki şenlik bitimine kadar yani son günlerde çıkan kavgadan sonra azledilene dek sadrazam Sinan Paşa'dır. Diğer örnek olarak İntizâmî'nin yazmış olduğu **Sûrnâme-i Hümâyûn** isimli eserin Farsça yazıldığını belirtmektedir (s. 6). Bu eser Türkçe kaleme alınmıştır.
Diğer yandan Kadîmî, Akşemseddin'in torunu değil onun oğlu Hamdullah Hamdî'nin torunudur. Bkz. Ali Emre Özyıldırım, **Hamdullah Hamdî ve Dîvânı**, Ankara, Kültür Bakanlığı, 1999, s. 24.

(5 beyit), gazel/medhiye (6 beyit), gazel/ şikâyet-nâme (5 beyit), kıt'a/tarih (2 beyit), mesnevi/şikâyet-nâme (12 beyit)[364]

Kadîmî eseri şenlikle aynı tarihte yani 990/1582 yılında yazmıştır:

Tokuz yüz toksanında pâdişâhum
Tamâm oldı bu ebyât-ı dil-efzâ
Okuyanlar bu nazm-ı dil-güşâyı
Du'âmuz bu-durur ferhunde ola[365]

III. Murad'a yazılmış medhiyelerin ön plana çıktığı eserde, şair sultanın hem 982/1574'te tahta çıkmasına hem de 990/1582 şenliği sırasında İbrahim Paşa Sarayı'na gelmesine dair beyitler mevcuttur:

Hazret-i Sultân Murâd Hân bin Selîm
Tahta geçdi geldi ol şâh-ı kerîm
…
Kıldı 'izzetle serîr üzre cülûs
Eyledi ser-cümle begler pây-bûs

Rub'-ı meskûnun ser-âmed begleri
Kodı ser-pâyı serîre her biri

Devlet ü 'izzetle dîvân eyledi
Kullarına lutf u ihsân eyledi[366]

Kadîmî, sultan için yazılmış medhiyelerin arasına devlet kapısında kendine yer bulmak istediğine dair beyitler de yerleştirir:

Yiridür mazhar-ı ihsân olursam
Der-i devletde 'âlî yir bulursam

Gelibolulu Mustafa Âlî'nin *Künhü'l-Ahbâr*'da[367] örneğini verdiği 990/1582 şenliğine dair davetiye mektubunda sûrun bahar ayında olacağı yazılıdır. Kadîmî'nin baharın vasıflarını anlattığı kasidesi şenliğin yapılacağı zamana (sünnet şenliği bahar ayında başlar) atıf olarak kaleme alınmış olabilir (*kaside der-vasf-ı bahâr be-nâm-ı hazret-i Şehriyâr*). Kadîmî sûr-nâmesi şenliğin anlatıldığı diğer sûr-nâmelerde olduğu gibi şenliğin hazırlık evresiyle başlar. İbrahim Paşa Sarayı tamirattan geçirilmiş, güzel halılar ile döşenmiştir. Daha sonra padişahın gelmesi ile sarayda

[364] Türkan Alvan, "1582 Tarihli Yeni Bir Surname Metni: Akşemseddin'in Torunu Kadîmî'nin Sûr-nâme'si", s. 31-32.
[365] **A.e.,** s. 75.
[366] **A.e.,** s. 49-50.
[367] Gelibolulu Mustafa Âlî, **Künhü'l-Ahbâr**, Haz.: Ali Çavuşoğlu, s. 1020-1022.

açılan yeni yerlere devlet erkânı yerleşmiştir. Padişahın At Meydanı'na gelmesi ile eğlenceler başlamış meydanda müzisyenler ve hüner sahipleri icrada bulunmuştur. Sultanın vereceği ziyafette veziriazam onun adına başkanlık etmiş ve devlet erkânı bir araya gelmiştir. Hazırlanan şerbetler (Kılıç Ali Paşa tarafından hazırlatılan) meydanda bulunan kişilere sunulmuştur.[368] *Sûr-nâme*'de ayrıca şenlik için Mısır ve Şam'dan getirtilen sazendelerle rakkaselerin gösterilerine de değinilmiştir. Geceleri de yapılan şenlikte hava karardığı zaman At Meydanı'nda meşalelerin yakıldığından ve şenlik başlangıcında Şehzade Mehmed ile birlikte alana getirilen 25-30 metrelik süslenmiş nahıllardan da bahseder.

Yüz sürüp geldi kamer eyvânına
Meş'ale yakmaga At Meydânın'a
…
Zeyn olupdur şöyle nahlı gül gibi
Medhin okur murg-ı dil bülbül gibi

Sûr-nâme'de ayrıca Şehzade Mehmed için bendler şeklinde yazılmış bir medhiye de bulunmaktadır. "*Şâh-zâde Hazret-i Sultân Mehmed Hân'umuz*" ifadesinin tekrar mısraı olarak yer aldığı şiirin -kullanılan ifadelerden hareketle- muhtemelen şehzadenin büyük bir debdebeyle şenlik esnasında Eski Saray'a gelişi sırasında yazıldığı söylenebilir:

Ger süvâr olsa semend-i nâza ol şâh-ı güzîn
Mihr-i 'âlem pâyına düşüp kalur bûs-i zemîn

Şehzade Mehmed'in at üzerinde önüne halılar serilmiş bir şekilde saraya giriş yaptığı İntizâmî *Sûr-nâme*'sinde[369] ve Seyyid Lokman'ın *Şehinşâh-nâme*'sinde tasvir edilmiştir.[370] Kadîmî *Sûr-nâme*'sinde en dikkat çeken bölüm güreşçilerin anlatıldığı kısımdır. Padişahın huzurunda zemine el götürerek öptükten sonra pîrleri sultana dualar eder. Güreşte birbiriyle yenişemeyen pehlivanlar padişahın emri doğrultusunda ayrılmış ve kendilerine çeşitli ihsanlar verilmiştir. Kadîmî, burada sultanın topluluğun üstüne doğru alana altınlar saçtığını söyler:

Küşt-gîrân orada hâzır idi
Seyrine şâh-ı cihân nâzır idi

[368] Türkan Alvan, "1582 Tarihli Yeni Bir Surname Metni: Akşemseddin'in Torunu Kadîmî'nin Sûr-nâme'si", s. 61-64.
[369] Bosnalı İntizâmî, **Sûrnâme-i Hümâyûn**, TSMK. H. 1344, 11b-12a.
[370] Seyyid Lokman, **Şehinşâhnâme-i Murâd-ı Sâlis**, C. 2, TSMK. B. 200, 53b-54a.

Pehlüvânlar idüben bûs-i zemîn
Pîrler şâha du‘â itdi hemîn

Rû-be-rû karşu-be-karşu turdı
Koç gibi birbirine baş urdı

Getürüp kuvvet-i bâzûya hemân
Pençe penç’oldı san iki arslan

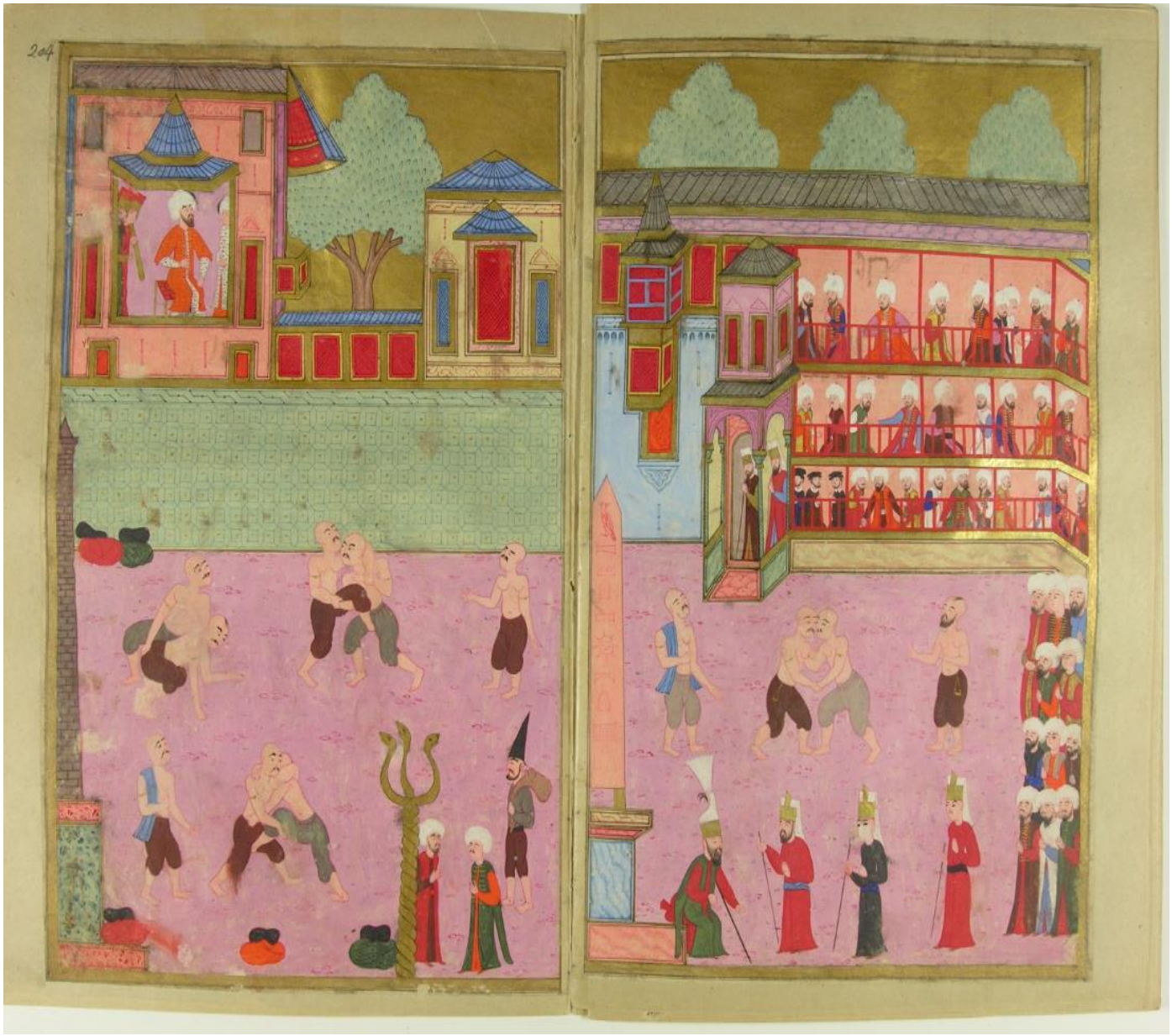
Çok zamân ceng ü cidâl itdiler
Birbirin almaga âl itdiler

Şöyle kızdı orada kelleler
Urdılar birbirine silleler

Şuna iletdiler âhir güreşi
Oldı meydânda ugrak dögüşi

Darb-ı dest ile yenilmedi biri
İtmedi biribirine zararı[371]

[371] Türkan Alvan, “1582 Tarihli Yeni Bir Surname Metni: Akşemseddin’in Torunu Kadîmî’nin Sûrnâme’si”, s. 72-73.

Resim 79: Güreşçiler (Küşt-gîrân). Bosnalı İntizâmî, *Sûr-nâme-i Hümâyûn*, TSMK, H. 1344, 203b-204a.

Manzumenin son kısmındaki "*'Arz-ı hâl-i Kadîmî*" başlığının altında şair asıl maksadını beyan etmiştir. Sultan tarafından Eyüp Sultan Vakfiyesinde sekiz bin akçe alması konusunda kendisine berat verilmiş fakat Kadîmî bunun arttırılmasını 16 bin olan ihtisab hakkının 12 binini istemektedir. Muhtemelen bu isteği olmayınca iki bin akçelik tımarın verilmesini ister. Fakat kendisine iki bin akçe tasadduk olununca[372] bunun Eyüp Sultan'da istediği ihtisab ücretiyle tebdil olunmasını rica eder. Toplamda 12 binlik bir ihtisab isteyen şair, bu konuda padişahtan hatt-ı hümayun beklediğini söyler. Kadîmî'nin bu taleplerinin yerine getirilmesi için 990/1582

[372] Alvan iki bin akçenin hiçbir delil göstermeden *Sûrnâme*'ye karşılık caize olarak verildiğini iddia eder. Bkz. Türkan Alvan, **A.e.,** s. 26.

şenliği bulunmaz bir fırsat olmuş ve sûr bahanesiyle padişah medhiyelerinin ağırlıkta olduğu -kendi tabiriyle- bir risale kaleme almıştır. Metnin içerisinde kaside ve medhiye manzumelerinin fazla olmasının sebebi muhtemelen Kadîmî'nin taleplerini bu şiirler ile sultana arz etmek istemiş olmasıdır.

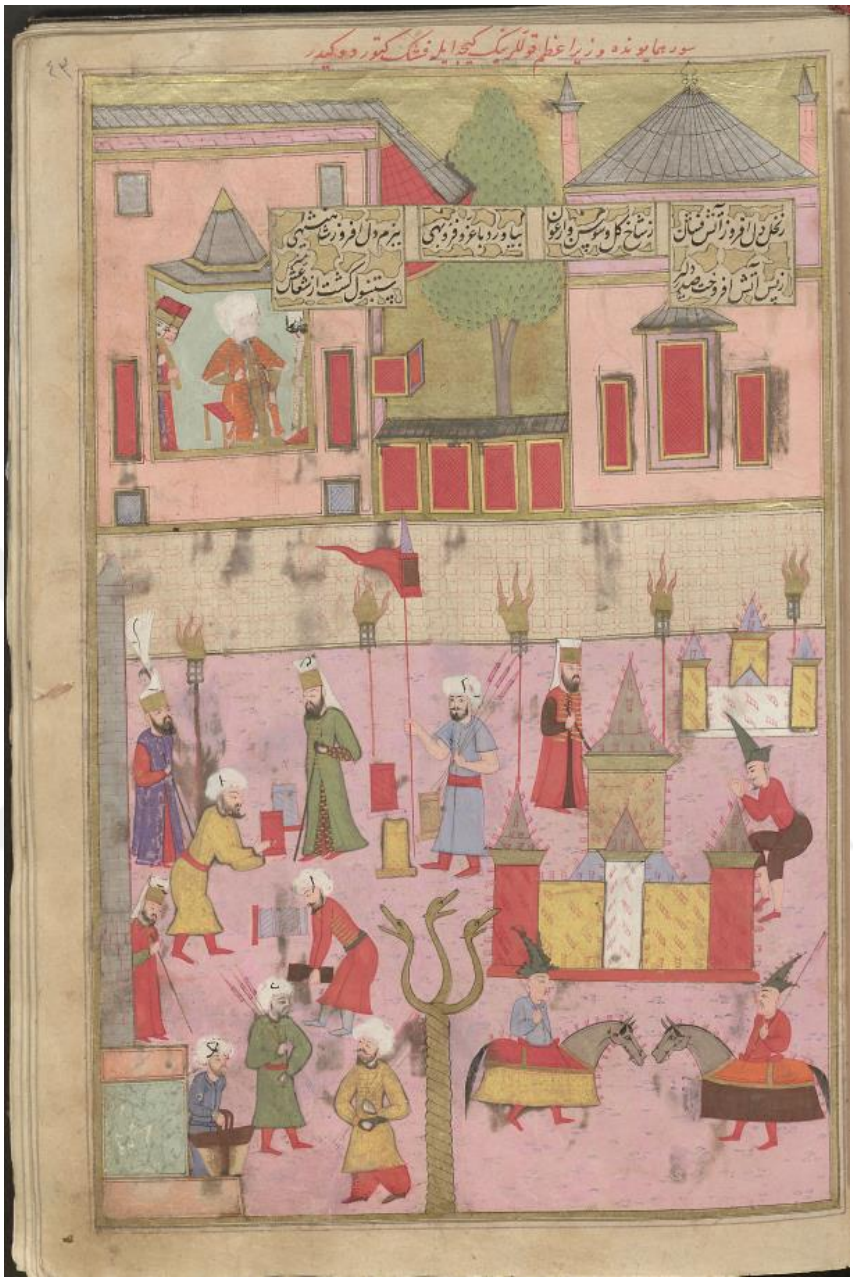
3.2.2.5. Seyyid Lokman, *Şehinşâh-nâme-i Murâd-ı Sâlis* (2. Cilt)

Seyyid Lokman tarafından şehname tarzında kaleme alınan, 982/1574-1001/1592 yılları arasındaki Sultan III. Murad devrine ait olayların anlatıldığı eser Farsçadır ve iki ciltten oluşmaktadır.[373] Şenlik ile ilgili kısım ikinci ciltte yer almaktadır. *Şehinşâh-nâme*'nin iki cildinde toplam 140 tasvir bulunmaktadır.[374] İlk cilt III. Murad'ın tahta çıkışından başlayarak, Sokollu'nun ölümü, İran savaşlarının başlangıcı, Yemen fetihleri ve Akdeniz'deki olayları anlatmaktadır. İkinci cildi Safer 1001/Kasım 1592 sonunda tamamlanan eser, Koca Sinan Paşa'nın İran seferi, Ferhad Paşa'nın Revan seferi, Özdemiroğlu Osman Paşa'nın İran'daki mücadelesi ve veziriazamlığı ve Şehzade Mehmed (sonrasında Sultan III. Mehmed)'in sünnet düğününü anlatmaktadır. İkinci ciltte iese doksan beş tasvir vardır.[375]

Şehzade Mehmed için hazırlanan şenlik eserde 32b-87b varakları arasında bulunmaktadır. Eserde yer alan tasvirlerin üst tarafındaki ve metin cetveli dışındaki kısımlar kırmızı mürekkeple Türkçe, metin cetvelinin içinde ve tasvirlerdeki kısımlar ise Farsçadır. Tasvirlerde anlatılan olaylar, sırasıyla Sinan Paşaya vezirlik verilmesi ve Paşanın İran seferi, 1582 Şehzade Mehmed'in sünnet düğünü ile ilgilidir. Bu düğünde yer alan vezirlerin hediye takdimi, havai fişek gösterileri, esnaf alaylarının geçişi yer almaktadır. Havai fişeklerin 990/1582 Şenliği'nin en önemli gösterilerden biri olduğu söylenebilir. Hem Kılıç Ali Paşa tarafından tasarlanan içi fişeklerle dolu yapay dağ hem de *Şehinşâh-nâme*'de tasvirlenmiş ve sırasıyla sadrazam, ikinci, üçüncü, dördüncü ve beşinci vezirin kendilerinin hazırlattığı fişekler şenliğe renk katmıştır. Rumeli Beylerbeyi İbrahim Paşa, Yeniçeri Ağası Ferhad Ağa ve Mîr-alem Yusuf Ağa da havai fişek gösterileri yapan kişilerdir.[376] Havai fişeklerin garip şekillerde hazırlanmasına özellikle dikkat edilmiştir. Siyavuş Paşa tarafından

[373] Hüsamettin Aksu, "Sultan III. Murad Şehinşahnamesi", **Sanat Tarihi Yıllığı [İstanbul Üniversitesi Sanat Tarihi Yıllığı]**, İstanbul, 1979-1980, S. 9-10, s. 1-22.
[374] İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. FY. 1404.
[375] TSMK. B. 200.
[376] Metin And, **Osmanlı Şenliklerinde Türk Sanatları**, s. 102, 114.

hazırlatılan fişekler üç kule, on iki at ve başka şekillerde alana getirilmiş ve büyük bir gürültü içinde ateşlenmiştir.[377]

Resim 80: Sadrazam Sinan Paşa tarafından şenlik alanına getirilmiş olan kale şeklindeki havai fişekleri ve gösterimi. Seyyid Lokman, *Şehinşâh-nâme-i Murâd-ı Sâlis*, C.2, TSMK. B. 200, 43a.

Bundan sonraki tasvirler, Ferhad Paşa'nın Revan seferi ve Osman Paşanın İran seferi ile veziriazamlık payesinin verilmesini anlatır. *Şehinşâh-nâme-i Murâd-ı*

[377] Johannes Leunclavius, **Türk Milletinin Tarihi**, s. 505.

Sâlis'in ikinci cildine göre şenliğin yapılış tasvirlerle birlikte ayrıntılı olarak anlatılmıştır.[378]

3.2.2.6. Bâlî'nin Kasidesi

Bâlî Çelebi *Dîvân*'ında sünnet şenliği ile ilgili 37 beyitlik bir kaside bulunmaktadır.[379] Şiirde birçok ülkeye gönderilen davetiyelere atıfta bulunan şair herkesin Osmanlı ülkesine çağrıldığını söyler. Şenlik alanı gül suyu ile sulanmış ve padişahın gül renkli çadırı kurulmuştur. Şenlik için Hindistan ve Acem'den baharatlar getirilmiştir. At meydanındaki yılanlı sütunla ilgili hüsnütalil yapan şair, sultanın alana gelmesiyle büyülendiğini söyler. Tüm devlet erkânın meydana gelmesiyle bir aylık şenlik divanı kurulur, Bâlî burada şenliğin süresine de değinir ve bir ay sürdüğünü söyler. Şenlik meydanında devlet erkânı, ağalar ve beyler sultana tanzim ederek geçişe katılmışlardır. Diğer sûr-nâmelerde anlatılan şekerlerin tasviri bu şiirde de mevcuttur. Bâlî'nin bahsettiği şekerlemeler ile ilgili Leunclavius'un eserinde daha fazla ayrıntı bulunmaktadır:

Daha sonra seyircilerin önünden irili ufaklı çeşitli hayvan ve kuş şekli verilmiş şekerlemelerin geçit töreni başlatıldı: 9 fil, 17 aslan, kimi sarı, kimi kurşunî renkte 19 leopar ve kaplan, 22 at, 21 deve, 14 zürefa, 9 adet "Siren" denilen hayalî deniz yaratığı -bunların her birini 4 kişi taşıyordu ve boyları bir arşından daha uzundu-, 25 şahin, doğan ve atmaca, 11 leylek, 8 turna, 8 ördek. Yapma hayvanların her biri bir kişinin zorlukla taşıyabileceği büyüklükteydi. Son olarak da genişliği üç arşından fazla olan ve yaklaşık yirmi kişinin taşıdığı bir fıskiyeli havuz seyircilerin önünden geçirildi.[380]

Bâlî'nin kasidesinde anlatıldığına göre deniz ürünleri şekerden yapılmış, şerbetler umman gibi akmaktadır. Oyun alanında rakkaselerin parmaklarına kınalar sürülmüş, meydanda oyunlar oynanmıştır. Kâsebazlar, canbazlar, hokkabazlar şenlik alanında hünerlerini sergilemektedir.[381] Akşam olup hava kararınca mumlar yakılmıştır. Bu sırada gölge oyunundan bahseden Bâlî Çelebi bu geleneksel oyun hakkında da bilgi verir. Bundan sonra sultan için dualar eden şair, şiirini sona erdirir. Bâlî Çelebi'nin şenlik için hazırlanmış olan oyunlar, şeker ve nahıllar ile ilgili tasvirleri diğer şenlik manzume ve eserleriyle uyuşmaktadır. Fakat bazı bilgiler diğer

[378]TSMK. B. 200, 32b-87b; Nurhan Atasoy, "III. Murad Şehinşahnamesi, Sünnet Düğünü Bölümü ve Philadelphia Free, Library'deki İki Minyatürlü Sayfa", **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Yıllığı** V (1973), s. 366-370.
[379] Betül Sinan, **Bâlî Çelebi ve Divanı (2b-35a)**, s. 110-114.
[380] Johannes Leunclavius, **Türk Milletinin Tarihi**, s. 439.
[381] TSMA. D. 10377.

eserlerdeki bilgilerle örtüşmemektedir. Çünkü kaside de farklı olarak şenliğin bir ay sürdüğüne dair bilgi yer almaktadır. Zira sünnet düğünü ile ilgili yazılmış eserlerde bu süre 52 -57 günü bulduğu rivayet edilir.[382]

3.2.2.7. Gelibolulu Âlî'nin *Sûr-nâme* Kasidesi

Gelibolulu Mustafa Âlî, 990/1582 şenliğiyle ilgili müstakil olarak *Câmi'u'l-Buhûr der-Mecâlis-i Sûr*'u yazmış, *Künhü'l-Ahbâr*'da[383] da şenlikten kısmen bahsetmiş ve Türkçe ilk *Dîvân*'ında bir kasidesini bu sünnet töreni için kaleme almıştır.[384] Âlî kasideyi Halep'te görevli iken yazmış ve Üveys Paşa aracılığıyla saraya sunmuştur.[385] 50 beyitlik kaside doğrudan şenlik ve Şehzade Mehmed'e övgü ile başlar:

Te'âla'llâh ne 'âlî bezm şeh-zâdenün sûrı
Çekildi câm-ı Cemden kâse-i Fagfûrdan sûrı

Kılıç Ali Paşa tarafından hazırlatılan şerbetlerin sunumu ve hayvan şekillerinde şekerlerin gösterimi de bu şiirdeki anlatımlar arasında yerini alır:

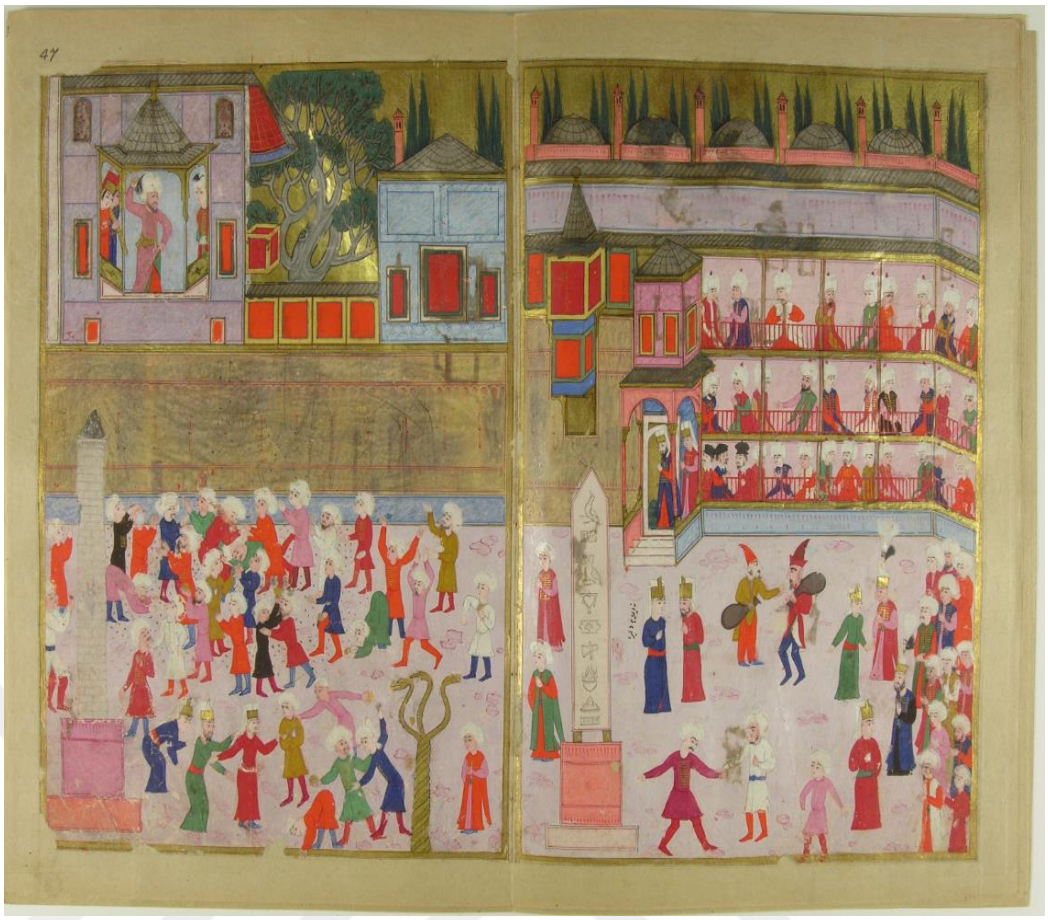
Kemâlin buldı ni'metler dürüst içildi şerbetler
O sûr içre hemân sükkerde gördük kalb-i meksûrı

Şenlik boyunca belirli aralıklarla hem padişahın hem şehzadenin saçı saçmasına değinen Âlî bunu 'yüz göstermek' olarak saymış ve Sultan kırık gönülleri (kendisini kast ediyor) yüzünü göstermesi yani saçı saçması ile tamir etmiştir:

Ne şâh-ı dâd-güsterdür ki yüz gösterdi lutfından
Ulü'l-enzârun oldı göz göre mir'ât-ı manzûrı

Sınık gönlini yapdı herkesün 'arz-ı cemâliyle
Hicâb-ı tîre gösterdi o şeb çok beyt-i ma'mûrı

[382] Betül Sinan, **Bâlî Çelebi ve Divanı (2b-35a)**, s. 110-114.
[383] Gelibolulu Mustafa Âlî, **Künhü'l-Ahbâr**, Haz.: Ali Çavuşoğlu, s. 1020-1022.
[384] İ. Hakkı Aksoyak, **Gelibolulu Mustafa Âlî Divan**, s. 174-178.
[385] Gelibolulu Mustafa Âlî, **Menşe'ü'l-İnşâ**, s. 151.

Resim 81: Şenlik esnasında III. Murad'ın meydana altın ve gümüş saçması. Bosnalı İntizâmî, *Sûr-nâme-i Hümâyûn*, TSMK, H. 1344, 46b-47a.

Alana saçılan altın ve gümüşler ihtiyacı olanlar için cömertlik bağındaki salkım salkım üzümler gibidir:

> Kerem bagıdur anun sûrı gûyâ ehl-i hâcâta
> İçinde avuç avuç sîm ü zerdür hûşe engûrı[386]

Mustafa Âlî, kasidenin devamındaki beyitlerinde Şehzade Mehmed'i '*hilâfet gülşeninde devletin yeni açmış goncası, cihan sultanın gönlünün sevinci ve gözlerinin nuru*' diye över. Ardından şenlik için çağrılmış olan yabancı devlet adamları ve temsilcilerinin isimlerini zikrederek padişahın huzurunda hepsinin tâzim gösterdiğini söyler. Konukların isimleri şöyledir: Tatar Hanı, Mekke Şerîfi, Gilân Hâkimi, Acem Şahı temsilcisi, Buhara elçisi, Portekiz, Erdel, Boğdan ve Rusya'nın

[386] İ. Hakkı Aksoyak, **Gelibolulu Mustafa Âlî Divan**, s. 174-178.

temsilcileri. Kasidenin son kısmında Halep'te görevde bulunduğunu ve başkentten uzakta 'yabanlar'da olduğunu belirterek devlette yeni görev talep eder.[387]

3.2.2.8. Nev'î'nin *Sûr-nâme* Kasidesi

Nev'î *Dîvân*'ında 990/1582 şenliğiyle ilgili 49 beyitlik Türkçe bir kaside bulunmaktadır.[388] Nev'î, kasideye baharın gelişiyle canlanan doğada kurulan eğlence meclislerini tasvir ederek başlar:

Bir subh-dem ki sûr-ı güle ebr-i nev-bahâr
Gönderdi jâleden saçılık dürr-i bî-şümâr

Reftâra geldi serv eline şem'-i sebz alup
Ezhâr sû-be-sû okudı gülşene hezâr[389]

Şenlik için davet edilen yabancı devlet adamları sultanın karşısında el bağlamış ve saf saf olmuşlardır. At Meydan'ında toplanan kalabalık, mahşer gününü çağrıştırır. Şehzade Mehmed ile birlikte alana getirilen 25-30 metrelik, cami minaresi gibi uzun olan nahıllar At Meydanı'nı süslemiştir. Nev'î, bu nahıllar arasındaki Şehzade'yi de bir nahıla benzetir:

Gün gibi altun üsküf-ile şehr-yârlar
Saf baglamışdı âsaf-ı sultâna sad hezâr

Ol rûz-ı haşrı seyr iden ölmez cihânda kim
Dîdâr-ı hûra çekmez-idi kimse intizâr

Zeyn oldı nahl-i şem' ile meydân-ı kasr-ı şâh
Yapıldı sanki câmi'-i çarha nice menâr

Gûyâ içinde hazret-i şeh-zâde bunlarun
Bir nahl idi ki yapmış anı sun'-ı Kird-gâr[390]

Bu beyitlerin ardından III. Murad'ın övgüsüne geçen şair onun sünnet şenliğini düzenleyeceğini duyan birçok devlet temsilcisinin ve ümmetin gelip şenlik meydanında toplandığını söyler. Aynı zamanda beş yıldır devam eden ve herhangi bir sonuç alınamayan ve barış görüşmeleri de sonuçsuz kalan İran savaşlarına atıfta bulunarak Kızılbaş'ın gelip bu inadından vazgeçmesi gerektiğini söyler. Burada

[387] Cornell H. Fleischer, **Tarihçi Mustafa Âli: Bir Osmanlı Aydın ve Bürokratı**, s. 110-111.
[388] Tahir Olgun, **Şair Nev'i ve Suriye Kasidesi**, İstanbul, Aydınlık Basımevi, 1937; **Nevʿî -Divan -Tenkidli Basım**, s. 42-46.
[389] **Nevʿî -Divan -Tenkidli Basım**, s. 42, Kaside XIII.
[390] **Nevʿî -Divan -Tenkidli Basım**, s. 43, Kaside XIII.

Kızılbaş'ı (Safevîler) giymiş oldukları kızıl başlıktan dolayı horoza benzeten Nev'î, horozun şehbaza karşı düşmanlık etmesinin mümkün olmadığını söyler:

Sultân-ı dîn ü devlet ü 'izzet Murâd Hân
Dânâ-yı rây-ı hikmet ü Dârâ-yı dâd-gâr

Bir pâdişâhdur ki karâr eylemez felek
Kutb-ı murâdın eylemese bir nefes medâr
…
Şehbâz-ile husûmete kâdir midür horoz
Terk eylesün 'inâdı Kızılbaş-ı nâ-bekâr

Hep sünnet-i Muhammede cem' oldı ümmeti
A'dâ-yı ehl-i sünnete la'net hezâr bâr[391]

3.2.2.9. Dervîş Ağa (Paşa)'nın *Zübdetü'l-Eş'âr*'ı

Dervîş Ağa (sonrasında paşa) tarafından kaleme alınmış Türkçe-Farsça bir mecmuadır.[392] Kapaktaki tasvirler dâhil içerisinde üç tasvir bulunmaktadır. Tasvirlerin ilki kapakta padişahın bağdaş kurarak eğlenmesine aittir. Sultanın önünde ona meyve sunan kişi arkasında ise müzik eşliğinde dans eden biri bulunmaktadır. Şenliğin bahar aylarında yapılmaya başlanmasına atfen tasvir tamamen bahar aylarındaki bahçeli eğlenceler üzerine kurulmuştur.

[391] **Nevʿî -Divan -Tenkidli Basım**, s. 44, Kaside XIII.
[392] Dervîş Ağa, **Zübdetü'l –Eş'âr**, TSMK. R. 824; Zehra Toska, "Bir Armağan Zübdetü'l-Eş'ar", s. 293-358.

Resim 82: III. Murad bahçede eğlenirken. Dervîş Ağa, *Zübdetü'l -Eş'âr*, TSMK. R. 824. Dış kap.

İkinci tasvir ise sultanın (III. Murad) at üzerinde giderken muhtemelen Hoca Sâdeddin Efendi'nin elinde kitapla onu karşılamasını tasvir eder. Tasvirlerin üçüncüsü ise 990/1582 şenliği ile ilgili olarak At Meydanı'nda bir atıcının direk üzerindeki topu at üzerinde giderken okla vurması ile ilgidir. III. Murad ve Şehzade Mehmed atıcıyı İbrahim Paşa Sarayı'ndan izlemektedir.

Resim 83: III. Murad ve Şehzade Mehmed şenlik esnasında ok atışını izlerken. Dervîş Ağa, *Zübdetü'l -Eş'âr*, TSMK. R. 824. 10a.

Eserin metin kısmında ilk olarak Dervîş Ağa tarafından kaleme alınan 990/1582 şenliği ile ilgili Farsça bir manzume devamında ise yine Ağa tarafından III. Murad'ın şiirine yazılmış bir tahmis yer almaktadır. İç kapak kısmında yer alan tasvirde Sâdeddin Efendi'nin sultanı karşılarken elinde tuttuğu bir kitap vardır. Muhtemelen bu kitap Derviş Paşa'nın yazmış olduğu *Zübdetü'l-Eş'âr*'dır. Çünkü iç kapak kısmında yer alan Farsça şiir Sâdeddin Efendi tarafından yazılmış bir takrizidir. Bu şiir *Zübde*'nin içeriği hakkında bilgi vermektedir:

Padişahın niteliklerini tatlı bir dille anlatan, bu gönül büyüleyici şiir ne hoş şiirdir. Zarif söyleyişler, ince hayaller onda peş peşe sıralanmıştır. İncinin değerini anlayan kalemin büyüsüyle her bir beytinde yüz hazine ortaya çıkmıştır. Padişahın düğününü övmek için süslendiğinden, şairin nazmının olgunluğu da ortaya çıkmıştır. Onun uzak görüşlü yaratılışı ile şairlik gücü nasıl bir sihir yapmış ki içine seçkin manalar ram olmuştur. Dervîş, padişah adına yazdığı 'Şâh u Dervîş' eserinden daha güzel bir methiye yazmış. Anlatımındaki güzellik, onu değerli kılmış; tabirlerindeki güzellik sebebiyle ona *Zübdetü'l-Eş'âr* adı verilmiş.[393]

Hoca Sâdeddin Efendi'nin takdiminden sonra Dervîş Ağa'nın 64 beyitlik Farsça manzumesi yer almaktadır. Şiirine sultanın övgüsüyle başlayan şair, şenliği doğrudan anlatmak yerine bahar, gökyüzü tasvirlerini kullanan bir anlatımı tercih etmiştir. Zehra Toska tarafından kısmî şerh şeklinde tercüme edilen metin ilk bakışta tamamen sultanın övgüsü üzerine kurulmuş gibidir. Edebi ve şiirsel anlatımın altında şenliğe dair bilgiler vardır:

Allah mübarek etsin, saadet izleri taşıyan ne güzel bir düğün! Böyle yüce değerde meclisi görenler ne mutlu! Bu sadece bir düğün değil! Yaradılışı kutlu şahlar şahı, bu düğünle birlikte cihanın dört bir yanındaki viraneliği bayındır hale getirmiştir.

...

Onun en değersiz bir kölesi olmaya razı gelen dünya sultanlarının hepsi, Han Murad b. Selim'in kahredici hücumunun sayısız düşman saflarını yardığını, gün geçtikçe yükselen ezici gücünün kötülük kıvılcımlarını yok ettiğini açıkça söylerler.

...

O debdebe, mertebe, izzet ve itibar sahibi olan padişah şehzadenin sünnetinin o yerde yapılmasını buyurunca, felek, Deberan yıldızından mil, güneş de parıl parıl parıldayan ustura hazırladı, bağ, yaseminden yaygı serdi ve rüzgâr çiçeklerinden toz serpti.

...

Bu mübarek düğünde yaptıkların kâfi değildir; denizin bütün madenlerini insanlara saç.[394]

[393] Zehra Toska, "Bir Armağan Zübdetü'l-Eş'ar", s. 303-304.
[394] Zehra Toska, "Bir Armağan Zübdetü'l-Eş'ar", s. 327-329.

3.2.2.10. Derzi-zâde Ulvî'nin Kasidesi

Ulvî *Dîvân*'ında 990/1582 şenliğine dair bir kaside ve bir de gazel bulunmaktadır. "*Sultân Murâd Şeh-zâde Sultân Mehmed'i sünnet etdüginde söylenen kasîde-i sûrdur*" başlığını taşıyan bu şiir 50 beyittir. Ulvî'nin kasidesinin başlığından anlaşıldığı kadarıyla şiir sünnet şenliği esnasında sunulmuştur. And, *Kırk Gün Kırk Gece: Osmanlı Düğünleri, Şenlikleri, Geçit Alayları* isimli eserinde sünnet harcamalarının kaydedildiği bir belgede kaside getiren şairlere 12.700 akçe verildiğini söyler.[395] Şenliğin tasvirine geceyle başlayan şair ortalığı aydınlatmak için kullanılan meşalelerin geceyi gündüze çevirdiğini söyler. Şenliğin başlangıcında birçok sultan ve krala düğünün haber verildiğini ve hepsinin gelip şehzadenin sünnetinde memur olduğunu söyler.

Leh ve Çek krallarının elçileri başlarında altın ve samur tacıyla şenliğe katılmıştır. Düğün için hazırlanan nahıllar süslü bir şekilde meydana getirilmiştir. Bu elçilerin her biri sultana yanlarında getirdikleri hediyeleri sunmuşlardır.[396] Sultanın devlet erkânı için verdiği ziyafetten sonra At Meydan'ında şenlik için gösteriler başlar.

Câ-be-câ yandı yine meşʿale-i sûr-ı sürûr
Rûz-ı rûşen gibidir âteş işinde şeb-i sûr

Mü'minün sûrını dirler ki şifâdur câna
Sûr-ı sultân ile 'âlem n'ola olsa mesrur

Kılmaga cümle havâkîn ü selâtîne haber
Yazdılar niçe şehen-şehlere ahkâm u umûr

Hân Murâd aʿnî şehen-şâh-ı felek-rifʿat ana
Kâtib-i tîr ider hıdmet-i ahkâm u umûr

Sûr-ı şeh-zâdesine daʿvetine gûş idecek
Emrine oldı esâtin ü selâtîn me'mûr
…
'Alem ve tuğuna baş eğdi kıral-ı leh ü çeh
Kimünün efseri zerrîn kimisinün semmûr
…
Sünnet itsen n'ola şehzâde Mehemmed Hânı
Sünnet ile gelür İslâm'a şeref kalbe huyûr
…

[395] Metin And, **Kırk Gün Kırk Gece: Osmanlı Düğünleri Şenlikleri Geçit Alayları**, s. 88.
[396] Johannes Leunclavius, **Türk Milletinin Tarihi**, s. 532-536.

Gül-i sûrîler ile nahl-ı murassaʿlar ile
Oldı sahn-ı haremün gülşen-i beytü'l-maʿmûr

Yakdı meh-tâbların şevke gelüp âteş-bâz
Oldı san pertev-i meh-tâb ile 'âlem pür-nûr
…
Vüzerâ vü 'ulemâ vü ümerâ cümle nüfus
Haşr olup bir yire geldi nitekim vakt-i nüşûr
…
At bıraktı yine meydâna çıkıp fârisler
Göresin bunda ne tozlar kopara semm-i sütûr[397]

Dîvân'da yer alan bir gazelde Ulvî şenlik esnasında bir kaside yazmak gerektiğini ve bu yüzden şiirini kaleme aldığını söyler:

Şer'-i pâk-i Ahmede Sultân Murâd olup mutî'
Hân Mehmed adlu bir şeh-zâdesin sünnet ider

Ben de didüm lâzım oldı bir kasîde söylemek
Lâl ola niçe suhan-verler niçe ehl-i hüner[398]

3.2.2.11. (E)Mîrek-zâde Mehmed Nâmî'nin Kasidesi

990/1582 Şenliği ile ilgili altıncı kaside Mehmed Nâmî tarafından kaleme alınmış 42 beyitlik bir şiirdir. Bu şiir, tarih mısraından da anlaşılacağı üzere şenlik esnasında kaleme alınmış ve muhtemelen de padişaha sunulan sûr-nâme manzumeleri arasında yer almıştır. Mehmed Nâmî, sünnet düğünü için '*mübârek ola İlâhî şeh-i cihânâ bu sûr'* ifadesiyle 990/1582 tarihini verir. Mehmed Nâmî, şiirinde şenlik için yapılan hazırlıklara ve şenliğin başlangıç kısmına değinmiştir. III. Murad'ın kendisi için hazırlanan İbrahim Paşa Sarayı'na gelmesiyle birlikte sevinç sarayının kapısı açılır. Sultan saraya geldikten sonra Şehzade Mehmed için sünnet şenliğinin başlamasını emreder ve Hümayun çadırı kurulur. Hz. Peygamber'in adaşı olan şehzade, giyimi ile bir ayı andırır. At Meydanı köşkler ve iri gözlü güzeller ile süslenmiş ve alana toplanan kabalalık ise mahşer gününü andırmıştır. Sultanın alana saçılar saçması izdihama yol açmış, gelen herkese altın ve gümüş tabaklarla yemekler sunulmuştur. III. Murad için kullanılan *kutb-ı 'âlem* ifadesi bu şiirde de kullanılır. Bu tasvirlerden sonra şiirin kalan kısmında tamamen sultana övgüler vardır.

[397] Büşra Çelik, Muzaffer Kılıç, **Derzi-zâde 'Ulvî Dîvân**, İstanbul, DBY Yayınları, 2018, s. 210-214, Kaside 17.
[398] **A.e.,** s. 242-243, Gazel 27.

Dem-i sehergeh açıldı der-i sarây-ı sürûr
Yapıldı anda şeh-i ‘âlemde serîr-i huzûr

…
Buyurdı sünnete şeh-zâde-yi civân-bahtı
Kuruldı çetr-i hümâyûn olup tedârük-i sûr

Ne şâh-zâde sipihr-i saʿâdete meh-i nev
Ne mâh yanında gelse mihir olur bî-nûr

…
Bezendi hûr u kusûr ile At Meydânı
Dirildi cümle halâyık san oldı yem-i nüşûr

Sadâ-yı kûs u nakâre yetişdi gerdûna
İşitmedi bunı gûş-ı zamâne tâ dem-i sûr

…
Meh-i sipihr-i saʿâdet Murâd Hân-ı cihân
‘Adâlet-ile odur şimdi gün gibi meşhur

Cihân anunla turur kutb-ı ‘âlem odur
Odur medâr u menât-ı mesâbih-i cumhur
…
Duʿâ kılup dedi Nâmî bu ‘işrete târîh
Mübârek ola İlâhî şeh-i cihana bu sûr[399]

Değerlendirme

1582 Şenliği Münasebetiyle Kaleme Alınan Eser ve Şiirler bölümüyle ilgili sonuç olarak Osmanlı döneminde yapılan şenlikler arasında hem süresi hem de yapılan gösteriler bakımından imparatorluk tarihinin en meşhur şenliği olan 990/1582 şenliğinin hazırlıklarına bir yıl öncesinden başlandığı söylenebilir. Şenliğin 2 Temmuz 1582’de bittiği konusunda bu dönemde yazılmış tüm eserler mutabıktır fakat başlangıcı ile ilgili eserlerde farklı tarihler kayıtlıdır. Sünnet şenliğinin başlangıcında en erken tarihi Ferâhî *Sûr-nâme*’sinde (27 Mayıs 1582) vermiştir. Diğer eserlerde ise daha geç bir tarih verilmektedir.

Şenlik için birçok devlet temsilciliklerine davetiyeler gönderilmiş, şenliğin yapılacağı İbrahim Paşa Sarayı ve At Meydanı’nın düzenlenmesi yapılmıştır. Devlet erkânından birçok kişiye görevler verilmiş ve alanda buna göre düzenlemeler yapılmıştır. Vezirler ve paşalar şenlik için farklı boyut ve şekillerde havai fişekler hazırlatırken en dikkat çekici gösteri, üzerinde çoban ve koyunların olduğu Kılıç Ali

[399] Ahmet Yenikale, **(E)Mîrekzâde Mehmed Nâmî Dîvân**, s. 33-40, Kaside 1.

Paşa tarafından hazırlatılan ve içi fişekler ile doldurulmuş yapay dağdır. Şenlik esnasında III. Murad ve Şehzade Mehmed'e verilmek üzere hem yabancı devlet temsilcileri hem de devlet erkânı, Farsça edebi ve tarihi eserler ağırlıklı olmak üzere çok sayıda tezhipli ve tasvirli kitap hediye etmiştir. Şenlik alanında gösteri yapacak kişiler Mısır ve Şam bölgelerinden istenmiş ve bunların yaptıkları gösteriler oldukça dikkat çekmiştir. Diğer yandan yaklaşık 250 esnafın geçişi ve her birinin kendi mesleklerinin ıstılahlarına dair şiir okumaları şenliğin en önemli bölümünü oluşturur. Kamusal alanda yapılan bu geçiş aynı zamanda imparatorluğun gücünün ve yapısının da sergilenmesidir. Yapılan şenliğin aynı zamanda davet edilen yabancı devlet temsilcilerine karşı bir gövde gösterisi olduğu düşünüldüğünde –özelikle İran elçisi– geçişlerin görselliği de önemli bir boyut kazanmıştır. Esnaflar, kendi mesleklerini icra ettikleri seyyar tekerlekli dükkânları yine kendileri çekmiştir. Başlarında pirleri olduğu hâlde kendi meslekleri ile ilgili şiirler okunduktan sonra pir denilen kişi sultanı övmek için şiir okuyarak her biri geçişini tamamlamıştır. Bu yönüyle insan gücüne dayalı bir geçiş olduğu için hızlı değil daha durağan bir geçiş töreni olmuştur. Şenliklerde ayrıca görsel sanatların sergilenmesinin yanı sıra birçok oyun oynanmış, gösteriler yapılmıştır. Mizahın ön plana çıktığı bu gösterilerde özellikle Safevî elçisinin önünde Safevî başlığı ile yapılan alaylı gösterim tasvirlere de yansımıştır. Cirit, at yarışı, ok talimleri şenlikte sergilenen savaş oyunlarından birkaçıdır.

990/1582 şenliği ile ilgili ikisi mensur ikisi manzum olmak üzere dört müstakil eser yazılırken tespit edebildiğimiz kadarıyla altı tane de kaside yazılmıştır. İskenderpaşa-zâde Ahmed Paşa'nın davetliler arasında bulunup şenliğe dair yazmış olduğu kaside ise çok eksik olduğu için bu manzumelerin dışında incelenmiştir. Bunlar dışında Gedizli Kabûlî ve Sâ'î şenlik için tarih düşürmüş şairlerdir. İntizâmî ve Ferâhî sûrnâmeleri, içlerinde manzum parçalar da bulunan mensur eserlerdir. Gelibolulu Âlî ve Kadîmî sûr-nâmeleri ise manzum olarak kaleme alınmıştır. Bu eserler dışında Dervîş Ağa tarafından kaside tarzında Farsça *Zübdetü'l-Eş'âr*ı ve Seyyid Lokman'ın III. Murad devrinin tarihini kaleme aldığı Farsça manzum tarih olan *Şehinşâh-nâme-i Murâd-ı Sâlis*'de (II. cilt) 32b-87b varakları arasında Şehzade Mehmed için hazırlanan şenlik ile ilgili bilgiler ve tasvirler bulunmaktadır.

Gelibolulu Mustafa Âlî, Nev'î, Derzi-zâde Ulvî, Bâlî, Mehmed Nâmî şenlik hakkında kaside yazan şairlerdir. Diğer yandan Edincikli Ravzî'nin bazı manzumelerinde şenliğe dair bilgiler mevcuttur. Şenlik hakkında yazılmış eserler

içerisinde şenliğe dair İntizâmî *Sûr-nâmesi*'nde 427, Dervîş'in *Zübdetü'l-Eş'âr*'ında bir ve Seyyid Lokman'ın *Şehinşâh-nâme-i Murâd-ı Sâlis*'inde 30 tasvir bulunmaktadır. İntizâmî *Sûr-nâmesi*'nin tasvirlenmesi için Habeşî Mehmed Ağa ve Zeyrek Ağa öncülük ederken tasvirleri Nakkaş Osman yapmıştır. Seyyid Lokman'ın *Şehinşâh-nâme*'sini tasvirleyen kişi de Nakkaş Osman'dır. Seyyid Lokman'ın eseri İntizâmî'nin eseriyle birlikte hem birebir tanıklık hem de tasvirler açısından 900/1582 şenliğiyle ilgili olarak ikinci önemli eserdir.

Gelibolulu Âlî'nin eserinde yer alan hediye kitapların sayısı Topkapı Arşivi'ndeki listeyle neredeyse birebir örtüşmektedir. Hediyeler arasında Kur'ân-ı Kerîm'ler dışında özellikle Fars klasiklerinin ve musavver kitapların hediye edilmesi sultanın bu tür eserlere olan ilgisinden kaynaklanmaktadır. Hem İran elçisi hem de Osmanlı devlet erkânı bu konuda özen göstermişler ve sultana hediyelerini bu yönde seçmişlerdir.

Kadîmî, sûr-nâmesini yahut sûr-nâmeye dair manzumeleri daha çok kendisi hakkında yazılmıştır. İntizâmî'nin eserinin saray tarafından yazdırılmasıyla Topkapı Arşivi'nde bulunan bir belgede (TSMA. E. 1065) kitabın ve programın içeriği önceden belirlenmiştir. Bu belge sarayın hem şenliğe hem de onun yazımına ne kadar müdahale ettiğini göstermektedir. İntizâmî'nin bu program üzerinden eserini yazmasını isteyen hamileri (başta Habeşî Mehmed Ağa) eserin yazımını da kontrol altına almışlardır. Diğer yandan tasvirlerin ve şiirlerin seçiminde de yine bu hamilerin başat bir rolü olabilir.

Mensur olarak kaleme alınmış olan İntizâmî *Sûr-nâme*'sinde manzum kısımların bir kısmı şairin kendisine ait iken 72'si 37 farklı şaire aittir. Ferâhî *Sûr-nâme*'sinde ise manzum kısımlar şairin kendisine aittir. Osmanlı müellif ve şairleri tarafından en ayrıntısına kadar ele alınan 1582 şenliği, aynı zamanda yabancı müellif ve seyyahların da eserlerine konu olmuştur. Özellikle Johannes Leunclavius'un, yakın dostu Alman gezgin Nicholas von Haunolth'un notlarından yola çıkarak *Türk Milletinin Tarihi* isimli eserinin Türkçe baskısında şenliğe dair yaklaşık 100 sayfa bilgi vardır. Bunun dışında Reinhold Lubenau *Seyahatnamesi*'nde de şenliğe dair bilgiler bulunmaktadır.

DÖRDÜNCÜ. BÖLÜM

III. MURAD DÖNEMİ EDEBİ KÜLTÜRÜ (TELİF, TERCÜME VE ŞERH ESERLERİ, DÖNEMİN DİĞER MÜELLİFLERİ, ŞAİRLERİ VE RESİMLİ YAZMALAR)

Anadolu sahası Türk edebiyatının başlangıcında yerel beyler şair ve müelliflere hamilik etmiş, onların istekleri doğrultusunda müellifler telif ve tercümeler kaleme almışlardır.[1] Şairlerin sultanlar tarafından himayesi sadece Anadolu sahasında değil Doğu'da İran, Irak, Horasan, Semerkant, Buhara'da da olmuştur. Timur'un oğlu Şahruh (ö. 850/1447)[2] ve sonrasında Hüseyin Baykara birçok şair ve müellifi desteklemiştir. Baykara'nın kültürel ve siyasi destekçisi ise Türk şiirinin zirve isimlerinden Alî Şîr Nevâyî olmuştur.[3] Şair ve müelliflerin başta sultan olmak üzere vezirler ve diğer paşalarla irtibatta olmaları onların kendilerine hami bulmalarını kolaylaştırmıştır. Osmanlılarda XVI. yüzyılın sonuna kadar birçok şair saraya ve bürokratlara maddi açından bağımlı bir şekilde sanatlarını icra etmişlerdir. Bu bağımlılıkta şair ve müelliflerin genellikle ilmiyeye mensup olmalır etkili olmuştur. Mansip isteyen kişiler hamisinin isteği doğrultusunda eser yazmışlardır.

Beylikler döneminde ve Osmanlı'da II. Murad devrinden itibaren özellikle II. Bayezid devrinde ve Kanûnî döneminde geçimini sadece şiir ile sağlayan şairlerin bulunması saray tarafından bu şairlere inâm veya maaş bağlanmasını sağlamıştır.[4] Maaşlı şairlerin varlığının şiirin içeriğini de etkilediği muhakkaktır. Hâliyle haminin

---

[1] Tuba Işınsu Durmuş, **Şair ve Sultan: Osmanlı'da Edebî Himaye**, s. 31-37; Özellikle tıp metinlerinin tercümesi konusunda beylerin yönlendirmesi olmuştur. Bkz. Nuray Demir Öztürk, "Eski Anadolu Türkçesi Tıp Metinlerinin Telif Sebepleri", **İslam Tetkikleri Dergisi**, 2022, C. 13, S. 1. s. 217-233; Aydınoğlulları dönemi yazılı kültüre dair bkz. Sara Nur Yıldız, "Aydınid Court Literature in the Formation of an Islamic Identity in Fourteenth-Century Western Anatolia", **Islamic Literature and Intellectual Life in Fourteenth- and Fifteenth-Century Anatolia**, Edited by A.C.S. Peacock-Sara Nur Yıldız, Würzburg 2016, Ergon Verlag Würzburg in Kommission, pp.197-241.

[2] Şahruh dönemi kültürel hayat için, bkz. Beatrice Forbes Manz, **Timurlu İran'ında İktidar, Siyaset ve Din**, Çev.: Dilek Şendil, İstanbu,Türkiye İş Bankası Yayınları, l 2013.

[3] Baykara meclislerinin ayrıntılı tasviri için, bkz. Vâsıfî, **Bedâyiʿu'l-Vekāyiʿ** (nşr. A. N. Boldyrev), 2 cilt, Moskova 1961 (Tahran 1972).

[4] İsmail E. Erünsal, "Türk Edebiyatı Tarihi'nin Arşiv Kaynakları I: II. Bâyezid Devrine Ait Bir İn'âmât Defteri", **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü, Dergisi**, İstanbul 1970, S. 10-11 (1981), s. 303-342; İsmail E. Erünsal, "Türk Edebiyatı Tarihinin Arşiv Kaynakları II-Kanunî Sultan Süleyman Devrine Ait Bir İn'âmât Defteri", **Osmanlı Araştırmaları: The Journal of Ottoman Studies**, İstanbul 1980, IV (1984), s. 1-17.

ilgisine göre seçilen konularla eserler bazen önceden belirlenmiş çerçevede veya dar kalıplar içerisinde yazılmıştır. Cinânî'nin hikâye derlemesi buna örnek verilebilir.[5]

II. Murad devrinden başlayarak bazı şairlere maaş bağlanması -her ne kadar Kanûnî devrinde Rüstem Paşa sadaretinde maddî destek bir ara kesintiye uğrasa da- geleneği daha sonraları da devam etmiş, II. Selim devrinden itibaren ise bu inâm kaldırılmıştır. Kanûnî devrinin sonlarından başlamak üzere II. Selim devrinden itibaren şairlerin sundukları kasidelere veya eserlere maddî olarak herhangi bir karşılık verildiğine dair elimizdeki harcama defterlerinde çok az kayıt vardır.[6] Muhtemelen bu durumun sebebi kaside veya diğer manzumelerden ziyade yazılan eser ve risalelere karşılık mansıpların, çeşitli maddî karşılıkların (hi'lat, atamalar, görevde yükselme vs.) verilmesidir.[7] Maddî karşılıkların özellikle mansıp yönlü olması âlim-bürokratların bir hami bulmasını kaçınılmaz hâle getirmiştir. Artık saray içi veya dışında kendine bir patron bulan kişi mesleki kariyerinde daha hızlı yükselmeye başlamıştır. III. Murad devrinde ise bir hami bulamayan yahut iktidar sahibi kişiler arasındaki çekişmenin ortasında kalanlar ise hayal kırıklığı ile kariyerini sürdürmeye çalışmışlardır. Gelibolulu Mustafa Âlî bunun en bariz örneğidir.

Bu dönemde sadece sunulan eserlere yönelik inâmlarda değil kültürel ve yazınsal olarak da bir değişimin varlığından sözedebilir. Yazınsal ürünlerde Kanûnî devrinde başlayan nişancıların ve şehnamecilerin Osmanlı tarihi yazma geleneği III. Murad devrinde kurumsal bir hâle gelmiş ve saray tarafından müdahalede bulunulan tarihler yazılmaya başlanmıştır. Saray tarafından yazdırılan eserlerin başında Seyyid Lokman'ın şehnâme serisi gelmektedir.[8]

---

[5] Cinânî, **Bedayiü'l-Âsâr: Giriş, İnceleme, Tıpkıbasım**, Haz.: Osman Ünlü; yayınlayanlar Cemal Kafadar, Gönül Alpay Tekin, Cambridge, Harvard Üniversitesi, 2 cilt, 2009.

[6] II. Selim devrine ait bazı kayıtlar için; "*Mâh-ı mezbûrun fî 24. pâdişâh hazretleri dâme saltanatühû Fener Bağçesi'ne varup bostâncılara bahşiş emr olınup emr-i şerîfleri mûcebince kendü kayığında kürek çeken neferlere iki yüz filori ve yedek kayık kürekçilerine yüz filori ve kafesliye yüz filori ve Bostâncıbaşı'ya yüz filori ve Kethüdâ'ya altmış ve Hâseki'ye kırk ve Acemzâde Pâdişâh hazretlerine dâme sa'adehû iki **kasîde** sunup mezkûr **kasîde**ler mukâbelesine yirmişer filoriden ki cem'ân altı yüz kırk filori olup Güğümbaşı yedinden Odabaşı hazretlerine teslîm. Mezkûr kırk filori kasîdeleri ihrâc iden şâ'irlere virildi. Sikke/Hasene/640*", Osman Yiğit, **Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi 34 Numaralı Filori Defteri (Değerlendirme-Transkripsiyon)**, s. 138.

[7] **A.e.,** s. 457.

[8] Hilal Kazan, "Farklı Açıdan Bir Bakışla Şehnameci Seyyid Lokman'ın Saray İçin Hazırladığı Eserler", **Osmanlı Araştırmaları/The Journal of Ottoman Studies**, 2010, S. 35, s. 117-136,

Hamilik geleneğinde eser sahipleri, çoğunlukla kendi geçimlerini sağlamak adına belirli ölçütlerde eserler ortaya koymaya çalışırlar. Özellikle şiiri kendine geçim aracı olarak gören şairler, çoğu zaman haminin istediği yönde eserler verirler.[9] Padişah ve paşaların ön planda olduğu bu geleneğe XVI. asrın başında âlim-bürokratlar da eklenmiştir.[10] Fatih devrinde sadrazam Mahmud Paşa, II. Beyazıd devrinde Müeyyed-zâde[11], Kanûnî devrinde Pargalı İbrahim Paşa[12], İskender Çelebi[13] hami olarak öne çıkmış kişilerdir. Kanûnî devrinin son yıllarından III. Murad devrinin ilk beş yılına kadar şüphesiz sultan dışında en önemli hami Sokollu Mehmed Paşa'dır.[14] Sokollu Mehmed Paşa'nın müellif/mütercim ve şairleri himaye ederken ona sunulan metinler üzerinden paşanın gücünü ve iktidarı elinde tuttuğu zamanların aşamalarını tespit etmek mümkündür.

Yüzyılın sonuna doğru bu hamilere (padişah, paşalar, beyler ve âlim-bürokratlar) harem ağaları da eklenmiştir. Ağalar ve himayeleri özellikle II. Selim devrinden itibaren daha güçlü hâle gelmiştir. Dârüssaâde, Bâbüssaâde ve diğer ağaların elde ettikleri bu güçleri padişahın ilgisi ve talebi yönünde kullanmışlardır. Hatta III. Murad devrinde bu ağalar hamilik yönünden paşaların önüne geçmiştir.

Müellif veya mütercimlerin sebeb-i teliflerde belirttikleri üzere eser kaleme almaya sebep olan âmiller ya hâtiften gelen bir ses ya bir arkadaş ortamındaki konuşma ya bir arkadaşın ya da devletin çeşitli makamlarında bulunan kişilerin teşvikleridir.[15] Bu oluşum sürecinin en başında yazılacak eserin içeriğinin belirlendiği ve tamamlanan eserin sonuçları üzerinde de karşılıklı görüşler ortaya konduğu tahmin edilebilir. Böylelikle her müellif eserinde bu niyet üzerinden hareket

[9] Özellikler II. Bayezid ve Kanûnî dönemi inamat defterleri bu konuda en önemli verileri barındırmaktadır. Bkz. Mustafa Açıkgöz, **2. Beyazid Devri İn'amat Defteri (Muharrem-Zil-hicce 910/Haziran-Mayıs 1504-1505**, İstanbul, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1996.

[10] Halil İnalcık, **Şair ve Patron: Patrimonyal Devlet ve Sanat Üzerinde Sosyolojik Bir İnceleme**, Ankara, Doğu Batı Yayınları, 2003; Tuba Işınsu Durmuş, **Tutsan Elini Ben Fakirin: Osmanlı Edebiyatında Hamilik Geleneği**, İstanbul, Doğan Kitap, 2009; Tuba Işınsu Durmuş, **Şair ve Sultan: Osmanlı'da Edebî Himaye**, Muhit Yayınları, İstanbul, Şubat 2021.

[11] Murat Ali Karavelioğlu, "Kazasker Müeyyedzade Abdurrahman Çelebi'nin Edebî Muhiti", **Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi,** Aralık 2020/Yıl 22, S. 44, s. 273-306.

[12] Esma Tezcan, **Pargalı İbrahim Paşa Çevresindeki Edebî Yaşam**, Ankara, Bilkent Üniversitesi Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2004.

[13] Ali Yıldırım, "16. Yüzyılda Büyük Bir Devlet Adamı ve Edebiyat Hamisi Defterdar İskender Çelebi", **FÜ, Sosyal Bilimler Dergisi**, X/1, Elazığ 2000, s. 217-232.

[14] Sokollu'nun hâmiliği ile ilgili olarak *Vezirler ve Paşalar* bölümünde paşa ile ilgili kısma bakılabilir.

[15] Şeyma Büyükkavas Kuran, "Mesneviden Romana Uzanan Sebeb-i Telif Yolu Üst Kurmacaya mı Çıkar?", **Turkish Studies /Türkoloji Dergisi** 1 (2006), S. 2, s. 172-201.

eder.[16] III. Murad devrinde ise eser telif ve tercümesinde şüphesiz en etkili kişiler sultan ve çevresidir.

İmparatorluk tarihinde Yazar'ın da dikkat çektiği üzere II. Murad ve III. Murad devri telif eserler yanı sıra özellikle tercüme bakımından ayrı bir yere sahiptir.[17] Bu dönemde telif ve tercüme eserlerde belli bir konuda yönelimler vardır. Bu yönelimler sultanın ilgisi doğrultusundadır. III. Murad'ın kitaplara özellikle de resimli kitaplara merakıyla bilinmesi çevresindeki hami ve mahmileri de doğrudan etkilenmiştir. Sultanın kitaplara olan merakı hem kendi devrinde hem de sonraki dönemde yapılan tasvirlere de yansımıştır.[18]

III. Murad döneminde sultan adına yazılmış birçok eser bulunmakta, bu eserler içerisinde de Türkçe yazılmış telif ve tercümelerin büyük bir yekûn tutması döneminde Türkçenin ön plana çıktığını göstermektedir. Tercüme konulu eserlerde başta tasavvufi metinler olmak üzere tarih, edebiyat, coğrafya ve kısmen de tıp metinleri yer almaktadır. Sultanın kendi şiirlerine yazdırdığı şerhlerdeki hamiliği bile onu diğer padişahlardan farklı bir yere konumlandırmaktadır. Döneminde hamilik konusunda sadece sultan yer almamakta saltanatının ilk beş yılı içinde Sokollu Mehmed Paşa ve sonrasında ailesi de bu telif ve tercüme eser hamiliğinde öne çıkmaktadır. Sokollu'nun padişahlar albümü, dönemin resimli yazmalarının çizimlerinde derin etkiler bırakacaktır.[19] Eserlerde doğrudan sultanın emri olmakla birlikte ağırlıklı olarak aracılar vasıtasıyla telif ve tercümeler yapılmıştır. Sarayda bulunan ağalar ve cüceler padişaha sunulacak veya onun adına yazdırılacak eserlerin hamisi konumundadırlar. Hatta bu aracılık kaside sunumlarında bile vardır.[20]

Himaye kültürü, çoğu zaman himaye edilenin çıkarları doğrultusunda olsa da haminin adının kalıcı kılınması veyahut imajının olumlu yönde desteklenmesini de sağlamaktadır. Çift taraflı bir çıkarın söz konusu olduğu durumlarda müellif veya mütercim tarafından ortaya konulan eserde haminin etkisi daha hissedilir boyuttadır.[21] Rumûzî tarafından yazılan *Târîh-i Feth-i Yemen*'e hami Koca Sinan

[16] Hasan Kavruk, **Türkçe Mesnevilerde Sebeb-i Te'lif (Eser Yazma Sebebi)**, Malatya, Özserhat Yayıncılık, 2003.
[17] Sadık Yazar, **Anadolu Sahası Klâsik Türk Edebiyatında Tercüme ve Şerh Geleneği**, s. 207.
[18] *Metâli'ü's-Sa'âde ve Yenâbi'ü's-Siyâde*, Fransa, Paris, Bibliothèque Nationale Sup. Turc. 242, 7b.
[19] Emine Fetvacı, **Sarayın İmgeleri: Osmanlı Sarayı'nın Gözüyle Resimli Tarih**, s. 139-193.
[20] Çevgânî Cüce örneği, bkz. **Süheylî Dîvânı**, Kaside 6.
[21] Osmanlı edebiyatında hâmilik üzerine için bkz. Belkıs Gürsoy, "XV. Yüzyıldan İtibaren İstanbul'daki Edebî Muhitlere Genel Bir Bakış", **Bilig**, II/Yaz '96, s. 188-202; Ersen Ersoy, **XVI.**

Paşa'nın doğrudan dâhil olması buna bir örnektir.[22] Hami kişinin kalem sahibinden daha baskın olması bazı eserlerin içeriklerine de yansımaktadır. Buna en iyi örnek Nev'î tarafından tercüme ve şerh edilen *Keşfü'l-Hicâb min Vechi'l-Kitâb*'ı[23] gösterilebilir. Nev'î'nin metni şerh etmesini isteyen Sultan III. Murad, şerh konusuda Şeyh Şâbân'dan yardım almasını ister ki ancak onun yardımıyla bu işi yapabileceğini dile getirir. Nev'î'nin de şerh ederken sultanın şiirlerini kullanması bahsi geçen dâhil olma durumunun bir yansımasıdır.

Esere bazen doğrudan müdahalelerde bulunulabilirken bazen de müdahaleler belli bir tavsiye niteliğindedir. Doğrudan olan müdahaleler metinlerin içeriklerinde

---

Yüzyıl Kaynaklarına Göre Kütahyalı Şâirler ve Kütahya'da Edebî Muhit, Kütahya: Dumlu Pınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2003; Halil İnalcık, **Has-Bağçede Ayş u Tarab (Nedîmler, Şâîrler, Mutrîbler)**, İstanbul, İş Bankası Kültür Yayınları, 2010; Halil İnalcık, "Osmanlı Medeniyeti ve Saray Patronajı", **Osmanlı Uygarlığı 1**, (ed. H.İnalcık ve G. Renda), Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2003, s. 13-27; Halil İnalcık, **Şâir ve Patron (Patrimonyal Devlet ve Sanat Üzerinde Sosyolojik Bir İnceleme)**, Ankara, Doğu Batı Yayınları, 2003; Halûk İpekten, **Divan Edebiyatında Edebî Muhitler**, İstanbul, MEB Yayınları, 1996; Hatice Aynur, "Cem Şairleri", **İlmi Araştırmalar**, IX, İstanbul 2000, s. 33-43; Hüseyin Albayrak, "XV. Yüzyıl Sonu ve XVI. Yüzyıl Başlarında Trabzon Şehzâde Şehrinde Vali Yavuz Sultân Selîm İle Oluşan Edebî Muhit", **2. Milletlerarası Şehir Tarihi Yazarları Kongresi Bildiriler Kitabı**, Konya, Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2013, s. 462-482; İbrahim Akyol, "Fatih Sultan Mehmet Dönemindeki Edebî Çevreler", **Çankırı Karatekin Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, I/2, 93-122; İskender Ulaş, **Divan Şairinin Yetişmeinde ve Eğitimde Hâmî-Şair ve Usta-Çırak İlişkisi**, Konya, Necmettin Erbakan Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, 2017; Kadir Güler, Kerim Yaşar, "Dîvân Şiirinde Câize (Şâir-Patron-Hâmî İlişkisi) Üzerine Değerlendirmeler-I", **DPÜ, Sosyal Bilimler Dergisi**, XVIII, Ağustos 2007, s. 267-300; Kadir Güler, Kerim Yaşar, "Dîvân Şiirinde Câize (Şâir-Patron-Hâmî İlişkisi) Üzerine Değerlendirmeler-II", **DPÜ, Sosyal Bilimler Dergisi**, XIX, (Aralık 2007), s. 231-270; Kemal Yavuz, "Türk Edebiyatında Şiir ve İlk Şiir Meclisleri", **Türkiyat Mecmuası**, XXIV/4, İstanbul, 2014, s. 129-161; Muhsin Kalkışım, "Osmanlı Devleti'nde Şair ve Yazarları Himaye Kriterleri", **Milli Folklor**, 15(Ankara 2003), s. 105-108; Murat Ali Karavelioğlu, "Şehzade Emir Süleyman Çelebi'nin Edebî Muhiti", **Türk Dünyasının Ulu Çınarı Mertol Tulum Kitabı**, Sivrihisar Belediyesi Kültür Yayınları-4, İstanbul 2017, s. 391-448; Muvaffak Eflatun, "İslam Dünyasında Edebî Çevrelerin Ortaya Çıkışı Bağlamında Bermekî Ailesi ve Klasik Türk Şiirine Yansıması", **21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum**, VII/21, Kış 2018, s. 699-721; Naim Atabağsoy, "Klasik Dönem Osmanlı Şiirinde Patronaj ve Şairin Üretim Süreci İlişkisine Bir Bakış", **Monograf**, 2014/1, s. 84-103; Orhan Kurtoğlu, "Türk Kültürünün Münbit Bir Şehri Olan Diyarbakır'daki Edebî Çevreler ve Hamilik", **SUTAD**, XLIII, Bahar 2018, s. 135-144; Osman Horata, "Cem Şairleri: Bir Kader Birliğinin Anatomisi", **Bilig**, XV, Güz 2000, s. 91-110; Ömer Özkan, "Osmanlı Şiirinde Bir Edebî Muhît Olarak Kefe (Feodosia)" **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, VIII/38, Haziran 2015, s. 295-301; Recep Demir, "XVI. Yüzyıl Şairi Garâmî'nin Edebiyat Çevresi ve Saraya Yaklaşma Gayretleri", **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, VII/33, s. 80-92; Tûbâ Işınsu Durmuş, **Tutsan Elini Ben Fakîrin Osmanlı Edebiyatında Hamilik Geleneği**, Doğan Kitap, Ankara 2009; Nuran Tezcan, "Er Cömerdin Er Nâkesin Ozan Bilir: Divan Edebiyatında Patrona Hitap ve Beklenti", **Ötekilerin Peşinde: Ahmet Yaşar Ocak'a Armağan**, İstanbul, 2015, s. 397-416; Alaattin Aköz-Ahmet Kerim Demireğen, "Osmanlı Tarih Yazımı Patronaj ve Hizip", **Konya, Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi**, Konya 2019, S. 11, s. 129-151.

[22] Bkz. Emine Fetvacı, **Sarayın İmgeleri: Osmanlı Sarayı'nın Gözüyle Resimli Tarih**, s. 273-296.

[23] Serap Telek, **Malkaralı Nev'i Yahya'nın "Keşfü'l-Hicâb min Vechi'l-Kitâb" Adlı Eserinin Metin ve İncelemesi 1a-219b Yaprakları Arası**, İstanbul, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi 2010; Fatma Nur Yürük, **Malkaralı Nev'î Yahyâ'nın "Keşfü'l-Hicâb min Vechi'l-Kitâb" Adlı Fusûsu'l-Hikem Şerhinin Tahkik ve Değerlendirilmesi**, İstanbul, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009.

önemli değişikliklere yol açmaktadır. Bu duruma en iyi örneklerden biri Hâfız-ı Şirâzî'nin *Dîvân*'ının Bosnalı Sûdî tarafından yapılan şerhidir. Hâfız'ın şiirlerinin birçoğunun alt yapısı ve anlamında tasavvufi çağrışımlar ağırlıkta iken Sûdî'nin hamisi Şeyhül-harem Ömer Efendi tasavvuf ağırlıklı olmayan bir şerh istediği için şârih de bu şekilde bir şerh yazmıştır.[24] Bu durum tasavvufi manaya gelecek veya şerh edilebilecek beyitlerin tamamen kısa veya fazlası zikredilmeden şerh edilmesine sebep vermiştir.

Hamiye bağımlı ya da bağımsız müelliflerin yazdıkları metinler arasında farklılıklar vardır. Diğer bir deyişle halkanın (saray-içi) içinde yer alan müellif ile halkanın (saray-dışı) dışındaki müellifin eser yazma tarzları aynı değildir. Hamiye ihtiyaç duymayan müellif yazımda daha rahat ve daha serbestken diğeri zorunluluklar üzerine kurulmuş bir yazım üretir. Bu dönemde sultanı eleştiren kişilerin başında gelen Gelibolulu Âlî'nin ayrıca sultan için övgüler içeren cümleler ve bu minvalde eserler kaleme alması, müellifin artık kendini bir kalıba soktuğunu yani himaye görmeye başladığını göstermesi bakımından ilginç bir örnektir. İleride ayrıntılı olarak değinileceği üzere Âlî, bu hâliyle Osmanlı patronaj kültürünün en belirgin temsilcisi olacaktır. Âlî'de oluşan bu belirgin değişiklik kendisinin övgüyle bahsettiği Bâkî'de de aksini bulur.

Çeşitli vesilelerle kalemiye zümresine dâhil olan müellifler sultana ulaşmak için aracıları –çoğu zaman da Dârüssaâde ve Bâbüssaâde ağalarını- kullanırlar. Harem ağalarının devreye girmesi III. Murad döneminde hami ve aracıların da değişmeye başladığının göstergesidir. Artık sultana ulaşmak için saray dışındaki paşalar yerine saray içindeki ağalara eserler sunulmaya başlanmıştır. Ağaların bu kadar güçlenmesinde hanım sultanlarında etkisi büyüktür. Harem ağalarının hanım sultanlar adına eserler yazdırması bunun en bariz örneğidir. Ağalar böylelikle himaye edecekleri kişileri seçerken hanım sultanların taleplerini de dikkate almışlardır. Tüm bu irtibatlara rağmen bağımsız bir şekilde eser üreten müellif ve mütercimler de vardır. Bu bağımsızlığın verdiği özgüvenle bazı müellifler III. Murad'ı daha sağlığında rahatça eleştirmişlerdir. Buna örnek olarak da şuara tezkiresi sahibi

[24] Sûdî-i Bosnevî, **Şerh-i Dîvân-ı Hâfız: Sûdî'nin Hâfız Dîvânı Şerhi**, Haz.: İbrahim Kaya, İstanbul, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2020, C. 1, s. 277.

Beyânî'nin III. Murad devrine ve özellikle sultanın şahsına getirdiği sert eleştiriler dikkate alınabilir.[25]

III. Murad devrinden önce saraya birçok kaside veya divan sunan şairler ile eser telif ve tercüme eden mütercimler belli bir ihsan karşılığında bunu yapmışlardır. Bu dönemde ise maddî karşılık ağırlıklı olarak özellikle medrese çıkışlılar için mansıba dönüşmüştür.[26] Saraya ait harcama defterinde III. Murad döneminde şair ve müelliflere verilen ihsanlar[27] II. Bayezid ve Kanûnî dönemleri arasında verilen ihsanların yanında çok azdır.

III. Murad devri edebi kültür açısından oldukça zengin bir dönemdir. Bu devirde Türkçe ağırlıklı olmak üzere birçok alanda ilklerin olduğu telif ve tercüme eserler verilmiştir. III. Murad'ın kütüphanesi için de yazılmış telif ve tercüme madalyonlu eserlerin Türkçe ağırlıkta olması dönemin birçok müellif ve mütercimin Türkçe eserler vermesinin nedenlerinden biridir. Bu dönemde Seyyid Lokman (Farsça) ve Cenâbî Mustafa Efendi'nin (Arapça) dışında çoğu müellif tarih konulu eserleri Türkçe kaleme alınmıştır. Aynı durum şerh metinleri açısından da benzerlik göstermektedir. III. Murad'ın bizzat kendisinin emriyle yazılan telif ve tercüme eserlerde Türkçe söyleme gayesi öne çıkar. Sultanın maiyetinde bulunanların onun zevkini okşamak adına Türk diliyle yazdırma gayreti güttüğü söylenebilir. Amerika kıtasıyla ilgili Türkçe ilk kitap *Târîh-i Hind-i Garbî*[28], teknik anlamda el-Cezerî'nin eserinin anonim tercümesi *Tercüme-i Hiyel*[29], Sokollu Mehmed Paşa tarafından Feridun Ahmed Bey'e hazırlatılan *Tevârîh-i Padişâhân-ı Françe*[30], Çin tarihi hakkında Farsçadan Türkçeye tercüme edilen *Kânûn-nâme-i Hıtâ vü Hoten ü Çîn ü Mâçîn* (*Tevârîh-i Pâdişâhân-ı Çin ve Hıtây*)[31] bunlardan birkaçıdır. Sultanın aynı zamanda çevresindeki kişileri de müellif ve mütercimlerin eser ortaya koymaları için teşvik ettiğini görürüz. Takıyüddün'in eser yazması için Hoca Sâdeddin Efendi ile görüştürülmesi, Hasan b. Abdurrahman'ın *Terceme-i Mâ*

[25] Aysun Sungurhan, **Beyânî Tezkiresi (Tezkiretü'ş-Şu'arâ)**, s. 19.
[26] XVI. ve XVII. Yüzyılda ulemanın mansıp için eser yazmalarına dair bkz. Aslı Niyazioğlu, **17. Yüzyıl İstanbul'unda Rüyalar ve Hayatlar**, İstanbul, Doğan Kitap, 2020, s. 45-46.
[27] Osman Yiğit, **Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi 34 Numaralı Filori Defteri (Değerlendirme-Transkripsiyon)**, s. 138.
[28] Beyazıt Genel Kitaplığı 4969.
[29] **Tercüme-i Hiyel: Mekanik Tercümesi: (İnceleme-Çeviri Yazı-Tıpkıbasım)**, Hazırlayanlar: İhsan Fazlıoğlu-Mustafa Koç, İstanbul, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2014.
[30] **Tevârîh-i Padişâhân-ı Françe**, Neşreden: J. L. Bacque-Grammont, Paris, 1997.
[31] Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud Efendi 4941; Leiden University Libraries, ms. Or. 12365.

Lâ Yesa' et-Tabîb Cehluhu[32] isimli tıbba dair eser yazarken yine sultanın hocasına yardım konusunda emir vermesi, kendi şiirlerine şerhler yazdırması onun yazılı kültür içinde merkezi bir noktada olduğunu göstermektedir.

III. Murad saltanatında sultandan sonra ikinci en önemli hami konumunda saray ağaları ardından paşalar yer almaktadır. Bu paşalar seferlerdeki başarılarını yazdırmak için yanlarına kâtipleri de almışlardır. Bazı paşaların kendileri eserler yazdırırken (Koca Sinan Paşa örneği), bazıları ise (Ferhad Paşa, Özdemiroğlu Osman Paşa) saray ağalarının desteği ile yazdırmıştır. Padişahın devletin merkezi olması hasebiyle kaside formatına uygun olarak III. Murad devrinde birçok şair kaside ve cülûsiyeler yazmış veya sunmuştur. Bu dönem şairlerinin bazıları Bâkî, Cinânî, Derzi-zâde Ulvî, Gelibolulu Mustafa Âlî, Nev'î ve Hâşimî) sultanı övmede kalıp ifadeler kullanmıştır.[33] Diğer yandan hem şiirler hem telif ve tercümeler ve hem şerh metinlerinde III. Murad için övgü mahiyetinde iki kavram dikkat çekmektedir. Sultanın bir '*gül*'e benzetilmesi ve âdil bir hükümdar oluşu bu dönem müellif ve şairlerince sıkça tekrarlanır. Özellikle 'gül' ifadesi XVI. yüzyılda neredeyse III. Murad'a has bir benzetme olarak kullanılmıştır.

4.1. III. Murad'a İthaf Edilmiş Telif, Tercüme ve Şerhler

III. Murad'a Manisa'daki sancak beyliğinden itibaren birçok telif ve tercüme eser sunulmuştur. Sunulan bu eserler sultanın etrafında belirli bir edebi muhit oluşturduğunu göstermektedir. En büyük şehzade olması hasebiyle II. Selim'e sunulan eserler ve yazılan şiirlerde Şehzade Murad'ın da ismi anılmıştır. III. Murad tahta çıktığında tebrik amacıyla eserler ve manzumeler yazılmış, saltanatı boyunca hem kendisinin doğrudan desteği hem de saraydaki ağalar aracılığıyla birçok eser telif ve tercüme ettirmesi, döneminde birçok müellifin ortaya çıkmasını da sağlamıştır. Burada önceki dönemlerden farklı olarak saray içindeki ağaların hem hami hem de aracı olmaları III. Murad döneminde himaye kültüründe bir değişiklik olduğunu göstermektedir. Dönemin müelliflerinin de saray içindeki aracılara yönelik

[32] Eserin müellif nüshası için bkz. Selimiye Yazma Eser Ktp. Selimiye 4715.
[33] Deniz Yağcı, **16. Yüzyıl Kasidelerinde Methiye**, Manisa, Celal Bayar Üniversitesi, Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2007, s. 25-26.

tanımları sultanla irtibatları üzerinden olmuş ve ağaları sultana olan yakınlığı (mahrem, mukarrep ifadelerini kullanarak) ile övmüşlerdir.[34]

Bu bölümde III. Murad'a ithaf edilerek onun adının zikredilen telif, tercüme ve şerh eserleri incelenecektir:

4.1.1. Telif Eserler

III. Murad döneminde telif edilen eserlerde sultanın, bazen doğrudan bazen de dolaylı olarak müelliflere eser yazdırma konusunda teşviki olmuştur. Özellikle tarih konulu kitapların çoğunda sultan ve devrin paşalarının dahil olduğu görülmektedir. Sultanın müelliflerle irtibatını bu dönemde saray içinde görevli harem ağaları sağlamıştır. Dârüssaâde Ağası Habeşî Mehmed Ağa tarih konulu eserlere hami ve aracı iken, iç hazinedarbaşı Zeyrek Ağa tasavvuf, Bâbüssaâde Ağası Gazanfer Ağa ise başta tarihi olmak üzere edebi ve teşrifat konulu eserleri himaye etmiştir.[35] Bu üç kişiye ek olarak saray içinde musahip-vezir Doğancı Mehmed Paşa da hem hami hem aracı olarak ön plana çıkmaktadır. Saray dışındaki bürokratlarda ise Sokollu Mehmed Paşa, Koca Sinan Paşa, Özdemiroğlu Osman Paşa, Semiz Ahmed Paşa, Ferhad Paşa ve Hadım Hasan Paşa hami paşalar olarak öne çıkmaktadır.

Telif eserler bölümünde III. Murad'ın adının zikredildiği eserler konularına göre sıralanmıştır.[36] Bu eserler, edebi, tarihi, tasavvufi, coğrafya, siyâset-nâme/ahlâk/nasihat-nâme, dini, firâset/fizyonomi, cifr ve beden ilmi, tabakat ve bilim konulu başlıklar altında tasnif edilmiştir. Eserlerin tespitinde sultanın isminin zikredilmesi dikkate alınmış ve konularına göre tasnif edildikten sonra eserler kendi içinde alfabetik dizilmiştir.[37]

---

[34] *Mukarreb-i pâdişâhî* Dârüssaâde Ağası Habeşî Mehmed Ağa için, *Mahrem-i pâdişâhî* de Bâbüssaâde Ağası Gazanfer Ağa için kullanılan lakaplardır. İç hazinedarbaşı Zeyrek Ağa ve onun yakın adamlarından olan Derviş Ağa (sonrasında paşa) III. Murad devrinde saraydaki diğer hâmiledir.

[35] Konuyla ilgili ayrıntılar için "*Harem Ağaları ve Diğer Ağalar*" başlığına bakılabilir.

[36] Eserlerin konularına göre tasnifinde Saçaklızâde Mehmed Efendi (ö. 1145/1732)'nin *Tertîbü'l-ʿulûm*'u dikkate alınmıştır. Bkz. Saçaklızâde (eş-Şeyh Muhammed b. Ebî Bekr el-Marʿâşî), **Tertîbü'l-Ulûm**, Çev.: Zekeriya Pak, M. Akif Özdoğan, Kahramanmaraş, Ukde Kitaplığı, 2009; Yasin Apaydın, "Saçaklızâde Mehmed Efendi'nin (v. 1145/1732) İlimlere Bakışı: Tertîbü'l-'Ulûm Bağlamında Bir İnceleme", **Bilimname**, Yıl 2018, S. 36, s. 189 – 212.

[37] III. Murad adına telif edilmiş eserlerden olan İntizâmî'nin *Sûr-nâme-i Hümâyûn*'u, Ferâhî'nin *Sûrnâmesi* ve Gelibolulu Âlî'nin *Câmi'u'l-Buhûr der-Mecâlis-i Sûr*'u 1582 Şenliği ile ilgili bölümde işlendiği için burada ayrıca ele alınmadı.

4.1.1.1. Edebi (Aşk Mesnevileri, Mensur Hikayeler) Eserler

4.1.1.1.1. *Bedâyi'ü'l-Âsâr* (999/1591)

Cinânî tarafından III. Murad'ın isteği üzerine, muhtemelen Gazanfer Ağa aracılığıyla kaleme alınmış olan *Bedâyi'ü'l-Âsâr,* Arap ve İran menşeli hikâyelerin yanı sıra ağırlıklı olarak yerel hikâyeleri barındırmaktadır. Eserin ilk kısmında 79, ikinci kısmında ise *Acibe ve Garibe* başlığı altında yirmi hikâye bulunmaktadır. *Musahibler, Meddahlar ve Hikâyeler* bölümünde bahsedildiği üzere bu eser sultanın '*nâ-şünîde hikâyât*" talebi üzerine yazılmıştır.[38] Cinânî'nin anlatımındaki yerel ve güncel hikâyeler Azmî'nin *Kitâb-ı Hiyel*'indeki gibidir.[39] Müellif özellikle kendisinin kadılık yaptığı Bursa ile ilgili hikâyeleri eserine dâhil etmiştir.[40] Bursa dışında Mısır, Mekke, Rodos, Deşt-i Kıpçak, İskenderiye, Rumeli, Ankara, Edirne, Sakarya ve birçok Osmanlı kenti hikâyelere konu olmuştur. Bu dönemde tarih ve letaif kitaplarından derlenerek oluşturulan toplu hikâye anlatımlarında yerli ve manevi hikâyeler dikkat çeken bir unsurdur. Özellikle III. Murad'ın işitilmemiş hikâyeleri dinleme isteği müellifleri yerli ve bilinmeyen hikâyeleri derlemeye teşvik etmiş olabilir. Diğer yandan hikâyelerde Türkçenin tercih edilmesi sultanın ilgisinin ve beklentisinin bir sonucudur. Cinânî *Bedâyi'ü'l-Âsâr*'ın giriş kısmında eseri yazım sürecine değinirken III. Murad övgüsüne ayrıntılı olarak yer vermemiştir.[41] Şairin Dîvân'ında bu eseri için yazılmış bir tarih bulunmktadır.

> Çün bu dürc içre derc olındı temâm
> Ey Cinânî garâib-i âsâr
>
> Bu 'acebdür ki oldı hem târîh
> Dindi nâmı *Bedâyi'ü'l-Âsâr*[42]

4.1.1.1.2. *Cilâü'l-Kulûb* (1003/1594)

Cinânî'nin 3315 beyitten oluşan didaktik nitelikteki mesnevisi Taşlıcalı Yahya Bey'in *Usul-nâme*'sine nazire olarak kaleme alınmıştır.[43] Gençliğinde

---

Bu dönem telif, tercüme ve şerh metinleri anlatılırken ilk önce eser hakkında bilgiler verilmiş ardından bahsi geçen eserde III. Murad'ın tavsifi ve algılanışı üzerinde durulmuştur.

[38] Eser üzerine yapılan çalışma için bkz. Cinânî, **Bedayiü'l-Âsâr: Giriş, İnceleme, Tıpkıbasım**, Haz.: Osman Ünlü; yayınlayanlar Cemal Kafadar, Gönül Alpay Tekin, Cambridge, Harvard Üniversitesi, 2. c., 2009.

[39] Osman Ünlü, **Azmî Bey Gedusî: Hileler Kitabı**, Ankara, 2019.

[40] Cinânî, **Bedayiü'l-Âsâr: Giriş, İnceleme, Tıpkıbasım**, C. I. s. 105.

[41] Cinânî, **Bedayiü'l-Âsâr: Giriş, İnceleme, Tıpkıbasım**, C. II. s. 3-4.

[42] Cihan Okuyucu, **Cinânî: Hayatı, Eserleri, Divanının Tenkidli Metni**, s. 459, Tarihler 176.

geçirdiği bir hastalıktan sonra adını hayırla yâd edilmesi için ve Ebüssuûd-zâde'nin teşvikiyle *Cilâü'l-Kulûb*'ı Bursa'da yazmaya başlayan şair, eseri İstanbul'da bitirmiş,[44] tamamladıktan sonra şu şekilde tarih düşürmüştür.

Kılup çün kim bu nazm-ı pâki rakam
Ferâgat-ıla âsûde oldı kalem

Virüp anda târîh-i nazma nizâm
Didüm "bu kitâb oldı hâlâ tamâm"

Çün eyler cilâ-y-ile def'-i kürûb
Anun nâmı dindi Cilâü'l-kulûb

Fusûl içre teşrîn-i sânî idi
Şitâ faslınun unfuvânı idi

Zuhûr eyledükde hafî vü celî
Rebîaynun olmışdı hem evveli[45]

Cinânî bu mesnevisini sebeb-i telif kısmından sonra daha önce kaleme aldığı *Riyâzü'l-Cinân*'daki gibi ve *Mahzenü'l-Esrâr* modelini takip ederek yirmi bölüme ayırmış ve bu bölümlere "*ıkd*" ismini vermiştir. Her bir ıkd'da başta hükümdar olmak üzere devrin yöneticilerine öğütler vardır. Bölümlerde sırasıyla hükümdarlar, vezirler, hükümdar hizmetinde olanların nitelikleri, cimrilik, hırs ve tamahın kötülüğü ile kanaatin fazileti, kerem ve cömertliğin methi, yalanın kötülüğü, hilmin fazileti, sabır, kardeşlik ve yardımlaşmaya, "*ıkd*" sözünde durma, yüksek bina yapmanın lüzumsuzluğu, şarabın nehyi, şehvet ve kadına düşkünlüğün telkini, gulamperestliğin çirkinliği, namazı terkin kötü sonuçları, haramın terki, helal kazancın ehemmiyeti, az konuşmanın yararları, ilim, aşk gibi konular anlatılır.

Mesnevisini "*Der Tavsîf-i ta'rîf-i Pâdişâh-ı gîtî-sitân Şehriyâr-ı 'adâlet-kırân es-Sultân Murâd Hân ibnü's-Sultân Selîm Hân 'azze nasruhû*" başlığıyla III. Murad'a ithaf eden Cinânî sultanı Acem şahlarıyla karşılaştırır ve gayet tumturaklı ifadelerle onu över. Sultanın adaletiyle cihan mülkü parlaklık bulmuştur; o adalet ve âdilliğin kaynağıdır:

Şeh-i kâm-kârân-ı gerden-firâz

---

[43] Hasan Kavruk, **Türkçe Mesnevilerde Sebeb-i Te'lif (Eser Yazma Sebebi)**, Malatya, Özserhat Yayıncılık, 2003, s. 282-289.
[44] Eser üzerine yapılan çalışma için bkz. Cinânî, **Cilaü'l-Kulûb: Giriş, İnceleme, Metin, Sözlük**, Haz.: Mustafa Özkan, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1990, s. 34.
[45] **A.e.,** s. 38.

Nîşînende-i taht-ı vâlâ-tırâz

Cem‘-i ‘asr u Dârâb u Dârâ-‘alem
Ser-i ser-firâzân-ı hayl ü haşem

Cihândâr-ı bîdâr-ı ferhunde-rây
Hıdîv-i ‘adû-bend-i kişver-küşây
…
Cihân mülki ‘adliyle revnak-pezîr
Senâ-hânı ser-cümle bernâ vü pîr
…
Muhît-i hüner menba‘-ı ‘adl ü dâd
Şeh-i bahr u ber a‘nî Sultân Murâd[46]

4.1.1.1.3. *Esrâr-ı Hikmet* (1001/1592-93)

III. Murad'ın meddahlarından olan Derviş Hasan Medhî tarafından telif edilen *Esrâr-ı Hikmet* İbn Sina'nın menkıbe ve efsaneler dâhil edilmiş hayatına dair hikâyeleri içerir.[47] Medhî, III. Murad için sade bir dille *Şîr-i Dilîr bâ-Mihr-i Münîr*[48] isimli bir aşk hikâyesi de kaleme almıştır.

Esrâr-ı Hikmet üzerine yapılan çalışmalarda Ziyâeddin Seyyid Yahyâ'nın 1038/1629'da yazdığı aynı konulu *Gencîne-i Hikmet*'inde eserin III. Murad'a sunulduğu ve sultanın "*kâ‘ide-i te'lifden hâric oldugından mâ-‘adâ hikâyâtı nâ-merbût*"[49] diyerek beğenmediği, Medhî'nin de eserin dîbâcesini değiştirerek daha sonra III. Mehmed'e sunduğu kaydı tekrar edilmektedir. Her iki eser aynı konulu olsa da Dikici'nin belirttiği üzere eserler arasında farklılıklar vardır. Ziyâeddin Seyyid Yahyâ ise *Gencîne-i Hikmet*'i Medhî'nin eksiklerini gidermek üzere kaleme almıştır.[50] Diğer yandan *Esrâr-ı Hikmet* hakkında Seyyid Yahyâ'nın *kâ‘ide-i te'lifden hâric* (genel telif kurallarına aykırı) ifadesini kullanması kendi eserinin itibarını arttırmak için olabilir.

---

[46] **A.e.,** s. 57-58.
[47] Ahmet Ateş, "Türk Halk Hikâyelerinde İbn-i Sînâ", **Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi**, C.II, S. 23, Ağustos 1953, s. 739-742; Ahmet Ateş, "Türk Halk Hikâyelerinde İbn-i Sînâ", **Türkiyât Mecmuası**, C. XI, İstanbul 1954, s. 33-40; Ahmet Ateş, "Türk Halk Hikâyelerinde İbn-i Sînâ", **Türkiyât Mecmuası**, C. XII, İstanbul 1955, s. 265-275.
[48] Müjgân Çakır-Hanife Koncu, **XVI. Yüzyıldan Bir Aşk Hikâyesi Medhî'nin Şîr-i Dilîr bâ-Mihr-i Münîr'i**, s. 46-47.
[49] Sengül Özdemir, **Ziyâeddin Seyyid Yahyâ'nın Gencîne-i Hikmet'i (Metin-İnceleme)**, İzmir, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Doktora Tezi, 2011, s. 187.
[50] Eser üzerine yapılan çalışma için bkz. Duygu Dikici, **Derviş Hasan Medhî'nin Esrâr-ı Hikmet'i (Metin-İnceleme)**, İzmir, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2015, s. 72.

Medhî eserini "*Ol hikâyetler ki letâ'if üzeredür. Anları yazdum zîrâ şehriyâr-ı gerdûn-vakâr Sultân Murâd b. Selîm Hân-ı… Ol sâhib-i cûd u sehânun 'unsûr-ı latîfleri letâ'ife mâ'il ve her vechle ma'kûle kâ'il oldugı ecilden bu letâ'if-nâmeye ikdâm ve bu cüz'iye ihtimâm itdüm*."[51] diye belirterek III. Murad'ın iltifatına mazhar olmak için kaleme aldığını söyler, ardından bir manzume daha ekler. Fakat aynı manzumede daha sonra eserin tekrar sunacağı III. Mehmed'e övgüler de vardır. Bu da eserin bazı manzumeler eklenerek daha sonra Sultan III. Mehmed'e sunulduğunu göstermektedir. Eser üzerine yüksek lisans tez çalışması yapan Dikici, manzumede geçen *Mehmed b. Murad* ibaresinden yola çıkarak bu manzumenin III. Murad'a sunulduğunu ifade eder. Hâlbuki burada kast edilen III. Murad'ın oğlu Mehmed'dir.

Gedâ kim âyine sunmışdı şâha
Anun gibi sunasın pâdişâha

Ki sun sultân Mehemmed bin Murâd'a
Murâdı ol virür her nâ-murâda

Bu 'asrun ol-durur şâh-ı cihânı
'Adâlet tahtınun Nûşirevânı

Mehâbet burcınun mihr-i dilîri
Şecâ'at pîşesinün nerre-şîri[52]

4.1.1.1.4. *Gencîne-i Letâ'if* (982/1574)

Mahmud b. Mustafa b. Celâl tarafından kaleme alınan *Gencîne-i Letâ'if* başta İskender olmak üzere farklı hükümdarlara ait kıssadan hisse denebilecek on üç hikâyeden oluşmaktadır. [53] Eserin ilk özelliği III. Murad'ın cülusunu tebrik amacıyla kaleme alınmasıdır. Hatta müellif Farsça kaleme aldığı bir manzumede eserin sultan tarafından kabul görmesini umut eder.

> *Eğer kabul görürse bu ne büyük başarı ve mutluluktur. Senin fakir ve hakir dervişinden bu değersiz hediyeyi kabul et. Bu zavallı fakirin hediyesinin nüktesi senin parlak yaratılışın üzerine ışık saçar.*[54]

III. Murad övgülerinde sıkça karşılaşılan '*gül*'e benzetilmesi ile ilgili tasavvur bu eserde de yer almaktadır. Müseddes tarzında yazılmış bu şiirde sultanın vasıfları

[51] **A.e.,** s. 207-208.
[52] **A.e.,** s. 30
[53] Milli Ktp. 06 Mil Yz FB 554; Ömer Sağlam, **Mahmud bin Mustafa bin Celâl'in Gencine-i Letâ'if Adlı Eseri (Metin-İnceleme)**, İstanbul, Marmara Üniversitesi, Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2011.
[54] Ömer Sağlam, **A.e.,** s. 66.

gül, bahar ve bülbül üzerinden anlatılmıştır. Eserinde ayrıca III. Murad için yazılmış cülus tarihi de bulunmaktadır. Tarih manzumesinde 8 Ramazan 982/22 Aralık 1574 yazılıdır.

Şehen-şâh-ı cihân Sultân Murâd Hân'un cülûsından
Safâlar kesb idüp 'âlem meserret tutdı âfâkı

Sekizinci güni savmun cülûs itdi didüm târîh
Mübârek eyleye Sultân Murâd iclâsını Bâkî[55]

Eserin bir diğer özelliği ise anlatılan hikâyelerden sonra karakterlerin alegorik anlatıma sahip olduğunun yine yazar tarafından belirtilmesi ve kişilerle olayların tasavvufi açıdan yorumlanmasıdır.

4.1.1.1.5. *Hayâl u Yâr*

Lala Mustafa Paşa'nın himaye ettiği müelliflerden olan Vücûdî, Kınalı-zâde Alî Çelebi'nin hizmetinde bulunduktan sonra Ebüssuûd Efendi'nin mülazımı olmuştur. *Risâle-i Gazâ (Gazavât-ı Mustafa Paşa)* isimli eserinde Lala Mustafa Paşa ve Özdemiroğlu Osman Paşa'nın İran seferleri sırasında gösterdikleri yararlılıkları anlatırken hem Kınalı-zâde'den hem de Ebüssuûd Efendi'den övgüyle bahseder.[56] *Hayâl u Yâr* her ne kadar isim olarak bir aşk mesnevisi ise de Hayâl'in tasavvufi anlamda aşk yolculuğunu anlatan ve alegorik unsurları barındıran didaktik bir eserdir.[57] III. Murad'ı eserinde adaletin kaynağı olarak tavsif eden Vücûdî, özellikle adalet kavramını sultan övgüsünde sürekli tekrarlar. Vücûdî, *Hayâl u Yâr*'in bir bölümünde kaleme aldığı bu eserin, sultanın seçkin meclisine bir hediye olduğunu söyler. Sultanı İslam ve İran tarihinin meşhur kişileriyle karşılaştıran şair, padişahı özellikle İran savaşları sırasında Sünnîliğin sancağını çeken kişi olarak nitelendirmiştir.

Niçe şeh pâdişâh-ı rûy-ı zemîn
Hami-i şâh-râh-ı şer'-i mübîn

Reh-ber-i sâlikân-ı râh-ı rüsül
Bil ki kâyim-makâm-ı şâh-ı rüsül

Sâye-i kasr-ı 'adli halka penâh

[55] **A.e.,** s. 66.
[56] İstanbul Araştırmaları Enstitüsü, Ktp. Şevket Rado Yazmaları, 332, 2b-3a.
[57] Eser üzerine yapılan çalışma için bkz. Vücûdî, **Hayâl ü Yâr**, s. 19-24; Berat Açıl, **Klasik Türk Edebiyatında Alegori**, İstanbul, Küre Yayınları, 2018, s. 51-52.

Ki odur 'âlem içre zıllullâh

Ya‘ni Sultân Murâd o menba'-ı dâd
Zikr-i nâmı dehân-ı ´âleme dâd
…
Çeker İslâm sancagın ol şâh
Ser-firâz ide diyelüm Allâh

Şâhlar bendedür cenâbında
Mihr ü meh şemsedür rikâbında

Övgü manzumesinin devamında Şehzade Mehmed’e de dua eden Vücûdî, Acem şahını, sultanın ayağına yüz süren eksik bir köle olarak saymıştır.

Kem kulından emân içün her dem
Yüz süre ayagına şâh-ı ‘Acem

Eyle ‘ömr-i nihâlini her bâr
Gülşen-i dehr içinde ber-hordâr

Ya‘ni şeh-zâde-i cevân-bahtın
Hâris-i mülk ü vâris-i tahtın

Saltanat bûstânınun berini
Ma‘delet bâgınun gül-i terini[58]

4.1.1.1.6. *Hurşîd ü Hâver*

Hamîdî tarafından kaleme alınmış 6570 beyitlik klasik bir aşk mesnevisidir.[59] *Hurşîd ü Hâver*, Maveraünnehr hükümdarı Keyvan Şah’ın oğlu Hâver ile Horasan şehrinin padişahı Müşteri Şah’ın kızı Hurşid Banu arasında geçen aşkı konu edinmektedir.[60] *Hurşîd ü Hâver*’in klasik anlatımıyla Hamîdî’nin başta Firdevsî *Şâh-nâme*’sindeki Zal’ın doğumuyla ilgili anlatı olmak üzere birçok hikâyeden ortak tasvirler kullandığı söylenebilir. *Hurşîd ü Hâver*’in klasik aşk mesnevileri kalıbının dışında bir özelliği kişilerin anlatımında gökyüzü ile ilgili kavramların sıkça kullanılmasıdır.[61] Bu kullanım şekliyle hikâyede karakterler üzerinde alegorik anlatımlar vardır.

[58] **A.e.,** s. 56-61.
[59] Eser üzerine yapılan çalışma için bkz. Fazile Eren Kaya, **Hamîdî-Hurşîd ü Hâver (İnceleme-Metin) I.Cilt**, Ankara, Hacettepe Üniversitesi, Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Doktora Tezi, 2017.
[60] **A.e.,** s. 27.
[61] Fazile Eren Kaya, “Hamîdî’nin Hurşîd ü Hâver Mesnevisinin Cemâlî’nin Mihr ü Mâh ve Şeyhoğlu Mustafa’nın Hurşîd ü Ferahşâd Mesnevileriyle Karşılaştırılması”, **Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi**, 2019, 3 (4), s. 327.

Hamîdî, mesnevisinde III. Murad'ı 325-364 beyitleri arasında mesnevi ve 365-401 beyitleri arasında ise kaside formunda yazılmış birer manzume ile över. III. Murad'ın tahtına oturmasını güneşin sabah vakti doğmasına benzeten şair devam eden satırlarda gökyüzü ile ilgili unsurlar ile kahramanlık çağrıştıran kavramlarla sultanı över. *Hurşîd ü Hâver*'de ayrıca Şeyh Muslihiddin hakkında da methiyeler vardır.

Bu subh-dem ki gürûh-ı melâ'ik-i tayyâr
Serây-ı târum-ı nüzhet-serâda itdi karâr

Salât-ı sayha cemâ'at olup gürûh-ı sürûş
Olur bu günbed-i mînâ-nümây pür-envâr

İdindi sidreyi mahfel felekleri pâye
Okıdı mukri-i kudsî ezânı bülbül-vâr
…
Meh-i sipihr-i cihân âfitâb-i 'âlem-tâb
Şeh-i sitâre-sipâh u hidîv-i 'arş-medâr

Peleng-i kulle-i haşmet hizebr-i vâdi-i ceng
Niheng-i bahr-i vegâ şîr-i mîşe-i peykâr

Ömer-'adâlet ü Osmân-hayâ 'Alî-sîret
Mutî-i dîn-i Muhammed Ebûbekir-ikrâr

Kubâd-ı ma'reke Sultân Murâd-ı Osmânî
Zemîn-karâr sipihr-iktidâr 'arş-vakâr[62]

4.1.1.1.7. *Hüsrev ü Şîrîn* (987/1579)

Âzerî İbrahim Çelebi'nin ikinci mesnevisi olan *Hüsrev ü Şîrîn* ilk mesnevisinden farklı olarak isminden de anlaşıldığı üzere klasik bir *Hüsrev ü Şîrîn* anlatısıdır. Âzerî'nin 1684 beyitlik mesnevisi Şeyhî'nin 6944 beyitlik mesnevisi ile karşılaştırıldığında hem hacim hem de içerik olarak daha küçük ve kısadır. Şeyhî'yi kendine örnek aldığı anlaşılan şair buna rağmen ondan farklı başlıklandırmalara da gitmiştir.[63] Mesnevide besmele, hamdele ve salvele klasik yapısından sonra Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer övgülerine yer verilmiştir. Âzerî mesnevisinin devamında devrin padişahı III. Murad'ı anmış ve uzunca bir övgü manzumesi kaleme almıştır.

[62] Fazile Eren Kaya, **Hamîdî-Hurşîd ü Hâver (İnceleme-Metin) I.Cilt**, s. 161-165.
[63] Ülkü Çetinkaya, "A Husrev ü Şîrîn by Âzerî", **İnternational Journal of Central Asian Studies**, S. 12, 2008, s. 84-101; Ülkü Çetinkaya, "Şiir dilinde sözcük seçimi: Âzerî'nin Husrev ü Şîrîn'inde gömüt örneği", **Türkoloji Dergisi**, C. 19, S. 1, s. 23-32; Eser üzerine yapılan çalışma için bkz. Ülkü Çetinkaya, **Âzerî İbrahim Çelebi Husrev ü Şirin**, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2019, s. 98-109.

Mesnevi başlığı ile verilmiş bu kısımda III. Murad övgülerinde devrin birçok şair ve müellifinin kullandığı ‘âdil sultan’ ifadesini kullanan şair, İran mitolojisindeki kahramanlar ile karşılaştırma yaparak sultanı övmüştür. Sultan, Hz. Peygamber’in şeriatını devam ettirendir, Cemşid vakar, Cem huylu, âdil, sahip-nazar, seçkin yaradılışlı, Hz. Ebubekir gibi hayâlı, Hz. Ali gibi heybetlidir.

Sultân-ı muzaffer ü mü’eyyed
Seccâde-nişîn-i şer‘-i Ahmed

Hem-sâye-i pâye-i Ferîdûn
Evreng-nişîn-i rub‘-ı meskûn

Hurşîd-külâh u mâh-miğfer
Seyyâre-sipâh u âsman-der

Cemşîd-vakâr u Cem-hasâ’il
Sultân-ı cihân Murâd-ı ‘âdil

Sâhib-nazar u güzîde-fıtrat
Bû-bekr-hayâ ‘Alî-mehâbet[64]

Âzerî, sultanı övdükten sonra kendini methetmeye başlar. Kendisini klasik Fars edebiyatının meşhur mesnevi, kaside ve gazel şairleri Nizâmî, Hüsrev-i Dihlevî, Selmân, Zahîr-i Fâryâbî, Câmî, Ümîdî, Hâkânî, Enverî ve Vahîdî ile karşılaştırmıştır. Bu mısraların ardından kendi şairliğini öven Âzerî, III. Murad’ın hamiliğini dilediğini söyler. Kendini akranlarından üstün görerek, sultanın asrında ilme rağbetin olduğunu ve sultana erişmek için bir dayanağa ihtiyaç duyduğunu dile getirir.

Akrânum içinde fâyikam ben
İhsân u ‘atâya lâyıkam ben

‘Asrunda ‘ulûma var ragbet
İtdün fuzelâya çok ri‘âyet

Var ehl-i kemâle i‘tibârun
İhsân u mürüvvet oldı kârun[65]

Cinânî ile yakın irtibatı olduğu bilinen Âzerî’nin aynı zamanda bu dönemde nişancılık yapan kardeşi Mahmud Çelebi sayesinde sultana erişmek istemiş olabilir, fakat sonrasında görev aldığı yer dikkate alındığında şairin bu isteğine pek de

[64] Ülkü Çetinkaya, **Âzerî İbrahim Çelebi Husrev ü Şirin**, s. 145.
[65] **A.e.,** s. 149.

ulaşmadığı anlaşılmaktadır. Çünkü kendisine İstanbul'dan uzak Hama kadılığı verilmiştir. Mesnevisinde de bu durumdan yakınmaktadır.

Niçün degülem ya lutfa mazhar
Manzûr-ı şehen-şeh-i muzaffer
…
Sultân-ı kerem ide keremler
Gerdûna yirüm ola berâber

Ya'nî der-i pâdşâh-ı a'zam
Dergâh-ı şehen-şeh-i mu'azzam

Yüz sürmege ola bana mesned
Topragını kuhl idem mü'ebbed[66]

4.1.1.1.8. *Kitâb-ı Hiyel*

XVI. yüzyıl müelliflerinden Gedizli Azmî tarafından kaleme alınan *Kitâb-ı Hiyel* hile konulu çeşitli hikâyelerden oluşur. Elife Ateş ve Osman Ünlü'nün tespitine göre, iki nüshası bulunan eserin British Library nüshasının iç kapak kısmında yer alan '*Kitâb kimün ez-müellifât-ı Azmî ve be-hatt-ı ûst*' ifadesindeki '*kimün*' kelimesi '*kümük'* diye okunarak yeni bir eserin ortaya çıktığı düşünülmüştür.[67] *Kitab-ı Kümük* isminde başka bir eserden bahsedilmesi bu hatadan kaynaklanmaktadır. Ayrıca aynı nüshanın 1b varağında silinmiş olarak '*Kitâb-ı Hiyel*' yazmaktadır.

Kitâb-i Hiyel'in Topkapı nüshası III. Murad adına, British nüshası Üveys Paşa adına düzenlenmiştir. Eserde başta İskender ve hocası Aristotales'in aralarında geçen hikâyelerle, İslam tarihinden ve Azmî'nin yaşadığı dönemde Osmanlı topraklarındaki hilelerden bahsetmektedir. Özellikle İstanbul, Bursa, Bağdat ve Mısır hikâyelere konu olan şehir ve vilayetlerdir.[68] Fabl türünde hikâyeler de eserin önemli bir kısmını oluşturur. Eser iki babdan oluşmaktadır. İlk babda 21, ikinci babda 62 hikâye bulunmaktadır. Her hikâyenin sonunda müellif tarafından yazılmış kıssadan hisse mahiyetinde kısa manzumeler yer almaktadır. Eserin Topkapı nüshasında

[66] **A.e.,** s. 150.
[67] TSMK. H. 1279; British Library Or. 7836; Şerife Ördek, Volkan Karagözlü, "Murad Çelebi (Azmî)'nin Kitâb-ı Kümük Adlı Eserinin Tanıtılması ve Değerlendirilmesi", **Litera Turca Journal of Turkish Language and Literature**, Volume:1, Issue: 2, 2015, s. 115-126; Elife Ateş, **Gedizli Azmî'nin Kitâb-ı Hiyel'i ve Jung'un Hilebaz Arketipi Üzerinden İncelenmesi (İnceleme-Metin-Diliçi Çeviri)**, İstanbul, İstanbul Medeniyet Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Doktora Tezi, 2020.
[68] Eser üzerine yapılan çalışma için bkz. Osman Ünlü, **Azmî Bey Gedusî: Hileler Kitabı**, Ankara, 2019, s. 31-32.

sultan övülürken, British Library nüshasında ise bu övgü bulunmamaktadır. Topkapı nüshasında yer alan aşağıdaki ifadeler eserin telif sebebini ve sultan övgüsünü içerir. Müellif, sultanı keramet sahibi, Hakk'ın velisi, velayet ülkesinin hükümdarı olarak tavsif etmiştir:

Odur her pâymâlün dest-gîri
Sa'âdet burcınun mihr-i münîri

Sehâ meydânınun çâpük-süvârı
Semend-i 'izz ü devlet şehriyârı

Şeh-i 'âdil-dil ü sâhib-kerâmet
Veliyy-i Hakk ü vâlî-i velâyet

Çerâğ-efrûz-ı nüzhetgâh-ı İslâm
Hezîmet-sâz-ı a'dâ-yı bed-encâm

Cemî'-i âl-i 'Osmânun güzîni
Hayâda hazret-i 'Osmân karîni[69]

Bu manzumenin ardından Azmî, eserinin ibret verici hikâyelerden oluştuğunu ve mütalaa edenlerin bunlardan yararlanmasını istemektedir. Zaten eserin telif sebebi de müellifin kendi isminin kalıcı olmasını istemesidir. Eserin Topkapı nüshasında ikinci hikâyenin derkenarında "*bu kitâb beyâz olup ve dîbâcesi Üveys Paşa nâmına döndürülüp ana virilmişdür. Beyâz olınan kitaba evvel bu kitâb yazıldı. 'İbret-nümâ hikâyelerdendür*" ifadesi yer almakta ve sultandan sonra eserin dibacesinin değiştirilerek Üveys Paşa için kopyalandığı veya uyarlandığını belirtilmektedir.[70] *Beyaz* ifadesi ayrıca Topkapı nüshasının ikinci nüsha olduğunu British Library nüshasının müsvedde olduğunu da gösterir. Fakat eserde ve bu nüshada Üveys Paşa'ya dair herhangi bir övgü bulunmamaktadır. Dîbâcenin değiştirilmesi nüsha bazlı himayenin bir örneği olabilir.

4.1.1.1.9. *Mâcerâ-yı Mâh* (975/1567-68)

Ûdî tarafından kaleme alınan *Mâcerâ-yı Mâh*, *Mihr ü Mâh* tarzındaki klasik aşk mesnevisi olup 1270 beyitten oluşmaktadır.[71] Ûdî'nin III. Murad ile irtibatı

[69] **A.e.,** s. 49.
[70] **A.e.,** s. 110.
[71] Milli Ktp. A 2770; Müjgan Cunbur, "Ûdî ve Macerâ-yı Mâh Adlı Eseri", **Erdem**, 1985, C.1, S. 1, 187-198; Eser üzerine yapılan çalışma için bkz. Ûdî, **Mâcerâ-yı Mâh**, Haz.: Fatma Sabiha Kutlar Oğuz, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, E-Kitap, 2017. https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55871, macera-yi-mahpdf.pdf?0 (Erişim Tarihi: 14.12.2020); Mustafa

Akşehir'deki sancak beyliği dönemine uzanmaktadır. İlk önce II. Selim'in himayesinde iken bilinmeyen bir sebepten dolayı gözden düşmüştür. Sonrasında Mısır'a giden ve belli bir süre burada kalan Ûdî, ardından II. Selim'in emriyle Manisa'ya geri dönmüştür. II. Selim'in musahibi Celal Bey ile görüştükten sonra sultanın rızasını da alarak Şehzade Murad'a intisap etmiştir.

Vire ben bendeyi şeh-zâdesine
Yeni kul eyleye âzâdesine

Beni kul eyleyüp irgür murâda
Ki ya'nî hazret-i Sultân Murâda[72]

Bir aşk mesnevisi olan *Mâcerâ-yı Mâh* şairin kendi hayatıyla paralellik göstermekte, gezdiği yerler ve yaşadığı olaylara dair kesintiler içermektedir. *Mâcerâ-yı Mâh*'ın hikâyesi mekân olarak özellikle Mısır (Kahire)'de geçmektedir. Eserin tarihsel olarak bir önemi de Şehzade Selim ve Bayezid arasında gerçekleşen Konya ovası savaşına değinmesidir.[73] Hikâyenin kahramanı olan Âşık, Kahire'de iken sultanın emriyle gelip savaşa katılmak için kentten ayrılmıştır. Şair, II. Selim meclisinde sazendelik yaptığı için mesnevide özellikle musiki terimlerini kullanılması dikkat çekicidir.[74] Mesnevide II. Selim ve musahip Celal Bey için de övgüler vardır.

4.1.1.1.10. *Mihr ü Mâh* (986/1578-1579)

Zarîfî'nin 1213 beyitlik klasik aşk mesnevisi olan *Mihr ü Mâh* 986/1578-1579'da III. Murad'a sunulmak üzere kaleme alınmıştır.[75] Nizâmî'yi örnek alarak hamse sahibi olmayı isteyen Zarîfî'nin bu eseri tasarlanan hamsenin ilk mesnevisi olmalıdır. Mesnevide Mâh, Hilâl isimli bir Müslüman hükümdarın oğlu, Mihr ise Pervîn adlı gayrimüslim bir hükümdarın kızıdır. Karakterlerin farklı dinlerde olması

Kıraç, **Ûdi'nin Macera-yı Mah Mesnevîsi (İnceleme-Metin)**, Konya, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eski Türk Edebiyatı, Yüksek Lisans Tezi, 2006.

[72] Ûdî, **Mâcerâ-yı Mâh**, s. 159.

[73] 539.-899.-900.-939.-975.-987. ve 989. Beyitleri, Mustafa Kıraç, **Ûdi'nin Macera-yı Mah Mesnevîsi (İnceleme-Metin)**, s. 17.

[74] **A.e.,** s. 32-33.

[75] İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. TY 673/2; Ahmet İçli, "Zarîfî'nin Mihr ü Mâh'ının Nüshalarının Tanıtımı ve Nüshalar Üzerinde Bazı Değerlendirmeler", **Zeitschrift für die Welt der Türken Journal of World of Turks**, Vol. 6, No. 2 (2014), s. 227-243; Eser üzerine yapılan çalışma için bkz. Vedat Nuri Turhan, **Zarîfî ve Mihr ü Mah Mesnevisinin Tenkidli Metni İle İncelemesi**, Erzurum, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 1995.

klasik aşk mesnevi anlatılarıyla örtüşmektedir.[76] Birbirini seven iki gencin kavuşmak için mücadele etmeleri ve sonunda evlenmeleriyle biten mesnevide Zarîfî ayrıca karakterler üzerinden Müslüman ve gayrimüslim kişilerin vasıflarını da verir. Müslüman kişi iman ve ihlas sahibi, doğru, dürüst ve yiğit iken gayrimüslim tam tersi sahtekâr, kalleş ve utanmazdır. Zarîfî mesnevisinde III. Murad övgüsüne "*Der na't-ı Sultân Murâd Hân İbn Sultân Selîm Hân*" başlığı altında 18 beyitlik bir manzumede yer vermiştir. Şair özellikle sultanın adaletli ve âdil olma sıfatları üzerinde durmuştur.

N'ola küllî söyünse zulm nârı
Ki âb-ı 'adli bahr ü berde cârî

Virelden tabl-ı 'adli dehre âvâz
Havâya kimse uymaz meger sâz

Hudâ kıldı çün anı husrev-i dîn
Revâdur itse dâ'im 'adl-i şîrîn[77]

Bu övgünün ardından yine 19 beyitlik bir övgü kasidesi yer alır. Kasidede III. Murad'ın yine adaletli olması üzerinde duran şair mübalağalı methiyelerde bulunur.

Ey şehriyâr-ı heft akâlîm ü kâmkâr
Bin var kulun ki her biri bir ilde tâcdâr

Mihrün tapuna itmek içün 'arz âfitâb
Her gün kılur yolunda yüzin zerre-veş gubâr
…
Şâhân-ı dehr içinde şu sultân ki sensin
Eyler gulâmun olmagıla şehler iftihâr
…
Sâyende hoş geçirse n'ola halk-ı kâ'inât
Sen âfitâba çünki dinür zıll-ı Kird-gâr

İsm-i şerîfün olmasa sîm ü zer üzre nakş
Olmazlar idi böyle cihân içre nâmdâr
…
'Adlünde bâg-ı dehrde yok bir figân ider
İllâ ki bülbül-i dil-i 'uşşâkla hezâr[78]

[76] Berat Açıl, **Klasik Türk Edebiyatında Alegori**, s. 67.
[77] Vedat Nuri Turhan, **Zarîfî ve Mihr ü Mah Mesnevisinin Tenkidli Metni İle İncelemesi**, s. 88-89.
[78] **A.e.,** s. 90-91.

4.1.1.1.11. *Riyâzü'l-Cinân* (986/1578)

Cinânî tarafından III. Murad'ın doğrudan isteği üzerine Nizâmî'nin *Mahzenü'l-Esrâr* isimli mesnevisine nazire olarak kaleme alınmıştır.[79] Siyasi ve didaktik özellikte olan mesnevide ayrıca çağdaşı bazı şairlere (Lâmi'î, Âzerî İbrahim Çelebi, Rahmî, Celîlî) dair bilgiler de yer almaktadır.[80] Cinânî, 57 fasıl olan eserinde ilk yedi fasılda besmele, hamdele ve salvele, ardından Nizâmî, Nevâyî gibi aynı türde mesnevi yazanlara değinir. Eserin 10. faslı Sultan'a ayrılmıştır. Devam eden kısımlar ise yirmi ravza ve yirmi destan başlığı altında verilmiştir. Cinânî eserini bitirdikten sonra hocasının oğlu Azerî İbrahim Çelebi'ye sunmuştur. Şair, mesnevisinde III. Murad'ı İslam tarihinden ve İran mitolojisindeki şahlarla birlikte anarak över. Padişah, temkin sahibi, feleğin hükümdarı, memleketler açan, Hz. Ömer meşrebinde âdil, Hz. Osman gibi hayâ sahibidir. Onun ismini kim yâd etse hemen muradına erer ve o denizlerin, karaların sultanı olduğu için bütün cihan baştanbaşa isteğine kavuşmuştur. Haramiler ve hırsızlar onun döneminde artık kimseye zarar veremez hâle gelmişlerdir:

Ey şeh-i meh-peyker ü cevzâ-kemer
Dâver-i Dârâ-der ü Cemşîd-fer

Sâhib-i temkîn ü Hudâvend-rây
Husrev-i gerdûn u memâlik-güşây

Server-i serdâr-ı sipihr-imtidâr
Mîr-i 'Ömer-meşreb ü 'Osmân-tebâr

Sensin o kim nâmunı kim kılsa yâd
Ol dem olur vâsıl-ı asl-ı murâd

Sen olıcak pâdişeh-i bahr u ber
Buldı murâdını cihân ser-te-ser
…
Düzd ü harâmi ki ezel 'âdeti
Gârete sarf ėtmek idi kudreti

Eylemeyüp kimseye şimdi kemin
Havf-i siyâsetden olupdur emin[81]

[79] Eserin neşri için bkz. Cinânî, **Riyazu'l-Cinân**, Haz.: Mahmut Şarlı, Ankara, Türk Dil Kurumu, 2017.
[80] **A.e.,** s. 401-402.
[81] **A.e.,** s. 180-181, 184.

4.1.1.1.12. *Şîr-i Dilîr bâ-Mihr-i Münîr*

III. Murad dönemi saray meddahlarından olan Derviş Medhî tarafından kaleme alınan mesnevidir. Medhî bu eser dışında III. Murad adına birçok eser telif etmiş ve manzumeler yazmıştır. Eser, içerisinde olağanüstü anlatımların hâkim olduğu, resimden âşık olmak motifinin yer aldığı, sonucunun mutluluk ile bitmesi ve kişi kadrolarının isimlerinin kişilerin karakterleri ile ilgili bilgiler vermesi ile genel aşk mesnevi kalıplarıyla yazılmıştır.[82] Nesir şeklinde yazılmış olan eserin içerisinde farklı kalıp ve türlerde manzumeler de bulunmaktadır. Bu manzumeler Medhî tarafından kaleme alınmıştır. Medhî mesnevisinde III. Murad'ı âdil sultan olarak tavsif ederken aynı zamanda, Allah'ın yeryüzündeki gölgesi, şarka ve garba askerler süren, Mısır ve Şam'ın hâkimi olarak över.

Şâh-ı cihân-hân-ı 'adalet-nişân
Tâc-dih-i tâc-verân-ı cihân

Nûr-ı cemâliyle müşerref zemîn
Küngüre-i kasrı çü çarh-ı berîn
…..
Şimdi cihân içre budur muhterem
Bahr-ı 'atâ menba'ı-lutf u kerem

Feth ü zafer oldı anun rehberi
Mihr-i münîr olsa n'ola ahteri

Şarka salar tîgını tâ garbdan
Garba irer sıyt u sadâ şarkdan

Şâh-ı felek-mertebe zıll-ı İlâh
Sâyesidür halk-ı cihâna penâh

Zîr-i nigîninden olup Mısr u Şâm
Hükmi ile tutdı memâlik nizâm

Çarh-ı berîn üzre meh-i âsumân
Pertev-i 'adlinden olupdur nişân

Böyle gerek şâh-ı 'adâlet-pezîr
Hilm ü hayâ birle dahı bî-nazîr

Oldı anun nâm-ı şerîfi Murâd

[82] Süleymaniye Ktp. Nuruosmaniye 4285; Konya Bölge Yazma Eserler Ktp. 15Hk 659; Eser üzerine yapılan çalışma için bkz. Müjgân Çakır-Hanife Koncu, **XVI. Yüzyıldan Bir Aşk Hikâyesi Medhî'nin Şîr-i Dilîr bâ-Mihr-i Münîr'i**, İstanbul, Kesit Yayınları, 2010.

Eylemesün anı Hudâ nâ-murâd[83]

4.1.1.1.13. *Tuhfetü'l-Uşşâk* (969/1562)

Tuhfetü'l-Uşşâk, Gelibolulu Mustafa Âlî'nin *Mihr ü Mâh*'tan sonra yazdığı ve en hacimli ikinci mesnevisidir. 3034 beyitlik eser, yirmi makale, yirmi hikâye ve yirmi münacattan oluşur. Makale kısmında anlatılacak konuya giriş, hikâye kısmında ise asıl konu anlatılır ve münacat kısmında da eserdeki karakterlerin Allah'a yakarışına yer verilir. Bu tasnif ile eser Nizâmî'nin *Mahzenü'l-Esrâr*'ı örnek alınarak yazılmıştır. Eserdeki bazı hikâyeler Mustafa Âlî'nin döneminden önce ve döneminde yazılmış hikâyelerle benzerlik taşımaktadır.[84] Makale başlığı altında verilen konular sırasıyla şöyledir: Hakikî aşk, mecazî aşk, Allah'ın bağışlayıcılığı, aşkın zorlukları, aşkın iradî değil zarurî olduğu, aşk menzilini aşmak isteyenin bir mürşide bağlanma gerekliliği, hakiki aşka ulaşmak için yapılması gerekenler, âşığın ne kadar ağlarsa aşkının o kadar artacağı ve pek çok isteği olan aşığın bu isteklere ermesi için ömrünün yetmeyeceği, maşukun âşıktan haberdar olması, aşkın gerekleri, âşıkta kanaatin yokluğu, aşığın sabretmesinin gerekliliği, âşıkların dualarının kabul olup olmayacağı, maşukun âşığa iltifat etmesi, âşık ve maşukun vücudunun bir olduğu, âşığın maşuka tâbi olması, ayrılık derdi, hasetçilerin ayıplanması, kavuşmanın sevinci ve aşkın son bulması.[85] *Tuhfetü'l-Uşşâk*, III. Murad Manisa'da sancak beyi iken yazılmıştır. Bu yüzden eserde hem Kanûnî Sultan Süleyman'a hem Sultan II. Selim'e hem de III. Murad'a övgü vardır. Mustafa Âlî, Kütahya'da iki ayda yazdığı *Tuhfetü'l-Uşşâk*'ı 969/1562'de tamamlamış ve bir de tarih düşürmüştür.

Hayl-i kerrûba ne lâzım tevbîh
Didiler "'âşıka tuhfe" târîh

Mustafa Âlî, *Tuhfetü'l-Uşşâk*'ta Sultan Süleymân'ı bir denize, II. Selim'i sadefe Şehzade (III.) Murad'ı da sadef içindeki inciye benzetir

Ya'nî kim hazret-i Sultân Murâd
Ola âsîb-i cihândan âzâd

Fi'l-mesel şâh-ı Süleymân-ı zamân
Oldı bir bahr gibi bî-pâyân

Sâfdur âyine-i idrâki

[83] **A.e.,** s. 46-47.
[84] Eser üzerine yapılan çalışma için bkz. Gelibolulu Mustafa Âlî, **Tuhfetü'l-Uşşâk**, s. 97-102.
[85] **A.e.,** s. 82-90.

Kimseden katrece yokdur bâkî

Bir sadefdür ana sultân Selîm
Dâ'imâ oldı derûnında mukîm

Gûş urur maʿrifet-i Yezdân'a
Tapşurur kendini ol ummâna

Dürr-i yek-tâ ana sultân-ı Murâd
Kanı bir ancılayın ferruh-zâd[86]

4.1.1.1.14. *Yûsuf u Züleyhâ* (994/1586)

Muhammed b. İbrahim tarafından mensur olarak kaleme alınmış bir *Yûsuf u Züleyhâ* hikâyesidir. Muhammed b. İbrahim kendinden önce Kemal Paşa-zâde, Hamdullah Hamdî, Taşlıcalı Yahya ve Çakerî'nin Türkçe aynı konulu eserler yazdığını fakat bunların hepsi manzum olduğu için nesirde bu konuda eser bulunmadığını söyler. Muhammed b. İbrahim *Yûsuf u Züleyhâ* hikâyesini Türkçe olarak kaleme almasının gerekçelerini de eserinde belirtir.[87] Aynı konuda daha önce Türkçe olarak yazılmış başarılı birçok eser olmasına rağmen müellif bu hikâye konusunda Türkçe söyleyişin tatlılık ve zarafetten uzak olduğunu belirtilmiştir. Hatta Türkçenin kalem erbabı tarafından belagat ve fesahatten uzak sayıldığını, kusurlu görüldüğünü söyler. Buna rağmen kendisinin daha fasih söylemeye çalıştığını belirtir ki kendisine eser yazmak için bir dayanak oluşturmaya çalışır. Eser mensur olmasına rağmen manzum kısımlar da oldukça fazladır. Eserdeki manzumelerin 56'sı Kemalpaşa-zâde'ye, 49'u Yahyâ Bey'e, 14'ü Hamdî'ye, 3'ü Fuzûlî'ye, 3'ü Lâmiî'ye aittir. Geriye kalan 72 manzumeden kesin olarak tespit edilebilen ikisi Muhammed b. İbrahim'e aittir.[88] Müellif III. Murad'ı on ikinci Osmanlı sultanı olarak eserinin hem mensur hem de manzum kısmında över.

Ey penâh-ı mülk ü devlet nâsır-ı şer'-i mübîn
Şehryâr-ı rub'-ı meskûn husrev-i rûy-ı zemîn

Bulsa devrânunda revnak tan mı şer'-i Mustafâ
Zâtunı rahmet yaratdı halka Rabbü'l-'âlemîn

Sâbit oldukça zemîn devr itdügince âsmân

[86] **A.e.,** s. 164.
[87] Eser üzerine yapılan doktora tez çalışması için bkz. Mehmet Şahin, **Eski Türk edebiyatında Mensur Yûsuf u Züleyhâ hikâyeleri ve Muhammed B. İbrahim'in Yûsuf u Züleyhâ'sı**, Ankara, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Doktora Tezi, 2015, s. 72.
[88] **A.e.,** s. 123.

Ola tapun şehryâr-ı devlet ü sultân-ı dîn[89]

4.1.1.2. Tarih Konulu Eserler

4.1.2.1.1. *ʿAylemü'z-Zâhir fî Ahvâli'l-Evâʾil ve'l-Evâhir* (996/1587)

Cenâbî Mustafa Efendi tarafından Arapça kaleme alınan ve daha çok *Cenâbî Tarihi* olarak bilinen eser 996/1587'de tamamlanarak III. Murad'a ithaf edilmiştir.[90] Eser dünya tarihi olmakla birlikte sultana sunulduğu tarihe kadarki İslam devletlerini ve Osmanlı devletini anlatır. Müellif eserini daha sonra sultanın isteği üzerine *Nihâyetü'l-merâm* ismiyle Arapça muhtasar hâle getirerek bu muhtasarı *Dürr-i Meknûn* veya *Gülşen-i Tevârîh*[91] adıyla yine III. Murad adına tercüme etmiştir. *el-ʿAylemü'z-Zâhir* 66 bab olarak tertip edilmiştir. Bu bablarda sırasıyla; Hz. Âdem'in yaratılmasından itibaren Peygamber kıssaları, Fars, Yunan, İsrailoğulları, Rum, Mısır, Ad ve Yemen kavimleri, İslamiyet'ten önceki Arap kavimleri, Hz. Peygamber'in hayatı, Hülefâ-i Râşidîn, Emevîler, Abbasîler, Fatimîler ve 996/1587-88'e kadar hüküm süren İslam devletleri anlatılmaktadır.

el-ʿAylemü'z-Zâhir yazıldıktan sonra birçok kez istinsah edilmiştir (17 nüsha).[92] Bu istinsahların bazıları dönemin paşaları için hazırlanması (Damat İbrahim Paşa)[93], III. Murad döneminde sıkça görülen nüsha bazlı hamiliği

---

[89] **A.e.,** s. 270-271.

[90] Süleymaniye Ktp. Yenicami, 831 (Müellif nüshası), Süleymaniye Ktp. Fazıl Ahmed Paşa, 1031-1032; Eser üzerine yapılan çalışma için bkz. Mehmet Canatar, **Müverrih Cenabi Mustafa Efendi ve Cenabi Tarihi**, Ankara, Ankara Üniversitesi, İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Ankara 1993; Mehmet Canatar, "Cenâbî Mustafa Efendi", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, https://islamansiklopedisi.org.tr/cenabi-mustafa-efendi (21.12.2021); Mehmet Canatar, "Cenâbî Mustafa Efendi: Hayatı, Eseri ve Tarih Görüşü", **Akademik Araştırmalar Dergisi**, 2/4-5 (2000), s. 259-289; Muharrem Kesik, **Cenâbî Mustafa Efendi'nin el-ʿAylemü'z-zahir fi ahvali'l-evail ve'l-evahir Adlı Eserinin Anadolu Selçukluları İle İlgili Kısmının Tenkidli Metin Neşri**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 1994; Erol Uğurlu, **Cenâbî Mustafa Efendi'nin el-ʿAylemü'z-Zahir fi Ahvali'l-Evail ve'l-Evahir Adlı Eserinin Ön Asya Kısmının Tenkitli Metin Neşri**, Sakarya, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2004; Mehmet Alper Cantimer, **Cenâbî Mustafa Efendi'nin el-ʿAylemü'z-zahir fi ahvali'l-evail ve'levahir Adlı Eserinin Ön Asya Kısmının Tenkitli Metin Neşri**, Sakarya, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya 2011.

[91] TSMK. R. 1136; Halil İbrahim Topal, **Cenâbî Mustafa Efendi: Dürr-i Meknûn ve Sırr-ı Masûn (İnceleme ve Çeviri Metin vr:1b-107a)**, İstanbul, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Ortaçağ Tarihi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2018; Tuba İşçimen, **Cenâbî Mustafa'nın Dürr-i Meknûn'unda İlk Dönem İslâm Tarihi**, İstanbul, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Tarih Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2019.

[92] Mehmet Canatar, **Müverrih Cenabi Mustafa Efendi ve Cenabi Tarihi**, s. 58-67; Tuba İşçimen, **Cenâbî Mustafa'nın Dürr-i Meknûn'unda ilk dönem İslâm tarihi**, s. 16-23.

[93] Süleymaniye Ktp. Fazıl Ahmed Paşa 1031, 3a; Süleymaniye Ktp. Nuruosmaniye, 3099, 2a.

göstermektedir. Cenâbî Mustafa Efendi, *el-ʿAylemü'z-Zâhir*'i ithaf ettiği III. Murad'ı "*karaların ve denizlerin sultanı, Haremeyn'in hizmetçisi, kalem ve kılıç sahibi, ümmetin koruyucusu, Ceyhun nehrinden garbın en uzak noktasına kadar olan topraklara hâkim olan hükümdar, mücahid ve gazi, ebu'l-feth*" diye metheder.[94]

Cenâbî Mustafa Efendi, eserinde III. Murad ile ilgili ayrıntılı bilgiler de verir. Cenâbî, sultanın üç dilde şiir yazdığını, tasavvufta üst mertebeye ulaştığını ve din yolunda cihat ettiğini söyler.

> *953 senesinde doğmuştur. Doğum tarihi hisâb-ı cümele göre (bir tür ebced hesabı) "en hayırlı soy" saatidir (hayru'n-neseb). Hücre-i saadette yetişmiştir. Tahsil amaçlı ilimle meşgul olmuş, üstün başarı göstermiş ve kendinden önceki çoğu büyük kimselere bu konuda fark atmıştır. Arapça, Türkçe ve Farsça yazmış ve bu dillerde şiir nazmetmiştir. Tasavvuf ile ilgilenip tekâmül seviyesine ulaşmıştır. Kendisinden günah sâdır olmamıştır; aksine her daim zahiri ve batını kitaplarla ilgilenip namaz ve oruca devam devam etmiş ve reayanın iş ve idaresiyle meşgul olmuştur.*[95]

4.1.2.1.2. *Cihâd-nâme*

Kanûnî devri meşhur kaptan-ı deryası Barbaros Hayrettin Paşa'nın hayatını anlatan *Cihâd-nâme*, daha önce Kanûnî'nin isteği üzerine Seyyid Muradî tarafından kaleme alınan *Gazavât-ı Hayrettin Paşa*[96] adlı eserinden hareketle yeniden yazılmıştır.[97] Ağırlıklı olarak mensur yazılmış eserde manzum parçalar da bulunmaktadır. *Cihâd-nâme* müellifi Sâfî Mustafa Efendi, I. Ahmed'in imamı olması aynı zamanda sultanın hususî hayatına dair harem ağalarından aldığı bilgilerle yazdığı *Zübdetü't-Tevârîh*'in[98] de müellifidir. Eserin sebeb-i telif kısmında III. Murad'ı Allah'ın yeryüzündeki gölgesi olarak öven Sâfî, "hâtimetü'l-kitâb*"*

---

[94] Mehmet Canatar, **Müverrih Cenabi Mustafa Efendi ve Cenabi Tarihi**, s. 184.
[95] **A.e.,** C. 2. s. 243.
[96] TSMK. R. 1291.
[97] Eser üzerine yapılan doktora tez çalışması için bkz. Filiz Duman, **Klasik Türk Edebiyatında Fetih-nâme Geleneği ve Sâfî Mustafa Efendi'nin Cihad-nâmesi: İnceleme-Metin**, Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Doktora Tezi, 2019; Filiz Duman-Selami Turan, "III. Murad'a Sunulan Cihad-nâme'nin Müellifi Üzerine Bir İnceleme*",* **Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyal Bilimler Dergisi**, 2018, Sayı 44, Ocak 2018, s. 139-150.
[98] **Mustafa Sâfî'nin Zübdetü't-Tevarih'i**, haz. İbrahim Hakkı Çuhadar, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2003.

kısmında yine sultanın övgüsüne yer verir ve bu kısımda sultanı "mehdî-yi vakt*"* olarak över. Sultan şer sahiplerine ceza veren, Kızılbaşları oklarıyla avlayan bir mücahittir ve adaletli olmak onunla son bulmuştur:

Hazret-i şehryâr-i kalb-i selîm
Zıll-i Hak pâdişâh-ı heft-iklîm

Vâlî-yi dehr ü pâdişâh-ı zamân
Nâsih-i vakt-i cümle-i edyân[99]
…
Fâtih-i iklîm-i nev kişver-küşây
Şâh-ı Ferîdûn-fikret ü Dârâ-rây

Ya'nî sultân ibn sultân-ı halîm
Şâh Murâd Hân ibn Sultân-ı Selîm

Hatm oldı 'adl u dâd anda dilâ
Mehdî-yi vakt ü zamân dirsem n'ola

Ol mücâhid eyleyüp li'llâh cihâd
Hakk-ile bâzâr ider 'âlî-nihâd

Gerçi ecdâdı da eyledi gazâ
Ehl-i şerre kıldı bu muhkem ezâ
…
Surh-ser oklı şikârıdur anun
Himmet-i ashâb-ı yâridür anun[100]

4.1.2.1.3. *Câmi'ü't-Tevârîh* (985/1578)

Mîr Mehmed Kâtib Zâ'im (ö. 985/1578'den sonra)[101] tarafından Sokollu Mehmed Paşa'nın teşvikiyle kaleme alınan eser müellifin yaşadığı devre kadar (1574) olan olayları kapsar. Eser III. Murad devri genel tarih metinleri içerisinde yer alır ve bu dönemin revaçta olan konularını işler. Eser, III. Murad'ın emriyle Seyyid Lokman'a yazdırılan *Zübdetü't-Tevârîh* ile zirveye ulaşacak olan genel tarih yazımının son kısmının sultana bağlanması geleneğinin halkalarından biri olabilir. Mîr Mehmed Kâtib Zâ'im, III. Murad tahta çıktığı vakit Sokollu'nun kâtipliğini yaptığını söyler. Bu görev esnasında Sokullu Mehmed Paşa'nın kendisine ileride

[99] Filiz Duman, **Klasik Türk Edebiyatında Fetih-nâme Geleneği ve Sâfî Mustafa Efendi'nin Cihad-nâmesi: İnceleme-Metin,** s. 122.
[100] **A.e.,** s. 353-354.
[101] TSMK. R. 618, 3106; Süleymaniye Ktp. Fatih, 4306; Süleymaniye Ktp. Hafîd Efendi, 237; Eser üzerine yapılan doktora tez çalışması için bkz. Ayşe Nur Sır, **Mehmed Za`îm Câmi`ü't-Tevârîh (202a-327b Giriş-Tenkitli Metin-Sözlük-Dizin)**, İstanbul, Marmara Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Doktora Tezi, 2007.

hayırla yâd edilmesi için bir eser yazmasını teklif ettiğini ve böylece başta *Taberî Târîhi* olmak üzere birçok kaynaktan yararlanarak *Câmi'ü't-Tevârîh*'i kaleme aldığını belirtir.[102] Mehmed Zâ'im ayrıca, III. Murad'ın cülusunu Diyarbakır, Halep ve Bağdat beylerbeylerine gönderilen cülûs-ı Hümayun'u yazan kişidir.[103] III. Murad'ın tahta çıkışına kadarki olayları anlatan Mehmed Zâ'im sultanı oldukça beliğ ifadeler ile över ve onun döneminde sadece Safevîleri anlatır. Mehmed Zâ'im bu kısımda özellikle sultanın âdil yönüne dikkat çeker.[104] Müellif Safevîler kısmında Şah Tahmasb'ın cülus tebriği için gönderdiği Tokmak Han ile ilgili kısma değinir.[105]

4.1.2.1.4. *el-Fütûhâtu'l-Murâdiyye fî Cihâti'l-Yemâniyye*

Ahmed bin Salâh eş-Şehîr bi'l-Vâ'iz (Abdullah İbn Dair)[106] tarafından III. Murad adına Arapça kaleme alınan eser, Hz. Âdem'den Sultan III. Murad'a kadar Yemen tarihini konu alır.[107] Osmanlıların Yemen fethi eserin merkezinde yer alırken *el-Fütûhâtu'l-Murâdiyye* sultanın ismine ithafen *Murâdiyye* olarak isimlendirilmiştir. *el-Fütûhâtu'l-Murâdiyye* bablara ve bablar da kendi içinde fasıllara ayrılmıştır. Eserde, Hz. Âdem'den itibaren Hz. Peygamber'e kadar olan peygamberler için de bir fasıl ayrılmıştır. *el-Fütûhâtu'l-Murâdiyye*'de III. Murad dönemi ise en son kısımda anlatılır.[108] Bu kısımda dönemin paşa, ulema, kadı ve şeyhleri hakkında da kısa kısa bilgiler mevcuttur. Müellifin özellikle Sultanın şeyhi Şeyh Şücâ hakkında verdiği bilgiler oldukça değerlidir.[109] *el-Fütûhâtu'l-Murâdiyye*'de III. Murad dönemi sadrazamlarından Koca Sinan Paşa Yemen'i fethettiği için ayrı bir başlıkta değerlendirilmiştir.[110] Yine bu dönemde uzun süre Yemen Beylerbeyliği görevinde bulunan Hasan Paşa da eserde ayrıca ele alınan kişilerden biridir.[111]

---

[102] **A.e.,** s. 19.
[103] **A.e.,** s. 415.
[104] **A.e.,** s. 426-427.
[105] **A.e.,** s. 451-452.
[106] Eserin Atıf Efendi 1912 nolu nüshasında müellifin ismi silinmiş *bin Yûsuf eş-Şehîr bi'l-Vâ'iz* şeklinde yazılmıştır. Yine aynı nüshada bazı yerler boş bırakılmıştır.
[107] Eser üzerine herhangi bir çalışma yapılmamıştır. Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Ragıp Paşa 979 (Müellif nüshası).
[108] Süleymaniye Ktp. Ragıp Paşa 979, 475b ve sonrası.
[109] Süleymaniye Ktp. Ragıp Paşa 979, 477b-478a.
[110] Süleymaniye Ktp. Ragıp Paşa 979, 481a.
[111] Ebtisam Al-Gerafi, **Beylerbeyi Hasan Paşa Döneminde Yemen İdaresi (988-1013/1580-1604)**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, Doktora Tezi, 2015.

4.1.2.1.5. *Fetihnâme-i Tûnus ve Halku'l-Vâd* (982/1574)

Rumûzî tarafından kaleme alınan *Fetihnâme-i Tûnus ve Halku'l-Vâd*, Koca Sinan Paşa'nın 982/1574'de otuz üç günlük kuşatma sonunda İspanyolların askerî üssü olan Halkulvâdî (Galetta) kalesi ve Tunus fethininin anlatıldığı eser 2504 beyitten oluşmaktadır.[112] *Fetihnâme-i Tûnus ve Halku'l-Vâd*'da Tunus ve Halkulvâdî fetihleri yapıldığı tarihte tahta oturan II. Selim'e, eserin bittiğinde tahta çıkan III. Murad'a ve sefer sırasında sadrazam olan Koca Sinan Paşa'ya övgüler vardır. Eserin sebeb-i telif kısmı olmadığı için kim tarafından yazdırıldığına dair bir kayıt yoktur. Fakat Rumûzî'nin Yemen fethine dair yazdığı eserin hamisi Sinan Paşa olduğuna göre bu eseri de yazdıran muhtemelen Sinan Paşa'dır. Eserin en dikkat çekici noktalarından biri yapılan seferin gün gün anlatılmasıdır. *Fetihnâme*'nin bitiş tarihi III. Murad'ın tahta oturduğu yıla denk geldiği için ayrıca cülus tebriği için yazılmış bir manzume vardır. Eser bitiş tarihi itibariye III. Murad'a sunulmuştur.

4.1.2.2.6. *Fezâ'ilü'ş-Şâm* (983/1575)

Abdülganî b. Emirşah b. Mahmud el-Geredevi tarafından 983/1575'te Şam'da kadı iken farklı eserlerden derlenerek kaleme alınan eserde kentin tarihi anlatılmaktadır.[113] Mensur ağırlıklı olan *Fezâ'ilü'ş-Şâm*'da müellif tarafından yazılmış şiirlerle başka şairlerden alınan manzumeler vardır. Abdülganî b. Emirşah, özellikle Şam'ın simgesi olan Emeviyye Camii üzerinde durur ve tarihi yerlerle ilgili bilgileri verirken İbn Kesîr tarihinden yararlanır. Abdülganî b. Emirşah'ın Emeviyye Camii ve çevresine Osmanlı sultanlarının yapmış olduğu imar faaliyetlerine değinmesi, Yavuz Sultan Selim devrinden itibaren Osmanlıların bu bölgeye olan ilgisini göstermesi açısından önemlidir. III. Murad'ın bu bölgeye birçok yardımda bulunduğunu belirten Abdülganî b. Emirşah, ayrıca bu yardımlara dair Farsça bir manzume kaleme alır. Eser dönemin Şam'ı hakkında bir rapor mahiyetindedir.

4.1.2.1.7. *Fursat-nâme* (981/1581)

Koca Sinan Paşa'nın sadrazam olarak İran seferlerini komuta ederken Gürcistan seferinde kendi başarılarını kalıcı kılmak adına Gelibolulu Mustafa Âlî'ye

[112] Eser üzerine herhangi bir çalışma yapılmamıştır. Nüshası için bkz. *Fetihnâme-i Tûnus ve Halku'l-Vâd*, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. TY. 6045, 579b-662b; Muhammed Emir Tulum, **Osmanlı Edebiyatından Manzum Fetihnameler**, s. 448-475.

[113] Eser üzerine herhangi bir çalışma yapılmamıştır. Süleymaniye Ktp. Esad Efendi, 2338; İbrahim Efendi, 662; Nev'îzâde Atâyî, **Hadâ'iku'l-Hakâ'ik fî Tekmileti'ş-Şakâ'ik**, C. 1, s. 874-877.

yazdırdığı eserdir.[114] *Fursat-nâme,* Lala Mustafa Paşa için yazılan *Nusret-nâme*'nin zeyli olarak tasarlanmış fakat Sinan Paşa'nın 990/1582 şenliği için İstanbul'a gelmesiyle birlikte yarıda kalmıştır.[115] Zaten Âlî'nin kendisi de *Nusret-nâme*'sinde konunun ayrıntılı olarak ele alındığını söyler.[116] Âlî, *Sadef-i Sad-Güher*'inde *Fursat-nâme*'sinden de bahseder.[117] Âlî, *Fursat-nâme*'den daha sonra yazacağı *Nushatü's-Selâtîn*'de de övgüyle bahsedecek ve Sinan Paşa'nın emri doğrultusunda kaleme aldığını söyleyecektir.[118]

Gelibolulu eserinde III. Murad'ı "*ser-efrâz-ı gazanfer-fer şeh-i Efrâsyâb-efser şehenşâh-ı Sikender-der güzîn-i Âl-i Osmânî kazâ-kuvvet fezâ-vüs'at Hudâvend-i kader-kudret cihânun tâze Sultânı selâtînün cihânbânı cihândâr-ı muzaffer*"[119] diye överek Sinan Paşa'ya sadrazamlık mührünün ilk kez verildiği zamanı bir manzumeyle anar. Yine dönemin şairlerinden Sâfî de aynı konuyla ilgili uzunca bir kaside kaleme almıştır.

Zihî saʿâdet-i ʿuzmâ ki pâdişâh-ı cihân
Salup vezîrine mühr ide ragbet ü ikrâm
Zihî beşâret-i kübrâ ki şehriyâr-ı kerîm
Gazâda bir kulına vire böyle kuvvet-i tâm
Bu tâcdâr o Süleymân-ı 'asrdur ki ider
Vezîr-i mukbiline mühr-i mülketin in'âm[120]

4.1.2.1.8. *Gonca-i Bâğ-ı Murâd* (995/1586)

III. Murad dönemi İran seferleri üzerine en fazla eser telif eden müverrih olan Rahîmî-zâde Harîmî, *Gonca-i Bâğ-ı Murâd*'da Özdemiroğlu Osman Paşa'nın sadrazam olduktan sonra 992/1584 ile 993/1595 yılları arasında yapılan seferleri anlatır.[121] Tek nüshası olan ve 1214 beyitlik mesnevi tarzında kaleme alınan *Gonca-i Bâğ-ı Murâd* Osman Paşa'nın Kırım seferi için İstanbul'dan ayrılması, Tatar

[114] Berlin, Preussische Staatsbibliothek ms. or. oct. 2927; Rana von Mende, Mustafa Ali's **Fursat-name: Edition und Bearbeitung einer Quelle zur Geschichte des Persischen Feldzugs unter Sinan Paša 1580-1581**, Klaus Schwarz Verlag, Berlin: 1989; İ. Hakkı Aksoyak, "Gelibolulu Mustafa Âli: Fursatnâme", s. 171-220.
[115] Cornell H. Fleischer, **Tarihçi Mustafa Âli: Bir Osmanlı Aydın ve Bürokratı,** s. 92.
[116] İ. Hakkı Aksoyak, "Gelibolulu Mustafa Âli: Fursatnâme", s. 179, 199.
[117] İ. Hakkı Aksoyak, "Gelibolulu Mustafa Âlî'nin Sadef-i Sad-Güher Adlı Antolojisinin Ön Sözü", s. 570.
[118] Kasım Ertaş, **Gelibolu'lu Mustafa Alî'nin Nasîhatu's-Selâtîn İsimli Eserinin Tenkidli Metni**, s. 175.
[119] Aksoyak, III. Murad ile ilgili övgünün yer aldığı yerde Mende neşrinde geçen "Murâd ol kim" ifadesini "Murâd-ı evvel kim" şeklinde okuyarak III. Murad yerine I. Murad'ı metne eklemiştir. Bkz. İ. Hakkı Aksoyak, "Gelibolulu Mustafa Âli: Fursatnâme", s. 178.
[120] İ. Hakkı Aksoyak, "Gelibolulu Mustafa Âli: Fursatnâme", s. 196.
[121] İstanbul Üni. Nadir Eserler Ktp. TY 2372, 53a-95a.

isyanının bastırılması, Osman Paşa'nın Tebriz seferi, Gazi Giray'ın Erzurum'da orduya katılması, Tebriz'in fethi, Tebriz'deki gelişmeler, Cafer Paşa'nın Tebriz'de alıkonması, Osman Paşa'nın ölümü ve hatime kısımlarından oluşmaktadır.[122] *Gonca-i Bâğ-ı Murâd*'ın Habeşî Mehmed Ağa tarafından Sultan'a sunulması *Kitâb-ı Gencîne-i Feth-i Gence*, TSMK. R. 1296, 10b sayfasında tasvir edilmiştir. Harîmî, *Gonca-i Bâğ-ı Murâd*'ı Sultan III. Murad'a sunmak üzere kaleme aldığını belirtir.

Yâ İlâhî bu bedî'ü't-tahrîr
Umaram dergeh-i şehde bula yir (96a)

İltifât idüp ana şâh-ı kerîm
Redd-ile kılmaz ana zecr-i 'azîm

Harîmî, *Gonca-i Bâğ-ı Murâd*'da III. Murad'ı, Müslüman gazilerin şahı, şeriatın hamisi, Allah'ın yeryüzüne lütfu, Acem memleketinin fatihi olarak tavsif ettikten sonra İslam tarihi ve İran mitolojisindeki meşhur kişiler ile över. Ayrıca on ikinci sultan olarak onu Osmanlı denizinin on ikinci incisi olarak nitelendirir:

Hâmî-i şer'-i mübîn şâh-ı guzât-ı müslimîn
Sâye-i 'arş-ı berîn lutf-ı ilâhü'l-'âlemîn

Râfi'-i râyât-ı İslâm dâfi'-i cevr ü sitem
Kâtı'-ı ʿırk-ı revâfiz fâtih-i mülk-i 'Acem
…
Şâh-ı Nûşîrvân-'adl meh-peyker ü Yûsuf-likâ
Bûbekir-sîret 'Ömer-haslet şeh-i 'Osmân-hayâ
…
Fî sebîli'llâh gâzî rehber ü semt-i cihâd
Pâdişâh-ı bahr ü berr Sultân bin Sultân Murâd

Bahr-ı 'Osmânun on ikinci dür-i şehvâresi
Şâhı mât eyler anunçün dâ'imâ ferzânesi[123]

4.1.2.1.9. *Hırzü'l-Mülûk*

Müellifi belli olmayan eserin ithaf cümlesinden (4a) III. Murad devrinde kaleme alındığı anlaşılmaktadır.[124]

Husrev-i gâzî mu'izzü'd-devle sâhib-'adl ü dâd

[122] Eser üzerine yapılmış çalışma için bkz. Süleyman Eroğlu, "Kütahyalı Harîmî ve Gonca-i Bâğ-ı Murâd Mesnevisi", **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, C. 7, S. 32, s. 77-94.
[123] İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. TY 2372, 54a.
[124] Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud Efendi 4974, 1b-66b; Eser üzerine yapılmış çalışma için bkz. Yaşar Yücel, **Osmanlı Devlet Teşkilatına Dair Kaynaklar, Kitâb-ı Müstetâb, Kitâbu Mesâlihi'l-Müslimîn ve Menâfi'i'l-Mü'minîn, Hırzü'l-Mülûk**, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1988.

Âfitâb-ı evc-i burc-ı saltanat Sultân Murâd
…
Serv-i gülzâr-ı murâdı dâyimâ ser-sebz ola
Gülşen-i ‘ömrine yâ Rab irmesün bâd-ı hazân
Devlet-ile ola dâyim kâm-bîn ü kâm-yâb
‘İzzet ile ola her dem kâm-bahş u kâmrân[125]

On fasıl olarak düzenlenen eserde devletin nizamıyla ilgili durum ve tedbirler sıralanmıştır. Fasıllar sırasıyla şöyledir; Padişahın durumu, vezirlerin durumu, beylerbeyilerin, emirlerin ve askerlerin durumu, ulemanın, şeyhlerin ve seyyidlerin durumu, defterdarların, nişancının, reisülküttabın ve defter-i hakanî emîninin durumu, Reisületıbbânın (başhekimler), şehremininin, aşçıbaşının, matbah emîni ve helvacı başının durumu, İstanbul ve diğer bayındır şehirler ve Tersane-i Âmire'nin durumu, Venedik'in ve diğer kâfirlerin durumu.[126]

Müellifin özellikle padişahlık için salâh, adâlet, felâh ve diyanet olmak üzere dört unsur belirlemesi, bunların da III. Murad'ın özellikleri olarak verilmesi dikkat çekici bir noktadır.

Hırzü'l-Mülûk müellifinin bir padişah için çizdiği günlük programı III. Murad'ın günlük programı[127] ile benzerlik göstermektedir.

> *Tahsîl-i ulûm ve me'ârif ve tekmîl fünûn ve letâife çok emek sarf etmesi ve önemli hususları yazmak için de fenn-i kitâbetden bir parça haberdâr olması gereklidür. Pâdişâh yirmi dört saatinün üç saatini ibâdet ve Kur'an okumaya, iki saatini târîhleri ve kitâbları incelemeye, dört saatini memleket işlerini vezîrler ve diğer nitelikli tedbîr sâhibi kullarıyla görüşmeye, altı saatini gezip dolaşmaya, avlanmaya ve gönlüne hoş gelecek diğer işlere, kalan dokuz saatini de dinlenmeye ve uykuya ayırmalıdır.*[128]

4.1.2.1.10. *Hüner-nâme* [birinci cilt 992/1584, ikinci cilt 996/1588]

III. Murad döneminde şehnamecilik görevine getirilen ve 27 yıl boyunca bu görevde kalan Seyyid Lokman'ın şeh-nâme tarzında yazdığı serinin ilki olan *Hüner-*

[125] **A.e.,** s. 141.
[126] **A.e.,** s. 149, 173.
[127] Domenico Herosolimitano, **Bir Yahudi Doktorun Harem Saray ve İstanbul Hatıraları**, s. 84.
[128] Yaşar Yücel, **A.e.,** s. 151.

nâme, ilk önce Şehnameci Ârifî Çelebi, ardından Şirvanlı Eflatun tarafından tamamlanmaya çalışılmış fakat her iki şehnameci de eseri bitirememiştir. Türkçe mensur ağırlıkta olmak üzere Farsça ve Türkçe manzumelerin de yer aldığı eseri Lokman tamamlamıştır. İki cilt olarak tertip edilen eserin içerisinde Nakkaş Osman ve ekibi tarafından yapılmış 110 tasvir bulunmaktadır.[129] Eserde, III. Murad'ın kütüphanesi için sipariş edildiğini gösteren ilk ciltte iki, ikinci ciltte bir olmak üzere üç madalyon bulunmaktadır. *Hüner-nâme*, ilk başta Eflatun tarafından on fasıl olarak planlanmışken yalnızca üç faslı yazılabilmiştir. Fakat Seyyid Lokman'ın eseri tamamlaması için yazılan fermanda, Eflatun tarafından daha önce yazılan fasılların tekrar gözden geçirilmeye muhtaç olduğu, bitirilip sarayda tasvirlenmesi emredilmiştir.[130] Burada Eflatun'un yazımıyla ilgili sorun olduğu anlaşılmaktadır.

Hüner-nâme'nin ilk cildi I. Selim dâhil, ona kadar gelen Osmanlı sultanlarının vasıfları ve hünerleri üzerinedir. İkinci cilt ise tamamen Kanûnî Sultan Süleyman'ın hayatı üzerine yazılmıştır. Eserin yazımında Sokollu Mehmed Paşa'nın hami olduğu düşünüldüğünde Kanûnî'nin hayatı ön plana çıkmıştır. Eserin içerisindeki konular sırasıyla: Sultanın doğumu, isminin konulması, Kefe'ye sancağa çıkması, babası Yavuz Sultan Selim'in cülûsunda İstanbul'a çağrılması, kendisine İstanbul muhafazası görevinin verilmesi, Saruhan sancağına tayini ve şehzadeliğinde yaptıkları, Yavuz Sultan Selim'in vefatı üzerine taht için davet edilmesi, daha sonra geldiği İstanbul'da karşılanması ve cülûs töreni gibi ayrıntılı bilgileri ihtiva etmektedir. Eserde şehzadelerin sünnet düğünü hazırlıkları ve At Meydanı'nda yapılan düğün törenine oldukça geniş yer verilmiş, bu arada Rüstem Paşa'nın Kanûnî'ye damat olması ve düğünü de anlatılmıştır.

Hüner-nâme'nin yazımı III. Murad'ın rüya mektuplarına da yansımış, şeyhine yazmış olduğu mektupların birinde Sultan, dedesi Kanûnî'yi anlatan bu eserden övgüyle bahsetmiştir.[131]

---

[129] TSMK. H. 1523-24; Yasin Urhan, **"Hünername" Adlı Eserdeki Çadırlı Minyatürlerin İncelenmesi**, Konya, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Geleneksel Türk El Sanatları Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2018; Ferhat Akıl, **Hünernâme I. Ciltteki Cülûs Konulu Minyatürlerin Tasarım Çözümlemeleri**, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Geleneksel Türk Sanatları Ana Sanat Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2019.

[130] Ahmed Refik Altınay, **Onuncu Asr-ı Hicride İstanbul Hayatı**, haz. Abdullah Uysal, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1987, s. 53-54.

[131] **Kitâbü'l-Menâmât: Sultan III. Murad'ın Rüya Mektupları,** s. 325/1708.

4.1.2.1.11. *el-İʿlâm bi-Aʿlâmi Beytillâhi* (*Beledillâhi*)*'l-Harâm* (985/1577)

Kutbüddîn Muhammed el-Mekkî en-Nehrevâlî (ö. 990/1582)[132] tarafından Osmanlıların Haremeyn ve çevresine yaptıkları imar faaliyetlerini anlatan eser, Arapça olarak kaleme alınarak III. Murad'a sunulmuştur.[133] Eserin yazımı III. Murad'ın tahta çıktığı andan itibaren Haremeyn ve çevresine gösterdiği teveccühün bir sonucudur. Kanûnî ve II. Selim devrinde Haremeyn ve civarında başlatılan imar faaliyetlerinin tahta çıktığı zaman bitirilmesini sağlayan III. Murad'a dönemin şair ve müellifleri kasideler sunmuş, tarihler yazmışlardır.[134] İmâm Ezrakî, Ebû Abdullâh Muhammed b. İshâk b. el-Abbâs el-Fâkihî, Seyyid Takıyyüddîn Muhammed b. Ahmed b. Alî el-Hüseynî, Hâfız Necmeddîn Ömer b. Muhammed b. Fehd eş-Şâfi'î, Şeyh İzzeddîn Abdülazîz ve en-Nehrevâlî tarih düşüren kişilerdir.[135]

Eserde, Hz. Âdem'den başlayarak III. Murad devrine kadar Mekke, Mescid-i Haram ve Kâbe'nin tarihi anlatılır. *el-İʿlâm* bir mukaddime on bab ve bir hâtime olarak tertip edilmiştir.[136] Yedinci babdan sonraki kısımlar Kanûnî, II. Selim ve III. Murad dönemi Mescid-i Haram tarihine ve imar faaliyetlerine ayrılmışken hâtime kısmında Mekke'nin önemli mekânlarından bahsedilmiştir. en-Nehrevâlî'nin eseri mensur olmakla birlikte aralarda manzum parçalar da bulunmaktadır.

el-İʿlâm, Osmanlıların Haremeyn civarındaki hizmetlerini anlatan en önemli eser olduğu için aynı dönemde 1 Rebîülevvel 987/ 28 Nisan 1579'da Sokollu Mehmed Paşa'nın da teşvikiyle Bâkî tarafından *Fezâ'il-i Mekke*[137] ismiyle tercüme edilmiştir. en-Nehrevâlî, eserinin birinci babında yaşadığı dönemdeki Mekke'nin durumunu anlatırken devrin sultanı III. Murad'ın övgüsüne de yer verir. Eserin sonunda yine sultan için yapılmış övgüyle karışık dua cümleleri bulunmaktadır. Müellif, Arap ve Acem mülkünün hükümdarı olarak tavsif ettiği sultanı, İran ve

---

[132] Eymen Fuâd Seyyid, "Nehrevâlî", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, https://islamansiklopedisi.org.tr/nehrevali (23.12.2021).

[133] Süleymaniye Ktp. Nuruosmaniye 3047; Süleymaniye Ktp. Fatih 4187 (Eserin yazıldığı tarihte istinsah edilen bu madalyonlu nüsha ismi belirtilmeyen bir kazaskerin kütüphanesi için yazılmıştır.)

[134] Uğur Öztürk, "III. Murad'a Sunulmuş Üç Kaside: Kâmî, Nâlî ve Mehmed Suûdî Efendi'nin Kasideleri", s. 269-272.

[135] Eyüb Sabri Paşa, **Mir'atü'l-Haremeyn**, Hazırlayanlar: Ömer Faruk Can-F. Zehra Can, İstanbul, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2018, C. 1, s. 299.

[136] Süleymaniye Ktp. Nuruosmaniye 3047, 2b-3a.

[137] Eser üzerine yapılmış çalışma için bkz. Halil Sercan Koşik, **Bâkî'nin El-i'lâm Bi-a'lâmi Beledi'llâhi'l-Harâm tercümesi (Fezâ'il-i Mekke): İnceleme-Tenkitli Metin**, Kesit Yayınları, İstanbul 2018.

İslam tarihindeki meşhur kişilerle karşılaştırarak övmüş, cömert ve kerem sahibi bir hükümdar olduğunu söylemiştir.[138]

4.1.2.1.12. *Kitâb-ı Gencîne-i Feth-i Gence* (998/1589)

Rahîmî-zâde İbrahim Harîmî tarafından kaleme alınan ve *Gence Fetihnamesi* olarak bilinen eserdir. Eser, sekiz bölüm ve bir hatimeden oluşmaktadır. Harîmî'nin bizzat katıldığı seferin anlatıldığı eserde bablar sırasıyla şöyledir: Ferhad Paşa'nın Revan kalesini tamir ettirmesi, Gürcistan'daki Lori ve Tomanis kalelerinin yapılması, Ferhad Paşa'nın ikinci kez vezir olup Tebriz'e zahire için Humna kalesini yaptırması, Gûrî seferi ve Kazan Han'ın itaat etmesi, Gûrî ve Ahıska kalelerinin yapımı, Muhammed Han'ın yenilgiye uğratılması, Haydar Mirza'nın Erzurum'da Ferhad Paşa ile görüşmesi.

Hatime kısmı ise Ferhad Paşa ile Haydar Mirza'nın padişahın huzuruna kabulü ile biter. *Feth-i Gence*'de ayrıca Haydar Mirza'nın III. Murad'a getirmiş olduğu tezhipli ve tasvirli yazmalardan da bahsedilmektedir. Harîmî eserinde bu yazmaları tek tek yazmıştır.[139] Eserin Revan nüshası Habeşî Mehmed Ağa gözetiminde sarayda tasvirlenmiş ve bizzat ağa tarafından sultana sunulmuş ve bu da eserde resmedilmiştir.[140] Bu nüshada kayıp bir tasvirle beraber 21 tasvir bulunmaktadır ve bu tasvirlerde kitabın hamisi Mehmed Ağa ön plana çıkmaktadır.

Kitâb-ı Gencîne-i Feth-i Gence'nin tasvirleri kadar telif sebebi de III. Murad dönemindeki değişimin bir göstergesidir. Harîmî'nin sebeb-i telif kısmında verdiği bilgiler özetle şöyledir:

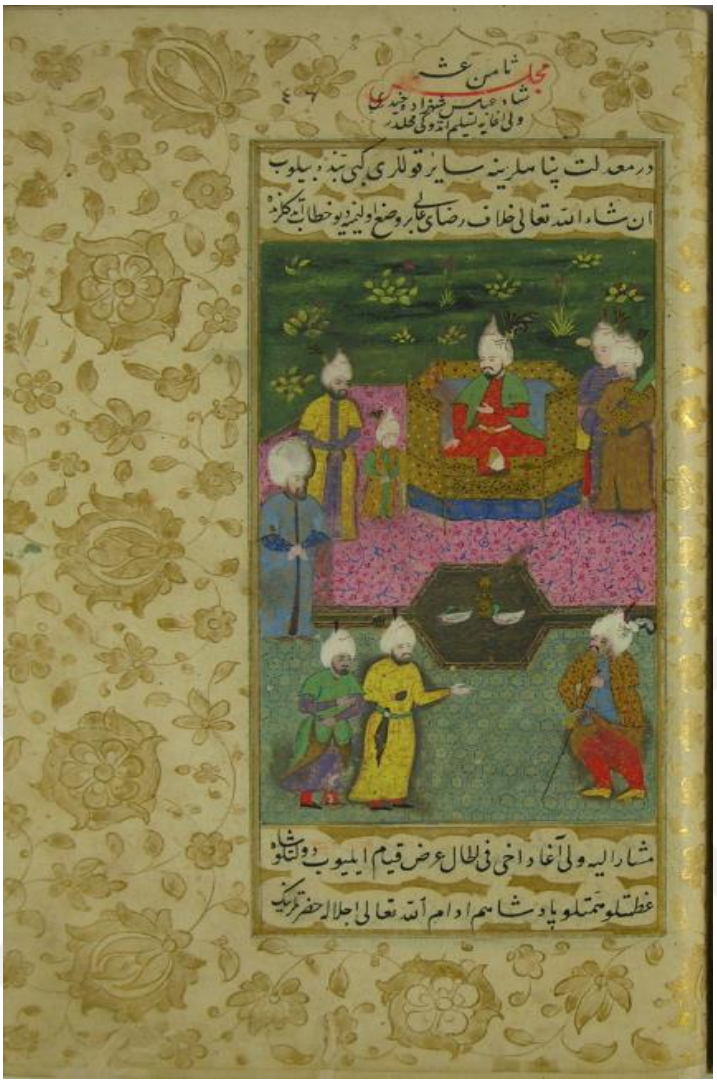
Padişahın en yakınında bulunan kişilerden cömertliğin ve keremin kaynağı olan Bâbüssaâde (Dârüssaâde olması lazım) Mehmed Ağa ile görüşme fırsatı bulduktan sonra ağa Harîmî'yi huzuruna kabul etmiş, Harîmî'nin yazmış olduğu eseri (*Gonca-i Bâğ-ı Murâd* kastediliyor) ve ileride yazacağı eseri onun aracılığıyla sultana sunmak istemiştir. Mehmed Ağa ise sultanın etrafında Nizâmî gibi nâzımlar, Molla Câmî gibi muharrirler, Hüsrev ve Selman gibi şairlerin bulunduğunu, bu

[138] Süleymaniye Ktp. Nuruosmaniye 3047, 128b.
[139] İbrahim Çavuş, **Kitâb-ı Gencîne-i Feth-i Gence**, TSMK. R.1296, 54a-54b. Hediyelerin saray kaydı için bkz. Sinem Arcak, **Gifts in Motion: Ottoman-Safavid Cultural Exchange, 1501-1618**, University of Minnesota, Doktora Tezi, 2012, s. 181-182; Ebulfeyz Rahimov, "Safevîlerin Türkiye'ye Hediye Gönderdiği Kitaplar", s. 348-349.
[140] Rahimi-zâde İbrâhim Çavuş Harîmî, **Kitâb-ı Gencîne-i Feth-i Gence**, s. 14-15.

yüzden yazacağı eserin sultanın lütfuna mazhar olamayacağını söylemiştir. Devam eden satırlarda Habeşî Mehmed Ağa, Harîmî'ye Lala Mustafa Paşa'nın İran seferleriyle başlayan *Zafer-nâme-i Sultân Murâd Hân* ve onun zeyli olan *Gonca-i Bâğ-ı Murâd* gibi eserler yazdığını ve İran seferlerinde kazanılan fetihlerin anlatımını tamamlamasını ister. Bunun üzerine Harîmî, seferlerin son komutanı olan Ferhad Paşa'nın faaliyetlerini ve savaşın bitimini kaleme alır.

Kitâb-ı Gencîne-i Feth-i Gence Harîmî'nin ilk iki eserinin zeylidir. Eserin TSMK R.1296 10b sayfasında *Gonca-i Bâğ-ı Murâd*'ın Habeşî Mehmed Ağa tarafından sultana sunulması tasvir edilmiştir. Eserde ayrıca, dönemin şiir ortamı hakkında da bilgiler mevcuttur. Harîmî, Ferhad Paşa tarafından fethedilen Gûrî kalesi için tarih düşüreceği vakit dönemin sultânü'ş-şu'arâsı dediği Bâkî ile görüştüğünü ondan sonra tarih düşürdüğünü söyler. Hatta manzumenin altına Bâkî'nin imzasını aldıktan sonra sultanın huzuruna çıkmıştır.[141]

[141] **A.e.,** s. 39.

Resim 84: Haydar Mirza'nın Şah Abbas tarafından Veli Ağa'ya teslim edilmesi. *Kitâb-ı Gencîne-i Feth-i Gence*, TSMK R.1296, 46a.

Eserinde III. Murad'ı Revan ve Gürcistan kalelerinin bânisi, Nahcivan ve Şirvan'ın fatihi olarak tavsif eden Harîmî, onun adaletli yönüne vurgu yapmış ve özellikle İlahî bir hükümdarlık sıfatı ile sultanı övmüştür.

> **Fâtih-i Şirvân ve Nahcivân bâni-i kılâ'-i Gürcistan ve Revân şehr-i-yâr-ı tâcdâr ve tâcdâr-ı kâm-kâr**
>
> .,,
>
> *Pâdişâh-ı kerîm ü zü'l-ikrâm*
>
> *Hâmî-i mülk ü millet-i İslâm*
>
> *Fâtih-i mülk-i Gence vü Karabag*

Eşk-i aʿdâyı eyleyen ırmag

Kemterîn bendesi şeh-i hâver
Zıll-i Rahmânî şâh-ı dîn-perver

Hazret-i şehriyâr-ı nîk-nihâd
Şâh-ı şâhân-ı dehr-i Hân Murâd
...
'Adli yanında 'adl-i Nûşirevân
Mihr-i 'âlem yanında zerre hemân
...
Kevkeb-i devletini Rabb-i Mecîd
Eyledi feth ü nusretiyle sa'îd

Her ne semte teveccüh itse hemân
'Azm-i rezm itse 'asker-i İslâm
...
Rây-ı sâ'ib-ile ol 'âlî-himmet
'Acem'ün fethine idüp niyyet[142]

4.1.2.1.13. *Menâkıb-ı Hünerverân* (995/1587)

Gelibolulu Âlî tarafından kaleme alınan eser konusu bakımından XVI. yüzyıla kadar Osmanlı sahasında yazılmış tek örnektir.[143] Mustafa Âlî eserinin telif sebebi kısmında III. Murad döneminde erbab-ı maarif ve lâtif kişilerin müreffeh bir hayat sürdüğünü ilme ve fenne rağbet gösterdiğini söyler. Ardından bazı hüner sahibi kişiler, Âlî'ye çeşitli konularda yazılmış yirmi cilt kadar eserinin olduğunu neden hattatlar ve nakkaşlar üzerine bir eser yazmadığını sormuşlardır. Böylelikle Âlî *Menâkıb-ı Hünerverân*'ı kaleme almıştır. Burada Âlî'nin birçok eserinde görüldüğü üzere hem kendisini övmeyi hem de yazmış olduğu eserlere iyi anlamda bir atıf yapmak istediği muhakkaktır.

[142] **A.e.,** s. 10-11.
[143] Eserin neşri için bkz. Esra Akın, **Mustafa Âli's Epic Deeds of Artists: A Critical Edition of the Earliest Ottoman Text about the Calligraphers and Painters of the Islamic World**, Brill, Leiden 2011; Sadeleştirilmiş metin için bkz. Gelibolulu Mustafa Âlî, **Menâkıb-ı Hünerverân: Hattatların ve Kitap Sanatçılarının Destanları**, Haz.: Müjgân Cunbur, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1982.

Diğer yandan bu dönemde hattatlar ve yazılarına olan rağbeti göstermesi bakımından Âlî, sebeb-i telif kısmında ilginç bir anekdottan bahseder. Mîr Ali Herevî'nin (ö. 951/1544) iki beyitten oluşan bir kıtasının III. Murad döneminde yüz filoriye satıldığını söyler. Hatta onun yazılarını almak için İstanbul'da bir rağbetin oluştuğundan bahseder.[144] Âlî'nin eserini yazmasında sultanın tezhipli ve tasvirli yazmalara olan merakının da etkisi olabilir.[145] Mustafa Âlî, eserinde III. Murad'ı "*sultân-ı cümle-i selâtîn, hâkân-ı 'âlîşân-i Sikender-nişîn, sâhib-kırân-ı rûy-ı zemîn, kâsir-i ekâsire-pîşîn, kâhir-i cebâbire-i mu'ânidîn, fermân-rân-ı 'Arab u Acem ve kâr-fermây-ı Hind ü Sind ü Deylem*" diye över.[146] *Menâkıb-ı Hünerverân*'ın ortaya çıkmasında Âlî'nin "*serdâr-ı selâtîn-i Sikender-tüvân, feylosof-ı mansûm-ı mevsûfü'ş-şiyem, Sa'deddîn-beyân, Seyyid-kelâm, Ebû's-su'ûd-makâl, Beyzâvî-makâm*"[147] diyerek över ve bu övgü III. Murad'ın hocası Sâdeddin Efendi'nin teşviki ile olmuştur.

Menâkıb-ı Hünerverân bir mukaddime, beş fasıl ve bir hâtimeden oluşur. Eserin fasıllarında yazının ortaya çıkışının anlatılmasının ardından hat sanatının yedi büyük hattatının (Şeyh Hamdullah, Mustafa Dede, Muhyiddin Amâsî, Cemal Amâsî, Ahmed Şemseddin Karahisârî, Abdullah Amâsî, Bursalı Şerbetçi-zâde İbrâhim) ismini anan Âlî, İrandaki hattatlara üçüncü bölümde yer verir ve meşhur hattat Mîr Ali Herevî, Mirza Ca'fer-i Tebrîzî, Sultan Ali Meşhedî'den bahseder. Musavvir, müzehhip ve mücellitlere de beşinci bölümde yer verir. Âlî, mensur eserine arada Arapça, Farsça ve Türkçe manzumeler de eklemiştir.

4.1.2.1.14. *Mirkatü'l-Cihâd* (996/1588)

I. İzzeddin Keykavus döneminde Mevlana b. 'Ala tarafından 642-643/1245-1246'da derlenen *Dânişmend-nâme*, I. Murad devrinde Tokat dizdarı Ârif Ali tarafından 762/1360'da yeniden düzenlenmiş ve en son olarak da Gelibolulu Mustafa Âlî tarafından kendi döneminin diline göre tekrar düzenlenmiştir. Mustafa Âlî, *Mirkatü'l-Cihâd*'ı kırk günde yazmıştır.[148] Sivas defterdarlığından azledildikten sonra Tokat'a geçen Mustafa Âlî burada Ârif Ali'nin eserinin bir nüshasını bulur ve

[144] Esra Akın, **Mustafa Âli's Epic Deeds of Artists**, s. 293.
[145] Cornell H. Fleischer, **Tarihçi Mustafa Ali-Bir Osmanlı Aydın ve Bürokratı**, 108.
[146] Esra Akın, **Mustafa Âli's Epic Deeds of Artists**, s. 291.
[147] **A.e.,** s. 293.
[148] Eserin neşri için bkz. Gelibolulu Mustafa Âlî, **Mirkatü'l Cihâd**, Haz.: Ali Akar, Ankara, Türk Dil Kurumu, 2016.

onu yeniden yazar. Mustafa Âlî *Mirkatü'l-Cihâd*'ın girişinde kendinden önceki her iki müellif hakkında da bilgi verir ve onların da aynı konu üzerine çalıştığından bahseder.[149] Mustafa Âlî aynı dönemde *Nevâdirü'l-hikem*'i (997/1588-1589) de yazar.

Mustafa Âlî'nin Sivas, Tokat, Niksar, Amasya merkezli bir anlatıma sahip olan *Dânişmend-nâme* ile halk kültürüne yöneldiği söylenebilir. Eserde mensur ağırlıklı olmak üzere aralarda Mustafa Âlî tarafından kaleme alınmış uzunlu kısalı manzumeler de bulunmaktadır.

III. Murad için tekrar kaleme alınan eserde Mustafa Âlî, sultanın tahta çıkmasından eserini sunduğu tarihe kadar geçen bazı olaylara da değinir. On ikinci Osmanlı sultanı olarak tahta çıkan III. Murad'ı on ikinci imama benzeten Mustafa Âlî, İran seferlerinde elde edilen başarılara ve Haydar Mirza'nın savaşların bitiminde Osmanlılara rehin olarak verilmesine de atıfta bulunur.[150] *Mirkatü'l-Cihâd*'ta hamisi Gazanfer Ağa'dan da bahseden Mustafa Âlî ağanın adını tevriyeli kullanarak bir manzume kaleme alır.[151]

Gazanfer Ağa'ya Cidde emaretine, orası olmazsa Şam defterdarlığına talip olduğunu söyleyen Mustafa Âlî, başarılı olacağını belirterek daha önce görev yaptığı Erzurum ve Bağdad defterdarlığından da bahseder. Fakat görev Manav isimli birine verilince Mustafa Âlî, hem devrini hem de Manav'ı eleştirir.[152] Diğer yandan Mustafa Âlî, kendisinin Şam defterdarlığına daha layık biri olduğunu ispatlamak için Türkçe'nin yanı sıra Arapça, Farsça ve Çağatay Türkçesinde eserler telif edebileceğini ve bu konuda maharetli olduğunu da dile getirir ve bunu eserinde birkaç kez tekrarlar.

> Çâr dilde mahâretüm zâhir
> Nazm ü inşâda kudretüm bâhir[153]

4.1.2.1.15. *Nusret-nâme* (988/1580-81)

Gelibolulu Mustafa Âlî tarafından Lala Mustafa Paşa'nın Gürcistan seferinde sefer kâtibi ve mabeyincisi iken paşanın seferleri hakkında kaleme alınan *Nusret-*

[149] **A.e.,** s. 60-61.
[150] TSMK. R. 364; Gelibolulu Mustafa Âlî, **Mirkatü'l Cihâd**, s. 55.
[151] **A.e.,** s. 56.
[152] **A.e.,** s. 57.
[153] **A.e.,** s. 58, 377.

nâme, Gazanfer Ağa aracığıyla III. Murad'a sunulmuş ve eser sultanın emriyle bir yıl içerisinde saray nakkaşhanesinde tasvirlenmiştir.[154] *Nusret-nâme*'nin yazımı ve tasvirli nüshasıyla Âlî'nin kariyerinde referans eserlerden biri olmuştur. Gelibolulu Mustafa Âlî'nin popülerliği bakımından bu dönemde aynı konulu eserleri gölgede bırakan *Nusret-nâme*'sinin British Museum nüshası ilk nüsha iken, Hazine'deki nüshası sultan için hazırlanmış ve tasvirlidir. Mustafa Âlî, III. Murad için sonradan yazacağı eserlerde ve Şehzade Mehmed'in şenliğine dair kaleme aldığı *Câmi'u'l-Buhûr der-Mecâlis-i Sûr*'da *Nusret-nâme*'den övgüyle bahseder. Diğer yandan Mustafa Âlî, Üveys Paşa'ya yazdığı mektuplarda da *Nusret-nâme*'sinin ismini anarak kendine yazınsal bir referans bulmaya çalışır.[155]

Nusret-nâme içinde yer alan tasvirlerde özellikle hem sultanın günlük yaşayışına hem de dönemin hayatına dair izler bulmak mümkündür. III. Murad'ın oturarak avlandığı sahne (186b), İran seferlerinin müjdesi olarak algılanan kuyruklu yıldız ve râsıdın ölçümü (5b), İran seferleri sırasında Safevî başlığını çıkarıp Osmanlı sarığını saran Şeref Han'ın çizimi (140b) tasvirler arasında öne çıkanlardır. Kuyruklu yıldızın görülmesi ile ilgili tarih düşürmeleriyle meşhur dönemin şairlerinden Sâ'î Çelebi'nin bu olay için düştüğü tarih de *Nusret-nâme*'de bulunmaktadır.[156]

Nusret-nâme'nin birçok yerinde Mustafa Âlî, padişahı *Ebu'n-nasr* diye övmüştür.[157] Mustafa Âlî, *Nusret-nâme*'nin tasvirlenip padişaha sunulması ile ilgili talebi için yazdığı şiiri *Dîvân*'ında da yer almakta olup 18 beyitlik bir manzumedir. Manzume şöyledir:

Pâdşâhum bu kitâbun buyurun
Nakş u hattında kusûrın maʿzûr

Nʾola kirlenmiş ise evrâkı
Cümle nûr aklıgıdur niteki nûr

Hidmet-i tîga çalışmakdandur
Üç kalem birle hutûtında nüşûr

[154] British Museum, Add.22011; TSMK. H.1365; Serpil Bağcı vd., **Osmanlı Resim Sanatı**, s. 165; Serpil Bağcı, "Kitap Sanatları ve Mustafa Âlî", **Gelibolulu Mustafa Âlî Çalıştayı Bildirileri** 28-29 Nisan 2011, s. 25-40; Eserin neşri için bkz. Gelibolulu Mustafa Alî, **Nusret-nâme**, Haz.: H. Mustafa Eravcı, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2014.
[155] Gelibolulu Mustafa Âlî, **Menşe'ü'l-İnşâ**, s. 149-150; Cornell H. Fleischer, **Tarihçi Mustafa Âli: Bir Osmanlı Aydın ve Bürokratı**, s. 113.
[156] Gelibolulu Mustafa Alî, **Nusret-nâme**, s. 8.
[157] **A.e.,** s. 30, 46, 67, 78, 114, 118.

Her gazâlarda bana hem-ser idi
Nʾola mahz-ı hüner olsa bu kusûr

Kâtib ü kâgıd u nakkâşında
Çekilüpdür taʿab-ı nâ-mahsûr

Çün fütûhât-ı şehenşâh-ı cihân
Oldı nesrinde ser-â-pâ mestûr

Bendeye emr olınursa ammâ
Olayın saʿy ile miʿmâr-ı kusûr

Bir musavvirle bir aʿlâ nakkâş
Dahı bu hidmete olsun meʾmûr

Elli meclisle bu Nusret-nâme
Beyt-i Maʿmûr-veş olsun maʿmûr

Öyle ragbetlere erzânîdür
Feth ü teshîr-i Hıdîv-i mansûr

İdinürler bunı düstûr-ı ʿamel
Şarka serdârun olan her düstûr

Serverâ ehl-i sefer ol turfe
İki üç yüz bin olur merd-i gayûr

Komamışdur birisi böyle eser
Kʾola sultân-ı cihâna manzûr

Hamdü liʾllâh ki bu ednâ kulunı
Nâmdâr itdi o saʿy-ı meşkûr

Şimdilik südde-i dergâhunda
Bu-durur matlabum ey zıll-ı Gafûr

Yâ olam âş-pez-i matbah-ı hâs
Ola çînî-keş-i bezmüm Fagfûr

Yâhud cârû-keş-i ıstablun olam
Geçinem illere mîr-i âhûr

Garazum hizmet-i dergâhundur
Umarın olmayam ol devlete dûr[158]

[158] İ. Hakkı Aksoyak, **Gelibolulu Mustafa Âlî Divan II**, s. 1296-1297.

4.1.2.1.16. *Şecâ'at-nâme* (994/1586)

Âsafî Mehmed Çelebi tarafından Özdemiroğlu Osman Paşa komutasındaki Osmanlı ordusunun Safevîlere karşı olan seferlerini anlatan *Şecâ'at-nâme* manzum olarak kaleme alınmıştır. *Şecâ'at-nâme,* Mustafa Âlî'nin *Nusret-nâme*'siyle birlikte İran Seferleri üzerine yazılmış en önemli eserdir.[159] Âsafî'nin şiir kabiliyetini[160] gösteren eser aynı zamanda müellifin bizzat katıldığı seferleri anlattığı için kendi dönemi için oldukça değerlidir. Eserin giriş ve hâtime bölümleri dışında anlatılan konular şunlardır: Çıldır ile Koyun Geçidi muharebeleri ve ordunun Şirvan'a, Lala Mustafa Paşa komutasındaki ordunun Erzurum'a dönmesi ve Osman Paşa'nın Şirvan'da vezaret unvanı ile kalması, Osman Paşa'nın beylerbeyi olarak Habeşistan, Yemen, Basra, Bağdat ve Diyarbakır'daki hizmetleri, Osman Paşa'nın Şirvan'da Safevî kuvvetleri ile mücadeleleri, Osmanlı kuvvetlerinin Demirkapı'ya çekilmesi ve burayı üs haline getirmeleri, Osman Paşa'nın Kırım kuvvetleri ile beraber Şirvan'ı tekrar ele geçirmesi, Osmanlı kuvvetlerinin Şirvan'daki savaşları, Gazi Giray ve Âsafî'nin Safevîler'i esir düşmeleri, İmam Kulı muharebesi, Osman Paşa'nın Kefe'ye dönmesi ve bu esnada vuku bulan muharebeler, Kırım Hanı Mehmed Giray'ın tahttan indirilmesi, İstanbul'a dönüş ve sadrazamlık makamına geçiş, Tebriz seferinden önce vuku bulan hadiseler, Tebriz seferi, Âsafî'nin İran'dan kaçışı, Tebriz'in fethi esnasında beylerbeylerin mücadeleleri, Osman Paşa'nın vefatı.

Şecâ'ât-nâme'deki Safevî etkisi taşıyan 77 tasvirin nakkaşı belli değildir. Tasvirlerin bir kısmı İstanbul'da saray içinde III. Murad ile ilgiliyken bir kısmı Âsafî'nin yaşadığı olaylar ve seferler ile ilgilidir.[161] Eserinde devrin padişahı Sultan III. Murad'ın ismindeki harfler üzerinden çıkarımlarda bulunan Âsafî sultanın ismindeki *mim* harfinin Peygamberin mührüne mazhar olduğunu söyler.

Mîmidür hem mazhar-ı mühr-i Resûl

[159] İstanbul Üniversitesi Nadir Eser Ktp. TY. 6043 (III. Murad döneminde tasvirlenmiş nüsha); Eserin metni üzerine yapılan çalışmalar için bkz. Âsafî Dal Mehmed **Çelebi, Şecâ'at-nâme, Özdemiroğlu Osman Paşa'nın Şark Seferleri (1578-1585)**, (Türkçe ve İngilizce Metin), Haz.: Abdülkadir Özcan, Çamlıca Basım Yayın, İstanbul 2007; Süleyman Eroğlu, **Âsafî'nin Şecâ'at-nâme'si (İnceleme-Metin)**, Bursa, Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Bursa 2007; Gönül Kaya, **Resimli Bir Osmanlı Tarihi: Âsafî Paşa'nın Şecâ'at-nâme'si**, Bursa, Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Bursa 2006; Mustafa Eravcı, **Âsafî Dal Mehmed Çelebi ve Şecâ'at-nâme**, İstanbul, MVT Yay., 2009.

[160] Zehra Göre, "Âsafî Dal Mehmed Çelebi'nin Şecâ'at-nâme'sinde Edebî Tasvirler", **Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi**, Kasım 2019, C. 6, S. 16, s. 401-431.

[161] Süleyman Eroğlu, **Âsafî'nin Şecâ'at-nâme'si (İnceleme-Metin)**, s. 160-164; Serpil Bağcı vd., **Osmanlı Resim Sanatı**, s. 169-171.

Erba‘îne zâtıdur yâr-ı fühûl

Râsı şekl-i hançer-i bürrândur
Elfi gûyâ tîr-i hûn-efşândur

Dâlldur dâlı demâdem nusrete
Oldı her harfi işâret fursata[162]

4.1.2.1.17. *Şeh-nâme-i Murâd-ı Sâlis* (986/1578)

Kanûnî, II. Selim ve sonrasında III. Murad'ın musahiplerinden olan Şemsî Ahmed Paşa tarafından yazılan eser Sokollu Mehmed Paşa'nın vefatına kadar (1578) olan İslam ve Osmanlı tarihini anlatır.[163] 2416 beyitten oluşan eser manzum olarak kaleme alınmıştır. Şemsî Ahmed Paşa "*Pâdişâh-ı gerdûn-vakâr sultân-ı sipihr-iktidâr şecî‘ ü sahî ve deryâ-dil a‘nî Sultân Murâd Hân-ı âdil nâm-ı şerîfleriyle mu‘anven işbu kitâb sebeb-i telîfidür*" ifadesiyle eserini III. Murad adına kaleme aldığını belirtir. *Şeh-nâme-i Murâd-ı Sâlis*'in son 290 beytinde III. Murad devri anlatılmaktadır. *Şeh-nâme-i Murâd-ı Sâlis*'i bu dönemin şehnamecilik geleneği içinde değerlendirmek mümkündür. Şemsî Ahmed Paşa, aşağıdaki beyitlerde eseri ne türde yazacağını söylemiştir:

Bu niyyet üzreyem şâh olsa yâdı
Diyem Şeh-nâme-i Sultân Murâd'ı

Yazam ahlâk-ı hüsn-i Şehriyârı
Tura dillerde söz oldukça cârî

Gönülden şâh-ı devrânun du‘âsın
Yazam tecdîd idem dâyim senâsın

Umaram ola anun da nizâmı
Du‘â-yı şâh ile hatm-ı kelâmı

Bu ‘unvân-ı sa‘âdet gibi cânâ
Ola tevkî‘-i devlet dahi inşâ[164]

[162] Süleyman Eroğlu, **Âsafî'nin Şecâ'at-nâme'si (İnceleme-Metin)**, s. 116.
[163] Vatikan, Del Biblioteca, Vaticana-Barberiniani Orient No: 112, 2a-129a; Viyana, Der Kaiserlich-Koniglichen Hofbibliothek No: 1020/1, 1b-87a; Bibliothèque National de France Suppl. Turcs No: 1144/1, 1b-100a; Eserin metni üzerine yapılan çalışmalar için bkz. Şemsi Ahmed Paşa, **Şehnâme-i Sultân Murâd**, Hazırlayanlar: Günay Kut, Nimet Bayraktar, Cambridge, Harvard Üniversitesi, 2003; Mehmet Akkaya, **Şemsî Paşa Şehnâme-i Sultân Murâd**, Ankara, Nobel Yayınları, 2. Baskı, 2020; Günay Kut, "Şemsî Ahmed Paşa ve Şeh-nâme-i Sultân Murâd Adlı Eseri", **Sultan III. Murad Dönemi ve Bursa**, s. 322-346.
[164] Şemsi Ahmed Paşa, **Şehnâme-i Sultân Murâd**, s. 285.

Şemsî Ahmed Paşa 81 bölümlük eserinin son kısımlarında musahibi olduğu Kanûnî, II. Selim ve III. Murad devirlerinde yaşanan olayları, savaş ve fetihleri anlatır. Bu kısımda özellikle III. Murad döneminde Şemsî Ahmed Paşa'nın da açılması için çaba sarf ettiği İran seferleri hakkında ayrıntılı bilgiler mevcuttur. Tiflis, Şirvan fetihleri için askerlere moral verebilecek nitelikte manzumeler yazan Ahmed Paşa eserin son kısmında iktidar konusunda kendisine rakip gördüğü Sokollu Mehmed Paşa'nın ölümüne yer verir.

III. Murad'ı "*Pâdişâh-ı a'zam, şehinşâh-ı mu'azzam, Cemşîd-haşmet ve Hâkân-satvet, şâh-ı deryâ-dil*" diye öven Şemsî Ahmed Paşa, sultanın tahta çıkışı dolayısıyla oluşan ortamı ayrıntılı bir şekilde anlatır. Eserde Venedik'ten gelen elçiye, Leh kralının tebrik mektubuna, İran elçisinin göndermiş olduğu ağır hediyelere de değinilir.

İşitdi her tarafdan anı a'dâ
Agır peş-keşlerin itdi müheyyâ

Venedik beglerinden geldi elçi
Yitişdi Leh kıralından dilekçe
…
İşitdi elçü gönderdi Kızılbaş
İtâ'at itdi havfından o kallâş[165]

4.1.2.1.18. *Şehinşeh-nâme-i Murâd-ı Sâlis* (989/1581-1001/1592)

Seyyid Lokman tarafından kaleme alınan ve şehname serisinin dördüncü eseri olan *Şehinşeh-nâme-i Murâd-ı Sâlis*'te 982-1001/1574-1592 yılları arasındaki olaylar anlatılır. *Şehinşeh-nâme* iki ciltten oluşmaktadır. İlk cilt 989/1581[166]; ikinci cilt ise 1001/1592'i de yazılmasına rağmen ikinci cildin tasvirlenmesi 1597'de bitmiştir.[167] Seyyid lokman *Şehinşâh-nâme*'nin birinci cildini 18 Şevval 989/17 Kasım 1581'de tamamladıktan sonra ikinci cilde başlamak için 5000 akçe artı ücret almıştır.[168] Eserin ilk cildinin Alaaddin Hüseyin-i Şirâzî tarafından temize çekildiği kayıtlıdır. Şirâzî'nin yardımcıları Seyyid Kâsım, Kâtip Haydar, Şemseddin Mehmed, Cafer Abdullah ebnâ-yı sipâhiyândan ehl-i hıref kâtibi, çırak Mustafa Ferhad'tır. Alaaddin

[165] Şemsi Ahmed Paşa, **Şehnâme-i Sultân Murâd**, s. 261.
[166] Eserin her iki cildinin metni üzerine de herhangi bir çalışma yapılmamıştır. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. FY. 1404; Uğur Öztürk, "Kitaplar ve Hazineler: III. Murad'ın Kütüphanesi İçin Hazırlanmış Bazı Madalyonlu Eserler", s. 609-687.
[167] TSMK. B. 200.
[168] Hilal Kazan, "Farklı Açıdan Bir Bakışla Şehnameci Seyyid Lokman'ın Saray İçin Hazırladığı Eserler", s. 332.

Hüseyin-i Şirâzî'den önce İlyas isimli bir kâtip eser üzerine çalışırken vefat etmiş ardından Seyyid Lokman'ın önerisi ve İç hazinedarbaşı Zeyrek Ağa'nın aracılığıyla göreve Şirâzî getirilmiştir.[169] İkinci cilt ise Mirza Ali b. Hacem Kulu tarafından istinsah edilmiştir. İlk ciltte elli sekiz ikinci ciltte doksan beş tasvir bulunmaktadır. İkinci cilt İran seferlerini anlatmakla birlikte ağırlıklı olarak tasvirler 990/1582 şenliğine (32b-87b) dairdir. *Şehinşâh-nâme*'nin her iki cildinde de III. Murad kütüphanesi için sipariş edildiğine dair madalyon bulunmaktadır.[170]

İlk cildin tasvirlerinde dönemin önemli karakterlerinden *mukarreb-i sultân* diye bilinen Dârüssaâde ağası Habeşî Mehmed Ağa merkezli anlatım hâkimdir. Sokollu Mehmed Paşa'nın yaralanması ve öldürülmesinde padişahın vekili gibi hareket eden Ağa özellikle tasvirlerde çoğu zaman sultana yakındır. İkinci cildin tasvirleri 1597'de yapıldığı için Mehmed Ağa yerine devrin diğer olayları ön plana çıkmaktadır. Özellikle Koca Sinan Paşa'nın tasvirleri bu cildin hâkim konularından biridir. 990/1582 şenliği hakkında resmî birincil kaynak olan *Şehinşâh-nâme'de* şenliğe dair tasvirler önemli bir yer tutar.[171]

4.1.2.1.19. *Şeh-nâme-i Selîm Hân* (*Selim Hân-nâme*) (988/1581)

Seyyid Lokman tarafından Sokollu Mehmed Paşa'nın himayesinde yazılan *Şeh-nâme-i Selîm Hân (Selim Hân-nâme)*, III. Murad devri şehname serisi içinde yer alan eserlerden biridir.[172] Farsça manzum olarak telif edilen eser, II. Selim devri olaylarını kapsamaktadır. Madalyonlu olarak hazırlanmış nüshada (TSMK A. 3595) "*bi-resm-i hizânetihi*" ifadesiyle III. Murad'ın kütüphanesi için sipariş edildiği ve sultanın okuması için telif edildiği anlaşılmaktadır. Eserin üç nüshası bulunmakla beraber tasvirli olmayan müsvedde/taslak nüsha TSMK R. 1537'de iken III. Murad'a takdim edilen tasvirli esas nüsha TSMK A. 3595'te bulunmaktadır.

---

[169] Hilal Kazan, "Farklı Açıdan Bir Bakışla Şehnameci Seyyid Lokman'ın Saray İçin Hazırladığı Eserler", s. 327.
[170] Uğur Öztürk, "Kitaplar ve Hazineler: III. Murad'ın Kütüphanesi İçin Hazırlanmış Bazı Madalyonlu Eserler", s. 609-687.
[171] TSMK. B. 200, 32b-87b; Nurhan Atasoy, "III. Murad Şehinşahnamesi, Sünnet Düğünü Bölümü ve Philadelphia Free, Library'deki İki Minyatürlü Sayfa", **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Yıllığı** V (1973), s. 366-370.
[172] Eser üzerine yapılan yüksek lisans tez çalışması için bkz. Najeebullah Ahadi, **Seyyid Lokman ve Selîm Han-Name (Şehname-i Selim Han)**, Konya, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2019; Uğur Öztürk, "Kitaplar ve Hazineler: III. Murad'ın Kütüphanesi İçin Hazırlanmış Bazı Madalyonlu Eserler", s. 609-687.

Resim 85: Şemseddin Ahmed Karabağî, Seyyid Lokman, Nakkaş Osman ve Nakkaş Ali. Seyyid Lokman, *Şeh-nâme-i Selîm Hân (Selim Hân-nâme),* TSMK A. 3595, 9a.

Yukarıdaki tasvirle (9a) başlayan bu çizimler, II. Selim'in cenazesinin saraydan çıkarılışı (156a) ile bitmektedir. Eserde özellikle II. Selim için Safevî elçisinin getirmiş olduğu hediyeler arasında bulunan kitapların tasviri oldukça dikkat çekicidir (53b-54a). Eserin üçüncü nüshası ise British Library Ms. Or. 7043 numaradadır. Üçüncü nüshada dokuz tasvir bulunmakla beraber madalyon yoktur. Sultan III. Murad'ın kütüphanesi için sipariş edilmiş nüshada ise kırk dört tasvir bulunmaktadır ve nakkaşları Nakkaş Osman ve Ali'dir.[173] Seyyid Lokman, *Şeh-nâme-i Selîm Hân (Selim Hân-nâme)*'ı bitirdikten sonra zeametinde on bin akçe

[173] Hilal Kazan, "Arşiv Belgeleri Işığında Şehnâmeci Seyyid Lokman'ın Saray İçin Hazırladığı Eserler", **Filiz Çağman'a Armağan**, İstanbul, Lale Yayıncılık, 2018, s. 327.

terakki alırken, Nakkaş Osman ve Ali ikişer akçe, diğer hizmetliler de belli bir miktarda terakki almışlardır.[174]

4.1.2.1.20. *Şifâü'l-Kulûb ve Likâu'l-Mahbûb* (*Natru'n-Nâzirîn ve Makbûlü'l-Hatirîn*) (986/1578)

Müellifi bilinmeyen eserde Özdemiroğlu Osman Paşa'nın Lala Paşa komutasındaki (986/1578) Şirvan ve Gürcistan'a yaptığı seferler anlatılır.[175] Eserde Erzurum, Demirkapı, Şemah, Erivan hisar ve kalelerinin çizimleri de vardır.[176] Müellif, seferleri anlatırken özellikle Şirvan bölgesiyle ilgili bazı hikâyeleri de aktarır. Diğer yandan eserde, sadece III. Murad devrindeki seferlere dair bilgiler yoktur. Kanûnî ve sonrasında II. Selim dönemine ait birçok anekdot da vardır. II. Selim için yazılmış cülûsiye tarihleri de esere dâhil edilmiştir. Müellifin bazen farklı konuları da eserine aldığı görülmektedir. Felekler ve onların konumları, Ebüssuûd Efendi ile Kanûnî'ini mektuplaşmaları bunlardan birkaçıdır. *Şifâü'l-Kulûb ve Likâu'l-Mahbûb*'da İran seferlerinin arka planı Kanûnî devrinden başlanarak 986/1578 tarihine kadar getirilir.

Şifâü'l-Kulûb ve Likâu'l-Mahbûb'da III. Murad "*Doğu ve batı beldelerinin fatihi, memleketlerin sahibi, Rum, Acem ve Arabın hükümdarı hakanlar hakanı, Allah*'ın *yeryüzündeki gölgesi, Osmanoğullarının 12. sultanı*" olarak klasik cümlelerle methedilir. Müellif ayrıca Kabûlî'nin "*Selîmün geçdi eyyâmı zamân Sultân Murâdundur*"[177] tarih mısraını da III. Murad'ın cülus tarihi olarak verir.[178]

4.1.2.1.21. *Tâcü't-Tevârîh* (992/1584)

III. Murad'a saltanatı boyunca hocalık yapan Hoca Sâdeddin Efendi tarafından kaleme alınan *Tâcü't-Tevârîh* I. Selim devrinin sonuna kadar Osmanlı tarihini anlatmaktadır. *Tâcü't-Tevârîh*'in I. Selim ile ilgili sözlü kaynağı aynı zamanda sultanın da musahibi olan Hoca Sâdeddin Efendi'nin babası Hasan Can'dır.

---

[174] Hilal Kazan, "Arşiv Belgeleri Işığında Şehnâmeci Seyyid Lokman'ın Saray İçin Hazırladığı Eserler", s. 327.
[175] Eser üzerine herhangi bir çalışma yapılmamıştır. Bilinen tek nüshası için bkz. Leiden Üniversitesi Ktp. cod . wam, 801; Erhan Afyoncu, **Tanzimat Öncesi Osmanlı Araştırma Rehberi**, İstanbul, Yeditepe, 2013, s. 53.
[176] Leiden Üniversitesi Ktp. cod . wam, 801, 14b.
[177] Mustafa Erdoğan**, Kabûlî İbrahim Efendi, Hayatı, Edebî Kişiliği ve Divanı (İnceleme-Tenkitli Metin-Dizin)**, s. 879, Tarihler 19.
[178] Leiden Üniversitesi Ktp. cod . wam, 801, 15a.

Eserin Yavuz dönemi ile ilgili bir diğer kaynağı İdris-i Bitlisî'dir. Bunlar dışında Neşrî'nin *Târih-i Neşrî*'si, Şerefeddin Ali Yezdî'nin (ö. 858/1454) *Zafernâme*'si, Hâtifî'nin (ö. 927/1521) *Timurnâme*'si, Hüsrev-i Dihlevî (ö. 725/1325) *Hamse*'si, İbn Hacer'in (ö. 852/1449) *ed-Dürerü'l-Kâmine*'si, Âşıkpaşa-zâde'nin (ö. 889/1484) *Tevârih-i Âl-i Osman*'ı, Kemâlpaşa-zâde'nin (ö. 940/1534) *Tevârih-i Âl-i Osman*'ı, Hadîdî'nin manzum *Tevârih-i Âl-i Osman*'ı eserin kaynakları arasında zikredilmektedir.[179]

III. Murad'ın emriyle[180] kaleme alınan *Tâcü't-Tevârîh* bu dönemde yazılan diğer dünya tarihlerine nazaran doğrudan Osmanlıların kuruluşuyla başlar ve öncesindeki devletlerden bahsetmez. Beş cilt olarak yazılan eser İdris-i Bitlisî'nin Farsça eserinin Türkçesi gibidir. *Tâcü't-Tevârîh*'in boş bırakılmış taslak nüshaları mevcuttur ve bu nüshalar sonradan tasvirlenmek üzere istinsah edilmiştir.[181] Eserinde III. Murad'ın adaletli yönüne dikkat çeken Sâdeddin Efendi sultan için eserinin girişinde uzunca bir manzume kaleme alır:

Vâris-i efser-i cihân-bânî
Şâh-ı Sultân Murâd-ı 'Osmânî

İdeli devlet ile tahta cülûs
Oldı a'dâ huzûrdan me'yûs

Sâye-yi 'adlin ideli memdûd
Oldı dervâze-i fiten mesdûd

İhtiyâr itdi vaz'-ı mu'tedili
'Adl ü ihsâna mâyil oldı dili

Oldı bî-zulm san ikbâli
Olısar devri cevrden hâlî[182]

4.1.2.1.22. *Târîh-i Gazavât-ı Sultân Murâd-ı Sâlis*

Şeyh Vefâyî Mehmed tarafından kaleme alınan *Târîh-i Gazavât-ı Sultân Murâd-ı Sâlis* Özdemiroğlu Osman Paşa'nın İran seferlerini anlatan ve III. Murad'a

[179] Mehmet İpşirli, "*Tâcüttevârîh*'in Kaynakları Üzerine Bazı Tespitler", **Tarih Dergisi -Turkish Journal of History**, 71 (2020/1), s. 181-196.
[180] İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. 5970, 3a; Eserin tenkitli bir neşri yapılmamıştır. Sadeleştirilmesi için bkz. Hoca Sadeddin Efendi, **Tacü't-Tevarih**, Sadeleştiren: İsmet Parmaksızoğlu, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 5 Cilt, 1979.
[181] Fransa, Paris, Bibliothèque Nationale Sup. Turc.150.
[182] İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. TY. 5970, 2b-3a.

ithaf edilmiş tarih eseridir.[183] Vefâyî, *Târîh-i Gazavât-ı Sultân Murâd-ı Sâlis*'in sebeb-i telifini hatiften gelen bir sese bağlar.[184] Hakkında fazla bilgi bulunmayan müellifin eserindeki anlatımından 991-992/1584-1585 yılları arasındaki seferlere katıldığı anlaşılmaktadır. Eser, Osman Paşa ve Cafer Paşa'nın sefer öncesi ve sırasındaki hareketleri hakkında oldukça ayrıntılı bilgiler vermektedir. Vefâyî bu bilgilerin satır aralarına kendiyle ilgili notlar da ekler. Tebriz fethinden sonra Cafer Paşa'nın maiyetinde olduğu söyler. Vefâyî'nin kitabında vurguladığı en önemli konulardan biri gazâ ve cihattır. Vefâyî III. Murad'ı böyle kutlu bir amaca verdiği destekten dolayı metheder ve Safevîlere karşı açılan seferlerin sultanın şanını yücelteceğini söyler.

Her dem a'zam işledügi işde şân gerek
Âlî-cenâb olanlara âlî-nişân gerek

Düşmez ulüvv-i kadrine zâg u zagan yeri
Sîmurga Kâf kulleleri âşiyân gerek[185]

Eserde ayrıca Osman Paşa ve onun yardımcısı Cafer Paşa için de övgüler vardır.[186]

4.1.2.1.23. *Tebrîziyye* (Gürcistân Seferi Târîhçesi) (992-994/1585)

Tâlikî-zâde, III. Murad'ın şehzadeliğinden itibaren yanında bulunmakla beraber tahta çıktığında cülus tebriği olarak fizyonomi konulu *Firâset-nâme*'yi[187] sunmuş, sonraki yıllarda çeşitli vesilelerle sultan adına eserler yazmıştır. III. Murad devrinde 8 Zilkade 999/28 Ağustos 1591'de mensur şehname yazma görevine getirilen Tâlikî-zâde[188] *Tebrîziyye (Gürcistan Seferi Târîhçesi)*[189] isimli eserinde

[183]Eser üzerine yapılan çalışmalar için bkz. Şeyh Vefâyî Mehmed, **Osmanlı-Safevî Savaşlarına Dair Bir Kaynak: Tevârih-i Gazavât-ı Sultan Murâd-ı Sâlis**, Haz.: Erhan Afyoncu, İstanbul, Yeditepe Yayınevi, 2020; Şeyh Vefâyî Mehmed, **Tevârîh-i Gazâvât-ı Sultân Murâd-ı Sâlis (1585-1586 Tebriz Seferi)**, Haz.: Metin Aydar, İstanbul, Kitabevi, 2019.
[184] Şeyh Vefâyî Mehmed, **Osmanlı-Safevî Savaşlarına Dair Bir Kaynak: Tevârih-i Gazavât-ı Sultan Murâd-ı Sâlis**, s. 42.
[185] **A.e.,** s. 41, 54-55.
[186] **A.e.,** s. 40.
[187] Fransa, Paris, Bibliothèque Nationale Sup. Turc. 1055; Mehmet Gürbüz, "", **Turkish Studies** (Prof. Dr. Tahsin Aktaş Armağanı)Volume 12/5 Winter 2017, p. 165-176; Eserin neşri için bkz. Mehmet Gürbüz, **Ta'likîzâde Mehmed Subhî'nin Firâset-nâme**, Ankara, Grafiker Yayınları, 2016.
[188] Christine Woodhead, "Tâlikîzâde Mehmed Subhi", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, https://islamansiklopedisi.org.tr/talikizade-mehmed-subhi (27.10.2021).

kendisinin de bizzat katıldığı 12 yıl süren Osmanlı-İran savaşlarının Özdemiroğlu komutasında Tebriz seferini anlatır. Tâlikî-zâde eserinde Özdemiroğlu'ndan sonra serdar olan Koca Sinan Paşa'nın askeri faaliyetlerine, ordunun Van ve Bitlis'e doğru dönüşüne yer verir. Tâlikî-zâde, *Tebrîziyye*'de Ferhad Paşa'nın serdarlık dönemine de değinir.[190] III. Murad'ı eserinde "*pâdişâh-ı cihân-bahş, şâhenşâh-ı 'adû-bend-i kişver-güşâ, şehriyâr-ı sâhib-kıran-ı zafer-karîn*" diye öven Tâlikî-zâde aynı zamanda sultanı İslam'ın imam ve müceddidi olarak tavsif eder ve ardından İran seferleri dolayısıyla şu duayı ekler:

Efser idinmez ise hâk-ı derin
Kara toprak başına surh-serin

Adlün ey pâdişâh-ı hûb-sirişt
Yedi iklîmi kıla heşt behişt

Felek-i devlete medâr olasın
Gülşen-i 'izzete bahâr olasın[191]

4.1.2.1.24. *Zafer-nâme-i Ali Paşa* (992/1584)

Mü'eyyed-zâde Abdürrahim Niyâzî Efendi (mahlası Niyâzî), tarafından kaleme alınan eser 982/ 1574 ile 999/1591 ve 1007/ 1598 yılları arasında Bağdat Beylerbeyliği yapmış olan Elvendoğlu Ali Paşa'nın 991/1583'te Osmanlı-Safevî savaşları sırasında bölgenin aşiret reislerine ve Safevîlere karşı kazandığı zaferleri anlatmaktadır.[192] *Zafer-nâme-i Ali Paşa* manzum olarak kaleme alınmıştır ve içerisinde iki adet harita bulunmaktadır. Bahsi geçen bu haritalardan biri Bağdat ve civarı diğeri ise Şüşter kalesinin tasviridir. Niyâzî eserinin tamamlanış tarihi olarak "*Ne dir-isen söyledi târîhini/Söyledüm ben ol kitâb oldo tamâm*"[193] beytiyle 992/1584 yılını verir.

---

[189] TSMK. R. 1299; Eser üzerine yapılan yüksek lisans tez çalışması için bkz. Bülent Özkuzugüdenli, **Ta'lîkî-zâde Mehmed Subhî Tebrîzîye**, İstanbul, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2005.
[190] Bülent Özkuzugüdenli, **Ta'lîkî-zâde Mehmed Subhî Tebrîzîye**, s. 28-29.
[191] **A.e.,** s. 21-22.
[192] Millet Ktp. Ali Emiri Tarih 369; Eser üzerine yapılmış yüksek lisans tez çalışması için bkz. Hamza Üzümcü, **Zafer-nâme-i Ali Paşa (Transkripsiyon ve Değerlendirme)**, Afyon: Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yeniçağ Tarihi Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2008.
Eser üzerine yapılan yüksek lisans tez çalışmasında çok fazla okuma hatası olduğu için alıntı metinlerinde yazmaya müracaat edilmiştir.
[193] **Zafer-nâme-i Ali Paşa**, Millet Ktp. Ali Emiri Tarih 396, 80a.

Niyâzî, *Zafer-nâme-i Ali Paşa*'da devrin sultanı III. Murad'ı cömert, cesur, kerem sahibi, temiz yaradılışlı, yıldızı uğurlu, fazilet sahibi bir sultan olarak tavsif eder:

Şecâ'atde Rüstem'den akvâdur ol
Semâhatde Hâtem'den eshâdur ol
Sâhib-i kalb-i selîm ma'den-i lutf
'Amîm-i nâsib râyât-ı dîn-ü kavîm
'İzzet-ile ahter-i burc-i kemâl
Ekmel-i ahlâk ile kâmil-hisâl
Tab'ı mir'ât-safâ-efzâ-durur
Zât-ı pâki mazhar-ı lutf u celâl
Sa'd-kevkeb nîk-tâli' baht-rûz
Bir hümâdur fazl-ıla ferhunde-fâl[194]

Niyâzî eserinin hâtime kısmında III. Murad'a yine dua mahiyetinde övgülerde bulunur. Müellifin sultanı bu kısımda '*kutb-ı dâ'ire-i vilâyet*' olarak nitelendirmesi III. Murad'ın tasavvufi yönünü vurgulamak için olabilir.[195]

4.1.2.1.25. *Zafer-nâme-i Sultân Murâd Hân* (989/1581)

Rahîmî-zâde Harîmî'nin İran seferlerine dair yazmış olduğu eserlerin ilki olan *Zafer-nâme*, manzum ve mensur kısımlardan oluşmaktadır.[196] Harîmî eserin telif sebebini şöyle anlatır: Müellif (Harîmî), Lala Mustafa Paşa İran seferlerine çıktığı vakit Kütahya'da Saka (bugünkü büyük veya küçük Saka olabilir) isimli bir mahfilde Mustafa Paşa ile görüşme fırsatı bulur. Paşaya intisap etmek isteyen Harîmî'ye Mustafa Paşa, onun babası Rahîmî'nin de II. Selim'e şehzade iken eserler sunduğunu ve şehzadenin babasına ihsanlarda bulunduğunu söyler. Ardından Harîmî'ye İran seferlerine dâhil olup yapılacak olan seferleri yazması gerektiğini söylemiştir. Böylelikle Harîmî de sefer devam ederken Lala Mustafa Paşa'yla İstanbul'a döndüğü vakit eserini sultana sunmuştur.

Lala Mustafa Paşa komutasındaki Osmanlı ordusunun İran seferlerini anlatan eser, tek nüshadır.[197] Dört bab ve bir hatimeden oluşan eserin bölümleri şöyledir: Lala Mustafa Paşa komutasındaki ordunun sefere başlamasından Erzurum'a kadar

[194] **Zafer-nâme-i Ali Paşa**, Millet Ktp. Ali Emiri Tarih 396, 2b-3a.
[195] **Zafer-nâme-i Ali Paşa**, Millet Ktp. Ali Emiri Tarih 396, 79b.
[196] Eser üzerine yapılan yüksek lisans tez çalışması için bkz. Çetin Sungur, **Rahîmîzâde İbrahim Çavuş'un Zafer-nâme-i Sultan Murâd Han Adlı Eserinin Transkiripsiyonu**, Kırkkale: Kırıkkale Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 1998.
[197] İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. TY. 2372, 1b-53a.

geçen olaylar, Erzurum'dan Tiflis'e; Tiflis'ten Şirvan'a varılması ve daha sonra Şirvan'dan Erzurum'a dönüş, Özdemiroğlu Osman Paşa'nın Şirvan'da kalması, yardımcı kuvvet olarak Kırım kuvvetlerinin gelmesi, Kırım Hanı'nın Osman Paşa ile buluşması ve savaşlar, Kars Kalesinin tamiri, Diyarbekir Beylerbeyi Sokolluzâde Hasan Paşa'nın Tiflis'e yardım götürmesi, Anadolu Beylerbeyi Cafer Paşa'nın Revan harekâtı ve hatime kısmında ise Lala Mustafa Paşa'nın Erzurum'dan İstanbul'a dönüşü.

Harîmî eserinde III. Murad'ın tahtını feleklerle tasvir ettikten sonra sultanı da on ikinci Osmanlı sultanı, han oğlu han ve cihanın sultanı olarak tavsif eder. Sultan şeriatın hamisidir, bütün halk ondan razıdır ve adaletiyle hüküm sürer:

Şâh-ı meh-peyker ü hurşîd-sıfat
Müşterî-menzil ü Keyvân-cihet

Tâcdârân-ı şehinşâh-ı be-nâm
Emrine her birisi cân-ıla râm

Âl-i 'Osmân'un o 'âlî-kudreti
On ikinci şâh-ı sâhib-sadrı

Hân bin Hândır ol şâh-ı nejâd
Şâh-ı şâhân-ı cihân Hân Murâd

Hâmî-i şer' ü şeh-i dehr-penâh
Mâsî-i zulm ü sitem [ü] zıllu'llâh
…
Halk râzı kamu ef'âlinden
Lutfın artura Hak ecdâdından[198]

4.1.2.1.26. *Zafer-nâme* (986/1578)

II. Selim devrinde 977/1569'da saray şehnamecisi görevine getirilen Seyyid Lokman'ın şehname serisinin ilki olan *Zafer-nâme*, münşi Feridun Bey'in Sigetvar seferiyle ilgili eserinin (*Nüzhetü'l-Esrâri'l-Ahbâr der-Sefer-i Sigetvar*) şeh-nâme tarzında Farsça manzum hâle getirilmesidir.[199] Feridun Bey eserinde Şehzade Bayezid isyanının bastırılması, Malta, Sakız ve Sigetvar seferleriyle Kanûnî Sultan

[198] Çetin Sungur, **Rahîmîzâde İbrahim Çavuş'un Zafer-nâme-i Sultan Murâd Han Adlı Eserinin Transkiripsiyonu**, s. 2 (metin kısmı).
[199] Serpil Bağcı vd., **Osmanlı Resim Sanatı**, s. 119-121.

Süleyman'ın ölümü ve II. Selim'in cülûsuna yer verir.[200] *Zafer-nâme*'nin hattatı Kâsım el-Hüseynî el-Aridî el-Kazvinî'dir.[201]

Nestalik hatla yazılmış eserin içerisinde 25 tasvir bulunmaktadır. Tasvirler arasında özellikle Kanûnî'nin son seferi olan Sigetvar savaşının öncesi ve sonrasını resmeden çizimler dikkat çekicidir. Yaşlı sultana refakat eden Sokollu, Kanûnî'nin son sadrazamı olarak bu savaşın tasvirlerinde ön plana çıkar. Ârifî ve Eflatun'un yazdığı eserlerin devamı sayılan *Zafer-nâme*'nin hamisi Sokollu Mehmed Paşa'dır. Zaten eserdeki Mehmed Paşa ağırlıklı tasvirler onun hamiliğini hissettirir derecededir.[202] III. Murad'ın husûsî kütüphanesi için hazırlanan Kazvinli Kasım tarafından istinsah edilen 987/1579 tarihlidir. Bu nüshanın madalyonunun üstünde zahriye kısmında Sokollu Mehmed Paşa ve İsmihan Sultan'ın oğulları İbrahim Hanzâde tarafından rikâb-ı hümayuna verildiği yazılıdır.

4.1.1.3. Tasavvuf Konulu Eserler

4.1.1.3.1. *Cevâhiru'l-Ebrâr min Emvâci'l-Bihâr* (1002/1592)

Yesevîlik silsilesinin anlatıldığı eser Hazînî tarafından, müellifin dibacesinde belirttiği üzere III. Murad'ın emri doğrultusunda kaleme alınmıştır:

> Emr ü fermân mûcebince bu kitâb
> Yazılur vallâhu a'lem bi's-savâb
>
> Oldı âdâb-ı tarîkat nâfi'a
> Yok-durur hayriyyetinde dâfi'a
> …
> Hoş buyurdı ol 'âlim [ü] ol dânâ-yı dakîk
> Hoşça tahrîr eyle âdâb-ı tarîk[203]

Eser mensur olmakla birlikte yer yer müellifin gazelleri ve mesnevi tarzında şiirleri de mevcuttur. Hazînî'nin dili Doğu Türkçesi olmasına rağmen sultana sunulduğu için Batı Türkçesini tercih etmiştir fakat aralarda "*g, ng"* sesleri de

[200] H. Ahmet Arslantürk ve Günhan Börekçi, **Nüzhet-i Esrârü'l Ahyâr Der-Ahbâr-ı Sefer-i Sigetvar**, İstanbul, Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, 2014.
[201] Eserin metni üzerine herhangi bir çalışma yapılmamıştır. Dublin, Chester Beatty Ktp. 413; Uğur Öztürk, "Kitaplar ve Hazineler: III. Murad'ın Kütüphanesi İçin Hazırlanmış Bazı Madalyonlu Eserler", s. 620-622.
[202] Emine Fetvacı, **Sarayın İmgeleri: Osmanlı Sarayı'nın Gözüyle Resimli Tarih**, s. 179.
[203] Eserin neşri için bkz. Hazînî, **Cevâhirü'l-Ebrâr min Emvâc-ı Bihâr = İyilerin Dalgalı Denizlerden Çıkardığı İnciler-Yesevilik Adabı ve Menakıbnamesi**, Hazırlayanlar: Cihan Okuyucu-Mücahit Kaçar, İstanbul, Büyüyenay Yayınları, 2014, s. 37, 60-61, 244.

metinde kullanılmıştır.[204] Yesevîlik tarikatının anlatımına Ahmed Yesevî ile başlayan müellif, tarikatın adabı, şeyhin ahkâmı, tarikatın sünnetleri gibi belli başlı konular üzerinde durmuştur. Hazînî'nin Yesevîliği ihya etmek için sultan tarafından yazdırıldığını belirtmesi, III. Murad'ın başta Halvetîler olmak üzere Nakşîler, Yesevîler gibi Sünnî tarikatlara verdiği önemi göstermektedir. Müellif özellikle eserin 312 beyitlik mesnevi tarzında yazılmış Farsça kısmında ise kendi zamanında tarikatların ayakta kalması için sultan ile irtibatta olmaları gerektiğini savunur ve bu bağlantıyı '*rabt-ı sultân*' ifadesini ile tanımlar.

Hazînî eserinin Farsça bölümünde II. Selim devrinde İstanbul'a geldiğini ve aynı hükümdarın yardımıyla hacca gittiğini söyler. Hazînî, hacdan sonra III. Murad'ın tahta geçmesini tebrik için İstanbul'a tekrar gelmiştir (982/1574). III. Murad dönemi Rum diyarında yaşayan insanların kendilerini eğlenceye verdiklerini tenkit eden[205] Hazînî, eserinin bir başka yerinde ise Anadolu'yu '*ârâm-ı Rûm*' olarak nitelendirir.[206] Eserinin dibacesinde olduğu gibi son kısmında da III. Murad'ı ehil ve adalet sahibi bir padişah olarak över. Aynı kısımda sultan '*kutb-ve*ş' olarak nitelendirilmiş ve Bâkî'nin şiirlerinde bahsettiği '*Kâbe-i dergâh*'[207] ifadesinin benzerini Hazînî de kullanmıştır.[208]

4.1.1.3.2. *Envârü'l-Hüdâ* (990/1582)

Asıl adı Zeynelâbidîn (ö. 1011/1602) olan müellif şiirlerinde ve *Envârü'l-Hüdâ*'sında da Zeynî mahlasını kullanmıştır.[209] Babası Sokollu Mehmed Paşa'nın sır kâtibi olduğu için Kâtib-zâde diye de tanınır.[210] Manzum olarak kaleme alınmış *Envârü'l-Hüdâ*, müellifin de belirttiği üzere bir mukaddime ve sekiz nûr (bab)'dan (11a) oluşmaktadır. Başlıkların altında âyetlerden ve hadislerden alıntılar yapılmıştır. Bablar sırasıyla korku, insan nefsine hitap, reca, tövbe, cömertliğin fazileti, hasedin

[204] **A.e.,** s. 41, 47.
[205] **A.e.,** s. 243, 401.
[206] **A.e.,** s. 343.
[207] "*Der-medh-i Sultân Murâd Hân 'aleyhi'r-rahmetü ve'l-gufrân berây-ı tehniye-i kudûm-ı ciger-gûşe-i Şâh-ı 'Acem*" başlıklı kaside için bkz. **Baki Divanı**, s. 15, Kaside 6/10.
[208] Hazînî, **Cevahirü'l-Ebrâr min Emvâc-ı Bihâr**, s. 561.
[209] Süleymaniye Ktp. Kemankeş, 423; Eser üzerine yüksek lisans çalışması yapan Najmuldeen, tezinin giriş kısmında eser ve yazarı hakkında herhangi bir inceleme yapmadan doğrudan dil incelemesi ve metin kısmına geçmiştir. Diğer yandan eserde okuma hataları fazla olduğundan gerekli yerlerde yazmaya müracaat edilmiştir. Bkz. Murtadha S. Najmuldeen, **XVI. Yüzyıla Ait Olan Zeynî Efendi'nin Envârü'l-Hüdâ Adlı Eseri Üzerine Dil İncelemesi**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi, Yeni Türk Dili Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2017.
[210] Kınalızâde Hasan Çelebi, **Tezkiretü'ş -Şu'arâ**, s. 409-411; Nev'îzâde Atâyî, **Hadâ'iku'l-Hakâ'ik fî Tekmileti'ş-Şakâ'ik**, C. 1. s. 1226-1227.

zemmedilmesi, kendini beğenmemenin zemmedilmesi, kibarca konuşmak, Allah'ı zikretmenin fazileti başlıklarını taşır. Zeynî Efendi bazı kısımlarda kendi gazellerinden de eklemeler yapmıştır. Üst başlıklar anlatıldıktan sonra *Hikâyet* başlığı altında anlatılan hikâyeler başta peygamberlerin hayatlarından olmak üzere İslam ve İran mitolojik tarihinden alıntılanmıştır.

Eserin hâtimesinde Şevval 990/Kasım 1582'de kaleme alındığı yazılıdır. Fakat yazmaya daha sonradan sene 1000/1592 ifadesi eklenmiştir. Özdemiroğlu Osman Paşa'nın 20 Receb 992/28 Temmuz 1584 - 6 Zilkade 993/29-30 Ekim 1585 tarihleri arasında sadrazam olduğu düşünüldüğünde 1000 tarihinde eserin yazılması olanaksızdır. Ayrıca 1000 tarihi ibaresindeki yazı kurşun kalemle yazılmıştır. Bu yazım eserin katalogda 1000 tarihinde yazıldığı yanlışlığına sebep olmuştur.

Zeynî Efendi, eserinde devrin sultanı III. Murad'ı İslam dininin padişahı, Allah'ın şeraitinin hamisi ve Allah'ın lütfu, Rum ve Arap diyarının sultanı, fazilet, hüner ve ilmin kaynağı, kalem ve kılıç sahibi hükümdar olarak tavsif etmiştir:

Hâmî-i şer'-i Hudâ sultân-ı dîn
Şâh-ı 'âlem lutf-ı Rabbü'l-'âlemîn

Husrev-i vâlâ-gevher-i 'âlî-neseb
Şehriyâr-ı Rûm u sultân-ı 'Arab

Ma'den-i fazl u hüner deryâ-yı cûd
Menba'-ı 'ilm ü 'amel lutf-ı Vedûd
…
Şâh-ı encüm-leşker ü deryâ-haşem
Sâhib-i şemşîr ü hem ehl-i kalem

Kâti'-i a'nâk-ı ehl-i eşrâr u şerr
Râfi'-i a'lâm-ı râyât-ı zafer

Mihr-i eflâk-i şerefi 'âlî-nijâd
Şâh-ı 'âlem Hazret-i Sultân Murâd[211]

Zeynî Efendi eserinde Özdemiroğlu Osman Paşa'ya intisap ettiği için ondan övgüyle bahseder. Şevval 990/1582'de eserini kaleme alan Zeynî Efendi sebeb-i telif kısmında Osman Paşa'nın teşviki ile eserini 40-50 gün içinde kaleme aldığını söyler:

Nazm u te'lîfe budur çünki sebeb
Bu sebebdür çekmeğe bunca ta'ab

[211] Süleymaniye Ktp. Kemankeş, 423, 8b.

Özdemiroglı o gâzî-i güzîn
Hem sehî vü hem şücâ‘ ra’y-ı rezîn
…
Bî-riyâ teklîfi eyledi bana
Kim hüdâ envârı göster bu yana

Dimenüz birkaç cüz-i envâr fakîr
Emriyle eyledüm tahrîr-i yesîr

Dört beş on gün içre eyledüm tamâm
Üç muʿayyende çog itdüm ihtimâm[212]

4.1.1.3.3. *Gülşen-i Efkâr* (1579’dan önce)

Gülşen-i Efkâr, Halvetî tarikatına mensup olan Lârendeli Şânî tarafından kaleme alınan tasavvufi mahiyette olan mesnevidir.[213] Başta tevhid olmak üzere onun mertebelerinin yer aldığı mesnevide Şânî akıl, ilim, hilm ve devlet kavramlarını kişileştirerek bir anlatım kurgulamıştır. Belirtilen kavramlar birer kahraman olarak kimin daha faziletli olduğu konusunda kendi aralarında tartışmaya başlar ve bu tartışmanın galibi çıkmayınca galibi belirlemek adına bir yolculuğa çıkarlar. Şehr-i marifet dedikleri bir yere geldiklerinde rûh-ı pür-hikmet adında biriyle tanışıp ona dertlerini ve savunduklarını teker teker anlatırlar. Rûh-ı pür-hikmet ise bir mürşid edasıyla hepsinin sorularını ve savunularını tek tek dinledikten sonra hepsinin eksik yönlerini söyler ve hikâyenin sonunda bu dört kişiye nasihatler eder.[214]

Şânî eserinde III. Murad’ı dönemin birçok müellifinin yaptığı gibi önce Allah’ın yeryüzündeki halifesi olarak nitelendirdikten sonra onu İslam ve İran tarihindeki kahramanlar ile karşılaştırmış ve Osmanlı neslinin incisi olarak

[212] Süleymaniye Ktp. Kemankeş, 423, 10b.
[213] Eser üzerine yapılan çalışmalar için bkz. Mevlüde Alparslan, **İbrahim Şânî Lârendevî'nin Gülşen-i Efkâr Mesnevîsi (Metin-Muhtevâ-Tahlîl**, İzmir, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2007; Cengiz Veli Kurmuş, **Lârendeli Şâni Gülşen-i Efkâr (İnceleme-Metin)**, Adana, Çukurova Üniversitesi, Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Doktora Tezi, 2010.
Eser üzerine Cengiz Veli Kurmuş en son yapılan çalışma yapmasına rağmen onun YÖK sistemine yüklediği dosyadaki veriler okunamaz hâldedir. Bu yüzden eserle ilgili atıflar Mevlüde Alparslan’ın tezine yapılacaktır. Eserin incelenmesinde ise daha ayrıntılı olarak ele alındığı için Kurmuş’un tezine atıf yapılacaktır.
[214] Cengiz Veli Kurmuş, **Lârendeli Şâni Gülşen-i Efkâr (İnceleme-Metin)**, s. 26.

nitelendirmiştir. Devam eden satırlarda yine bu dönemde birçok müellifin[215] yaptığı gibi sultanın ismiyle ilgili çıkarımlarda bulunur:

Şeh-i ‘âlî-mekân u zıll-ı ilâh
Pâdişâh-ı serîr-i ‘izzet-i câh

Âsmân-taht-gâh ü heft-bâlîn
Âfitâb-efser ü kamer-âyîn

Mihr-i rahşân-ı burc-ı evc-i ‘atâ
Dürr-i tâbân-ı dürc-i genc-i sehâ

Gayret-i Kahramân u Behrâm-ı Gûr
Reşk-i Dârâ vü Sencer ü Fagfûr

Bahr-ı mevvâc u kulzüm-i zâhir
Mihr-i berrâk-ı ezher-i bâhir

Şehriyâr-ı kerîm ü nîk-ahter
‘Âdil ü nâsır [u] zafer-rehber

Kişver-i ma‘dilinde şâh-ı dilîr
Felek-i mükerremde mâh-ı münîr

Ehl-i îmâna rahmet-i Rahmân
Ehl-i tugyâna âteş-i sûzân

Dürre-i dürc-i nesl-i ‘Osmânî
La‘l-i engüşter-i Süleymânî

İbn-i Sultân Selîm-i hâfız-ı dîn
Ya‘nî Sultân Murâd-ı ehl-i yakîn
….
“Mim”i düşmen başına bir şeş-per
“Râ”sı kalb-ı ‘adûya bir hançer

“Elif”i tîr-i terkeş-i irşâd
“Dâl”i çengâl-i dâr-ı ‘adl-i sedâd

Çâr harfi bu ism-i zîbânun
Çâr rükn-i metîni dünyânun[216]

[215] Süleyman Eroğlu, **Âsafî’nin Şecâ’at-nâme’si (İnceleme-Metin)**, s. 116; Kasım Ertaş, **Gelibolulu Mustafa Alî’nin Nasîhatu’s-Selâtîn İsimli Eserinin Tenkidli Metni**, s. 192.
[216] Mevlüde Alparslan, **İbrahim Şânî Lârendevî'nin Gülşen-i Efkâr Mesnevîsi (Metin-Muhtevâ-Tahlîl**, s. 133-134.

4.1.1.3.4. *Heşt Bihişt* (992/1584)

Şemseddin Sivâsî tarafından kaleme alınan 2882 beyitlik ahlâkî mesnevidir. *Heşt Bihişt*, Sivâsî'nin altıncı eseri olup III. Murad'a ve yazıldığı dönemde sadrazam olan Özdemiroğlu Osman Paşa'ya da övgüler mevcuttur.[217] Eserini dört makam üzerine tertip eden Sivâsî her makamda birbiriyle zıt olan kavramları ele alır. Adalet ve zulüm, ilim ve cehalet, cömertlik ve cimrilik, fakirlere övgü ve yergi konularını ele alan müellif, her şeyin zıddı ile var olduğunu söyler. Makamları İslam tarihinden ve İran mitolojisinden hikâyelerle açıklayan Sivâsî adalet ve zulüm kısmında Hz. Musa, Nuşirevan ve Sultan Mahmud ile ilgili hikâyeleri anlatır. İlim makamında Hz. Âdem'in hayatı ve İskender'in hayat suyunu arama hikâyesine; üçüncü makamda Hz. İbrahim, Hızır ile dilenci, Hz. İsa ile Salebe hikâyesine; son makamda ise genel örneklere yer verir.[218]

Mesnevisinde Sultan'ı "*Der-medâyih-i Pâdişâh-ı İslâmiyân Murâd Hân*" başlığı adı altında uzunca bir manzumeyle öven Sivâsî, III. Murad'ı Peygamber sünnetinin hamisi, bidatı yok eden, müminlerin kıblesi, Kâbe'nin imarı için çalışan, Râfizîlerin ismini dünyadan silen, ulemaya merhamet eden, salih kişilere şefkat gösteren biri olarak tavsif eder. Bu beyitlerin ardından Şehzade Mehmed için de duaların olduğu beyitler vardır:

Ravzâ-i dîne çün odur hâmî
Her nice medh edem olur sâmî

Hâmî-i sünnet ol-durur şimdi
Mâhî-i bid'at ol-durur şimdi

Kıble-i mü'minîne oldı hâkem
Kâbe'ye taş atar bakan ona kem
…
Kâbetullâh'da bunca sa'y u safâ
Cebel-i mârifetde dahi duʿâ
….
Tîg-i tîzi zi-safha-i eyyâm
Komaya nakş-ı Râfizîden nâm
…
'Ulemâ zümresine münfıkdur
Sulehâ fırkasına müşfikdür
…

[217] Eserin neşri için bkz. Şemseddin Sivâsî, **Heşt Behişt**, Haz. Alim Yıldız, Sivas, Sivas Belediyesi, 2015.
[218] **A.e.,** s. 26-29.

Dahi şeh-zâde-i civân-bahtı
Görmesin mülk-i dünyâda sahtı[219]

Eserinde Osman Paşa'yı zikretmeden öven Sivâsî, Paşa'yı bir aslana benzetir. Osman Paşa'yı hikmet ve yumuşak huyluluk baharında Lokman'a, ilim ve şeriatta Numan'a benzetmektedir:

Sadr-ı bâlâda dâim ola şîr
Ola Âsaf gibi mu'în ü müşîr

Oldugınca bu dîn-i Hakka muîn
Ola o Hazret-i Murâd'da karîn
…
Hilm ü hikmet bahârına Lokmân
'İlm ü şer'at hisârına Nu'mân[220]

4.1.1.3.5. *Hilyetü'r-Ricâl* (985/1577)

Eser, Gelibolulu Mustafa Âlî tarafından, III. Murad'ın emri/işareti doğrultusunda kaleme almıştır.[221] Mensur ağırlıklı ve arada manzum parçaların bulunduğu *Hilyetü'r-Ricâl* üç babdan oluşmaktadır. Birinci bab, kutbü'l-aktâb ve kutbiyyete cülûs eden evliyâ-i maârif-meâb zümresinin menâkıbı; ikinci bab, ehlü'r-ricâl veya ricâlu'llâh/ricâlü'l-gaybın kim oldukları; üçüncü babda ise melâmiyyûn ve muhaddesûn[222] zümreleri ele alınmaktadır. Eserde ricâl-ı gayb ile ilgili konuların kaynağı İbn-i Arabî'nin *Istılâhu's-Sûfiyye*'si ve Hâce Muhammed Pârsa'nın *Faslu'l-Hitâb*'ı, Şeyh Ahmed b. Muhammed es-Simnanî'nin *Kitabü'l-Örf*'ü ve Ebu Abdurrahman Muhammed es-Sülemî'nin *Risaletü'l-Melamiyye*'sidir. Gelibolulu'nun eseri hilye olarak isimlendirilse de eserde Hz. Peygamber'in hilyesi değil ricâlü'l-gayb ile bağlantılı kişiler anlatılmıştır. İlk babda anlatılan aktâb zümresi kısmında Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz. Ali, Hz. Hasan, Ömer b. Abdülaziz ve Mütevekkil Billâh, gavs zümresi dediği kısımda ise Ahmed b. Hârûn er-Reşîd Sebtî ve Bâyezîd-i Bistamî anlatılır. Veysel Karanî'nin amcası İsâm-ı Karanî'nin de kutblar arasında ismi zikredilir ve ikinci babda ise *fırka-i evliyâ-i sâlihîn* dediği kişiler sayılarıyla birlikte ele alınır.

---

[219] **A.e.,** s. 61-64.
[220] **A.e.,** s. 65-66.
[221] Süleymaniye Ktp. Reşit Efendi, 1146; Eserin neşri için bkz. Gelibolulu Mustafa Âlî, **Hilyetü'r-Rical ve Söz Varlığı**, Haz.: Muna Yüceol Özezen, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2011.
[222] Yusuf Turan Günaydın, İbrahim Halil Arslantürk, "Gelibolulu Mustafa Âlî'nin Hilyetü'r-Ricâl'inde Melâmiyyûn ve Muhaddesûn Zümreleri", **Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi**, Ankara, 2007, C. VIII, S. 18, 277-296.

Mustafa Âlî, eserinde III. Murad'ı "*halîfetü'r-rahmâni'l-müstağnî*" diye övdükten sonra sultanın Osmanlı padişahları arasında diyanet ve velayeti en belirgin olanı, sülûk ehli, dünya lezzetlerinden uzak biri olduğunu söyler ve devam eden mısralarında eserini sultanın kitaplığı için ithaf ettiğini belirtir.[223] *Hilyetü'r-Ricâl*, Mustafa Âlî'nin daha sonraki eserlerinde kendisi için referans olan kitaplar arasında yer alır. Örneğin, *Nushatü's-Selâtîn*'de *Hilye*'den övgüyle bahseder.[224]

4.1.1.3.6. *Hüccetü'l-Ebrâr der-Esâmî-i Evliyâ-i Kibâr* (996/1589)

Hazînî'nin Yesevîlik ile ilgili kaleme aldığı *Hüccetü'l-Ebrâr* 2020 beyitlik Farsça manzum bir eserdir. Eserine Allah'ın isimlerinden ve bu isimleri zikretmenin güzelliklerinden bahsederek başlayan Hazînî ardından Hz. Peygamber'in ilim hakkındaki hadislerinden örnekler verir.[225] Hazînî eserinde şeyhi Seyyid Mansur öldükten sonra huzursuzluğa düştüğünü ve bu huzursuzluğa çare bulmak adına gurbete çıktığını, ardından hacca gittiğini sonrasında ise İstanbul'a geldiğini söyler. *Hüccetü'l-Ebrâr*'ın yazımı ile *Cevâhirü'l-Ebrâr*'ın anlatımı birbirine benzerken *Cevâhirü'l-Ebrâr* daha ayrıntılıdır. Hazînî her iki eserinde de İstanbul'a geldiğinde Yesevîliğin olmadığına üzülmüş ve bu tarikatı ihya etmek için uğraşmıştır. III. Murad'ın desteği için "*rabt-ı sultân*" ifadesini kullanan Hazînî, şeyhiyle görüştükten sonra sultanın inayetine ulaşacağını söyler. Hazînî'nin aktardığına göre sultanın yakınında bulunan Dervîş ismindeki biri kendisine biat etmiştir. Hâssân-ı hünkârdandır dediği Dervîş'in kim olduğu bilinmemekle birlikte bahsedilen kişi III. Murad'ın en yakınındaki kişilerden biri olan Dervîş Ağa (paşa) olabilir.[226] Bu kısmın ardından tarikatta ilerlemede şeyhin önemine değinen Hazînî, ilimde tekebbür olur fakat tarikat yolunda fakr ve edeb olması gerektiğini söyler. Bu konuların ardından eserinin asıl kısmına geçen müellif, Yesevî'nin ailesini, memleketini ve onunla ilgili menkıbeleri anlatır. Buradaki bilgiler yine *Cevâhiru'l-Ebrâr* ile örtüşür. Yesevîlik anlatısının ardından Hazînî, Seyyid Mansur'un hayatına ve menkıbelerine değinir.

Seyyid Mansur 66 yıl boyunca irşad faaliyetlerinde bulunmuş, on iki halife bırakmış ve bunlardan biri de müellifin kendisidir. Kendisinin Seyyid Mansur'a on

[223] Gelibolulu Mustafa Âlî, **Hilyetü'r-Rical ve Söz Varlığı**, s. 30.
[224] Kasım Ertaş, **Gelibolu'lu Mustafa Alî'nin Nasîhatu's-Selâtîn İsimli Eserinin Tenkidli Metni**, s. 173.
[225] **Hüccetü'l-Ebrâr der-Esâmî-i Evliyâ-i Kibâr**, Paris Bibliothèque Nationale, Pers. A.F. 263, 102a-173b.
[226] **Hüccetü'l-Ebrâr der-Esâmî-i Evliyâ-i Kibâr**, 122b.

iki yıl hizmet ettiğini söyleyen Hazînî, İstanbul'dan ayrılmak için sultandan yardım ister (154b). Hâtime kısmında ise eserini 30 günde yazdığını belirten müellif Farsça yazdığı için İstanbul'da eserinin anlaşılamayacağını Semerkand, Buhara, Hocend ve kendi memleketi Hisar gibi Farsça konuşulan yerlerde kıymetinin anlaşılacağını söyler. Hazînî'nin Farsça olan eserinin İstanbul'da anlaşılamayacağını belirtmesi bu dilin anlaşılmamasından değil, müellifin birçok eserinde dile getirdiği üzere Yesevîliğin İstanbul'da devam etmemesi ve kendisinin memleketine dönmek isteğini söylemesinden ileri gelmektedir.

Eserinde III. Murad'ı "*Zikr-i Pür-Nûr-ı Pâdişâh-ı Zamân*" başlığı altında öven Hazînî, onun yardımını talep ederek manzume boyunca sultana dualar eder (113a - 116b). Sultan Allah'ın yeryüzündeki gölgesidir, cihanın padişahı olarak yücedir. Onun gönlü âriflerin sırrını bilir, irfan dağı odur, mutasavvuftur, muhakkiktir, şahlar şahıdır. Hz. Süleymanın mührüne sahip, yedi iklime hükmeden Osmanlı sultanıdır:

Hân-ı hânân u pâdişâh-ı cihân
Pâdişâh-ı 'azîz [ü] 'âlî-şân
…
Yâr u hâhende-i ricâlu'llâh
Dileş ez-sırr-ı 'ârifân âgâh

'Ârif-i cümle-i ma'ârif ûst
Ber-muvâkıf tamâm vâkıf ûst

Kâf-ı 'irfân muhit-i 'âlem-i sırr
Pâdişâh-ı veliyyi-i kişver-i ber
…
Sâhi-i hâtem-i Süleymânî
Mâlik-i taht u tâc-ı 'Osmânî

Hâkim ü pâdişâh-ı heft-iklîm
Hest Sultân Murâd ibn Selîm[227]

4.1.1.1.7. *İbret-nümâ* (984/ 1576-1577)

Şemseddin-i Sivâsî tarafından manzum olarak tertip edilmiş *İbret-nümâ* 4890 beyitten ve altı makaleden oluşmaktadır. Altı ana makale başlığının altında o konuyla ilgili birçok eserden alınmış hikâyeler ve ibretler anlatılmaktadır. Eserde, her hikâyeden sonra *ibret* başlığı altında öğütler vardır. Bu *ibret*lerin ardından müellif, devrin sultanı III. Murad için dua mahiyetinde birer beyit eklemiştir. *İbret-nümâ*'da

[227] **Hüccetü'l-Ebrâr der-Esâmî-i Evliyâ-i Kibâr**, 115a-b, 116a.

yer alan hikâyelerin birçoğu Attar'ın *İlâhî-nâme*'sinden alınmıştır.[228] Eser, klasik mesnevi formunda besmele, hamdele ve salvele ile başlar. Sonrasında eserde, dört halife ve ashaba övgü, Hz. Hasan ile Hz. Hüseyin'e övgü, ardından devrin sultanı III. Murad'a medhiye olarak uzunca bir manzume (32 beyit), devamında yine padişaha övgü ve dua mahiyetinde iki manzume yer almaktadır.[229] Sivâsî, eserine II. Selim devrinde başladığını fakat III. Murad devrinde Sivas'ta bitirdiğini söyler.

Anun beşincisi *'İbret-nümâ*dur
Sülûk ehline hoş nazm-ı ʿatâdur

Selîm Hân devri içre oldı ilhâm
Murâd Hân devletinde buldı itmâm

Çü nüh sad çâr u heştâd içre itmâm (984/1576-1577)
İdüp urdum ana *'İbret-nümâ* nâm[230]
…
Kitâbun hatmine çün şehr-i Sîvâs
Mahall oldı gerekdür eyleyem pâs[231]

İbret-nümâ'ya göre Sultan III. Murad, Allah'ın yeryüzündeki gölgesidir. Onun tahta çıkması ile Kudüs, adaletinin nuruyla Şam aydınlanırken Yemen'den rahmanî koku gelmeye başlamıştır.

Çü zıll-i Hak-durur ol şâh-ı fâ'ik
Ne denli medh idersen ana lâyık

Ki zıll olmasa mazlûm içre mahsûs
Hemân-dem mûm olur mazlûm-ı me'yûs
…
Husûsâ şâhumuz Sultân Murâdı
Medâr itdi keremden bize Hâdî
…
Çü Beytü'l-Makdis anunla ziyâdur
Ana Rûhü'l-Kudüs dirsem sezâdur

'Adâlet nûrıla rûz oldı çün Şâm
Bu devr içre dahı ol görmez ahşam

Kesilmişdi Yemenden bûy-ı Rahmân
Gelir oldı bunun yümniyle el-ân[232]

[228] Eser üzerine yapılan çalışma için bkz. Erol Çöm, **16. Yüzyıl Ahlâkî Mesnevîleri ve Şemseddîn-i Sivâsî'nin İbret-Nümâ Adlı Mesnevîsi (İnceleme-Metin)**, Konya, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Doktora Tezi, 2007, s. 140-153.
[229] Şemseddin Sivâsî, **İbret-nümâ**, Haz.: Erol Çöm, Sivas, Sivas Belediyesi Yayınları, 2015.
[230] **A.e.,** s. 545.
[231] **A.e.,** s. 547.

Bu manzumenin devamında yine III. Murad için yazılmış dua mahiyetinde uzunca bir kaside kaleme alan Sivâsî, burada da sultanı muzaffer bir komutan olarak över. Sivâsî'nin eserini, İran seferleri öncesinde kaleme aldığı düşünüldüğünde sultanın böyle dua ile övmesi dikkat çekici bir noktadır. Manzumede dikkat çeken bir diğer nokta Sivâsî'nin *tâc-ı sultânî* diye tanımladığı hükümdarlığı, dört unsur üzerine kurgulamasıdır. Bu dört unsur adalet, maarif, sehavet ve şecaattir.

Olar kim asker-i İslâma dilden etmedi yâri
Belâ vü mihnete yâr u işi dâ'im tebâr olsun

Hudâvendâ Murâd hânun müyesser it murâdâtın
Mükemmel it kemâlâtın cihân bâgında bâr olsun
…
Hudâyâ tâc-ı sultânî ki dört şey'den ibâretdür
Mü'ebbed it Murâd Hâna hisâli bî-şümâr olsun

'Adâlet tâcı başından ebed hîç olmasın mehcûr
Ma'ârif cübbesi dûşunda ol şâhın izâr olsun

Sehâvet keffini açsın kifâyet versin âfâka
Şecâ'atden kemer dâ'im miyânında şi'âr olsun[233]

4.1.1.3.8. *Lübbü'l-Usûl fî Mâ'rifeti't-Tarîki'l-Vüsûl* (997/1588)

Memi Cân-ı Saruhânî tarafından III. Murad'a sunulmak üzere kaleme alınan *Lübbü'l-Usûl fî-Mâ'rifeti't-Tarîki'l-Vüsûl*'da şeriat, tarikat ve hakikat konuları işlenmiştir.[234] Eserde Seyyid Ali-zâde'nin *Şir'atü'l-İslâm* adlı kitabından nakiller, Ferîdüddîn-i Attâr ve Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî gibi sûfîlerden alınan örnekler vardır. Memi Cân III. Murad'dan "*nazargâh-ı 'âmme-i halayık*"[235] olarak bahsetmekte ve onun namına yazılmış bir beyti eser boyunca yeri geldikçe açıklamaktadır. Metinde geçen beyit şöyledir:

Bihamdillâh 'inâyetden sunıldı 'âleme mir'ât

---

[232] **A.e.,** s. 50-53.
[233] **A.e.,** s. 56-59.
[234] İBB Atatürk Kitaplığı, OE_Yz_0197; Müellif nüshası Süleymaniye Ktp. Hüdai Efendi 670; Eser üzerine bir tez çalışma yapılmıştır. Bkz. Halime Kara, **Memî Cân Efendi'nin "Lübbü'l-Usûl fî Mâ'rifeti Tarîkati'l-Vusûl" Adlı Eserinin Tahkîki ve Tıpkıbasımı**, Gümüşhane: Gümüşhane Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2020.
III. Murad için yazılmış manzumeler kısmında Memî Cân'ın sultan için yazmış olduğu şiirlerde *Lübbü'l-Usûl* geçen övgü şiiri incelendiği için burada tekrar ele alınmadı.
[235] Halime Kara, **Memî Cân Efendi'nin "Lübbü'l-Usûl fî Mâ'rifeti Tarîkati'l-Vusûl" Adlı Eserinin Tahkîki ve Tıpkıbasımı**, s. 36.

Cemâl-i şem‘ine baksan gözinden görine bizzât[236]

Memi Cân eserinde sultanı bir aynaya benzetir ve ona bakanın kendini gördüğünü söyler.[237] Müellif, III. Murad'ın *zıllullâh* olduğunu belirterek Sultanı şecere-i tayyibeye benzetir halk ise bu ağacın dallarıdır.[238] Eserde açıklanmaya çalışılan bir diğer nokta ise şeriatın ulemayı, tarikatın ümerayı hakikatin ise padişahın temsil ettiğidir. III. Murad için kullanılan '*kutb, zıllullâh, sâhib-kırân*' ifadelerine ek olarak bu eserde hakîkât kavramı ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. 997/1588'de Memi Cân'ın Mevlânâ Mehmed müstearıyla istinsah ettiği nüshanın derkenarında yine kendisine ait şiirler bulunmaktadır.

4.1.1.3.9. *Mahzen-i Râz* (997/1578)

Bolulu Emîrî tarafından Nizâmî-i Gencevî'nin *Mahzenü'l-Esrâr*'ından ilham alınarak mesnevi tarzında yazılan eser 800 beyitten oluşmaktadır.[239] Pendname tarzındaki *Mahzen-i Râz*, tasavvuf ve ahlak konulu on makale üzre tertip edilmiştir. Müellif tarafından eserin ismi aynı zamanda ebced hesabıyla tarih olarak düşürülmüştür.[240] Eserin içerisinde makalelerde Allah'ın isimleri, fiileri, ilmin, insanın, ahlakın marifetleri anlatılmıştır. Her bir makaleden sonra başlığa uygun olarak *tenbih-i suhan, hikâye* ve *maksûd-ı tamâm-ı suhan* başlıkları yer alır. Hikâyeler başlıklara uygun şekilde anlatıma uygun olarak seçilmiştir. Emîrî eserini İran savaşlarının başında kaleme aldığı için III. Murad'ın övgüsünde bu sefere de kısmen değinir. Sultan yedi iklimin hâkimi olarak Acem (Safevî) mülkünde fermanını yürütmüş birçok hükümdar onun kulları arasına katılmıştır:

Yedi iklîme hükmi oldı cârî
Hudâ Sultân Murâd'a kıla yârı

'Acem mülki kamu fermân-beridür
Kamu sâhib-kırânlar serveridür

Yüridür hükmüni şeh cümle bahre
Ezelden hükmi cârî oldı berre
…

[236] **A.e.,** s. 25.
[237] **A.e.,** s. 24.
[238] **A.e.,** s. 60.
[239] İsa Akpınar, "Uzlette Bir Şair: Mehmed Bey b. Musâ Paşa (Emîrî)", **Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı**, Nis. 2019, C. 17, S. 26, s. 203-254; İsa Akpınar, "XVI. Asır Şairlerinden Emîrî'nin *Mergûbu'l-Kulûb* Tercümesi", **Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi**, S. 89, Mart 2019, s. 147-168.
[240] Atatürk Üniversitesi Seyfettin Özege Kitaplığı, Agâh Sırrı Levend Koleksiyonu 415, 26a.

Serîr-i saltanat zâtıyla ma‘mûr
Cemî‘-i kulları lutfıyla mesrûr[241]

4.1.1.1.10. *Menâkıb-ı Dil ü Cân*

Zıllî mahlaslı Karamanlı Şeyh Muslihiddin Efendi (ö. 1601) tarafından kaleme alınan nesir ağırlıklı kısmen de manzum parçaların olduğu eser, tasavvuf konulu alegorik bir hikâyeden oluşmaktadır.[242] Eserde Beden şehir olarak kabul edilmiş ve ona dair hususiyetler ise çeşitli özelliklerle anlatılmıştır. Hikâyenin kahramanları Cân, Gönül, Akl, Sabr, Karâr, Fikr, Firâset, Gam, Şâdî, Edeb, Hayâ, Rey, Tedbîr, Makûl, İdrâk, Tasarruf, Tedârik, Fehm, Zihn, Şefkat, Devlet, Saâdet, Kerem ve Cömertlik'tir. Bu kahramanların her birinin bir tasavvufi anlamı bulunmaktadır. *Menâkıb-ı Dil ü Cân*'da gelişen olaylar ve kişilerin özellikleri onun alegorik bir metin olduğunu göstermektedir.[243] Zıllî *Menâkıb-ı Dil ü Cân*'ın girişinde eserini "*ahbâr-ı ezelîde meşhûr ve hükemâ-yı sâbıkda mezkûr 'ilm-i tasavvûfa mâlik olan kimesneler dîvânlarında zâhir olmış ma'nâ-yı müfîdi cem' kılup*" diyerek çeşitli kitaplardan derlediğini belirtir.[244]

Zıllî eserinde III. Murad'ı "*Dârâ-salâbet Cem-haşmet ve Gazanfer-sadvet ve 'Ömer-'adâlet ü Sikender-şevket leşker-keş ü 'adû-küş*" diye övmüş ardından onun zamanında marifet ehline verilen değerin belirginliğinin gökteki güneş gibi ortada olduğunu söyler. Müellif her ne kadar arkasında bir eser bırakmak için yazdığını belirtse de fakir ve hakir bir durumda kaldığı için sultana bir hediye olarak yazdığını söyler.[245]

4.1.1.3.12. *Menbaü'l-Ebhâr fî Riyâzi'l-Ebrâr* (994/1586)

Hazînî tarafından kaleme alınan eserde Yesevîlik tarikatının ortaya çıkışı ve halifeleri anlatılır. Üç bölümlük eserin birinci bölümünde Hazînî tarikatları anlatırken, Hz. Ebu Bekir yoluyla Yeseviyye ve Nakşbendiyye; Hz. Ömer yoluyla Tayfûriyye ve Aşkiyye; Hz. Osman yoluyla Peyvendiyye ve Çeştiyye; Hz. Ali

[241] Atatürk Üniversitesi Seyfettin Özege Kitaplığı, Agâh Sırrı Levend Koleksiyonu 415, 2b.
[242] Millet Ktp. Ali Emiri Roman 263; Eser üzerine yapılan çalışma için bkz. Leylâ Alptekin Sarıoğlu, "XVI. Asırdan Mensur Alegorik Bir Münazara: Zıllî'nin Menâkıb-ı Dil ü Cân'ı", **Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi** 42, İstanbul 2019, s. 73-108.
[243] Leylâ Alptekin Sarıoğlu, "XVI. Asırdan Mensur Alegorik Bir Münazara: Zıllî'nin Menâkıb-ı Dil ü Cân'ı", s. 85-88.
[244] **A.e.,** s. 91.
[245] **A.e.,** s. 91.

yoluyla ise Halvetiyye ve Kübreviyye tarikatlarının devam ettiğini söyler.[246] *Menbaü'l-Ebhâr*'ın ikinci bölümünde Hazînî'nin Yesevîliğe geçişi, Seyyid Mansur ve Yeseviye silsilesi, Seyyid Mansur ile ilgili rivayetler,[247] üçüncü bölümde ise Ahmed Yesevî'ye göre tarikatın kurulması ve yaşatılması için gerekli dört şart ele alınmıştır. Bu şartlar; *zaman, ihvan, mekân ve sultanın himayesi*dir.[248] Hazînî özellikle dördüncü şartı bir diğer eseri *Cevâhirü'l-Ebrâr min Emvâc-ı Bihâr*'da da dile getirir.[249]

Hazînî, eserinin son kısmında İstanbul'a gelirken tahtta bulunan Sultan II. Selim'e[250] ve eseri bitirdiği tarihte tahtta oturan Sultan III. Murad'a övgüler de bulunmaktadır. III. Murad'ı "*erzende-i girânyede-i hümâyûn-nişân, zıllu'llâh fi'l-kâyinâti ve'l-mümkinât, pâdişâh-ı eflâk-râyât, kutbü'l-aktâb-i mülûk-i cihân, câmi'ü'l-âdâb-ı sülûk-ı Âl-i Osmân, hâkân-ı kahhâr-ı sâhib-kırân*" diye metheden Hazînî, ardından Farsça uzunca bir manzumeyle sultana ve ordusuna dualar eder.[251] Müellif eserinde kendi Farsça ve Türkçe gazellerinden de eklemeler yapmıştır.[252] Hazînî tarafından yazılmış bu manzumeler arasında Seyyid Mansur için yazılmış bir mersiye de bulunmaktadır.[253]

4.1.1.3.13. *Metâlibü's-Sülûk fî Beyâni't-Tarîki'l-Meslûk* (998/1590)

Memi Cân-ı Saruhânî'nin daha önce kaleme aldığı *Lübbü'l-Usûl* isimli eserine yine kendisi tarafından yazılan zeyildir. Memi Cân Efendi'nin 998/1590 yılında istiğrak hâlinde iken müridi Muslihuddîn-i Rûmî'ye imlâ ettirdiği eser, III. Murad'a sunulmuştur. Memi Cân *Metâlibü's-Sülûk*'u Bursa'da şeyhi tarafından irşad faaliyetlerine görevlendirildiği sırada yazdığını belirtmektedir.[254] Memi Cân'ın

[246] Süleymaniye Ktp. Şehit Ali Paşa, 1425; Samire Mahmudova, **Hazini`nin 'Menba`ul-Ebhar fi Riyazi`l-Ebrar' Adlı Eserinin Tahkik, Neşir ve Değerlendirilmesi**, İstanbul, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2000; Eserin neşri için bkz. Hazînî, **Menba'u'l-Ebhâr fî Riyâzi'l-Ebrâr**, hz. M. Mâhur Tulum, İstanbul, Kişisel Yayınlar, 2009.
[247] Hazînî, **Menba'u'l-Ebhâr fî Riyâzi'l-Ebrâr**, s. 275-343.
[248] **A.e.,** s. 343-355.
[249] Hazînî, **Cevahirü'l-Ebrar min Emvac-ı Bihar = İyilerin Dalgalı Denizlerden Çıkardığı İnciler-Yesevilik Adabı ve Menakıbnamesi**, Hazırlayanlar: Cihan Okuyucu-Mücahit Kaçar, İstanbul, Büyüyenay Yayınları, 2014.
[250] Hazînî, **Menba'u'l-Ebhâr fî Riyâzi'l-Ebrâr**, s. 377-387.
[251] **A.e.,** s. 413-425.
[252] **A.e.,** s. 213, 319.
[253] **A.e.,** s. 327-329.
[254] Eser üzerine herhangi bir çalışma yapılmamıştır. Kullanılan nüsha için bkz. İBB Atatürk Kitaplığı, OE_Yz_, 822/2, 17b.

eserlerinin birçoğunu istiğrak hâlinde yazması dikkate değer bir konudur. *Uknûm*'da yer alan bilgilere göre hem *Lübbü'l-Usûl* hem de *Metâlibü's-Sülûk* sultana sunulduktan sonra sultan, her iki eseri de çok beğenmiştir.[255] Eserin Atatürk Kitaplığındaki nüshasının ön kısmında Memi Cân'a ait bir ilahinin, müridi Bursalı Subhî tarafından şerhi de yer almaktadır.

4.1.1.3.14. *Riyâzü's-Sâlikîn* (998/1589-90)

III. Murad dönemi en velûd müelliflerden biri olan Gelibolulu Mustafa Âlî, bu dönemde farklı konularda eserler telif etmiştir. Bunlardan biri de *Riyâzü's-Sâlikîn* isimli tasavvufi mesnevisidir. *Riyâzü's-Sâlikîn*'e 1562'de başlayan Mustafa Âlî eserini ancak 998/1589-90'da tamamlamıştır.[256] *Riyâzü's-Sâlikîn* bu dönemde revaçta olan dini ve tasavvufi anlatılardan biridir. 2834 beyitlik manzum eserin sadece birkaç varağı mensurdur. Mustafa Âlî eserini yazarken yedi farklı vezin kullanmıştır.[257] İlk 404 beyit on başlık altında; besmelenin fazileti ve buna dair ibretlik bir hikâye, tevhid ve tahmid, vahdet-i vücudun isbatı, Allah'ın yüceliği ve kudreti, na't, miraç, mucizat ve Sultan III. Murad'a övgü işlenirken 42 beyitte eserin telif sebebine, kalan 2223 beyitte ise üç ravza ve bu ravzaların on devhaya ayrılmış başlıklar yer alır. Devhalarda ayrıca hikâyeler yahut latifeler anlatılmaktadır. Birinci ravzada *Tarîk-i Ahyâr* (salât, savm, zekât, tilavet-i Kur'ân, hac, cihâd, tasadduk, tehlîl, ihyâ-i leyâl, hıfz-ı lisân), ikinci ravzada *Tarîk-i Ebrâr* (kalp, keyfiyyet-i sülük, tebdîl-i ahlâk, tezkiye-i nefs, tasfiye-i kalb, tahliye-i rûh, riyâzet, mücâhede, müşâhede, mahabbet-i İlâhiyye), üçüncü ravzada ise *Tarîk-i Şuttâr* (tevbe, zühd, tevekkül, kanaat, uzlet, mülâzemet-i zikr, teveccüh, sabr, murakabe, rıza) konuları anlatılmıştır. Mesnevisinde dönemin hükümdarı Sultan III. Murad'ı İslam tarihinin ve İran mitolojisinin kahramanları ile karşılaştırarak öven Mustafa Âlî, *Riyâzü's-Sâlikîn*'i Bağdat defterdarlığına giderken azil haberinin kendinden önce şehre ulaşması ve azledilmesi üzerine kaleme almıştır:

> Şâh-ı Sikender-der ü Sencer-haşem
> Pâdişeh-i dâdger-i muhteşem
>
> Husrev-i âfâk-ı cihân-ittifâk
> Dâver-i Kisrâ-dil [ü] Dârâ-vifâk

[255] İBB Atatürk Kitaplığı, OE_Yz_, 822/2, 5b.
[256] Beyazıt Ktp. Veliyüddin Efendi 1916; Eserin neşri için bkz. Gelibolulu Mustafa Âlî, **Riyâzü's-Sâlikîn**, Haz.: Mehmet Arslan-İ. Hakkı Aksoyak, Sivas, Dilek Matbaacılık, 1998.
[257] **A.e.,** s. 11.

Şâh-ı cihân Hazret-i Sultân Murâd
Dâd-ger ü dâver-i bâ-‘adl u dâd

Server-i ser-defter-i ‘Osmâniyân
Mihter-i pür-mihr ü hıdîv-i zamân

Şöyle mü’eyyeddür o sâhib-kerem
Mîmi ider ‘ayn-ı ‘adûyı adem

Bir söz ile ‘âlemi âbâd ider
Şûre-gili pür-gül ü şimşâd ider

İstese ammâ ki idüp bir kelâm
Mülketi vîrân ider ol nîk-nâm

‘Âlemi maʿmûre kılur dâd ile
Âdemi şâdân ider irşâd ile

İsm-i Hudâ mazharıdur ol hıdîv
Eyleyemez münkir-i dîv ana rîv
…
‘Azl ile vardı yele raht-ı huzûr
Mahz-ı kusûr oldı kusûr-ı sürûr

Her nereye oldum ise defterî
Deftere kayd olmadın oldum berî

Ki haber-i ‘azlüm alup peyk-i cüst
Varmış idi mansıba benden nühüst

Mustafa Âlî mesnevisinin girişinde aynı zamanda Manisa Bozdağ yaylasında şehzade iken III. Murad’ın hizmetinde olduğunu da hatırlatarak sultandan mansıp ister:

Mîr-livâ idi dahı pâdişâh
Zâtına Boztag idi hoş tahtgâh

Şimdiki a‘yân ile eşrâfdan
Hidmet-i dergâh iden esnâfdan

Ekseri mechûl idi ma‘dûm idi
Bende velî Hazret’e ma‘lûm idi[258]

[258] Gelibolulu Mustafa Âlî, **Riyazü’s-salikîn**, s. 70-73.

4.1.1.3.15. *Tadlîlü't-Te'vîl* (983/1575)

Yûsuf b. Yâkub el-Halvetî tarafından kaleme alınan, iman-küfr, şeriat ve tarikat, zâhir-bâtın, hidâyet-delâlet gibi birbirine benzer ve zıt kavramların soru-cevap şeklinde ele alındığı eserdir.[259] Mensur olan eserin içerisinde Hâfız'ın şiirlerinden ve Mevlana'nın *Mesnevî*'sinden manzum alıntılar vardır. Eserinde bahsi geçen kavramları açıklamak ve delillendirmek için İbnü'l-Arabî, Mevlânâ, Cüneyd-i Bağdâdî, Kuşeyrî gibi mutasavvıfların sözlerinden yararlanan Yûsuf b. Yâkub özellikle tasavvuf kavramı üzerinde durur. Yûsuf b. Yâkub şeriatla ters düşen bir tasavvufi yolun sonucunun zındıklığa sebep olacağını belirtir, ardından da aynı konulu ilmi ve edebi eserlere atıfta bulunur.

Sultan III. Murad'a bu eser dışında birkaç eser daha sunan Yûsuf b. Yâkub *Tadlîlü't-Te'vîl*'de sultanı özellikle adaletiyle ön plana çıkarır. Aynı manzume yazarın bir diğer eseri *Tarîkatnâme-i Pîrân ve Meşâyih-i Tarîkat-ı Aliyye-i Halvetiyye*'de de tekrarlanmıştır[260]:

> Nâsır-ı şer'-i Nebî zînet-i devr-i kamerî
> 'Âlim-i 'ilm-i 'alâ 'âdil-i 'adl-i 'Ömerî
>
> Fuzelâ mercî'idür südde-i fazl ü keremi
> Sülehâ melce'idür 'izzet-ile hâk-i deri
> …
> Pâdişâh-ı dîn ü devlet mâh-ı burc-ı 'adl ü dâd
> Âftâb-ı evc-i rif'at Hazret-i Sultân Murâd[261]

4.1.1.3.16. *Tenbîhü'l-Gabî fî Ru'yeti'n-Nebî* (987/1579-80)

Yûsuf b. Ya'kûb el-Halvetî tarafından kaleme alınan eser, müellifin III. Murad tarafından Mekke'de Şeyhü'l-Harem olarak görevlendirmesi üzerine sultana hediye etmek amacıyla telif edilmiştir.[262] Yûsuf b. Ya'kûb daha önce eserini yazmaya niyetlendiğini, Seyyîd Ahmed el-Hadramî isimli birinin kendisine gelip Hz.

---

[259] Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Esad Efendi 3689; Oğuzhan Şahin, **İki Sûfînin Mücadelesi**, s. 155.

[260] Emine Karahan, **Yûsuf bin Yâkub'un Menâkıb-ı Şerîf ve Tarîkatnâme-i Pîrân ve Meşâyih-i Tarîkat-ı Aliyye-i Halvetiyye Adlı Eserinin İncelenmesi**, s. 130-131.

[261] **Tadlîlü't-Te'vîl**, Süleymaniye Ktp. Esad Efendi 3689, 3a

[262] Süleymaniye Ktp. Carullah 2062/04, Fatih 5427/031, H. Hüsnü Paşa 715/006, Hacı Mahmud Efendi 2035-2098-2133-2111, Halet Efendi 817/010; Eser üzerine yapılan yüksek lisans tez çalışması için bkz. Ömer Sami Uzuner, **Tenbîhü'l-Gabî fî Ru'yeti'n-Nebî**, İstanbul, Marmara Üniversitesi, Tasavvuf Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2015, s. 19; Aslı Niyazoğlu, "Halveti Sünbüli Şeyhlerinin Rüyaları ve Osmanlı Biyografi Yazıcılığı" **Osmanlılar III**, **Doğu Batı Düşünce Dergisi**, Yıl 13, S. 53, Mayıs-Haziran-Temmuz 2010, s. 21-35.

Peygamber'i rüyada gördüğünü ve niyetlendiği işi tamamlaması gerektiğini telkin ettikten sonra eserini Medine'de Hz. Peygamber'in ayakucunda yazdığını belirtir.

Yûsuf b. Ya'kûb el-Halvetî eserinde "*Beni uykuda gören yakazada görür, zirâ şeytan benim sûretime giremez*" hadisini temel alarak bu hadisin izahına koyulmuştur. Bir mukaddime, üç bab ve bir hatimeden oluşan *Tenbîhü'l-Gabî fî Ruʾyeti'n-Nebî*'de mukaddime kısmında bahsi geçen hadisi vermiş, birinci babda Hz. Peygamber'in rüyada nasıl görüleceği, ikinci babda Hz. Peygamber'i görmek ile ilgili menkıbeler, üçüncü babda ise melekleri görmek anlatılmıştır. Melekleri görmek kısmında özellikle ashab zamanındaki hikâyelere değinilmiştir. Hâtime kısmında ise Hz. Peygamber'i görmeye yarayacak dualar, oruçlar ve onu görmenin faydalarından bahsedilmiştir.

Eserini III. Murad'a hediye olarak (*bi-tarîki'l-hediyye, bir tuhfe-i nebeviyye irsâl*) kaleme alan Yûsuf b. Ya'kûb el-Halvetî, "*Andolsun, Zikir'den (Tevrat'tan) sonra Zebur'da da, "Yeryüzüne muhakkak ki benim iyi kullarım vâris* olacaktır" diye yazmıştık [Enbiya, 21/105]" âyetini sultanın doğumuna yormuş ayette geçen *ez-zikrü* ifadesinin ebced hesabıyla karşılığının 951/1544-1545 tarihine denk geldiği ve bu tarihten sonra doğan kişinin âyette müjdelenen kişi olduğunu söyler. III. Murad'ın 953/1546'da doğduğu dikkate alınınca müellifin kast ettiği kişinin kim olduğu ortaya çıkar. Bu sebeple *Tenbîhü'l-Gabî fî Ruʾyeti'n-Nebî* III. Murad'ın saltanatına dönemin birçok müellifi gibi kutsiyet atfetmesinin örneklerinden biridir. Yûsuf b. Ya'kûb el-Halvetî devam eden satırlarda yazdığı manzumede yine sultanın kutsî hükümdarlığına dikkat çeker:

Nîk nâmın istimâ' eyler Resûl-i kibriyâ
Pâdişâh-ı dîn ü devlet olmaga bâ'is budur
Hind ü Sind ü şark u garb u rub'-ı meskûn ehlinün
Tâc u taht u 'izz ü baht u milkete vâris budur[263]

4.1.1.3.17. *Tuhfetü'l-Âşıkîn* (986/1578)

Tuhfetü'l-Âşıkîn, Şem'î'nin tercüme ve şerhleri dışında bilinen tek Türkçe telif eseri olup 986 (1578) yılında tamamlanarak III. Murad'a ithaf edilmiştir.[264]

[263] Ömer Sami Uzuner, **Tenbîhü'l-Gabî fî Ru'yeti'n-Nebî**, s. 72-73.
[264] Süleymaniye Ktp. Şehit Ali Paşa, 1135; Hacı Mahmud Efendi, 3993; Bosna Gazi Hüsrev Bey Ktp. 5787; Eser üzerine yapılan yüksek lisans tez çalışmaları için bkz. Seda Usta, **XVI. Asır Osmanlı mutasavvıfı Şem'î Efendi'nin Tuhfetü'l-Aşıkin İsimli Eseri (Metin Ve İnceleme)**, İstanbul, Marmara Üniversitesi, Tasavvuf Bilim Dalı, İstanbul, Yüksek Lisans Tezi, 2017; Önder Yaşar, **Şem'î**

Tasavvuf ile ilgili sufilerin sözlerinden derlenen konuların yer aldığı eser otuz bab olarak tertip edilmiş ve bazı bablarında birden fazla konu işlenmiştir. Başlıklarda verilen konular ya aynı ya da zıt içeriklere sahiptir. Şem'î konuları anlatırken âyet ve hadislerden sıklıkla alıntılar yapmıştır. Mensur olan eserde aralarda müellifin kendi yazdığı şiirlerden ve başka şairlerin şiirlerinden alıntılar da vardır. Bu şiirler anlatılan konularla ilişkili olarak seçilmiş veya yazılmıştır. Eserde tasavvufa dair âdâb ve seyri sülûk kavramları anlatılmaktadır.[265] Şem'î eserinde bu dönemin diğer müellifleri gibi III. Murad'ı adaletli olma yönüyle över:

Cihânun cânı vü cânun cihânı
Vücûdıdur hayât-ı câvidânî

Vilâyet cism ü şehler cân gibidür
'Urûk içinde yürür kan gibidür

Yaraşur şâhlarda 'adl-ile dâd
Ki tâ kala cihânda bir eyü ad

Ki şehler itmeseydi 'adl ü dâdı
Cihânun olmaz idi dalı dadı

Husûsan hazret-i Sultân Murâd Hân
Kim anun bendesidür ins ile cân

Cihânı 'adl-ile şâdân idüpdür
Koyuna kurdları çûbân idüpdür[266]

Bu manzumenin devamında Şem'î, sultanın ilim ve marifet ile tanındığını, zühd ve takva sahibi, şeriat ve tarikata talip, salih kişiler, zahidler ve âbidlere himmet lütuf göstermesi ile halk arasında tanındığını söyler:

Ve kendüler dahı 'ilm ü ma'rifet ve kemâl-i meziyyet-i salâh u vera'-ıla ârâste ve zühd ü takvâ ile pîrâste nehc ü şeri'at ü tarîkate tâlib ve sebîl-i hakîkat ü ma'rifete râgıb olduklarından gayrı bu tarîkde olan sulehâ vü sâlikîn ve zühhâd ü 'âbidîne hüsn-i himmet ü 'inâyet ve lutf u ri'âyet ü himâyetleri beyne'n-nâs azher ü mine'ş-şems ve ebyen ü

Şem'ullâh'ın Tuhfetü'l-Aşıkîn Adlı Eseri (İnceleme -Metin), Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2016.
[265] Önder Yaşar, **Şem'î Şem'ullâh'ın Tuhfetü'l-Aşıkîn Adlı Eseri (İnceleme -Metin)**, s. 21-26.
[266] **A.e.,** s. 115.

mine'l-ems vâki' olup gâyetle kadr-şinâs ü şefkat-füzûn ve nihâyetle mikdâr-dân u himmet-nümûn olmagın.[267]

Şem'î eserinin sultan nazarında kabul buyrulmasını ve okuyanların kendisi için dua etmelerini temenni eder.

4.1.1.4. Coğrafya

4.1.1.4.1. *Evzahu'l-Mesâlik ilâ Maʿrifeti'l-Büldân ve'l-Memâlik* (989/1581-82)

Sipahî-zâde Mehmed tarafından kaleme alınan *Evzahu'l-Mesâlik* III. Murad döneminde rağbet olarak nitelendirilebilecek coğrafya konulu eserlerden biridir. Sultan III. Murad adına istinsah edilmiştir. Sipâhi-zâde Arapça nüshaları sultana ve Sokollu Mehmed Paşa'ya sunduktan sonra onların takdirini kazanmış ardından eserini Türkçeye tercüme etmiştir.[268] Sultan III. Murad döneminde farklı coğrafyalar ve iklimlere dair başta *Târîh-i Hind-i Garbî* olmak üzere birçok eser telif ve tercüme edilmiştir. *Evzahu'l-Mesâlik* bir mukaddime ve beş babdan (denizler, göller, nehirler, dağlar ve şehirler) oluşmaktadır. Eserin sadece mukaddime ve diğer bablarında toplam otuz altı klasik coğrafya eserinin kaynak olarak kullanıldığına dair bilgi bulunmaktadır.[269]

Eserin Arapça ve Türkçe nüshaları başta Sultan III. Murad olmak üzere, Sokollu Mehmed Paşa, Siyavuş Paşa ve Lala Mustafa Paşa'ya sunulmuştur. Sipâhî-zâde'nin sadece bu eserinde değil başka konularda yazdığı eserlerinde de farklı nüshalar farklı kişilere sunulmak üzere istinsah edilmiştir. Bu dönemde bir eserin nüshalarının birden çok kişiye sunulmasının amacı, nüshalar üzerinden bir hami bulmak veya ilişki ağı oluşturmaktır. Sipâhî-zâde'nin eseri de bunun en iyi örneklerinden biridir. Hâl böyle olunca bazen övgü cümlelerinin aynı kaldığı sadece methedilecek kişinin isminin değiştiği farklı dibaceleri nüshaları görmek

[267] **A.e.,** s. 115-116.
[268] Mahmut Kaya, "Sipâhîzâde Mehmed", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, https://islamansiklopedisi.org.tr/sipahizade-mehmed (27.08.2021); Eserin neşri için bkz. İlhami Danış, **Evzahu'l-Mesâlik ilâ Ma'rifeti'l-Büldân ve'l-Memâlik/Esâmî-i Büldân (Değerlendirme ve Metin),** Ankara, Türkiye Bilimler Akademisi, 2019; İlhami Danış, "XVI. Yüzyılda Bir Osmanlı Coğrafyacısı: Sipâhizâde Mehmed ve Eseri Evzahu'l-Mesâlik ilâ Ma'rifeti'l-Büldân ve'l-Memâlik" **FSM İlmi Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi**, İstanbul, 2017, S. 9, s. 117-143.
[269] İlhami Danış, **Evzahu'l-Mesâlik ilâ Ma'rifeti'l-Büldân ve'l-Memâlik/Esâmî-i Büldân (Değerlendirme ve Metin)**, s. 116-163.

mümkündür. *Evzahu'l-Mesâlik ilâ Ma'rifeti'l-Büldân ve'l-Memâlik* Arapça iki,[270] Türkçe üç nüshası[271] III. Murad için istinsah edilmiştir. Sipâhî-zâde, eserini sunarken sultanı özellikle dini motifler ile över:

> *Dergâh-ı 'âlem-penâhî, kıblegâh-ı erbâb-ı hâcât ve bârgâh-ı keyvân-âşiyânî, Ka'be-i ashâb-ı münacât*[272]

Müellif eserini sultana hediye olarak sunmuş ve ondan iltifat beklediğini dile getirmiştir:

> *Eltâf-ı pâdişâhî ve a'tâf-ı şehinşâhîden mercâ ve istid'â olunur ki, bu tuhfe-i hakîre ve hediyye-i yesîre, 'atebe-i 'aliyye ve südde-i seniyyelerinde mehebb-i kabûl-i kabûle mevsûl buyurıla.*
>
> İrerse gülşen-i ikbâlden nesîm-i kabûl
> Gülerdi gül gibi her subh gonca-i me'mûl[273]

Sipâhi-zâde, eserinin girişinde sultana dua mahiyetinde Farsça yazdığı manzumeler ve Arapça klasik ifadeleri kullanarak sultanı övmüştür. Sipâhi-zâde'nin övgülerinde sultan için bu dönem yazarlarının sürekli kullandığı âdil olma imgesi de vardır. Onun saltanatında değil insanlar, vahşi hayvanlar ile av ve avcılar barış içinde birlikte yaşarlar:

> *Allah'ın lütfunun gölgesi, ümmetin sahibi, Cihan mülkünün hamisi, zulmü silip yok eden.*
> ...
> *Firuze renkli gökyüzü var oldukça bahtı açık olsun. Yıldızlar kıran oluşturdukça o da sâhib-kırân olsun.*
> ...
> *Onun adaleti sayesinde doğan ile şahin yaban kekliği aynı yuvayı paylaşır. Onun adalet dağıtılan divanından kurdun çobanlık öğrenmesine şaşmamalı.*
>
> ...
> *Cihan var oldukça sultanlığı daim olsun. Memleketler alsın, ülkesini korusun. İkbal ülkesinin kokusundan feleğin dimağı miskle dolsun.*

[270] Süleymaniye Ktp. Hafid Efendi Kısmı, 207; Michigan Üniversitesi Ktp. ISL MS 215.
[271] Süleymaniye Ktp. Halet Efendi Eki, 607; Yeni Cami Kısmı, 787; Reşit Efendi 644; İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, TY. 346.
[272] İlhami Danış, **Evzahu'l-Mesâlik ilâ Ma'rifeti'l-Büldân ve'l-Memâlik/Esâmî-i Büldân (Değerlendirme ve Metin)**, s. 222.
[273] **A.e.,** s. 223.

Bahtı muradınca açık, kılıcı düşmana karşı muzaffer olsun. Her anı uzun ömürlü bir devlet, her vakit onun için bir başka mülktür. Cihanda asırlar ve aylar olduğu müddetçe onun kös nevbeti hep daim olsun.[274]

Arapça mensur övgü kısımlarda:

Senin fehminin ihsas ve idrak kanatlarının yüceliği seni Cenâb-ı Hakk'ın idrakine ulaştıramaz. Feleklerin zirvelerini parmaklarıyla dokuyan zatın yüceliğine örümcekle hiç ulaşabilir mi?
Allah senin sahip olduğun yeryüzünü müşerref kıldı ve insanları da seni onlara sultan yapmak suretiyle mükerrem kıldı.
Şirk ehli nutfe halinde olup henüz yaratılmayan varlıklar senden korkmasın diye seni gizlemektedirler.
Ey Allah'ım onun güzel sıfatlarını zikretmek suretiyle insanların ağızlarının bostanlarında dillerin dallarını meyve veren ağaçlar kıldığın gibi yüce inayetin ve değerli hidayetini ona önder ve rehber kıl ve bütün felekleri ona musahhar eyle ve her mecrayı ona kolay yol eyle.[275]

4.1.1.4.2. Seyfi Çelebi'nin *Seyahat-nâme*si (990/1582)

Seyfi Çelebi tarafından kaleme alınan *Seyahat-nâme*, mütercimi bilinmeyen *Tercüme-i Kânûn-nâme-i Hıtâ vü Hoten ü Çîn ü Mâçîn*'in[276] ardından III. Murad döneminde bu bölgeyle ilgili yazılmış ikinci eserdir. Her iki eser sultanın kendi döneminde merakının imparatorluk dışında farklı ülkelere doğru yöneldiğini göstermektedir.

Seyahat-nâme dokuz fasıldan oluşmaktadır. Fasıllar sırasıyla şöyledir: Hıtây pâdişâhları ahvâli, Kâlmâk pâdişâhının ve Tibet ahvâli, Kâşgar ve Turâ ve Kazak pâdişâhlarının ahvâli, Keşmîr pâdişâhı ve Dervâz ahvâli, Hind pâdişâhı Celâleddîn ve ecdâdı ahvâli, Maveraünnehr pâdişâhları ahvâli, Hind vilâyetinde Celâleddîn'den gayrı pâdişâhları ahvâli, Diyâr-ı 'Acemde Kızılbaşdan gayrı pâdişâhlar ve hâkimler ahvâli, 'Acemde Kızılbaş ve Bayındır pâdişâhları ahvâli.[277] Seyfi Çelebi eserini III. Murad'a sunmuş ve eserin içeriğinin sultanın zamanında Hind, Hıtay, Keşmir, Acem, Kaşgar, Kalmak, Çin'in tarihlerine dair olduğunu belirtirmiştir. Eserde III. Murad *ser-nâme* başlığı altında yazılmış Farsça manzumede methedilmiştir:

[274] **A.e.,** s. 221-224.
[275] **A.e.,** s. 221-224.
[276] Leiden University Libraries, ms. Or. 12365
[277] Paris Bibliotiheque National, Supplement Turc, 1136; Eserin neşri için bkz. Defterdâr Seyfi Çelebi, **Türkistan ve Uzak Doğu Seyahatnamesi**, Yayına Haz.: Serkan Acar, İstanbul, Selenge Yayınları, 2014, s. 23-24.

Şehinşâh-ı İrân Hudâvend-i Rûm
Zi ‘adl-i vey âbâd her marz u bûm

Şeh-i dâdger Şâh Sultân Murâd
Ki gerdûn nedâred çû o Şâh yâd
“İran’ın şehinşahı Rum'un hünkârı, onun adaletiyle bugün her yer abaddır. Adil padişah Şah Sultan Murad, dünya onun gibi bir padişahı hatırlamıyor.”[278]

4.1.1.4.3. *Târîh-i Hind-i Garbî* (991/1583-4)

Mehmed Suûdî Efendi tarafından 991/1583-4’te kaleme alınan ve Osmanlı’nın Amerikan kıtasına dair ilk Türkçe coğrafya eseri kabul edilen *Târîh-i Hind-i Garbî* (Hadîs-i Nev)[279] üç bölümden oluşmaktadır. İlk iki bölüm klasik coğrafya kitaplarında olduğu gibi iklimler ve kozmografik bilgilere dairdir.[280] Eserin en değerli bölümü ise üçüncü kısmıdır. İlk iki bölümde klasik coğrafya eserlerinden faydalanan Mehmed Suûdî, bu bölümü ise Venedik, İspanyol ve Portekiz gibi devrin önemli denizci ülkelerinde yazılmış kitaplara dayanmaktadır. Goodrich’in tespitine göre Gonzalo Fernandez de Oviedo y Valdés’in *Batı Hind Adalarının Doğa ve Genel Tarihi*, Pietro Matire d’Anghiera’nın *Yeni Dünya*, Agustin de Zârate’nin *Peru’nun Keşfi ve Fethi Tarihi* ve Francisco Lhpez de Ghmara’nın iki ciltlik eseri *Bat Hind Adaları Tarihi* ile *Tarih ve Fetih* kitapları kullanılan kaynaklardır.[281] Üçüncü bölümde Amerika’nın keşfinde yer alan denizcilerin adları ile gemilerinin sayısını verecek kadar detaylar mevcuttur. İbrahim Müteferrika matbaasında dördüncü ve resimli olarak ise basılan birinci kitap olarak basılan *Târîh-i Hind-i Garbî* XVII. Yüzyılda Ahî-zâde Ali Çelebi tarafından *Tercüme-i Yengi Dünyâ* ismiyle Farsçaya tercüme edilmiştir.[282]

Eserin bilinen on üç nüshası bulunmaktadır ve her nüshada neredeyse farklı isimlerle kaydedilmiştir. *Târîh-i Hind-i Garbî, Târîh-i Hind el-Garbî el-Müsemmâ*

[278] Defterdâr Seyfi Çelebi, **Türkistan ve Uzak Doğu Seyahatnamesi**, s. 23.
[279] Beyazıt Genel Kitaplığı (4969); TSMK. R. 1488; TSMK. R. 1644; Newberry Library Edward E. Ayer Collection (VAULT Ayer MS 612); 5. Nuruosmaniye 3007; Nuruosmaniye 3008; Bibliothèque Nationale de France Turc No. 521; Milli Kütüphane Adnan Ötüken İl Halk Ktp. (06 Hk 1282); Esad Efendi 3715/3; JKn (The Library of the American Oriental Society)/N22; Zeydi Karaca, **Kitāb-ı İḳlīm-i Cedīd (Metin-inceleme-dizin)**, Niğde, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Doktora Tezi, 2021.
[280] Cevat İzgi, “Mehmed Suûdî Efendi”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, https://islamansiklopedisi.org.tr/mehmed-suudi-efendi (27.08.2021).
[281] Thomas D. Goodrich, “Osmanlı Amerika Araştırmaları: XVI. Yüzyıla Ait Tarih-i Hind-i Garbî Adlı Eserin Kaynakları ile İlgili Bir Araştırma”, s. 679-680
[282] **Tercüme-i Yengi Dünyâ**, Dublin Chester Beatty Library, T 560.

be-Hadîs-i Nev, Târîh-i Yeni Dünyâ, Târîh-i Yeni Dünya el-Müsemmâ be-Hadîs-i Nev, Hadîs-i Nev, Kitâb-ı İklîm-i Cedîd, Beyân-ı Ahvâl-i Âlem-i Cedîd, Kutr-i Nev eserin bilinen isimleridir. Bu nüshalar içerisinde en erken tarihli olan Beyazıt Genel Kitaplığı 4969 numarada yer alan ve 991/1583-4'te Mehmed b. Mustafa tarafından istinsah edilmiş nüshadır. Beyazıt nüshası ayrıca III. Murad'ın kütüphanesi için hazırlanmış ve madalyonlu tek nüshadır. Mehmed Suûdî Efendi eserini sultanın emriyle kaleme aldığını belirtmiştir.[283]

4.1.1.5. Siyaset-nâme, Nasihât-nâme ve Ahlak Türü Eserler

4.1.1.5.1. *Çeşme-i Hayât* (998/1590)

Şehzade Mehmed'in (III. Mehmed) hocası olan Nevâlî'nin (8 Cemâziyelevvel 1003 /19 Ocak 1595) bu eseri dışında *Ferruh-nâme*[284] isminde başka bir eseri daha vardır. *Çeşme-i Hayât*[285] III. Murad dönemi paşalarından Hızır Paşa adına yazılmıştır. Nasihatname türündeki eserin genel yapısı içinde dört sayısı önemli bir unsurdur. Tüm hikâyeler ve anlatılar bu sayı üzerinden yapılmaktadır. İslam tarihinden başlamak üzere İran mitolojisinde dört sayısı üzerine alıntılar yapılmış ve onunla ilgili hikâyeler anlatılmıştır. Eser; dört halife, dört vezir, Allah'ın huzurundan kovulmaya sebep olan dört şey, hiçbir peygamberin ümmetine kolaylaştırılmayan dört kolaylık, ömrün bereketlenmesini kolaylaştıran dört şey, tarikat ehlinde dört konağı (Şeriat, tarikat, marifet ve hakikat), uykunun dört kısmı, çocuk yetiştirmede dört husus, savaş meydanında lazım olan dört şey, şiirle ilgili dört ilim, su içilmemesi gereken dört hâl, ruhun dört kısmı, devlet idaresi ile ilgili dört husus, Allah'a yaklaştıran ve onun katında makbul olan dört şey başlıklarını içermektedir.

Eserinde III. Murad'ı överken onun gibi bir padişahın cihana gelmediğini ve adaletiyle ün saldığını söyleyen Nevâlî ayrıca Şehzade Mehmed'in 990/1582 yılında düzenlenen meşhur sünnet şenliğine de atıf yaparak padişahın dört faziletinden bahseder.

---

[283] Beyazıt Genel Kitaplığı 4969, 4b.

[284] Eser üzerine yapılan çalışma için bkz. Elif Yücer, **Sırru'l-Esrâr Literatürü ve Nevâlî'nin Sırru'l-Esrâr Tercümesi**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2019.

[285] İBB Atatürk Kitaplığı, OE_Yz_0924/01; Feride Kurnaz, **Nasuh Nevâlî'nin "Çeşme-i Hayât" Adlı Nasihatnâmesi İnceleme-Metin-Sözlük**, İstanbul, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Programı, Yüksek Lisans Tezi, 2008; Nev'îzâde Atâyî, **Hadâ'iku'l-Hakâ'ik fî Tekmileti'ş-Şakâ'ik**, C. 2. s. 1071-1072.

Görmedi kimse senün gibi cihân pâdişehi
Sende hatm oldı meger debdebe-i pâdişehi

III. Murad'ın ecdadında olmayan ve onda bir arada olan dört fazileti şunlardır:

Birisi sûr-ı hümâyûn ki felek reşk itdi
Birisi surh-seri hâke berâber itmek

Birisi dahi cühûdun sarıgın indürmek
Biri de ʿadl bile ʿâlemi yekser itmek[286]

Nevâlî eserinde Hızır Paşa'yı da dört fazilet üzerine övmüş ve onun bu faziletinin diğer vezirlere nasip olmadığını belirtmiştir:

Birisi ehl-i ʿilmdür gâyet
Birisi ʿilmi-y-ile ʿâmildür
Biri dest-i ferâha mâlikdür
Biri ceng eylemekde kâmildür[287]

4.1.1.5.2. *Mir'âtü'l-Ahlâk ve Mirkâtü'l-Eşvâk* (Recep 996/Mayıs 1588)

Şemseddin-i Sivâsî tarafından kaleme alınan *Mir'âtü'l-Ahlâk, Kitâbu Mir'âtü'l-Ahlâk, Mir'ât-i Ahlâk, Mir'âtü'l-Ahlâk ve Mirkâtü'l-Eşvâk, Mir'âtü'l-Ahlâk ve Mişkâtü'l-Eşvâk, Mir'âtü'l-Ahlâk ve Müşevviku'l-Eşvâk* olmak üzere farklı isimlerle anılan *Mir'âtü'l-Ahlâk* tasavvufi bir nasihatnamedir.[288] 4520 beyitlik eserde çoğu Türkçe olmak üzere Farsça, Arapça ve Arapça-Türkçe şiirler de vardır. Sivâsî eserinin ismini ve yazılış tarihini de ayrıca belirtir:

Hemân dem kalbe ilhâm etdi Hallâk
Didüm adın anun Mir'âtü'l-Ahlâk[289]
…
Tokuz yüz toksan altı idi târîh
Bunı yazardı hep ehl-i tevârîh

Receb ayında idi hayrü'l-eyyâm
Bi-hamdi'llâh kitâbum buldı encâm[290]

[286] Feride Kurnaz, **Nasuh Nevâlî'nin "Çeşme-i Hayât"**, s. 51.
[287] **A.e.,** s. 52.
[288] Eserin neşri için bkz. Şemseddin-i Sivasî, **Mir'âtü'l-Ahlâk (İnceleme-Tenkitli Metin)**, Haz.: Birgül Toker**,** Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010.
[289] **A.e.,** s. 186.
[290] **A.e.,** s. 588.

Klasik mesnevi yapısında olan eser on babı ahlâk-ı hamide, on babı evsâf-ı zemîme olmak üzere yirmi ana babdan oluşmaktadır. Ahlâk-ı hamîde, zikrü'l-mevt, kanaat, tevbe ve mücâhede, tevâzu, rızâ, ihlâs, şükr, cûd u sehâ, muhabbet, şevk ile muhâsebetü'n-nefs; Evsâf-ı zemîme ise; tûl-i emel, hırs, şehevât, ucb, hased, riya, küfrân-ı ni'met, buhl, adâvet-i Hak ve ihmâl bölümlerine ayrılır. Sivâsî, eserinde başlıkları ayrıntılı bir şekilde incelerken İmam Gazzâlî, Fahreddin-i Râzî, İbn Sîrîn ve Mevlânâ'dan deliller getirmiştir. Eserde anlatılan hikâyelerin kaynağı da yine bu kişilerin eserleridir. Eser, III. Murad'a sunulmuş ve padişah da karşılık olarak Sivas yakınlarındaki İşhanı isimli köydeki tuzlayı (kıyılarda tava denilen havuzlara deniz veya göl suyu akıtıldıktan sonra kurutularak tuz çıkarılan yer) Sivâsî'ye ihsan etmiştir.[291] *Mir'âtü'l-Ahlâk*'ta ayrıca Sivâsî, III. Murad için yazdığı eserleri de sıralar: *İbret-nümâ, Menâkıb-ı Çâr-yâr, Gülşen-âbâd, Safâ'ih, Mevlûd-ı Sultân, Heşt Behişt, Menâzil, Mir'âtü'l-Ahlâk/Mirkât-ı Eşvâk*.[292]

4.1.1.5.3. *Nushatü's-Selâtîn* (989/1581)

Gelibolulu Mustafa Âlî'nin, sultanlar ve diğer devlet erkânının halkla olan ilişkileri üzerine kaleme aldığı *Nushatü's-Selâtîn* nasihatname ve siyasetname türünde olup bir mukaddime, dört bab ve bir hâtimeden oluşmaktadır.[293] Devlet yönetiminin esasları üzerine kurulmuş olan eser devrinin de yönetim biçimi ve koşullarını yansıtmaktadır. Âlî, babları *lâzime* adı altında başlıklara ayırmıştır. İlk babdaki on yedi *lâzime* bulunurken bu kısımda başta padişah olmak üzere diğer bürokratların görevlerinden bahsedilmiştir. İkinci babda kanun dışı davranışlar sonucunda ortaya çıkan karışıklıklara karşı alınabilecek önlemler *tarîk* adı altında sekiz yolla incelenmiştir. Üçüncü babda ise devrinin sosyal, iktisadi ve siyasi bozulmalarına değinen Âlî, son bölümü kendisine ayırmış ve uğradığı haksızlıklara yer vermiştir.[294]

---

[291] Halvetî-Şemsî Şeyhi Receb-i Sivâsî, **Şems-i Sivâsî Menakıbnamesi: Necmü'l-Hüdâ fî Menâkıbı'ş-Şeyh Şemsüddin Ebi's-Senâ**, Haz.: Fatih Çınar, İstanbul, Büyüyenay Yayınları, 2020, s. 115.

[292] Şemseddin-i Sivasî, **Mir'âtü'l-Ahlâk (İnceleme-Tenkitli Metin)**, s. 589.

[293] Süleymaniye Ktp. Hüsrev Paşa 311; TSMK. R. 406; Andreas Tietze, **Mustafa 'Âlî's Counsel for Sultâns of 1581**, I-II, Wien 1979-1982; Kasım Ertaş, **Gelibolu'lu Mustafa Alî'nin Nasîhatu's-Selâtîn İsimli Eserinin Tenkidli Metni**, İstanbul, Marmara Üniversitesi İslam Tarihi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2008.

[294] Kasım Ertaş, **Gelibolu'lu Mustafa Alî'nin Nasîhatu's-Selâtîn İsimli Eserinin Tenkidli Metni**, s. 29-32.

Gelibolulu Âlî, III. Murad'ı "*halîfe-i zamân, sâye-i hazret-i Deyyân, fermânrân-i cihân şehriyâr-i gîtî-setân el-mü'eyyedü bi-te'yîdât-i'l-Müste'ân*"[295] sıfatlarıyla överken eserinde sultan için ayrıca bir manzume kaleme alır. Burada III. Murad'ı taze bir gülfidanına benzeten şair, ayrıca taze sultan imajını da kullanır. Bu ifade III. Murad'ın babası II. Selim'e nispeten daha genç yaşta (28) tahta çıkmasına vurgu olabilir. Daha önce bahsedildiği üzere *İstidâ-nâme*'sinde[296] sultanın ismiyle ilgili çıkarımlarda bulunan Âlî bu şiirinde yine onun ismini hikmet hazinesinin tılsımı olarak yorumlar:

Bi-hamdillâh ki devlet nev-bahârdan bu mevsimde
Açıldı bir gül-i pâkîze handân itdi erkânı
…
Kazâ-kuvvet fezâ-vüs'at hüdâvend-i kader-kudret
Cihânun tâze sultânı selâtînün cihân-bânı

Cihândâr-ı muzaffer hazret-i Sultân Murâd ol kim
Mülûk-i bahr u ber müstağrak-i deryâ-yı ihsânı

Meger ism-i şerîfidür tılısm-ı genc-i hikmet kim
Murâdın buldı tevkî'inde dehrün nâ-murâdânı

Sa'âdet mesnedinde görse ger tab'-ı selîm anı
Diyeydi Yûsuf-ı sânîdedür taht-ı Süleymânî[297]

Âlî, *Nushatü's-Selâtîn*'in içindeki birçok manzumede sultanın âdil yönüne dikkat çeker.[298] Gelibolulu daha önce yaptığı gibi yazdığı her eserde bir önceki eserlerine atıf yaparak kendini sadık bir kul olarak göstermeye çalışır. Yine bu eserinde III. Murad'ın işaretiyle/emriyle *Hilyetü'r-Ricâl*'i telif ettiğini de belirtir.[299] Sultan tahta oturduğunda *Mihr ü Vefa* ve *Nâdirü'l-Mahârib*'i sunduğunu *Râhatü'n-Nüfûs*'u da tamamladığını söyler.[300] *Fursat-nâme* yine Âlî'nin hatırlattığı eserleri arasındadır.[301]

[295] **A.e.,** s. 79.
[296] John R. Walsh, "Müverrih Âli'nin Bir İstidanamesi", **İstanbul Üniversitesi Türkiyat Enstitüsü, Türkiyat Mecmuası**, İstanbul, 1958, C. XIII, s. 131-140.
[297] Kasım Ertaş, **Gelibolu'lu Mustafa Alî'nin Nasîhatu's-Selâtîn İsimli Eserinin Tenkidli Metni**, s. 192.
[298] **A.e.,** s. 198.
[299] **A.e.,** s. 173.
[300] **A.e.,** s. 191-192.
[301] **A.e.,** s. 175.

4.1.1.5.4. *Risâle-i Fezâ'il-i Vâlide* (991/1583'den sonra)

Abdü'l-Muhyî en-Nâsırî el-Buhârî tarafından kaleme alınan eser âyet ve hadisleri temel alarak annenin faziletine dair bilgileri ihtiva eder.[302] Mensur olan eserde Farsça şiirler ve müellifinde kaleme aldığı Türkçe beyitler de bulunmaktadır.

Abdü'l-Muhyî, eserinde Ebüssuûd-zâde Ahmed Çelebi'nin himayesinde yer aldığını ve onun meclislerinde bulunduğunu belirtir.[303] Müellif *Risâle-i Fezâ'il-i Vâlide*'yi merhume diye andığı Nurbanu Sultan adına sultanın emri doğrultusunda kaleme aldığını söyler.[304] III. Murad'ın annesine olan düşkünlüğü dönem kaynaklarında zikredilen bir durumdur.[305]

Abdü'l-Muhyî, III. Murad'ı "*Acem ve Arabın padişahı, Allah'ın yeryüzündeki gölgesi, Allah'ın halifesi*" olarak metheder ardından *" Halk-ı 'âlem emrine râm olmağ-ıla buldı cân/Anun içün pâdişâhun 'âleme hükmi revân/Fitne yatdı tîglar şimdi niyâmında niyâm/Cân-sitânlıkda çekilmişdür sehâmıyla kemân*" manzumesini de ekler. Eserde aynı zamanda Habeşî Mehmed Ağa'nın ismini zikretmeden Dârüssaâde ağalığı görevine atıfta bulunarak Ağa da methedilmiştir. Muhtemelen Habeşî Mehmed Ağa sultanın emrini müellife ileten aracı konumundadır.

4.1.1.5.5. *Sîret-i Murâd-ı Cihân*(974/1567)

Gülşenî tarikatına mensup Muhyî-i Gülşenî tarafından Türkçe kaleme alınan *Sîret-i Murâd-ı Cihân*, ahlak konulu bir eserdir.[306] Muhyî bu eserini daha önce yazmış fakat 985/1577'te nâzır-ı nuzzârlık (nâzırları denetleyen kişi) görevinden azledilmesi üzerine eserini görevini geri almak maksadıyla III. Murad'a sunmuştur.[307] Eserin ismi «**سیرت مراد جهان**» telif tarihi olarak düşürülmüştür ve bu da

[302] Eser üzerine herhangi bir çalışma yapılmamıştır. Milli Ktp. Tokat İl Halk Ktp. 60 Hk 293/2, 59b-76a.
[303] **Risâle-i Fezâ'il-i Vâlide**, 64a.
[304] **Risâle-i Fezâ'il-i Vâlide**, 66a.
[305] Sultanın annesine aldığı hediyeler için, bkz. Osman Yiğit, **Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi 34 Numaralı Filori Defteri (Değerlendirme-Transkripsiyon)**, s. 252, 303, 852.
[306] Süleymaniye Ktp. Fatih 3496 (Müellif hattı); Eser üzerine yapılan yüksek lisans tez çalışması için bkz. Abdullah Arı, **Muhyî-i Gülşenî, Eserleri ve Sîret-i Murâd-ı Cihân (İnceleme-Metin-Sözlük)**, Manisa, Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Manisa, 2010.
[307] Muhyî-i Gülşenî, **Sîret-i Murâd-ı Cihân**, 1b-3b.

tarih olarak 974/1567 yılına tekabül etmektedir. *Sîret-i Murâd-ı Cihân*'ın müellif nüshası madalyonlu olup III. Murad'ın kütüphanesi için yazılmıştır.[308]

Ahlak ve akaid konulu eserin ahlak kısmı kendi içinde üçe ayrılmaktadır: Tezhib-i ahlâk, tedbir-i menâzil ve siyaset-i müdün'dür (şehirlerin yönetilmesi). Ana başlıklarının ardından hatime (son) yer almaktadır.[309]

4.1.1.5.6. *Teşrîfât-nâme* (987/1579)

Gelibolulu Mustafa Âlî tarafından kaleme alınan ve otuz üç bölümden oluşan *Teşrîfât-nâme*, müellifin başka bir eseri olan *Mevâi'dü'n-Nefâis fî Kavâi'di'l-Mecâlis*[310] ile konu bakımından kısmen benzerdir.[311] Eserin isminden de anlaşılacağı üzere başta devlet yönetimindeki vezir, beylerbeyi, paşalar olmak üzere diğer kademelerdeki kişilerin görevleri icabı uyması gereken âdâb ve erkânı içerir. Bu konular dışında *Teşrîfât-nâme*'de askerlerin sefere çıkması ve cihadın önemi, emrinde hizmetli bulunan kişilerin bu hizmetlilere davranış biçimi, iktisadi olarak tımar, zeamet ve günlük narh uygulaması, aile ve toplulukta giyim kuşama dikkat, yemek yeme âdâbı ve yeri geldiğinde hüner sergileme gibi geniş bir çerçevede anlatımlar vardır. Semiz Ahmed Paşa'nın 21 Şâban 987 /13 Ekim 1579 ile 12 Rebîülevvel 988/27 Nisan 1580 sadareti döneminde altı aylık bir zaman dilimi içerisinde kaleme alınan eser yeni sadrazama rehber olarak tasarlanmıştır. Mustafa Âlî, *Teşrîfât-nâme*'sinin bitişi Ahmed Paşa sadaretinde denk geldiği için eserini Ahmed Paşa'ya ithaf etmiştir. Paşa için eserine *mühr* redifli gazel ekleyen Mustafa Âlî ardından üç padişaha faziletini ve irfanını arz ettiğini buna rağmen hiçbirinin ihsanda bulanmadığından yakınır. Bunun için eser bir nev'i Mustafa Âlî'nin kendi durumunun arzıdır:

Hayfâ ki gûy-i himmeti erbâb-ı devletün
Çevgân-ı 'arz-ı hâlile hergiz kapılmadı

Bahtı açıldı gün gibi rüşvet kapusınun

[308] Uğur Öztürk, "Kitaplar ve Hazineler: III. Murad'ın Kütüphanesi İçin Hazırlanmış Bazı Madalyonlu Eserler", s. 656-659.
[309] Abdullah Arı, **Muhyî-i Gülşenî, Eserleri ve Sîret-i Murâd-ı Cihân (İnceleme-Metin-Sözlük)**, s. 29-33.
[310] Mehmet Şeker, **Gelibolulu Mustafa Âlî ve Mevâ'idü'n-Nefâ'is fî Kavâ'ıdi'l-Mecâlis**, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1997.
[311] TSMK. H. 1601; Eser üzerine yapılan yüksek lisans tez çalışması için bkz. Esra Keskinkılınç Akdaş, **Gelibolulu Mustafa Âlî Teşrifatname**, İstanbul, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yeni Türk Dili, Doktora Tezi, 2009, s. 159.

Kaldı dil ehlinin yine gönli yapılmadı

Öldürdi gam harâreti erbâb-ı dânişi
İhsânla yüreklerine su sepilmedi

Kaldı ayakda fazl u kemâl ehli mûze-vâr
Gün yok ki hâk-i zillete burnı depilmedi[312]

Eserinde III. Murad'ı "*hâkân-ı rûy-ı zemîn ve zullu'llâh-ı fi'l-arzeyn, bâkiyye-i serverân-ı pîşîn, hâmiyyü'l-memâlik ve'l-bilâd, dürer-i sadef-i nafset ve dâd, felek-ref'et ve's-sedâd, hâkân-ı sultân-nihâd, sultân-ı hâkân-nijâd*"[313] diye övdükten sonra sultan için şehzadeliğinden itibaren yazdığı eserlerden bahseden Mustafa Âlî yeni sadrazamın gelişiyle kendini sultana ve sadrazama tekrar hatırlatır. *Mihr ü Vefâ*, *Mâderü'l-Mehârib*, *Râhatü'n-Nüfûs*, *Zübdetü't-Tevârîh* ismini saydığı eserlerdir.[314]

4.1.1.6. Şer'î İlimler (Tefsir, Şemail, Kelam, Mezhepler Tarihi, Hadis ve Siyer)

4.1.1.6.1. *el-Ehâdîsü'l-Erba'în fî-Fadli Yevmi'l-Cumu'ati* (985/1577-1578)

Şemseddin Ahmed el-Hâtib'in 985/1577-1578'de *el-Ehâdîsü'l-Erba'în fî-Fadli Yevmi'l-Cumu'ati*, cuma gününün faziletleri üzerine kırk hadisi bir araya getirerek Süleymaniye Cami'nde Ramazan ayında Cuma günü bitirdiği Arapça eseridir.[315] Eserde ilk önce âyet ardından hadisler verilmiş ve hadislerden sonra cumanın faziletleri aktarılmıştır. Şemseddin Ahmed el-Hâtib eserin giriş kısmında; Allah'ın ehl-i ilmi mertebelerin en üstününe çıkardığına ilim erbabını Peygamberlere vâris kıldığına ve onların insanları hidayet yoluna sevk ettiğine, âlimlerin sözlerine uymanın gerekliliğine ve onların gerçek anlamda Allah'tan korkan kimseler olduğuna, Allah'ın âlimleri dünyada ve ahirette övdüğüne ve onlara verdiği nimetlere değinir. Müellif bu kısmın devamında hadis ilmiyle meşgul olmanın faziletine, hadis ilminin en üstün ilim olduğuna, Kur'an'ın muradının onunla anlaşılabileceğine, şer'î hükümlerin ancak onunla açığa çıkacağına değinilmiştir. Müellif devamında namazın ne zaman, kaç rekât ve nasıl kılınacağı, farzı, sünneti, adabı vb. hususlardaki cüzî meselelerin ancak sünnet ile öğrenilebileceği ifade eder.

[312] **A.e.,** s. 161-162.
[313] **A.e.,** s. 192.
[314] **A.e.,** s. 138-141.
[315] Süleymaniye Ktp. Ayasofya 514.

Şemseddin Ahmed el-Hâtib kendinden önce pek çok âlimin zühd, âdâb vb. birçok konuda kırk hadis telif ettiğini, kendisinin de namazların en üstününün cuma günü ve gecesinde kılınan namaz olduğu ve bunun faziletlerine dair kırk hadis derlediğini beyan etmektedir. Müellif eserini nasıl tertip ettiğiyle ilgili olarak bu kırk hadisi manasıyla birlikte hıfz ettikten sonra manalarını tahkik ettiğini, senedindeki râvîleri araştırdığını, râvîlerine itimat ettikten sonra eseri kaleme almaya başladığını ifade eder. *el-Ehâdîsü'l-erba'în fî-fadli yevmi'l-cümu'ati,* tek nüsha olup muhtemelen bir mansıp karşılığında III. Murad'ın kütüphanesi için telif edilmiş madalyonlu bir eserdir.

4.1.1.6.2. *Kısas-ı Enbiyâ* (987/1579)

Hindî Mahmud tarafından kaleme alınan manzum Peygamberler tarihidir. 987 Muharrem/Mart 1579'da eserini yazmaya başlayan Mahmud, altı ay gibi kısa bir sürede 987 Cemâziyelâhir/Ağustos 1579'da eserini bitirmiştir:

Tokuz yüz dahı seksen yedi târîh
Bu târîhde yazar nazmını râsih

Muharrem gurresidür ibtidâsı
Evâhir-i Cümâzeyn intihâsı

Bu şeş mâh içre sekiz bindür ebyât
Güneşden kapdı Hindî bil ki zerrât

Hindî Mahmud kendisini esirlikten kurtardığı için sultana *hediye* olarak nitelendirdiği eserinde III. Murad'ı Allah'ın yeryüzündeki halifesi, muradına ermiş, ışığı âleme aydınlık veren, nurunun adaleti olan bir sultan olarak tasvir eder:

Halîfe-i İlâh sultân-ı aʿzam
Mübârek dilleri Allâhu aʿlem
…
Ki Şâh-ı kâm-kâr devrinde bu ân
Kısas-ı enbiyâ nazmını ihsân
…
Bi-hamdillâh irişdüm devlete ben
Murâd Hân devri içre vech-i ahsen
…
Ziyâsı ʿâleme fer virdi tahkîk
ʿAdli nûrı anı eyledi tasdîk[316]

[316] Eserin neşri için bkz. Ahmet Karataş, **Kısas-ı Enbiya: Peygamber Kıssaları (İnceleme-Tenkitli Metin-Tıpkıbasım)**, İstanbul, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2013, s. 178.

III. Murad, İslam'ın sultanıdır ve âlemdeki tüm insanlar ona tâbidir. Allah onu taç ve tahtına layık görmüştür. Dünya onun adaletiyle mutludur, yüce zatıyla âlemin biriciğidir:

Halîfe-i İlâh İslâm'a sultân
Bedendür halk-ı ʿâlem ol-durur cân

Sezâ-vâr gördi Yezdân taht u tâcı
Virür küffâr emân ile harâcı

ʻAdl-küsterdür ol hûrşîd-i himmet
Anunçün virdi Rahmân ana rifʻat

Hudâvende Hudâ ola nigeh-bân
Cihân rûyı anun ʻadliyle handân

Duʻâ farz oldı ol sâhib-kırâna
Komışdur anca âsâr ʿâkılâne

Murâd Hân-ı cihân hâkân-ı aʻzam
Ferîdi ʻâlemün zât-ı müfehham

Hudâ var eylesün ol tâcdârı
Cihân hatmine dek kılsun karârı

İşidenler bu tahrîrden hitâbı
Okıya devlete Ümmü'l-Kitâb'ı[317]

4.1.1.6.3. *Mevlid* (988/1580)

Şemseddin Sivâsî'nin Hz. Peygamber'in doğumuna dair kaleme aldığı *Mevlid*, 1217 beyitlik olup Rebiülevvel 988/ Nisan 1580'de tamamlanmıştır.[318] Sivâsî, Süleyman Çelebi'yi örnek almasına rağmen Süleyman Çelebi'nin mevlidi ile Sivâsî'nin mevlidi arasında fasıllar ve beyitler bakımından farklar bulunmaktadır.[319]

Mevlid'in sebeb-i telif kısmında mevlid yazma maksadının Hz. Peygamber'e hizmet etmek olduğunu dile getiren Sivâsî, namaz kıldığı bir vakit istiğraka daldığını Hz. Ali'nin ona Hz. Peygamber'den bir hediye getirdiğini söylemesi üzerine Sivâsî uyanarak eserini kaleme aldığını söyler. Sivâsî istiğraktan uyandıktan sonra Allah'ın mevlid konusunda başkalarına daha önce açmadığı kapıları kendisine açtığını

[317] **A.e.,** s. 180.
[318] Eserin neşri için bkz. Şemseddin Sivâsî, **Mevlid**, Haz. Hasan Aksoy, Sivas, Sivas Belediyesi Yayınları, 2015.
[319] **A.e.,** s. 26.

belirtir.[320] Daha önce birçok kez yazılan mevlitlerden haberdar olan Sivâsî mevlid yazmadaki bir diğer maksadının yılda bir kez olsa dahi hayırla yâd edilmek olduğunu yazar:

Gerçi dinilmiş kitâblar bî-idâd
Lîk her birinde var bin dürlü dâd
…
Tâ ki hayr-ıla cihânda yâd olam
Yılda bir kez yâd-ıla âbâd olam

Sivâsî hâtime bölümünde eserinin Sivas'ta bitiriliş tarihini verdikten sonra tüm eserlerinde olduğu gibi bu eserinde de sultana dua eder. Ardından yine dua başlıklı bir manzume ekler:

Nüh sad u heştâd u heşti târîhin
Gurresinde hem rebiü'l-evvelin

Hamdüli'llâh kim tamâm oldı kitâb
Umaram Hak'dan ki ola müstetâb
…
Şehr-i Sivâs oldı bu tasnîfe câ
Ehline şâfi' ola nûrü'd-dücâ

Hazret-i Sultân Murâd devrindedi
Kim fakîr işbu kitâbı söyledi

Her kitâbumda çün etmişdüm du'â
Bunda da itmek-durur belki revâ[321]

4.1.1.6.4. *Miftâhü'l-'Adâle* (*Miftâhü'l-Adâle fî Fazâili'l-Guzât ve'l-Mücâhidîn*)

Ebüssuûd b. Sadullah tarafından kaleme alınan eser iki kısımdan oluşmaktadır; birinci kısım mücahitlerin ve gazanın fazileti, ikinci kısım ise ehl-i yakîn ve din erbabının binitlerinin fazileti ile ilgilidir.[322] *Miftâhü'l-'Adâle*'nin birinci babında mücahitlerin ve gazanın faziletiyle ilgili konuyu anlatırken gazanın en faziletli ibadet ve Hz. Peygamber'in bir âdeti olduğunu yazan müellif bu kısmın arkasından III. Murad övgüsünün de yer aldığı uzunca '*gazâ*' redifli bir kaside kaleme almıştır. Saltanatının on iki yılı İran savaşları ile geçen bir sultan için gazâ

[320] **A.e.,** s. 25-26.
[321] **A.e.,** s. 166-168.
[322] Eser üzerine herhangi bir çalışma yapılmamıştır. Elde bulunan tek nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Hekim Ali Paşa 562.

üzerine böyle bir eserin yazılmasının sebebi daha iyi anlaşılır. Ebüssuûd b. Sadullah bu şiirinde Ebüssuûd mahlasını kullanmıştır:

Ey nûr-ı tâc-ı ‘izz ü devlet-i şâhân gazâ
V’ey âfitâb-ı şevket her-âsmân gazâ
...
Ervâh-ı pâk-i cem‘-i selâtîn-i sâlife
Cennetde râhat old’eyledükçe hemân gazâ

İskender-ictihâd ü Süleymân-ceyş
Haydar-sehâ vü Hamza-i sâhib-kırân gazâ

Sultân-ı tâcdâr şehinşâh-ı kâmyâb
Dârâb-ı kâm-bîn Rüstem ü Nûşü’r-revân gazâ

Cem-haşmet ü sehâ Hazret-i Sultân Murâd Hân
Asrunda himmetünle eyledi rûhiyân gazâ

Hep lütfun-ile eylediler eshiyâ sehâ
Hep himmetünle eyledügi gâziyân gazâ

Şâhâ hümâ-yı evc-i sa‘âdet-durur gelüp
Destâr-ı ʿizzün itdi izzetle âşiyân gazâ[323]

Oldukça süslü tığların yer aldığı eserin madalyon kısmında III. Murad için kullanılan övgüler dîbâce kısmında neredeyse aynen tekrarlanmıştır. Müellif sultan için övgüye başlamadan önce ‘li-resmi hıdmeti’ ifadesini kullanır. Bu ifade eserin sultana ithafen belli bir mansıp veyahut başka bir maddî karşılık umularak onun kütüphanesi için yazıldığını gösteren delillerden biridir.[324]

4.1.1.6.5. *Mir’âtü’l-Avâlim* (995/1587)

Gelibolulu Mustafa Âlî tarafından Rumeli Beylerbeyi Mehmed Paşa için kaleme alınmış olan *Mir’âtü’l-Avâlim*, iki fasıl ve bir hatimeden meydana gelir.[325] İlk fasıl Hz. Peygamberin nurunun yaratılmasıyla başlar ve Hz. Âdem’in yaratılmasına kadar olan olaylar anlatılır. İkinci fasılda Hz. Âdem’in yaratılmasından sonraki olaylar ve dünyanın yaratılması anlatırken, hâtime kısmında ise müellifin yaşadığı döneme dek

[323] Süleymaniye Ktp. Hekim Ali Paşa 562, 3a-5b.
[324] Uğur Öztürk, “Kitaplar ve Hazineler: III. Murad’ın Kütüphanesi İçin Hazırlanmış Bazı Madalyonlu Eserler”, s. 661-664.
[325] Süleymaniye Ktp. Reşit Efendi, 1146, 80b-101b; Eser üzerine yapılan çalışmalar için bkz. Mehmet Arslan, “Gelibolulu Ali’nin Hurafelerden İbaret Bir Eseri: Mir’atü’l-Avâlim”, **Türklük Bilimi Araştırmaları = Journal of Turkology Research**, Sivas 1998, S. 7, s. 29-59; Lokmacı eserin Sokollu Mehmed Paşa’ya ithafen kaleme alındığın söyler. Bkz. Süleyman Lokmacı, “Gelibolulu Musatafa ‘Âlî’nin Mirâtü’l Avâlim İsimli Eseri”, **Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi = Academic Journal of History and Idea**, 2018, C. V, S. 16, s. 64-114.

olan takvimler (tarihler) hakkında bilgiler vardır. *Mir'âtü'l-Avâlim*'de Mustafa Âlî'nin anlatımları Hz. Peygamber'in "*Gördüğün minber şu dünyanın ömrü olan yedi bin senedir, ben de onun son bininde olacağım*" hadisine dayanmaktadır ve eserin yazıldığı tarihte bu sürenin dolmasına beş yıl vardır. Mustafa Âlî bu fikrini ileri sürerken kendinden önce birçok kaynaktan yararlanmıştır.[326] Eserin bir diğer önemli tarafı hicrî bin yılının sonuna doğru dünyanın sonunun geleceğine dair inanışın ele alınmasıdır. Doğancı Mehmed Paşa hamiliğinde yazılan eser III. Murad'ın yüzyılın müçtehidi vurgusunu ön plana çıkarmaktadır.[327] Âlî eserinde Doğancı Mehmed Paşa'nın özellikle padişah musahipliğine değinir:

> Elâ ey pâdişâh-ı âlemün manzûr-i zî-şânı
> Büyükdür istikâmet bâğınun serv-i hırâmânı
> Sadâkat nûrını 'aynıyla tâ kim gördi alnunda
> Seni manzûr idüp gözden bırakdı cümle a'yânı
> Musâhiblik sana ey mâh-tal'at gökden inmişdür
> Ne ola şems gibi hem-sâyen olsa zıll-ı Yezdânî
> Sen ol merd-i çerîsin her sözün bir seyf-i kâti'dür
> Kesilmezsen yanından pâdişâh-i dehrün erzânı[328]

4.1.1.6.6. *Nevâdirü'l-Hikem* (997/1588-1589)

Gelibolulu Mustafa Âlî tarafından kaleme alınan *Nevâdirü'l-Hikem* yedi nadire/bölümden oluşur. Bu nadireler sırasıyla müellifin kendi zamanında Kur'an'ı tecvidli okuyanların ve âlimlerin azalması, Mustafa Âlî'nin zamanında güzel gençlerin kaybolması, Hz. Peygamber'in vefatından sonraki halifelik sorunu ve bunun sonucu olarak çıkan kargaşalar, kader ve kaderle ilgili müfessirlerin fikri, Hz. Peygamber ile Hz. Süleyman'ın peygamberlik ve hükümdarlıklarının karşılaştırılması, Hz. Peygamberin zevceleri. Son nadire ise tıp ilmine dair olup Mustafa Âlî burada insanoğlunun ömrünün doğal olarak 120 yıl olacağına dair fikirleri beyan eder.[329] Özellikle son bölüm daha önce yazılan *Câmi'ü'l-Kemâlât* (992/1584)'a bir göndermedir ki Mustafa Âlî de *Nevâdir*'de bu eserini hatırlatır.[330]

---

[326] Süleyman Lokmacı, "Gelibolulu Musatafa 'Âlî'nin Mirâtü'l Avâlim İsimli Eseri", s. 70-71.
[327] Hicrî yüzyılın sonuna doğru **Mir'âtü'l-Avâlim**'in algılanışı için bkz. Müberra Kapusuz, **A Study On Gelibolulu Mustafa Âli's Mirror of the Worlds (Mir'âtü'l-Avâlim): Patronage, Politics and Millennial Anxieties at the Court of Sultan Murad III (r. 1574-1595)**, Central European University Private University, Vienna, June 2021
[328] Süleymaniye Ktp. Reşit Efendi, 1146, 80b-101b.
[329] İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. TY. 1846; Eser üzerine bir yüksek lisans tez çalışması yapılmıştır. Bkz. Rana Abdul Fattah, **Gelibolulu Ali'nin Nevâdirü'l-Hikem Adlı Eseri Üzerine Dil İncelemesi (Metin-Sözlük)**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yeni Türk Dili Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2015, s. 11-13.
[330] **A.e.,** s. 34-35, 75-76.

III. Murad'ı "*şâh-ı şâhân, İskender-meniş, server-i Husrevân, mücevher-bâliş, halîfe-i cihân*" diye metheden Mustafa Âlî eserini sultan için yazdığını belirtir.[331] Mustafa Âlî eserinde Sivas defterdarlığını bıraktıktan sonra Tokat ve civar köylerdeki yerleri gezerken sultana yazdığı dilekçe ile Cidde'ye gidip orada hizmet etmeyi ister ve eseri sunduktan sonra da orada görevlendirilir. *Nevâdirü'l-Hikem,* Mustafa Âlî'nin tasavvufla ilgilendiğini yahut tasavvufa yöneldiğini gösteren eserlerden biridir.[332]

4.1.1.6.7. *Resâ'il* (996/1587-1588)

Mustafa bin Abdurrahman'ın Arapça bazı risalelerini bir araya getirdiği mecmuadır.[333] Üç risaleden oluşan yirmi beş varaklık mecmuada risalelerin başında III. Murad'ın kütüphanesi için yazıldığını gösteren madalyonlar bulunmaktadır. İkinci ve üçüncü risalenin madalyonunda eserin telif tarihi olarak 996/1587-1588 yazılıdır.

Minhâcü's-Salâh fî Emri'n-Nehâc isimli ilk risale Enfâl suresi 61-63. âyetlerin tefsiridir. Âyetlerin meali şöyledir: "*Eğer onlar barışa yanaşırlarsa, sen de ona yanaş ve Allah'a tevekkül et. Çünkü O, hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir. Eğer seni aldatmak isterlerse bilmiş ol ki sana yetecek Allah'tır. O, seni bizzat kendi yardımıyla ve müminlerle destekleyen ve onların kalplerini uzlaştırandır. Şayet yeryüzündeki şeyleri tümüyle harcasaydın, sen onların kalplerini uzlaştıramazdın. Fakat Allah onların arasını uzlaştırdı. Şüphesiz O, mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir.*" Âyetlerin mealinden de anlaşılacağı üzere İran savaşlarının sonuna doğru barış görüşmelerinin yapıldığı sırada eserin yazılması dikkate değerdir. Çünkü 12 yıl süren savaşlar sırasında Safevîler, barış antlaşması adı altında Osmanlıları birçok kez kandırmış ve barış imzalamamışlardır.

Tahkîku Nefsi'l-Emri'l-Hârici ve'z-Zihni isimli ikinci risale yine müstakil olarak sultanın övgüsüyle başlar. Risale kelâmî konulara dair bazı zor meseleleri ele alarak açıklamaktadır. "*Haberin doğruluğunun vâkıaya mutâbık olması*" meselesi, eserde dört başlık altında incelenmiştir.

---

[331] **A.e.,** s. 36.
[332] Cornell H. Fleischer, **Tarihçi Mustafa Ali-Bir Osmanlı Aydın ve Bürokratı**, s. 147.
[333] Süleymaniye Ktp. Laleli, 139; Uğur Öztürk, "Kitaplar ve Hazineler: III. Murad'ın Kütüphanesi İçin Hazırlanmış Bazı Madalyonlu Eserler", s. 667-670.

Üçüncü risale *Risâle fî Tahkîkü Tayyi Zikri'l-Müsnedi İleyh* başlıklı olup Arap edebiyatının meşhur belagat kitabı *Miftâhü'l-Ulûm*'un kısmî şerhidir. Burada şârih özellikle *müsnedün ileyh* (özne) üzerinde durmuştur. *Resâ'il*'de '*hizâne, bi-resm ve li-resm*' geçmemekle birlikte madalyonda Sultan III. Murad için yazıldığı belirtilmiştir.

4.1.1.3.8. *Sürûr-Efzâ* (977/1570)

Halvetî şeyhi Mehmed Muhyiddin tarafından otuz yedi meclis (bölüm) üzere manzum olarak kaleme alınan eser dini ve ahlaki konuları ele alan bir mesnevidir.[334] Şiirlerinde Muhyî mahlasını kullanan Mehmed Muhyiddin *Sürûr-Efzâ*'da; şükrün makamları, şükrün gerekliliği, Allah zikirlerinin faziletleri, beş vakit namazın faziletleri, zekâtın faziletleri, oruç ve açlığın faziletleri, Allah'ın evini hac etmenin faziletleri gibi başlıkların ardından bahsi geçen başlıklara uygun olarak İslam tarihinden ibret verici hikâyeler anlatmaktadır. Mehmed Muhyiddin, III. Murad'ı padişahların en önde geleni ve Arap ile Acem mülkünü hükmünün altında tutan kişi olarak tavsif eder. Adalet sahibi Sultan, Allah'ın yeryüzündeki gölgesidir, onun kapısında taç sahipleri boyun eğer:

> 'Âleme 'adl ü salâhun nûrı pür-tâb ide mi
> Hamdüli'llâh ki komadı götürüp cevr ü zulem
>
> Hoş geçer sâyende niçe derdmend üftâdeler
> Zıll-i Rahmânsın mukarrer san mı olsan muhterem
>
> Pâdişehler arasında ser-firâz olsan nola
> Taht-ı hükminde ola mülk-i 'Arab mülk-i 'Acem
> …
> Dergehünde 'izzet-ile niçe yüz bin tâcdâr
> Baş egüp birbirisi kaddin éde hûm gibi hâm[335]

[334] Eser üzerine yapılan yüksek lisans tez çalışmaları için bkz. Gülser Şahin, **Muhyi'nin Sürûr-Efzâ Adlı Mesnevisi**, Kırklareli: Kırklareli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2017; Dila Akçay, **Halvetî Muhyî'nin Sürûr-Efzâ Adlı Mesnevisi**, İstanbul, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2019.

[335] Dila Akçay, **Halvetî Muhyî'nin Sürûr-Efzâ Adlı Mesnevisi**, s. 42.

4.1.1.7. Tabakat ve Hatırat Türü Eserler

4.1.1.7.1. *Ketâʾibü Aʿlâmi'l-Ahyâr min Fukahâʾi Mezhebi'n-Nuʿmâni'l-Muhtâr*

Mahmûd b. Süleyman el-Kefevî (ö. 990/1582)[336] tarafından Arapça kaleme alınan ve Hanefî fakihlerinin yüzyıl ve tabakalara göre sınıflandırıldığı *Ketâʾib,* III. Murad'a sunulmuştur.[337] Eser *el-unvân, el-burhân, es-sultân ve el-erkân* şeklinde dört başlık ve 22 *ketîbe* olarak tertip edilmiştir. Müellif *es-Sultân* başlığında "*Sultânü ketâibi a'lâmi'l-ahyâr*" kısmını Hz. Peygamber'e ayırarak onu diğer peygamberlerden daha üstün olarak anlatmıştır. *el-Burhân* başlığında Buhara, Semerkant, Belh ve Irak bölgesindeki Hanefîlerin biyografilerine yer verilmiştir. Bu başlıkların altında; ictihad, müctehid imamlar, Hanefî ulemâsının ictihad ehliyeti, din, hidayet, fıkıh, hikmet, millet, şeriat ve fıtrat, peygamberler ve Hz. Peygamber; son başlıkta ise Hz. Peygamber'in zamanında yönetim ve yargı konuları işlenmiştir. Bu başlıkların ardından müellif ashâb, tâbiîn ve müctehid imamlar ve sonrasında ise Hanefî fakihlerini anlatır.

Ketâʾib, Arapça kaleme alınmasına rağmen özellikle biyografi kısmında Farsça şiirlere, Osmanlı ulemasının anlatıldığı kısımlarda da Türkçe fetva metinlerine yer verilmiştir. Farsça manzumelerde iki klasik kaynak olan *Reşahât* ve *Nefehâtü'l-üns*'ten alıntılar yapılmıştır. Eserde 90 civarında Osmanlı fakihinin/ulemasının ismi zikredilmektedir. Bu fakihlerden/ulemadan bazıları şunlardır: Şeyh Bedreddin, Molla Yegân, Molla Hüsrev, Molla Hayâlî, Kemalpaşazâde, Çivizâde Muhyiddin, Sâdî Çelebi, Ebüssuûd Efendi. Müellif özellikle Ebüssuûd Efendi'nin hayatına ve görüşlerine daha geniş yer ayırmıştır.

Mahmûd b. Süleyman el-Kefevî, III. Murad'ı "*Acem ve Arab*'ın *sultanı, Rum'un kahramanı, zamanın imamı, Allah*'ın *emirlerine hizmetçi, Osmanlının 12.*

---

[336] Ahmet Özel, "Kefevî, Mahmûd b. Süleyman", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, https://islamansiklopedisi.org.tr/kefevi-mahmud-b-suleyman (21.12.2021); Kaşif Hamdi Okur, "**Bir Osmanlı Fakîhinin Gözüyle Osmanlı Fukahâsı: Kefevî'nin *Ketâib*'i Üzerine Bir Değerlendirme**", **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, 2014, C. 12, S. 23, s. 361-377.

[337] Süleymaniye Ktp. Aşir Efendi, 263; Esad Efendi, 548; Cârullah Efendi, 1580; Hâlet Efendi, 630; Tahkikli metin için bkz. Mahmûd b. Süleyman el-Kefevî, **Ketâibü A'lâmi'l-Ahyâr min Fukahâi Mezhebi'n-Nu'mâni'l-Muhtâr**, Haz.: Saffet Köse-Murat Şimşek-Hasan Özer-Huzeyfe Çeker ve Güneş Öztürk, İstanbul, Mektebetü'l-İrşad, 4 C., 2017.

padişahı, ilmin ve fenlerin kaynağı" olarak övdükten sonra *Ketâʾib*'i ona ithaf etmiştir.[338]

4.1.1.3.2. *Menâkıb-ı Şerîf ve Tarîkatnâme-i Pîrân ve Meşâyih-i Tarîkat-ı Aliyye-i Halvetiyye* (989/1581-82)

Yûsuf b. Ya'kûb el-Halvetî tarafından kaleme alınan eser Halvetîlik tarikatının büyükleri ve faziletleri hakkındadır.[339] Yûsuf b. Ya'kûb eserinin telif sebeplerinden birinin "*Sâlih kimselerin anılması, hatıralarının yâd edilmesi, ihyâ edilmesi, tanıtılması, anlatılması; bu da günahlara keffarettir. Yâni ananların günahlarının affedilmesine vesîle olur.*" hadisi olduğunu söyler. Eserin kaleme alınmasının diğer bir sebebinin de muhtemelen III. Murad'ın şehzadeliğinden itibaren Halvetîliğe olan rağbeti düşünüldüğünde sultandan ihsan ummak olduğu söylenebilir. Zaten kendisi de eserini padişaha takdim etmek için yazdığını belirtir:

> *Fe-emmâ bu risâle-i ʿacâletü'l-vakti tertîb itmekden maksûd-ı aslî budur ki*
>
> *Pâdişâh-ı din ü devlet mâh-ı burc-ı ʿadl ü dâd*
> *Âfitâb-ı evc-i rifʿat Hazret-i Sultân Murâd*
>
> *Edâme'llâhü eyyâmehü ve enâme'l-enâmihi fi-zıllihi ve ekâmehü hazretleri ki*[340]

Eserde anlatılan şeyhler sırayla şöyledir: Çelebi Efendi Sünbül Efendi, Merkez Efendi, Yâkub Efendi.[341] Yûsuf b. Ya'kûb el-Halvetî her bir şeyhin hayatını anlattıktan sonra tekkelerin müritlerine de değinir. Menâkıb'da III. Murad'ı Osmanlı neslinin yüzünün suyu olarak nitelendiren Yûsuf b. Ya'kûb, sultanı Hz. Ömer ve Hz. Ali'ye benzeterek onun derviş-sîret ve veli-haslet olduğunu, gündüzleri şah geceleri dergâhlarda kul olduğunu söyler. Yûsuf b. Ya'kûb bu cümleleriyle III. Murad'ın tasavvufi yönüne en çok dikkat çeken müelliflerden biridir:

> Halîfe-i sultân-ı lâ-yezâl ve lem-yezel, gurra-i garrâ-yı cebîn-i sultânî, ab-rûy-ı nesl-i ʿOsmânî
> Nâsır-ı şerʿ-i nebî zînet-i devr-i kamerî
> ʿÂlim-i ʿilm-i ʿAlî ʿâdil-i ʿadl-i ʿÖmerî
> Fudalâ merciʿidür südde-i fazl ü keremi

[338] Süleymaniye Ktp. Aşir Efendi, 263, 5a-5b.
[339] Eser üzerine yapılmış yüksek lisans tezi için bkz. Emine Karahan, **Yûsuf bin Yâkub'un Menâkıb-ı Şerîf ve Tarîkatnâme-i Pîrân ve Meşâyih-i Tarîkat-ı Aliyye-i Halvetiyye adlı eserinin incelenmesi**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi, İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2016.
[340] **A.e.,** s. 40-41.
[341] **A.e.,** s. 125.

Sulehâ melceʾidür ʿizzet-ile hâk-i deri
Bir pâdişâh-ı dîn ü devletdür ki kisvet-i pâdişâhîde dervîş-sîret velî-haslet kabâ-yı atlas-ı şâhîde âl-i ʿabâ safâların kesb itmiş. Bir dilîr-i vilâyet seyrdür ki şimşîr-i lâ ile zü'l-fekâr-vâr âsâr-ı sûrînüñ hucubın târ u mâr u rüsûm-ı kesret hücûmından aslâ mugayyir olmayup makâm-ı temkînde karâr itmişdür
Gündüzin halk-ı ʿâleme şâh ol
Gicelerde gedâ-yı dergâh ol[342]

4.1.1.7.3. *Sergüzeşt-nâme* (983/1575)

1571'de Osmanlı ile Haçlı donanması arasında meydana gelen İnebahtı deniz savaşında İtalyanlara esir düşen Hindî Mahmud tarafından kaleme alınmış manzum eserdir.[343] Hindî Mahmud 983/1575'te III. Murad'ın ricası sonucunda mübadele ile serbest kalmış ve buna karşılık sultana teşekkür olarak *hediye* amacıyla eserini yazmıştır. Hindî Mahmud'un yayımlanan metni 921 beyittir ve Karataş'ın belirttiğine göre elimizde eksik bir nüsha bulunmaktadır.[344] *Sergüzeşt-nâme*'sinde esaret altında geçirdiği günleri anlatan Hindî Mahmud İtalya'nın ve Papalığın kentlerini ayrıntılı olarak tasvir eder. *Sergüzeşt-nâme* aynı dönemde Batı literatüründeki tutsak anlatılarına benzemektedir. Aynı dönemde İngilizler, bu tür anlatıları belli bir hami sayesinde yazıya geçirterek dini ve siyasi bir propaganda için kullanmışlardır.[345] Hindî, tutsak olduğu zaman gittiği kentlerle ilgili ayrıntılı bilgiler verir ve bir gün buranın İslam orduları tarafından ele geçirilmesini temenni eder. Bu da sergüzeştnamenin sadece bir tutsak anlatısı olmadığını aynı zamanda yeni fethedilebilecek yerler için bilgi kaynağı olduğunu göstermektedir:

Niçe ma'mûresini küffârun
Ehl-i İslâm idüpdurur vîrân[346]
…
Şöyle kim kırıla bu yıl küffâr
Berr ü bahri tuta o demde kan

Açıla hep kıla'-ıla iller
Çanları ref' ola okına ezân[347]

[342] **A.e.,** s. 130-131.
[343] Eserin neşri için bkz. Ahmet Karataş, **Sergüştnâme-i Hindî Mahmûd: İnebahtı Gazisi Hindî Mahmûd ve Esâret Hatıraları,** İstanbul, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2013.
[344] **A.e.,** s. 67.
[345] Gerald MacLean -Nabil Matar, **İngiltere ve İslam Dünyası 1558 – 1713**, s. 160.
[346] Ahmet Karataş, **Sergüştnâme-i Hindî Mahmûd**, s. 355.
[347] **A.e.,** s. 280.

Roma'nın kızıl elma olarak tasavvuru da bu propagandayı desteklemektedir. Hindî, 28 Muharrem 980/10 Haziran 1572 Çarşamba gecesi rüyasında Papa'nın Müslüman (Türk) olarak İslam ordusuna katıldığını görür:

Roma şehri dinür kızıl elma
Anda olur müdâmî pîr-i mugân[348]
…
Bunı dir ki Papa Türk oldı bilün
Ve Türk aldı Roma'yı dinle inan[349]

Diğer yandan Batılı tutsak anlatılarında esir düşen kişi ibadetini ve kralına olan sadakatini hiç aksatmadığı gibi Hindî'nin anlatımında da aynı durum söz konusudur. Zindanda iken ibadetlerini hiç aksatmaz ve bu durumu ayrıca belirtir:

Dâr-ı küfr içre ol Rahîm Allâh
Virdi ruhsat 'ibâdete Rahmân

İçimüzde var idi bir âlim
Tecvîd üzere okurdı Kur'ân

Ol iderdi imâmeti her vakt
Nâmına dinilür anun 'Osmân[350]

4.1.1.7.4. *Tezkiretü'ş-Şu'arâ* (994/1586)

Kınalı-zâde Hasan Çelebi tarafından kaleme alınan *Tezkiretü'ş-Şu'arâ*'da, devrin sultanı ve eserin hamilerinden olan III. Murad başta olmak üzere sırasıyla eserin diğer hamisi hâce-i sultânî Hoca Sâdeddin Efendi ardından da Sultan II. Murad olmak üzere şiir yazan padişahlar, şehzadeler ve 640 şairin biyografisi anlatılmaktadır. *Tezkiretü'ş-Şu'arâ*'sında ayrıca III. Murad'ın özellikle tasavvufi yönüne dikkat çeken Kınalı-zâde *"Bir Sultân-ı derrâk ve Hâkân-ı pür-idrâkdur ki dâmen-i 'ismet ü 'iffeti mânend-i ezyâl-i eflâk kudûrât-ı tabî'iyye ve evsâh-ı beşeriyyeden zâhir ü pâk ve efkâr-ı kâr-ı âhiret ile tersân u gamnâk olmagla her gice nergis-i seher-hîzi katarât-ı bükâ vü şebnem-i girîh ile nemnâkdur*"[351] dedikten sonra devam eden satırlarda, sultanı Hz. Yûsuf'a benzetir, zamanın sultanlarının koruyucu olduğunu söyler:

Gıyâs-ı ehl-i memâlik mugîs-i millet ü mülk
'Azîz-i Mısr-mekârim maʿaz-i devlet ü dîn
Kazâ-tüvân u kader-kudret ü sitâre-sipâs
Zemîn-vakâr u zemân-sür'at ü hıred-temkîn

[348] **A.e.,** s. 349.
[349] **A.e.,** s. 272.
[350] **A.e.,** s. 269-270.
[351] Kınalızâde Hasan Çelebi, **Tezkiretü'ş-Şu'arâ**, s. 87.

Penâh u puşt-ı selâtîn ü dâver-i eyyâm
Muhît-i bahr-ı yesâr âftâb-ı ebr-i yemîn[352]

Kınalı-zâde'yi eserini yazmasında teşvik edenlerden biri de Ebüssuûd Efendi'nin oğlu Mehmed'tir. Müellifin belirttiği üzere Ebüssuûd-zâde'nin dağınık evraklarını toplayıp bir araya getirmesi konusunda kendisini teşvik etmiştir. Hoca Sâdeddin Efendi'nin teşvikiyle kaleme alınan eserde Hasan Çelebi, Sâdeddin Efendi'yi keremin ve cömertliğin başlangıcı olarak över:

Ey hâce-i 'âlî-himem dîbâce-i cûd u kerem
Ser-nâme-i fazl u hikem ser-tâc-ı ashâb-kemâl[353]

Tezkiretü'ş-Şu'arâ III. Murad devrinde sıkça görülen nüsha üzerinden himayenin ve irtibat ağının kurulduğu bir eserdir. Eserin bazı nüshalarının sonunda Gazanfer Ağa'yı öven zeyiller vardır ve burada Halet Efendi nüshasının Ağa için hazırladığı söylenir.[354] Hasan Çelebi, Gazanfer Ağa'yı "*mukarribü'l-hazreti'l-ʿaliyyeti'l-hâkâniniyye ve mü'eyyidu'd-devleti'l-celiyyeti's-sultâniyye*" diye över.

4.1.1.7.5. *Tezkiretü'l-Bünyân*

XVI. yüzyılın ikinci yarısında tarih manzumeleriyle tanınan Sâî Çelebi (ö. 1004/1595-96)[355] tarafından Mimar Sinan'ın hatıralarını anlatan eser bizzat Mimar Sinan'ın isteği üzerine kaleme alınmıştır.[356] Mimar Sinan'ın hayatıyla ilgili döneminde birincil kaynak olan eserde Sâî, dört padişah döneminde Sinan'ın mimar olarak yaptığı tüm eserleri tek tek sıralar. Hatta kendisi bu eserlerin birçoğuna Sinan'ın türbesinde olduğu gibi tarihler düşürmüştür. Sâî Çelebi eserinde devrin sultanı III. Murad'ı âdil birisi olarak anar ve bu dönemde İran'a karşı elde edilen başarıları tek tek sıralar:

Kimdür ol şehriyâr-ı 'âlî-kadd
Pâdişâh-ı güzîn ü sâhib-sadr
Zıll-ı Hakk pâdişâh-ı heft-iklîm
A'nî Sultân Murâd ibn Selîm

[352] Kınalızâde Hasan Çelebi, **Tezkiretü'ş-Şu'arâ**, s. 85.
[353] Eserin neşri için bkz. Kınalızâde Hasan Çelebi, **Tezkiretü'ş-Şu'arâ**, (Haz.) A. Sungurhan, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı; Tuba Işınsu Durmuş, **Şair ve Sultan: Osmanlı'da Edebî Himaye**, s. 95-96.
[354] Süleymaniye Ktp. Halet Efendi Eki, 100, 326b-327a (Tezyil Kısmı), TSMK. H. 1270.
[355] Suphi Saatçi, "Sâî Mustafa Çelebi", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, https://islamansiklopedisi.org.tr/sai-mustafa-celebi (07.11.2021).
[356] Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud Efendi, 4911. Müellif Hattı; Millet Ktp. Ali Emiri Tarih, 921; Eserin neşri için bkz. Sâî Mustafa Çelebi, **Yapılar Kitabı Tezkiretü'l-Bünyan ve Tezkiretü'l-Ebniye (Mimar Sinan'ın Anıları)**, Haz.: Hayati Develi, İstanbul, K Kitaplığı, 2003.

Râfızî şâhına sürüp bir at
Habs idüp hânesinde eyledi mât
Bir kulı açdı mülk-i Şirvân'ı
Kesdi düşmân kulına şîr Van'ı
Yedi Rûmîlerün tapancasını
Kelb-i âhen sanurdı pençesini
Sanma Kars u Revân'ın aldurdı
Mâlın aldurdı cânın aldurdı

Metinde Şehzade Mehmed ve eser yazıldığı tarihte sadrazam olan Siyavuş Paşa için de övgüler vardır:

'İlm ü ma'ârifden olup behrever
Olsun o manzûr-ı şeh-i nâm-ver
…
Âsaf-ı devrân Siyâvuş-ı zamân düstûr-ı hâs
Kıldı hâsü'l-hâs-ı 'âlem anı te'sîr-i havâs[357]

4.1.1.7.6. *Tezkiretü'l-Ebniye*

Sâî Çelebi tarafından kaleme alınan ikinci eser Mimar Sinan'ın ağzından onun hayat hikâyesini anlatır. Eser on üç bölümden meydana gelmektedir. Her bölümde imaretin isimleri ve sayıları yazılmıştır. Bölümler sırasıyla: Camiler, mescitler, medreseler, dârulkurrâlar, imaretler, dârüşşifalar, suyolları, köprüler, saraylar, kervansaraylar, mahzenler, hamamlar ve türbeler.[358] Eserde, III. Murad zulmü ortadan kaldıran, küfrü engelleyen ve İslam dinin hamisi yedi iklimin hükümdarıdır:

Ba'de hamd-i Hudâ ü na't-ı Emîn
Farz u vâcib du'â-yı Şâh-ı güzîn

Zıll-ı Hakk pâdişâh-ı heft-iklîm
A'nî Sultân Murâd ibn Selîm

Mâni'-i küfr ü hâmî-i İslâm
Dâfi'-i zulm ü nâşir-i ahkâm

'İzz ü rif'atle kâmkâr olsun
Taht-i devletde ber-karâr olsun

[357] **A.e.,** s. 118-119.
[358] **A.e.,** s. 180-181.

4.1.1.8. Riyâzi İlimler

4.1.1.8.1. *Âlâtü'r-Rasadiyye li Zîci'ş-Şehenşâhiyye* (1576?-1580?)

Takıyüddîn er-Râsıd tarafından III. Murad için kaleme alınan ve 1578'de Osmanlı'nın ilk rasathanesi olan Tophane'deki rasathanenin araç gereçlerini anlatan kısmen manzum parçaların yer aldığı mensur bir eserdir.[359] Eserde, *Tenbîh* başlığı altında rasadın tanımı verildikten sonra *Zâtü'l-halak, lebne, zâtü's-semt ve'l-irtifâ, zâtü'ş-şu'beteyn, rub'-ı mıstarî, zâtü's-sakbeteyn, zâtü'l-evtâr, müşebbeh bi'l – menâtık, bengâm-ı rasadî* olmak üzere dokuz aletin ayrıntılı olarak tavsifi yapılmıştır. Hâtime kısmında ise zikredilen aletlerin tertibi için *pergâr-ı Sindî*'den bahsedilmiştir.[360] *Râsıd-ı sultân* unvanıyla bilinen Takıyyüddin III. Murad'ı adalet ve cömertliğin kaynağı, cihandaki şahların şahı ve ümmetin sığındığı yüce bir dergâh olarak över:

Zihî pâdişâh-ı selâtîn-nişân
Hudâvendigâr-ı memâlik-sitân

Muhît-i kerem menba'-ı 'adl ü dâd
Hak'un sâye-i lütfı Sultân Murâd

Cihân şehlerinün şehinşâhıdur
Melâz-ı ümem yüce dergâhıdur

Kulunun kulı hâkim-i Zengibâr
Kemîn 'abdi hâkân-ı 'âlî-tebâr

Rasad kıldı tertîb eger İlhân
Bu tecdîd ü nesh itdi anı revân

İlâhî müeyyed kıla kâmile
Anunla cihânda nikû nâmile[361]

Sultana yapılan övgünün ardından rasathanenin kurulmasını teşvik eden Sokollu Mehmed Paşa'ya da övgüler vardır. Takıyyüddin, Mehmed Paşa'nın

[359] Sevim Tekeli, "Alat-ı Rasadiye Li Zic-i Şehinşahiye", **İslam Tetkikleri Dergisi**, 1958, C. 3, s. 1-30; Ramazan Şeşen, "Meşhur Osmanlı Astronomu Takîyüddîn er-Râsıd'ın soyu üzerine, " **Erdem** 4/10 (1988): 165-71; Eserin neşri için bkz. Mustafa Kaçar-M. Şinasi Acar-Atilla Bir, **XVI. Yüzyıl Osmanlı Astronomu Takiyüddin'in Gözlem Araçları: Âlât-ı Rasadiyye li Zîc-i Şehinşâhiyye**, İstanbul, Türkiye İş Bankası, 2011.
[360] **A.e.,** s. 60-65.
[361] **A.e.,** s. 58.

sadrazamlığına atıf yaparak Allah'ın yeryüzündeki gölgesinin gölgesi olarak tavsif etmiştir:

Odur bir müşîr-i vilâyet-penâh
Yaraşur disem zıll-ı zıllu'llâh[362]

4.1.1.8.2. *Sidretü Müntehe'l-Efkâr fî Melekûti'l-Feleki'd-Devvâr (ez-Zîcü'ş-Şehinşâhî)* (988/1580)

Takıyyüddin er-Râsıd tarafından kaleme alınan eser, Uluğ Bey'in zîcinin (astronomi cedvelinin) düzeltilmesi ve Takıyüddin'in Galata'da yaptığı gözlemlere dayanmaktadır.[363] Takıyyüddin, kendi el yazısında rasathanede kullanılacak aletlerin çizimlerine de yer vermiştir. Kadran, itidal halkası, zâtü'l-evtâr, zâtü'l-halâk, zâtü'l-ceyb eserde anlatılan ve çizilen aletlerdendir. Takıyyüddin bazı aletleri tanıtırken bizim icatlarımızdandır ibaresini de ekler.

Müellif bir önceki eserinde olduğu gibi "Acem ve Arap memleketlerinin sahibi, ülkeleri fetheden zamanın hükümdarı, Allah'ın halifesi" olan III. Murad'a ve "*ulemanın başı, ilmin kaynağı, ilmiyle tanınmış*" Hoca Sâdeddin Efendi'ye övgülerde bulunmaktadır.

4.1.1.9. Firâset/Fizyonomi, Cifr ve Beden İlmine Dair Eserler

4.1.1.9.1. *Câmi'ü'l-Kemâlât* (992/1584)

Gelibolulu Mustafa Âlî tarafından III. Murad'ın 120 yaşına kadar yaşayacağını ispatlamak için çeşitli deliller getirilerek yazılmış mensur ve manzum karışık bir eserdir.[364] Sultanın 12. Osmanlı padişahı olmasından hareketle İslami kültür içinde yer alan ve kutsallık atfedilmiş 12 rakamı ile ilgili yorumları içermektedir. 12 bölümden oluşan eserde padişahın 12 vasfı her bir bölümde teker teker ele alınmıştır. Hicri bin yılın sonuna doğru ortaya çıkan mehdilik ve kutbluk makamında yer aldığı düşünülen III. Murad için yapılan övgüler bu minval üzerine ilerlemektedir. Fasıllardan sonra sultana ait birer beyit verilmiş ve bu manzumelerin konuyla ilgili bağlantısı da ortaya konmuştur.

---

[362] **A.e.,** s. 58.
[363] Müellif nüshası, Kandilli Rasathanesi 56; Sevim Tekeli, "Takiyüddin'in Sidret ül-Müntehâsı'nda Aletler Bahsi" **TTK Belleten**, Ankara 1961, C. XXV. S. 98, s, 213-238.
[364] Eserin metni üzerine herhangi bir çalışma yapılmamıştır. Bilinen tek nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Reşit Efendi, 1146, 50b-78b.

III. Murad'ın on iki hasleti şöyledir: Marifet ve fazileti, ta'ât ve ibâdeti, himmetlerinin yüceliği, keramet ve velayetleri, eminlik ve diyanetleri, Allah'ın emrine ve şer'-i şerife uyması, hüsün, edeb ve iffetlerinin güzelliği, şecaati, Allah'dan korkup çekinmesi, adaleti, cömertliği, ulema ve fazıl kişilere gösterdiği hürmet.[365] Âlî eserinde sultanın şeriat ve hakikat ilminde, nazım ve nesir fennindeki faziletinin ecdadına göre daha üstün olduğunu söyleyerek gazellerinin ve diğer eserlerinin buna delil olduğunu belirtir.[366] Âlî bu eserinde de yine daha önce yazmış olduğu *Nusret-nâme*'ye atıf yaparak onun fütuhatlarına değinir.[367] Mustafa Âlî eserinde ayrıca III. Murad'ın doğumu için "*gül-i sâbit* (953)" ve cülus tarihi olarak "*şemşîr-i İslâm* (982)" tarihlerini verir.[368] *Câmi'ü'l-Kemâlât*'ın son Âlî, Hüseyin Baykara ile Alî Şîr Nevâyî, İskender ile Eflatun (Aristo olacak) arasındaki ilişkiye değinerek sultan ile kendisi arasında benzer bir irtibat kurmak istediğini söyler.[369]

4.1.1.1.2. *Ferâidü'l-Vilâde* (15 Rebiülevvel 995/23 Şubat 1586-1587)

III. Murad'ın şehzadesi Osman için Gelibolulu Mustafa Âlî tarafından kaleme alınan eser, şehzadenin ömrünün uzun olmasına yönelik temenni niteliğindedir.[370] Âlî'nin şehzade doğumu için yıldız ilminden hareketle çıkarımlar yapması daha önce bahsedildiği üzere aynı müellif tarafından kaleme alınan *Câmi'ü'l-Kemâlât* ile benzerlik göstermektedir. Âlî, *Câmi'ü'l-Kemâlât*'ta 12 sayısını kullanarak sultanın ömrüyle ilgili çıkarımlar yaparken bu eserde tamamen Hz. Peygamber'in dünyaya gelişinden itibaren peygamberliği, Mekke'yi fethetmesi gibi olayların tarihlerinden hareketle çıkarımlarda bulunur. Müellif özellikle şehzadenin isminden yola çıkarak büyük dedesi Osman Bey gibi olacağını ümit eder. Ketebe kaydında eserin 15 Rebiülevvel 995/23 Şubat 1586-1587 tarihinde III. Murad'ın kütüphanesi için yazıldığı kayıtlıdır ve eser sultandan hizmet veya belirli bir mansıp elde etmek için

[365] Süleymaniye Ktp. Reşit Efendi, 1146, 64a-b.
[366] Süleymaniye Ktp. Reşit Efendi, 1146, 65a.
[367] Süleymaniye Ktp. Reşit Efendi, 1146, 77a.
[368] Süleymaniye Ktp. Reşit Efendi, 1146, 62b.
[369] Süleymaniye Ktp. Reşit Efendi, 1146, 78b.
[370] Eser üzerine herhangi bir çalışma yapılmamıştır. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. TY. 3543/2, 28b-32a.

(32a) kaleme alınmıştır.[371] Âlî, risalenin bitiminde ise hem sultan hem de şehzade Osman için bir manzume kaleme alır.

Yâ İlâhî o şâhı tahtında
Ömr-i Nûh-ile ber-karâr eyle
Niçe şeh-zâdeler ‘atâ kıluben
Zâtı nahline berg ü bâr eyle
Goncasın çok güle şebîh olsun
Medh okur bülbülin hezâr eyle
Ya‘nî ‘Âlî gibi senâ-kârun
Âsitânında bî-şümâr eyle
Her birin bir murâda vâsıl idüp
Sadr-ı ‘izzetde kâm-kâr eyle
Gül gibi hürrem eyle dostların
Düşmenin h[v]âr[u] hârhâr eyle[372]

Şehzadenin doğum saatine kadar ayrıntıları veren Âlî, bu kısa risalesinin 29b sayfasının kenarında ise III. Murad’ın övgüsüne yer verdikten sonra eserinin hangi şehzade için yazıldığını belirtmiştir.

Ebu’l-feth ve’n-nasr sâhib-kırânü’d-dehr ve’l-asr pâdişâh-ı zî-şân-ı sâmî-mekân Sultân Murâd Hân b. Sultân Selîm Hân ..... mahmiye-yi Kostantiniyyede hem-nâm-ı ceddü’l-mâcidü’l-mu‘azzam Sultân Osmân-nâm şeh-zâdeleri...

III. Murad’ın 990/1582 tarihine kadar doğan bütün erkek şehzadelerinin (Şehzade Mehmed hariç) vefat etmesi üzerine dönemin müelliflerinin yeni doğacak şehzade için eserler yazması tabii karşılanacak bir durumdur. Gelibolulu Âlî’den başka dönemin şeyh şairlerinden Emir Osman Hâşimî de aynı şehzade için manzum bir tarih düşürmüştür.

Hâşimî yazmaga târîhin anun
Didiler makdem-i Sultân ‘Osmân *(995/1586)*[373]

4.1.1.9.3. *Firâset-nâme* (982/1574)

Seyyid Lokman’dan sonra saray şehnamecisi olan Ta‘likî-zâde Mehmed Subhî tarafından III. Murad’ın cülusu münasebetiyle kaleme alınmış fizyonomi

[371] İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. TY. 3543/2, 32a; Uğur Öztürk, “Kitaplar ve Hazineler: III. Murad’ın Kütüphanesi İçin Hazırlanmış Bazı Madalyonlu Eserler”, s. 613.
[372] İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. TY. 3543/2, 32a.
[373] Oktay Selim Karaca, **Hâşimî Divanı (Hayatı, Sanatı, Eserleri ve Karşılaştırmalı Metni)**, s. 169.

kitabıdır.[374] Aynı zamanda Ta'likî-zâde'nin sultan adına yazmış olduğu *Firâset-nâme* bu dönemde yazılmış fizyonomiye dair kitapların ilkidir. III. Murad'ın saltanatı boyunca müstakil yahut bazı eserlerin bölümlerinde firâset ilmine dair bilgilerin yer alması sultanın bu ilme olan merakından olabilir. *Firâset-nâme* mukaddime ve iki bölümden oluşmaktadır. Mukaddime kısmında anlatılan konular bu dönemde yazılmış aynı konulu diğer eserlerle benzerlik göstermektedir. Bu bölümde firâset ilminin amacı, ne işe yaradığı, kapsamı ve yöntemleri üzerinde durulmuştur. Eserin ilk bölümünde mekânlar, meşrepler, yaşlanma, erkeklik, kadınlık[375] ve yaratılıştan gelen özellikler ve soy üzerinde durulmuştur. İkinci kısım ise dokuz delil üzerine tertip edilmiştir. Bunlar sırasıyla: mizaçlar, yaş ve insan ömrü, ef'âl, heyet ve suret, cinsiyet, ahlat-ı erbaa (dört unsur), mekan, yaratılıştan gelen özellikler, uzuvlar, renkler, konuşma biçimleridir.[376] *Firâset-nâme*'nin mukaddimesinden itibaren fizyonomi üzerinde yapılan anlatımlarda örnek olarak bu ilimle ilgili tarihi konular da delil olarak sunulmuştur. Eserin bilinen tek nüshasında sarayda tezhiplenmiş beş tasvir bulunmaktadır (14b, 15a, 16a, 28b, 42b). Subhî eserinde sultanı tahta yeni oturduğu ve genç olduğu için (tahta çıktığında 28 yaşındadır) yüzü taze bir gül ve taze fidan olarak tavsif etmiştir:

Gül-i tâze-rûy-ı bahâr-vefâ
Nihâl-i ter-i bâgzâr-ı safâ

Fürûg-ı cemâl-i dil-ârâ-yı baht
Ferâg-ı dil-i devlet-efrûz-ı taht

Dil-ârâ-yı Evreng ü zîbâ-yı gâh
Hıdîv-i cihândar u fîrûz-câh[377]

4.1.1.9.4. *Kıyâfetü'l-İnsâniyye fî Şemâili'l-Osmâniyye* (996/1588)

Seyyid Lokman tarafından III. Murad dâhil on iki sultanın tasviri ve fizyonomilerine[378] dair kaleme alınan eserdir.[379] Osman Gazi'den III. Murad'a kadar

[374] Fransa, Paris, Bibliothèque Nationale Sup. Turc. 1055; Mehmet Gürbüz, "", ***T*urkısh Studıes** (Prof. Dr. Tahsin Aktaş Armağanı)Volume 12/5 Winter 2017, p. 165-176; Eserin neşri için bkz. Mehmet Gürbüz, **Ta'likîzâde Mehmed Subhî'nin Firâset-nâme**, Ankara, Grafiker Yayınları, 2016.
[375] Mustafa b. Bâlî de benzer konuları işlemiştir. Bkz. Ramazan Sarıçiçek, **Mustafa bin Bâlî Risâle-i Kiyâset-i Firâset/İlm-i Firaset**, s. 124-125.
[376] Mehmet Gürbüz, **Ta'likîzâde Mehmed Subhî'nin Firâset-nâme**, s. 122-128.
[377] **A.e.,** s. 226.

olan sultanların tasvirlerinin yapılması sonraki dönem padişah tasvirleri için bir kaynak olmuştur. Padişahların hepsinin bağdaş kurmuş şekilde tasvir edilmesi sultanlık alameti iken elinde kitap olarak çizilmiş tek padişah III. Murad'dır. Bu da muhtemelen eserin hamisi olduğunu belirtmek ve kendi adına yazdırıldığını göstermek içindir. Diğer yandan kitapla tasvirler sultanın kitaplara olan merakını göstermektedir. Seyyid Lokman tasvirlerin Nakkaş Osman ile birlikte araştırıldığını, bazılarının bulunduğunu, bazılarının ise bulunamadığını kaydeder. Bulunamayan tasvirler Sokollu Mehmed Paşa'nın Venedik balyosu aracılığıyla İtalya'dan istenmiş ve Venedik arşivlerinden (Lokman freng ifadesini kullanır) bulunmuştur.[380] Eserinin mukaddime kısmından sonra diğer fizyonomi eserlerinde olduğu gibi ilm-i firâsetin faydalarından bahseden Seyyid Lokman bu başlığı üç kısma ayırmıştır.[381] Lokman, eserinde ilm-i firâsete dair kendinden önceki bazı eserlere de atıf yapar. Mevlânâ Usûliddîn'nin *Şerhu Külliyât-ı Kânûn*'u, Hüseyin Vâiz-i Kâşifî'nin *Ahlâk-ı Muhsinî*'si, Assâr'ın *Mihr ü Müşterî*'si eserde ismi zikredilen kitaplardır.

Eserine hamdeleden sonra III. Murad'a dua ile başlayan Seyyid Lokman *Kıyâfetü'l-insâniyye*'nin telif sebebini de bu kısımda belirtir. Eserinde III. Murad'ı her fırsatta övmeyi ihmal etmeyen Seyyid Lokman onun fizyonomisini tarif ederken tarikatlara olan meylinden de bahseder.

> *Kendileri kırmızı ve ak renklidir. Omuzları ve vücudu ölçülü, göz ve kirpikleri uyumlu, alnı açık ve geniş, bazusu güçlü, boyu uzun ve endâmı ölçülü idi. İçi-dışı aydınlık, mübarek bir hükümdardı. Giyimi ise, sarığı şâhâne mücevveze idi. Abbasî padişahları gibi sarığı yüksek idi. Ataları gibi, Osmanlı nizamını ıslah edegelmiştir. Her bakından devleti korumuştur. Tarikatlara ve şeyhlere meyilli olduğundan, onlara çok güvenir ve hürmet gösterirdi.*
>
> *Çü deryâ-yı medhine yokdur gîrân*
> *N'ola gadr idüp cân u dilden 'ıyân*

[378] III. Murad dönemi fizyonomi eserleri için bkz. Emin Lelić, **Ottoman Physiognomy ('İlm-i Firâset): A Window into the Soul of an Empire**, The University of Chicago, Department of Near Eastern Languages and Civilizations, Doktora Tezi, 2017.
[379] TSMK. H. 1563; Millet Ktp. Ali Emirî Tarih, 1216; Dresden Orientalische Handschrift - Mscr.Dresd.Eb.373; British Library, Add. 7880; İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. TY. 6087; İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. TY. 6088.
[380] Serpil Bağcı vd., **Osmanlı Resim Sanatı**, s. 128-131; Sibel Alpaslan Arça, "Seyyîd Lokmân'ın Şemâ'ilnâme Portrelerinde Kıyafet Desenleri" **Filiz Çağman'a Armağan**, İstanbul, Lale Yayıncılık, 2018, s. 73-92.
[381] Millet Ktp. Ali Emirî, Tarih, 1216, 5a-7a.

Hurd-i hurdesindin galtân gibi
Kılup elde tesbîh-i mercân gibi

Du'â vü senâ-yı Murâd-ı Selîm
İdüp vird ü zikr [ü] 'ibâdet mukîm

Ki zât-ı şerîfi anun yâ İlâh
Ola münferid haşre dek pâdişâh

Murâdun bulup 'âlem andan müdâm
Kamu ber-murâd olalum ve's-selâm[382]

4.1.1.9.5. *Netâyicü'l-Fünûn ve Mehâsinü'l-Mütûn* (1 Cemâziyelevvel 995/1 Mayıs 1587)

Nev'î tarafından III. Murad için kalem alınan *Netâyicü'l-Fünûn ve Mehâsinü'l-Mütûn* on iki fen üzerine tertip edilmiş ansiklopedik mahiyette bir eserdir.[383] Nev'î eserinde *İlm-i târîh, ilm-i Hikmet, ilm-i Kelâm, ilm-i Usûl-ı Fıkıh, ilm-i Hilâf, ilm-i Tefsîr, ilm-i Tasavvuf, ilm-i Ta'bîr-i Rü'ya, ilm-i Rukye, ilm-i Efsûn, Tıb, ilm-i Felâhat, ilm-i Nücûm ve Fal, Zecr* olmak üzere on iki ilim sayar.[384] Eserinin birçok konuyu derlediğini ve bu yüzden *Netâyicü'l-Fünûn ve Mehâsinü'l-Mütûn* diye isim verdiğini belirten Nev'î, konulara kaynak olarak İmâm Gazâlî, Abdurrahman Bistâmî'nin eserleriyle, *Târîh-i İbn Kesîr, Târîh-i Taberî, Nizâm-ı*

[382] Millet Ktp. Ali Emirî, Tarih, 1216, 60a-63a; TSMK. H. 1563, 74a.
[383] İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. TY. 6768; TSMK. R. 1079; İBB Atatürk Kitaplığı, 0728 (III. Murad için); Süleymaniye Ktp. Nuruosmaniye 4334 (İsmi belirtilmeyen bir vezir için); Süleymaniye Ktp. M. Hilmi F. Fehmi 181 (İsmi belirtilmeyen bir vezir için); Nadir İlhan, **Netâyicü'l-Fünûn ve Mehâsinü'l-Mütûn (Giriş-Metin Dizinler)**, Elazığ: Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Yüksek Lisans Tezi, 1992; Sadeleştirmiş metin için bkz. Nev'î Efendi, **İlimlerin Özü (Netâyicü'l-Fünûn)**, Yay. Haz.: Ömer Tolgay, İstanbul, İnsan Yayınları, 1995; Didar Ayşe Akbulut, **The Classification of the Sciences in Nevʿī Efendi's Netāyicüʿl Fünun-an Attempt at Contextualization**, İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2014; Olcay Kocatürk, **Nev'î'nin Şiirinde İlim: "Netâyicü'l-Fünûn" Merkezli Bir İnceleme**, Bursa, Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk İslam Edebiyatı Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2015.
[384] Nadir İlhan, **Netâyicü'l-Fünûn ve Mehâsinü'l-Mütûn (Giriş-Metin Dizinler)**, s. 28; Didar Ayşe Akbulut, **The classification of the Sciences in Nevʿī Efendi's Netāyicüʿl Fünun-an Attempt at Contextualization**, s. 72.

Tevârîh ve *Mevzu'âtü'l-'Ulûm*'u zikreder.[385] Nesir ağırlıklı bir eser olan *Netâyicü'l-Fünûn*'da Nev'î'nin kendi manzum parçaları da bulunmaktadır.

Eserin en eski nüshasının II. Selim devrine ait olması Nev'î'nin *Netâyicü'l-Fünûn*'a daha erken bir tarihte başladığını göstermektedir ve muhtemelen dîbâce kısmı III. Murad adına sonradan eklenmiştir.[386] Nev'î *Netâyicü'l-Fünûn*'u III. Murad'a ithafen kaleme aldığını ve eserinin sultan tarafından makbul sayılmasını beklediğini söyler. III. Murad'ı oldukça beliğ ifadelerle metheden Nev'î'ye göre sultan zafer âyetlerinin manası, ahir zaman mehdisi, saltanat tacının incisi, adalet zirvesindeki inci, devlet burcunun güneşi, şeriat ve hakikatin namusunu koruyan, zühd ve ismet sahibidir:

> *Ma'nî-i âyât-ı nusret, mehdî-i âhir zamân, dürr-i dürc-i saltanat, dürr-i evc-i ma'delet, âftâb-ı burc-ı devlet… nâzır-ı nâmûs-ı şeri'at ve hakikat…. bir şâh-ı felek-dergâhdur ki ana vakar u sekînet lâzım-ı mâhiyet ü zühd-i ismet dâhil-i hakîkat olmuştur.*
>
> Hidâyet-ile sa'âdet-ile ola vücûdı cihânda dâyim
> Zemîn-mutâbi' zamân-mutâvi' felek-mu'âvim melek-mülâzım[387]

4.1.1.9.6. *Rîsâle-i Kiyâset-i Firâset* (1 Zilhicce 983/2 Mart 1576 Cuma)

Mustafa b. Bâlî tarafından kaleme alınan *Risâle-i Kiyâset-i Firâset*, ilm-i firâset konulu olup Fahreddin-i Râzî ve Muhyiddin-i Arabî'nin eserlerinden derlenmiştir.[388] İbn Sina ve Hamdullah Hamdi eserin kaynakları arasında zikredilen kişilerdir. *Risâle-i Kiyâset-i Firâset* aynı zamanda Mustafa b. Bâlî'nin bilinen tek eseridir. Mustafa b. Bâlî, Tâlikî-zâde Subhî'den[389] sonra III. Murad adına ilm-i firâset ve kıyâfet-nâme türünde kitap telif eden ikinci kişidir. Bu dönemde üçüncü

[385] Nadir İlhan, **Netâyicü'l-Fünûn ve Mehâsinü'l-Mütûn (Giriş-Metin Dizinler)**, s. 25.
[386] Eserin İstanbul Üniversitesi nüshası 979/1571 tarihli iken, III. Murad için hazırlanmış olan Atatürk Kütüphanesindeki nüshasının tarihi 995/1587'dir.
[387] Nadir İlhan, **Netâyicü'l-Fünûn ve Mehâsinü'l-Mütûn (Giriş-Metin Dizinler)**, s. 256-257.
[388] Süleymaniye Ktp. İzmirli İsmail Hakkı 1926; Süleymaniye Ktp. Nuruosmaniye 4100; Ramazan Sarıçiçek, "Mustafa bin Bâlî ve İlm-i Firâset'i". **Turkish Studies -International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic**, Volume 7/4 (Fall), 2012, s. 2725-2754; Eserin neşri için bkz. Ramazan Sarıçiçek, **Mustafa bin Bâlî Risâle-i Kiyâset-i Firâset/İlm-i Firaset: Yüzler Hâli Söyler**, İstanbul, Büyüyen Ay Yayınları, İstanbul 2014.
[389] Fransa, Paris, Bibliothèque Nationale Sup. Turc. 1055; Mehmet Gürbüz, "Ta'likîzâde Mehmed Subhî'nin Firâset-nâme'si", **Turkısh Studıes** (Prof. Dr. Tahsin Aktaş Armağanı)Volume 12/5 Winter 2017, p. 165-176; Mehmet Gürbüz, **Ta'likîzâde Mehmed Subhî'nin Firâset-nâme**, Ankara, Grafiker Yayınları, 2016.

kıyâfet-nâme yazarı ise Seyyid Lokman'ın sadece sultanların vasıflarına dair kaleme aldığı *Kıyâfetü'l-İnsâniyye fî Şemâili'l-Osmâniyye*'sidir.[390] Tâlikî-zâde, Seyyid Lokman ve Mustafa b. Bâlî'nin eserleri III. Murad'ın *ilm-i firâset* ve *ilm-i kıyâfete* önem verdiğini göstermektedir.[391] Sultanın bu ilimlere olan ilgisinden *Hırzü'l-Mülk* müellifi de bahseder.[392]

Risâle-i Kiyâset-i Firâset'in girişinde sultanı "*Dürr-i deryâ-feyz-i dürc-i saltanat Sultân Murâd/Mâh-ı mülk-ârâ-yı burc-ı saltanat Sultân Murâd*" ifadeleriyle öven müellif eserinin hükümdarın nazarında kabul görmesini umduğunu belirtir.[393] Bir mukaddime ve yedi babdan oluşan eserin ayrıca mukaddime ve bablarında fasıllar bulunmaktadır. Müellif eserinin mukaddimesinde firâset ilminin fazileti ve kısımları, firâset ehlinin bilmesi gerekenler ve bu ilime yakın ilimleri açıklar. Birinci babda mizaçlardan çıkarılan deliller ve alametler, ikinci babda küçük azalardan çıkarılan deliller, üçüncü babda erkeklik ve kadınlık yönünden, dördüncü babda dört dönemden (gençlik, duraklama, olgunluk ve ihtiyarlık) deliller, beşinci babda haseb-neseb ve fakirlik ile zenginlik, altıncı babda insan cinsleri ve taifeleri son babda ise iklimler, mekânlar, beldeler ve meskenlerden çıkarılan deliller incelenmiştir.[394]

Eserin en ilginç bölümlerinden biri *ilm-i firâset*in farklı kavim ve milletlere ait özellikler üzerinden anlatılmasıdır. XVI. yüzyılın sonuna doğru Gelibolulu Mustafa Âlî'nin eserlerinde görülen ırki boyutta değerlendirmeler[395] bu esere de yansımıştır. Arap, Acem, Rum, Türk ırklarıyla ilgili değerlendirmelerde bulunan müellifin, Türklerle ilgili kısımda bu ismin çoğunlukla Maveraünnehir taraflarında olan Nevâîlere dendiğini belirtmesi dikkate değer bir konudur. Kürt, Boşnak, Macar, Arnavut, Rus, Frenk, Gürcü, Çerkez, Mekril ve Abaza, Siyah ve Hintli, Zenci ile Habeş bu bölümde anlatılan kavimlerdir. Mustafa b. Bâlî'nin bu sıralaması ve kavimlerin farklılığı Osmanlı İmparatorluğundaki çeşitli unsurların bir yansımasıdır. Mustafa b. Bâlî eserin son kısmında ise coğrafi ve iklimsel değerlendirmeler yapmıştır ve bu kısımda yine kavimler üzerinden açıklamalar vardır.

---

[390] Millet Kütüphanesi, Ali Emîrî Tarih, 1216.
[391] Emin Lelić, "Physiognomy (ʿilm-i firâsat) and Ottoman Statecraft: Discerning Morality and Justice", **Arabica**, 64 (2017), s. 609-646.
[392] Yaşar Yücel, **Osmanlı Devlet Teşkilatına Dair Kaynaklar, Kitâb-ı Müstetâb, Kitâbu Mesâlihi'l-Müslimîn ve Menâfi'i'l-Mü'minîn, Hırzü'l-Mülûk**, s. 179-180.
[393] Ramazan Sarıçiçek, **Mustafa bin Bâlî Risâle-i Kiyâset-i Firâset/İlm-i Firaset**, s. 245-246.
[394] **A.e.,** s. 124-125.
[395] Mehmet Şeker, **Gelibolulu Mustafa Âlî ve Mevâ'idü'n-Nefâ'is fî Kavâ'ıdi'l-Mecâlis**, s. 320, 341.

4.1.1.9.7. *Risâle (Tâli'ü's-Selâtîn)*

Câmi'ü'l-kemâlât'ta 12 sayısına denk gelen dini ve tarihi inanış ve olaylardan hareketle sultanın 120 yıl yaşayacağı şeklinde çıkarımlarda bulunan Mustafa Âlî, padişaha eserini sunduğu vakit kendisinden bu görüşe nasıl ulaştığı ve izah edilmesi istendiğinde cevap olması için yazılmış bir risaledir.[396] *Risâle*'de yine on iki rakamının Osmanlı padişahları üzerinden anlatımları mevcuttur. Mustafa Âlî, eserde, Hz. Yûsuf'un on ikinci peygamber olması, on iki imam ve III. Murad'ın da on ikinci padişah olmasından hareketle çıkarımda bulunduğunu belirtir. Mustafa Âlî, padişahın ilm-i cifr konusuna inandığını ve bu konuda bilgileri olduğunu yazar. Saray kitaplığında sultana ait ilm-i cifr konulu nefis kitapların olduğunu söylemesi ise ilginç bir noktadır. Burada Mustafa Âlî'nin hem sultanın ilm-i cifre olan merakından hem de saray kitaplığından haberdar olması önemli bir konudur. Bilgiyi kendi kendine mi edindiği bilinmez ama Mustafa Âlî'nin aktardığı bilgi III. Murad kitaplığının içeriği hakkında bir ipucu vermektedir. *Risâle*'nin son kısmını kendini savunur bir şekilde yazan Mustafa Âlî Efendi, söylediklerinin vâki olduğunu, bunların bir hayal ürünü olmadığını belirttikten sonra manzumenin bitiminde yazılan risalenin *Câmi'ü'l-Kemâlât* eserine cevap olduğunu tekrar yeniler.[397]

4.1.1.9.8. *Risâle-i Heykel-i İnsân* (982/1574)

İnsanın beden, ruh ve nefis olarak üç unsurdan geldiğinin anlatıldığı eserin müellifi bilinmemektedir.[398] *Risâle-i Heykel-i İnsân*, aynı konulu ve benzer isimli daha önce İbn Kemal tarafından kaleme alınan eserle benzerlik göstermektedir.[399] Fakat müellif eserinin tercüme olduğundan bahsetmez, diğer yandan bu eser İbn Kemal'in eserinden daha hacimlidir. "*Ben bilinmeyen gizli bir hazine idim, bilinmek istedim, bilineyim diye halkı (kâinat) yarattım*" hadisi müellif için çıkış noktası olmuş ve bu hadis üzerine eserini kurgulamıştır.

III. Murad'ın tahta çıkışını anlatmadan önce II. Selim'in vefatından kısmen bahseden müellif, III. Murad'ın cülusunu ayrıntılı olarak tavsif eder hatta eserini

[396] Süleymaniye Ktp. Reşit Efendi, 1146, 106b.
[397] Eser üzerine herhangi bir çalışması yapılmamıştır. Günümüze ulaşan tek nüsha için bkz. Süleymaniye Ktp. Reşit Efendi, 1146, 108a.
[398] Eser üzerine herhangi bir çalışma yapılmamıştır. Nüshası için bkz. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. 1983.
[399] Musa Koçar, "İbn Kemal'in Risâle fî Beyâni'n-Nefs ve'r-Ruh ve'l-Beden Adlı Eseri", **Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2003/1, S. 10, s. 1-23; Ferhat Koca, "Kemalpaşazâde'nin Risâle fi'ş-Şahsı'l-İnsânî Adlı Eseri ve Osmanlıca Tercümeleri", **Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2016, C. XV, S. 29, s. 5-32.

cülus tebriği olarak kaleme aldığını söyler.[400] Eserinde III. Murad'ı II. Selim'in vefatından sonra hem devlet hem de kendisi için kurtarıcı olarak gören müellif onu "*refî'-i evc-i izzet, sâkin-i âsmân-ı rif'at, şems-i münîr-i hûb-sûret, velî-sîret, güzîde-i selâtân-i âl-i Osmân*" diye över.[401]

Diğer Eserler

III. Murad döneminin hemen başında daha öncesinde yazılmış dibacesi değiştirilmiş veya cülus tebriki için yazılmış eserler de bulunmaktadır. Feridun Ahmed Bey'in Sokollu Mehmed Paşa'nın teşvikiyle 982/1574'e kadar Osmanlı sultanlarının mektupları, ferman, berat, fetihnâme vb. suretlerini bir araya getirip derlediği *Münşeâtü's-Selâtîn*, III. Murad'ın cülusu münasebetiyle sultana sunulmuştur.[402] Tezkire sahibi Latîfî'nin 930/1524'te telif ettiği *Evsâf-ı İstanbul* isimli eseri, müellif tarafından yazıldığı tarihten 52 yıl sonra dibacesinin değiştirilerek III. Murad'ın cülusu vesilesiyle sunulan eserlerdendir.[403] Yine III. Murad tarafından makam-ı İbrâhim'i yenilemek göreviyle Mekke'ye gönderildiği Ali Dede Bosnevî (ö. 1007/1598), buradaki tamir işlerini tamamladıktan sonra yapılan işler hakkında bir rapor mahiyetinde olan eseri *Temkînü'l-makâm fî Mescidi'l-harâm*'ı sultana sunmuştur.[404] Mirza Mahdum, Safevî topraklarında telif edip Osmanlı'ya sığındıktan sonra *Unmûzecü'l-Murâd (986/1578)*[405], *en-Nevâkız ale'r-Revâfız (988/1580)*[406] ve *Zahîretü'l-Ukbâ fî Zemmi'd-Dünyâ* (988/1580)[407] isimli eserlerini III. Murad'a ithaf etmiştir. Mirza Mahdum ayrıca sultana etrafında övgü manzumelerinin de bulunduğu bir İran halısı hediye etmiştir. Zîrekî ise Kıbrıs fethine dair kaleme aldığı *Târîh-i Feth-i Kıbrıs,* III. Murad döneminde 985/1578'te bitirmiş ve eserin sonunda sultana methiye şeklinde Farsça bir manzume eklemiştir.[408]

Değerlendirme

Sonuç olarak, III. Murad devrinde başta sultanın kendisi olmak üzere birçok müellif farklı konularda eser telif etmiştir. Telif edilen eserlerin birçoğuna III. Murad'ın ilgilendiği konular -acayip ve garip hikâyeler, sanat ve hat, tasavvufi

[400] **Risâle-i Heykel-i İnsân**, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. 1983, 3a-4a.
[401] **Risâle-i Heykel-i İnsân**, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. 1983, 3a-4a.
[402] Feridun Ahmed Bey, **Münşeâtü's-Selâtîn**, I-II, İstanbul 1274-75.
[403] Latîfî, **Evsâf-ı İstanbul**, Haz.: Nermin Suner (Pekin), İstanbul, İstanbul Fetih Cemiyeti, 1977.
[404] Süleymaniye Ktp. Esad Efendi, 3814/1, 4b-32b.
[405] **Unmûzecü'l-Murâd**, Süleymaniye Ktp. Ayasofya, 3788. İthaf ibaresi **3b**, Müellif hattı. Son varakta eserin yedi günde yazıldığını, sultanın kabul etmesini ve onun adına yazıldığını belirtir.
[406] **en-Nevâkız ale'r-Revâfız**, Süleymaniye Ktp. Ayasofya, 2249. İthaf ibaresi **2a**.
[407] **Zahîretü'l-Ukbâ fî Zemmi'd-Dünyâ**, Süleymaniye Ktp. Nuruosmaniye, 2382, İthaf ibaresi **4b**.
[408] **Târîh-i Feth-i Kıbrıs,** Bibliothèque Nationale de Paris, suppl. turc, 926, 50a-50b.

konular, tarikat adabı- üzerine kurgulanmıştır. Bu dönemde III. Murad'a ithafen kaleme alınan eserlerin on bir tanesi sultanın emri doğrultusunda telif edilmiştir.

Tespitlerimize göre III. Murad'a ithafen on dört edebi, otuz iki tarihi, on yedi tasavvufi, üç coğrafya, altı siyâsetnâme-âhlâk ve nasihatnâme, on şerʿî, altı tabakat ve iki riyâzi (teknik), sekiz ilm-i cifr, ilm-i firaset, ilm-i kıyafet konulu olmak üzere toplam doksan yedi eser kaleme alınmıştır. Bu telif eserlerin seksen biri Türkçe, on biri Arapça, beşi ise Farsça olarak kaleme alınmıştır. Verilerde, bu dönemde telif eserlerinin çoğunun Türkçe olması Türkçeye verilen önemi göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Türkçenin kullanımında edebi, tarihi ve tasavvufi konulu eserlerin ön plana çıkması III. Murad'ın Türkçeye olan ilgisinden ileri gelmektedir. Bu durumda Türkçe diğer dillere nazaran (Arapça ve Farsça) daha çok telifin verildiği dil olmuştur. Çalışmanın sonunda yer alan grafikte bu dönemde yazılmış eserlerde Türkçenin hâkim dil olduğu görülmektedir.

Bu dönemde bazı telif eserlerin farklı nüshalarının farklı kişilere ithaf edildiği de görülmektedir. Seyyid Lokman'ın *Zübdetü't-Tevârîh'i,* Sipâhî-zâde'nin *Evzahu'l-Mesâlik ilâ Maʿrifeti'l-Büldân ve'l-Memâlik*'i, Kınalı-zâde Hasan Çelebi'nin *Tezkiretü'ş-Şuʻarâ*'sı ve Cenâbî Mustafa Efendi'nin *el-Aylemü'z-zâhir el-muhît*'i farklı nüshaları birden fazla kişiye sunulmuştur. Nüshalar sunulurken methiye kısımlarında değişiklik yapılmış eserin kalan kısmı aynen yazılmıştır. Bir istisna olarak *Zübdetü't-Tevârîh*'in nüshalarında tasvirlerdeki kalite hamilere göre değiştirilmiş ve eserin madalyonu da sunulan kişiye göre düzenlenmiştir. Bu durum nüsha bazlı bir himayenin ve hamilerle irtibatının olduğunu göstermektedir.

III. Murad'ın edebiyata, tarihe ve tasavvufi konulara olan ilgisinin dönemin telif eserlerinin konusunu belirlediği söylenebilir. Örneğin; Sultanın tasavvufi, *acâyib ve garîb* hikâyeler dinlemekten hoşlandığını belirten dönemin kaynaklarına paralel olarak bu dönemde Türkçe edebi eserlerde özellikle farklı hikâyelerden oluşan eserlerin telif edildiği görülmektedir. Bursalı Cinânî, sultanın kıssahânı Medhî farklı türde hikâyelerden oluşan birçok eser veren müelliflerdir. Sultanın bu ilgisi Şemseddin Sivâsî gibi tarikat ehli kişilerin de aynı türde eserler yazmasını sağlamıştır. Diğer yandan bu dönemde çift kahramanlı aşk hikâyeleri yine revaçta olan konular arasındadır.

III. Murad'ın şehzadeliğinden itibaren tasavvufa ve tarikat ehli kişilere olan rağbeti tahta çıktıktan sonra da devam etmiş hatta Halvetî-Şâbânî tarikatından Şeyh Şücâ'yı kendine şeyh tayin etmiştir. Sultanın bir şeyhe mürit olması dönemin

tasavvuf konulu eserlerinin sayıca fazla olmasını sağlayan etkenlerden biri olabilir. Sultan adına eser telif eden müellifler arasında farklı tarikatlara mensup kişilerin bulunması bu dönemin belirgin özelliklerinden biridir. Bu durum devlet ve padişah tarafından sadece belli bir tarikata değil, çok çeşitli tasavvuf kollarına müsamaha ile bakıldığının göstergesidir. Orta Asya'dan gelip sultanın ihsanına nail olan Yesevî tarikatından Hazînî, Halvetî Yûsuf b. Ya'kûb, Uşşâkî Memi Cân-ı Saruhânî, Şemsî Şemseddin Sivâsî bu dönemin müellif şeyhleridir. Söz konusu müellifler eserlerinde tarikat adabının yanı sıra tasavvuftaki seyr ü sülûk konularını da işlemişlerdir.

Diğer yandan bu dönemde hicrî 1000. yılın sonuna doğru hem toplumun hem de sarayın beklentisi doğrultusunda sultanın kutsî hükümdarlığını ön plana çıkarmak isteyen müellifler ortaya çıkmıştır. Gelibolulu Mustafa Âlî tarafından Rumeli Beylerbeyi Mehmed Paşa için kaleme alınan *Mir'âtü'l-Avâlim* hicri 1000. yıl konulu eserler yazanların başında gelmektedir.

Şehnameciliğin III. Murad devrinde daha kurumsal hâle gelmesiyle tarih alanında başta Farsça olmak üzere Türkçe ve Arapça birçok eser telif edilmiştir. Saray tarafından Seyyid Lokman'a yazdırılan şehname serisinin yanı sıra 12 yıl süren Osmanlı-Safevî savaşlarını konu alan birçok tarihi eser yazılmıştır. Bu dönemde tarih ağırlıklı eserlerin fazla olmasında hem şehnamecilik kurumu hem de İran seferleri etkili olmuştur. Devrin paşalarının özellikle kendi siyasi faaliyetlerini kalıcı kılmak adına bu müverrihleri himaye ettikleri gözlemlenmektedir. Müdahil bir tarih anlayışının hâkim olduğu bu dönemde Özdemiroğlu Osman Paşa ve Koca Sinan Paşa tarih eserlerine doğrudan veya dolaylı olarak en çok hami olmuş kişilerdir.

Seyyid Lokman'ın tüm eserleri, Gelibolulu Mustafa Âlî'nin *Nusret-nâme*'si, Harîmî'nin *Gencîne-i Feth-i Gence*'si ve Âsafî'nin *Şecâ'at-nâme*'si bu dönemde tarih konulu ve aynı zamanda sarayda tasvirlenmiş eserlerdendir. Bu eserler içerisinde özellikle Seyyid Lokman'ın telifleri madalyonlu olup aynı zamanda III. Murad'ın kitaplığı için hazırlanmıştır. Diğer yandan telif eserler arasında tarih konulu eserlerin fazla olması dönemin müellif ve hamilerinin hiç sefere çıkmayan bir padişah için meşrutiyet çabası gösterdikleri söylenebilir. Ordunun başında sefere gitmeyen bir sultana gazavat-nâmelerin yazılması sefer başındaki kişinin değil sultanın maharetli sayılması da bunu göstermektedir.

Mustafa Âlî'nin Osmanlı yazılı kültürü içerisinde ilk kez sanatkârlar ve hattatların hayatını anlattığı *Menâkıb-ı Hünerverân*'a ayrı bir parantez açmak gerekir. Safevî menşeili murakkaların, tasvirli yazmaların hediye yahut farklı yollarla

Osmanlı bürokratik çevrelerinde ve saray içinde dolaşıma girmesi ayrıca sarayın, tasvirli yazmaların yazımını himaye etmesi Âlî'nin eserinin çıkış noktası olmuştur.

Telif eserler içerisinde Abdü'l-Muhyî en-Nâsırî el-Buhârî tarafından kaleme alınan *Risâle-i Fezâ'il-i Vâlide* sultanın emriyle validesi Nurbanu Sultan adına yazılmıştır. Sultanın annesine olan düşkünlüğü devrin birincil kaynaklarında belirtilen bir husustur. Bahsi geçen eser ise dönem kaynaklarının sıkça bahsettiği bu durumun en somut örneğidir.

III. Murad devrinde tabakat ve hâtırat konulu eserlerde önceki dönemlere göre kısmen farklılıklar vardır. Mimar Sinan'ın mimari eserleri ve hayatının anlatıldığı *Tezkiretü'l-Bünyân* ve *Tezkiretü'l-Ebniye* alanında ilk olan eserlerdendir. Diğer yandan İnebahtı Deniz Savaşı'nda esir düşen Hindî Mahmûd'un *Sergüzeşt-nâmesi* XVI. yüzyıl Batı'sında yazılmış esir anlatıların Osmanlı versiyonu gibidir. Devrin tek şair tezkiresi olan Kınalı-zâde Hasan Çelebi'nin *Tezkiretü'ş-Şu'arâ'sı* nüsha bazlı himaye kültürünü göstermesi bakımından dikkat çekici eserlerinden biridir.

Coğrafya konulu kitaplarda Osmanlı yazılı kültürünün ilklerinden olan ve Mehmed Suûdî tarafından kaleme alınan *Târîh-i Hind-i Garbî* bu dönemin en önemli eseridir. Eser Yeni Dünya (Amerika kıtasıyla) ile ilgili Osmanlılarda yazılmış ilk coğrafya kitabıdır. Mehmed Suûdî Efendi'nin eseri ile Seyfi Çelebi'nin Hıtay ve Çin dolaylarına dair *Seyahat-nâme*'si III. Murad döneminde imparatorluk dışındaki topraklara olan ilginin ve imparatorluk olmanın bir göstergesidir. Bu ilgide Amerika kıtasının keşfi ve gümüşün imparatorluk topraklarına girmesinin bir payı olabilir. Bu dönemde önce Arapça ardından Türkçe olarak Sipâhî-zâde Mehmed tarafından kaleme alınan *Evzahu'l-Mesâlik ilâ Maʿrifeti'l-Büldân ve'l-Memâlik* birden çok nüshası ile dikkat çeken coğrafya konulu bir kitaptır.

Sipâhî-zâde'nin hem Arapça hem de Türkçe nüshaları başta padişah olmak üzere devrin birçok sadrazam ve veziri için yeniden düzenlemesi nüsha hamiliğinin en bariz örneklerinden biridir. Eser farklı hamilere dibacenin methiye kısmında değişiklikler yapılarak sunulmuş, kalan kısımlar ise tüm nüshalarda aynı şekildedir.

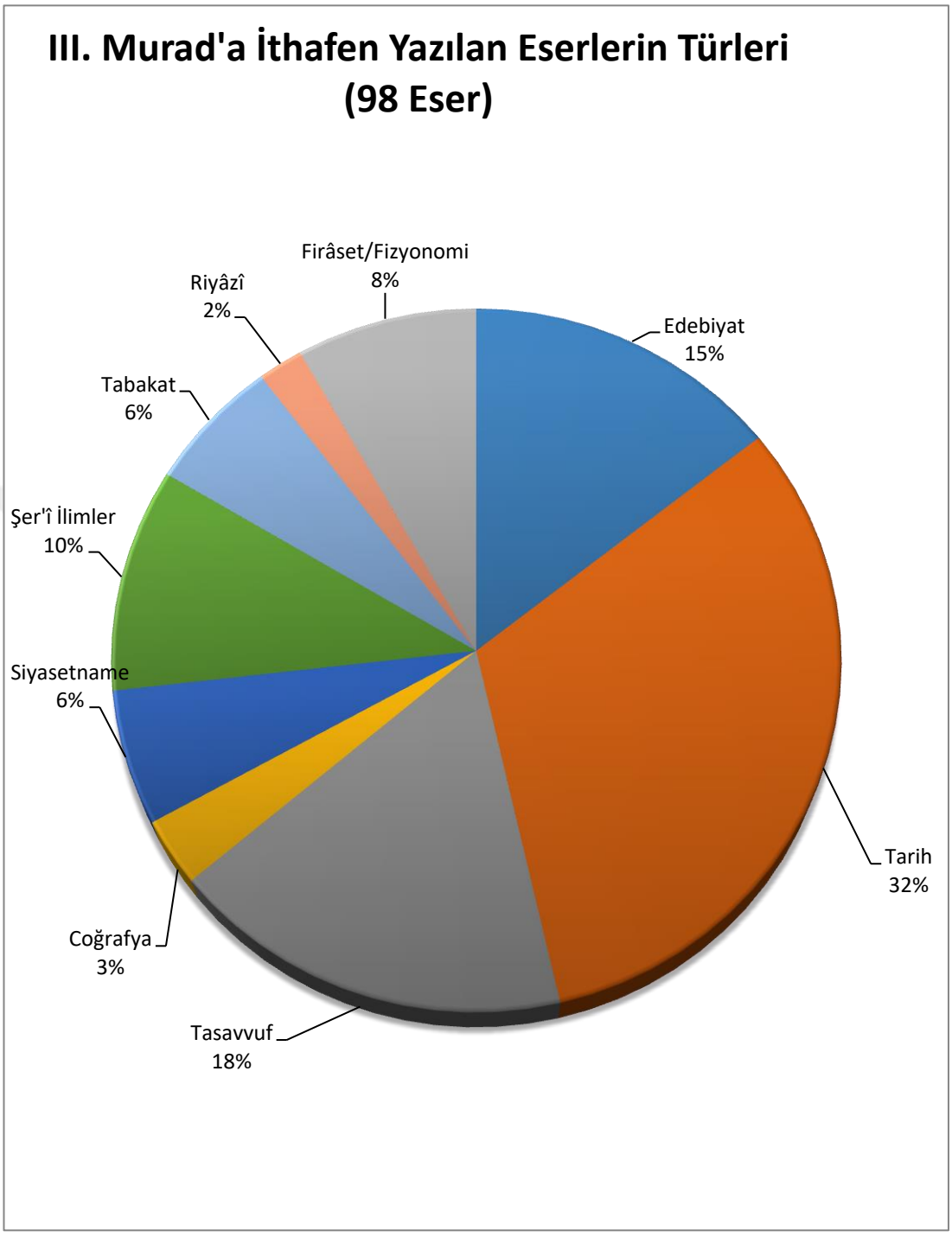
Bu dönemde riyazi ilimlere dair iki eseri de Takıyyüddin er-Râsıd telif etmiştir. Takıyyüddin, imparatorluğun ilk rasathanesinin başında iken burasının ihtiyaçları doğrultusunda gerekli zîcler ve diğer aletler için eserlerini yazmıştır. *Râsıd-ı sultân* olan Takıyüddîn er-Râsıd'ın rasathanenin alet ve gereçlerini anlattığı *Âlâtü'r-Rasadiyye li Zîci'ş-Şehenşâhiyye*'si ve *Sidretü Müntehe'l-Efkâr fî Melekûti'l-*

Feleki'd-Devvâr (ez-Zîcü'ş-Şehinşâhî)'ı Nev'î Yahya'nın ilimlerin tasnifi konulu *Netâyicü'l-Fünûn ve Mehâsinü'l-Mütûn*'u bu dönemin teknik ve ilmi konulu eserleri arasında yer almaktadır.

Mustafa Âlî'nin sultanın 120 yıl yaşayacağını iddia ettiği *Câmi'ü'l-Kemâlât*'ı ve *Câmi'ü'l-Kemâlât*'ın delillerini ortaya konduğu *Risâle*'si bu dönemin ilm-i cifre dair çalışmaları arasında sayılabilir. III. Murad döneminde fizyonomi/ilm-i firâset konulu eserlerin de revaçta olduğu söylenebilir. Bu tür eserlerin sayıca fazla olmasının sebebi sultanın merakı ve müelliflerin bu meraka yönelik eser telif etmeleridir. Mustafa b. Bâlî'nin *Rîsâle-i Kiyâset-i Firâset*'i, Seyyid Lokman'ın *Kıyâfetü'l-İnsâniyye fî Şemâili'l-Osmâniyye*'si, Ta'likî-zâde Suhbî'nin *Firâsetnâme*'si III. Murad devrinin önemli fizyonomi/ilm-i firâset konusunda yazılmış eserlerdir. Mirza Mahdum ise İran topraklarında telif ettiği Hanefî fıkıhına dair *Unmûzecü'l-Murâd* (986/1578), Râfizilik konulu *en-Nevâkız ale'r-Revâfız* (988/1580) ve dünya hayatı ve ahiret hayatıyla ilgili ayet, hadis ve şiirden derleme olan *Zahîretü'l-Ukbâ fî Zemmi'd-Dünyâ* (988/1580)[409] isimli eserlerini Osmanlı topraklarına sığındıktan sonra dibacesinde düzenleme yaparak III. Murad'a sunmuştur. *Zahîretü'l-Ukbâ fî Zemmi'd-Dünyâ* aynı zamanda Mirza Mahdum'un hayatıyla ilgili önemli bilgileri de içerir. Bahsi geçen eserlerde dönemin sadrazamı Koca Sinan Paşa'ya da övgüler vardır.

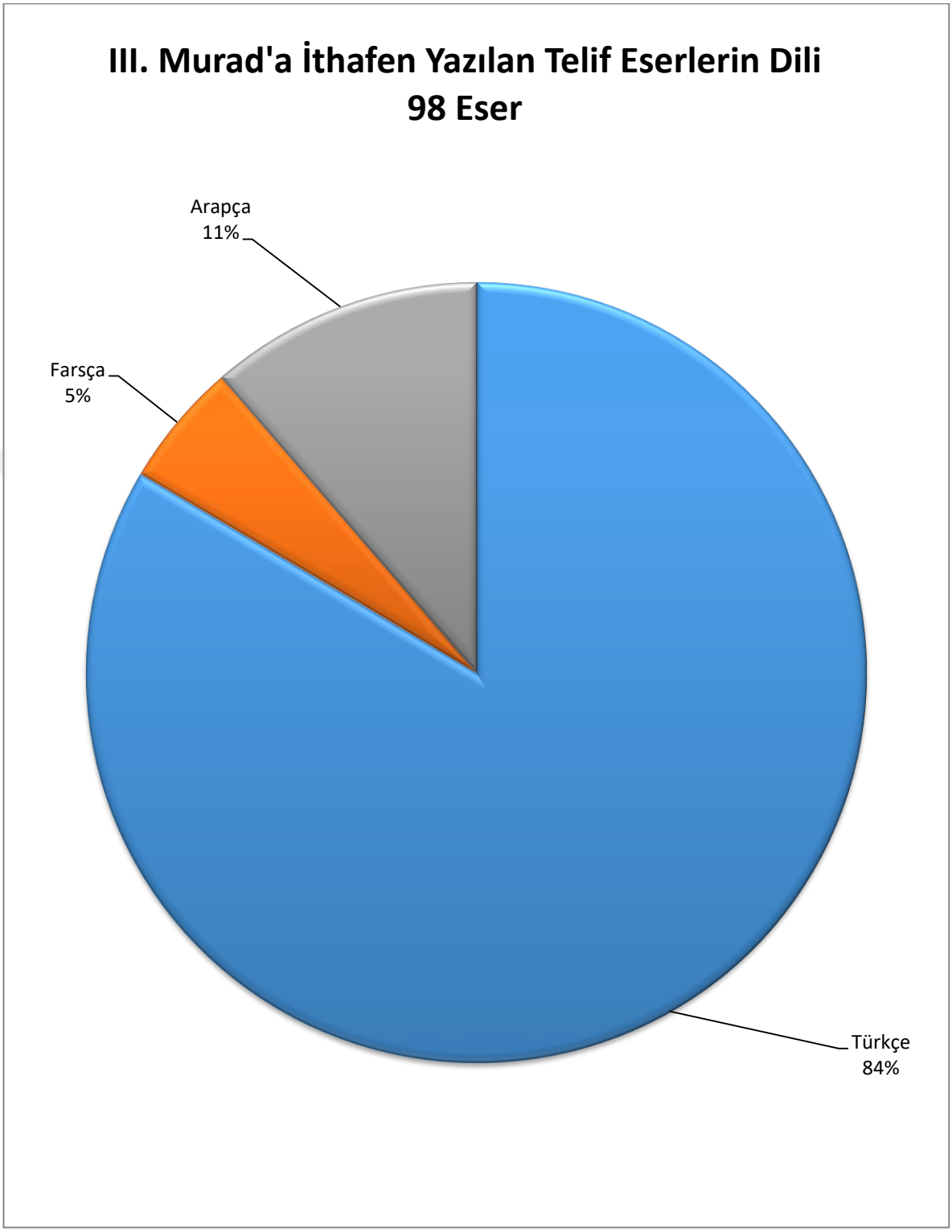
[409] **Zahîretü'l-Ukbâ fî Zemmi'd-Dünyâ**, Süleymaniye Ktp. Nuruosmaniye, 2382, İthaf ibaresi **4b**; Bir diğer nüshası için bkz. TSMK. A. 213.

Grafik-1[410]

[410] Grafiklere, III. Murad'ın saltanatından önce yazılıp daha sonra dibacesi değiştirilip sultana ithafen kaleme alınmış eserler de dâhil edilmiştir.

Grafik-2

III. Murad'a İthafen Yazılan Telif Eserlerin Dili
98 Eser
Arapça
11%
Farsça
5%
Türkçe
84%

Çizelge-7 III. Murad'a ithafen eser telif edenler

4.1.2. Tercüme Eserler

III. Murad döneminde eser tercümeleri genel olarak ya doğrudan sultanın emriyle ya da saraydan belli bir aracının teşvikiyle kaleme alınmıştır. Bunlar dışında dost meclisleri ve hâtifden gelen bir ses yine tercümelerin yazılma sebepleri arasındadır. Bu dönemde sultanın ve saray çevresinin birçok eserin tercümesine, içeriğine müdahalesi olmuştur. Saray çevresinden iç hazinedarbaşı Cüce Zeyrek Ağa tercüme konusunda en önemli hamilerden biridir. Özellikle tasavvuf konulu kitapların tercümesinde sultan adına Zeyrek Ağa aracılık etmiştir. Zeyrek Ağa'nın yanı sıra Musahip Mehmed Ağa da tercüme eserlerin sunulmasında aracılık etmiş saray ağalarından biridir. Diğer taraftan bu dönem mütercimlerinin birçoğu ulemaya mensup kişilerdir. Belli bir mansıp veya terakki umarak yahut sultanın emri doğrultusunda tercüme yapan bu kişilerin yaptıklarına karşılık çeşitli maddi kazançlar elde ettiği de görülmektedir.

Tercüme edilen eserlerin asıl dili konu tasnifine göre farklılık göstermektedir. Edebiyat ve coğrafya konulu olanlarda Farsça; tarih, siyaset, din, tabakat, teknik ve tıp konulu eserlerde ise Arapça hâkim dil konumundadır.

III. Murad'a ithafen tercüme edilmiş eserlerde telif eserlerdeki gibi bir yol izlenerek eserler, ilgili konulara göre tasnif edilmiştir.[411]

4.1.2.1. Edebi (Aşk Mesnevileri, Mensur Hikâyeler) Eserler

4.1.2.1.1. *Gül ü Nevrûz* (Cemaziyelahir 985/Ağustos Eylül 1577)

Abdî tarafından Fars şairi Celâl Tabîb'in aynı isimli ve konulu Farsça eserinden 985/1577'de tercüme edilen *Gül ü Nevrûz*, III. Murad'a sunulan alegorik olmayan[412] klasik bir aşk mesnevisidir ve 2320 beyitten oluşmaktadır. Abdî tercümesini sultana sunarken sultanın meclisinde okunmasını temenni ederek, eserinden remizlerin ve nüktelerin olduğu bir kitap diye bahseder:

Husrevâ bu kitâb-ı şîrînün

[411] III. Murad dönemi tercüme ve şerh eserlerin tespitinde büyük oranda Sadık Yazar'ın doktora tezinden faydalanılmıştır. Sadık Yazar, **Anadolu Sahası Klâsik Türk Edebiyatında Tercüme ve Şerh Geleneği**, İstanbul İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmış Doktora Tezi, İstanbul, 2011.
[412] Berat Açıl, **Klasik Türk Edebiyatında Alegori**, s. 56.

Nâm-ı pîrûzıdur Gül ü Nevrûz
Şâh Sultân Murâd Hân-i cihân
Bu kitâbı ide bezminde bih-sûz
Var-durur bunda çok nikât u rumûz
Her rumûzında var hezârân sûz[413]

Abdî *Gül ü Nevrûz*'da III. Murad'ı uzunca bir manzumeyle (yaklaşık 70 beyit) över. Şairin burada sultanı överken kullandığı ifadeler III. Murad'ın mektuplarında sıkça zikredilen dünya ve ahiret sultanlığına talip olma vurgusu ile benzerdir. Sultan, cihanın koruyucusudur, nesep olarak sultan oğlu sultandır, gökyüzü onun zafer tâkıdır, İran ve Turan memleketlerini hükmünün altına almıştır ve birçok hükümdar ona tâbidir. Adaletiyle cihana öyle hükmetmiştir ki onun yanında kimsenin adı anılmaz, onun fazlı ve kâmilliği cihana boydan boya yayılmıştır. Manzumenin devamında eserin yazıldığı tarihte hayatta olana iki erkek şehzadeye de (Şehzade Mehmed ve Mahmud) dua vardır:

Cihânun ser-te-ser puşt ü penâhı
Bütün dünyânun oldur pâdişâhı

Nesebde oldı sultân ibn-i sultân
Haseb bâbında oldur hân u hânân

Kim ola dirsen ol sultân-ı devrân
Murâd ibn-i Selîm ibn-i Süleymân

Muzafferdür ona dîn ile dünyâ
Zafer-ferdür anunla tâk-ı mînâ

Musahhardur ona Îrân u Tûrân
Mutî'idür rikâbında niçe hân
…
Vücûdıyla mu'allâ devlet ü dîn
Nigîniyle mücellâ mâ ile tîn

Anundur tâc u taht u mülk ü millet
Anundur ser-te-ser dîn ile devlet
…
Cihânı 'adl ile şöyle itdi ma'mûr
Anılmaz oldı hâlâ Beyt-i Ma'mûr
…
Olup ser-tâ-kadem fazl u kemâlât
Kemâlâtında çok hikmetle hâlât
..
Mehemmed birle Mahmûd'ın Hudâvend

[413] Adnan İnce, "Abdî'nin Gül ü Nevrûz Mesnevîsi", s. 63.

Cihândâr eyleyüben kıla sermed

Sa‘âdet burcını ol iki sa‘deyn
Münevver eyleyüp hîç görmeye şeyn[414]

Bu uzun manzumeden sonra asıl konuya geçen şair Yemen ve Aden'de geçen Gül ile Nevruz arasındaki aşk hikâyesini anlatır. Nevrûz kararlı, güçlü ve inançlı bir erkek karakter iken Gül aşk hikâyelerindeki kadın karakterden farklı olarak yiğit ve savaşçı bir kimliğe sahiptir.[415] Asıl hikâyenin ardından tekrar III. Murad ve şehzadelerinin övgüsüne geçen Abdî, burada eserinin isminin *Nüzhet-nâme* olduğunu söyler ve tercümenin bitiş tarihine yer verir.[416]

4.1.2.1.2. *Hikâye-i Şirvan Şâh ve Şemâ'il-i Bânû* (974/1582)

III. Murad'ın Manisa'da sancak beyi iken etrafındaki müelliflerden olan Bekâyî *Hikâye-i Şirvan Şâh ve Şemâ'il-i Bânû*'yu şehzadeye olan hizmetkârlığını göstermek için kaleme aldığını söyler.[417] Klasik bir aşk hikâyesi olan *Şirvan Şâh ve Şemâ'il-i Bânû* Farsçadan Türkçeye oldukça sade bir dil kullanılarak tercüme edilmiştir. Fakat asıl metnin kaynağı ve yazarı bilinmemektedir. Eser mensur ağırlıklı olmakla birlikte Bekâyî'nin kendisine ait gazel ve diğer manzumeler de hikâyelere eklenmiştir. Bu manzumelerin bazıları kahramanların ağzıyla söylenir.

Şehzade Murad'ı "*Cemşîd-meknet ve Feridûn-ferd*" olarak metheden müellif, Manisa'da iken kentte yaşayan kişilerin şehzadeye hediyeler sunup karşılığında ise caizeler aldıklarını kendisi de şehzadeye hürmet ve hizmetini sunmak adına hem hediye hem de dua için eserini Farsçadan tercüme ettiğini söyler. Bekâyî, eserin dîbâcesinde Şehzade Murad'ı '*zamânın Süleymânı*'na kendisini de '*mûr/karınca*'ya benzetir:

Sen Süleymân-ı zamânsın kulunı mûr tut
Mûrdan ricl-i cerâdı lutf idüp magdûr tut[418]

Eserin hâtime kısmında da şehzadeye övgü vardır. Bu kısımda dikkat çeken hususlardan biri de Şehzade Mehmed ve Şehzade Mahmud için edilen dualardır ve bu dualarda ayrıca şehzadelerin isimleriyle söz oyunları yapılır. Devam eden

[414] **A.e.,** s. 67-69.
[415] **A.e.,** s. 57-58.
[416] **A.e.,** s. 128-129.
[417] İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. TY. 1578, 1b.
[418] Gülhan Atnur, **Türk Edebiyatından Halk Edebiyatına Geçişte Bir Eser Şîrvân Şâh ve Şemâ'il Bânû Hikâyesi**, s. 36.

mısralarda kendisine dua edilmesini isteyen Bekâyî eserini de bir ayda bitirdiğini söyler:

Elâ ey sâye-i eltâf-ı Rahmân
Güzîn-i zübde-i evlâd-ı ‘Osmân

Cihân ‘adlin ziyâsında münevver
Zamân fazlın bahârında mu‘attar
…
Bir ay içre bitürdüm bu kitâbı
Cenâbına götürdüm bu kitâbı

Rebîü’l-evvel idi ibtidâsı
Hem oldı âhirinde intihâsı

Hem itdüm tercüme hem yazdım anı
Hem itdüm hizmeti şâh-ı cihânı
…
İki şeh-zâdesin hem ber-kemâl it
Mahammed-hulk u Mahmûd’ü’l-hisâl it[419]

4.1.2.1.3. *Hüsn ü Dil* (995/ 1586-1002/1593)

Fettâhî’nin aynı isimli mesnevisinin Yenipazarlı Vâlî (öl. 1007/ 1598-1599) tarafından 3562 beyitlik manzum tercümesidir.[420] Köksal’ın belirttiğine göre Vâlî eserini ilk olarak 995’te bitirmiş 1002’de ise yine farklı bir tercüme kaleme almıştır.[421] Eserde biri Arapça biri Farsça ve diğerleri Türkçe olmak üzere toplam 65 bölüm başlığı bulunmaktadır.[422] Vâlî, *Hüsn ü Dil*’i Türkçeye tercüme sebebini izah ederken bu eserin daha önce Âhî ve Lâmi‘î tarafından mensur olarak tercüme edildiğini fakat manzum tercümesinin olmayışının bir eksiklik olduğunu belirtir. Gelibolulu Mustafa Âlî de yazmış olduğu takrizinde daha önceki mensur çevrilere dikkat çeker ve Vâlî’nin manzum tercümesini daha üstün tutar.[423] *Hüsn ü Dil*

[419] **A.e.,** s. 287-290.
[420] Süleymaniye Ktp. Lala İsmail, 410; Süleymaniye Ktp. Esad Efendi 2560; M. Fatih Köksal, “Türk Edebiyatında Hüsn ü Dil Hikâyeleri ve Yenipazarlı Vâlî’nin Hüsn ü Dil Mesnevisi”, **Türklük Bilimi Araştırmaları**, 1996, S. 6, 91-126; Eserin neşri için bkz. M. Fatih Köksal, **Yenipazarlı Vâlî -Hüsn ü Dil Mesnevisi (İnceleme-Tenkitli Metin-Dizin)**, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2004.
[421] M. Fatih Köksal, **Yenipazarlı Vâlî -Hüsn ü Dil Mesnevisi (İnceleme-Tenkitli Metin-Dizin)**, s. 40-41.
[422] Bölüm başlıkları için bkz. M. Fatih Köksal, **Yenipazarlı Vâlî -Hüsn ü Dil Mesnevisi (İnceleme-Tenkitli Metin-Dizin)**, s. 67-70.
[423] **A.e.,** s. 196-197.

mesnevisi klasik aşk mesnevisi konulu olup Yunan hükümdarının oğlu Dil ile Maşrık hükümdarının kızı Hüsn arasında geçen alegorik aşkı anlatmaktadır.[424]

Tercümesinde III. Murad'ı uzunca bir manzume (268-336 beyitler arası) ile öven Vâlî, sultanı; Hz. Peygamber'in şeriatının hamisi, görüş sahibi vezirleri olan, Rum, Yemen, Habeş ve Horasan'ın padişahı, dîn ve diyanet sahibi, âdil, Allah'ın yeryüzündeki gölgesi, Kızıl başı yenen, Rus ve Engürüs'ü zapt eden, Osman oğullarının on ikinci sultanı, Saklab, Firenk, Türk ve Deylem'i hükmü altına alan, devrin padişahlarının padişahı olarak tavsif eder:

Hâmî-i şerî'at-i Muhammed
Sultân-ı muzaffer ü mü'eyyed
…
Hâmî-i tarîk-i dîn ü îmân
Mâhî-i zalâm-ı zulm u 'udvân
…
Sâhib-i vüzerâ-yı re'y ü tedbîr
Hâkân-ı 'Arab şeh-i cihân-gîr

Tâb'ından olup-durur hirâsân
Rûm u Habeş ü Yemen Horâsân
…
Dîn ile diyânet ile mümtâz
İnsâf ile 'adl ile ser-efrâz

Yeryüzine sâye-i İlâhî
Şâhân-ı zamânenün penâhı
…
Hükmine olup-durur müsellem
Saklâb u Frenk ü Türk ü Deylem

Ya'nî melikü'l-mülûk-ı devrân
Sultân Murâd bin Selîm Hân

Halka olalı mehâbeti fâş
Bagrında çıkardı Surh-ser baş
…
Zabt eyledi cümle Rûm Rûs'ı
Feth itdi kılâ'-i Engüürüs'i
…
Osmânîler içre şâh-ı 'âdil
Oldı on ikinci zât-ı kâmil[425]

[424] Berat Açıl, **Klasik Türk Edebiyatında Alegori**, s. 78.
[425] **A.e.,** s. 230-234.

Vâlî'nin tercümesinin III. Murad dönemi için en önemli özelliği eserin girişine devrin ulema, şair ve paşaları tarafından yazılan takrizlerdir. Toplam 25 kişi tarafından yazılan bu takrizler yüzyılın sonuna doğru bir tür referans mektubu olarak ortaya çıkan ilişkiler ağını da göstermektedir. Ayrıca takrizlerde tercüme için benzer ifadelerin kullanılması (bikr, ıkd, hüsn vs.) takriz imzasını atan kişilerin birbirinden haberdar olduğunu da gösterir. Takriz yazan kişiler sırasıyla şöyledir:

> *Zekeriyyâ Efendi, Bâkî Efendi, Ahi-zâde Abdülhalim Mehmed, Ahi-zâde Yahyâ Efendi, Rüstem Paşa-zâde Hüseyin Efendi, Mehmed Suûdî Efendi, Taşköpri-zâde Kemâl Efendi, Hüseyin-i Kefevî*[426]*, Kınalı-zâde Fehmî Çelebi, Azmî-zâde Hâletî, Ahi-zâde Hüseyin Çelebi, Nev'î Efendi, Nihâlî Mehmed Efendi, Ahi-zâde Hasan Çelebi, Ahi-zâde Hüseyin Çelebi, Gelibolulu Mustafa Âlî, Resmî Mahmud Çelebi, Riyâzî Çelebi, Üsküplü Vâlihî, Sâ'î Çelebi, Hasan Çelebi, Üsküplü Hilâlî, Mehmed Ma'rûf Efendi, [Abdullah (Tursun-zâde Feyzî Efendi)]*[427]*, Bosna Beylerbeyi Dervîş Ağa.*[428]

4.1.2.1.4. *Murâd-nâme* (995/1587)

Dervîş Ağa (Paşa) tarafından Binâ'î'nin *Sehâ-nâme* isimli Farsça mesnevisinden Türkçeye tercüme edilen *Murâd-nâme*[429] 1421 beyit olup cömertlik, hakiki ve mecazi aşk, sabır, doğruluk gibi konuların işlendiği didaktik nitelikte ve

---

[426] Berat Açıl, "Vâlî'nin Hüsn ü Diline Takrîz (Kefevi Hüseyin)". **Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü**, http://tees. yesevi.edu.tr/madde-detay/vali-nin-husn-u-diline-takriz-kefevi-huseyin. [Erişim Tarihi: 23 Mart 2022].

[427] Köksal, neşrinde takrizlerden birinin Gazanfer Ağa'ya ait olduğunu yazmıştır. Hatta Gazanfer Ağa'yı müderris olarak göstermiştir. Fakat imzada "*mine'l-fakîr ileyhi teâlâ Abdullâh el-müderris bi-medreseti Gazenfer Ağa*" ibaresinde bahsi geçen kişinin Gazanfer Ağa'nın kendisi değil Ağa tarafından kurulan medresede müderris olan Abdullah isminde birine ait olduğu anlaşılmaktadır. Takrizlerin yazıldığı ve diğer imza sahipleriyle aynı dönemde yaşayıp Gazanfer Ağa Medresesinde müderrislik görevinde bulunan kişi Feyzî mahlasıyla şiirler yazan 'Abdu'llâh (Tursun-zâde Feyzî Efendi)'dır. Bkz. Nev'îzâde Atâyî, **Hadâ'iku'l-Hakâ'ik fî Tekmileti'ş-Şakâ'ik**, C.2, s. 1388-1390; Klasik Türk Edebiyatında takrizler üzerine doktora tez çalışması hazırlayan Nagihan Gür ise Köksal ile benzer hatayı tekrarlamış ve imzada geçen "*el-müderris bi-medreseti Gazanfer Ağa*" ifadesini "Müderris Gazanfer Ağa" olarak almıştır. Bkz. Nagihan Gür, **Klasik Türk Edebiyatında Takriz**, Balıkesir Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Doktora Tezi, 2014, s. 194; Vâlî'nin eserine takriz yazan kişilerin birçoğu bu dönemde azledilen Molla Masûm için saraya arzuhal yazmışlardır. Bkz. Hüseyin Örs-Uğur Öztürk, "Masûmiyeti İspatlamak: Tırhala Kadısı Molla Mehmed Masûm'a Görevinin İâde Edilmesi İçin Yazılan Ulemâ Arzuhalleri", s. 773-828.

[428] M. Fatih Köksal, **Yenipazarlı Vâlî -Hüsn ü Dil Mesnevisi (İnceleme-Tenkitli Metin-Dizin)**, s. 42.

[429] Britislava Üni. Ktp. TF 42, 41b-85b; Millet Ktp. Ali Emirî Manzum 1010; Eser üzerine yapılan çalışmalar için bkz. Beyhan Kesik, **Dervîş Paşa Murâd-nâme**, Giresun, 2009; Adnan Kadric, **Muradnama-Derviš-paša Bajezidagić**, Orijeltalni institut u Sarajevu 2008.

öğüt amaçlı iki hikâyeden oluşmaktadır. Hikâyeler kendi içinde de bölümlere ayrılmaktadır. Dervîş Ağa eserinin adını sultanın isminden hareketle *Murâd-nâme* koymasını şöyle açıklar:

Sûretim nakş idince hâme bunun
Yazdı nâmın Murâd-nâme bunun

Umarum nâzır olan ehl-i hüner
İde ‘ayn-ı ‘inâyet ile nazar[430]
…
Yâ İlâhî bu nâme-i tâmı
Ki Murâd-nâme’dür anun nâmı

Virdi nâm-ı şerîf şâh-ı cihân
Gün gibi ana şöhret ü ‘unvân[431]

Bu ifadelerden Dervîş Ağa’nın tercümesinin ismini sultanın ismine ithafen verdiği anlaşılmaktadır. Dervîş Ağa eserinin giriş kısmında II. Selim zamanında saraya alınmasını, III. Murad döneminde doğancıbaşı olmasını ve saraydaki ilişkilerini anlatır. Eserde III. Murad, Allah’ın sırrına ve nuruna mazhardır, onun faziletinin ve feyzinin kaynağıdır, celal makamında oturan güneştir. İkbal ve devlet bahçesinin gülü, saltanat tahtının süsü, cihangirlik tacının gevheri, milleti ve dini himaye eden, sünneti ve şeriatı uygulayan, ihsan ve lütfun kaynağı, yedi iklimin sultanıdır. Kara ve denizlere hükmeden İskender, şarkın ve garbın sultanı, Tatar hanının isyanını bastırandır. Hz. Süleyman gibi ins ü cin ona tâbidir. Şirvan’ı fetheden, Acem tahtında karar kılandır ve her kulu bir hükümdar gibi hükmedendir. III. Murad İran mitolojik kahramanları ile karşılaştırılır ve onlardan üstün tutulur:

Mazhar-ı nûr u sırr-ı Sübhânî
Menba‘-ı feyz ü fazl-ı Yezdânî

Âfitâb-ı sipihr-i câh-ı celâl
Gül-i gülzâr-ı devlet ü ikbâl

Zîb ü zeyn-i serîr-i sultânî
Gevher-i efser-i cihân-bânî

Hâmî-i dîn ü hâris-i millet
Mecrâʿ-i şer‘ ü muhyî-i sünnet
…
Kân-ı ihsân u ma‘den-i eltâf

[430] Beyhan Kesik, **Dervîş Paşa Murâd-nâme**, s. 90.
[431] **A.e.,** s. 180.

Bahr-ı in‘âm ü menba‘-ı insâf
…
Hazret-i Hân Murâd ibn Selîm
Husrev-i tâcdâr-ı heft-iklîm
…
İns ü cindür mutî‘-i fermânı
Şimdi mülkün odur Süleymânı

Bahr ü ber emrine musahhardur
Saltanatda bu gün Sikenderdür

Gün gibi şark u garba şâh oldı
Dîn ile devlete penâh oldı

Kıldı Tâtâr hânı çün ‘isyân
Saldı bir bendesini ana hemân
…
Aldı Şirvânını revân ilden
Bî-revân kaldı gûyiyâ bir ten

Şimdi taht-ı ‘Acemde kıldı karâr
Bir kulı hükm ider Süleymân-vâr
…
Hâsılı bir şeh-i mu‘azzamdur
Her kulı Kahramân-ı ‘âlemdür

At sürüp cenge eylese ikdâm
Ola ser-sâm Sâm u Behrâm râm

Şevketin görse idi Keykâvûs
Hâk-i dergâhın eyler idi bûs

Görse dârâtını eger Dârâ
Râm olup olmayaydı ceng-ârâ

Yaraşur ger piyâde olsa revân
Atı öninde Erdevân devân

Oldı sultanlık müsellem ana
İnkıyâd itdi cümle ‘âlem ana[432]

İç hazinedarbaşı Cüce Zeyrek Ağa’nın hamiliğinde tercüme edilen eserde Dervîş Ağa, Zeyrek Ağa’yı şu mısralarla över ve eserinin tercüme sebebini verir:

Dâniş ü fehm-kânı Zeyrek Aga
‘Refe’allâhu kadrehu ebedâ’

Fârisî dilde bir kitâb-i latîf

[432] **A.e.,** s. 91-93.

Getürüp didi budur emr-i şerîf

Bu Sehâ-nâme-i Benâ'î'dür
Kasr-ı bennâyî fehm ü râyidür

Mâyil-i 'adl ü cûd u lutf u sehâ
Hazret-i Pâdişâh zıll-ı Hudâ

Emr kıldı ki terceme idesin
Nazmda semt-i Türkîye gidesin[433]

4.1.2.1.5. *Mihr ü Müşterî*

Kiçi Mîr-zâde Seyyid Yahya Hüseyin Mîrî (öl. 1008/1599) tarafından Assâr-ı Tebrîzî'nin (ö. 784/1382) aynı adlı eserinden tercüme edilen 99 bölümlük ve 5027 beyitlik mesnevinin iki nüshası bulunmaktadır.[434] Mîrî'nin eseri asıl metnin konu olarak birebir tercümesidir.[435] Mîrî, *Mihr ü Müşterî*'yi sultanın ihsanına mazhar olmak için tercüme ettiğini belirtir. Assâr'ın mesnevisini sürekli okuduğunu ve elinden bırakmadığını belirten Mîrî, bu mesneviye Türkçe lezzet vermek isteğini söyler. Mîrî aynı zamanda sultanın terbiyetini[436] (himayesini) ister:

Terbiyet eyleyeydi Sultâna
Tâ ki mazhar olaydun ihsâna
…
Nazm-ı 'Assârı görmege her dem
Meyl iderdi gönül velî muhkem
…
Reşk idüp komaz-idüm elden anı
Anlar-idi o hâlet-ile beni

'Akıbet eyledüm hemân ikdâm
İtmege tercüme o nazmı tamâm

Tâ verem ana Türkîde lezzet
Ehl-i insâf olan ide ragbet[437]

Assâr'ın mesnevisinin en dikkat çekici yönlerinden biri, ilâhî aşka ulaştıran aşkın makam ve mertebelerini tek tek sıralamasıdır. İradet, meyl, gönül ilgisi,

[433] **A.e.,** s. 89.
[434] İstanbul Üniversite Kütüphanesi Nadir Eserler Ktp. TY.3520; Medine Arif Hikmet Bey Ktp. 3501; Eserin neşri için bkz. Mustafa Arslan, **Mîrî Mihr ü Müşteri (İnceleme-Karşılaştırma-Metin)**, Ankara, Grafiker Yayınları, 2013.
[435] Kınalızade Hasan Çelebi, **Tezkiretü'ş-şu'arâ**, s. 816.
[436] Tuba Işınsu İsen Durmuş, **II. Selim Dönemi Sonuna Kadar Osmanlı Edebi Hâmîlik Geleneği**, s. 11-12.
[437] Mustafa Arslan, **Mîrî Mihr ü Müşteri (İnceleme-Karşılaştırma-Metin)**, s. 167-169.

meveddet (muhabbet) ve hullet (arkadaşlık), hevâdarlık, sababet (şiddetli sevgi) bu mertebelerdendir.[438] Tercümesinde III. Murad'ın adaletine dikkat çeken Mîrî, sultanı Hz. Peygamberin şeriatına yardımcı, yeryüzüne adalet dağıtan ve cömert biri olarak vasfeder:

Sâz-ı engüştle çü nây-ı kalem
Urdı tevhîd nagmesinden dem

Oldı ol hoş-zebân râst usûl
Perde-sâz-ı nevâ-yı na't-ı Resûl

Diledi andan ol suhan-perver
Ola Sultâna da senâ-güster

Ya'nî Sultân Murâd Hân-ı zamân
İbni Sultân Selîm-i 'âlî-şân

Âl-i 'Osmânun ol-durur fahri
'Âdet idindi sıdk-ı Ebûbekri

Nâsır-ı şer'-i Ahmed-i Muhtâr
Mercî'-i şehriyâr-i şehr ü diyâr

Odur emn-i zamân emîn-i zemîn
Gitdi devrinde hep hıyânet ü kîn

Fitne-i Ye'cûcın itmek-içün sedd
Tîgi çekti zemîne âhen hadd

Kefi bir bahrdür güher-efşân
Ki sadefdür o gevhere devrân[439]

4.1.2.2. Tarih Konulu Eserler

4.1.2.2.1. *Cevâmi'u'l-Fezâ'il fî Mesâcidi'l-Kabâ'il*

Ebü'l-fazl Seyyid Alâeddîn tarafından III. Murad adına tercüme edilen eser, Mekke ve Medine'de bulanan mescitler ile bu mescitlerin faziletleri ve ziyaretçileri hakkındadır.[440] Arapçadan tercüme edilen eser, üç bab ve babların da kendi içinde üç fasla ayrılmasından oluşmaktadır. Ebü'l-fazl Seyyid Alâeddîn tercümesini Hz. Peygamberin hadislerinden, muteber ve makbul kitaplardan derlediği bilgileri önce

[438] **A.e.,** s. 168-169.
[439] **Mihr ü Müşterî**, İstanbul Üniversite Kütüphanesi Nadir Eserler Ktp. TY.3520, 6a-b; Mustafa Arslan, **Mîrî Mihr ü Müşteri (İnceleme-Karşılaştırma-Metin)**, s. 163-164.
[440] Eser üzerine herhangi bir çalışma yapılmamıştır. Müellif nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Hekimoğlu Ali Paşa 449, 1b-209b.

Arapça yazdığını ardından Türkçeye tercüme ettiğini söyler.[441] Bunun için aynı yazma içerisinde hem Arapça hem de Türkçe metin bulunmaktadır. Tercümesinde III. Murad'ın saltanatı boyunca bu bölgeye yaptığı yardımlardan bahseden mütercim, sultanın; Allah yolunu terk edenlerin, batıl iş işleyenlerin memleketlerini fetheden, İslam'ı ve dini ortaya koyan, Allah yolunda gazâ eden, padişah oğlu padişah olduğunu ifade eder.[442]

4.1.2.2.2. *Dürr-i Meknûn ve Sırr-ı Masûn*

Cenâbî Mustafa Efendi'nin kendisinin daha önce kaleme aldığı Arapça dünya tarihi olan *el-Aylemü'z-zâhir el-muhît* isimli eserinin muhtasarı olan *Nihâyetü'l-Merâm ve Bahru Cevâhiri'l-Kelâm*'ın tercümesi olan *Dürr-i Meknûn ve Sırr-ı Masûn* aynı zamanda *Gülşen-i Tevârîh* ve *Tevârîh-i Selâtîn* ismiyle de bilinir.[443] *Dürr-i Meknûn ve Sırr-ı Masûn* genel bir dünya tarih olup Hz. Âdem'den başlayarak kısâs-ı enbiyaları ele alır ve ardından Hz. Peygamber'in hayatı, Hulefâ-yi Raşidîn, Emevîler, Abbasîler ve diğer Müslüman devletlerin tarihi olmak üzere 66 bab üzerine tertip edilmiştir.

Cenâbî Mustafa Efendi, III. Murad adına *Aylemü'z-zâhir*'i yazdıktan sonra sultanın isteği doğrultusunda eserin Türkçe ve muhtasar bir hâlini hazırlamıştır. Cenâbî, III. Murad'ı "*Mâlikü'l-imâmeti'l-ʿuzamâ, vârisü'l-hilâfeti'l-Kübrâ, râfiʿu râyâti'd-dîni'l-hümâm ve hâmî'i havzeti'l-îmâni ve'l-İslâm, fâtih-i bilâdi'l-Meşârikî ve'l-Megâribî binasrillâhi'l-ʿAzîzi ve cündü'l-gâlib mâlikü memâliki'l-ʿâlem, Sultânü'l-ʿArab ve'r-Rûm ve'l-ʿAcem, Kâsiru'l-Ekâsira, Müdgımü anûfi'l-cebâbira, Mümehhidü erkâni'l-ʿadli ve'l-insaf, Mâhî-i âsâri'l-cevri ve'l-iʿtisaf, Sultânü'l-berreyn ve'l-bahreyn, Hâdimü'l-Harameyni'ş-Şerîfeyni'l-Muharremeyn*" diye övdükten sonra sultan tarafından eserin "*ibâreleri gösterişli ve kapalı olmaktan uzak, karışık ıstılahlardan arınmış, derli toplu ve muhtasar bir şekilde maksadı anlatacak; kolay idrak edilen, ibret verici haberlerin yer aldığı, geçmişteki hükümdarların tarihinden ve akıl sahiplerinin nasihatlerinden seçme yapmak sureti*" ile

[441] Süleymaniye Ktp. Hekimoğlu Ali Paşa 449, 10b.
[442] Süleymaniye Ktp. Hekimoğlu Ali Paşa 449, 11b.
[443] Süleymaniye Ktp. Nuruosmaniye, 3107; Süleymaniye Ktp. Nuruosmaniye, 3097; TSMK. R. 1136; TSMK. H. 1607; Halil İbrahim Topal, **Cenâbî Mustafa Efendi: Dürr-i Meknûn ve Sırr-ı Masûn (İnceleme ve Çeviri Metin vr:1b-107a)**, İstanbul Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Ortaçağ Tarihi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2018; Tuba İşçimen, **Cenâbî Mustafa'nın Dürr-i Meknûn'unda İlk Dönem İslâm Tarihi**, İstanbul Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Tarih Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2019.

hazırlanmasını istediğini söyler.[444] Eserin Revan 1136 numaralı nüshası sultana takdim edilmek üzere hazırlanmıştır.

4.1.2.2.3. *el-İ'lâm bi-A'lâmi Beledi'llâhi'l-Harâm Tercümesi* (*Fezâ'il-i Mekke*) (1 Rebîülevvel 987/ 28 Nisan 1579)

Kutbuddin Muhammed b. Alaaddin en-Nehrevâlî tarafından 1577'de Mekke'de tamamlanıp III. Murad'a sunulan *el-İ'lâm bi-A'lâmi Beledi'llâhi'l-Harâm* isimli Mekke tarihi yine aynı adla Bâkî tarafından Mekke kadısı iken 1 Rebîülevvel 987/ 28 Nisan 1579'da tercüme edilmiştir.[445] Nehrevâlî, eserini sunduktan sonra bu eser sultan tarafından beğenilmiş olacak ki Sokollu Mehmed Paşa aracılığıyla eserin tercümesini istemiştir. Burada sultanın Bâkî'ye doğrudan bir emri olmadığı gözükmektedir. Sokollu'nun Bâkî'ye tercümeyi emretmesi paşanın yakın adamlarından olan Feridun Ahmed Bey ile mütercim arasındaki irtibattan dolayıdır.[446] Bâkî tercümesine kısmi eklemeler yapmış ve bunları da "*mütercim-i hâkîr eydür*" ifadesinden sonra eklemiştir.[447]

Eser aynı zamanda tahta çıktığı andan itibaren ve sonraki yıllarda III. Murad'ın Mekke ve civarına verdiği önemin en büyük göstergelerinden biridir. Bâkî tercümesinin girişinde Nehrevâlî'nin eserinden "*muhtasar-ı muteber ve mecelle-i pür-iber*" diye bahsettikten sonra asıl metnin sultana sunulduğunu söyler. Mütercim eserinde III. Murad'ı âdil bir sultan olarak Osmanoğulları'nın övüncü, zamanın ve yeryüzünün sultanı, temiz din sahibi ve fethin babası olarak tavsif etmiştir:

Civân-baht sultân-ı sâhib-kırân
Şeh-i tâc-ver fahr-i 'Osmâniyân
Hudâvendigâr-ı zamân u zemîn
Şeh-i dâd-ger dâver-i pâk-ı dîn
Firâzende-i râyet-i 'adl ü dâd
Ebû'l-feth ve'n-nasr Sultân Murâd

III. Murad övgüsünden sonra asıl hami olan Sokollu Mehmed Paşa'nın övgüsü gelir. Bâkî bu kısımda Nehrevâlî'nin eserini paşanın emri doğrultusunda

[444] Halil İbrahim Topal, **Cenâbî Mustafa Efendi: Dürr-i Meknûn ve Sırr-ı Masûn (İnceleme ve Çeviri Metin vr:1b-107a)**, s. 11.
[445] Müellif hattı için bkz. TSMK R. 1475.
[446] Bâkî'nin Feridun Ahmed Bey ile irtibatının delillerinden biri şairin Feridun Bey'in köşkü için yazmış olduğu kasidedir. Bkz. **Bâkî Dîvânı**, s. 54-55, Kaside 27.
[447] Halil Sercan Koşik, **Bâkî'nin El-i'lâm Bi-a'lâmi Beledi'llâhi'l-Harâm Tercümesi (Fezâ'il-i Mekke): İnceleme-Tenkitli Metin**, s. 85.

tercüme ettiğini söyler. Bu kısımda dikkat çekici noktalardan biri Sokollu'nun III. Murad devrindeki vakıf mühründe olduğu gibi Sokollu Mehmed Paşa'nın üç sultana vezirlik yaptığına dair vurgudur.[448] Bu vurgu Sokollu tarafından telif ve tercüme ettirilen hatta musavver hâle getirilen birçok eserde karşımıza çıkmaktadır.

4.1.2.2.4. *Tercümânü'd-Düstûr fî Havâdisi'l-Ezmânî ve'd-Dühûr* (991/1583)

Eser, III. Murad döneminde *Mesnevî*'yi kısmi olarak şerh eden ve mesnevîhânlığı ile tanınan ve Defterdar-zâde Cemâlî'nin kardeşi olan İsmail Kemâleddin Efendi (Defterdar-zâde Kemâlî) tarafından Mîrhând'ın *Ravzatü's-Safâ fî Sireti'l-Enbiyâ ve'l-Mülûk ve'l-Hulefâ* adlı Farsça eserinden tercüme edilmiştir.[449] III. Murad'ın tahta çıktığı vakit Sokollu Mehmed Paşa'nın mirahurluk görevinde bulunan İsmail Kemâleddin Efendi, paşa ile padişahın huzuruna çıktığı bir vakit, sultanın kendisine Mîrhând'ın eserini Türkçeye tercüme etmesi konusunda emrettiğini yazar.[450] İsmail Kemâleddin Efendi eserinde 990/1582'de Şehzade Mehmed (III. Mehmed) için düzenlenen şenliğe katıldığını söyleyerek yapılan gösterilerden övgüyle bahseder.[451] Eserini belli bir mansıp karşılığında yazdığını belirten mütercim, Cambaziye Medresesinde görev talep eder fakat bu talebin gerçekleştiğine dair bir bilgi vermez.[452] Mîrhând'ın eserinin tercüme edilmesinden önce tarih ilminin faziletinden bahseden mütercim, sultanın önceki sultanların hayatlarını merak ettiğini ve bu yüzden bu eseri seçtiğini söyler.[453]

4.1.2.2.5. *Tercüme-i Behcetü't-Tevârih* (986/1578)

Mehmed b. Sinân (1578'den sonra) tarafından Fatih devri müverrihlerinden Şükrullah'ın (ö. 864/1459-60) Sadrazam Mahmud Paşa adına Farsça olarak kaleme alınan *Behcetü't-Tevârîh* isimli genel tarihin Türkçe tercümesidir.[454] Mehmed b.

---

[448] **A.e.,** s. 169.
[449] Süleymaniye Ktp. Bağdatlı Vehbi Efendi, 1138, Fatih 4270.
[450] Eser üzerine herhangi bir çalışma yapılmamıştır. Bilinen tek nüshası için bkz. **Tercümânü'd-Düstûr fî Havâdisi'l-Ezmânı ve'd-Dühûr**, Süleymaniye Ktp. Bağdatlı Vehbi Efendi, 1138, 3b.
[451] **Tercümânü'd-Düstûr fî Havâdisi'l-Ezmânı ve'd-Dühûr**, Süleymaniye Ktp. Bağdatlı Vehbi Efendi, 1138, 4a.
[452] **Tercümânü'd-Düstûr fî Havâdisi'l-Ezmânı ve'd-Dühûr**, Süleymaniye Ktp. Bağdatlı Vehbi Efendi, 1138, 4b.
[453] **Tercümânü'd-Düstûr fî Havâdisi'l-Ezmânı ve'd-Dühûr**, Süleymaniye Ktp. Bağdatlı Vehbi Efendi, 1138, 5a-b.
[454] Eser üzerine herhangi bir çalışma yapılmamıştır. Bilinen tek nüshası için bkz. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. TY. 595.

Sinân on üç bab olan eserin tümünü tercüme etmiştir. III. Murad'ı eserinde "*Sâye-yi yevmü'd-dîn, mâye-yi emn ü emân*" olarak metheden mütercim, müteferrika olduğu vakit sultanın kendisine eseri gösterdiğini ve Farsçanın nazik bir dil olmasına rağmen bu eserin Türkçeye tercüme edilirse kendisinin dahi mütalaa ederken fayda bulacağını belirttiğini aktarır. Mütercim de bunun üzerine tercümesini hem sultanın hem de okuyacak kişilerin mütalaası için yapar.[455] Roma-Germen İmparatorluğunun gönderdiği elçilik heyetinde din adamı/vaiz olan Schweigger'in sultanın tarih kitapları okumaya merakından bahsetmesi göz önüne alındığında bu tercümenin mütalaa için istenmesi tercümeyi daha da önemli hâle getirir.[456]

4.1.2.3. Tasavvuf Konulu Eserler

4.1.2.3.1. *Cezîretü'l-Mesnevî* (1004/1595)

Özdemiroğlu Osman Paşa komutasındaki Osmanlı ordusunun Safevîlere karşı olan seferlerini anlatan manzum *Şecâ'at-nâme*'si[457] ile tanınan Âsafî Mehmed Çelebi tarafından kaleme alınan eser, Mevlana'nın *Mesnevî*'sinden seçilen bazı beyitlerin manzum tercümesidir.[458] 3447 beyitlik eser otuz babdan oluşmaktadır ve her babın içinde çeşitli hikâyeler mevcuttur. Âsafî Mehmed Çelebi Lala Mustafa Paşa'nın şark seferlerine giderken yolda Konya'da Mevlana'nın türbesine uğraması sırasında dergâhın postnişini olan Beg-zâde Mehmed Dede ile karşılaşmış ve Mehmed Dede'nin teşvikiyle 995 /1586-1587'de tercümesine başlamıştır. Hatta mütercim bu teşviki bir emir telakki ederek şu beyti kaleme almıştır:

Câna minnet bilürem tek bana fermân olsun
Bir başım var o dahi yoluna kurbân olsun[459]

Fakat eserini bu süre zarfında tamamlayamayan Âsafî, şark seferlerindeki esaretinden sonra İstanbul'a gelince eserini 1003-1004/1595'te tamamlamıştır. Âsafî'nin esaretten kurtulmasına III. Murad vesile olduğu için, sultana teşekkür amacıyla tercümesini tamamlamaya karar vermiş ve sonrasında da sultana

[455] **Tercüme-i Behcetü't-Tevârih**, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. TY 595, 7a-b.
[456] Salomon Schweigger, **Sultanlar Kentine Yolculuk 1578-1581**, s. 160.
[457] İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. TY. 6043; Mustafa Eravcı, **Âsafî Dal Mehmed Çelebi ve Şecâ'at-nâme**, MVT Yay., İstanbul 2009.
[458] Müellif hattı için bkz. Milli Kütüphane Adnan Ötüken İl Halk Ktp. Koleksiyonu 06 HK 407; Eser üzerine yapılan yülkesk lisans tez çalışması için bkz. Danyal Sonuş, **Âsafî Dal Mehmet Çelebi'nin Cezîre-i Mesnevisi (İnceleme-metin)**, Erzurum, Atatürk Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2012.
[459] **A.e.,** s. 121-122.

sunmuştur. Aşağıdaki manzumeyi de bu teşekkür için kaleme almıştır. Manzumenin devam eden satırlarında Âsafî, III. Murad'ı padişah kıyafetleri içinde derviş suretli, veli biri olarak tavsif etmiştir:

Şâh-ı Selîm-tab'-ı Murâd Hân-ı nîk-rây
İsfendiyâr-ı 'asr u Nerîmân-ı rûzgâr
Efrâsiyâb gibi ser-i şemşîre el ura
Merdân-ı kârzârun olur cümle kârı zâr[460]
Sultân-ı selâtîn-i 'âlem ve melce-i sanadîd-i evlâd-ı Âdem Süleymân-şevket Aristo-fikret âfitâb-ı âsumân-rıf'at ve şehriyâr-ı kişver-i saltanat kisvet-i pâdişâhîde dervîş-sıfat kâbâ-yı dibâ-yı pâdişâhî ile âl-i 'abâ safâlarına vâsıl olmuş velî-hasletdür.[461]

4.1.2.2.2. *İnşirâhu's-Sadr* (986/1578)

Kâdı-zâde Şeyh Mehmed tarafından Attâr'ın *Mantıku't-Tayr* isimli tasavvufi mesnevisinin birebir tercümesidir. 4859 beyit olan eser 30 bölüm, 160 hikâye ve 12 temsilden oluşmaktadır.[462] Mütercim, *İnşirâhu's-Sadr*'ın yazılış sebebinin kendi zamanında yaşanan haksızlıklar karşısında yaşadığı hayal kırıklıkları olduğunu belirtir. Cahillerin yüceltildiği ilim ehli kişilerin kıymetli olmadığı bir dönemde Attâr'ın bu eseri kendisi için bir çıkış noktası olmuştur. Eserinde III. Murad için müstakil bir kaside kaleme alan Kâdı-zâde'nin sultanı özellikle mehdi olarak nitelendirmesi ve cihanda bir benzerinin olmadığını belirtmesi dikkat çekici bir noktadır. Diğer yandan kaside aynı zamanda mütercimin kendi kulluğunu sultana bildirmesidir:

Ey şehenşâh-ı mu'azzam pâdişâh-ı muhterem
V'ey şeh-i 'izzet-cenâb u şâh-ı 'âlî zü'l-kerem

Cümle elkâb-ı sa'âdât ü fezâyil hasletün
Cümle elfâz-ı bülend âyîn-i şânun lâ-cerem

Mehdî vü hâdi te'âlallâh verâya meyl idüp
Zât-ı pâkün 'âleme irsâl itdi serverem

Bu kıbâb-ı nîlgûnı seyr idüp ser-tâ-kadem
Görmeden ey muhteşem mislün cihânda kâsıram

[460] **A.e.,** s. 121-124.
[461] **A.e.,** s. 120.
[462] Macaristan Bilimler Akademisi, Törük, O. 157; Eser üzerine yapılan doktora tez çalışması için bkz. Vesile Albayrak Sak, **Kadıoğlu Şeyh Mehmed ve İnşirâhu's-Sadr Adlı Mesnevisi (İnceleme-Metin)**, Konya, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Doktora Tezi, 2009.

Niçe eyyâm ü zamândur ki ol nâm-ı pâküni
Hırz-ı câna vird idüp meclis meclis zâkirem
….
Şâri‘-i şer‘a çü itdün iktidâ bul ihtidâ
Reşk ider ol tahtgâhun bahtına bâğ-ı İrem

Secdegâhun Ka‘bedür mescid turagun dâyimâ
Bâd-ı serd esdürmez üstünden senün bâd-ı harem[463]

4.1.2.2.3. *Sohbet-nâme* (999/ 1590-1591)

Emîrî tarafından III. Murad adına İmâd-i Fakîh'in (ö. 773/1371) âdâb ve nasihatname türünde *Sohbet-nâme*'sinden manzum olarak ilk kez Türkçeye tercüme edilen eser, 1059 beyitten oluşmaktadır.[464] Bir dîbâce, bir mukaddime, on makale ve hâtimeden meydana gelen tercümede *edeb* başlıklı makalelerde; *Der-edeb-i ehl-i hikem ü fermân* (35b-38b), *Der-edeb-i ehl-i tarîkat* (39a-41a), *Der-edeb-i sohbet-i ehl-i 'ilmân* (41a-43b), *Der-edeb-i ehl-i dünyâ* (43b-45b), *Der-edeb-i fakîrân* (45b-48a), *Der-edeb-i müsâfir* (48a-51a), *Der-edeb-i ehl-i fütüvvet* (51a-53a), *Der-edeb-i ehl-i 'aşk* (53a-55a), *Der-edeb-i hûb-rûyân* (55a-57a), *Der-edeb-i mutribân* (57b-59b)[465] konuları işlenmiştir. Bu başlıkların her birinin altında ilgili konuya dair hikâye ve müellifin kendi Farsça gazelleri bulunmaktadır.

Emîrî, tercümesinde III. Murad'ı din ehlinin koruyucusu, Müslüman beldeleri gözeten, Mekke ve Medine'de adına hutbe okutulan, adalet sahibi bir sultan olarak tavsif eder:

Beni medhine çünkim düşdi imlâ
Olına pâdşeh medhine inşâ

Penâh-ı ehl-i dîndür çünki hünkâr
Sezâdur medhine sarf ola efkâr

Bilâd-ı müslimîne hâfız oldur
Cemî‘î müslimîne lutfı boldur

Zihî tîg-ı dırahşân-ı mehîbi

[463] Vesile Albayrak Sak, **Kadıoğlu Şeyh Mehmed ve İnşirâhu's-Sadr Adlı Mesnevisi (İnceleme-Metin)**, s. 141.
[464] Atatürk Üniversitesi Seyfettin Özege Kitaplığı, Agah Sırrı Levent Yazmalar Kataloğu 415-416, 28a-62a;Eser üzerine yapılan çalışma için bkz. Sibel Üst, "Emîrî ve Sohbet-Nâmesi", **Turkish Studies**, S. 2/4, Ankara 2007, s. 938-1014; İsa Akpınar, "Uzlette Bir Şair: Mehmed Bey b. Musâ Paşa (Emîrî)", **Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı**, Nis. 2019, C. 17, S. 26, s. 203-254; İsa Akpınar, "XVI. Asır Şairlerinden Emîrî'nin *Mergûbu'l-Kulûb* Tercümesi", **Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi**, S. 89, Mart 2019, s. 147-168.
[465] İsa Akpınar, "Uzlette Bir Şair: Mehmed Bey b. Musâ Paşa (Emîrî)", s. 236.

Getürdi lerzeye cümle salîbi

Düşüpdür bîm ü havfa cümle küffâr
Kılupdur lutf u kahrın halka izhâr

Okınur hutbesi sahn-ı Haremde
Kusûr itmez ebed sarf-ı diremde

Mukayyeddür cihânda ‘adl ü dâda
Hudâ virsün murâdın Hân Murâd’a

Kimi bilse garîb ü zâr ü tenhâ
Kılur hatt-ı hümâyūn ana inhâ[466]

4.1.2.2.4. *Tercüme-i Kuşeyrî Risâlesi* (1002/1593-4)

Kuşeyrî tarafından telif edilen ve bir giriş ile elli beş bölümden oluşan *er-Risâle* olarak bilinen eser tasavvuf adabı ve sufilerin akaid, tevhîd meseleleri üzerine kaleme alınmıştır.[467] Eser III. Murad’ın kütüphanesi için sultanın emri doğrultusunda tercüme edilmiştir. Yazılış tarihi ve içeriği bakımından sonraki dönemlerde bir klasik sayılan eser, III. Murad’ın 22 yıl boyunca hocalığını yapan Hoca Sâdeddin Efendi (ö. 1008/1599) tarafından 1002/1593-4’te tercüme edilmiştir. Sâdeddin Efendi tercümesini bir fihrist ve elli iki bölüm üzere tertip etmiş fakat orijinal metindeki sened ve râviler tercümeden çıkarılmıştır. III. Murad’ın tasavvuf ile irtibatının şehzadeliğinden itibaren başlaması ve birçok tasavvuf ehli kişiyle irtibatta olması *Kuşeyrî Risâlesi*’nin tercüme nedenlerinden biridir. Sâdeddin Efendi tercümesinde sultanın dini kitapları mütalaa ettiğini, geçmiş büyük şeyhlerin sözlerini okuduğunu söyler.[468]

4.1.2.2.5. *Tercüme-i Temhîdât-ı Hemedânî* (988/1580)

Aynülkudât el-Hemedânî’nin (ö. 525/1131) Farsça olarak kaleme aldığı ilim, ilham, sülûk, insan fıtratı, mârifet, İslam’ın beş şartı, aşk, ruh ve kalp, iman, küfür, semâ-arz, Ahmed, İblîs gibi konuları işlediği *Temhîdât*’ın (*Zübdetü’l-Hakâik fî*

[466] Sibel Üst, “Emîrî ve Sohbet-Nâmesi”, s. 967.
[467] Süleymaniye Ktp. Hamidiye 632 (III. Murad’ın kütüphanesi için hazırlanan madalyonlu nüsha); Sadeleştirilmiş metin için bkz. Abdülkerim Kuşeyri, **Kuşeyrî Risâlesi**, Çev.: Şeyhülislam Hoca Sâdeddin Efendi, Haz.: Mehmet Günyüzlü, İstanbul, Yasin Yayınevi, 2003; Uğur Öztürk, “Kitaplar ve Hazineler: III. Murad’ın Kütüphanesi İçin Hazırlanmış Bazı Madalyonlu Eserler”, s. 659-660.
[468] **Tercüme-i Kuşeyrî Risâlesi**, Süleymaniye Ktp. Hamidiye 632, 7b.

Keşfi'd-Dekâik) mütercimi bilinmeyen biri tarafından III. Murad adına 988/1580'de yapılan tercümesidir.[469]

Mütercim, III. Murad'ı "*sultân-ı celilü'l-kadr âlî-tebâr ve hâkân-ı Ferîdûn-haşmet ve İskender-i'tibar gevher-i sedef-i Şehriyârî ve dürr-i dürc-i nâmdârî matla'-ı envâr-ı devlet-i Kâhire*" diye övmüş *Temhîdât* tercümesini "*sarây-ı âmire-i hâkânîlerine hizmet edenlerin mukarribi belki cenâb-ı refi'ü'l-mikdârlarına mensûb olan hüddâm-ı sipihr-i ihtişâmın gâyet akrebi ya'nî cenâb-ı meali-penâh ve âlî-cenâh ve sa'âdet-destgâh meşrık-ı hûrşîdnâmdârı ve matla-ı nücûm u kâmkârı makbûlü'd-devleti'l-hâkâniyye ve mukarrebü'l-hazreti's-sultâniyye*" olarak nitelendirdiği sultanın yakınındaki birinin teşviki ile tercümesini yaptığını söyler. Devam eden satırlarda mütercim aracı kişiyi:

Penâh-ı ümmet-i Ahmed semiyy-i Hazret-i Nûh
Ki müşkilât-ı cihân oldı zihnünde meftûh

diye över ve sonrasında ise bu kişinin kendisine *Zübdetü'l-Hakâik fî Keşfi'd-Dekâik* isminde Farsça yazılmış bir eseri verdiğini bunun Türkçeye tercüme edilmesini istediğini söyler. Aracı hami ayrıca Farsça bilmeyenlerin bu tercümeden fayda sağlayacağını da belirtir.[470] Mütercimin "*mukarrebü'l-hazreti's-sultâniyye*" diye bahsettiği kişinin kim olduğu konusunda bu dönem hamileri üzerinden bir fikir yürütülebilir. Dârüssaâde Ağası Habeşî Mehmed Ağa, Bâbüssaâde Ağası Gazanfer Ağa ve iç hazinedarbaşı Zeyrek Ağa III. Murad devrinde sultan adına müellif ve mütercimlere eser telif ve tercüme etme konusunda aracılık eden saray ağalarıdır. Bu üç hami içerisinde bu dönemde tasavvufi eserlerin telif, tercüme ve şerhinde sultanın emrini müellif-mütercim-şârihlere ileten kişilerin başında Zeyrek Ağa gelmektedir. Konyalı Mahmud Dede tarafından kaleme alınan *Tercüme-i Sevâkıb-ı Menâkıb* (989/1590)[471], Şem'î'nin Attar'ın *Pendâ-name'*sinin tercümesi olan *Sa'âdet-nâme*[472]

[469] Süleymaniye Ktp. Şehit Ali Paşa 1214. Mütercimi bilinmeyen bu tercümenin daha sonra birkaç kez istinsahı yapılırken Şehit Ali Paşa nüshasındaki tarih kaydı silinerek kopya edilmiştir. Eser üzerine yüksek lisans tez çalışması yapan Mesut Sandıkçı kütüphane kayıtlarında Moravî Yahya'ya ait olduğu bilgisinden hareketle tercümeyi Moravî Yahya'ya atfetmiştir. Hâlbuki Sadık Yazar'ın da doğru tespitiyle bu tercüme Moravî Yahya'ya ait olmayıp mütercimi belli değildir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mesut Sandıkçı, **Aynülkudât Hemedânî'nin Hayatı, Eserleri ve Temhîdât Tercümeleri (Metin-İnceleme)**, İstanbul Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2009; Sadık Yazar, **Anadolu Sahası Klâsik Türk Edebiyatında Tercüme ve Şerh Geleneği**, s. 1101.

[470] Mesut Sandıkçı, **A.e.,** s. 63-64.

[471] Derviş Mahmûd-ı Mesnevî-Han, **Menkıbelerin Parlak Yıldızları/Sevâkıb-ı Menâkıb**, Hazırlayanlar: Hüseyin Ayan-Gönül Ayan, İstanbul, Büyüyenay Yayınları, 2019.

ve Nev'î'nin *Fusûs* tercüme/şerhi olan *Keşfü'l-Hicâb min Vechi'l-Kitâb*'ı[473] gibi tasavvuf konulu eserler Zeyrek Ağa'nın aracılığında yazılmıştır. Tüm bu bilgiler dikkate alınarak tasavvufa dair bir eser olan *Temhîdât-ı Hemedânî* müterciminin "*mukarrebü'l-hazreti's-sultâniyye*" diye bahsettiği ve eserin hamisi olan kişinin iç hazinedarbaşı Zeyrek Ağa olduğu söylenebilir.

4.1.2.4. Coğrafya

4.1.2.4.1. *Acâib-i Uzmâ* (*Terceme-i Kânûnu'd-Dünyâ*) (983/1575)

III. Murad'ın emriyle 1575-1579 yılları arasında Milas Kadısı Abdurrahman Efendi tarafından İbn Zünbül'ün Arapça genel coğrafyaya dair eseri olan *Tuhfetü'l-Mülûk ve'r-Regâʾib limâ fi'l-Berr ve'l-Bahr mine'l-ʿAcâʾib ve'l-Garâʾib*'in biraz genişletilmek suretiyle yapılmış tercümesidir.[474] Tercüme yirmi makale olarak tertip edilmiş ve makaleler de kendi içinde kısımlara ayrılmıştır. Hâtime kısmı da bu makalelere dâhil edilmiştir. Beldelerin ve mekânların beyanıyla başlayan makaleler dünyanın ne zaman son bulacağına dair konuyla bitmektedir.[475] Abdurrahman Efendi'nin tercümesinde en dikkat çekici nokta, Arapça olan makale başlıklarından sonra bu başlıkların Türkçe karşılığının verilmesinde büyük bir özen göstermesidir. Makale başlığı Arapça iken ardından Türkçe başlık da verilmiştir. Eserin tercümesini bizzat sultan emrederken[476] mütercim de şükranlarını belirtmek için tercümesini III. Murad'a ithaf etmiş ve hem mensur hem de manzum olarak yazdığı kısımlarda onu övmüştür. Abdurrahman Efendi tercümesine, III. Murad'ın tahta çıktığı yıl başlamış (982//1574) ve bir yıl sonra tercümesini bitirmiştir. Hatta eserinde bundan da bahsederek cülus için bir manzume de kaleme almıştır:

Sa'âdetle hünkâr oldun şehâ
Murâdun virildi mübârek ola

---

[472] Süleymaniye Ktp. Kadızade Mehmed, 400, 2a; Sevgi Elif Keyik, **XVI. Yüzyıl Sanatçılarından Şem`i`nin Şerh-i Pendnamesi**, Ege Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2001.

[473] Serap Telek, **Malkaralı Nev'i Yahya'nın "Keşfü'l-Hicâb min Vechi'l-Kitâb" Adlı Eserinin Metin ve İncelemesi 1a-219b Yaprakları Arası**, İstanbul Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi 2010; Fatma Nur Yürük, **Malkaralı Nev'î Yahyâ'nın "Keşfü'l-Hicâb min Vechi'l-Kitâb" Adlı Fusûsu'l-Hikem Şerhinin Tahkik ve Değerlendirilmesi**, İstanbul Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009.

[474] Eserin metni üzerine herhangi bir çalışma yapılmamıştır. Nüshaları için bkz. Süleymaniye Ktp. Nurosmaniye, 3000, 3001, TSMK. R. 1639 (1579 tarihli müellif nüshanın istinsah yeri Milas'tır).

[475] **Acâib-i Uzmâ (Terceme-i Kânûnu'd-Dünyâ)**, Süleymaniye Ktp. Nurosmaniye, 3000, 3b-4a.

[476] **Acâib-i Uzmâ (Terceme-i Kânûnu'd-Dünyâ)**, Süleymaniye Ktp. Nurosmaniye, 3000, 2b.

Cihândâr olup biz murâdâtuna
Murâduna irgürdi zâtun Hudâ

Mürîdün olup ser-be-ser kâyinât
İrâdetle benden ola husrevâ

Cihân turdugınca cihândâr ol
Sa‘âdetle izzetle ey pâdişâ

Selâtîn-i ‘âlem mutî‘ün olup
Esâtîn-i devrân ola zîr-i pâ

Hudâyâ onı ömr-i Nûha karîn
İdüp kıl ser-efrâz-ı arz u semâ[477]

4.1.2.4.1. *Tercüme-i Kânûn-nâme-i Hıtâʾ vü Hoten ü Çîn ü Mâçîn* (*Tevârîh-i Pâdişâhân-ı Çin ve Hıtây*)

Ali Ekber-i Hıtâî tarafından 1516'da Farsça olarak yazılan ve kısaca *Hıtâʾî-nâme* adıyla bilinen *Kânûn-nâme-i Hıtâʾ vü Hoten ü Çîn ü Mâçîn* isimli eserin tercümesidir.[478] III. Murad devrinde yapılan Türkçe tercümenin kim tarafından yapıldığı bilinmemektedir. Yirmi babdan meydana gelen eserde ağırlıklı olarak Çin'in yönetimi, binaları, iklimi ve insanları hakkında oldukça ayrıntılı bilgiler vardır. Babların başlıkları sırasıyla şöyledir: Hıtânın yolları ve mülkünün muhâfazası, muhtelif dinler, şehirler, hisâr ve dîvânhâneleri, o şehrde bulunan asâkirin kânûn ve nizâmları, hazîne ve gılâl mühimmâtları, taht ve saltanat ve sarây ve nişânları ve hâdimleri, zindânları ve ehl-i zindân ahvâlleri, alay ve saltanatları, mülk-i Hıtây kaç kısım olup ve metâları, ayş u işretleri, sâzende ve nevâzendeleri, nücûm vesâir fünûn-ı garibe, zabt-ı beldesi, hattât-hâne ve muallim-hâneleri, ol beldeye gelen ashâb-ı ticâret ahvâli, ol beldenin kabâyili, idâre-i mülk, meskûkât ve sarrâfları, kavânînin ve kavâidinde dikkatleri, nigârhâne-i Çînî ve câme ve libâsları.[479]

Mütercim eserinde III. Murad'ı oldukça uzun bir nesir cümlesiyle övmüş ardından Farsça bir manzume eklemiştir. Tercümede III. Murad, "*pâdişâh-ı sâhib-*

[477] **Acâib-i Uzmâ (Terceme-i Kânûnu'd-Dünyâ)**, Süleymaniye Ktp. Nurosmaniye, 3000, 2b.
[478] Eserin metni üzerine herhangi bir çalışma yapılmamıştır. Nüshaları için bkz. Süleymaniye Ktp. Esad Efendi, 1852; Leiden University Libraries, ms. Or. 12365; Ahmet Taşağıl, "Hıtâynâme", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, https://islamansiklopedisi.org.tr/hitayname (11.11.2021).
[479] Süleymaniye Ktp. Esad Efendi, 1852, 9b-15b.

kırân ve netîce-i zemîn ü zamân, ra'iyyet-perver 'âdl-güster, sultân-ı İskender-meneş, hâkân-ı Süleymân-âferineş, Aristo vü Lokmân-dâniş, Ferîdun ve Minûçihr-bîneş" diye methedilir.[480]

4.1.2.5. Siyaset-nâme, Nasihât-nâme ve Ahlak Konulu Eserler

4.1.2.1.1. *Adl-nâme* (990/1582)

Molla Ahmed tarafından kaleme alınan *Adl-nâme,* Mevlânâ Muhammed b. Avfî'nin *Cevâmi'u'l-Hikâyât ve Levâmi'u'r-Rivâyât* adlı eserinden adalet ile ilgili olan yirmi hikâyenin tercümesidir.[481] Mütercim, *Cevâmi'u'l-Hikâyât*'ı okurken "*nasihat-âmîz ve 'ibret-engîz*" bulduğu hikâyeleri devrin sultanı ve adaletiyle meşhur III. Murad için tercüme etmeye niyetlendiğini ve sultana bir hediye olarak tercümeyi yaptığını belirtir.[482]

Altı bölümden oluşan eserin birinci bölümünde adaletin faziletleri anlatılırken sonrasında sırasıyla; padişahların âdetleri ve sıfatları, padişah buyrukları, anlayışlı ve akıllı kimseler, âlimlerin öğütlerini dinlemek konularını ele alır; son bölüm ise şifa veren cevaplardır. Her bir bölümde başta İslam tarihi olmak üzere birçok farklı konuya değinilen eserde İran mitolojisinden de anlatılar mevcuttur. Mütercim, tercümesini sultanın yakınında bulunmak için kaleme aldığını belirtir ve âdil bir sultana yaraşır bir şekilde eserinin adını *Adl-nâme* koymuştur. Ayrıca mütercim eserinin sonuna eklediği manzumede kaybettiği bir mansıbı tekrar istediğini belirtmiştir. *Adl-nâme*'nin yazılış tarihine bakıldığında 990/1582 şenliği tarihine denk gelmektedir ki muhtemelen Molla Ahmed bu şenlik vesilesiyle sultanın lütfuna ulaşmak istemiştir. *Cevâmi'u'l-Hikâyât ve Levâmi'u'r-Rivâyât* gibi hacimli bir eserden sadece adalet konulu yirmi hikâye seçilip tercüme edilmesi de bunu göstermektedir:

> Meded kıl dest-rest ol ber-murâd et hâkden kaldur
> Nite kim şebnemi yirden götürür mihr-i çerh-ârâ[483]
> …
> Kâmkârâ kulunı yâd eyle
> Bu belâdan beni âzâd eyle

[480] Süleymaniye Ktp. Esad Efendi, 1852, 4b-5a.
[481] Millet Kütüphanesi, Ali Emiri Roman, 186; Eser üzerine yapılan çalışma için bkz. İbrahim Sona, "*Cevâmiu'l-Hikâyât ve Levâmiu'r-Rivâyât*'ın Muhtasar Bir Çevirisi: *Adlnâme*", **Turkish Studies**, 2016, C. 11, S. 15, s, 391-410.
[482] **A.e.,** s. 400.
[483] **A.e.,** s. 400.

Hâk olayın ölince kapunda
Beni bu defʿâ ber-murâd eyle
Hande-rû gösterüp bu mahzûna
Dil-i gam-perverimi şâd eyle
Géce gündüz duʿâyı ben ideyüm
Sen dahi lutfunı ziyâd eyle
Ey fakîr sana çâre andandur
Eski kapuna istinâd eyle[484]

4.1.2.5.2. *Ahlâk-ı Muhsinî Tercümesi* (983/1575-76)

Sokollu Mehmed Paşa'nın eşi olan İsmihan Sultan tarafından Rıdvan b. Abdülmennân'a tercüme ettirilen eserdir.[485] Rıdvan, Farsça bilmeyenlerin eserin faydalarından yararlanamayacağını bu yüzden *Ahlâk-ı Muhsinî*'yi tercüme ettiğini söyler. Kendinden önce şehzade hocası Azmî Pîr Mehmed'in de *Enîsü'l-'Ârifîn* adıyla *Ahlâk-ı Muhsinî*'yi tercüme ettiğini fakat onun bazı kısımlarda değerli sözleri almadığını söyler. Azmî'nin tercümesini beğenmeyen Rıdvan b. Abdülmennân kendisinin lügat manalarını dikkate aldığını ve asıl metinden birebir tercüme yaptığını belirtir.[486]

Mütercim eserinde hamisi İsmihan Sultan'dan "*sâhibetü'l-hayrât ve râbıtatü'l-hasenât el-mevvûfetü bi-ekârimi'l-ahlâk ve ehâsinü's-sıfât Râbi'atü'z-zamân ve Fâtımatü'd-devrân netîce-i âl-i 'Osmân*" diye bahseder. Rıdvan b. Abdülmennân *Ahlâk-ı Muhsinî* tercümesi III. Murad döneminden önce mimari alanda kendilerini hami olarak gösteren hanım sultanların artık yazınsal ürünleri de himaye ettiğini göstermektedir. Eserde III. Murad ve Sokollu Mehmed Paşa için ayrı ayrı övgüler mevcuttur. III. Murad için dua mahiyetinde manzume kaleme alan mütercim manzumenin devamındaki nesir cümlesinde de onun adaletine değinmiştir:

Serv-i ikbâl ü nihâl-i devleti ser-sebz ola
Gülşen-i ömri güline irmeye bâd-ı hazân
Devleti-ile ola dâyim kâm-bîn ü kâm-yâb
Nusret i-ile ola her dem kâm-kâr u kâm-rân[487]

[484] **A.e.,** s. 409.
[485] Rıdvan b. Abdülmennân, **Terceme-i Ahlâk-ı Muhsinî**, Milli Kütüphane, 60 Hk 40, 3a-3b; **Fatih Koyuncu -Selma Ataç**, "Rıdvan Bin Abdülmennan'ın Terceme-i Ahlâk-ı Muhsinî'si", **Uluslararası Yunus Emre, Sosyal Bilimler Dergisi**, Aralık/December 2020, C. 1, S 2, s. 120-135.
[486] Rıdvan b. Abdülmennân, **Terceme-i Ahlâk-ı Muhsinî**, Milli Kütüphane, 60 Hk 40, 174b.
[487] Rıdvan b. Abdülmennân, **Terceme-i Ahlâk-ı Muhsinî**, Milli Kütüphane, 60 Hk 40, 2b.

4.1.2.5.3. *Bedâyi'ü'l-Ezkâr*

III. Murad adına Arapça ve Farsça eserlerden derlenerek tercüme edilmiş eserin, mütercimi belli değildir fakat mütercim eserinde Rumeli'de Kırk Kiliseli kasabasının vatanı olduğunu belirtir.[488] Mütercim, eserinde Edirne'li Vâlihî'yi "*serdârü'l-füsehâ, iftihârü'l-ulemâ*" diye överek 982/1574'te onun hizmetine girdiğini söyler.[489] Vâlihî'nin hizmetinden sonra Atîk Mustafa Paşa hankâhında Hasan Efendiye intisap eden mütercim, Kırk Kilise'deki bir zaviyenin yine aynı yerde yaşamış olan Mustafa Ağa b. Kubâd tarafından yapıldığını ve kendisine burasının verildiğini ardından da bu zaviyede ilimle meşgul olduğunu söyler.[490] Mütercim Kırk Kilise'de ilimle meşgul iken zaviyenin kitaplığında Şehâbeddin es-Sühreverdî (ö. 632/1234), Hâce Abdullah-ı Herevî (ö. 481/1089) ve Kemalpaşa-zâde'nin (ö. 940/1534) eserlerini bularak bunların içinden nakli ve akli konulara dair Arapça ve Farsça bilgileri hem zaviyedeki dervişlerin hem de halkın faydası için Türkçeye tercüme ettiğini aktarır.[491] *Bedâyi'ü'l-Ezkâr* sekiz bab olarak tertip edilmiştir. Bablarda anlatılan konular sırasıyla; taharet, oruç, hac ve zekât, Allah yoluna ilerleme, salih rüyalar, dini inanışlar, amel etme ilmi, ahiretin durumu ve son olarak da ihlastır.[492] Mütercim, III. Murad'ı eserinde "*Halîfe-i zamân, şâh-ı Arab ve Acem, mufahham-ı sülâle-i Âl-i Osmân*" diye över.[493]

4.1.2.5.4. *Ferruh-nâme* (991/1583'ten sonra)

Nasûh Nevâlî tarafından kaleme alınan *Ferruh-nâme*, Hüseyin Vâiz el-Kâşifî'nin Farsça *Ahlâk-ı Muhsinî*'sinin Türkçe tercümesidir.[494] Nevâlî'nin bu eseri ile *Terceme-i Nesâih-i Aristatâlîs* hep karıştırılmış ve kayıtlara da bu şekilde geçmiştir. Her iki eserin giriş kısımlarında benzer ifadelerin kullanılması bu yanlışlığın en büyük sebebidir.[495] Diğer yandan *Sırru'l-Esrâr* olarak bilinen

[488] Eser üzerine herhangi bir çalışma yapılmamış. Bilinen tek nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. İbrahim Efendi 871/4, 135a.
[489] Süleymaniye Ktp. İbrahim Efendi 871/4, 135a.
[490] Süleymaniye Ktp. İbrahim Efendi 871/4, 135b.
[491] Süleymaniye Ktp. İbrahim Efendi 871/4, 135b.
[492] Süleymaniye Ktp. İbrahim Efendi 871/4, 135b.
[493] Süleymaniye Ktp. İbrahim Efendi 871/4, 135a.
[494] Eserin bilinen 28 nüshası bulunmaktadır. XVI. yüzyılda istinsah edilmiş nüsha için bkz. Süleymaniye Ktp. Nuruosmaniye, 4089; Akbulak da eserin Aristotales'in eserinden tercüme olduğunu belirtmiştir. Bkz. Özlem Akbulak, **Ferruhnâme: İnceleme-Metin-Sözlük**, Çanakkale, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Doktora Tezi, 2013.
[495] Yücer, bu iki eserin birbirinden farklı olduğunu yapmış olduğu yüksek lisans tezinde ayrıntılı olarak ele almıştır. Bkz. Elif Yücer, **Sırru'l-Esrâr Literatürü ve Nevâlî'nin Sırru'l-Esrâr**

Terceme-i Nesâih-i Aristatâlîs'te Sokollu Mehmed Paşa'ya[496] övgü var iken III. Murad'a övgü yoktur, *Ferruh-nâme*'de ise Sokollu Mehmed Paşa öldürüldükten sonra yazıldığından sadece III. Murad'a övgü vardır. Nevâlî eserini padişahın isteği doğrultusunda Manisa'da Şehzade Mehmed'in hocası iken Türkçeye tercüme ettiğini belirtir.[497] III. Murad'ı tercümesinde, kalıp ifadelerle metheden Nevâlî sultanı "*halîfet-i hulefâ'ü'r-Rahman, şeref-i dûdmân-ı Osman, "Şüphesiz Allah, adaleti, iyilik yapmayı emreder*"[Nahl, 16/90] *âyetinin nurlarından nur almış*" diye tavsif eder.[498] *Ferruh-nâme* bir mukaddime on altı bab ve bir de tekmile şeklinde tertip edilmiştir.[499]

4.1.2.5.5. *Tercüme-i Zafer-nâme*

III. Murad dönemi şairlerinden olan Tab'î (ö. 1026/1617)[500] tarafından Farsçadan Türkçeye tercüme edilen *Zâfer-nâme,* Nûşirevân'ın devlet yönetimi ile ilgili veziri Büzürcmihr'e sorduğu sorular ve bunların cevaplarından oluşmaktadır.[501] Tab'î'nin tercümesinde elli soru ve elli cevap bulunmaktadır. Mütercim tercümeyi yaparken konunun daha iyi anlaşılması için hem Fars hem de Osmanlı şiirinden alıntılara yer verir. Tercümede özellikle Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sinden ve Sa'dî-i Şîrâzî'nin şiirlerinden çokça alıntı vardır.

Tab'î, Büzürcmihr'in *Zafer-nâme*'yi âdil bir padişah olan Nûşirevân'a rehber olması için hazırladığını kendisinin de tercümeyi adaletiyle tanınan III. Murad'a rehber olmasını umarak yaptığını söyler.[502] Tab'î, aslında tercümesini kendisinin de memleketi olan Ayamavra (Yunanistan'ın bugünkü Levkas şehri) kazasının yetmiş akçelik gelirini talep etmek için kaleme almıştır. Mütercim talebini III. Murad'a iletip ardından şu dua manzumesini ekler:

Nâ-murâdı murâdına iregör
İki 'âlemde ber-murâd olasız

Tercümesi, İstanbul İstanbul Üniversitesi Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2019, s. 70-75.

[496] Süleymaniye Ktp. Hafid Efendi, 253, 3b.

[497] Özlem Akbulak, **Ferruhnâme: İnceleme-Metin-Sözlük**, s. 101-102.

[498] **A.e.,** s. 99.

[499] **A.e.,** s. 105-106.

[500] Oktay Selim Karaca, **Hâşimî Divanı (Hayatı, sanatı, eserleri ve karşılaştırmalı metni)**, s. 211, Tarihler 122.

[501] Süleymaniye Ktp. Nuruosmaniye, 4085; Tab'î'nin tercümesinin transkripsiyonlu ve günümüz Türkçesine aktarılmış metnini benimle paylaşan hocam Prof. Dr. Mücahit Kaçar'a teşekkür ederim.

[502] Süleymaniye Ktp. Nuruosmaniye, 4085, 13a-14b.

Şâz eyle keremle nâ-şâdı
Tâ hemîşe cihânda [şâd] olasız[503]

4.1.2.5.6. *Zahîretü'l-Mülûk Tercümesi* (12 Rebiülevvel 985/30 Mayıs 1577)

Eser, Kâtib Mustafa b. Abdullah tarafından Ali b. Şihâbüddîn Hasan b. Muhammed el-Hemedânî'nin *Zahîretü'l-mülûk* adlı Farsça eserinin Türkçeye tercümesidir.[504] *Zahîretü'l-Mülûk Tercümesi*, on bab üzerine tertip edilmiştir. Bablar sırasıyla; İmanın hükümleri ve şartları, ubudiyet/ibadet, güzel ahlak, anne-baba hakkı, Ahkâm-ı saltanât, saltanât-ı ma'neviye, Emir bi'l-ma'rûf ve nehiy ani'l-münker, nimete şükretmek, Musibetlere karşı sabırlı olma, öfke ve kibri zemmetme.[505] Eserde her bir başlık yine kendi içinde çeşitli kısımlara ayrılmaktadır.

Zahîretü'l-Mülûk Tercümesi'ni III. Murad'ın isteği üzerine tercüme ve şerh ettiğini ifade eden Kâtip Mustafa, maksadının sultanın adına uygun bir eser ortaya koymak olduğunu belirtir.[506] Kendinden önce Sürûrî ve Zihnî tarafından aynı eserin tercümesi yapılmasına rağmen Kâtip Mustafa, Türk dilinde *Zahîretü'l-Mülûk* tercümesi olmadığını söyler. Mütercim tercümesinde III. Murad'ı "*hâkân-ı a'zam, merkez-i kürre-i 'ilm ü fazl, nokta-i dâyire-i şehâmet ü bezl, dürr-i deryâ-yı saltanat ve ma'delet-küsteri, hûrşîd-i âsmân-re'fet ve zerre-perver, vâris-i eyâlet-i ekâlîm-i arz, Cem-haşmet, Behmen-satvet, Rüstem-savlet, Nerîmân-kuvvet, Kahramân-neberd, Sikender-kudret, vâris-i mülk-i Süleymân, Selîm-nejâd*"[507] diye över.

4.1.2.6. Şer'î İlimler (Şemail, Kelam, Mezhepler Tarihi, Tefsir, Hadis ve Siyer)

4.1.2.6.1. *Cevâhirü'l-Garâ'ib fî Tercemeti Dürri'l-'Acâ'ib* (990/1582)

Mehmed Suûdî Efendi'nin kardeşi olan ve şiirlerinde de Cenâbî mahlasını kullanan Cenâbî Mustafa Efendi (ö. 999/1590) daha çok III. Murad adına telif ettiği

[503] Süleymaniye Ktp. Nuruosmaniye, 4085, 12a-b.
[504] Süleymaniye Ktp. Ayasofya 2859 (Müellif hattı); Seyyid Ali Hemedânî, **Zahîretü'l-Mülûk: Hadisler Işığında Yönetim İlkeleri Yönetici Nitelikleri**, Tercüme ve İlaveler: Muhammed b. Hüseyin, Haz. Dr. Necdet Yılmaz, İstanbul, Dârülhadis Yayınları, 2003, s. 27-28.
[505] Eser üzerine herhangi bir çalışma yapılmamıştır. Nüshası için bk **Zahîretü'l-Mülûk Tercümesi**, Süleymaniye Ktp. Ayasofya 2859, 13b-14a.
[506] **Zahîretü'l-Mülûk Tercümesi**, Süleymaniye Ktp. Ayasofya 2859, 13a.
[507] **Zahîretü'l-Mülûk Tercümesi**, Süleymaniye Ktp. Ayasofya 2859, 9b-10b.

dünya tarihi olan *el-ʿAylemü'z-Zâhir*'in müellifi olarak tanınmaktadır. Cenâbî Mustafa Efendi, III. Murad'ın emri doğrultusunda İbrahim Cürcânî'nin *Dürrü'l-'Acâ'ib* isimli eserinden yaptığı tercümesine *Cevâhirü'l-Garâ'ib fî Tercemeti Dürri'l-'Acâ'ib*[508] ismini vermiştir.[509]

Cevâhirü'l-Garâ'ib'in dört nüshası bulunmaktadır. Sultan III. Murad'ın kütüphanesi için sipariş edilen ve muhtemelen Nakkaş Osman tarafından nakşedilen sekiz tasvirli nüsha ise Los Angeles County Museum of Art (LACMA)'tadır.[510] Eserin sekiz tasvirinden üçünün de yer aldığı yedi varağı daha sonra Harvard Sanat Müzesinde sergilenmeye başlamıştır. Bu nedenle LACMA nüshasında yedi varak eksiktir. Milli Kütüphane nüshasında sonradan tasvirlemek için boş bırakılmış yerler vardır ve muhtemelen bu nüsha sultana sunulmuş, sultana sunulduktan sonra LACMA nüshası ortaya çıkmıştır.

Cenâbî, *Cevâhirü'l-Garâ'ib'e* Kâbe'nin ve Haremeyn'in faziletiyle başlamış, devamında Hz. Peygamberin şemailini ele almıştır. Hz. Peygamberin yemek yemesi, su içmesi, oturuşu, nübüvveti, kılıcı, hacamat yaptırması gibi konular tek tek ele alınırken eserin devamında başta Hz. Ali olmak üzere, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin ardından on iki imam anlatılmıştır. Aşere-i Mübeşşere, Kurân'ın ve bazı surelerin fazileti, Kurân'ın okunması, Mekke ve Medine şehirlerinin fazileti, âdâb kültürü, isim koyma, çeşitli zikirler, hamd-salavat-istiğfar ve davet etmenin fazileti, âhir zaman alametleri, ticaret ile ilgili bilgiler, vezirlere nasihatler, Lokman Hekim'in vasiyetnamesi, tıp ilmine dair bilgiler, ruhun tedavisi, fal-nâme, hayvanların faydası, ricalü'l-gayb, Bedir ashabının isimleri ve dua-nâme bölümü ile eser geniş bir ansiklopediyi andırmaktadır.

---

[508] Süleymaniye Ktp. Hamidiye, 1073; Ankara Milli Ktp. 06 Mil Yz B 690/15; Beyazıt Devlet Ktp./ Veliyüddin Efendi 544; Los Angeles County Museum of Art (LACMA); Aslıhan Erkmen Birkadan, **Metinlerden Tasvirlere Yansıyan Yüzler: Musavver Bir "Meşâ'irü'ş-Şu'arâ" Nüshasının Portreleri**, İstanbul İstanbul Teknik Üniversitesi Sanat Tarihi Bilim Dalı, Doktora Tezi, 2011, s. 190; Uğur Öztürk, "Kitaplar ve Hazineler: III. Murad'ın Kütüphanesi İçin Hazırlanmış Bazı Madalyonlu Eserler", s. 653-656; Eser İstanbul Üniversitesi Türk İslam Edebiyatı Bölümünde Emre Arvas tarafından doktora tez çalışması olarak hazırlanmaktadır. Eserin ayrıntılı tanıtımı için bkz. Emre Arvas, "Cenâbî'nin Cevâhirü'l-Garâib fî Tercemeti Dürri'l-Acâib Adlı Eseri", **Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi**, S. 28, s. 1-21.

[509] Süleymaniye Ktp. Hamidiye, 1073, 4a.

[510] Los Angeles County Museum of Art (LACMA), M.85.237.24 (Eserin III. Murad'ın kütüphanesinin tasviriyle birlikte 7 varağı Harvard Sanat Müzesindedir. Harvard Art Museums/Arthur M. Sackler Museum, The Edwin Binney, 3rd Collection, 1985.219.2.

Tercümenin içerisinde yer alan tasvirlerde özellikle III. Murad'ın kütüphanesinde kitapları incelerken ve dışarıda av sırasındaki tasvirleri önemlidir. Ayrıca yine Seyyid Lokman'ın *Şehinşâh-nâmesi*'nin ilk cildinde yer alan Sultan III. Murad'ın tahta çıktıktan sonra Haremeyn'deki imar faaliyetlerini gösteren tasvir gibi *Cevâhirü'l-Garâ'ib'*de de Kâbe tasviri bulunmaktadır. Cenâbî Mustafa Efendi'nin sultanın 982/1574'te Kâbe ve civarındaki imar faaliyetleri için yazdığı Arapça manzumeler de vardır.[511] *Cevâhirü'l-Garâ'ib*'in 990/1582 tarihli tercümesinin muhtemelen tasvirli ve madalyonlu nüshasının hazırlanması iki yıl sürmüş ve *Filori Defteri*'nde yer alan kayıtta 15 Recep 992/23 Temmuz 1584'te III. Murad'a sunulması üzerine Cenâbî Mustafa Efendi'ye iki yüz filori ve bir de kaftan verilmiştir.[512] Bu ihsandan LACMA'daki tasvirli nüshanın 15 Recep 992/23 Temmuz 1584'ten kısa bir süre önce istinsah edildiği anlaşılmaktadır. Cenâbî Mustafa Efendi, tercümesinin sonuna eserini ve III. Murad'ı öven bir manzume eklemiştir:

Olalıdan bu çarh-ı keç-âbâd
Etmedi böyle hîç kes bünyâd
…
Ol şehün devletinde buldı hitâm
Ki odur zıll-ı Kâdir ü 'Allâm

Pâdişâh-ı zemîn ü şâh-ı zamân
Şems-i çarh-ı 'adâlet ü îmân

Cûd u lutfıyla teşneler sîrâb
Gül-i ümîd ehl-i dil şâdâb

Sâye-i 'adli mü'mine penâh
Anun-çün dinildi zıll-i ilâh

Yâ İlahî be-hakk-ı şâh-ı rüsul
Mâh-ı ehl-i sülûk hayr-ı sübul

Şevket ü 'izzetin Murâd Hân'un
Eyle her dem ziyâde ol Hânun

Bed-nazardan gül-i terîn sakla

[511] Süleymaniye Ktp. Karaçelebizade Hüsameddin Efendi, 311, 25b-26a.
[512] "Mâh-ı mezbûrun fî 15 Emîr Hasan oğulları ki iki müderris kimesnelerdir bir kaç pâre kitâb tercüme eylediklerinde mukâbelesinde ikişer yüz filori ile birer zehlü mükemmel kaftân ihsân olınmağın be-ma'rifet-i Hüdâvendigâr hazretleri Hazîne Yazıcısı yedinden Hâne-i Hâssa'da Sarây Ağası Ahmed Ağa'nın birâderi olan Mehmed Halife'ye ve yed-i mezbûrdan Bâbü's-sa'âdet Gazanfer Ağa'ya ve mezkûrun yedinden dahi kendülerine teslîm. el-Vâkî' sene 992" Osman Yiğit, **Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi 34 Numaralı Filori Defteri (Değerlendirme-Transkripsiyon)**, s. 457.

Ser-firâz it o server-i lutfunla[513]

4.1.2.6.2. *Kitâb fî Fıraki'l-İslâmiyye* (İslâm Mezhepleri ve Kelâmı)

Ya'kûb b. Abdüllatîf tarafından Arapçadan tercüme edilen ve İslam mezhepleri, kelamı üzerine kaleme alınan eser altı bölümden oluşmaktadır.[514] Birinci bölümde İslam mezhepleri sekiz ana fırka olarak ele alınmış ve 73 fırka anlayışına göre bu fırkalar tasnif edilmiştir. İkinci bölümde *matlab* başlığı altında sırasıyla: Allah'ın varlığının ispatı, Allah'ın zatının diğer varlıklardan farklı olması, Allah'ın cihetten münezzeh olması, yüce Allah'ın cisim, cevher, araz olmadığı, Allah'ın bir zamanda olmaması, yüce Allah'ın başka bir varlığa hulûl etmeyeceği, Allah'ın zâtında bir hâdisin bulunamayacağı, Allah'ın varlığını ispat ve O'nun zâtının sıfatları (selbî ve subutî sıfatları), rüyetullâh, fiillerin yaratılması, istitâat, ecel, rızık, hidâyet-dalâlet, aslah, yüce Allah'ın fiillerinde hikmet ve esmâ-i hüsnâdır. Üçüncü bölümde ahiretin ahvali, dördüncü bölümde cevherler ve mahiyetleri, beşinci bölümde arazlar ve mahiyetleri, altıncı bölümde ise kelam ilminin genel konuları işlenmiştir.[515]

Eser III. Murad'a ithafen yazılmış olup Mısır nüshasında aynı zamanda devrin sadrazamı Sokollu Mehmed Paşa'ya ithaf vardır. Fakat eserin yayınlanan metninde Paşa'nın ismi geçmez.[516] Ya'kûb b. Abdüllatîf eserinde sultanı "*sâhibu's-seyfi ve'l-kalem, mâlikü'l-mülki ve'l-kerem, umde-i halîfe-i İslâm ve zübde-i mâliki'l-enâm, sâhibü'l-kırân mâhi'z-zulmi ve't-tuğyân, muzhir-i kelimeti'l-îmân, mübriz-i dîni'r-Resûli beyne'l-ʿayân"* diye övdükten sonra lütfuna mazhar olmayı temenni ederek ona dualar eder.

> *Ey Allah'ım! Yüce huzurlarına bu kitabın bir hediye olarak sunulduğu (Sultan'a) 'avn u ihsan ile yardım eyle. Ey kendisinden yardım istenilen (yüce Allah'ım)! Onu, sana itaat etmek suretiyle çalıştır, kullan. İnsanların arasında, şeriatının yollarında tevfîk, irşat ve ikram ile sabit kıl.*[517]

[513] Süleymaniye Ktp. Hamidiye, 1073, 182a-b.
[514] İBB Atatürk Kitaplığı, K.000854; Eserin neşri için bkz. Ya'kûb bin Abdüllatîf, **İslâm Mezhepleri ve Kelâmı**, Yayına Haz.: Halil İbrahim Bulut - Nurettin Gemici - Ramazan Tarik, İstanbul, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2019.
[515] **A.e.,** s. 40-42.
[516] **A.e.,** s. 35.
[517] Ya'kûb bin Abdüllatîf, **İslâm Mezhepleri ve Kelâmı**, s. 75-76.

4.1.2.6.3. *Lâmiyye-i Kelâmiyye* (*Manzûm Tercüme-i Kasîde-i Emâlî*)

Ali el-Ûşî'nin (ö. 575/1179 [?]) Mâtürîdiyye akaidine dair Arapça kaleme aldığı ve 68 beyitten oluşan manzum risalesinin III. Murad adına Hoca Sâdeddin Efendi tarafından Türkçe yine manzum olarak kafiyesine ve veznine uygun olarak yapılan tercümesidir.[518] *Kasîde-i Emâlî*'de sırasıyla şu bölümler bulunur; Allah (zati ve sübuti sıfatlar), nübüvvet (Hz. Peygamber'in yüceliği ve miraç hadisesi), evliyanın, dört halife ve Hz. Aişe ile Hz. Fatma'nın faziletleri, iman, âlem, kabirde sorgu ve kabir azabı, ahiret (hesap günü, sırat ve Hz. Peygamber'in şefaati) ve okuyuculardan istenilen dualar. Sâdeddin Efendi, *Lâmiyye* kasidesini nasıl tercüme ettiğini eserinde de ayrıntılı olarak anlatır.

Hoca Sâdeddin Efendi bir gün padişahın kendisini çağırdığını ve *Lâmiyye*'yi tercüme etmesini emrettiğini söyler. Sâdeddin Efendi de sade bir dille ve sultan katında makbul sayılmasını umarak eseri Türkçe manzum olarak üç günde tercüme etmiştir:

Ki bir gün Pâdşâh-i rub'-i meskûn
Şeref-efzâ-yi evreng-i me'âlî

Şehenşâh-i cihan Sultân-i 'âlem
Hilâfet bâgınun zîb-i nihâli

Hudâ zılli vü İslâmun penâhı
O kim verdi cihâna i'tidâli

Murâd ibnü Selîm ibni Sü1eymân
Ki memdûd ola âfâka zilâli

'Aceb mi yaysa na'mâsın cihâna
Ki oldur kadri 'âlî kadri 'âlî

Binâ-yi müslimîndür çün vücûdı
Ola bîrûn-i ihsâ mâh u sâli

Bu kem-ter bendesini eyleyüp yâd
Erişdi 'anberîn-bû bir misâli

[518] Kemal Edib Kürkçüoğlu, "Lâmiyye-i Kelâmiyye", **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi** 3 (1-2), 1954, s. 1-21; Mevlüt İlhan, **Kasîde-i Emâlî'nin Türkçe Tercümeleri**, Rize: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2016, s. 49-62.

Revâdur ol misâl-i bî-misâlin
Ki ola rişte-i can kilk-i bâli

Hati vü noktası ol hoş kitâbın
Meserret çihresinin hatt ü hâli

Humâyun hatt-i fâl ile buyurmuş
Ki ola terceme Bed'u'l-Emâli

Kalem aldım ele deyüp semi'nâ
Bitirdim üçe varmadın leyâlî

Umarım ki nazar-gâhında Şâhın
Tahallî ide fî-ecli'l-mecâlî[519]

4.1.2.6.4. *Tercüme-i Kelime-i İmân* (986/1578-79)

Mahmud b. İskender b. Abdülhak er-Rûmî ez-Zağravî (ö. 1578'den sonra) tarafından Arapçadan tercüme edilmiştir.[520] Ağırlıklı olarak mensur olmak üzere manzum parçaların da yer aldığı tercümede Zağravî, 956/1549-50 yılından itibaren ilim ile meşgul olduğunu, III. Murad'ın tahta cülûsunda kendisine II. Mehmed devrinde Üsküdar'da yapılan Fütuha medresesinde görev verdiğini söyler. Burada bir buçuk yıl eğitim vermiştir. Görevden ayrılmasında maaşının yetersiz olmasının etkili olduğunu söyler. *Tercümân-ı Kelime-i İmân*[521] isimli eserini 986/1578-79 yılında sultan adına yazdığını ve bu eseri Lala Mustafa Paşa'nın doğu seferi sırasında gaza ve seferin faziletlerini vurgulamak için kaleme aldığını belirtir. Eserini bu niyet ile yazan Zağravî ayrıca eserinin sultanın kitaplığında yer almasını da temenni etmektedir.[522]

Zağravî eserinde III. Murad'ı "*zıllullâh-ı devlet-penâh, felek-menzilet, melek-menkıbet, cemâl-i eyyâm-ı kevn ü mekân, kutb-ı dâyire-i zemîn ü zamân, müstahdem-i erbâbü's-seyf ve'l-kalem*" diye över.[523]

4.1.2.6.5. *Terceme-i Le'âlî*

Hoca Mes'ûd tarafından Farsça manzum olarak Hz. Ali'nin sözlerinin tercümesi olan *Tercemetü'l-Le'âlî ve Tezkiretü'l-Me'âlî*'nin III. Murad dönemi

[519] Kemal Edib Kürkçüoğlu, "Lâmiyye-i Kelâmiyye", s. 3-4.
[520] Eser üzerine herhangi bir çalışma yapılmamıştır. Nüshası için bkz. **Tercümân-ı Kelime-i İmân** Süleymaniye Ktp. Fatih 2592/1, 1b-13.
[521] **Tercümân-ı Kelime-i İmân**, Süleymaniye Ktp. Fatih 2592/1, 4b.
[522] **Tercümân-ı Kelime-i İmân**, Süleymaniye Ktp. Fatih 2592/1, 5a.
[523] **Tercümân-ı Kelime-i İmân**, Süleymaniye Ktp. Fatih 2592/1, 2b-3a.

müelliflerinden Rıhletî'nin Türkçe kıtalar şeklinde tercümesidir. Rıhletî, eserde lafzî, mealen ve kısmen serbest tercüme yapmıştır.[524] Eserinde Sultan III. Murad'ı "*pâdişâh-ı gerdûn-taht u hurşîd-baht, güher-i tâc-ı memleket*" olarak tavsif eden Rıhletî, devam eden satırlarda dönemin vezirlerini isim vermeden över. Rıhletî'nin bu eseri Defterdâr Mehmed Efendi için tercüme ettiğini onun adına yazmış olduğu övgülerden anlıyoruz. Fakat eserin tercüme tarihi belli olmadığı için bu kişinin kim olduğu tespit edilememiştir.[525] Mehmed Efendi için yazmış olduğu gazelde Rıhletî'nin onun himayesinde olan biri olduğu anlaşılmaktadır. Eserde ayrıca Mehmed Efendi'nin oğlu Çavuş Abdülbaki Ağa için yazılmış mensur ve manzum övgüler de vardır.[526]

4.1.2.6.6. *Tercüme-i Risâle-i Cihâdiyye*

Mustafâ el-Urlavî'nin önce Arapça kaleme alıp ardından yine kendisinin Türkçeye tercüme/tefsir ettiği eserdir.[527] Urlavî eserini daha önce sultan için cihat konulu âyet ve hadislerden derleme yaparak Arapça kaleme aldığını sonrasında ise sultanın ihtiyacı olmamasına (muhtemelen burada Sultan'ın Arapça bildiğini kast ederek) rağmen Türkî dilince tefsir ettiğini söylemektedir.[528] Müellif risalesinin baş kısmında Arapça kaleme aldığı notta ise "*Bu cihad risalesini Mustafa el-Urlavî topladı ve tercüme etti. Bunu da emir için yaptı. Allah*'ım *onun kalbinden geçenleri kolaylaştır, zor işlerini kolaylaştır*." diye yazmıştır.[529] Fakat notta geçen *emr* ifadesinin kim tarafından verildiğine dair eser içinde bir kayıt yoktur. Mustafâ el-Urlavî tercüme/tefsirinde cihadın faziletine dair âyetleri daha iyi açıklamak için Ebüssuûd (ö. 982/1574), ez-Zemahşerî (ö. 538/1144) ve el-Beyzâvî (ö. 685/1286) tefsirlerinden faydalandığını belirtmiştir.[530] Tercüme/tefsirin tarihi belli olmamakla birlikte *Tercüme-i Risâle-i Cihâdiyye'nin* 12 yıl süren İran seferleri (1578-1590) sırasında yazılan cihat konulu eserlerle benzer içeriğe sahip olduğu için eserin aynı yıllar arasında yazıldığı söylenebilir. Mustafâ el-Urlavî eserini tercüme ederken bazı

[524] Eserin neşri için bkz. Turgay Şafak-İsa Akpınar, **Hz. Ali'nin Sözlerinin Farsça ve Türkçe Manzum Tercümeleri (Tercümetü'l-Le'âlî ve Tezkiretü'l-Me'âlî -Hoca Mesûd • Tercümetü'l-Le'âlî – Rıhletî)**, İstanbul, Büyüyenay Yayınları, 2020, s. 34-40.
[525] Şafak ve Akpınar bu kişinin Lalezârzâde Mehmed Çelebi veya Emir Mehmed Efendi olabileceğini söyler. Bkz. **A.e.,** s. 29.
[526] **A.e.,** s. 66-67.
[527] Süleymaniye Ktp. Nuruosmaniye 4074, 62b-82b.
[528] Eser üzerine herhangi bir çalışma yapılmamıştır. Nüshası için bk Süleymaniye Ktp. Nuruosmaniye 4074, 82b.
[529] Süleymaniye Ktp. Nuruosmaniye 4074, 62a.
[530] Süleymaniye Ktp. Nuruosmaniye 4074, 80a.

kavramlar için karaların ve denizlerin sultanının hocası olan Sâdeddin Efendi'den yardım aldığını yazmıştır.[531] *Risâle-i Cihâdiyye*'nin Arapçasında III. Murad'ın ismi geçerken tercümesinde sultanın ismi zikredilmemiştir.

4.1.2.6.7. *Tercüme-i Sîret-i Resûlullâh* (12 Rebîülevvel 986 (19 Mayıs 1578)

Tercüme-i Sîret-i Resûlullâh III. Murad'ın Manisa'da sancak beyi iken etrafında bulunan müelliflerden olan Aydınlı Eyyüb b. Halîl'in İbn Hişâm'ın (ö. 218/833) meşhur siyer kitabı olan *es-Sîretü'n-Nebeviyye (Sîretü İbn Hişâm, Sîretü Resûlillâh)* isimli eserinin Türkçeye ilk tercümesidir.[532] Eyyüb b. Halîl *Sîret*'in tercümesine III. Murad'ın Manisa'da yaptırdığı Muradiye Camisinde iken başladığını söyler.[533] Eyyüb b. Halîl tercümesine yazdığı girişte hayatından uzun uzadıya bahseder. Uzun zaman yokluk içinde yaşadığını, ailesinin geçim sıkıntısını karşılayamadığını ve akranım dediği kişilerin kendisine dostça davranmadığını anlatarak tüm bu maddi ve manevi sıkıntılar içinde her şeyden uzaklaşıp birçok yer gezdiğini söyler. İnsanlardan görmüş olduğu vefasızlığı ise Hayâlî Bey'den alıntı yaptığı bir beyitle dile getirir:

Gördi Mecnûn kim Benî Âdem'den yok resm-i vefâ
Vardı ol dîvâne vahşîlerle ülfet bagladı

Hayatında yaşadığı bu zorluklardan sonra Şehzade Murad'ın cömertliğini duyar ve şehzadeye Kazvînî'nin *'Acâ'ibü'l-Mahlûkât* isimli eserini tercüme eder. O sırada şehzadenin hocası olan Birgili İbrahim Efendi aracıyla da eserini şehzadeye sunar. Şehzade Murad tahta çıktıktan sonra bir gün rüyasında bir şeyhi gördüğünü söyleyen mütercim, bahsi geçen şeyhin kendisine sultana tahta cülus hediyesi olarak *Siyer-i Nebî*'yi Arapçadan Türkçeye tercüme etmesini telkin ettiğini söyler. Böylece şeyhin telkinine uyan Eyyüb b. Halîl III. Murad'ın tahta çıktığı 982/1574'te başladığı tercümesini 1578'de bitirir. Eserin başlangıcı III. Murad'ın tahta çıktığı yıl olduğu için ön kısıma cülusa dair tarihi mısralar da ekler:

Hak'a gel imdi hamd eyle ki zeyn oldı bütün dünyâ
Murâd'a irdi İslâm cündi toldı zîr-ez-bâlâ

[531] Süleymaniye Ktp. Nuruosmaniye 4074, 81a.
[532] Tek nüsha olan eserin müellif nüshası için bkz. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. TY., 2414; Mes'ad Süveylim Ali eş-Şâmân, **Türk Edebiyatında Siyerler ve İbn Hişam'ın Siyer'inin Türkçe Tercümesi**, Ankara, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Doktora Tezi, 1982. Eser üzerine yapılan çalışmada okuma hataları olduğu için atıflarda yazma kullanılmıştır.
[533] **Tercüme-i Sîret-i Resûlullâh**, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. TY. 2414, 5a.

Sarây-ı ‘adle çün Sultân Murâd oldı o dem bildi
Büti sındı biçün didi bize feryâd vâveylâ

Niçe sultân-i Cem-âyîn düşürdi câm hep elden
Kesildi cevr eli dilden kılıçdan geçdiler a‘dâ

Kelâmun çünkü hakdur Sabrî’yâ gel anı yâd eyle
Ezelden de du‘âcısın du‘ânı kıl hemân inşâ

İlâhî yaz cihânda ol şehün hükmi revân olsun
Cihânı ana râm eyle eger a‘lâ eger ednâ[534]

Aydınlı Eyyüb b. Halîl’in *es-Sîretü’n-nebeviyye*’yi tercüme ederken kendisi için motivasyon kaynağı Hz. Peygamber’in kendisine şefaatçi olması ve bu sayede içinde bulunduğu manevi darlıktan kurtulma ihtiyacıdır. Eserin girişinde bir şeyhin telkininden bahseden mütercim son kısımlarda başka bir tercüme sebebine geçer. Mütercim eserini bitirdikten sonra III. Murad’a sunmayı planlarken sultan tarafından kabul edilip edilmeyeceğine dair motivasyon yine Hz. Peygamber’in hayatını yazmanın sultan tarafından makbul sayılacağının kendisine bildirilmesidir. *es-Sîretü’n-nebeviyye* tercümesi mütercimin belirttiği üzere üç yıl sürmüştür. Tercümesini bitirdikten sonra içini bir hüzün kapladığını belirten mütercim, Hz. Peygamber’i bir kez olsun rüyada görmeyi temenni eder ve bu ümitle bir gün Hz. Peygamberi görür ve mütercimi yanına çağırarak yazdığı kitabı kabul ettiğini söyler. Mütercim devam eden satırlarda bu sevinçle ağlarken iki dervişin gelip yapmış olduğu tercümenin Allah katında makbul olduğunu söylediklerini, sultan tarafından kabul olup olmayacağını sorması üzerine de Hz. Peygamber’in hayatının sultan tarafından her zaman makbul sayılacağını söylerler. Burada III. Murad’ın tasavvufi ve dindar kişiliğine dair oldukça ayrıntılı satırlar mevcuttur:

Hamdü’lillâh tamâm oldı kitâb
Hayr eyle vallâhu a‘lem bi’s-savâb

Gerçi hatm oldı velî kalbüm hazîn
Görmek isterdüm Resûli ber-güzîn

Cân gözi ile görem bir kez anı
Yolına bezl eyleyem cân u teni
….
Üç yıl içinde tamâm etdüm anı
Görmedüm rü’yâda bir kez yâ Ganî
…

[534] **Tercüme-i Sîret-i Resûlullâh**, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. TY., 2414, 3b-4a.

Zâhir oldı bâtınıma ol Resûl
Ya‘nî hâtmü’l-Enbiyâ aslü’l-usûl

Otururur ashâb içinde nûr olup
Yüzi nûrından cihân pür-nûr olup

Gel deyü bana işâret eyledi
Lutfı yüzinde beşâret eyledi

Vardum ayağı tozına aglayu
Karşusında turmışam el baglayu

Didi yazdun çünki evsâfum benüm
Pek göresin yarın eltâfum benüm
….
Sıgmadı cânum tene pür-nûr olup
Uçmag ister cân kuşı mesrûr olup
…
Zârî kılup aglar-iken nâgihân
İki dervîş içerü girdi hemân
…
Hak katında hidmetün makbûl ola
Her ne yazdunsa kamu ma‘kûl ola
….
Yazdugun evsâf-ı mahbûb-ı Hudâ
Nice hürmet eylemez bay u gedâ

Göricek hem pâdişâh-i pâk-dîn
Mu‘teber tutar katı olma hazîn

Bu kitâba key katı ragbet ider
Kim Resûlün ışkına hürmet ider

Kurb-ı Hak kesb eylemekdür pîşesi
Yalınuz dünyâ degül endîşesi
…
Tâlib-i Hakdur gider Hak râhına
İltifât itmez bu dünyâ câhına[535]

4.1.2.7. Tabakat Türü Eserler

4.1.2.7.1. *Hadâ’ikü’ş-Şakâ’ik* (995/1587)

Edirneli Mecdî’nin 995/1587 yılında tamamlayıp III. Murad’a sunduğu *Hadâ’ikü’ş-Şakâ’ik,* sadece *Şakâ’ik* tercümesi değil aynı zamanda eklediği

[535] **Tercüme-i Sîret-i Resûlullâh**, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. TY., 2414, 219a-220a.

biyografilerle zeyl sayılabilir.[536] Mecdî, *Şakâ'ik* biyografilerine hem yeni bilgiler eklemiş hem de yer yer bilgilerde düzenlemeler yapmıştır. Mecdî'nin tercümesi/zeyli sanatlı bir dille kaleme alınmasına rağmen kendinden sonraki zeyiller için kaynak olmuştur. Hatta Nev'î-zâde Atâyî, Mecdî'nin tercümesini esas alarak zeyl yazmıştır.[537]

Mecdî, *Şakâ'ik*'ı Hicri bin yılı hududuna kadar tezyil edip *Şakâ'ik*'a ilave 15 kadar biyografi eklemiş ve diğer tercümelere nispetle daha sanatlı bir dil kullanmıştır. Mecdî eserinden ekledikleri kişilerin başlangıcına "*Şakâ'ik-ı Nu'mâniyye'den Ziyâde Bulunanların İlhâk ve Tezyîl Olunduğudur*" ifadesini yazmıştır. Eklenen biyografiler şunlardır: Baba İlyâs-ı Acemî, Şerîf-i Cürcânî, Ahmed b. Mehmed b. Arabşah, Şeyh Abdulmu'tî, Şeyh Zeyneddin Ebûbekr Mehmed b. Mehmed Hâfî, Hasan b. Emîr Ali, Mehmed Çelebi b. Sinan Paşa, Veliyyüddin b. İlyâs Hüsnî, Mustafa b. Zekeriyya b. Aydoğmuş, Mustafa b. Mehmed, Mehmed b. Bayezid, Şeyh Abdülmü'min, Tabib Kemal, Baba Haydar Semerkandî, Şeyh Ahmed b. Şeyh Merkez, Şeyh Sâlih Muslihiddîn Mustafa.[538]

Mecdî, tercümesini III. Murad'a sunduktan sonra "*ragbet ü revâc bulmaga sikke-i kabûl-i şehriyâr-ı nâmdâr-ile meskûk olup ism-i sâmîleri anda mestûr u muharrer olmaga muhtâcdur*"[539] ifadesini kullanarak sultan nezdinde eserinin itibar bulmasını temenni etmiştir. Mecdî, padişahın iltifatı olmazsa eserinin kıymetli olmayacağını ve başkaları tarafından da kıymet verilmeyeceğini söyler.

Arûs-ı kitâb-ı müşgîn-nikâb u şîrîn-hitâb nâm-zede-i pâdişâh-ı vâlâ-cenâb olmayınca rüvvâm u huttâb-ı fezâ'il ana mâ'il olmayup bâlig-nazar ve kâmil-hıredler ana ragbet eylemezler. Bülbülân-ı nâzük-sühanân-ı *Hadâ'ik-i Şakâ'ik-i Hakâ'ik* karîn-i iltifât-ı pâdişâh olmayan kitâbun yüzine bakmayup külliyât-ı letâ'if-i ma'ârif olursa dahi *Mecmû'a-i Gül-i Sad-berg* gibi el üzre tutmazlar.[540]

Mecdî eserinde III. Murad'ı Farsça bir manzumede "*Padişahlık töresini tesis eden, Allah'ın gölgesi ve Hak dinin sığınağı! Bütün padişahlara hükümranlık*

[536] TSMK A.1596; Süleymaniye Ktp. Ragıp Paşa, 1000; Süleymaniye Ktp. Pertevniyal, 858-859; Hamit Dikmen, **Edirneli Mecdî Efendi: Şakâyık-ı Numâniye Çevirisi İndeksi**, Ankara, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1980; Nev'îzâde Atâyî, **Hadâ'iku'l-Hakâ'ik fî Tekmileti'ş-Şakâ'ik**, C.1, s. 62-67.
[537] Nev'îzâde Atâyî, **Hadâ'iku'l-Hakâ'ik fî Tekmileti'ş-Şakâ'ik**, C.1, s. 68.
[538] **A.e.,** C.1, s. 32.
[539] Süleymaniye Ktp. Pertevniyal, 14a.
[540] Süleymaniye Ktp. Ragıp Paşa, 10b.

mührünü bahşeden ve bütün dünyayı bir baştan bir başa muhafaza edip koruyan! Sihirbaz gibi olan felek tavlacısı, yıldız zarlarını eline alınca Allah'ın *emri ile kura Sultan Murad (III) adına çıktı."* diye över.[541] Devam eden satırlarda sultanın özellikle İran seferlerine değinen Mecdî, yapılan fetihlere de atıfta bulunur.

4.1.2.7.2. *Terceme-i Reşehâtu 'Ayni'l-Hayât* (27 Zilhicce 993/10 Aralık 1585)

Koca Sinan Paşa'nın hocası Mehmed Ma'rûf (Ârifî) (ö.12 Cemaziyelûla 1003/ 23 Ocak 1595) tarafından Hüseyin Vâiz-i Kâşifî'nin (ö.939/1532-33) Nakşibendî büyüklerinin hâl ve usullerini anlattığı *Reşehâtu 'Ayni'l-Hayât* isimli eserinin tercümesidir.[542] Tercümesinde asıl metnin yöntemini uygulayan Mehmed Ma'rûf Efendi tercüme sebebini Farsça yazılmış bir eserin Türkçe konuşan halkın okuyarak ince manalarından faydalanmalarını istemek olarak açıklar.[543] Mehmed Ma'rûf Efendi'nin bugün elimizdeki 50 nüshası bulunan tercümesinin 993/1585 ile 995 /1587 arasında iki yıl gibi kısa bir sürede dört kere istinsah edilmesi tercümenin döneminde çok okunduğunu gösteren delillerden biridir.

Terceme-i Reşehâtu 'Ayni'l-Hayât bir makale, üç maksad ve bir hâtimeden oluşmaktadır ve her bir maksad kendi içinde üçer fasla ayrılır. Makalenin fasıllarının ilkinde Hâce Ubeydullah Ahrar'ın soyu, akrabaları, çocukluk dönemleri ve sonraki hayatı anlatırken ikincisinde onun meclisinde kendinden duyulan hakikatler, latifeler ve rivayetler; üçüncüsünde ise yine Ubeydullah Ahrar'da olan olağanüstü hâller anlatılır. Hâtime kısmı ise Ubeydullah Ahrar'ın vefatı üzerinedir.[544] Eserde III. Murad'ı mübalağalı bir şekilde öven Mehmed Ma'rûf Efendi, ayrıca yine övgü için üç ve beş beyitlik birer manzume yazar:

Âsmân-ı ʿizz ü rifʿat âfitâb-i maʿdelet
Tevʾemân-ı feth u nusret kahramân-ı mâʾ u tîn

[541] Süleymaniye Ktp. Ragıp Paşa, 11a.
[542] Süleymaniye Ktp. Mihrişah Sultan 169 (993/1585); Süleymaniye Ktp. Nuri Arlasez 100 (993/1585); TSMK A. 1592 (993/1585); Süleymaniye Ktp. Nuruosmaniye 2310 (995 /1587); Eser üzerine yapılan çalışmalar için bkz. Mustafa Özsaray, **Reşehat: Hayat Pınarından Can Damlaları**, İstanbul, Semerkand, 2. Basım, 2006; Saliha Sıvacıoğlu, **Ârifî'nin Reşehât Çevirisinin Transkripsiyonlu Metni ve Bu Çevirinin Kaynak Metinden Manzum Kesitlerle Çeviri Eleştirisi Bağlamında Karşılaştırması**, Ankara, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Doktora Tezi, 2020. Bu tezde tercümenin müellifi hayatta iken yazılmış dört nüsha varken eser üzerine yapılan çalışmada bir gerekçe belirtilmeden Bursa İnebey Yazma Eser Kütüphanesi Genel Koleksiyon 768 nolu nüsha esas alınmıştır.
[543] Saliha Sıvacıoğlu, **A.e.,** s. 17-19.
[544] **A.e.,** s. 27.

Pâdişâh-ı heft-kişver şehriyâr-ı bahr ü ber
Mâlik-i mülk-i Sikender husrev-i rûy-i zemîn

Dürr-i deryâ-yı saʿâdet nahl-ı bâg-ı saltanat
Kevkeb-i burc-ı siyâdet merkez-i dünyâ vü dîn
…
Ol Süleymân-rifʿat u Cemşîd ü Dârâ-haşmetün
Kasr-ı kadr ü himmeti müstahkem ü maʿmûr ola

Ol hümâyûn-talʿat u mihr-i felek-mâhiyyetün
Âftâb-ı şevketi günden güne pür-nûr ola

Feth ü nusret hem-ʿinân-ı evliyâ-yı ʿizzeti
Kahr u zilletle ʿadû-yı devleti makhûr ola

Südde-i devlet-meʾâbı secdegâh-ı dehr olup
Pâdişâhân-ı memâlik emrine meʾmûr ola

Râyet-i ʿâlem-sitânı âyet-i feth u zafer
Leşker-i kişver-güşâsı dâyimâ mansûr ola[545]

4.1.2.7.3. *Tercüme-i Sevâkıb-ı Menâkıb* (989/1590)

Tercüme-i Sevâkıb-ı Menâkıb, Ahmed Eflâkî'nin Mevlevîliğin ana kaynaklarından biri olarak kabul edilen *Menâkıbü'l-ʿÂrifîn*[546] isimli eserinin şeriata aykırı kısımlarını çıkarıp bazı eklemeler yapan Abdülvehhâb es-Sâbûnî'nin (ö. 954/1547) *Sevâkıbü'l-Menâkıb*[547] isimli eserinin Mesnevîhan Derviş Mahmud Dede (ö. 1011/1602) tarafından yapılan tercümesidir. Mahmud Dede'nin tercümesi XVI. yüzyılda *Sevâkıbü'l-Menâkıb*'ın ikinci tercümedir.[548] *Sevâkıbü'l-Menâkıb*'ın Mahmud Dede'den önce Türkçe tercümesi ilk kez Kanûnî devrinde Derviş Halil Senâî (ö. 950/1543) tarafından yapılmıştır fakat Mahmud Dede'nin tercümesinin nüshalarına da bakıldığında kendi döneminden sonra daha çok okunduğu görülmektedir. Mahmud Dede, *Sevâkıb*'ın tam tercümesinde önce eserden bazı

[545] **A.e.,** s. 47-48.
[546] Tahsin Yazıcı, "Menâkıbü'l-Ârifîn", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, https://islamansiklopedisi.org.tr/menakibul-arifin (17.11.2021).
[547] Ali Alparslan, "Abdülvehhâb Es-Sâbûnî", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, https://islamansiklopedisi.org.tr/abdulvehhab-es-sabuni (17.11.2021).
[548] Süleymaniye Ktp. Mihrişah Sultan, 272, Fatih, 2867; TSMK R. 1479, 1068; Mevlana Müzesi Kütüphanesi, 2152; **Sevâkıb**'ın tasvirli nüshası üzerinden III. Murad devrinin bir okuması için; Hüseyin Yılmaz, "Mevlânâ Osmanlı Sarayında: Mahmud Dede'nin *Sevâkıbü'l-Menâkıb*'ında Siyasî İmgeler", **Osmanlı'da İlm-i Tasavvuf**, Editörler: Ercan Alkan-Osman Sacid Arı, İstanbul, İsar Yayınları, 2018, s. 725-744; Eserin tenkitli metni yapılmamıştır. Sadeleştirilmiş metin için bkz. Derviş Mahmûd-ı Mesnevî-Han, **Menkıbelerin Parlak Yıldızları: Sevâkıb-ı Menâkıb**, Haz. Hüseyin Ayan-Gönül Ayan, İstanbul, Büyüyenay Yayınları, 2019.

seçmeler yaparak "*nâsır-ı ehl-i îmân ve mecma‘ u menba‘-ı mekârim ü ihsân ve merci‘ u merkez-i aktâb-ı evtâd-ı devrân*" diye nitelendirdiği Sultan III. Murad'a hediye olarak eserini sunduğunu söyler. Mahmud Dede, Sultanın eserin tamamının tercüme edilmesini istediğini ve bu isteğin "*havâss-ı dergâh-ı hümâyûn muhibbü'l-fukarâ ve mürebbi'z-zu‘afâ*" dediği iç hazinedarbaşı Zeyrek Ağa aracılığıyla kendisine iletildiğini yazar. Bunu göre Sultan, Mahmud Dede'den Mevlana'nın türbesine varmasını ve kendisi için de dua ettikten sonra eserin tamamını tercüme etmesini istemiştir.[549]

Eser, bir mukaddime dokuz bölüm ve bir hâtimeden oluşmaktadır. Bölümlerde hakkında bilgi verilen kişiler sırasıyla şöyledir: (Mevlânâ'nın babası) Sultânü'l-ulemâ Bâhâeddin Veled, Seyyid Burhâneddîn Muhakkık, Mevlânâ Celâleddîn Muhammed Belhî (Rûmî), Şeyh Şemseddîn Tebrîzî, Şeyh Salâhaddîn Ferîdûn Konevî, Çelebi Hüsâmeddîn, Sultân Bahâeddîn Veled, Çelebi Ârif diye bilinen Celâleddîn Ferîdûn, Çelebi Şemseddîn Emîr Âbid b. Sultân Veled.[550]

4.1.2.8. Riyâzî İlimler

4.1.2.8.1. *Tercüme-i Kitâb fî Ma'rifeti'l-Hiyeli'l-Hendesiyye-i Cezerî* (*Tercüme-i Kitâbü'l-Hiyel*)

el-Cezerî'nin (XII-XIII. yüzyıl) *el-Câmi‘ beyne'l-İlm ve'l-‘Ameli'n-Nâfi‘ fî Sınâ‘âti'l-Hiyel* isimli eseri, ismi bilinmeyen bir mütercim tarafından Türkçeye III. Murad adına tercüme edilmiştir.[551] Eser altı nev‘/bölüm üzerine tasnif edilmiştir. III. Murad'ın *el-Câmi‘ beyne'l-İlm ve'l-‘Ameli'n-Nâfi‘ fî Sınâ‘ât'il-Hiyel'in* Arapça'dan Rum diline (Türkçeye) çevrilmesi emri üzerine mütercim tercümeye başlamıştır. Fakat burada tercüme fikrinin kendisine sultan tarafından mı yoksa bir aracı tarafından mı yapıldığına dair bir bilgi yoktur.[552]

Mütercim eserinde III. Murad'ı "*pâdişâh-ı Keyvân-cenâb u âsumân-taht, fermân-fermây-ı selâtîn-i ‘âlî-mikdâr, şehenşâh-ı dîn-perver ü dîn-dâr, bâlânişîn-i mesned-i hilâfet-i kübrâ, vâris-i mehâbet-i saltanat-ı ‘uzmâ, İskender-i zamân ve*

[549] Mevlana Müzesi Kütüphanesi, 2152, 3b-4a.
[550] Mevlana Müzesi Kütüphanesi, 2152, 5a.
[551] Eserin neşri için bkz. **Tercüme-i Hiyel, Mekanik Tercümesi (İnceleme-Çeviri Yazı-Tıpkıbasım)**, Hazırlayanlar: İhsan Fazlıoğlu-Mustafa Koç, İstanbul, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2014.
[552] **A.e.,** s. XXXIV-XXXV.

Süleymân-ı evân"[553] diye övdükten sonra sultanın cömertliğinden bahseden ve ona kul olmanın şeref olduğunu belirten Farsça beyitte mealen şöyle yazmıştır:

> *O bir şahlar şahıdır ki onun meclisine saçı olmak için gök tabakaları yıldız cevherleriyle dolmuştur. Sultanlar huzurunda kul olmaya arzulu; üzengisinin altını öpmeye de gökyüzü heveslidir.*[554]

4.1.2.9. Astroloji, Burçlar ve Fizyonomi

4.1.2.9.1. *Metâli'ü's-Sa'âde ve Yenâbi'ü's-Siyâde* (990/1582)

Mehmed Suûdî tarafından Ebû Ma'şer Ca'fer b. Muhammed b. Ömer el-Belhî (ö. 272/886)'in *Kitâbü'l-Mevâlîdi's-sağîr*'inden III. Murad'ın emri doğrultusunda *Metâli'ü's-Sa'âde* tercüme edilmiştir. *Metâli'ü's-Sa'âde* girişinde, sultanın kendisine '*musavver ve müşekkel*' Arapça bir kitabı verdiğini ve tercüme etmesini istediğini söyleyen (**7a**) Mehmed Suûdî, eserde yer alan tasvirler[555] için kaynak olarak Abdü'l-Hasan el-Isfahânî'ye ait *Kitâbü'l-Bülhân*'ı[556] ve özet konular için de Ebû Ma'şer Ca'fer b. Muhammed b. Ömer el-Belhî'nin (ö. 272/886) *Kitâbü'l-Mevâlîdi's-Sağîr*'ini kullanmıştır. Eser, Sultanın kızları Ayşe ve Fatıma Sultan'ın Kütüphanesi için hazırlanmış/sipariş edilmiştir ve her bir hanım sultan için birer nüsha hazırlanmıştır. İçerisinde birçok tasvirin yer aldığı *Metâli'ü's-Sa'âde* de görsellerin kaynağı olan *Kitâbü'l-Bülhân*'ın çizimlerinden farklı olarak Osmanlı toplumuna uygun yapılmıştır. Asıl metinde yer alan mimari eserler yine tercümenin yapıldığı tarihteki Osmanlı mimarisine uygun olarak çizilmiştir. *Metâli'ü's-Sa'âde*'de hem tasvirler hem de metin kaynak metin ile aynı tertip üzerinedir. Eserdeki tasvirler III. Murad'ın kütüphanesinde kitaplarını incelerkenki hâlinin tasviri ile başlar.[557] Özellikle sultanın önündeki kitap *Metâli'ü's-Sa'âde*'nin taslak nüshasıdır. Fal-nâme, ilm-i firâset, rüya tabirleri, ilm-i cifr olmak üzere birçok konuyu ihtiva eden eser, aslında III. Murad'ın ilgilendiği konuları içermektedir. Zaten '*musavver ve müşekkel*' diye bahsedilen *Kitâbü'l-Bülhân* muhtemelen sultanın kitaplığında bulunmaktaydı.

---

[553] **A.e.,** s. 10.
[554] **A.e.,** s. 10.
[555] Seval Minaz, **Paris Ulusal Ktp. Suppl. Turc. 242 Numaralı Metâliü's Saâde Yazma Eserdeki Yaratık ve Cin Tasvirlerinin 16. Yy. Muhtelif Eserdeki Örneklerle Analizi,** İstanbul Marmara Üniversitesi, Geleneksel Türk Sanatları Anasanat Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2019; Özge Nur Yıldırım, **The Twin Books for Two Ottoman Princesses: An Examination on the Maṭâli'ü's-sa'âde Manuscripts (1582)**, İstanbul Boğaziçi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2021.
[556] **Kitab al-bulhan**, Bodleian Library, University of Oxford, MS. Bodl. Or. 133.
[557] Fransa, Paris, Bibliothèque Nationale Sup. Turc. 242; Süleymaniye Ktp. Mikrofilm Arşivi 1914 (New York Morgan Ktp. M. 788 nüshanın mikrofilmi).

Mehmed Suûdî, tercümesinin burçlar ile ilgili kısmının neredeyse tamamında "*Hekim Ebu Ma'şer eydür*" ifadesini kullanarak kaynak metne atıflarda bulunmaktadır. Eserine burçlar ile başlamasının nedeni olarak insan talihini öğrenmek için ilk önce onun doğum tarihini ve burcunu bilmek gereğiyle açıklar.[558] *Metâli'ü's-Sa'âde*'de yıldızların uğurlu ve uğursuzluğu ile insanlara etkisi cetvel şeklinde tasarlanarak açıklanmıştır. Ay hareketlerinin burçlar üzerindeki etkisi, Hz. Peygamber'in ve ehl-i beytin künyeleri, ömürleri, mühürleri eserde işlenen diğer konulardır. III. Murad döneminin revaçta olan konularından ilm-i firâset ve rüya tabirleri de eserde işlenmektedir. Mensur olarak anlatılan konuların ardından müellife ait manzum parçalar gelmektedir. Eserin içerisindeki tüm manzum parçalar müellife aittir.

Mehmed Suûdî Efendi, III. Murad'ı eserinde "*mefhar-ı dûdmân-ı âl-i Osman/Osmanoğulları ailesinin övüncü*" şeklinde tavsif etmiştir.[559] Suûdî Efendi, *Metâli'ü's-Sa'âde*'nin Paris nüshasına düşmüş olduğu manzum tarihte kitabını Sahn'da elli akçelik görevde iken sultanın emri doğrulusunda yazdığını ve bu eser dışında başka eserler de yazdırıldığını söylemektedir. III. Murad'ın kütüphanesinde kitapları incelerken resmedilmiş tasvirinin yanı sıra eserde burçlara ve fala dair birçok tasvir bulunmaktadır. Eserin bitiş tarihi olarak Suûdî Efendi manzum iki tarih yazmıştır. New York nüshasında ilk tarih varken ikinci tarih yoktur:

Bihamdi'llâh ki bu zîbâ musannef
Karîn oldı tamâma buldı pâyân

Şeh-i 'âlem-penâhun himmetidür
Ki buldı bu risâle böyle 'unvân

Eerçi sûretâ tertîbümüzdür
Velî ma'nîde şâhundur bu dîvân
Anun-çündür ki târîhin Suûdî
Didi herkes **kitâb-ı şâh-ı devrân** (990/1582)

Diğer tarih:

'Âlem-i mülke kadem basdum çün oldum 'akl-ıla yâr
Etmedüm tazyî'-i evkât eyledüm tahsîl-i hû

[558] **Metâli'ü's-Sa'âde ve Yenâbi'ü's-Siyâde**, Fransa, Paris, Bibliothèque Nationale Sup. Turc. 242, 8a.

[559] Eserin günümüz Türkçesinde tercümesinde Arapça kelime ve terkiplerde bu incelemenin sınırlarını aşacak kadar hatalar mevcuttur. Örneğin, III. Murad için yukarıda zikredilen övünç ibaresini Çulha "*mefhıred ü demân-ı âl-i Osman*", yine cümlenin devamındaki dua kısmında *Âmin* ibaresini *emîn* diye okunmuştur. Ayrıntılar için bkz. Tülay Çulha, **Kutlu Talih Uğurlu Fal/ Metâli'ü's-Sa'âde ve Yenâbi'ü's-Siyâde,** İstanbul, Ürün Yayınları, 2021.

Gice gündüz mûnis idindüm kitâb-ı ilmi bes
Gayra mâ'il olmadum ben gezmedüm kapu kapu

Lutf-ı Hakk'a i'timâd idüp cihânda eyledüm
Fazl u 'ilm ü ma'rifet iklîmini hep cüst ü cû

Hamdüli'llâh kim müyesser oldı bahr-ı 'ilm-ile
Âşinâlık eyledüm fazlum bilindi sû-be-sû

Hazret-i şâh-ı cihânun irdi sem'-i pâkine
Bu hakîr-i muhlisün ahvâl u evsâfı kamu

Zât-ı pür-eltâfını yavuz nazardan saklasun
Hak 'adû olsun ana kim ola ol şâha 'adû

Tab'-i pâkinden kopardı bendesine iltifât
Tâ ezel 'âdet-dürür kim mâ'il olur hâke sû

Emr-i 'âlî-şân ile bir niçe te'lîf eyledüm
Her biri ma'nîde oldı bir nigâr-ı hûb-rû

Cümleden biri de bu mecmû'adur fermânla
Eyledüm tahrîr u tertîbinde dikkat mû-be-mû

Çün bu üslûb üzre itmâmın Suûdî gördiler
Didiler târîhini **yetmiş iki 'ilm oldı bu**[560]

Filori Defteri'nde bu eserin yazılmasına karşılık verilen bir ihsanın kaydı bulunmaktadır. 15 Recep 992/23 Temmuz 1584'te yılında Emîr Hasan oğullarından olan iki müderrisin tercüme ettiği birkaç kitap için her birine iki yüz filori ve mükemmel birer kaftan verildiği kayıtlıdır. Burada Emîr Hasan'ın iki oğlu diye bahsedilen iki müderris Mehmed Suûdî Efendi ile kardeşi Cenâbî Mustafa Efendi'dir. Bahsi geçen kitaplar ise Suûdî Efendi'nin, 990/1582 yılında tercüme ettiği *Metâli'ü's-Sa'âde ve Yenâbi'ü's-Siyâde* ile Cenâbî Mustafa Efendi'nin *Cevâhirü'l-Garâ'ib fî Tercemeti Dürri'l-'Acâ'ib* isimli eserleridir.[561] Bu ödemeler Gazanfer Ağa aracılığıyla yapılmıştır. Eserin her iki nüshasında da hanım sultanlar için farklı şekilde tertip edilmiş madalyonlar bulunmaktadır. Madalyonlarda Fatıma

[560] Fransa, Paris, Bibliothèque Nationale Sup. Turc. 242, 140b-141a.
[561] "Mâh-ı mezbûrun fî 15 Emîr Hasan oğulları ki iki müderris kimesnelerdir bir kaç pâre kitâb tercüme eylediklerinde mukâbelesinde ikişer yüz filori ile birer zehlü mükemmel kaftân ihsân olınmağın be-ma'rifet-i Hüdâvendigâr hazretleri Hazîne Yazıcısı yedinden Hâne-i Hâssa'da Sarây Ağası Ahmed Ağa'nın birâderi olan Mehmed Halife'ye ve yed-i mezbûrdan Bâbü'ssa'âdet Gazanfer Ağa'ya ve mezkûrun yedinden dahi kendülerine teslîm. el-Vâkî' sene 992" Osman Yiğit, **Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi 34 Numaralı Filori Defteri (Değerlendirme-Transkripsiyon)**, s. 457.

ve Ayşe Sultanlar için övgüler bulunurken ayrıca hanım sultanların okuması ve kütüphaneleri için yazıldığı belirtilmiştir.[562]

4.1.2.10. Tıp Konulu Tercümeler

4.1.2.10.1. *Râhatü'n-Nüfûs* (977/1556)

Gelibolulu Mustafa Âlî'nin Tîfâşî'nin (ö. 651/1253) *Nüzhetü'l-elbâb fîmâ lâ yûced fî kitâb* isimli eserinden tercüme ettiği bâh-nâme türündeki *Râhatü'n-Nüfûs,* iki cüz olmakla beraber bu cüzler de kendi içinde bablara, bablar da fasıllara ayrılmaktadır.[563] İlk cüz nisâ (kadın) ikinci cüz ricâl (erkek) ile ilgilidir. Mustafa Âlî, eseri III. Murad'ın şehzadeliği döneminde Manisa Bozdağ yaylasında tercüme etmiş ve şehzadeye sunmuştur. III. Murad'ı "*Hûşenk-hikmet, Dârâb-haşmet, Ferîdûn-rezm, Hümâyûn-bezm*" diye öven Âlî, ardından yine şehzadeyi öven bir manzume ekler:

Kimdür ol şeh ki keremdür kârı
Kimdür ol meh ki himem-dür yârı

Server-i bezm-i sa'âdetdür ol
Dâver-i rezm-i salâbetdür ol

Ebr-himmet-dürür ammâ her ân
Bebr-heybet-dürür illâ hândân

Şîr-i der-bîşe şecâ'atdür ana
Mîr-i der-pîşe sehâvetdür ana

Mâhdur sadrı felekden a'lâ
Şâhdur kadri melekden vâlâ

Âsumân-kevkebe hâkân-nijâd
Husrevân-debdebe Sultân Murâd[564]

4.1.2.10.2. *Terceme-i Mâ Lâ Yesa' et-Tabîb Cehluhû* (1001/1592-3)

III. Murad dönemi divan kâtiplerinden olan Hasan b. Abdurrahman tarafından yapılan tercümedir.[565] Hasan b. Abdurrahman, eserinin dibacesinde Yûsuf b. İsmail

[562] Uğur Öztürk, "Kitaplar ve Hazineler: III. Murad'ın Kütüphanesi İçin Hazırlanmış Bazı Madalyonlu Eserler", s. 644-650.
[563] Süleymaniye Ktp. Şehit Ali Paşa, 2014: Süleymaniye Ktp. Esad Efendi, 2475; Ahmet Adıgüzel, **Râhatu'n-Nüfûs Üzerine Bir Dil İncelemesi (İnceleme-Metin-Dizin-Sözlük-Terimler)**, İstanbul, Hiper Yayınları, 2020.
[564] **A.e.,** s. 38.

(ö. 710/1310) tarafından İbn Baytar'ın *Müfredât*'ının muhtasarı olarak hazırlanan *Mâ Lâ Yesa' et-Tabîb Cehluhû* isimli Arapça tıp kitabını incelediğini ve birçok yararı (menafi) olduğunu ardından III. Murad'a ithafen Türkçeye tercüme ettiğini söyler.

Hasan b. Abdurrahman, eseri imparatorluk dâhilinde olan şehirleri- İstanbul'dan başlayarak Bursa, Edirne diğer Anadolu ve Rumeli, Arap ve Acem- sayarak buradaki halkların Türkçe konuştuğunu ve Arapça bilmeyenlerin bu metnin faydalarından yararlanamayacağını, bu nedenle de halka yararlı olmak adına tercüme ettiğini söyler. Eseri tercüme ederken sultanın emri doğrultusunda *hâce-i sultanî* Hoca Sâdeddin ve hekim başı Sinân Efendi ve yine devrin hekimlerden Bakkâl-zâde Mevlana Muhyiddin Efendi'nin yardımlarını almıştır. Hasan b. Abdurrahman'ın verdiği bilgilere göre kendisi de Hoca Sâdeddin Efendi'nin himayesinde olan kişilerdendir.[566]

Mütercim eserin mahiyetiyle ilgili olarak tıp tarihinin meşhur Yunan hekimlerinin isimlerini zikrettikten sonra tıp terimleri konusunda Yunanca terimlerin Arapça karşılığını, Arapça karşılığı olmayanların Yunancasını verdiğini söyler. Asıl metnin içinde yer alan terkip ve müfredatların ayrıntılı bir açıklama ile verildiğini ve tercüme ederken ayrıca bir Arapça ve Farsça esere ihtiyacı olmadığını belirtir.[567] Eserin geneline bakıldığında gerçekten de tercümenin özellikle sade bir dille olmasına, Arapça ve Farsça terkip yapmamaya dikkat edildiği görülmektedir.

4.1.2.11. İlmi ve Ansiklopedik Eserler

4.1.2.11.1. *Tercüme-i Risâle fî Ulûmi'l-Belâga* (986/1577)

Şerîf Ahmed b. Yûsuf kendi eseri olan *Risâle fî Ulûmi'l-Belâga*'yi Selânik'te Sultan Murad Han medresesinde müderris iken III. Murad adına tercüme etmiştir.[568] Şerîf Ahmed b. Yûsuf eserini daha önce Arapça olarak III. Murad adına telif ettiği sonrasında ise bu telifi hem halkın anlaması hem de padişahın hayırlı duasını almak amacıyla Türkçeye tercüme ettiğini belirtir.[569] Eser bir mukaddime üç bab, bir hâtime

---

[565] Eserin metni üzerine herhangi bir çalışma yapılmamıştır. Bilinen nüshaları için bkz. Süleymaniye Ktp. Hasan Hüsnü Paşa, 1360; Selimiye Yazma Eser Ktp. Selimiye 4715; TSMK A. 1970 3 cilt.
[566] Selimiye Yazma Eser Ktp. Selimiye 4715, 3b.
[567] Selimiye Yazma Eser Ktp. Selimiye 4715, 2b-3a.
[568] Eser üzerine yapılan yüksek lisans tez çalışması için bkz. Hasan Küçük, **Şerîf Ahmed b. Yûsuf'un Risâle fî Ulûmi'l-Belâga Adlı Eserinin Tahkîki ve Osmanlıca Tercümesinin Latinize Edilmesi**, İstanbul Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2007.
[569] **A.e.,** s. 55-56.

ve bir de tetimmeden oluşmaktadır. Mukaddimede, beliğ kelam ve mühadara arasındaki farklar anlatılarak örnekler verilmiştir. Meânî ilmi ise bablar kısmında anlatılmış ve bablar da yine kendi içinde fasıllara ayrılmıştır. Birinci babda şart harfleri, atıf harfleri, fasl, vasl, kasr ikinci babda kelâm-ı ihbâriyyenin hâlleri ve kelâm-ı inşâiyyenin hâlleri üçüncü babda ise müsnedin ileyhin hâlleri, müsnedün ileyhden meydana gelen hâller, müsned-i fiiliyyenin müteallekâtından bahsedilmektedir. Hâtime kısmında beyan ilmi üç asldan oluşmaktadır: teşbîh ve unsurları, mecâz ve hâlleri ile kinaye. Tetimme kısmında ise bedî´in konuları tekâbül, mürââ´tün-nazîr, îhâm, muhtemelü'z-zıddeyn, kalb, tersî´ gibi sanatlar anlatılmıştır.[570]

Sadık Yazar, bu eserin "intihal koktuğunu" söyleyerek mütercimi belirsiz 1483 tarihli *Tercüme-i Alâ'iyye* isimli eserle neredeyse birebir aynı olduğu söylemektedir.[571]

4.1.2.11.2. *Tezkiretü'l-Acâ'ib ve Tercümetü'l-Garâ'ib* (*Tercüme-i Acâ'ibü'l-Mahlûkât*) (7 Zi'l-kâde 977/17 Eylül 1570)

Aydınlı Eyyüb b. Halîl tarafından Kazvînî'nin (ö. 682/1283) *ʿAcâʾibü'l-mahlûkât ve garâʾibü'l-mevcûdât* isimli eserinden tercüme olan *Tezkiretü'l-Acâ'ib ve Tercümetü'l-Garâ'ib* dört mukaddime ve iki makale olarak tertip edilmiştir. Eyyüb b. Halîl aynı zamanda makaleleri nazarlara, nazarları da fasıllara ayırmıştır. Nazarların bazılarında ayrıntılı olarak fasıllar var iken bazılarında ise yoktur.[572] *Tezkiretü'l-Acâ'ib*'in yazılış sebebinin hâtiften gelen bir ses olduğunu belirten mütercim "*bağrı puhte ve pejmürde*" iken Manisa'da Şehzade Murad'ın cömertliklerini duyduğunu ve böylelikle şehzadenin yanına giderek onun için bir eser yazmak istediğini yazar.[573] Kazvînî'nin eserini seçme sebebini ise Allah'ın yarattığı garip varlıklardan insanlara haber vermek olduğunu belirten mütercim hayırla yâd edilmeyi temenni ederek eserin asıl kısmına geçer.[574] Mütercim eserini Manisa'da emekli olduktan sonra

[570] **A.e.,** s. 56-57.
[571] Sadık Yazar, **Anadolu Sahası Klasik Türk Edebiyatında Tercüme ve Şerh Geleneği**, 989-992.
[572] Bilinen tek nüshası için bkz. **Tezkiretü'l-Acâ'ib ve Tercümetü'l-Garâ'ib**, Avusturya Milli Ktp. Wien 1440, 6b-9b.
Bu yazmayı benim için kütüphaneden temin eden Ercan Akyol'a teşekkür ederim.
Bu eser İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalında Prof. Dr. Mücahit Kaçar danışmanlığında Ayten Yıldırım tarafından doktora tezi olarak çalışılmaktadır.
[573] **Tezkiretü'l-Acâ'ib ve Tercümetü'l-Garâ'ib**, 3b.
[574] **Tezkiretü'l-Acâ'ib ve Tercümetü'l-Garâ'ib**, 5a.

yanına gittiği Şehzade Murad'ın lütfuna mazhar olmak için tercüme ettiğini söyler. Eyyüb b. Halîl yine III. Murad adına tercüme ettiği İbn Hişâm'ın siyerinin girişinde *Tezkiretü'l-Acâ'ib*'i daha önce vefat eden Hâce Efendi yediyle (vasıtasıyla) Şehzade Murad'a sunduğunu belirtir.[575] Mütercimin müteveffa Hâce Efendi diye kast ettiği kişi, Hoca Sâdeddin Efendi'den önce Şehzade Murad'ın hocası olan ve 981 yılı Muharrem ayında (Mayıs 1573) taundan vefat eden Birgili İbrahim Efendi'dir. Mütercim eserinde Şehzade için uzunca bir manzume kaleme almıştır:

Ey ki ʻâlem ziyneti bâg-i cemâlünden nişân
V'ey saʻâdet rütbeti mahz-ı vücûdundur hemân

Pertev-i hüsnün ziyâsı lemʻa-i nûr-ı kamer
Bûy-ı lütfundan eserdür gülistân u bûsitân

Ger semend-i devletün her kande bassa bir kadem
Huşk sahrâ lâle-zâr olur akar âb-ı revân

İşügünde hıdmete yerden göge minnet ider
Gice gündüz yüz sürerken mihr ü mâh-ı âsmân

Himmetün keffi sehâda dökdi bahr-ı aʻzamı
Ol sebebden gam çeküp ağlar gamâme her zamân

Şol kadar ihsânuna müstagrak oldı kâyinât
Cennete yol gösterür fark-ı felekde kehkeşân

Sen o sultân-ı keremsin niʻmetünden toyınur
Vahş u tayr u mâr u mûr u ʻâm u hâs u ins ü cân

Görmedi devründe hergiz cevr ü zulmü mûrçe
Zûr-ı pençenden ehad güç görmedi illâ kemân

Kasr-ı kayser kubbe-i kasrun katında bî-vücûd
Tâk-ı Kisrânün nişânı eşigünde bî-nişân

Gördiler nasr âyeti tîgun yüzinde berk urur
Heft kişver şiddet-i kahrundan isterler emân

Kim ola sabruna bahr-i bî-kerân vasfun ide
Hak budur va'llâhu aʿlem ʻakl-ıla olmaz beyân

Terk-i teksîr it dilâ bundan duʻâdur çün murâd
Eyledün bir katre ol deryâ-yı kulzümden ʻayân

Hak müsellem eylesün ahbâr-ı nâm-ı şevketün

[575] **Tercüme-i Sîret-i Resûlullâh**, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. TY. 2414, 3a.

Rezm-i Rüstem nice kim dillerde olur dâsitân

Hatt-ı ömrün levha-i kudretde zâyil olmasun
Devre-i kutb-ı ecelde âhir olınca cihân[576]

Değerlendirme

Sonuç olarak, III. Murad devri tercümelerinin birçoğu sultanın emri doğrultusunda saray içindeki ağaların aracılığıyla yapılmıştır. III. Murad adına yedi edebi, ilmi ve ansiklopedik, beş tarih, altı tasavvuf, iki coğrafya, altı siyasetnâme, yedi şer'i ilimler, iki tabakat, bir teknik, bir astroloji ve iki tıp konulu olmak üzere kırk bir eser tercüme edilmiştir. Bu kırk bir eserin yirmi biri Arapçadan yirmisi Farsçadan tercümedir. Yirmi bir yıllık saltanatı boyunca çok sayıda eserin Türkçeye tercüme edilmesine öncülük eden Sultan III. Murad, Manisa'da sancak beyi iken birçok müellif ve mütercimle irtibatta olmuştur. Manisa sarayında şehzadenin etrafında bulunan veya onun cömertliğini duyup yanına gelen edipler Şehzade Murad için tercümeler yapmıştır. Bekâyî, *Hikâye-i Şirvan Şâh ve Şemâ'il-i Bânû* isimli tercümesine Manisa'da iken başlamış ve III. Murad tahta çıktığında cülus hediyesi olarak ona sunmuştur. Manisa'da yazımına başlanan bir diğer eser ise Manisa'da Şehzade'nin cömertliğini duyup onun yanına gelen Aydınlı Eyyüb b. Halîl tarafından İbn Hişâm'ın *Siyer*'inin tercümesi olan *Tercüme-i Sîret-i Resûlullâh*'tır. Mütercim eserini III. Murad tahta çıktıktan sonra sunmuştur. Yine oldukça erken bir dönemde 977/1556'da Gelibolulu Mustafa Âlî, Tîfâşî'nin (ö. 651/1253) *Nüzhetü'l-Elbâb fîmâ lâ Yûced fî Kitâb* isimli bahname türündeki eserini *Râhatü'n-Nüfûs* adıyla tercüme ederek genç Şehzade Murad'a ithaf etmiştir.

Tercüme eserler arasında Vâlî'nin *Hüsn ü Dil* tercümesi üzerinde ayrıca durmak gerekir. Vâlî'nin bu manzum tercümesine devrin birçok ulema ve bürokratı takriz yazmıştır. XVI. yüzyılda bu hacimde (toplam 25 kişi) başka bir takriz yazımı yoktur. Yazılan takrizler Vâlî'nin tercümesinin benzer ifadeler kullanılarak sultanın övgüsüne layık olduğu ve orijinal manaları barındırdığı üzerinde özellikle durulmaktadır. Bu da takriz yazan kişilerin birbirinden haberdar olduğunu göstermektedir. Bir tür ulema dayanışması diyebileceğimiz bu yazın türü XVI. yüzyılın en önemli özellikleri arasında yer alır. Vâlî, tercümesini III. Murad dönemi

[576] **Tezkiretü'l-Acâ'ib ve Tercümetü'l-Garâ'ib**, 4a-4b.

saray içi hamilerinden Musahip Mehmed Ağa aracılığıyla sunmuştur. Bu da Mehmed Ağa'nın eser sunmada kişiler için aracı olduğunu göstermektedir.

Bu dönemde kaleme alınan tercüme eserlerin genel yapısına bakıldığında tasnif edilen konularda telif eserlere göre orantılı bir dağılış söz konusudur. Edebiyat konulu kitaplarda daha çok aşk hikâyeleri hâkim iken, tarih konulu olanlarda ise dünya ve şehirlerin tarihi tercüme edilmiştir. Edebi eserler içinde de Dervîş Ağa, Binâ'î'nin *Sehâ-nâme* isimli Farsça mesnevisini *Murâd-nâme* ismiyle doğrudan sultanın emriyle ve iç hazinedarbaşı Cüce Zeyrek Ağa'nın aracılığıyla tercüme etmiştir. Dervîş Ağa'nın durumu bu dönem müellif/mütercimlerin bazen hem hami hem de himaye edilen kişi olduğuna örnektir.

Tarih eserleri içerisinde Cenâbî Mustafa Efendi'nin kendi telifi *el-Aylemü'z-Zâhir el-Muhît* isimli Arapça dünya tarihinin muhtasarı olan *Nihâyetü'l-Merâm*'ın tercümesi *Dürr-i Meknûn ve Sırr-ı Masûn*'u farklı bir konumda yer almaktadır. Çünkü müellif III. Murad adına yazdığı Arapça bir eseri muhtasar hâle getirip sonrasında Türkçeye yine sultan adına tercüme etmiştir. İsmail Kemâleddin Efendi (Defterdar-zâde Kemâlî) ise Mîrhând'ın *Ravzatü's-Safâ* adlı Farsça eserinin tercümesi *Tercümânü'd-Düstûr fî Havâdisi'l-Ezmânî ve'd-Dühûr* tarih konulu önemli tercümelerdendir. Cenâbî'nin kendi eserini tercüme etmesine benzer bir durum Mustafa el-Urlavî'nin tercümesinde de söz konusudur. Urlavî, cihat konulu âyetleri derleyip meşhur müfessirlerden de deliller getirerek Arapça kaleme aldığı eserini yine kendisi sultan adına tercüme ve tefsir etmiştir.

Tasavvufi tercümeler aynı konulu telif eserlere nispetle daha azdır. Tasavvufi tercümelerde sultanın emri doğrultusunda Hoca Sâdeddin Efendi tarafından tercüme edilen bir tasavvuf klasiği olan *Tercüme-i Kuşeyrî Risâlesi* ve III. Murad adına divan tertip edip birçok eser kaleme alan Emîrî, İmâd-i Fakîh'in sohbet ve âdâb konulu Farsça manzum eseri *Sohbet-nâme*'yi sultan adına tercüme etmiştir.

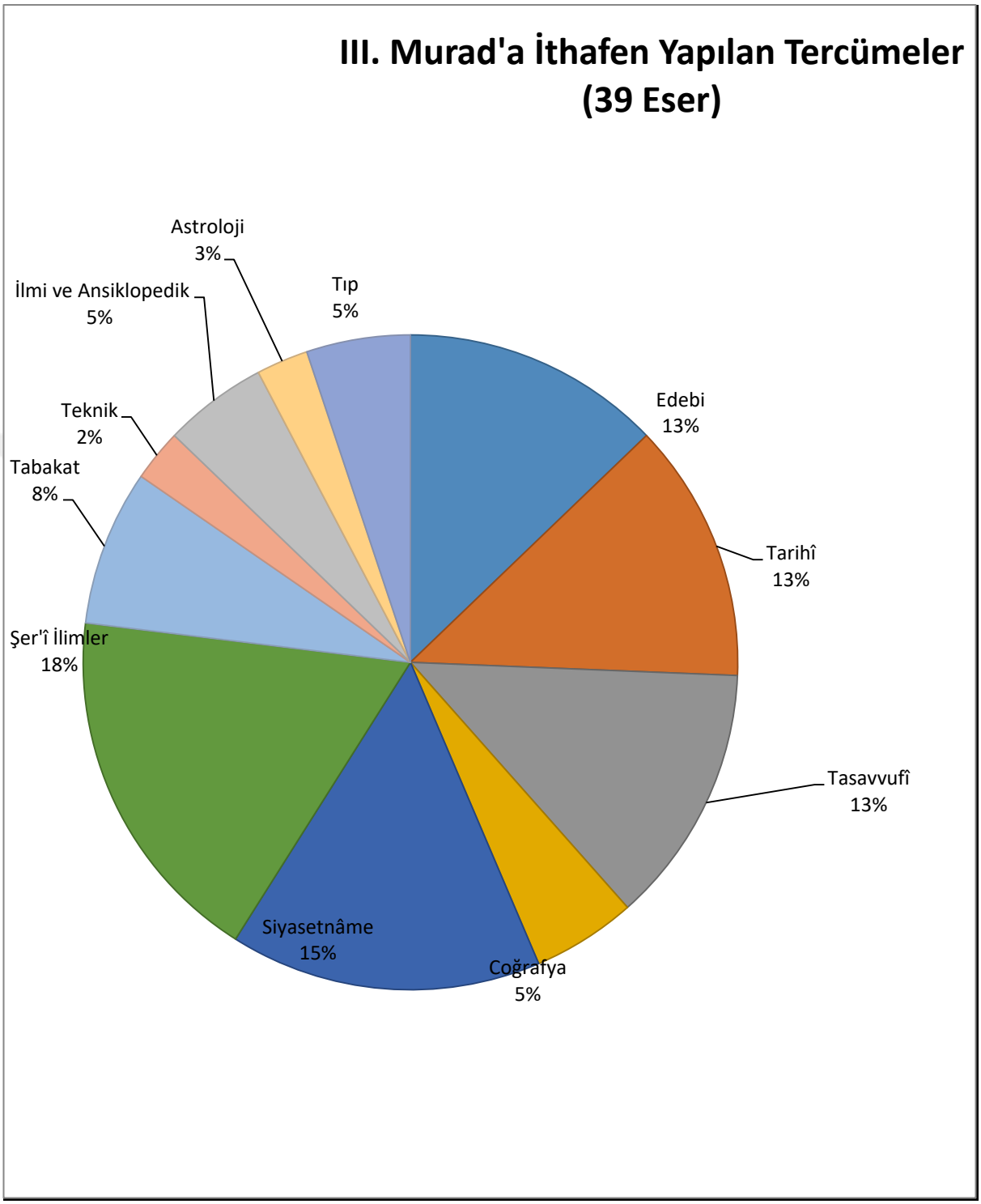
Bu dönemde tabakat türünde belki de XVI. yüzyılın en meşhur kitaplarından ikisi tercüme edilmiştir. Mecdî'nin *Şakâ'ik*'ın tercüme ve kısmen zeyli olan *Hadâ'ikü'ş-Şakâ'ik*'ı ve Mesnevîhan Derviş Mahmud Dede'nin *Tercüme-i Sevâkıb-ı Menâkıb*'ı III. Murad adına tercüme edilmiş biyografik kaynaklardır. *Tercüme-i Sevâkıb-ı Menâkıb* III. Murad devri saray içi hamilerinden iç hazinedarbaşı Cüce Zeyrek Ağa'nın himâyesinde hazırlanmıştır. Koca Sinan Paşa'nın hocası Ma'rûf Efendi'nin

Halvetî büyüklerinin hayatlarını anlattığı *Terceme-i Reşehâtu 'Ayni'l-Hayât*'ı dönemin öne çıkan eserleridir. Diğer taraftan bu dönemde telif eserlerde olduğu gibi tercümelerde de teknik ve ilm-i firâset konulu eserler tercüme edilmiştir. el-Cezerî'nin *el-Câmi' beyne'l-İlm* isimli mekanik araçlara dair eserinin mütercimi bilinmeyen *Tercüme-i Kitâb fî Ma'rifeti'l-Hiyeli'l-Hendesiyye-i Cezerî* isimli tercümesi bu dönemin en dikkat çekici eserlerindendir.

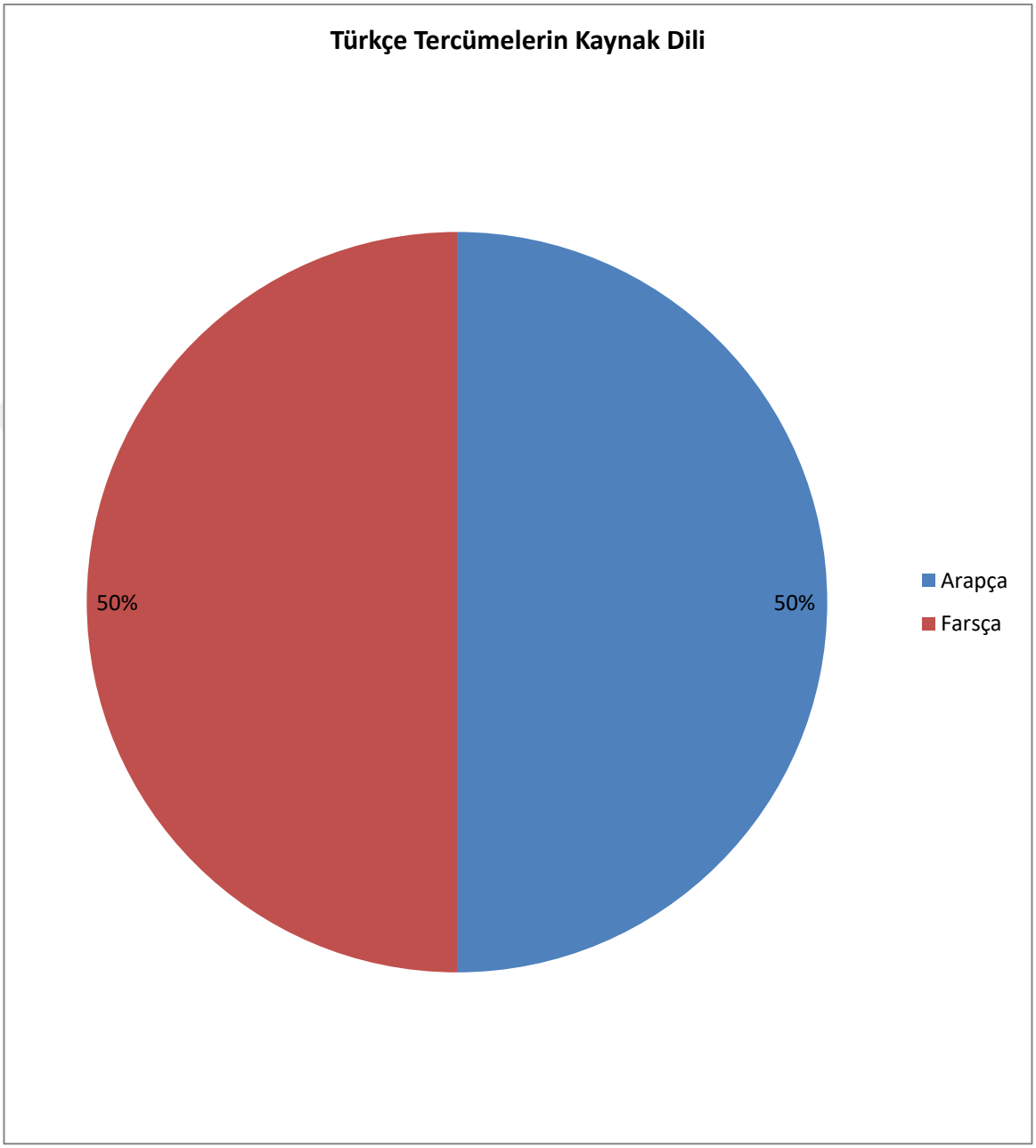
Telif eserlerde olduğu gibi tercüme eserlerin de bazıları III. Murad ve ailesinin kitaplığı için yazılmıştır. *Tercüme-i Kuşeyrî Risâlesi, Cevâhirü'l-Garâ'ib fî Tercemeti Dürri'l-'Acâ'ib, Metâli'ü's-Sa'âde ve Yenâbi'ü's-Siyâde* kitaplık için tercüme edilen eserlerdir. Ayrıca *Cevâhirü'l-Garâ'ib* ve *Metâli'ü's-Sa'âde* tercüme edildikten iki yıl sonra sultanın emri doğrultusunda saray nakkaşhanesinde Nakkaş Osman tarafından tasvirlenmiş ve bu nüsha sultana sunulduktan sonra her iki mütercim için iki yüzer filori ve birer de kaftan verilmiştir.

Coğrafya konulu tercümelerde teliflerde olduğu gibi farklı coğrafyalara olan ilginin yansımalarını görmek mümkündür. Milas Kadısı Abdurrahman Efendi tarafından tercüme edilen *Acâib-i Uzmâ (Terceme-i Kânûnü'd-Dünyâ)* ve mütercimi bilinmeyen *Tercüme-i Kânûn-nâme-i Hıtâ' vü Hoten ü Çîn ü Mâçîn* isimli eser bu dönemde III. Murad'ın ilgisinin imparatorluk dışında farklı coğrafyalara yöneldiğini gösteren eserlerdir. Bu dönemde bazı mütercimler tercüme edecekleri kitaplar için saraydan yardım istemişlerdir. Hasan b. Abdurrahman *Mâ Lâ Yesa' et-Tabîb Cehluhû* isimli eseri tercüme etmek için saraydan yardım istediğinde Hoca Sâdeddin Efendi, hekim başı Sinân Efendi ve yine hekimlerden Bakkâl-zâde Mevlana Muhyiddin Efendi'nin yardımlarını almıştır.

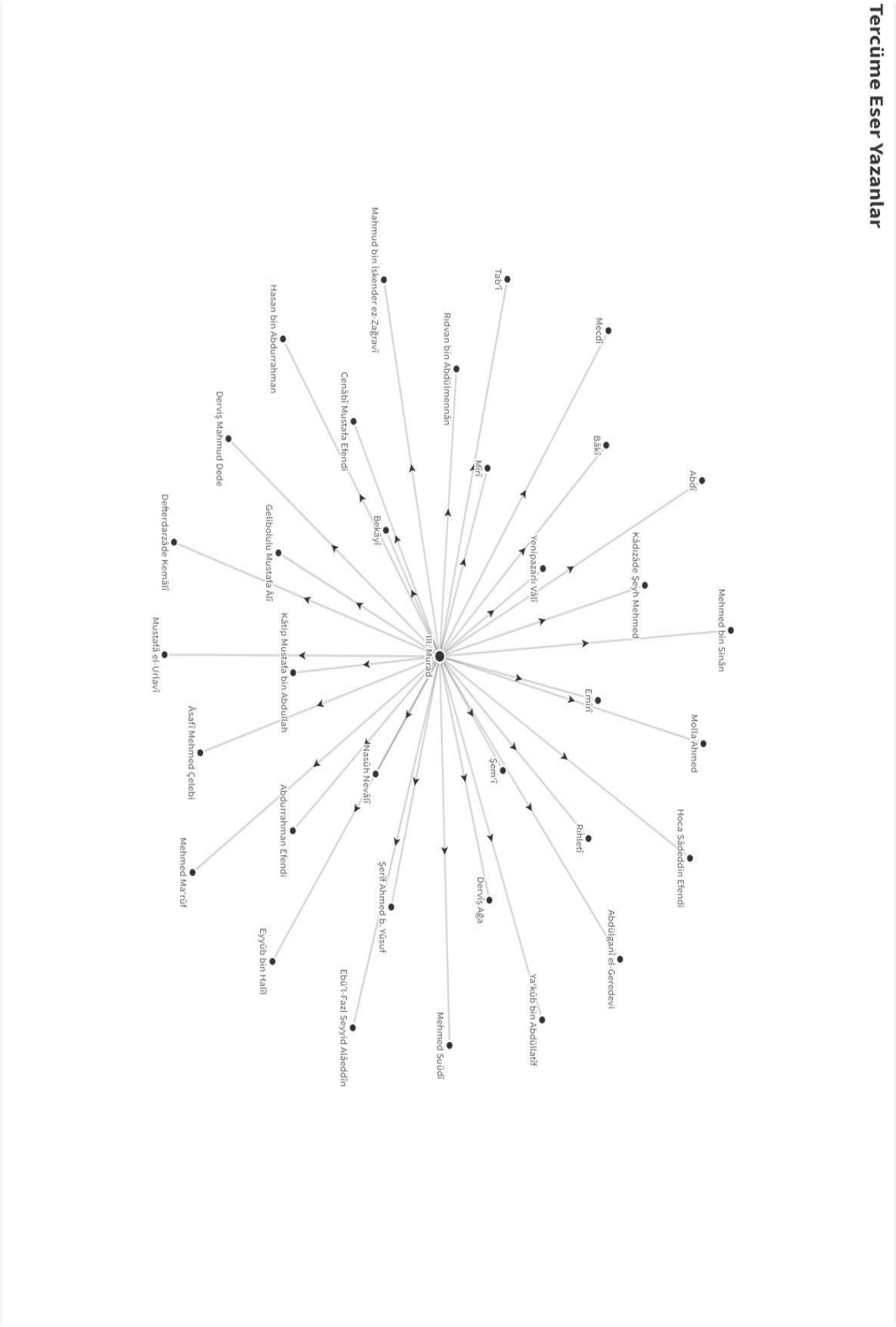
Grafik-3

III. Murad'a İthafen Yapılan Tercümeler
(39 Eser)
Astroloji
3%
İlmi ve Ansiklopedik
5%
Tıp
5%
Edebi
13%
Teknik
2%
Tabakat
8%
Tarihî
13%
Şer'î İlimler
18%
Tasavvufî
13%
Siyasetnâme
15%
Coğrafya
5%

Grafik-4

Çizelge-8 III. Murad'a ithafen eser tercüme edenler

4.1.3. Şerhler

III. Murad döneminde yapılan şerhlerin birçoğu sultanın hükümdarlığı ile ilgili olarak kaleme alınmıştır.[577] Nev'i'nin *Füsûs* şerhinde sultanın doğrudan emri var iken bazı şerhler de sultan ile irtibat kurmak için yazılmıştır. Uşşâkî Memi Cân-ı Saruhânî'nin ve müridi Ahmed Sâfî'nin III. Murad için onun saltanatının meşru ve dini bir zemine oturtmak için kaleme aldıkları şerhleri diğer metinlerden ayırmak gerekir. Telif eserler bölümünde bahsedildiği üzere özellikle Memi Cân eserlerini III. Murad'a doğrudan bağlantılı olarak yazmıştır. Onun bir diğer müridi Bursalı Suhbî de daha önce bahsedildiği gibi sultanın şiirlerine tasavvuf ağırlıklı şerhler yazmıştır.

Bu dönem yazılan şerhlerde Türkçe açısından bazı ilkler söz konusudur. *Füsûs* ve sonrasında *Mesnevî* ilk kez bu devirde Türkçe şerh edilmiştir. Bu iki klasik eserin şerh edilmesinde sultanın hem edebi hem de tasavvufi etkisi söz konusu olmuştur. Şem'î tarafından şerh edilen *Pend-i Attâr* yine bu dönemin klasik eserlerindendir. Hem *Füsûs* hem *Pend-i Attâr* şerhinde şârihler ile padişah arasındaki irtibatı sağlayan kişi iç hazinedarbaşı Cüce Zeyrek Ağa'dır. Ağa'nın tasavvufi eserlere hami olarak aracılık etmesi onun bir tarikata (Halvetî olabilir) bağlı olabileceğini göstermektedir.

4.1.3.1. *Kenz-i İhlâs Şerhi*

Uşşâkî tarikatına mensup ve Memi Cân-ı Saruhânî'nin müritlerinden olan Ahmed Sâfî tarafından kaleme alınan İhlâs sûresi şerhidir.[578] Mensur olarak kaleme alınan şerhte başta münacat, naat ve sultana övgü kısımları olmak üzere konuyla bağlantılı birçok yerde şârihin kendi şiirlerinden de örnekler vardır. Özellikle sûrenin tefsirinde anlamsal olarak kendi gazellerini kullanmaya dikkat etmiştir. Şârih eserinde özellikle sultan için kullandığı *zıllu'llâh* kavramı üzerinde durur. Bu ifadeden hareketle *Kenz-i İhlâs Şerhi*'nin III. Murad'ın hükümdarlığını dini olarak temellendirmesinde başat rol oynayan eserlerden biri olduğu söylenebilir. *Kenz-i İhlâs Şerhi*'nde Ahmed Sâfî III. Murad'ı övgü, dua ve nasihat niteliğinde yazmış olduğu manzumelerde anar:

Hâdim-i Haremeyn ü dehrin seyyidi
Vechi vardur her ki 'zıll-i Hak' dedi

[577] Şerh metinlerinin sayısı az olduğu için konu tasnifine gidilmemiş, metinler alfabetik dizilmiştir.
[578] Eser üzerine yapılan yüksek tez çalışması için bkz. M. Nedim Tan, **Sâfî'nin Kenz-i İhlâs'ının Tahkik ve Tahlilî**, İstanbul Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006.

Aslı tayyib nesli tâhirdür anun
Şöhreti gün gibi zâhirdür anun
…
Mâhî-i küfr ol-durur hâmî-yi dîn
Hem-rehdür her dil-i ehl-i yakîn

Hazret-i Sultân Murâd ibn-i Selîm
Râh-ı şer‘ üzre sırât-ı müstakîm[579]

Ahmed Sâfî şerhinin mensur kısımlarında da III. Murad'ı metheder. Bu kısımlarda özellikle sultanın adaletine değinen şârih onu "*Bir pâdişâh-ı âdil ve dâd-hâh-ı deryâ-dil bir iklîme pâdişâh ve râî-i reâyâ-yı hayl u sipâh, adl ü dâd ve ta‘mîr-i bilâd ve kulûb-ı ahâlî-i vilâyeti küşâd etmeye azîmet ü emânet ü diyânet ve hüsn-i istikamet ve sehâmetli merdân-ı kâmilü'l-ayâr ve sayrefiyân-ı âmil-i bâzâr-ı i‘tibâr olan dürüst-mi‘yârları mekadîr-i nâs ve tecessüs-i avâmm u havâs için ihtisâs ede. Zâlimin zulmüne mâni' ve mazlûma feryâd-res ve dâfi‘ olmak tarîkine gide*" şeklinde tavsif eder.[580]

4.1.3.2. *Keşfü'l-Hicâb min Vechi'l-Kitâb* (1002/1593)

Keşfü'l-Hicâb min Vechi'l-Kitâb, Fusûsü'l-Hikem'in[581] Nev‘î Efendi tarafından III. Murad'ın emri ve iç hazinedarbaşı Cüce Zeyrek Ağa'nın aracılığıyla yaptığı şerhtir.[582] Hz. Âdem'den Hz. Peygamber'e kadar yirmi yedi peygamber için yirmi yedi fassını sade bir dille yer yer manzumelerle şerh eden Nev‘î, sultanın emri doğrultusunda şeyhi Şeyh Şâbân'dan yardım almıştır.[583]

Fusûs'un şerhini Nev‘î'den bizzat sultanın kendisi istemiş ayrıca ortaya çıkan kitabın ismini de sultan vermiştir. Bu durum şerhin hem başlangıçta hem de bitiminde III. Murad tarafından kabul gördüğünü göstermektedir. Sultan tarafından bu işin kendisine emredildiğini ayrıntılı biçimde anlatan Nev‘î, III. Murad'a olan

[579] **A.e.,** s. 136.
[580] **A.e.,** s. 136.
[581] Mahmud Erol Kılıç, "Fusûsü'l-Hikem", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, https://islamansiklopedisi.org.tr/fususul-hikem (24.11.2021).
[582] Süleymaniye Ktp. Fazıl Ahmed Paşa, 715, 4b. Kâtib Çelebi, **Keşfü'z-Zunûn an Esâmi'l-Kütüb ve'l-Fünûn**, C. 3. s. 1009; Eserin metni üzerine yapılan çalışmalar için bkz. Serap Telek**, Malkaralı Nev'i Yahya'nın "Keşfü'l-Hicab an Vechi'l-Kitab" Adlı Eserinin Metin ve İncelenmesi 1a-219b Yaprakları Arası**, İstanbul Marmara Üniversitesi Tasavvuf Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2010; Fatma Nur Yürük, **Malkaralı Nev'î Yahyâ'nın "Keşfü'l-Hicâb min Vechi'l-Kitâb" Adlı Fusûsu'l-Hikem Şerhinin Tahkik ve Değerlendirilmesi**, İstanbul Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009; Mustafa Kara, "Sultan Üçüncü Murad'a Sunulan Bir Fusûsu'l-Hikem Şerhi: *Keşfu'l-Hicâb min Vechi'l-Kitâb*", **Sultan III. Murad Dönemi ve Bursa**, s. 251-261.
[583] Fatma Nur Yürük, **A.e.,** s. 372.

minnettarlığını "*makhûr-ı saltanatı ve memnûn-ı ni'meti ve mebrûr-i fezâil-i kerâmeti*" sözleriyle belirtir.[584] Nev'î şerhini yazarken kendinden önceki şârihlerden olan Cendî (ö. 691/1292), Dâvûd-i Kayserî (ö. 751/1350) ve Molla Câmî'nin (ö. 898/1492) şerhlerinden faydalandığını söylemektedir.[585]

Nev'î, şerhinin satır aralarında ilginç bilgiler de vermektedir. Bunlardan biri Şeyh Sadreddin Konevî ve III. Murad ile Muharrem 997/Kasım 1588'de rüyada görüştüğünü ve kendisine arak sunulduğunu söylemesidir. Bu arak sayesinde *Fusûs*'un derin anlamlarına ulaştığını da metnine ekler.[586] Yine şerhin bir başka noktasında Hz. Peygamber'in elinde bulunan kitabı Nev'î'ye uzatıp "*Bu kitâb Fusûsu'l-Hikem'dir, elimden al ve bunu nâsa ihrâç ve îsâl kıl ki, sebeb-i intifâ'-i ilim ve bâis-i irtifâ'-ı cehl ola!*" diye emrettiğini söyler.[587] Bir diğer anlatı III. Murad'ın tasavvufa dair kaleme aldığı mesnevisi olan Fütûhât-ı Ramazân'ı yakınında bulunan Nev'î'nin ifadesiyle *mukarribân-ı Hazretden* birisi ile şârihe gönderdiği ile ilgili nottur. Bu notun devamında tercüme için sultan tarafından görevlendirilen Kâtib Muhammed'den de bahseden Nev'î, kâtibin vakıada İbnü'l-Arabî ile görüştüğünü kendisine elinde yazmış olduğu kitabın ne olduğunu sorduğunu söyler. Kâtib de "Bu yazılan kitâb, Sultân Murâd'ın, Monlâ Nev'î'ye emr ettigi tercüme-i *Fusûs*'dur." diye cevap vermiş bunun karşılığında Şeyh ise "Allah kuvvet vere, Allah kuvvet vere" diye cevaplamıştır.[588] Tüm bu anlatıların şârih için hem motivasyon hem de şerh için bir zemin oluşturmak için metne eklendiği söylenebilir.

Şârih eserinde III. Murad'ı "*Kişver-güşâ-yı hakâyık u meânî, câmî-i suver u âyât-ı mesânî, râfi'-i râyât-ı suver u mebânî, Pâdişâh bi'l-isti'dâd, vâris-i adl ü re'fet ü dâd*"[589] diye över. Nev'î'nin *Fusûs*'u şerh ederken III. Murad'ın şiirlerinden örnekler vermesi dikkat çekici bir noktadır. III. Murad şiirlerine yazılan şerhler de özellikle Derviş Mehmed'in[590] şerhin de şiirlerin anlaşılması için *Fusûs*'tan alıntılar yapıldığından bahsedilmişti. Burada ise *Fusûs*'u anlamak için sultanın şiirlerinden

[584] Serap Telek, **A.e.,** s. 120.
[585] **A.e.,** s. 120.
[586] **A.e.,** s. 182-183.
[587] **A.e.,** s. 123.
[588] Fatma Nur Yürük, **A.e.,** s. 373.
[589] Serap Telek**, A.e.,** s. 119-120.
[590] Uğur Öztürk-Osman Sacid Arı, "Şiire Anlam Katmak: Sultan III. Murad'ın Şiirlerine Yapılan Şerhler ve Derviş Mehmed'in Tasavvufî Şerhi", s. 861-930.

alıntılar yapılmaktadır.[591] Bu durum *Fusûs* ile şiirler arasında anlamsal bir bağ kurmanın yanı sıra sultanın şerhe her anlamda müdahil olduğunu da göstermektedir.

4.1.3.3. *Nezîlü't-Tenzîl/Tenzîlü't-Tenzîl/Tefsîrü'l-Münşî* (1 Ramazan 981/25 Aralık 1573- Rebiülevvel 999/Ocak 1591)

el-Münşî (ö. 1001/1592), diye de anılan Muhyiddin Mehmed tarafından yapılan Kur'ân-ı Kerîm tefsiri *Tenzîlü't-Tenzîl* adıyla III. Murad'a takdim edilmiştir.[592] Eserine Akhisarda 981/1573'te başlayan el-Münşî, 999/1591'de bitirmiştir. Sultan da buna karşılık Münşî'yi Şeyhü'l-Harem olarak görevlendirmiştir.[593] el-Münşî tefsirinde İbn Kuteybe, Taberî, Zemahşerî, Kurtubî, Beydâvî ve Ebu Hayyân tefsirlerinden faydalanmıştır.[594] el-Münşî, tefsirini ithaf ettiği Sultan III. Murad'ı "*mâlikü'l-rikâbi'l-ümem, hâkânü'l-hâfakeyn, sultânü'l-maşrıkeyn, vârisü'l-hilâfeti'l-'izâm*" diye metheder.[595]

4.1.3.4. *Şemâ'ilü'l-Ahmediyye*

III. Murad adına yapılan Hz. Peygamber'in hilyesinin şerhi olan eserin şârihi belli değildir. Şârih şerhin sultan tarafından kendisine emredildiği ve böylece hilyeyi şerh ettiğini söylemektedir.[596] Şârih devam eden satırlarda kendinden önceki ulamanın Hz. Peygamber'in hilyesini ve şemailini bilmenin faziletli olduğunu söylediklerini aktarır. Mensur metinde özellikle Hz. Peygamber'in hilyesini anlatırken Arapça, Farsça şiirlerden alıntılar mevcuttur. Eserin istinsah tarihi Cemaziyelûla 1033/Şubat 1624'tür. Bu durumda eserin IV. Murad için yazılma ihtimali de vardır. Fakat şemail metniyle birlikte ciltlenen eserlerin yazılış tarihleri 1610'dan öncedir. Bu da şemailin III. Murad'ın adına şerh edildiğini göstermektedir.

---

[591] Serap Telek**, A.e.,** s. 273, 324.
[592] Süleymaniye Ktp. Ayasoyfa 282; Süleymaniye Ktp. Mihrişah Sultan, 19; Hikmet Akdemir, **Osmanlı Müelliflerinden Akhisarlı Muhammed ibn Bedrüddin el-Münşî ve Tefsirdeki Metodu**, Şanlıurfa, Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2001.
[593] Kâtib Çelebi, **Keşfü'z-Zunûn an Esâmi'l-KÜtüb ve'l-Fünûn**, C. 1, s. 401.
[594] Hikmet Akdemir, **Osmanlı Müelliflerinden Akhisarlı Muhammed ibn Bedrüddin el-Münşî ve Tefsirdeki Metodu**, s. 29-36.
[595] Süleymaniye Ktp. Mihrişah Sultan 19, 2a.
[596] Eser üzerine herhangi bir çalışma yapılmamıştır. Bilinen tek nüshası içi bkz. Süleymaniye Ktp. Serez 3938, 4b.

4.1.3.5. *Şerh-i Cevâb-ı İbn Sînâ be-Suʾâl-i Ebû Sa‘îd*

III. Murad adına birçok eser telif eden Nev‘î’nin sultana ithafen yazdığı ikinci şerh İbn Sînâ (ö. 1037) ile Ebû Sa'îd-i Ebü'l-Hayr (ö. 1049) arasında geçen yazışma ile ilgili bilinen tek Türkçe şerhtir.[597] Nev‘î’nin eseri iki mukaddime ve bir neticeden oluşmaktadır. Kaynak metni "*bir ârifün kelâmıdur ki bir âbidün yüz yıllık ‘ibâdet ile ref‘ olacak hicâbın ref‘ eylemiş"*[598] şeklinde öven, kendi şerhinden de "*gülistân-ı ma‘rifetden bir güldeste*"[599] diye bahseden Nev‘î, metnin sultanın anlayabileceği bir mahiyette olduğunu, bunun için eseri kendisinin de muhtasar olarak şerh ettiğini söyler. Şârih tasavvufi mahiyette şerh ettiği metninde III. Murad'ı "*Ârif-i billah olan, şühûd ve yakînde tahkike ermiş bir sâlik olan*"[600] diye över. Mensur olarak şerh edilen metinde *Mesnevî'den, Fütûhât-ı Mekkiyye'*den Senâî, Hallac, Kemal Hocendîve şârihin kendi manzumlerinden alıntılar vardır.

4.1.3.6. *Şerhu'l-Eşbâh ve'n-Nezâ'ir* (1000/1592)

Zeyrek-zâde Emrullâh Mehmed Efendi'nin Zeynüddin İbn Nüceym'in (ö. 970/1563) İslam hukukundaki genel kaidelere dair ortak ve farklı hükümleri bir ara getirerek telif ettiği Arapça *el-Eşbâh ve'n-Nezâ'ir*'i yine Arapça olarak yazmış olduğu talikâtını (notlar) III. Murad'a ithaf etmiştir.[601] Zeyrek-zâde eserin birinci bölümünün tamamını ikinci bölümün ise yarısını şerh etmiştir. Eserde sadece *el-Eşbâh ve'n-Nezâ'ir*'e dair bilgiler bulunmamaktadır. Zeyrek-zâde bu talîkâtında aynı zamanda kendisi ve yaşadığı devirle ilgili bilgileri de paylaşmaktadır.

Zeyrek-zâde, şerhinde III. Murad'ı uzunca metheder. III. Murad, " Hz. Peygamber'in hareminin hamisi, Haremeyn-i şerîfeyn'in şerefli hizmetçisi, Allah

[597] Süleymaniye Ktp. Pertev Paşa (Selimiye), 615; Eser üzerine yapılan yüksek lisans tez çalışması için bkz. Muhammed Tarık Ablak, **Nev‘î'nin Şerh-i Cevâb-ı İbn Sînâ be-Suʾâl-i Ebû Sa‘îd İsimli Eseri: İnceleme – Metin**, İstanbul Boğaziçi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2020.
[598] Muhammed Tarık Ablak, **A.e.,** s. 69.
[599] **A.e.,** s. 80.
[600] **A.e.,** s. 70.
[601] Süleymaniye Ktp. Nafiz Paşa, 255; Mehmet Kalaycı-Muzaffer Tan, "Bir 16. Yüzyıl Osmanlı Âliminin Peşinde: Zeyrekzâde Emrullâh Mehmed Efendi ve Otobiyografik Anlatıları", s. 21; Necmettin Azak, "Kavâʿid-i Fıkhıyyede Bir Literatür İncelemesi: İbn Nüceym'in el-Eşbâh ve'n-Nezâir'i ve Üzerine Yapılan Çalışmalar", **Tahkik İslami İlimler Araştırma ve Neşir Dergisi** 3/2 (Aralık/December 2020), s. 554-555.

yolunda cihat eden, 12. Osmanlı sultanı, müminlerin emiri, mücahitlerin sultanı, mülhidliği ve küfrü ortadan kaldıran, fethin babası, kara ve denizlerin sultanı"dır.[602]

4.1.3.7. *Şerh-i Gazel-i Hâfız-ı Şîrâzî* (Rebîülevvel 968 /Kasım-Aralık 1560'tan sonra)

Azmî Pîr Mehmed, 988/ 1580-990/1582 yılları Şehzade Mehmed'in hocalığını yapmıştır. Azmî, Rüstem Paşa Medresinden mazûl iken III. Murad'a ithafen Hâfız-ı Şîrâzî'nin "*garîb*" redifli gazelini Farsça şerh etmiştir.[603] Azmî şerhinde bazı kelimelerin anlamına işaret edildikten sonra açıklamalara geçmiştir. Metinde ayrıca Sa'dî-i Şîrâzî ve başka şairlerden de alıntılar vardır. Şârihin özellikle bu gazeli seçmesinin sebebi mazûliyetini sultana iletmek içindir.

Dönem kaynaklarında Azmî'nin Rusçuk'taki Rüstem Paşa Medresesindeki görevinden sonra Rebîülevvel 968/Kasım-Aralık 1560'da İvaz Efendi yerine İstanbul'daki Rüstem Paşa Medresesine nakledildiği ve aynı yıl içinde yerine Sokollu'nun hocası Bosnalı Mahmud'ın tayin edildiği yazılıdır. Bu arada Azmî, Efdaliyye Medresesinde görevlendirilmiş ve bu medreseden azledilmiştir.[604] Fakat yazmada Azmî'nin Rüstem Paşa Medresesinde (İstanbul'daki medrese) mazûl olduğu yazılıdır.[605] Azmî şerhinde sultanı "*sâhib-kırân-ı kevn ü mekân, semanın ve yeryüzünün kahramanı, insanların mülküllerini çözen, Osmanoğlularının iftiharı, Allah*'ın *yeryüzündeki gölgesi*" diye övdükten sonra "lisânü'l-gayb" ve "tercümânü'l-esrâr" lakablı Hâfız'ın şerh ettiği gazelini sultana hediye ettiğini söyler.[606] Azmî şerhinin sonuna sultan için mazûliyetten sonraki durumunu anlatan iki Türkçe gazel de eklemiştir.[607]

---

[602] Süleymaniye Ktp. Nafiz Paşa, 255, 1b-2b; Süleymaniye Ktp. Mehmed Nuri Efendi (Fetva Emini), 182/1, 2b.
[603] Şerh metni üzerine herhangi bir çalışma yapılmamıştır. Bilinen tek nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Hacı Selim Ağa (Hüdai Efendi), 1847, 57b-59b; Osman Sacid Arı, **Mehmed Vehbi Konevi'nin Hafız Divanı Şerhi'nde tasavvufi unsurlar**, İstanbul İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı, Doktora Tezi, 2016, s. 89.
[604] Nev'îzâde Atâyî, **Hadâ'iku'l-Hakâ'ik fî Tekmileti'ş-Şakâ'ik**, C.1, s. 812-814.
[605] Süleymaniye Ktp. Hacı Selim Ağa (Hüdai Efendi), 1847, 59b.
[606] Süleymaniye Ktp. Hacı Selim Ağa (Hüdai Efendi), 1847, 57b.
[607] Süleymaniye Ktp. Hacı Selim Ağa (Hüdai Efendi), 1847, 59b.

4.1.3.8. *Şerh-i Lâmiyye-i Kelâmiyye* (*Şerhü'l-Emâlî*)

Ali el-Ûşî'nin (ö. 575/1179 [?]) Mâtürîdiyye akaidine dair 68 beyitlik manzum risalesinin Muhammed b. Malkoça tarafından yapılan Türkçe şerhidir.[608] Tarihi bilinmeyen şerh metni mensur olarak kaleme alınmıştır. Hamdele, salvele, sultan övgüsünün olduğu yerlerde ve aralarda manzum kısımlar da bulunmaktadır. Eserin Kemal Edip Kürkçüoğlu nüshasının derkenarlarında el-Ûşî'nin manzum metninin yine nazmen tercümesi vardır. Muhammed b. Malkoça'den önce aynı eseri Hoca Sâdeddin Efendi de III. Murad adına tercüme etmiştir[609]:

Yâ İlâhî bi-hakk-ı nûn u kalem
Yâ İlâhî bi-hakk-ı fahrü'l-ümem

Şâl-ı 'âlem-penâha eyle nazar
Kalbi âyînesine virme keder

Dâ'imâ lutfun-ile şâd eyle
İki 'âlemde ber-murâd eyle

Sadr-ı 'âlemde pâyidâr olsun
Taht-i 'izzetde ber-karar olsun[610]

4.1.3.9. *Şerh-i Mesnevî* (6 cilt/Ramazan 996/ Ağustos 1588-10 Safer 1004/15 Ekim 1595)

XVI. yüzyılın en velud şârihlerinden olan Şem'î tarafından yapılan *Şerh-i Mesnevî*, Mevlânâ'nın eserinin Türkçe ilk tam şerhidir. [611] Şem'î, *Mesnevî*'yi mısra mısra tercüme ve şerh yapmıştır. Bazı kısımlarda sadece mısraların anlamları varken bazılarında ayrıntılı olarak şerh edilmiştir. *Şerh-i Mesnevî*'nin yapısına bakıldığında şârihin diğer şerhleri ile şekil ve metinleri anlamlandırma konusunda benzerlikler çok fazladır.

---

[608] Süleymaniye Ktp. Kasidecizade Süleyman Sırrı Efendi, 724/01, 80a-90b; Süleymaniye Ktp. Kemal Edip Kürkçüoğlu 43, 1b-24a.
[609] Kemal Edib Kürkçüoğlu, "Lâmiyye-i Kelâmiyye", **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi** 3 (1-2), 1954, s. 1-21.
[610] **Lâmiyye-i Kelâmiyye**, Süleymaniye Ktp. Kemal Edip Kürkçüoğlu 43, 1b-2a.
[611] Abdülkadir Dağlar, **Şem'î Şem'ullâh Şerh-i Mesnevî (I. Cilt) (İnceleme-Tenkitli Metin-Sözlük)**, Kayseri, Erciyes Üniversitesi, Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Doktora Tezi, 2009; Turgut Koçoğlu, **Şem'î Şem'ullâh Şerh-i Mesnevî (II. Cilt) (İnceleme-Tenkitli Metin-Sözlük)**, Kayseri, Erciyes Üniversitesi, Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Doktora Tezi, 2009; Oğuzhan Şahin, **Şem'î Şem'ullâh Şerh-i Mesnevî (III.-IV. Ciltler) (İnceleme-Tenkitli Metin-Sözlük)**, Kayseri, Erciyes Üniversitesi, Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Doktora Tezi, 2012; Sait Yılter, **Şem'î Şem'ullâh Şerh-i Mesnevî (VI. Cilt) (İnceleme-Tenkitli Metin-Sözlük)**, Kayseri, Erciyes Üniversitesi, Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Doktora Tezi, 2016.

Şerhin ilk cildi, Ramazan 996/ Ağustos 1588'de bitmiş ve sultana sunulmuştur. İkinci cilt 20 Receb 997/4 Haziran 1589'da, üçüncü cilt 2 Şaban 998/ 6 Haziran 1590'da, dördüncü cilt 15 Cemâziyelâhir 999/10 Nisan 1591'de, beşinci cilt Cemâziyelevvel 1001/Şubat 1593'te ve altıncı cilt 10 Safer 1004/15 Ekim 1595'te bitmiştir. İlk beş cilt toplu hâlde III. Murad'a sunulurken, altıncı cilt III. Mehmed'e sunulmuştur. Şem'î şerhin sultanın emri doğrultusunda yapıldığını ve silahdar Hasan Ağa'nın da kendisine yardım ettiğini söyler. Sultanın emri doğrultusunda yapıldığı ifadesi altı ciltte de tekrarlanır. Şârihin bu görevi almasında muhtemelen saraya olan yakınlığı etkili olmuştur. Şem'î şerhinin birinci cildinin birçok yerinde *üstâd* olarak kabul ettiği Sürûrî'ye atıfta bulunur.[612]

Şem'î şerhinin birinci cildinde III. Murad'ı "*hâmî-i sügûr-ı İslâm, mâhî-i âsâr-ı zulm-i enâm, mücrî-i ahkâm-i şer'-i Nebevî, müşeyyid-i erkân-i dîn-i Mustafevî, zâhirde mâlik-i rikâb-ı cemî'ü'l-ümem… bâtında şehenşâh-ı serîr-i tarîkât belki hakîkatda âftâb-ı berîn-i sipihr-i hakîkât*" diye övdükten sonra dua mahiyetinde şu mealdeki Farsça beyitleri eklemiştir.*"Allah onun saltanatını ve hilâfetini kıyamete kadar ebedî kılsın.", "Dünyanın, kara ve denizin şahıdır; zaman ve zemin onun emrine boyun eğmiştir.", "Allah onun ömrünü, devletini, şânını ve mutluluğunu kıyamet gününe kadar sürdürsün*."[613]

4.1.3.10. *Şerh-i Pend-i Attâr* (*Sa'âdet-nâme*) (muhtemelen 986/1578)

Eser, III. Murad dönemi meşhur şârihlerden olan Şem'î'nin Feridüddin Attâr'ın *Pend-nâme* isimli eserinin *Sa'âdet-nâme* ismiyle yapılmış şerhidir.[614] Şem'î bu şerhinde daha önceki şerh yöntemlerinde olduğu gibi mısra mısra metni açıklama yolunu tercih etmiştir. Tasavvufi bir şerh olan *Sa'âdet-nâme*'de mısralar tercüme edildikten sonra *murâd* ifadesi kullanılarak şerh kısmına geçilmiştir.[615] Şem'î'nin bu

[612] Abdülkadir Dağlar, **A.e.,** s. 140, 144.
[613] **A.e.,** s. 169.
[614] Eserin metinleri için kullanılan nüsha bkz. Süleymaniye Ktp. Kadızade Mehmed, 400 (998/1589 tarihli nüsha); Eser üzerine yapılan yüksek lisans tez çalışması için bkz. Sevgi Elif Keyik, **XVI. Yüzyıl Sanatçılarından Şem'î'nin "Şerh-i Pend-nâme"si**, İzmir, Ege Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2001.
[615] Sevgi Elif Keyik, **A.e.,** s. 24.

şerh metodunu genel olarak şerh ettiği diğer metinlerde de kullandığı görülür.[616] Şerhten ziyade tercüme ve sonrasında kısa açıklamalar yapılmaktadır.

Şem'î'nin eseri şerh etmesinde bahar ayında nevruz günlerinin başlangıcında "*'ilm ü ma'rifetle âraste ve zühd ü salâhla pîrâste 'azîz ü dil-pesend ve muhterem ü ercümend*" dediği arkadaşı Ömer b. Hüseyin'in teşviki etkili olmuştur. Türkçe olarak yapılan şerh "*âfitâb-rıf'at felek-rütbet devletmend sa'âdetmend, 'azîmü'l-kadr refi'ü's-sadr, sâhibü'l-cûd ve'l-ihsân*" olan III. Murad'ın *mukarreb* ve *makbûlü* olan iç hazinedarbaşı Zeyrek Ağa için yazılmıştır.[617] Şem'î eserinde Zeyrek Ağa'yı cömertliği ile Hâtim et-Tâî'ye benzetir:

Sa'âdetmend-i 'âlem Zeyrek Ağa
Cihânı nâm-i nîk ile tutupdur
Anun ism-i şerîfinden muhakkak
Hısâl-i nîki hem ma'lûm olupdur

Murâd olan bu fâni dehr içinde
Eyü nâmı ile şöhretdür cihânda
Sehâ vü lutfıla buldı eyü nâm
Ana mânend kim ola bu zamânda[618]

4.1.3.11. *Şerhi Ta'lîmü'l-Müte'allim* (996/1588)

Zernûcî'nin (ö. VI./XII. yüzyılın sonları) eğitime dair kaleme aldığı *Ta'lîmü'l-müte'allim* isimli eserin İbrahim b. İsmail tarafından III. Murad'a ithafen yine Arapça olarak yapılan şerhidir.[619] İbrahim b. İsmail'in şerhi Zernûcî'nin Osmanlı sahasındaki ilk şerhidir.

Şerh metni bir mukaddime on üç fasl ve bir hâtimeden oluşmaktadır. Fasıllar sırasıyla: İlmin mahiyeti, fıkhın tarifi ve her ikisinin fazileti, İlim tahsilinde niyet, İlim, hoca, arkadaş seçmek ve ilim üzere sebat etmek, İlim ve ilim ehline saygı göstermek, İlimde ciddiyet devam ve gayret, Derse başlama zamanı, dersin miktarı ve tertibi, Tevekkül, İlim tahsilinin vakti, Şefkat ve nasihat, Talebenin istifade yolları, Öğrenim sırasında haramlardan ve şüpheli şeylerden sakınmak, Hafızayı

[616] Şârih aynı yöntemi Hâfız *Dîvân*'ı şerhinde de kullanmıştır. Bkz. Naser Soleimanzadeshekarab, **Şem'î Şem'ullâh ve Şerh-i Dîvân-ı Hâfız**, Ankara, Gazi Üniversitesi, Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Doktora Tezi, 2019.
[617] Sevgi Elif Keyik, **A.e.,** s. 72-73.
[618] Süleymaniye Ktp. Kadızade Mehmed, 400, 2a. Sevgi Elif Keyik, **A.e.,** s. 71.
[619] Süleymaniye Ktp. Giresun 72/1; Mehmet Faruk Bayraktar, "Zernûcî", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, https://islamansiklopedisi.org.tr/zernuci (21.02.2022).

kuvvetlendiren ve unutmaya sebep olan durumlar, Rızkı artıran ve eksilten, ömrü uzatan ve eksilten durumlar anlatılmaktadır.[620]

İbrahim b. İsmail şerhinde, III. Murad'ı "*Allah'ın yeryüzündeki gölgesi, ümmetin sultanı*" diyerek klasik methiye kavramlarıyla över eserinin sultana hediye olduğunu belirtir.[621]

4.1.3.12. *Uknûmü'l-Hikem fî Ma'rifeti's-Sırri'l-Kıdem* (1002/1593)

III. Murad övgüsü için Memi Cân tarafından yazılmış bir manzumenin yine Memi Cân tarafından yapılan şerhidir:

> Hamdüli'llâh 'ârifîne gösterür 'ilm-i nihân
> Mâhtâbun pertevidür gösterür andan cihân
>
> Ma'nevî mi'yâr elinde vezn ider varsan hemân
> Hazret-i sultân-ı kâmil Hân Murâd-ı kâmrân[622]

Bilindiği kadarıyla tek nüshası olan eser, Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi Fatih, 2559 numarada bulunmaktadır. Memi Cân tarafından beş dörtlük hâlinde yazılan manzumenin sadece ilk dört mısraı şerh edilmiştir. Şerh metnine bu hâliyle bakınca yarıda kalmış gibi gözükse de Memi Cân bu kadar açıklamayı kâfi gördüğü için eserini sonlandırdığını söylemiştir.[623] Bu manzume yayımlanmış Divançe içinde de bulunmaktadır.[624] Ekinci, şerh için "*Padişahın adının geçmediği ve mücerret tasavvufi yorumların yapıldığı görülmektedir*."[625] ifadelerini kullanmaktadır. Hâlbuki hem manzumede hem de dördüncü mısraının şerhinde III. Murad'ın adı zikredilmiştir. Bu mısraının şerhinde 80b-81a varakları arasında eserde isimleri belirtilmeden III. Murad devrinde bazı medrese, dârü'l-hadisler yapıldığından bahsedilmektedir.

Değerlendirme

---

[620] Süleymaniye Ktp. Giresun 72/1. 4a; Kâtib Çelebi, **Keşfü'z-Zunûn an Esâmi'l-Kütüb ve'l-Fünûn**, C. 1, s. 375.
[621] Süleymaniye Ktp. Giresun 72/1. 1b.
[622] Ramazan Ekinci, "Memî Cân-ı Saruhânî ve Dîvançesi", s. 92-93.
[623] Eserin metni üzerine herhangi bir çalışma yapılmamıştır. Bilinen tek nüshası için bkz. Memî Cân-ı Saruhânî, **Uknûmü'l-Hikem fî Ma'rifeti's-Sırri'l-Kıdem**, Süleymaniye Ktp. Fatih, 2559, 81b.
[624] Ramazan Ekinci, "Memî Cân-ı Saruhânî ve Dîvançesi", s. 92-93.
[625] Ramazan Ekinci, "Memî Cân-ı Saruhânî ve Dîvançesi", s. 69.

III. Murad devrinde yazılan şerhlerle ilgili sonuç olarak, şerhlerinin birçoğu sultanın emri doğrultusunda ve saray ağaları aracığıyla (Zeyrek Ağa ve Hasan Ağa) yapılmıştır. Yapılan şerhlerin çoğu tasavvufi ve dini içerikli olup genellikle klasik metinlerin şerhidir. Bu tercihte, sultanın ilgisinin etkili olduğu muhakkaktır. Şârihlerin haminin ihtiyacını karşılamak adına özellikle bahsi geçen iki konuda şerh yaptığı görülmektedir. Bu ihtiyacın sonucu *Füsûs ve Mesnevî* bu dönemde Türkçeye ilk kez şerhi yapılmış metinlerdir. Uşşakî şeyhi Memi Cân ve onun müridi Ahmed Sâfî tarafından yapılan şerhlerde sultanın doğrudan müdahalesi olmamasına rağmen her iki şerh de III. Murad'ın saltanatının tasavvufi, dini ve siyasi olarak meşruiyeti üzerine kurgulanmıştır. Memi Cân'ın telif ettiği ve Telif eserler kısmında incelenen *Lübbü'l-Usûl fî Mâ'rifeti't-Tarîki'l-Vüsûl* ve onun zeyli *Metâlibü's-Sülûk fî Beyâni't-Tarîki'l-Meslûk*'ta da aynı gayret söz konusuydu. Bu dönem şerhlerinin konularının belirlenmesinde sultanın beklentisine karşılık verildiği görülmektedir. *Füsûs*, *Mesnevî* ve şemail konusu, III. Murad'ın başta kendi şiirlerinde olmak üzere onun şiirlerine yazılan şerhlerde ve yine sultanın rüyâ mektuplarında en çok zikredilen kitaplar ve konular arasındadır. Bahsi geçen eserlerde görüldüğü üzere tasavvufi şerhler tasavvuf ve dini olmak üzere iki alanda yoğunlaşmış ve dönem şârihleri de bu yönde gayret göstermişlerdir. Azmî'nin azledildikten sona III. Murad'a daha şehzade iken Hâfız'ın gazelini şerh etmesi önemli bir noktadır. "*Garîb*" redifli gazeli şârih muhtemelen şehzadenin hoşuna gideceği için şerh etmiştir. Tasavvuf yoğunluklu bu şerhlerin yanında *Şerhi Taʿlîmü'l-müteʿallim*, *Şerhu'l-Eşbâh ve'n-nezâir* ve *Şerh-i Gazel-i Hâfız-ı Şîrâzî* III. Murad'a ithafen kaleme alınmalarına rağmen bu eserlerde sultanın emri yahut bir aracı zikredilmemiştir.

Tablo-5 III. Murad'ın emriyle telif, tercüme ve şerh edilen eserler

Sayı	Eser	Müellif/Mütercim /Şârih	Eserin Dili	Konu	Tür	Not
1.	*Bedâyiʿü'l-Âsâr*	Cinânî	Türkçe	Acayip ve garip hikayeler	Telif	Muhtemelen Gazanfer Ağa aracıyla telif edilmiş
2.	*Cevâhirü'l-Garâ'ib fî tercemeti Dürri'l-'Acâ'ib*	Cenâbî Mustafa Efendi	Arapçadan	Şemail	Tercüme	Madalyonlu, Sultanın kütüphanesi için
3.	*Hilyetü'r-Ricâl*	Gelibolulu Mustafa Âlî	Türkçe		Telif	Sultanın emri doğrultusunda telif

4.	*Hüner-nâme* (2 cilt)	Seyyid Lokman	Türkçe	Tarih	Telif	Madalyonlu, Sultanın kütüphanesi için
5.	*Keşfü'l-Hicâb min Vechi'l-Kitâb*	Nev'î	Arapçadan	Tasavvuf	Şerh	Zeyrek Ağa aracılığıyla tercüme
6.	*Kitâb-ı Gencîne-i Feth-i Gence*	Rahîmî-zâde İbrahim (Harîmî) Çavuş	Türkçe	Tarih	Telif	Habeşî Mehmed Ağa aracılığıyla telif
7.	*Metâli'ü's-Sa'âde ve Yenâbi'ü's-Siyâde*	Mehmed Suûdî Efendi	Arapçadan	Falname, astorloji, firaset	Tercüme	Madalyonlu, Sultanın kütüphanesi için
8.	*Murâd-nâme*	Dervîş Ağa	Farsçadan	Aşk hikayesi	Tercüme	Zeyrek Ağa aracılığıyla tercüme
9.	*Risâle-i Fezâ'il-i Vâlide*	Abdü'l-Muhyî en-Nâsırî el-Buhârî	Türkçe	Ahlaki	Telif	Habeşî Mehmed Ağa aracılığıyla telif
10.	*Sevâkıbü'l-Menâkıb*	Derviş Mahmud	Farsçadan	Tabakat	Tercüme	Zeyrek Ağa aracılığıyla tercüme
11.	*Sûr-nâme-i Hümâyûn*	İntizâmî	Türkçe	Sosyal ve kültürel	Telif	Habeşî Mehmed Ağa, Gazanfer Ağa ve Zeyrek Ağa aracılığıyla telif
12.	*Şehinşâh-nâme-i Murâd-ı Sâlis* (2 cilt)	Seyyid Lokman	Farsça	Tarih	Telif	Madalyonlu, Sultanın kütüphanesi için
13.	*Şehnâme-i Selîm Hân* (*Selîm Hânnâme*)	Seyyid Lokman	Farsça	Tarih	Telif	Madalyonlu, Sultanın kütüphanesi için
14.	*Şerh-i Mesnevî*	Şem'î	Farsçadan	Tasavvuf	Şerh	Hasan Ağa'nın aracılığıyla şerh
15.	*Tâcü't-Tevârîh*	Hoca Sâdeddin Efendi	Türkçe	Tarih	Telif	Sultanın emriyle
16.	*Târîh-i Hind-i Garbî (Hadîs-i Nev)*	Mehmed Suûdî Efendi	Türkçe	Coğrafya	Telif	Madalyonlu, Sultanın kütüphanesi için
17.	*Terceme-i Kânûnu'd-Dünyâ*	Milas Kadısı Abdurrahman Efendi	Arapçadan	Coğrafya	Tercüme	Sultanın emriyle

18.	*Tercümânü'd-Düstûr fî Havâdisi'l-Ezmânî ve'd-Dühûr*	Defterdar-zâde Kemâlî	Farsçadan	Tarih	Tercüme	Sultanın emri ve Sokollu Mehmed Paşa aracılığıyla
19.	*Tercüme-i Kuşeyrî Risâlesi*	Hoca Sâdeddin Efendi	Farsçadan	Tasavvuf	Tercüme	Madalyonlu, Sultanın kütüphanesi için
20.	*Tercüme-i Temhîdât-ı Hemedânî*	Belli değil	Farsçadan	Tasavvuf	Tercüme	Muhtemelen Zeyrek Ağa'nın aracılığıyla
21.	*Zafernâme*	Seyyid Lokman	Farsça	Tarih	Telif	Madalyonlu, Sultanın kütüphanesi için
22.	*Zübdetü't-Tevârîh*	Seyyid Lokman	Türkçe	Tarih	Telif	Madalyonlu, Sultanın kütüphanesi için

4.1.4. Dönemin Diğer Telif, Tercüme ve Şerh Eserleri

Bu bölümde III. Murad döneminde telif, tercüme ve şerh edilen fakat sultanın isminin zikredilmediği eserler incelenecektir. Bahsi geçen eserler içinde *Şem'-i Hidâyet (Tercüme-i Sirâcü'l-Vehhâc)* II. Selim devrinde yazılmış ve sonradan kısmen yeniden düzenlenmiş bir eserdir. *Umûrü'l-Ümerâ* ise Mısır'da yazılmış olup daha yerel kalmış ve dönemin Mısır Beylerbeyi Hadım Hasan Paşa adına 990/1582 telif edilmiştir. Yine *Kitâbü'l-Filâhâ*'nın tercümesi olana *Kitâbü'l-Felâhat* bahçe bakımı ve botanik üzerine bu dönemde tercüme edilmiş tek eserdir.

4.1.4.1. *Kitâbü'l-Felâhat* (998/1590)

Ebû Zekeriyyâ Yahyâ b. Muhammed b. Ahmed el-İşbîlî'nin (ö. VI./XII. yüzyıl) *Kitâbü'l-Filâhâ* isimli eserinin Muhammed b. Mustafa b. Lütfullah tarafından yapılan tercümesidir. İbn Avvâm diye bilinen Ebû Zekerriyyâ'nın botaniğe dair eseri *Kitâbü'l-Filâhâ* Ortaçağ İslam dünyasının en kapsamlı kitabıdır. Tercüme eser asıl metin gibi otuz bab olarak tertip edilmiştir. Bablarda işlenen konular şunlardır; toprak çeşitleri ve özellikleri, gübre çeşitleri ve kullanımı, ağaç ve sebzeler için uygun sular ve kuyular, bostan düzenlenmesi ve ağaç dikimi, sulamaya ihtiyaç duyan ağaçlar, ağaçların budanması, ağaç dikim zamanları, toprağın dikim için hazırlanması, ev yapımı, çiçek bakımı, çiftlik hayvanlarının bakım vs.[626]

4.1.4.2. *Şem'-i Hidâyet* (*Tercüme-i Sirâcü'l-Vehhâc*) (992/1584)

Hubbî Hatun'un damadı olduğu için Hubbî Mollası diye tanınan Vusûlî Çelebi'nin (ö. 998/1590) Turtûşî'nin (ö. 520/1126) nasihatname türündeki eseri olan *Sirâcü'l-Mülûk*'un tercümesi olan *Şem'-i Hidâyet*, otuz iki bölümden oluşmaktadır.[627] Turtûşî'nin eseri ise mütercimin belirttiği üzere altmış dört babdır. Vusûlî eserin tercümesine II. Selim devrinde başladığını fakat eserini bir türlü bitiremediğini söyler. Sonrasında ise Bâkî'nin bir kasidesinde geçen aşağıdaki iki

[626] Eserin metni üzerine yapılan yüksek lisans tez çalışması için bkz. Ayfer Aytaç, **Kitabü'l-Felahat**, Çanakkale, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2015.

[627] Süleymaniye Ktp. Reîsülküttâb Mustafa Efendi, 772, 12a-14b; Necdet Öztürk, "Vüsûlî Çelebi", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, https://islamansiklopedisi.org.tr/vusuli-celebi (13.11.2021).

Bu eser İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalında Prof. Dr. Mücahit Kaçar danışmanlığında Tuğba Günertürk tarafından doktora tezi olarak çalışılmaktadır.

beyit mütercim için kendi deyimiyle teselli olmuş ve tercümesini bitirmeye karar vermiştir:[628]

Ne şeref câh ile ger olsa zamânen sâbık
Gül-i ter soñra gelür gülşene evvel has u hâr

Evc-i ‘âlîye geçürse n’ola nâ-dânı felek
Dâ’imâ nâkısı a'lâya çıkarur mi’yâr[629]

Eserinde münacat ve naat kısımlarında manzumelere yer veren Vusûlî, III. Murad için de ayrıca uzunca bir kaside kaleme almıştır. Kasidenin önemli yönü, özellikle klasik şiirdeki sevgili ile ilgili unsurların sultana atfedilerek yazılmasıdır:

Yûsuf gibi meger ki şeh-i kevkeb-simâ
Çâh-ı şeb içre gâfil-iken düşdi nâgihân

…

Rûy-ı cihânı kıldı görüp gamâm-ı şeb
Magmûmdı emîr ü gedâ pîr ü nev-civân

Nâgâh önine peyk-i sabâ subh-dem düşüp
Gün gibi mihr etdi cihân halkına ‘ayân
….
Kim dogdı dehr gün gibi bir şems-i ma‘delet
Zühre-cebîn ü mâh-ziyâ Müşterî-nişân

Kimdür deyü su’âl ider-isen o mihr-i dîn
Vasfı şu‘âınun ideyin zerresin beyân

Hâkân-ı şark u garb Selîm Hân kim ol-durur
Sultân-ı kâm-kâr u şehinşâh-ı kâm-rân[630]

4.1.4.3. *Şerâyitü’l-İslâm* (1002/1594)

Muhammed b. Abdurrahman tarafından kaleme alınan eser her ne kadar üzerine çalışma yapan Mustafa Öksüz tarafından EAT dönemi dil özelliklerini barındırdığı belirtilse de müellifin hattıyla istinsah edilmiş nüshaya göre 1002/1594’te telif edilmiştir. İlmihal konulu eser, müslüman halkın kolayca anlayabileceği bir dille yazılmıştır. Bunun dolayı âyetlerden ve hadislerden oluşan

[628] **Şem‘-i Hidâyet (Tercüme-i Sirâcü’l-Vehhâc)**, Süleymaniye Ktp. Reîsülküttâb Mustafa Efendi, 772, 11b.
[629] **Bâkî Dîvânı,** s. 51, Kaside 25, beyit 26-27.
[630] Süleymaniye Ktp. Reîsülküttâb Mustafa Efendi, 772, 9b-10a.

dini bilgiler sade bir dille anlatılmıştır. İslamin temel kurallarının ele alındığı *Şerâyitü'l-İslâm*'da zekât, hac, ölçü ve tartı, vakıf, faz ve miras konuları, yeme içme adabı, namaz, oruç, kurban kesme, cenaze kuralları, evlenme ve boşanma, cezai yaptırımlar ve askeri konulara yer verilmiştir. Güzel ahlak ve salih amelin işlenmesi ile giyim kuşam adabı eserde anlatılan diğer konulardır.[631]

4.1.4.4. *Tuhfetü'l-A'dâd li-Zevi'r-Rüşd ve's-Sedâd* (999/1590)

Ali b. Velî b. Hamza el-Cezâirî el-Mağribî tarafından hesap ilmine dair Türkçe kaleme alınan eserdir.[632] Kendinden önce yaşamış matematikçilerin görüşlerine de yer veren Ali b. Velî, eserini bir mukaddime, dört makale ve bir hâtime olarak tertip etmiştir. Mukaddime de kısmı kendi içinde beş baba ayrılmaktadır. Eser kendi alanında Türkçe'de yazılmış en kapsamlı kitaptır.[633]

4.1.4.5. *Umûrü'l-Ümerâ* (990/1582)

eş-Şerîf Nimetullah bin eş-Şeyh Osman bin Ali[634] tarafından kaleme alınan *Umûrü'l-Ümerâ* Hadım Hasan Paşa adına 990/1582'de telif edilmiştir.[635] Mesih Paşa'nın beylerbeyliğinden sonra Mısır'a tayin edilen Hasan Paşa'nın burada yapmış olduğu icraatlara değinen müellif özellikle hamisine yararlı olmak adına Mısır'daki kargaşaya paşanın son verdiğini söyler. Şeyh Osman b. Ali devlette görevli iken Mısır'a sürülmüş ve tekrar görevine dönmeyi temenni ederek eserini kaleme almıştır.[636] Müellif Hasan Paşa'yı "*hâtif-i 'âtıf sâlikü'z-zikrün delâlet itdigü sâhib-i sa'âdetün hüsn-i ta'bîr ile zikr-i cemîl-i ism-i haseni ve eltâf-ı vasfı ve resm-i ahseni beyânındadur*" başlığı altında uzunca bir manzumeyle övmüştür. Şeyh Osman b. Ali,

---

[631] Eserin metni üzerine yapılan yüksek lisans tez çalışması için bkz. Mustafa Öksüz, **Muhammed bin 'Abdurrahman'nın "Şerâyiṭü'l-İslâm" Adlı Eseri Üzerine Gramer ve Metin Çalışması**, Kırşehir, Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2019, s. 7-8.

[632] Süleymaniye Ktp. Esad Efendi, 3151/2, 39b-177b; Dârü'l-kütübi'l-Mısriyye, Tal'at, Riyâza, Türkî, 1, 143a-153b; İhsan Fazlıoğlu, "Hesap", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, https://islamansiklopedisi.org.tr/hesap--matematik#9-hesap-yontemleri (21.03.2022).

[633] İhsan Fazlıoğlu, "Hesap".

[634] Müellifin ismi eser üzerine doktora tez çalışması yapan İnan Gümüş tarafından Şeyh Osman bin Ali okunmuştur. Hâlbuki Hacı Mahmud Efendi nüshasının 1a yüzündeki kayıtta müellifin ismi eş-Şerîf Nimetullah bin eş-Şeyh Osman bin Ali olarak kayıtlıdır. Gümüş, aynı isimlendirmeyi eser üzerine yazdığı makalede de devam etmiştir.

[635] Süleymaniye Ktp. Fatih 4188 (990/1582 tarihli müellif nüshası); Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud Efendi 5361; Eser üzerine yapılan doktora tez çalışması için bkz. İnan Gümüş, **Umûrü'l-Ümerâ (Metin-Dil Özellikleri) ve İktidar Felsefesi Bağlamında Söylem Çözümlemesi**, Denizli, Pamukkale Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Doktora Tezi, 2018.

[636] İnan Gümüş, **A.e.,** s. 10-12.

Hasan Paşa'nın 987/1579 Mısır Beylerbeyi olmasından başlayarak paşanın burada yaptığı icraatlara değinmiştir:

Sorarsan kimdür ol sâhib-sa'âdet
Hümâyûn-bahş u vâlî-yi vilâyet

Süleymân-hâtem u Dâvûd-ahkâm
'Alî-'ilm u Hüseyn-hulk u Hasan-nâm

Sa'âdetle gelelden ol 'Ömer-dâd
Harâb-âbâd Mısr'ı itdi âbâd

Çü geldi Mısr'a oldı mîr-i mîrân
Müşerrefdür bu gün erkân-ı dîvân

Budur ol cümletü'l-mülki cihânun
Vekîl-i mutlakı sâhib-kırânun[637]

Bu eserler dışında İbrâhîm b. Ahmed el-Amasî, 998/1589-90 yılında tamamlanan *Terceme-i Şakâ'ik-i Nu'mâniyye*[638], mütercimi bilinmeyen *Bostân*'ın satıraltı manzum tercümesi[639] III. Murad döneminde sultanın ismi zikredilmeden yapılan tercüme eserlerdir. 996/1588'de istinsah edilen *Âdâb-ı Makâl*'ın ise dil özelliklerinden Eski Anadolu Türkçesinde telif edilmiş bir eser olduğu anlaşılmaktadır.[640] Kadı Hasan b. Ali Manastırî'nin 991/1583 tarihinde istinsah edilmiş *Firâk-nâme*'si[641] yine bu dönem eserlerindendir.

4.2. Dönemin Şairleri

III. Murad dönemindeki şairlerin birçoğu Kanûnî ve II. Selim devrinde yaşamış kişilerdir. Bu şairler başta padişah olmak üzere harem ağaları, paşalar ve ulema ile olan irtibatlarını yazdıkları manzumeler üzerinden sağlamışlardır. Sultanın kendisinin de şair olması onun devrin birçok şairi ile irtibatta olmasını sağlamıştır. Dönem şairleri tespit edilirken şuara tezkireleri, tabakat kitapları ve yazılış tarihi

[637] **A.e.,** s. 196.
[638] İbrahim b. Ahmed el-Amâsî, **Terceme-i Şakâ'ik-i Nu'mâniyye**, Haz.: Gökhan Alp, İstanbul, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2021.
[639] Süleymaniye Ktp. Ayasofya, 3806; Eren Ertürkoğlu, "İki Dil Bir Metin: Bostan'ın Satıraltı Bir Tercümesi", **III. Uluslararası Türkiye-İran Dil ve Edebiyat İlişkileri Sempozyumu**, İstanbul, 2021, s. 130-155.
Bu eser İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalında Prof. Dr. Mücahit Kaçar danışmanlığında Eren Ertürkoğlu tarafından doktora tezi olarak çalışılmaktadır.
[640] Ahmet Kayasandık, **Âdâb-ı Makâl (Metin-Dil Özellikleri-Dizin)**, Konya, Selçuk Üniversitesi, Türk Dili Bilim Dalı, Doktora Tezi, 2009.
[641] Ali Yörür, **Kadı Hasan bin Ali Manastırî Firâk-nâme (Tenkitli Metin)**, Edirne, Trakya Üniversitesi, Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2013.

belli mecmualara başvurulmuştur. Ayrıca devrin ulema, paşa, ağa ve hanım sultanlarına manzume yazan kişiler de bu şairlere dâhil edilmiştir. Diğer yandan eser olarak sadece mesnevi yazan kişiler de şairler kısmına alınmıştır. III. Murad döneminde tespit edilen 134 şair, haklarında yapılmış çalışmaların dipnotlarda gösterilmesiyle aşağıda alfabetik sırayla sunulmuştur. Şairlerle ilgili çalışmalar, tezimizde daha önce geçmiş olsa bile bu bölümde yeniden dikkat çekmek amacıyla kısaltmalara başvurulmadan tam künyeleriyle yazılmıştır:

‘Abdî[642], ‘Ahdî[643], Ahmed[644], ‘Aklî[645], ʿÂlî (Mustafa Âlî)[646], ʿAnkâ[647], Âsârî[648], Atûfî[649], Âzerî (İbrahim Çelebi)[650], ʿAzîzî (Yedikuleli)[651], ʿAzmî (Pîr Mehmed)[652], Bâkî[653], Bekâyî[654], Bâlî Çelebi[655], Beyâzî[656], Bezmî[657], Câhî[658], Câmî[659], Cenâbî (Mustafa Efendi)[660], Cezbî[661], Cinânî[662], Dervîş (Ağa)[663], Dürrî[664],

[642] Kâbilî, **Sultân-ı Hûbâna Münasib Eş’âr**, Haz.: Mehmet Gürbüz, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, E-Kitap, 2018.
[643] Ahdî-i Bağdâdî, **Gülşen-i Şu’arâ**, Haz.: Süleyman Solmaz, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, E-Kitap, 2018.
[644] M. Fatih Köksal, “Berlin Devlet Kütüphanesi’nde XVI. Yüzyılda Derlenmiş Kıymetli Bir Mecmua: “Mecmû’a-i Neẓâyir”, **KÜLTÜRK Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi**, S. 1 (Yaz 2020), s. 49-71.
[645] M. Fatih Köksal, **A.e.,** s. 60.
[646] İ. Hakkı Aksoyak, **Gelibolulu Mustafa Âlî Divan**, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı, E-kitap, 2018.
[647] M. Fatih Köksal, **A.e.,** s. 60.
[648] Gülru Necipoğlu, **Sinan Çağı Osmanlı İmparatorluğu’nda Mimari Kültür**, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2017, s. 667.
[649] Süleymaniye Ktp. Esad Efendi 3376, 41a-41b.
[650] Süleymaniye Ktp. Esad Efendi, 3424, 116b.
[651] Ersen Ersoy, **Azîzî Dîvân**, İstanbul, Akademi Titiz Yayınarı, 2013.
[652] Bibliothèque National de France, Turc. 283; Âdem Ceyhan, **On Altıncı Asır Osmanlı Âlimlerinden Azmî Pîr Mehmed Bey ve Dîvânı,** Manisa, 2006.
[653] Osman Kufacı, “Bâkî Divanı’nda Sultan III. Murad Portresi”, Prof. Dr. Mehmet Arslan’a Armağan, Sivas, 2019, s. 469-488; **Bâkî Dîvânı**, Haz.: Sabahattin Küçük, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, E-kitap (https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/10596, bakidivanisabahattinkucukpdf.pdf?0)
[654] Gülhan Atnur, **Türk Edebiyatından Halk Edebiyatına Geçişte Bir Eser Şîrvân Şâh ve Şemâ’il Bânû Hikâyesi**, Erzurum, Fenomen Yayınları, 2011.
[655] Betül Sinan, **Bâlî Çelebi ve Divanı (2b-35a)**, İstanbul Boğaziçi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2004, s. 110-114, Kaside 2.
[656] M. Fatih Köksal, **A.e.,** s. 60.
[657] **A.e.,** s. 60.
[658] **A.e.,** s. 60.
[659] **A.e.,** s. 60.
[660] Süleymaniye Ktp. Karaçelebizade Hüsameddin Efendi, 311, 8b-10b, 25b-26a.
[661] M. Fatih Köksal, **A.e.,** s. 60; **Bâkî Dîvânı**, s. 60.
[662] Cihan Okuyucu, **Cinânî: Hayatı, Eserleri, Divanının Tenkidli Metni**, Ankara, Türk Dil Kurumu, 1994.
[663] Dervîş Ağa, **Zübdetü’l –Eş‘âr**, TSMK. R. 824; Zehra Toska, “Bir Armağan Zübdetü’l-Eş’ar”, **Prof. Dr. Nihad M. Çetin’e Armağan**, İstanbul, Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1999, s. 293-358.
[664] M. Fatih Köksal, **A.e.,** s. 60.

Edîbî[665], Emînî[666], Emîrî[667], Fehmî (Kınalı-zâde)[668], Ferâğî[669], Ferâhî[670], Feridun Ahmed Bey[671], Futûhî[672], Gafûrî[673], Hâkânî[674], Hâletî[675], Hâletî-i Gülşenî[676], Hâlî[677], Hakîmî[678], Hamdî[679], Hamîdî[680], Handânî[681], Harîmî[682], Hasan Çelebi[683], Hasbî[684], Hâşimî[685], Hâtemî[686], Hazînî[687], Hıbrî[688], Hubbî Hatun[689], Hudâyî[690], Husûlî[691],

[665] Riyâzî Muhammed Efendi, **Riyâzü'ş-Şu'arâ**, Haz.: Namık Açıkgöz, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, E-Kitap, 2017, s. 53-54.
[666] Aysun Sungurhan, **Beyânî Tezkiresi (Tezkiretü'ş-Şu'arâ)**, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, E-Kitap, 2017, s. 28-29; M. Fatih Köksal, **A.e.,** s. 60.
[667] Emîrî Divanı, Süleymaniye Ktp. Fatih, 3780, 283a; Yasemin Yaylalı, **Emîrî divanı**, Erzurum, Atatürk Üniversitesi, Doğu Dilleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı, Doktora Tezi, 2013, s. 14-15; Güler Doğan Averbek, **Bolulu Emiri'nin İkinci ve Dördüncü Divanlarındaki Türkçe Şiirler**, İstanbul, Kitabevi, 2019, s. 36-37.
[668] Kâbilî, **Sultân-ı Hûbâna Münasib Eş'âr**, Haz.: Mehmet Gürbüz, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, E-Kitap, 2018.
[669] Riyâzî Muhammed Efendi, **Riyâzü'ş-Şu'arâ**, s. 254-255.
[670] Süleymaniye Ktp. Satın Alınan Yazmalar, 2921; Ferâhî, **Sûrnâme: Bir Özge Âlem-Osmanlı Pâyitahtında 1582 Şenliği**, Haz.: Mehmet Özdemir, Ankara, Grafiker Yayınları, 2016.
[671] Nev'îzâde Atâyî, **Hadâ'iku'l-Hakâ'ik fî Tekmileti'ş-Şakâ'ik**, C.1, s. 958.
[672] **'Acâ'ibü'l-Mehârib ve Garâ'ibü'l-Me'ârik**, Bibliothèque Nationale de France, Suppl. Turc. 174, 163a.
[673] Ahdî-i Bağdâdî, **Gülşen-i Şu'arâ**, s. 237-238.
[674] Abdülkerim Gülhan, **Hakani Mehmet Bey Hayatı, Eserleri, Edebi Kişiliği ve Divanının Tenkidli Metni**, Ankara, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1996, s. 243, Gazel 147.
[675] Azmizâde Hâletî, **Azmizâde Hâletî Dîvânı,** s. 120-121, Kaside 19.
[676] Millet Ktp. Ali Emirî Manzum, 97; İbrahim Altunel, **Haleti-i Gülşeni (Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Divanının Tenkidli Metni)**, Konya, Selçuk Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 1988.
[677] TSMA. E. 1144.
[678] Kınalızâde Hasan Çelebi, **Tezkiretü'ş -Şu'arâ**, s. 301-303.
[679] Riyâzî Muhammed Efendi, **Riyâzü'ş-Şu'arâ**, s. 127.
[680] Fazile Eren Kaya, **Hamîdî-Hurşîd ü Hâver (İnceleme-Metin) I.Cilt**, Ankara, Hacettepe Üniversitesi, Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Doktora Tezi, 2017.
[681] Hayriye Durkaya, **Handânî Dîvânı**, Erzurum, Atatürk Üniversitesi, Türk Dünyası Edebiyatları Anabilim Dalı, Doktora Tezi, 2017.
[682] M. Fatih Köksal, **A.e.,** s. 60.
[683] Kınalızâde Hasan Çelebi, **Tezkiretü'ş –Şu'arâ**, s. 762; Hasan Bey-zâde Ahmed Paşa, **Hasan Bey-zâde Târîhi**, C. II, s. 250; Şehrîzâde Mehmed Said (Ö. 1178/1764), **Mahzenü's-Safâ Kenz-i Dürer-i Zikr-i Şuarâ**, İBB Atatürk Kitaplığı, Mc. O. 000074/1, 27a.
[684] Emine Karakurt, **Millet Kütüphanesi Ali Emîri Manzum Koleksiyonu 632 No'lu Şiir Mecmuası (İnceleme-Metin) ve Mestap'a Göre Tasnifi**, İstanbul Marmara Üniversitesi Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2020, s. 211.
[685] Oktay Selim Karaca, **Hâşimî Divanı (Hayatı, Sanatı, Eserleri ve Karşılaştırmalı Metni)**, s. 168-169, Tarihler 21.
[686] M. Fatih Köksal, **A.e.,** s. 60; Almanya Berlin Devlet Ktp. Türkçe Yazmaları, Ms. Or. Oct. 3652; Zahide Efe, "16. Yüzyıl Divan Şairi Hâtemî ve Dîvânçesi", **Dede Korkut Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi**, 8/20, s. 114-150.
[687] İbrahim Kunt, **Hazini ve Divanı (İnceleme-Metin),** Konya, Selçuk Üniversitesi, Doğu Dilleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı, Doktora Tezi, 2002, s. 538-539.
[688] Riyâzî Muhammed Efendi, **Riyâzü'ş-Şu'arâ**, s. 117-118.
[689] Süleymaniye Ktp. Antalya Tekelioğlu, 869, 26b.
[690] Muhlis Erol, **Mecmû'a-i Eş'âr (06 Mil Yz A 4228/2): İnceleme, Metin ve Mestap'a Göre Tasnif**, Bilecik: Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2019, s. 41-43.
[691] Kâbilî, **Sultân-ı Hûbâna Münasib Eş'âr**, Haz.: Mehmet Gürbüz, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, E-Kitap, 2018.

Hümâyî[692], ‘İlmî[693], İntizâmî[694], ‘İzârî[695], ‘İzzî (Hoca Sâdeddin Efendi)[696], Kâbilî[697], Kabûlî[698], Kâdı-zâde Şeyh Mehmed[699], Kadîmî[700], Kâmî[701], Kelâmî[702], Kemâlî[703], Kerîmî[704], Kurbî[705], Lem‘î[706], Lokmân (Şehnâmeci)[707], Mahmûd[708], Mahvî[709], Makâlî[710], Mânî[711], Mecdî[712], Medhî[713], Memi Cân-ı Saruhânî[714], Meyî[715], Meylî (Zekeriyyâ Efendi)[716], Mîrî[717], Mirza Mahdûm[718], Misâlî[719], Muhyî-i Gülşenî,

[692] Bekir Belenkuyu, **Topkapı Sarayı Kütüphanesi Revan No:1972'de kayıtlı Mecmû'a-i Eş'ar (vr. 80b-160a): İnceleme-Metin**, 23-24.
[693] **Evliya Çelebi Seyahatnamesi**, s. 190.
[694] Cihan Okuyucu-Sadık Yazar, **Tuhfetü'l-İhvân/XVI. Yüzyıldan Bir Kâtibin Sergüzeşti**, İstanbul, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2020.
[695] M. Fatih Köksal, **A.e.,** s. 60.
[696] *Mir'âtü'l-Gaybi'l-Hâkânî,* TİEM, 1901, 91b-95b, 175a-219b.
[697] Kâbilî, **Sultân-ı Hûbâna Münasib Eş'âr**, Haz.: Mehmet Gürbüz, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, E-Kitap, 2018.
[698] Mustafa Erdoğan**, Kabûlî İbrahim Efendi, Hayatı, Edebî Kişiliği ve Divanı (İnceleme-Tenkitli Metin-Dizin)**, s. 448-452, Kaside 2.
[699] Macaristan Bilimler Akademisi, Törük, O. 157; Vesile Albayrak Sak, **Kadıoğlu Şeyh Mehmed ve İnşirâhu's-Sadr Adlı Mesnevisi (İnceleme-Metin)**, Konya, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Doktora Tezi, 2009,
[700] Bibliothèque Universitaire des Langues et Civilisations (BULAC), Ms Turc 41; Türkan Alvan, "1582 Tarihli Yeni Bir Surname Metni: Akşemseddin'in Torunu Kadîmî'nin Sûr-nâme'si", **Dîvân Edebiyatı Araştırmaları Dergisi**, 2020, S. 25, s. 1-77.
[701] Uğur Öztürk, "III. Murad'a Sunulmuş Üç Kaside: Kâmî, Nâlî ve Mehmed Suûdî Efendi'nin Kasideleri", **Hikmet Dergisi**, Bahar 2021, S. 14, s. 269-272.
[702] Mustafa Karlıtepe, **Kelâmî Dîvânı**, s. 184-188, Kaside 28.
[703] Gisela Prochazka-Eisl, "Şiirle Tarih Yazmak XVI. Yüzyılın Sonlarında Derlenen Bir Mecmua Örneğinde", **Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları Dergisi [ESTAD]**, Ağustos 2018, C. 1, S. 1, s. 32-49; Riyâzî Muhammed Efendi, **Riyâzü'ş-Şu'arâ**, s. 280.
[704] M. Fatih Köksal, **A.e.,** s. 60.
[705] Kâbilî, **Sultân-ı Hûbâna Münasib Eş'âr**, Haz.: Mehmet Gürbüz, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, E-Kitap, 2018.
[706] Riyâzî Muhammed Efendi, **Riyâzü'ş-Şu'arâ**, s. 285.
[707] Süleymaniye Ktp. Esad Efendi 3376; Günsel Renda, "Topkapı Sarayı Müzesindeki H. 1321 no. lu Silsilename'nin Minyatürleri/ The Miniatures of Silsilename, No. 1321 in the Topkapı Saray Museum Library", **Sanat Tarihi Yıllığı**, S. 5, [Cumhuriyetimizin 50. Yıldönümü İçin Armağan], s. 446.
[708] **Fetihnâme-i Tûnus ve Halku'l-Vâd**, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. TY. 6045, 657a.
[709] Kınalızâde Hasan Çelebi, **Tezkiretü'ş–Şu'arâ**, s. 762; Hasan Bey-zâde Ahmed Paşa, **Hasan Bey-zâde Târîhi**, C. II, s. 250; Şehrîzâde Mehmed Said (Ö. 1178/1764), İBB Atatürk Kitaplığı,, İBB Atatürk Kitaplığı, Mc. O. 000074/1, 27a.
[710] Süleymaniye Ktp. Esad Efendi, 3424, 112a.
[711] Şener Demirel, **16. Yüzyıl Divan Şairlerinden Mânî, Dîvân ve Şehr-Engîz-i Bursa (İnceleme-Metin)**, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, E-kitap, 2011.
[712] Mecdî **Dîvân**, Medine Arif Hikmet Bey Ktp. 811/82 (Süleymaniye Ktp. Mikrofilm 2923, 50a.)
[713] Nezihe Seyhan, **Medhî Divanı(İnceleme-Transkripsiyonlu Metin)**, İstanbul Marmara Üniversitesi Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Doktora Tezi, 2000.
[714] Süleymaniye Ktp. Hasan Hüsnü Paşa 796; Süleymaniye Ktp. Özel 925; Ramazan Ekinci, "Memi Cân-ı Saruhânî ve Dîvançesi", **Medar Sufi Araştırmaları Dergisi**, 2017, s. 65-118.
[715] Kâbilî, **Sultân-ı Hûbâna Münasib Eş'âr**, Haz.: Mehmet Gürbüz, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, E-Kitap, 2018.
[716] M. Fatih Köksal, **A.e.,** s. 60.
[717] Mustafa Arslan, **Mîrî Mihr ü Müşteri (İnceleme-Karşılaştırma-Metin)**, Ankara, Grafiker Yayınları, 2013.
[718] Aysun Sungurhan, **Beyânî Tezkiresi (Tezkiretü'ş-Şu'arâ)**, 195-196.
[719] M. Fatih Köksal, **A.e.,** s. 60.

Muhlisî, Muhtârî[720], Nâdirî[721], Nâlî[722], Nâmî[723], Nâtıkî[724], Nevʿî[725], Nidâyî[726], Nizâmî[727], Niyâzî[728], Nutkî[729], Nümâyî[730], ʻÖmer Beg (Hayâlî-zâde)[731], ʻÖmrî[732], Ravzî (Edincikli)[733], Rûhî (Bağdatlı)[734], Rumûzî[735], Rüsûhî[736], Sâdık[737], Sâfî[738], Sâʻî[739], Sâmî[740], Sânî[741], Senâyî[742], Sırrî[743], Sipâhî[744], Subhî[745], Suûdî[746], Sûzî[747], Süheylî[748], Şânî[749], Şemsî (Şemseddin Sivâsî)[750], Şemsî Paşa[751], Şerîfî[752], Şeyh

[720] Riyâzî Muhammed Efendi, **Riyâzü'ş-Şu'arâ**, s. 294.
[721] Numan Külekçi, **Gani-zade Nadiri: hayatı, edebî kişiliği, eserleri divanı ve Şeh-namesinin tenkidli metni**, s. 113-
[722] TSMA E. 359-24/1; Uğur Öztürk, "III. Murad'a Sunulmuş Üç Kaside: Kâmî, Nâlî ve Mehmed Suûdî Efendi'nin Kasideleri", s. 263-268.
[723] Kınalızâde Hasan Çelebi, **Tezkiretü'ş -Şu'arâ**, s. 828-832; Cinânî, Nâmî'nin ölümü için bir mısra tarih düşürmüştür. Bkz. Cihan Okuyucu, **Cinânî: Hayatı, Eserleri, Divanının Tenkidli Metni**, s. 766.
[724] Sait Özer, **Nâtıkî Divanı**, Sivas, Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Sivas 2006, s. 206-208.
[725] **Nevʿî -Divan -Tenkidli Basım**, s. 12-13, Kaside 2.
[726] Bekir Belenkuyu, **Topkapı Sarayı Kütüphanesi Revan No:1972'de kayıtlı Mecmû'a-i Eş'ar (vr. 80b-160a): İnceleme-metin**, İstanbul Marmara Üniversitesi Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2013, s. 9-10
[727] M. Fatih Köksal, **A.e.,** s. 60.
[728] **A.e.,** s. 60.
[729] Kınalızâde Hasan Çelebi, **Tezkiretü'ş -Şu'arâ**, s. 857; M. Fatih Köksal, **A.e.,** s. 60.
[730] M. Fatih Köksal, **A.e.,** s. 60.
[731] Ahdî-i Bağdâdî, **Gülşen-i Şu'arâ**, s. 88-89.
[732] M. Fatih Köksal, **A.e.,** s. 60.
[733] Edincikli Ravzî, **Dîvân**, Haz.: Yaşar Aydemir, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, E-kitap, 2017.
[734] Coşkun Ak, **Bağdatlı Rûhî Divanı Karşılaştırmalı Metin I-II**, Bursa, Uludağ Üniversitesi Yayınları, 2001, C. 1, s. 299.
[735]
[736] M. Fatih Köksal, **A.e.,** s. 60.
[737] Arif Sunal, **Sâdık Divanı (İnceleme-Metin)**, Bursa, Uludağ Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Doktora Tezi, 2014, s. 387, Gazel 190/5.
[738] İ. Hakkı Aksoyak, "Gelibolulu Mustafa Âli: Fursatnâme", **Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi**, 2019, C. III, S. 1, s. 196-198.
[739] Sâî Mustafa Çelebi, **Yapılar Kitabı Tezkiretü'l-Bünyan ve Tezkiretü'l-Ebniye (Mimar Sinan'ın anıları)**, Haz.: Hayati Develi, İstanbul, K Kitaplığı, 2003.
[740] Necip Fazıl Duru, **Enderunlu Sâmî Dîvânı (Katledilen Babanın Şiirle Alınan İntikamı)**, Ankara, Gece Kitaplığı, Eylül 2017, s. 151-160.
[741] İshak Taşdelen, **Sânî Beg Dîvânı**, Sivas, Express Baskı Merkezi, 2019, s. 23-26.
[742] M. Fatih Köksal, **A.e.,** s. 60.
[743] Süleymaniye Ktp. Esad Efendi, 3424, 106b.
[744] M. Fatih Köksal, **A.e.,** s. 60.
[745] **A.e.,** s. 61.
[746] TSMA E. 359/24-3; Uğur Öztürk, "III. Murad'a Sunulmuş Üç Kaside: Kâmî, Nâlî ve Mehmed Suûdî Efendi'nin Kasideleri", **Hikmet Dergisi**, Bahar 2021, S. 14, s. 272-278.
[747] Kâbilî, **Sultân-ı Hûbâna Münasib Eş'âr**, Haz.: Mehmet Gürbüz, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, E-Kitap, 2018.
[748] **Süheylî Dîvânı,** Haz.: M. Esat Harmancı, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2017, Kaside 6.
[749] Mevlüde Alparslan, **İbrahim Şânî Lârendevî'nin Gülşen-i Efkâr Mesnevîsi (Metin-Muhtevâ-Tahlîl**, İzmir, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2007; Cengiz Veli Kurmuş, **Lârendeli Şâni Gülşen-i Efkâr (inceleme-metin)**, Adana, Çukurova Üniversitesi, Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Doktora Tezi, 2010.
[750] **Şemseddin-i Sivâsî Dîvânı**, Haz. Fatih Ramazan Süer, İstanbul, H. Yayınları, 2017.

Osman b. Ali[753], Tabʿî[754], Tâlibî[755], Tîgî[756], Turâbî[757], Ûdî[758], ʿUlvî (Derzizâde)[759], Vâlî[760], Vâlihî[761], Vecdî (Filibeli)[762], Veysî[763], Vücûdî[764], Vukûfî[765], Vusûlî[766], Yümnî[767], Zamîrî[768], Zarîfî (Çorlulu)[769], Zeynî[770], Zîrekî[771], Ziyâ'î (Mostarlı)[772], Zuhûrî[773].

4.3. Resimli Yazmalar

III. Murad döneminde Seyyid Lokman'ın şehnameci olarak görevlendirilmesinden itibaren onun ve saraya yakın müelliflerin yazdığı eserler sarayda sultanın emri doğrultusunda tasvirlenmiştir. Bu tasvirli yazmaların hamisi olarak başta Sokollu Mehmed Paşa olmak üzere Dârüssaâde Ağası Habeşî Mehmed

---

[751] Mehmet Akkaya, **Şemsi Paşa Divanı: İnceleme -edisyon kritikli metin**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Doktora Tezi, 1992.
[752] Sadık Yazar, **Seyyid Şerîfî Mehmed Efendi; Hayatı, Divanı ve Hilyesi,** İstanbul, Fatih Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006.
[753]İnan Gümüş, **Umûrü'l-Ümerâ (Metin-dil özellikleri) ve iktidar felsefesi bağlamında söylem çözümlemesi**, Denizli, Pamukkale Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Doktora Tezi, 2018.
[754] M. Fatih Köksal, **A.e.,** s. 60.
[755] Millet Kütüphanesi, Ali Emiri Manzum, 635, 4b.
[756] M. Fatih Köksal, **A.e.,** s. 60.
[757] **Evliya Çelebi Seyahatnamesi**, Hazırlayanlar: Robert Dankoff -Seyet Ale Kahraman -Yücel Dağlı, İstanbul, Yapıkredi Yayınları, 1. Kitap, 1996, s. 91.
[758] Ûdî, **Mâcerâ-yı Mâh**, Haz.: Fatma Sabiha Kutlar Oğuz, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, E-Kitap, 2017. https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55871,_macera-yi-mahpdf.pdf?0 (Erişim Tarihi: 14.12.2020); Mustafa Kıraç, **Ûdi'nin Macera-yı Mah Mesnevîsi (İnceleme-Metin)**, Konya, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eski Türk Edebiyatı, Yüksek Lisans Tezi, 2006.
[759] Büşra Çelik, Muzaffer Kılıç, **Derzi-zâde 'Ulvî Dîvân**, İstanbul, DBY Yayınları, 2018.
[760] Süleymaniye Ktp. Lala İsmail, 410; Süleymaniye Ktp. Esad Efendi 2560; M. Fatih Köksal, "Türk Edebiyatında Hüsn ü Dil Hikâyeleri ve Yenipazarlı Vâlî'nin Hüsn ü Dil Mesnevisi", **Türklük Bilimi Araştırmaları**, 1996, S. 6, 91-126; M. Fatih Köksal, **Yenipazarlı Vâlî -Hüsn ü Dil Mesnevisi (İnceleme-Tenkitli Metin-Dizin)**, İstanbul Kitabevi Yayınları, 2004.
[761] Gelibolulu Mustafa Alî, **Nusret-nâme**, Haz.: H. Mustafa Eravcı, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2014, s. 263.
[762] Hasan Kavruk, Bahir Selçuk, **Filibeli Vecdî ve Divanı (Metin-Dizin)**, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, E-kitap 2017.
[763] Süleymaniye Ktp. Esad Efendi, 3424, 52b-53a.
[764] Vücûdî, **Hayâl ü Yâr**, Haz.: Yaşar Aydemir, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2017, E-Kitap, s. 70-71.
[765] Millet Ktp. Ali Emiri Manzum 495, 4a.
[766] Kâbilî, **Sultân-ı Hûbâna Münasib Eş'âr**, Haz.: Mehmet Gürbüz, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, E-Kitap, 2018.
[767] TSMA. E. 0445.
[768] M. Fatih Köksal, **A.e.,** s. 60.
[769] Gülşah Taşkın, **Çorlulu Zarifî Divanı: İnceleme-Edisyon Kritikli Metin**, İstanbul, Marmara Üniversitesi, Doktora Tezi, 2009, s. 155-158.
[770] Kınalızâde Hasan Çelebi, **Tezkiretü'ş-şu'arâ**, (Haz.) A. Sungurhan, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2017, E-kitap, s. 410.
[771] **Târîh-i Feth-i Kıbrıs**, Bibliothèque Nationale de Paris, suppl. turc, 926, 50a-50b.
[772] **Mostarlı Hasan Ziyâ'î Divânı**, Haz.: Müberra Gürgendereli, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, E-Kitap, 2017, s. 231, Tarih 4.
[773] Ahdî-i Bağdâdî, **Gülşen-i Şu'arâ**, s. 214.

Ağa, Bâbüssaâde Ağası Gazanfer Ağa ve İç hazinedarbaşı Cüce Zeyrek Ağa'nın isimleri zikredilebilir. Yine aynı dönemde Osmanlı Bağdat'ında özellikle Mevlevî dergâhlarında resimli yazmaların hazırlandığı bilinmektedir. Bu dönemde hazırlanan resimli yazmaların sayısı şehnamecilik kurumunun oluşmaya başladığı Kanûnî dönemiyle kıyaslandığında sayıca III. Murad zamanında bir hayli artış göstermiştir. Bu artışta III. Murad'ın devrinde birçok eserin tasvirlenmesinde farklı aracılarla himaye etmesinin etkisi olduğu muhakkaktır. Onun kütüphanesi için yazılmış esererin çoğunun tasvirli olması bunu göstermektedir.

Kanûnî Sultan Süleyman'ın Ârifî Fethullah Çelebi'yi şehnameci olarak görevlendirmesinden itibaren resimli yazmaların hazırlanmasında bir yükseliş yaşanmıştır. Kanûnî'nin 46 yıllık saltanatında çoğu tarihi olmak üzere birçok resimli yazma hazırlanmıştır. *Selîm-nâme*[774], *Tercüme-i Şehnâme*[775], *Kitâb-ı Bahriye*[776], *Hac Vekâletnâmesi*[777], *Enbiyânâme*[778], *Şehnâme-i Âl-i ʿOsmân (Süleymân-nâme)*[779], *Osmân-nâme*[780], *Gûy-ı Çevgân*[781] *Fütûhât-ı Cemîle*[782], *Ravzatü'l-Uşşâk*[783], *Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i Irâkeyn*[784], *Târîh-i Feth-i Şikloş ve Esturgon ve Estonibelgrad*[785], *Târîh-i Sultân Bâyezîd*[786], *Nigârî Albüm*'ü[787] olmak üzere toplam on beş eser Kanûnî devrinde resmedilmiştir. Bu dönemden sonra II. Selim devrinde ise çok fazla resimli yazma hazırlanmamıştır. Sokollu Mehmed Paşa Kanûnî devrinin son yıllarından III. Murad devrinin ilk beş yılına kadar resimli yazmaların hazırlanmasında en önemli hami olarak öne çıkmaktadır.

III. Murad'ın yirmi bir yıllık saltanatında ise Seyyid Lokman, Nakkaş Osman, Nakkaş Hasan'ın başında bulunduğu saray nakkaşhanesinde birçok yazma resmedilmiştir. Bunların dışında sultanın kendisine hediye olarak gelen tasvirli yazmalar da vardır. Şimdilik tespitlerimize göre III. Murad döneminde yirmi dört

[774] TSMK. H. 1597-1598.
[775] TSMK. H. 1116, 1520.
[776] TSMK. H. 642.
[777] TSMK. H. 1812.
[778] LACMA, M. 73.5.446.
[779] TSMK. H. 1517.
[780] (Cenova Bruschettini Koleksionu; Ernst J. Grube, **Islamic Paintings from the 11th to the 18th Centuries in the Collection of Hans P. Kraus**, s. 216-239.
[781] TSMK. H. 845.
[782] TSMK. H. 1592.
[783] Cambridge Massachusetts Harvard University Art Museums, 1985.216.15A.
[784] İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. TY, 5964.
[785] TSMK. H. 1608.
[786] TSMK. R. 1272
[787] TSMK. H. 2134.

adet eser resmedilmiştir. Yeni yapılacak araştırmalarla bu rakamın artması da mümkündür. Resimli yazmalar açısından III. Murad devrinin Osmanlı tarihi boyunca en zengin dönemi olduğu rahatlıkla söylenebilir.

Tablo-6 Tasvirli Yazmalar

[1]	*Cevâhirü'l-Garâ'ib fî Tercemeti Dürri'l-'Acâ'ib* (990/1582)[788]
[2]	*Firâset-nâme* (986/1578)[789]
[3]	*Gazavât-ı Osman Paşa* (1003/1594)[790]
[4]	*Hüner-nâme*(992/1584-996/1588)[791]
[5]	*İbretnâme* (996/1587)[792]
[6]	*Kıssa-i Şehr-i Şatran* (999/ 1590)[793]
[7]	*Kıyâfetü'l-İnsâniyye fî Şemâili'l-Osmâniyye* (996/1588) [794]
[8]	*Kitâb-ı Gencîne-i Feth-i Gence* (998/1588)[795]
[9]	*Meşâ'irü'ş-Şu'arâ* (1582-1587)[796]
[10]	*Metâli'ü's-Sa'âde ve Yenâbi'ü's-Siyâde* (990/1582)[797]
[11]	*Mihr ü Mâh* (987/1579)[798]
[12]	*Murakka Defteri (III. Murad Albümü)(* 980/1572*)*[799]

[788] Los Angeles County Museum of Art (LACMA), M.85.237.24 (Eserin III. Murad'ın kütüphanesinin tasviriyle birlikte 7 varağı Harvard Sanat Müzesi'ndedir. Harvard Art Museums/Arthur M. Sackler Museum, The Edwin Binney, 3rd Collection, 1985.219.2.
[789] Fransa, Paris, Bibliothèque Nationale Sup. Turc. 1055.
[790] TSMK. R. 1300.
[791] TSMK. H.1523-24.
[792] Eserin madalyon kısmında III. Murad'ın isteği üzerine tekrar yazıldığı ve tasvirlendiği bilgisi kayıtlıdır. Dallas Museum Art, Keir catalogue number PT.2.
[793]İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. TY.9303.
[794] TSMK. H. 1563; Millet Ktp. Ali Emirî Tarih, 1216; Dresden Orientalische Handschrift - Mscr.Dresd.Eb.373; British Library, Add. 7880; İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. TY. 6087; İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. TY. 6088.
[795] TSMK. R. 1296.
[796] Millet Ktp. Ali Emiri Tarih 772.
[797] Fransa, Paris, Bibliothèque Nationale Sup. Turc. 242; The Morgan Library and Museum, MS M. 778.
[798] Universitätsbibliothek Leipzig, Mscr. Turc. 4.
[799] Avusturya Ulusal Ktp. Cod. Mixt. 313.

[13]	*Nusret-nâme* (994/1584)[800]
[14]	*Siyer-i Nebî* (1003/1594)[801]
[15]	*Sûrnâme-i Hümâyûn* (990/1582)[802]
[16]	*Şeca'ât-nâme* (994/1586)[803]
[17]	*Şehinşâh-nâme-i Murâd-ı Sâlis* (989/1581-1001/1592)[804]
[18]	*Şehnâme-i Selîm Hân* (988/1581)[805]
[19]	*Târîh-i Feth-i Yemen* (1003/1594) [806]
[20]	*Târîh-i Hind-i Garbî* (991/1583-4)[807]
[21]	*Tercüme-i Sevâkıb-ı Menâkıb* (989/1590)[808]
[22]	*Tuhfetü'l-Letâ'if* (1002/1593–94)[809]
[23]	*Zafernâme (Târîh-i Sultân Süleymân)* (986/1578)[810]
[24]	*Zübdetü'l-Eş'âr* (990/1582)[811]
[25]	*Zübdetü't-Tevârîh* (991/1583)[812]

[800] British Museum, Add.22011, TSMK. H.1365.
[801] Birinci, ikinci ve altıncı ciltler TSMK. H. 1221-1222-1223; Üçüncü cilt New York Public Library'de (NYPL, Spencer Coll. 157), dördüncü cilt Dublin Chester Beatty Library'de (DCBL, T. 419) ve dördüncü cildin bilindiği kadarıyla XVII. yüzyıl sonu XVIII. Yüzyıl başında hazırlanmış ikinci bir kopyası da TİEM 1974 numarada bulunmaktadır.
[802] TSMK. H. 1344
[803] İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. TY. 6043
[804] İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. FY. 1404; TSMK. B. 200.
[805] TSMK. A. 3595.
[806] İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. TY 6045.
[807] Beyazıt Genel Kitaplığı 4969; TSMK. R. 1488; TSMK. R. 1644; Newberry Library Edward E. Ayer Collection (VAULT Ayer MS 612); Süleymaniye Ktp. Nuruosmaniye 3007; Süleymaniye Ktp. Nuruosmaniye 3008; Bibliothèque Nationale de France Turc No. 521; Milli Ktp. Adnan Ötüken İl Halk Ktp. (06 Hk 1282); Süleymaniye Ktp. Esad Efendi 3715/3; JKn (The Library of the American Oriental Society)/N22.
[808] New York Pierpont Morgan Ktp. M. 466; TSMK. R. 1479.
[809] Aga Khan Museum, 280; Sussan Babaie, "The Palaces", **Architecture in Islamic Arts, Treasures of the Aga Khan Museum exhibition catalogue**, Geneva, 2012, s. 181-234.
[810] DCBL, T. 413.
[811] TSMK. R. 824.
[812] Padişah nüshası TİEM, 1973; Darüssaâde ağası Mehmed Ağa nüshası Dublin Chester Beatty Library T. 414; Siyavuş Paşa nüshası TSMK. H.1321.

SONUÇ

III. Murad devri edebi yazım ve kültürel ortamını incelediğimiz bu çalışmada elde edilen sonuçlar tezin başlıklarına göre tasnif edilmiştir. Bu tasnife göre sonuçlar: (I) devrin siyasi kültürü, (II) bir şair olarak Murâdî'nin şiirlerinin incelenmesi, (III) sultanın tarikat ve tarikat şeyhleri ile ilişkileri, (IV) saray çevresi ve himaye, (V) devrin uleması ve paşaları, (VII) sultana kaside yazan şairler, (VIII) 1582 Şenliği, (IX) himaye kültürü bağlamında III. Murad'a ithafen yazılmış eserler, devrin diğer eserleri, (X) dönem şairleri ve resimli yazmalara dairdir.

XVI. yüzyılın ikinci yarısında sultanların (II. Selim ve III. Murad ve sonrasında III. Mehmed) saraya çekilmesi, hanım sultanlar ile harem ağalarının yönetimde daha güçlü hâle gelmesine sebep olmuştur. Özellikle III. Murad'ın 985/1578'de haremin hemen yanına taşınması haremin yönetimdeki gücünü daha da arttırmıştır. Ayrıca sultanın yönetimi geleneğe mugayir olarak saray dışı (sadrazam, paşa) unsurlar yerine kendine daha yakın gördüğü saray içi (valide sultan, musahip-vezir ve harem ağaları) unsurlarla kontrol altına almaya çalışması, III. Murad devrinde farklı ilişki ağlarının oluşmasına sebep olmuştur. Bu durum edebi anlamda yeni hami-mahmi ve patronaj ağlarının gelişmesini sağlamıştır. Böylelikle artık sultandan sonra en etkili kişi olan sadrazamın yanına valide sultanlar, musahip-vezirler ve harem ağaları da eklenmiştir.

Farklı iktidar odaklarına rağmen III. Murad, saltanatının ilk yıllarında babası II. Selim'in de sadrazamı olan Sokollu Mehmed Paşa'nın baskınlığı karşısında kendini pek gösterememiştir. Sokollu'nun gücü karşısında varlık göstermek isteyen sultan, Manisa sarayından gelen maiyeti ile birlikte hareket etmiştir. Bu maiyete II. Selim devrinde Sokollu Mehmed Paşa'ya karşı olan hiziplerin de eklenmesiyle yönetimde iki karşıt grup oluşmuştur. Sokollu'nun gücü karşısında etkin hâle gelmek isteyen kişiler, İran seferlerinin başlaması konusunda III. Murad'ı ikna etmişlerdir. Sokollu'nun tüm itirazlarına rağmen imparatorluğu siyasi ve iktisadi bakımdan derinden etkileyen bu seferler, 1578-1590 yılları arasında gerçekleşmiştir. Seferlerde bazı başarılar elde edilse de III. Murad'ın sefere gitmeyerek sadrazam ve paşaları serdar olarak göndermesi dönem kaynaklarına padişahın olumsuz bir imgesi şeklinde yansımıştır. Sokollu Mehmed Paşa dışında III. Murad devrinde tüm sadrazamlar seferler devam ettiği sürede serdar olarak askerlere eşlik etmişlerdir. Bu da yönetimde paşaların etkisi noktasındaki değişimleri göstermektedir.

III. Murad, Sokollu'dan sonra iktidarını elde tutmak adına sadrazamları daha fazla denetim altına almaya çalışmıştır. Koca Sinan Paşa ile başlayan telhis yazma geleneği sultanın, sadrazam ve paşaları daha sık kontrol altında tutma yöntemlerinden biridir. Koca Sinan Paşa'nın padişaha yazmış olduğu telhislerde hem kendisine hem makamına karşı rakibi Ferhad Paşa ve onun saray içindeki destekçisi Habeşî Mehmed Ağa'dan şikâyetlerde bulunması, devlet adamları arasında da sıkı bir mücadelenin olduğunu göstermektedir.

Uzun süren İran savaşların neticesinde imparatorluk ekonomik olarak olumsuz etkilenmiş, sultana özellikle de saray içindeki güçlere karşı isyan belirtileri ortaya çıkmış, musahip-vezir Doğancı Mehmed Paşa ve Defterdar Mahmud Efendi'nin öldürülmesi ile saray dışındaki güç odakları daha da bilenmişlerdir. Aslında 990/1582 şenliğinin erken bitmesine de sebep olan askerler arasındaki kavga yine uzun seferlerin olumsuz yansımalarından biri olarak değerlendirilebilir. Bu kavga sebebiyle başta sadrazam olmak üzere birçok kişi tasfiye edilmiştir.

Bu dönemde ülkeyi olumsuz etkileyen bir diğer konu ise veba salgınıdır. III. Murad daha şehzadeliği sırasında bu hastalıkla karşılaşmış, tahta oturduktan sonra kendi çocukları dâhil yakınındaki birçok kişi vebadan vefat etmiştir. Veba hastalığı III. Murad'ın saltanatı boyunca belirli aralıklarla da olsa devam etmiştir. Bu hastalığın yaygın hâle gelmesi sultanın dışarı çıkmaması ve saraya çekilmesinin nedenlerinden biridir.

III. Murad'ın saltanatı savaşlarla geçse de Batı ile iyi ilişkiler geliştirilmiş ve İngilizlerle karşılıklı protokoller imzalanmıştır. Bu anlaşmaların sonucunda Levant Kumpanyası kurulmuştur. Batı ile ilişkilerin (Levant Kumpanyası ve Venedikliler) etkisiyle bu dönemde birçok ecnebi, resmi veya gayri resmi bir şekilde Osmanlıyı ziyaret etmiş ve bu ziyaretler neticesinde raporlar, notlar ve hatıralar kaleme almışlardır. III. Murad döneminde tespit edilebildiği kadarıyla ona yakın yabancı kaynaklı eserin olması bu ilginin bir göstergesidir. Bu rapor ve hatıratlar dönemle ilgili en ayrıntılı bilgileri ihtiva eden kaynaklardan sayılabilir.

İran seferlerinin siyasi ve ekonomik kazanım ve kayıplarının yanında özellikle kültürel gelişim açısından oldukça verimli bir dönem olduğu söylenebilir. Seferlerin etkisiyle birçok eser ve fetihname yazılmıştır. İran seferlerinin başlangıcında Uluğ Bey'in zîcini tamamlamak ve ayın hareketlerinin, namaz ve oruç

vakitlerinin belirlenmesi için kısa ömürlü de olsa imparatorluğun ilk rasathanesi kurulmuştur. Diğer yandan dönemin yabancı kaynakları, sultanın Hicri 1000. yıla doğru hem kendi geleceğini bilmek hem de seferlerinin akıbetini öğrenmek maksadıyla rasathaneyi kurdurduğunu söylemektedir.

III. Murad'ın kişisel özellikleriyle ilgili hem yerli hem de yabancı kaynaklarda oldukça farklı bilgiler yer almaktadır. Yabancı kaynaklarda, sultanın sara hastası olduğunu, sık sık nöbet geçirdiğini ve bu yüzden de dışarı çıkmadığını söyleyenlerin yanı sıra onun bir Yahudi'nin oğlu olduğunu iddia edenler bile vardır. Osmanlı kaynaklarında ise sultanın şahsiyeti hakkında önemli bilgiler bulunmaktadır. Kaynaklarda onun avlanmaktan hoşlandığı, rüya ilmine inandığı, tasavvufla uğraştığı, şiirler yazdığı, devrin birçok tarikat ehliyle irtibatta olduğu zikredilir. Özellikle sultanın kendi mektuplarında ve devrin yerli kaynaklarında sıkça bahsedilen rüya olgusu diğerlerinden daha belirgindir. Rüya ile tahta çıkan sultan, yine rüya ile İran seferlerini başlatır ve akıbeti yine bir rüyaya bağlanır. Sultanın uzun yaşama konusunda çoğu zaman zihnini meşgul ettiği söylenebilir. Hem kendi mektuplarında hem de Gelibolulu Mustafa Âlî'nin yazdığı iki risalede (*Câmi'ü'l-Kemâlât* ve *Tâli'ü's-Selâtîn*) bu durumu görmek mümkündür.

III. Murad'ın resimli yazmaların yanı sıra acayip ve garip hikâyeler, ilm-i firâset, astronomi, tarih, tasavvuf ve edebiyata olan ilgisi devrindeki telif, tercüme ve şerhlerin yönünü belirlemiştir. Tam bir kitap meraklısı olarak bilinen sultanın, dönem kaynaklarının aktardığı bilgilerden bir kütüphanesinin olduğu anlaşılmaktadır. Hatta bu kütüphane, bazı tasvirli yazmalara da yansımıştır. Resimli yazmalarda III. Murad kendi dönemine kadar elinde kitapla tasvir edilen tek sultandır. Padişah elinde kitabıyla sadece şahsi kütüphanesinde tasvir edilmemiş, bazen divan toplantılarında dahi kitapla resmedilmiştir. Tespitlerimize göre bu dönemde hazırlanan 25 resimli yazmanın yedisinde sultan kitapla tasvir edilmiştir. Sultanın kitapla tasvir edilmesi, aynı zamanda hazırlanan eserin sultan adına yazıldığını da göstermektedir. Aynı kitapların madalyonlu nüshalarında bunların padişahın kütüphanesi için yazıldığı kayıtlıdır.

III. Murad'ın resimli yazmalara ilgisini bilen devlet adamları, ona 990/1582 şenliğinde birçok kitap hediye etmiştir. Sultanın bu merakı imparatorluk dışında da duyulmuş olmalı ki cülusundan itibaren saltanatının sonuna kadar İran'dan gelen her elçi hediye maksadıyla birçok resimli yazma getirmiştir. İran elçilerinin getirdiği bu

yazmaların bazıları günümüzde Topkapı Sarayı'nda iken bazıları yurt dışı kütüphanelerinde kayıtlıdır. Yurt dışında olan yazmalar içerisinde Avusturya'daki *III. Murad Albümü* (murakka defteri) tasvir sanatı açısından oldukça önemlidir.

Bir şair olarak şiirlerinde Murâdî mahlasını kullanan padişah, Türkçe bir *Dîvân*, Farsça şiirler ve tasavvuf konulu bir mesnevi kaleme almıştır. Murâdî, şiirlerinin sayısı bakımından Osmanlı padişahları arasında Muhibbî'den (Kanûnî Sultan Süleyman) sonra en fazla şiir yazan sultandır. Kaleme aldığı manzumelerinin dikkat çeken özelliği muğlaklık, belirli kalıp ifadelerin sürekli tekrarı ve iştikak sanatını kullanmasıdır. Bu muğlaklık padişahın emriyle bazı *Murâdî Şerhleri*'nin yazılmasına sebep olmuştur.

Sultanın hem kendisinin dönem şairlerine nazire yazması hem dönemin şairlerinin onun şiirlerine nazireler yazması padişahın etrafında ciddi bir edebi muhitin oluştuğunu bize göstermektedir. *Murâdî Şerhleri* incelendiğinde hepsinin yazılış şeklinin birbirinin aynı olduğu görülmektedir. Hatta açıklama metot ve üslubu bile aynîlik göstermektedir. Bu da şerhlerde sultan veya aracı bir kişi tarafından birtakım müdahalelerin yapılıp yapılmadığı sorusunu hatıra getirmektedir. Özellikle söz konusu şerhlerin Türk İslam Eserleri Müzesi'nde kayıtlı olanı, sultanın imrahoru Nuh Ağa tarafından seçilerek istinsah edilmiştir. Diğer yandan Hâşimî, Gelibolulu Mustafa Âlî, Şemseddin Sivâsî şerhlerinde bir aracıdan bahsederken, İsmail Efendi şiirlerin açıklanması için kendisine bir ücret verildiğini söyler. 25 civarında âlim, şeyh ve bürokrat tarafından çoğu tek nüsha olarak yapılan *Murâdî Şerhleri*'yle şerh edebiyatı açısından hacimli bir külliyat ortaya çıkmıştır. Söz konusu şerhler içinde Bâkî, Zekeriyya Efendi ve Gelibolulu Mustafa Âlî gibi isimler ilk kez şârih olarak karşımıza çıkmaktadırlar. *Murâdî Şerhleri*'nin tek nüsha olarak kalması, sadece III. Murad dönemi şârihleri tarafından yapılması ve sonraki dönemlerde bu tarz şerhlere rastlanmaması da şerhlerin yalnızca padişahın edebi muhiti ile sınırlı kaldığını gösterir.

Şerh metinlerindeki seçki durumu sultanın şiirlerinin ilk derlemesini yapan İç hazinedarbaşı Cüce Zeyrek Ağa'nın çalışmasında da görülür. Dervîş Ağa'nın divanın kapak kısmına şiirler yazdığı, saray kuyumcusunun değerli taşlarla süslediği bu nüsha, Kur'ân-ı Kerîm yazmalarında olduğu gibi büyük bir özenle hazırlanmıştır. Bahsi geçen nüshanın kapak kısmı kitap kapakları incelemelerinde detaylı olarak anlatılmışken buradaki şiirlerin varlığı ilk kez tarafımızca ortaya konmuştur. Hem

şerh edilecek metinlerin hem derlenen şiirlerin seçilmesi sultan tarafından belli bir müdahalenin mevcut olduğunu göstermektedir. Hacimli bir *Türkçe Dîvân*'ın yanında çok az sayıda Farsça ve Arapça şiirleri bulunan Murâdî'nin tasavvuftaki seyr-i sülûka dair kaleme aldığı Farsça *Fütûhât-ı Ramazân*'ın ise tek nüsha olarak kalması eserin sonraki yüzyıllarda pek ilgi görmediğine ya da bilinmediğine işaret etmektedir.

III. Murad'ın şeyhi Şeyh Şücâ'ya yazmış olduğu vâkıât, tezkire ve rüyaların Mirahur Nuh Ağa tarafından derlemesiyle ortaya çıkan *Kitâbü'l-Menâmât* adlı eser, sultan hakkında bu devirde yazılmış en önemli kaynaklardan biridir. Yaklaşık iki bin mektubun bulunduğu *Kitâbü'l-Menâmât*'ta sultanın sualleri, cevapları yer alırken, Şeyh Şücâ'nın sualleri ve cevapları ise yer almaz. Ancak sultanın yazmış olduğu mektupların satır aralarında şeyhin sultana yazdığı cevapları bulmak mümkündür. Şeyhin cevaplarının büyük bir kitap olacağını sultanın kendisi belirtmesine rağmen sadece satır aralarında kalması dikkat çekici başka bir hususdur. *Kitâbü'l-Menâmât*'ta yer alan ilk bin mektubun neredeyse tamamı sultanın tasavvuftaki seyrü sülûkuna dairdir. Bir derviş gibi tasavvuf yolunda ilerlemek isteyen padişahın şeyhine sorduğu suallerde esmaları öğrenme isteği ve tasavvufla ilgili kaynak kitaplara dair bilgiler göze çarpmaktadır. Burada özellikle sultanın dünya ve ahiret hayatında kendini bir derviş olarak görmesi mektupların en dikkat çekici yönüdür. Fakat aynı mektuplarda sultanın dünya saltanatından vazgeçmediği de görülür. Bu durum aslında III. Murad'ın mektuplarının bir bakıma siyaseten yazıldığı ihtimalini de doğurur. Çünkü bir sultanın hem derviş kisvesine bürünmesi hem de cihan hükümdarı olma isteğini belirtmesi bazı noktalarda çelişen bir durumdur.

Kitâbü'l-Menâmât'ın bininci mektubundan sonra Şeyh Şücâ'nın talepleri ve ricaları devreye girer. III. Murad bu kısımda devlet yönetimiyle ilgili her şeyi şeyhine sorar. İran seferleri ve barış görüşmeleri, seferlere serdar olacak paşanın belirlenmesi, devlet kademelerinde kimlerin nereye atanacağı, batı seferleri, oğlu III. Mehmed ile ilgili çekişmeler mektupların konularıdır. Aynı tezkirelerdeki bilgiler ve dönemin Venedik raporlarında sultanın şeyhini bir istihbarat ağı olarak görmesi önemli bir diğer noktadır. Sultanın şeyhine hem İstanbul'daki sosyal hayata hem de İran şahı, Kırım hanı gibi kişilere dair sorular sorması onun mektuplarının sadece tasavvufi noktada kalmadığını göstermektedir. Şeyh Şücâ ise *Kitâbü'l-Menâmât*'ın tezkire kısmında başta Manisa'daki vergiler olmak üzere devlet kademesinde kendisinden ricada bulunan birçok müridinin bir makam elde etmesi için sultana

isteklerde bulunmuştur. Bu mektupların aslı bugüne intikal etmediği hâlde sultanın cevaplarından şeyhin taleplerinin birçoğunun yerine getirildiği anlaşılmaktadır. Şeyh Şücâ'nın sultan şeyhi olarak bu kadar göz önünde bulunması, elde ettiği servet ve güç sebebiyle devrin müellifleri tarafından hem sultana hem şeyhe yönelik tenkitleri doğurmuştur.

Kitâbü'l-Menâmât'ta III. Murad'ın sadece Şeyh Şücâ ile irtibatlı olmadığı, devrin birçok mutasavvıf şahsiyeti ile de görüştüğü anlaşılmaktadır. Uşşâkîler, Halvetîler, Şemsîler, Yesevîler III. Murad'ın irtibatta olduğu diğer tarikatlardır. Özellikle Halvetîlik, dönemin önde gelen tarikatıdır. Hüsameddin Uşşâkî, Memi Cân-ı Saruhânî, Şemseddin Sivâsî ve Mehmed Dâğî, sultanın irtibat kurduğu isimlerdir. Padişahın birden çok tarikat ehli ile irtibatta bulunması da kendi yönetimi açısından önemli bir noktadır. Bunun dışında padişah yazmış olduğu bazı lügazları farklı tarikatlara mensup kişilere göndermiş ve onlardan şerhler yazmalarını istemiştir. Yapılan bu şerhler sultanın mutasavvıflarla sadece tasavvufi anlamda değil, edebi olarak da irtibatta olduğuna işaret etmektedir.

III. Murad devrinde hanım sultanlar arasında Nurbanu Sultan, İsmihan Sultan ve Safiye Sultan ön plana çıkar. Özellikle 1574-1583 yılları arasında Nurbanu Sultan, kızı İsmihan Sultan'la birlikte haremdeki en etkili kişidir. Nurbanu Sultan, oğlu tahta çıktığı andan itibaren onun yanında olmuş, Topkapı Sarayı'na yerleşerek haremin başına geçmiş ve hatta Valide Sultan unvanını kullanan ilk hanım sultan olmuştur. Kızı İsmihan Sultan ile oğlunun çocuklarının sürekli ölmesinden dolayı çeşitli yöntemler deneyen Nurbanu Sultan aynı zamanda meşhur tılsımlı gömleği hazırlatmıştır. Harem yönetiminin yanı sıra hayır işleriyle de uğraşan Nurbanu Sultan kendi adına Mimar Sinan'a Üsküdar'da bugün Atik Valide adıyla bilinen camiyi ve etrafındaki yapıları inşa ettirmiştir. Rıdvan b. Abdülmennân'a *Ahlâk-ı Muhsinî* tercümesini yaptıran İsmihan Sultan ise 16. yüzyılda tespit edilebildiği kadarıyla kendi adına ilk kez eser hazırlatan hanım sultandır.

Nurbanu ve İsmihan sultanların vefatından sonra Şehzade Mehmed'in sancağa çıkan tek şehzade olması hasebiyle III. Mehmed devrinin sonuna kadar haremde en yetkili kişi şüphesiz Safiye Sultan olacaktır. Safiye Sultan bir taraftan imar faaliyetlerine bânilik ederken bir taraftan da dikkatini daha çok Osmanlı-İngiliz ilişkileri ile kısmen de medrese mansıplarının belirlenmesi üzerinde yoğunlaştıracaktır. Özellikle III. Murad devrinin sonu ve III. Mehmed'in saltanatı

boyunca yapılan birçok atamada Safiye Sultan'ın etkin olduğu görülmektedir. Diğer yandan İngiltere Kraliçesi I. Elizabeth'le yazışarak çeşitli hediyeler gönderen Safiye Sultan, gücünü haremin dışına taşımış ve dış ilişkilerle de ilgilenmiştir.

Osmanlı harem hayatında her ne kadar hanım sultanların gücünün belirgin hâle gelmesi Kanûnî devrinde Hürrem Sultan'a kadar götürülse de yazılı kültürde telif/tercüme ve manzumelerin hanım sultanlar adına yazılması Nurbanu, İsmihan ve Safiye sultanlar ile başlamıştır. Hanım sultanlar ayrıca saray dışındaki iletişimi sağlayan harem ağalarına da destek olmuşlardır. Nurbanu Sultan, Habeşî Mehmed Ağa'yı desteklerken; Safiye Sultan, idamına dek Gazanfer Ağa'yı desteklemiştir. Harem ağaları valide ve hanım sultanlara sadece haremin yönetiminde yardımcı olmamış ayrıca dönemin müellif/mütercimlerinden onlar için eser telif ve tercüme etmelerini de istemişlerdir. *Ağalar çağı*nın başlangıcı olan bu dönemde Habeşî Mehmed Ağa, III. Murad'ın da çok düşkün olduğu validesi Nurbanu Sultan için annenin faziletine dair eser yazdırırken; Gazanfer Ağa, Safiye Sultan adına Hicri bin yılın etkilerini taşıyan bir risale sipariş etmiştir. Bu durum valide sultanlar ile harem ağaları arasındaki irtibatın farklı boyutlara taşındığını göstermektedir.

III. Murad devrinin şüphesiz en muktedir harem ağası dârüssaâdeden sorumlu Habeşî Mehmed Ağa'dır. Nurbanu ve İsmihan sultanlar ile olan yakın irtibatı Mehmed Ağa'nın hem haremin başına geçmesine hem de Haremeyn vakıflarından sorumlu olmasını sağlamıştır. Özellikle bu dönemde ak ağalar ile kara ağalar arasında ayrımın yapılması ve 994/1586-1587'de Haremeyn vakıflarının kara ağalara intikal ettirilmesi onların ak ağalardan daha nüfuzlu olmasını sağlamıştır. Haremeyn vakıfları Mehmed Ağa ile birlikte artık II. Mahmud devrine kadar kurumsal olarak kara ağaların elinde kalmıştır. Diğer yandan Mehmed Ağa'ya 997/1589'da Tuna boyundaki İsmail Geçidi'nin imar izninin verilmesiyle Osmanlı tarihinde ilk kez bir harem ağası bir kenti imar etmiştir. İsmail Geçidi'nin kurulması Mehmed Ağa'nın elde ettiği gücün en açık örneğidir.

Habeşî Mehmed Ağa bu dönemde sadece harem yönetimi ve Haremeyn vakıflarının yönetimiyle ilgilenmemiş özellikle birçok kez sultanın temsilcisi olarak hareket etmiştir. Sultan adına Sokollu Mehmed Paşa'nın öldürülmesini soruşturan, Feridun Ahmed Bey'in düğününde sultanın vekili olan ve 990/1582 şenliğinde sultan vekili olarak devlet erkânını karşılayan yine Habeşî Mehmed Ağa olmuştur. Mehmed Ağa bu dönemde birçok tarih eserinin hazırlanmasında ve resmedilmesinde hami

sıfatıyla da öncülük etmiştir. Bunlardan bazılarını (*Sûr-nâme-i Hümâyûn* ve *Gonca-i Bâğ-ı Murâd*) sultana sunmuştur. Mehmed Ağa, himaye ettiği kişiler tarafından övülürken *mukarreb-i pâdişâhî/sultânî* diye anılmıştır.

Habeşî Mehmed Ağa vefat ettikten sonra III. Murad ardından III. Mehmed devrinin bir diğer kudretli kişisi Bâbüssaâde Ağası Gazanfer Ağa olmuştur. II. Selim döneminde sarayda yer alan Gazanfer Ağa hem Venedik kökenli olması hem de Safiye Sultan'ın desteği ile III. Murad'ın saltanatından itibaren haremde etkisini göstermiştir. Gazanfer Ağa, birçok faaliyetinde Habeşî Mehmed Ağa'nın izinden gitmiştir. Diğer yandan kurduğu medrese ve ulema atamalarında etkili olması devrin müelliflerinin dikkatini daha çok çekmiştir. Gazanfer Ağa, III. Murad ve III. Mehmed devrinde tarih, edebiyat, âdâb konulu birçok eserin telif ve tercümesinde hami sıfatını yüklenmiştir. Bu dönemde kendisinin himaye ettiği müellif/mütercim ve şairler Gazanfer Ağa'yı *mahrem-i pâdişâhî/sultânî* diye anmışlardır. Gazanfer Ağa, Habeşî Mehmed Ağa'ya nazaran dönemin şairleri ile daha çok irtibatlı olmuştur. Gelibolulu Mustafa Âlî, bu şairlerin başında gelmektedir. Âlî, Ağa için birçok eser telif ettiği gibi onun adına kasideler de yazmıştır. Hatta Gazanfer Ağa'nın kendi adına yazılan kasideleri bir mecmuada derlettiği söylenmekteyse de söz konusu mecmua bugün kayıptır. Gazanfer Ağa'nın kendi adına kurduğu medresenin dönemin en prestijli medreselerinden biri sayılması bile onun elde ettiği gücü göstermektedir.

Habeşî Mehmed Ağa ve Gazanfer Ağa'dan sonra III. Murad devrinin diğer ağaları iç hazinedarbaşı Cüce Zeyrek Ağa ile onun himayesinde bulunan Dervîş Ağa'dır. Zeyrek Ağa iç hazineden sorumlu olduğu için sultanın birçok şahsi harcamasında onun ismi görülmektedir. Sultanın eğlencesinde, yaptığı ihsanlarda hazineden harcama için nakit getiren yine Zeyrek Ağa'dır. Dönem müellif/mütercim ve şârihleri tarafından *mukarreb-i hazret-i saltanat* diye anılan Zeyrek Ağa, sultanın tasavvufa dair tercüme ve şerh ettirdiği neredeyse tüm eserlerde aracı konumundadır. Böylelikle ağaların sadece harem ile ilgilenmediği ayrıca devrin kültürel ve sosyal hayatında da etkin bir rol oynadıkları anlaşılmaktadır. Zeyrek Ağa ayrıca III. Murad'ın *Türkçe Dîvân*'ını ilk kez derleyen kişidir. Kendisinin hem bu *Dîvân* derlemesinde hem de Binâî'nin *Sehâ-nâme*'sinin tercümesinde himaye ettiği kişi Dervîş Ağa'dır. Dervîş Ağa sarayda yetişmiş, doğancı başılıktan paşalığa yükselmiştir. Dervîş Ağa aynı zamanda Bostan-zâde Mehmed Efendi ile Bâkî

arasında yaşanan Anadolu ve Rumeli kazaskerliği görevindeki çekişmede Bâkî'nin himayesini üstlenmiştir. Dervîş Ağa'nın bu durumu, söz konusu dönemde hamilerin bazen mahmi konumunda olduğunu da bizlere göstermektedir. III. Murad'ın bazı saray eğlenceleri düzenletmesi bu dönemde birçok meddah, musahip ve cücelerin isimlerini öğrenmemizi sağlamıştır. Cüce Nasuh, Çevgânî Cüce, Cühud Cüce, Derviş Eğlence, La'lîn-kabâ bu dönemin saraydaki meşhur cüce ve meddahlarıdır.

Ağalar için kullanılan övgü ifadeleri, dönemin resimli yazmalarına da yansımıştır. *Mukarreb* olanlar genellikle siyasi ve kültürel tasvirlerde sultanın yanında yer almışken *mahrem* olanlar daha özel görüşmelerde sultanla birlikte çizilmiştir.

III. Murad devrindeki ulema II. Selim devrine nazaran yönetimde, mansıp ve tayinlerde daha etkin bir konuma erişmiştir. Hoca Sâdeddin Efendi özelinde ise bu tayinler artık neredeyse tek kişinin elinde toplanmıştır. Sâdeddin Efendi, III. Murad'ın 22 yıl hocalığını yapmış ve bu sayede ilmiyenin başına geçmiştir. Onun, ilmiyenin başına geçtikten sonra tüm mansıp ve tayinlerde tek yetkili kişi olması devrin bazı müellifleri (Cinânî ve Mustafa Âlî) tarafından eleştirilmiştir. Sâdeddin Efendi tüm bunlara rağmen, Takıyüddin'in rasathane kurmasında, Mirza Mahdûm'un ilmiyeye dâhil olmasında hatta bazı eserlerin tercüme edilmesinde (*Terceme-i Mâlâ Yese'ut-Tabîb Cehluhu*) sultan tarafından danışman olarak görevlendirilmiştir. Sâdeddin Efendi'nin bu gücüne rağmen bu dönemde Bostan-zâde Mehmed Efendi, Çivi-zâde Muhyiddin Efendi, Malûl-zâde Mehmed Efendi ön plana çıkan diğer âlimlerdir. III. Murad dönemi şairlerinin birçoğunun ilmiyeye mensup olması nedeniyle hami arayan birçok yazar başta Sâdeddin Efendi olmak üzere Bostan-zâde Mehmed, Çivi-zâde ve Malûl-zâde'ye manzumeler yazmışlardır.

III. Murad devrinde ulemanın bazı konularda birlikte hareket ettiği de görülmektedir. Bir mazûliyet yaşayan -özellikle Hoca Sâdeddin Efendi, Bostan-zâde ve Çivi-zâde'ye yakın olanlardan- herhangi bir müderris için (Molla Masûm ve Seyyid-zâde Ahmed Efendi örneğinde olduğu gibi) hemen sultana arzuhaller, görevde yükselme yahut göreve tayin edilmede mahzar yazmışlardır. Ulema arasındaki bir başka dayanışma örneği, kişilerle irtibatı iyi olan müellif ve mütercimlerin eserlerine yazılan takrizlerdir. Ulemanın bazen de kendi aralarında mektuplaştığı bilinmektedir. Yazılan bu arzuhaller, mektuplar, mahzarlar ve takrizler

kişiler arası irtibatı ortaya koyduğu gibi aynı zamanda ulemanın kollektif şekilde hareket ettiklerini de göstermektedir.

Bu dönemde sadrazamlık makamında bulunan başta Sokollu Mehmed Paşa olmak üzere Semiz Ahmed Paşa, Koca Sinan Paşa, Siyavuş Paşa ve Özdemiroğlu Osman Paşa birçok müellif/mütercim ve şairler ile irtibatta olmuşlardır. Sokollu Mehmed Paşa'nın üç padişaha sadrazamlık yapması şüphesiz onun III. Murad devrinin ilk yıllarında bile en önemli hami olmasını sağlamıştır. Sokollu'nun himaye ettiği müellif ve mütercimlerden onun hamiliğinin aşamalarını yakından takip etmek mümkündür. Kanûnî devri eserlerinde paşanın ismi sultan ile birlikte anılırken, ilginç olarak II. Selim devrinde sadece paşanın ismi zikredilmektedir. Fakat bu durum III. Murad devrinde tekrar eski hâline dönmüş ve artık Kanûnî döneminde olduğu gibi önce padişah, ardından da Sokollu Mehmed Paşa'nın ismi zikredilmiştir. Himaye ifadelerinde ve övgülerdeki bu değişim Sokollu Mehmed Paşa'nın da iktidarının hangi dönemde nasıl inişli çıkışlı bir grafik izlediğini göstermektedir. Böylelikle II. Selim devrinde Sokollu'nun *padişah-ı manevî* olarak anılması telif, tercüme ve şerh eserlerine de yansımıştır. Mehmed Paşa'nın özellikle tarih yazımında ve resimli yazmaların hazırlanmasında öncülük etmesi kendinden sonraki sadrazamları da etkilemiş, Koca Sinan Paşa, Ferhad Paşa ve Siyavuş paşalar da kendi adlarına ithafen eserler yazdırmışlardır. Hatta Koca Sinan Paşa kendi fetihlerini yazdırdıktan sonra kontrol etmeyi de ihmal etmemiştir. Osman Paşa'nın kendi adına yazılan eserlere herhangi bir müdahalesi olup olmadığı şu an için bilinmemektedir.

III. Murad'ın kendisinin resimli yazmalara olan ilgisi devrin sadrazamlarını da etkilemiş başta Sokollu olmak üzere, Sinan Paşa, Siyavuş Paşa ve Ferhad Paşa resimli yazmalar edinmişler hatta 990/1582 şenliğinde sultana hediye olarak bu kitapları sunmuşlardır. Bazı paşaların resimli yazmaların yanı sıra başka kitaplar da topladıkları bilinmektedir. Sokollu Mehmed Paşa'nın bugün Süleymaniye Kütüphanesi'nde eşi İsmihan Sultan adına kayıtlı koleksiyonda birçok kitapta mührü bulunurken Koca Sinan Paşa'nın özellikle İran seferleri sırasında temin ettiği kitaplardan oluşan zengin bir terekesi vardır. Siyavuş Paşa, Üveys Paşa ve Doğancı Mehmed Paşa'nın terekelerinde ise çok sayıda Arapça, Farsça ve Türkçe kitap bulunmaktadır.

III. Murad, Manisa'da sancak beyi olmasından itibaren kendisine birçok övgü mahiyetinde şiir ve kaside (kaside burada her türlü manzumeyi karşılamakta)

yazılmıştır. Sancağa çıkan tek şehzade olarak Murad için yazılan bazı manzumeler babası II. Selim için yazılmış kasidelerdir. Manisa'da iken çevresinde şairler bulundurduğu bilinen Şehzade Murad'a tahta çıktığı zaman birçok tarih yazılmıştır. Tarih yazan şairlerin çoğu daha sonra sultanın edebi muhitine dâhil olmuş kişilerdir. Bu dönemde III. Murad adına yüzyılın meşhur şairlerinin ve yetişmekte olan genç şairlerin kasideler yazdığını görmekteyiz. Bâkî, Mustafa Âlî, Nev'î, Derzizâde Ulvî, Ganîzâde Nâdirî, Filibeli Vecdî, Çorlulu Zarîfî, Süheylî, Muhyî-i Gülşenî bu şairlerden birkaçıdır.

Padişaha kaside ve farklı türde manzume yazanlar arasında en çok şiir yazan kişi Şerîfî'dir. Onun *Dîvân*'ının içeriği neredeyse III. Murad adına düzenlenmiştir. Gelibolulu Mustafa Âlî ve Nev'î de Şerîfî'den sonra en çok kaside yazan şairlerdir. Yazılan kasidelerin bazıları cülus tebriği, bazıları Haremeyn imar faaliyeti, bazılarıysa İran seferleri münasebetiyle yazılmıştır. Kasideler arasında ağırlıklı dil Türkçe olup sonrasında ise Farsça ve Arapça gelmektedir.

III. Murad için yazılmış kasidelerde sultanı övme anlamında dört kavram ön plana çıkmaktadır. Şairler şehzadeliğinden itibaren sultanı gülle özdeşleştirmişlerdir. Hatta onun için yazılan doğum ve cülus tarihlerinde bile gül ifadesi kullanılmıştır. Gülün Hz. Peygamber'i çağrıştırdığı bilinirken III. Murad'ın da onun vârisi olduğu vurgulanmak istenmiş olabilir. Seyyid Lokman'ın *Zübdetü't-Tevârîh*'i de bu amaca yönelik yazılmış bir eserdir. Bu kasıtlı kullanımda sultan, gül gibi bahçenin hükümdarı, tüm sultanların sultanıdır. Âdil sultan figürü ise dönemin çoğu kaynağının vurguladığı diğer önemli noktadır. Bu imgenin III. Murad'ı adalet sahibi bir hükümdar olarak göstermek adına kasıtlı bir kullanım olduğu söylenebilir. Üçüncü kavram ise onun kutb, kutbü'l-aktâb ve müçtehit olduğuna dair övgülerdir. Sultanın tasavvufa olan yoğun ilgisi ve Hicri bin yılın yaklaşması devrin müellif ve şairlerinin sultanın kutb ve müçtehit olduğuna dair imgeler oluşturmalarını sağlamıştır. Diğer yandan Gelibolulu Mustafa Âlî gibi mansıp peşinde koşan bazı kişiler ise bu övgüleri daha ileri seviyeye taşımışlardır. Dördüncü kavram ise onun avcılık merakı üzerine kurgulanmıştır. III. Murad'ın av sırasında birçok tasvirinin bulunması, sadrazam olan yahut bir yere atanan paşaların sultana avcı kuşlar hediye etmeleri devrin şairlerinin de ilgisini çekmiş ve av konulu şiirler yazmışlardır.

Kasidelerin konu dağılımına bakıldığında sultana övgülerin dışında özellikle İran seferlerinin bitiminde rehin olarak gönderilen Haydar Mirza'nın Osmanlı

topraklarına gelişi için yazılan kasideler dikkat çekicidir. Bâkî, Gelibolulu Mustafa Âlî ve Vecdî bu konuda kaside yazarken, Bâkî *Dîvân*'ının bir nüshasında Haydar Mirza'nın gelişi tasvir edilmiştir. İstanbul'daki şairlerin sultana dönemin sosyal ve siyasal olayları ile ilgili kasideler yazdığı, taşradaki şairlerin ise daha çok kendilerini ilgilendiren konularda şiirler yazdığı görülür. Bu da İstanbul'daki şairlerin taşraya nispeten sultana daha rahat ulaştıklarını ve farklı konularda şiirler yazabildiklerini gösterir.

III. Murad devrinin en önemli sosyal olaylarından birinin tahtın tek vârisi olan Şehzade Mehmed için 990/1582'de düzenlenen sünnet şenliği olduğu söylenebilir. Sultanın Mehmed dışında Mahmud isminde bir şehzadesi daha olmuş fakat onun ölümüyle Mehmed tek vâris olarak kalmıştır. III. Murad işte bu yüzden kendi dönemine kadar yapılmış olan şenliklerden daha gösterişli bir şenlik yapılmasını istemiştir. Şenliğin yapılma sebeplerinden biri de bir türlü sonuçlanmayan İran savaşlarının başarısızlıklarını gölgelemek niyeti olabilir. Şenlikte İran elçisine mahsus gösteriler ve geçiş törenlerinin yapılması da bunu gösterir. Şenlik hazırlıkları bir yıl öncesinden başlamış, birçok yabancı devlet temsilciliklerine davet gönderilmiştir. Mısır ve Suriye taraflarından eğlenceyi düzenlemeleri için sanatçılar getirilmiş, şenliğin yapıldığı alanda kullanılacak malzemelerin temini için imparatorluğun birçok yerine fermanlar gönderilmiştir.

Şenlik At Meydanı'nda olmuş, sultan ve şehzade ise şenliği İbrahim Paşa Sarayı'ndan izlemiştir. Her ayrıntısı büyük bir titizlikle yürütülen şenlikte sultan ve şehzadenin İbrahim Paşa Sarayı'na gelmesiyle eğlenceler başlamıştır. Habeşî Mehmed Ağa'nın sultan adına yürüttüğü şenlikte, devlet erkânı ve yabancı elçiler için yerler ayrılmıştır. Davetiye gönderilenler arasında temsilci göndermeyen tek ülke İngiltere'dir. Sebebi ise kraliçenin müsriflikten uzak durma isteğidir. Şenlikte eğlence maksadıyla oyunlar düzenlenmiş, havai fişekler patlatılmıştır. O sırada sadrazam olan Koca Sinan Paşa, Tunus ve Halkulvâdî'deki başarılarını göstermek için bu fetihleri canlandırmış, Kaptanıderya Kılıç Ali Paşa'nın içi havai fişeklerle dolu yapay dağı patlatması en heyecanlı gösterilerden biri olmuştur. Sünnet töreninde Şehzade Mehmed ile birlikte iki bine yakın çocuğun daha sünneti gerçekleştirilmiştir.

Şenliğin bir diğer gösterisi de aynı zamanda en uzun gösteri olan esnaf alayının geçişidir. 250 civarında esnafın kendi ürünlerini sergilediği alanda kendi mesleki ıstılahlarına göre şiirlerini okumalarıyla şiirin sosyal alanda ne kadar etkin

olduğu daha iyi anlaşılmaktadır. Esnaf alayları, aynı zamanda Osmanlı zanaatının yabancı devlet temsilcilerine bir çeşit gövde gösterisidir Şenlik esnasında daha önce azledilenlere sultanın merhametini göstermek için görevi iade edilmiş, birçok gayrimüslim alanda Müslüman olmuştur. Hatta Safevî elçisinin karşısında Safevî sarığıyla alay ederek Sünnîliğe geçen kişilerin gösterisi bile yapılmıştır.

Şenlik programı başlangıç ve bitiş olarak iki ay gibi öngörülse de şenliğin 57. gününde askerler arasında arbede çıkmıştır. Sultan bu durumdan hoşnut olmayarak alandan ayrılmış ve şenlik sona ermiştir. Bu kavganın 1589'da yaşanacak olan Beylerbeyi hadisesinin bir provası olduğu daha sonra anlaşılacaktır. 990/1582 şenliği o kadar görkemli olmuştur ki XVI. yüzyılda yapılan tüm törenleri gölgede bırakmış; IV. Mehmed ve III. Ahmed dönemi yapılacak şenliklere de örnek olmuştur. İntizâmî, Mustafa Âlî ve Ferâhî şenlik üzerine müstakil eser; Kadîmî, Sâmî, Nev'î, Dervîş Ağa, Derzizâde Ulvî ve Mehmed Nâmî ise kaside yazmıştır. Seyyid Lokman'ın *Şehinşâhnâme*'sinin ikinci cildinin neredeyse yarısı bu şenlik üzerinedir. Yazılan tüm bu eser ve şiirler 990/1582 şenliğinin görkemini göstermektedir.

Bu dönemde başta III. Murad'ın emri, paşa ve ağaların teşvikiyle birçok eser telif edilmiştir. Telif edilen eserlerin konusunu genellikle sultanın ilgi alanı belirlemiştir. Sultanın aracıları olarak Habeşî Mehmed Ağa, Gazanfer Ağa ve Zeyrek Ağa'nın ismi geçerken, paşalarda ise Sokollu Mehmed Paşa ilk sırada yer almaktadır. Habeşî Mehmed Ağa daha çok sultanın yönetimini meşru kılmak için eserler yazdırırken, İran seferleri konulu eserleri de himaye edip tasvirletmiştir. Gazanfer Ağa edebiyat ve âdâb; Zeyrek Ağa ise tasavvuf konulu eserlerin yazımını himaye etmiştir. Edebiyat konulu hikâyeler genellikle klasik aşk mesnevisi tarzında ya da sultanın hoşuna gidebilecek acayip ve garip hikâyelerden oluşmaktadır. Hatta *Bedâyi'ü'l-Âsâr* gibi bazı eserlerin telifi sultanın emri doğrultusunda yapılmıştır.

Telif edilen eserler içerisinde tarih, tasavvuf ve edebiyat konulu olanlar ön plana çıkmaktadır. Bu dönemde III. Murad'a ithafen telif edilmiş eserler içerisinde tarih konulu olanların diğerlerine nispeten fazla olmasının birkaç nedeni vardır. Bunlardan ilki Kanûnî devrinde Ârifî ile başlayan şehnameci türü tarih yazıcılığının, Eflâtûn-i Şirvânî'nin ardından da Seyyid Lokman ile birlikte kurumsal hâle gelmesidir. Sarayın resimli/resimsiz tarih yazıcılığı ve talebi bu tür eserlerin daha fazla olmasını sağlamıştır. İkinci bir neden ise yaklaşık 12 yıl süren Osmanlı-Safevî savaşlarıdır. Bu savaşın başından itibaren özellikle de sadrazamların seferlere

serdarlık etmesiyle fetihname türü tarih yazıcılığında bir artış olduğu söylenebilir. İran seferleri üzerine yaklaşık on üç eser yazılmıştır ve bu eserlerde yapılan savaşlar ve barış görüşmeleri ayrıntılı olarak anlatılmıştır. Bahsi geçen on üç eserin beşi aynı zamanda saray tarafından tasvirlenmiştir. Bu iki nedene ek olarak belki daha özel olan başka bir neden de başta sultan olmak üzere devrin paşalarının tarihe ve kendi başarılarına olan rağbetleridir. Başta Sokollu olmak üzere -ki kendisi özellikle Osmanlı sultanlarının tarihi ile ilgilenmiştir- Koca Sinan Paşa, Özdemiroğlu Osman Paşa ve Ferhad Paşa tarih konulu birçok eserin yazımını teşvik etmişlerdir.

Tercümelerde teliflere nazaran konular arasında dengeli bir dağılım söz konusudur. Buna rağmen yine telif eserlerde olduğu gibi tasavvuf, edebiyat ve tarih konulu eserler diğer konulara nispeten daha ön plana çıkmaktadır. Telif eserlerde tasavvuf konulu eserlerin sayısının fazla olmasında şüphesiz kendine bir şeyh edinen ve yazdığı mektuplarda derviş olmayı dileyen III. Murad'ın etkisi vardır. Sultanın başta Halvetîlik olmak üzere, Şâbânîlik, Uşşâkîlik, Şemsîlik ve Yesevîlik gibi farklı tarikatlarla irtibatta olması ve bu tarikatlardaki kişilerin sultan ile yakın olmayı istemeleri neticesinde çok sayıda eser telif ve tercüme edilmiştir. Telif eser sayısı bakımından Şemseddin Sivâsî, Memi Cân-ı Saruhânî ve Hazînî önde gelen tarikat şeyh ve mensuplarıdır. Hatta Memi Cân'ın müritlerinden Bursalı Subhî sultanın şiirlerine şerh yazarken, bir diğer müridi Ahmed Sâfî ise sultanın hâkimiyetinin dini temeller üzerine kurmaya çalışan bir eser kaleme (*Kenz-i İhlâs*) almıştır. Tercüme eserlerde benzer durum söz konusudur. Sultanın tasavvuf konulu eserlerin tercümesine önem verdiği hatta Zeyrek Ağa aracılığıyla bu durumu teşvik ettiği bilinmektedir.

Telif eserlerde dikkat çeken bir diğer husus nüsha bazlı himayenin olmasıdır. Yazılan eserlerin genellikle dibacesinde değişiklik yapılarak başta sultan olmak üzere paşa, ağa ve hanım sultanlara farklı nüshalar hazırlanmıştır. Başta Seyyid Lokman'ın *Zübdetü't-Tevârîh*'i olmak üzere, Cenâbî Mustafa Efendi'nin *el-ʿAylemü'z-Zâhir*'i, Sipâhî-zâde'nin *Evzahu'l-Mesâlik*'i, Kınalı-zâde Hasan Çelebi'nin *Tezkiretü'ş-Şu'arâ*'sı, Gedizli Azmî'nin *Kitâb-ı Hiyel*'i, Mirza Mahdûm'un *Unmûzecü'l-Murâd en-Nevâkız ale'r-Revâfız* ve *Zahîretü'l-Ukbâ fî Zemmi'd-Dünyâ*'sı nüsha bazlı himayeye dâhil eserlerdir. Eserler içerisinde sadece Seyyid Lokman'ın eseri tasvirli olup onun hem dibacesi hem madayon kısmı hem de tasvirlerin kalitesi hamilere göre değiştirilmiştir.

Osmanlı yazılı kültüründe bu dönemde Türkçe telif, tercüme ve şerh eserlerin yazımında konulara göre bazı ilkler gerçekleşmiştir. Mustafa Âlî'nin nakkaş ve hattatların hayatına dair kaleme aldığı *Menâkıb-ı Hünerverân*'ı, yine Mustafa Âlî'nin görgü kurallarına dair *Mevâi'dü'n-nefâis fî Kavâi'di'l-mecâlis*'i, Sâ'î Çelebi'nin Mimar Sinan'ın hayatı ve eserlerini anlattığı kendi alanında ilk olan *Tezkiretü'l-Bünyân* ve *Tezkiretü'l-Ebniye*'si, Hazînî'nin Yesevîlik tarikatıyla ilgili *Cevâhiru'l-Ebrâr min Emvâci'l-Bihâr*'ı ve *Hüccetü'l-Ebrâr Der-Esâmî-i Evliyâ-i Kibâr*'ı, Mehmed Suûdî Efendi'nin kısmen Yeni Dünya (Amerikan kıtası) tarihini anlatan *Târîh-i Hind-i Garbî* (Hadîs-i Nev)'si, Seyfî Çelebi'nin *Seyahat-nâme*'si kendi alanında ilk kez telif edilirken; Cezerî'nin *Kitâbü'l-Hiyel*'i, Hasan b. Abdurrahman'ın Yûsuf b. İsmail'den tercüme ettiği *Terceme-i Mâlâ Yese'ut-Tabîb Cehluhu*'su Türkçeye ilk kez tercüme edilmiştir. İbnü'l-Arabî'nin *Fusûsü'l-Hikem'*i ve Mevlânâ'nın *Mesnevî*'si Türkçe olarak ilk kez tam bir şekilde şerh edilen eserlerdendir.

Telif, tercüme ve şerh eserlerinde bazı kişiler ön plana çıkmaktadır. Her üç kategoride eser veren tek kişi Şem'î'dir. Şem'î, III. Murad adına Feridüddin-i Attâr'ın *Pend-name'*sini *Sa'âdet-nâme* adıyla tercüme, *Tuhfetü'l-Âşıkîn*'i telif ve *Mesnevî*'yi de *Şerh-i Mesnevî* ismiyle şerh etmiştir. Şem'î dışında telif ve tercüme, telif ve şerh alanında eserler yazan kişiler de vardır. Telif ve tercüme türünün her ikisinde de eser verenler; Âsafî Mehmed Çelebi, Cenâbî Mustafa Efendi, Emîrî, Gelibolulu Mustafa Âlî, Hoca Sâdeddin Efendi ve Mehmed Suûdî Efendi'dir. Nev'î ve Memi Cân-ı Saruhânî hem telif hem de şerh türünde eser veren kişilerdir. Bu dönemde III. Murad'a ithafen kaleme alınan eserlerin yirmi ikisi sultanın emri doğrultusunda farklı kişiler aracılığıyla telif, tercüme ve şerh edilmiştir.

III. Murad devrinde tespitlerimize göre yirmi dört eser, saray tarafından tasvirli olarak hazırlatılmıştır. Resimli yazmalar içerisinde tarih konulu eserler daha çok ön plana çıkmaktadır. Resimli yazmaların hazırlanmasında özellikle şehnameci Seyyid Lokman'ın başında bulunduğu Nakkaş Osman ve ekibinin etkisi büyüktür. Bahsi geçen eserlerden altısı Seyyid Lokman tarafından yazılmıştır ve hepsi de III. Murad'ın kütüphanesi içindir. Gelibolulu Mustafa Âlî'nin ise iki eseri (*Nusret-nâme, Mihr ü Mâh*) tasvirli olarak hazırlanmıştır. Bunlar dışında Mehmed Suûdî Efendi'nin *Târîh-i Hind-i Garbî*'si *Murakka Defteri (III. Murad Albümü)*, Lâmi'î Çelebi'nin *İbretnâme*'si ve Cenâbî Mustafa Efendi'nin *Cevâhirü'l-Garâ'ib fî Tercemeti Dürri'l-*

‘Acâ’ib’i yine sultanın kitaplığı için hazırlanmıştır. Mehmed Suûdî Efendi’nin *Metâli‘ü’s-Sa‘âde ve Yenâbi‘ü’s-Siyâde*’si madalyonlu olup sultanın emri doğrultusunda III. Murad’ın kızları Fâtıma ve Ayşe Sultan’ın kütüphaneleri için yazılmıştır. Âşık Çelebi’nin *Meşâ’irü’ş-Şu’arâ*’sı (1582-1587) bu dönemde tasvirlenen tek şair tezkiresidir. *Firâset-nâme* ve *Kıyâfetü’l-İnsâniyye fî Şemâili’l-Osmâniyye* ilm-i firâsete dair hazırlanmış resimli eserler cümlesindendir. Bazı eserlerin ise III. Murad döneminde yazılmadığı ancak bu dönemde tasvirlendiği görülmektedir. Lâmi‘î Çelebi’nin *İbretnâme’si* ve Ali b. Nakîb Hamzâ’nın *Tuhfetü’l-Letâ’if*’i, Darîr’in *Siyer-i Nebî*’si bunlar arasında sayılabilir.

Tespitlerimize göre bu dönemde farklı türlerde manzume yazan 134 şair bulunmaktadır. Bu şairlerin birçoğu başta sultan olmak üzere hanım sultanlar, harem ağaları, cüceler, sadrazamlar, paşalar ve ulema için bir vesileyle şiirler yazmışlardır. Gelibolulu Mustafa Âlî, Bâkî, Nev‘î, Muhyî-i Gülşenî, Filibeli Vecdî, Kabûlî ve Derzî-zâde Ulvî birden çok kişiye manzume yazan şairlerdir.

Sultan III. Murad devrinin edebi yazım ve kültürel ortamının ayrıntılı olarak ele alındığı bu çalışmada bazı veriler tablolar ve grafikler şeklinde gösterilmiştir. Bütün bunlar incelendiğinde söz konusu devrin genel Osmanlı tarihi içinde edebiyat, tarih, tasavvuf ve tasavvufi şerhler, coğrafya ve bilhassa tasvirli eserler bakımından müstesna bir yere sahip olduğu rahatlıkla söylenebilir.

Bu çalışmada III. Murad dönemi yazılı kültüründen hareketle edebi yazım ve himaye kültürü ortaya konmaya çalışılmıştır. XVI. yüzyılın sonunda hem imparatorluk dâhilinde hem de himaye kültüründeki değişim ve dönüşüm ise tezin temel noktalarından olmuştur. III. Murad devrinin tarihi ve siyasi hadiseleri üzerine müstakil araştırmalar yapılmışsa da dönemin edebiyat tarihi ilk kez bu çalışma ile ele alınmıştır. Araştırmanın önemli bir bölümünü yazma nüshalar oluşturduğundan bugüne kadar varlığı bilinmeyen çok sayıda eser ve manzume ilk kez gün yüzüne çıkarılmıştır. Fakat dönemin müellif/mütercim, şârih ve hamilerinin sayıca fazla olması her bir eser ve kişi üzerinde müstakil çalışmalar da yapılabileceğini bizlere göstermektedir. Bu açılardan tezin, araştırmacılara genel bir manzara sunabilmesi ve bir çıkış noktası olması temenni edilmektedir.

KAYNAKÇA

Birincil Kaynaklar

Osmanlı Arşiv Belgeleri

BOA, DVNSMHM.d., 52-466.

BOA, DVNSMHM.d., 46-181.

BOA, DVNSMHM.d., 46-182.

BOA, DVNSMHM.d., 46-183.

BOA, DVNSMHM.d., 46-187.

BOA, DVNSMHM.d., 46-21.

BOA, DVNSMHM.d., 46-26.

BOA, DVNSMHM.d., 46-402.

BOA, DVNSMHM.d., 47-161.

BOA, DVNSMHM.d., 47-300.

BOA, DVNSMHM.d., 47-511.

BOA, DVNSMHM.d., 47-576.

BOA, DVNSMHM.d., 47-584.

BOA, DVNSMHM.d., 48-317.

TSMA E. 359-24/2.

TSMA D. 4057.

TSMA E. 359/24-3.

TSMA E. 359/24-3.

TSMA E. 359-24/1.

TSMA, D. 34.

TSMA. D. 7856.

TSMA. D 10377.

TSMA. D 1546.0001.00.

TSMA. D 9614.

TSMA. D. 04872.

TSMA. D. 10104.

TSMA. D. 10377.

TSMA. D. 3634/0001.

TSMA. D. 5649.

TSMA. D. 6914.

TSMA. D. 7312.

TSMA. D. 7856.

TSMA. D. 9715.

TSMA. E. 0223.

TSMA. E. 0359/16.

TSMA. E. 0445.

TSMA. E. 1065.

TSMA. E. 1074/57.

TSMA. E. 1074/58.

TSMA. E. 1144.

TSMA. E. 1198 – 76.

TSMA. E. 1250.

TSMA. E. 1276.

TSMA. E. 1280/18.

TSMA. E. 1285-42.

TSMA. E. 223 – 17.

TSMA. E. 281/56.

TSMA. E. 554/7.

TSMA. E. 754/72.

TSMA. E. 887/33.

TSMA. E.0359.

Yazma Eserler

Aga Khan Museum, 280.
Almanya Berlin Devlet Ktp. Türkçe Yazmaları, Ms. Or. Oct. 3652.
Ankara Adnan Ötüken İl Halk Ktp. 06 Hk 1282.
Ankara Milli Ktp. 06 Mil Yz A 2270/1.
Ankara Milli Ktp. 06 Mil Yz B 690/15.
Atatürk Üniversitesi Seyfettin Özege Kitaplığı, Agâh Sırrı Levend Koleksiyonu 415.
Avusturya Milli Ktp. Cod. Mixt. 447.
Avusturya Milli Ktp. Wien 1440.
Avusturya Ulusal Ktp. Cod. Mixt. 313.
Berlin Devlet Ktp. Ms. or.oct. 1909.
Berlin, Preussische Staatsbibliothek ms. or. oct. 2927.
Beyazıt Devlet Ktp. Beyazıt Genel Kitaplığı, 4969.
Beyazıt Devlet Ktp. Veliyüddin Efendi, 1916.
Beyazıt Devlet Ktp. Veliyüddin Efendi, 544

Beyazıt Devlet Ktp. Veliyyüddin Efendi Bölümü, 1916
Bibliothèque National de France Suppl. Turc. 1055.
Bibliothèque National de France Suppl. Turc. 242.
Bibliothèque National de France Suppl. Turc. 521.
Bibliothèque National de France Suppl. Turc. 926.
Bibliothèque National de France Suppl. Turc.150.
Bibliothèque National de France Suppl.. Turc. 174.
Bibliothèque National de France Persan. 270.
Bibliothèque National de France Suppl. Turc. 1136.
Bibliothèque National de France Suppl. Turc. 283.
Bibliothèque National de France Suppl. Turcs 1144/1.
Bibliothèque National de France, Suppl. Turc. 1136.
Bibliothèque National de France, Suppl. Turc. 174.
Bibliothèque Universitaire des Langues et Civilisations (BULAC), Ms Turc 41.
Bodleian Library MS. Marsh 517.
Bodleian Library, University of Oxford, MS. Bodl. Or. 133.
Boğaziçi Üniversitesi Kandilli Rasathanesi Ktp. 372/4.
Boğaziçi Üniversitesi Kandilli Rasathanesi Ktp. 56.
Bosna Gazi Hüsrev Bey Ktp. 5787.
Bosna Gazi Hüsrev Bey Ktp. R. 1430/11
British Museum Library Or. 7836.
British Museum Library, Add. 22011.
British Museum Library, Add. 7880.
British Museum, Add.22011.
Britislava Üni. Ktp. TF 42.
Bursa Eski Yazma ve Basma Eserler Ktp. Genel, 1440.
Bursa İnebey Yazma Eser Ktp. 1518.
Cambridge Massachusetts Harvard University Art Museums, 1985.216.15A.
Çorum Hasan Paşa Ktp. 819.
Dallas Museum Art, Keir catalogue number PT.2.
Dresden Orientalische Handschrift -Mscr.Dresd.Eb.373
Dublin Chester Beatty Library T. 414.
Dublin Chester Beatty Library T. 419.
Dublin Chester Beatty Library, T 560.
Dublin, Chester Beatty Library, 413.
Edward E. Ayer Collection VAULT Ayer MS 612.
Hacı Selim Ağa Ktp. Aziz Mahmud Hüdâyî, 67.
Harvard Art Museums/Arthur M. Sackler Museum, The Edwin Binney, 3rd Collection, 1985.219.2.
İBB Atatürk Kitaplığı OE_Yz_, 1278, 197/1
İBB Atatürk Kitaplığı OE_Yz_, 822.
İBB Atatürk Kitaplığı OE_Yz_0197.
İBB Atatürk Kitaplığı, 0728.
İBB Atatürk Kitaplığı, Belediye Kitapları Bölümü, 0.108.
İBB Atatürk Kitaplığı, Belediye Yazmaları, 0.118/2.
İBB Atatürk Kitaplığı, K.000854.
İBB Atatürk Kitaplığı, OE_Yz_ 1278.
İBB Atatürk Kitaplığı, OE_Yz_ 822/2.
İBB Atatürk Kitaplığı, OE_Yz_0924/01.
İstanbul Araştırmaları Enstitüsü, Ktp. Şevket Rado Yazmaları, 332.

İstanbul Üniversitesi Nadir Eser Ktp. TY. 6043.
İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. FY. 1404.
İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. TY 2372.
İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. TY 595.
İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. TY 6045.
İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. TY 673/2.
İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. TY, 2414.
İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. TY, 2809.
İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. TY, 5964.
İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. TY. 1578.
İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. TY. 1687.
İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. TY. 1846.
İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. TY. 1983.
İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. TY. 2000.
İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. TY. 2372.
İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. TY. 2414.
İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. TY. 346.
İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. TY. 3543/2.
İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. TY. 595.
İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. TY. 5970.
İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. TY. 6043.
İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. TY. 6045.
İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. TY. 6087.
İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. TY. 6088.
İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. TY. 6768.
İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. TY. 9563.
İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. TY. 3520.
İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. TY. 9303.
JKn (The Library of the American Oriental Society), N22.
Konya Mevlana Müzesi Ktp. 2152.
Konya Bölge Yazma Eserler Ktp. 15Hk 659.
Konya İzzet Koyunoğlu Ktp. 12856.
LACMA, M. 73.5.446.
Leiden University Libraries, ms. Or. 12365.
Leiden University Libraries, ms. Or. 309.
Leiden Üniversitesi Ktp. cod . wam, 801.
Los Angeles County Museum of Art (LACMA), M.85.237.24.
Macaristan Bilimler Akademisi, Törük, O. 157.
Manisa İl Halk Ktp. 9424.
Medine Arif Hikmet Bey Ktp. 3501.
Medine Arif Hikmet Bey Ktp. 811/82.
Mevlana Müzesi Ktp. 2152.
Michigan Üniversitesi Ktp. ISL MS 215.
Millet Ktp. Ali Emiri Manzum 401.
Millet Ktp. Ali Emîrî Farsça, 329.
Millet Ktp. Ali Emîrî Farsça, 576.
Millet Ktp. Ali Emiri Farsça, 828.
Millet Ktp. Ali Emiri Manzum 495.
Millet Ktp. Ali Emirî Manzum, 1010.
Millet Ktp. Ali Emiri Manzum, 635.

Millet Ktp. Ali Emirî Manzum, 97.
Millet Ktp. Ali Emiri Roman 263.
Millet Ktp. Ali Emiri Roman, 186.
Millet Ktp. Ali Emiri Tarih 369.
Millet Ktp. Ali Emîrî Tarih, 1216.
Millet Ktp. Ali Emiri Tarih, 772.
Millet Ktp. Ali Emiri Tarih, 921.
Millet Ktp. Feyzullah Efendi 1350.
Milli Ktp. 06 Mil Yz A 2837/2.
Milli Ktp. 06 Mil Yz A 3815.
Milli Ktp. 06 Mil Yz FB 554.
Milli Ktp. 60 Hk 40.
Milli Ktp. A 2770.
Milli Ktp. Adnan Ötüken İl Halk Ktp. 06 Hk 1282.
Milli Ktp. Adnan Ötüken İl Halk Ktp. 06 HK 407.
Milli Ktp. Çankırı İl Halk Ktp. Koleksiyonu, 18 Hk 255.
Milli Ktp. Tokat İl Halk Ktp. 60 Hk 293/2.
New York Morgan Ktp. M. 788.
New York Pierpont Morgan Ktp. M. 466.
New York Public LibraryzSpencer Coll. 157.
Newberry Library Edward E. Ayer Collection (VAULT Ayer MS 612).
Selimiye Yazma Eser Ktp. Selimiye 4715.
Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud Efendi, 2035.
Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud Efendi, 2098.
Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud Efendi, 2111.
Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud Efendi, 2133.
Süleymaniye Ktp. Amcazade Hüseyin Paşa, 282.
Süleymaniye Ktp. Antalya Tekelioğlu, 869.
Süleymaniye Ktp. Aşir Efendi, 245.
Süleymaniye Ktp. Aşir Efendi, 263.
Süleymaniye Ktp. Atıf Efendi, 1912.
Süleymaniye Ktp. Atıf Efendi, 213.
Süleymaniye Ktp. Ayasofya, 2249.
Süleymaniye Ktp. Ayasofya, 2859.
Süleymaniye Ktp. Ayasofya, 3788.
Süleymaniye Ktp. Ayasofya, 3806.
Süleymaniye Ktp. Ayasofya, 514.
Süleymaniye Ktp. Ayasoyfa, 282.
Süleymaniye Ktp. Ayasoyfa, 390.
Süleymaniye Ktp. Ayasoyfa, 4787.
Süleymaniye Ktp. Bağdatlı Vehbi Efendi, 113
Süleymaniye Ktp. Bağdatlı Vehbi Efendi, 1138
Süleymaniye Ktp. Bağdatlı Vehbi Efendi, 1290.
Süleymaniye Ktp. Beşir Ağa 470
Süleymaniye Ktp. Carullah Efendi, 1453.
Süleymaniye Ktp. Carullah Efendi, 1580
Süleymaniye Ktp. Carullah Efendi, 2062/04.
Süleymaniye Ktp. Çelebi Abdullah Efendi, 255.
Süleymaniye Ktp. Esad Efendi, 1293.
Süleymaniye Ktp. Esad Efendi, 1852.

Süleymaniye Ktp. Esad Efendi, 2078.
Süleymaniye Ktp. Esad Efendi, 2338.
Süleymaniye Ktp. Esad Efendi, 2475.
Süleymaniye Ktp. Esad Efendi, 2560.
Süleymaniye Ktp. Esad Efendi, 3151/2.
Süleymaniye Ktp. Esad Efendi, 3376.
Süleymaniye Ktp. Esad Efendi, 3424.
Süleymaniye Ktp. Esad Efendi, 3689.
Süleymaniye Ktp. Esad Efendi, 3715/3.
Süleymaniye Ktp. Esad Efendi, 3814/1.
Süleymaniye Ktp. Esad Efendi, 548.
Süleymaniye Ktp. Fatih, 2559.
Süleymaniye Ktp. Fatih, 2572.
Süleymaniye Ktp. Fatih, 2574.
Süleymaniye Ktp. Fatih, 2592/1
Süleymaniye Ktp. Fatih, 2867.
Süleymaniye Ktp. Fatih, 3496.
Süleymaniye Ktp. Fatih, 3780.
Süleymaniye Ktp. Fatih, 4187.
Süleymaniye Ktp. Fatih, 4188.
Süleymaniye Ktp. Fatih, 4270.
Süleymaniye Ktp. Fatih, 4306.
Süleymaniye Ktp. Fatih, 4360.
Süleymaniye Ktp. Fatih, 5427/031.
Süleymaniye Ktp. Fatih, 5427/57.
Süleymaniye Ktp. Fazıl Ahmed Paşa, 1031.
Süleymaniye Ktp. Fazıl Ahmed Paşa, 715.
Süleymaniye Ktp. Fazıl Ahmet Paşa, 1098.
Süleymaniye Ktp. Giresun, 72/1.
Süleymaniye Ktp. H. Hüsnü Paşa, 715/006.
Süleymaniye Ktp. H. Hüsnü Paşa, 763/19.
Süleymaniye Ktp. H. Şemsi F. Güneren, 23.
Süleymaniye Ktp. Hacı Ahmed Paşa, 162.
Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud Efendi, 3993.
Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud Efendi, 4911.
Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud Efendi, 4941.
Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud Efendi, 4974.
Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud Efendi, 5361.
Süleymaniye Ktp. Hacı Selim Ağa (Hüdai Efendi), 1847.
Süleymaniye Ktp. Hacı Selim Ağa/Nurbanu Sultan, 83.
Süleymaniye Ktp. Hafid Efendi Kısmı, 207.
Süleymaniye Ktp. Hafîd Efendi, 237
Süleymaniye Ktp. Hafid Efendi, 253.
Süleymaniye Ktp. Halet Efendi Eki, 100.
Süleymaniye Ktp. Halet Efendi Eki, 607.
Süleymaniye Ktp. Halet Efendi, 613.
Süleymaniye Ktp. Hâlet Efendi, 630.
Süleymaniye Ktp. Halet Efendi, 817/010.
Süleymaniye Ktp. Hamidiye, 1073.
Süleymaniye Ktp. Hamidiye, 1353.

Süleymaniye Ktp. Hamidiye, 632.
Süleymaniye Ktp. Hamidiye, 922.
Süleymaniye Ktp. Hasan Hüsnü Paşa 1360.
Süleymaniye Ktp. Hasan Hüsnü Paşa 796.
Süleymaniye Ktp. Hekim Ali Paşa 562.
Süleymaniye Ktp. Hekimoğlu Ali Paşa, 449.
Süleymaniye Ktp. Hekimoğlu Ali Paşa, 642.
Süleymaniye Ktp. Hüdai Efendi 670.
Süleymaniye Ktp. Hüsrev Paşa, 311.
Süleymaniye Ktp. Hüsrev Paşa, 41.
Süleymaniye Ktp. Hüsrev Paşa, 445-447.
Süleymaniye Ktp. İbn Mirza, 149.
Süleymaniye Ktp. İbrahim Efendi, 662.
Süleymaniye Ktp. İbrahim Efendi, 871/4.
Süleymaniye Ktp. İsmihan Sultan, 101.
Süleymaniye Ktp. İsmihan Sultan, 243.
Süleymaniye Ktp. İsmihan Sultan, 33.
Süleymaniye Ktp. İsmihan Sultan, 420.
Süleymaniye Ktp. İzmirli İsmail Hakkı, 1926.
Süleymaniye Ktp. Kadızade Mehmed, 400.
Süleymaniye Ktp. Karaçelebizade Hüsameddin Efendi, 311.
Süleymaniye Ktp. Kasidecizade Süleyman Sırrı Efendi, 724/01.
Süleymaniye Ktp. Kemal Edip Kürkçüoğlu, 43.
Süleymaniye Ktp. Kemankeş, 423.
Süleymaniye Ktp. Kemankeş, 464.
Süleymaniye Ktp. Lala İsmail, 410.
Süleymaniye Ktp. Laleli, 139.
Süleymaniye Ktp. Laleli, 1691/4.
Süleymaniye Ktp. Laleli, 2231.
Süleymaniye Ktp. Laleli, 3738.
Süleymaniye Ktp. M. Hilmi F. Fehmi, 181.
Süleymaniye Ktp. Mehmed Asım Bey, 138.
Süleymaniye Ktp. Mehmed Nuri Efendi (Fetva Emini), 182/1.
Süleymaniye Ktp. Mihrişah Sultan, 169.
Süleymaniye Ktp. Mihrişah Sultan, 19.
Süleymaniye Ktp. Mihrişah Sultan, 19.
Süleymaniye Ktp. Mihrişah Sultan, 272.
Süleymaniye Ktp. Mihrişah Sultan, 359.
Süleymaniye Ktp. Mikrofilm Arşivi, 1832.
Süleymaniye Ktp. Mikrofilm Arşivi, 2923.
Süleymaniye Ktp. Mikrofilm Arşivi, 681.
Süleymaniye Ktp. Mikrofilm Arşivi, 1914.
Süleymaniye Ktp. Mikrofilm Arşivi, 2905.
Süleymaniye Ktp. Mikrofilm Arşivi, 3213.
Süleymaniye Ktp. Mikrofilm Arşivi, 5577.
Süleymaniye Ktp. Nafiz Paşa, 25.
Süleymaniye Ktp. Nafiz Paşa, 255.
Süleymaniye Ktp. Nuri Arlasez, 100.
Süleymaniye Ktp. Nurosmaniye, 3000.
Süleymaniye Ktp. Nurosmaniye, 3001.

Süleymaniye Ktp. Nuruosmaniye, 2310.
Süleymaniye Ktp. Nuruosmaniye, 2382.
Süleymaniye Ktp. Nuruosmaniye, 2599.
Süleymaniye Ktp. Nuruosmaniye, 3007.
Süleymaniye Ktp. Nuruosmaniye, 3008.
Süleymaniye Ktp. Nuruosmaniye, 3047.
Süleymaniye Ktp. Nuruosmaniye, 3058.
Süleymaniye Ktp. Nuruosmaniye, 3097.
Süleymaniye Ktp. Nuruosmaniye, 3099.
Süleymaniye Ktp. Nuruosmaniye, 3107.
Süleymaniye Ktp. Nuruosmaniye, 3253.
Süleymaniye Ktp. Nuruosmaniye, 3270.
Süleymaniye Ktp. Nuruosmaniye, 3399.
Süleymaniye Ktp. Nuruosmaniye, 3409.
Süleymaniye Ktp. Nuruosmaniye, 3668.
Süleymaniye Ktp. Nuruosmaniye, 3932.
Süleymaniye Ktp. Nuruosmaniye, 4074.
Süleymaniye Ktp. Nuruosmaniye, 4085.
Süleymaniye Ktp. Nuruosmaniye, 4085.
Süleymaniye Ktp. Nuruosmaniye, 4089.
Süleymaniye Ktp. Nuruosmaniye, 4100.
Süleymaniye Ktp. Nuruosmaniye, 4285.
Süleymaniye Ktp. Nuruosmaniye, 4318.
Süleymaniye Ktp. Nuruosmaniye, 4334.
Süleymaniye Ktp. Özel 925.
Süleymaniye Ktp. Pertev Paşa, (Selimiye), 615.
Süleymaniye Ktp. Pertev Paşa, 265M02.
Süleymaniye Ktp. Pertevniyal, 858-859.
Süleymaniye Ktp. Ragıp Paşa, 1000.
Süleymaniye Ktp. Ragıp Paşa, 1600.
Süleymaniye Ktp. Ragıp Paşa, 979.
Süleymaniye Ktp. Reisülküttab, 562.
Süleymaniye Ktp. Reisülküttâb, 772.
Süleymaniye Ktp. Reşit Efendi, 1146
Süleymaniye Ktp. Reşit Efendi, 1146.
Süleymaniye Ktp. Reşit Efendi, 644.
Süleymaniye Ktp. Reşit Efendi, 663.
Süleymaniye Ktp. Reşit Efendi, 821.
Süleymaniye Ktp. Satın Alınan Yazmalar, 2921.
Süleymaniye Ktp. Serez, 3938.
Süleymaniye Ktp. Süleymaniye, 989.
Süleymaniye Ktp. Şehit Ali Paşa 1944.
Süleymaniye Ktp. Şehit Ali Paşa, 1135.
Süleymaniye Ktp. Şehit Ali Paşa, 1214.
Süleymaniye Ktp. Şehit Ali Paşa, 1425
Süleymaniye Ktp. Şehit Ali Paşa, 2014.
Süleymaniye Ktp. Tercüman, 209/3.
Süleymaniye Ktp. Yazma Bağışlar, 3080.
Süleymaniye Ktp. Yazma Bağışlar, 4421.
Süleymaniye Ktp. Yeni Camii, 787.

Süleymaniye Ktp. Yeni Camii, 831.
Süleymaniye Ktp. Yeni Camii, 900.
The Morgan Library and Museum, MS M. 778.
TİEM. 1901.
TİEM. 1973.
TİEM. 1974.
TSM. Padişah Elbiseleri, 13/1135.
TSMK. R. 1068.
TSMK. R. 618.
TSMK. R. 740.
TSMK. A. 1074/53.
TSMK. A. 1592.
TSMK. A. 1596.
TSMK. A. 1970.
TSMK. A. 213.
TSMK. A. 3595.
TSMK. B. 200.
TSMK. B. 203.
TSMK. H. 1116, 1520.
TSMK. H. 1221-1222-1223.
TSMK. H. 1270.
TSMK. H. 1279.
TSMK. H. 1321.
TSMK. H. 1339.
TSMK. H. 1344.
TSMK. H. 1365.
TSMK. H. 1365.
TSMK. H. 1517.
TSMK. H. 1518.
TSMK. H. 1523-24.
TSMK. H. 1563.
TSMK. H. 1592.
TSMK. H. 1597-1598.
TSMK. H. 1601.
TSMK. H. 1607
TSMK. H. 1608.
TSMK. H. 1711.
TSMK. H. 1812.
TSMK. H. 2/2107.
TSMK. H. 2134.
TSMK. H. 642.
TSMK. H. 845.
TSMK. H. 889.
TSMK. R. 1079.
TSMK. R. 1136.
TSMK. R. 1272.
TSMK. R. 1291.
TSMK. R. 1296.
TSMK. R. 1299.
TSMK. R. 1300.

TSMK. R. 1475.
TSMK. R. 1479.
TSMK. R. 1488.
TSMK. R. 1639.
TSMK. R. 1644.
TSMK. R. 3106.
TSMK. R. 364.
TSMK. R. 406.
TSMK. R. 618
TSMK. R. 824.
Universitätsbibliothek Leipzig, Mscr. Turc. 4.
Vatikan, Del Biblioteca, Vaticana-Barberiniani Orient No: 112.
Viyana, Der Kaiserlich-Koniglichen Hofbibliothek No: 1020/1.
Viyana, Nationalbibliothek, 1019.
Yapı Kredi Sermet Çifter Araştırma Ktp. 294.
Yapı Kredi Sermet Çifter Araştırma Ktp. 398.
Zagrep Akademisi, 71.

İkincil Kaynaklar

Abdul Fattah, Rana; **Gelibolulu Ali'nin Nevâdirü'l-Hikem Adlı Eseri Üzerine Dil İncelemesi (Metin-Sözlük)**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yeni Türk Dili Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2015.

Abdülkerim Kuşeyri: **Kuşeyrî Risâlesi**, Çev.: Şeyhülislam Hoca Sâdeddin Efendi, Haz.: Mehmet Günyüzlü, İstanbul, Yasin Yayınevi, 2003.

Ablak, Muhammed Tarık: **Nev'î'nin Şerh-i Cevâb-ı İbn Sînâ be-Suʾâl-i Ebû Sa'îd İsimli Eseri: İnceleme – Metin**, İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2020.

Açar, Bedriye Gülay: **16. Yüzyıl Şârihlerinden Sûdî-i Bosnevî ve Şerh-i Bostân'ı (İnceleme-Tenkitli Metin)**, Sakarya, Sakarya Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Doktora Tezi, 2019.

Açıkgöz, Fatma Ünyay: "Osmanlı'da İktidarın Meşruiyeti Bağlamında 1582 Şenliğinde Esnaf Geçitleri", **Tarih ve Gelecek Dergisi**, Aralık 2020, C. 6, S. 4, s. 1356-1368.

Açıl, Berat: "Habeşî Mehmed Ağa'nın (ö. 1590) Vakfettiği Kitaplar ve Akıbetleri", **Turkology**, Haziran 2020, s. 67-83.

Açıl, Berat: **Klasik Türk Edebiyatında Alegori**, İstanbul, Küre Yayınları, 2018.

Açıl, Berat: "Vâlî'nin Hüsn ü Diline Takrîz (Kefevi Hüseyin)". Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü, http://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/vali-nin-husn-u-diline-takriz-kefevi-huseyin. [Erişim Tarihi: 23 Mart 2022].

Adıgüzel, Ahmet: **Râhatu'n-Nüfûs Üzerine Bir Dil İncelemesi (İnceleme-Metin-Dizin-Sözlük-Terimler)**, İstanbul, Hiper Yayınları, 2020.

Adıvar, Abdülhak Adnan: **Osmanlı Türklerinde İlim**, 5. baskı, İstanbul, Remzi Kitapevi, 1991.

Afşâr, İrec: "Tarihte Yazma Kitapların Mülkiyeti ve Alım Satımı", Çeviri: Osmangazi Özgündenli, **Tarih Dergisi**, 2007, S. 46, 339.

Afyoncu, Erhan: **Tanzimat Öncesi Osmanlı Araştırma Rehberi**, İstanbul, Yeditepe, 2013.

Agoston, Gabor: Gabor Agoston, "16-17'nci Asırda Macaristan'daki Osmanlı Aydınları", **Beşinci Milletlerarası Türkoloji Kongresi**, İstanbul, 23-28 Eylül 1985: Tebliğler: III. Türk Tarihi, I. cilt, 1985, s. 1-9.

Agoston, Gabor: "16-17. Asırlarda Macaristan'da Tasavvuf ve Mevlevilik", 1**. Milletlerarası Mevlâna Kongresi, Tebliğler, 3-5 Mayıs 1987, Konya-Türkiye**, Konya, 1988, s. 225-226.

Ağaoğlu, Mert: "Gelenek ve Batıcılaşma Siyaseti Arasında İstanbul'un Kaybolan Değerleri II: İncili Köşk(Sinan Paşa Köşkü)", **Tarih ve Uygarlık İstanbul Dergisi**, İstanbul, 2013, S. 4, s. 227-235.

Ağarı, Şerife: "Gelibolulu Âlî'nin Surnâmesinde Osmanlı Yemek Kültürü", **İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi**, Karabük, 2018, C, VII. S. 1, s. 106-123.

Ağca Diker, Sevgi: "Topkapı Sarayında Ak Hadımlardan Oluşan Babüssaade Teşkilatı ve Kurumun Son Güçlü Temsilcisi: Kapı Ağası Gazanfer Ağa", **FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi**, 16 (2020) Güz, s. 1-32.

Ağca Diker, Sevgi: **Osmanlı Saray Teşkilatında Has Oda**, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2021.

Ahadi, Najeebullah: **Seyyid Lokman ve Selîm Han-Name (Şehname-i Selim Han)**, Konya, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2019.

Ahdî-i Bağdâdî: **Gülşen-i Şu'arâ**, Haz.: Süleyman Solmaz, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, E-Kitap, 2018.

Ahmed Resmî Efendi: **Hamîletü'l-küberâ**, Haz.: Ahmet Nezihi Turan, İstanbul, Kitabevi, 2000.

Ak, Coşkun: **Bağdatlı Rûhî Divanı Karşılaştırmalı Metin I-II**, Bursa, Uludağ Üniversitesi Yayınları, 2001.

Ak, Mahmut: "Siyavuş Paşa", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, https://islamansiklopedisi.org.tr/siyavus-pasa (27.05.2021).

Ak, Mahmut: "Derviş Paşa, Bosnevî", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, https://islamansiklopedisi.org.tr/dervis-pasa-bosnevi (21.06.2021).

Ak, Sibel: **TSMK'da Bulunan III. Murad Tuğrasının Desen ve Renk Yönünden İncelenmesi**, İstanbul, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Güzel Sanatlar Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, 2013.

Akat, Davut: **Şem`i Şerh-i Baharistan: Giriş – metin**, Bursa, Uludağ Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 1999.

Akbayır, Şeyma: **16. Yüzyılda Osmanlı'da Paranın Değer Kaybı ve Timurtaşi'nin Nükud Risalesi**, İstanbul, Albaraka Yayınları, 2020.

Akbulak, Özlem: **Ferruhnâme: İnceleme-Metin-Sözlük**, Çanakkale, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Doktora Tezi, 2013.

Akbulut, Didar Ayşe: **The Classification of the Sciences in Nevʿī Efendi's Netāyicüʿl Fünun- an Attempt at Contextualization**, İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2014.

Akçay, Dila: **Halvetî Muhyî'nin Sürûr-Efzâ Adlı Mesnevisi**, İstanbul, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yüksek

Lisans Tezi, İstanbul 2019.

Akdaş, Esra Keskinkılınç: **Gelibolulu Mustafa Âlî Teşrifatname**, İstanbul, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yeni Türk Dili Programı, Doktora Tezi, 2009.

Akdemir, Hikmet: **Osmanlı Müelliflerinden Akhisarlı Muhammed ibn Bedrüddin el-Münşî ve Tefsirdeki Metodu**, Şanlıurfa, Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2001.

Akıl, Ferhat: **Hünernâme I. Ciltteki Cülûs Konulu Minyatürlerin Tasarım Çözümlemeleri**, İstanbul, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Geleneksel Türk Sanatları Ana Sanat Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2019.

Akın, Esra: **Mustafa Âli's Epic Deeds of Artists: A Critical Edition of the Earliest Ottoman Text about the Calligraphers and Painters of the Islamic World**, Brill, Leiden 2011.

Akkaya, Hüseyin: "Şemseddin Sîvâsî'nin Terceme-i Ecvibe-i Ali bin Ebî Tâlib İsimli Eseri", **Journal of Turkısh Studies**, 27/1, Harvard 2003, s. 47-58.

Akkaya, Mehmet Ali: **Türk Beşikdevri Basmalarında Yazma Kitap Geleneğinin Etkileri ve İçkapağın Gelişimi**, İstanbul, Hipernik Yayınları, 2015.

Akkaya, Mehmet: **Şemsî Paşa Şehnâme-i Sultân Murâd**, Ankara, Nobel Yayınları, 2. Baskı, 2020.

Akkaya, Mehmet: **Şemsi Paşa Divanı: İnceleme - Edisyon Kritikli Metin**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Doktora Tezi, 1992.

Akman, Mehmet: **Osmanlı Devleti'nde Kardeş Katli**, İstanbul, Eren Yayıncılık, 1997.

Akpınar, İsa: "Uzlette Bir Şair: Mehmed Bey b. Musâ Paşa (Emîrî)", **Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı**, Nis. 2019, C. 17, S. 26, s. 203-254.

Akpınar, İsa: "XVI. Asır Şairlerinden Emîrî'nin *Mergûbu'l-Kulûb* Tercümesi", **Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi**, S. 89, Mart 2019, s. 147-168.

Aksoy, Hasan: "Şemseddin Sivâsî, Hayatı, Şahsiyeti, Tarikatı, Eserleri", **Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Aralık 2005. Sivas, Cilt IX/2 s. 1-43.

Aksoyak, İ. Hakkı: "Gelibolulu Mustafa Âli: Fursatnâme", **Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi**, 2019, 3 (1), s. 171-220.

Aksoyak, İ. Hakkı: **Gelibolulu Mustafa Âlî Dîvânı**, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, E-kitap, 2018.

Aksoyak, İ. Hakkı: **Kefeli Hüseyin/Râznâme**, Cambridge, Harvard Üniversitesi, 2004.

Aksoyak, İ. Hakkı: "Gelibolulu Âlî'nin Şerh Muhtevalı Dört Risalesi: 'Me'âlimü't-Tevhîd', 'Dakâiku't-Tevhîd', 'Nikâtü'l-Kâl fî Tazmîni'l-Makâl', 'Câmî'nin Bir Beytinin Şerhi'", 14. **yy.'dan 19.yy'a Anadolu ve Rumeli'de Yazılmış Türkçe Edebî Metinler Üzerine Söylenmemiş Sözler**, Grafiker Yayınları, Ankara, 2016, 1998, S. 6, s. 465-491.

Aksu, Hüsamettin: "Sultan III. Murad Şehinşahnamesi", **Sanat Tarihi Yıllığı [İstanbul Üniversitesi Sanat Tarihi Yıllığı]**, İstanbul, 1979-1980, S. 9-10, s. 1-22.

Akün, Ömer Faruk: "Âlî Mustafa Efendi", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, https://islamansiklopedisi.org.tr/ali-mustafa-efendi#2-edebi-yonu (27.05.2021).

Akyıldız, Ali: **Haremin Padişahı Valide Sultan: Harem'de Hayat ve Teşkilat**, İstanbul, Timaş Yayıncılık, 2017.

Alan, Ercan - Abdurrahman Atçıl (Haz.:): **Erken Dönem Osmanlı İlmiye Teşkilatı Kaynakları: XVI. yüzyıl Osmanlı Ulema Defterleri,** Ankara, Türkiye Bilimler Akademisi, 2018.

Algan, Süleyman: **Fütûhî Nâz u Niyâz (Metin – İnceleme)**, Erzurum, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2011.

Al-Gerafi, Ebtisam: **Beylerbeyi Hasan Paşa Döneminde Yemen İdaresi (988-1013/1580-1604)**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, Doktora Tezi, 2015.

Ali. b. Bâlî: **el-Ikdu'l-Manzûm fî Zikri Efâzıli'r-Rûm**, Haz.: Suat Donuk, İstanbul, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2018.

Alkan, Ercan: "Osmanlı Dönemi *Fusûsü'l-hikem* Şerh Literatürü", **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, C. 15, S. 30, 2017, 211-240.

Allahverdi, Reyhan Şahin: Reyhan Şahin Allahverdi, **Kafkas Fatihi Özdemiroğlu Osman Paşa**, Çamlıca, İstanbul, 2016.

Allahverdi, Reyhan Şahin: **Kafkas Fatihi Özdemiroğlu Osman Paşa**, İstanbul, Çamlıca, 2016.

Allahverdi, Reyhan Şahin: **Siyavuş Paşa ve Vakıfları-İsmiyle Yaşayanlar**, İstanbul, İdeal Kültür Yayıncılık, 2020.

Alparslan, Ali "Abdülvehhâb Es-Sâbûnî", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/abdulvehhab-es-sabuni (17.11.2021).

Alparslan, Mevlüde: **İbrahim Şânî Lârendevî'nin Gülşen-i Efkâr Mesnevîsi (Metin-Muhtevâ-Tahlîl**, İzmir, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2007.

Alper, Kadir: "Derviş Paşa ve 'Derviş Paşa İnşâsı'", **Journal Of Social, Humanities and Administrative Sciences**, 5(16), s. 488-521.

Altaylı, Yasemin: "Macarca Mektuplarıyla Budin Beylerbeyi Sokollu Mustafa Paşa (1566 - 1578)", **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi** [DTCF Dergisi], C.XLIX, S. 2, s. 157-171.

Altınay, Ahmed Refik: **Kadınlar Saltanatı**, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2005.

Altınay, Ahmed Refik: **Onuncu Asr-ı Hicride İstanbul Hayatı**, Haz.: Abdullah Uysal, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1987.

Altındağ, Ülkü; "Dârüssaâde", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, https://islamansiklopedisi.org.tr/darussaade (06.06.2021).

Altun, Kudret: **Gelibolulu Mustafa Âli ve Divânı (Vâridâtü'l-enikâ)**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Eski Türk Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Doktora Tezi, 1989.

Altun, Mustafa: **Devr-i Saltanat Valide Safiye Sultan**, İstanbul, Libra, 2020.

Altun**,** Mustafa: **Yüzyıl Dönümünde Bir Valide Sultan: Safiye Sultan'ın Hayatı ve Eserleri**, Sakarya, Sakarya Üniversitesi Osmanlı Müesseseleri ve Medeniyeti Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2019.

Altunel, İbrahim: **Haleti-i Gülşeni (Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Divanının Tenkidli Metni)**, Konya, Selçuk Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 1988.

Alvan, Türkan: "1582 Tarihli Yeni Bir Surname Metni: Akşemseddin'in Torunu Kadîmî'nin Sûr-nâme'si", **Dîvân Edebiyatı Araştırmaları Dergisi**, 2020, S. 25, s. 1-77.

Alvan, Türkan: "Devrinden Seyrine Sultan III. Murad'ın Kitabü'l-Menâmât'taki Mektuplarına Dair Bazı Tespitler", **FSM İlmi Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi**, 3 (2014): 27-60.

Alvan, Türkan: "Safevî Şehzadesi Haydar Mirza'nın Rehin Alınmasının Edebî Yankıları", **III. Uluslararası Türkiye-İran Dil ve Edebiyat İlişkileri Sempozyumu Türkçe Bildiriler Kitabı** (22-23 Eylül 2021), İstanbul, Demavend Yayınları, 2021, s. 479-508.

Alvan, Türkan: **Sultan Murad-ı Salis'in Dünyası: Mektupları ve Rüyaları Işığında Bir Derviş Padişah**, İstanbul, İz Yayıncılık, 2021.

And, Metin: "Karagöz", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, https://islamansiklopedisi.org.tr/karagoz (27.05.2021).

And, Metin: **Kırk Gün Kırk Gece: Osmanlı Düğünleri Şenlikleri Geçit Alayları**, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2020.

And, Metin: **Osmanlı Şenliklerinde Türk Sanatları**, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1982.

Apaydın, Yasin: "Saçaklızâde Mehmed Efendi'nin (v. 1145/1732) İlimlere Bakışı: Tertîbü'l-'Ulûm Bağlamında Bir İnceleme", **Bilimname**, Yıl 2018, S. 36, s. 189 – 212.

Arbel, Benjamin: "Nûr Bânû (1530-1583): Venedikli Bir Sultan?", çeviren Betül İ. Argıt, **Belleten [Türk Tarih Kurumu Belleten]**, Ankara, 2009, C. LXXIII, S. 266, s. 201-219.

Arcak, Sinem: **Gifts in Motion: Ottoman-Safavid Cultural Exchange, 1501-1618**, Minnesota: University of Minnesota, Doktora Tezi, 2012.

Arça, Sibel Alpaslan: "Seyyîd Lokmân'ın Şemâ'ilnâme Portrelerinde Kıyafet Desenleri" **Filiz Çağman'a Armağan**, Lale Yayıncılık, 2018, s. 73-92.

Arı, Abdullah: **Muhyî-i Gülşenî, Eserleri ve Sîret-i Murâd-ı Cihân (İnceleme-Metin-Sözlük)**, Manisa, Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010.

Arı, Osman Sacid: **Mehmed Vehbi Konevi'nin Hafız Divanı Şerhi'nde Tasavvufi Unsurlar**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı, Doktora Tezi, 2016.

Arıkan, Zeki: "Manisa'nın 1 Numaralı Şer'iyye Sicilindeki Osmanlı Tarihi", **Osmanlı Araştırmaları**, S. 10, İstanbul 1990, s. 99-134.

Arıtan, Ahmet Saim: "Ciltçilik", **TDV İslâm Ansiklopedisi,** https://islamansiklopedisi.org.tr/ciltcilik (21.06.2021).

Arpa, Recep: "Ulemâ ve Himâye İlişkisi Bağlamında Osmanlıda Kitap İthâf Geleneği: Osmanlı Padişahları ve Devlet Adamlarına İthâf Edilen Tefsirler", **Osmanlı'da İlm-i Tefsir**, Ed.: M. Taha Boyalık-Harun Abacı, İstanbul, İsar Yayınları, 2019, s. 181-267.

Arslan, Mehmet - İ. Hakkı Aksoyak: "Gelibolulu Âlî'nin Dalkavukluk Örneği Bir Risâlesi: Risâle-i Zırgâmiyye", **Türklük Bilimi Araştırmaları = Journal of Turkology Research**, Sivas, 1995, S. 1, s. 209-226.

Arslan, Mehmet: "Gelibolulu Ali'nin Hurafelerden İbaret Bir Eseri: Mir'atü'l-Avâlim", **Türklük Bilimi Araştırmaları = Journal of Turkology Research**, Sivas 1998, S. 7, s. 29-59.

Arslan, Mehmet: "Gelibolulu Ali'nin Hurafelerden İbaret Bir Eseri: Mir'atü'l-Avâlim", **Türklük Bilimi Araştırmaları = Journal of Turkology Research**, Sivas 1998, S. 7, s. 29-59.

Arslan, Mehmet: "Kültür Tarihimiz Açısından Zengin Bir Kaynak: Sûrnâmeler", **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, 2007, C. 5, S. 10, s. 221-258.

Arslan, Mehmet: "Sûrnâmeler ve Gelibolulu Âlî'nin Sûrnâme'sinin Diğer Sûrnâmeler Arasındaki Yeri", **Gelibolulu Mustafa Âlî Çalıştayı Bildirileri 28-29 Nisan 2011**, Ankara, Türk Dil Kurumu, s. 107-116.

Arslan, Mehmet: **Osmanlı Saray Düğünleri ve Şenlikleri: İntizami Surnamesi (Surname-i Hümayun) (Topkapı Sarayı ve Süleymaniye Ktp. Nüshaları)**, İstanbul, Sarayburnu Kitaplığı, 2009.

Arslan, Mehmet: **Osmanlı Saray Düğünleri ve Şenlikleri-I, Manzûm Sûrnâmeler**, İstanbul, Sarayburnu Kitaplığı, 2008.

Arslan, Mustafa: **Mîrî Mihr ü Müşteri (İnceleme- Karşılaştırma- Metin)**, Ankara, Grafiker Yayınları, 2013.

Arslantürk, H. Ahmet-Kadir Arslanboğa: "1668-1670 (H. 1079-1080) Yıllarında Dârüssaâde Ağası Nezâretindeki Vakıflarla İlgili Bazı Arşiv Kayıtları", **The Journal of Academic Social Science Studies [JASSS]**, 2015, S. 34, s. 16-18.

Arvas, Emre: "Cenâbî'nin Cevâhirü'l-Garâib fî Tercemeti Dürri'l-Acâib Adlı Eseri", **Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi**, S. 28, s. 1-21.

Atasoy, Nurhan: "III. Murad Şehinşahnamesi, Sünnet Düğünü Bölümü ve Philadelphia Free, Library'deki İki Minyatürlü Sayfa", **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Yıllığı** V (1973), s. 366-370.

Atasoy, Nurhan: "İstanbul Bahçeleri, Suç ve Teftiş", **Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi**, İstanbul, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş., 2015, C. 4, s. 534-571.

Atasoy, Nurhan: **1582, Surname-i Hümayun, Düğün Kitabı**, İstanbul, Koçbank Yayınları, 1997.

Ateş, Ahmet: "Türk Halk Hikâyelerinde İbn-i Sînâ", **Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi**, C.II, S. 23, Ağustos 1953, s. 739-742.

Ateş, Ahmet: "Türk Halk Hikâyelerinde İbn-i Sînâ", **Türkiyât Mecmuası**, C. XI, İstanbul 1954, s. 33-40.

Ateş, Ahmet: "Türk Halk Hikâyelerinde İbn-i Sînâ", **Türkiyât Mecmuası**, C. XII, İstanbul 1955, s. 265-275.

Ateş, Elife: **Gedizli Azmî'nin Kitâb-ı Hiyel'i ve Jung'un Hilebaz Arketipi Üzerinden İncelenmesi (İnceleme-Metin-Diliçi Çeviri)**, İstanbul, İstanbul Medeniyet Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Doktora Tezi, 2020.

Atnur, Gülhan: **Türk Edebiyatından Halk Edebiyatına Geçişte Bir Eser Şîrvân Şâh ve Şemâ'il Bânû Hikâyesi**, Erzurum, Fenomen Yayınları, 2011.

Avcı, Ülkü Pınar: "Unutulan Bir Gönül Eri: Şeyh Mehmed-i Dağî", **Hacı Bektaş Velî Kültür Araştırmaları Dergisi**, Kış 2002, Sayı: 24, s. 17-18.

Averbek, Güler Doğan: **Bolulu Emiri'nin İkinci ve Dördüncü Divanlarındaki Türkçe Şiirler**, İstanbul, Kitabevi, 2019.

Averbek, Güler Doğan: "Biyografi Yazmada ve Muhitleri Belirlemede Takrizin Rolü: Emirî Örneği, " **İnsan & Toplum**, 2020, C. 10, s. 33-61.

Aycibin, Zeynep: **'Çöküş Edebiyatı'nın Merkezinde Bir Padişah: Manevi Dünyası ile Sultan III. Murad**, İstanbul, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 2016.

Aydemir, Yaşar:	"Üç Dostun Birlikte Meşki: Nev'î, Bâkî ve Muradî'nin Nazireleşmeleri", **Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic** Volume 8/1, Winter 2013, s. 65-97.
Aydın, Mahir:	''Osmanlı Dünyasında Yahudi Kira Kadınlar'', **Belleten,** Ağustos, Ankara 2001, C. LXV, S. 243, s. 623-635.
Aydoğmuşoğlu, Cihan:	"Şah II. İsmail (1576-1577) Devri Siyasî ve Dinî Hâdiseleri", **The Journal of Academic Social Science Studies**, Number 48, Summer II, 2016, s. 59-67.
Aykut, Nezihi	"Damad İbrâhim Paşa", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, https://islamansiklopedisi.org.tr/damad-ibrahim-pasa (27.05.2021).
Aynur, Hatice:	"Surnâme", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, https://islamansiklopedisi.org.tr/surname (27.05.2021).
Aynur, Hatice-Didem Havlioğlu:	"Medhiyenin Cinsiyeti: Kadınlara Yazılmış Kasideler (1566-1603)", **Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları VIII: Kasîdeye Medhiye: Biçime, İşleve ve Muhtevaya Dair Tespitler**, İstanbul, Klasik Yayınları, 2013, s. 76-120.
Aytaç, Ayfer:	**Kitabü'l-Felahat**, Çanakkale, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2015.
Azak, Necmettin	"Kavâʿid-i Fıkhıyyede Bir Literatür İncelemesi: İbn Nüceym'in el-Eşbâh ve'n-Nezâir'i ve Üzerine Yapılan Çalışmalar", **Tahkik İslami İlimler Araştırma ve Neşir Dergisi** 3/2 (Aralık/December 2020), s. 547-596.
Aziz Mahmud Hüdâyî:	**Külliyât-ı Hazret-i Hüdâyî,** Derleyen: Mehmed Gülşen, İstanbul, Matbaa-i Bahriye, 1338.
Azmizâde Hâletî:	**Azmizâde Hâletî Dîvânı**, Haz.: Bayram Ali Kaya, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, E-kitap, 2017.
Bağcı vd., Serpil:	**Osmanlı Resim Sanatı**, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2006.

Bağcı, Serpil: "Kitap Sanatları ve Mustafa Âlî", **Gelibolulu Mustafa Âlî Çalıştayı Bildirileri** 28-29 Nisan 2011, s. 25-40.

Bâkî: **Bâkî Dîvânı**, Haz.: Sabahattin Küçük, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, E-kitap, https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/10596, bakidivanisabahattinkucukpdf.pdf?0

Baş, Eyüp: "Binyılcılık ve Osmanlı Toplumunda Hicrî Milenyum Kıyamet Beklentisi ile İlgili Bazı Veriler", **Dinî Araştırmalar**, Ankara, 2005, C. VII, S. 21, s. 163-178.

Batğı, Özlem: "Meddâh La'lîn-Kabâ'yı Divan Şiirinde Aramak", **Osmanlı Edebî Metinlerinin Anlam Dünyası Sempozyumu** 12-13 Mayıs/May 2017, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Yayınları, 2019, s. 207-213.

Bayat, Ali Haydar: "Osmanlı Devri Saray Sünnet Şenlikleri (Sûr-i Hümâyunlar)", **Kubbealtı Akademi Mecmuası**, İstanbul, 1982, C. XI, S. 3. s. 53-76.

Bayraktar, Mehmet Faruk: "Zernûcî", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, https://islamansiklopedisi.org.tr/zernuci (21.02.2022).

Bayram, Fatih: "Feridun Ahmed Bey'in Nuzhet-i Esrar'ında Budin Beylerbeyi Sokollu Mustafa Paşa", **Avrasya Etüdleri**, 2019, S. 56, s. 203-219.

Belenkuyu, Bekir: **Topkapı Sarayı Kütüphanesi Revan No:1972'de Kayıtlı Mecmû'a-i Eş'ar (vr. 80b-160a): İnceleme-Metin**, İstanbul, Marmara Üniversitesi, Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2013.

Ben-Zaken, Avner: **Cross-Cultural Scientifi c Exchanges in the Eastern Mediterranean, 1560–1660**, Maryland, The Johns Hopkins University Press, 2010.

Beyazıt, Yasemin: **Kadıasker Mülazım Ruznamçelerinden Bostanzâde Mehmed Efendi Defteri**, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2020.

Beyazıt, Yasemin: **Osmanlı İlmiyye Mesleğinde İstihdam (XVI. Yüzyıl)**, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2014.

Biga, Hasine: **Tarih-i Nihadi (1b - 80a) Transkripsiyon ve değerlendirme**, İstanbul, Marmara Üniversitesi, Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2004.

Binney, Edwin: **Turkish Miniature Paintings and Manuscripts frm the colle from the collection of Edwin Binney, 3rd,** Portland Art Museum, January 16-February 18, 1979.

Birkadan, Aslıhan Erkmen: **Metinlerden Tasvirlere Yansıyan Yüzler: Musavver bir"Meşâ'irü'ş-şu'arâ" Nüshasının Portreleri**, İstanbul, İstanbul Teknik Üniversitesi, Sanat Tarihi Bilim Dalı, Doktora Tezi, 2011.

Bostan, İdris: "Kılıç Ali Paşa", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, https://islamansiklopedisi.org.tr/kilic-ali-pasa (06.06.2021).

Boyraz, Şeref: "İlk Mensûr Sûrnâme Müellifi: İntizâmî", **Türklük Bilimi Araştırmaları**, S. 1 (1995), s. 227-231.

Bozcu, Pelin (Filiz): **Osmanlı Sarayında Sanatçı ve Zanaatçı Teşkilatı Ehl-i Hiref**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Uzmanlık Tezi, İstanbul, 2010.

Börekçi, Günhan: "1589 Beylerbeyi Vak'ası Sırasında Çıkan Büyük İstanbul Yangını", 29 Mayıs Üniversitesi Osmanlı İstanbulu Sempozyumu 30-31 Mayıs 2013 (Tebliğ).

Börekçi, Günhan: "İnkırâzın Eşiğinde Bir Hanedan: III. Mehmed, I. Ahmed, I. Mustafa ve 17. Yüzyıl Osmanlı Siyasî Krizi, " **Dîvân Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi**, 26, 2009, s. 45-96.

Börekçi, Günhan: "On the Agents and Infermations Networks of Diplomacy in İstanbul in the Early Seventeent Century", **Workshop on the Cross-confessional Diplomacy Mediators in the Early Modern Mediterranean,** Budapest: 2012.

Börekçi, Günhan: "On the Power, Political Career and Patronage Networks of the Ottoman Royal Favourites (Late Sixteenth and Early SeventeenthCenturies)", [https://www.academia.edu/38073778/On_the_Power_Political_Career_and_Patronage_Networks_of_the_Ottoman_Royal_Favourites_Late_Sixteenth_and_Early_Seventeenth_Centuries_] Erişim Tarihi: 27.10.2020.

Börekçi, Günhan: "The Rise and Fall of a Sixteenth-century Ottoman Royal Favorite: Doğancı Mehmed Pasha and the Beylerbeyi Incident of 1589 Revisited.", **Invited talk, Center for Middle Eastern Studies**, Cambridge, MA, USA, Harvard University, November 24, 2014.

Börekçi, Günhan: **Factions and Favorites at the Courts of Sultan Ahmed I (r. 1603-1617) and His Immediate Predecessors**, Columbus: Doktora Tezi, Ohio State University, 2011.

Breüning, Hans Jacob: **Breüning Seyahatnamesi Doğu Ülkelerine Yolculuk. İstanbul 1579**, Çev.: Türkis Noyan, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2019.

Brotton, Jerry: **Sultan ve Kraliçe: Elizabeth'in İslam Dünyasıyla İlişkilerinin Anlatılmamış Hikâyesi,** Çev.: Ali Karatay, İstanbul, Koç Üniversitesi Yayınları, 2022.

Bunes, Miguel A. -Evrim Türkçelik: "16. Yüzyıldan 17. Yüzyıla Geçerken Osmanlı İmparatorluğu ile İspanya Krallığı Arasında Akdeniz'de Çatışma", **Harp ve Sulh: Avrupa ve Osmanlılar**, İstanbul, Kitapyayınevi, 2010, s. 185-201.

Canatar, Mehmet: "Cenâbî Mustafa Efendi: Hayatı, Eseri ve Tarih Görüşü", **Akademik Araştırmalar Dergisi**, 2/4-5 (2000), s. 259-289.

Canatar, Mehmet: "Cenâbî Mustafa Efendi", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, https://islamansiklopedisi.org.tr/cenabi-mustafa-efendi (21.12.2021).

Canatar, Mehmet: **Müverrih Cenabi Mustafa Efendi ve Cenabi Tarihi**, Ankara, Ankara Üniversitesi, İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Ankara 1993.

Cantimer, Mehmet Alper: **Cenâbî Mustafa Efendi'nin el-ʿAylemü'z-Zâhir fi Ahvâli'l-Evâil ve'l-Evâhir Adlı Eserinin Ön Asya Kısmının Tenkitli Metin Neşri**, Sakarya, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011.

Cevrî Çelebi: **Târîh-i Cevrî Çelebi**, Süleyman Efendi Matbaası, 1291.

Ceyhan, Âdem: **On Altıncı Asır Osmanlı Âlimlerinden Azmî Pîr Mehmed Bey ve Dîvânı,** Manisa, 2006.

Cinânî: **Bedayiü'l-Âsâr: Giriş, İnceleme, Tıpkıbasım**, Haz.: Osman Ünlü. yayınlayanlar Cemal Kafadar, Gönül Alpay Tekin, Cambridge, Harvard Üniversitesi, 2. c., 2009.

Cinânî: **Cilaü'l-Kulûb: Giriş, İnceleme, Metin, Sözlük**, Haz.: Mustafa Özkan, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1990, s. 34.

Cinânî: **Riyazu'l-Cinân**, Haz.: Mahmut Şarlı, Ankara, Türk Dil Kurumu, 2017.

Cunbur, Müjgan: "Ûdî ve Macerâ-yı Mâh Adlı Eseri", **Erdem**, 1985, C.1, S.1, 187-198.

Curry, John J.: "'The Meeting of the Two Sultans': Three Sufi Mystics Negotiate with the Court of Murad III." *S***ufism and Society: Arrangements of the Mystical in the Muslim World, 1200-1800**, Edited by John J. Curry and Erik S. Ohlander, London, Routledge Press, 2012, s. 223-242.

Curry, John J.: "XVI ve XVII. Yüzyıllarda Halveti Tarikatı İçindeki Türkçe Menakıb Edebiyatının Gelişmesi" (Tercüme: Cemal Bayak), **Türkler**, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, C. 11, s. 815-822.

Curry, John J.: **The Transformation of Muslim Mystical Thought in the Ottoman Empire: The Rise of the Halveti Order**. Edinburgh, Edinburgh University Press, 2010.

Çağman, Filiz: "Padişah Portreciliğinin Zirvesi: III. Murad", **Padişahın Portresi, Tesâvir-i Âl-i Osman**, İstanbul, Türkiye İş Bankası Yayınları, 2000.

Çağman, Filiz: "Serzergerân Mehmet Usta ve Eserleri", **Kemal Çığ'a Armağan**, İstanbul, Topkapı Sarayı Müzesi Müdürlüğü

Yayınları, 1984, s. 51-88.

Çağman, Filiz: "Mimar Sinan Döneminde Saray'ın Ehl-i Hiref Teşkilatı, " **Mimar Sinan Dönemi Türk Mimarlığı ve Sanatı**, İstanbul, 1988, s. 73-77.

Çağman, Filiz- Zeren Tanındı : "Osmanlı Safevî İlişkilerinde Resimli El Yazmalarına Bakış", **Oktay Aslanapa Armağanı**, İstanbul, 1996, s. 37-62.

Çakır, Müjgân - Hanife Koncu: **XVI. Yüzyıldan Bir Aşk Hikâyesi Medhî'nin Şîr-i Dilîr bâ-Mihr-i Münîr'i**, İstanbul, Kesit Yayınları, 2010.

Çalışır, Fatih: **A Virtuous Grand Vizier: Politics and Partonage in the Ottoman Empire During the Grand Vizierate of Fazıl Ahmed Pasha (1661-1676)**, Washington: Georgetown University, Doktora Tezi, 2016.

Çaycıoğlu, Melike Kübra: **Beyânî-i Karahisârî: Dîvân (inceleme-metin)**, İstanbul, Marmara Üniversitesi, Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2018.

Çelik, Büşra-Muzaffer Kılıç: **Derzi-zâde 'Ulvî Dîvân**, İstanbul, DBY Yayınları, 2018.

Çetinkaya, Ülkü: "A Husrev ü Şîrîn by Âzerî", **İnternational Journal of Central Asian Studies**, volume 12, 2008, s. 84-101.

Çetinkaya, Ülkü: "Şiir dilinde sözcük seçimi: Âzerî'nin Husrev ü Şîrîn'inde gömüt örneği", **Türkoloji Dergisi**, C. 19, S. 1, s. 23-32.

Çetinkaya, Ülkü: **Âzerî İbrahim Çelebi Husrev ü Şirin**, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2019.

Çığ, Kemal: **Türk Kitap Kapakları**, İstanbul, Yapı ve Kredi Bankası, 1971.

Çöm, Erol: **16. Yüzyıl Ahlâkî Mesnevîleri ve Şemseddîn-i Sivâsî'nin İbret-Nümâ Adlı Mesnevîsi (İnceleme-Metin)**, Konya, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Doktora Tezi, 2007.

Çulha, Tülay: **Kutlu Talih Uğurlu Fal/ Metâli'ü's-Sa'âde ve Yenâbi'ü's-Siyâde,** İstanbul, Ürün Yayınları, 2021.

Dadaş, Cevdet: **Bâkî Fezâilü'l-Cihâd, Metin-Değerlendirme ve İndeks**, Edirne, Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1995.

Dağlar, Abdülkadir: **Mir'âtu'l-Gaybi'l-Hâkânî/Sultân 3. Murâd'ın Gazellerine Şerhler**, İstanbul, DBY Yayınları, 2019.

Dağlar, Abdülkadir: "Şerhin Şiir Hali: Sultan Murâdî Divanı'nda Şerh Nazariyatı", **Hikmet Akademik Edebiyat Dergisi**, Aralık-2018, s. 504-527.

Dağlar, Abdülkadir: **Şem'î Şem'ullâh Şerh-i Mesnevî (I. Cilt) (İnceleme-Tenkitli Metin-Sözlük)**, Kayseri, Erciyes Üniversitesi, Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Doktora Tezi, 2009.

Danış, İlhami: **Evzahu'l-Mesâlik ilâ Ma'rifeti'l-Büldân ve'l-Memâlik/Esâmî-i Büldân (Değerlendirme ve Metin),** Ankara, Türkiye Bilimler Akademisi, 2019.

Danış, İlhami: "XVI. Yüzyılda Bir Osmanlı Coğrafyacısı: Sipâhizâde Mehmed ve Eseri Evzahu'l-Mesâlik ilâ Ma'rifeti'l-Büldân ve'l-Memâlik" **FSM İlmi Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi**, İstanbul, 2017, S. 9, s.117-143.

Daş, Abdurrahman: "Hoca Saadeddin Efendi'nin Hayatı ve Eserleri", **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Konya 2003, S. 14, s. 165-207.

Defterdâr Seyfi Çelebi: **Türkistan ve Uzak Doğu Seyahatnamesi**, Haz.: Serkan Acar, İstanbul, Selenge Yayınları, 2014.

Değirmenci, Tülün: **İktidar Oyunları ve Resimli Kitaplar: II. Osmanlı Devrinde Değişen Güç Simgeleri**, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2012.

Değirmenci, Tülün: "Bir Osmanlı Paşasının Padişahlık Rüyası: Sokolluzâde Hasan Paşa ve Resimli Dünya Tarihi" **Osmanlı Araştırmaları Dergisi**, S. 49, s. 171–203.

Demir, Enes: **Lala Mustafa Paşa'nın Hayatı ve Siyasî Faaliyetleri (?-1580)**, İstanbul, Marmara Üniversitesi, Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2016.

Demir, Selçuk: **75 Numaralı Mühimme Defteri'nin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi (S. 1-171)**, Erzurum, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı 2008, s. 61.

Demirel, Şener: **16. Yüzyıl Divan Şairlerinden Mânî, Dîvân ve Şehr-Engîz-i Bursa (İnceleme-Metin)**, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, E-kitap, 2011.

Demirkazık, Hacı İbrahim: **Murâdî: Sultan III. Murat**, İstanbul, İdeal Kültür Yayıncılık, 2021.

Deniz, Şefaattin: "Mesih Paşa, Hadım", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, https://islamansiklopedisi.org.tr/mesih-pasa-hadim (11.02.2022).

Derviş Mahmûd-ı Mesnevî-Han: **Menkıbelerin Parlak Yıldızları/Sevâkıb-ı Menâkıb**, Haz.: Hüseyin Ayan-Gönül Ayan, İstanbul, Büyüyenay Yayınları, 2019.

Dikici, A. Ezgi: "Saltanat Sembolü Olarak 'Farklı' Bedenler: Osmanlı Sarayında Cüceler ve Dilsizler", **Toplumsal Tarih**, S. 248 (Ağustos 2014), s. 16–25.

Dikici, A. Ezgi: "The Making of Ottoman Court Eunuchs: Origins, Recruitment Paths, Family Ties, and 'Domestic Production', " **Archivum Ottomanicum**, 30 (2013), s. 105–36

Dikici, A. Ezgi: "Âdâb ve Bağlam: Erken Modern Dönem İstanbul'unda Osmanlı Saray Hadımlarının Mimarî Hamilikleri" ["Decorum and Context: The Architectural Patronage of Ottoman Court Eunuchs in Early Modern Istanbul"], **Ekrem Hakkı Ayverdi'nin Hâtırasına Osmanlı Mimarlık Kültürü**, Haz.: H. Aynur ve A. H. Uğurlu (2016), s. 67-100.

Dikici, Duygu: **Derviş Hasan Medhî'nin Esrâr-ı Hikmet'i (Metin-İnceleme)**, İzmir, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2015, . 72.

Dikmen, Hamit **Edirneli Mecdî Efendi: Şakâyık-ı Numâniye Çevirisi İndeksi**, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1980.

Diriöz, Meserret: "Gazanfer Ağa Mederesesi'nin Açılışına Dâir Bir Mesnevi", **Birinci Milli Türkoloji Kongresi,** İstanbul, 6-9 Şubat 1978, Tebliğler, 1980, s. 401-418.

Doğru, Mehmet Akif: "Tuna Sahilinde On altıncı Yüzyılda Kurulmuş Bir Osmanlı Yerleşimi: İsmail Geçidi Kasabası", **Vakıflar Dergisi** 80.Yıl Özel Sayı, 2019, s. 189-208.

Dokuzlu, Emrah: **Alâî b. Muhibbî eş-Şirâzî'nin Düstûru'l-Vüzerâ İsimli Siyasetnâmesinin Metin ve Tahlili**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi İslam Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2012.

Domenico Herosolimitano: **Bir Yahudi Doktorun Harem Saray ve İstanbul Hatıraları**, Çev.: Esma Selçuk Demir, İstanbul, Yeditepe Yayınevi, 2018.

Dölen, Emre: "İstanbul'daki Sanayi Kuruluşları: Dokuma, Kâğıt, Cam", **Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş.**, 2015, C. 6, s. 246-259.

Duman, Filiz -Selami Turan: "III. Murad'a Sunulan Cihad-nâme'nin Müellifi Üzerine Bir İnceleme*",* **Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyal Bilimler Dergisi**, 2018, Sayı 44, Ocak 2018, s. 139-150.

Duman, Filiz: **Klasik Türk Edebiyatında Fetih-nâme Geleneği ve Sâfî Mustafa Efendi'nin Cihad-nâmesi: İnceleme-Metin**, Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Doktora Tezi, 2019.

Durkaya, Hayriye: **Handânî Dîvânı (İnceleme-Tenkitli metin-Sözlük),** Erzurum, Atatürk Üniversitesi, Türk Dünyası Edebiyatları Anabilim Dalı, Doktora Tezi, 2017.

Durmuş, Ersin: **Şerh-i Kelimât-ı Çehâr Yâr-ı Güzîn**, Sakarya, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2014.

Durmuş, Tuba Işınsu İsen: **II. Selim Dönemi Sonuna Kadar Osmanlı Edebi Hâmîlik Geleneği**, Ankara, İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Edebiyatı Bölümü, Doktora Tezi, 2006.

Durmuş, Tuba Işınsu: "Surnamelerde Kaydedilen Hediye Kitaplar Üzerinden Osmanlı Edebi Hayatına Dair Düşünceler", **Mertol Tulum Kitabı**, İstanbul, Sivrihisar Belediyesi Yayınları, 2017, s. 313-325.

Durmuş, Tuba Işınsu: "Yöneticilere Sunulan Kasideler Üzerinden Osmanlı Edebî Himâye Geleneğinin Seyri", **Dîvân Edebiyatı Araştırmaları Dergisi**, 2020, S. 25, s. 191-275.

Durmuş, Tuba Işınsu: **Şair ve Sultan: Osmanlı'da Edebî Himaye**, İstanbul, Muhit Yayınları, Şubat 2021.

Durmuş, Tuba Işınsu: **Tutsan Elini Ben Fakirin: Osmanlı Edebiyatında Hamilik Geleneği**, İstanbul, Doğan Kitap, 2009.

Dursteler, Eric R: **İstanbul'daki Venedikliler: Yeniçağ Başlarında Akdeniz'de Millet, Kimlik ve Bir Arada Varoluş**, Çev.: Taciser Ulaş Belge, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2012.

Duru, Necip Fazıl: **Enderunlu Sâmî Dîvânı (Katledilen Babanın Şiirle Alınan İntikamı)**, Ankara, Gece Kitaplığı, Eylül 2017.

Ebrahimi, Davut: **Arifi Fethullah Çelebi ve Futuhat-ı Cemilesinin Tenkidli Metni**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Fars Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 1991.

Efe, Zahide: "16. Yüzyıl Divan Şairi Hâtemî ve Dîvânçesi", **Dede Korkut Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi**, 8/20, s. 114-150.

Eğri, Sadettin: "Sultan III. Murad (Murâdî) Divanı'ndan Dünyaya Bakış", **Sultan III. Murad Dönemi ve Bursa,** Bursa, Bursa Osmangazi Belediyesi Yayınları, Gaye Kitabevi, s. 411-444.

Ekinci, Ramazan: "Memi Cân-ı Saruhanî ve Dîvançesi", **Sûfî Araştırmaları**, Sayı: 15, Mevlânâ Düşüncesi Araştırmaları Derneği Yayınları, Manisa 2017, s. 65-118.

Elbirlik, Leyla Kayhan: "Dialogue Beyond Margins: Patronage of Chief Eunuchs in the Late 16th Century Ottoman Court = Sınırlar Ötesi Bir Diyalog: 16. Yüzyıl Osmanlı Hadım Ağalarından Mehmed Ağa ve Gazanfer Habeşî Mehmed Ağa'nın Hamilik Faaliyetleri" **Sanat Tarihi Yıllığı [İstanbul Üniversitesi Sanat Tarihi Yıllığı]**, İstanbul, 2010, S. 22, s. 63-99.

Eliaçık, Muhittin: "Bostanzâde Muhammed Efendi'nin Manzum Fetvâları -I", **Turkish Studies**, Volume 7/4, Fall 2012, s. 35-50.

Eliaçık, Muhittin: "Bostanzâde Muhammed Efendi'nin Manzum Fetvâları -II", **International Journal of Language Academy**, 2017, Volume 4/6 September, s. 115-119.

Eliaçık, Muhittin: "Tercüme İle Şerhin İç İçe Bulunması: Şemsi Paşa'nın Manzum Vikâye Tercümesi", **Turkish Studies**, Volume 4/6 Fall 2009, s. 95-119.

el-Kefevî: Mahmûd b. Süleyman el-Kefevî, **Ketâibü A'lâmi'l-Ahyâr min Fukahâi Mezhebi'n-Nu'mâni'l-Muhtâr**, Haz.: Saffet

Köse-Murat Şimşek-Hasan Özer- Huzeyfe Çeker ve Güneş Öztürk, İstanbul, Mektebetü'l-İrşad, 4 C., 2017.

Emecen, Feridun M. - Zekai Mete-Arif Bilgin: **Osmanlı İdarî Teşkilatının Kaynakları: Şehzâde Dîvânı Defterleri**, Ankara, Türkiye Bilimler Akademisi, 2017.

Emecen, Feridun M.: "Manisa Sarayından Saray-ı Hümayun'a III. Murad'ın Şehzâdelik Yıllarına Dair", **Sultan III. Murad Dönemi ve Bursa,** Bursa, Bursa Osmangazi Belediyesi Yayınları, Gaye Kitabevi, s. 13-30.

Emecen, Feridun M.: "Mehmed III", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, https://islamansiklopedisi.org.tr/mehmed-iii (17.02.2022).

Emecen, Feridun M.: **İmparatorluk Çağının Osmanlı Sultanları-II**, İstanbul, İsam Yayınları, 2016.

Emecen, Feridun M.: **XVI. Asırda Manisa Kazâsı**, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1989.

Emiralioğlu, Pınar: "Relocating the Center of the Universe: China and the Ottoman Imperial Project in the Sixteenth Century", **Osmanlı Araştırmaları**, Haziran 2012, S. 39, s. 160-187.

Eraslan, Sadık: "Osmanlıların Haremeyn-i Şerifeyn Hizmetleri", **Diyanet İlmi Dergi [Diyanet İşleri Reisliği Yıllığı]**, C. XXXV, S.1, s. 207-230.

Eravcı, H. Mustafa: **Âsafî Dal Mehmed Çelebi ve Şecâ'at-nâme**, İstanbul, MVT Yayınları, 2009.

Erbil, Bilal: **Gazanfer Ağa, Hayatı ve Yaptırdığı Eserler, İstanbul Üniversitesi,** İstanbul, İstanbul Üniversitesi, Osmanlı Müesseseleri ve Medeniyeti Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2019.

Ercan, Ayşe Özge: **İngiliz Seyyah John Sanderson'ın Seyahatnâmesi (1584 - 1602)**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2014.

Erdoğan, Meryem Kaçan: "Budin Beylerbeyi Sokollu Mustafa Paşa'nın Macaristan'daki Hayratı", **Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi,** Ekim 2016/Yıl 18, S. 35, s. 67-116.

Erdoğan**,** Mustafa: **Kabûlî İbrahim Efendi, Hayatı, Edebî Kişiliği ve Divanı (İnceleme-Tenkitli Metin-Dizin)**, Gazi Üniversitesi, Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Doktora Tezi, Ankara 2008.

Erkan, Davut: "Mehmed Zaîm", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, https://islamansiklopedisi.org.tr/mehmed-zaim (06.06.2021.

Eroğlu, Süleyman: "Kütahyalı Harîmî ve Gonca-i Bâğ-ı Murâd Mesnevisi", **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, C. 7, S. 32, s. 77-94.

Eroğlu, Süleyman: **Âsafî'nin Şecâ'at-nâme'si (İnceleme-Metin)**, Bursa, Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Bursa 2007.

Erol, Muhlis: **Mecmû'a-i Eş'âr (06 Mil Yz A 4228/2): İnceleme, Metin ve Mestap'a Göre Tasnif**, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2019.

Ersoy, Ersen: **Azîzî Dîvân**, İstanbul, Akademi Titiz Yayınları, 2013.

Ertaş, Kasım: **Gelibolu'lu Mustafa Alî'nin Nasîhatu's-Selâtîn isimli eserinin tenkidli metni**, İstanbul, Marmara Üniversitesi İslam Tarihi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2008.

Ertürkoğlu, Eren: "İki Dil Bir Metin: Bostan'ın Satıraltı Bir Tercümesi", **III. Uluslararası Türkiye-İran Dil ve Edebiyat İlişkileri Sempozyumu**, İstanbul, 2021, s. 130-155.

Erünsal, İsmail E.: "Türk Edebiyatı Tarihi'nin Arşiv Kaynakları I: II. Bâyezid Devrine Ait Bir İn'âmât Defteri", **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi**, İstanbul 1970, S. 10-11 (1981), s. 303-342.

Erünsal, İsmail E.: "Türk Edebiyatı Tarihinin Arşiv Kaynakları II-Kanunî Sultan Süleyman Devrine Ait Bir İn'âmât Defteri", **Osmanlı Araştırmaları: The Journal of Ottoman Studies**, İstanbul 1980, IV (1984), s. 1-17.

Erünsal, İsmail E.: **Türk Kütüphaneleri Tarihi: Kuruluştan Tanzimat'a kadar Osmanlı Vakıf Kütüphaneleri-II**, Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi, 1988.

es-Seyyid, Seyyid Muhammed: "Deşîşe", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, https://islamansiklopedisi.org.tr/desise (27.05.2021).

eş-Şâmân, Mes'ad Süveylim Ali: **Türk Edebiyatında Siyerler ve İbn Hişam'ın Siyer'inin Türkçe Tercümesi**, Ankara, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Doktora Tezi, 1982.

Evliya Çelebi: **Evliya Çelebi Seyahatnamesi**, Haz.: Robert Dankoff - Seyet Ale Kahraman - Yücel Dağlı, İstanbul, Yapıkredi Yayınları, 1. Kitap, 1996.

Eyüb Sabri Paşa: **Mir'atü'l-Haremeyn**, Haz.: Ömer Faruk Can- F. Zehra Can, İstanbul, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2018.

Faris Çerçi, **Gelibolulu Mustafa Âli ve Künhü'l-Ahbâr'ında II. Selim, III. Murad ve III. Mehmed Devirleri**, Kayseri, Erciyes Üniversitesi, 2000.

Faroqhi Suraiya - Kate Fleet (Ed.): **Türkiye Tarihi: Bir Dünya Gücü Olarak Osmanlı İmparatorluğu 1453–1603**, C. 2, Çeviri: Bülent Üçpunar, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2016.

Faroqhi, Suraiya: **Hacılar ve Sultanlar: Osmanlı Döneminde Hac: 1517-1638**, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1995.

Fazlıoğlu, İhsan - Mustafa Koç (Haz.:): **Tercüme-i Hiyel, Mekanik Tercümesi (İnceleme-Çeviri Yazı-Tıpkıbasım)**, İstanbul, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2014.

Fazlıoğlu, İhsan: "Osmanlı Döneminde 'Bilim' Alanındaki Türkçe Telif ve Tercüme Eserlerin Türkçe Oluş Nedenleri ve Bu Eserlerin Dil Bilincinin Oluşmasındaki Yeri ve Önemi", **Kutadgubilig: Felsefe - Bilim Araştırmaları**, İstanbul, 2003, S. 3, s. 163-164.

Fazlıoğlu, İhsan: "Hesap", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, https://islamansiklopedisi.org.tr/hesap--matematik#9-hesap-yontemleri (21.03.2022).

Fekete, Lajos: "XVI. Yüzyılda Taşralı Bir Türk Efendisinin Evi", Çev.: Sadrettin Karatay, **Belleten [TTK Belleten] [Türk Tarih Kurumu Belleten]**, Ankara, 1965, C. XXIX, S. 116, s. 615-638.

Felek, Özgen: "Displaying Manhood and Masculinity at the Imperial Circumcision Festivity of 1582", **Journal of the Ottoman and Turkish Studies Association**, Indiana University Press, Volume 6, Number 1, Spring 2019, s. 141-170.

Felek, Özgen: "İslam Edebiyatını Yeniden Hikâye Etmek: Sultan III. Murâd'ın Rüya Mektupları", **Journal of Turkish Studies (TUBA)**, Vol. 34/2 (2010), s. 21-36.

Felek, Özgen: (Haz.): **Kitâbü'l-Menâmât: Sultan III. Murad'ın Rüya Mektupları**, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2014.

Ferâhî: **Sûrnâme: Bir Özge Âlem-Osmanlı Pâyitahtında 1582 Şenliği**, Haz.: Mehmet Özdemir, Ankara, Grafiker Yayınları, 2016.

Feridun Ahmed Bey: **Münşeâtü's-Selâtîn**, I-II, İstanbul 1274-75.

Feridun Ahmed Bey: **Nüzhet-i Esrârü'l-Ahyâr Der-Ahbâr-ı Sefer-i Sigetvâr = Sultan Süleyman'ın Son Seferi**, Haz.: H. Ahmet Arslantürk-Günhan Börekçi, İstanbul, Zeytinburnu Belediyesi, 2012.

Ferlibaş, Meral Bayrak: **Enderun Hazinesi Kethüdası ve Bâbüssaâde Ağası Osman Ağa'nın Evkafı**, İstanbul, Yeditepe Yayınevi, 2022.

Fetvacı, Emine: **Sarayın İmgeleri: Osmanlı Sarayı'nın Gözüyle Resimli Tarih**, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2011.

Fisher, Michael H.: **Bâbürlüler: Hindistan'da Bir Türk İmparatorluğu**, Çev.: M. Fatih Çalışır, İstanbul, Kronik Yayınları, 2020.

Fleischer, Cornell H.: **Tarihçi Mustafa Âli: Bir Osmanlı Aydın ve Bürokratı**, Tercüme: Ayla Ortaç, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1997.

Fleischer, Cornell H.: "Mehdi ve Binyıl: Osmanlı Emperyal İdeolojisi'nin Gelişimi" **Osmanlı,** Editör: Güler Eren, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 1999, C. VII, s. 149-161.

Fleischer, Cornell H.: **Saraydaki Kâhin: 15. ve 16. Yüzyıllarda Osmanlı Sarayında Kehanet –Makaleler-**, Çev: Ayla Ortaç, İstanbul, Kitapyayınevi, 2022.

Fodor, Pál: "State and Society, Crisis and Reform, in the 15th-17th Century Ottoman Mirror for Princes", **Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae**, 40/2-3 (1986), s. 217-240.

Froom, Aimée E.: Adorned like a Rose: The Sultan Murad III Album (Austrian National Library Cod. Mixt. 313) and the Persian Connection", **Artibus Asiae** 66/2 (2006) s. 137-54.

Froom, Aimée E.: **A Muraqqa for the Ottoman Sultan Murad III (r.1574-1595) : Österreichische Nationalbibliothek, Codex Mixtus 313**, , New York: New York University, Doktora Tezi, 2001.

Gedik, Nusret: "Gemici Dili ile Kılıç Ali Paşa Hicviyyesi", **Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi**, 2017, C. 37, s. 137-176.

Gelibolulu Mustafa Âlî: **Câmiu'l-Buhûr Der-Mecâlis-i Sûr**, Haz.: Ali Öztekin, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1996.

Gelibolulu Mustafa Âlî: **Hâlâtü'l-Kâhire mine'l-Âdâti'z-Zâhire**, Sadeleştiren: Orhan Şaik Gökyay, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1984.

Gelibolulu Mustafa Âlî: **Hilyetü'r-Rical ve Söz Varlığı**, Haz.: Muna Yüceol Özezen, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2011.

Gelibolulu Mustafa Âlî: **Künhü'l-Ahbâr**, Haz.: Ali Çavuşoğlu, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2019.

Gelibolulu Mustafa Âlî: **Menâkıb-ı Hünerverân: Hattatların ve Kitap Sanatçılarının Destanları**, Haz.: Müjgân Cunbur, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1982.

Gelibolulu Mustafa Âlî: **Menşe'ü'l-İnşâ**, Haz.: İ. Hakkı Aksoyak, Ankara, Bizim Büro Basımevi, 2007.

Gelibolulu Mustafa Âlî: **Mirkatü'l Cihâd**, Haz.: Ali Akar, Ankara, Türk Dil Kurumu, 2016.

Gelibolulu Mustafa Âlî: **Nusret-nâme**, Haz.: H. Mustafa Eravcı, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2014.

Gelibolulu Mustafa Âlî: **Riyâzü's-Sâlikîn**, Haz.: Mehmet Arslan- İ. Hakkı Aksoyak, Sivas, Dilek Matbaacılık, 1998.

Gerlach, Stephan: **Türkiye Günlüğü 1573-1578**, 2 Cilt, Çev.: Türkis Noyan, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2006.

Ghereghlou, Kioumars: "A Safavid Bureaucrat in the Ottoman World: Mirza Makhdum Sharifi Shirazi and the Quest for Upward Mobility in the İlmiye Hierarchy/Osmanlı Dünyasında Bir Safavi Bürokratı: Mirza Mahdum Şerif-i Şirazi ve İlmiye

Hiyerarşisinde Yükseliş Arayışı", **Osmanlı Araştırmaları,** 53 (2018), s.153-194.

Goger Veysel -Huseyin Sarikaya: "An Ottoman Historian: 'Uthmân Fütûḥî and His Work 'Ajâ'ib al-Meḥârib ve Gharâ'ib al-Me'ârik, " **darulfunun ilahiyat,** 30/1, (June, 2019), s. 65-78.

Goodrich, Thomas D. "Osmanlı Amerika Araştırmaları: XVI. Yüzyıla Ait *Tarih-i Hind-i Garbi* Adlı Eserin Kaynakları ile İlgili Bir Araştırma", Çev.: H. G. Yurdaydın, **Belleten [TTK Belleten]**, Ankara 1985, C. XLIX, S. 195, s. 667-691.

Göçmen, Cemal: **Gelibolulu Mustafa Âli'nin Heft Meclisi**, Afyon Kocatepe Üniversitesi Yeni ve Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2009.

Göger, Veysel -Hüseyin Sarıkaya: **Fetih-nâme-i Akl-i Vâdî-i Serhengî,** İstanbul, Nizamiye Akademi Yayınları, 2015.

Gök, Taner: "On Altıncı Asırda Bir Şehir Övgüsü: Budin", **Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı**, Yıl 15 Güz 2017 Sayı 23 s. 119-131.

Gökbilgin, M. Tayyib: "Kara Üveys Paşa'nın Budin Beylerbeyliği (1578 - 1580)", **Tarih Dergisi**, İstanbul, 1950/1951.C. 2, S. 3-4, s. 17-34.

Gökgöz, Turgay: **Gelibolulu Mustafa b. İbrahim ve Zubdetu'l-Emsâl adlı eseri**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Arap Dili ve Edebiyatı Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2014.

Gökgöz, Turgay; "Gelibolulu Mustafa b. İbrahim ve Zubdetu'l-Emsâl adlı eseri", **Şarkiyat Mecmuası**, 2018, s. 129-150.

Gökyay, Orhan Şaik: "Zübdetü't-Tevârîh (Tarihlerin Özeti)", **Tarih ve Toplum**, 9 (1984), s. 66-71.

Göloğlu, Sabiha - William James Harper: "Images of the Poor in Surname-i Hümayun of 1582", **Images (II): Images of the Poor: the Conference Proceedings**, editör: Veronika Bernard, M. Serhan Oksay, LIT Verlag (July 4, 2013), s. 97-116.

Göre, Zehra: "Âsafî Dal Mehmed Çelebi'nin Şecâ'at-nâme'sinde Edebî Tasvirler", **Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi**, Kasım 2019, C. 6, S. 16, s. 401-431.

Grube, Ernst J. (Ed.): **Islamic Paintings from the 11th to the 18th Centuries in the Collection of Hans P. Kraus**, H. P. Kraus, 1972.

Gruzinski, Serge: **Orada Saat Kaç. 16. Yüzyılda Dünyayı Bilme Arzusu**, Çev.: Özcan Doğan, İstanbul, Doğu Batı Yayınları, 2019.

Gülhan, Abdülkerim: **Hakani Mehmet Bey Hayatı, Eserleri, Edebi Kişiliği ve Divanının Tenkidli Metni**, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1996.

Gülsever, Ceyda **Murâdî Dîvânları'ndaki Bezeme Özellikleri**, İstanbul, Marmara Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Geleneksel Türk Sanatları Ana sanat Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2011.

Gülsoy, Prof. Dr. Ersin (Ed.): **Sultan III. Murad Dönemi ve Bursa**, Bursa Osmangazi Belediyesi Yayınları, Bursa, Gaye Kitabevi, 2021.

Gümüş, Ahmet Kemal: "XVI. Yüzyıl Şâiri Vukûfî'nin Türkçe Dîvân Dîbâcesi, Arapça Bürde ve Tantarânî Kasîdelerine Nazireleri ve Türkçe Şiirleri", **Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi**, Bahar 2022 / Yıl 23, S. 47, s. 735-764.

Gümüş, İnan: **Umûrü'l-Ümerâ (Metin-Dil Özellikleri) ve İktidar Felsefesi Bağlamında Söylem Çözümlemesi**, Denizli, Pamukkale Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Doktora Tezi, 2018.

Günaydın, Yusuf Turan-İbrahim Halil Arslantürk: "Gelibolulu Mustafa Âlî'nin Hilyetü'r-Ricâl'inde Melâmiyyûn ve Muhaddesûn Zümreleri", **Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi**, Ankara, 2007, C. VIII, S. 18, 277-296.

Güneş, Murat: **Manastırlı Celâl Bey Dîvânı (İnceleme-Metin)**, Sivas, Cumhuriyet Üniversitesi Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Sivas, 2013.

Güngör, Yasin: **İznikli Mustafa Selami'nin Hayatı ve Eserleri**, Ankara, Ankara Üniveristesi, Türk İslam Edebiyatı Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2008.

Gür, Nagihan: **Klasik Türk Edebiyatında Takriz**, Balıkesir: Balıkesir Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Doktora Tezi, 2014.

Gürbüz, Mehmet – Tuba Durmuş: "Bir Kitap Nasıl Resimlenir? Dâsitân-ı Ferruh u Hümâ Nüshaları Üzerinden Osmanlı Kitap Sanatına Dair Görüşler", **Osmanlı Araştırmaları**, 2021, S. 57, s. 203-243.

Gürbüz, Mehmet: "Ta'likîzâde Mehmed Subhî'nin Firâset-nâme'si ", **Turkısh Studıes** (Prof. Dr. Tahsin Aktaş Armağanı)Volume 12/5 Winter 2017, p. 165-176.

Gürbüz, Mehmet: **Kâbilî'nin Sultân-ı Hûbâna Münâsib Eş'âr adlı şiir mecmuası**, Ankara, Gazi Üniversitesi, Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Doktora Tezi, 2011.

Gürbüz, Mehmet: **Ta'likîzâde Mehmed Subhî'nin Firâset-nâme**, Ankara, Grafiker Yayınları, 2016.

Güven, Mustafa Salim: **Çeşitli Yönleriyle Aziz Mahmud Hüdayi'nin Mektupları**, İstanbul, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1992.

Hamdullâh Hamdî: **Leylâ vü Mecnûn**, Haz.: Güler Doğan Averbek, İstanbul, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2020.

Hanilçe, Murat -Yunus Emre Tekinsoy: "Kalabriya'dan İstanbul'a Bir Yaşam: Kılıç Ali Paşa", **Osmanlı Devleti Hizmetindeki Yabancılar**, Editörler: Murat Hanilçe-Yunus Emre Tekinsoy, Selenge Yayınları, Aralık 2020, s. 331-362.

Haral, Hesna: **Osmanlı Minyatüründe Mevlana'nın Yaşam Öyküsü: Menakıbü'l-Arifin ve Tercüme-i Sevakıb-ı Menakıb Nüshaları**, İstanbul, İstanbul Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Türk-İslam Sanatları Tarihi Bilim Dalı, Doktora Tezi, 2014.

Harîmî: Rahimi-zâde İbrâhim Çavuş Harîmî, **Kitâb-ı Gencîne-i Feth-i Gence**, Haz.: Günay Karaağaç-Adnan Eskikurt), İstanbul, Çamlıca Yayınları, 2010.

Hasan Bey-zâde Ahmed Paşa: **Hasan Bey-zâde Târîhi**, Neşreden: Şevki Nezihi Aykut, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2004.

Hasar, Recep: **Türk Edebiyatında Padişah ve Şehzade Mersiyeleri**, İstanbul, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisan Tezi, 2018.

Haskan, Mehmet Mermi: **Yüzyıllar Boyunca Üsküdar II**, İstanbul, Üsküdar Belediyesi Yayınları, 2001.

Hathaway, Jane: "Ḥabeşî Meḥmed Agha: The First Chief Harem Eunuch (Darüssaade Ağası) of the Ottoman Empire, " (ed). Asad Q Ahmad, Michael Bonner ve Behnam Sadeghi, **The Islamic Scholarly Tradition**, Brill, 2011: 179-195.

Hathaway, Jane: "The Ottoman Chief Harem Eunuch (Darüssaade Ağası) as Commissioner of Illuminated Manuscripts: The Slave as Patron, Subject, and Artist?", **Slaves and Slave Agency in the Ottoman Empire (Ottoman Studies/Osmanistische Studien)**, Edt.: Stephan Conermann-Gül Şen, Gottingen Vandenhoeck & Ruprecht 2020, pp 167–188.

Hathaway, Jane: "The Ottoman Chief Harem Eunuch in Ceremonies and Festivals**", Journal of the Ottoman and Turkish Studies Association**, Vol. 6, No. 1, Ceremonies, Festivals, and Rituals in the Ottoman World (Spring 2019), s. 23-24.

Hathaway, Jane: **Osmanlı Sarayının En Ünlü Haremağası Hacı Beşir Ağa**, Çeviri Hazal Yalın, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2014.

Hathaway, Jane: **The Chief Eunuch of the Ottoman Harem: From African Slave to Power-Broker**, Cambridge, Cambridge University Press, 2018.

Hazînî: **Cevahirü'l-Ebrar min Emvac-ı Bihar = İyilerin Dalgalı Denizlerden Çıkardığı İnciler-Yesevilik Adabı ve Menakıbnamesi**, Haz.: Cihan Okuyucu-Mücahit Kaçar, İstanbul, Büyüyenay Yayınları, 2014

Hazînî: **Menba'u'l-Ebhâr fî Riyâzi'l-Ebrâr**, Haz.: M. Mâhur Tulum, İstanbul, Kişisel Yayınlar, 2009.

Heberer, Brettenli Michael: **Osmanlıda Bir Köle: Brettenli Michael Heberer'in Anıları 1585 – 1588**, Çev.: Türkis Noyan, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2003.

Hitzel, Frédéric: "Diplomatik Armağanlar: Osmanlı İmparatorluğu ile Batı Avrupa Ülkeleri Arasında Modern Çağda Yapılan Kültürel Değiş Tokuş", **Harp ve Sulh: Avrupa ve Osmanlılar**, Kitapyayınevi, İstanbul 2010, s. 243-257.

Hoca Sadeddin Efendi: **Tacü't-Tevarih**, Sadeleştiren: İsmet Parmaksızoğlu, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 5 Cilt, 1979.

Ibarra, Miguel Ángel de Bunes - Evrim Türkçelik: "The Ottoman Empire of Murad III: The Consolidation of the Sultanate of Women", **Book of Felicity**, Libro de Felicidad, (Barcelona: Moleiro, 2007, s. 13-41.

İbrahim b. Ahmed el-Amâsî: **Terceme-i Şakâ'ik-i Nu'mâniyye**¸ Haz.: Gökhan Alp, İstanbul, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2021.

İçli, Ahmet: "Zarîfî'nin Mihr ü Mâh'ının Nüshalarının Tanıtımı ve Nüshalar Üzerinde Bazı Değerlendirmeler", **Zeitschrift für die Welt der Türken Journal of World of Turks**, Vol. 6, No. 2 (2014), s. 227-243.

İlhan, Mevlüt: **Kasîde-i Emâlî'nin Türkçe Tercümeleri**, Rize: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2016.

İlhan, Nadir: **Netâyicü'l-Fünûn ve Mehâsinü'l-Mütûn (Giriş-Metin Dizinler)**, Elazığ: Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Yüksek Lisans Tezi, 1992.

İnalcık, Halil: **Has bağçe'de Ayş u Tarab: Nedimler, Şâirler, Mutribler**, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2015.

İnalcık, Halil: **Şair ve Patron: Patrimonyal Devlet ve Sanat Üzerinde Sosyolojik Bir İnceleme**, Ankara, Doğu Batı Yayınları, 2003.

İpekten, Haluk: **Divan Edebiyatında Edebî Muhitler**, Ankara, Milli Eğitim Bakanlığı, 1996.

İpşirli, Mehmet: "Bostanzâde Mehmed Efendi", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, https://islamansiklopedisi.org.tr/bostanzade-mehmed-efendi (21.06.2021).

İpşirli, Mehmet: "Ferhad Paşa", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, https://islamansiklopedisi.org.tr/ferhad-pasa (27.05.2021).

İpşirli, Mehmet: "Koca Sinan Paşa", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, https://islamansiklopedisi.org.tr/koca-sinan-pasa (27.05.2021).

İpşirli, Mehmet: "Sultan III. Murad Devrinin İlim ve Kültür Hayatı, Bilginleri Üzerine Bazı Değerlendirmeler", **Sultan III. Murad Dönemi ve Bursa,** Bursa Osmangazi Belediyesi Yayınları, Bursa, Gaye Kitabevi, s. 262-277.

İpşirli, Mehmet: "*Tâcüttevârîh*'in Kaynakları Üzerine Bazı Tespitler", **Tarih Dergisi - Turkish Journal of History**, 71 (2020/1), s. 181-196.

İpşirli, Mehmet: "Zekeriyyâ Efendi, Bayramzâde", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, https://islamansiklopedisi.org.tr/zekeriyya-efendi-bayramzade (21.06.2021).

İpşirli, Mehmet: **Osmanlı İlmiyesi**, İstanbul, Kronik Yayınları, 2021.

İsen, Mustafa: **Acıyı Bal Eylemek Türk Edebiyatında Mersiye**, Ankara, Akçağ Yayınları, 1994.

İskender Bey Münşî: **Târîh-i Âlem-ârâ-yi Abbâsî**, Çev.: Ali Genceli, Haz.: İsmail Aka, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2019.

İşçimen, Tuba: **Cenâbî Mustafa'nın Dürr-i Meknûn'unda ilk dönem İslâm tarihi**, İstanbul, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Tarih Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2019.

İşkorkutan, Sinem Erdoğan: **The 1720 Imperial Circumcision Celebrations in Istanbul Festivity and Representation in the Early Eighteenth Century**, Brill, 2020.

İzgi, Cevat: "Mehmed Suûdî Efendi", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, https://islamansiklopedisi.org.tr/mehmed-suudi-efendi (27.08.2021).

Kabadayi, Ceren: **Alî Bin 'Abd er-Ra'ûf el-Habeşî Râfi'u'l-Gubûş fî Fezâ'ili'l-Hubûş (Giriş-İnceleme-Metin-Dizin)**, Kırşehir, Ahi Evran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Doktora Tezi, 2020.

Kâbilî: **Sultân-ı Hûbâna Münasib Eş'âr**, Haz.: Mehmet Gürbüz, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, E-kitap, 2018.

Kaçar, Mustafa -M. Şinasi Acar-Atilla Bir: **XVI. Yüzyıl Osmanlı Astronomu Takiyüddin'in Gözlem Araçları: Âlât-ı Rasadiyye li Zîc-i Şehinşâhiyye**, İstanbul, Türkiye İş Bankası, 2011.

Kadıoğlu, İdris **Ali Emîrî Efendi/ Tezkire-i Şu'arâ-yı Âmid**, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, E-kitap, 2018.

Kadrić, Adnan: "Derviš-pasha Bajezidagić and his work "Zubdetu'l Es'ar'', **Anali Gazi Husrev-Begove Biblioteke**, 2007, 14(25-26), s. 87-110.

Kadrić, Adnan: **Muradnama- Derviš-paša Bajezidagić**, Orijeltalni institut u Sarajevu, 2008.

Kafadar, Cemal: "The Myth of the Golden Age: Ottoman Historical Consciousness in the Post-Süleymanic Era", **in Süleyman the Second and His Time**, ed. by Halil İnalcık and Cemal Kafadar, İstanbul, Isis, 1993, s. 47-58.

Kafescioğlu, Çiğdem: "Sokağın, Meydanın, Şehirlilerin Resmi: On Altıncı Yüzyıl Sonu İstanbul'unda Mekân Pratikleri ve Görselliğin Dönüşümü", **YILLIK: Annual of Istanbul Studies** 1 (2019), s. 7-43.

Kalaycı, Mehmet - Muzaffer Tan: "Bir 16. Yüzyıl Osmanlı Âliminin Peşinde: Zeyrekzâde Emrullâh Mehmed Efendi ve Otobiyografik Anlatıları", **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 62/1, 2021, s. 1-90.

Kaldy-Nagy, Gy: "Budin Beylerbeyi Mustafa Paşa (1566-1578)", **Belleten [Türk Tarih Kurumu Belleten]**, Ankara, 1990, C. LIV, S. 210, s. 649-663.

Kalpaklı, Mehmet: "III. Murad'ın İlm-i Nücûm Merakı ve 1579'da Mercator Atölyesinde Üretilen Dünya Küreleri Hakkında Bazı Notlar", **Sultan III. Murad Dönemi ve Bursa,** Bursa Osmangazi Belediyesi Yayınları, Bursa, Gaye Kitabevi, s. 347-360.

Kapusuz, Müberra: **A Study On Gelibolulu Mustafa Âli's Mirror of the Worlds (Mir'âtü'l-Avâlim): Patronage, Politics and Millennial Anxieties at the Court of Sultan Murad III (r. 1574-1595)**, Vienna, Central European University Private University, June 2021.

Kara, Gülhizar: **Gelibolulu Mustafa 'Âlî'nin "Nâdiru'l-Mehârib" Adlı Eserinin Edisyon Kritiği ve Muhtevasının Değerlendirilmesi**, İzmir, Dokuz Eylül Üniversitesi, İslam Tarihi Programı, Yüksek Lisans Tezi, 2009.

Kara, Halime. **Memî Cân Efendi'nin "Lübbü'l-Usûl fî Mâ'rifeti Tarîkati'l-Vusûl" Adlı Eserinin Tahkîki Ve Tıpkıbasımı**, Gümüşhane, Gümüşhane Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2020.

Kara, Mustafa: "Sultan Üçüncü Murad'a Sunulan Bir Fusûsu'l-Hikem Şerhi: *Keşfu'l-Hicâb min Vechi'l-Kitâb*", **Sultan III. Murad Dönemi ve Bursa,** Bursa Osmangazi Belediyesi Yayınları, Bursa, Gaye Kitabevi, s. 251-261.

Karaarslan, Abdullah: **Diverging Career Paths and Social Networks: A cohort of the Students With Literary Talent in the Sahn**

Madrasas in the Sixteenth Century/Ayrılan Kariyer Yolları ve Sosyal Ağlar: XVI. Yüzyılda Sahn Medresesi'nde Edebî Yeteneğe Sahip Bir Grup Öğrenci, İstanbul, İstanbul Şehir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.

Karaca, Oktay Selim: **Hâşimî Divanı (Hayatı, Sanatı, Eserleri Ve Karşılaştırmalı Metni)**, Kayseri, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 1995.

Karaca, Zeydi: **Kitāb-ı İḳlīm-i Cedīd (Metin-inceleme-dizin)**, Niğde, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Doktora Tezi, 2021.

Karademir, Ayşenur: "Harem-i Hümayun Kethüdası Canfeda Hatun'un Serveti ve Vakıfları", **Vakıflar Dergisi**, 2018, (50), s. 85-116.

Karademir, Ayşenur: **İktisadi ve Sosyal Yönleriyle Kethüda Canfeda Hatun Vakıfları**, İstanbul, Marmara Üniversitesi İktisat Tarihi Bilim Dalı, Doktora Tezi, 2017.

Karahan, Abdülkadir: **Kânûnî Süleyman Çağı Şairlerinden Figânî ve Dîvânçesi**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1966.

Karahan, Emine: **Yûsuf bin Yâkub'un Menâkıb-ı Şerîf ve Tarîkatnâme-i Pîrân ve Meşâyih-i Tarîkat-ı Aliyye-i Halvetiyye adlı Eserinin İncelenmesi**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi, İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2016.

Karakurt, Emine: **Millet Kütüphanesi Ali Emîri Manzum Koleksiyonu 632 No'lu Şiir Mecmuası (İnceleme-Metin) ve Mestap'a Göre Tasnifi**, İstanbul, Marmara Üniversitesi Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2020.

Karakuş, Yasin: "Yenâbiü'l-Yakîn Fî İhyâi Ulûmi'd-Din" Adlı Eserin Müellifi", **Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2019, 6 (12), s. 314-325.

Karanfil, Mustafa: **Harimi'nin Zafername ve Gonca'sına Göre Özdemiroğlu Osman Paşa**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi, Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 1998.

Karataş, Ahmet: **Kısas-ı Enbiya: Peygamber Kıssaları (İnceleme-Tenkitli Metin-Tıpkıbasım)**, İstanbul, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2013.

Karataş, Ahmet:	**Sergüştnâme-i Hindî Mahmûd: İnebahtı Gazisi Hindî Mahmûd ve Esâret Hatıraları,** İstanbul, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2013.
Karataş, Ali İhsan:	"Tereke Kayıtlarına Göre XVI: Yüzyılda Bursa'da İnsan-Kitap İlişkisi", **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C. 8, S. 8, 1999, s. 317-328.
Karataş, Ali İhsan:	"XVI. Yüzyılda Bursa'da Tedavüldeki Kitaplar", **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C. 10, S.1, 2001, s. 209-230.
Karateke, Hakan T.:	"Der Huzur u Rahat-ı Hâkânî: Bir *Topo*sun İnşası", **Osmanlı Dünyası**, Editör: Christine Woodhead, Çev.: Gül Çağalı Güven, İstanbul, Alfa Basım Yayım, 2018, s. 161-178.
Karavelioğlu, Murat A. - Fatih Tığlı:	"Nutkî'nin Aşka Dair Bir Mesnevisi: Kânûn-ı Mahabbet", **İÜ Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi**, 2009, S. 40, s. 151-213.
Karavelioğlu, Murat A.:	"16. Yüzyıl Bilgin ve Şairlerinden Fevrî'nin Ahlâk-ı Mehmed Paşa Adlı Eseri Üzerine", **Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları Dergisi [ESTAD]**, Şubat 2019, C. 2, S.1, s. 205-214.
Karavelioğlu, Murat A.:	"Kazasker Müeyyedzade Abdurrahman Çelebi'nin Edebî Muhiti", **Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi,** Aralık 2020/Yıl 22, S. 44, s. 273-306.
Karavelioğlu, Murat A.:	**Fevrî Ahlak-ı Mehmed Paşa**, Ankara, Gece Akademi, 2019.
Karayazı, Nurgül:	**Yârî Dîvânı**, İstanbul, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2013.
Karlıtepe, Mustafa:	**Kelâmî Dîvânı**, Ankara, Gazi Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2007.
Kâtib Çelebi:	**Fezleke**, Haz.: Zeynep Aycibin, İstanbul, Çamlıca Basım Yayın, 2016.
Kâtib Çelebi:	**Keşfü'z-Zunûn an Esâmi'l-Kütüb ve'l-Fünûn**, Tercüme: Rüştü Balcı, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2007.

Kavruk, Hasan- Bahir Selçuk: **Filibeli Vecdî ve Divanı (Metin-Dizin)**, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, E-kitap, 2017.

Kavruk, Hasan: **Türkçe Mesnevilerde Sebeb-i Te'lif (Eser Yazma Sebebi)**, Malatya, Özserhat Yayıncılık, 2003.

Kaya, Fazile Eren: "Hamîdî'nin Hurşîd ü Hâver Mesnevisinin Cemâlî'nin Mihr ü Mâh ve Şeyhoğlu Mustafa'nın Hurşîd ü Ferahşâd Mesnevileriyle Karşılaştırılması", **Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi**, 2019, 3 (4), s. 323-333.

Kaya, Fazile Eren: **Hamîdî-Hurşîd ü Hâver (İnceleme- Metin) I. Cilt**, Ankara, Hacettepe Üniversitesi, Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Doktora Tezi, 2017.

Kaya, Gönül: **Resimli Bir Osmanlı Tarihi: Âsafî Paşa'nın Şecâ'at-nâme'si**, Bursa, Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006.

Kaya, Mahmut: "Sipâhîzâde Mehmed", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, https://islamansiklopedisi.org.tr/sipahizade-mehmed (27.08.2021).

Kayaalp, Pınar: **The Empress Nurbanu and Ottoman Politics in the Sixteenth Century: Building the Atik Valide**, London: Taylor and Francis 2018.

Kayasandık, Ahmet: **Âdâb-ı Makâl (Metin-Dil Özellikleri-Dizin)**, Konya, Selçuk Üniversitesi, Türk Dili Bilim Dalı, Doktora Tezi, 2009.

Kazan, Hilal: "Farklı Açıdan Bir Bakışla Şehnameci Seyyid Lokman'ın Saray İçin Hazırladığı Eserler", **Osmanlı Araştırmaları/The Journal of Ottoman Studies**, 2010, S.35, s.117-136.

Kazan, Hilal: **Arşiv Belgeleri Çerçevesinde XV. ve XVI. Asırda Osmanlı Sarayının Sanatı Himayesi**, İstanbul, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2007.

Kazan, Hilal: "Arşiv Belgeleri Işığında Şehnâmeci Seyyid Lokman'ın Saray İçin Hazırladığı Eserler", **Filiz Çağman'a Armağan**, İstanbul, Lale Yayıncılık, 2018, s. 325-340.

Kesik, Beyhan: **Dervîş Paşa Murâd-nâme**, Giresun, 2009.

Kesik, Muharrem: **Cenâbî Mustafa Efendi'nin el-ʿAylemü'z-Zahir fi Ahvali'l-Evail ve'l-Evahir Adlı Eserinin Anadolu Selçukluları İle İlgili Kısmının Tenkidli Metin Neşri**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1994.

Keskin, Mustafa Çağan: "İncili Köşk, " **Hayalet Yapılar/Ghost Buildings**, İstanbul, Pattu, 2010, s.76-89.

Keyik, Sevgi Elif: **XVI. Yüzyıl Sanatçılarından Şem'î'nin "Şerh-i Pend-nâme"si**, İzmir, Ege Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2001.

Kılıç, Mahmud Erol: "Fusûsü'l-Hikem", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, https://islamansiklopedisi.org.tr/fususul-hikem (24.11.2021).

Kınalızâde Hasan Çelebi: **Tezkiretü'ş-şu'arâ**, (Haz.:) A. Sungurhan, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, E-kitap, 2017.

Kıraç, Mustafa: **Ûdi'nin Macera-yı Mah Mesnevîsi (İnceleme- Metin)**, Konya, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Eski Türk Edebiyatı, Yüksek Lisans Tezi, 2006.

Kıran, Batuhan İsmail: **Osmanlı Saray Teşkilatında İç Oğlanlığı Müessesesi**, Eskişehir, Eskişehir Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018.

Kırımtayıf, Süleyman: **XV. ve XVI. Yüzyıllar Arasında Osmanlı Saray Sanatı Teşkilatı**, İstanbul, İstanbul Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1996.

Kırkkılıç, H. Ahmet: "Sultan Üçüncü Murat (Muradî) Hayatı, Edebî Şahsiyeti, Divanı'nın İncelenmesi ve Eserleri", **Sultan III. Murad Dönemi ve Bursa,** Bursa Osmangazi Belediyesi Yayınları, Bursa, Gaye Kitabevi, s. 260-322.

Kırkkılıç, H. Ahmet: **Murâdî Dîvânı (Sultan Üçüncü Murad)**, İstanbul, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2015.

Kırkkılıç, H. Ahmet: **Muradi Divanı (Sultan Üçüncü Murat)**, İstanbul, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2015.

Koca, Ferhat: "Kemalpaşazâde'nin Risâle fî'ş-Şahsı'l-İnsânî Adlı Eseri ve Osmanlıca Tercümeleri", **Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2016, C. XV, S. 29, s. 5-32.

Kocaaslan, Murat: "İktidarın Ortakları: Darüssaade Ağaları", **Anadolu Kültürlerinde Süreklilik ve Değişim: Dr. A. Mine Kadiroğlu'na Armağan**, Ankara, 2011, s. 375-398.

Kocatürk, Olcay: **Nev'î'nin şiirinde ilim: "Netâyicü'l-Fünûn" merkezli bir inceleme**, Bursa, Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk İslam Edebiyatı Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2015.

Koçar, Musa: "İbn Kemal'in Risâle fî Beyâni'n-Nefs ve'r-Ruh ve'l-Beden Adlı Eseri", **Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2003/1, S. 10, s. 1-23.

Koçoğlu, Turgut **Şem'î Şem'ullâh Şerh-i Mesnevî (II. Cilt) (İnceleme-Tenkitli Metin-Sözlük)**, Kayseri, Erciyes Üniversitesi, Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Doktora Tezi, 2009.

Konak, Ruhi: **Nakkaş Osman Minyatürlerinde Kompozisyon Düzeni ve Sanatsal Üretimler**, İzmir, Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Ens. Geleneksel Türk El Sanatları Anabilim Dalı Sanatta Yeterlilik, 2007.

Korkmaz, Gülsüm Ezgi: **Sûrnâmelerde 1582 Şenliği**, Ankara, Bilkent Üniversitesi Ekonomi ve, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2004.

Kortantamer, Tunca: "Nev'î Efendi'nin Sadrazam Sinan Paşa'ya Ders Veren Bir Mektubu", **Osmanlı Araştırmaları**, XI, İstanbul 1991, s. 215-228.

Koşik, Halil Sercan: **Bâkî'nin El-i'lâm Bi-a'lâmi Beledi'llâhi'l-Harâm tercümesi (Fezâ'il-i Mekke): İnceleme-Tenkitli Metin**, İstanbul, Kesit Yayınları, 2018.

Koyuncu, Fatih: "Alaşehirli Makâli Mustafa Bey ve Mecmualardaki Bazı Şiirleri", **Celal Bayar Üniversitesi**, **Sosyal Bilimler Dergisi, Prof. Dr. Mahmut Kaplan Armağan Sayısı**, Ekim 2011, C.9, S.2, s. 309-311.

Koyuncu, Fatih-Selma Ataç: "Rıdvan bin Abdülmennan'ın *Terceme-i Ahlâk-ı Muhsinî*'si", **Uluslararası Yunus Emre, Sosyal Bilimler Dergisi**, C. 1, S. 2, Aralık 2020, s. 120-135.

Köksal, M. Fatih: "Berlin Devlet Kütüphanesi'nde XVI. Yüzyılda Derlenmiş Kıymetli Bir Mecmua: "Mecmû'a-i Neẓâyir", **KÜLTÜRK Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi**, S. 1 (Yaz 2020), s. 49-71.

Köksal, M. Fatih: "Türk Edebiyatında Hüsn ü Dil Hikâyeleri ve Yenipazarlı Vâlî'nin Hüsn ü Dil Mesnevisi", **Türklük Bilimi Araştırmaları**, 1996, S. 6, 91-126.

Köksal, M. Fatih: **Yenipazarlı Vâlî - Hüsn ü Dil Mesnevisi (İnceleme-Tenkitli Metin-Dizin)**, İstanbul, Kitabevi Yayınları, 2004.

Köprülü, Orhan F.: "Hasan Paşa, Yemişçi", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, https://islamansiklopedisi.org.tr/hasan-pasa-yemisci (21.06.2021). .

Kufacı, Osman: "Bâkî Divanı'nda Sultan III. Murad Portresi", **Prof. Dr. Mehmet Arslan'a Armağan**, Sivas, 2019, s. 469-488.

Kumrular, Özlem: **Haremde Taht Kuranlar: Nurbanu ve Safiye Sultan**, İstanbul, Doğan Kitap, 2017.

Kunt, İ. Metin: "Bir Şehzade Sancağa Çıkar (Bir İhtimal Dönmek Üzere)", **Osmanlı Dünyasında Kimlik ve Kimlik Oluşumu: Norman Itzkowitz Armağanı**, Haz.: Baki Tezcan ve Karl K. Barbir, çev. Zeynep Yelçe, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2012, s. 79-90.

Kunt, İbrahim: **Hazini ve Divanı (İnceleme-Metin),** Konya, Selçuk Üniversitesi, Doğu Dilleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı, Doktora Tezi, 2002.

Kuran, Şeyma Büyükkavas: "Mesneviden Romana Uzanan Sebeb-i Telif Yolu Üst Kurmacaya mı Çıkar?", **Turkish Studies /Türkoloji Dergisi** 1 (2006), S. 2, s.172-201.

Kurat, Akdes Nimet: **Türk-İngiliz Münâsebetlerinin Başlangıcı ve Gelişmesi (1553-1610)**, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1953.

Kurat, Akdes Nimet: "Hoca Sadeddin Efendi'nin Türk-İngiliz Münâsebetlerinin Tesisi ve Gelişmesindeki Rolü", **Fuad Köprülü Armağanı**, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2010, s. 305-316.

Kurmuş, Cengiz Veli: **Lârendeli Şânî Gülşen-i Efkâr (İnceleme-Metin)**, Adana, Çukurova Üniversitesi, Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Doktora Tezi, 2010.

Kurnaz, Feride: **Nasuh Nevâlî'nin "Çeşme-i Hayât" Adlı Nasihatnâmesi İnceleme-Metin-Sözlük**, İstanbul, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Programı, Yüksek Lisans Tezi, 2008.

Kurşun, Zekeriya: "Hac ve İktidar: Haremeyn'de Erken Dönem Osmanlı İmar Faaliyetleri**" FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi**, 2017, S.(9, s. 281-311.

Kurt, Burcu: "Atik Valide Cami ve Külliyesi'nin Tamir ve Onarım Faaliyetleri (1850-1914)", **Sultan III. Murad Dönemi ve Bursa,** Bursa Osmangazi Belediyesi Yayınları, Bursa, Gaye Kitabevi, s. 461-478.

Kut, Günay -Nimet Bayraktar: **Yazma Eserlerde Vakıf Mühürleri**, İstanbul, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2021.

Kut, Günay: "Şemsî Ahmed Paşa ve Şeh-nâme-i Sultân Murâd Adlı Eseri", **Sultan III. Murad Dönemi ve Bursa,** Bursa, Bursa Osmangazi Belediyesi Yayınları, Gaye Kitabevi, s. 340-364.

Küçük, Hasan: **Şerîf Ahmed b. Yûsuf'un Risâle fî Ulûmi'l-Belâga Adlı Eserinin Tahkîki ve Osmanlıca Tercümesinin Latinize Edilmesi**, İstanbul, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007.

Küçük, Sezgi Giray: "Osmanlı Devleti'ndeki Şenliklerin ve Geleneksel Mesleklerin 1582 ve 1720 Surnâmelerindeki Minyatürler Üzerinden Değerlendirilmesi", **VIII. Uluslararası Türk Kültürü, Sanatı ve Kültürel Mirası Koruma Sempozyumu/Sanat Etkinlikleri, 15-16-17 Mayıs 2014**, Konya, s. 211-216.

Küçükdağ, Yusuf: "Pîrî Mehmed Paşa", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, https://islamansiklopedisi.org.tr/piri-mehmed-pasa (27.05.2021).

Külekçi, Numan: **Gani-zade Nadiri: Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri Divanı ve Şeh-namesinin Tenkidli Metni**, Erzurum, Atatürk Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Doktora Tezi, 1985.

Kürkçüoğlu, Kemal Edib: "Lâmiyye-i Kelâmiyye", **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi** 3 (1-2), 1954, s. 1-21.

Kütükoğlu, Bekir: "Lala Mustafa Paşa", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, https://islamansiklopedisi.org.tr/lala-mustafa-pasa (27.05.2021).

Kütükoğlu, Bekir: "Murad III", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, https://islamansiklopedisi.org.tr/murad-iii (27.05.2021).

Kütükoğlu, Bekir: **Osmanlı-İran Siyasî Münasebetleri (1578-1612)**, İstanbul, İstanbul Fetih Cemiyeti, 1993.

Kütükoğlu, Bekir: **"**Şah Tahmasb'ın III. Murad'a Cülûs Tebriki", **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi**, İstanbul, 1960, C. XI, S. 15, s. 1-24.

Latîfî: **Evsâf-ı İstanbul,** Haz.: Nermin Suner (Pekin), İstanbul, İstanbul Fetih Cemiyeti, 1977.

Lelić, Emin: **Ottoman Physiognomy ('İlm-i Firâset): A Window into the Soul of an Empire**, Illinois: The University of Chicago, Department of Near Eastern Languages and Civilizations, Doktora Tezi, 2017.

Lelić, Emin: "Physiognomy (ʿilm-i firâsat) and Ottoman Statecraft: Discerning Morality and Justice", **Arabica**, 64 (2017), s. 609-646.

Lello, Henry: **Babıâli Nezdinde Üçüncü İngiliz Elçisi Lello'nun Muhtırası**, çev. Orhan Burian, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1952.

Leunclavius, Johannes: **Türk Milletinin Tarihi**, 2 Cilt, Çev.: Türkis Noyan, İstanbul, Yeditepe Yayınevi, 2019.

Lokmacı, Süleyman: "Gelibolulu Musatafa 'Âlî'nin Mirâtü'l Avâlim İsimli Eseri", **Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi = Academic Journal of History and Idea**, 2018, C. V, S. 16, s. 64-114.

Lokmacı, Süleyman: **Şark Seferleri Ebubekir b. Abdullah (Tahlil-Metin ve Tıpkıbasım)**, İstanbul, Akıl Fikir Yayınevi, 2018.

Lu, Vi An: "XVI.-XVII. Yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu-Ming Hanedanı İlişkileri Üzerine Bir İnceleme" **4. Uluslararası Öğrencilik Sempozyumu**, Erzurum, Türkiye, 2018.

Lubenau, Reinhold: **Reinhold Lubenau Seyahatnamesi: Osmanlı Ülkesinde 1587-1589**, 2 Cilt, Çev.: Türkis Noyan, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2012.

MacLean, Gerald - Nabil Matar: **İngiltere ve İslam Dünyası 1558 – 1713**, İstanbul, Türkiye İş Bankası Yayınları, 2021.

MacLean, Gerald: **Doğu'ya Yolculuğun Yükselişi/Osmanlı İmparatorluğu'nun İngiliz Konukları (1580-1720)**, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2006.

Mahmudova, Samire: **Hazini`nin 'Menba`ul-Ebhar fi Riyazi`l-Ebrar' Adlı Eserinin Tahkik, Neşir ve Değerlendirilmesi**, İstanbul, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2000.

Manz, Beatrice Forbes: **Timurlu İran'ında İktidar, Siyaset ve Din**, Çev.: Dilek Şendil, İstanbul, Türkiye İş Bankası Yayınları, 2013.

Manz, Beatrice Forbes: **Timurlu İran'ında İktidar, Siyaset ve Din**, Çev.: Dilek Şendil, İstanbul, Türkiye İş Bankası Yayınları, 2013.

Matthee, Rudi: "Saiklerin ve Sebeplerin Işığında 986-998/1578-1590 Tarihli Osmanlı-Safevî Savaşı", Çev.: İlker Külbilge, **Cihannüma Tarih ve Coğrafya Araştırmaları Dergisi**, 4 (2018), s. 115-140.

Maydaer, Saadet: "XVI. Yüzyılda Bir Osmanlı Müderrisi: Mevlana Muslihuddin Efendi ve Mirası", **Uludağ Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi,** C. 20, S. 1, 2011, s. 117-155.

Mayes, Stanley: **Sultanın Orgu**, Çev.: M. Halim Spatar, İstanbul, İletişim Yayınları, 2000.

Meriç, Rıfkı Melul **Türk Nakış San'atı Tarihi Araştırmaları I: Vesikalar**, Ankara, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Türk ve İslam San'atları Tarihi Enstitüsü Yayınları, 1953.

Meriç, Rıfkı Melul **Türk Cild San'atı Tarihi Araştırmaları I: Vesikalar**, Ankara, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Türk ve İslam San'atları Tarihi Enstitüsü Yayınları, 1954,

Mende, Rana von: Mustafa Ali's **Fursat-name: Edition und Bearbeitung einer Quelle zur Geschichte des Persischen Feldzugs unter Sinan Paša 1580-1581**, Berlin, Klaus Schwarz Verlag, 1989.

Mermer, Ahmet: **Karamanlı Aynî ve Dîvânı**, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, E-kitap, 2020.

Milstein, Rachel: **Miniature Painting in Ottoman Baghdad**, Costa Mesa California, Mazda Publishers, 1990.

Minaz, Seval: **Paris Ulusal Kütüphanesi Suppl. Turc. 242 Numaralı Metâliü's Saâde Yazma Eserdeki Yaratık ve Cin Tasvirlerinin, 16. Yy. Muhtelif Eserdeki Örneklerle Analizi,** İstanbul, Marmara Üniversitesi, Geleneksel Türk Sanatları Ana Sanat Dalı, Yüksek Lisans, 2019.

Mordtmann, Johannes Heinrich:	"Takiyüddin'in Pera'daki Gözlemevi", Çev. Cem Pulathaneli, **Osmanlı Bilimi Araştırmaları,** X/2, (2009), s. 115-129.
Murphey, Rhoads:	**Exploring Ottoman Sovereignty: Tradition, Image and Practice in the Ottoman Imperial Household, 1400-1800**, Continuum, London 2008.
Mustafa Sâfî:	**Mustafa Sâfî'nin Zübdetü't- Tevarih'i**, Haz.: İbrahim Hakkı Çuhadar, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2003.
Müstakimzâde:	Müstakimzâde Süleymân Sa'deddîn Efendi, **Tuhfe-i Hattâtîn**, Haz.: Mustafa Koç, İstanbul, Klasik Yayınları, 2017.
Nacar, Fatih:	**Ferhad Paşa Dîvânı**, Sakarya, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2004.
Nahîfî:	**Cevâhiru'l-Menâkıb (Sokollu Mustafa Paşa'nın Hayatı)**, Haz.: İbrahim Pazan, İstanbul, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2019.
Najmuldeen, Murtadha S.:	**XVI. Yüzyıla Ait Olan Zeynî Efendi'nin Envârü'l-Hüdâ Adlı Eseri Üzerine Dil İncelemesi**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi, Yeni Türk Dili Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2017.
Namoğlu, Zeynep:	**Şerîf Mehmed'in Mensur Ferruh u Hümâ Hikâyesi**, İstanbul, Yıldız Teknik Üniversitesi Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2013.
Necipoğlu, Gülru:	"The Spatial Organization of Knowledge in the Ottoman Palace Library: An Encyclopedic Collection and Its Inventory", **Treasures of Knowledge An Inventory of the Ottoman Palace Library (1502/3–1503/4)**, Volume I, Edited by: Gülru Necipoğlu, Cemal Kafadar and Cornell H. Fleischer, Brill, 2019, s. 1–77.
Necipoğlu, Gülru:	**15. ve 16. Yüzyılda Topkapı Sarayı Mimari, Tören ve İktidar**, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2014.
Necipoğlu, Gülru:	**Sinan Çağı Osmanlı İmparatorluğu'nda Mimari Kültür**, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2017.
Nev'î	**İlimlerin Özü (Netâyicü'l-Fünûn)**, Haz.: Ömer Tolgay, İstanbul, İnsan Yayınları, 1995.

Nev‘î — **Nev’î - Divan - Tenkidli Basım**, (Haz.: Mertol Tulum ve M. Ali Tanyeri), İstanbul, İstanbul Ü. Edebiyat Fak. Yayınları, 1977.

Nevizâde Atâyî: — **Hadâ’iku’l-Hakâ’ik fî Tekmileti’ş-Şakâ’ik**, Haz.: Suat Donuk, İstanbul, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2017.

Niyazoğlu, Aslı: — **17. Yüzyıl İstanbul’unda Rüyalar ve Hayatlar**, İstanbul, Doğan Kitap, 2020.

Niyazoğlu, Aslı: — “Halveti Sünbüli Şeyhlerinin Rüyaları ve Osmanlı Biyografi Yazıcılığı” **Osmanlılar III**, **Doğu Batı Düşünce Dergisi**, Yıl 13, S. 53, Mayıs-Haziran-Temmuz 2010, s. 21-35.

Nizam, Betül Sinan: — “Edirneli Şâir Bâlî Çelebi’nin Kaleminden 16. Yüzyıl Osmanlı Sosyal ve Siyasal Hayatı” **Journal of Turkish Studies-Türklük Bilgisi Araştırmaları**, Aralık 2017, s. 131-161.

Nûh bin Mustafa Konevî: — **Mecmûa-i Gazeliyyât**, Haz.: Mehmet Özdemir, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, E-Kitap, 2017.

Nutku, Özdemir: — “Cüce”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, https://islamansiklopedisi.org.tr/cuce (21.06.2021).

Nutku, Özdemir: — “İstanbul Şenliklerindeki Dramatik Gösteriler”, **Antik Çağ’dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş.**, 2015, C. 7, s. 514-519.

Nutku, Özdemir: — “Onaltıncı Yüzyılda Avusturya İmparatoru II. Rudolph’un III. Murat’a Gönderdiği Elçilik Heyeti (Stainach Yazması)”, **X. Türk Tarih Kongresi: Ankara 22-26 Eylül 1986 Kongreye Sunulan Bildiriler**, Ankara, 1993, C. IV, s. 1179-1191.

Nutku, Özdemir: — “XIV. Yüzyıldan XVIII. Yüzyıla Kadar Bursalı Kıssahanlar ve Meddahlar”, **V. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Halk Müziği, Oyun, Tiyatro, Eğlence Seksiyon Bildirileri**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1997, s. 247-258.

Nutku, Özdemir: — **Meddahlık ve Meddah Hikâyeleri**, Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1977.

Ocakaçan, Levent Kaya: "Centralization and Mechanisms of Oppositionin Ottoman Politics, 1582-1583", **Venetians and Ottomans in the Early Modern Agez Essays on Economic and Social Connected History**, edited by Anna Valerio, 2018, Venezia, Università Ca' Foscari Venezia, s. 57-72.

Ocakaçan, Levent Kaya: "Festivities of Curfew Centralization and Mechanisms of Opposition in Ottoman Politics, 1582-1583", **Venetians and Ottomans in the Early Modern Age Essays on Economic and Social Connected History**, Edited by Anna Valerio, Venezia Edizioni Ca' Foscari - Digital Publishing, 2018, s. 57-72.

Ocakaçan, Levent Kaya: "The changing dynamics of the Ottoman patronage networks (late 16th and early 17th centuries)", **Archivum Ottomanicum**, 34 (2017), s. 9-18.

Ocakaçan, Levent Kaya: **Geç 16 ve Erken 17.yy'da Osmanlı Devleti'ndeki Patronaj İlişkilerinin Gazanfer Ağa Örneği Üzerinden Venedik Belgelerine Göre İncelenmesi**, İstanbul, Marmara Üniversitesi, İktisat Tarihi Bilim Dalı, Doktora Tezi, 2016.

Oku, Mihoku: "Late Sixteenth Century Procurement of Personnel and Material Necessities for the Sur-ı Hümayun: The 1582 Ottoman Royal Festival in Istanbul", **Archivum Ottomanicum**, 34 (2017), s. 49-62.

Oku, Mihoku: "Sûr-ı Hümâyûn'da Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasî kültürü: 1530 şenliği ile 1582 şenliği'nin mukayesesi", **CIÉPO 19: Osmanlı Öncesi ve Dönemi Tarihi Araştırmaları, 26-30 Temmuz 2010, Van, Bildirile**r, İstanbul, İstanbul Esnaf ve Sanatkârlar Odaları Birliği (İSTESOB), 2014, C. 2, s. 937-944.

Okur, Kaşif Hamdi: "Bir Osmanlı Fakîhinin Gözüyle Osmanlı Fukahâsı: Kefevî'nin *Ketâib*'i Üzerine Bir Değerlendirme", **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, 2014, C. 12, S. 23, s. 361-377.

Okuyucu, Cihan -Sadık Yazar: **Tuhfetü'l-İhvân: XVI. Yüzyıldan Bir Kâtibin Sergüzeşti**, İstanbul, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2020.

Okuyucu, Cihan: **Cinânî: Hayatı, Eserleri, Divanının Tenkidli Metni**, Ankara, Türk Dil Kurumu, 1994.

Olgun, Tahir: **Nev'i ve Suriye Kasidesi**, İstanbul, Aydınlık Basımevi, 1937.

Oruç Bey Bayat: **İlişkiler Bir Şii - Katolik Oruç Bey Bayat - İranlı Don Juan,** Tercüme ve Notlar: Tufan Gündüz, İstanbul, Yeditepe Yayınları, 2014.

Öksüz, Mustafa: **Muhammed bin 'Abdurrahman'nın "Şerâyiṭü'l-İslâm" Adlı Eseri Üzerine Gramer ve Metin Çalışması**, Kırşehir, Ahi Evran Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2019.

Öktem, Nisa: "16. Yüzyıl Tereke Kayıtlarında Osmanlı Kitap Kültürünün İzlerini Aramak: Kâtip Mustafa bin Yusuf'un Terekesi", **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Toplum ve Siyaset**, İstanbul, Taş Mektep Yayın Atölyesi, 2016, s. 21-36.

Önal, Ahmet: "Payitaht İstanbul'da Osmanlı Merasimleri", **Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş.**, 2015, C. 3, s. 404-449.

Önal, Ahmet: **Koca Sinan Paşa'nın Hayatı ve Siyasî Faaliyetleri (1520-1596)**, İstanbul, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi, 2012.

Öngören, Reşat: "Osmanlılar'da Devlet Ricali-Meşayih Münasebetlerinin Boyutlarını Gösteren Yeni Bir Kaynak: Âli'nin Şeyh Mehmed-i Dâğî ile Alakalı Menakıbı", **İslam Araştırmaları Dergisi**, İstanbul, 1997, S. 1, s. 107-113.

Ördek, Şerife -Volkan Karagözlü: "Murad Çelebi (Azmî)'nin Kitâb-ı Kümük Adlı Eserinin Tanıtılması ve Değerlendirilmesi", **Litera Turca Journal of Turkish Language and Literature**, Volume:1, Issue: 2, 2015, s. 115-126.

Örs, Hüseyin -Uğur Öztürk: "Masûmiyeti İspatlamak: Tırhala Kadısı Molla Mehmed Masûm'a Görevinin İâde Edilmesi İçin Yazılan Ulemâ Arzuhalleri", **İslam Tetkikleri Dergisi - Journal of Islamic Review** 11, 2 (2021), s. 773-828.

Öz, Tahsin "Topkapı Sarayı Müzesinde Yemen Fatihi Sinan Paşa Arşivi", **Belleten**, Ankara, Yıl: 1946, C. X, S. 37, s. 171-193.

Öz, Yusuf: **Tarih Boyunca Farsça-Türkçe Sözlükler**, Ankara, Ankara Üniversitesi, Fars Dili ve Edebiyatı Bilim Dalı, Doktora Tezi.

Özcan, Abdülkadir: "Feridun Ahmed Bey", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, https://islamansiklopedisi.org.tr/feridun-ahmed-bey (26.07.2021).

Özcan, Abdülkadir: "Hadım Hasan Paşa", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, https://islamansiklopedisi.org.tr/hadim-hasan-pasa (27.05.2021).

Özcan, Abdülkadir: **Âsafî Dal Mehmed Çelebi, Şecâ'atnâme Özdemiroğlu Osman Paşa'nın Şark Seferleri 1578-1585**, İstanbul, Çamlıca Yayınları, 2007.

Özcan, Tahsin: "Mehmed Efendi, Mâlûlzâde", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, https://islamansiklopedisi.org.tr/mehmed-efendi-malulzade (20.06.2021).

Özçelik, Emirhan: "Acem Serhaddinde Cafer Paşalar: Tebriz ve Şirvan Eyaletlerinin Muhafazası (1583-1591)", **FSM İlmi Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi**, Yıl 2021, S. 18, s. 139 – 194.

Özdemir, Mehmet: "1582 Şenliğine Dair Yeni Keşfedilen Bire Eser: Ferahi Surnamesi", **Osmanlı İstanbulu V**, İstanbul, 29 Mayıs Üniversitesi Yayınları, 2017, s. 379-414.

Özdemir, Sengül: **Ziyâeddin Seyyid Yahyâ'nın Gencîne-i Hikmet'i (metin-inceleme)**, İzmir, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Doktora Tezi, 2011.

Özer, Sait: **Nâtıkî Divanı**, Sivas, Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Sivas 2006.

Özgen, Elif: **Grand Vızıer Koca Sinan Paşa and Factional Politics in the Court Of Murad III**, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2010.

Özkan, Nevin: "Bir İtalyan Arşiv Belgesine Göre Şehzade Mehmed'in Sünnet Düğünü 1582", **Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyal Bilimler Dergisi**, 2003, 4/4, s. 89-110.

Özkat, Mustafa: **Kara Fazlî'nin Hayatı, Eserleri, Edebî Kişiliği ve Dîvânı (İnceleme - Tenkitli Metin)**, İstanbul, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2005.

Özkat, Mustafa: "Sultan III. Murad'ın Lugazları ve Bu Lugazlara Yazılan Cevaplar", **Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi** 43, İstanbul, 2020, s. 209-288.

Özkuzugüdenli, Bülent — **Talikizade Mehmed Subhi Tebriziyye**, İstanbul, Marmara Üniversitesi Türk Tarihi Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2005.

Özsaray, Mustafa: — **Reşehat: Hayat Pınarından Can Damlaları**, İstanbul, Semerkand, 2. Basım, 2006.

Öztekin, Ali: — **Gelibolulu M. Ali: Câmi'u'l-Buhur Der Mecâlis-i Sûr (Edisyon Kritik ve Tahlil)**, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1996.

Öztekin, Nezahat: — "Âlî'nin Sûrnâmesindeki Vezin Değişiklikleri", **Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi**, İzmir, 1991, S. 6, s. 183-192

Öztürk, Mustafa: — "Sultan Üçüncü Murad'ın 1581 Tarihinde Fransa'ya Verdiği Ahitnâme", **Sultan III. Murad Dönemi ve Bursa,** Bursa Osmangazi Belediyesi Yayınları, Bursa, Gaye Kitabevi, s. 77-96.

Öztürk, Necdet: — "Vüsûlî Çelebi", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/vusuli-celebi (13.11.2021).

Öztürk, Nuray Demir: — "Eski Anadolu Türkçesi Tıp Metinlerinin Telif Sebepleri", **İslam Tetkikleri Dergisi**, 2022, C. 13, S. 1. s. 217-233.

Öztürk, Nuray Demir: — "XVI. Yüzyıl Osmanlısında Bir Hekimbaşı Talimhanede Hangi Kitapları Okutur?", **Karabük Türkoloji Dergisi**, Cilt/Sayı: IV (2021), Karabük 2021, s. 1-11.

Öztürk, Nuray Demir: — **16. Yüzyılda Veba Üzerine Yazılmış Bir Tıp Eseri: Nidâî'nin Rebî'u's-Selâme'si**, Ankara, Grafiker Yayınları, 2021.

Öztürk, Uğur-Osman Sacid Arı: — "Şiire Anlam Katmak: Sultan III. Murad'ın şiirlerine yapılan şerhler ve Derviş Mehmed'in tasavvufî şerhi" **Cemal Aksu Armağanı**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2020, s. 847-930.

Öztürk, Uğur: — "III. Murad'a Sunulmuş Üç Kaside: Kâmî, Nâlî ve Mehmed Suûdî Efendi'nin Kasideleri", **Hikmet Dergisi**, Bahar 2021, S. 14, s. 259-281.

Öztürk, Uğur: — "Kitaplar ve Hazineler: III. Murad'ın Kütüphanesi İçin Hazırlanmış Bazı Madalyonlu Eserler", **Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi**, 2021, S. 27, s. 609-687.

Öztürk, Uğur: "Tezkire Niteliğinde Bir Şiir Mecmuası", **Turkish Studies**, C. VIII, S. 1, 2013, s. 411-428.

Özyıldırım, Ali Emre: "Hamdullah Hamdî. Leylâ vü Mecnûn (İnceleme-Metin-Tıpkıbasım)" **Zemin**, S. 2 (2021) s. 222-251.

Özyıldırım, Ali Emre: **Hamdullah Hamdî ve Dîvânı**, Ankara, Kültür Bakanlığı, 1999.

Pamuk, Şevket: **Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi,** İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999.

Peçevî: **Tarih-i Peçevî**, C. 1, tıpkıbasım, Haz.: Fahri Ç. Derin-Vahit Çabuk, İstanbul, Enderun Kitabevi, 1980.

Pedani, Maria Pia: **Doğu'nun Kapısı Venedik**, Tercüme: Gökçen Karaca Şahin, İstanbul, Küre Yayınları, 2015.

Peirce, Leslie P.: **Harem-i Hümayun: Osmanlı İmparatorluğu'nda Hükümranlık ve Kadınlar**, çev. Ayşe Berktay, İstanbul, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1996.

Prochazka-Eisl, Gisela: "Osmanlı Edebiyatında Loncaların Geçit Törenleri: 1582 Yılına Ait Surname" **Ortadoğu'da Zanaatlar ve Zanaatkârlar: Müslüman Bireyin Akdeniz'de Biçimlenmesi**, İstanbul, Alfa Yayınları, 2017, s. 51-66.

Prochazka-Eisl, Gisela: "Şiirle Tarih Yazmak XVI. Yüzyılın Sonlarında Derlenen Bir Mecmua Örneğinde", **Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları Dergisi [ESTAD]**, Ağustos 2018, C. 1, S. 1, s. 32-49.

Prochazka-Eisl, Gisela: **Das Surname-i Hümayun, Die Wiener Handschrift in Transkription, mit Kommentar und Indices Versehen**, İstanbul 1995.

Quinn, Sloleh: **Şah Abbas: İran'ı Yeniden Şekillendiren Hükümdar**, Çev.: Zeliha Yılmazer, İstanbul, Vakıfbank Kültür Yayınları, Aralık 2020.

Rahîmî: **Kütahyalı Rahîmî ve Dîvânı**, Haz.: Ahmet Mermer, İstanbul, Sahhaflar Kitap Sarayı, 2004.

Rahimov, Efbulfez : "Safevîlerin Türkiye'ye Hediye Gönderdiği Kitaplar", Çev.: Ali Haydar Bayat, **Türk Kültürü**, Ankara, 1995, C. XXXIII, S. 386, s. 344-352.

Ravzî, Edincikli: **Dîvân**, Haz.: Yaşar Aydemir, Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, Ankara, E-kitap, 2017.

Receb-i Sivâsî: **Şems-i Sivâsî Menakıbnamesi: Necmü'l-Hüdâ fî Menâkıbı'ş-Şeyh Şemsüddin Ebi's-Senâ**, Haz.: Fatih Çınar, İstanbul, Büyüyenay Yayınları, 2020.

Reindl-Kiel, Hedda: "The Empire of Fabrics: The Range of Fabrics in the Ottoman Gift Traffic (16th-18th Centuries)", **Inventories of Textiles – Textiles in Inventories: Interdisciplinary Studies on Late Medieval and Early Modern Sources and Material Culture**. Barbara Karl – Thomas Ertl (eds.), Wien, V&R unipress, Vienna University Press, 2017, s. 143-164

Reindl-Kiel, Hedda: "Power and Submission: Gifting at Royal Circumcision Festivals in the Ottoman Empire (16th - 18th Centuries)", **Turcica**, 2009, 41, s. 37-88.

Renda, Günsel: "Topkapı Sarayı Müzesindeki H. 1321 no. lu Silsilename'nin Minyatürleri/ The Miniatures of Silsilename, No. 1321 in the Topkapı Saray Museum Library", **Sanat Tarihi Yıllığı**, S. 5, [Cumhuriyetimizin 50. Yıldönümü İçin Armağan], s. 443-495.

Renda, Günsel: "Chester Beatty Kitaplığındaki Zübdetü't-Tevârih ve Minyatürleri" **Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan**, İstanbul, İ.Ü. Edb. Fak. Tarih Araştırma Merkezi, 1991, s. 485-506.

Reyhanlı, Tülay: "III. Murad'ın Portreleri", **Erdem**, 1987, 3 (8), s. 453-478.

Reyhanlı, Tülay: **İngiliz Gezginlerine Göre XVI. Yüzyılda İstanbulda Hayat(1582-1599)**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1983.

Reza Abbasi - Bayatlou Hossein: "Socıal Hıstorıcal Facts In Mınıatures Of Ottoman's Surnames (Ottoman Fest Books): A Study On Surname-I-Wahbı (1720) And Surname-I-Humayun (1582)", **Tarıkh wa Tamaddun-i Islami**, Fall 2016-Wınter 2017, Volume 12, Number 24. s. 147-171.

Riyâzî: **Riyâzü'ş-Şu'arâ**, Haz.: Namık Açıkgöz, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, E-kitap, 2017.

Roxburgh, David J.: **The Persian Album**, **1400–1600: From Dispersal to Collection**, New Haven, Yale University Press, 2005.

Saatçi, Suphi: "Sâî Mustafa Çelebi", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, https://islamansiklopedisi.org.tr/sai-mustafa-celebi (07.11.2021).

Sabırlı, Tijen: "III. Murad Devrinde İki Defterdar Kardeş Vakıfları. Kara Üveys Paşa (Hocapaşa) ile Lala Ramazan Paşa", **Osmanlı Devlet Teşkilatı'nın Kadim Bir Kurumu: Defterdarlık,** İstanbul, İstanbul Defterdarlığı, 2016, s. 87-103.

Saçaklızâde (eş-Şeyh Muhammed b. Ebî Bekr el-Marʿâşî): **Tertîbü'l-Ulûm**, Çev.: Zekeriya Pak, M. Akif Özdoğan, Kahramanmaraş, Ukde Kitaplığı, 2009.

Sağlam, Ömer: **Mahmud bin Mustafa bin Celâl'in Gencine-i Letâ'if Adlı Eseri (Metin-İnceleme)**, İstanbul, Marmara Üniversitesi, Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2011.

Sahillioğlu, Halil: **Koca Sinan Paşa'nın Telhisleri**, İstanbul, İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi, 2004.

Sâî Mustafa Çelebi: **Yapılar Kitabı Tezkiretü'l-Bünyan ve Tezkiretü'l-Ebniye (Mimar Sinan'ın anıları)**, Haz.: Hayati Develi, İstanbul, K Kitaplığı, 2003.

Saiyaf, Hasan: **Mehâsinü'l-Edeb (İnceleme-Metin)**, Bursa, Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Ensititüsü, Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2018.

Sak, Vesile Albayrak: **Kadıoğlu Şeyh Mehmed ve İnşirâhu's-Sadr Adlı Mesnevisi (İnceleme-Metin)**, Konya, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Doktora Tezi, 2009.

Sandıkçı, Mesut: **Aynülkudât Hemedânî'nin Hayatı, Eserleri ve Temhîdât Tercümeleri (Metin-İnceleme)**, İstanbul, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2009.

Sarıcık, Murat: **Osmanlı İmparatorluğu'nda Nakîbü'l-Eşrâflık Müessesesi**, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2003.

Sarıçiçek, Ramazan: **Mustafa bin Bâlî Risâle-i Kiyâset-i Firâset/İlm-i Firaset: Yüzler Hâli Söyler**, İstanbul, Büyüyen Ay Yayınları, 2014.

Sarıçiçek, Ramazan: "Mustafa bin Bâlî ve İlm-i Firâset'i". **Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic**, Volume 7/4 (Fall), 2012, s. 2725-2754.

Sarıoğlu, Leylâ Alptekin: "XVI. Asırdan Mensur Alegorik Bir Münazara: Zıllî'nin Menâkıb-ı Dil ü Cân'ı", **Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi** 42, İstanbul 2019, s. 73-108.

Sayılı, Aydın: "Alâuddin Mansur'un İstanbul Rasathanesi Hakkındaki Şiirleri" **Belleten [Türk Tarih Kurumu Belleten]**, Ankara, 1956, C. XX. S. 79. s. 411-484.

Schweigger, Salomon: **Sultanlar Kentine Yolculuk 1578-1581**, Çev.: Türkis Noyan, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2004.

Seidel, Friedrich: **Sultanın Zindanında Osmanlı İmparatorluğu'na Gönderilen Bir Elçilik Heyetinin İbret Verici Öyküsü (1591-1596)**, 2 Cilt, Çev.: Türkis Noyan, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2017.

Selami Şimşek, "Avrupa ile Asya Arasında Önemli Bir Geçiş Noktası Gelibolu'da Tarîkatlar ve Tekkeler = Orders and Dervish Lodges in Gallipoli in the Cross Road of Europe and Asia", Konya, **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, 2007, S. 22, 251-273.

Selânikî: **Târîh-i Selânikî**, C. I, Haz.: Mehmet İpşirli, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1999.

Sevindik, Hakan: **Türk edebiyatında Bostan ve Abdî'nin Manzum Bostan Tercümesi (İnceleme-Metin)**, Konya, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Bilim Dalı, Doktora Tezi, 2014.

Seyfî Çelebi: **L'ouvrage de Seyfî Çelebî, Historien Ottoman du XVIe siècle** (ed. J. Matuz), Paris, 1968.

Seyhan, Nezihe: **Medhî Divanı(İnceleme-Transkripsiyonlu Metin)**, İstanbul, Marmara Üniversitesi Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Doktora Tezi, 2000.

Seyyid Ali Hemedânî: Seyyid Ali Hemedânî, **Zahîretü'l-Mülûk: Hadisler Işığında Yönetim İlkeleri Yönetici Nitelikleri**, Tercüme ve İlaveler: Muhammed b. Hüseyin, Haz.: Dr. Necdet Yılmaz, İstanbul, Dârülhadis Yayınları, 2003.

Seyyid, Eymen Fuâd: "Nehrevâlî", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, https://islamansiklopedisi.org.tr/nehrevali (23.12.2021).

Sezgin, Birgül: **Erzincan İl Halk Kütüphanesindeki 1492 numaralı Nazire Mecmuası (İnceleme-metin)**, Konya, Selçuk Üniversitesi Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2015.

Sır, Ayşe Nur: **Mehmed Za`îm Câmi`ü't-Tevârîh (202a-327b Giriş-Tenkitli Metin-Sözlük-Dizin)**, İstanbul, Marmara Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Doktora Tezi, 2007.

Sıvacıoğlu, Saliha: **Ârifî'nin Reşehât Çevirisinin Transkripsiyonlu Metni ve Bu Çevirinin Kaynak Metinden Manzum Kesitlerle Çeviri Eleştirisi Bağlamında Karşılaştırması**, Ankara, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Doktora Tezi, 2020.

Sinan, Betül: **Bâlî Çelebi ve Divanı (2b-35a)**, İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2004.

Soleimanzadeshekarab, Naser: **Şem'î Şem'ullâh ve Şerh-i Dîvân-ı Hâfız**, Ankara, Gazi Üniversitesi, Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Doktora Tezi, 2019.

Sona, İbrahim: "Cevâmiu'l-Hikâyât ve Levâmiu'r-Rivâyât'ın Muhtasar Bir Çevirisi: Adlnâme", **Turkish Studies**, 2016, C. 11, S.15, s, 391-410.

Sonuş, Danyal: **Âsafî Dal Mehmet Çelebi'nin Cezîre-i Mesnevisi (İnceleme-metin)**, Erzurum, Atatürk Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2012.

Soranzo, Jacopo F.: **Jacopo F. Soranzo'nun 1575'te Venedik'ten İstanbul'a Seyahati Sultan 3. Murad'a Takdim Edilen Günlük**, İtalyanca Aslından Çev.: Ayça Güzel, Ankara, İtalya Dostluk Derneği, 2021.

Stefini, Tommaso: "16. Yüzyılda Bir Etnik-Bölgelsel Dayanışma Örneği: İstanbul ve Venedik Arasında Gazanfer Ağa", **Toplumsal Tarih**, Eylül 2012, S. 225, s.14-24.

Subaşı, M. Hüsrev: "Hattat Osmanlı Padişahları" **Osmanlı**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999. c. XI, s. 52-60.

Sûdî-i Bosnevî: **Şerh-i Dîvân-ı Hâfız**, Haz.: İbrahim Kaya, İstanbul, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 3 C, 2020.

Sunal, Arif: **Sâdık Divanı (İnceleme-Metin)**, Bursa, Uludağ Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Doktora Tezi, 2014.

Sungur, Çetin: **Rahîmîzâde İbrahim Çavuş'un Zafer-nâme-i Sultan Murâd Han Adlı Eserinin Transkiripsiyonu**, Kırıkkale: Kırıkkale Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 1998.

Sungur, Çetin: **Habeşistan'dan Kafkasya'ya Bir Osmanlı Paşası: Özdemiroğlu Osman Paşa**, Ankara, Hacettepe Üniversitesi, Tarih Anabilim Dalı, Doktora Tezi, 2012.

Sungurhan, Aysun: **Beyânî Tezkiresi (Tezkiretü'ş-Şu'arâ)**, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, E-Kitap, 2017.

Sussan Babaie, "The Palaces", **Architecture in Islamic Arts, Treasures of the Aga Khan Museum exhibition catalogue**, Geneva, 2012 s. 181-234.

Süer, Fatih Ramazan: "Mısır Millî Kütüphanesinde (Dârü'l-Kütübi'l-Kavmiyye) Bulunan Edebiyat İle İlgili Türkçe El Yazmaları", **Türk ve İslam Dünyası Sosyal Araştırmaları Dergisi**, 2017, S. 13, s. 590-698.

Süheylî: **Süheyli'den Duyulmadık Hikayeler Aca'ibü'l-Measir ve Gara'ibü'n-Nevadir**, Haz.: İlknur Kirenci, İstanbul, Büyüyenay Yayınları, 2017.

Süheylî: **Süheylî Dîvânı,** Haz.: M. Esat Harmancı, Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, 2017, E-Kitap.

Şafak, Turgay -İsa Akpınar: **Hz. Ali'nin Sözlerinin Farsça ve Türkçe Manzum Tercümeleri (Tercümetü'l-Le'âlî ve Tezkiretü'l-Me'âlî - Hoca Mesûd • Tercümetü'l-Le'âlî – Rıhletî)**, Büyüyenay Yayınları, İstanbul 2020.

Şahin, Esma: "Hamilik Faaliyetleri Çerçevesinde Gazanfer Ağa (Ö. 1603)'ya Yazılan Manzumeler", **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt: 12 Sayı: 63 Nisan 2019, s. 168-193.

Şahin, Gülser: **Muhyi'nin Sürûr-Efzâ Adlı Mesnevisi**, Kıklareli: Kırklareli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2017.

Şahin, İlhan: "II. Selim'in Hanımı ve III. Murad'ın Validesi: Nurbânû", **Sultan II. Selim Dönemi ve Bursa**, Bursa Osmangazi Belediyesi Yayınları, Bursa, Gaye Kitabevi, Nisan 2020, s. 211-217.

Şahin, Kaya: "To Observe, to Record, to Depict: Memorializing the Circumcision of an Ottoman Prince, ca. 1582-ca. 1600, " **History and Theory** 58 (4), Theme Issue 57, ed. Shahzad Bashir (December 2019), s. 43-67.

Şahin, Mehmet: **Eski Türk edebiyatında Mensur Yûsuf u Züleyhâ hikâyeleri ve Muhammed B. İbrahim'in Yûsuf u Züleyhâ'sı**, Ankara, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Doktora Tezi, 2015.

Şahin, Nurdan: **III. Murad'ın Şiirlerine Yazılan Şerhler Mecmuası: Şürûhu'l-Füyûzât**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı, Yüksek Lisans Tezi, 2019.

Şahin, Oğuzhan: **İki Sûfînin Mücadelesi**, İstanbul, Litera Yayıncılık, 2018.

Şahin, Oğuzhan: **Şem'î Şem'ullâh Şerh-i Mesnevî (III.-IV. Ciltler) (İnceleme-Tenkitli Metin-Sözlük)**, Kayseri, Erciyes Üniversitesi, Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Doktora Tezi, 2012.

Şahin, Rümeysa Nur: **Mirza Makhdum Between Two Worlds: A Safavid Sadr in The Ottoman Worlds and His Refutation of the Qizilbash Beliefs/İki Dünya Arasındaki Mirza Makhdum: Osmanlı Dünyasında Safavili Bir Sadrazam ve Kızılbaş İnançlarına Eleştirisi**, İstanbul Şehir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.

Şahin, Rümeysa Nur: **Mirza Makhdum Between Two Worlds: A Safavid Sadr in the Ottoman Worlds And His Refutation of the Qizilbash Beliefs,** İstanbul, Yeditepe Yayınevi, 2021.

Şeker, Mehmet: **Gelibolulu Mustafa Âlî ve Mevâ'idü'n-Nefâ'is fî Kavâ'ıdi'l-Mecâlis**, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1997.

Şemseddin Sivâsî: **Heşt Behişt**, Haz.: Alim Yıldız, Sivas, Sivas Belediyesi Yayınları, 2015.

Şemseddin Sivâsî: **İbret-nümâ**, Haz.: Erol Çöm, Sivas, Sivas Belediyesi Yayınları, 2015.

Şemseddin Sivâsî: **Mevlid**, Haz.: Hasan Aksoy, Sivas, Sivas Belediyesi Yayınları, 2015.

Şemseddin Sivâsî: **Mir'âtü'l-Ahlâk**, Haz.: Birgül Toker, Sivas, Sivas Belediyesi Yayınları, 2015.

Şemseddin Sivâsî: **Şerh-i Gazeliyyâti's-Sultan Muradu's-Sâlis**, Haz.: Fatih Ramazan Sürer, Sivas, Sivas Belediyesi Yayınları, 2017.

Şemseddin Sivâsî: **Şemseddin-i Sivâsî Dîvânı**, Haz.: Fatih Ramazan Süer, H. Yayınları, İstanbul 2017.

Şemseddin Sivâsî: **Mir'âtü'l-Ahlâk (İnceleme-Tenkitli Metin)**, Haz.: Birgül Toker**,** Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2010.

Şemseddîn Sivâsî: **Şerh-i Gazeliyyâti's-Sultan Muradu's-Sâlis**, Haz.: Fatih Ramazan Sürer, Sivas, Sivas Belediyesi Yayınları, 2017

Şemsi Ahmed Paşa: **Şehname-i Sultan Murad**, Haz.: Günay Kut-Nimet Bayraktar, Cambridge, Harvard Üniversitesi, 2003.

Şen, Ahmet Tunç: "Rasattan Takvime: XV/XVI. Yüzyıl Osmanlı Dünyasında Astrolojinin Yeri Üzerine Bazı Gözlemler", **Osmanlı'da İlim ve Fikir Dünyası İstanbul'un Fethinden Süleymaniye Medreselerinin Kuruluşuna Kadar**, İstanbul, Klasik Yayınları, 2015, s. 227-249.

Şeşen, Ramazan: "Meşhur Osmanlı Astronomu Takîyüddîn er-Râsıd'ın soyu üzerine, " **Erdem** 4/10 (1988): 165-71.

Şeyh Vefâyî Mehmed: **Osmanlı-Safevî Savaşlarına Dair Bir Kaynak: Tevârih-i Gazavât-ı Sultan Murâd-ı Sâlis**, Haz.: Erhan Afyoncu, İstanbul, Yeditepe Yayınevi, 2020.

Şeyh Vefâyî Mehmed: **Tevârîh-i Gazâvât-ı Sultân Murâd-ı Sâlis (1585-1586 Tebriz Seferi)**, Haz.: Metin Aydar, İstanbul, Kitabevi, 2019.

Tan, M. Nedim: **Sâfî'nin Kenz-i İhlâs'ının Tahkik ve Tahlilî**, İstanbul, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006.

Taner, Melis: "Harvard Sanat Müzesi'nde Bulunan Minyatürlü Bir Baki Divanı", **Türkiyat Mecmuası - Journal of Turkology** 29/2, 2019, s. 553-576.

Tanındı, Zeren: "Topkapı Sarayı'nın Ağaları ve Kitaplar", **Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyal Bilimler Dergisi**, İstanbul 2002, Yıl: 3, S. 3, s. 41-56.

Tanındı, Zeren: "Transformation of Words to Images: Portraits of Ottoman Courtiers in the "Dîwâns" of Bâkî and Nâdirî",

Anthropology and Aesthetics No. 43, Islamic Arts (Spring, 2003), s. 131-145.

Tansuğ, Sezer: **Şenlikname Düzeni: Türk Minyatüründe Gerçekci Duyuş ve Gelişme**, İstanbul, De Yayınevi, Birinci Baskı, Mayıs 1961.

Tarlan, Ali Nihat: **Hayâlî Bey Dîvânı**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1945.

Taşağıl, Ahmet: "Hıtâynâme", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, https://islamansiklopedisi.org.tr/hitayname (11.11.2021).

Taşdelen, İshak: **Sânî Beg Dîvânı**, Sivas, Express Baskı Merkezi, 2019.

Taşkın, Gülşah: **Çorlulu Zarifî Divanı: İnceleme-Edisyon Kritikli Metin**, İstanbul, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Doktora Tezi, 2009.

Taşlıcalı Yahya Bey: **Divan**, Haz.: Mehmed Çavuşoğlu, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1977.

Tekeli, Sevim: "Alat-ı Rasadiye Li Zic-i Şehinşahiye", **İslam Tetkikleri Dergisi**, 1958, C. 3, s. 1-30.

Tekeli, Sevim: "Takiyüddin'in Sidret ül-Müntehâsı'nda Aletler Bahsi" **TTK Belleten**, Ankara, 1961, C. XXV. S. 98, s, 213-238.

Tekin, Rahmi: **Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlerin Gündelik Yaşamları (1520 – 1670 İstanbul Örneği)**, Erzurum, Atatürk Üniversitesi, Tarih Anabilim Dalı, Doktora Tezi, 2008.

Telek, Serap: **Malkaralı Nev'i Yahya'nın "Keşfü'l-Hicâb min Vechi'l-Kitâb" Adlı Eserinin Metin ve İncelemesi 1a-219b Yaprakları Arası**, İstanbul, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi 2010.

Tergip, Ayhan: **Bâkî'nin Meâlimü'l-Yakîn Adlı Eseri Üzerinde Dil İncelemesi (Metin-Sözlük)**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi, Yeni Türk Dili Bilim Dalı, Doktora Tezi, 2010.

Terzioğlu, Derin: "Power, Patronage and Confessionalism: Ottoman Politics as Seen through the Eyes of a Crimean Sufi, 1580-1593." In Marinos Sariyannis (ed.), **Halcyon Days in Crete IX, Political Thought and Practice in the Ottoman Empire,**

Rethymnon: Crete University Press, 2019, s. 149-186.

Terzioğlu, Derin: "The Imperial Circumcision Festival of 1582: An Interpretation", **Muqarnas: An Annual on Islamic Art and Architecture**, Leiden, 1995, c. XII, s. 84-100.

Tezcan, Baki: "Bilim Üzerinden Siyaset: Erken Modern Osmanlı Bilimi Üzerine Düşünceler", **Hakim Paradigmaların Ötesinde: Rifa'at Abou-el-Haj'a Armağan**, Derleyenler: Donald Quataert-Baki Tezcan, Çev.: Aytek Sever, Ankara, Tan Kitabevi Yayınları, 2012, s. 169-194.

Tezcan, Baki: "*Karanlığı Dağıtmak*: Molla Ali'nin Yaşamı ve Eserleri Işığında 17. Yüzyıl Başlarında Osmanlı İmparatorluğu'nda "Irk" Siyaseti", **Osmanlı Dünyasında Kimlik ve Kimlik Oluşumu: Norman Itzkowitz Armağanı**, Haz.: Baki Tezcan ve Karl K. Barbir, çev. Zeynep Yelçe, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2012, s. 91-116.

Tezcan, Baki: "Tarih Üzerinden Siyaset Erken Modern Osmanlı Tarihyazımı", **Erken Modern Osamnlılar: İmparatorluğun Yeniden Yazımı**, Ed: Virginia H. Aksan, Daniel Goffman, Çev: Onur Güneş Ayas, İstanbul Timaş Yayınları, 2011, s. 223-266.

Tezcan, Baki: "The Ottoman Monetary Crisis of 1585 Revisited", **Journal of the Economic and Social History of the Orient**, Vol. 52, No. 3 (2009), s. 460-504.

Tezcan, Baki: **The Second Ottoman Empire: Political and Social Transformation in the Early Modern World**, New York, Cambridge University Press, 2010.

Tezcan, Esma: **Pargalı İbrahim Paşa Çevresindeki Edebî Yaşam**, Bilkent Ü. Ekonomi ve, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2004.

Tezcan, Hülya: **Osmanlı Sarayının Çocukları: Şehzadeler ve Hanım Sultanlar'ın Yaşamları, Giysileri,** İstanbul, Aygaz, 2006.

Tezin, Sadık: **Osmanlı Devleti'nde Çok Yönlü Bir Ulema Ailesi: Hocazâdeler,** İstanbul, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Ensititüsü, Doktora Tezi, 2022.

Tığlı, Fatih: **Bursalı Rahmî Çelebi ve Dîvânı**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2006.

Tietze, Andreas: **Mustafa 'Âlî's Counsel for Sultâns of 1581**, I-II, Wien, 1979-1982.

Topal, Halil İbrahim: **Cenâbî Mustafa Efendi: Dürr-i Meknûn ve Sırr-ı Masûn (İnceleme ve Çeviri Metin vr:1b-107a)**, İstanbul, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Ortaçağ Tarihi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2018.

Topdemir, Hüseyin Gazi: "Takıyyüddin er-Râsıd", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, https://islamansiklopedisi.org.tr/takiyyuddin-er-rasid (27.05.2021).

Toska, Zehra: "Bir Armağan Zübdetü'l-Eş'ar", **Prof. Dr. Nihad M. Çetin'e Armağan**, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1999, s. 293-358.

Tosun, Ali Rıza: "Sultan III. Murat'ın Arapça, Farsça ve Türkçe Basma Kitapların Osmanlı İmparatorluğu Sınırları İçinde Satılabileceğine Dair 1588 (996) Yılında Verdiği Emirname", **Belgeler: Türk Tarih Belgeleri Dergisi**, Ankara, 2009, C. XXX, S. 34. s. 127-131.

Tulum, Muhammed Emir: **Osmanlı Edebiyatından Manzum Fetihnameler**, İstanbul Medeniyet Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Ensititüsü, Türk Dilive Edebiyatı Bilim Dalı, Doktora Tezi, 2022.

Tunç, Muhammet Nuri: "Besni Cüce Zeyrek Ağa Câmii (Hacı Zeyrek - Kurşunlu - Külhanönü Câmii)", **Vakıflar Dergisi**, 2021 (55), s. 101-116.

Turan, Ahmet Nezihi: "Mahremiyetin Muhafızları Darüssaade Ağaları", **Osmanlı Araştırmaları**, İstanbul, 1999, S. 19, s. 123-148.

Turan, Şerafettin: "Hoca Sâdeddin Efendi", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, https://islamansiklopedisi.org.tr/hoca-sadeddin-efendi (19.06.2021).

Turhan, Vedat Nuri: **Zarîfî ve Mihr ü Mah Mesnevisinin Tenkidli Metni İle İncelemesi**, Erzurum, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 1995.

Türe, Fatma -Turgut Kut (Haz.): **Yazmadan Basmaya: Müteferrrika, Mühendishane, Üsküdar**, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 1996.

Tütüncü, Mehmet - Andrey Krasznozhon: **Misto İzmail Ta Yogo Fortifikatsiya: Za Djerelami XVI-XIX ct. = İsmail Şehri ve Kaleleri: XVI-XIX. Yüzyılların Belgelerinde**, Odesa, Vidavnitsvo

Çornomor'ya = Chernomor'e Yayınevi = Chernomor'e Publishing House, 2019.

Ûdî: **Mâcerâ-yı Mâh**, Haz.: Fatma Sabiha Kutlar Oğuz, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, E-kitap, 2017.

Uğurlu, Erol: **Cenâbî Mustafa Efendi'nin el-ʿAylemü'z-zahir fi ahvali'levail ve'l-evahir Adlı Eserinin Ön Asya Kısmının Tenkitli Metin Neşri**, Sakarya, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2004.

Uluç, Lale: **Türkmen Valiler, Şirazlı Ustalar, Osmanlı Okurlar. XVI. Yüzyıl Şiraz Yazmaları**, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2006.

Uluç, Lale: "Vezir-i Azam Sinan Paşa'dan gelen kitabdır – sene 999", **Gelenek, Kimlik, Bireşim: Kültürel Kesişmeler ve Sanat - Günsel Renda'ya Armağan (Tradition, Identity, Synthesis: Cultural Crossings and Art)**, Yayına Haz.: Zeynep Yasa Yaman, Serpil Bağcı, Hacettepe Üniversitesi, Ankara 2011, s. 229-236.

Uran, Hilmi: **III. Mehmed'in Sünnet Düğünü**, İstanbul, Vakit Gazete Matbaa Kütüphanesi, 1941.

Urhan, Yasin: "**Hünername" Adlı Eserdeki Çadırlı Minyatürlerin İncelenmesi**, Konya, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Geleneksel Türk El Sanatları Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2018.

Usta, Seda: **XVI. Asır Osmanlı Mutasavvıfı Şem'î Efendi'nin Tuhfetü'l-Aşıkin İsimli Eseri (Metin Ve İnceleme)**, İstanbul, Marmara Üniversitesi, Tasavvuf Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2017.

Uşşâkîzâde İbrahim Hasîb Efendi: **Zeyl-i Şakâ'ik**, Haz.: Ramazan Ekinci, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2017.

Uyar, Kâmil Yaşar: **Sultan III. Murad'ın Futûhât-ı Ramazân ve Farsça Dîvân'ı**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Fars Dili ve Edebiyatı, Doktora Tezi, 1995.

Uzun, Süreyya: **Üsküdarlı Aşkî Divan Tenkitli Metin, Nesre Çeviri ve 16. yy. Osmanlı Hayatının Divandaki Yansımaları**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi, Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2011.

Uzun, Mustafa İsmet — "Hâşimî Emîr Osman Efendi", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, https://islamansiklopedisi.org.tr/hasimi-emir-osman-efendi (27.05.2021).

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı: **Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı**, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2014.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı: **Osmanlı Tarihi**, Ankara, Türk Tarih Kurumu 1983, C. III/I, 4. Bs.

Uzuner, Ömer Sami: **Tenbîhü'l-Gabî fî Ru'yeti'n-Nebî**, İstanbul, Marmara Üniversitesi, Tasavvuf Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2015, s. 19.

Ünlü, Osman: "Hakkı'nın Muhtasar Baharistan Tercümesi ve Gazanfer Ağa için Yazdığı Muvaşşah Kaside", **Littera Turca, Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature**, 2021, 7/4, s. 1596-1612.

Ünlü, Osman: **Azmî Bey Gedusî: Hileler Kitabı**, Ankara, 2019.

Ünlü, Osman: **Azmî-i Gedüsî: Kitâb-ı Hiyel**, Ankara, Hermes Tanıtım Ofset Ltd. Şti., 2019.

Üst, Sibel: "Emîrî ve Sohbet-Nâmesi", **Turkish Studies**, S. 2/4, Ankara 2007, s. 938-1014.

Üstüner, Kaplan: **Divan Şiirinde Tasavvuf (14. ve 15 Yüzyıllar)**, Ankara, Gazi Üniversitesi, Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Doktora Tezi, 2007.

Üzümcü, Hamza: **Zafer-nâme-i Ali Paşa (Transkripsiyon ve Değerlendirme)**, Afyon: Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yeniçağ Tarihi Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2008.

Varlık, Nükhet: "Osmanlı İmparatorluğuna Fetih, Kentleşme ve Veba Ağları (1453-1600)", **Osmanlı Dünyası**, Editör: Christine Woodhead, Çev.: Gül Çağalı Güven, İstanbul, Alfa Basım Yayım, 2018, s. 329-344.

Varlık, Nükhet: **Akdeniz Dünyasına ve Osmanlılarda Veba 1347-1600**, Çeviri: Hazal Yalın, İstanbul, Kitapyayınevi, 2017.

Vâsıfî: **Bedâyiʿu'l-Vekāyiʿ** (nşr. A. N. Boldyrev), 2 cilt, Moskova 1961 (Tahran 1972).

Vatin, Nicolas -Gilles Veinstein: "II. Mehmed'den I. Ahmed'e Osmanlı Padişahlarının Cenaze Törenleri (1481-1616)", **Osmanlılar ve Ölüm**, Haz.: Gilles Veinstein, Çev.: Ela Güntekin, İstanbul, İletişim Yayınları, 2007, s. 253-298.

Vücûdî: **Hayâl ü Yâr**, Haz.: Yaşar Aydemir, Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, Ankara, 2017, E-Kitap.

Walsh, John R.: "Müverrih Âli'nin Bir İstidanamesi", **İstanbul Üniversitesi Türkiyat Enstitüsü Türkiyat Mecmuası**, İstanbul, 1958, C. XIII, s. 131-140.

Wood, Alfred C.: **Levant Kumpanyası Tarihi**, Çev.: Çiğdem Erkal İpek, Ankara, Doğu Batı Yayınları, 2013, s. 17-68.

Woodhead, Christine "Tâlikîzâde Mehmed Subhi", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, https://islamansiklopedisi.org.tr/talikizade-mehmed-subhi (27.10.2021).

Woodhead, Christine "Murad III and the Historians: Representations of Ottoman Imperial Authority in Late 16th-Century Historiography", Hakan T. Karateke, Maurus Reinkowski (eds.), **Legitimizing the Order: The Ottoman Rhetoric of State Power,** Leiden, 2005, s. 85-98.

Ya'kûb bin Abdüllatîf: **İslâm Mezhepleri ve Kelâmı**, Haz.: Halil İbrahim Bulut - Nurettin Gemici - Ramazan Tarik, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 2019.

Yağcı, Deniz: **16. YÜZYIL KASİDELERİNDE METHİYE**, Celal Bayar Üniversitesi, Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2007, s. 25-26.

Yağcı, Zübeyde Güneş - Mustafa Akkaya: **III. Murad ve Safiye Sultan'ın Kızları Ayşe Sultan**, Berikan Yayınevi, Ankara, 2018.

Yakubovych, Mykhaylo M.: "Neglected Ottoman Sufi Treatise from 16th century: Mawâhib al-Raḥman fî bayân Marâtib al-Akwân by Ibrâhîm al-Qirîmî", **Osmanlı Araştırmaları/The Journal of Ottoman Studies**, XLV (2015), s. 137-160.

Yaman, Bahattin: **Osmanlı Resim Sanatında Kıyamet Alametleri: Tercüme-i Cifru'l-Câmi ve Tasvirli Nüshaları**, Ankara, Hacettepe Üniversitesi, Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Ankara 2002

Yaşar, Önder: **Muhyî-i Gülşenî [Ö. 1604] Dîvânı (İnceleme-Metin)**, İstanbul, Marmara Üniversitesi, Eski Türk Edebiyatı Bilim

Dalı, Doktora Tezi, 2019.

Yaşar, Önder: **Şem'î Şem'ullâh'ın Tuhfetü'l-Aşıkîn Adlı Eseri (İnceleme - Metin)**, Çanakkale, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2016.

Yavaş, Doğan: "Manisa Muradiye Camii", **Sultan III. Murad Dönemi ve Bursa,** Bursa Osmangazi Belediyesi Yayınları, Bursa, Gaye Kitabevi, s. 427-442.

Yavuz, Hulusi: **Yemen'de Osmanlı İdaresi ve Rumuzi Tarihi (932-1012/ 1517-1604)**, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2 Cilt, 2003.

Yavuz, Hulusi: "İslam Sanatları Bakımından Rumûzî'nin Fütûh-ı Yemen'i", **Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, İstanbul, 1986, S. 4, s. 53-63.

Yaylalı, Yasemin: **Emîrî Divanı**, Erzurum, Atatürk Üniversitesi, Doğu Dilleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı, Doktora Tezi, 2013.

Yazar, Sadık: "Hasîbî Mahlaslı Rüstem Paşa-zâde Hüseyin Efendi'nin Mısır'dan İstanbul'daki Yârâna Gönderdiği Manzum Mektubu", **Prof. Dr. M. Fatih Köksal'a Armağan**, İstanbul, DBY Yayınları, 2021, s. 1207-1263.

Yazar, Sadık: "Kara Fazlî'nin Eserlerine Dair Yeni Bilgiler*",* **Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi** 18, İstanbul 2017, s. 525-562.

Yazar, Sadık: "XVI. Asır Şairlerinden Eğirdirli Şerîfî'nin Şevâhidü'ş-Şühedâ'sı", **Turkish Studies**, Vol. IV, No. 2 (15), Nisan 2009, s. 1092-1116.

Yazar, Sadık: **Anadolu Sahası Klâsik Türk Edebiyatında Tercüme ve Şerh Geleneği**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Eski Türk Edebiyatı, Doktora Tezi, 2011.

Yazar, Sadık: **Seyyid Şerîfî Mehmed Efendi. Hayatı, Divanı ve Hilyesi,** İstanbul Fatih Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi), 2006.

Yazıcı, Mehmet Yunus: "III. Murâd'ın Lugazına Hakîkî'nin Verdiği Cevaplar: Ma'rifet-nâme" **Bartın Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi**, 2017, C. IV., S. 8, s. 142-181.

Yazıcı, Tahsin: "Menâkıbü'l-Ârifîn", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, https://islamansiklopedisi.org.tr/menakibul-arifin (17.11.2021).

Yenikale, Ahmet: **(E)Mîrekzâde Mehmed Nâmî Dîvân**, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2020.

Yıldırım, Özge Nur: **The Twin Books for Two Ottoman Princesses: An Examination on the Maṭâli'ü's-sa'âde Manuscripts (1582)**, İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2021.

Yıldız, Ali: **18. Yüzyıl Divan Şâirlerinden Ferhad Paşa'nın Divanı (Metin - İnceleme)**, İstanbul, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2007.

Yıldız, Özlem: **The Sultan and His Commanders: Representations of Ideal Leadership in the Şehname-i Nadiri**, İstanbul, Sabancı Üniversitesi Tarih Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2017.

Yıldız, Sara Nur: "Ottoman Historical Writing in Persian, 1400–1600" **In A History of Persian Literature,** Vol. 10, Persian Historiography. ed. Melville, Charles, London: I. B. Tauris, 2012, pp. 436–502.

Yıldız, Sara Nur: "Aydınid Court Literature in the Formation of an Islamic Identity in Fourteenth-Century Western Anatolia", **Islamic Literature and Intellectual Life in Fourteenth- and Fifteenth-Century Anatolia**, Edited by A.C.S. Peacock-Sara Nur Yıldız, Würzburg 2016, Ergon Verlag Würzburg in Kommission, pp. 197-241.

Yılmaz, H. Kamil: **Azîz Mahmûd Hüdâyî ve Celvetiyye Tarîkatı**, İstanbul, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fak. Yayınları, 1980.

Yılmaz, Hüseyin: "Mevlânâ Osmanlı Sarayında: Mahmud Dede'nin *Sevâkıbü'l-Menâkıb*'ında Siyasî İmgeler", **Osmanlı'da İlm-i Tasavvuf**, Editörler: Ercan Alkan-Osman Sacid Arı, İstanbul, İsar Yayınları, 2018, s. 725-744.

Yılmaz, Hüseyin: "İran'dan Sünnî Kaçışı ve Osmanlı Devleti'nde Safevî Karşıtı Propagandanın Yaygınlaşması: Hüseyin bin Abdullah el-Şirvânî'nin Mesiyanik Çağrısı", **Osmanlı'da İlim ve Fikir Dünyası: İstanbul'un Fethinden Süleymaniye Medreselerinin Kuruluşuna Kadar**, İstanbul, Klasik Yayınları, 2015, s. 299-309.

Yılmaz, Mehmet Emin - Gökçe Günel: "Sâhib'ül-Hayrât Makbûl (Sokollu) Mustafa Paşa = Possessor of Good Works and Deeds Makbûl (Sokollu) Mustafa Pasha", **OTAM: Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, 38 /Güz 2015, s.219-252.

Yılter, Sait: **Şem'î Şem'ullâh Şerh-i Mesnevî (VI. Cilt) (İnceleme-Tenkitli Metin-Sözlük)**, Kayseri, Erciyes Üniversitesi, Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Doktora Tezi, 2016.

Yiğit, Osman: **Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi 34 Numaralı Filori Defteri (Değerlendirme-Transkripsiyon)**, İstanbul, Marmara Üniversitesi, Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2018.

Yörür, Ali: **Kadı Hasan bin Ali Manastırî Firâk-nâme (Tenkitli Metin)**, Edirne, Trakya Üniversitesi, Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2013.

Yücel, Yaşar: **Osmanlı Devlet Teşkilatına Dair Kaynaklar, Kitâb-ı Müstetâb, Kitâbu Mesâlihi'l-Müslimîn ve Menâfi'i'l-Mü'minîn, Hırzü'l-Mülûk**, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1988.

Yücer, Elif: **Sırru'l-Esrâr Literatürü ve Nevâlî'nin Sırru'l-Esrâr Tercümesi**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2019.

Yürük, Fatma Nur: **Malkaralı Nev'î Yahyâ'nın "Keşfü'l-Hicâb min Vechi'l-Kitâb" Adlı Fusûsu'l-Hikem Şerhinin Tahkik ve Değerlendirilmesi**, İstanbul, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009.

Zarinebaf, Fariba: "Asserting Military Power in a World Turned Upside Down: The Istanbul Festivals of 1582 and 1638, " **Celebrations, Entertainment and Theatre in the Ottoman World**, edited by Suraiya Faroqhi & Arzu Öztürkmen. I.B. Tauris. s. 177-181.

Zeyrek, Yunus **Târîh-i Osman Paşa,** Ankara, Kültür Bakanlığı, 2001.

Zinkeisen, Johann Wilhelm: **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi,** Tercüme: Özlem Kumrular -Erendiz Özbayoğlu - Nilüfer Epçeli - Levent Kayapınar, İstanbul, Yeditepe Yayınevi, 2019, 7 Cilt.

Ziyâ'î: **Mostarlı Hasan Ziyâ'î Divânı**, Haz.: Müberra Gürgendereli, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, E-kitap, 2017.

ÖZGEÇMİŞ

İlk ve ortaöğrenimini Kars ve Kocaeli'nde tamamladı. 2010 yılında Marmara Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünden mezun oldu. 2013 yılında Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Programında, Doç. Dr. Ömer Zülfe danışmanlığında hazırladığı *Mecmûʿa-ı Eşʿâr (Muallim Cevdet K. 479): İnceleme-tenkitli-metin* başlıklı teziyle mezun oldu. 2018 yılında İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Doktora programına başladı. 2018 yılından beri Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığında Yazma Eser Uzmanı olarak çalışmaktadır. Evli ve iki çocuk babasıdır.